॥ अथ श्रीहरिविजयः प्रारंभः ॥

ब्रह्मदेव
भगवान्
लक्ष्मी
सूर्य

श्रीगणेशायनमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीकुलदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीरुक्मिणीपांडुरंगाभ्यां नमः । ॐनमोजी
जगद्गुरु उदारा। श्रीमद्भीमातीरविहारा। पुराणपुरुषा दिगंबरा। ब्रह्मानंदा सुखाब्धे[१]॥ १ ॥ तूं सकळ श्रेष्ठांचा श्रेष्ठ साचार। तूंचि
आदिमायेचा[२] निजवर[३]। ब्रह्मा विष्णु महेश्वर। तिघे पुत्र निर्मिले ॥ २॥ अनंत ब्रह्मांडें त्यां हातीं । तूंचि घडविसी जगत्पती।
सकळ देव वर्तती। तुझिया सत्तेकरूनियां ॥ ३ ॥ तूंचि जाहलासी गजवदन। चतुर्दश विद्यांचें भुवन। महासिद्धि कर जोडोन।
सदा तिष्ठती[४] तुजपुढें ॥ ४ ॥ जय अनंतकल्याणवरदमूर्ति । त्रैलोक्यभरित तुझी कीर्ति । सुरासुर[५] तुज नमिति । श्रीगणपति
दयार्णवा ॥ ५ ॥ अरुणसंध्यारागरत्नज्योति[६]। कीं उगवला बाळगभस्ति[७]। तैसी गणपति तुझी अंगकांति। आरक्त वर्ण दिसतसे
॥ ६ ॥ कीं शेंदुरें चर्चिला मंदराचळ[८]। परम तेज झळके सोज्वळ। विशाल उदर दोंदिलें[९]। माजी त्रिभुवन सांठवलें ॥ ७॥ दुग्ध-
समुद्रीं ओपिलें। कीं निर्दोष यश आकारलें। तैसें शुभ्रवस्त्र परिधान केलें। ध्यानीं मिरवलें भक्तांच्या ॥ ८॥ विनायकीं रिपूंचें[१०] कटि-
सूत्र[११]। तळपे विराजमान विचित्र। जांबूनद सुवर्ण पवित्र। त्याचे अलंकार सर्वांगीं ॥ ९॥ जैसा पौर्णिमेचा नक्षत्रनाथ[१२]। तैसा
एकदंत झळकत। कीं सौदामिनी[१३] लखलखित। मेघमंडळावेगळी ॥ १० ॥ परशु[१४] अंकुश इक्षुदंड[१५]। पाश[१६] गदा दंतखंड[१७]। पंकज[१८] आणि
कोदंड[१९]। अष्ट हस्तीं आयुधें[२०] ॥ ११ ॥ गणपति तुझें नृत्य देखोन। सदाशिव सदा सुप्रसन्न। सकळ देव टाळ घेऊन। उभे राहती
नृत्यकाळीं ॥ १२ ॥ धिमकिटी धिमकिटी तकधा विचित्र। रंगगौलता[२१] संगीतशास्त्र। नृत्यकळा देखोनि देवांचे नेत्र। पातीं[२२] हालवूं
विसरले ॥ १३ ॥ गंडस्थळींचा दिव्य आमोद[२३]। त्यावरी रुणझुणती षट्पद[२४]। सव्यभागीं[२५] देवांचे वृंद[२६]। वामभागीं[२७] दानव पैं ॥ १४ ॥
अष्टसिद्धि[२८] चामरें[२९] घेऊनी। वरी वारिती अनुदिनीं[३०]। भृंगी[३१] भृंगी मृदंगीं दोनी। वाद्यकळा दाविती ॥ १५ ॥ सुरासुर पाहती नृत्य-
कौतुक। जेथें जेथें तुटे थांक[३२]। मान तुकाविती ब्रह्मादिक। तालसंकेत देखतां ॥ १६ ॥ हस्तसंकेत दावी गणपति। तडित्प्राय[३३] मुद्रिका

---

१ सुखाचा सागर अशा. २ मूळ प्रकृतीचा. ३ नियंता, स्वामी. ४ उभ्या राहतात. ५ देव आणि दैत्य. ६ अरुणोदय व संध्या समयाच्या उजेडाप्रमाणें लाल. ७ बाळसूर्य. ८ मंदार पर्वत. ९ मोठें पोट. १० सर्पाचें. ११ करगोटा. १२ चंद्र. १३ वीज. १४ कुऱ्हाड. १५ ऊंस. १६ फासा. १७ हस्तिदंत. १८ कमल. १९ धनुष्य. २० हत्यारें. २१ गाण्यांतील माधुरी. २२ पापण्या. २३ सुवास. २४ भुंगे. २५ उजव्या बाजूस. २६ समुदाय. २७ डाव्या बाजूस. २८ आठ. २९ चवऱ्या. ३० दररोज. ३१ शिवाचा अनुचर. ३२ तालाचें मुख्य ठिकाण, सम. ३३ विजेप्रमाणें.

झळकती। सर्व अलंकारांची दीप्ति[1]। पाहतां भुलती शशिसूर्य ॥ १७ ॥ ऐसा तूं महाराज गणनाथ। तुझें कोणा वर्णवे महत्त्व। आरंभिला हरिविजयग्रंथ। पाववी हा सिद्धीतें ॥ १८ ॥ जैसा अर्भक छंदें[2] घेत। पिता कौतुकें लाड पुरवित। तैसी येथें पदरचना समस्त। गजवदना पुरवी तूं ॥ १९ ॥ तुझें नाम घेतां गणपती। विघ्नें बारा वाटा पळती। जैसा प्रगटतां झंजामारुत[3]। जलदजाल[4] वितुळे ॥ २० ॥ मृगेंद्र येतो ऐकतां कानीं। मातंगा[5] पळतां थोडी मेदिनी[6]। कीं हरिनामघोष ऐकतां कानीं। दूरी पळती भूतें प्रेतें ॥ २१ ॥ कीं जागा देखोनि घरधनी। तस्कर[8] पळती तेच क्षणीं। तैसें तुझें नाम घेतां वदनीं। विघ्नें पळती गजवदना ॥ २२ ॥ देवा तुझें स्तवन न करवे। आकाशा गवसणी[9] न घालवे। जलनिधि[10] कैसा सांठवे। मुंगीचिया उदरांत ॥ २३ ॥ पृथ्वीचें वजन न करी कोणी। मुष्टीं न माये वासरमणी[11]। ब्रह्मांड विदारितां[12] वायु बांधोनी। पालवीं[13] कोणा आणवे ॥ २४ ॥ ऐसा तूं सिद्धि-विनायक। तुज दुसरा नसे नायक। तुझ्या कृपेनें सकळिक। शब्दब्रह्म[14] आकळे ॥ २५ ॥ आतां नमूं वागीश्वरी[15]। परा[16] पश्यंती[16] मध्यमा[16] वैखरी[16]। चहूं वाचांची ईश्वरी। कमलोद्भवतनया[17] जे ॥ २६ ॥ अंबे तुझी कृपा जोडे। तरी मुकाही वेदशास्त्र पढे। तूं स्नेहें पाहसी पाषाणाकडे। तरी होय महामणि ॥ २७ ॥ माते तुझेनि वरदानें। जन्मांधही पारखी रत्नें। रंक ते होती राणे। कृपेनें तुझ्या सरस्वति ॥ २८ ॥ तूं कविमानसमांदुसरत्न[18]। सकळ मातृकांचें[19] निजजीवन। अंबे तुझें चातुर्य देखोन। रमा उमा लज्जित ॥ २९ ॥ तुझें सौंदर्य देखोनि गाढें। मन्मथ[20] होवोनि राहिले वेडें। अष्टनायिका तुजपुढें। अधोवदन पाहती ॥ ३० ॥ तूं बोलसी जेव्हां वागीश्वरी[15]। दंततेजें झळके धरित्री। तेथींचे खडे निर्धारीं। पद्मराग पैं होती ॥ ३१ ॥ अंबे तुझें जेथें उमटती चरण। तेथें लोळे वसंत येऊन। त्या सुवासा वेधून। भ्रमर तेथें रुंजती ॥ ३२ ॥ तुझ्या आंगींच्या सुवासेंकरूनी। दाही दिशा गेल्या भरोनी। परब्रह्मीं उठली जे ध्वनी। आदिजननी तेचि तूं ॥ ३३ ॥ तप्त सूर्या जैसें सुरंग। तैसें जननि तुझें सर्वांग। पंकज-नेत्र सुरेख चांग। अधर[21] बिंबासारिखे[22] ॥ ३४ ॥ सरळ नासिका विशाळ भाळ। कर्णीं तांटंकाचा[23] झळाळ। कीं शशि सूर्य निर्मळ।

१ प्रकाश, तेज. २ हट्ट. ३ सोसाट्याचा वारा. ४ मेघांचा समुदाय. ५ पांगे. ६ हत्तीला. ७ पृथ्वि. ८ चोर. ९ आवरण, आच्छादन. १० समुद्र. ११ सूर्य. १२ तुकडे करणें. १३ पदरांत. १४ शब्दज्ञान. १५ सरस्वती. १६ वाणीचे चार प्रकार. १७ सरस्वती. १८ कविच्या मनोरूपी पेटींतील रत्न. १९ ब्राह्मी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इंद्राणी, चामुंडा, चर्चिका या आठ देवता. २०. काम, मदन. २१ ओठ. २२ पिकलेल्या तोंडल्याप्रमाणें. २३ तानीवड्यांचा.

कर्णीं येऊन लागले ॥३५॥ कर्णीं मुक्तघोस ढाळ देती । गंडस्थळीं दिसे प्रदीप्ती । कीं नक्षत्रपुंज एकत्र स्थिती । कर्णीं लागती शारदेच्या ॥३६॥ गळां मोतियांचे दिव्य हार । शुभ्र कंचुकी शुभ्र वस्त्र । आपादमस्तकावरी[3] समग्र । दिव्य अलंकार झळकती ॥३७॥ आरूढली हंसासनीं । दिव्य वीणा हातीं घेऊनी । आलाप करितां मधुर ध्वनी । सुरवर आयकोनि तटस्थ ॥३८॥ सुरासुर गण गंधर्व । सिद्ध चारण मुनीपुंगर्व । अंबे तुझ्या चरणीं भाव । धरिती सर्व आदरें॥३९॥श्रीधर निज भावेंकरून।जननि तुज अनन्यशरण।माझ्या जिव्हाग्रीं राहोन।हरिविजयग्रंथ बोलवीं॥४०॥गणेशसरस्वतींचें स्तवन। वदविलें जेणें दयेंकरून । तो ब्रह्मानंद श्रीगुरु पूर्ण। त्याचे चरण वंदूं आतां॥४१॥तो ब्रह्मानंद पिता निश्चितीं।सावित्री तयाची शक्ती।हीं तों आदिपुरुष मूळप्रकृती।माता पिता वंदिलीं॥४२॥ब्रह्मचर्य गृहस्थाश्रम करून।वानप्रस्थही आचरून।संन्यासदीक्षा घेऊन । त्रिविध आश्रम त्या गिले॥४३॥पंढरीये भीमातटीं । समाधिस्थ वाळवंटीं । पूर्णज्ञानी जैसा धूर्जटी । तापसियांमाजी श्रेष्ठ॥४४॥ज्यासीं बाळपणापासून । परनारी मातेसमान । परद्रव्य पाहे जैसें वमन । आनंदघनस्वरूप पैं॥४५॥ कामादिक षड्वैरी । जेणें लोटोनि घातले बाहेरी । ज्याच्या कृपावलोकनें निर्धारीं । ज्ञान होय प्राणियां॥४६॥जें निस्सीम वेदांतज्ञान।तें ज्यास करतलामलक पूर्ण।वंदिले तयाचे चरण।ग्रंथारंभीं आदरें॥४७॥गुरुपद सर्वांत श्रेष्ठ।त्याहून नाहीं कोणी वरिष्ठ।कल्पवृक्ष म्हणावा विशिष्ट । तरी कल्पिलें पुरवितो॥४८॥मातापितयां समान ।जरी म्हणावा सद्गुरु पूर्ण । ती उपमा येथें गौणं । न घडे जाण सर्वथा॥४९॥ज्या ज्या जन्मा जाय प्राणी। तेथें मायबापें असती दोनी । परी सद्गुरु कैवल्यदानी[11]। तो दुर्लभ सर्वदा॥५०॥जरी अनंत पुण्याच्या राशी । तरीच भेटी सद्गुरूशीं । नाहीं तरी व्यर्थ नरदेहासी। येऊनि सार्थक काय केलें॥५१॥श्रीगुरुवांचोनि होय ज्ञान।हें कोळत्रयीं[12] न घडे पूर्ण । आत्मज्ञानावांचून[13]। सुटका नव्हे कल्पांतीं॥५२॥श्री रामावतार परिपूर्ण । तोही धरी वसिष्ठाचे चरण । श्रीकृष्ण ब्रह्म सनातन[14] । अनन्यशरण सांदीपना॥५३॥व्यास नारदासी शरण रिघे।इंद्र बृहस्पतीच्या पायां लागे।उमा शिवासी शरण रिघे।आत्मज्ञानप्राप्तीसी॥५४॥शुक नारद प्रल्हाद।वाल्मीक

---

१ तेज. २ प्रज्वलित. ३ पायापासून डोक्यापर्यंत. ४ श्रेष्ठ ऋषि. ५ शंकर. ६ ओकारी. ७ काम, क्रोध, मद, मत्सर, लोभ व मोह हे सहा शत्रु. ८ करपटासमान, हातचा मळच. ९ असामान्य. १० गैर लागू. ११ मोक्षदाता. १२ कधींही. १३ स्वतःची ओळख झाल्याशिवाय. १४ अनादि.

वासिष्ठादि ऋषिवृंद । इतुकेहि गुरुपदकमळींचा आमोद[1] । भ्रमर होऊनि सेविती ॥५५॥ उद्धव अर्जुनादिक भक्त । गुरुभजनीं तरले समस्त। अपरोक्षज्ञान[2] प्राप्त। सद्गुरूवांचूनि न घडे ॥५६॥ दुग्धींच नवनीत असे। हें आबालवृद्ध जाणतसे। परी संथनाविण कैसें। हातीं सांपडे सांग पां ॥५७॥ उगेंचि दुग्ध घुसाळिलें। अवघा वेळ जरी शोधिलें। परी तें हातवटीवेगळें। नवनीत न सांपडे ॥५८॥ जेथें जेथें प्राणी बैसत। तेथें तेथें निधानें[3] असती बहुत। परी अंजन नेत्रीं न घालितां सत्य। न सांपडती खणतांही ॥५९॥ नेत्र उत्तम सतेजपणीं। परी नुगवतां वासरमणी[4]। जवळी पदार्थ असोनी। न दिसे नयनीं प्राणियां ॥६०॥ तैसें सद्गुरूसी शरण न रिघतां । अपरोक्षज्ञान[2] न लागे हातां। यालागीं ब्रह्मानंदासी तत्त्वतां । शरण अनन्य मी असे ॥६१॥ श्रीगुरुराया तूं समर्थ। हा हरिविजय आरंभिला ग्रंथ। शेवटासी पावो यथार्थ। तुझ्या वरेंकरूनियां ॥६२॥ तूं मेघ वर्षसी दयाळ। तरीच हें ग्रंथरोप वाढेल। साधकचातक तृप्त होतील। भक्तीची ओल बहु होय ॥६३॥ माता करी प्रतिपाळ । तों तों वाढो लागे बाळ। तुझ्या कृपेविण बोल। न बोलवे सर्वथा ॥६४॥ जोंवरी नाहीं वाजविता । तों पांवा न वाजे सर्वथा । सूत्रधार न हालवितां । काष्ठपुतळा[5] नाचेना ॥६५॥ ऐसें ऐकोनी श्रीगुरुनाथ। म्हणे सिद्धी पावेल सकळ ग्रंथ । आतां वंदूं श्रोते संत । जे कृपावंत सर्वदा ॥६६॥ जे चातुर्यार्णवींचीं[6] रत्नें । कीं शांतिभूमीचीं[7] निधानें । कीं भक्तिवनींचीं सुमनें[8] । विकासिलीं[9] साजिरीं ॥६७॥ कीं ते वैराग्यअंबरींचे[10] दिनकर[11] । कीं अक्षय विज्ञानानंद[12]चंद्र । कीं अपरोक्षज्ञानसमुद्र[13]। न लागे अंत कोणातें ॥६८॥ कीं ते प्रेमगंगेचे ओघ । कीं ते स्वानंदसुखाचे मेघ । अखंड धारा अमोघ[14] । वर्षती मुमुक्षुचातकां ॥६९॥ कीं ते श्रवणामृताचे कुंभ । कीं ते कीर्तनाचे अचळे[15] स्वयंभ । कीं ते स्मरणाचे सुप्रभ । ध्वजाचि पूर्ण उभारिले ॥७०॥ कीं ते हरिपद्मींचे भ्रमर । कीं विवेकमेरूचीं[16] शृंगें[17] सुंदर । कीं ते क्षमेचे तरुवर। चिदाकाशीं उंचावले ॥७१॥ कीं ते मननजळींचे मीन[18] । कीं ते भवगजावरी[19] पंचानन[20] । कीं परमार्थाचीं सदनें पूर्ण। निर्मळ शीतळ सर्वदा ॥७२॥ कीं ते दयेचें भांडार । कीं उपरतीचें[21] माहेर । कीं कीर्तीचीं

---

१ सुवास. २ प्रत्यक्षज्ञान. ३ गुप्त धन. ४ सूर्य. ५ लाकडी बाहुली. ६ चातुर्य समुद्रांतील. ७ शांतिरूपभूमींतील. ८ फुलें. ९ फुललीं. १० वैराग्यरूपी आकाशांतील. ११ सूर्य. १२ अनुभवज्ञानी. १३ प्रत्यक्ष ज्ञानाचा समुद्र. १४ पुष्कळ, विपुल. १५ पर्वत. १६ तारतम्य बुद्धिच्या पर्वतांचीं. १७ शिखरें. १८ मासे. १९ संसाररूपीं हत्तीवर. २० सिंह. २१ वैराग्याचें.

जहाजें थोर।भक्तिशीड फडके वरी॥७३॥कीं ते परलोकींचे सोयरे सखे।कीं ते अंतकाळींचे पाठिराखे। वैकुंठनाथ ज्यांचे भाके।गुंतोनि तिष्ठे त्यांपाशीं॥७४॥ऐसे ते महाराज संत।जे सकळांवरी कृपावंत।जे दीनवत्सल भेदरहित।आपपर नेणती जे॥७५॥देवांसमान म्हणावें संत।हे गोष्टीच असंमत।देव जैसी भक्ति देखती सत्य। होती तैसे प्रसन्न ॥७६॥ जे सेवा करिती बहुत। त्यांस उत्तम फळ देत। जे भजन न करिती यथार्थ। त्यांवरी देव कोपती ॥७७॥ त्यांस दरिद्र आणोनी। प्राणियांसी पाडिती अधःपतनीं।तैसी नव्हे संतांची करणी।समसमान सर्वांतें ॥७८॥ सर्वांवरी दया समान। एक उत्तम एक हीन। हें न देखतीच संत पूर्ण। जन वन समान तयांसी ॥७९॥ एकाचें करावें कल्याण। न भजे त्याचें अकल्याण। हें देवांचें कर्तृत्व पूर्ण। संत समान सर्वांतें॥८०॥जैसा कायेचा विचार होतसे। तैसी तैसी छाया दिसे। आपण बैसतां छाया बैसे।उठतां उभी ती होय॥८१॥जैसी काया तैसी छाया।याच प्रकारें देवांचि क्रिया।तैसी नव्हे संतांची चर्या[३]।समसमान सर्वांसी॥८२॥वरकड जनांसमान संत।ऐसी बोलतांचि मात।तो पावेल अधःपात।दुष्टबुद्धि दुरात्मा॥८३॥ समुद्र आणि सौंदणी।तारांगण आणि वासरमणी। कांचोटी आणि महामणी। मेरु मशक[४] सम नव्हे ॥८४॥ थिल्लर आणि गोदावरी। राजा आणि दरिद्री। योगी आणि दुराचारी। कैसी समान होती पैं॥८५॥कस्तूरी आणि कोळसा। केसरी आणि म्हैसा। मनुष्य आणि महेशा। कैसी साम्यता होईल॥८६॥सुपर्ण[८] आणि वायस[९]। पाषाण आणि परीस। बाभळ आणि सुरतरूस[१०]। समानत्व कदां नव्हेचि॥८७॥तैसे संत आणि इतर जन। जे लेखिती समसमान। ते नरदेहासी येऊन। पशू जैसे मूढ पैं ॥८८॥ असो ऐसा संतांचा महिमा। वर्णूं न शके शिवब्रह्मा। संतसंगाच्या सुखाची सीमा। न करवेचि कवणातें॥८९॥ ते संत महाराज सज्जन।ग्रंथारंभीं तयांसी नमन।श्रीवेदव्यास जगद्भूषण।सत्यवतीसुत[११] पैं॥९०॥ज्याचिया मुखकमळा-पासून।चिद्रस[१२] द्रवला परिपूर्ण।त्या वाङ्मय अमृतेंकरून त्रिजग जाण धालें[१३] हो॥९१॥ कीं एकमुखाचा ब्रह्मदेव।कीं साक्षात् द्विबाहु रमाधव।कीं भाललोचन शिव।सत्यमेव अवतरला॥९२॥तो महाराज कृष्णद्वैपायन।अवतरला लोकहिता लागून।

१ अमान्य. २ नरकांत. ३ रीति. ४ नदी, सरोवर. ५ रत्न. ६ माशी. ७ पाण्याचें डबकें. ८ गरुड. ९ कावळा. १० कल्पवृक्षास. ११ व्यास. १२ ब्रह्मरस. १३ तृप्त झालें.

सदा निगमकमल[1] विकास पूर्ण। व्यास चंडांशु[2] देखतां ॥ ९३ ॥ जो वसिष्ठाचा पणतू होय। शक्तीचा पुत्र निःसंशय। त्या पराशर-सुताचें पाहे। महत्त्व कोणा वर्णवे ॥ ९४ ॥ ऐसा तो शुकतात पूर्ण। सत्यवतीचें हृदयरत्न। त्या जगद्गुरूचे चरण। प्रेमभावें वंदिले ॥ ९५ ॥ नमूं तो वाल्मीक आतां। जो शतकोटिग्रंथकर्ता। जो नारदकृपेनें तत्वतां। श्रीरामकथा बोलिला ॥ ९६ ॥ ज्याच्या गोत्रीं जन्मलों स्पष्ट। नमूं तो स्वामी श्रीवसिष्ठ। ज्ञान ज्याचें अति वरिष्ठ। शांतिक्षमेचा सागरु जो ॥ ९७ ॥ दर्भावरी जेणें पृथ्वी धरिली। रविसमान ज्याची शाटी[3] मिरवली। कमंडलु ठेवूनि भूमंडळीं। कुंभोद्भवें नेला साक्षीतें ॥ ९८ ॥ ही कथा सांगावी समस्त। तरी विशेष वाढेल ग्रंथ। ऐसा तो वसिष्ठमुनि समर्थ। नसे अंत ज्ञाना ज्याच्या ॥ ९९ ॥ जेणें उपदेशिला रघुनाथ। तो बृहद्वासिष्ठ श्रेष्ठ ग्रंथ। छतीस सहस्र श्लोक निश्चित। वाल्मीकमुनिकृत पैं ॥ १०० ॥ जो सूर्यवंशाचा आदिगुरु। जो ऋषींमाजी महामेरु। ज्याचे कुळीं व्यासमुनीश्वरू। रमानाथचि अवतरला ॥ १ ॥ त्याच्या उदरीं चिद्रत्न। जन्मला शुक गुणनिधान। तेणें भागवताचें श्रवण। परीक्षितीसी जाण करविलें ॥ २ ॥ नमूं तो स्वामी शुक। जेणें जिंकिले अरि कामादिक। ज्याचें तपोतेज अधिक। तमांतक दूसरा ॥ ३ ॥ शुक असतां शुद्धवनीं। छळूं आली रंभेची भागिनी। ती निस्तेज होऊनि ते क्षणीं। गेली लाजोनी स्वर्गातें ॥ ४ ॥ ज्याच्या मुखीं श्रीभागवत। प्रकटला दिव्य ग्रंथ। जेणें उद्धरिला अभिमन्युसुत। भागवतधर्म सांगोनिया ॥ ५ ॥ बहु पुराणें बहु ग्रंथ। त्यांत मुगुटरत्न भागवत। जैसा सकळांत मुख्य वैकुंठनाथ। तैसाचि ग्रंथ पूज्य हा ॥ ६ ॥ जैसा देवांमाजी सहस्रनयन। कीं द्विजांमाजी सुपर्ण[10]। कीं तारांगणामाजी आत्रिनंदन[11]। तैसें जाण भागवत ॥ ७ ॥ भोगियांमाजी[12] धरणीधर[13]। कीं तपियांत श्रेष्ठ पिनाकधर[14]। कीं नवग्रहांमाजी दिनकर। श्रेष्ठ जैसा विराजे ॥ ८ ॥ कीं हरींमाजी[15] हनुमंत। कीं बोलक्यांमाजी अंगिरासुत[16]। कीं शास्त्रांमाजी वेदांत। मुख्य जैसें मान्य पैं ॥ ९ ॥ आश्रमांत चतुर्थाश्रम[17] पूर्ण। कीं क्षेत्रांमाजी आनंदवन[18]। कीं शस्त्रांमाजी सुदर्शन। तैसें जाण भागवत ॥ ११० ॥ कीं वनचरांमाजी हरि[19] थोर। कीं धनुर्धरांमाजी रघुवीर।

१ वेदरूपीं कमल. २ सूर्य. ३ छाटी, वस्त्र. ४ अगस्ती. ५ अत्यंत श्रेष्ठ. ६ पूर्ण ज्ञानी. ७ परिक्षित राजा. ८ इंद्र. ९ पांखरांत. १० गरुड. ११ चंद्र. १२ सर्पांत. १३ शेष. १४ शंकर. १५ वानरांत. १६ बृहस्पति. १७ संन्यास. १८ काशी. १९ सिंह.

कीं धातूंमाजी शातकुंभ सुंदर। तैसेंचि जाण भागवत ॥ ११ ॥ त्याहीमाजी दशम। केवळ हरिलीला उत्तम। बोलिला व्याससुत परम। हृद्गत गुह्य जें कां ॥१२॥ दशम आणि हरिवंश। अनेक पुराणींच्या कथा विशेष। बोलिले कवि महापुरुष। श्रीकृष्णलीलामृत पैं ॥१३॥ तितुकियांचा जो मथितार्थ। तो हा हरिविजय ग्रंथ। दुजा नाहीं विपरीतार्थ। सत्य सत्य त्रिवाचा ॥१४॥ ऐका हो श्रोते सादर। संपलिया रामअवतार। पृथ्वीवरी दैत्य थोर। मागुती सैरा[2] माजले ॥१५॥ कंस चाणूर मुष्टिक। अघ बक केशी प्रलंबादिक। शिशुपाळ वक्रदंत चैद्यनायक। जरासंध माजला ॥१६॥ जरासंधाच्या बांदिशाळे। बावीस सहस्र राजे पडिले। भौमासुर माजला बळें। लोक[3] चतुर्दश पीडिले ॥१७॥ बाणासुर काळयवन। करिती पृथ्वीचें कंदन[4]। गायी आणि ब्राह्मण। टाकिती मारून दुरात्मे ॥१८॥ कौरव दुष्ट माजले। राक्षस पुन्हा जन्मले। कलीचें स्वरूप सगळें। दुर्योधन जन्मला ॥ १९ ॥ कंस आणि काळयवन। मोडिती ब्राह्मणांचीं सदनें। जो करी विष्णुभजन। त्यासी मारून टाकिती ॥२०॥ न चले अनुष्ठान तप। राहिले ऋषींचें ध्यानतप। वर्तू लागलें थोर पाप। [5]धराकंप जाहला ॥२१॥ गायीच्या स्वरूपें धरित्री। उभी ठाकली ब्रह्मयाच्या द्वारीं। हाक फोडोनि आक्रोश करीं। बुडालें बुडालें म्हणतसे ॥ २२ ॥ मज न सोसवे दैत्यभार। पाप वर्तलें अपार। सकळ विष्णुभक्त द्विजवर। पीडिले फार दैत्यांनीं ॥२३॥ ऐसी पृथ्वी आक्रंदतां। जवळी आला ज[6]गत्पिता। पृथ्वीस म्हणे तूं आतां। चिंता न करी येथोनी ॥ २४ ॥ जैसे पर्जन्यकाळीं गंगेचे पूर। तैसे आले ऋषींचे भार। ब्रह्मयासी म्हणती विप्र। अनर्थ थोर मांडिला ॥२५॥ एक म्हणती कंसें गांजिलें। एक म्हणती काळयवनें पीडिलें। एक म्हणती यज्ञ मोडिले। भौमासुरें चांडाळें॥२३॥ एक म्हणती कन्या धरोनी। गेला भौमासुर घेउनी। स्त्रिया भ्रष्टविल्या दैत्यांनीं। ऐसें पाप अ[7]वनीं वर्तत ॥२७॥ अवघ्या प्रजा येऊन। ब्रह्मयापुढें करिती रुदन। तो कोल्हाळ ऐकोन। विस्मित जाहला परमेष्ठी॥२८॥ देवांसमवेत [8]सहस्रनयन। तोही आला न लागतां क्षण। वंदिले विष्णुपुत्राचे चरण। अतिप्रीती ते वेळीं ॥ २९ ॥

---

१ सोनें. २ चोहींकडे. ३ चौदा भुवनांतील. ४ विध्वंस. ५ भूकंप. ६ ब्रह्मदेव. ७ पृथ्वीवर. ८ इंद्र.

ब्रह्मा म्हणे सहस्त्रनेत्रा[1] । आतां जावें क्षीरसागरा[2] । गाऱ्हाणें सांगावें जगदुद्धारा । तरीच कार्य साधेल ॥ १३० ॥ आतां देव ऋषि प्रजानन । सांगातें घेऊनि चतुरानन[3] । क्षीरसागरा जाऊन । कैसें स्तवन करतील ॥ ३१ ॥ कैसा क्षीरसागरींचा महिमा । कोणे रीतीं तेथें परमात्मा । शौनकादि विप्रोत्तमा । सूत सांगे कथा हेचि ॥ ३२ ॥ परीक्षितीसी सांगे व्यासनंदन[4] । जनमेजयासी[5] सांगें वैशंपायन । तेंच प्राकृत भाषेंत पूर्ण । श्रीधर सांगे श्रोतयां ॥ ३३ ॥ ब्रह्मानंदरूप तुम्ही श्रोते । कथा ऐका सावधचित्तें । जे ऐकतां समस्तें । कलिकिल्मिषें[6] भस्म होतीं ॥ ३४ ॥ इति श्रीहरिविजय ग्रंथ । संमत हरिवंश भागवत । चतुर संत श्रोते ऐकोत । प्रथमोध्याय गोड हा ॥ ३५ ॥ अध्याय ॥ १ ॥

---

१ इंद्रा. २ क्षीरसमुद्राला. ३ ब्रह्मदेव. ४ शुक. ५ परीक्षित राजाचा मुलगा. ६ कलिसंबंधीं पापें.

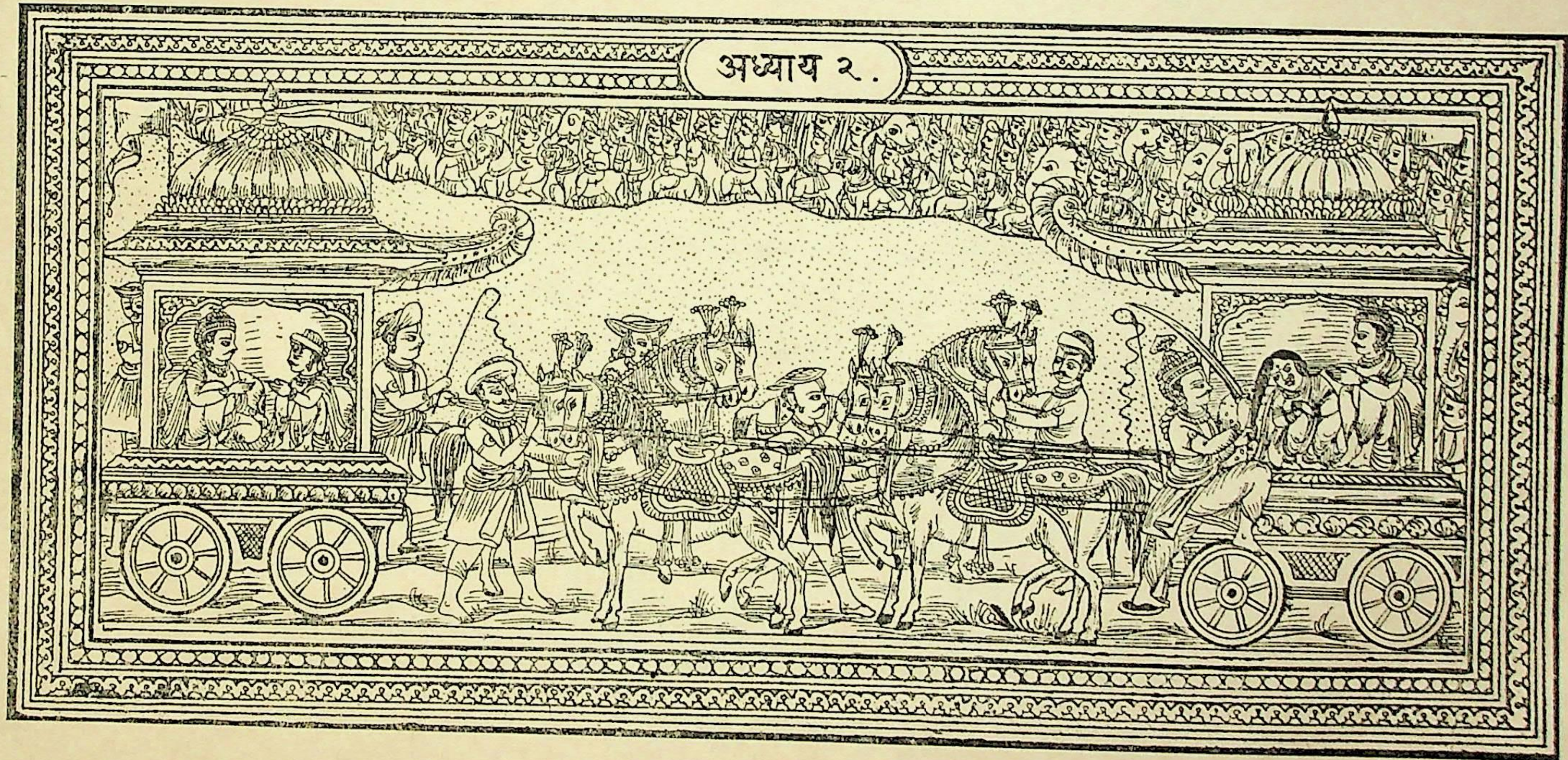

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीकेशवायनमः॥ जय जय यदुकुळकमळदिनकरा[1]। दुरितकाननवैश्वानरा[2]। दितिसुतमर्दनसमरधीरा[3]। इंदिरावरा[4] गोविंदा ॥१॥ सहस्रवक्त्र[5] द्विसहस्रनयन। तो अनंत बोलका विचक्षण[6]। रसना[7] जाहल्या चिरोन। दोन सहस्र तयाच्या॥२॥ मग लाजोनि चक्षुःश्रवा। शय्या तुझी जाहली माधवा। निगम[8] बोलका बरवा। नेती[9] म्हणोनि तटस्थ॥३॥ व्यासवाल्मीकांच्या शिणल्या गती[10]।तटस्थ राहिला बृहस्पती।पंचाननांची[11] कुंठीत मती।गुण तुझे वर्णावया॥४॥तुझें गुण-लक्षण चिदाकाश[12]। तेथें व्यासादिक उडती राजहंस। भेदित गेले आसमास[13]। ज्यांच्या मतीस सीमा नाहीं ॥५॥ त्यांच्या पाठिमागें शलभ[14]। भेदित गेले जी नभ[16]। त्यांची गति न ठाके स्वयंभ[15]।परि आत्मशक्ति उडावें॥६॥ न कळोनि निराळाचा[16] अंत। शक्तीऐसें द्विज[17] क्रमित।तैसा हरिप्रताप अद्‌भुत। परी यथामति वर्णावा ॥७॥ नृपें अर्गजाचें[18] गृह केलें।दुर्बळें मृत्तिकेचें रचिलें।परि साउलीचें सुख न्यून[19]आगळें।नसेचि जैसें सर्वथा॥८॥म्हणोनि श्रीहरीचें गुण।वर्णावे सांडूनि अभिमान। आतां ऐसें पूर्वानुसंधान। पूर्वाध्यायीं काय जाहलें ॥९॥ पृथ्वी प्रजा ऋषिजन। कमलोद्भवासी[20] आले शरण। आक्रोशें करिती रुदन।पीडिलें जाण दैत्यांनीं॥१०॥इंद्रादि देव प्रजा समस्ता। सवें घेऊनि चालिला विधाता[20]। जेथें असे आपला जनिता[21]।क्षीराब्धिशायी सर्वेश॥११॥क्षीराब्धीचा महिमा देखतां दृष्टीं।वर्णिता न सरे वर्षे कोटी।तेथें सर्वांसमवेत परमेष्टी[20] पैलतीरीं उभा ठाके॥१२॥त्या क्षीराब्धीचें मध्यपीठ। तेथें प्रभाकर विशाळ बेट। लक्षानुलक्ष गांवें सुभट[22]। लांब रुंद शोभतसे॥१३॥तेथें निर्विकल्प[23]वृक्ष लागले।चिदाकाशें[11] भेदुनि गेलें।त्या छायेचें सुख आगळें।शिवविरिंचीसी[24] दुर्लभ॥१४॥ दिव्य नवरत्नीं विराजित। मध्यें मंडप शोभिवंत। लक्ष योजनें लखलाखित। ओतप्रोत तितुकाचि ॥ १५ ॥ सूर्यप्रभेसी आणिती उणें। ऐसें जेथें प्रभामय पाषाण। गरुडपाचूंच्या[25] ज्योती पूर्ण। प्रभामय विराजती ॥१६॥ पद्मरागाचे[25] तोळंबे[26] स्वयंभ[15]।वरी दिव्य हिऱ्यांचे खांब। निळ्यांची[25] उथाळी[27] सुप्रभ। उपमा नाही तयांतें॥१७॥जें कां जांबूनद सुवर्ण। त्याची

१ यदुकुलरूपी कमळास प्रफुल्लित करणारा सूर्य. २ पातकरूपी अरण्याला अग्नि अशा. ३ दैत्यांच्या नाशार्थ झालेल्या युद्धांत अत्यंत धीट अशा. ४ विष्णु. ५ शेष. ६ शहाणा. ७ जीभ. ८ वेद. ९ असें नाहीं. १० धाव. ११ शंकराची. १२ चैतन्यस्वरूप आकाश. १३ सर्वत्र. १४ टोळ. १५ मूळचा. १६ आकाशाचा. १७ पक्षी. १८ चंदनाचें. १९ कमीजास्त. २० ब्रह्मदेवास. २१ उत्पन्न करणारा. २२ सुंदर. २३ विकल्परहित. २४ शंकर व ब्रह्मदेव. २५ रत्नाचा एक प्रकार. २६ तुळया. २७ बैठका.

तुळवटें लंबायमान । आरक्त माणिकांचे दांडे जाण । सरळ सुवांड[1] पसरिले॥ १८॥शुद्ध पाचूंच्या किलच्या वरी । अभेद् जोडिल्या कळाकुसरी।दिव्य मुक्तांचा पंके[2] वरी।अक्षय दृढ जडिलासे॥ १९॥जैसे पंक्ती बैसला गभस्ती[3]।तैशा चर्या समान झळकती।नाना चक्रें ओप[4] देती। दिव्य रत्नें अनेक ॥२०॥ मध्यें शिखराचा जो कळस। भेदूनि गेला महदाकाश। सहस्र सूर्यांचा प्रकाश।एकसरां तळपतसे॥ २१॥ निळाच्या मदलेसा[5] जडित।वरी मुक्तांचे राजहंस खेळत। रत्नपुतळ्या गात नाचत।असंख्यात प्रभा त्यांची॥ २२॥दाही अवतार मूर्तिमंत।स्तंभाप्रति शोभले जडित।त्रैलोक्यरचना समस्त।प्रतिमा तेथें साजिऱ्या॥ २३॥मंडपाचे अष्टकोनी ध्वज।सहस्रविजा ऐसे तेजःपुंज।तळपतां तेणें सतेज।ब्रह्मांड समग्र जाहलें॥ २४॥ अनंत ब्रह्मांडांच्या स्थितिगती। रेखिल्या अनंत मूर्ती अनंत शक्ती। त्या मंडपाची पाहतां स्थिती। चंद्र सूर्य खद्योतवत[6] ॥२५॥ऐसा मंडप लक्ष योजन[7]।तितुकाच उंच रुंद चतुष्कोण।चिंतामणीचीं सोपानें[8] पूर्ण।चहूंकडे सतेज॥ २६॥ तयावरी जो तल्पक[9]।शुभ्र सतेज भोगिनायक[10]।जैसा रजताचलें[11] निष्कलंक।असंभाव्य पसरला॥ २७॥असंभाव्य ज्याचें शरीर।मंचक योजनें साठी सहस्र । चतुष्कोण मांव[12] परिकर[13] । निजांगींच शेषाच्या॥ २८॥ठायीं ठायीं उषा बहुवस । निजांगाच्या करी पेश । सहस्रफणांचीं छत्रें विषेश । प्रभा न माये निरोळीं[14] ॥ २९॥ ऐसा शेष जाहला पलंग । वरी पहुडला श्रीरंग । लक्षार्ध योजनें अव्यंग । शेषशायी परमात्मा ॥ ३०॥ इंद्रनीळाचा मेरु पहुडला । कीं परब्रह्मरस ओतिला । भक्तांलागीं आकारला[15] नीलें[16]जीमूतवर्ण पैं॥ ३१॥योजनें पन्नास सहस्र।सगुण लीलाविग्रही[17] श्रीधर।श्रोते म्हणती यास आधार। कोठें आहे सांग पां ॥३२॥तरी ब्रह्मांड पुराणींची कथा अवधारा।नारद गेला होता क्षीरसागरा।तो पाहून आला सर्वेश्वरा। भृगूचिया आश्रमाप्रति ॥ ३३॥ तेणें वर्णिलें हें ध्यान सुरेख । ऐका नारदमुखींचा श्लोक । पहूडला ब्रह्मांडनायक । क्षीरसागरीं कैसा तो ॥३४॥श्लोक॥लक्षार्धं योजनोपेतं विग्रहं कामरुपिणम्। सर्वाश्चर्य मयं देवं शयानं शेषतल्पके॥ १॥टीका॥यालागीं लक्षार्ध योजनें प्रमाण। पहुडला नीलजीमूतवर्ण[16]। कोटी मदन ओवाळून। नखांवरून सांडिजे॥ ३५॥ घनश्याम कमलनयन। जें

१ सुंदर. २ चिखल, रांधा. ३ सूर्य. ४ उजाळा. ५ छत. ६ काजव्याप्रमाणें. ७ लांबी मोजण्याचें माप. ८ पायऱ्या. ९ पलंग. १० शेष. ११ रुप्याचा पर्वत. १२ मायावी. १३ अंगण, सभोंवतालीं. १४ आकाशांत. १५ सगुणरूप झाला. १६ मेघाप्रमाणें शाम. १७ लीलेनें देह धारण करणारा.

अध्याय २.

मायातीत[1] शुद्ध चैतन्य । जें पूर्णब्रह्म सनातन[2] । क्षीरसागरीं पहुडलें ॥ ३६ ॥ श्रीवत्सां[3]कितभूषण । हृदयीं कौस्तुभ-प्रभा घन । मुक्तामाळा विराजमान । वैजयंती[4] आपाद[5] ॥३७॥ कल्पांतींचे सहस्र आदित्य । तैसी दिव्य मूर्ति प्रकाश-वंत । परम जाज्वल्य कुंडलें तळपत । मकराकार[6] उभयकर्णीं ॥३८॥ कल्पांतींच्या सहस्र विजा पूर्ण । तैसा मुगुट-प्रकाश गहन । सरळ नासिक विशाल नयन । धनुष्याकृति भृकुटिया[7] ॥३९॥ अनंत ब्रह्मांडींचें सौंदर्य एकवटलें । संतापनाशक हें रूप ओतिलें । कीं कैवल्यसुख[8] गोळा जाहलें । क्षीरसागरीं प्रत्यक्ष ॥४०॥ कौस्तुभतेजें क्षीरसागर । लखलखिला देदीप्यमान सुंदर । नाभि वर्तुळ गंभीर[9] । बालदिवाकरप्रकाश जैसा ॥४१॥ शंख चक्र गदा पद्म । परम उदार घनश्याम । जो अनंत पुराण पुरुषोत्तम । पूर्णकाम सर्वेश ॥४२॥ चहूं भुजीं कीर्तिमुखें[10] । मणगटीं हस्तकंटकें सुरेखें । दशांगुळीं मुद्रिकांचें तेज फांके । असंभाव्य न वर्णवे ॥४३॥ नाभिस्थानीं दिव्य कमळ । त्यांत चतुर्मुख[11] खेळे बाळ । सहस्र वरुषें कमलनाळ । शोधितां अंत न सांपडे ॥४४॥ सहस्र विजांचा एक भार । तैसा नेसला पीतांबर । त्या सुवासें अंबर । परिपूर्ण धालें हो ॥४५॥ हरितनूचा सुवास पूर्ण । जाय ब्रह्मांड भेदून । कटीं मेखळा[12] विराजमान । दिव्य रत्नीं झळकतसे ॥४६॥ माजी क्षुद्रघंटांची[13] दाटी । अंगीं दिव्य चंदनाची उटी । श्यामवर्ण जगजेठी । चंदन जैसा वरी शोभे ॥४७॥ सांवळें सूर्यकन्येचें[14] नीर । त्यावरी भागीरथीचें शुभ्र । कीं नीळवर्ण अंबर[15] । त्यावरी चांदणें पौर्णिमेचें ॥४८॥ नभाचे गाभे काढिले । तैसे जानुजंघन[16] शोभले । चरणीं तोडर खळाळे । वांकीं नेपुरें रुणझुणती ॥४९॥ कोटी चंद्र एकवटले । चरणनखीं सुखावले[17] । कीं स्वशरीराचीं करूनि दहा शकलें[18] । दशांगुळीं जडिलीं हो ॥५०॥ दिव्य मुक्तपल्लव रुळत । ऐसा दुजा पीतांबर झळकत । पांघरलासे दीनानाथ । शेषशायी परमात्मा ॥५१॥ अंगींच्या प्रकाशशिखा[19] पूर्ण । जाती सप्तावरण भेदून । ज्याच्या श्यामप्रभेनें घन[20] । अद्यापि सांवळा दिसतसे ॥ ५२ ॥

१ मायेच्या पलीकडे राहणारें. २ अनादि. ३ छातीवरील भृगुमुनीच्या लाथेनें चिन्हरूपीं भूषण. ४ भगवंताच्या गळयांतील माळेचें नांव. ५ पायापयत. ६ माशाच्या आकारांचीं. ७ भिंवया. ८ मोक्षसुख. ९ खोल. १० अलंकारविशेष. ११ ब्रह्मदेव. १२. करगोटा. १३ बारीक घागऱ्यांची. १४ यमुनेचें. १५ आकाश. १६ गुडघे व मांड्या. १७ सुखानें राहिले. १८ तुकडे. १९ प्रकाश झोत. २० मेघ, ढग.

क्षीरसागरींचा श्याम प्रकाश पडला । तोचि हा नभासी रंग चढला । होचि सुनीळतां डोळां । अद्यापि वरी दिसतसे ॥५३॥ क्षीरसागरीं जगदुद्धार[1] । मंदस्मितवदन[2] सुंदर । दंतपंक्तींच्या तेजें थोर । कोटिसूर्य प्रकाशले ॥ ५४ ॥ सर्व आनंदाचें सदन । मिळोनि ओतिलें हरीचें वदन । एवढी प्रभा देदीप्यमान । परी तीव्र नव्हे सर्वथा ॥५५॥ तें तेज शांत सोज्ज्वळ[3] । तीक्ष्ण नव्हे परम शीतळ । पुरी स्थूळ दृष्टीचें बळ । पहावया तेथें चालेना ॥ ५६ ॥ तेथें प्रत्यक्ष लक्ष्मीस दर्शन । आदर्शबिंबवत[4] विधीसें[5] जाण । माध्याह्नींचा सूर्य पूर्ण । तैसा ऋषींसी दिसतसे ॥ ५७ ॥ मानवी भक्तांचिये ध्यानीं । प्रकटे साक्षात येऊनी । यालागीं क्षीरसागरींचें रूप नयनीं । कोणासही न पाहवे ॥५८॥ ज्ञान-दृष्टीं जे पाहत । त्यांसी जवळी आहे भगवंत । अभक्तांसी न दिसे सत्य । कोटी वर्षें शोधितां ॥ ५९ ॥ असो आतां त्या अवसरीं । क्षीरसागरीच्या ऐलतीरीं[6] । बद्धांजलि करूनि निर्धारीं । सुरवर उभे ठाकले ॥६०॥ पुढें मुख्य आधीं परमेष्ठी[7] । इंद्रादि देव उभे त्यापाठीं । जयजयकाराच्या बोभाटीं । ऋषी गर्जती ते वेळीं ॥६१॥ ॐनमो आदिनारा-यणा । लक्ष्मीनारायणा मनमोहना । महाविष्णु मधुसूदना । कैटभारि केशवा ॥६२॥ जय जय वैकुंठपीठविहारा । शेषशायी विश्वंभरा[8] । पुराणपुरुषा रमावरा[9] । धांवें त्वरें ये वेळीं ॥६३॥ जय जय वेदोद्धारका । कूर्मरूपा सृष्टिपाळका । नमो सकळ दैत्यांतका । दीनरक्षका दीनबंधो ॥६४॥ जय जय हिरण्यकशिपुमर्दना । नमो त्रिविक्रमा[10] बलिबंधना । नमो ब्राह्मणकुलपालना । नमो श्रीधरा गोविंदा ॥ ६५ ॥ नमो पौलस्तिकुलकाननदहना[11] । नमो मीनकेतनारिहृदय-जीवना[12] । नमो चतुर्दशलोकपालना । पीतवसना माधवा ॥६६॥ जय जय कमळनयना कमळावरा । कमळशयना कमळवक्त्रा । कमळनाभा कमळ छत्रा । कमळधरा कमलाप्रिया[13] ॥ ६७ ॥ जय जय विश्वपाळणा । विश्वव्यापका विश्वकारणा । विश्वमतिचालका विश्वजीवना । विश्वरक्षणा विश्वेशा ॥ ६८ ॥ जय जय लक्ष्मीकुचकुंकुमांका ।

---

१ जगाचा उद्धार करणारा, विष्णु. २ गालांतल्यागालांत हंसणारा. ३ लखलखित. ४ आरशांतील प्रतिबिंबासारखें. ५ ब्रह्मदेवास. ६ अलीकडच्या काठीं. ७. ब्रह्मदेव. ८ जगाचें पोषण करणाऱ्या. ९ लक्ष्मीपते. १० वामना. ११ रावणाच्या कुलरूपी वनाचा नाश करणाऱ्या. १२ मदनशत्रु शंकराच्या अंतःकरणाला आनंदविणाऱ्या. १३ लक्ष्मीपते.

जय सकळदेवविस्तारका । जय सकळदेवपाळका । सकळदेवदीक्षागुरो ॥ ६९ ॥ नमो निर्जरललाटपट्टलेखना[1] । नमो सनकसनंदनमनोरंजना । नमो दानवकुलनिकृंतना[2] । भवभंजना भवहृदया ॥ ७० ॥ नमो मायाचक्रचाळका । नमो अज्ञानतिमिरांतका । नमो वेदरूपा वेदपाळका । वेदस्थापका वेदवंद्या ॥७१॥ नमो भवगज पंचानना । नमो पापारण्य कुठारतीक्ष्णा । नमो त्रिविधतापदाहशमना । अनंतशयना अनंता ॥७२॥ नमो दशावतारचरित्रचाळका । नमो अनंतवेषधारका । नमो अनंतब्रह्मांडनायका । जगदुद्धारका जगत्पते ॥ ७३ ॥ नमो सर्गस्थित्यंतकारका[3] । नमो कैवल्यपददायका[4] । अज आजित सर्वात्मका । करुणालया सुखाब्धे ॥७४॥ नमो जन्ममरणरोगवैद्या । सच्चिदानंदा स्वसंवेद्या[5] । मायातीता जगद्वंद्या । भेदाभेदातीत तूं ॥७५॥ नमो षड्विकाररहिता[6] । नमो सकलषड्गुणालंकृता । नमो आरिषड्वर्गच्छेदक प्रतापवंता । शब्दातीता निरंजना ॥७६॥ वृषभाचे नाकीं वेसणी । घालूनि भोंवंडी अखंड धरणीं । तैसे तुझ्या सत्तेंकरूनी । सकळ देव वर्तती ॥७७॥ तुझें शिरीं धरूनि शासन । वर्ततों तुझी आज्ञा पाळून । ऐसें असतां दैत्यीं विघ्न । पृथ्वीवरी मांडिलें ॥७८॥ कंसचाणूरादि दैत्य माजले । काळयवनें यज्ञ मोडिले । जरासंधें थोर पीडिलें । बंदीं घातले धर्मिष्ट नृप ॥ ७९ ॥ मारिलें गाई ब्राह्मण । विष्णुभक्ता ओढवलें विघ्न । धर्म टाकिले मोडून । पृथ्वी संपूर्ण गांजिली ॥८०॥ ऐसियासी काय विचार । तूं दयार्णव जगदुद्धार । ऐसें बोलोनि विधि[7] सुरवर । तटस्थरूप पाहती ॥ ८१ ॥ तों क्षीरसागराहूनी । उठली अंतरिक्षध्वनी[8] । नाभीनाभी[9] म्हणोनी । चिंता मनीं करूं नका ॥ ८२ ॥ मी यादवकुळीं अवतार । घेऊन करीन दुष्टसंहार । तुम्ही देव समग्र । यादव होऊनि येइजे ॥ ८३ ॥ आणिक जे उपदेव सकळ । त्यांहीं गोकुळीं व्हावें गोपाळ । ऋषीं वत्स व्हावें सकळ । मी पाळून उद्धरीन ॥८४॥ धर्म[10] समीर[11] सहस्रनयन[12] । अश्विनौदेव[13] दोघे जण । यांहीं कुंतीउदरीं अवतरून । भूभारहरण करावें ॥ ८५ ॥ बृहस्पतीनें व्हावें द्रोण ।

---

१ देवाच्याही भालपटलाचा लेख लिहिणाऱ्या. २ दानवकुळाचा समूळ नाश करणाऱ्या. ३ उत्पत्ति, पालन व नाश करणाऱ्या. ४ मोक्ष देणाऱ्या. ५ स्वस्वरूपानें जाणण्यास योग्य. ६ सहा विकारांविरहित. ७ ब्रह्मा. ८ आकाशवाणी. ९ भिऊं नका, भिऊं नका. १० यम. ११ वायु. १२ इंद्र. १३ अश्विनीकुमार.

द्यावें पांडवासी विद्यादान । अग्नीनें व्हावें धृष्टद्युम्न । पांचाळाचे[1] निजयागीं ॥ ८६ ॥ कलह माजवावया आधीं । पार्वतीनें व्हावें द्रौपदी । लक्ष्मी रुक्मिणी त्रिशुद्धी[2] । वैदर्भउदरीं[3] अवतार ॥८७॥ बळिभद्र होईल संकर्षण । वसुदेव देवकी दोघेजण । मी त्यांच्या पोटीं अवतरोन । करीन पावन तयांसी ॥८८॥ तीन जन्मपर्यंत । त्यांहीं तप केलें बहुत । तें फळा आलें समस्त । मी होईन सुत तयांचा ॥ ८९ ॥ ऐसी अंतरिक्षीं[4] होतां ध्वनी । देवीं जयजयकार करूनी । नमस्कार साष्टांग घातला धरणीं । आनंद मनीं न समाये ॥९०॥ ते शब्द देवास कैसे वाटले । कीं सुखाचे सागर लोटले । कीं चातकांसी[5] ओळले[6] । मेघ जैसे आकाशीं ॥९१॥ जन्मवरी[7] दरिद्रें पीडिला । त्यासी धनाचा कूप[8] सांपडला । कीं मरे तयासी जोडिला । सुधासिंधु[9] अकस्मात ॥ ९२ ॥ कीं जननी[10] चुकोनि गेली । ते बाळकासी जैसी भेटली । कीं तृषाक्रांतें[11] देखिली । भागीरथी अकस्मात ॥९३॥ कीं जन्मांधासी आले नयन । कीं रोगिया जोडलें दिव्य रसायन[12] । कीं वणव्यांत जळतां पूर्ण । अद्भूत घन[13] वर्षला ॥९४॥ कीं वांचवावया लक्ष्मण । हनुमंतें आणिला [14] गिरि द्रोण । वानर सुखावले देखोन । तैसेच देव हर्षले ॥९५॥ कीं अयोध्येसी आला रघुनाथ । देखोनि आनंदला भरत । तैसेंच देव समस्त । ब्रह्मानंदे कोंदले[15] ॥९६॥ आनंद जाहला सकळां । देव पावले स्वस्थळा । चिंतेचा दुष्काळ गेला । सुखसोहळा थोर वाटे ॥ ९७ ॥ इकडे यदुवंशीं शूरसेन । त्यासी जाहलें पुत्रनिधान । आनकदुदुंभि नाम पूर्ण । वसुदेव तोचि जाण पां ॥९८॥ वसुदेवाच्या जन्मकाळीं । देवीं दुंदुभि[16] वाजविल्या निराळीं[17] । आनकदुंदुभि नाम ते वेळीं । वसुदेवासी ठेविलें ॥९९॥ दुंदुभी वाजवावयाचें कारण । याचे पोटीं वासुदेव आपण । अवतरेल हें जाणून । देवीं दुंदुभी वाजविल्या ॥ १०० ॥ याचे उदरीं अवतरेल वासुदेव । म्हणोन नांव ठेविलें वसुदेव । त्याचा आरंभिला विवाह । मथुरेमाजी गजरेसीं[18] ॥१॥ उग्रसेन मथुरानाथ । कंस दुरात्मा त्याचा सुत । परी तें पितृरेत नव्हे निश्चित । अन्यवीर्य मिसळलें ॥२॥ उग्रसेनाची स्त्री पतिव्रता । परमसात्विक शुचिस्मिता । एक दैत्य आला अवचितों[19] । तेणें

१ द्रुपदांचे. २ खरोखर. ३ भीमक राजाचे पोटीं. ४ आकाशांत. ५ चातक नांवाच्या पक्ष्याला. ६ वळले. ७ जन्मभर. ८ सांठा. ९ अमृताचा समुद्र. १० आई. ११ तान्हेल्यानें. १२ औषधी मात्रा. १३ पाऊस. १४ पर्वत. १५ भरून गेले. १६ मोठे नगारे. १७ आकाशांत. १८ थाटानें. १९ एकाएकी.

उचलोन ते नेली ॥३॥ अरण्यांत नेऊन बळें । सती भोगिली चांडाळें । मग दैत्य म्हणे ते वेळे । पुत्र तुज होईल ॥४॥ मग सती काय बोले बोल। तुझा पुत्र जो कां होईल । त्यासी श्रीकृष्ण वधील । आपटोन क्षणमात्रें ॥५॥ सती देखोनि क्रोधायमान । दैत्य पळाला टाकून । त्यावरी कंस दुर्जन । पुत्र जाहला तोचि पैं ॥६॥ सदां पितयासी द्वेषी। देखों न शके मातेसी । यादवांसी उपहासी । संगतीसी राहूं नेदी ॥७॥ बापास मागें लोटून । स्वइच्छें राज्य करी आपण । विष्णुभक्त गाई ब्राह्मण । त्यांसी आणूनि जिवें मारी ॥८॥ दैत्य जे का दुष्ट दुर्जन । तेच केलें आपुले प्रधान । गांवांतून गेले सज्जन । अधर्म पूर्ण वर्तला ॥९॥ नरकींचे राहणार किडे । त्यांसी दुर्गंधीच बहु आवडे । विष्ठा देखोनि सुरवांडे[2] । काक[3] जैसा दुरात्मा ॥११०॥ जो मद्यपी दुर्जन । त्यासी नावडे तत्त्वज्ञान[5] । दिवांभीतालागून[6] । नावडे दीन[7] सर्वथा ॥११॥ शशी[8] नावडे तस्करा[9] । सत्संग नावडे पापी नरा । हिंसकाचिया अंतरा । दया कैंची उद्भवे ॥ १२ ॥ कृपणासी नावडे धर्म । स्त्रीलुब्धा[10] नावडे सत्कर्म । निंदकासी नावडे प्रेम । भजनमार्ग सर्वथा ॥ १३ ॥ कीर्तन नावडे भूतप्रेतां । दुग्ध नावडे नवज्वरितां । टवाळासी तत्त्वतां । जपानुष्ठान[11] नावडे ॥१४॥ तैसें कंसें मथुरेस केलें । धर्म सत्कर्म बुडालें । दैत्य अवघे मिळाले । कंसाभोंवते सर्वदा ॥१५॥ मुष्टिक आणि चाणूर । केशी प्रलंब अघासुर । जळासुर दुराचार । असुरासुर पापात्मा ॥१६॥ कागासुर आणि खर। शल तोशल धेनुकासुर । परम निर्दय अरिष्टासुर । व्योमासुर महाक्रोधी ॥१७॥ परम सुंदर लोकमान्या । उग्रसेनासी जाहली कन्या । देवकी नामें परम धन्या । सर्वलक्षणीं युक्त जे ॥१८॥ जैसा शुक्लपक्षींचा चंद्र । तैशी ते वाढे सुकुमार । देखोनियां उपवर[12] । वसुदेव वर नेमिला ॥१९॥ निजभारेंसीं[13] शूरसेन । मथुरेसी आला करावया लग्न।सामोरे जाऊन कंस उग्रसेन । सीमांतपूजा त्या केली॥१२०॥ परम सुंदर वसुदेव वर । पुढें भेरी धडकती चंद्राननां[14] थोर।मुखद्वयाचे गंभीर।मृदंग वाद्यें गर्जती ॥२१॥ मुखवायूचें लागता बळ।सनया गर्जती रसाळ।झल्लरी टाळ घोळ । पणव ढोल गर्जती ॥२२॥ तंत[15]वितंत घन सुस्वर।चतुर्विध वाद्यांचा गजर।लोक पहावया येती समग्र । वसुदेव

१ निंदा करी. २ आनंद पावतो. ३ कावळा. ४ दारूबाज. ५ आत्मानात्मविचार, खरें ज्ञान. ६ घुबडास. ७ दिवस. ८ चंद्र. ९ चोरास. १० स्त्रीलंपटाला. ११ गायत्रिआदि जप व शिवाभिषेकादि अनुष्ठान. १२ लग्नाला योग्य. १३ आपल्या सैन्यासहवर्तमान. १४ चंद्राकृति. १५ तंतुवाद्यें.

वर कैसा हें ॥२३॥ जानवशासी घर । दिधलें विशाळ सुंदर । देवकप्रतिष्ठा करूनि सत्वर । लग्नघटिका घातली ॥२४॥ मिरवत आणिला वसुदेव । अंबरीं[2] हर्षले सकळदेव । याच्या पोटीं अवतरेल वासुदेव । सत्य शब्द हा एक ॥२५॥ ज्याच्या पोटीं येईल जगज्जीवन । त्याची पूजा करी उग्रसेन । यथाविधि पाणिग्रहण । केलें बहुत आनंदें ॥२६॥ दोन सहस्त्र दासी आंदण । दिधले लक्ष एक वारण[3] । पवनवेगी[4] तुरंग[5] साहितआभरण[6] । दोन लक्ष दीधले ॥२७॥ मिरवावया दोघे वधूवरें[7] । वरात काढिली कंसासुरें । रथावरी बैसविलीं ओहरे । आपण धुरे[8] सारथी जाहला ॥२८॥ पुढें होती वाद्यांचे गजर । दारुनाळियांचे भडिमार । चंद्रज्योती चंद्राकार । तेजें अंबर प्रकाशे ॥२९॥ आपण कंस जाहला सारथी । पुढें वेत्रपाणी[9] लोकांस सारिती । रथ चालवावया वाव[10] करिती । कंसाच्या चित्तीं सुख वाटे ॥ १३० ॥ तों अकस्मात् तये वेळीं । देववाणी गर्जे निराळीं[11] । लोक तटस्थ सकळीं । वाद्यें राहिलीं वाजतां ॥३१॥ म्हणे रे कंसा निर्दैवा । खळा धरितोस बहुत हावा[12] । परी देवकीचा पुत्र आठवा । तुज वधील निर्धारें ॥३२॥ ऐसें ऐकतां श्रवणीं । कंस दचकला अंतःकरणीं । म्हणे आतां कासयाची भगिनी । टाकूं वधोनि येथवां ॥३३॥ वेणीसी देवकी धरिली । आसडोनि[13] रथाखालीं पाडिली । जैसी रंभा[14] ताडिली । शुंडादंडें वारणें[15] ॥ ३४ ॥ कीं कमळिणी सुकुमार । धक्का लागतां होय चूर । कीं शिरसफूल अरुवार[16] । क्षणमात्रें कुंचुंबे[17] ॥३५॥ कंसें शस्त्र उपसिलें । देवकीच्या मानेवरी ठेविलें । करुणास्वरें ते वेळे । देवकी बोले बंधूसी ॥ ३६ ॥ अरे तूं कंसा माझा बंधु प्रसिद्ध । काय देखिलासी सख्या अपराध । कां रे करितोसी माझा वध । बंधुराया सुजाण ॥ ३७ ॥ बा रे तूं माझ्या कैवारिया । कां कोपलासी कंसराया । म्हणोनि देवकी लागे पायां । करुणास्वरें रुदन करी ॥३८॥ हिंसकें[18] धरिली जेविं गाय । कंठीं सुरी घाली निर्दय । कीं व्याघ्रें महापापियें । हरिणी ग्रीवे[19] धरियेली ॥३९॥ करुणास्वरें आक्रंदे सुंदर । परी न सोडीच दुराचार । विदेहकन्या[20] नेतां दशकंधर[21] । न सोडी

१ नवरा उतरण्यास. २ आकाशांत. ३ हत्ती. ४ वाऱ्याप्रमाणें जलद चालणारे. ५ घोडे. ६ अलंकारासह. ७ नवरा व नवरी. ८ रथाच्या दांडीवर. ९ चोपदार. १० जागा, शिरकाव. ११ आकाशांत. १२ हव्यास. १३ हिसकावून. १४ केळ. १५ हत्तीनें. १६ नाजुक. १७ कोमेजतें. १८ पशुहत्या करणारानें. १९ मानेला. २० सीता. २१ रावण.

जैसा दुरात्मा ॥ १४० ॥ देखोन देवकीची करुणा । अश्रु आले जनांच्या नयना । परम खेद उग्रसेना । दुःखार्णवीं बुडतसे ॥४१॥ म्हणे रे कंसा चांडाळा । कां वधिसी माझी वेल्हाळा[1] । माझ्या गळ्याची चंपकमाळा । रुळत[2] पडली भूतळीं ॥४२॥ माझ्या हृदयींचें दिव्य रत्न । लज्जापंकीं[3] गेले बुडोन । माझें सुढाळ मुक्त जाण । दावाग्नींत[4] पडियेलें ॥ ४३ ॥ माझी सुकुमार सुमनकळी[5] । पडली जनांच्या पायातळीं । कबरीवरी[6] पडली धुळी । म्लान मुख दिसतसे ॥४४॥ तुटली शिरींची मुक्तजाळी । बिजवरा[7] पडिला भूमंडळीं । वदनचंद्रा लागली धुळी । मुक्तें विखुरलीं कंठींचीं ॥४५॥ जाहला एकचि हाहाःकार । रडती समस्त नारीनर । रथाखालीं शूरसेनकुमर[8] । उडी टाकोनी पातला ॥४६॥ येऊनि धरी कंसाचा हात । म्हणे स्त्री वधितां पाप बहुत । या पापासी नाहीं गणित । धर्मशास्त्रीं बोलिलें ॥४७॥ एक रथभरी वधितां किडे । एक मेषवधाचें[9] पाप घडे । शत मेष मारितां पडे । एक वृषभहत्या[10] पैं ॥४८॥ शत वृषभ वधिले । एक गोहत्येचें पाप घडलें । शंभर गोवधांहून आगळें । ब्रह्महत्येचें पाप पैं ॥४९॥ शत ब्रह्महत्यांचें पाप जाण । एक स्त्रीहत्येसमान । कंसराया तूं परम सुजाण । स्त्रीदान मज देईं ॥१५०॥ कंस म्हणे इचा पुत्र देख । माझिया जीवाचा घातक । मी ईस वधीन आवश्यक । म्हणोनि शस्त्र उचलिलें ॥५१॥ वसुदेव म्हणे घेईं भाक । जो मज सुत[11] होईल देख । तो तुज देईन निःशंक । त्रिवाचा हे सत्य पैं ॥५२॥ भाक देऊनि ते वेळीं । सोडविली ते वेल्हाळी । अश्रु वाहती नेत्रकमळीं । अधोवदनें[12] स्फुंदत ॥५३॥ सोहळ्यामाजी अनर्थ । जैसें दुग्धामाजी सैंधव[13] पडत । कीं दिव्य अन्नामाजी कालवत । विष महादुर्धर ॥५४॥ कीं सुमनशेजे[14] अरुवारी[15] । पहुडला[16] दिव्य मंदिरीं । तों तें घर आंगावरी । अकस्मात पडियेलें ॥५५॥ कीं द्रव्याचा घट लाधला । म्हणोन कर[17] आंत घातला । तों तेथें भुजंग प्रकटला । तेणें डंखिलें क्षणमात्रें॥५६॥ साधावया जातां निधान[18] । तों विवशी[19] पडे गळां येऊन । कीं उपजतां वैराग्यतत्वज्ञान । प्रारब्ध आडवें धांवत ॥५७॥ तैसें कंसें केलें ते वेळां । कैंचे साडे कैंचा सोहळा । भगिनी शालक[20] उभयतांला । बंदिशाळे रक्षिलें ॥५८॥ श्रृंखळा[21]

---

१ आवडती, प्रिय. २ लोळत. ३ लज्जारूपीं चिखलांत. ४ वणव्यांत. ५ फुलाची कळी. ६ वेणीवर. ७ कपाळावरील दागिना. ८ वसुदेव. ९ मेंढ्याचें. १० बैलाचा वध. ११ पुत्र. १२ खालीं तोंड करून. १३ मीठ. १४ फुलांच्या शेजेवर. १५ मऊ, कोमळ. १६ निजला. १७ हात. १८ गुप्त धन. १९ हडळ. २० मेहुणा. २१ बेड्या.

घालून उभयतांप्रती । रक्षण दृढ ठेवी भोंवती । जैसे चंदनासी रक्षिती । महाभुजंग सर्वदा ॥५९॥ ऐसी कंसें केली करणी । तंव देवकी जाहली गर्भिणी । परम चिंता वाटे मनीं । तंव ते प्रसूत जाहली वो ॥१६०॥ जाहला प्रथमचि पुत्र । परम सुंदर सुनेत्र । बाळ घेऊनि पवित्र । मुख पाहिलें वसुदेवें ॥६१॥ मग वसुदेव बोले वचन । बाळा तुजला आलें रे मरण । देवकीचे आसुवें नयन । भरले तेव्हां सद्गद ॥६२॥ वसुदेव म्हणे प्रभाण । कंसासी दिधलें भाकदान । देवकी म्हणे नेऊन । अवश्य द्यावें स्वामिया ॥६३॥ वसुदेवें उचलिलें बाळ । भडभडां वाहे अश्रुजळ । तों कंसासी कळलें तात्काळ । आणवी बाळ क्षणमात्रें ॥६४॥ तों देवकी म्हणे वसुदेवा । तुम्हीं पुत्र तेथें न्यावा । जरी कृपा आली बंधुवा । तरी एवढें सोडील ॥६५॥ बाळ घेवोनि वसुदेव चालिला । परम मुखचंद्र उतरला । पायीं तैसीच शृंखळा । वाजे खळखळा चालतां ॥६६॥ श्मश्रुकेश बहु वाढले । नखांचे गुंडाळे वळले । आंग परम मळलें । शेणें घोळिलें मुक्त जैसें ॥६७॥ कीं केतूनें व्यापिला दिनकर । कीं राहूनें आच्छादिला क्षीराब्धिपुत्र । तैसा वसुदेव पवित्र । जातां दिसे म्लान पैं ॥६८॥ मागें पुढें रक्षिती सेवक । कंसापाशीं आणिलें बाळक । रायापुढें ठेविलें देख । शूरसेनसुतें ते वेळीं ॥६९॥ बाळक सुंदर देखिला । कंसासी स्नेह दाटला । मग प्रधानासी ते वेळां । काय बोलिला कंस तो ॥१७०॥ म्हणे जो आठवा होईल सुत । तोचि असुचा शत्रु निश्चित । हे कासया वधावे सात । याचे यास असोत हे ॥७१॥ कंस म्हणे वसुदेवा । हा आपुला तुम्हीं बाळ न्यावा । मुख्य आम्हांसी आठवा द्यावा । तो मीच वधीन स्वहस्तें ॥७२॥ ऐसें ऐकतांचि उत्तर । परतला शूरसेनकुमर । मनीं म्हणे नवल थोर । खळासी उपजला सद्भाव ॥७३॥ म्हणे गोड कैसें जाहलें हालाहल । जातवेद कैसा जाहला शीतळ । पन्नगाच्या मुखींचें गरळ । सुधारसतुल्य जाहलें ॥७४॥ पाषाणाचें हृदय द्रवलें । वृश्चिकें साधुपण धरिलें । कंटकशेजे निवाले । आंग आजी वाटतें ॥७५॥ मद्यपियासी उपजलें ज्ञान । हिंसक जाहला दयाघन । महाकृपणें सकळ धन । दान आजी दीधलें ॥७६॥ व्याघ्रें धरिली आजि शांति । खळासी उपजली हरिभक्ति । वज्रधार निश्चिती । नम्र आजी वाटतसे

१ वचन. २ हजामत. ३ सूर्य. ४ चंद्र. ५ व्याकुळ. ६ काळकूट विष. ७ अग्नि. ८ सर्पाच्या. ९ अमृतप्रमाणें. १० विंचवानें. ११ दारुबाजाला. १२ शस्त्राची तीक्ष्णधार.

॥७७॥ वसुदेव वेगें ते वेळे। प्रवेशला हो बंदिशाळे। देवकीपाशीं बाळ दिधलें। सांगितलें वर्तमान ॥७८॥ देवकीसी संतोष वाटला। जैसा प्राण जातां परतला। तंव तो नारद ते वेळां। येतां जाहला कंससभे ॥७९॥ नारदातें कंसें पूजिलें। सकळ वर्तमान निवेदलें। नारद म्हणे भुललें। चित्त कां तुझें कंसराया ॥१८०॥ तुवां सोडिलें वसुदेवसुता। परी तुझा शत्रु कोणता। आठांपासून उफराटें गणितां। तरी पहिलाच शत्रु तुझा ॥८१॥ दुसरा कीं तिसरा चौथा। शत्रु तुझा रे तत्त्वतां। आठांमध्यें तुझ्या घाता। प्रवर्तेल कोण तो न कळे ॥८२॥ ऐकोनि ब्रह्मसुताचें[1] वचन। कंसें तुकाविली मान। सरडा कंटकवृक्षीं बैसोन। ग्रीवा[2] जैसी हालवी ॥८३॥ नारद हितशत्रु[3] होय। हित सांगोन करवी क्षय। बाळहिंसा करितां पाहे। अल्पायुषी होय तो ॥८४॥ कुलक्षय होऊनि राज्य बुडे। ऐसे नारद सांगे निवाडे। कंसासी ते बुद्धि आवडे। म्हणे बरवें कथिलें जी ॥८५॥ कंस क्रोधें धाविन्नला। बंदिशाळेमाजी आला। जैसा तस्कर[4] संचरला। धनाढ्याचे निजगृहीं ॥८६॥ कीं देवघरीं रिघे श्वान[5]। कीं मूषकबिळीं[6] व्याळ[7] दारुण। कीं होमशाळेमाजी मळिण। अंत्यज[8] जैसा पातला ॥८७॥ कीं हरिणीचें पाडस सुकुमार। न्यावया आला महाव्याघ्र। कीं गोवत्स देखोनि सुंदर। वृकें[9] जैसा धाविन्नला ॥८८॥ ऐसा बंदिशाळेमाजी आला। देवकीसी काळच भासला। बाळ हृदयीं दृढ धरिला। आच्छादिला निजपल्लवें[10] ॥८९॥ कोठें गे कोठें बाळ। म्हणोनि बोले चांडाळ। देवकी म्हणे तूं स्नेहाळ। बंधुराया सुजाणा[11] ॥१९०॥ ओटी पसरी म्लानवदन। येवढें दे मज पुत्रदान। म्हणोनि धरिले चरण। निर्दयाचे तेधवां ॥९१॥ कंसें बळें हात घालूनी। बाळ धरिला दृढ चरणीं। येरी आरडत पडे धरणीं। केळी जैसी चंडवातें[12] ॥९२॥ द्वारीं होती चंड शिळ। तिजवरी निर्दयें आपटिलें बाळ। तें छिन्नभिन्न जाहलें तात्काळ। पक्क फळासारिखें ॥९३॥ दुर्जनासी कैंची दया। वाटपाड्यासी कैंची माया। उपरति[13] पैशून्यवादिया[14]। कदाकाळीं नव्हेचि ॥९४॥ ऐसें मारून तें बाळ। निघोन गेला कंस खळ। मागुती गरोदर झाली ते वेल्हाळ। दुसऱ्यानें प्रसूत जाहली ॥९५॥ स्वयें येऊन आपण। तेंही मारिलें

---

१ नारदाचें. २ मान. ३ हित दाखवून घात करणारा. ४ चोर. ५ कुत्रा. ६ उंदराचे बिळांत. ७ सर्प. ८ महार. ९ लांडगा. १० आपले हातानें. ११ शहाणा. १२ सोसाट्याचे वाऱ्यानें. १३ पश्चात्ताप, वैराग्य. १४ पाखंड्याला.

आपटून । तिसरें जाहलें सगुण । तेंही मारिलें क्षणार्धे ॥९६॥ चौथें पांचवें साहावें नेटें[1] । तेही लाविले मृत्युवाटे । वसुदेवाचें दुःखें हृदय फुटे । म्हणे कर्म मोठें दुर्धर ॥९७॥ कंसें सहा गर्भ वधिले । पाप असंभाव्य[2] सांचले । गाई विप्र[3] भक्त गांजिलें । थोर मांडिलें पाप पैं ॥९८॥ आतां श्रीहरि क्षीरसागरीं । यावरी कैसा विचार करी । तें कथा-कौतुक चतुरीं । सेविजे सादर होवोनियां ॥९९॥ श्रीकृष्णकथाकमळ सुकुमार । सज्जन श्रोते त्यावरी भ्रमर । माजी पद्यरचना केसर । अतिसुवासें सेविजे ॥२००॥ कीं कृष्णकथा दुग्ध सुरस । सज्जन तुम्ही राजहंस । सेवा होवोनि साव-काश । निद्रा आळस टाकूनि ॥१॥ कीं हे कथा सुधारस सुंदर । तुम्ही संत श्रोते निर्जर[4] । हें अमृतपान करितां दुर्धर । जन्ममरण तुटे पैं ॥२॥ स्वर्गीचें अमृत देव प्राशिती । ते नाश पावती कल्पांतीं । त्यांसी आहे पुनरावृत्ती[5] । जन्मपंक्ति सुटेना ॥३॥ तैसी नव्हे ही कथा । पुनरावृत्ति नाहीं कल्पांता । ब्रह्मानंदपद[6] ये हाता । तेथींच्या अर्था पाहतां हो ॥४॥ ब्रह्मानंदकृपेच्या बळें । हें ग्रंथजहाज चाले । भक्तीचें शीड वर लाविलें । दयावातें फडकतसे ॥५॥ ब्रह्मानंद-रूप साचार । तुम्ही संत श्रोते निर्धार । वारंवार श्रीधर । चरण वंदी प्रीतीनें ॥६॥ या अध्यायाचें अनुसंधान । वसुदेवाचें जाहलें लग्न । कंसें येऊनि आपण । बाळें मारिलीं सहाही ॥७॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंश भागवत । चतुर परिसोत संत । द्वितीयाध्याय गोड हा ॥८॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीमज्जगदीश्वरार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ २ ॥

---

१ नेट धरून, जलदीनें. २ अगणित. ३ ब्राह्मण. ४ देव. ५ पुनर्जन्म. ६ सायुज्यता मुक्ति.

अध्याय ३.
देवकी
वसुदेव
कृष्ण.

श्रीगणेशायनमः । जय जय अनंतब्रह्मांडनायका । चतुराननाचिया[1] निजजनका । चौघांशींही[2] नव्हे आवांका । तुझें स्वरूप वर्णाया ॥ १ ॥ साहीजणें[3] वेडीं होती । अठरांची[4] खुंटली गती । चौघीजणी[5] तटस्थ पाहती । स्वरूपस्थिति न वर्णवे ॥ २ ॥ पांचां[6] नुरेचि ठाव । चारी[7] सहजचि जाहली वाव । चौदांजणींची[9] ठेव । नचलें स्वरूप वर्णावया ॥ ३ ॥ शिणल्या बहुत चौसष्टी[10] । आठजणी[11] बहुत कष्टी । अकराही[12] हिंपुटी । स्वरूप तुझें वर्णितां ॥ ४ ॥ आणीक एक बारा[13] देखण्या । सोळाजणी[14] चतुर शाहाण्या । आणि चौघी[15] डोळे मोडण्या । लाजोनियां तटस्थ ॥ ५ ॥ पंचवीसां[16] जाहली वाव । तिघांचें[17] नुरेचि नांव । दोन्ही[18] म्हणणें हा भाव । हेंही तेथें विरलें ॥ ६ ॥ चहूं[19] मुखांचा वर्णितां भागला । पांचां[20] मुखांचा तटस्थ राहिला । सहा मुखांचा[21] दडाला । कपाटामाजी जाऊनि ॥ ७ ॥ सहस्र मुखांचा वर्णितां देख । तोही जाहला तळीं तल्पक[22] । थोरथोरांसी पडले अटक[23] । एक मुखें काय वर्णूं ॥ ८ ॥ जीमूतींचे[24] बिंदू किती । हेही एक वेळां होय गणती । निराळीं[25] पायीं वेघती[26] । परी तुझी स्थिति अगम्य ॥ ९ ॥ होईल पृथ्वीचें वजन । गणवेल सिंधूचें जीवन । अवनीवरी किती तृण । मोजवेल गणितां तें ॥ १० ॥ अंबर आहे किती विती । हेंही गणवेल रमापती । परी तुझे गुण निश्चिती । न वर्णवती कोणातें ॥ ११ ॥ असो आतां पूर्वानुसंधान । द्वितीयाध्याय संपतां पूर्ण । कंसें देवकीचें गर्भ वधून । साही टाकिले बंदिशाळे ॥ १२ ॥ पाप जाहलें उत्कट जाण । गांजिले गाई ब्राह्मण । यावरी क्षीरसागरीं जगज्जीवन । काय करितां जाहला ॥ १३ ॥ अनंतासी म्हणे अनंत । चला अवतार घेऊं त्वरित । करूं दुष्टांचा निःपात । संत भक्त रक्षूं पैं ॥ १४ ॥ तंव बोले धरणीधरें[27] । मी न घे आतां अवतार । पूर्वीं मी जाहलों सौमित्रें[28] । कष्ट फार भोगिलें ॥ १५ ॥ हांसोनि बोले द्विसहस्रनयन । अष्टाविंशोति[29] अयनें उपोषण । निराहार घोर अरण्य । तुम्हांसवें सेविलें जी ॥ १६ ॥ आतां आपणाचि अवतरावें । अवतारनाट्य दाखवावें । गोब्राह्मण सुखी रक्षावे । प्रतिपाळावे साधुजन ॥ १७ ॥ टाकोनि कपट कुटिलभाव । स्वामीसी हांसे भोगिराव । बोले कौतुकें रमाधव । शेषाप्रति स्वानंदें ॥ १८ ॥ तूं माझा

---

१ ब्रह्मदेवाच्या. २ चारी वेदांना. ३ सहा शास्त्रें. ४ अठरा पुराणांची. ५ चार मुक्ति. ६ पांच रसांना. ७ चार अंतःकरणें. ८ निष्फळ. ९ चौदा विद्या. १० चौसष्ट कला. ११ अष्टसिद्धि. १२ अकरा रुद्र. १३ बारा राशी. १४ सोळा कला. १५ चार वाचा. १६ पंचवीस तत्त्वांना. १७ तीन गुणांचें. १८ प्रकृति आणि पुरुष. १९ ब्रह्मदेव. २० महादेव. २१ कार्तिकस्वामी. २२ शय्या. २३ प्रतिबंध, मर्यादा. २४ मेघांचे. २५ आकाशांत. २६ चढतात. २७ शेषाला. २८ लक्ष्मण. २९ अठ्ठावीस.

प्राणसखा । समरभूमीचा[1] पाठिराखा । तुजाविण भक्तटिळका । अवतार मी न घेचि ॥१९॥ तूं माझें निजांग पूर्ण । तूं सखया माझा निजप्राण । तुजविण मज एक क्षण । न गमेचि जिवलगा ॥२०॥ तूं जाहलासी पूर्वीं लक्ष्मण । लंकेसी केलें रणकंदन । बहुत सेवा करून । मज तुवां तोषविलें ॥२१॥ आतां तूं पुढें जाय सत्वर । होई माझा ज्येष्ठ सहोदर[2] । मी तुझी आज्ञा पाळीन निर्धार । बळिभद्र होई तूं । ॥२२॥ वडील बंधु तूं होई । देवकीच्या गर्भीं जाऊनि राहीं । मी योगमायेस लवलाही । पाठवितों तुजमागें ॥२३॥ कंसें वधिलें गर्भ सकळ । तुज योगमाया काढील । मग गोकुळीं नेऊन ठेवील । रोहिणीच्या निजगर्भीं ॥२४॥ माया जाईल यशोदेच्या उदरा । मग मी येईन मथुरापुरा । देवकीचा गर्भवोवरा[3] । माझा अवताररूप होय ॥२५॥ उपजतांचि गोकुळीं येईन । मग तुझी आम्हीं खेळों दोघेजण । गोरक्षमिषें[4] संपूर्ण । दैत्य तेथील संहारूं ॥२६॥ करून साष्टांग नमन । पुढें चालिला संकर्षण[5] । देवकीच्या उदरीं येऊन । गर्भ राहिला सातवा ॥२७॥ दिवसेंदिवस गर्भ वाढे । मंदिरीं परम प्रकाश पडे । जैसा पळेंपळ सूर्य चढे । उदयाद्रीहूनि पश्चिमे[6] ॥२८॥ वसुदेवाप्रति देवकी बोले । सहा वेळां मी गर्भिणी जाहलें । परी नवल वाटतें ये वेळें । या गर्भाचें मजलागीं ॥२९॥ वाटे पृथ्वी उचलीन । कीं आकाश धीर देईन । सप्त समुद्र सांठवीन । नखाग्रीं मज वाटतसे ॥३०॥ हातीं घेऊन नांगर मुसळ । मीच मर्दीन कंसदळ । दैत्य मारावे समूळ । मनामाजी वाटतसे ॥३१॥ वसुदेव म्हणे ते क्षणीं । न कळे ईश्वराची करणी । येवढा तरी वांचोनी । विजयी हो कां सर्वदा ॥३२॥ तों लागला सातवा मास । निद्रा आली देवकीस । वसुदेवही सावकाश । निद्रार्णवीं[7] निमग्न ॥३३॥ तंव ती हरीची योगमाया । तिची ब्रह्मादिकां न कळे चर्या[8] । इच्छामात्रें महत्कार्या । ब्रह्मांड हें रचियेलें ॥३४॥ ब्रह्मा विष्णु शिव तिन्ही । गर्भीं आलीं बाळें तान्हीं । परी एकासी नेत्र उघडूनी स्वरूप पाहों नेदीच ॥३५॥ आत्मसुखाचा समुद्र । त्यांत पहुडले[9] जीव समग्र । परी चाखों नेदी अणुमात्र । गोडी तेथींची कोणातें ॥३६॥ हे चैतन्याची बुंथी[10] । हे अरूपाची रूपकर्त्री । ब्रह्मांडींचे पुतळे नानागती । एका सूत्रें नाचवी पैं ॥३७॥ इनें निर्गुण[11]

१ युद्धभूमीचा. २ बंधु. ३ गर्भाशय. ४ गाई राखण्याचे निमित्तानें. ५ शेष. ६ पूर्वेकडून. ७ निद्रारूपी समुद्रांत. ८ रीत. ९ निजले, पडून राहिले. १० आवरण, आच्छादन. ११ सत्व, रज, तम या गुणांच्या पलीकडचें.

गुणासी आणिलें । इनें अनामासी नाम ठेविलें । इनें निराकारा आकारिलें । धरविले अवतार ॥३८॥ हे पतीस न कळतां । गर्भिणी जाहली पतिव्रता । ब्रह्मांड रचिलें तत्त्वतां । इच्छामात्रें करूनियां ॥३९॥ शेजे निजवूनि भ्रतार । सृष्टी घडी मोडी समग्र । समाचार आणुमात्र । कळों नेदी पतीतें ॥४०॥ हे कौटाळीण निर्धारीं । नसतींच दैवतें उभीं करी । जीव पाडिलें अघोरीं । नाना योनीं हिंडवी ॥४१॥ धरील कोणी स्वरूपाची चाड । त्यावरी घाली नसतें लिगाड । पुढें स्वर्गसुख करी आड । तेंचि गोड दाखवी ॥४२॥ गोड तें कडवट केलें । कडवटा गोडपण दाखविलें । अहंकारमद्य जीवा पाजिलें । वेडे केले सर्वही ॥४३॥ आतां असो हे मायाराणी । इची विपरीतचि करणी । तिनें देवकीचा गर्भ काढूनी । गोकुळासी पैं नेला ॥४४॥ कैसा नेला काढूनी । ब्रह्मादिकां न कळे करणी । रोहिणी वसुदेवाची पत्नी । नंदगृहीं होती ते ॥४५॥ कंसाचिया भयें जाण । नंदगृहीं राहिली लपोन । तिच्या पोटीं नेऊन । गर्भ घातला ते क्षणीं ॥४६॥ निजले ठायीं गर्भ । पोटांत घातला स्वयंभ । परम तेजस्वी सुप्रभ । सूर्य जैसा तेजस्वी ॥४७॥ जागी जाहली रोहिणी । तों सातमासाची गर्भिणी । म्हणे कैसी जाहली करणी । चिंता मनीं वर्तत ॥४८॥ पुरुष नसतां गर्भ राहिला । परम चिंताक्रांत ते अबला । नंदयशोदेस कळला । समाचार सर्व तो ॥४९॥ जीवीं झोंबला चिंताग्नी । तों आकाशीं वदली देववाणी । चिंता करूं नको रोहिणी । वसुदेवाचा गर्भ असे ॥५०॥ पोटा येतो भोगींद्र । उतरील पृथ्वीचा भार । ऐकतां हें उत्तर । सुख जाहलें समस्तां ॥५१॥ लोकापवाद सर्व हरला । चिंतेचा डाग धुतला । तों बळिराम जन्मला । नवमास भरतांचि ॥५२॥ प्रकाशला सहस्रकिरण । तैसा बाळ देदीप्यमान । नंदें जातक वर्तवून । बळिभद्र नाम ठेविलें ॥५३॥ ऐसा उपजला अहींद्र । तों यशोदा जाहली गरोदर । हरिमायेनें अवतार । तेथें घेतला तेधवां ॥५४॥ यशोदा गर्भिणी जाहली । इकडे कथा कैसी वर्तली । देवकी पाहे घाबरली । तों गर्भ नाहीं पोटांत ॥५५॥ नेणों कैसी जाहली करणी । सांगे वसुदेवालागोनी । म्हणे गर्भ न पडेचि धरणीं । गेला जिरोनि पोटांत ॥५६॥ वसुदेव म्हणे ते वेळां । कंसधाकें गर्भ जिराला । न कळे ईश्वराची कळा । कंसास कळला

१ नामरहितास. २ लाघवी, मायावी. ३ इच्छा. ४ संकट. ५ मध्यें आणी. ६ अहंकाररूपी दारू. ७ कर्तृत्व, कृत्य. ८ स्त्री. ९ शेष. १० सूर्य.

समाचार ॥५७॥ दूत सांगती कंसातें । गर्भ जिराला जेथिंचा तेथें । कंस म्हणे आतां आठव्यातें । बहुत जपा सर्वही ॥५८॥ देवकी होतांचि गर्भिणी । जागा नेत्रीं तेल घालून । आठव्याची आठवण । विसरूं नका सर्वथा ॥५९॥ देवकी-उदरींचा आठवा । निजध्यास बैसला कंसभावा[1] । जनीं वनीं अवघा । आठवा आठवा आठवत ॥६०॥ जाग्रतीं सुषुप्तीं स्वप्नीं । आठवा दिसे ध्यानीं मनीं । आठवा दिसे भोजनीं । आठवा शयनीं सोडीना ॥६१॥ भूमि दिसे आठव्याऐसी । आठवा दिसे आकाशीं । आठव्यानें व्यापिलें त्यासी । दिवसनिशीं[2] आठवा ॥६२॥ इकडे क्षीरसागरीं श्रीहरि । क्षीराब्धिसुतेसी[3] आज्ञा करी । पद्माक्षि[4] तूं क्षितीवरी[5] । क्षितिपाळउदरीं[6] अवतरें ॥६३॥ वैदर्भदेशींचा भीमक राजा । तयाची तूं होय आत्मजा[7] । तात्काळ चालली कमळजा[8] । नमस्कारून हरीतें ॥६४॥ जगद्वंद्य स्वयें आपण । प्रवेशला मथुरापट्टण । देवकीचे गर्भी येऊन । राहतां जाहला कौतुकें ॥६५॥ गर्भवासा आला भगवंत । म्हणतां हांसतील साधुसंत । लीलावतारी जगन्नाथ । जन्ममृत्यु त्या कैंचा ॥६६॥ ज्याचें करितां स्मरण । जाय जन्ममृत्यु खंडोन[9] । तो राहिला गर्भी येऊन । कल्पांतींही घडेना ॥६७॥ उगाच लौकिकभाव । दाविली मृत्युलोकींची ठेव । तो ब्रह्मानंद स्वयमेव[10] । जन्म मृत्यु त्या कैंचा ॥६८॥ क्षीरसागरींहून हरि आला । तरी तो ठाव काय ओस[11] पडिला । तो तैसाच संचला । लक्ष्मीशेषांसमवेत ॥६९॥ अनंत रूपें अनंत नामें । अनंत अवतार अनंत कर्मे । अनंत लीला घनश्यामें । भक्तांलागीं दाविल्या ॥७०॥ अनंत ब्रह्मांडें अनंत शक्ती । अनंत युगींच्या अनंत कीर्ती । अनंत रूपें अनंत मूर्ती । अतर्क्य गति वेदशास्त्रां ॥७१॥ असो लौकिक विचार देख । गर्भी आला लक्ष्मीनायक[12] । कंसासी लाविला धाक । देखिला नसतां सर्वदा ॥७२॥ देवकी जाहली गर्भिणी । तेज न माये गगनीं[13] । खेद कांहीं न वाटे मनीं । सुखेंकरूनि डुल्लत ॥७३॥ पोटा आला विदेही[14] हरी । देवकी नाहीं देहावरी । जनीं वनीं दिगंतरीं । अवघा मुरारि[15] दिसतसे ॥७४॥ वसुदेव म्हणे देवकीप्रती । तुज चिंता कां न वाटे चित्तीं । आठव्याची कैसी गती । होईल ते न कळे पां ॥७५॥ कंस जपतो बहुत । आठव्याचा करावया घात[16] । यावरी देवकी

१ कंसाच्या मनाला. २ रात्रंदिवस. ३ लक्ष्मीला. ४ कमलनयने. ५ पृथ्वीवर. ६ राजाचे पोटीं. ७ कन्या. ८ लक्ष्मी. ९ नाश पावतात. १० स्वतः, आपण. ११ रिता. १२ विष्णु. १३ आकाशांत. १४ देहरहित असा, निराकार. १५ कृष्ण. १६ वध.

बोलत । प्रतिउत्तर काय तेव्हां ॥७६॥ भुजा[1] पिटोन बोले वचन । कंसास मारीन आपटोन । मुष्टिकचाणूरांचा प्राण । क्षणमात्रें घेईन मी ॥७७॥ हांक फोडोन गर्जे थोर । उतरीन पृथ्वीचा भार । करून दैत्यांचा संहार । बंदिशाळा फोडीन मी ॥७८॥ आणी वेगें धनुष्यबाण । युद्ध करीन मी दारुण[2] । जरासंध रथी बांधोन । सत्रा वेळां आणीन मी ॥७९॥ भस्म[3] करिन कालयवन । रचीन द्वारका पट्टण । सकळ नृपां शिक्षा लावून । पट्टराणी आणीन मी ॥८०॥ हांक फोडिली क्रोधें थोर । जिवें मारीन भौमासुर । निर्वटीन कौरवभार । निजभक्तकैवारें ॥८१॥ मी भक्ताचा सारथि होईन । दुष्ट सर्व संहारीन । मी ब्रह्मानंद परिपूर्ण । अवतरलों पृथ्वीवर ॥८२॥ वसुदेवासी चिंता वाटे । ही गर्जती येवढ्या नेटें[5] । जरी बाहेर मात[6] प्रकटे । तरी अनर्थ होईल पां ॥८३॥ वसुदेव बोले वचन । देवकी धरीं आतां मौन । येरी म्हणे कैंची देवकी पूर्ण । ब्रह्म सनातन मी असें ॥८४॥ स्त्री पुरुष नपुंसक । त्यांहूनि वेगळा मी निष्कलंक[7] । सकळमायाचक्रचाळक । कर्ता हर्ता मीच पैं ॥८५॥ मी सर्वद्रष्टा[8] अतींद्रिय[9] । मी अज[10] अव्यय[11] निरामय[12] । अजित[13] अपार[14] निष्क्रिय[15] । आनंदमय वर्तें मी ॥८६॥ मी प्रळयकाळाचा शास्ता । मी आदिमायेचा नियंता । मी चहूं वाचांपरता । मायानिर्मिता मीच पैं ॥८७॥ मीच सगुण मीच निर्गुण । मीच थोर मीच लहान । देव दैत्य निर्मून । पाळिता हर्ता मीच पैं ॥८८॥ ऐसें देवकी बोलोन । मागुती धरिलें मौन । तों आकाशीं देव संपूर्ण । गजर करिती दुंदुभींचा ॥८९॥ अवतरेल आतां भगवंत । करिल दुष्टांचा निःपात । देव मिळोन समस्त । गुप्त मथुरेंत उतरले ॥९०॥ ब्रह्मादिक आणि चंद्र । बंदिशाळें पातले समग्र । देवकीस प्रदक्षिणा करिती सुरवर । एक नमस्कार घालिती ॥९१॥ उभे ठाकूनि बद्धांजली । गर्भस्तुति आरंभिली । जय सच्चिदानंद वनमाळी । देवकीजठरगर्भा ॥९२॥ जय हरे नारायणा गोविंदा । इंदिरावरा आनंदकंदा । सर्वेशा मुकुंदा परमानंदा । परमपुरुषा परेशा[16] ॥९३॥ पद्मजजनका पुरातना[17] । पंकजनेत्रा परमपावना । पद्मवल्लभा पशुपतिजीवना[18] । पयोब्धिवासा[19] परेशा

---

१ दंड. २ घनघोर. ३ जाळून टाकीन. ४ नाहींसा करीन. ५ मोठ्यानें. ६ खबर. ७ कलंकावेगळा, उपाधिरहित. ८ सर्व पाहणारा, सर्वसाक्षी. ९ इंद्रियांनीं समजण्यास अशक्य. १० जन्मरहित. ११ शाश्वत, नष्ट न होणारा. १२ आनंदी, निर्भय. १३ पराभव न पावणारा, ईश्वर. १४ अंत नाहीं असा. १५ क्रियारहित. १६ श्रेष्ठ. १७ आदिपुरुषा. १८ महादेवाच्या प्राणविसांव्या. १९ क्षीरसागरांत वास करणाऱ्या.

॥९४॥ पतितपावना पंकजधारका[१] । कमनीय[२] रूप निष्कलंका । कमळस्वरूपा कमलानायका[३] । किल्विषमोचका[४] कमलेशा ॥९५॥ कर्ममोचका करिवरतारणा[५] । कैवल्यनिधि[६] कैटभभंजना[७] । करुणाकरा कामविहीना । काळनाशना काळात्मया ॥९६॥ आदिकेशवा विश्वभूषणा । विश्वंभरा वेदपाळणा । वेदपुरुषा वेदस्थापना । विश्वाधीशा विश्वपते ॥९७॥ अनंतवेषा अनंतवदना । अनंतनामा अनंतनयना । अनंतपाणि अनंतचरणा । अनंतकल्याणा नमोस्तु ते ॥९८॥ अव्ययरूपा अपरंपारा । अगण्या अगुणा अगोचरा । अनामा असंगा अक्षरा । आदिकारणा आत्मया ॥९९॥ अमानुषा अविद्याच्छेदना । आनंदरूपा आनंदसदना । अभेदा अबोधी[८] अमळपूर्णा[९] । आदिमूळा अव्यक्ता ॥१००॥ सर्वातीत सर्वज्ञा । गुणसागरा गुणज्ञा ॥ आम्ही सकळ सुर तवाज्ञा । पाळोनियां राहतों ॥१॥ ऐसी स्तुति करूनि जाणा । देव पावले अंतर्धाना । आनंद न माये मना । सुरवरांच्या तेधवां ॥२॥ कंसास रात्रंदिवस । लागला आठव्याचा निजध्यास । आठही प्रहर तयास । आठवावयास दुजें नाहीं ॥३॥ दूतीप्रति पुसे कंस । गर्भास किती जाहले मास । त्या म्हणती संपावयास । नवमासां अवधि थोडी हो ॥४॥ आपण येऊन कंसासुर । उभा राहे देवकीसमोर । तंव ते आनंदरूप साचार । चिंता अणुमात्र नाहींच ॥५॥ नासाग्रीं ठेवून दृष्टि । कृष्णरूप पाहे सृष्टी । कृष्णरूप पाहे पाठीं पोटीं । बोलतां होटीं कृष्णचि ये ॥६॥ कृष्णरूप आसन वसन[१०] । कृष्णरूप अन्न पान । कृष्णरूप दिसे सदन[११] । भूषण[१२] संपूर्ण कृष्णरूप ॥७॥ पृथ्वी आप तेज वायु निराळें[१३] । कृष्णरूप दिसे सकळ । स्थावर जंगम निर्मळ । घननीळरूप दिसतसे ॥८॥ पुढें उभा कंस देख । परी निर्भय देवकी सुरेख । महेशापुढें मशक । तैसा कंस भासतसे ॥९॥ इंद्रापुढें जैसा रंक[१४] । कीं ज्ञानियापुढें महामूर्ख । कीं केसरीपुढें[१५] जंबूक[१६] । कीं सूर्यापुढें खद्योत[१७] पैं ॥११०॥ कीं हंसापुढें बक[१८] । कीं कोकिळेपुढें काग[१९] । कीं विप्रासमोर मांग । तैसा खळ उभा तेथें ॥११॥ कीं नामापुढें पाप देख । कीं वेदांतापुढें चार्वाक । कीं शंकरापुढें मशक । कीं मीनकेतन[२०]

१ कमल धारण करणाऱ्या. २ सुंदर स्वरूपाच्या. ३ लक्ष्मीपते. ४ पापहारका. ५ गजेंद्राला मोक्ष देणाऱ्या. ६ मोक्षाचा आगर. ७ कैटभ दैत्याचा नाश करणारा, कृष्ण. ८ जाणण्यास कठीण. ९ मलरहित, शुद्ध. १० वस्त्र. ११ घर. १२ अलंकार. १३ आकाश. १४ भिकारी. १५ सिंहापुढें. १६ कोल्हा. १७ काजवा. १८ बगळा. १९ कावळा. २० मदन.

उभा जैसा ॥१२॥ कीं पंडितापुढें अजापाळक[1] । कीं श्रोत्रियापुढें[2] हिंसक । कीं वासुकीपुढें[3] मूषक[4] । लक्षणें पाहूं पातला ॥१३॥ अग्नीपुढें जैसें तृण । कीं ज्ञानियापुढें अज्ञान । कीं महावातासी आडवें पूर्ण । जलद[5]जाल जैसें कां ॥१४॥ ऐसा कंस देवकीपुढें । तीस न्याहाळूनि पाहे निर्वाडें[6] । तंव तें चतुर्भुज रूपडें । शंखचक्रयुक्त दिसे ॥१५॥ न दिसे स्त्रियेचि आकृति । परम देदीप्यमान विष्णुमूर्ती । आरक्तनेत्र सुदर्शन हातीं । ऊर्ध्व करूनि उभी असे ॥१६॥ मुरकुंडी[7] कंसाची वळली । शस्त्रें हातींचीं गळालीं । बोबडी तोंडासी पडली । हांक फोडिली भयें तेव्हां ॥१७॥ आरडोनिया कंस पळे । थरथरा कापे वाटे आडखळे । पिशाचवत संचरले । गृहामाजी आपुलिया ॥१८॥ कंस तेव्हां शस्त्र घेऊनी । रागें आपटीत मेदिनीं[8] । आठव्यास जिवें मारूनी । टाकीन मी निर्धारें ॥१९॥ आठव्यानें मज व्यापिलें । त्यास मी गिळीन सगळें । कंस रागें फिरवी डोळे । आल्यागेल्यावरी पैं ॥१२०॥ आतां श्रीकृष्णाचा जन्मकाळ । पाहों आले निर्जर[9] सकळ । दुंदुभिनादें निराळें[10] । दुमदुमिलें तेधवां ॥२१॥ विमानांची जाहली दाटी । वांव[11] नाहीं नभापोटीं । करिती दिव्य सुमनवृष्टी । आनंद पोटीं न समाये ॥२२॥ वर्षाऋतु श्रावणमास । बुधाष्टमी कृष्णपक्ष । अवतरला कमलदलाक्ष । रोहिणी नक्षत्र ते दिवशीं ॥२३॥ सोमवंशीं अवतार । म्हणोनि साधिला चंद्रपुत्रवार[12] । जाहला शशीचा[13] उद्धार । दशा आली वंशासी ॥२४॥ मध्यरात्रीं अष्टमीस । देवकीपुढें परमपुरुष । चतुर्भुज हृषीकेश । निर्भासुर[14] डोळस पैं ॥२५॥ आठा वर्षांची मूर्ति । असंभाव्य पडली दीप्ति । तेजें दशदिशा उजळति । तेथें लपती शशिसूर्य ॥२६॥ पदकमळींचा आमोद[15] सेवावया । भ्रमरी जाहली क्षीराब्धितनया[16] । सर्वकाळ न विसंबे पाया । कृपण जैसा धनातें ॥२७॥ भागीरथी चरणीं उद्भवली । सागरीं ते एक जाहली । परी न विसंबे निजमुळीं । कदाकाळीं तुटेना ॥२८॥ अरुणबालार्कसंध्याराग[17] । दिव्य रत्नांचे काढिले रंग । तैसे तळवे आरक्त सुरंग । श्रीरंगाचे शोभती ॥२९॥ चंद्र क्षयरोगें जाहला कष्टी । मग तो राहिला चरणांगुष्ठीं । कीं दशधा होऊनि दाही

१ मेंढपाळ. २ वेद पारंगत. ३ सर्पांचा राजा. ४ उंदीर. ५ ढग. ६ निश्चयानें. ७ बोबडी वळली. ८ जमिनीवर. ९ देव. १० आकाश. ११ जागा, शिरकाव. १२ बुधवार. १३ चंद्राचा. १४ सुरेख, सुंदर. १५ सुवास. १६ क्षीरसमुद्राची मुलगी, लक्ष्मी. १७ अरुणप्रभा व बालसूर्याची प्रभा याप्रमाणें तेजाचा.

बोटीं । सुरवाडला[1] शशी तो ॥१३०॥ वज्र ध्वज पद्म अंकुश । ऊर्ध्वरेखा[2] चक्र पदीं विशेष । सामुद्रिक चिन्हें सुरस । काय अर्थ सुचविला ॥३१॥ साधकास ऊर्ध्वरेखा । ऊर्ध्वमार्ग दावी देखा । सत्वशीला प्रेमळ भाविका । ऊर्ध्वसंकेत दावीतसे ॥३२॥ विद्यामदें जाहले जे मस्त । कोणास न लेखती गज उन्मत्त । त्यांस आकर्षावया[3] वैकुंठनाथ । क्षमांकुश धरी पदीं ॥३३॥ पद्म कां धरिलें पायीं । पद्मा वसे तया ठायीं । आणिकांतें प्राप्त नाहीं । घोर तप आचरतां ॥३४॥ अहंकार पर्वत थोर । भक्तांस बाधक जड फार । तो फोडावया वज्र । हरीनें पायीं धरियेलें ॥३५॥ कीं ते चरणलक्षण जहाज । वरी विशाळ भक्तिध्वज । भक्त तारावया अधोक्षज[4] । सदा उदित[5] वाट पाहे ॥३६॥ जीव शरण येती जडरूप । त्यांचें छेदावया सर्व पाप । चक्र पायीं दैदीप्य । तेज अमुप झळकतसे ॥३७॥ प्रपदें[6] दिसती विमळ । घोटी त्रिकोण सोज्वळ । इंद्रनीळमणि सुढाळ[7] । परी उपमे पुरेना ॥३८॥ तळवे आरक्त विराजती । कीं बहु श्रमली सरस्वती । म्हणोनि घ्यावया विश्रांती । तळवां राहिली हरीच्या ॥३९॥ विश्वाचीं पापें किती हरावीं । म्हणोनि श्रमली जाह्नवी[8] । शुभ्र वांकीरूप जाहली बरवी । म्हणोनि सत्कवि वर्णिती हो ॥१४०॥ कालिंदी[9] कृतांताची भगिनी । ऐसें बोलिजे सर्वजनीं । तो अपवाद चुकवावया लागूनी । मांड्या सुनीळ झाली ते ॥४१॥ ऐसी हरिपदीं त्रिवेणी सुरंग । अज्ञानच्छेदक दिव्य प्रयाग । अक्षयवट[10] सुरंग[11] । ध्वजांकुश तेचि पैं ॥४२॥ चरणीं सुरवाडिलें[12] प्रेमळ[13] । तेच तेथें पूर्ण मराळ[14] । वांकीवरी रत्नें तेजाळ । तपोधन तपती ते ॥४३॥ प्रयागीं मोक्ष ठेवतां देह । तेथिंच्या श्रवणें[15] होय विदेह[16] । भावें माघमासीं निःसंदेह । त्रिवेणीमाधव सेविजे ॥४४॥ त्या प्रयागीं जातां कष्ट । हा ध्यानींच होतो प्रकट । या प्रयागीं नीलकंठ[17] । क्षेत्रसंन्यास घेत पैं ॥४५॥ वांकी नेपुरें तोडर । करिती दैत्यांवरी गजर । पोटऱ्या जंघा सुकुमार । श्यामसुंदर दिसती ॥४६॥ कीं ते सरळ कर्दळीस्तंभ । कीं गरुडपाचूंचे उगवले कोंभ । कीं शोधूनिया सुनीळ नभ[18] । जानु जंघा ओतिल्या ॥४७॥ कीं मिळोनि सहस्र सौदामिनी[19] । शीतळ

---

१ सुख पावला. २ तळ हातावरील किंवा तळ पायावरील वर जाणारी रेषा. ३ ओढावयासाठीं, नाश करण्यासाठीं. ४ कृष्ण. ५ सज्ज, तयार. ६ पावलें. ७ चकचकीत. ८ गंगा. ९ यमुना. १० नाश न पावणारा वड. ११ चांगल्या रंगाचा. १२ सुख पावलें. १३ भाविक लोक. १४ हंस. १५ ऐकण्यानें. १६ देहरहित, मुक्त. १७ शंकर. १८ आकाश. १९ विजा.

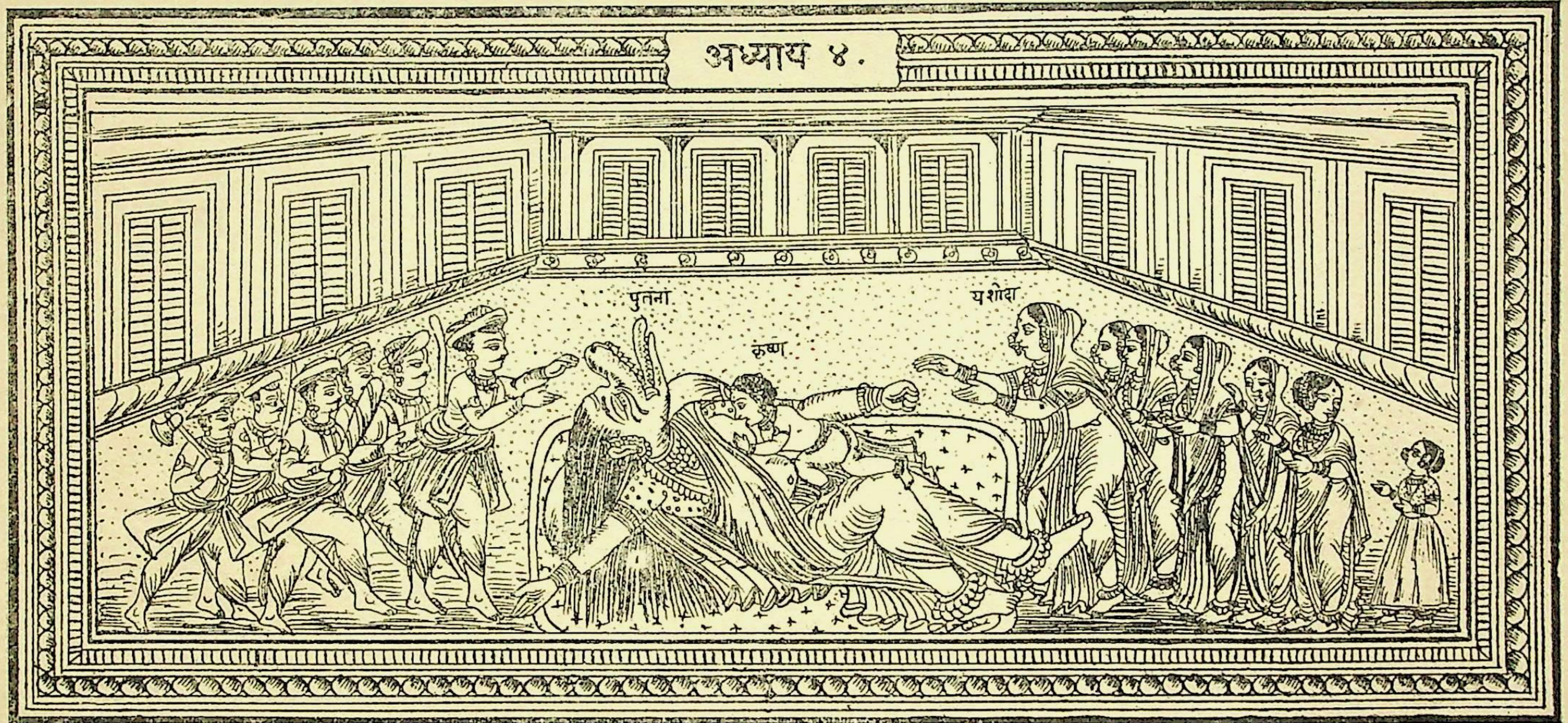
होऊनि पीतवसनीं । जडल्या चंचळपण टाकूनी । हरिजघनीं सर्वदा ॥४८॥ कटीं मेखळेचें तेज आगळें । दिव्य रत्नें मिरवती सुढाळें । कीं एकहारी सूर्यमंडलें । हरिजघनीं जडियेलीं ॥४९॥ नाभि वर्तुळ गंभीर । जैसा कां बालभास्कर । तेथें उद्भवला चतुर्वक्त्र[1] । सृष्टीचिये आदिकाळीं ॥१५०॥ उदरीं त्रिवळी[2] सुकुमार । कौस्तुभतेजें झांके अंबर । वैजयंती मुक्ताहार । चरणांगुष्ठापर्यंत पैं ॥५१॥ वक्षस्थळीं श्रीवत्सलांछन । सव्यभागीं शोभायमान । वामभागीं श्रीनिकेतन[3] । वास्तव्यस्थळ श्रीचें पैं ॥५२॥ शंख चक्र गदा पद्म । चतुर्बाहु उत्तमोत्तम । कीं धर्मार्थमोक्षकाम । चारी पुरुषार्थ उभारिले ॥५३॥ पांघुरला जो पीतांबर । जडितपल्लव मनोहर । कीं तेणें रूपें सहस्रकर[4] । अवतरला भासतसे ॥५४॥ चांदणें शोभे शुद्ध निराळीं[5] । तैसी उटी आंगीं शोभली । कीं इंद्रनीळा गवसनी घातली । काश्मीराची सुरंग ॥५५॥ कंबुकंठ[6] विराजमान । नासिक सरळ सुहास्यवदन । मंदस्मित झळकती दशन[7] । चंद्रतेज उणे पैं ॥५६॥ कीं सर्वही आनंद मिळोन । हरिमुखीं वसती अनुदिन[8] । त्रैलोक्यसौंदर्य विसांवोन । तेथेंच गोळा जाहलें ॥५७॥ कुंडलें तळपती मकराकार । तेजें लखलखिलें अंबर । मज वाटे शशिदिनकर । हरिश्रोत्रीं[9] लागले ॥५८॥ कुंडलांची दिव्य दीप्ती । गंडस्थळीं झळके ज्योती । कुंडलास कर्ण शोभविती[10] । कर्णांची दीप्ति विशेष ॥५९॥ कृष्णतनूच्या सुरवाडें[11] । अलंकारांसी प्रभा चढे । कपाळीं टिळक निवाडे[11] । मृगमदाचा[12] सतेज ॥१६०॥ कल्पांतीचा सूर्य प्रकटला । तैसा मुगुट तेजागळा । वरी दिव्य मणि मिरवला । तो वर्णिला नवजाय ॥६१॥ बाहुदंडीं[13] कीर्तिमुखें । हस्तकंकणें दिव्य सुरेखें । मुद्रिकांचें तेज झळके । चपळेहूनि विशेष ॥६२॥ ऐसा एकाएकीं बंदिशाळे । देवकी देखे घनसांवळें । जिवाचें निंबलोण केलें । हरीवरूनि तेधवां ॥६३॥ आनंद न माये अंबरीं । म्हणे भक्तवत्सला श्रीहरी । तूं माझिया निजोदरीं । पुत्र होवोनि अवतरे ॥६४॥ तूं विश्वंभर बहु थोर । परी लोक म्हणती माझा पुत्र । ऐसा होई तूं राजीवनेत्र[14] । आळी[15] माझी पुरवावी ॥६५॥ हरि म्हणे ते वेळां । मी बाळक होईन अवलीला[16] । परी मज सत्वर गोकुळा । नेऊनियां घालावे ॥६६॥ तेथें माझा प्राणमित्र । ज्येष्ठ

१ ब्रह्मदेव. २ तीन सुरकुत्या. ३ निवासस्थान. ४ सूर्य. ५ आकाशांत. ६ शंखासारखा गळा. ७ दांत. ८ नेहमीं. ९ हरीच्या कानांस. १० शोभेनें. ११ उठून दिसणें. १२ कस्तूरीचा. १३ दंडकडीं. १४ कमलनेत्र. १५ हट्ट. १६ सहज, आतांच.

बंधु बाळिभद्र । मग दोघेही येऊं साचार । दर्शनालागीं तुमच्या ॥६७॥ ऐसें बोलून जगज्जीवन । हास्यवदनें अवलोकून । आपली योगमाया घालून । देवकीसी मोहिलें ॥६८॥ सच्चिदानंद घननीळ । देवकीपुढें जाहला बाळ । तीस वाटलें केवळ । माझे उदरीं जन्मला ॥६९॥ पहिला प्रताप विसरली । बाळ देखोन घाबरली । असंभाव्य प्रभा पडली । बंदिशाळे न समाये ॥७०॥ रात्र जाहली दोन प्रहर । वसुदेवासी उठवी सुंदर । म्हणे शब्द जाईल बाहेर । तरी कंस धांवेल पैं ॥७१॥ कोठें तरी कृष्ण लपवावा । बाहेर तर्क[1] कळों न द्यावा । मौनेंचि हृदयीं धरावा । तरीच लाभेल कृष्ण हा ॥७२॥ वसुदेव लवलाहें धाविन्नला । श्रीकृष्ण हृदयीं दृढ धरिला । म्हणे कोठें लपवूं याला । हा झांकिला नवजाय ॥७३॥ सूर्य काय मुष्टींत झांके । चंद्र न लपे कदां कांखे । ऐरावत शक्रा[2]चा देखें । लपे कैसा पर्णकुटीं[3] ॥७४॥ सिंधु न माये रांजणीं । बोचक्यांत न लपे कदां अग्नी । मेरु कांखेसी घालूनी । कोणा लपवे सांग पां ॥७५॥ मूर्खांमाजी पंडित । अभाग्यांत श्रीमंत । क्लीबा[4]माजी प्रतापवंत । शूर कैसा झांके पां ॥७६॥ लवणा[5]चा घट[6] थोर । आवरूं न शके गंगापूर । वानरांमाजी रघुवीर । कदाकाळीं झांकेना ॥७७॥ भूतांमाजी शंकर । किरडांमाजी धरणीधर । रंकांमाजी राजेंद्र । कदां झांकिला जाईना ॥७८॥ कस्तुरी चोरिली चोरें । परी परिमळें हाट[7] भरे । तैसा कृष्ण न झांके वो सुंदरे । लपवितां कोठेंही ॥७९॥ बाहेर प्रगटतां मात[8] । तात्काळ होईल अनर्थ । ज्याला द्रव्यकूप सांपडत । तेणें लोकांतें न सांगावें ॥१८०॥ तों हळूच बोले देवकी बोला । हा अयोनिसंभव पुतळा । यास नेऊनि घाला गोकुळा । भय तुम्हांला कदां नाहीं ॥८१॥ तंव वसुदेव म्हणे । पदीं श्रृंखला द्वारीं[9] रक्षणें । लोहारें ठोकूनि घणें । कुलुपें कपाटें दृढ केलीं ॥८२॥ मध्यरात्रीं पर्जन्यकाळ । यमुनेसी पूर असे तुंबळ । बेडी वाजे खळखळ । द्वारपाळ जागे पैं ॥८३॥ घन[10] वर्षतो संदसंद । वसुदेव जाहला सद्गद । हृदयीं धरिला ब्रह्मानंद । चैतन्यघन श्रीकृष्ण ॥८४॥ अवलोकितां श्रीकृष्णवदन । बेडी तुटली न लागतां क्षण । ज्याचें करितांच स्मरण । भवबंधन[11] निरसे ॥८५॥ नवल वाटलें वसुदेवा । घेवोनि चालिला वासुदेवा । माय धांवोनि तेधवां । वदन विलोकी पुत्राचें ॥८६॥ पुन्हा बाळ दावीं वदन । आसुवें भरले तेव्हां नयन । कृष्ण करी

---

१ वर्तमान, खबर. २ इंद्राचा. ३ झोंपडींत. ४ नपुंसकांत. ५ मिठाचा. ६ घडा. ७ बाजार. ८ खबर. ९ दारापुढें. १० पाऊस. ११ संसारसंबंधीं अडचणी.

अध्याय ४.
पुतना
कृष्ण
यशोदा

हास्यवदन । मातेकडे पाहोनिया ॥८७॥ तों चहूं दारवंटां[१] ते वेळे । दृढ कुलुपें ठोकिले खिळे । जवळी येतां घननीळें । पायें स्पर्शिलीं कपाटें ॥८८॥ तात्काळ उघडलीं चारी द्वारें । रक्षक व्यापिले निद्राभरें । वसुदेव चालिला त्वरें । कोणी दुसरें आढळेना ॥८९॥ वर्षती पर्जन्याच्या धारा । तों फणींद्रे[२] धांविन्नला त्वरा । विशाळ फणा ते अवसरा । कृष्णावरी उभारिल्या ॥१९०॥ खालीं पिता नेत राजीवनेत्र । भोगींद्रे[२] वरी जाहला छत्र । वेगें पावला यमुनातीर । तो महापूर भरलासे ॥९१॥ मागें पुढें वसुदेव पाहे । म्हणे येथें करावें काय । उदकामाजी लवलाहें । बाळ घेवोन संचरला ॥९२॥ जों जों उचली कृष्णातें । तों तों जीवन चढे वरुतें । स्पर्शावया जगज्जीवनातें । यमुनेतें आल्हाद ॥९३॥ वरी उचलितां माधवा । आकंठ[३] उदक जाहलें वसुदेवा । वसुदेव म्हणे कमलाधवा । वैकुंठपति धांवें कां ॥९४॥ तों श्रीकृष्णें दक्षिणे-चरण । तात्काळ बाहेर काढून । स्पर्शिलें यमुनाजीवन । जाहली पावन तेणें ते ॥९५॥ परमसुखें यमुना सवेग । तात्काळ जाहली दोन भाग । जैसा स्त्रिया करती भांग । क्षणमात्र नलगतां ॥९६॥ वसुदेव उतरून यमुना । तात्काळ आला नंदभवना[५] । तंव यशोदेसी जाहली कन्या । परी ते कांहीं नेणेचि ॥९७॥ ते योगमाया हरीची पूर्ण । तिणें निद्रिस्त केलें सकळ जन । यशोदेसी न कळे वर्तमान । कन्यारत्न पुढें तें ॥९८॥ कपाटें मोकळीं सर्वही । वसुदेव प्रवेशला अंतर्गृहीं । कृष्ण ठेऊन लवलाही । कन्या वेगें उचलिली ॥९९॥ पुत्र ठेवून कन्या नेली । कोणासी न कळे गोकुळीं । वसुदेव तेच वेळीं । बंदिशाळे पातला ॥२००॥ वसुदेव परम ठकला । कृष्ण हातींचा दूर टाकिला । माया आणितां शृंखला[६] । पायीं दृढ तैसीच ॥१॥ कपाटें तैसींच सकळिक । द्वारीं जागती सेवक । मायेसी घेतां अटक । सर्व जाहली पूढती ॥२॥ हिरा ठेवून आणली गार । सूर्य देऊनि घेतला अंधकार । पांच देऊनि निर्धार । कांच घरां आणिली ॥३॥ परीस देऊन घेतला खडा । पंडित देऊनि आणिला वेडा । चिंतामणी देऊनि रोकडा । पलांडू[८] घेतला बळेंचि ॥४॥ अमृत देऊनि घेतली कांजी । कल्पवृक्ष देऊनि घेतली भाजी । कामधेनु देऊनि सहजीं । अजा घेतली पालटें ॥५॥ निजसुख देऊन घेतलें दुःख । कस्तुरी देऊन घेतली राख । सोनें देऊनि सुरेख । शेण जैसें घेतलें ॥६॥ हंस

---

१ दरवाजे. २ शेष. ३ गळ्यापर्यंत. ४ उजवा पाय. ५ नंदाच्या घरीं. ६ बेडी. ७ बंदी. ८ कांदा. ९ शेळी.

देऊनि घेतला कांग[1] । विप्र देऊनि घेतला मांग । मुक्तें[2] देऊनि सुरंग । गुंज जैसी घेतली ॥७॥ देवोनियां रायकेळें[3] । घेतलीं अर्कीचीं[4] फळें । ज्ञान देऊनि घेतलें । अज्ञानत्व जैसें पैं ॥८॥ तैसें वसुदेवें केलें । कृष्ण ठेवूनि मायेसी आणिलें । तंव ते कन्या कोल्हाळें । रडतां कळलें रक्षकां ॥९॥ चहूंकडून सेवक धांवत । राया देवकी जाहली प्रसूत । येरू[5] उठिला त्वरित । पिशाचवत धांवतसे ॥२१०॥ बिडालक[6] धांवे मूषकावरी[7] । तैसा आला बंदिशाळेभीतरीं । कोठें गे कोठें आठवा अरी[8] । म्हणोनियां धीट बोलत ॥११॥ तों देवकी म्हणे बंधु । करूं नको येवढा वधु । देवकी रडे करी खेदु । काकुळती येतसे ॥१२॥ देवकी वोसंगा[9] घेऊनि बैसली । कंस ओढीत तये वेळीं । पुत्र कीं कन्या नाहीं ओळखिली । रात्रिभागीं तेधवां ॥१३॥ रागें भोवंडी[10] दुराचारी । आपटावी जंव शिळेवरी । तंव ते महाशक्ति झडकरी । गेली अंबरीं निसटूनियां ॥१४॥ सहस्र कडकडती चपला । तैसा प्रलय तेव्हां वर्तला । कंस भयभीत जाहला । म्हणे वैरी गेला हातींचा ॥१५॥ कंस जंव वरतें पाहे । तंव ते महाशक्ति तळपत आहे । तेज अंबरीं न समाये । बोले काय कंसासी ॥१६॥ अरे मूढा[11] दुराचारा । महामलिना खळा[12] निष्ठुरा । तुझा वैरी पामरा । पृथ्वीवरी वाढतसे ॥१७॥ ऐकतांच ऐसें वचन । धगधगिलें कंसाचें मन । शक्ति गेली अदृश्य होऊन । कंस आला मंदिरासी ॥१८॥ श्रोतीं व्हावें सादर । पुढें कथा मनोहर । गोकुळा गेला जगदुद्धार । परिसा चरित्र तयाचें ॥१९॥ श्रीकृष्णकथा मुक्तमाळा । सभाग्य श्रोते हो घाला गळां । ब्रह्मानंद श्रीकृष्ण पुतळा । धन्य गोकुळा करील तो ॥२२०॥ तुमच्या हृदयगोकुळीं । शांतियशोदेजवळी । शेजे पहुडला वनमाळी । पुराणपुरुष तो पहा ॥२१॥ ब्रह्मानंद म्हणे श्रीधर । धन्य तें गोकुळ पवित्र । जेथें अवतरला यादवेंद्र । त्रिभुवनसुंदर जगदात्मा ॥२२॥ या अध्यायाचें निरूपण । कंस येऊनि आपण । माया आपटावी जों धरून । तंव ते हातींची निसटली ॥२३॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । विचक्षण[13] परिसोत संत । तृतीयाध्याय गोड हा ॥२२४॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीक्षीराब्धिजारमणार्पणमस्तु[14] ॥ अध्याय ॥३॥

१ कावळा. २ मोतीं. ३ तांबड्या रंगाचें उत्तम केळें. ४ रुईचीं. ५ तो (कंस). ६ मांजर. ७ उंदरावर. ८ शत्रु. ९ मांडीवर. १० गरगर फिरवी. ११ मूर्खा, वेडपटा. १२ दुष्टा. १३ जाणते, भावीक. १४ क्षीरसमुद्राची कन्या लक्ष्मी तिचा पति विष्णु त्याला अर्पण असो.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय श्रीकृष्णचंडांशा[1] । गोपीनयनसरोजविकाशा[2] । सत्यज्ञानचित्प्रकाशा । गोकुळवासा गोविंदा ॥१॥ जय जय श्रीकृष्ण उदारा । निजजनमानसचकोरचंद्रा[3] । ब्रह्मानंदा ज्ञानसमुद्रा । मायातीता अनंता ॥२॥ जय भवहृदयानंदकंदा[4] । प्रेमळभक्तचातकजलदा । पूर्णानंदा पूर्णसुखदा । भेदाभेदातीत तूं ॥३॥ जय जय मायाविपिनदहना[5] । मधुकैटभारे[6] मुरमर्दना । धर्मपाळका सद्गुणवर्धना । सच्चिदानंदा परेशा ॥४॥ जय जय कमळनाभा कमळपत्राक्षा । मनमोहना निर्विकल्पवृक्षा । मायाचक्रचाळका सर्वसाक्षा । दानवशिक्षाकारणा ॥५॥ षड्गुणऐश्वर्यसंपन्ना । यशश्रीकीर्तिऔदार्यविज्ञाना । जय अरिषड्वर्गमदभंजना । निरंजना निरुपाधिका ॥६॥ हरि अनंतशायी[7] अनंता । पुढें बोले हरिविजयग्रंथा । तुझी लीला जगन्नाथा । तूंच बोले सर्वही ॥७॥ तिसरे अध्यायीं निरूपण । गोकुळीं गेला मनमोहन । वसुदेवास आडवें विघ्न । मायाजाळ पैं आलें ॥८॥ धरितां स्वरूपानुसंधान । आडवें येत मायाविघ्न । तैसा हरि उदरां येऊन । वसुदेव बांधिला मायेनें ॥९॥ साधकां जों स्वरूपप्राप्ति होत । तंव सिद्धि पुढें आडवी येत । सिद्धिसंगें परमार्थ । सर्व जातो हातींचा ॥१०॥ सिद्धीपाठीं जो लागला । तो दिवसाच चोरीं नागविला । आत्मप्राप्ति तयाला । कल्पांतींहि नव्हेच ॥११॥ देवाच्या बापाच्या पायीं वहिली । मायेनें बेडी ठोकिली । मायिक जीव सकळी । मुक्त कैसे होती पां ॥१२॥ ऐसी दुर्धर हरीची माया । तीस कंस गेला आपटावया । तंव ते गेली निसटोनियां । न ये ते आया सुरासुरांच्या ॥१३॥ ब्रह्मादिकां पडली माया अटक । तेथें कंस काय मशक । लागला कंसासी परम धाक । निशिदिवस विसरेना ॥१४॥ जवळीं प्रधान कारभारी । कंस धांवे तयांवरी । अरे तुम्ही माझे सर्व अरी । मज मारूं पाहतां ॥१५॥ भोंवतें सेवकांचे भार । तो हांक फोडी कंसासुर । म्हणे अवघेचि दावेदार । मजभोंवतें मिळाले ॥१६॥ असो आतां गोकुळीं चक्रपाणी । पहुडला यशोदेचे शयनीं । जागी जाहली नंदराणी । निजनयनीं अवलोकी ॥१७॥ यशोदा केवळ ज्ञानकळा । हरिप्राप्ति जाहली तिजला । सायास न करितां आला । घरा आपण गोविंद ॥१८॥ यशोदेचें भाग्य विशेष । कवडी देऊन घेतला परिस । कोंडा देऊन कल्पवृक्ष ।

१ श्रीकृष्णरूपी सूर्यनारायणा. २ गोपींचीं नेत्ररूप कमलें प्रफुल्लित करणाऱ्या. ३ आपल्या भक्तांच्या मनोरूपी चकोरांचा चंद्र अशा. ४ शंकराच्या मनाला आनंद देणाऱ्या. ५ मायारूप अरण्य जाळणाऱ्या. ६ मधुकैटभाचा शत्रु अशा. ७ शेषावर निजणाऱ्या. ८ कल्पनेच्या आटोक्यांत. ९ मर्यादा. १० शत्रु. ११ वैरी.

हातां आला निजभाग्यें[1] ॥१९॥ धुवण देऊन घेतलें अमृत । कीं अजापाळटें[2] ऐरावत । जंबुक[3] देऊनि यथार्थ । सिंह घरा आणिला ॥२०॥ एके चिंतामणि गोफणिला । तो येऊन अंगणांत पडिला । तैसा यशोदेसी लाभ जाहला । घरा आला श्रीहरि ॥२१॥ यशोदा बैसली उठोन । तों सेजे देखिलें निधान[4] । अमलदलराजीवनयन[5] । मोहिलें मन यशोदेचें ॥२२॥ हांसे वरी मुख करोनी । आपुले चरणींचा अंगुष्ठ[6] धरोनी । घाली आपुले वदनीं[7] । तेज सदनीं[8] न समाये ॥२३॥ यशोदेसी पुत्र जाहला म्हणोनी । धांवती रोहिणी आणि गौळिणी । आनंद न समाये त्रिभुवनीं । धन्य राणी नंदाची ॥२४॥ द्वारीं उभे मंडप केले । समस्त ब्राह्मण जवळी आले । कुळीचा उपाध्याय[9] त्या वेळे । गर्गमुनि धांविन्नला ॥२५॥ गोकुळीं अवतरला श्रीहरी । वाद्यें वाजतीं अतिगजरीं । दाटी झाली नंदद्वारीं । देव अंबरीं[10] पाहती ॥२६॥ नंदें करूनि मंगलस्नान । पाहों चालिला पुत्रवदन । गर्ग आदिकरून ब्राह्मण । त्रिकाळज्ञानी पातले ॥२७॥ करूनियां पुण्याहवाचन[11] । मग पाहे कृष्णवदन । मधुबिंदु मुखीं घालोन । मधुसूदन[12] तोषविला ॥२८॥ श्रीवासुदेवाचें वदन । पाहतां नंद आनंदघन । म्हणे अनंत जन्मींचें पुण्य । एकदांचि फळा आलें ॥२९॥ दोन लक्ष गोधनें । नानापरींचीं दिव्य रत्नें । विचित्र अलंकार भूषणें । वांटितां जाहला नंद तो ॥३०॥ अक्षय वाणें घेउनी । धांवती नगरींच्या गौळिणी । अहेर अलंकारें ते क्षणीं । गौळी पूजिती नंदातें ॥३१॥ मंडित सर्व अलंकारें । गौळिणी नेसल्या कनकांबरें[13] । पायीं पैंजण वाजती गजरें । यशोदेच्या गृहीं जातां ॥३२॥ हळदीकुंकुमाचीं ताटें भरोनी । धांवताती नितंबिनी[14] । म्हणती धन्य त्रिभुवनीं । यशोदा देखिली समर्थ ॥३३॥ एक म्हणती हें बाळ । सखे दिसतें बहु विशाळ । एक म्हणती त्रिभुवनास घालील । पालौण[15] हा पुरुषार्थें ॥३४॥ एक म्हणती होईल महावीर । एक म्हणती दिसतो उदार । एक म्हणती सहस्रकर[16] । उणा तेजाशी याचिया ॥३५॥ एक म्हणती नखावरोनी । काम[17] सांडावा कुर्वंडी करोनी । एक म्हणती ओंवाळूनी । जाऊं तुजवरोनि बाळका ॥३६॥ एक म्हणती बोलूं नका गोष्टी । बाळास लागेल गे दृष्टी । यशोदेनें जगजेठी । पुढें ओसंगा[18] घेतला

१ पूर्वपुण्यानें. २ शेळीबद्दल. ३ कोल्हा. ४ सुकृताचा ठेवा. ५ स्वच्छ पानाच्या कमळाप्रमाणें डोळे आहेत ज्याचे असा. ६ आंगठा. ७ तोंडांत. ८ घरांत. ९ पुरोहित, भटजी. १० आकाशांत. ११ शुभ कार्यांत प्रारंभी करतात तें कर्म. १२ कृष्ण. १३ भरजरी वस्त्रें. १४ स्त्रिया. १५ आच्छादन. १६ सूर्य. १७ मदन. १८ मांडीवर.

॥३७॥ ज्या मंदिरीं उपजला श्रीपती । केशरकस्तूरीनें लिंपिल्या भिंती । आरक्त चांदवे विराजती । मुं[1]क्तझालरी भोंवत्या ॥३८॥ रत्नजडित पलंग । त्यापुढें ठेविला रत्नखचित चौरंग । त्यावरी यशोदा श्रीरंग । घेऊनियां बैसली ॥३९॥ ओसंगा[2] घेतला चक्रपाणी । श्वेत चामरें करीं घेऊनी । ढाळितात दोघीजणी । यशोदेवरी स्वानंदें ॥४०॥ तांबूल त्रयोदशगुणी । विडा देती दोघीजणी । एक पिक[3]पात्र धरोनी । उभी असे जवळिकें ॥४१॥ कनकांबराची बुंथी[4] । घेऊनि बैसली यशोदा सती । ओसं[2]गा घेतला श्रीपती । आनंद चित्तीं न समाये ॥४२॥ भोंवते वेष्ठिले विद्वज्जन । गर्गमुनि पुढें होऊन । पाहे बाळकाचें लक्षण । नयनीं वदन विलोकी ॥४३॥ जातक[5] वर्णित गर्गमुनी । नंदयशोदा ऐकती श्रवणीं । जें श्रवण करितां पापधुणी । होय एकदां सर्वांची ॥४४॥ हात पाहोनि मुनि गर्ग । म्हणे इंदिरावर श्रीरंग । धन्य यशोदे तुझें भाग्य । न वर्णवे शेषातें ॥४५॥ जें क्षीरसागरींचें नि[6]धान । जें क्षीराब्धितनयेचें जीवन । क्षितिध[7]रावर करी शयन । तो हा निधान पुत्र तुझा ॥४६॥ कमलनयन कमलवदन । कमलनाभ कमलभूषण । कमलप्रिय कमलशयन । तो हा पूर्ण पुत्र तुझा ॥४७॥ हा उपजला तुझ्या उदरीं । परी कीर्ति करील त्रैलोक्यभरी । यास असती बहुत वैरी । परी [8]नाटोपे कोणा हा ॥४८॥ महाविषें स्तन भरोनी । कोणी येईल कामि[9]नी । स्तन पाजितां चक्रपाणी । तीस शोषोनि टाकील ॥४९॥ चंडवा[10]यु उडवून यातें । घेऊन जाईल आकाशपंथें । मर्दूनियां त्या दैत्यातें । विजयी होईल पुत्र हा ॥५०॥ आंगावरी येईल गाडा । त्याचाही करील चुराडा । दोनी वृक्ष कडकडां । मोडून पडतील यावरी ॥५१॥ हा होईल चित्तचोर । गोरस उरों नेदी अणुमात्र । ऐकतां हांसती सकळ विप्र[11] । यशोदा नंद सुखावती ॥५२॥ महाचक्रचाळक चक्रपाणी । मोहील अवघ्या गौळिणी । यास थोर य[12]मुनाजीवनीं । महासर्पभय असे ॥५३॥ तेथें विजयी होईल आपेंआप । आणिक एक बापासी गिळील सर्प । परी तेथेंही याचा प्रता[13]प । विशेष वाढेल जननीये ॥५४॥ द्वादश योजनें महाअग्न । ग्रासील[14] हा नलगतां क्षण । महापर्वत उचलोन । नखाग्रींच धरील हा ॥५५॥ गोरक्षण करील हा माते । कंसास मृत्यु याचेनि

---

१ मोती. २ मांडीवर. ३ पिकदाणी. ४ पांघरूण, बुरखा. ५ जातक, भविष्य. ६ सांठा, ठेवा. ७ शेषावर. ८ हार न जाणें. ९ स्त्री. १० वावटळ. ११ ब्राह्मण. १२ यमुनेच्या पाण्यांत. १३ पराक्रम. १४ गिळील.

हातें । संहारील सर्व दैत्यांतें । बंदीचीं समस्तें सोडवील ॥५६॥ गुरुपुत्र गेला जो मरोन । तो पुन्हा देईल आणून । समुद्रांत एक पट्टण[1] । नवेंचि रचील अद्भुत ॥५७॥ महादैत्य संहारूनी । वरील[2] मुख्य पट्टराणी । आणिक सोळा सहस्त्रजणी । एकदांचि पर्णील ॥५८॥ षोडशसहस्त्र एक शत । आणिक आठजणी विख्यात । संतति वाढेल अपरिमित[3] । नाहीं अंत निजभाग्या ॥५९॥ घेईल भक्तांचा कैवार । उतरील धरणीचा[4] सर्व भार । याची लीला गातां सर्वत्र । प्राणी तरती त्रिभुवनींचे ॥६०॥ धर्माघरीं उच्छिष्टें प्रीतीं । काढील हा श्रीपती । होईल भक्ताचा सारथी । लाज चित्तीं धरीना ॥६१॥ दिवसेंदिवस लीलाचरित्र । दावील गति चित्रविचित्र । निजधामा जातां स्वगोत्र । समागमें नेईल हा ॥६२॥ ऐसें जातक ऐकतां श्रवणीं । तटस्थ जाहली नंदराणी । तों स्तनपान करितां चक्रपाणी । परतोन पाहे द्विजांकडे[5] ॥६३॥ माझी लीला सांगितली सर्वत्र । म्हणोनि हास्य करी राजीवनेत्र । जो ब्रह्मानंद सर्वेश्वर । लीलाकौतुक दावी तो ॥६४॥ बारा दिवसपर्यंत । सोहळा होतसे अद्भुत । नंदें द्रव्य अपरिमित । वांटिलें विप्रां तेधवां ॥६५॥ तेरावे दिवशीं पाळणां । पहुडविला[6] वैकुंठराणा । श्रीकृष्ण हें नाम जाणा । गर्गें स्थापिलें जाणोनि ॥६६॥ करितां नाना साधना । न ये ब्रह्मादिकांच्या ध्याना । त्यासी घालूनि पाळणां । जो जो म्हणोनि हालविती ॥६७॥ वेदशास्त्रां न ये आया[7] । भोगींद्र[8] झाला हरीची शय्या । तो पाळणां निजोनियां । लीला दावी भक्तांतें ॥६८॥ जो पयोब्धिहृदयनिवासी[9] । पद्मा[10] सेवी पादपद्मांसी । उरगरिपु[11]-वहन‡ ज्यासी । पाळणां त्यासी पहुडविलें ॥६९॥ जलजनाभ जलजलोचन । जलधियाशी जलदवर्ण[12] । जय विजय कर जोडून । द्वारीं उभे जयाच्या ॥७०॥ सनकादिक सनत्कुमार । हृदयीं चिंतिती निरंतर । जें मन्मथशत्रुध्येय[13] साचार । नारदादिकां गुह्य जें कां ॥७१॥ जें मूळ आदिमायेचें । जें पक्क फळ निगमवल्लीचें[14] । जें देवतार्चन कमलोद्भवाचें[15] । पाळण्यांत खेळतसे ॥७२॥ जो विद्वज्जनमानसमराळ[16] । जो वैकुंठींचा वेल्हाळ । निजभक्तवरद तमालनील । तो पहुडला पाळणां ॥७३॥ जो अनंतगुणसंपन्न । अतंननेत्र अनंतवदन । अनंतबाहु अनंतचरण । त्यास जो जो म्हणोनि हालवी

१ नगर (द्वारका). २ वरील. ३ अपार. ४ पृथ्वीचा. ५ ब्राह्मणांना. ६ निजविला. ७ कल्पनेच्या आटोक्यांत. ८ शेष. ९ क्षीरसागरांत राहणारा. १० लक्ष्मी. ११ गरुड. ‡ यान, प्रवासाचें साधन. १२ मेघासारख्या वर्णाचा. १३ शंकराचें ध्येय. १४ वेदरूप वेलीचें. १५ ब्रह्मदेवाचें. १६ विद्वानांच्या मनोरूपी सरोवरांत क्रीडा करणारा हंस.

॥७४॥ जो अलक्ष्य अपरंपार । जो आदिमायेचा निजवर । जो त्रिभुवनाचा आधार । जो वंद्य निगमागमां[1] ॥७५॥ जो विराटवृक्षाचें मूळबीज । जो योगियांची विश्रांतिशेज । जो आदिप्रणवाचें[2] निजगुज । तो पाळणां पहुडला ॥७६॥ जो वेदविद्याचलदिनकर । जो ब्रह्मांडनगरींचा स्तंभ थोर । जो दानवसमरप्रतापधीर । पाळणां तो पहुडविला ॥७७॥ अज्ञानगजच्छेदकपंचानन[3] । जो मायाघोरविपिनदहन[4] । जो सर्वआनंद आद्यकारण । ब्रह्म पूर्ण श्रीकृष्ण ॥७८॥ पाळण्या-भोंवत्या सुवासिनी । शांति क्षमा दया उन्मनी । उपरति सद्विद्या कामिनी । जो जो शब्दें हालविती ॥७९॥ निर्वाणदीक्षा तितिक्षा स्वरूपस्थिती । मुमुक्षा निष्कामना प्रतीती । सुलीनता समाधि सद्गती । लीला गाती आनंदें ॥८०॥ परा पश्यंती मध्यमा वैखरी । गजरें गाती चारी नारी । चारी मुक्ती निर्धारीं । चहूं कोनीं तटस्थ ॥८१॥ घरांत मुख्य या सुंदरी । इतर बैसल्या बाहेरी । जाग्रति सुषुप्ति नारी । त्यांस हरि दिसेना ॥८२॥ असंभावना विपरीतभावना । विक्षिप्ता त्यागितां येतां जाणा । तुर्या दावी शहाणपणा । जाणती असें बहुत मी ॥८३॥ बारा सोळा चौदा नारी । गलबला करिती बाहेरी । चौसष्टी दाविती कलाकुसरी[5] । परी अंतरीं प्रवेश नव्हे ॥८४॥ असो आतां सकल नितंबिनी । ओटी यशोदेची भरोनी । अलंकार वस्त्रें अर्पूनी । सदना[6] आपुल्या त्या गेल्या ॥८५॥ वस्त्रें भूषणें देऊन । नंदें बोळविले ब्राह्मण । गर्गे गौरविला संपूर्ण । वस्त्रा-भरणीं तेधवां ॥८६॥ गोकुळीं अवतरतां गोपाळ । सकळ वृक्ष सदाफळ । धेनु दुभती त्रिकाल । दुग्ध तुंबळ वर्षती ॥८७॥ आधिव्याधिरहित[7] लोक । नाहीं चिंता दरिद्रदुःख । शुष्क धरणीस अपार पिक । पिकों लागलें तेधवां ॥८८॥ अवतरतांचि रमारमण । जन जरारहित जाहलें तरुण । विकल्प पाप समूळून । देशधडी जाहलें ॥८९॥ दरिद्री ते जाहले भाग्यवंत । मूर्ख ते होती बोलके पंडित । कुरूप ते जाहले रूपवंत । देदीप्यमान तेजस्वी ॥९०॥ अवरतां श्रीकृष्णपरब्रह्म । निःशेष गेलें रजतम । गौळियां सुकाळ परम । स्वानंदाचा जाहला ॥९१॥ गृहीं प्रकाशतां प्रभाकर । मग कैंचा उरेल अंधकार । गृह-स्वामी येतांच तस्कर[8] । पळोनि जाती चहूंकडे ॥९२॥ कीं बोलतां ज्ञानवेदांत । सकळ मतें होती कुंठित । कीं सद्विवेक होतां

१ वेदांस. २ ॐकाराचें. ३ अज्ञानरूपी हत्तीचा नाश करणारा सिंह. ४ मायारूपी अरण्याला जाळून टाकणारा. ५ कौशल्य. ६ घरीं. ७ मानसिक व शारीरिक दुःखावांचून. ८ चोर.

प्राप्त । संसारदुःख वितुळे ॥९३॥ कीं प्रवेशतां वैराग्य शांती । दुष्ट कामक्रोध पळती । तैसा अवतरतां कमलापती । दोष-दुष्काळ पळाले ॥९४॥ असो इकडे मथुरेप्रती । दुश्चिन्हें कंसास जाणवती । राजद्वारीं श्‍[1]ुनी रडती । विजा पडती सभे-वरी ॥९५॥ महा[3]स्फोट होऊनि धरा । क्षणक्षणां कांपे थरथरां । मेघ पडला नसतां धारा । शोणितांच्या[4] वर्षताती ॥९६॥ कंस सभेची चालिला । उगाच मुगुट खालीं पडिला । गेली सभेची सर्व कळा[5] । प्रेतवत वीर दिसती ॥९७॥ आपुले शिरीं तेल शेंदूर । स्वप्नीं देखे कंसासुर । दिवा[6]भीतांचे घुंघाटस्वर । दिवसास कंस आयके ॥९८॥ उगेच छत्र मोडून पडिलें । कंसा वाटे मरण आलें । कंसस्त्रियांनीं स्वप्न देखिलें । महादुश्चिन्ह दारुण ॥९९॥ विधवा स्त्रिया स्वप्न-काळीं । ओटी भरती घेऊनि धुळी । मंगळसूत्र गळसरी तोडिली । काळपुरुषें अकस्मात ॥१००॥ नाना विघ्नें देखोनी । कंस भयाभीत मनीं । सदां जाळी चिंताग्नी । कदा शयनीं निज न ये ॥१॥ प्रधानाशीं कंस विचार करी । आमुचा वैरी उर्वी[7]वरी । अवतरला परी निर्धारीं । [8]ठायीं न पडे शोधितां ॥२॥ कोणें ग्रामीं कोणें घरीं । वाढतो न कळे माझा वैरी । जो ठायीं पाडील निर्धारीं । त्यासी इच्छिलें देईन मी ॥३॥ शत्रु जो लहान आहे । तों वेगें करावा क्षय । दंदशूक[9] लघु म्हणो नये । देखतांचि वधावा ॥४॥ तृणामाजी किंचित् अग्न । तो जाळील नलगतां क्षण । घर जों पडे मोडून । तो बाहेर आधीं व्हावें ॥५॥ शस्त्राचा घाय जों न पडे । तो आधींच वोढणं[10] करावें पुढें । तैसा शत्रु जो वाढे । तों आधींच घात योजावा ॥६॥ प्रधान म्हणे ते वेळीं । जनवदंता ऐसी ऐकिली । वैरी वाढतो गोकुळीं । गौळियाघरीं म्हणोनियां ॥७॥ लक्षानुलक्ष गौळिणी । गोकुळीं असती बाळंतिणी । परी वैरी असे कोणे सदनीं । तोचि ठायीं पाडिजे ॥८॥ कापट्यवेषें दैत्य वरवा । धूर्त तार्किकी पाठवावा । अरि ठायीं[11] पाडोन वधावा । नाना उपायें करोनी ॥९॥ तों महाबळ नामें दैत्य । कंसासी पैज बोलत । मी विप्र होऊनि त्वरित । पौळती घेतों गोकुळीं ॥११०॥ कंस बहुत संतोषला । महाबळा दैत्य गौरविला । तेणें तत्काळ धरियेला । विप्रवेषें[12] कापट्यें ॥११॥ धोत्रें कळोत्रें नेसला । यज्ञोपवीत[13] रुळे गळां ।

---

१ नाश पावतें. २ कुत्र्या. ३ मोठे आवाज होऊन भंगणें. ४ रक्ताच्या. ५ ऐश्वर्य, तेज. ६ घुबडांचे. ७ पृथ्वीवर. ८ ठिकाण, शोध. ९ सर्प. १० ढाल. ११ शोध, तपास. १२ ब्राह्मणाचें रूप. १३ जानवें.

कापट्यवेष अवलंबिला। हातीं पंचांग घेतलें ॥१२॥ धोत्रें वोळी सरसावी। टिळे वाटें लोकांस दावी। मी ब्राह्मण हें लटकेंचि मिरवी। परी अंतरीं कापट्य ॥१३॥ लटिका दाखवी आचार। परी अंतरीं दुराचार। वृंदावनफळ वरीच सुंदर। अंतरी कोळकूट भरियेलें ॥१४॥ कीं बक पक्षियाचें शुष्क ध्यान। कीं धनलुब्धकाचें तत्वज्ञान। कीं दांभिकांचें भजन। वरी वरी दावी असत्य ॥१५॥ स्त्रीलंपटाचें विरक्तपण। कीं वेश्येचें मुखमंडण। कीं कोल्हाटियाचें शूरत्व पूर्ण। वरी वरी व्यर्थ पैं ॥१६॥ विश्वासघातक्याचे बोल। वरी वरी दिसती रसाळ। कीं मैंदांची शांति निर्मळ। वरि वरीच व्यर्थ पैं ॥१७॥ तैसा तो दैत्य महाबळ। वरी वरी जाहला सुशीळ। प्रवेशता जाहला गोकुळ। धूर्ते कुटिलें दुरात्मा ॥१८॥ पुसताहे लोकां सकळां। कोणाचे घरीं होतो पुत्रसोहळा। तों ते सांगती कृष्ण अवतरला। नंदाचिये मंदिरीं ॥१९॥ हरिवंश भागवतीं पाही। महाबळ विप्राची कथा नाहीं। शोध करितां सर्वांठायीं। नारदपुराणीं देखिली ॥१२०॥ तेथें ही कथा लिहिली जाण। श्रोतीं न धरावा अनमान। मूळावेगळी कथा पूर्ण। सहसाही वाढेना ॥२१॥ नाना पुराणींचे इतिहास। बोलिला स्वामी वेदव्यास। यालागीं कदापि दोष। न ठेवावा ग्रंथातें ॥२२॥ असो तो धूर्त महाबळ विप्र। प्रवेशला नंदाचें मंदिर। गौळी करिती नमस्कार। भावें करोनि विप्रातें ॥२३॥ बैसावया दिधलें आसन। केलें ब्राह्मणाचें पूजन। यशोदा कृष्णासी घेऊन। स्तनपान करवित ॥२४॥ यशोदा म्हणे ब्राह्मणासी। शुभग्रह पहा कृष्णासी। जन्मकाळाची दशा कैसी। तें आम्हांसी सांगिजे ॥२५॥ पूर्वीं गर्गें केलें जातक। परमकल्याण शुभसूचक। तुम्हींही सांगावें सम्यक। दशा पाहोन कृष्णाची ॥२६॥ तंव तो कापट्यें करून। पंचांग पाहे उकलोन। क्षणएक ग्रीवा तुकावून। सांगतां जाहला तेधवां ॥२७॥ म्हणे गर्गादि ऋषीश्वर। सकळ चुकले गुणाकार। सर्वांचें मुळीं साचार। कृष्ण उपजला जाण पां ॥२८॥ यास उपजतां लागलें मूळ। हा करील सर्वांचें निर्मूळ। याच्या पायीं गोकुळ। निर्दाळेलें सर्वही ॥२९॥ हा उपजला हो भुंळीं। करील स्वगोत्राची होळी। तरी तुम्ही सकळ मिळोनि गौळी। लेंकरूं बाहेर टाका हें

---

१ कंवडळ. २ विष. ३ ढोंगी माणसाची. ४ कपटी. ५ रास्त, योग्य. ६ मान. ७ हालवून. ८ वातावर. ९ नाश पावेल. १० मूळ नक्षत्रांत.

॥१३०॥ गर्तेंमाजी नेऊनी। जिताचि पुरावें ये क्षणीं। तरीच कल्याण तुम्हां लागूनी। निश्चयेसी जाणिजे ॥३१॥ बाळ नव्हे हा काळ। गिळील तुमचें कुळ सकळ। ऐसें ऐकतांच वैकुंठपाळ। काय चरित्र मांडिलें ॥३२॥ जो सकळचराचरव्यापक। जो मायाचक्रचाळक। जग हाचि पट सुरेख। परी तूं देख श्रीकृष्ण ॥३३॥ नाना परींचे विचित्र मणी। परी ओंवले एकाच गुणीं। कीं अनेक तरंग सिंधुजीवनीं। परी उदक एकचि निर्धारें ॥३४॥ कीं नाना घटीं एक दिनकर। कीं बहु मंदिरें एक अंबर। कीं एक सुवर्ण नाना अलंकार। तैसा व्यापक श्रीहरि ॥३५॥ कीं नाना मातृकांचा उच्चार। परी त्यांत एकचि ॐकार। नाना घटांचे आकार। परी मृत्तिका* एकचि ॥३६॥ तैसा श्रीकृष्ण सर्वचित्तचाळक। जो मनोबुद्धीचा प्रवर्तक। तेणें मांडिलें हो कौतुक। परम नाटक श्रीहरि ॥३७॥ बाहेर टाकावा बाळ। ऐसें बोलतां महाबळ। तों दह्याचें मडकें सबळ। कपाळावरी आदळलें ॥३८॥ बोलतां उत्तरें अमंगळें। म्हणोनि लाटणें आवेशलें। मुखामाजी उभेचि शिरलें। कपटियाच्या तेधवां ॥३९॥ ऐसें कौतुक गौळी पाहती। तंव घरांतून देव्हारे पाट धांवती। उरावरी धडधडां आदळती। नाहीं शक्ति पळावया ॥१४०॥ पाटे वरवंटे मोडिती पाय। कपटिया तेथून पळों पाहे। बाजही आडवी उभी राहे। वाट नेदी दुर्जना ॥४१॥ पाट चौरंग्या पाहारा अर्गळा। घण कुदळी कुऱ्हाडी सबळा। गोंवऱ्यांसी जीव आला। पक्ष्यांसारिख्या धांवती ॥४२॥ होती मुसळांचे मार। धोत्र फिटोनि गेलें समग्र। पंचांग फाटोन जाहलें चूर। जानवें गेलें तुटोनि ॥४३॥ ढुंगाचें धोत्र गळालें। नागवाचि कपटी पळे। पदार्थ तितुके धांवती बळें। मार देती दारुण ॥४४॥ गौळी हांसती सकळ। आमच्या कृष्णासी ठेविला बोल। परी त्याचें फळ तात्काळ। प्राप्त जाहलें तयासी ॥४५॥ गदगदां हांसती गौळिणी। अपवित्र बोलिला पापखाणी। जळो जळो त्याची वाणी। बरा झोडिला भगवंतें ॥४६॥ इकडे कपटी नागवाचि पळत। पावला त्वरें मथुरेआंत। चळचळां कांपत रडत। कंसाजवळी पातला ॥४७॥ कंसासी म्हणे तुझा अरी। वाढतो गोकुळाभीतरीं। तो अनिवार सकळ

१ खळग्यांत. २ कौतुक, मजा. ३ दोरींत. ४ लाटा. ५ समुद्राच्या पाण्यामध्यें. ६ सूर्य. ७ आकाश. ८ आठ देवता. * माती. ९ सर्वांचें मन चलबिचल करणारा. १० जोरानें, वेगानें. ११ चौरंग. १२ शत्रु.

धरित्री[1] । निर्वैर करील वाटतें ॥४८॥ थोर मार जो मला बैसला । पदार्थमात्रासी जीव आला । हे नव्हे मानवी कळा । तो अवतरला श्रीविष्णु ॥४९॥ कंसासी म्हणे महाबळ । गोकुळीं वाढतो तुझा काळ । तो दिसतो जरी बाळ । परी नाकळे कृतांता[2] ॥१५०॥ कंसा मज वाटतें पूर्ण । कीं जवळी आलें तुझें मरण । ऐकतां दचकलें मन । कंसरायाचें तेधवां ॥५१॥ केसरीचा[3] प्रताप ऐकोन । थरथरां कांपे वारण[4] । कीं गरुडाचें ऐकोन स्तवन । उरग[5] चित्तीं दचकती ॥५२॥ ऐकोन सभाग्याची स्तुति । दुर्जन दचके परम चित्तीं । कीं वेदांतींच्या ऐकोन श्रुती । भेतवादी[6] भयभीत ॥५३॥ तैसाच कंस दचकोन । म्हणे दिसतें वर्तमान कठिण । आतां वैरियासी शोधून । कोण मारील सत्वर ॥५४॥ कीं व्याधि जों उद्भव न धरी । तों निर्मूळ करावा लौकरी । अग्नि आणि वैरी । धाकुटा म्हणो नये कीं ॥५५॥ लघु म्हणूं नये दंदशूक[7] । पुढें दुष्ट विघ्नकारक । तों पूतना येऊनि संमुख । पैज बोले कंसासी ॥५६॥ क्षणामाजी तुझा वैरी । शोधून मारीन निर्धारीं । मी जाणें कपटकळाकुसरी[8] । आज्ञा देई मज आतां ॥५७॥ कंस परम संतोषला । गौरवोनि निरोप दिधला । कपटस्वरूप ते वेळां । नटली रंभेसारखी ॥५८॥ पायीं रुणझुणती पैंजण । नेत्रीं सोगयाचें[9] अंजन । सर्व अळंकारीं नटली पूर्ण । परम पापीण पूतना ॥५९॥ कंस म्हणे पूतने अवधारी । गांवोगांवींचीं बाळकें मारी । त्यांत सांपडेल माझा वैरी । तो तूं झडकरी वधी कां ॥१६०॥ आधीं पूतना परम चांडाळी । त्यावरी कंसाची आज्ञा झाली । येरीनें तेचि हृदयीं धरिली । अतिप्रीतीनें तेधवां ॥६१॥ आधींच शंख करावयाची हौस । त्यावरी पातला फाल्गुनमास । कीं राजाज्ञा झाली तस्करांस[10] । यथासुखें हिंडावया ॥६२॥ आधींच जार दुराचारी । तो स्त्रीराज्यांत कारभारी । आधींच पैशुन्यदुष्ट[11] अघोरी । त्यावरी नृपति पाठिराखा ॥६३॥ कीं मदिरा[12] पाजिली मर्कटाला । त्यांत भूतसंचारही[13] जाहला । त्यामाजी वृश्चिकें दंश केला । तैसें जाहलें पूतनेसी ॥६४॥ कीं मद्यपियानें देखिलें शिंदीवन[14] । कीं वमन[15] देखोन धांवे श्वान । कीं काग[16] क्षत[17] देखोन । अतिसाक्षेपें[18] उकरी ॥६५॥ तैसी राक्षसी ते अवसरीं । गांवोगांवींचीं बाळकें मारी ।

१ पृथ्वी. २ काळाला. ३ सिंहाचा. ४ हत्ती. ५ सर्प. ६ पाखंडी. ७ सर्प. ८ लबाडीचे पाचपेच. ९ सुरमा. १० चोर, लुटारू. ११ दगलबाज. १२ दारू. १३ भूतबाधा. १४ सिंदी म्हणून खजुरीसारखें एक झाड आहे त्याचें रान. १५ ओकारी. १६ कावळा. १७ जखम. १८ त्वरेनें, नेटानें.

प्रवेशतां लोकमंदिरीं। न वारिती कोणीच ॥६६॥ तीस लोक देखोन म्हणती। लक्ष्मीच आली कीं गृहाप्रती। बाळें मारी गुप्तगती। तें कोणास कळेना ॥६७॥ ऐसी ते बाळकांची महामारी। प्रवेशली गोकुळामाझारी। स्तन मुखीं लावितांच झडकरीं। बाळें प्राण टाकिती ॥६८॥ महाविषें भरोनि स्तन। प्रवेशली यशोदेचें सदन। यशोदा म्हणे बाळ-कृष्ण। पहावया आली गोपी हे ॥६९॥ पाळण्याजवळी आली पूतना। दृष्टीं अवलोकी राजीवनयना[१]। ते बाळलीला देखोन मना। परम सुख वाटलें ॥१७०॥ नीलवर्ण केश कुरळ। आकर्ण नेत्र विशाळ भाळ। दिव्य पिंपळपान सुढाळ। झगझगीत सतेज ॥७१॥ कर्णीं कुंडलें तळपती। लघुदंत चौकीचे झळकती। सुहास्य वदन श्रीपती। कंठीं शोभती वाघनखें ॥७२॥ पदक एकावळी मुक्ताहार। तेणें शोभला बाळ दिगंबर। वांकी बिंदली परिकर। तडित्प्राय[२] झळकती ॥७३॥ चिमणी बोटें चिमणे हात। चिमण्या मुद्रिका लखलखित। चिमणीच कटी मेखळा झळकत। क्षुद्र घंटा किण-किणती ॥७४॥ पायीं पैंजण वाळे वाजती। चरणांगुष्ठ धरिला हातीं। वदनीं घालूनि रमापती। चोखी प्रीतिकरूनिया ॥७५॥ तो वैकुंठपति वरिष्ठ। कां मुखीं घातला चरणांगुष्ठ। तरी चरणीं गोडी आहे उत्कृष्ट। ऐसें भक्त बोलती ॥७६॥ जे ते भक्त चरणीं रंगती। गोड म्हणोनि वाखाणती। ते गोडी पहावया श्रीपती। जपत होता बहुत दिवस ॥७७॥ ते गोकुळीं फावलें स्पष्ट। म्हणवोनि चोखी चरणांगुष्ठ[३]। कीं स्वचरणींचा महिमा वरिष्ठ। आबाळ[४] लोक नेणती[५] ॥७८॥ जैसें पितयानें अमृतफळ[६] आणिलें। तें बाळकाहातीं दिधलें। परी त्याची गोडी त्यासी न कळे। वदनीं न घाली सर्वथा ॥७९॥ तेंच फळ पिता चोखितां। बाळ झोंबोनि लागे हाता। तैसा हा जगत्पितयाचा पिता। गोडी आधीं सेवित ॥१८०॥ गोडीनें चरण चोखी श्रीपती। यालागीं भक्तांच्या मिठ्या पडती। असो पालखाजवळी[७] निश्चितीं। पूतना ते उभी असे ॥८१॥ पूतना उचली वनमाळी। स्तन घातला मुखकमळीं। परम आवडीनें[८] ते वेळीं। स्तनपान करीतसे ॥८२॥ हातीं धरोनिया स्तन। मुखीं घाली जगज्जीवन[९]। पूतनेच्या खांद्यावरी जाण। एक हात ठेविला ॥८३॥ विष शोषिलें संपूर्ण।

---

१ कमलनेत्र श्रीकृष्णाला. २ विजेसारखी. ३ आंगठ्या. ४ बालवृद्ध, सर्व लोक. ५ जाणत नाहीं. ६ आंबा. ७ पाळण्याजवळ. ८ मोठ्या रुचीनें. ९ श्रीकृष्ण.

दुग्धही गेलें सरोन । सर्वांगीच्या शिरा ओढून । तुंबडी एकचि लागली ॥८४॥ पूतनेसी नवल वाटलें । म्हणे विष शोषून बाळ वांचलें । सर्वांग तिचें कांपों लागलें । सोडी म्हणे श्रीकृष्णा ॥८५॥ गोपाळा गोविंदा श्रीपती । सोडी सोडी का मजप्रति । मी परतोनि न ये मागुति । या गोकुळामाजी पैं ॥८६॥ सावळे गोपाळे माझे आई । सोडी सोडी कृष्णे कान्हाई । म्हणोनि मुखाकडे ते समयीं । पूतना विलोकी सद्गद ॥८७॥ सोडी वेधका वनमाळी । तुझी माता कैशी वांचली । धन्य ती यशोदा वेल्हाळी । स्तनपान करवी तूतें ॥८८॥ माझा शोषिसी कां जीवप्राण । सोडी न ये आतां परतोन । खालीं पडे मूर्च्छा येऊन । तरी जगज्जीवन सोडीना ॥८९॥ सकळ गात्रें शोषिलीं । पूतना अवलोकी वनमाळी । तंव ते मूर्ति सांवळी । हृदयावरी विरा[1]जे ॥१९०॥ अवलोकित कृष्णाचें वदन । हृदयीं बिंबलें तेंच ध्यान । मुखीं करी हरिस्मरण । कृष्णा गोविंदा माधवा ॥९१॥ जय जय मुकुंदा मुरारि । पुराणपुरुषा श्रीहरि । माझा [3]भवपाश निर्धारीं । छेदी आतां विश्वेशा ॥९२॥ जो सजलजलदवर्ण । वदन उदार आकर्णनयन । अवलोकितां सोडिला प्राण । पूतनेनें तेधवां ॥९३॥ स्थूल लिंग कारण महाकारण । हरीनें शोषिलें न लागतां क्षण । दश इंद्रियें पंच प्राण । शोषी अंतःकरणचतुष्टयासी ॥९४॥ अवस्था भोग भोगून स्थानें । संपूर्ण शोषिली जगज्जीवनें । पूतनेचें भाग्य वानावें कवणें । केली धन्य भगवंतें ॥९५॥ गेला पूततेचा प्राण । तरी न सोडी जगज्जीवन । यशोदा पाहे घरांत येऊन । तों विशाळ असुरी पसरली ॥९६॥ महाभयानक विक्राळ वदन । दंत दाढा भ्या[6]सुर पूर्ण । जिव्हा लांब सिंदुरवर्ण । लळलळे मुखाबाहेरी ॥९७॥ भाळीं चर्चिला शेंदूर । बाबरझोटी भयंकर । कीं हे ताटिकाच निर्धार । कृष्णावतारीं जन्मली हे ॥९८॥ नरशिरांच्या रुळती माळा । यशोदेनें देखिली ते वेळां । हांक फोडोनि बोलावी सकळां । धांवा धांवा म्हणतसे ॥९९॥ गौळी पातले समस्त । थरथरां यशोदा कांपत । महाभयानक प्रेत । राक्षसीचें पसरलें ॥२००॥ गौळी पाहती सरळ । तों तिच्या वक्षःस्थळीं घननीळ । सच्चिदानंदघन निर्मळ । स्तन मुखीं धारिलासे ॥१॥ गौळियानें कृष्ण उचलिला । यशोदेपाशीं दिधला । अश्रू

१ आश्चर्य. २ शोभे. ३ संसाररूपी पाश. ४ उदकपूर्ण मेघासारखा श्यामवर्ण. ५ राक्षसी. ६ भयंकर. ७ कपाळावर. ८ खालीं लोंबणारे मस्तकावरील केंस. ९ सत्य, ज्ञान आणि आनंद ह्यांना पूर्ण असें ईश्वरस्वरूप.

वाहती मातेच्या डोळां। हृदयीं धरोनि स्फुंदत ॥२॥ मोठा चुकला गे अनर्थ। कैंची राक्षसी आली घरांत। मागुती कृष्ण-वदन पाहात। अश्रू पडती हरीवरी ॥३॥ भ्याला असेल गे श्रीपती। म्हणोनि आपुले पायींची माती। कृष्णाचे ललाटीं[1] लाविती। नवलभक्ति[2] तयांची ॥४॥ एक करिती निंबलोण। एकीं कृष्णाचें पाहोनि वदन। म्हणती जाऊं ओंवाळून। तुजवरोन डोळसा ॥५॥ भोंलदोरी[3] करून गोरटी। घालिती हरीच्या निजकंठीं। दृढ बांधिती रिठे गांठीं। होईल दृष्टि म्हणवोनि ॥६॥ श्रीकृष्णकथा प्रयाग थोर। भावमाघमासीं सुंदर। येथें माघस्नान भक्तनर। त्रिकाळ करिती अनुतापें ॥७॥ कीं हा हरिविजयग्रंथराशी। हें आनंदवन वाराणशी। येथें जे होती क्षेत्रवासी। ते कृष्णासी परम प्रिय ॥७॥ जो भीमातीरविहार। श्रीब्रह्मानंद जगदुद्धार। जो श्रीधरवर उदार। त्याचें चरित्र परिसा आतां ॥९॥ इति श्रीहरिविजय-ग्रंथ। संमत हरिवंशभागवत। चतुर श्रोते परिसोत। चतुर्थाध्याय गोड हा ॥२१०॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥४॥

---

१ कपाळास. २ तऱ्हेवाईक भक्ति. ३ मुलास दृष्ट लागूं नये म्हणून मंतरलेला दोरा बांधतात तो. ४ सुंदर स्त्रिया, गौळणी.

श्रीगणेशाय नमः। जय जय जगदांकुरकंदा[१]। सत्यज्ञाना श्रीब्रह्मानंदा। सच्चिदानंदमूर्ति अभेदा। जगद्वंद्या श्रीहरे ॥ १ ॥ जय जय गलितभेद अखिला। परमपुरुषा अतिनिर्मळा। अनंतकोटिब्रह्मांडपाळा। तुझी लीला अगम्य ॥२॥ नमो अनंगदहनप्रिया[२] अनंगा। सकलांगांगचालका श्रीरंगा। निर्विकारा[३] निर्द्वंद्वा अभंगा। अक्षय अव्यंगा जगद्गुरो॥ ३ ॥ नमो महामायाआदिकारणा। जय वेदनिलया वेदरक्षणा। अविनाश तूं वैकुंठराणा। विष पिऊनि अक्षय ॥४॥ चौथा अध्याय संपता तेथें। पूतना शोषिली जगन्नाथें। यशोदा कडे घेऊनि कृष्णातें। सद्गद जाहली सप्रेम ॥५॥ म्हणे थोर अरिष्ट टळलें। भगवंतें बाळ वांचविलें। माझें पूर्वपुण्य फळासी आलें। विघ्न टळलें तरीच हें ॥ ६ ॥ नंद तेव्हां नव्हता गोकुळीं। घेऊनि संगें श्रेष्ठ श्रेष्ठ गौळी। राजद्रव्य[५] द्यावया ते वेळीं। मथुरेसी गेला होता तो ॥७॥ असो पूतनेचें प्रेत पडिलें। असंभाव्य[६] कोणासही न ढळे। गौळी बहुत मिळाले। परी न उचलें कोणासी ॥८॥ विशाळ प्रेत घोर थोर। न निघे मंदिराबाहेर। मग आणूनि तीक्ष्ण कुठार। खंडें केलीं तियेचीं ॥९॥ वृक्षशाखा तोडिती बळें। तैसे हस्तचरण केले वेगळे। गांवाबाहेर सरण रचिलें। बहुत काष्टें आणूनि ॥१०॥ चेतविला वैश्वानर[७]। माजी घातलें प्रेत थोर। अग्निशिखा प्रचंड तीव्र। अंबर[८] कवळूं धांवती॥ ११ ॥गौळी पाहती ते वेळां। अग्निसंगें सुवास सुटला। जनघ्राणदेवता[९] सकळा। तटस्थ जाहल्या सुवासें ॥१२॥ येवढा सुवास अद्भुत। कासयाचा असंभावित। तरी पूतनेच्या हृदयीं जगन्नाथ। क्रीडला अतिप्रीतीनें ॥ १३ ॥ हरि सच्चिदानंदतनु। जो मायातीत निर्गुण अतनु। जो निर्विकार पुरातनु। सकळ तनूंचा साक्षी पैं ॥१४॥ जो अयोनिसंभव श्रीहरी। जगन्निवास लीलावतारी। तो पूतनेच्या हृदयमंदिरीं। अंतर्बाह्य पूर्ण भरला ॥१५॥ म्हणोनि अग्निसंगें सुवास येत। गोकुळीं जन जाहले तटस्थ। नंद आला अकस्मात। मथुरेहूनि ते वेळां ॥ १६॥ लोकीं वर्तमान सांगितलें। बाळ पूर्वभाग्यें वांचलें। नंद सदना आला ते वेळे। सकळ गौळियांसमवेत ॥१७॥ तों यशोदा बैसली कृष्ण घेऊन। सद्गदकंठ सजलनयन। नंद जवळी गेला धांवोन। हरीस उचलोन आलिंगी ॥१८॥

---

१ जगाच्या उत्पत्तीच्या बीजा. २ हे शंकरप्रिया. ३ निराकारा. ४ वेदाच्या उत्पत्तिस्थाना. ५ कर, सारा. ६ फार मोठें. ७ अग्नि. ८ आकाश. ९ लोकांचीं नाकें.

वदन सर्वानंदसदन । नंद पाहे अवलोकून । म्हणे विघ्न चुकलें दारुण । उत्साह पूर्ण मांडिला ॥१९॥ मंडप द्वारीं उभवोन । मेळवून सकळ ब्राह्मण । गोभूहिरण्यअन्नदानें[1] । उत्साह संपूर्ण नंद करी ॥२०॥ नंदास कैसें वाटलें । कीं जहाज बुडतां कडे लागलें । कीं अमृतमेघ वर्षले । आपणावरी निजभाग्यें ॥२१॥ मरणकाळीं सुधारसें[2] जोडला । कीं आनंदाचा ध्वज उभारिला । नंद ब्रह्मानंदें धालौं[3] । तो सोहळा न वर्णवे ॥२२॥ कळलें कंसास वर्तमान । पूतना पावली मोक्षसदन[4] । दचकलें कंसाचें मन । भयेंकरून व्यापिला ॥२३॥ मनीं म्हणे काय करूं विचार । वैरी होतो हळू हळू थोर । पेटत चालिला वैश्वानर[5] । मग नाटोपे विझवितां ॥२४॥ वाटे क्षयरोग लागला । काळसर्प गिळितो मला । आयुष्यवृक्ष कडाडिला । उन्मळोनि पडे आतां ॥२५॥ वाटे महाविषें अंग करपलें । गमे काळें बोलावूं धाडिलें । माझ्या बळसिंधूचें[6] जळ शोषिलें । निस्तेज झालें सर्वांग ॥२६॥ असो गोकुळीं नंदमंदिरीं । हरि निजविला माजघरीं । तो कलथला सव्य अंगावरी । आरंभ करी रांगावया ॥२७॥ एका अंगावरी कलथला । नंदें उत्साह थोर केला । वस्त्रें भूषणें द्विजकुळा[7] । वांटिता जाहला नंद पैं ॥२८॥ एके दिवशीं प्रातःकाळीं । सूर्य दर्शन कराविलें वनमाळी । अंगणीं निजाविला ते वेळीं । माया देवीनें प्रीतीनें ॥२९॥ चिमणाच घातला तल्पर्क[8] । वरी पहुडविला[9] वैकुंठनायक । उदरावरी सुरेख । वस्त्र झांकी यशोदा ॥३०॥ जगाचें कवच जगज्जीवन । माया त्यासी घाली पांघरुण । ऐसा कृष्ण आंगणीं निजवून । माया गेली घरांत ॥३१॥ नंदही गेला बाहेरी । आंगणीं एकलाच श्रीहरी । तों शकटासुर दुराचारी । कंस तया पाठवीत ॥३२॥ कंसासी म्हणे शकटासुर । मी तुझा शत्रू वधीन साचार । मी गाडा होऊन दुर्धर । जाईन नंदआंगणीं ॥३३॥ कृष्ण आंगणीं क्रीडतां । वरी लोटेन अवचितां । कंस ऐसें ऐकतां । गौरविला दुरात्मा ॥३४॥ तो आंगणीं गुप्त रूपें येऊनी । जपत होता पापखाणी । एकांत देखोनि ते क्षणीं । कृष्णावरी लोटला ॥३५॥ सरसावोनि बळें सवेग । रगडूं पाहे हरीचें अंग । जवळी येतां श्रीरंग । चरण झाडी अवलीळा ॥३६॥ नगमस्तकीं[10] पडतां वज्र । चूर होवोनि जाय समग्र ।

१ गाई, भूमि, सोनें आणि अन्न यांचीं दानें. २ अमृत. ३ तृप्त झाला. ४ वैकुंठपद. ५ अग्नि. ६ बळरूप समुद्राचें. ७ ब्राह्मणांस. ८ पलंग. ९ निजविला. १० पर्वताच्या शिखरावर.

तैसा चरणघातें शकटासुर। पिष्ट केला हरीनें ॥३७॥ लागतां हरीचा चरणप्रहार। प्राण सोडी शकटासुर। उद्धरिला दैत्य दुराचार। चरणस्पर्शें भगवंतें॥३८॥ पूर्वीं केला अहल्योद्धार। आतां चरणीं उद्धरिला शकटासुर। गाड्याचा झाला चूर[1]। तों माया बाहेर पातली ॥३९॥ नंद आला बाहेरून। तों गाडयाचें झालेसें चूर्ण। मिळाले सकल गौळीजन। आश्चर्य करिती तेधवां ॥४०॥ म्हणती कैंचा गाडा कोणें आणिला। बाळासमीप चूर्ण जाहला। जरी असतां वरी लोटला। तरी उरीं[2] कांहीं न उरती ॥४१॥ नंद म्हणे यशोदे सुंदरी। विघ्नें येतात कृष्णावरी। तूं यास न विसंबें अहोरात्रीं। हृदयीं धरीं सर्वदा ॥४२॥ आसनीं शयनीं भोजनीं। विसंबूं नको चक्रपाणी। जागृतीं सुषुप्तीं स्वप्नीं। विसरूं नको हरीतें ॥४३॥ दळिता कांडितां घुसळितां। विसरूं नको कृष्णनाथा। यशोदेसी तें ऐकतां। परम सुख वाटलें ॥४४॥ परी गाडा कोणी चूर केला। कोणास न कळे हरिलीला। असो आंगणीं सांवळा। रांगूं लागला हळू हळू ॥४५॥ चिखलीं रांगे वनमाळी। दाटूनि लोळे आंगणीं धुळीं। बळिरामही आला जवळी। खेळावया पाठिराखा ॥ ४६ ॥ साक्षात् शेषनारायण। ते हे यादववंशीं बळिरामकृष्ण। गोष्ठांगणीं[3] दोघेजण। रांगताती कौतुकें ॥४७॥ एक गौर एक श्यामवर्ण। कीं एक विष्णु एक मदनदहन[4]। तैसे रांगती दोघेजण। चरणीं नेपुरें रुणझुणती ॥ ४८ ॥ दोघे लोळती नंदांगणीं। जैसे उडुपति[5] आणि दिनमणी[6]। दोघेही धुळी घेउनी। जावळामाजी[7] घालिती ॥४९॥ धुळीनें भरलें अंग वदन। हांसती एकाकडे एक पाहोन। झळकती लघु लघु दशन[8]। आकर्णनयन[9] दोघांचे ॥५०॥ कीं ते बाळदिगंबर। दोघेही डोलती सुकुमार। कीं ते तपस्वी निर्विकार। नंदांगणीं शोभले ॥५१॥ यशोदा आणि रोहिणी। येऊनि पाहती जों आंगणीं। तों दोघे दोहींकडे धांवोनी। हांसताचि पातले ॥५२॥ मातेचें जें जानुयुगुळ[10]। तेथें मिठी घालूनि घननीळ[11]। वरी करूनि मुखकमळ। गदगदां हांसतसें ॥५३॥ धुळीनें भरल निजांग। मातेनें उचालिला सवेग। पूर्णब्रह्मानंद श्रीरंग। हृदयीं दृढ धरियेला ॥५४॥ पदरें पुसिली अंगींची धुळी। मातेचें वदन विलोकी वनमाळी। धन्य

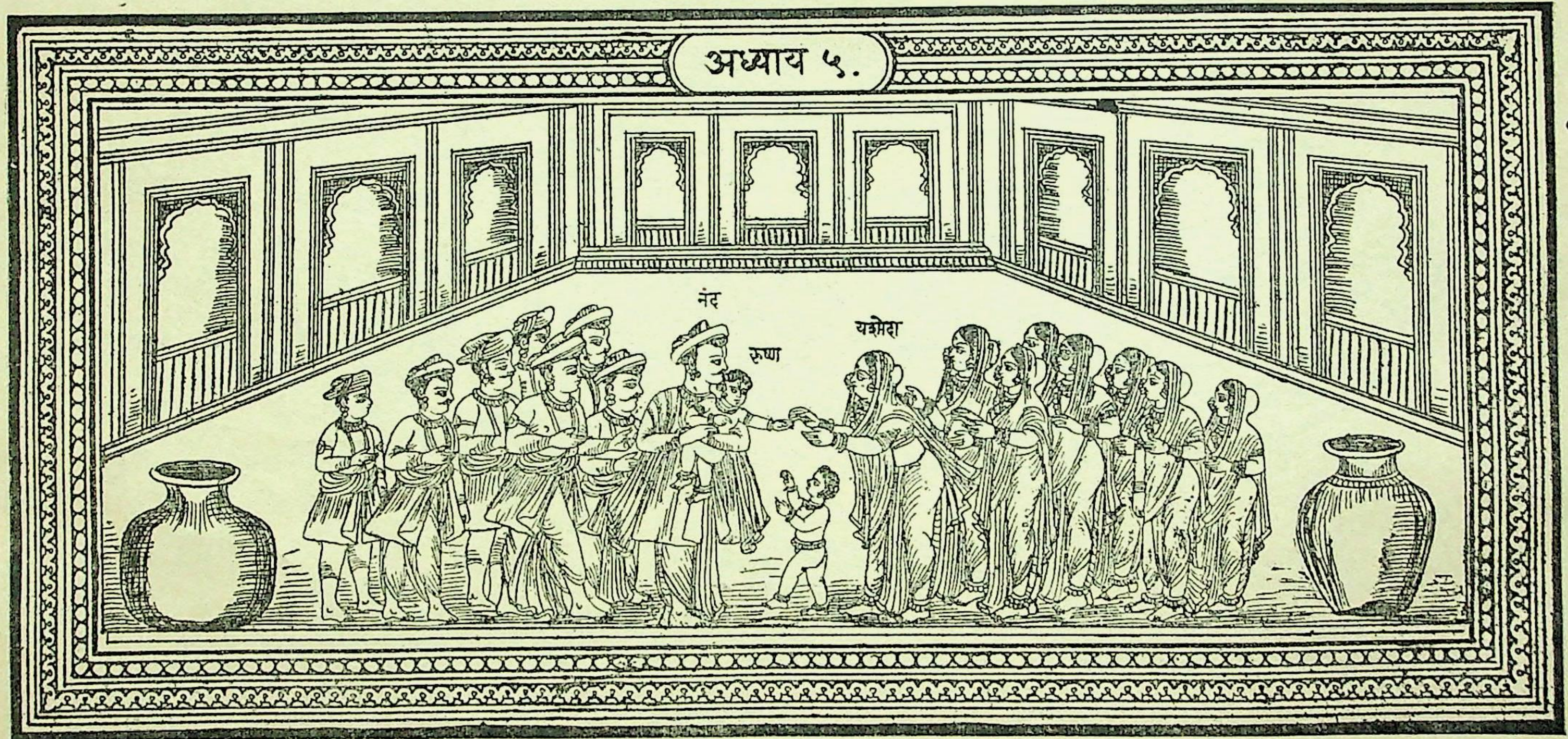
१ चुराडा. २ बाकी. ३ गोठ्याचे अंगणांत. ४ शंकर. ५ चंद्र. ६ सूर्य. ७ केसांमध्यें. ८ दांत. ९ कानापर्यंत डोळे. १० दोन्ही गुडघे. ११ श्रीकृष्ण.

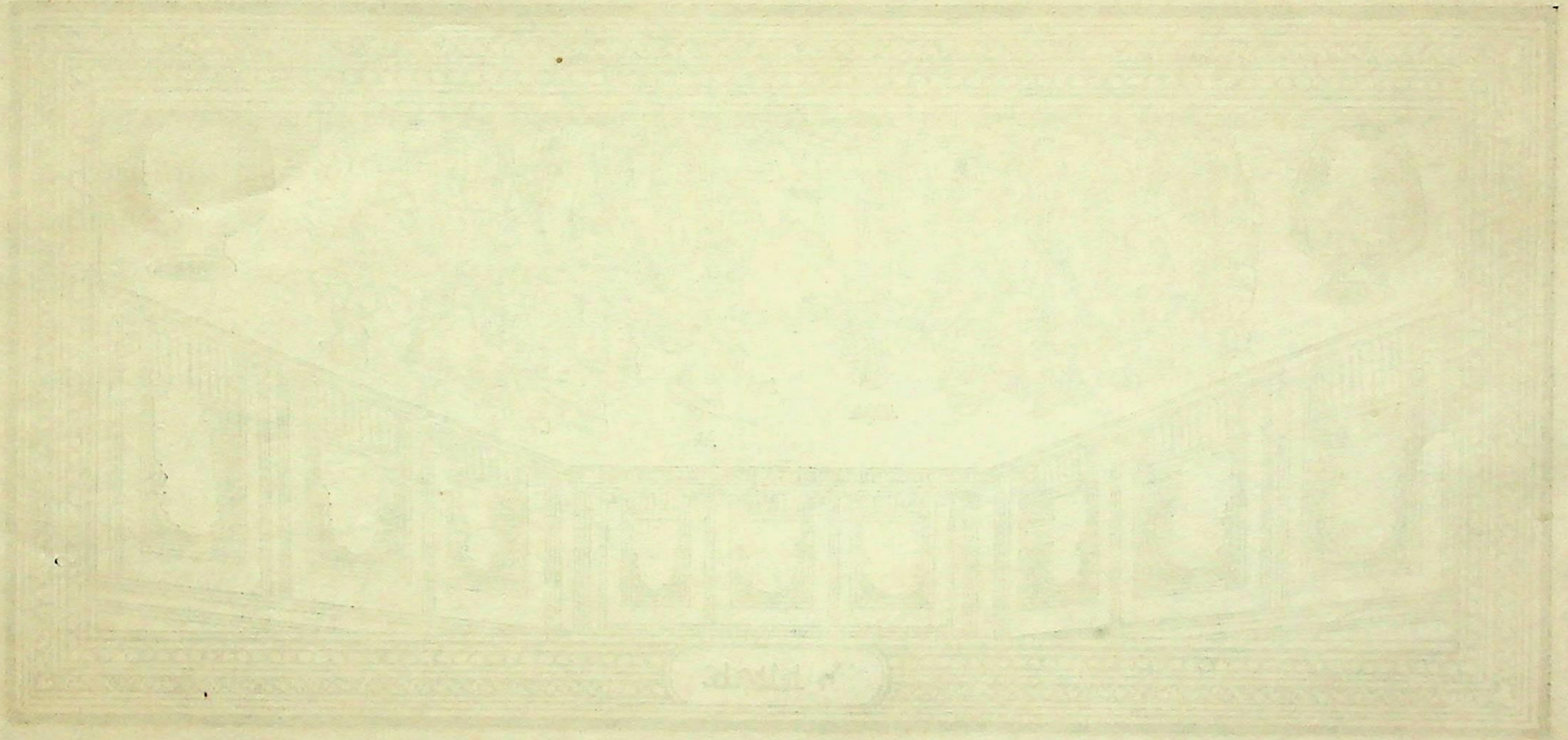
ते यशोदा वेल्हाळी[१] । चुंबन देत हरीतें ॥५५॥ शेषनारायण उचलिले । दोघे गृहांत नेऊनि सोडिले । तों गौळिणी पातल्या ते वेळे । खेळवावया कृष्णातें ॥५६॥ तो श्रीरंग दुडदुडां धांवत । रांगत बैसोनि पिलंगत[२] । सवेंचि बळिरामाकडे पाहत । गद्गदां हांसती दोघेही ॥५७॥ आकर्णनेत्र कर्णीं कुंडलें । कंठीं वाघनखपदक शोभलें । वांकी मणगट्या बिंदली सुढाळे । झळकताती मुद्रिका ॥५८॥ कटीं झळके कटिसूत्र । क्षुद्रघंटा[३] किणकिणिती सुस्वर । जैशा वेदश्रुती गंभीर । सूक्ष्म अर्थ बोलती ॥५९॥ नेपुरें रुणझुणती साजिरीं । मातेनें कृष्ण धरून करीं । पाचबंद भूमीवरी । हळू हळू चालवीत ॥६०॥ मंद मंद चाले गोविंद । हळूच नेपुरें करिती शब्द । तों जवळी पातला नंद । हस्त धरीत हरीचा ॥६१॥ नंदहस्ता आश्रयें करून । चाले वैकुंठींचें निधान । सवेंचि पडतो अडखळोन । नंद सांवरोन धरीतसे ॥६२॥ बळिराम आणि जगज्जीवन । एक एकाचा आश्रय करून । कांपत कांपत दोघेजण । उठोनि उभे राहती ॥६३॥ सवेंचि आदळती धरणीं । गद्गदां हांसे चक्रपाणी । सवेंचि उभे राहोनी । दुडदुडां नाचती ॥६४॥ नंद आणि यशोदा जननी । भोंवत्या मिळाल्या नितंबिनी[४] । शेष आणि चक्रपाणी । नाचती दोघे पाहती तें ॥६५॥ लास्य[५] आणि तांडव[६] । दोन्ही नृत्याचें भाव । लास्यकळा माधव । दावीतसे तेधवां ॥६६॥ करटाळिया नितंबिनी । वाजविती कौतुकेंकरूनी । म्हणती नाच नाच रे चक्रपाणी । नंद नयनीं पाहत ॥६७॥ हस्तसंकेत दावी भगवंत । नृत्य करी डोलत डोलत । भोंवत्या गौळणी हांसत । हरि पाहत त्यांकडे ॥६८॥ वेष्टित गौळिणी सुकुमार । त्याच कमळकर्णिका[७] सुंदर । मध्यें श्रीरंग भ्रमर नीलवर्ण रुणझुणे ॥६९॥ सूर्याभोंवतीं जैसीं किरणें । कीं शशिवेष्टित तारांगणें[८] । कीं मुकुटाभोंवतीं रत्नें । तैशा कामिनी विलसती ॥७०॥ कीं देवीं वेष्टिला सहस्रनयन । कीं प्रेमळ भक्तीं उमारमण[९] । कीं ऋषिवेष्टित कमळासन[१०] । जगज्जीवन तेविं शोभे ॥७१॥ नृत्य करी जगज्जीवन । मंद मंद हांसे उदार वदन । ते नृत्यकळा देखोन । सकळ गौळिणी विस्मित ॥७२॥ विचित्र कळा दावी माधव । दशावतारींचा हावभाव । देखतां सद्गद सर्व । गौळिणी तेव्हां जाहल्या

१ सुंदरी. २ पुढें सरकत. ३ बारीक घागऱ्या. ४ स्त्रिया, गौळणी. ५ स्त्रियांचें हावभावयुक्त नाचणें. ६ शिवाचा आणि शिवगणांचा एक प्रकारचा नाच. ७ कमळाच्या पाकळ्यांचा घेर. ८ नक्षत्रसमुदाय. ९ शंकर. १० ब्रह्मदेव.

॥७३॥ नंद यशोदा गौळिणी । नाचती तेव्हां प्रेमेंकरोनी । तों आकाश आणि धरणी । नाचूं लागलीं तेधवां ॥७४॥ तेज वायु जळ । नाचों लागती सुरवर सकळ । नाचे कैलासी जाश्वनीळ । भवानीसहित आदरें ॥७५॥ नाचे वैकुंठ सत्यलोक । चंद्र सूर्य शचीनायक । गण गंधर्व वसुअष्टक । ऋषिमंडळ नाचतसे ॥७६॥ स्वर्ग मृत्यु पाताळ । नाचती चतुर्दश लोक सकळ । नाचती पृथ्वीचे नृपाळ । परिवारेंसी तेधवां ॥७७॥ नव खंडें सप्त द्वीपें । नाचताती हरिप्रतापें । छप्पन्न देश अनुतापें । नाचताती तेधवां ॥७८॥ मेरु पर्वत थोर थोर । वनस्पती नाचती अठरा भार । वेद शास्त्रें पुराणें समग्र । कृष्णच्छंदें नाचती ॥७९॥ नाचती गोकुळींचीं मंदिरें । नाचती उतरंडी देव्हारे । धातुमूर्ति एकसरें । नाचतचि त्या येती ॥८०॥ उखळें जातीं मुसळें । पदार्थमात्र एकच वेळे । नाचों लागलीं घननीळें । कौतुक भक्तां दाखविलें ॥८१॥ नंद धांवोनि जवळी आला । म्हणे सुकुमार माझा भागला । हृदयीं धरून आलिंगिला । चुंबन दिधलें तेधवां ॥८२॥ नंदें अनंत जन्में तप केलें । तें एकदांचि फळा आलें । कीं यशोदेचें सुकृत प्रकटलें । एकदांचि ये वेळे ॥८३॥ त्या दोघीं मातापितरीं । वाटे तप केलें हिमकेदारीं । तरीच मांडीवरी श्रीहरी । रात्रंदिवस खेळतसे ॥८४॥ कीं शरीर करवतीं घालूनी । टाकिलें प्रयागीं त्रिवेणीं । तरीच हरिमुख चुंबूनी । वारंवार पाहती ॥८५॥ कीं साधिलें पंचाग्निसाधन । कीं निराहार तृणशेजे शयन । तरीच त्यास पुढें घेऊन । यशोदानंद जिजताती ॥८६॥ कीं महाक्रतु केले थोर । विपुल हस्तें पूजिले धरामर । तरीच सांगातें घेऊनि सर्वेश्वर । नंदयशोदा जेवित ॥८७॥ कीं सप्रेम केलें हरिकीर्तन । कीं केलें संतांचें अर्चन । तरीच नवपंकजदळनयन । मिठी घाली निजगळां ॥८८॥ जो ब्रह्मानंद परात्पर । तो जाहला नंदाचा कुमर । कीं गौळियांचे तपतरुवर । उंचावले ब्रह्मांडीं ॥८९॥ जो नाकळे वेदश्रुती । त्यास गौळिणी बोलूं शिकविती । बोबडें बोलून श्रीपती । मन मोही तयांचें ॥९०॥ जो बोल बोले हृषीकेशी । अर्थ न कळे ब्रह्मादिकांसी । गौळिणी म्हणती कृष्णासी । गूढ बोलणें न कळे तुझें ॥९१॥ शेष आणि नारायण । आंगणीं धांवती दोघेजण । यशोदेच्या गळां

१ शंकर. २ इंद्र. ३ बद्रिकाश्रमांत. ४ मोठे यज्ञ. ५ ब्राह्मण. ६ नवीन फुललं लागणाऱ्या कमलाच्या पाकळ्यांप्रमाणें डोळे आहेत ज्याचे असा, कृष्ण.

अध्याय ५.
नंद
कृष्ण
यशोदा

येऊन । मिठी घालिती साक्षेपें ॥९२॥ एक गौर एक सांवळें । यशोदेसी दृढ धरिलें । बळिभद्र म्हणे ते वेळे । माझी माय यशोदा ॥९३॥ कृष्ण म्हणे माझी माय । बळिभद्र म्हणे माझी होय । कृष्ण म्हणे गे माय । बळिभद्रासी सांग कांहीं ॥९४॥ तंव तो बळिभद्र उगा न राहे । मागुती म्हणे माझी माय । कृष्णें लोळणी लवलाहें । घातली तेव्हां रडताचि ॥९५॥ यशोदा हरीस हृदयीं धरून । म्हणे मी जननी तुझीच पूर्ण । मागुती खेळावया दोघेजण । गृहाबाहेर चालिले ॥९६॥ भलतीकडे दोघे धांवती । गारी कंटक न पाहती । एकामागें एक पळती । अडखळती वाटेसी ॥९७॥ मागुती दोघे उठोन । भलतीकडे जाती धांवोन । बळिरामासी म्हणे जगज्जीवन । पक्षी धरून नेऊं चला ॥९८॥ रांवे[1] काग साळिया[2] । दोघे धांवती धरावया । तों पक्षी जाती उडोनियां । क्षणमात्र न लागतां ॥९९॥ मग ऊर्ध्व वदनें करोनि । तटस्थ विलोकिती नयनीं । कृष्ण म्हणे उडोनी । पक्षी आणीन अवघेचि ॥१००॥ हरि म्हणे मी आकाशीं उडेन । येरू[3] म्हणे मी पृथ्वी उचलीन । ऐसे ते शेषजगज्जीवन[4] । बाळलीला दाविती ॥१॥ सोडिती तान्हीं वासरें । तीं उडती नानाविकारें । वत्सांसारिख्या उड्या निर्धारें । दोघे घेती एकदांचि ॥२॥ वांसरें हुंबरती नानागती । आपणही तैसेंच करिती । वत्सें कौतुकें नाचती । थै थै म्हणती दोघेजण ॥३॥ आळोआळीं पिटिती वांसरें । धांवतां धापा टाकिती त्वरें । तों एक बाळ बोले चोंचरें । त्यास तैसेंच वेडाविती ॥४॥ धाकुटे मेळवूनि गोपाळ । मध्यें शोभतो वैकुंठपाळ । खेळतसे नाना खेळ । बाळलीला करोनिया ॥५॥ इकडे मथुरेस कंस चिंताक्रांत । म्हणे वैरी वाढतो गोकुळांत । आतां कोण जाऊन अकस्मात । वधून येईल तयातें ॥६॥ तों तृणावर्त[6] म्हणे कंसातें । मी वधीन तुझ्या अरीतें[7] । वायुरूपें गगनपंथें । अकस्मात आणीन मी ॥७॥ जैसा पक्षी आमिष[8] उचलित । तैसा उडवीन अकस्मात । कीं सुधारसघट[9] त्वरित । उरंगरिपु[10] नेत जैसा ॥८॥ तैसा अकस्मात शत्रूसी । उचलून आणीन तुजपासीं । तृणावर्त बोलतां मानसीं । कंसरावो संतोषला ॥९॥ वस्त्रें भूषणें देऊनि गौरविला । तृणावर्त वायुरूपें चालिला । गोकुळासमीप पातला । वात सुटला अद्भुत

१ पोपट. २ साळुंक्या. ३ बलराम. ४ बळराम आणि कृष्ण. ५ आडखळत. ६ या नांवाचा असुर. ७ शत्रूला. ८ भक्ष्य. ९ अमृताची घागर. १० गरुड.

॥११०॥ इकडे यशोदा आपुले आंगणीं । कडे घेऊन चक्रपाणी । उभी ठाकली ते क्षणीं । गौळिणींस बोलत ॥११॥ जगदात्मा मनमोहन । तृणावर्त येतो जाणोन । काय करी जगज्जीवन । जड बहुत जाहला ॥१२॥ जड बहुत हरि वाटला । यशोदेनें खालीं उतरला । हरि दुडदुडां बाहेर गेला । तों सुटला वात प्रचंड ॥१३॥ सुटला हो प्रलयसमीर[1] । धुळीनें भरलें अंबर । त्यामाजी गोकुळ समग्र । दिसेनासें जाहलें ॥१४॥ एक मुहूर्तपर्यंत । हलकल्लोळ गोकुळीं होत । वृक्ष उन्मळोनि जात । आकाशमार्गें द्विजें[2] जैसे ॥१५॥ न दिसे कोणी कोणातें । माता नोळखे बाळकांतें । नेत्र झांकोनि निजहस्तें । जन जाहले मूर्च्छित पैं ॥१६॥ वाटे पृथ्वी जाते रसातळातें । कीं गोकुळ उडालें आकाशपंथें । कीं गगन आलें खालतें । अवनी वरी गेली पैं ॥१७॥ चहूंकडे वृक्ष उडोन । पडती गोकुळावरी कडकडोन । मंदिरें जातीं मोडून । विदारती प्रळयवातें ॥१८॥ तृणावर्त हरीस उचलोन । निराळमार्गें[3] गेला घेऊन । तें जाणोनि मनमोहन । स्वरूप अद्भुत प्रकटवी ॥१९॥ ग्रीवेसी[4] धरिला तृणावर्त । श्रीहरीचें बळ अद्भुत । शिरकमळ[5] अकस्मात । पिळूनि खुडिलें केशवें ॥१२०॥ गोकुळप्रदेशीं अरण्यांत । पाडिलें तृणावर्ताचें प्रेत । मागुती कमलदलाक्ष गोकुळांत । प्रवेशला तेधवां ॥२१॥ वायु राहिला अद्भुत । लोक झाले स्वस्थचित्त[6] । यशोदा म्हणे कृष्णनाथ । काय जाहला येथूनि ॥२२॥ यशोदा चहूंकडे धांवत । आळोआळीं[7] कृष्ण पाहत । धवधवां वक्षस्थळ बडवित । थोर आकांत जाहला ॥२३॥ नंद धांवे बिदोबिदीं । गौळी हुडकिती सांदोसांदीं । यशोदेभोंवती मांदी[8] । गौळिणींची मिळाली हो ॥२४॥ गोकुळींचे जन समस्त । बुडाले शोकसमुद्रांत । तों दुडदुडां धांवत । कृष्ण येतां देखिला ॥२५॥ मायेनें धांवोनि उचलिला । सप्रेमें हृदयीं आलिंगिला । नंद गौळी ते वेळां । परमानंदें धांवती ॥२६॥ नंदें हरि कडे घेतला । म्हणे कोठें गेला होतासी बाळा । इंदिरावर[9] मंदिरीं आणिला । मोठा सोहळा नंद करी ॥२७॥ गोभूंहिरण्यरत्नदानें[10] । द्विजासी दिधलीं नंदानें । मग यशोदेसी नंद म्हणे । न विसंबें कृष्णासी ॥२८॥ असो कंसासी कळला वृत्तांत । प्राणासी मुकला तृणावर्त । कंस परम चिंताक्रांत ।

---

१ प्रळयकाळचा वारा, सोसाट्याचा वारा. २ पक्षी. ३ आकाशमार्गानें. ४ जिभेस. ५ डोकें. ६ शांत. ७ गल्लोगल्लीं. ८ समुदाय. ९ कृष्ण. १० गाई, भूमि, सोनें व रत्नें यांचीं दानें.

धगधगीत मनामाजी ॥ २९ ॥ गात्रें जाहलीं विकळें । जैसा सर्प वणव्यानें आहाळे[1] । कीं महाव्याघ्र आरंबळे[2] । कपाळशूळें करूनियां ॥ १३० ॥ कीं पंकगर्तें[3]माजी वारण[4] । कीं कूपीं अडकला पंचानन[5] । कीं इंद्रजित पडलिया रावण । चिंताक्रांत जैसा पैं ॥ ३१ ॥ असो इकडे गोकुळीं । वोसंगा[6] घेऊन वनमाळी । स्तनपान करवी वेल्हाळी । यशोदादेवी एकदां ॥ ३२ ॥ पिंपळपान नीट केलें । जावळ मागें सरसाविलें । तों जांभई दिधली ते वेळे । मुख विकासलें हरीचें ॥ ३३ ॥ कानामागील मळी । काढीत यशोदा वेल्हाळी । जांभई देतां ते वेळीं । मुखामाजी विलोकित ॥ ३४ ॥ तों ब्रह्मांडरचना समस्त । मुखामाजी तेव्हां दिसत । असंख्य कृष्णमूर्ति तेथ । घवघवीत दिसती हो ॥ ३५ ॥ द्वीपें खंडें शैल सागर । सप्त पाताळ उरगेंद्र[7] । गंगा काननें मनोहर । मुखामाजी दिसती ॥ ३६ ॥ वैकुंठ कैलास क्षीरसागर । अनंतशायी सर्वेश्वर । दिसती असंख्य हरीचे अवतार । ऋषींचे भार दीसती ॥ ३७ ॥ इंद्र अग्नि यम नैर्ऋत्यपती । वरुण समीर कुबेर उमापती । लोकसमवेत निश्चितीं । मुखीं दिसती हरीच्या ॥ ३८ ॥ गोकुळ गोपाळ यशोदा नंद । मुखामाजी दिसती विशद[8] । तेथें स्तनपान करी गोविंद । मायेपुढें दिसतसे ॥ ३९ ॥ तेथेंही जांभई जगज्जीवन । देतसे मुख पसरून । त्यांत दुसरें ब्रह्मांड पूर्ण । यशोदा तें पाहतसे ॥ १४० ॥ अनंतब्रह्मांडनाथ । लीला त्याची परमाद्भुत । यशोदा झाली तटस्थ । बोलों चालों विसरली ॥ ४१ ॥ अनंत यशोदा अनंत कृष्ण । अनंत नामें अनंत गुण । पाहतां यशोदेचें मन । झालें उन्मन ब्रह्मानंदीं ॥ ४२ ॥ सर्वांचि घातलें मायाजाळ । जैसें सूर्याआड जलदपटळ[9] । मागुती स्तनपान गोपाळ । पूर्ववत करीतसे ॥ ४३ ॥ मुखीं दाविलें विश्वरूप । धन्य धन्य जननीचें तप । ब्रह्मानंद तो अरूप । मायेनें पुढें घेतलासे ॥ ४४ ॥ जो लावण्यामृत[10]सागर । जो आदिमायेचा प्रियकर । जो भक्तमंदिरांगणमांदार । जलजोद्भव[11]जनक जो ॥ ४५ ॥ जो भक्तमानस[12]चकोरचंद्र । अज्ञान[13]तिमिरच्छेदक दिवाकर । जो षड्गुणैश्वर्यसमुद्र । लीला दावी भक्तांतें ॥ ४६ ॥ यशोदेनें उचलिला । रत्नजडित पालखीं निजविला । गीत गातसे वेल्हाळा । यशोदादेवी तेधवां ॥ ४७ ॥ श्रीरामचरित्र चांगलें । यशोदेनें तेव्हां गाइलें ।

---

१ पोळें, भाजें. २ ओरडत राहतो. ३ चिखलाच्या खळग्यांत. ४ हत्ती. ५ वाघ. ६ मांडीवर. ७ शेष. ८ स्पष्ट. ९ मेघांचा समूह. १० सौंदर्यरूप अमृताचा समुद्र. ११ ब्रह्मदेवाचा पिता. १२ भक्तांच्या मनोरूपी चकोराला चंद्र. १३ अज्ञानरूपी अंधःकाराचा नाश करणारा.

ऐकतां जें सकळें। कलिकिल्मिषें[1] न होती ॥४८॥ पाळणां सावध कृष्णनाथ। आपुली पूर्वलीला कौतुकें ऐकत। यशोदा स्वानंदें डुल्लत। पालखा हालवीत हरीच्या ॥४९॥ जो कमळिणीमित्रकुळभूषण[2]। अनंगदहनहृदयजीवन। विद्वज्जन-मानससमुद्रसरत्न[3]। तो रघुनंदन साजिरा ॥१५०॥ जो ब्रह्मानंद निर्मळ। तो झाला दशरथाचा बाळ। लीलावतारी तमाल-नीळ। अयोध्येमाजी अवतरला ॥५१॥ जो जलजनाभ जलदवर्ण। जलधिशायी[4] जलजलोचन। भवजलतारक जलज-वदन। जगत्पालण जगद्गुरु ॥५२॥ जो कमलोद्भवाचा गुरु पूर्ण। तो वसिष्ठासी निघाला शरण। गुरुमुखें निजज्ञान। रघुनंदन श्रवण करी ॥५३॥ दशरथासी मागे विश्वामित्र। म्हणे दे तुझा राम राजीवनेत्र। पिशिताशनें[5] अपवित्र। क्रतु[6] माझा भंगिती ॥५४॥ सौमित्रासमवेत स्मरारिमित्र[7]। घेऊनि चालिला गाधिपुत्र[8]। वाटेसी ताटिका दुर्धर। राक्षसी उभी ठाकली ॥५५॥ दशसहस्र कुंजरांचें बळ। येवढी ताटिका सबळ। गाई ब्राह्मण देखतां तत्काळ। दाढे घालूनि रगडित ॥५६॥ ऐसिये ताटिकेसी राजीवनयनें। निर्दाळिलें एकेचि बाणें। पुढें सिद्धाश्रमीं रघुनंदनें। कीर्ति केली अगाध ॥५७॥ वीस कोटी सेनेसहित सुबाहु। तत्काळ मारी अजानुबाहु। पिशिताशनांचें[9] समूहु। राजीवनेत्रें भंगिले ॥५८॥ मिथि-लेसी येतां रघुनंदन। वेष्टित समागमें विद्वज्जन। जैसा श्रुतिवेष्टित वेदोनारायण। तैसा रघुनंदन जातसे ॥५९॥ कीं निर्जरासमवेत[10] सहस्राक्ष। कीं तापसवेष्टित विरूपाक्ष[11]। तैसा राम कमलपत्राक्ष। धरामरीं[12] वेष्टिला ॥१६०॥ तो पद्म-जातकन्यका[13] सुंदरी। पद्माक्षीवर[14] वाटेस उद्धरी। चरणरजें ते पद्मनेत्री। पावन झाली तेधवां ॥६१॥ जे गौतमाची प्रिय ललना। ते नमस्कारूनि रविकुलभूषणा। म्हणे सजलजलदवर्णा। उद्धरिलें मजलागीं ॥६२॥ पुढें त्र्यंबकधनु[15] भंगून रघुवीरें। जानकी पर्णिली[16] प्रतापशूरें। पुढें भार्गव[17] जिंकोनि त्वरें। अयोध्येसी राम आले ॥६३॥ कैकेयीवरदानानिमित्त। वना चालला रघुनाथ। सीतासौमित्रांसमवेत। राम जात तपोवना ॥६४॥ वनासी गेलिया रघुनंदन। मागें दशरथ पावला मरण। चौदा वर्षें महा अरण्य। कौसल्यात्मजें सेविलें ॥६५॥ श्रीराम आला पंचवटीं। सौमित्रासमवेत गोरटी। रण-

१ कलीसंबंधीं पापें. २ सूर्यवंशी. ३ विद्वान् लोकांच्या मनोरूपी पेटीमधील रत्न. ४ समुद्रांत निजणारा. ५ राक्षस. ६ यज्ञ. ७ राम. ८ विश्वामित्र. ९ राक्षसांचे. १० देवासहित. ११ शंकर. १२ ब्राह्मणांनीं. १३ अहिल्या. १४ लक्ष्मीपति (राम). १५ शंकराचें धनुष्य. १६ वरिली. १७ परशुराम.

रंगधीर जगजेठी । राहिला तटीं गौतमीच्या ॥६६॥ तेथें कपटें येऊन रावण । करी जानकीचें हरण । तों श्रीकृष्णें पाळण्यांतून । गर्जोन हांक फोडिली ॥६७॥ पाळण्याखालीं उडी टाकून । हातीं घेऊन धनुष्यबाण । सुंदर निमासुर[1] वदन । रघुनंदन उभा तेथें ॥६८॥ आरक्त दिसती राजीवनेयन[2] । चाप ओढलेंसे आकर्ण[3] । म्हणे कोठें दावी वो रावण । टाकीन छेदून क्षणार्धें ॥६९॥ कोठें नळ नील सौमित्र । कोठें निरालोर्द्धवपुत्र[4] । कोठें जांबुवंत तरणिकुमर[5] । वालिसुत[6] कोठें आहे ॥१७०॥ पाषाणीं झांका रे समुद्र । सुवेळेसी जाऊं द्या दळभार । लंकेसी अग्नि लावा सत्वर । रजनीचर[†] संहारा ॥७१॥ बाहेर रावण आणा रे त्वरें । छेदितों आतां दाही शिरें । हांक दिधली आवेशें थोर । पंकजनेत्रें तेधवां ॥७२॥ यशोदा भयभीत तटस्थ । म्हणे काय मांडिला कल्पांत । एकाएकीं रघुनाथ । अकस्मात प्रकटला ॥७३॥ ऐसें कौतुक यादवरायें । दाविलें आपुले जननीये । सवेंचि यशोदा पाळण्यांत पाहे । तो रडत आहे स्वच्छंदें ॥७४॥ यशोदेसी नवल वाटलें । म्हणे मी काय स्वप्न देखिलें । अद्भुत हरिलीला न कळे । भवविरिंचीसी[7] पाहतां ॥७५॥ कृष्ण म्हणे वो जननीये । मज घेई वेगे कडिये । आंगणीं तूं उभी राहे । मी खेळेन क्षणभरी ॥७६॥ धन्य धन्य तें नंदाचें आंगण । जेथें क्रीडे मनमोहन । तों नीलबंदभूमीवरी[8] जगज्जीवन । सहज जाऊन बैसला ॥७७॥ कृष्ण केवळ घननीळ । नीलबंदभूमिका सुढाळ । दोहींचें एकरूप निर्मळ । दुसरेपण दिसेना ॥७८॥ जवळी असोनि घननीळ । माय म्हणे काय जाहला बाळ । घाबरली यशोदा वेल्हाळ । मंदिरामाजी पाहात ॥७९॥ मागुती धांवे आंगणीं । म्हणे कोठें गेला चक्रपाणी । आळोआळीं नंदराणी धुंडित हिंडे हरीतें ॥१८०॥ हिंडली संपूर्ण गोकुळ । परी ठायीं न पडे घननीळ । गोपी धांवल्या सकळ । नंदमंदिरीं तेधवां ॥८१॥ यशोदा परतोनि आली मंदिरीं । हृदय पिटीत दोहीं करीं । म्हणे मीं आतां कडेवरी । घेतला होता श्रीकृष्ण ॥८२॥ पृथ्वीमाजी अदृश्य जाहला । कीं गंधर्वीं उचलोन नेला । म्हणोनि यशोदा वेल्हाळा । शोक करीत अद्भुत ॥८३॥ आंगणीं असोनि श्रीहरि । परी न दिसे तिच्या नेत्रीं । जन भुलले याचपरी । नाना साधनें भजती हो ॥८४॥

---

१ सुरेख. २ कमळासारखे डोळे. ३ कानापर्यंत. ४ मारुति. ५ सुग्रीव. ६ अंगद. † राक्षस, चोर. ७ शंकर आण ब्रह्मदेव यांस. ८ पांचूच्या भूमीवर.

जवळी असोन जगज्जीवन। कां सेविती घोर विपिन। निराहार पंचाग्निसाधन। नाना यज्ञ करिती एक ॥८५॥ एक घेती वायुआहार। एक नग्न मौनी जटाधर। एक हिंडती दिगंबर। परी श्रीधर न सांपडे ॥८६॥ शम दम अष्टांगसाधन। नानाव्रताचरण तीर्थाटन। एक वेदाभ्यासी शास्त्रीं निपुण। परी तें निधान न सांपडे ॥८७॥ ब्रह्मचर्य गृहस्थाश्रम। वानप्रस्थ चतुर्थाश्रम। परी ठायीं न पडे मेघश्याम। व्यर्थ श्रम पावती ते ॥८८॥ न करितां सारासारविचार। टांगून घेती पिती धूर। संतांस न पुसती पामर। व्यर्थ गिरिकंदर सेविती ॥८९॥ अभ्यासिल्या चतुर्दश विद्या। परी नेणती त्या जगद्वंद्या। तरी विद्या तेचि अविद्या। ब्रह्मविद्या जया नाहीं ॥१९०॥ हरिप्राप्तीविण कोरडें ज्ञान। तयाचें नांव अज्ञान। भगवत्प्राप्तीविण दावी भजन। तें सोंग जाण नटाचें ॥९१॥ कृष्णप्राप्तीविण कर्म। तो तयासी पडिला भ्रम। हरिप्राप्तीविण धर्म। तोच अधर्म जाणावा ॥९२॥ हरिप्राप्तीविण कीर्तन। वाउगेंच काय करून। कोल्हाटी शस्त्र दावी झळकावून। परी रणपंडित[२] नव्हे तो ॥९३॥ जैशी मैंदांची[३] शांति जाण। कीं बकाचें जैसें ध्यान। कीं पारध्याचें गायन। कीं सुखमंडण[४] वेश्येचें ॥९४॥ कीं बेगडीचे केले नग[५]। कीं पतंगाचा क्षणिक रंग। तैसी कृपा न करितां श्रीरंग। सर्व साधनें व्यर्थचि ॥९५॥ आंगणीं असोन जगज्जीवन। व्यर्थ गोपी गेल्या भुलोन[५]। मृगनाभीं कस्तुरी असोन। तया ज्ञान नव्हे तें ॥९६॥ नाकींचें मोतीं सुढाळ। गळां घाली एक वेल्हाळ[६]। तें विसरून तत्काळ। घरीं केर शोधितसे ॥९७॥ तैसी यशोदा म्हणे सकळ सदनें। शोधिलीं म्यां हरीकारणें। स्थूल लिंग कारण महाकारणें। शोधोनियां पाहिलीं ॥९८॥ अवस्थाभोग गुणखाणी। चारी अभिमान चारी वाणी। पिंडब्रह्मांडींचीं तत्त्वें शोधूनी। हरीलागीं पाहिलीं म्यां ॥९९॥ वेदशास्त्रें पुराणें। नाना ग्रंथ नाना साधनें। उपरमाडिया[७] हरीकारणें। षट्चक्रांच्या शोधिल्या ॥२००॥ यशोदा म्हणे करूं काय। कैसी मज हरिप्राप्ति होय। कोणाचे गे धरूं पाय। कृष्ण प्राप्तीकारणें ॥१॥ नंद आला आंगणांत। तों यशोदा करीतसे आकांत। भोंवत्या गौळिणी रडत। कृष्णनाथ पाहतसे ॥२॥ मग म्हणे जगज्जीवन। मार्या[८] तत्काळ

१ ठेवा. (भगवान्). २ शूर योद्धा. ३ भोंदूची. ४ दागिने. ५ भांबावून. ६ स्त्री. ७ एकापेक्षां एक वरचढ. ८ यशोदा माता.

सोडील प्राण । नीलधंदभूमीवरून । दुडदुडां हरि धांविन्नला ॥३॥ तों नंदें देखिला अकस्मात । धांवोनि सप्रेम हृदयीं धरित । यशोदा गौळिणी समस्त । जवळी धांवती तेधवां ॥४॥ मायेसी फुटला प्रेमपान्हा । आडवें घेतलें राजीवनयना । म्हणे बापा जगज्जीवना । कोठें गेला होतासी ॥५॥ कृष्ण म्हणे वो जननी । मी येथेंच होतों आंगणीं । यशोदेचे निजमनीं । ब्रह्मानंद उचंबळला ॥६॥ घरांत घेऊन गेली कृष्णा । पहुडविला हृदयपाळणां । शुक म्हणे कुरुभूषणा । हरिलीला अद्भुत ॥७॥ जनमेजयासी म्हणे वैशंपायन । अगाध गौळियांचें पूर्वपुण्य । अवतरला इंदिराजीवन । पावन केलें समस्तां ॥८॥ श्रीकृष्णकथा रत्नखाणी । उघडली पूर्वपुण्यें करूनी । येथींचे जोहारी संतज्ञानी । निजनयनीं पाहती ते ॥९॥ नाना दृष्टांत साहित्यरचना । हीं रत्नें अमोलिक जाणा । सभाग्य पाहोनि नयनां । निजहृदयीं संग्रहिती ॥२१०॥ जे अभाविक अभाग्य अत्यंत । त्यांस नावडे हरिविजयग्रंथ । ग्रंथरूपें यथार्थ । भीमरथी केवळ हे ॥११॥ हरिविजयग्रंथ भीमापूर्ण । चंद्रभागा मध्यें निजजीवन । तो हा पंचमाध्याय जाण । येथें स्नान भक्त करिती ॥१२॥ या तीर्थीं करितां स्नान । प्रत्यक्ष होय पांडुरंगदर्शन । उभा कटीं कर ठेवून । स्वामी माझा तिष्ठतसे ॥ १३ ॥ भीमातीरीं दिगंबरा । श्रीब्रह्मानंद विश्वंभरा । जगद्वंद्या श्रीधरवरा । निर्विकारा अभंगा ॥ १४ ॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंश भागवत । चतुर श्रोते परिसोत । पंचमाध्याय गोड हा ॥२१५॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥५॥

१ पांधूचे भूमीवरून. २ परीक्षिति राजा. ३ रत्नपारखी. ४ भीमानदी.

अध्याय ६.
कृष्णा, गोप गोरस चोरून खाताहेत.
कृष्णा.
पेंदा.

श्रीगणेशाय नमः । जय जय निजजनमानसमराळा[1] । अनंतवेषा त्रैलोक्यपाळा । भक्तजनांसी अगाध लीला । गोकुळामाजी दाविसी ॥१॥ जय जय पूतनाप्राणशोषका[2] । तृणावर्तशकटांतका[3] । जांभई देतां रमानायका । विश्वरूपा दाविलें ॥२॥ जय कृष्णा निगमागमसारा[†] । अनंतरूपा नंदकुमारा । जय पयोब्धिहृदयविहारा । दिगंबरा बाळवेषा ॥३॥ घननीळा नीळबंधभूमीसी । जवळी असोन न दिससी । जरी तूंच कृपावंत होसी । तरीच येसी प्रत्यया ॥४॥ असो पंचमाध्यायाचे अंतीं । नीळबंधभूमीवर श्रीपती । खेळोनि लीला विलासरीतीं । मायेप्रती दाविली ॥५॥ एके दिवशीं प्रातःकाळीं । कृष्ण घेऊन बैसला ओंळी । मातेस म्हणे वनमाळी । सूर्य आणीं खेळावया ॥६॥ बरा वर्तुळ दिसतो तरणी[6] । कंदुक करून दे मज जननी । म्हणवोनि लोळणीं धरणीं । धराधरशयन घालीतसे ॥७॥ यशोदा म्हणे माझे आई । कैसा देऊं गे कान्हाई । म्हणवोनि कडेवरी लवलाही । यशोदेनें घेतला ॥८॥ माता म्हणे सखया । आणिक मागे खेळावया । तरी चंद्रबिंब लवलाह्या । काढूनि देई रांजणींचें ॥९॥ तों माता म्हणे कृष्णातें । तें कैसें मी देऊं तूतें । तरी डेरियामाजील घुमतें । तेंच काढूनि देई कां ॥१०॥ नलगे रवि दंड डेरा । काढूनि दे आंतील घुमारा । माता म्हणे रे सुकुमारा । काढितां न ये सर्वथा ॥११॥ तरी पर्वत उचलोनि आणवी । देव देव्हारींचे बोलवी । समीराच्या दाखवी । झुळुका मज नयनीं वो ॥१२॥ दे नयनांतील बाहुली । तूं जाई तुझी ठेवून सांउली । आरशांतील मुख ये वेळीं । काढून देई जननीये ॥१३॥ काढून दे मुक्तांचा ढाळ । वेगळी करीं रत्नांची कीळ । आकाश जें घटांतील । काढूनियां मज दावी ॥१४॥ पुढती लोळण घाली घननीळ । माता म्हणे आला रे बागुल । महाभ्यासुर विक्राळ । पांच तोंडें तयासी ॥१५॥ माथां जटांचे भार । तृतीयनयनीं वैश्वानर । शिरीं झुळझुळ वाहे नीर । भयंकर महाजोगी ॥१६॥ चंद्रकळा तयाचें शिरीं । नीळकंठ खट्वांग करीं । भस्म चर्चिलें शरीरीं । गजचर्म पांघुरला ॥१७॥ नेसलासे व्याघ्रांबर । गळां मनुष्यरुंडांचे

---

१ आपल्या भक्तांच्या मनोरूपी सरोवरांतील हंसा. २ पूतनेचे प्राण हरण करणारा, कृष्ण. ३ तृणावर्त व शकटांचा अंत करणारा, कृष्ण. † वेदाचा सार, कृष्ण. ४ समुद्रांत निजणाऱ्या. ५ हट्ट. ६ होडी, नौका. ७ चेंडू. ८ नाद. ९ वाऱ्याच्या. १० तेज, प्रकाश. ११ अग्नि. १२ खड्ग. १३ मनुष्यांच्या मुंडक्यांचे.

हार । सर्वांगीं वेष्टिले फणिवर । दश भुजा मिरवती ॥१८॥ त्यास देखतांचि सेलिजे[2] । का उठोन तत्काळ पळिजे । कृष्णा तूं उगाचि निजे । जोगी बाहेर उभा असे ॥१९॥ जोगी तो काळाचाही काळ । क्रोधी जैसा वडवानळ[3] । मुष्टींत हें ब्रह्मांड सकळ । धरूनियां रगडी पैं ॥२०॥ हरि म्हणे वो जननी । मी रडतों त्याचलागोनी । ऐसा तो जोगी नयनीं । मज आतांचि दाखवी ॥२१॥ जो क्षीराब्धिवासी शेषशायी । तो गडबडां लोळे ते समयीं । माय हरिस धरी हृदयीं । समजावीत सप्रेमें ॥२२॥ परी न राहे सर्वथा । म्हणे मज जोगी दावी आतां । मग म्हणे यशोदा माता । कैसें यास करावें ॥२३॥ मग तळघरीं अंधारीं । त्यामाजी गुंफा ओवरी । श्रीकृष्णासी झडकरी । नेलें तेथें मायेनें ॥२४॥ माता म्हणे जोगी आहे येथें । हरी म्हणे त्यापासीं नेई मातें । यशोदा म्हणे तेथें । भयभीत होसील तूं ॥२५॥ मग म्हणे कमलोद्भवपिता । मी न भी माते सर्वथा । परी मज जोगी आतां । कैसा आहे दाखवी ॥२६॥ मातेनें हरिस आंत नेलें । तों ब्रह्मांड अवघें उजळलें । कैंचा अंधार प्रकाशलें । कृष्णरूप चहूंकडे ॥२७॥ गृहस्तंभ उथाळीं भिंती । पाहतां मायेसी न दिसती । जगन्निवासें निश्चितीं । चहूंकडे व्यापिलें ॥२८॥ पृथ्वी आप[4] अंबर[5] । अग्नि समीर[6] समुद्र । नाना जीवजातिविकार । कृष्णरूप दीसती ॥२९॥ आपआपणासी यशोदा विसरे । सर्वही व्यापिलें यादवेंद्रें । तळघराबाहेर त्वरें । माय आली तेधवां ॥३०॥ मायेवरी माया घातली । अद्भुत महिमा ते विसरली । मग म्हणे रे वनमाळी । नसती आँळी घेऊं नको ॥३१॥ पुढें दिधलें खेळवणें । कृष्ण म्हणे न घे चालवणें । मज तो जोगी दाखवणें । पंचवदन विरूपाक्ष ॥३२॥ तों बळिभद्र पातला । श्रीरंगास म्हणे ते वेळां । चाल बाहेर गोपाळा । खेळ खेळों विचित्र ॥३३॥ एकतांचि ऐसें वचन । गदगदां हांसे जगज्जीवन । कडेखालीं उतरोन । हात धरी बळिरामाचा ॥३४॥ दोघे दुडदुडां धांवती । राजबिदीस उभे राहती । धाकटे गोपाळ मिळती । रामकृष्णाभोंवते ॥३५॥ लपंडाई चेंडू चक्रें विचित्र । खेळ खेळे पंकजनेत्र[10] । जो पद्माक्षीवल्लभ[11] उदार । जलजनाभ[12] श्रीहरि ॥३६॥ जो अनंतब्रह्मांडनायक । जो निजमोक्षाचा परिपा-

---

१ सर्प. २ ल्यावें. ३ वणवा. ४ पाणी. ५ आकाश. ६ वारा. ७ हट्ट. ८ भयंकर डोळ्यांचा. ९ हमरस्त्यास. १० कमळाप्रमाणें डोळे आहेत असा, कृष्ण. ११ लक्ष्मीपति, कृष्ण. १२ ज्याच्या बेंबीच्या ठायीं कमळ आहे असा.

ळक। जो अनंतवेषधारक। जगव्यापक जगद्गुरु ॥३७॥ जो भक्तवत्सल भयहारक। जो भव[2]हृदय भव[3]भयनाशक। जो भगवंत निजभाग्यदायक। अभंग अक्षय पद ज्याचें ॥३८॥ सर्वे गोपाळांची मांदी। खेळत जात ते रंजबिदीं। शचीनायक[6] भार्गव[7] विधी। लीला न कळे तयांतें ॥३९॥ खेळ खेळतां श्रीहरी। रिघे एके गोपीचे मंदिरीं। दधि दूध क्षणाभीतरीं। चोरोनियां भक्षिलें ॥४०॥ घृत नवनीत साय। गोपाळांस देत लवलाहें। तेथून नकळत जाय। आणिकीचे गृहाप्रती ॥४१॥ घरोघरींचें संचलें लोणी। हरी परी नेणेचि कोणी। अद्भुत तयाची करणी। वेदशास्त्रांसी अगम्य ॥४२॥ तें नंदयशोदेचें तप पूर्ण। कीं कमलोद्भवाचें देवतार्चन। कीं तें नीलग्रीवाचें ध्यान। कृष्णरूप प्रकटलें ॥४३॥ तें [12]इंदिरेचें निजजीवन। तें वैकुंठपीठींचें निधान[13]। कीं गौळियांचें पूर्वपुण्य। फळा आलें एकदांची ॥४४॥ कीं तें निगमागमांचें[14] सार। कीं तें भक्तांचें निजमंदिर। कीं तें संतांचें प्रियकर। निजधन ठेवणें ॥४५॥ कीं तें योगियांचें विश्रामधाम[15]। कीं निजजनसंगलपूर्णकाम। तो ब्रह्मानंद मेघश्याम। चोरी करी गोकुळीं ॥४६॥ एके गोपीच्या मंदिरांत। गडियांसमवेत जगन्नाथ। रिघतां बोले मात। गोपाळांसी तेधवां ॥४७॥ म्हणे सखे हो एक ऐका। पाउलें वाजूं देऊं नका। सांचोळ[16] ऐकोन गोपिका। जाग्या होतील निर्धारें ॥४८॥ गडी म्हणती पूतनारी। बाळे नेपुरें वाजती गजरीं[17]। चरणींचीं आंवरी मुरारी। ऐकती सुंदरी मंदिरींच्या ॥४९॥ आम्हांसी म्हणसी न वाजवा पाऊल। तव पदींच्या वांक्या करिती कोल्हाळ[18]। हें ऐकोन घननीळें। कर्णीं घाली आंगोळिया ॥५०॥ कर्णीं बोटें घालितां गोपाळें। बैसलीं त्रैलोक्याचीं टाळें। कृष्ण झांकी जेव्हां डोळे। तरी त्रिभुवन आंधळें होय पैं ॥५१॥ एकाचि सूत्रमेळें। नाचवी ब्रह्मांडींचे पुतळे। जो अक्षय अभंग न चळे। काळ वेळ नाहीं जया ॥५२॥ जैसी अनेक जलचरें एक समुद्र। अनेक पक्षी परी एक अंबर। अनेक सर परी एक नीर। व्यापक श्रीधर[19] तैसा हा ॥५३॥ नाना अलंकार एक सुवर्ण। नाना घट एक मृत्तिका जाण। नाना पट[20] परी एक तंतु[21] पूर्ण। तैसा श्रीकृष्ण व्यापक ॥५४॥ नाना दीप एक अग्नि। बहु किरण

१ कृष्ण. २ शंकराचें हृदय. ३ संसारभयनाशक. ४ समुदाय. ५ हमरस्त्यावर. ६ . ७ परशुराम, ब्रह्मदेव. ८ तूप. ९ सांठलेलें. १० हरण करी. ११ शंकराचें. १२ लक्ष्मीचें. १३ भांडार. १४ वेदांचें. १५ विसांव्याचें स्थळ. १६ पायरव, चाहूल. १७ गजर, आवाज. १८ कानठाळी बसणें, ऐकूं न येणें. १९ कृष्ण. २० वस्त्र. २१. सूत्र.

परी एक वासरमणि। नाना तरंग एक पाणी। शार्ङ्गपाणि तेवीं दिसे ॥५५॥ ऐसा श्रीकृष्ण चाळक। जगद्वंद्य[2] जगव्यापक। तेणें गोपीचें घृत[3] लोणी सकळिक। भक्षिलें तीस न कळतां ॥५६॥ सवें घेऊनि गोपाळां। आणिक गृहीं प्रवेशला। कोणासही न कळे लीला। श्रीकृष्णाची अगम्य ॥५७॥ एके दिवशीं माध्याह्नकाळीं। एके गोपीचे घरीं वनमाळी। रिघाला तंव ते वेल्हाळी। उदका गेली यमुनेतें ॥५८॥ उदक घेऊन आली सुंदरी। प्रवेशली जों निजमंदिरीं। तों एकलाचि पूर्तनारी[4]। नवनीत भक्षीतसे ॥५९॥ म्हणे कोण रे तूं येथें। चोरून भक्षिसी नवनीतातें। तों बोलिलें वैकुंठनाथें। चोरटी निश्चित तूंच पैं ॥६०॥ माझें मी भक्षीत नवनीत। तूं कोण पुसावया येथ। गोपी गद्‌गदां हांसत। घर माझें कीं चोरटिया ॥६१॥ कृष्ण म्हणे माझें म्हणतीस घर। परी बरवा करी विचार। आपुलें नव्हे शरीर। मग घरदार कोणाचें ॥६२॥ ऐसें बोले चक्रपाणी। गोपी विचार करी मनीं। कृष्ण बोलिला सत्य वाणी। नाशवंत सर्वही ॥६३॥ जें जें दिसतें तें तें नाशिवंत। माझें म्हणावया मी कोण येथ। अविनाश एक भगवंत। अज[5] अव्यय[6] अढळ जो ॥६४॥ नाशिवंत अविद्यामय पिंड। क्षणिक सकळ ब्रह्मांड। अवघें मायामय वितंड[7]। स्वप्नवत् क्षणिक हें ॥६५॥ शुक्तिकेचें[8] रुपें काढिलें। वंध्यासुतें[9] पात्र घडिलें। मृगजळीचे मासे धरिले। निशिमाजी जाऊनि ॥६६॥ अवसेचें अंधारें काळें। दिवें[10] दोनप्रहरां वाळों[11] घातलें। सिकता कांतोनि सूत केलें। पाय बांधिले रज्जुसर्पाचे ॥६७॥ जितुकें दिसतें तितुकी कल्पना। अवघी मायिक दृश्यरचना। अविनाश वैकुंठराणा। नित्य नूतन अक्षयी ॥६८॥ ऐसा गोपी करितां विचार। वृत्ति झाली तदाकार[12]। इकडे गोरस समग्र। भक्षून सिद्ध पळावया ॥६९॥ सावध होऊनि गोपी बोले। माझें गृह नव्हे कळलें। तरी हें कोणाचें गृह वहिलें[13]। सांग मज गोपाळा ॥७०॥ श्रीहरि म्हणे माझें सदन। गोपी बोले कासयावरून। सांग कांहीं घराची खूण। आपुलें जरी म्हणतोसी ॥७१॥ हरि म्हणे ऐक सुंदरे। आकाशें व्यापिलीं जितकीं घरें। तितुकीं माझीं समग्रें। चराचर सर्वही ॥७२॥ हांसोनि बोले नितंबिनी[14]। बरवी जाणतोसी संपादणी[15]। घृतघट

---

१ सूर्य. २ जगानें वंदन करण्यास योग्य. ३ तूप. ४ पूतनेचा शत्रु, कृष्ण. ५ जन्मरहित. ६ नाशरहित. ७ खोटें. ८ शिंपीचें. ९ निपुत्रिकेच्या मुलानें. १० दिवसाचें. ११ वाळू. १२ विष्णुस्वरूपीं लय लागून गेलेली. १३ लवकर. १४ गोपी. १५ बतावणी.

पुढां घेऊनी। हात कां माजी घातला ॥७३॥ मग बोले भक्तसखा। माजी बहुत पडल्या पिपिलिका[2]। त्या वेंचूनियां देखा। टाकीतसें जाण पां ॥७४॥ गोपी म्हणे शेजेसी। बाळें निजलीं सावकाशीं। त्यांसी चिमटे कां घेतोसी। हृषी-केशी सांग पां ॥७५॥ उद्यां प्रातःकाळीं उठोनियां। म्हणतों वत्सें नेऊं चारावया। कोणत्या वनासीं पुसावया। जागें करी मी तयांतें ॥७६॥ ऐसें बोलोन लवलाह्या। कृष्ण पळाला उठोनियां। गोपी म्हणे रे लाघविया[3]। ठकवूनियां गेलासी ॥७७॥ गाऱ्हाणें सांगावया तेच क्षणीं। येत्या झाल्या नितंबिनी[4]। परम लालसा कृष्णदर्शनीं। यशोदेसी बोलती ॥७८॥ मग हांसोनि बोलिल्या युवती। खोडी करितो तुझा श्रीपती। काय सांगों तुजप्रती। लिहितां क्षिति पुरेना ॥७९॥ गाऱ्हाणें सांगतां सुंदरी। त्यांचे डाव मनीं धरी। चित्तीं विचारी मुरारी। करीन बोहरी गोरसाची ॥८०॥ एक सांगे कामिनी। हरि प्रवेशला आमुचे सदनीं। तों शिंकीं बांधिली उंच स्थानीं। मग चक्रपाणि काय करी ॥८१॥ पाटावरी पाट रचुनी। त्यावरी तिवई दृढ ठेवूनी। त्यावरी गडी उभा करोनी। त्याच्या खांद्या कृष्ण बैसे ॥८२॥ तरी शिंकें नेपवेचि करीं। मग रविदंड उभा करी। छिद्रें पाडून घागरी। धारा लावी अखंड ॥८३॥ औट[11] मातृका निरसूनि विशेष। संत सेविती स्वानंदरस। तैसाच वैकुंठविलास। प्रेमें गोरस सेवितसे ॥८४॥ कां सत्रावीचें[12] स्वानंदनीर। सेविती जैसे योगेश्वर। त्याचपरी यादवेंद्र। गोरस सुरस सेवितसे ॥८५॥ गाडियांस म्हणे अवधारा। माझ्या कोंपरांच्या दुग्ध-धारा। अवघे तुम्ही प्राशन[13] करा। द्वैतविचारा टाकोनि ॥८६॥ ज्यावरी बैसला भगवंत। तो कृष्णचरणासी चिमटे घेत। म्हणे अवघे तूंचि खासी निश्चित। आम्हास देई सावळिया ॥८७॥ मग भरोनि गोरस अंजुळी[14]। सखयांस पाजी वनमाळी। वरी मुख करोनि ते वेळीं। विलोकिती हरिवदन ॥८८॥ चकोर पाहती जैसा चंद्र। कीं चक्रवाकें लक्षिती दिनकर। कीं भूचरीमुद्रा[15] योगेश्वर। ऊर्ध्वदृष्टीं पाहती ॥८९॥ गोपाळांचे नेत्र तेच षट्पद[16]। सेविती हरिमुखकमलमकरंद। कीं स्वरूप देखोनि स्तब्ध। वेदश्रुती ज्यापरी ॥९०॥ ऐसें अवलोकितां कृष्णवदन। जैसा चातकां वर्षे घन। तैशा दुग्ध-

१ आंत. २ मुंग्या. ३ आपल्या कामासाठीं गोड बोलणाऱ्या, लबाडा. ४ स्त्रिया, गोपी. ५ अति उत्सुकता, आवड. ६ डंख. ७ नासाडी. ८ घरांत. ९ पोंचत नाहीं. १० भोंक. ११ साडेतीन. १२ ज्ञानकलेचें. १३ प्या. १४ ओंजळ. १५ एका प्रकारची मुद्रा. १६ भुंगे.

धारा पूर्ण। गडियांलागीं वर्षतसे ॥९१॥ गडी बोलती हर्षेंकरून। कृष्णा घट दिसतो कीं लहान। सर्वांची दुग्धें तृप्ति होऊनि। धार चाले अखंड ॥९२॥ असो आतां तेचि क्षणीं। जागी जाहली गौळिणी। गडियांसी म्हणे चक्रपाणी। पळा वेगें येथोनि आतां ॥९३॥ अवघे पळाले गोपाळ। एकला सांपडला वैकुंठपाळ। गौळिणी तें द्वार तत्काळ। जाऊनियां धरीते ॥९४॥ गौळिणी म्हणे रे चित्तचोरा। गडी पळविले सत्वरा। परी तूं सांपडलासी सुंदरा। आतां कैसा जासील ॥९५॥ काय वरकडांसी कारण। तूं मुख्य सांपडलासी जगज्जीवन। जैसें जिंकिलिया निजमन। करणें[1] सहज आकळती ॥९६॥ हातीं लागल्या मुख्य धुर[2]। सहजाचि सांपडला परिवार। कीं घरांत आलिया दिनकर। किरणें कोठें पळती पां ॥९७॥ कीं झालिया स्वरूपप्राप्ती। शांति दया क्षमा उपरंती[3]। सहजीं सहज सांपडती। सायास न करितां सत्वर ॥९८॥ मुख्य तूं सांपडलासी मज। आतां सकळांसी काय काज। हातां आलिया स्वरूप निज। नाना साधनें कासया ॥९९॥ हृदयीं बिंबला नारायण। मग क्षुद्रदैवतांचें[4] काय कारण। सुधारसंसमुद्रीं[5] होता निमग्न। थिल्लरीं[6] मन कां धांवे ॥१००॥ जो झाला वेदांतज्ञानी। त्यास काय कारण क्षुद्रसाधनीं। साधलिया अमृतसंजीवनी। मग औषधि कां व्यर्थचि ॥१॥ हातीं सांपडतां हिरा। मग कां वेंचाव्या अरण्यगारा। कल्पतरु आलिया घरा। मग बाभुळा कां भजावें ॥२॥ तैसा कृष्णा तूं सांपडलासी। तुज नेईन यशोदेपासीं। शिक्षा लावीन निश्चयेसीं। हृषीकेशी तुज आतां ॥३॥ ऐसें बोलतां गौळिणी। गदगदां हांसे मोक्षदानी[7]। दुग्धगुळी मुखीं धरोनी। कामिनीपासीं पातला ॥४॥ गदगदां हासे अबला। तुज जावों नेदीं गोपाळा। कृष्णें दुग्धगुळी घातली डोळां। क्षणमात्र न लागतां ॥५॥ येरी जंव नेत्र चोळी। तों पळाला वेगें वनमाळी। ऐसी गोपी ते वेळीं। गान्हाणें सांगे मायेतें ॥६॥ तो एक बोले गजगामिनी। परवां कृष्ण आला आमुचे सदनीं[8]। मी करीत होतें मंथनी। तों हरि आंगणांत उभा असे ॥७॥ मग मी म्हणे हृषीकेशी। चोरा काय पाळती पहातोसी। येरू म्हणे वत्सें पहावयासी। सहज आलों मी येथें ॥८॥ तान्ह्या वत्सांचे कळप ते क्षणीं। बांधिले

---

१ इंद्रियें. २ सेनापति. ३ वैराग्य. ४ अल्पदेवतांचें. ५ अमृताच्या समुद्रांत. ६ पाण्याच्या डबक्यांत. ७ मोक्ष देणारा श्रीकृष्ण. ८ घरीं.

होते गोष्ठांगणीं । त्यांत जावोन चक्रपाणी । वासरें करें कुरवाळी ॥९॥ कोणत्या गाईचें वासरूं कोण । म्हणवोनि पुसे मजलागून । तों मी करीत होतें मंथन । पुढें पाहून यशोदे ॥१०॥ तों श्रीकृष्णें काय केलें । कळप वत्सांचे सोडिले । द्वाराबाहेर लावून दिधले । क्षणमात्र न लागतां ॥११॥ पुच्छें वाहोनि हुंकारें । आळोआळीं पळती वासरें । ऐसें करून सर्वेश्वरें । मज येऊन सांगतसें ॥१२॥ म्हणे तुझीं वत्सें सुटलीं । काननाप्रति पळोन गेलीं । ऐसें ऐकतां म्यां तें वेळीं । मंथन तैसेंच टाकिलें ॥१३॥ ग्रामाबाहेर वासुरें गेलीं । तीं मज न वळती ते वेळीं । तों घरामध्यें वनमाळी । दधि नवनीत भक्षित॥१४॥ दूधही सकळ प्याला । डेरा मंथनाचा फोडिला । गोरस वाहत गेला । ओसरीखालता यशोदे ॥१५॥केला दुधाणियाचा चूर । गोरस न उरे अणुमात्र । ऐसें करोनि पंकजनेत्र । पळोनि गेला क्षणमात्रें॥१६॥घृत नवनीत दधि दुग्ध । खाऊन केलें शुद्धबुद्ध । ऐसें करोनि मुकुंद । पळोनि आला तुजजवळी ॥१७॥वासुरें घेऊन तिसरें प्रहरा । मी आलें वो निजमंदिरा । तों खापरांचा चुरा । ओसरीवर झालासे ॥१८॥ ऐसें पीडिलें येणें माये । आतां मी बांधीन याचे पाये । कदा न सोडी जननीये । बोलों काय बहुत आतां ॥१९॥ बाहेर कळो नेदी कोणा । हृदयमंदिरीं वैकुंठराणा । दृढ बांधीन याचिया चरणा । कोणाकारणें कळों नेदीं॥१२०॥ मायेस कळो नेदी मात । लोकांस बोलों नेदी निश्चित । काया वाचा मनें सत्य । माये यातें न सोडी ॥२१॥ हा घडोघडी दावून वदन । सवेंच पळतो न लगतां क्षण । ऐकोन गोपीचें वचन । खद्खदा हांसे श्रीरंग ॥२२॥ मग बोले प्रेमळसखा[3] । मी न सांपडें ब्रह्मादिकां । चतुरे तुज कैंचा आवांका[4] । कोंडावया मजलागी॥२३॥कृष्णवचन ऐकोनियां । गद्गदा हांसतसे माया । तों आणिक गार्‍हाणें सांगावया । दुजी गोपी सरसावली ॥२४॥ तंव ते म्हणे यशोदा सुंदरी । कृष्ण प्रवेशला एके मंदिरीं । तों ते गवळणी गेली बाहेरी । सून घरीं एकलीच ॥२५॥ तीस म्हणे वो नवनीत । कोठें ठेविलें सांग सत्य । तंव ते जाहली भयभीत । कृष्ण प्रवेशे अंतरीं[5] ॥२६॥ घृत नवनीत भक्षिलें । थोडेंसें निजकरीं घेतलें । तें सुनेच्या मुखीं गिंडाबिडिलें[6] । आपण पळाला ते

१ गोठ्यांत. २ शेपट्या. ३ भाविक जे भक्त त्यांचा कैवारी. ४ शक्ति. ५ घरांत. ६ फांसलें.

क्षणीं ॥२७॥ सासू आली बाहेरूनी । तों सून मुख पुसी देखे नयनीं । म्हणे गे चोरटे लोणी । नित्य तूंचि भक्षिसी ॥२८॥ आम्ही म्हणों भक्षितो कृष्ण । परी आज कळलें तुझें विंदान[1] । दोघींत झोटधरणी[2] होत दारुण । बाहेर कृष्ण पाहतसे ॥२९॥ सून म्हणे मामीसे ऐका । लोणी कृष्णें लाविलें मुखा । तो परम नष्ट देखा । करोन करणी पळाला ॥१३०॥ गौळण पाहे बाहेरी । तों उभा असे श्रीहरी । तंव ते म्हणे मुरारी । बरी चोरी करितोसी ॥३१॥ सुनेच्या मुखीं लावून नवनीत । पाळलासी हरि त्वरित । येरू म्हणे वो तिनें निश्चित । माझ्या मुखीं लाविलें ॥३२॥ हे खात होती चोरून लोणी । मी खेळावया आलों आंगणीं । माझ्या मुखीं लावून लोणी । हेच पळाली घरांत ॥३३॥ मज-वरी आळ घालिती वृथा । बोलतां हांसें आलें जगन्नाथा । येरी म्हणे हे गोष्टी यथार्था । भक्षिलें इनेंच साच पैं ॥३४॥ पुढती कोपली सुनेवरी । कां गे ऐसी करितेस चोरी । आळ घालिसी बाळावरी । कुंडी[3] खरी तूंच पैं ॥३५॥ ऐसी लावूनि कळी । पळोनि आला वनमाळी । तों आणिक एक गौळण उठिली । गाऱ्हाणें सांगावया ॥३६॥ म्हणे एक यशोदे सुंदरी । परवां विदीसे[4] खेळतां मुरारी । एक गोपी देखोन ते अवसरीं । काय हरि पुसतसे ॥३७॥ म्हणे तुझ्या वक्षःस्थळीं । हिंगुरेंडें कां वाढलीं । कीं आमुचे चेंडू चोरून वेल्हाळी । चोळीमाजी लपविले ॥३८॥ आमुचा चेंडू दे झडकरी । म्हणोनि रेंळी[5] करी हरी । तिणें झिडकारितां मुरारी । पळोनियां गेला हो ॥३९॥ एकीचे घरीं गोरस खाऊनी । शिंकीं आणि रिती दुधाणीं । नेऊनि बांधी दुसरे सदनीं । न कळतांचि अकस्मात ॥१४०॥ तंव ते गोपी प्रातःकाळीं । शेजारणीच्या गृहा आली । म्हणे आमुचीं शिंकीं गुप्त जाहलीं । दुधाणियांसमवेत ॥४१॥ जों वरतें पाहे सुंदरी । तों आपुलीं शिंकीं तिचे घरीं । मग म्हणे गे चतुर नारी । माझीं शिंकीं येथें कां ॥४२॥ तुमचा बरा गे शेजार । आम्हांसी फळला साचार । आम्ही कृष्णावरी चोरी समग्र । मूर्ख व्यर्थचि घालितों ॥४३॥ परब्रह्म केवळ गे श्रीहरी । त्यावरी कोण घालील चोरी । तो ब्रह्मानंद निर्विकारी । चराचरीं व्यापक ॥४४॥ आम्ही म्हणों कृष्ण बाळ । परी तो परब्रह्म निर्मळ ।

१ कौटिल्य, चातुरी. २ मोठें भांडण. ३ खोटी. ४ रस्त्यावर. ५ वेंड. ६ हट्ट. ७ हवळे.

त्यावरी कोण घालील आळ । निर्मळा मळ न लागे ॥४५॥ शेजारी झाले चोर । मग काय राखील राखणार । कुंपणें शेत खादलें समग्र । तरी मग कोणें राखावें ॥४६॥ माझीं शिंकीं आणि दुधाणीं । कैशी प्रवेशलीं तुझ्या सदनीं । दोघींसी मांडिली झोटधरणी[1] । हरीची करणी ऐशी हे ॥४७॥ एके गौळिणीची सून । परसांत आंग धुतां नग्न । तों एकाएकीं मनमोहन । गृहामाजी पातला ॥४८॥ म्हणे आमुचा चेंडू अकस्मात । उडोनि आला तुमचे परसांत । म्हणोन गेला धांवत । आंग धूत कामिनी ते ॥४९॥ तीस हरि म्हणे ते समयीं । ऊठ वेगें चेंडू देई । आमुचे कंदुक[2] धरून हृदयीं । बैसलीस गे चोरटे ॥१५०॥ तीस हातीं धरून उठवीत । तों सासू आली परसांत । ते म्हणे तूं नष्ट बहुत । तुज शिक्षा लावीन मी ॥५१॥ धरावया धांवली म्हातारी । तों वेगें पळाला पूतनारी । तो वैकुंठपीठविहारी[3] । निर्विकार जगदात्मा ॥५२॥ एक गोपी म्हणे हरीसी । जरी तूं आमुच्या गृहा येसी । मी तुज बांधीन रे खांबासी । हृषीकेशी जाण पां ॥५३॥ तिचा डाव धरिला मनीं । रात्रीं तिच्या गृहांत जाऊनी । तिच्या वस्त्रांत नेऊनी । वृश्चिक[4] सोडिले गोपाळें ॥५४॥ नग्न गौळिणी करी कोल्हाळ । वस्त्रें टाकिलीं तत्काळ । सर्वांचि जवळी येऊनि घननीळ । पुसतसे तिजलागीं ॥५५॥ म्हणे काय गे वर्तमान । हरि झालें रे वृश्चिकदंशन[5] । कृष्ण म्हणे आतां मी उतरीन । क्षणमात्र न लागतां ॥५६॥ तूं नग्न बिदीस येई । विंचू उतरीन लवलाही । येरी म्हणे परता होई । चक्रचाळका गौळिया ॥५७॥ हरि म्हणे मज खांबासी । बांधीन गौळिणी तूं म्हणसी । तुज प्रचीत निश्चयेसी । देवें दाविली जाण पां ॥५८॥ ते म्हणे जगज्जीवना । सर्वांगा चढल्या वेदना । प्राण जाती मनमोहना । उतरी वेगें वृश्चिक ॥५९॥ मग कृष्णें येऊन जवळी । कृपादृष्टीं तीस न्याहाळी । वेदना राहिल्या सकळी । क्षणमात्र न लागतां ॥१६०॥ जो अहंकारविंचु उतरितां । काळव्यालभय[6] दूर करिता । जो ब्रह्मादिकांचा नियंता[7] । मायेपरता सर्वसाक्षी ॥६१॥ जो भवसागरजलतारक[8] । जो सकळसृष्टि संहारक । जो विश्वजनकाचा[9] जनक । नामारूपातीत जो ॥६२॥ असो यशोदा ऐके सादर । गाऱ्हाणियांचे चंपेटे[10] थोर । गौळिणी सांगती समग्र ।

---

१ एकमेकींचे केंस धरीपर्यंतचें भांडण. २ चेंडू. ३ वैकुंठांत राहणारा (कृष्ण). ४ विंचू. ५ विंचू चावला. ६ काळरूपी सर्पाचें भय निवारण करणारा. ७ शासनकर्ता. ८ संसाररूप समुद्रांतून तारणारा. ९ ब्रह्मदेवाचा पिता. १० वर्षाव.

नाना चरित्रें हरीचीं ॥६३॥ एक म्हणे येणें सर्प नेला । एका दंपत्यांत सोडिला । ती बाहेर येऊन सकळां । लोकांलागीं सांगतसे ॥६४॥ धांवा धांवा म्हणती ते क्षणीं । सर्प निघाला अंथुरणीं । एक म्हणती मघां चक्रपाणी । सर्प घेऊनि जात होता ॥६५॥ ही त्याचीच वो करणी । कैंचा सर्प येईल सदनीं । त्या म्हणती गोकुळा टाकूनी । कृष्णभेणें जाऊं पैं ॥६६॥ जित सर्प काखे घेऊन । बिदोबिदीं पळे तुझा नंदन । विंचु मुष्टीमाजी धरून । भेडसावीत बाळांतें ॥६७॥ एक गौळण देखोन गरोदर । तिजजवळी येऊन यादवेंद्र । म्हणे कां गे तुझें उदर । येवढें वाढलें सांग पां ॥६८॥ तें म्हणे गर्भिणी मी हृषीकेशी । कृष्ण म्हणे कैसी जाहलीसी । येरी म्हणे भलतेंच पुससी । चावट होशी बहुत तूं ॥६९॥ हरि म्हणे नवल देवाची करणी । जाहलीस वो गर्भिणी । येरी झिडकावी ते क्षणीं । परता होई गोवळ्या ॥१७०॥ तूं आतां दिसतोसी लहान । पुढें बहुत शिकसी शहाणपण । तुझे मातेस सांगोन । शिक्षा करवीन तुज आतां ॥७१॥ एक गौळिणी पुरुषार्थें । राखी आपुल्या गोरसातें । म्हणे मी बिंदुमात्र कृष्णातें । लागों नेदीं घरीं माझ्या ॥७२॥ गोरस सांचवूनि कावडी भरली । बरी कसूनि दृढ बांधिली । उद्यां मथुरेसी नेऊन सकाळीं । विकून येईन क्षणमात्रें ॥७३॥ कृष्णमुखीं गोरस जाण । पडो नेदीं मी [2]वोघीण । कृष्णासी शिक्षा लावीन । जरी येईल गृहा माझ्या ॥७४॥ ऐशी अभिमानें ती गौळिणी । निजे उशा कावडी घेऊनी । तों [3]रजनीमाजी चक्रपाणी । करी करणी विपरीत ॥७५॥ जो सकळ देहींचा साक्षी एक । जो सकळ चित्तपरीक्षक । जो [4]सच्चिदानंद [5]निष्कलंक । दावी कौतुक भक्तांसी ॥७६॥ रजनीमाजी कृष्णनाथ । प्रवेशला तिच्या गृहांत । तीस निद्रा लागली अद्भुत । हरि सोडी कावडीतें ॥७७॥ गोरस सर्वही भक्षूनी । [6]रितीं केलीं दुधाणीं । त्यांमाजी सर्प विंचु भरूनी । पुढती बांधिली तैसींच ॥७८॥ पाली सरड बेडूक । अवघीं मडकीं भरलीं देख । खूणगांठ तैशीच [7]निष्टंक । जगदुद्धारें बांधिली ॥७९॥ घरा गेला वनमाळी । गौळण उठली प्रातःकाळीं । कावडी खांदां घेतली । मथुरेसी गेली तेधवां ॥१८०॥ गांवचे लोक आले ते क्षणीं ।

---

१ दूर. २ हुशार. ३ रात्रीं. ४ सत्य, ज्ञान आणि आनंद हेंच आहे रूप ज्याचें असा ईश्वर. ५ दोषरहित. ६ रिकामीं. ७ बळकट.

गोरस पुसती गौळिणी । येरी म्हणे दही दूध लोणी । चारी जिन्नस आहेती ॥८१॥ एक म्हणती गोरस कैसा आहे । येरी म्हणे द्रव्य आणा लवलाहे[1] । कावडी सोडूनियां पाहे । मडकीं जंव उघडोनि ॥८२॥ तों सर्प विंचू ते वेळे । भर-भरां आंतून निघाले । लोकांवरी धांवले । डंखावया तेधवां ॥८३॥ सरड पाली चहूंकडे धांवती । लोक बिदोबिदीं पळती । एक म्हणती कुर्डी[2] पापमती । गौळिणी आहे दुष्ट हे ॥८४॥ आमच्या गांवावरी विघ्न । विंचू सर्प कावडी भरोन । इणें सोडिले आणून । कौटाळीण[3] मोठी हे ॥८५॥ महा चांडाळीण गौळिणी । ईस ताडन करावें धरूनी । तंव ती कावडी टाकूनी । पळे उठोनि सत्वर ॥८६॥ लोक धांवती क्रोधेंकरोनी । कावडी टाकिली फोडोनी । सर्प विंचू धरोनी । लोक मारिती ठायीं ठायीं ॥८७॥ एक म्हणती गौळिणीस धरा वेगें । येरी पळे गोकुळमार्गें । ते निस्तेज होवोनि सर्वांगें । वाटे पडे अडखळोनि ॥८८॥ धांपा दाटे वाटे पडे । उलथोनि चिखलामाजीं पडे । लोक मारिती धोंडे खडे । एक शेण हाणिती ॥८९॥ यमुना उतरोनि गोपी गेली । गोकुळामाजी प्रवेशिली । तीस पुन्हा मथुरा वर्ज्य जाहली । लोक जपती मारावया ॥१९०॥ कृष्णास जरी देती गोरस । तरी शतगुणें[4] वाढे विशेष । ते गृहीं दशा[5] न ये आसमास[6] । गोरस हरीस अर्पितां ॥९१॥ हरिमुखीं बिंदुमात्र पडे । शतगुण तत्काळ वाढे । जरी कृष्ण न ये घराकडे । तरी गौळिणी कष्टी होती ॥९२॥ कृष्ण आजी आला नाहीं घरा । म्हणोन चिंताक्रांत गोपदारा[7] । बिंदुमात्र अर्पिता श्रीवरा[8] । गोरस वाढे असंभाव्य ॥९३॥ वटबीज मोहरीयेवढे । परी पर्वताकार वृक्ष वाढे । तैसा हरिमुखीं गोरस पडे । दशा[9] चढे गृहासी त्या ॥९४॥ गाऱ्हाणें सांगती गौळणी । त्या उग्याच कौतुकेंकरोनी[10] । परी मनामाजी चक्रपाणी । नित्य यावा गृहातें ॥९५॥ भलत्या कार्यमिषेंकरोनी[11] । यशोदेच्या गृहा कामिनी । क्षणक्षणां येती फिरोनी । कृष्ण नयनीं पाहावया ॥९६॥ पूर्णब्रह्म वैकुंठनायक । त्यासी ते गौळण जाहली विन्मुख । गोरस न देऊनियां दुःख । मथुरेमाजी पावली ॥९७॥ प्रपंच ना परमार्थ । गौळण श्रमली व्यर्थ । जैसा [12]निर्भागी उदिमा[13] जात । त्यास नागवीत तस्कर[14] पैं ॥९८॥ भगवंतीं पडलें अंतर ।

१ तांबडतोब. २ कपटी. ३ दुष्ट कर्म करणारी. ४ शंभरपटीनें. ५ वाईट स्थिति. ६ कधींही. ७ गौळ्यांच्या स्त्रिया. ८ श्रीकृष्णास. ९ सुस्थिति. १० थट्टेनें. ११ कांहींतरी निमित्त करून. १२ दुर्दैवी. १३ व्यापाराला. १४ चोर.

वर्ज्य जाहलें मथुरापुर । खुंटला प्रपंचव्यवहार । द्रव्य अणुमात्र लाभेना ॥ ९९ ॥ तेंच कृष्णमुखीं अर्पित । तरी सहस्रगुणें वाढत । कृपा न करितां भगवंत । विघ्नें बहुत येती हो ॥ २०० ॥ भगवंत झालिया पांठमोरा । नसतींच विघ्नें येती घरा । महारत्नें होती गारा । कोणी न पुसे तयांतें ॥ १ ॥ आपुलें द्रव्य लोकांवरी । तें बुडोन जाय न लाभे करीं । ज्यांचें ध्यावें ते द्वारीं । बैसती आण घालूनियां ॥ २ ॥ वैरिया करीं सांपडे वर्म । अवदशा येऊन बुडे धर्म । विशेष वाढेल क्रोधकाम । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ३ ॥ आपुले जे कां शत्रु पूर्ण । ज्यांसी आपण पीडिलें दारुण । अडल्या धरणें त्यांचें चरण । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ४ ॥ लाभाकारणें निघे उदिमास । तों हानीच होय दिवसेंदिवस । पूज्यस्थानीं अपमान विशेष । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ५ ॥ सुहृद् आप्त द्वेष करिती । नसते व्यवहार येऊन पडती । सदा तळमळ वाटे चित्तीं । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ६ ॥ आपुलें राज्य संपत्ति धन । शत्रु भोगूं पाहे आपण । देह पीडे व्याधीविण । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ७ ॥ विद्या बहुत जवळी असे । परी कोणीच तयासी न पुसे । बोलों जातां मति भ्रंशे । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ८ ॥ ठेविला ठेवा न सांपडे । नसतींच व्याधि अंगा जडे । सदा भय वाटे चहूंकडे । तरी देवक्षोभ जाणिजे ॥ ९ ॥ असो गौळण सर्वस्वें ठकली । भगवंतीं ते अंतरली । प्रपंचपरमार्था मुकली । ते पडली भवसागरीं ॥ २१० ॥ पुरुष अथवा नारी । कृपा न करितां श्रीहरी । व्यर्थ कष्टती संसारीं । नाना दुःखें भोगिती ॥ ११ ॥ असो मग तेच गौळणी । यशोदेच्या गृहा येऊनी । लागली कृष्णाचे चरणीं । म्हणे हरि दया करीं कां ॥ १२ ॥ तुजसी अंतर पडतां । मुकलें इहपरत्र स्वार्था । कृपा करीं कृष्णनाथा निरसीं चिंता सर्वही ॥ १३ ॥ कृष्ण म्हणे राहे स्वस्थ । भगवंतीं ठेवीं चित्त । तेणें प्रपंच आणि परमार्थ । ब्रह्मरूप भासे हो ॥ १४ ॥ ऐसा निजभक्तमानसविहारी । नाना लीला दावी मुरारी । तो ब्रह्मानंद निर्विकारी । दावी चरित्र दासांतें ॥ १५ ॥ पाहतां हरिविजयग्रंथ । ग्रंथरूपें श्रीभगवंत । हृदयीं राहे अखंडित । नाठवत दुजें कांहीं ॥ १६ ॥ पाहीन म्हणतां हा ग्रंथ । पापें होतीं भयभीत । आधींच पळती समस्त । पुढती न येत फिरोनि ॥ १७ ॥ जन्मोजन्मींचीं पापें बहुतें । लिहिलीं

१ धरणें घेऊन. २ बिंग, रहस्य. ३ ईश्वराचा राग. ४ संसारसमुद्रांत. ५ ह्या लोकीं व परलोकीं. ६ आपल्या भक्तांच्या मनामध्यें क्रीडा करणारा.

होतीं चित्रगुप्तें । तो तटस्थ राहे तेथें । लेखणी पुढें न चले पां ॥१८॥ हें म्हणतां हरिचरित्र । तो परम सुखावे विष्णुपुत्र । तो पूजा घेऊन सत्वर । सामोरा येत तयातें ॥१९॥ अवलोकितां हरिविजय । सर्वकाळ पावे जय । कळिकाळाचें नाहीं भय । रक्षी स्वयें हरि त्यातें ॥२२०॥ या ग्रंथरूपें गोदावरी । वाहे निरंतर भक्तांवरी । सत्यवतीसुत[2] ब्रह्मगिरी । येथून इचा उगम ॥२१॥ वैराग्य आणि भक्ति । या दोन्ही थड्या[3] शोभती । ज्ञानरूपें गोदा निश्चितीं । वाहे अभय निर्मळ ॥२२॥ वरकड नदियांमाजी जीवनें[4] । या ग्रंथगोदेमाजी जगज्जीवन । प्रेमपूर येती भरोन । नाहीं वोसण[5] दूषणाचें ॥२३॥ वरकड नद्यांचें डहुळ[6] पाणी । येथें निर्मळ सदा चक्रपाणी । भक्तराज वैसले श्रवणीं । अनुष्ठानीं सादर ॥२४॥ ते गंगे-माजी बुडतां मरिजे । हे गंगेमाजी बुडतां तरिजे । मनोवृत्ति जळसावजें[7] । माजी निमग्न तळपती ॥२५॥ श्रीकृष्ण जगदानंदकंद । तोच स्वामी ब्रह्मानंद । त्याचे चरणलक्षणमृगमद[8] । श्रीधरमिलिंद[9] सेवित ॥२६॥ इति श्रीहरि-विजय ग्रंथ ॥ संमत हरिवंशभागवत ॥ चतुर परिसोत प्रेमळ भक्त ॥ षष्ठाऽध्याय गोड हा ॥२२७॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ ६ ॥

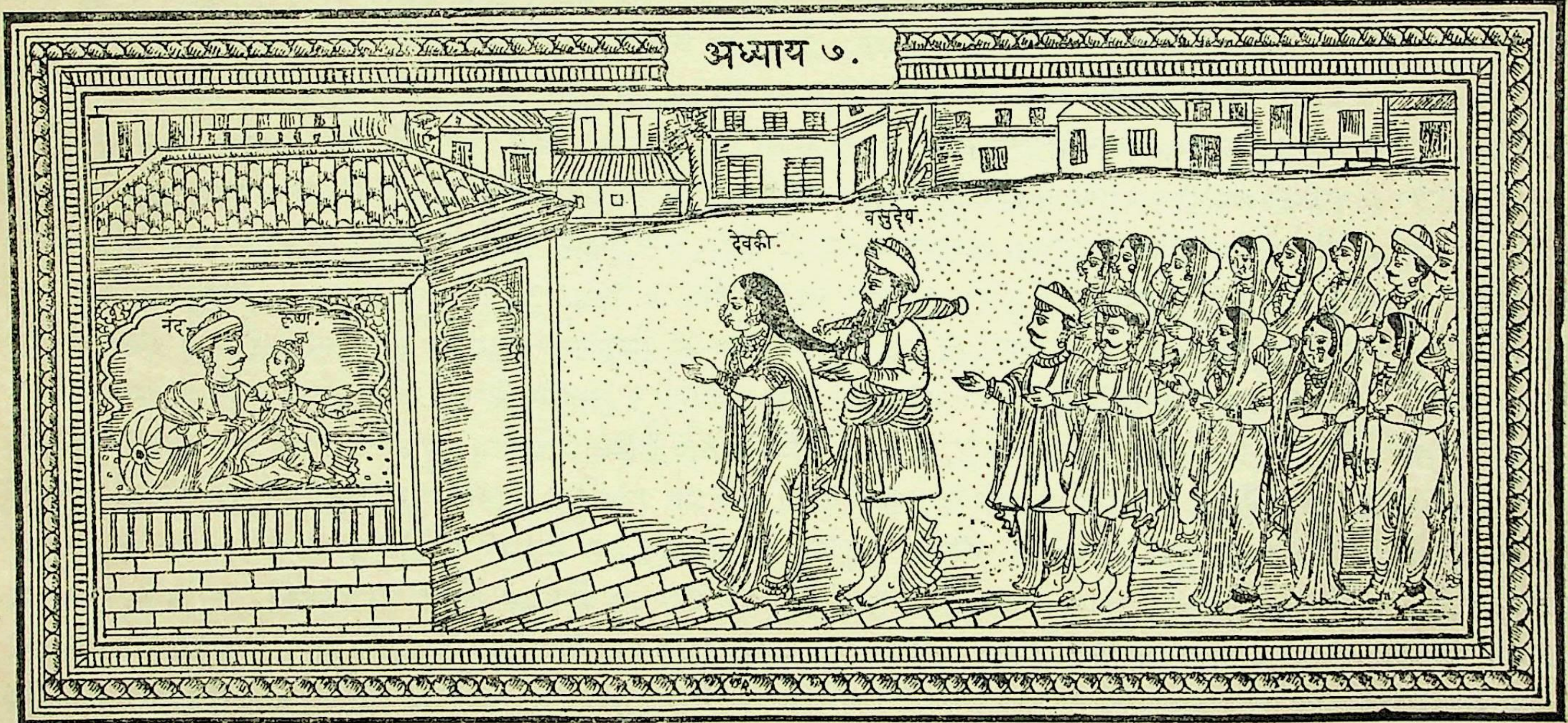

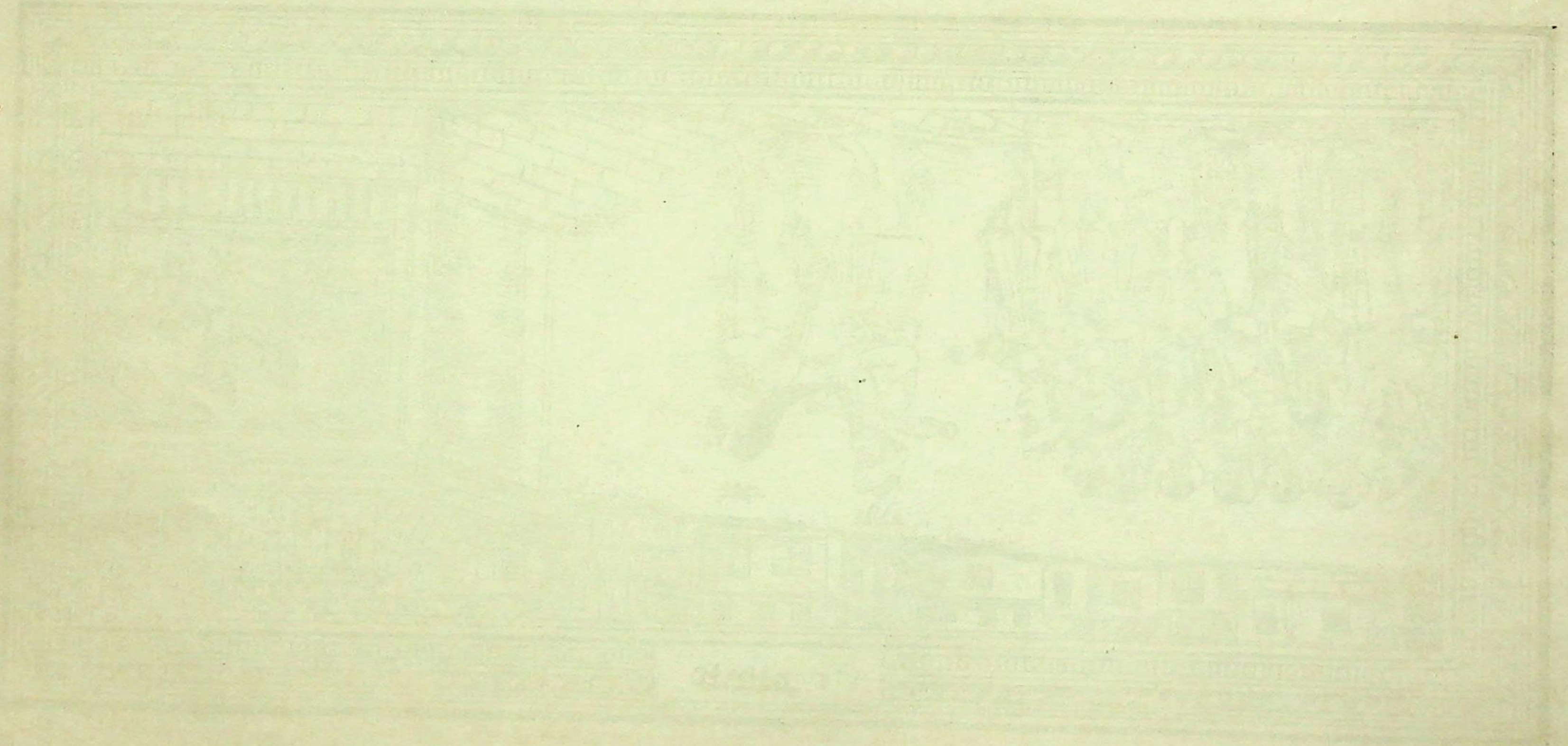
१ ब्रह्मदेव. २ व्यास. ३ तीर, कांठ, किनारा. ४ पाणी. ५ केरकचरा. ६ गढूळ. ७ जलचरें. ८ चरणरूप कस्तुरी. ९ श्रीधर (ग्रंथकर्ता) हाच भ्रमर.

श्रीगणेशाय नमः । श्रीकृष्णनाथाय नमः ॥ जय जय सच्चिदानंद सगुण । अतसीकुसुमभास[1] तूं पूर्ण । वाटे त्याच रंगें-करून । नीलोत्पलें[2] रंगविलीं ॥१॥ नभासी चढला तोचि रंग । त्याचें प्रभें रंगले मेघ । इंद्रनीळ हरिरंग । त्याच प्रकाशें जाहलें ॥२॥ तेथींचें सौंदर्य अद्भुत । गरुडपाचूंस तेज चढत । मर्गजासी[3] बीक दिसत । तनु सांवळी देखोनियां ॥३॥ लावण्यामृतसागराद्भुत । कीं कोटिमकरध्वजांचा तात । तो पुष्पधन्वा उदरीं जन्मत । अंकीं खेळत जयाच्या ॥४॥ श्यामलांगी अतिनिर्मळ । वरी डोले वैजयंतीमाळ । पुष्करीं[5] शक्रचाप सुढाळ । सुरंग जैसें मिरवे ॥५॥ कीं मेघीं स्थिरावली क्षणप्रभा । तैसी वैजयंतीची शोभा । सहस्रमुखाचिया जिभा । गुण वर्णितां शिणल्या ॥६॥ इंद्रनीळाचा मेरु प्रभाघन । वेष्टिला शातकुंभतगटेंकरून । तैसें झळकत वसन । हरिजघनीं सर्वदा ॥७॥ कीं सकळ चपळा गाळून । रंगविलें हें पीतवसन । वाटे द्वादश भानु येऊन । कटीं मेखळेवरी जडियेले ॥८॥ पांघरावयाचा क्षीरोदक । कीं शुभ्र यश चढलें बीकें । कीं शुभ्र श्वेत मृडानीनायक । कर्पूरेंकरूनि उटिला ॥९॥ कीं शुद्धरजततगटा घडिलें । कीं पांढरें कैलास डवरिलें । कीं जाह्नवीतीरीं वोपिलें । दिनकरनाथें स्वहस्तें ॥१०॥ अंगीं उटी दिसे सुढाळ । कीं इंदुबिंब उकललें निर्मळ । कीं मुक्ताफळांचा गाळून ढाळ । इंद्रनीळ चर्चिला ॥११॥ त्रिभुवनसौंदर्य एकवटलें । तें हरिमुखीं येवोनि ओतिलें । आनंदाचें स्वरूप उजाळिलें । रूपा आलें हरिमुखीं ॥१२॥ हरिअंगींचा अखिल सुवास । भेदून गेला महदाकाश । कीं ब्रह्मानंद भरोनि निःशेष । सगुण सुरस ओतिलें ॥१३॥ आनंदसरोवरींचीं कमळदळें । तैसे आकर्णनेत्र विकासले । ते कृपादृष्टीनें निवाले । प्रेमळ जन सर्वही ॥१४॥ अहो तें स्वानंदरूप सगुण । कीं कमलेचें सौभाग्य पूर्ण । कीं सद्भक्तांचें निजधन । ठेवणें हें आकारलें ॥१५॥ तो वैकुंठींचा वेल्हाळ सुंदर । कीं भक्तमंदिरांगणमंदार । पद्मोद्भवाचा तात उदार । गोकुळामाजी अवतरला ॥१६॥ मत्स्य कच्छ रूपें धरी श्रीपति । परी तेथें न बैसे लोकांची भक्ति । म्हणोनि गोकुळीं आला व्यक्ति । मानववेष धरूनियां ॥१७॥ जे कां विषयपर जन । न ऐकती हरीचे गुण । त्यांस श्रृंगाररस

१ अळशीच्या फुलाप्रमाणें ज्याची कांति असा. २ निळीं कमळें. ३ मर्गजा = रत्नविशेष. ४ तेज. ५ मदन. ६ हस्तकमलांत. ७ वीज. ८ सोन्याच्या पत्र्यानें मढविलेले. ९ रजत = रुपें. १० पाण्यानें. ११ प्रकाशलें.

अध्याय ७.
नंद
कृष्ण.
देवकी
वसुदेव.

दावून । वेधी मन आपणाकडे ॥ १८॥ भक्तांसी विघ्नें येती प्रबळ । तीं निजांगीं सोशी तमाळनील । मर्दूनियां दुर्जन खळ । भक्त प्रेमळ रक्षित ॥ १९ ॥ सबळ काष्ठें भ्रमर कोरी । पिष्ट करी क्षणाभीतरीं । परी कमळास निर्धारीं । धक्का न लावी सर्वथा ॥२०॥ कमळआंकोचें[1] कोंडे भ्रमर । परी तें न फोडीच अणुमात्र । तैसे दासांचे अन्याय समग्र । सोसून रक्षी तयांतें ॥ २१ ॥ तिळमात्र पाषाण । जळीं न तरे देखती जन । तेथेंचि सबळ काष्ठ तरे पूर्ण । कदा जीवनें[2] न बुडवी ॥२२॥ जीवनीं हाचि अभिमान । कीं आपण वाढविलें काष्ठ पूर्ण । तें न बुडवीं मी कदा जाण । कालत्रयीं सहसाही ॥ २३ ॥ त्या काष्ठाच्या नौका होती । आणिक जडजीवां तारिती । तैसे भगवद्भक्त उद्धरिती । बहुतांसही समागमें ॥ २४ ॥ असो जलकाष्ठन्यायें निश्चित । शरणागतां तारी भगवंत । नाना चरित्रें अद्भुत । दावी भक्तां तारावया ॥२५॥ असो षष्ठाध्यायीं कथा । गौळणीनें ठकविलें कृष्णनाथा । गोरस मथुरे विकूं जातां । अति अनर्थ पावली ॥२६॥ गोरस न देऊन वनमाळी । गौळणीच परम ठकली । सच्चिदानंदमूर्ति सांवळी । महिमा न कळे तियेतें ॥२७॥ नवल एक गोकुळीं वर्तलें । एका गौळियानें स्त्रियेसी सांगितलें । म्हणे दधि दूध जें सांचलें । अनसूट[3] घरीं येथूनि ॥२८॥ भगवंताचा नवस पुरवीन । करीन ब्राह्मण-संतर्पण । तरी घृत ठेवीं सांचवून । अवश्य म्हणे नितंबिनी ॥२९॥ घृत सांचलें बहुत । स्त्रीनें अर्ध चोरिलें त्यांत । शेजारिणीच्या घरीं त्वरित । घट भरूनि ठेविला ॥३०॥ स्त्रियेचें कर्तृत्व नकळे भ्रतारा । महाअनृता[4] अविचारा । सकल असत्याचा थारा । भय न धरिती पापाचें ॥३१॥ अनृत[5] साहस माया[6] मूर्खत्व । अतिलोभ अशौच निर्दयत्व । हे स्वभावगुण सत्य । स्त्रियांच्या ठायीं असती हो ॥३२॥ गौळियानें महोत्सव केला । नवस श्रीहरीचा फेडिला । परी घृतघट जो ठेविला । तो कळला श्रीरंगातें ॥३३॥ बाहेर गेली घरची सुंदरी । कृष्ण प्रवेशला तिचे मंदिरीं । घृतघट काढोनि झडकरी । नेला दूरी ते वेळीं ॥३४॥ मेळविलीं गौळियांचीं बाळें । घृत तें सकळांसी वांटिलें । कृष्णें आपण भक्षिलें । पूर्ण केलें नवसासी ॥३५॥ वसुधारा[8] घृतावदान[9] । येथें तृप्ति न पावे नारायण । तो गौळियांचें घृत चोरून ।

---

१ कमळाच्या मिटण्यानें. २ पाणी. ३ खर्च न करतां. ४ स्त्री, बायको. ५ अत्यंत खोट्या. ६ खोटें, कपट. ७ तुपाची घागर. ८ तुपाची अखंड धार. ९ तुपाची आहुती.

भक्षून तृप्त जाहला ॥३६॥ कमलासन[1] मीनकेतनारी[2]। सदा ध्याती तो कैटभारी[3]। तो बळेंच गौळियाचें घरीं। चोरूनि घृत भक्षित॥३७॥असो घरा गेला वैकुंठराणा[3]। यशोदा म्हणे जगज्जीवना[3]। खोडी करूनि मनमोहना। कोठुनि आलासी सांग पां ॥३८॥ कडे घेतला कृष्णनाथ। माता हर्षें मुख चुंबित। तों अंगास माखलें घृत। माता पुसत हरीसी ॥३९॥ घृत लागलेंसे अंगा। कोठें गेला होतासी श्रीरंगा। आतां गाऱ्हाणीं अतिवेगा। गौळणी सांगों येतील ॥४०॥ येरीकडे गौळण ते पाही। सेजीच्या[4] गृहा येत लवलाही। म्हणे माझा घृतघट देई। आणूनियां सत्वर ॥४१॥ घरांत गौळण पाहत। तों आपलीं शिंकीं तैसींच समस्त। तो घृतघट नाहीं तेथ। नवल वाटलें तियेतें ॥४२॥ म्हणे बाई शिंकीं आणि घागरी। न दिसती कोठें मंदिरीं। आळ घालावा कृष्णावरी। तरी मागहीं कोठें दिसेना ॥४३॥ ते म्हणे तुझा गोरस उरला। माझाच घृतघट कां गेला। नष्टे तुवाच अभिलाषिला[5]। कलह माजला अद्भुत ॥४४॥ ते गौळण वाहे आण। म्यां घृतघट ठेविला असेल चोरून। तरी हे हस्त जाऊं देत झडोन। कां तुवां आणोन ठेविला ॥४५॥ मनीं गौळण विचारित। कलह माजवावा बहुत। कळेल भ्रतारासी मात[6]। तोही अनर्थ दूसरा ॥४६॥ मग ते म्हणे मृगनयनी[7]। गलबला न करी वो साजणी। माझ्या भ्रताराच्या श्रवणीं। गोष्टी जाईल सर्वथा ॥४७॥ बरें गेलें तरी जाऊं दे घृत। कृष्णार्पण झालें निश्चित। ऐसें बोलोनि त्वरित। गौळण गेली गृहातें ॥४८॥ गोकुळीं एक दंपत्यें। राखिती बहुत गोरसातें। राजीवनेत्रें[8] तेथें। कौतुक केलें अद्भुत ॥४९॥ दोघें निजलीं मध्यरात्रीं। तेथें प्रकटोनी रमापती। एक मुंगूस निश्चितीं दोघांमध्यें सोडिलें ॥५०॥ गृहींचा सर्व गोरस। स्वहस्तें काढी जगन्निवास। तृप्त झाला सर्वेश। शेषशायी परमात्मा ॥५१॥ मुंगूस दोघामध्यें उकरी। तंव तीं होतीं निजसुरीं। एकाएकीं घाबरीं। हाक फोडित ऊठलीं ॥५२॥ न सांवरत वेसन[9]। बाहेर आलीं भिऊन। म्हणती भूत उरावरी येऊन। बैसलें होतें दोघांच्या ॥५३॥ धांवा धांवा म्हणती कोणी। लोक मिळाले चहूंकडोनी। दीपिका[10] लाविल्या तत्क्षणीं। पुसती दोघांस तेधवां ॥५४॥ तंव तीं म्हणती भूत

१ ब्रह्मदेव. २ शिव. ३ कृष्ण. ४ शेजारणीच्या. ५ इच्छिला. ६ खबर. ७ हरिणाप्रमाणें जिची दृष्टि अशी. ८ कमलनयनानें (कृष्णानें). ९ वस्त्र. १० दिवे, समया.

आलें । आम्हां दोघांमध्यें बैसलें । आम्हीं तत्काळ ओळखिलें । सदनाबाहेर मग आलों ॥५५॥ पंचाक्षरी[1] घेऊनि विभूती[2] । द्वाराबाहेरचि फुंकिती । परी सदनीं कोणी न प्रवेशती । भय वाटे मनीं तयां ॥५६॥ तों घरांत हिंडे नकुळ[3] । लोक म्हणती भूत सबळ । मग धीट गौळी जे तत्काळ । निःशंक आंत प्रवेशती ॥५७॥ तंव तें मुंगूस देखिलें । तत्काळ बाहेर आणिलें । लोक गदगदां हांसिले । नवल जाहलें तेधवां ॥५८॥ एक म्हणती मुंगूस सकाळीं । कांखेस घेऊनि वनमाळी । हिंडत होता आळोआळीं । त्याणेंच आणूनि सोडिलें ॥५९॥ एक म्हणती मोठा नष्ट । करणी करितो अचाट । गोकुळींचीं मुलें चाट[4] । तेणें समस्त केलीं पैं ॥६०॥ जन गेलें सदना सत्वर । तों उदय पावला सहस्रकर[5] । मग ते गौळण चतुर । नंदमंदिरीं गेली हो ॥६१॥ मग म्हणे सुंदरी यशोदे । थोर पीडिलें मुकुंदें । मुंगूस सोडिलें गृहामध्यें । नवल गोविंदें केलें हो ॥६२॥ गदगदां हांसे नंदराणी । हरिवदन पाहे नयनीं । तों एक बोले गौळणी । तुज चक्रपाणी लावीन शिक्षा ॥६३॥ हरि तूं माझ्या घरा येसी । मी तुज बांधीन खांबासी । मग बोले हृषीकेशी । बांध कैशी पाहूं आतां ॥६४॥ गृहासी गेली गौळणी । रात्रीं दृढ कपाटें देऊनी । भ्रतारासहित नितंबिनी[6] । निद्रार्णवीं निमग्न ॥६५॥ पतीपुढें निजली कामिनी । तों पातला पंकजपाणी[7] । पतीची दाढी तिची वेणी । धरूनि ते क्षणीं गांठी देत ॥६६॥ कृष्णें गांठी दिधली हटें[8] । जे ब्रह्मादिकां न सुटे । जे न जळे हव्यवाटें[9] । तीक्ष्ण शस्त्रें न कापेचि ॥६७॥ ऐसें करून जगन्मोहन । घरींचा गोरस सर्व भक्षून । गेला तेथून नलगतां क्षण । अतर्क्य विंदान[10] हरीचें ॥६८॥ तों सरली अवघी रजनी । धार काढूं उठे कामिनी । तों ओढतसे तिची वेणी । मृगनयनी हांसतसे ॥६९॥ पतीस म्हणे सुंदरा । कांहीं तरी लाज धरा । मी काढूं जाते धारा । वेणी सत्वर सोडिजे ॥७०॥ अजूनि काय भोगव्यसन । उदय करूं पाहतो सहस्रकिरण[5] । अद्यापि न धायेची मन । वेणी सोडोन द्यावी जी ॥७१॥ तंव तयाची दाढी ओढत । जागा जाहला पति त्वरित । स्त्रियेसी म्हणे तुझें चित्त । अजूनि इच्छित कामातें ॥७२॥ सोडी वेगीं माझी दाढी । जाय वेगीं धारा काढी । बहु

१ मांत्रिक. २ राख. ३ मुंगूस. ४ चावट. ५ सूर्य. ६ स्त्री. ७ पद्महस्ती श्रीकृष्ण. ८ हट्टानें, मुद्दाम. ९ अग्नीनें. १० कर्तृत्व.

माजलीसी धांगडी। ओढा ओढी करितेसी ॥७३॥ सोडी दाढी गे तरुणी। उदयाद्रीवरी[2] आला तरंगी[3]। पुढें अरुणोदय होवोनी। प्रकाश आरक्त[4] पडियेला ॥७४॥ कीं पूर्वदिशेनें मुख धुतलें। निढळीं[5] कुंकुम रेखिलें। तेंचि आरक्तवर्ण नभ जाहलें। अरुणोदय वाटतसे ॥७५॥ सूर्याआधीं उगवे अरुण। ज्ञानाआधीं जैसें भजन। कीं भजनाआधीं नमन। श्रेष्ठ जैसें सर्वांसी ॥७६॥ कीं तपाआधीं शुचित्व। कीं बोधाआधीं सत्व। कीं सत्वाआधीं अद्भुत। पुण्य जैसें प्रकटलें ॥७७॥ साक्षात्काराआधीं निजध्यास। कीं मननाआधीं श्रवण विशेष। कीं श्रवणाआधीं सुरस। आवडी पुढें विराजत ॥७८॥ कीं वैराग्याआधीं विरक्ति[6]। कीं आनंदाआधीं उपरति[7]। कीं महासुखासी शांति। पुढें आधीं ठसावे ॥७९॥ तैसा जाहला अरुणोदय। सोडी मुखें दूरी राहे। दोघें उठोनि लवलाहे। बोलताती सक्रोध ॥८०॥ पति म्हणे चांडा-ळिणी। गांठ कां दिधली दाढीवेणी। येरी आण वाहे ते क्षणीं। माझी करणी नव्हे हे ॥८१॥ म्यां गांठ दिधली असेल। तरी हे नेत्र जातील। पति म्हणे जिव्हा झडेल। जरी म्यां गांठ असेल दिधली ॥ ८२ ॥ नानाप्रकारें होती कष्टी[8]। परी न सुटे कदा गांठी। सोडितां भागल्या चिमटी। अति हिंपुटी दोघेही ॥८३॥ तो मायालाघवी[9] जगजेठी। त्याची कोणा न सुटे गांठी। जरी आलिया परमेष्ठी[10]। तरी न सुटे त्याचेनि ॥८४॥ भ्रतार म्हणे आणि शस्त्र। वेणी कापूं तुझी सत्वर[11]। येरी म्हणे दाढीच अणुमात्र। कातरून काढावी ॥८५॥ सौभाग्यदायक हे वेणी। कातरूं पाहतां ये क्षणीं। पति म्हणे कोणी करणी। केली ऐसी न कळे पां ॥८६॥ उदय पावला चंडकिरण। कोण करील गोदोहन। पति म्हणे शस्त्रेंकरून। दाढी माझी छेदीं तूं ॥८७॥ तंव ते शस्त्रें न कापे सर्वथा। न तुटे न सुटे पाहतां। न जळे कदा अग्नि लावितां। विचित्र गति जाहली ॥८८॥ पति म्हणे ते वेळे। तुज जरी मरण आलें। तरी म्यांही मरावें वो वहिलें। पूर्वकर्म कैसें हें ॥८९॥ दीर्घस्वरें दोघें रडती। मग विदीसें[12] येऊन उभीं ठाकती। आल्यागेल्यास येती। काकुळती तेधवां ॥९०॥ व्याही जांवई पिशुन[13]। भोंवते मिळाले बहुत जन। जे ते पाहती गांठी सोडून। परी ते जाण न सुटे

१ दांडगे, निर्लज्जे. २ उदयपर्वतावर. ३ सूर्य. ४ लाल. ५ कपाळीं. ६ विषयांची अप्रीति. ७ निरिच्छपणा, वैराग्य. ८ कष्ट. ९ मायेनें खेळ करणारा. १० ब्रह्मदेव. ११ लवकर. १२ मार्गावर. १३ चेष्टा करणारे, टवाळखोर.

॥९१॥ कोणी कातरून पाहती। परी ते न कापे कष्टीं होती। तो समाचार नंदाप्रती। एक सांगती कौतुकें॥९२॥ नंद चावडियें बैसला। घेऊनि गौळियांचा मेळा। इंद्र जैसा मिरवला। देवसभेंत श्रेष्ठ पैं॥९३॥ अंकीं बैसविला जगन्मोहन। जो अमलदलराजीवनयन। तो ब्रह्मानंद सगुण। गोकुळीं खेळे निजलीला॥९४॥ जों सर्वांतर्यामीं वसे। जो सर्वांचीं मनें जाणतसे। जें जें प्राणी राहटतसे। हृषीकेशी जाणत॥९५॥ जग नगं[३] हा कनक जाण। जग पट हा तंतू पूर्ण। जग तरंग हा सागर खूण। अभेदपण मोडेना॥९६॥ असो नंदें ते वेळीं। दोघें चावडियेआणिलीं। पुढें स्त्री मागें गोळी। देखोनि सकळ हांसती॥९७॥ नंदें पुसिलें वर्तमान। कोणी गांठी दिधली येऊन। तंव तीं दोघें करिती रुदन। गहिंवरून करुण-स्वरें॥९८॥ म्हणती न कळे ईश्वरकरणी। गदगदां हांसे चक्रपाणी। म्हणे काल माझी शेंडी धरूनी। बांधीन म्हणत होतीस कीं॥९९॥ तुज प्रचीत दाखविली भगवंतें। व्यर्थ बांधीन म्हणसी आम्हांतें। तंव तीं म्हणती हरीतें। आमुची गति काय आतां॥१००॥ दीनवदनें भाकिती करुणा। कृपा आली जगज्जीवना। जो परब्रह्म वैकुंठराणा। वेदपुराणां अगम्य जो॥१॥ मग पाहतांचि कृपादृष्टीं। तत्काळ सुटली मायागांठी। आनंद न माये सकळसृष्टीं। [६]जगजेठी लाघवी हा॥२॥ असो तीं दोघें जांहलीं सद्गदित। श्रीहरीचें वदन अवलोकित। [७]अहंकृति समस्त। बुडोनि गेली तेधवां॥३॥ काम क्रोध जाहले लज्जित। मद मत्सर उठोनि पळत। दंभ मोह अनर्थ। जाहले गलित तेधवां॥४॥ नमस्कारूनि यादवेंद्रा। दोघें गेलीं निजमंदिरा। सुख न माये अंतरा। दोघांचेंही तेधवां॥५॥ आणिक एके दिवशीं श्रीरंगें। नवल केलें भक्तभवभंगें। एके गोपीचे घरीं सवेगें। प्रवेशला गोविंद॥६॥ तंव ते बोले मृगनयनी। कां आलासी येथें चक्रपाणी। काय पाहसी पाळती घेऊनी। जातोसी तें कळेना॥७॥ चित्तचोरा सकळचाळका। जगन्मोहना महा-नाटका। संचितगोरसभक्षका। जगद्रक्षका जगदीशा॥८॥ गोपी म्हणे कृष्णा बैस। तों करें नेत्र चोळी हृषीकेश। हळूच बोले जगन्निवास। गौळणीस तेधवां॥९॥ माझे दुखती वो नयन। मग बोले गोपी वचन। कांहीं औषधें करून।

१ श्रीकृष्ण. २ करितो. ३. दागिना. ४ श्रीकृष्ण. ५ ज्याचें स्वरूपज्ञान नाहीं असा. ६ सर्व जगाला भारी असा पहिलवान. ७ अभिमान. ८ मन आपणाकडे वेधून घेणाऱ्या.

व्यथा दूर करावी ॥११०॥ मग बोले घननीळ । जे पुत्राची माता असेल । तिचें दुग्ध तत्काळ । डोळियांमाजी घालिजे ॥११॥ तंव ते कुरंगनयनी बोले वचन । माझे स्तनीचें दुग्ध जा घेऊन । मग बोले राजीवनयन । हास्यवदन करूनि ॥१२॥ म्हणे तें दुग्ध कामा नये जाण । तूं मागसी तेंच देईन । परी मी आपुल्या करयुगें करून । पिळीन स्तन तुझें वो ॥१३॥ ऐसें ऐकतांचि वचन । गोपी हांसली गदगदोन । म्हणे ऊठ चावटा येथून । नसतेंच वचन बोलसी ॥१४॥ पुढें पुढें वाढतां । बहू शाहणा होसील अच्युता । तुझे मातेपासीं तत्वतां । चाल अनंता सत्वर ॥१५॥ म्हणोनि धरावया धांविन्नली । उठोनि पळे वनमाळी । गोपी द्वारवंटा उभी ठाकली । तंव तो गेला सत्वर ॥१६॥ येऊनि मायेजवळी । गार्‍हाणें सांगे वेल्हाळी । यशोदा हांसे वनमाळी । कडियेवरी बैसलासे ॥१७॥ कृष्णाकडे माता पाहे । मुख चुंबित लवलाहे । म्हणे हरि करूं काय । खोडी तुझ्या अनिवार ॥१८॥ असो कृष्ण एके दिवशी । बाहेर गेला खेळावयासी । मुलें मिळालीं सरसीं[3] । क्रीडताती हरीसवें ॥१९॥ सखयांसी म्हणे हरी । तुमची माता जातांची बाहेरी । सांगा मज लौकरी । तेंच मंदिरीं रिघों वेगें ॥१२०॥ ज्या घरीं प्राप्त नोहे गोरस । ताडन करी त्यांच्या मुलांस । कां रे न सांगा आम्हांस । पाळती तुमच्या गृहींची ॥२१॥ वासरांच्या पुच्छीं बांधी अर्भकें । आळोआळीं पिटी कौतुकें । आक्रोशें रडती बाळकें । माता धांवती सोडावया ॥२२॥ बाळें सोडोनि गौळणी । मायेसी सांगती गार्‍हाणीं । म्हणती जावें गोकुळ टाकोनी । तुझ्या पुत्राचेनि त्रासें ॥२३॥ घरीं राखीत बैसल्या जरी नारी । तरी वासरें सोडितो बाहेरी । वत्सांपाठीं जातां झडकरी । मागें हरि गोरस खातो ॥२४॥ ताक सांडी मडकीं फोडूनी । खापरें पसरितो आंगणीं । असार सांडी सार भक्षूनी । विचित्र करणी हरीची ॥२५॥ सारूनि कर्मजाळ समस्त । स्वरूपप्राप्तीसी पावती संत । कीं शब्द टाकूनि अर्थ । सार जैसें घेइजे ॥२६॥ शुक्ति सांडोनि घेइजे मुक्त । कीं प्रपंचत्यागें परमार्थ । क्रोधत्यागें जैसें समस्त । शांतिसुख हाता ये ॥२७॥ भूस टाकूनि घेइजे कण । कीं धूळ टाकूनि घेइजे रत्न । कीं विषयत्यागें संपूर्ण । स्वानंदसुख

१ दोन्ही हातांनीं. २ दारांत. ३ लगेच. ४ निःसत्व, ताक इत्यादि. ५ लोणी, साय इत्यादि. ६ शिंपला.

सेविजे ॥२८॥ ऐसें कृष्णें केलें सत्य । सार सेविलें नवनीत । ताक असार समस्त । लवंडोनि फोडी[1] भाजनें ॥२९॥ कोणीएक गजगामिनी । चालिली सूर्यकन्येच्या[2] जीवनीं । घट भरूनि निजसदनीं । मृगनयना जातसे ॥१३०॥ तों ते वाटे आला गोविंद । सवें शोभला बाळांचा वृंद । कृष्णाकडे पाहूनि छंद । लेंकरें बहुत करिताती ॥३१॥ कृष्णें तेव्हां काय केलें । गोपीचें वस्त्र वेगें असुडिलें । तत्काळ घरेवरी पडिलें । उघडे जाहलें सर्वांग ॥३२॥ कर गुंतले घागरीं । वस्त्र घेऊनि पळाला हरी । चोहटां[3] ते नग्न नारी । सकळ लोक पाहती ॥३३॥ काकुळती येत गोपिका । कृष्णा माझें वस्त्र देईं कां । हरीनें वृक्षावरी एका । वस्त्र तिचें टाकिलें ॥३४॥ आपण पळाला सत्वरा । नग्न गोपी जात मंदिरा । तिचे पाठीं अर्भकें एकसरा । हांसताचि धांवती ॥३५॥ गोपी प्रवेशली मंदिरीं । दुजें वस्त्र नेसे सुंदरी । गाऱ्हाणें सांगावया झडकरी । घरा आली यशोदेच्या ॥३६॥ म्हणे कोठें तुझा हृषीकेशी । माझें वस्त्र फेडिलें वाटेसी । माता म्हणे कृष्णासी । काय खोडीसी करूं तुझ्या ॥३७॥ एक सांगे तरुणी । मी भरीत होतें यमुनेचें पाणी । मागें येऊन चक्रपाणी । नेत्र माझे झांकिले ॥३८॥ मी भयभीत होऊनी । मागें पाहें परतोनी । अदृश्य जाहला तेंच क्षणीं । नवल करणी हरीची ॥३९॥ एक म्हणे मी उदक आणितां । मागून आला अवचिता । थै थै म्हणोनि त्वरितां । नितंबें[4] करें थापटित ॥१४०॥ जैसे पर्जन्यकाळीं गंगेचे पूर । लोटावरी लोट येती अनिवार । तेंवि गाऱ्हाणियांचे चपेटे थोर । एकावरी एक पडताती ॥४१॥ पाहूनियां श्रीरंगा । गोपी चित्तीं सानुरागा[5] । मृषा[6] कोप वाउगा । बाह्यदृष्टीं दाविती ॥४२॥ अंतरीं सप्रेम वरी कोपती । फणस आंत गोड वरी कांटे दिसती । जेंवि नारिकेल वरी कठिण भासती । परी अंतरीं जीवन[7] तयांच्या ॥४३॥ कीं ज्ञानी वर्तती संसारीं । परी सर्वदा निःसंग अंतरीं । तैशा गोपी क्रोधायमान वरी । परी हृदयीं सप्रेम ॥४४॥ ऐशा त्या सकळ नारी । दृष्टीं लक्षून पूतनारी । गाऱ्हाणें देती सुंदरी । ऐकतां दूरी शोक होय ॥४५॥ हाता न ये ज्या घरचा गोरस । तरी ताडन करी त्यांचिया मुलांस । त्यांच्या गळां काठमोरे[8] हृषीकेश । घालोनियां हिंडवी ॥४६॥ निद्रिस्तास तुडवी

१. मडकीं. २ यमुनेच्या. ३ चव्हाट्यावर. ४ कमरेच्या मागाचा भाग. ५ ज्याच्या अंतःकरणांत प्रीति आहे अशा. ६ खोटा. ७ पाणी. ८ मडक्यांच्या गळ्यांचे कांठ.

चरणीं । बाळकें उठवितो रडवूनी । म्हणे अग्नि लावीन ये सदनीं । तृप्त नव्हे मी येथें ॥४७॥ जेथें न लाभे गोरस पूर्ण । म्हणे हें घर मसणवटीसमान । जेथें मी तृप्त नव्हें मधुसूदन । तेंचि स्थान अपवित्र ॥४८॥ मी तृप्त न होतां जगन्निवास । तें घर नांदताचि ओस । तेथें अवदशा ये बहुवस । आसमास कष्ट होती ॥४९॥ ऐसिया खोडी बहुत । जननीस गोपी सांगत । कृष्ण मुखाकडे पाहूनि हांसत । यशोदादेवी तेधवां ॥१५०॥ तें वैकुंठींचें निधान । मातेकडे पाहे राजीवनयन । म्हणे या गौळणी संपूर्ण । असत्य जाण बोलती ॥५१॥ मजवरी घालती व्यर्थ आळ । मी सर्वातीत निर्मळ । जैसें आकाश केवळ । घटमठांशीं वेगळें ॥५२॥ मी ब्रह्मानंद निर्मळ । मज म्हणती हा धाकुटा बाळ । यांच्या खोडी सकळ । तुज माते सांगेन मी ॥५३॥ ह्या मज नेती गृहांत । कुचेष्टा शिकवती बहुत । मज हृदयीं धरूनि समस्त । कुस्करिती निजबळें ॥५४॥ माते माझे चावोनि अधर । चुंबन देती वारंवार । मज कष्टविती थोर । सकळ धर्मकटी मिळोनि ॥५५॥ बहुतजणी मिळोन । घरांत होताती आपुल्या नग्न । मज मध्यें बैसवून । नाचताती सभोंवत्या ॥५६॥ म्हणती कृष्णा आसतासी थोर । तरी होता बरवा विचार । तुजजवळी हा समाचार । सांगेन म्हणतां दाविती ॥५७॥ ऐसें बोले पूतनाप्राणहरण । गोपी लटक्याच क्रोधें पूर्ण । म्हणती यशोदे तुझा नंदन । तुजच गोड वाटतसे ॥५८॥ अवघ्या मिळोनि गौळणी । गोफाटली नंदराणी । म्हणती काय कौतुक नयनीं । निजपुत्राचें पाहसी ॥५९॥ अगे हा परम नष्ट अनाचारी । नसतीच आळी घेतो आम्हांवरी । पुढें बहुतांचीं घरें निर्धारीं । हा बुडवील यशोदे ॥१६०॥ हंसतां हंसतां कौतुकें । ब्रह्मांड लपवी कांखे । सप्त समुद्र क्षण एकें । नखाग्रांत जिरवील ॥६१॥ याच्या एक एक गोष्टी सांगतां । तरी धरणी न पुरे लिहितां । काल आमुच्या मंदिरांत तत्वतां । अकस्मात पातला ॥६२॥ आम्ही बोलिलों कौतुकरीतीं । तुज नवरी कैसी पाहिजे श्रीपती । येणें प्रतिउत्तर कोणे रीतीं । दिधलें तें ऐक पां ॥६३॥ अनंतब्रह्मांडांच्या गती । जिच्या इच्छामात्रें होती जाती । जे परब्रह्मींची मूळस्फूर्ती । तेचि निश्चितीं नोवरी माझी ॥६४॥ ब्रह्मा विष्णु महेश्वर । इंद्र चंद्र वरुण दिनकर । हीं बाहुली नाचवी

१ पुष्कळ. २ नेहमीं. ३ दांडग्या. ४ वेष्टिली. ५ वाईट चालीचा. ६ आदिमाया.

समग्र । एक सूत्रेंकरूनियां ॥६५॥ [1]जगडंबर हा दावी नेटें । सर्वांचि झांकूनि म्हणे कोठें । ते माझी नोवरी भेटे । तरीच करणें विवाह ॥६६॥ ते पतिव्रताशिरोमणि । नांव[2]रूपा आणिलें मजलागूनि । माझी योगनिद्रा मोडोनि । जागविलें मज तिनें ॥६७॥ मज न कळतां जागें केलें । अवघें मोडोनि मजमाजी मिळविलें । माझ्या सत्तेनें खेळ खेळे । परी मी नेणें तयेतें ॥६८॥ ऐशा लबाड गोष्टी फार । रचितो गे तुझा कुमार । तों एक [3]कुरंगनेत्री सुकुमार । गान्हाणें सांगे ऐका हो ॥६९॥ काल माझ्या मंदिरीं येऊनी । शिंकीं पाहे अवलोकुनी । तंव तीं न दिसती नयनीं । म्हणे लपवोनि ठेवियेलीं ॥१७०॥ मजभेणें लपवितां लोणी । परी मी काढीन धुंडोनि । म्यां समुद्रांत शोधूनी । शंखासुर काढिला ॥७१॥ [4]असुर वेद घेऊनि गेला जेव्हां । विधि माझा धांवा करी तेव्हां । धांवें धांवें कमलाधवा । हे केशवा दीनबंधो ॥७२॥ ब्रह्मा माझे पोटींचें बाळ । मज बहुत त्याची कळकळ । मी मत्स्यरूप होऊनि तत्काळ । वेदशोधना निघालों ॥७३॥ तों असंभाव्य समुद्रजळ । सवालक्ष गांवें रुंद विशाळ । तितुकाच खोल सबळ । पृथ्वीभोंवता असंभाव्य ॥७४॥ मी जाहलों मत्स्यरूप विशाळ । असंभाव्य समुद्रजळ । पुच्छघायें जळ सकळ । आकाशपंथें उडविलें ॥७५॥ जैसें विहिरियाचें पाणी । एकाच हस्तचपेटें करूनी । बाहेर पडे येऊनी । तैसा सागर उडविला ॥७६॥ सवालक्ष गांवें समुद्र । आकाशीं उडविला समग्र । मग पायीं धरूनि शंखासुर । ओढूनियां काढिला ॥७७॥ असुरासी बाहेर काढिलें । मग समुद्रजळ खालीं पाडिलें । शंखासुरासी वधिलें । करीं धरिलें कलेवर ॥७८॥ ते काळीं ब्रह्मादिक इंद्र । स्तुतिस्तोत्रें करिती अपार । वेद देऊनि समग्र । म्यां मान रक्षिला देवांचा ॥७९॥ याकारणें ऐक चतुरे कामिनी । जेणें प्रळयजळीं वेद शोधूनी । काढिले त्यापुढें लोणी । लपवाल कोठें अबला हो ॥१८०॥ ऐक यशोदे सुंदरी । लटक्याच कथा उत्पन्न करी । मी घुसळीतां मंदिरीं । हरि येऊनि बोलिला ॥८१॥ म्हणे घुसळितां गोपी समस्ता । परी न ये माझिया चित्ता । म्यां कूर्मावतारीं तत्वतां । क्षीरसागर मथिला हो ॥८२॥ एकादश सहस्त्र योजनें सबळ । रवी केला मंदराचळ । जो [5]अवक्र उंच सरळ । सुवर्णमय प्रभा त्याची ॥८३॥

१ जगताचा पसारा. २ सगुण रूपाला. ३ हरिणासारखे डोळे आहेत अशी गौळण. ४ शंखासुर. ५ वांकडा नव्हे तो (सरळ).

वासुकीची त्यास बिरडी[1]। मग समुद्र मथिला कडोविकडीं। सुर आणि असुर प्रौढीं। दोन्हींकडे सम धरिती ॥८४॥ मग चालिला भेदित पाताळतळ। मी कूर्म जाहलों घननीळ। चतुर्दश रत्नें निर्मळ। नवनीत तेंचि काढिलें ॥८५॥ तुम्ही दूध पाजितां बाळकांस। तैसाच मी सुरांस पाजी सुधारस। मोहिनीस्वरूप विशेष। मीच नटलों[3] तेधवां ॥८६॥ म्यां मोहिनीस्वरूप धरिलें जाण। म्हणोनि मोडून दाखवी नयन। तें कूर्मचरित्र संपूर्ण। आपले आंगीं दावितो ॥८७॥ आणिक नवल एक साजणी। मी कुंभ भरितां तमारिकन्याजीवनीं। तों हळूच माझा कर धरूनी। काय बोलिला गोपाळ ॥८८॥ तुम्ही गे घागरी उचलितां। बहुत गोपी कष्टी होतां। म्यां दाढेवरी तत्त्वतां। पृथ्वी उचलोनि धरियेली ॥८९॥ तो मी वराहवेषधारी। हिरण्याक्ष मारिला क्षणाभीतरीं। अद्याप दाढेवरी धरित्री। म्यां धरिलीसे निजबळें ॥१९०॥ म्यां दाढेवरी धरिली अवनी। कुंभ न उचले तुमचेनी। मी ब्रह्मांड नखाग्रीं धरूनी। नाचवीन म्हणतसे ॥९१॥ ऐके यशोदे शुभकल्याणी। आम्ही फळें कांकडया चिरतां सदनीं। म्हणे हिरण्यकश्यपा चिरूनी। आतडीं ऐशीं काढिलीं म्यां ॥९२॥ तो मी नृसिंहवेषधारक। असुरकुळकाननपावक[5]। माझ्या क्रोधापुढें ब्रह्मादिक। उभे न ठाकती सर्वथा ॥९३॥ क्रोधें विदारिला असुर। रक्षिला प्रल्हाद किंकर। तो नरसिंहअवतार समग्र। लीला अपार दाविली ॥९४॥ ऐके यशोदे सुताचें विंदाण। नसतेंच करितो निर्माण। एके दिवशीं मी पतीचे चरण। धूत होतें निज-गृहीं ॥९५॥ हळूच बैसला येऊन। म्हणे बळीनें धुतलें माझें चरण। मज त्रिपादभूमि दान। प्रल्हादपौत्रें[6] दिधली ॥९६॥ दोन पाद जाहलें त्रिभुवन। मग बळीनें केलें आत्मानिवेदन[7]। बळी माझें रूप विलोकी पूर्ण। तों असंभाव्य लक्षवेना ॥९७॥ सप्तपाताळाखालीं चरण। प्रपद[8] तें रसातळ पूर्ण। गुल्फद्वय[9] तें महातळ जाण। पोटरिया तें सुतळ ॥९८॥ अतळ आणि वितळ। त्या जानु जंघा निर्मळ। कटि प्रदेश ते भूमंडळ। मृत्युलोक वसे वरी ॥९९॥ सप्त समुद्र पोटांत। जठराग्नि वडवानळ धडधडीत। नाभिस्थान नभ निश्चित। ज्योतिर्लोक वक्षस्थळ ॥२००॥ महर्लोक

---

१ दोरी. २ झपाट्यानें. ३ झालों. ४ यमुनेच्या पाण्यांत. ५ दैत्यकुलरूप अरण्यास अग्नीप्रमाणें जाळणारा. ६ बळीनें. ७ देहसमर्पण. ८ पायांचें अग्र. ९ दोन्हा घोटे.

तो कंठ जाण । मस्तक तें विधिभुवन[1] । दोहों हस्तरूपें शचीरमण[2] । माझ्या अंगीं वसतसे ॥ १ ॥ नेत्र ते सूर्य-नारायण । चंद्रमा ते माझें मन । दिशा ते माझें श्रवण । विष्णु अंतःकरण जाण पां ॥२॥ विरिंचि बुद्धि साचार । शंकर माझा अहंकार । यम माझ्या दाढा समग्र । वरुण जिव्हा जाणिजे ॥ ३ ॥ ऐसें माझें स्वरूप अद्भुत । देखोनि बळी माझा भक्त । तेणें शरीर निश्चित । मज केलें अर्पण ॥ ४ ॥ मग मीं स्थापिला रसातळीं । अद्यापि उभा आहें जवळी । त्याचें द्वार राखें मी वनमाळी । तोच गोकुळीं अवतरलों ॥ ५ ॥ जान्हवी[3] माझें चरणजळ । मस्तकीं वाहे तो जाश्वनीळ[4] । ऐशा गोष्टी घननीळ । सांगे आम्हांतें जननीये ॥ ६ ॥ जें पोर मोडी पितृआज्ञेतें । त्यासी ताडन करी स्वहस्तें । मी मारी आपुलें मातेतें । पितृआज्ञेंकरूनियां ॥ ७ ॥ एकवीस वेळां निःक्षत्री । म्यां परशुधरें[5] केली धरित्री । तोचि गोकुळाभीतरीं । अवतरलों मी म्हणतसे ॥ ८ ॥ रामावतारीं मी पितृभक्त । वना जाय चरणीं चालत । खर दूषण त्रिशिरा समस्त । वधिलें अद्भुत विरोधें ॥ ९ ॥ माझी सीता नेली रावणें । सवेंच म्यां केलें धांवणें । वालि वधूनि सुग्रीवाकारणें । किष्किंधा ते समर्पिली ॥ २१० ॥ माझा प्राणसखा हनुमंत । सीताशुद्धि करून येत । मी दळभारें रघुनाथ । समुद्रतीरा पातलों ॥ ११ ॥ पाषाणीं घालाणिला[6] समुद्र । सुवेळेसी गेलों मी राघवेंद्र । देवांतक नरांतक महोदर । अतिकाय प्रहस्त वधियेले ॥ १२ ॥ कुंभकर्ण इंद्राजित सर्व । शेवटीं मारिला दशग्रीव । मीं सोडविलें बंदींचे देव । निजप्रतापें करूनियां ॥ १३ ॥ तोचि मी आतां गोकुळीं येथें । कंस वधीन निजहस्तें । मी क्षीरसागरीं असतां तेथें । शरण देव मज आले ॥ १४ ॥ ब्रह्मा शंकर प्रजा ऋषी । गाऱ्हाणीं सांगती मजपासीं । मग मी मारावया कंसासी । नंदगृहीं अवतरलों ॥ १५ ॥ मुष्टिक चाणूर अघासुर । दैत्य अवघे मारीन दुर्धर । मी बायका सोळा सहस्र । पुढें करीन म्हणतो कीं ॥१६॥ होईन मी भक्तांचा सारथी । उच्छिष्ट काढीन स्वहस्तीं । दुष्ट मारून निश्चितीं । भूमार सर्व हरीन ॥१७॥ ब्रह्मयाचा बाप म्हणतो बाई । म्हणवी क्षीराब्धीचा जांवई । परमात्मा शेषशायी । म्हणवी पाहीं यशोदे

१ सत्यलोक. २ इंद्र. ३ गंगा. ४ शंकर. ५ परशुरामानें. ६ बांध घातला.

॥१८॥ ज्याचे घरीं न लाभे चोरी । त्याचिया अर्भकासी करीं धरी । म्हणे तुमचे शिरींचे निर्धारीं । केश लुंचीनें अवघे ॥१९॥ पोरें केश लुंचिती । चिमटी मुलांच्या भागती । म्हणे मी बौद्ध निश्चितीं । कलियुगीं गति दावीन हो । ॥२२०॥ पोरें न सांगती पाळती । त्यांसी जाची नानागती । एक मुलावरी बैसे श्रीपती । तांट हातीं घेऊनियां ॥२१॥ मुलांस म्हणे म्लेंच्छ तुम्हीं । मरोनि पडा रे रणभूमीं । कलंकी अवतार पुढें मी । ऐसाच होईन जाण पां ॥२२॥ करीं घेऊनियां कुंत । म्लेंच्छ संहारीन सत्य । मी वैकुंठींचा नाथ । यादवकुळीं अवतरलों ॥२३॥ ऐसें माझे अवतार किती । भोगींद्रासही नेणवती । मेघधारा मोजवती । परी अंत नाहीं अवतारां ॥२४॥ मी आद्य निष्कलंक अचळ । अरूप निर्विकार निर्मळ । मी ब्रह्मानंदस्वरूप अढळ । नाहीं चळ मजलागीं ॥२५॥ मी अच्युत अनंत । मी नामरूपातींत । मी गुणागुणरहित । करून सत्य अकर्ता मी ॥२६ मी सर्वांचें निजमूळ । परी न नोळखती लोक बरळ । जीवदशा पावोनि सकळ । अविद्येनें वेष्टिले ॥२७॥ अहंकारमद्य पिऊनी । भ्रमती मायाघोरविपिनीं । आपुली शुद्धि विसरोनी । आडफांटा भरले हो ॥२८॥ काम क्रोध मद मत्सर । हे अनामिक दुराचार । यांचें संगतीं जीव समग्र । भ्रष्टोनि मज विसरती ॥२९॥ मी सर्वांजवळीं असें । परी कोणासही पाहतां न दिसें । मृगनाभीं कस्तूरी वसे । परी न गवसे तयातें ॥२३०॥ एक दर्पणांचे निकेतन । त्यांत सोडिलें जैसें श्वान । प्रतिबिंबें असंख्यात देखोन । भुंकोन प्राण देत जैसें ॥३१॥ कां स्पटिकाचे पर्वतीं । प्रतिबिंब द्विरद देखती । झाडा व्यर्थ हाणिती दांतीं । परी न येती स्मरणावरी ॥३२॥ कां चणियाच्या आशें वानर । गोवून बैसे दोनी कर । कां नळिकेच्या योगें पामर । शुक बद्ध जाहले ॥३३॥ कीं आंधळें हातरूं माजलें । कीं सिंहानें प्रतिबिंब देखिलें । कूपामाजी व्यर्थ मेलें । जीवा झालें तैसेंचि ॥३४॥ कां उडुगणप्रतिभास देखोन । हंस पावे व्यर्थ मरण । तैसें अविद्यायोगें भुलोन । जन्ममरण भोगिती ॥३५॥ स्पटिक सर्वदा निर्मळ असे । परी काजळावरी काळा दिसे । कां केशावरी भासे । चिरफाळियां जाहल्या ॥ ३६ ॥ असो आतां यशोदे माय । गोष्टी याच्या सांगों काय । ऐकतां चित्ता उपरम होय ।

१ उपटीन. २ कडब्याचें ताट. ३ एक प्रकारचें हत्यार, भाला. ४ मूर्ख. ५ सावधानता, जागरुकता. ६ अंत्यज, महार. ७ आयनेमहाल. ८ हत्ति. ९ नक्षत्रांचीं प्रतिबिंबें. १० फुटल्यासारखा. ११ वैराग्य.

प्रेम सये नावरे मज ॥३७॥ एक म्हणे नाटकी मोठा। पुत्र तुझा बहुत गोटा। मिथ्या गोष्टी गे अचाटा। घेऊनियां उठतो ॥३८॥ जितुक्या सांगितल्या गोष्टी। तितुक्या मिथ्याची चावटी। नसती क्रियाकर्मरहाटी। आपुले आंगीं लावितो ॥३९॥ पूर्वी जे अवतार झाले। ते आपुलेचि आंगीं लावितो बळें। जें जें हा जनयीये बोले। तितुकें मिथ्या मृगजळ ॥२४०॥ रांजणींचें पाणी देखतां। भय वाटे तुझ्या सुता। तो प्रयळसमुद्रीं तत्वतां। मत्स्य कैसा झाला गे ॥४१॥ थापटोनि निजवितां जगजेठी। म्हणे हळूच थापटी माझी पाठी। तो म्हणतो मंदराचळ उठाउठीं। पृष्ठीवरी धरिला म्यां ॥४२॥ चेंडू न उचले लवकरी यातें। म्हणे म्यां दाढेवरी धरीलें धरेतें। पृथ्वी रक्षिली म्यां अनंतें। वराहवेषें म्हणतसे ॥४३ आंगडियाचा कसा सोडितां। म्हणे नखें दुखती माझीं आतां। आणि म्हणतो असुर तत्वतां। विदारिला निजहस्तें ॥४४॥ शिंकें यासी नपवे वाहिलें। तो म्हणतो ब्रह्मांड नखें भेदिलें। जाह्नवीजळ काढिलें। त्रिविक्रमें[2] होउनियां॥४५॥ मारूं जातां शिपटी[3]। भेणें पळतो जगजेठी। तो म्हणतो तीन सप्तकें सृष्टी। निःक्षत्री म्यां केली हो॥४६॥ इक्षु न मोडे यास जाण। म्हणतो मोडिलें भवसायकासन। जो पळतो बागुलाच्या भेणें। सांगे रावण मारीला म्यां ॥४७॥ मागील गोष्टी मिथ्या सर्व। आतां मारीन म्हणतो कंसराव। दावितो अवताराचा भाव। निजांगींच आपुल्या ॥४८॥ उडत उडत होय मासा। म्हणे हा मत्स्यावतार ऐसा। अर्भक पायीं धरून ऐसा। शंखासुर हाचि पैं ॥४९॥ चक्रवत फिरे घननीळ। म्हणे ऐसा भ्रमविला मंदराचळ। खडे घेऊनि तत्काळ। म्हणे रत्नें काढिलीं॥२५०॥ दांतावरी काडी धरूनी। वस्त्रघडी त्यावरी ठेवूनी। म्हणे म्यां असे धरीली अवनी। दावी रांगोनी सूकर ऐसा ॥५१॥ बाहुल्याचें पोट फोडी। म्हणे हिरण्यकश्य-पाचीं काढितों आंतडीं। पोरें पळती तांतडीं। भीति देखोन तयातें ॥५२॥ गुडघे टेंकून होऊन वामन। म्हणे म्यां त्रिपद घेतलें भूमिदान। एका पोरावरी उभा राहोन। म्हणे बळी पाताळीं घालितों ॥५३॥ करीं घेऊनि कंदुक। म्हणे हेंचि माझे परश[6] देख। निःक्षत्री करीन धरणी[7] सकळिक। म्हणोनि हिंडे सैरांची ॥५४॥ चुईचें धनुष्य करूनी। हरि ठाण मांडी

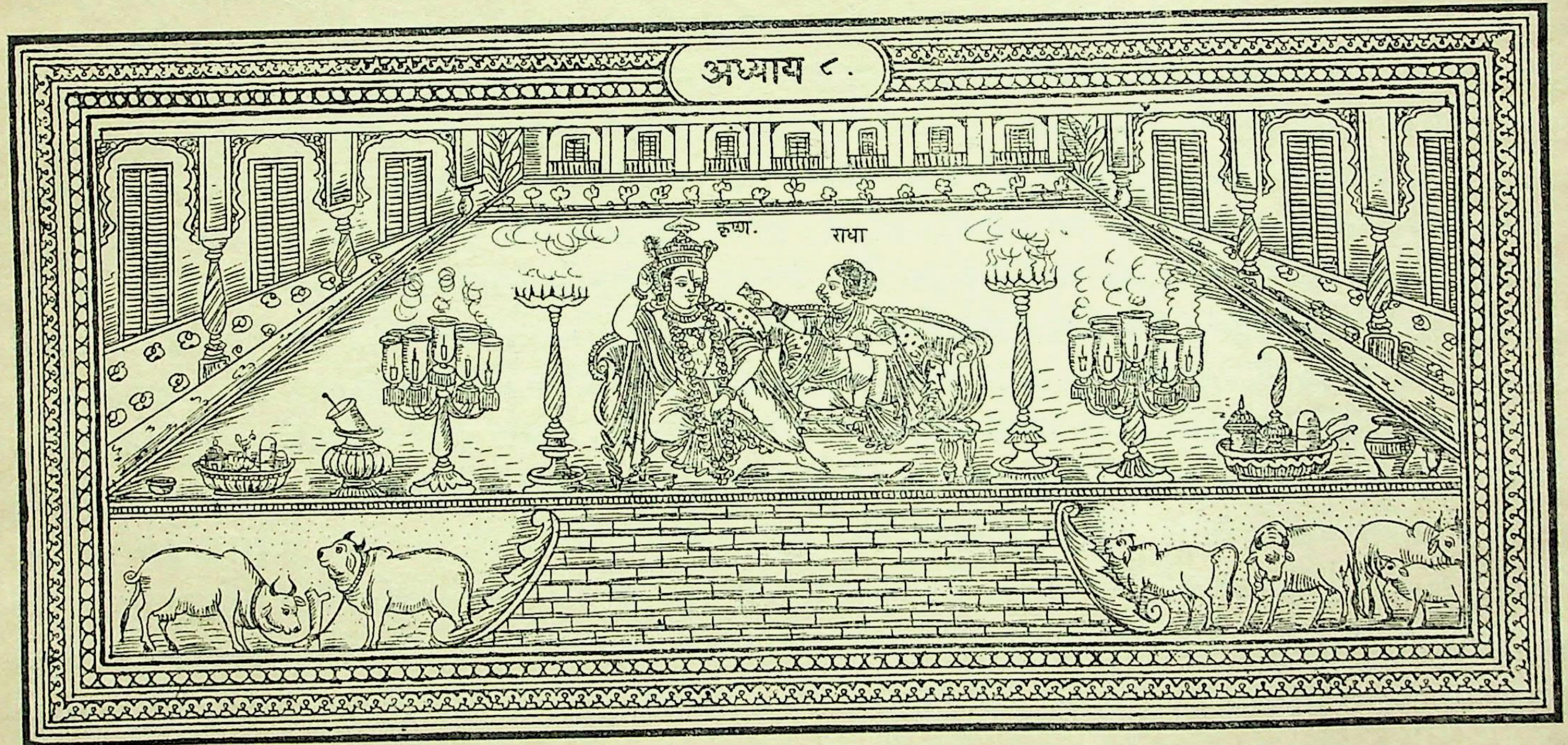
१ हिरण्यकश्यपु. २ वामनावतार. ३ छडी. ४ शिवधनुष्य. ५ डुक्कर (वराह). ६ कुऱ्हाड. ७ पृथ्वी. ८ चहूंकडे.

मेदिनीं । आकर्ण ओढी ओढूनी । मारीन म्हणे राक्षसा ॥५५॥ घडीभर घेतो मुरली । ऐकतां आमुची वृत्ति मुराली । अहंकृति समूळ हरीली । गातो वनमाळी सुंदर ॥५६॥ ऐकें यशोदे जननी । अवघी लटकीच याची करणी । आम्हावरी ईटाळी घेऊनी । नसतीच उठतो गे ॥५७॥ याची गोष्ट न मानींच खरी । परम चक्रचाळक मुरारी । याच्या भेणें निर्धारीं । जावें टाकूनि गोकुळ ॥५८॥ यशोदा म्हणे अनंता । सोसूं किती खोडी आतां । क्षणभरी पाय तत्वतां । घरीं तुझा न राहे ॥५९॥ परघरीं मी न करी चोरी । म्हणवोनि आण वाहे मुरारी । तुज मी बांधीन हृदयमंदिरीं । ना सोडींच सर्वथा ॥२६०॥ पहा हरिविजयग्रंथ । हाचि त्र्यंबकराज उमाकांत । भावसिंहस्थीं यात्रा येत । त्यासी जगन्नाथ नुपेक्षी ॥६१॥ कीं ब्रह्मगिरी हाच ग्रंथ । जो पारायणप्रदक्षीणा करीत । त्याचे बंध समस्त । जन्मोजन्मींचे तुटती ॥६२॥ ब्रह्मानंदकृपामेघ सुरवाडे । हें हरिविजयक्षेत्र वाढे । श्रीधर म्हणे निवाडे । अर्थ सज्जनीं पाहिजे ॥६३॥ इति श्रीहरीविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर श्रोते परिसोत । सप्तमाध्याय गोड हा ॥२६४॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥७॥ ओव्या॥२६४॥

---

१ आळ. २ भक्ति हेंच सिंहस्थ, त्यावेळीं.

अध्याय ८.
कृष्ण.
राधा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीविठ्ठलाय नमः । ज्याचें करतां स्मरण । तुटे जन्मसंसारबंधन । प्रकाशे पूर्ण आत्मज्ञान । जाय निरसोन देहबुद्धि ॥ १ ॥ ज्याची ऐकतां लीलाकथा । निरसे समूळ मोहममता । निर्दोष पद ये हातां । श्रवण करितां वर्णितां हो ॥ २ ॥ जो विश्वबीज विश्वालय । जो क्षीराब्धितनयेचा¹ परम प्रिय । जो निर्विकार अज² अव्यय³ । जो सच्चिदानंदघनतनु ॥ ३ ॥ श्रोता आणि वक्ता । साहित्यकथा कविता । श्रवणअर्थबोधकर्ता । जगन्नाथा तूंचि सर्व ॥ ४ ॥ भीमातीरवासा पंढरीनाथा । पुढें बोलें हरिविजयग्रंथा । तुझी अद्भुत लीला समर्था । तूंचि बोलें रसाळ ॥ ५ ॥ मी केवळ मतिमंद आळसी । मज हातीं हा ग्रंथ करविसी । जरी सकळ साहित्य पुरविसी । तरीच रसीं ग्रंथ चढे ॥ ६ ॥ मागें सप्तमाध्यायाचे अंतीं । गाऱ्हाणें गौळणी सांगती । दशावतरांची लीलारीती । दाविली गति अद्भुत ॥ ७ ॥ आपुली लीला वर्णिली भगवंतें । परी ते मिथ्या वाटे गोपिकांतें । ती दशावतारचरित्रें अद्भुतें । गोपींनीं सांगितलीं यशोदे ॥ ८ ॥ म्हणती यशोदे सुंदरी । बहु खोडी⁴ करितो मुरारी । याचीं गाऱ्हाणीं वर्णितां वक्त्रीं⁵ । शेषही भागे जाण पां ॥ ९ ॥ गोपी म्हणती यशोदे सती । तूं व्रत घेई संकष्टचतुर्थी । गणेश गुण देईल याप्रती । निश्चयेंसीं जननीये ॥ १० ॥ गणेश देईल उत्तम गुण । मानीं आमुचें वचन प्रमाण । यशोदा म्हणे अवश्य करीन । संकष्टचतुर्थीव्रत आतां ॥ ११ ॥ गजवदनासी म्हणे यशोदा । गुण देईं माझिया मुकुंदा । संकष्टचतुर्थी सर्वदा । न सोडीं मी जाण पां ॥ १२ ॥ वचन ऐकोनि कृष्णनाथें । सत्य करावया गणेशातें । खोडी नाहीं केली अनंतें । एक मासपर्यंत ॥ १३ ॥ यशोदा म्हणे आली प्रचीती । धन्य धन्य देव गणपती । तों सर्वांचि आली चतुर्थी । संकटहर्त्री सर्वांचें ॥ १४ ॥ इंदिराबंधूचा⁶ उदय होय । तंववरी यशोदा उपवासी राहे । पूजासामग्री लवलाहे । करी माय सिद्ध तेव्हां ॥ १५ ॥ थोर थोर लाडू एकवीस । शर्करामिश्रित केले सुरस । सिद्धलाडू विशेष । आणि बहुवस मोदक ते ॥ १६ ॥ ऐसा नैवेद्याचा भरून हारा । माता नेऊन ठेवी देव्हारां । तों उदय जाहला निशाकरा⁸ । पडिला अंबरीं⁹ प्रकाश ॥ १७ ॥ मातेसी म्हणे हृषीकेशी । लाडू मज कधीं देशी । माता म्हणे गजवदनासी । नैवेद्य दावून देईन ॥ १८ ॥

१ लक्ष्मीचा. २ जन्मरहित. ३ अक्षय, नाश न पावणारा. ४ खोटी. ५ तोंडानें. ६ लक्ष्मीचा भाऊ जो चंद्र त्याचा. ७ पुष्कळ. ८ चंद्र. ९ आकाशामध्यें.

आणिक धूप दीप सामग्री । माता आणूं गेली बाहेरी । देव्हारियाजवळी श्रीहरी । एकलाचि उभा होता ॥१९॥ एकांत देखोनि ते वेळां । श्रीकृष्णें हारा उचलिला । नैवेद्य सर्वही स्वाहा केला । क्षणमात्र नलगतां ॥२०॥ मौनेंच करूनि सर्व ग्रास । उगाच बैसला जगदीश । श्रीवैकुंठपुरविलास । लीला भक्तांस दावित ॥२१॥ धूपदीप घेऊनि त्वरित । माता आली सदनांत[2] । तों रिताचि देखिला हारा तेथ । देव्हारियावरी पडियेला ॥२२॥ विस्मय मायेसी वाटला । म्हणे रे घन-नीळा । नैवेद्य अवघा काय झाला । हारा पडिला रिता कां ॥२३॥ श्रीकृष्ण म्हणे वो माते । सत्य मानीं वचनातें । एक सहस्र उंदीर येथें । आले होते आतां हो ॥२४॥ त्यांत एक थोरला मूषक । त्यावरी बैसला विनायक । सोंडेनें लाडू सकळिक । एकाएकीं आकर्षिले ॥२५॥ सर्वांगीं चर्चिला शेंदुर । सोंड हालवी भयंकर । उदर त्याचें भ्यासुर । देखोनि थोर भ्यालों मी ॥२६॥ बोबडी वळली वदनीं । न बोलवें माझेनि जननी । सुधा लागली मजलागूनी । लाडू देई सत्वर ॥२७॥ जननी बोले क्रोधायमान । उघडूनि दावी तुझें वदन । जगन्निवास करी रुदन । दीन वंदन करूनियां ॥२८॥ लाडू होते बहुत । कैसे जातील माझिया मुखांत । विचार करूनि निश्चित । मग मज शिक्षा करी वो ॥२९॥ गणेश गेला लाडू घेऊन । मजवरी आलें विहरण[3] । माता म्हणे वदन उघडून । दावी मज मुकुंदा ॥३०॥ हरि म्हणे मारूं नको माते । उघडूनि दावितों वदनातें । मातेपुढें वैकुंठनाथें । मुख पसरूनि दाविलें ॥३१॥ तों ब्रह्मांड देखिलें संपूर्ण । वैकुंठ कैलास आदीकरून । असंख्य दिसती गजवदन । जननी पाहोनी तटस्थ ॥३२॥ कृष्णमुखांतून गजवदन । मातेसी म्हणे एक वचन । हा देवाधिदेव सनातन । तुझे उदरीं अवतरला ॥३३॥ आम्ही समस्तही देव । या श्रीकृष्णाचें अवयव । पूर्ण-ब्रह्मानंद केशव । भजें यासी जननीये ॥३४॥ यशोदा जाहली समाधिस्थ । अहंकृति[4] विराली समस्त । आपआपणा विसरत । लीला अद्भुत देखोनि ॥३५॥ नेत्र उघडोनि सर्वेचि पाहे । तों कृष्ण पुढें उभा आहे । म्हणे लाडू देई जन-नीये । क्षुधा बहुत लागली ॥३६॥ माता सद्गदित होवोन[5] । कृष्ण कडिये घेतला उचलोन । हरी सांगातें घेऊन । करी

---

१ भक्षण केला. २ घरांत. ३ आळ. ४ देहाभिमान. ५ कळवळोन.

भोजन यशोदा ॥३७॥ एकदां बळिभद्रचक्रपाणी । खेळत असतां आंगणीं । कृष्णें मृत्तिका घेऊनी । आपुल्या वदनीं घातली ॥ ३८ ॥ बळिराम म्हणे हृषीकेशी । आतां सांगतों मातेपाशीं । म्हणोन संकर्षण वेगेंसीं । मंदिरांत प्रवेशला ॥३९॥ मग म्हणे जननीसी । मृत्तिका भक्षितो हृषिकेशी । मग ते शिपटी[१] घेऊनि वेगेंसीं । हरीपासीं पातली ॥४०॥ कृष्णास बोलें दटावून । म्हणे मुख दावीं उघडून । तों भयभीत जगज्जीवन । दीनें[२] वदन करी तेव्हां ॥४१॥ जननी मारील म्हणोन । वर हस्त करी जगज्जीवन । माते बळिराम येऊन । लटकेंच सांगे तुजपासीं ॥४२॥ याचे मनींचा भाव पूर्ण । कीं मज तुवां करावें ताडन । पाहें जननी माझें वदन । कैसी मृत्तिका भक्षिली ॥४३॥ मुख हरीनें पसरिलें । तों ब्रह्मांड सकळ देखिलें । हा पूर्णब्रह्म ऐसे ओळखिलें । यशोदेनें निजमनीं ॥४४॥ असो एके दिनीं कमलोद्भवपिता[३] । स्फटिकभूमींत खेळतां । लीला दाविली ते आतां । सादर ऐका भाविक हो ॥४५॥ स्फटिकभूमींत प्रतिबिंब । घननीळें देखिलें स्वयंभ । मातेसी म्हणे निजभक्तवल्लभ । मज काढून देई तें ॥४६॥ तों हांसोनि बोलें माता । तें न ये हरि काढितां । ऐसें ऐकतांचि जगत्पिता । लोळणी तेव्हां घातली ॥४७॥ गडबडां लोळे धरणी । म्हणे प्रतिबिंब दे काढूनी । नानाप्रकारें समजावी जननी । परी रडतां न राहे ॥४८॥ दिधलीं बहुत खेळणीं परी तीं न घे चक्रपाणी । घातला पाळणां नेऊनी । परी कदापि न राहे ॥४९॥ माता म्हणे श्रीहरी । नीज घेई तूं क्षणभरी । प्रतिउत्तर दे पूतनारी । निजस्वरूपीं मीच असें ॥५०॥ माया म्हणे किती रडतोसी । गोष्टी गोड सांगें मजसी । हरि म्हणे बोलावयासी । दुसरेपण दिसेना ॥५१॥ ऐसे रडतां करी बोल । परी समजेना[४] तमाळनीळ । तैसाच[५] सोडून भक्तवत्सल । माय गेली स्वकार्या ॥५२॥ तों कार्यप्रसंगें त्या अवसरीं । राधा येत यशोदेच्या मंदिरीं । तों पालखामाजी जगदुद्धारी । रडतां देखिला तियेनें ॥५३॥ म्हणे कां रडसी रे चावटा । गोष्टी सांगसी कीं अचाटा । ऐसें बोलोनि देववरिष्ठा । कडेवरी घेतलें ॥५४॥ तों राहिला उगाच रडतां । माय म्हणे ऐक राधे आतां । नेई घरासी कृष्णनाथा । येथें रडतां न राहे ॥५५॥ राधा म्हणे भुवनसुंदरा ।

---

१ छडी. २ केविलवाणें. ३ ब्रह्मदेवाचा बाप श्रीकृष्ण. ४ रडावयाचा बंद होईना. ५ कृष्ण.

चाल आतां माझ्या मंदिरा । कडिये घेवोनि विश्वोद्धारा । राधा त्वरें चालिली ॥५६॥ डोल्हारियावरी नेऊनी । बैसविला कैवल्यदानी[1] । तों भ्रतार नव्हता सदनीं । असे गौळवाडयां[2] सदा तो ॥५७॥ तों राधेची सासू म्हातारी । तीही नसे कदा घरीं । सदा राहे घोषमंदिरीं । दधिमंथनाकारणें ॥५८॥ असो घरीं एकांतीं राधा । हालवी डोल्हारां वेदवंद्या । तिचिया स्वरूपाची मर्यादा । कोणासही न वर्णवे ॥५९॥ जैसा कां इंदु संपूर्ण । तैसें राधेचें सुहास्यवदन । नासिक सरळ शोभायमान । आकर्णनयन सुरेख ते ॥६०॥ कर्णीं जडित ताटंकें । अत्यंत तळपती सुरेखें । नक्षत्रपुंजासारिखे । मुक्ताघोंस डोलती ॥६१॥ जैसे कां हिरे तळपती । वदनीं तैशा द्विजपंक्ती । सकळ अलंकाराची दीप्ती । सदनामाजी न समाये ॥६२॥ असो ऐसी राधिका सुंदरा । डोल्हारां हलवी जगदुद्धारा । मग म्हणे यादवेंद्रा । धाकुटा बहुत असती ॥६३॥ जरी असतासी निंभासुर[3] । तरी होता बरवा विचार । मग म्हणे व्रजराजकिशोर[4] । थोर होईन आतां मी ॥६४॥ गदगदां हांसे राधा । कैसा थोर होसी गोविंदा । ऐसें बोलतां ते मुग्धा[5] । स्वरूप थोर धरियेलें ॥६५॥ जो अनंतब्रह्मांडकर्ता । जो आदिमायेचा निजभर्ता । त्यास थोर व्हावया अशक्यता । सहसाही नसेचि ॥६६॥ निंभासुर मुख सुंदर । जाहला वैकुंठींचा सुकुमार । राधा म्हणे हा ईश्वर । गोकुळामाजी अवतरला ॥६७॥ सुखशेजे नित्य राधा । भोगीतसे परमानंदा । त्यजोनियां द्वैतभेदा । कृष्णरूपीं मीनली[6] ॥६८॥ तों तेच समयीं भ्रतार अनया । आला घृतकावडी घेऊनियां । वाडयांत प्रवेशला लवलाह्यां । तो कपाट[7] दिघलें ॥६९॥ अनया म्हणे राधेसी । द्वार उघडीं वेगेंसी । कोणासीं बोलतेसी । गुजगोष्टी घरांत ॥७०॥ ऐकोनि भ्रताराचिया शब्दा । भयभीत जाहली राधा । मग म्हणे श्रीगोविंदा । लहान होई सत्वर ॥७१॥ माझी लाज राखें आतां । पूर्ववत होई मागुता । तंव तो मायाचक्रचाळिता । पांच वर्षांचा जाहला ॥७२॥ ऐसें देखोनि ते अवसरीं । राधेचा हर्ष न माये अंबरीं । दहीभात आणून झडकरी । कृष्णापुढें ठेविला ॥७३॥ भ्रतारासी म्हणे सुंदर । कृष्ण जेविताहे समोर । तुम्ही क्षण एक धरा धीर । द्वार आतां उघडितें ॥७४॥ सवेंच द्वार उघडिलें । तो देखिलें रूप

१ मुक्ति देणारा. २ गुरांच्या गोठ्यांत. ३ तरुण. ४ नंदाचा पुत्र. ५ श्रीकृष्णाच्या स्वरूपाला मोहित झालेली स्त्री (राधा). ६ मिळून गेली. ७ दार.

सांवळें । अनयानें कृष्णास पुढें घेतलें । मुख चुंबिलें प्रीतीनें ॥७५॥ अनया म्हणे राधेसी पाहीं । तुज न गमेचि निजगृहीं । कृष्णासी नित्य आणित जाई । खेळावया निजमंदिरा ॥ ७६ ॥ याचें पाहतां श्रीमुख । अनंतजन्मींचें हरे दुःख । तुज काळ क्रमावया आणिक । कृष्णाविन असेना ॥७७॥ राधा वंदी भ्रताराचे चरण । तुमची आज्ञा मज प्रमाण । मातेनें घरासी नेता जगज्जीवन । करी रुदन आक्रोशें ॥७८॥ ऐसें बहुत दिवस जाहालियावरी ॥ गुजगुज उठली गोकुळाभीतरीं । कृष्ण राधेच्या घरीं । थोर होतो म्हणोनियां ॥७९॥ एक म्हणती गोष्टी नोहे । लहानाचा थोर कैसा होय । एक म्हणती नवल काय । कृष्ण नाटकी बहु असे ॥८०॥ कोणी म्हणती सगुण । एक म्हणती निर्गुण । एक म्हणती गुणागुण याचे ठायीं नाहींत ॥८१॥ वेदांती यास ब्रह्म म्हणती । मीमांसक[1] याचलागीं कर्में करिती । सर्व कर्ता हाचि म्हणती । नैयायिक ययातें ॥८२॥ सांख्यशास्त्र[2] गर्जत । प्रकृतिपुरुष सांगत । तोच हा कृष्णनाथ । गोकुळांत अवतरला ॥८३॥ भाष्यकार शब्द साधून । याचिया नामाचा अर्थ करून । तेंचि शास्त्र व्याकरण । हरिगुण वर्णितसे ॥८४॥ योगसाधन पतंजली[3] । साधून पाहती वनमाळी । ऋग्वेदीं कर्में स्थापिलीं । याचलागीं पावावया ॥८५॥ यजुर्वेदीं दिव्य ज्ञान । औपासन[4] सांगें अथर्वण । सामवेदीं करीत गायन । याचिलागीं पावती ॥८६॥ शैव म्हणती सदाशिव । वैष्णव हा म्हणती रमाधव । सौरें[5] म्हणती स्वयमेव । सूर्यनारायण जयातें ॥८७॥ गाणपत्य[6] म्हणती गजवदन । तोचि हा राधामनमोहन । शाक्त[7] भजती शक्तीलागून । तोचि हा जाण प्रकृतिरूपें ॥८८॥ एक म्हणती यासी काळा । कोणी म्हणती आहे सांवळा । परी तो सकळवर्णावेगळा । जो राधेनें डोल्हारां बैसविला ॥ ८९ ॥ शचीनें तप केलें बहुत । सप्त जन्मपर्यंत । भोगावया भगवंत । तेच राधा सत्य गोकुळीं ॥९०॥ पद्मपुराणीं असे ही कथा । श्रोतीं शब्द न ठेविजे या ग्रंथा । मूळावेगळी सर्वथा । कथा तत्त्वतां वाढेना ॥९१॥ जयदेव[8] पद्मावतीरमण । बोलिला राधाकृष्णआख्यान । जो पंडितांमाजी चूडामणिरत्न । व्यासअवतार कलियुगीं ॥९२॥ बिल्वमंगलादि कवींद्र । कथिती राधाकृष्णचरित्र । तेंच वर्णित श्रीधर । नसे विचार दुसरा

१ कर्मनिष्ठ. २ तत्त्वविचाराचें शास्त्र. ३ योगशास्त्रकर्ता ऋषि. ४ उपासनामार्ग. ५ सूर्यभक्त. ६ गणपतिभक्त. ७ देवीभक्त. ८ एक कवि; पद्मावती नामक स्त्रीचा पति.

॥९३॥ असो गुजगुज उठली गोकुळीं । राधागृहीं थोर होतो वनमाळी । ते यशोदेनें कर्णकमळीं । ऐकियली जनवार्ता ॥९४॥ गौळिणी सांगती यशोदेसी । कृष्ण न धाडी राधेच्या गृहासी । माता म्हणे हृषीकेशी । राधागृहासी न जावें॥९५॥ तथापि तूं जासी रडोन । तरी मी तुज शिक्षा करीन । मग बोले जगज्जीवन । न जाय आतां सर्वथा ॥९६॥ राधेची सासू म्हातारी । तीस एक सांगती सुंदरी । तुझ्या सुनेस तूं आंवरी । घरास हरि न आणिजे ॥९७॥ सासू म्हणे राधे परियेसी । कृष्ण जरी घरासी आणिसी । तरी मी शिक्षा निश्चयेंसी । तुज करीन निर्धारें ॥९८॥ ऐसी लोकीं पाडिली तुटी । नव्हे राधेसी कृष्णभेटी । स्फुंदस्फुंदून रडे गोरटी । म्हणे जगजेठी अंतरला ॥९९॥ नावडे अन्न उदकपान । नावडे मार्जन[1] आणि भूषण । नावडे अंजन चंदन शयन । मोहिलें मन हरीनें ॥१००॥ नावडे कदा दिव्यांबर । काढूनि टाकिलें अलंकार । नावडती सुमनहार । केवळ विखार[2] भासती ॥१॥ चंद्रकिरण शीतळ थोर । ते वाटती परम तीव्र । हृदयीं आठवे श्रीधर । चिंता थोर वाटतसे ॥२॥ एके दिवशीं कुरंगनयना । चालिली कृतांतभगिनीजीवना[3] । चाले हंसगती शुभानना । नंदसदनावरून जातसे ॥३॥ तों ते वेळीं प्रातःकाळ । धारा काढूं निघे घननीळ । हातीं भरणा[4] घेऊन गोपाळ । धारा काढी त्वरेनें ॥४॥ भरणा भरूनि घरांत । यशोदा डेरियांत ओतित । मागुती येई त्वरित । दूसरा भरणा न्यावया ॥५॥ ज्या गाईस स्पर्शे गोविंद । तीस अमर्याद फुटे दुग्ध । भरणा भारतांचि मुकुंद । तो ब्रह्मानंद काय करी ॥६॥ आपुलिया मुखीं धारा । कृष्ण ओढीत भरभरा । तों माता म्हणे श्रीधरा । ऐसें काय करितोसी ॥७॥ कृष्ण म्हणे भरला भरणा । आखडेल गाईचा पान्हा । म्हणोनि माझिया निजवदना । माजी धार काढितों ॥८॥ यशोदा गेली घरांत । पुढें भरणा घेऊनि कृष्णनाथ । द्वाराकडे जंव पाहात । तंव तेथें राधा उभी असे ॥९॥ देखून राधेचें वदन । तन्मय झाला[5] मधुसूदन । विसरून गोदोहन । वृषभाखालीं बैसला ॥११०॥ राधेकडे करून वदन । इकडे ओढी वृषभाचा वृषण । भुलला राधेस देखोन । नाहीं स्मरण कदापि ॥११॥ राधावदनशशांक[6] । देखोन भुलला व्रजपालक । दोन्ही नेत्रचकोर सुरेख । स्नेहेंकरूनि पाहती ॥१२॥ यशोदा

१ स्नानादि क्रिया. २ सर्प. ३ यमुनेचें उदक आणण्याकरितां. ४ दूध काढण्याची चरवी. ५ भुलून गेला. ६ राधेचा मुखरूप चंद्र.

आली आंगणीं । तों वृषभ दुहिताहे चक्रपाणी । माता म्हणे ते क्षणीं । काय करितोसी गोपाळा ॥ १३ ॥ राधेकडेस लावूनि नेत्र । मातेस देत प्रत्युत्तर । म्हणतो काढितों गाईची धार । भरणा समग्र भरला हो ॥ १४ ॥ माता म्हणे बरवें पाहें । दुहतोसी वृषभ कीं गाय । खालीं पाहे निजभक्तप्रिय । तों वृषभ दृष्टीं देखिला ॥१५॥ मातेसी म्हणे कमलानायक । देवाचा नवस चुकलीस बहुतेक । चौथानांचें थान एक । इतुक्यामाजी जाहलें ॥१६॥ माता म्हणे श्रीहरी । तुझें मन नाहीं थारीं । तंव द्वारीं देखिली कुरंगनेत्री । राधा सुंदरी तेधवा ॥१७॥ माता म्हणे घट घेऊन शिरीं । कां गे येथें उभी द्वारीं । येरी चालली झडकरी । यमुनानीर आणावया ॥१८॥ गेली घेऊन यमुनाजीवन । तों खेळावया आला जगज्जीवन । राधेच्या द्वारीं येऊन । मुलें मेळवून उभा असे ॥१९॥ तों राधिका ओसरीवरी । मंथनासी आरंभ करी । तों नेत्रीं देखिला श्रीहरी । जलदवर्ण साजिरा ॥१२०॥ तिकडे वेधले राधेचे नयन । विसरली गोरसमंथन । रित्या डेर्‍यांत रवी घालून । घुसळी पूर्ण निजछंदें ॥२१॥ श्रीहरीनें मोहिलें मन । नाठवे देहगेहअभिमान । वृत्ती गेली मुरोन । ब्रह्मानंदसागरीं ॥२२॥ समरस झाली आत्मप्रकाशीं । नाठवेचि दिवसनिशीं । लवण मिळतां जळासी । पैरी तैसीच जाहली ॥२३॥ नलगे पातया पातें । वृत्ती आकर्षिल्या रमानाथें । हृदयीं दाटोनि आनंदभरतें । आपणातें विसरली ॥२४॥ तों खडखडा वाजे डेरा । सासू धांवूनि आली द्वारा । सक्रोध बोले ते अवसरां । राधेलागीं वृद्धा ते ॥२५॥ कां गे मंथतेसी रिक्तपात्रें । कायगे गेले तुझे नेत्र । काय न ऐकती तुझे श्रोत्रें । रिता डेरा खडबडितां ॥२६॥ राधा म्हणे ऐका मामिसे । डेरा धड कीं फुटका असे । रिता घुसळोनि पाहतसे । तगेल कीं न तगेल म्हणोनियां ॥२७॥ सासू म्हणे मन नाहीं स्थिर । तों द्वारीं उभा श्यामसुंदर । वृद्धा म्हणे तुझें चित्त व्यग्र । खंजनाक्षी जाहले ॥२८॥ वृद्धा म्हणे कृष्णासी । कां रे तूं येथें उभा असती । येरू म्हणे आम्ही खेळतों बिदीसीं । तूं कां दवाडिसी थेरडे ॥२९॥ वांकडें तोंड करून । वृद्धेसी वेडावी जगज्जीवन । वृद्धा धांवे क्रोधेंकरून । पळे मनमोहन तेथूनि ॥१३०॥ घरीं नंदासवे जेविला । तों दोन प्रहर दिवस

१ ठिकाणावर. २ हरिणाक्षी. ३ गेह = घर. ४ मिळून गेली. ५ गत; प्रकार. ६ रिकामा डेरा. ७ कान. ८ खंजनपक्ष्यासारिखे डोळे आहेत अशा राधे.

जाहला । पुढें घेऊनि सांवळा । यशोदा निजे मंचकावरी ॥३१॥ म्हणे कृष्णा खोडी न करी । जाऊं नको कदा बाहेरी। पुढें घेऊनि पूतनारी । निद्रा करी सावकाश ॥३२॥ तों इकडे राधिका सुंदरा । उदका आली यमुनातीरा । मनीं म्हणे यादवेंद्रा । कधीं आतां भेटसी ॥३३॥ वस्त्र लावूनियां नेत्रां । स्फुंदत उभी राधा सुंदरा । म्हणे गुणसमुद्रा जगदुद्धारा । प्राण देईन मी आतां ॥३४॥ जगन्नायका जगज्जीवना । यमुनाजीवनीं देईन प्राणा । माझ्या वेधका मनमोहना । तुझ्या चरणां अंतरलें ॥३५॥ ऐसें राधेचें अंतर[1] । जाणोनिया करुणावर । हळूच उठोनिया सर्वेश्वर । यमुनातीरा पातला ॥३६॥ तों जाहली खरी दुपारी । दुजें कोणी नसे यमुनातीरीं । सवेग येऊन मुरारी । धरिली निरी राधेची ॥३७॥ राधा म्हणे चक्रपाणी । संसारा माझ्या पाडिलें पाणी । माझें नांवरूप बुडविलें जनीं । विपरीत करणी तुझी कृष्णा ॥३८॥ तूं दिसतोसी किशोरें[2] । तुझी करणी गगनाहूनि थोर । विपरीत तुझें चरित्र । ब्रह्मादिका कळेना॥३९॥जागी जाहली नंदराणी । तों पुढें न दिसे कैवल्यदानी । म्हणे कोठें गेला उठोनि । कळी घेऊनि येईल आतां ॥१४०॥ श्रीकृष्णाचा माग काढित । माता चालिली शोधित । जैसी वेदश्रुति निर्वाण[3]पंथ । सूक्ष्म काढित शोधूनि ॥४१॥ यमुनातीरा आली यशोदा । तों उभीं कृष्ण आणि राधा । राधा म्हणे सच्चिदानंदा । आली तुझी मा पैं ॥४२॥ आतां तुज आणि मज येथें । ताडन करील स्वहस्तें । तों यशोदा म्हणे हरीतें । कैसें तुतें वाटतें पैं ॥४३॥ तों हरी स्फुंद-स्फुंदोन रडत । माते मी बिदीस होतो खेळत । इनें माझा कंदुक[4] सत्य । उचलोनियां आणला ॥४४॥ मी रडत लागलों पाठीसीं । माते कंदुक आहे इजपाशीं । तो देववी म्हणे हृषीकेशी । लोळणी तेथें घातली ॥४५॥ राधेसी म्हणे यशोदा । का ओरडविशी गोविंदा । नसतेच अपवाद सदा । बाळावरी घालीतां गे ॥४६॥ राधा म्हणे ते वेळीं । मामिसें अकाल्पित घेतो किंटाळी[5] । चेंडू नाहीं मजजवळी । नसतीच आळी घेतो हा ॥४७॥ कृष्ण म्हणे मातेसी। झाडा घेई तूं इजपाशीं । चेंडू निघेल निश्चयेंसीं । जननीये आतांचि ॥४८॥ राधिका गदगदां हांसे । वस्त्र चहूंकडे

१ मन. २ पांच वर्षांचें मूल. ३ शेवटचा मार्ग; सायुज्यमुक्ति. ४ चेंडू. ५ आळ.

झाडीतसे । सच्चिदानंदें परमपुरुषें । थोर केलें लाघव ॥४९॥ घेतला नसतां एकाएक । अवचितां पडला कंदुक । गद्गदां हांसे वैकुंठनायक । अकळ[1] देख लीला त्याची ॥१५०॥ राधा अधोमुख पाहत । म्हणे याची करणी अद्भुत । अष्टभावे[2] सद्गदित । राधा जाहली तेधवां ॥५१॥ माया म्हणे तुम्ही गौळिणी । महानष्टा व्यभिचारिणी[3] । माझा ब्रह्मचारी चक्रपाणी । बोलिजे जनीं विपरीत ॥५२॥ पांच वर्षांचें तान्हे बाळ । त्यावरी घेतां नसतीच आळ । टाकूनि जावें गोकुळ । यां लोकांभेणे पैं ॥५३॥ सद्गदित माया जाहली । अष्टभावें पूर्ण दाटली । कडेवरी घेऊन वनमाळी । माया चालिली मंदिरा ॥५४॥ कडे घेतला ब्रम्हांडनायक । करीं झेलितसे कंदुक । वारंवार माया देख । मुख चुंबित हरीचें ॥५५॥ राधेनें घटीं भरून जीवना । घरासी गेली पद्मनयना । पूर्णब्रह्म वैकुंठराणा । मनीं कळलें राधेसी ॥५६॥ लोकांत फुटों नेदी शब्द । नित्य भोगीत परमानंद । सांडूनियां विषयभेद । निजबोधा पावली ॥५७॥ राधा केवळ निजभक्ती । तीस वश झाला जगत्पती । अनंत जन्मींचें तप निश्चितीं । एकदांचि फळा आलें ॥५८॥ हे इंद्राची इंद्रायणी । इनें विष्णु अभिलाषिला मनीं । सप्त जन्म तप घोर करूनी । चक्रपाणि पावली हे ॥५९॥ इकडे माया म्हणे मुरारी । जाऊं नको तूं बाहेरी । चोरीचाही आळ तुजवरी । घेती सुंदरी गोकुळींच्या ॥१६०॥ गौळिणींस म्हणे यशोदा । चोरी करितो म्हणतां गोविंदा तरी[4] सेंणगावरी मुकुंदा । धरूनि एकदा आणा गे ॥६१॥ कृष्णासी धरावया गौळिणी । जपत असतां दिवसरजनीं । तों एकीलागीं चक्रपाणी । गोरस भक्षितां सांपडला ॥६२॥ एकलाचि निघाला घरांत । दधिभाजन वरूनि फोडित । मुखेंकरूनि दधि भक्षित । वैकुंठनाथ निजलीलें ॥६३॥ दधिचर्चित[5] वदन । दिसे परम शोभायमान । तों अकस्मात गौळिणी येऊन । करीं धरिलें हरीसी ॥६४॥ चाल रे तुझ्या मातेपासीं । म्हणोनि ओढूनि आणिला विदीसीं । सांगे समस्त गौळिणींसी । या ग हृषीकेशी सांपडला ॥६५॥ जे जे गौळण येई घरांतून । तिचे हातीं एक एक कृष्ण । लक्षानुलक्ष स्वरूपें पूर्ण । एकासारिखें चहूं-

१ न समजणारी. २ स्तंभ, स्वेद, रोमांच, स्वरभंग, वेपथु (कंप), वैवर्ण्य, अश्रुपात आणि प्रलय या आठ भावांनीं सद्गदित. ३ वाईट चालीच्या. ४ मुद्देमालासह. ५ दह्यानें माखलेलें.

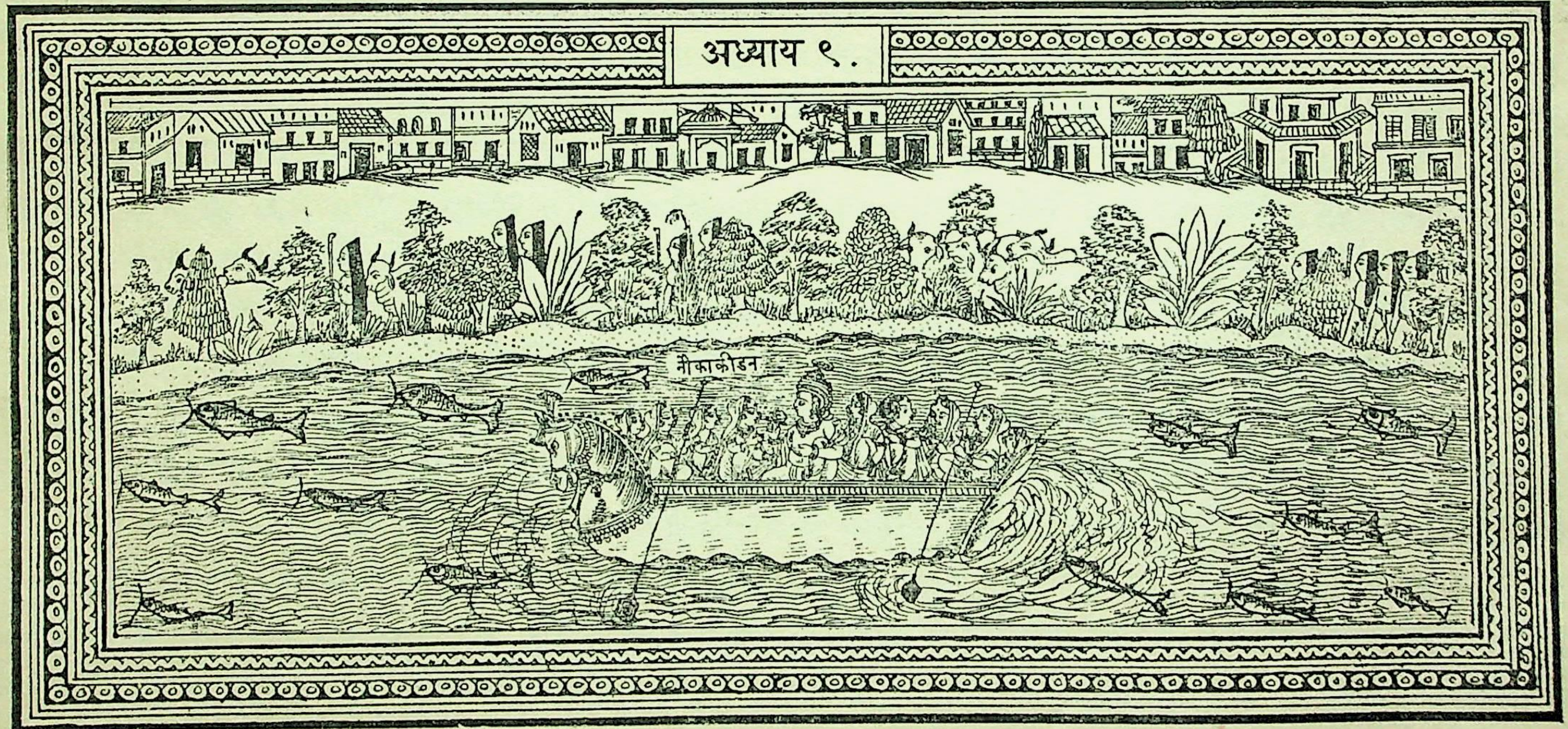
कडे ॥६६॥ पंचवर्षी सांवळ्या मूर्ती । एकसारिखीं खापरें हातीं । दधि मुखीं माखलें निश्चितीं । ओढीत नेती माये-पासीं ॥६७॥ यशोदेपाशीं आल्या सांगावया । तों तिचे कडेवरी असे कान्हया । तटस्थ होवोनियां माया । चहूं-कडे विलोकी ॥६८॥ जिकडे पाहे तिकडे कृष्ण । असंख्यात स्वरूपें परिपूर्ण । बोलावयासी वचन । ठाव कोठे असेना ॥६९॥ मागें पुढें यशोदा पहात । तों अवघा व्यापिला जगन्नाथ । तो ब्रह्मानंद सदोदित । नाहीं अंत स्वरू-पासी ॥१७०॥ माया पाहे घरांत बाहेरी । पाळणां आणि ओसरीवरी । अवघा कृष्णचि निर्धारी । मायादेवी पाहतसे ॥७१॥ देवापासीं एक बैसलासे । डोल्हारीं एक खदखदां हांसे । एक तो पाळण्यांत रडतसे । स्तन देई म्हणो-निया ॥७२॥ एक कृष्ण घरांत जेवीतसे । एक आंगणीं रांगे हर्षे । एक स्तनपान करीतसे । मायेपुढें निजोनि ॥७३॥ एक आंगणीं गडबडा लोळत । एक देहावरी धुळी घालित । एक पदरीं धरूनि ओढित । मातेलागीं ते वेळीं ॥७४॥ यशोदा समाधिस्थ स्वानंदें । ब्रह्मांड भरिलेंसे गोविंदें । विश्व कोंदलें ब्रह्मानंदें । न दिसे दुजें सर्वदा ॥७५॥ माया जों खालीं घाली दृष्टी । तंव कृष्णरूप दिसे सृष्टी । अवघाचि विश्वंभर जगजेठी । दुजेविण एकला ॥७६॥ सकळ गौळिणी तन्मय[१] झाल्या । ठाव नाहीं गाऱ्हाणीं द्यावया । गेलिया देहभाव विसरोनिया । न दिसे मायाओडं-बर[२] ॥७७॥ अवघा भरिला हरि एक । वेदांचेही मावळले तर्क । शास्त्रें भांबावलीं देख । सहस्रमुख लाजला ॥७८॥ कवणासी सांगावें गाऱ्हाणें । सर्वही व्यापिलें नारायणें । राहिलें सर्वांचें बोलणें । दृष्टीचें पाहाणें विरालें[३] ॥७९॥ एकी-कडे एक गोपी पाहाती । तंव त्या अवघ्याच कृष्णमूर्ती । नाहीं स्त्रीपुरुषव्यक्ती । त्रिजगतीं हरिरूप ॥१८०॥ न दिसती लोक गोकुळ । अवघा एक घननीळ । पूर्ण ब्रह्मानंद निर्मळ । अचल अढळ अव्यय ॥८१॥ योगी करिती अष्टांगसाधन[४] । त्यांसीही नव्हे ऐसें दर्शन । साधिती पंचाग्निसाधन । त्यांसही खूण न कळेचि ॥८२॥ तीर्थें करितां परम श्रमले । जे शास्त्रश्रवणीं बहु भागले । त्यांस या सुखाचे सोहळे । कदाकाळीं न लाभती ॥८३॥ धन्य भाग्य

१ कृष्णमय. २ मायेचा विस्तार. ३ मावळलें. ४ यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, ध्यान, धारणा आणि समाधि हीं आठ साधनें.

गौळियांचें त्रिशुद्धि । लाविली केवळ पूर्णसमाधि । निरसल्या सकळ आधि व्याधि । ब्रम्हानंदीं निमग्न ॥८४॥ निरसला सकळ भेद । ओतिला सकळ गोविंद । गौळियांचें पुण्य अगाध । न समाये ब्रम्हांडीं ॥८५॥ ऐसें जाणोनि कृपानिधी । म्हणे अवघ्यांसी लागली समाधि । आतां हे विरतील ब्रह्मानंदीं । अव्ययरूप अभेद ॥८६॥ मग ऐशा प्रेमळ निश्चितीं । मज पुन्हा कैंच्या मिळती । मी वेधलों यांचे भक्तीं । कायशा मुक्ती यांपुढें ॥८७॥ यांचा देहभाव गेला विरून । हरीनें योगमाया घालून । आपली रचना संपूर्ण । झांकिली हो तेधवां ॥८८॥ तों एकलाच मायेपाशीं । उभा असे हृषीकेशी । मौनेंचि गौळिणी गेल्या गृहासी । बोलावयासी ठाव नाहीं ॥८९॥ सर्वही व्यापिलें यादवेंद्रें । बोलावया नाहीं दुसरें । सच्चिदानंद सर्वेश्वरें । थोर दाविलें लाघव ॥१९०॥ हरिविजयग्रंथ थोर । हेचि कृष्णावेणी वाहे साचार[1] । भक्तिकन्यागतीं सादर । भाविक नर धांवती ॥९१॥ येथींच्या अर्थी बुडी देऊन । जे सदा करिती अघमर्षण[2] । ते मायेस मागें लोटून । पावती पूर्ण ब्रह्मानंद ॥९२॥ ब्रह्मानंदें विनवी श्रीधर । पुढें रसाळ कथा असे परिकर[3] । संतश्रोतीं व्हावें सादर । कृपा करूनि मजवरी ॥९३॥ इति श्रीहरि विजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत ॥ चतुर श्रोते परिसोत ॥ अष्टमाध्याय गोड हा ॥ १९४ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ ८ ॥ ओव्या १९४ ॥

१ सत्य. २ पापनाशक. ३ मोठी.

अध्याय ९.
नौकाक्रीडन

धारा । वदनीं द्विज झळकती ॥ १९ ॥ चपळा झळके अंबरीं । तैसें दिव्य वस्त्र नेसली सुंदरी । रत्नजडित कंचुकी करीं । मंथितां सांवरी यशोदा ॥ २० ॥ कृष्णमाय ते ज्ञानकळा । जिचे पोटीं हरि अवतरला । तिनें मंथना आरंभ केला । विचार मांडिला सारासार ॥ २१ ॥ पिंडब्रह्मांड अवघें असार । हरिस्वरूप खरें निर्विकार । मिथ्या माया ओडंबर । नव्हे स्थिर कदापि ॥ २२ ॥ जैसी गारुडियाची विद्या । क्षणिक अवघी अविद्या[1] । शरण रिघावे जगद्वंद्या । तरी ब्रह्मविद्या[2] ठसावे ॥ २३ ॥ असो ऐसे माया मंथित । सार वरी आलें नवनीत । सोहंभावें डेरा घुमत । विपरीतार्थ सांडोनि ॥ २४ ॥ ऐसें मंथित असतां जननी । जागा जाहला कैवल्यदानी । यशोदेजवळी येऊनी । रविदंड धरियेला ॥ २५ ॥ आधीं मज देईं स्तनपान । म्हणोन खोळंबविलें मंथन । यशोदा तेथेंच पुढें घेऊन । पाजी स्तन यादवेंद्रा ॥ २६ ॥ आला प्रेमाचा पान्हा । पाजिता अवलोकी कृष्णवदना । धन्य धन्य ते नंदांगना । राजीवनयनाकडे पाहे ॥ २७ ॥ मनीं विचारी भगवंत । म्हणे मातेचे मजवरी आहे चित्त । किंवा प्रपंचीं असे गुंतत । हेंचि सत्य पाहूं आतां ॥ २८ ॥ त्रिभुवनचालक जगन्मोहन । मायातीत शुद्धचैतन्य । तेणें जातवेद[3] चेतवून । दुग्ध उतोन दवडिलें ॥ २९ ॥ अग्निसंगें दुग्ध करपतां । जननीस तो वास येतां । लोटोन दिल्हें कृष्णनाथा । गेली माता त्वरेनें ॥ ३० ॥ कृष्ण परब्रह्म रूपडें । माया टाकोनि गेली दुग्धाकडे । परमार्थ टाकून प्रपंचाकडे । प्रीति जैसी जनांची ॥ ३१ ॥ टाकून सुवर्ण सुंदर । जन जतन करिती खापर । सुरतरु[4] सांडोनि पामर । कंटकवृक्ष आलिंगिती ॥ ३२ ॥ परमामृत[5] टाकून पूर्ण । बळेंच जाऊनि पिती धुवण । तैसाचि टाकूनि नारायण । माया गेली घरांत ॥ ३३ ॥ तों दुग्ध गेलें उतोन । यशोदा जाहली क्रोधायमान । तों बाहेर क्षीराब्धिजारमण । कौतुक करी तें ऐका ॥ ३४ ॥ कीं प्रेमपान्हा न पाजूनी । मज टाकूनि गेली जननी । म्हणोनि कृष्णें पाषाण घेऊनी । मंथनडेरा फोडिला ॥ ३५ ॥ दहीं वाहूनियां गेलें । पुढें जगन्नाथें काय केलें । चिमणे[6] बाळक मेळविले । आपणाभोंवतें तेधवां ॥ ३६ ॥ काष्ठाचें उंच उखळ । पालथें घाली तमाळनीळ । यशोदेनें नवनीत निर्मळ । संचित ठेविलें होतें पैं ॥ ३७ ॥ शिंकीं घालोनि हात । कवळ[7] नवनीताचे काढित । भोंवतें अर्भकांस देत । आपण सेवित लवलाहे[8] ॥ ३८ ॥

१ ईश्वरी ज्ञानाचा अभाव. २ ईश्वरी ज्ञान. ३ अग्नि. ४ कल्पवृक्ष. ५ श्रेष्ठ आमृत. ६ गोजिरवाणें, लहान. ७ गोळे. ८ घाईघाईनें.

गडियांसी म्हणे लवकर भक्षा । माय येतां करील शिक्षा । ऐसें बोलतां कमळपत्राक्षें । काय अपूर्व वर्तलें ॥ ३९॥ मंथनडेरा फोडिला घननीळें । नवनीतही सकळ सारिलें । दुग्ध घरांत उतोन गेलें । कार्य नासलें चहूंकडे ॥ ४०॥ यशोदा न सोडिती भगवंता । तरी हा नाश कासया होता । श्रीकृष्णासी अंतर पडतां । मग अनर्था उणें काय ॥ ४१ ॥ भगवंतीं मिठी घालितां सप्रेम । प्रपंचचि होय परब्रह्म । तो भक्तांचा पुरवी काम । आत्माराम सर्वेश ॥४२॥ असो दुग्ध उतलें म्हणोनि । परम क्रोधायमान जननी । म्हणे कृष्णें बाहेर काय करणी । केली असेल कळेना ॥ ४३ ॥ म्हणोनि वेतोटी[1] हातीं घेऊनि । बाहेर आली नंदराणी । तों दहीं वाहोनि गेलें आंगणीं । आणि वननीतही सारिलें ॥४४॥ देखतांची जननी । उडी टाकोनि चक्रपाणी । पळाला बाळें घेऊनि । नंदपत्नी पाठीं लागे ॥४५॥ वेताटी घेऊनि हातीं । बिदी धांवे यशोदा सती । तंव तो चपळ श्रीपती । कोणासही न सांपडे ॥ ४६॥ शोधितां न सांपडे वेदशास्त्रां । ठायीं न पडे द्विसहस्र[3]नेत्रा । वर्णितां न पवे चतुर्वक्त्रा । पंचमुखा दुर्लक्ष ॥४७॥ निराहारी फलाहारी । नग्न मौनी जटाधारी । बहु शोधिती गिरिकंदरीं । परी श्रीहरि न सांपडे ॥४८॥ नाना तीर्थें हिंडतां । बहु विद्या अभ्यास करितां । पंचाग्निसाधन साधितां । तो कदा न लाभेचि ॥ ४९॥ हरि ना[6]तुडे बळवंता । न चढे धनवंताच्या हाता । चतुःषष्टि कला दावितां । ठायीं तत्त्वतां पडेना ॥५०॥ एक सद्भावाविण । हातीं न लाभे जगज्जीवन । प्रेमाविण मनमोहन । कोणासही न सांपडे ॥ ५१॥ प्रेमाविण कायसें ज्ञान । प्रेमाविण व्यर्थ ध्यान । प्रेमाविण जें गायन । व्यर्थ जैसें गौरियांचें ॥५२॥ प्रेमाविण व्यर्थ पूजा । कदा नावडे अधोक्षजा । प्रेमाविण अभ्यास सहजा । व्यर्थ सर्व विद्येचा ॥ ५३ ॥ एक नसतां प्रेमकळा । त्याविण अवघ्या त्या विकळा । शरण न रिघतां तमाळनीळा । सकळ साधनें व्यर्थचि ॥५४॥ स्त्री सर्व लक्षणीं सुंदर पूर्ण । परी पतिसेवेसी नाहीं मन । तिचें चातुर्य शहाणपण । व्यर्थचि काय जाळावें ॥५५॥ गळसरीविण अलंकार । भूतदयेविण आचार । कीं रविशशीविण अंबर । तमें जैसें व्यापिलें ॥५६॥ कीं गुरुकृपेविण ज्ञान । कीं आवडीविण भजन । कीं गृहस्वामिणीविण सदन । व्यर्थ जैसें भणभणित ॥५७॥ कीं रायाविण परिवार । कीं

१ मनोरथ. २ छडी. ३ शेषास. ४ ब्रह्मदेवास. ५ शंकरास. ६ न सांपडे. ७ चौसष्ट. ८ पारध्यांचें. ९ कृष्णास. १० प्रीति, आवड. ११ अवकळा; निस्तेज. १२ अंधःकारानें.

नासिकेविण जैसें वक्त्र । तैसा प्रेमाविण स्मरारिमित्र । कदाकाळीं न सांपडे ॥५८॥ असो धांवतां यशोदा सती । कदा नाटोपे श्रीपती । म्हणे हरि आतां गृहाप्रती । कैसा येशील तें पाहूं ॥५९॥ माता धांवता श्रमली । स्वेदबिंदु[१] दिसती भाळीं । तें देखोन वनमाळी । कृपा दाटली हृदयांत ॥६०॥ इणें बहुत जन्म तप केलें । जन्मोजन्मीं प्रेमें बांधिलें । म्यां सगुणरूप धरिलें । भक्ति देखोनि इयेची ॥६१॥ श्रीकृष्ण सुहास्यवदन । मातेकडे पाहे कृपेंकरून । तों यशोदेनें धांवोन । हस्त धरिला हरीचा ॥६२॥ हस्तीं धरूनि वेताटी । केली परम क्रोधदृष्टी । तें देखोनि जगजेठी । कांपतसे थरथरां ॥६३॥ करूनियां दीन वदन । जगज्जीवन करी रुदन । नेत्रींच्या जीवनेंकरून । जात वाहून काजळ ॥६४॥ वेत उगारितां जननी । वरी पाणि करी चक्रपाणी । श्रीमुख करूनि दीनवाणी । स्फुंदस्फुंदोनि रडतसे ॥६५॥ वेत उगारीत जननी । परी न हाणवे तिचेनी । तो ब्रह्मानंद कैवल्यदानी । जो श्रुतीचेनि न वर्णवे ॥६६॥ मग करीं धरून चक्रपाणी । निजमंदिरा गेली जननी । म्हणे यासी उखळीं बांधोनी । शिक्षा लावीन मी आतां ॥६७॥ तों बहुत गौळिणी आल्या तेथें । म्हणती दृढ बांधा या चोरातें । दावें आणोनि स्वहस्तें । नंदराणी बांधीतसे ॥६८॥ झाली गौळिणींची दाटी । मंदमंद रडे जगजेठी । दावें वेष्टिलें कटीं । उखळासमवेत मायेनें ॥६९॥ काकुळती येतो हरी । म्हणे आजिच्यानें मी न करी चोरी । म्हणोन वैकुंठपीठविहारी । दीनवदन बोलतसे ॥७०॥ जो अनंत पुराण पुरुषोत्तम । जो अनादि निर्गुण अनाम । जो मायातीत अगम्य । त्यास कोण बांधील ॥७१॥ तों दावें न पुरें बांधाया । दुसरें जोडी त्यास माया । तेंही न पुरे म्हणोनियां । तिसरें आणोनि लाविलें ॥७२॥ दोन बोटें उणें येतें । म्हणोनि लाविलें दावें चौथें । नाकळेचि चौघांतें । सहा त्यातें न पुरती ॥७३॥ बारा सोळा अठरां । न पुरतीच जगदुद्धारा । पंचविसांच्या विचारा । न ये खरा गोविंद ॥७४॥ गोपिका दावें आणून देती । हांवें पेटली यशोदा सती । नवलक्ष दावीं न पुरतीं । अगाध कीर्ति हरीची ॥७५॥ पावावया स्वरूपप्राप्ती । असंख्य वेदश्रुती गर्जती । तैशा गौळणी हरीस बांधिती । बहुत करिती गलबला ॥७६॥ मातेकडे पाहे गोविंद । नेत्र चोळी रडे मंद । भोंवता

---

१ श्रीकृष्ण. २ घामाचे थेंब. ३ छडी. ४ हात. ५ यशोदा. ६ चार वेदांस. ७ सहा शास्त्रें. ८ अठरा पुराणें. ९ पंचवीस तत्त्वांच्या. १० हट्टास.

गौळिणीचा वृंद । दाटोदाटा झोंबतों ॥७७॥ बांधिती नवलक्ष गोकंठपाश । तरी नाकळेचि परमपुरुष । हा पूर्णब्रम्ह सर्वेश । हें माये न स्मरे ॥७८॥ माता न करीच विचारा । बांधीन म्हणे विश्वोद्धारा । कृपा आली यादवेंद्रा । बांधो द्यावें म्हणे आतां ॥७९॥ तों दावें पुरलें अकस्मात । दृढ ग्रंथि माया देत । गौळिणी भोंवत्या हांसत । कैसें आतां निजचोरा ॥८०॥ बहुत लोकांस तुवां पीडिलें । त्याचें उटें आज निघालें । मातेनें तुज बांधिलें । आतां कैसा जाशील ॥८१॥ गौळिणींस म्हणे नंदांगना । तुम्ही जा आपुल्या सदना । आंगणीं टाकून मनमोहना । माया गेली गृहांत ॥८२॥ कोणी न दिसे आंगणी । पुराणपुरुष कैवल्यदानी । उखळ ओढीत मेदिनीं । हळूहळू नेतसे ॥८३॥ चंडवृक्ष नंदांगणीं । यमलार्जुननामें दोन्ही । ते नारदें पूर्वी शापोनी । वृक्षजन्मा घातले ॥८४॥ हे पूर्वीं कुबेर पुत्र । नांवें यांचीं नलकूबर । परम उन्मत्त अविचार । सारासार कळेना ॥८५॥ नग्न होऊनि स्त्रियांसमवेत । जलक्रीडा दोघे करित । तों नारदमुनि अकस्मात । त्याच पंथें पातला ॥८६॥ दृष्टीं देखिला ब्रह्मसुत । परी ते विषयांध उन्मत । परम अविचारी शंकारहित । नारदें ते देखिले ॥८७॥ आधींच तारुण्यमदें मातले । त्याहिवरी मद्यपान केलें । विशेष शब्दज्ञान शिकले । बोलों न देती कोणातें ॥८८॥ त्याहीवरी भाग्यमंद । स्त्रीसंगें झाले विषयांध । तेचि चांडाळ भाग्यमंद । जे अपमानिती साधूंतें ॥८९॥ आम्ही जाणते सर्वज्ञ । म्हणोनि संतांसी ठेविती दूषण । ऐसियांसी संतीं दंडून । शुद्धमार्गी लावावें ॥९०॥ जो पिशाच जाहला निश्चितीं । त्यासी पंचाक्षरी दृढ बांधिती । तैसे दुष्ट दंडून संतीं । भजनस्थितीं लावावें ॥९१॥ असो नारदें कोपोनी । ते दुष्ट शापिले तेच क्षणीं । म्हणे दोघें वृक्ष होवोनी । जडमूढदशा पावाल ॥९२॥ ऐसें ऐकतांचि वचन । दोघीं धरिले नारदाचे चरण । म्हणती स्वामी शापमोचन । देऊन वरदान करावें ॥९३॥ मग नारद बोले ते वेळीं । तुम्ही वृक्ष व्हाल गोकुळीं । रांगत येईल वनमाळी । उद्धरील उभयांतें ॥९४॥ त्यांचा करावया उद्धार । उखळ ओढीत यादवेंद्र । दोन्ही वृक्षांतून सर्वेश्वर । रमावर चालिला ॥९५॥ वृक्षसंधीं अडकलें उखळ । एकांत देखोनि वैकुंठपाळ । दोन्ही वृक्ष सबळ । बळें उन्मळोनि पाडिले ॥९६॥ तों दोन्ही वृक्षां-

१ दावीं. २ आपलेपण चोरणाऱ्या, मी तूं हा भाव नाहींसा करणाऱ्या. ३ वदला. ४ पृथ्वी, जमीन. ५ चांगलें वाईट. ६ नारद. ७ शब्दशास्त्र, वाक्पांडित्य. ८ शिक्षा करून. ९ भक्तिमार्गास.

मधूनी । दोन पुरुष निघाले तेच क्षणीं । उभे ठाकले कर जोडोनी । हरिस्तवनीं प्रवर्तले ॥९७॥ वैकुंठपाळका परमपुरुषा। क्षीरसागरहृदयाविलासा । सच्चिदानंदा सर्वेशा । जगदानंदा मूळकंदा ॥९८॥ जय जय गोपालवेषधारका । अनंतब्रम्हांडप्रतिपालका । जय जय हरि वेदरक्षका । मत्स्यरूपा केशवा ॥९९॥ नारायणा आदिकूर्मा । वराहरूपा पुरुषोत्तमा । नरहरिरूपा परब्रह्मा । वामनवेषा त्रिविक्रमा ॥१००॥ निःक्षत्रिय केली धरणी । पंचवटीवासिया चापपाणी । तोच तूं गोकुळीं अवतरोनी । लीला दाविसी भक्तांतें ॥ १ ॥ ऐसें दोघे स्तवन करोनी । ऊर्ध्वपंथें गेले तेच क्षणीं । पावले आपुल्या स्वस्थानीं । हरिचरणप्रसादें ॥ २ ॥ असो बाहेरून आला नंद । तंव दोन्ही वृक्ष सुबद्ध । उन्मळोनि पडिले गोविंद । वृक्षसंधींत सांपडला ॥ ३ ॥ तें देखोनि नंद गजबजिला । धांवा धांवा म्हणे सकळां । वृक्षाखालीं कृष्ण सांपडला । सोडून उचलिला नंदानें ॥४॥ वार्ता ऐकोनि श्रवणीं । हृदय पिटी धबधबा जननी । धांवती सकळ गोपाळ गौळिणी । नंदांगणीं दाटी जाहली ॥५॥ नंदाजवळी होता हरी । मायेनें घेतला कडेवरी । सद्गदित यशोदा नारी । अश्रू नेत्रीं वाहती ॥ ६ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि यशोदा रडत । हे जळोत गे माझे हात । म्यां बांधिला कृष्णनाथ । मोठा अनर्थ चूकला ॥७॥ नंद म्हणे नसतां चंड प्रभंजन । कां वृक्ष पडिले उन्मळोन । आश्चर्य करिती सकळ जन । अनर्थ गहन चूकला ॥८॥ तेथें मुलें धाकुटी होतीं । तीं सांगती नंदाप्रती । कृष्णेंच वृक्ष निश्चितीं । बळेंच मोडून पाडिले ॥ ९ ॥ त्यांतून दोन पुरुष निघाले । श्रीकृष्णासी काय बोलिले । तें आम्हांलागीं न कळे । मग गेले ऊर्ध्वपंथें ॥११०॥ हांसती सकळ ते अवसरीं । मुलांची गोष्ट न वाटे खरी । यशोदा म्हणे मुरारी । थोर दैवें वांचला ॥११॥ नंदें केला सोहळा थोर । मेळवूनियां धरामर । आनंद जाहला अपार । गोकुळामाजी घरोघरीं ॥ १२ ॥ निंबलोण तेच क्षणीं । कृष्णावरूनि उतरी जननी । हृदयीं दृढ धरोनी । चुंबन देत प्रीतीनें ॥ १३ ॥ एके दिवशीं मेघश्याम । देव्हारां खेळे पुरुषोत्तम । नंदाचे सकळ शालिग्राम । वदनीं घालोनी गिळियेले ॥ १४ ॥ नंद आला स्नान करून । करूं बैसला देवतार्चन । तों शालिग्राम न दिसती पूर्ण । मग यशोदेस बोलतसे ॥ १५ ॥ देव्हारीं शालिग्राम नसती । येरी म्हणे तेथें खेळत होता श्रीपती ।

१ दाशरथि रामा. २ आकाशमार्गानें. ३ बळकट. ४ झाडांमधे. ५ घाबरला. ६ सोसाट्याचा वारा. ७ मोठा. ८ पृथ्वीवरील देव; ब्राह्मण. ९ देव्हाऱ्याजवळ. १० देवपूजा.

आपण पुसावें तयाप्रती । शालिग्राम देईल तो ॥ १६॥ नंदे म्हणे राजीवनेत्रा । शालिग्राम देई चारुगात्रा । कडेवरी घेतलें इंदिरावरा । चुंबन देऊनि पुसतसे ॥ १७॥ मग तो नीलोत्पलदलवर्ण । मायातीत शुद्धचैतन्य । परम उदार सुहास्यवदन । नंदाप्रति बोलत ॥ १८॥ शालिग्राम मी नेणें तत्वतां । मजवरी वृथा आळ घालितां । मी सर्वातीत[1] अकर्ता । करणें न करणें मज नाहीं ॥ १९॥ नंद म्हणे न देखतां देवतार्चन । मी कदापिही न घे अन्न । देखोनि नंदाचें निर्वाण । पसरी वदन जगद्गुरु॥ १२०॥ तों असंख्य शालिग्राममूर्ति । असंख्य सूर्य असंख्य शक्ति[2] । असंख्य गणेश उमापति । अगाध कीर्ति हरीची ॥ २१ ॥ अनंतब्रह्मांडरचना ते क्षणीं । नंदें आनंदें देखतां नयनीं । गेला देहभाव विसरोनी । शब्द न फुटे बोलतां ॥ २२॥ विसरला कार्यकारण । विसरला स्नान देवतार्चन[3] । नाठवे भोजन शयन । मग निमग्न हरिरूपीं ॥ २३॥ सर्वेंच घातलें मायाआवरण । दिधलें नंदाचें देवतार्चन । मनांत नंद भावी पूर्ण । यासी मूल कोण म्हणेल ॥ २४॥ देवतार्चनविधि सारून नंद । कडिये घेतला सच्चिदानंद । जो भोजना बैसतां आनंद । गगनामाजी न समाये ॥ २५॥ करिती नाना यागयजन । तेथें कदा न घे अवदान[4] । त्याच्या मुखीं नंद आपण । ग्रास घाली स्वहस्तें॥ २६॥ असो एके दिवशीं प्रातःकाळीं। माया मंथन आरंभीं ते वेळीं । जवळ येऊन वनमाळी[5] । मातेलागीं बोलत ॥ २७॥ मातेसी म्हणे वैकुंठनायक । मी घुसळीन क्षण एक । मग नंद म्हणे पहा कौतुक । बिरडें हातीं देई कां ॥ २८॥ हातीं दिधला रविदोर । घुसळण आरंभी श्रीधर । मातेस म्हणे श्रमलीस थोर । विश्रांति घेई क्षणभरी ॥ २९॥ कौतुक पाहती तातमाता । घुसळितसे सरसिजोद्भवपिता । तेणें आनंद झाला बहुतां । कित्येकां चिंता प्रर्वतली ॥ १३०॥ देव सुखावले देखोन । आतां करूं सुधारसपान । इंद्र म्हणे रत्नें संपूर्ण । हाता येतील चतुर्दश ॥ ३१॥ वासुकी जाहला दीनवदन । कूर्म पाठी देत सरसावून । शिव म्हणे हालाहल पूर्ण । पुढती[6] कोठें सांठवूं ॥ ३२॥ लक्ष्मी म्हणे दुजी निघेल कमळा[7] । मजहून सुंदर वेल्हाळा । तीच प्रिय होईल गोपाळा । मोठा मांडिला अनर्थ ॥ ३३॥ नंद म्हणे यशोदेसी । पुरे मंथन भागला हृषीकेशी । नंद उचलोन हृदयासी । भगवंतासी धरी तेव्हां ॥ ३४॥ ऐका नवल वर्तलें एके दिनीं । मिळती बारा सोळा

१ सर्वांहून निराळा. २ देवी. ३ देवतापूजन. ४ आहुती. ५ श्रीकृष्ण. ६ पुनः. ७ दुसरी लक्ष्मी.

गौळिणी । म्हणती पुरुषार्थ करूनी । गोरस रक्षूं सर्वदा ॥३५॥ दृढ गृह एक पाहूनी । गोरस ठेविती सांठवूनी । दृढ कुलपें घालूनी । राखिती गौळिणी सर्वदा ॥३६॥ आपण ओसरिये राहती । कुलपें कदा न काढिती । तों राजबिदीं ये जगत्पती । खेळे गडियांसमवेत॥३७॥वडजे वांकुडे गोवळ । तयांसी म्हणे तमाळनीळ । एके घरीं गौळिणी सकळ । गोरस रक्षिती मज-भेणें ॥३८॥ बहुत ठकविती आम्हांतें । चला अवघे जाऊं तेथें । गडी म्हणती कोण्या पंथें । जावें सांग गोविंदा ॥३९॥ हरि ह्मणे एक ऐका। अवघे तुम्ही नेत्र झांका।ऐसें बोलतां वैकुंठनायका।नेत्र झांकिले समस्तीं॥४०॥आपुली योगमाया स्मरोनी हरी । क्षण न लागतां ते अवसरीं । सौंगडे नेले सद्नांतरीं । न कळे बाहेरी कोणातें॥४१॥दधि घृत नवनीत । भक्षिलें गडि-यांसमवेत । खांबासी पुसिले हात । भाजनें[1] समस्त फोडिलीं ॥४२॥ इतकें घरांत वर्तलें । परी बाहेर गौळिणींस न कळे । जैसें जीवासी नेणवे वाहिलें । स्वरूपें[2] आपुलें सर्वथा ॥४३॥ कृष्ण म्हणे गडे हो ऐका । आतां फोडा अवघेचि हांका । ऐसें बोलतां यदुनायका । कोल्हाळ केला समस्तीं ॥४४॥गौळिणी चमकल्या बाहेरी । म्हणती कोण्या द्वारें गेला भीतरीं । सबळ कुलपें तैसींच द्वारीं । वरा अंतरीं सांपडला ॥४५॥ एक बोलती गोपिका । कुलपें कदा काढूं नका । एक यशोदेप्रति देखा । सांगो गेल्या तेधवां ॥४६॥ वेताटी घेऊनि करीं । सक्रोध बोलती सुंदरी । आतां पोरें येतां बाहेरी । शिक्षा बरी लावूं तयां ॥४७॥ एक म्हणती पोरें सोडावीं । एक बोलती स्तंभीं बांधावीं । मुख्य चोर जो मायालाघवी । त्यास सर्वथा सोडूं नये॥४८॥ माया करूनियां पुढें । आपण मागें मागें दडे । जैसा वारिजकोशांत[3] पहुडे । भ्रमर जेविं कळेना ॥४९॥ ऐसें गोपी सक्रोध बोलत । पोरें आंत रडती समस्त । एक चळचळां कांपत । बोलती स्फुंदत हरीसी ॥१५०॥ एकदा काढी येथूनी । दुसऱ्यानें हे न करूं करणी । म्हणोनि लागती हरिचरणीं । चक्रपाणि हांसत ॥५१॥ गडी म्हणती हांसतोसी गोविंदा । उखळीं तुज जैं बांधील यशोदा । सकळ गौळिणी तुज परमानंदा । शिक्षा आतां करतील ॥५२॥ आम्हां ताडितील गौळिणी । घरीं मारिती पिताजननी । भुवनसुंदरा गदापाणी । काढी येथून आम्हांसी ॥५३॥ हरि म्हणे एक ऐका । पुढती आतां नेत्र झांका ।

---

१ भांडीं. २ ब्रह्मरूप. ३ कमळाच्या कळींत.

कदा डोळे उघडूं नका । नेतों सकाळिकां बाहेरी ॥५४॥ सकळीं नेत्र झांकिले । गवाक्षद्वारें बाहेर काढिले । पेंध्यानें किंचित डोळे उघडिले । माया हरीची पहावया ॥५५॥ डोळे उघडितां त्वरित । पेंधा अडकला साहण्यांतें । अंतरिक्षीं पाय लोंबत । म्हणे धांव आतां गोविंदा ॥५६॥ कुलपें काढूनि त्वरित । गोपी आल्या मंदिरांत । तों पेंधा देखिला लोंबत । गोपी सडकित पाय त्याचे ॥५७॥ म्हणे धांव धांव मधुसूदना । बहुत मारिती गजगामिना[2] । मी अन्यायी मनमोहना । जगज्जीवना सोडवीं ॥५८॥ हरि म्हणे पेंधियासी ते वेळे । त्वां नेत्र बहुतेक उघडिले । येरू म्हणे थोडेंसें पाहिलें । तरी झालें ऐसें हें ॥५९॥ हात देऊनि पंकजपाणी । पेंधा नेला तेच क्षणीं । तों यशोदेसी घेऊन गौळिणी । निजमंदिरीं प्रवेशल्या ॥१६०॥ तों बोले यशोदा जननी । कोठें दावा गे चक्रपाणी । मग बोलती नितंबिनी । करून करणी गेला हो ॥६१॥ माग दिसतसे घरांत । गौळिणी यशोदेशी दावित । येरी म्हणे कृष्णनाथ । कोंडिला कोठें तुम्हीं हो ॥६२॥ चहूंकडे पाहती डोळेसा[2] । आला गेला न कळे कैसा । ज्याची लीला न कळे महेशा । सहस्राक्षा विरंचीतें ॥६३॥ यशोदा म्हणे ते अवसरीं । प्रातःकाळापासून निजमंदिरीं । खेळत होता मुरारी । तुमच्या घरीं कैसा आला ॥६४॥ कुलुपें द्वारीं तैसीच सबळ । तरी कोण्या द्वारें आला तमाळनीळ । नसतीच घेतां हरीवरी आळ । जावें गोकुळ टाकोनि ॥६५॥ एक बोले गजगामिनी । गवाक्षद्वारें येतो चक्रपाणी । यशोदा हांसे ऐकोनी । गोष्टी घडे कैसी हे ॥६६॥ इतकी मुलें घेऊनि सरसीं[3] । कैसा आला गेला हृषीकेशी । येरी म्हणे ब्रम्हादिकांसी । चरित्र न कळे कृष्णाचें ॥६७॥ तटस्थ जाहलीया व्रजसुंदरी । माया म्हणे मज दावा गे श्रीहरी । असो तुमचें खादलें किती तरी । सांगा तितुकें देईन ॥६८॥ मग सकळ भाजनें दावित । तों तोंडावरी भरलें नवनीत । रांजणी माथणी समस्त । घृतेंकरोन भरियेल्या॥६९॥ जें जें पात्र पाहती उघडून । त्यांत भरिले गोरस पूर्ण । आंगणीं ओड दुग्धेंकरून । उचंबळोन आला असे ॥१७०॥ कृष्णमुखीं गोरसबिंदु अर्पितां । कोटिगुणें वाढे तत्वता । जैसें वटबीज सूक्ष्म पेरितां । सहस्रगुणें वाढत ॥७१॥ कीं सत्पात्रीं देतां दान । कोटिगुणें वाढे

१ झरोक्यांतून. २ स्त्रिया, गौळणी. ३ बरोबर. ४ विहीर.

संपूर्ण । तैसें बिंदुमात्र कृष्णें सेवून । सिंधुसमानें[1] तो देत ॥७२॥ कृष्णमुखीं जें अर्पिलें अनंतमखफळ[2] हाता आलें । गौळिणी म्हणती प्रकटलें । भाग्य आमुचें अगाध[3] ॥७३॥ यशोदा म्हणे नष्टा समस्त । गौळिणी तुम्ही परम असत्य । नानापरींचे आळ बहुत । बाळावर घेतां गे ॥७४॥ घरा गेलिया यशोदा । खेळतां देखिलें आनंदकंदा । माया हृदयीं धरून गोविंदा । मुख चुंबित प्रीतीनें ॥७५॥ आणिक एके दिवशीं वनमाळी । एके गृहीं प्रवेशे माध्याह्नकाळीं । दहीं भक्षितां ते वेळीं । घरा आली गौळणी ते॥७६॥तिनें दृढ मनगटीं धरूनी । ओढून आणिला जेथें जननी । दहीं माखलेंसे वदनीं । भाजनपात्र[4] हातीं तें ॥७७॥ यशोदे बहुत दिवस जपतां । आजी सांपडला अवचिता । माय म्हणे कृष्णनाथा । काय केलें तुवां हें ॥७८॥ कृष्ण म्हणे ऐक माते । मी यथार्थ सांगतों तूतें । ही जितुकीं वचनें बोलते । तितकीं व्यर्थ असत्य ॥७९॥ माया म्हणे वदनीं पाहीं । माखलेंसे तुझ्या दहीं । खाऊन म्हणसी नाहीं । राजसा तूं कैसा रे ॥१८०॥ हरि म्हणे ऐक सावचित्त । मी राजबिदीस होतों खेळत । तों गोवळे आले बहुत । इच्या गृहांत प्रवेशले॥८१॥ पोरें म्हणती ते अवसरीं । हरि येतोस काय करूं चोरी । बळेंच मज धरूनि करीं । घेऊन गेले जननीये ॥८२॥ त्यांहीं गोरस भक्षिला समस्त । मी उगाच दूर होतों पाहत । चोरावें इचें नवनीत । हेंही मज कळेना ॥८३॥ ही येतांच मंदिरांत । गोवले पळाले समस्त । इनें मज धरिलें त्वरित । अन्याय कांहीं न करितां॥८४॥माझ्या मुखीं दहीं इणें चर्चिलें[6] । दटावूनि मडकें हातीं दिधलें । तुजजवळी ओढून आणिलें । बळेंच मज जननीये ॥८५॥ जे दहीं हिरोन गेले गोवळे । त्यांसी न धरवे इचेनि वहिलें । ज्यांहीं चोरिलें त्यांसी सोडिलें । विरहणँ आलें मजवरी॥८६॥ मातेच्या पदरें मुख पुसिलें । भाजनपात्र भिरकाविलें । कंठीं मिठी ते वेळे । दृढ गोपाळें घातली ॥८७॥ गद्‌गदां हांसोनि गोपिका । आपुल्या गृहा गेल्या देखा । मनीं म्हणती हरिलीला ब्रह्मादिका । न कळे सहसा निर्धारें ॥८८॥ मातेसी म्हणे गोविंद । मज जेवूं घाल भातदुग्ध । मातेचे कंठीं वेदवंद्य । मिठी घालित पुढती॥८९॥माया म्हणे श्यामसुंदरा । आतां निकेतनपति[8] येती मंदिरा ।

१ समुद्राइतकें. २ अनंत यज्ञांचें फल. ३ अमर्याद. ४ मडकें. ५ लक्ष देऊन. ६ माखलें. ७ आळ. ८ घरधनी (नंद).

त्यांसांगातें जेवी सुकुमारा । तों गोदोहन करितें मी॥१९०॥ऐसी एकतांचि गोष्टी । उठे हांसत जगजेठी । त्याची महिमा वर्षकोटी । वर्णितांही सरेना ॥९१॥ एके दिवशीं कमलासनपिता । प्रातःकाळ जाहला असतां । मातेस म्हणे तत्वतां । दूध प्यावयास दे मज ॥९२॥ माता म्हणे आजि मित्रवार[1] । दुग्ध अनेसूट[2] असे समग्र । खंडेराव दैवत तीव्र । पुसे रमा-वर कोठें आहे ॥९३॥ माता म्हणे देव्हारां । पाहें जाय सुकुमारा । डोळसा मदनताता सुंदरा । सर्वेश्वरा गोविंदा॥९४॥ देव्हारां येऊन गोपाळ । पाहे देवाधिदेव निर्मळ । तंव ते टांक देवांचे सकळ । दोरियेनें गोंविले ॥९५॥ मातेसी म्हणे क्षीराब्धिजाकांत । येवढें देवांचें सांगसी सत्व । तरी ह्या दोरीनें निश्चित । कां आकळून रक्षिले॥९६॥काय तुझा देव करील । म्हणोनियां वैकुंठपाळ । बळेंच दूध सकळ । तमाळनीळ पीतसे ॥९७॥ त्याउपरी ते रात्र क्रमिली । प्रातःकाळीं उठोनि वनमाळी । मातेसी म्हणे ते वेळीं । कडेवरी घेई मज ॥९८॥ माझी वांकडी झाली मान । दोन्ही दुखताती नयन । माता म्हणे मल्हारी पूर्ण । हरि तुजवरी क्षोभला ॥९९॥ खंडेराव दैवत दुरळ[3] । प्रचीत दाविली तत्काळ । मातेचे नेत्रीं वाहे जळ । म्हणे आतां काय करूं मी॥२००॥कडेवरी घेतला कृष्ण । मायेचे खांदां टाकिली मान । जैसा भ्रमर बैसे संको-चून । कमलकोशीं प्रीतीनें ॥१॥ देव्हारां येऊन माया । म्हणे मार्तंडा खंडेराया । हरीवरी कृपा करी लवलाह्या । म्हणोनि लावी आंगारा ॥२॥ तों अकस्मात म्हाळसापति[4] । देदिप्यमान दिव्यमूर्ती । तडिदंबरप्रभा[5] फांकती । कैलासपति साक्षात ॥३॥ खंडा[6] झळके दक्षिण करीं । हरिद्राचूर्ण उधळे वरी । तुरंगवहन[7] त्रिपुरारी । उमानाथ प्रगटला॥४॥दिव्य तेजें भरलें गगन । जो मणिमल्लप्राणहरण । तो साक्षात शिव हयवाहन । यशोदेशी बोलत ॥५॥ तुझें पूर्वपुण्य अद्भुत । उदरा आला त्रैलोक्यनाथ । त्याच्या अंगीं दैवतें समस्त । देव आम्ही यशोदे ॥६॥ ब्रह्मानंद हा साक्षात । यासी पूजितां देव समस्त । तृप्त होती निर्धारें ॥७॥ ऐसें बोलोन तये वेळां । खंडेराव गुप्त जाहला । मातेसी हृदयीं कळला । हरिप्रताप[8] अद्भुत ॥८॥ एके दिवशीं अधोक्षज[9] । म्हणे आधीं जेवूं घालीं मज । जो मायातीत विश्वबीज । आदिपुरुष परात्पर

१ रविवार. २ खर्च न करण्याजोगें. ३ खडतर. ४ खंडेराव. ५ विजेसारखी वस्त्रांची कांति. ६ त्रिशूळ. ७ घोडा आहे वाहन ज्याचें असा. खंडोबा. ८ शंकर. ९ कृष्ण.

॥९॥ त्यासी माया म्हणे कान्हया । आधीं देवपूजा करोनियां । मग मी तुज रे बा तान्हया । जेवूं घालीन निर्धारें ॥२१०॥ हरि म्हणे मातेप्रतीं । देव तरी आहेत किती । माता म्हणे भगवंती । परम दैवत दारुण ॥११॥ खंडेराव महाखडतर । भैरव दैवत महातीव्र । गणेश पावतो सत्वर । नाम घेतां आरंभीं ॥१२॥ ऐसें बोलतां माता ते । गद-गदां हांसोनि जगन्नाथें । म्हणे भज देवाधिदेवातें[2] । ते म्हणे आम्हांतें कैसा दिसे ॥१३॥ तत्काळ चतुभुज घनःश्याम । शंख चक्र गदा पद्म । पीतांबरधारी पुरुषोत्तम । यशोदेनें देखिला ॥१४॥ यशोदा नमस्कारी तत्काळ । सर्वेचि घालोनि मायाजाळ । जैसा पूर्वीं होता बाळ । दीनदयाळ तैसा झाला ॥१५॥ एके दिनीं जगत्पती । बोलावी देव्हाऱ्याच्या मूर्ती । म्हणे सांगा तुम्ही मातेप्रती । कीं कृष्णास आधीं वाढिजे ॥१६॥ माया आली देव्हारियाजवळी । तों धातुमूर्ती बोलती ते वेळीं । म्हणती सच्चिदानंद वनमाळी । भजें यासी सद्भावें ॥१७॥ कृष्णासी आधीं जेवूं घालीं । तरी तुझी पुजा आम्हांसी पावली । ऐसें ऐकतां माया[3] ते वेळीं । तटस्थ जाहली सप्रेम ॥१८॥ असो एके दिनीं श्रीहरी । खेळत असतां ओसरीवरी । माया म्हणे मुरारी । दुग्धपान करी कां ॥१९॥ हरि म्हणे मी दुग्धपान न करी । माता म्हणे बळिराम गेला बाहेरीं । तोंवरी तूं पूतनारी । दूध झडकरी पिईकां ॥२२०॥ बळिराम बाहेरून आलिया । तुज वांटा मागेल तान्हया । हरि म्हणे दुग्ध प्यालिया । काय होतें मज सांग ॥२१॥ बा रे शिखा वाढते साचार । काळें आंग होतें गौर । ऐकोनि हांसे यादवेंद्र । म्हणे पाहूं प्रचीत याची ॥२२॥ दुग्धाची वाटी मुखीं लाविली । शेंडी धरून पाहे वनमाळी । म्हणे कां शिखा नाहीं वाढली । तनू काळी दिसतसे ॥ २३ ॥ माता[3] म्हणे जगन्नायका । आजच कैसी वाढेल शिखा । हांसें येतसे वैकुंठनायका । बोल मातेचे ऐकोनि ॥२४॥ एके दिवशीं राम आणि कृष्ण । आंगणीं खेळती दोघेजण । हरीस म्हणे संकर्षण । तुज हें कळलें नाहीं कीं ॥२५॥ कोंडा देऊनियां जाणा । तुज पोसणें घेतलें कृष्णा । याची प्रचीत जगज्जीवना । पाहे तुज सांगतों ॥२६॥ मायबापें गोरीं तुझीं गोपाळा । त्यांचे पोटींचा तूं तरी

१ देवी. २ सर्व देवांचा जो अधिदेव म्हणजे मुख्य देव त्यातें. ३ यशोदा. ४ बळिराम. ५ विकत घेतलेला.

काळा । कोंडा देऊन घेतलें तुला । तैसेंच मजला कळलें पं ॥२७॥ ऐसें बोलतां भळिभद्र । स्फुंदस्फुंदोनि रडे यादवेंद्र । माता येऊन सत्वर । हृदयीं धरी गोपाळा ॥२८॥ पल्लवें पुसी राजीवनयन । म्हणे तुज बोलिलें कोण । स्फुंदस्फुंदोनि सांगे जगज्जीवन । मज पोसणा[१] म्हणे दादा ॥२९॥ माता म्हणे माझ्या उदरीं । तूं जन्मलासी मुरारी । बळिराम चाळवितो निर्धारीं । तुजलागीं गोपाळा ॥२३०॥ मातेनें कडेवरी घेतला । मुख चुंबित वेळोवेळां । निंबलोण उतरी वेल्हाळा । कृष्णावरूनि झडकरी ॥३१॥ एके दिवशीं उषःकाळीं । उठोनियां वनमाळी । एके गोपीचे घरीं ते वेळीं । कौतुक केलें अद्‌भुत ॥३२॥ ब्राम्हीं[२] मुहूर्तीं उठोन जाणा । गोपी गेलिया माघस्नाना । मागें सकळ गाई राना । लावूनियां दिधल्या ॥३३॥ बैल आणूनियां सकळ । तिच्या वाडियांत बांधी घननीळ । गोपी गृहा आली तत्काळ । धारा काढूं धांवतसे ॥३४॥ भरणा[३] घेऊनि बैसे खालती । तों वृषण हातास लागती । सर्व गाईंच्या कांसा धरीत हातीं । एकचि गति चहूंकडे ॥३५॥ विस्मित जाहली बाला[४] । तों तमांतक[५] उगवला । तों वृषभांनीं वाडा भरला । एकही गाय दिसेना ॥३६॥ कळली कृष्णाची करणी । गाऱ्हाणी सांगों येती गौळणी । माया वेताटी घेऊनी । शिक्षा करावया धांवत ॥३७॥ वेगें पळाला गोविंद । तों त्याच वाटेनें आला नंद । तों यशोदा म्हणे मुकुंद । धरा धरा वेगेंसीं ॥३८॥ तों नंदें धरिला ते समयीं । दृढ आलिंगिला निजहृदयीं । चुंबन देऊन लवलाही । यशोदेसी बोलत ॥३९॥ नंद म्हणे कां हो धांवसी । माया म्हणे सोडूं नका यासी । याणें पीडिलें गौळिणींसी । याचे खोडींसी अंत नाहीं ॥२४०॥ नंदापाशीं सांगे सांवळा । ह्या धमकटी[६] गौळिणी सकळा । मातेपाशीं वेळोवेळां । लटकींच देती गाऱ्हाणीं ॥४१॥ घेतीं नसतीच मजवरी आळ । मातेस खरें वाटे सकळ । हांसे यशोदा वेल्हाळ । नंदमुख विलोकूनि ॥४२॥ घरास आणिलें जगन्नाथा । नंद म्हणे मजपरता । भाग्याचा नाहीं तत्वतां । त्रिभुवनीं शोधितां हो ॥४३॥ एकदा बळिरामासीं हरि खेळे । गोपाळ दोहींकडे वांटले । तों कृष्णाकडे ते वेळे । डाव लागला खेळतां ॥४४॥ ऐसें देखोनि चक्रपाणी । बळिरामाचीं दोघें मुलें धरूनी ।

---

१ विकत घेतलेला. २ पहाटेची चार घटका रात्र शिल्लक राहिली असतां. ३ दूध काढण्याचें भांडें. ४ तरुण स्त्री, गौळण. ५ सूर्य. ६ दांडग्या.

त्यांच्या शिखा परस्परें बांधोनी । वृक्षावरी घालित ॥४५॥ मुलें ठेवूनि वृक्षावरतीं । आपण लपाला श्रीपती । बाळें सोडविलीं निश्चितीं । बळिरामें येऊनीयां ॥४६॥ यशोदेजवळी गाऱ्हाणीं । सांगो येती गजगामिनी[1] । म्हणती मुलांच्या शिखा बांधोनि । वृक्षडाहाळीवरी ठेवी ॥४७॥ माता म्हणे पूतनारी । किती सोसाव्या खोडी तरी । ऐक शास्त्र तरी पुढें मुरारी । यावरी हरि बोलतसे ॥ ४८ ॥ हरि म्हणे मातेसी । शास्त्र जें मज पढविसी । तें कोणाचें शास्त्र निश्चयेसी । सांग मजसी जननीये ॥४९॥ माता म्हणे देवाचें शास्त्र । मग बोलें राजीवनेत्र । तें शास्त्र पढतां साचार । काय देतो देव पैं ॥२५०॥ माता म्हणे देतो मुक्तीतें । हरि म्हणे ते तुजच होऊं दे माते । मी न सोडी चोरीतें । नवनीताच्या कदापि ॥५१॥ यशोदा म्हणे कृष्णनाथा । आण वाहे तूं तत्वतां । जे मी चोरी न करी सर्वथा । शपथ आतां बोले पैं ॥५२॥ गोरसावांचोनि न करी चोरी । माते आण तुझी निर्धारीं । ऐसें बोलतां कैटभारी[2] । माता हांसे गद्गदां ॥५३॥ एके दिवशीं यशोदा । जेवूं घालीं परमानंदा । दहींभात पुढें मुकुंदा । कालवोनि दिधला ॥५४॥ लोणचें आण माते झडकरी । येरी म्हणे आहे सोंवळ्याभितरीं । लोळणी घालीत मुरारी । म्हणे न जेवीं सर्वथा ॥५५॥ मग सोवळें विटाळोनी । आलें निंबें घाली जननी । गौळी भुलले अहंममतें[3]करूनी । नेणती करणी हरीची ॥५६॥ गोकुळींची एक म्हातारी । सुनेसी राखी दिवसरात्रीं । म्हणे कृष्णाचा वारा निर्धारीं । पडो नेदी सर्वदा ॥५७॥ यास येऊं देशील जरी मंदिरा । तरी मुकलीस आपुल्या संसारा । नांवरूपा न उरे थारा । झणीं यदुवीरा ऐक्य होसी ॥५८॥ तों एके दिवशीं मंदिरीं । एकलीच होती सुंदरी । वृद्धा गेली बाहेरी । तों मागें हरि पातला ॥५९॥ त्या गोपीस हरि भोगित । तों वृद्धा पातली घरांत । दोघांजणां हातीं धरित । बिदीसें[4] नेत ओढूनि ॥२६०॥ वृद्धा सांगे अवघ्याजणां । हीं दोघें धरलीं पहा नयना । लोक म्हणती सून पुत्र दोघाजणां । कोठें नेतीस म्हाताऱ्ये ॥६१॥ वृद्धा म्हणे हा घननीळ । तुम्ही नेणां काय लोक सकळ । नंदगृहास तत्काळ । दोघां घेऊन पातली ॥६२॥ तो तेथें खेळे हृषीकेशी । विस्मय वाटे वृद्धेशी । नंद म्हणे पुत्रसुनेसी । कां

---

१ हत्तीप्रमाणें मंद गतीनें चालणाऱ्या गोपी. २ कैटभ दैत्याचा शत्रु (श्रीकृष्ण). ३ अहंकारमदानें, मीपणानें. ४ रस्त्यावर.

आणिलें चावडिये ॥६३॥ वृद्धा म्हणे या दोघांसी धरिलें । नंद म्हणे तुझें काय गेलें । अवघ्यांनीं वृद्धेसी गोफाटिलें । निर्भर्त्सिलें सकळिकीं ॥६४॥ यशोदा म्हणे बाळावरी आळ । ऐसेच घेती जन सकळ । पूर्णब्रह्मानंद निर्मळ । कृष्ण माझा निर्धारीं ॥६५॥ मग आपुल्या घरा गेली वृद्धा । सोडून दिधलें परमानंदा । ज्याचिया गुणाची मर्यादा । शिव स्वयंभू नेणोचि ॥६६॥ एकदा कडे घेऊन हृषीकेशी । गोपी आल्या रविकन्यातीरासी । जैसा विद्युल्लताभार आकाशीं । तैसा दिसे समुदाय ॥६७॥ तों तेथें नाव खुंटली । घरास गेले तारक सगळी । गोपिकांनीं नाव सोडिली । आंत बैसल्या सर्वही ॥६८॥ एक नौकादंड करीं घेती । सव्यअपसव्य आवलिती । तों धारेमाजी निश्चितीं । नाव गेली तेधवां ॥६९॥ जुनी नाव अत्यंत पाही । छिद्रें पडलीं ठायी ठायीं । माजी उदक आलें लवलाहीं । न धरवत अतिवेगेंसीं ॥२७०॥ उदक देखतां युवती । परम भयभीत होती । म्हणती काय करावें श्रीपती । नौका बुडेल कीं आतां ॥७१॥ हरि म्हणे कंचुक्या काढूनी । बोळे घालोनि कोंडा पाणी । ऐसें ऐकोनि गजगामिनी । नावेचीं छिद्रें कोंडिती ॥७२॥ बोळे निघोनियां गेले । अधिकच पाणी आंत भरलें । गोपी म्हणती ये वेळे । काय सांग करावें ॥७३॥ हरि म्हणे वस्त्रें काढून बुजा । तैसेंच करिती आरजा । म्हणती काय करावें अधोक्षजा । संकट थोर मांडिलें ॥७४॥ तों तेथें सूर्य मावळला । असंभाव्य पर्जन्य वळला । तमें नभमंडप भरला । मोठा सुटला प्रभंजन ॥७५॥ भयानक लाटा उचंबळती । जळचरांचे पाळे धांवती । भ्यासुर मुखें पसरिती । प्रळयगति ओढवली ॥७६॥ गोपी म्हणती वैकुंठनाथा । विश्वव्यापका रमाकांता । पुराणपुरुषा अव्यक्ता । धांवें आतां ये वेळीं ॥७७॥ आमुचे प्राण गेले तरी काय । परी हरि बुडेल कीं आतां सये । प्रळय करील कीं याची माय । प्राण देईल ऐकतां ॥७८॥ पाहोनियां कृष्णमुखा । सद्गद रडती गोपिका । धांवे पावे इंदिरानायका । कृष्ण आमुचा वांचवीं ॥७९॥ जानूइतकें नीर गोपिकांस जाहलें । श्रीकृष्णास नाभीपर्यंत आलें । हरीस कडियेवरी घेतलें । कंठ दाटले गोपिकांचे ॥२८०॥ हृदयपर्यंत जाहलें जीवन । स्कंधीं घेतला जगज्जीवन । आकंठ उदक जाहलें पूर्ण ।

१ फजीत केलें. २ ब्रह्मदेव. ३ नावाडी. ४ वल्हविती. ५ चोळ्या. ६ ऋतु प्राप्त झालेल्या. ७ आलें. ८ आकाश. ९ सोसाट्याचा वारा. १० थवे.

म्हणती मरण आलें कीं ॥८१॥ देहांत आला जवळी । गोपिकांनीं मूर्ति सांवळी । हृदयीं तैसीच रेखिली । वृत्ति मुराली हरिरूपीं ॥८२॥ गोपी म्हणती सांवळे कान्हाई । जगन्मोहने कृष्णाबाई । ऐसें जन्मोजन्मीं देई । दर्शन तुझें राजसे ॥८३॥ आम्ही घेऊं अनंत जन्मां । परी तूं आम्हांसी खेळें मेघश्यामा । भक्तकामकल्पद्रुमा । ऐसाच भेटे पुढती तूं ॥८४॥ आपणां आलें निकट[1] मरण । परी गोपिका न सोडिती स्मरण । निर्वाणींचे भक्त जाण । राजीवनयन तुष्टला[2] ॥८५॥ पर्जन्य अकस्मात उघडला । अभ्र[3] वितळलें सूर्य प्रकटला । जळचरांचा मेळा दूर गेला । समीर राहिला स्थिर पैं ॥८६॥ अकस्मात नाव कडेसी । लागली देखोनि गोपिकांसी । आनंद जाहला न मोय[4] आकाशीं । निजगृहासी पातल्या ॥८७॥ यशोदेसी सांगती कृष्णचरित्र । आजि हरीनें केलें विचित्र । ऐकतां पापारण्य सर्वत्र । भस्म करी जाळूनि ॥८८॥ नाव तीरास लागली जेव्हां । गोपींचीं वस्त्रें तैसींच तेव्हां । तो जगद्गुरु त्याचिया मावा[5] । ब्रह्मादिकां न कळती ॥८९॥ जो अनंतब्रह्मांडनायक । लीलावतारी जगद्व्यापक । वस्त्रें निर्मावया काय अशक्य । दीनबंधु सर्वात्मा ॥२९०॥ हरिविजय-ग्रंथ हाचि समुद्र । साहित्य मुक्तें अतिपवित्र । त्यांचे शोधक सज्जन नर । बुड्या देती स्वानंदें ॥९१॥ बुडि दिधल्याविण हाता । मुक्तें न येती सर्वथा । अविंध होतीं जीं तत्वतां । गुरुकृपें विंधिलीं तीं ॥९२॥ तीं ओविली सद्गुणीं । समसमान चहूंकडूनी । ते मुक्तामाळ सतेजपणीं । संतांचे कंठीं डोलत ॥९३॥ ब्रह्मानंदा परात्परा । गोकुळपाळका दिगंबरा । वेदवंद्या श्रीधरवरा निर्विकारा अभंगा ॥९४॥इति श्रीहरिविजयग्रंथ ॥ संमत हरिवंशभागवत ॥ चतुर श्रोते परिसोत ॥ नवमाध्याय गोड हा ॥२९५॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥९॥ ओव्या ॥२९५॥

१ जवळ. २ संतुष्ट झाला. ३ ढग. ४ सामावे. ५ मोहिनी.

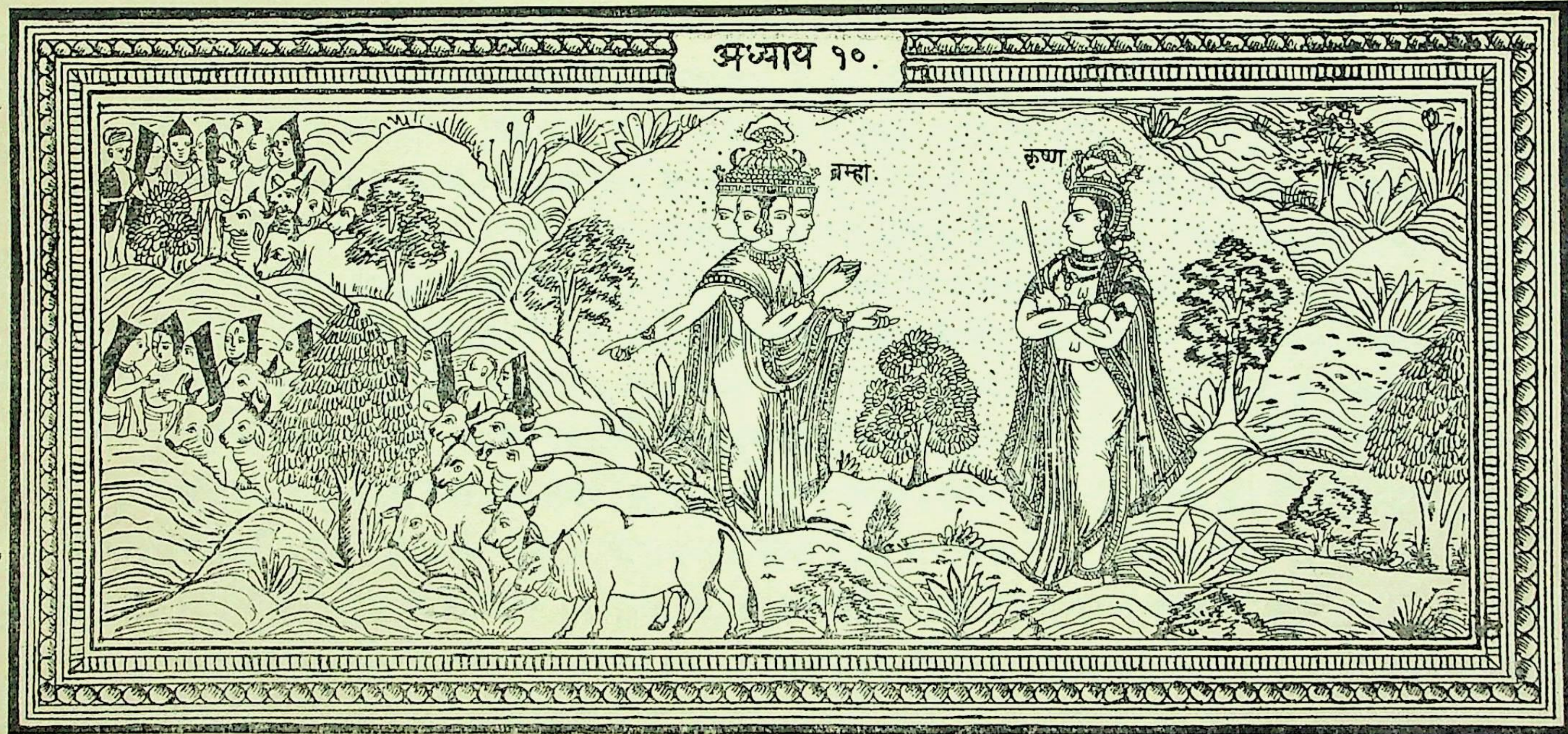

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय सिंहाद्रिवासी[1] । त्रिगुणातीता[2] परमपुरुषा । अत्रिनंदना परमहंसा । लीलावेषा दिगंबरा ॥१॥ जय जय सर्गस्थित्यंतकारणा । दत्तात्रेया मुनिमानसरंजना । अमलदलराजीवनयना । जगद्भूषणा जगद्गुरो ॥२॥ कैवल्यज्ञानदायका अवधूता । अवयवरहिता मायातीता । भक्तजनपालका अव्यक्ता । अपरिमिता निरंजना ॥३॥ सकळ योगियांत शिरोमणी । सच्चिदानंद मोक्षदानी । तो दिगंबर कटीं कर ठेऊनी । पंढरीये उभा असे ॥४॥ जें वेदांचें निजसार । जें सकल शास्त्रांचें जिव्हार[3] । तो हा भीमातीरीं दिगंबर । अति उदार सर्वात्मा ॥५॥ स्तंभें न उचले गगन । न करवे अवनीचें वजन । समुद्राचें किती जीवन । नव्हे प्रमाण सर्वथा ॥६॥ तैसें तुझे अपार गुण । शिव विरिंचि नेणती महिमान । तेथें मी एकजिव्हेंकरून । काय गुण वर्णूं तुझे ॥७॥ हरिविजयग्रंथसार । अवधूतांचें निजमंदिर । तेथें दूषण श्वान अपवित्र । प्रवेशेल कोठोनियां ॥८॥ असो नवमाध्यायीं कथन । गोपी नावेंत बैसोन । नौका बुडतां जगज्जीवन । रक्षी पूर्ण गोपींतें ॥९॥ जो पांचां साहांवेगळा जाणा । न ये पंचास्याच्या ध्याना । तो वैकुंठपीठींचा राणा । पांचां वर्षांचा जाहला ॥१०॥ गोपी म्हणती यशोदे सती । वत्सें चाराया धाडी श्रीपती । सवें देऊनि धाकुटे सांगाती । वनाप्रति धाडी कां ॥११॥ गांवांत असतां मुरारी । घरोघरीं करितो चोरी । सवें देऊन सिद्ध शिदोरी । पाठवावा वनातें ॥१२॥ असो प्रातःकाळीं उठोनियां । माता म्हणे ऊठ प्राणसखया । जाई वत्सें चारावया । काननाप्रति गोविंदा ॥१३॥ सवें घेऊनि धाकुट्या गोवळां । सकळ वत्सें करूनि गोळा । राजबिदीवरूनि सांवळा । वना चालिला जगदात्मा ॥१४॥ वाद्यें वाजताती गंभीर । घुमऱ्या मोहऱ्या पांवे सुस्वर । टाळमृदंगांचे झणत्कार । करिती गजर स्वानंदें ॥१५॥ तेथें मृगांकमरीच्याकारें । ढाळिताती दोहींकडे चामरें । हरीवरी पल्लवछत्रें । चिमणे गोपाळ धरिताती ॥१६॥ चिमणा श्रीकृष्ण सांवळा । चिमणा पीतांबर कांसे कसिला । चिमणी बरी कटीं मेखळा । विद्युत्प्राय झळकतसे ॥१७॥ चिंमण्या वांकी नेपुरें रुणझुणती । मजा पाहत वेदश्रुती ।

---

१ सिंहपर्वतावर राहणाऱ्या. २ सत्व, रज आणि तम या तीन गुणांच्या पलीकडच्या अशा. ३ सार. ४ परमहंस योग्यांचें. ५ शंकराच्या. ६ एक प्रकारचीं वाद्यें.

अध्याय १०.
ब्रम्हा
कृष्ण

न वर्णवे निर्गुणाची कीर्ती । म्हणोनि सगुणीं जडल्या त्या ॥ १८ ॥ चिमणींच हातीं मुरली । तेथें चित्तवृत्ति समूळ मुराली । मिथ्या माया सकळ हरली । चिमणी सांवळी मूर्ति पाहतां ॥ १९ ॥ चिमणीच घोंगडी शोभली । दशियांप्रति मोत्यें ओंविलीं । चिमणाच वेत करकमळीं । कमलनयनें धरिलासे ॥ २० ॥ चिमणे गळां मोत्यांचे हार । चिमण्या क्षुद्रघंटांचा गजर । गळां वनमाळांचे भार । शोभे किशोर नंदाचा ॥ २१ ॥ मूर्ति सांवळी गोमटी । अंगीं शोभे केशराची उटी । टिळक रेखिला ललाटीं । रत्नें मुकुटीं झळकती ॥ २२ ॥ कर्णीं कुंडलें मकराकार । नेत्र आकर्ण अति सुकुमार । मंदस्मितवदन सुंदर । रमावर शोभतसे ॥ २३ ॥ भोंवतें सखे गाती निर्भर । मृदंग वाजती सुस्वर । मध्यें पांवा वाजवी श्रीधर । महिमा अपार न वर्णवे ॥ २४ ॥ गोपिका आणि यशोदा सती । हरिस बोळवीत[1] जाताती । माता म्हणे श्रीपती । झडकरी येई माघारा ॥ २५ ॥ गोपांसमवेत जगन्निवास । आला तमारिसुतेचे[2] तीरास । नाना खेळ लीलाविलास । पुराणपुरुष दावितसे ॥ २६ ॥ यावरी कानननीं[3] जगदुद्धार । दिवस आला दोन प्रहर । शिदोऱ्या मेळवून समग्र । काला थोर मांडिला ॥ २७ ॥ कमलपत्राकार गोपाळ । मध्यें मिलिंद[4] तमालनील । कीं निधांनाभोंवते साधक सकल । साधावया बैसती ॥ २८ ॥ कीं फणिवरीं वेष्टिला चंदन । कीं विबुधीं वेष्टिला सहस्रनयन । कीं वराभोंवते संपूर्ण । वऱ्हाडी जैसे बैसले ॥ २९ ॥ कीं अनर्घ्य[6] रत्नाजवळी । मिळाली परीक्षकमंडळी । कीं कनकाद्रीभोंवतें सकळी । कुलाचल[7] बैसले ॥ ३० ॥ कीं मानससरोवर निर्मळ । त्याभोंवते बैसती मराळ । कीं वेष्टूनियां जाश्वनीळ । तपस्वी बैसती प्रीतीनें ॥ ३१ ॥ कीं श्रीकृष्ण सूर्यनारायण । गोप ते किरण प्रकाशघन । कीं हरिचंद्रास वेढून । उडुगण गोप बैसले ॥ ३२ ॥ आपुल्या शिदोऱ्या संपूर्ण । हरीपुढें ठेविती आणून । एकीं मांडेच आणिले जाण । अंतर्बाह्य गोड जे ॥ ३३ ॥ एकीं आणिली गुळवरी । एकाचा दहींभात भाकरी । एकाची ते शिळीच शिदोरी । सोडोनियां बैसले ॥ ३४ ॥ कोंड्याची भाकरी एक सोडित । एकाचा ताकभात झिरपत । एकाची शिदोरी विटली समस्त । चवी न लागे जेवितां ॥ ३५ ॥ सकळांसी म्हणे हरि तेव्हां । आपुलें वाढिलें उगेच जेवा । दुसऱ्याचा नका करूं हेवा । मनोभावापासूनि ॥ ३६ ॥ आपुलें पूर्वकर्म नीट नाहीं । दुसऱ्याचा हेवा

१ पोहोंचवीत. २ सूर्यकन्येच्या (यमुनेच्या.) ३ अरण्यांत. ४ भ्रमर. ५ द्रव्याभोंवते. ६ अमुल्य. ७ मोठे पर्वत. ८ शंकर ९ श्रीकृष्णरूप चंद्रास.

करूनि काई जें पेरिलें तें लवलाहीं । बाहेर उगवोनि ठसावे ॥ ३७॥ असो काला करितां मुरारी । त्यांतून पेंधा उठे झडकरी । आणिक वृक्षच्छायेसी निर्धारीं । जाऊनियां बैसला ॥ ३८ ॥ वेगळेंच थोंबं तयानें केलें । गोप आपणाकडे फोडिले । एकएक अवघेच गेले । टाकून एकले हरीसी ॥ ३९ ॥ गोपाळ म्हणती हृषीकेशी । काय सुख तुझे संगतीसी । नसतें जीवित्व आम्हांस देसी । फेरे चौऱ्यायशीं भोगावया॥ ४०॥ तूं आधीं एकला निर्गुण । तुज पुसत होतें तरी कोण । मग आम्ही तुज सगुण । करून आणिलें आकारा ॥ ४१ ॥ आम्हीं तुज नावरूपा आणिलें । महत्त्व चहूंकडे वाखाणिलें । तुज थोरपण आम्हीं दिधलें । तुवां वेगळें केलें आम्हां॥ ४२॥ तूं परब्रह्म मायेपरता । आणि जीवदशा आमुचे माथां। तूं अक्षय अचल अनंता। नाना पंथां पिटिशी आम्हां ॥ ४३ ॥ तूं जाहलासी निर्विकार । आम्हांसी लाविले नाना विकार । तूं ब्रह्मानंद परात्पर । निरय[2] घोर आम्हांसी कां ॥ ४४ ॥ तूं देवाधिदेव आत्माराम । तूं चराचरबीज फलद्रुम[3] । आमुच्या पाठीं क्रोध काम । दुर्जन परम लाविले ॥ ४५ ॥ तूं अज अजित अचल । आम्हां केलें सदा चंचल । तूं ज्ञानरूप अतिनिर्मल । अज्ञान सबल आम्हांसी कां ॥ ४६॥ तूं महाराज नित्यमुक्त । आम्हां केलें विषयासक्त । तूं मायेहून अतीत । अविद्यावेष्टित्व[4] आम्हांसी कां ॥ ४७॥ महामुनी सोंवळे मुरारी । ते तुज चिंतिती अंतरीं । आम्हांसी । न शिवती क्षणभरी । ऐसीं परी तुवां केली ॥ ४८॥ तूं मदनमनोहर पुतळा । आम्ही वांकडे विरूप अवकळा । तुझे बोल गोड लागती सकळां । आमुच्या बोला हांसती ॥ ४९॥ ऐसें बोलोनि गोवळे । अवघे पेंध्याकडे गेले । मग तेणें घननीळें । काय केलें ऐका तें ॥ ५०॥ आपण येऊन गोपांजवळ उभा ठाकला वनमाळी । तंव ते मिळोनि सकळी । बळें दडविती हरीतें ॥ ५१ ॥ म्हणती तूं नलगेसी आम्हांतें । म्हणोनि माघारे लोटती हातें । हरि काकुळती ये तयांतें । मी तुम्हांतें न विसंबे ॥ ५२ ॥ तुम्ही बोलाल जें वचन । त्याजसारिखा मी वर्तेन । सांगाल तेंच मी करीन । तुम्हाविण न गमे मज ॥ ५३॥ मत्स्यकूर्मादि अवतार। तुम्हांलागीं घेतले साचार। सूकरनरसिंहरूपें[5] सुंदर । तुम्हांलागीं धरिलीं म्यां ॥ ५४॥ पाळावया तुम्हांलागूनि । म्या निःक्षत्री केली अवनी[6] । पौलं-

१. ढोंग. २ नरक. ३ स्थावरजंगम वस्तुमात्राचा मूळबीजरूपी सफल वृक्ष. ४ अज्ञानाचें पांघरूण. ५ वराहावतार, नृसिंहावतार. ६ पृथ्वी. ७ रावणकुंभकर्णादि राक्षस.

स्त्यकुळ निर्दाळूनी । रक्षिलें म्यां तुम्हांतें ॥५५॥ ऐसा मी निजभक्तसहाय्यकारी । मज कां दवडीतां ये अवसरीं । ऐसें बोलतां हरीचे नेत्रीं । अश्रू वाहती भडभडां ॥५६॥ ऐसें ते क्षणीं देखोनी । पेंधा धांवोनि लागे चरणीं । आपुल्या नेत्रोदकेंकरूनी । हरिपदीं केला अभिषेक ॥५७॥ गडी स्फुंदत बोलती तेव्हां । वैकुंठपाळा गा माधवा । आम्ही तुज दवडूनि केशवा । ठाकलों होतों सर्वस्वें ॥५८॥ असो हरीस मध्यें बैसवूनी । काला मांडिला ते क्षणीं । आपुल्या हातें चक्रपाणी । कवळ देत निजभक्तां ॥५९॥ गडी म्हणती जगन्मोहना । आधीं ग्रास घे तूं जनार्दना । हरि म्हणे तुम्हांविना । ग्रास न घे मी सर्वथा ॥ ६० ॥ मग म्हणती गोपाल । तुजविण ग्रास न घेऊं सकल । रुसोनि चालिला घननीळ । जो वेल्हाळ वैकुंठींचा ॥६१॥ गोपाल धांवोनि लागती पायां । बैस बैस रे भक्तसखया । तुझेंच ऐकूं म्हणोनियां । कान्हयालागीं बैसविलें ॥६२॥ आधीं भक्तीं घेतला ग्रास । तैं शेष[1] सेवी जगन्निवास । जो परात्पर पुराणपुरुष । लीला अगाध दावितसे ॥६३॥ ऐसा नित्यकाळ यमुनातीरीं । काला करीत पूतनारी । आपुल्या हातें शिदोरी । वांटी हरि सकळांतें ॥६४॥ गडी म्हणती ते समयीं । आमुचा ग्रास तूं घेई । तुझा ग्रास लवलाही । आम्ही घेऊं गोविंदा ॥६५॥ मीपण आणि तूंपण । या दोहींचा ग्रास[3] करून । मग रुचि कैंची संपूर्ण । अनुभवेंकरून पहावें ॥६६॥ गोपाल करिती करपात्रें[4] । त्यांत कवल ठेविले राजीवनेत्रें । आलें लोणचीं चित्रविचित्रें । अंगुलिकासंधीं धरिताती ॥६७॥ मजा पहात ते परमहंस । भोंवते बैसले सदा उदास । जैसें मानस[5] वेष्टित राजहंस । मुक्त सेवूं बैसले ॥६८॥ मध्यें बैसला भुवनसुंदर । भोंवते गोपाळ दिगंबर । मानापमान समग्र । दोन्ही नेणती सर्वथा ॥६९॥ जैसी श्वानांची[6] विष्ठा । तैसी त्यांस वाटे प्रतिष्ठा । तरीच पावले वरीष्ठा । श्रीवैकुंठा हरीतें ॥७०॥ असो हरिमुखीं कवळ[1] । सकळ घालिती गोपाळ । उतरलें तैं शेष गोवळ । स्वयें घेती प्रीतीनें ॥७१॥ तों सकल निर्जर[7] ते वेळीं । विमानीं पाहती अंतराळीं । तों ब्रह्मानंद वनमाळी । काला कैसा करीतसे ॥७२॥ ब्रह्मा म्हणे ब्रह्मपद जाळावें । गोकुळीं निरंतर वसावें । इंद्र म्हणे रमाधवें[8] । कां येथें गोविलें आम्हां ॥७३॥ बोलती शशी सूर्य दोघेजण । आम्हां कृष्णें लाविलें भ्रमण ।

१ घास. २ शिल्लक राहिलेलें. ३ नाश. ४ ओंजळी. ५ मानससरोवर. ६ कुत्र्याची. ७ देव. ८ श्रीकृष्ण.

आपण गोकुळीं अवतरोन । भक्तजन मुक्त केले ॥ ७४ ॥ तेथींचा प्रसादकवल । जरी आम्हांसी प्राप्त केवळ । तरी मुक्त होऊं तत्काळ। मायाचक्रापासूनि ॥७५॥ मग देव म्हणती एक करावें । मत्स्य होऊनि अवघीं जावें । मित्रकन्याहृद्यीं[1] रहावें । प्रेमें तळपावें सादर ॥ ७६ ॥ गडियांसमवेत श्रीधर । हस्तप्रक्षालना[2] येईल जगदुद्धार । तें शेष सेवूनि उद्धार । सर्वही करूं आपुला ॥७७॥ सुरवर ऐसें बोलोन। कालिंदीजीवनीं जाहले मीन। तें एक जाणे जगज्जीवन। अंतरखूण तयांची॥ ७८ ॥ तों गडी म्हणती जगज्जीवना । चला जाऊं यमुनाजीवना । मग तो वैकुंठपीठींचा राणा । काय बोले तयांतें॥ ७९ ॥ म्हणे तृषा लागली जरी। तरी तक्र प्यावें निर्धारीं। अथवा दुग्धचि प्यावें वरी। परी नव[3]जावें यमुनेतें॥ ८० ॥ हरि म्हणे गाडियांतें। हात पुसावे घोंगडियांतें। ऐसें म्हणतां कान्हया तें । तेंचि सर्वांतें मानलें॥ ८१ ॥ गडी म्हणती जगज्जीवना । कां आर्वर्जिली बा यमुना । कोण्या विचारें मधुसूदना। कोप धरिला तिजवरी॥ ८२ ॥ मग म्हणे हृषीकेशी। बा रे येथें आली आहे विवशी। ते धरून नेईल सकळांसी। मी जावया भितों तेथें ॥ ८३ ॥ तंव पेंधा बोले वचन। तरी मी यमुनेसी जाईन । जीवन अगत्य सेवीन । आपुल्या करें[4]करोनियां ॥ ८४ ॥ हरि म्हणे रे पेंधिया । नसताचि घेऊं नको थाया[6] । तंव तो म्हणे प्राणसखया । मी सर्वथा न राहे ॥ ८५॥ हरि म्हणे पेंधियासी । तुज ग्रासील रे विवशी। तरी गे[7]ळ्यानें कडेसी। पाणी काढूनि सेविजे॥ ८६ ॥ मग पेंधा ते अवसरीं। वेगें आला यमुनातीरीं। न्याहाळूनि पाहे यमुनानीरीं। विवशी कोठें म्हणोनियां॥ ८७॥ तों यमुनाजीवनाचा खळाळ। कानीं पेंधा ऐके तुंबळ। गेळ्या खालता ठेविला तत्काळ । जाळें मोर्जी आंवळिलें॥ ८८ ॥ पेंधा म्हणे यमुनेसी । तूं बायको होऊन आम्हांसीं। हमामा आजि घालिसी। कैसी तगसी पाहीन आतां॥ ८९ ॥ जरी मी कृष्णदास असेन सत्य। तरीच तुज करीन शांत। म्हणोनि हामामा त्वरित। मांडियेला यमुनेसी ॥ ९० ॥ मग खळाळासीं पेंधा । हमामा घालितां न राहे कदा । तें कदंबातळीं गोविंदा । आनंदकंदा समजलें॥ ९१ ॥ कृष्ण म्हणे गडियांसी । पेंधा गेला यमुनेसी । तेथें आधींच होती विवशी। गति कैसी जाहली॥ ९२ ॥ समाचारासी गडी धाडिले। तेही पेंधियासी साह्य जाहले। म्हणती आम्हांसी इणें लाविलें। कृष्णभक्तांसी खळखळ॥ ९३ ॥ आणिक समाचारासी गडी धाडिले। तेही

१ यमुनेच्या उदकांत. २ हात धुण्यास. ३ जाऊं नये. ४ टाकली. ५ हडळ; भूत. ६ आग्रह; हट्ट. ७ तुंब्यानें. ८ कांचा. ९ कमरेस.

तेथेंच गुंतलें।आणिक मागून पाठविले।तेही जाहले साह्य पैं॥ ९४॥आले अवघे नवलक्ष गडी।बळकाविली यमुनाथडी।हमामा घालिती कडोकडीं।मेटाखुंटी येऊनियां॥ ९५॥ पेंधियासी पाठिराखे।मिळाले नवलक्ष सखे।घाई हमाम्याची देखे।एकसरें मांडिली॥ ९६॥जैसी मांडे रणधुमाळी । तैसी हमाम्याची घाई गाजली । सर्वांच्या मुखांस खेरसी आली।परी न सांडिती आंवांका॥ ९७॥प्राण जाहले कसाविस।परी कदा न येती हारीस।जे सकळ सुरांचे अंश।गोपवेषें अवतरले॥ ९८॥हे रामावतारीं वानर होऊन । केलें लंकेसी रणकंदन । जिहीं दशकंदर त्रासून।रामचंद्र तोषविला॥ ९९॥तेचि हे गोकुळीं गोपाल।पुन्हा अवतरले सकल । जरी राहील यमुनेचें जल । तरी उगे राहतील हे॥ १००॥कदंबातळीं नंदनंदन । एकला उरला जगज्जीवन।मुरली हातीं घेऊन।वेगें आला यमुनातीरा॥ १॥कौतुक पाहे श्रीहरी।गडी नाहींत देहावरी।मग म्हणे मुरारी।कां रे व्यर्थ शीणतां। २। आतां कां करितां श्रमा । खळाळासीं घालितां हमामा । तेथें नाहीं स्त्रीपुरुषप्रतिमा । कैसें तुम्हां न कळेचि॥ ३॥ ऐसें बोले शेषशायी । परी प्रत्युत्तर ते समयीं । कदा न देती कोणी कांहीं । थोर घाइ हमाम्याची॥ ४॥कृष्ण म्हणे जरी न राहे यमुना।तरी तेथें समर्पिती प्राणा । ऐसें जाणोनि वैकुंठराणा।काय करिता जाहला॥ ५॥जो निजजनप्राणरक्षण मुरारी।जो त्रिभुवनमोहन पूतनारी । तत्काळ मुरली वाजविली अधरीं । नादें भरी गगनातें॥ ६॥ मुरली वाजवितां मुरलीधर । सकलांची वृत्ति मुरली समग्र । मुराले सकलांचे अहंकार । मुरहरे थोर वेधिलें॥ ७॥ मनोहर ध्वनि उमटती। जैशा वेदश्रुती गर्जती । नकुल भोगी विचरती । एके ठायीं तेधवां॥ ८॥ व्याघ्र आणि गाई । निर्वैर चरती एके ठायीं । गजकेसरींस वैर नाहीं । थोर नवलाई हरीची॥ ९॥ प्राणी स्थिर राहिले चराचर।शांत जाहलें यमुनेचें नीर।मुरलींत म्हणे मुरहर।गडे हो स्थिर रहा आतां॥ ११०॥यमुना भिऊनि पळाली।सावध होऊन पहा सकळीं।ते पेंधियानें ऐकिलें ते वेळीं।शांत जाहली यमुना ते॥ ११॥मांडी थापटोनि सहजीं।पेंधा आपणातें नांवाजी । मग म्हणे भला मी पेंधाजी । बळिया आढ्य जन्मलों॥ १२॥ पेंधा म्हणे पहा चक्रपाणी । यमुना पळविली येच क्षणीं।मग बोले त्रिभुवनज्ञानी । अगाध करणी तुमची॥ १३॥ तुम्ही बळकट गोपाळ । तुम्हांसी देखतां विटे

१ झपाट्यानें. २ हट्टास पेटून. ३ फेंस. ४ हुरूप. ५ युद्ध. ६ रावण. ७ नाहींसारखी झाली. ८ श्रीकृष्णानें. ९ मुंगूस. १० सर्प. ११ नांदतात. १२ बलवान. १३ अघटित.

काळ। ऐसें बोले वैकुंठपाळ। गडी हांसती गद्‌गदां ॥ १४ ॥ गडियांसमवेत वनमाळी। वेगें परतला सायंकाळीं। देव मत्स्य जाहले यमुनाजळीं। तेही गेले स्वस्थाना ॥ १५ ॥ गोधनें घेऊन सांजवेळे। परतलें परब्रह्म सांवळें। सवें वेष्टित गोवळे। नाना वाद्यें वाजविती ॥ १६ ॥ कल्याण गौडी श्रीराग। मुरलींत आळवी श्रीरंग। वसंत पावक पद्मसुरंग। नीलांबर राग वाजवित ॥ १७ ॥ कनकदंडश्वेतचामरें। गोप ढाळिती वरी आदरें। झळकताती पल्लवछत्रें। एक तुंगारपत्रें वाजविती ॥ १८ ॥ आरत्या घेऊनि गोपिका। सामोऱ्या येती वैकुंठनायका। निंबलोण उतरती देखा। हरीवरूनि प्रीतीनें ॥ १९ ॥ निजमंदिरांत येतां जगजेठी। टाकोनियां घोंगडी काठी। धांवोनि यशोदेच्या कंठीं। घातली मिठी श्रीहरीनें ॥ १२० ॥ बळिरामें रोहिणीच्या गळां। मिठी घातली ते वेळां। एक गौर एक सांवळा। दाविती लीला भक्तांतें ॥ २१ ॥ ते साक्षात शेष नारायण। यशोदेनें पूजिले दोघेजण। दोघांसी करवूनि मार्जन। माया आपण टिळक रेखी ॥ २२ ॥ रत्नजडित पदकमाळा। घातल्या दोघांचिया गळां। चिमणा पीतांबर पिंवळा। कांसे कसिला मायेनें ॥ २३ ॥ षड्रस अन्न वाढूनी। आणिती जाहली रोहिणी। माया आपुल्या हातें करूनी। ग्रास घाली दोघांतें ॥ २४ ॥ नाना क्रतु करितां करितां। जो न घे अवदानें सर्वथा। तो यशोदेच्या हाता। पाहून मुख पसरित ॥ २५ ॥ झाडोनियां मंचक। वरी पाटोळा क्षीरोदक। शेष नारायण देख। दोघे तेथें पहुडती ॥ २६ ॥ क्षीरसागरींचीं निधानें। शेजे निजविलीं मायेनें। अनंत जन्में तपाचरणें। केलीं होतीं याचलागीं ॥ २७ ॥ असो उठोनि प्रातःकाळीं। माया जागे करी वनमाळी। कोमलहस्तें ते वेळीं। थापटीत यशोदा ॥ २८ ॥ ऊठ वेगें गोविंदा। जगन्मोहना आनंदकंदा। पुराणपुरुषा ब्रह्मानंदा। गडी पाहती वाट तुझी ॥ २९ ॥ जागा जाहला त्रिभुवनपती। माता हृदयीं धरी प्रीती। तों बळिभद्र महामती। उठता झाला ते क्षणीं ॥ १३० ॥ मुख प्रक्षालून ते क्षणीं। दोघां जेववी नंदराणी। हरीनें पांवा करीं घेऊनी। आळवीत गोपाळां ॥ ३१ ॥ प्राणसखे हो चला त्वरित। वेगें जाऊं काननांत। धरसें गोळा करूं समस्त। गोप धांवती तेधवां ॥ ३२ ॥ गौळिणींसहित यशोदा। बोळवीत जाय सच्चिदानंदा। ज्याचें स्वरूप शेषवेदां। ठायीं न पडे सर्वथा ॥ ३३ ॥ वाद्यें वाजविती गोवळे। मध्यें पूर्णब्रह्म मिरवलें। पाहतां गोपींचे डोळे। पातीं ढाळूं विसरले

१ निरनिराळ्या रागांचीं नांवें. २ सोनेरी दांड्यांच्या शुभ्र चवऱ्या. ३ पानांच्या छत्र्या. ४ स्नान. ५ यज्ञ. ६ आहुति. ७ अंथरूण. ८ उंची, रेशमी.

॥ ३४ ॥ पुढें जाती वत्सांचें भार । ते वत्सरूपें सकल ऋषीश्वर । पाळूनियां सर्वेश्वर । उद्धरीत तयांतें ॥ ३५ ॥ तंत वितंत घन-सुस्वर । वाद्यें वाजविती परम मधुर । मध्यें नाचत श्रीधर । जें त्रिभुवनसुंदर रूपडें ॥ ३६ ॥ देवांचे अवतार गोप । वत्सें तितुके ऋषीश्वररूप । सर्वें घेऊनि यादवकुलदीप । वनांतरीं हिंडतसें ॥ ३७ ॥ धन्य गोपाळांचे तप थोर । वश केला जगदुद्धार । जो योगि-मानसहृदयविहार[१] । न कळें पार वर्णितां ॥ ३८ ॥ मध्यें श्रीकृष्ण पांवा वाजवी । जो आदिपुरुष मायालाघवी । नाना अवतारभाव दावी । नृत्य करितां स्वानंदें ॥ ३९ ॥ टाळ मृदंग मोहरिया[२] । पांवे श्रृंगें घुमरिया[२] । रुद्रवीणे[२] पिनाकिया[२] । वाजविती सुस्वरें ॥ १४० ॥ घमंडी टाळाची घाई । करटाळिया फडकती पाहीं । गाती नाना गती लवलाहीं । नाकें वाजाविती वीणा एक ॥ ४१ ॥ नाना श्वापदें वाहती[३] वनीं । त्यांसीच देती प्रतिध्वनि । एक वृक्षावरी वानर होऊनी । बळें शाखा हालविती ॥ ४२ ॥ एक देती बळें भुभुःकार । तेणें नादावलें अंबर । एक म्हणती लंकानगर । आम्हींच पूर्वीं जाळिलें ॥ ४३ ॥ नाना परींचे टिळे रेखिले । वृक्षडाहाळे शिरीं खोंविले । एक वृक्षावरी गाती चांगलें । लीला अपार हरीची ॥ ४४ ॥ एक गायनाचा छंद पाहोन । तैसीच तुकाविती मान । एक टिरीचा मृदंग करून । वांकुल्या दावित वाजवित ॥ ४५ ॥ खालतीं लक्षूनिया एक । वरून फळें हाणिती देख । मयूरपिच्छें शिरीं कित्येक । अति सतेज झळकती ॥ ४६ ॥ एक बैसोनि वृक्षावरी । मयूराऐसाच ध्वनि करी । एक मंडूक[६] होऊनि निर्धारीं । अवनीवरी उडताती ॥ ४७ ॥ एक मांजराऐसा गुर्गुरी । एक कच्छ[७] होऊनि रांगती पृथ्वीवरी । एक वृषभ होऊनि धरणीवरी । धांवताती तुडवावया ॥ ४८ ॥ एक दृढ आसन घालिती । चरणांगुष्ठ करीं धरिती । दोघें उचलोन त्यास नेती । मग बैसती दुजे स्थानीं ॥ ४९ ॥ गुंजमाळा गळां आरक्त । वनमाळा डोलती पादपर्यंत । तुळसीमाळा सुवासित । परिमळत वन तेणें ॥ १५० ॥ एक खेळती चेंडू-फळी । एक वावडी उडविती निराळीं । एक लपंडाई ते वेळीं । नेत्र झांकून खेळती ॥ ५१ ॥ भोंवरा विटीदांडू चक्रें । एक हमामा घालिती गजरें । हुतुतु हुमली एकसरें । गोप घालिती आवडीं ॥ ५२ ॥ एक बळें झोंबी घेऊनी । एक एकासी पाडिती मेदिनीं[८] । एक सुरवाती टाकुनी । म्हणती शोधुनि काढा रे ॥ ५३ ॥ हे रामावतारीं बहु श्रमले । युद्ध करितां लंकेसी भागले । म्हणोनि गोकुळीं ये

१ योग्यांच्या मनामध्यें क्रीडा करणारा. २ एक प्रकारचें वाद्य. ३ शब्द करितात. ४ आकाश. ५ कमरेच्या मागच्या भागाचा. ६ बेडूक. ७ कासव. ८ पृथ्वीवर.

वेळे।ब्रह्मानंदें क्रीडती॥५४॥पूर्वी हे निराहार होते।म्हणोनि जेविती हरीसांगातें।आपुल्या हातें रमानाथें।ग्रास त्यांस घातले ॥५५॥असो वनीं खेळे जगदात्मा। वृक्ष भेदीत गेले व्योमा। त्या छायेसी शिवब्रह्मा।क्रीडा करूं इच्छिती॥५६॥अशोकवृक्ष उतोतिया।रायआंवळे आंबे खिरणिया।निंब वट पिंपळ वाढोनियां। सुंदर डाहाळिया डोलती॥५७॥डाळिंबी सुपारी सायन मांदार।चंदन मोहवृक्ष अंजीर। चंपक जाई परिकर। बकुळ मोगरे शोभती॥५८॥शेंवती जपावृक्ष[1] परिकर। तुळसी करवीर कोविदार। कनकवेली नागवेली सुंदर। पोंवळवेली आरक्त॥५९॥कल्पवृक्ष आणि कंचन।गरुडवृक्ष आणि अर्जुन।वाळियाचीं वेटें सुवासें पूर्ण।कर्पूरकर्दळी[2] डोलती॥१६०॥द्राक्षामंडप विराजती। शतपत्रें[3] कल्हारें विकासती। वृक्षांवरी चढती मालती। बोरी[5] डोलती फलभारें॥६१॥ शाल तमाल पारिजातक। शिरस आणि रायचंपक। फणस निंबोणी मातुलिंग सुरेख। कळंब महावृक्ष सुंदर॥६२॥नारिंगी बिल्व देवपाडळी।देवदारवृक्ष नभमंडळीं।अगरु[6] कृष्णागरु सुवासमेळीं।नभःस्थळीं परिमळती ॥६३॥ जायफळवृक्ष सुंदर।लवंगी नाना लता परिकर।येत सुगंध मलयसमीर[7]।रुंजती भ्रमर कमलांवरी॥६४॥कपित्थ[8] ताड माड सुंदर वाढले।सूर्यवृक्ष टवटविले।औदुंबर सदा फळले।इक्षुदंड रसभरित॥६५॥मयूर चातकें बदकें।कस्तुरीमृग जवादा-बिडालकें[9]।राजहंस नकुळ चक्रवाकें।अतिकौतुकें विचरती॥६६॥कोकिळा आळविती पंचम स्वर।विपिन तें सुवासित मनो-हर। ऐसिया वनांत श्रीधर।वत्सभार चारीतसे॥६७॥दिवस आला दोन प्रहर।वृक्षच्छायेसी समग्र।वत्सें गोळा करून जगदु-द्धार।कळंबातळीं बैसला ॥६८॥काला मांडिला घननीळें।गोप भोंवते वेष्टून बैसले। सकळ सुरवर पातले। विमानीं बैसोनि पाहावया॥६९॥ वत्सें जीं होतीं गोळा केलीं। तीं चरत चरत दूर गेलीं। कमळासनें[10] देखोनी ते वेळीं। मनामाजी आवेशला ॥१७०॥म्हणे श्रीकृष्ण पूर्ण अवतार। किंवा अंशरूप आहे साचार।हा पुरता पाहूं विचार।मांडिलें चरित्र कमलोद्भवें॥७१॥ येऊनिया वृंदावनीं। परमेष्ठी अवलोकी नयनीं। म्हणे वत्सें न्यावीं चोरूनी।करील करणी कैसी पाहूं॥७२॥हा पयःसागरनि-वास[11]।जरी असेल पुराणपुरुष।तरी प्रताप दावील विशेष।अति अद्भुत मजलागीं॥७३॥जरी हा असेल माझा जनिता।तरी

१ जास्वंद. २ कापुरकेळी. ३ एक प्रकारचें कमळ. ४ पांढरें कमळ. ५ बोरी. ६ चंदन. ७ मलयपर्वतावरील वारा. ८ कवठीचा वृक्ष. ९ एक प्रकारचीं रान मांजरें. १० ब्रह्मदेव. ११ क्षीरसागरवासी.

प्रत्यया येईल मज आतां।ऐसें कल्पून विधाता[2] । वत्सें नेलीं क्षणमात्रें ॥७४॥ आपली माया वरी घातली । सत्यलोकीं नेऊन लपविलीं।तों इकडे सच्चीदानंद वनमाळी।काला वांटीत बैसला ॥७५॥ नाना प्रकारचीं लोणचीं।ज्यांची देवही नेणती रुची। चवी पहावया दध्योदनाची[1]।लाळ विरींचि[2] घोंटीतसे॥७६॥गोप मुखीं घालिती ग्रास।वरतें दाविती देवांस।तें शेषप्राप्त नव्हे कोणास । बहु तपें तपतां हो॥७७॥धन्य धन्य गोकुळींचे गोप । अनंत जन्में केलें तप।तें एकदांचि फळलें अमूप॥चित्स्वरूप वश्य केलें॥७८॥कीं पूर्वीं बहुत मख केलें । कीं अनंत तीर्थीं नाहले । कीं वातांबुपर्ण[3] सेवून तप केलें । शीत उष्ण सोसूनियां ॥७९॥कीं त्रिवेणीसंगमीं[4] पाहीं।शरीर घातलें करवतीं त्यांहीं।त्या पुण्यें क्षीराब्धीचा जांवई।वश केला गोपाळीं॥१८०॥असो ब्रह्मा तेथें येऊन गुप्त।हरिलीला विलोकित।म्हणे येणें पूतना तृणावर्त।शटकासुर मारिला॥८१॥इतुकेनि हा पुरुषार्थी।आम्ही न मानूं श्रीपती । ऐसें परमेष्ठी मनीं चिंती । तों गडी बोलती हरीतें ॥८२॥ वत्सें बहु दूरी गेलीं । घेऊनि येईं वनमाळी।आतां वळावयाची पाळी । तुझीच असे ये वेळीं॥८३॥ऐसें ऐकतां वचन।उठिला इंदिरामनमोहन।जो मायातीत निरंजन।चैतन्य-घन जगद्गुरु॥८४॥वेणु खोविलासे पोटीं।कक्षेसी[5] धरी श्रृंग[6] आणि काठी।दध्योदन वाम करपुटीं।ग्रास जगजेठी घालीतसे ॥८५॥वत्सें पहात पहात दूरी । गेला वैकुंठपुरविहारी।इकडे गोपाळ कवळ घेऊनि करीं।वाट पाहती कृष्णाची॥८६॥हातीं-चा ग्रास[7] राहिला हातीं । मुखींचा कदा न गिळिती । तटस्थ हरीची वाट पाहता। म्हणती श्रीपति कां न ये ॥८७॥तों ब्रह्मदेवें केलें विंदाणं[8] । वासरें नेलीं चोरून।इकडे वनीं यादवकुलभूषण।वत्सें शोधीत हिंडतसे॥८८॥वत्सें न दिसती ते वेळां।म्हणोनि पूर्वस्थळासी हरि आला । तों न दिसे गोपमेळा । घेऊन गेला विधाता[2]॥८९॥कळलें विरिंचीचें विदाणं।मग मनीं हांसे नारा-यण।म्हणे कमलोद्भवाचा अभिमान।दूर करावा तत्वतां॥१९०॥मग काय करी रमाजीवन[9]।सर्व स्वरूपें जाहला आपण।ज्या ज्या वत्साचा जैसा वर्ण । मनमोहन तैसा होय॥९१॥चितार भिंगारें खैरें । मोरें सेंवरें आणि कैरें । तांबडें काळें पांढरें।अवघीं वासरें आपण जाहला॥९२॥ढवळें सावळें चितळें । पोवळें पारवें डफळें । तैसींच रूपें घननीळें।असंख्यात धरियेलीं॥९३॥

---

१ दहींभाताची. २ ब्रह्मदेव ३ वायु, उदक आणि पानें. ४ गंगा, यमुना व सरस्वती यांच्या संगमांत. ५ बगलेंत. ६ एक प्रकारचें वाद्य; वेणू. ७ घास. ८ कौतुक; करणी. ९ श्रीकृष्ण.

वडजे वांकडे गोपाळ।एक धाकुटे एक विशाळ।एक रोडके एक ढिसाळ।होय सकळ आपण ॥९४॥ मोडके कुब्जे काणे बहिर। गोरे सांवळे सुंदर।तितुकीं स्वरूपें श्रीधर।आपण नटला एकदांचि॥९५॥त्यांची घोंगडी पायतण पांवे।तितुकीं स्वरूपें धरिलीं कमलाधवें। कटिसूत्र वनमाला श्रृंगे[१] सर्वे। मयुरपिच्छें जाहला॥९६॥वेत्रें[२] घुमरिया शिदोरी जाळें।लघू दीर्घ सूक्ष्म विशाळें। अनंतब्रम्हांडगोपाळें[३]।रूपें सकळ धरियेलीं॥९७॥सायंकालीं हृषीकेशी।परतोन आला गोकुळासी।ज्याची ज्याची सेवे जैसी। तैसाच होय जगदात्मा॥९८॥कोणास न दिसे विपरीत। कृष्णमाया परमाद्भुत।एक संवत्सर निश्चित।याच प्रकारें लोटला ॥९९॥ब्रम्हा मनीं वाहे अभिमान।म्हणे आतां गोकुळ पाहूं जाऊन।काय करित असे कृष्ण।गोपवत्सांविण तो॥२००॥ब्रह्मा गुप्तरूपें पाहे। तों पूर्ववत बैसला आहे। शिदोरी वांटीत लवलाहे। गोपाळांसी निजकरें॥१॥पांचा वर्षांची मूर्ती।आकर्ण नेत्र विराजती। कंठीं मुक्तमाळा डोलती। पदकें झळकतीं अतितेजें॥२॥ चिमणाच कांसे पीतांबर पिंवळा। दशांगुलीं मुद्रिका वेल्हाळा। चिमणी झळके कटीं मेखळा।नेपुरें खळखळां वाजती॥३॥असो गोपाळ जेविती स्वानंदें। गदगदां हासती ब्रम्हानंदें। त्यांच्या मुखीं ग्रास गोविंदें। आपुल्या हस्तें घालिजे॥४॥तों गडी म्हणती नारायणा। वत्सें दूर गेलीं कानना।तुझीच पाळी मनमोहना। लौकर घेऊनि येइजे॥५॥ब्रह्मा गुप्तरूपें पाहे अवलोकूनी।म्हणे अगाध श्रीहरीची करणी।अभिमान होता माझे मनीं। सृष्टिकर्ता मीच असे॥६॥महा अद्भुत वर्तलें।दोंठायीं वत्सें आणि गोवळे।सत्यलोकीं आपण नेले।ते तों संचलें तैसेचि॥७॥हा होय माझा जनिता। आदिमायेचा निजभर्ता। जो अनंत ब्रह्मांडकर्ता।करून अकर्ता तोचि हा॥८॥तों इकडे कैवल्यदानी। वत्सें शोधीत हिंडे वनीं। दध्योदन करीं घेऊनि।ग्रास वदनीं घालीतसे॥९॥शिरीं मयूरपिच्छें साजिरीं।घोंगडी शोभे खांद्यावरी। वनीं हिंडे पूतनारी। अति तांतडी चहुंकडे॥२१०॥ काखेसी शिंग आणि वेत्र। जो मायालाघवी राजीवनेत्र। हांसतसे श्रीधर।ग्रास घेत हिंडतसे॥११॥ऐसें देखोनि विधाता[४]। म्हणे हा क्षीराब्धिशायी माझा पिता।ज्याचा[५] महिमा वर्णिता। वेदशास्त्रां अतर्क्य॥१२॥ याच्या नाभिकमळीं जन्मलों। दिव्य सहस्र वर्षें मी श्रमलों। कमलनालामाजी उत-

१ एक प्रकारचें वाद्य; वेणू. २ वेताची काठी. ३ अनंतकोटी ब्रह्मांडांमधील प्राणिमात्रांच्या इंद्रियांचें नियमन करणाऱ्यानें. ४ संचय. ५ ब्रह्मदेव.

रलों । जाजावलों बहुत मी ॥ १३ ॥ मग अत्यंत निर्बुजोनी । कमलावरी बैसलों येऊनी । मग या जगद्गुरूनें तेच क्षणीं । दिव्यज्ञान उपदेशिलें॥ १४॥म्यां हरिस्वरूप नेणोनियां । गेलों वत्स गोप घेऊनियां।आतां शरण रिघावें याच्या पायां । प्रेमभावें अनन्य ॥१५॥ निरंजनीं सांपडला श्रीधर । समोर येऊन चतुर्वक्त्र । साष्टांग घातला नमस्कार। प्रेमें अंतर सद्गदित ॥१६॥ जैसा कनकदंड पृथ्वीवरी । हरिचरणीं शिरें ठेविलीं चारी । नेत्रोदकें अभिषेक करी । अष्टभाव उमटले ॥१७॥ मागुती करी प्रदक्षिणा । वारंवार घाली लोटांगणा । सवेंचि उठोनि विलोकी ध्याना । तों दहींभातें वदन माखलेंसे ॥१८॥ मग जोडोनि दोन्ही कर । स्तविता जाहला चतुर्वक्त्र । म्हणे जय जय जगदुद्धार । निर्विकार निर्गुण तूं ॥१९॥ नमो महामायाआदिकारणा । अज अजिता विश्वभूषणा । पुराणपुरुषा जगन्मोहना । गुणागुणातीत, तूं ॥२२०॥ जय जय नागेंद्रदेहशयना । कमलपत्राक्षा विश्वपालना । परात्परा शुद्धनिरंजना । भवमोचना भवहृदया ॥२१॥ जय जय कृष्णा करुणार्णवा । हे केशवा देवाधिदेवा । हे नारायणा अपारवैभवा । हे माधवा गोविंदा ॥ २२ ॥ हे विष्णो मधुप्राणहरणा । हे त्रिविक्रमा बलिबंधना । हे श्रीधरा हृत्पद्मशयना । पद्मनाभा परेशा ॥२३॥ हे दामोदरा संकर्षणा । हे वासुदेवा विश्वरक्षणा । हे प्रद्युम्नजनका मनमोहना । हे अनिरुद्धा अधोक्षजा ॥२४॥ हे पुरुषोत्तमा नरहरे । हे अच्युत जनार्दन सुरारे । हे उपेंद्रमधुकैटभारे । हे पूतनारे श्रीकृष्णा ॥२५॥ हे कृष्णा सजलजलदवर्णा । हे कृष्णा अमलनवपंकजलोचना । हे कृष्णा इंदिरामनरंजना । हे भक्तरक्षका यादवेंद्रा ॥२६॥ हे कृष्णा ब्रह्मानंदमूर्ती । हे कृष्णा अनंतकल्याण अनंतकीर्ति । हे कृष्णा जगद्भूषणा जगत्पति । अतर्क्यगति वेदशास्त्रां ॥२७॥ हे कृष्णा परममंगलधामा । हे कृष्णा मृडमानसविश्रामा । हे कृष्णा जलजनाभा अनामा । सकलकामातीत तूं ॥२८॥ अपराध आचरे बालक । परी क्षमा करी निजजनक । भुवनसुंदर लक्ष्मीनायक । सुखदायक सकळांतें ॥२९॥ सर्व अपराध तूं क्षमा करी । पीतवसना असुरारी । माझिये मस्तकीं श्रीहरि । वरदहस्त ठेवीं तुझा पैं ॥ २३० ॥ पुढती घाली लोटांगण । सप्रेम धरिले कृष्णचरण । याउपरी नंदनंदन । व्रजभूषण काय बोले ॥३१॥

१ दिङ्मूढ होऊन. २ ब्रह्मदेव. ३ कृष्णा. ४ हृदयकमळाच्या ठायीं असणाऱ्या. ५ शंकराच्या मनविश्रामा.

ऊठ ऊठ चतुरानना । सांडोनि देहबुद्धि अभिमाना । आपुल्या स्वस्वरूपस्मरणा । माजी विलसें सर्वदा ॥ ३२ ॥ ऐसें बोलतां जगज्जीवन । सत्वर उठला कमलासन । कृष्णें दृढ हृदयीं आलिंगून । करी समाधान तयाचें ॥ ३ ३ ॥ मनमोहन पूतनारि । कृष्ण हस्त ठेवी त्याचे शिरीं । विरिंचि तृप्त झाला अंतरीं । सुखसमुद्रीं निमग्न ॥ ३ ४ ॥ वत्सें गोप हरि झाला होता । सादर विलोकी जों विधाता । तंव त्या कृष्णमूर्ति तत्वतां । पाहतां जाहला तन्मय ॥ ३ ५ ॥ लक्षानुलक्ष कृष्णमूर्ती । शंखचक्रादि आयुधें हातीं । श्रीवत्सादि चिन्हें झळकती । श्रीनिकेतनासमवेत ॥ ३ ६ ॥ शृंग वेत्र पांवे पायतण । सर्व स्वरूपें नटला नारायण । असंख्य मूर्ती घनश्यामवर्ण । दुसरेपण दिसेना ॥ ३ ७ ॥ असंख्य नाभिकमलें विराजमान । तेथें असंख्य विरिंचि शिव सहस्रनयन । चंद्र सूर्य कुबेर वरुण । सृष्टि संपूर्ण चालविती ॥ ३ ८ ॥ कमलाप्रति भिन्न भिन्न ब्रह्मांड । चित्रविचित्र पमर प्रचंड । वैकुंठ कैलासादि उदंड । पदें दिसती कमलाप्रति ॥ ३ ९ ॥ समाधिस्थ झाला विधाता । अहंकृति गेली पाहतां पाहतां । वाचा राहिली बोलता । वृत्ती समस्त निमाल्या ॥ २ ४ ० ॥ मुख्य मूर्ति त्यांत कोण । न दिसे कांहीं दुजेपण । वृंदावनींचे द्रुम पाषाण । श्वापदें कृष्णरूप दिसती पैं ॥ ४ १ ॥ भू आप तेज वात नभ । दिसती कृष्णरूप स्वयंभ । सरिता सिंधु चराचर सुप्रभ । श्रीवल्लभरूप दिसती ॥ ४ २ ॥ हरली सकल अहंकृति । अनंत ब्रह्मांडें अनंत कीर्ति । अनंत वेद अनंत शास्त्ररीती । कीर्ति गाती अनंत ॥ ४ ३ ॥ अनंत पुराण अनंत कला । अनंत अवतार अनंत लीला । अनंत स्वरूपें आपण नटला । दाविती सोहळा विधातया ॥ ४ ४ ॥ बहुत आकृती नाना याती । स्त्री पुरुष नपुंसक व्यक्ती । अवघा ओतला वैकुंठपती । नाहीं स्थिति दूसरी ॥ ४ ५ ॥ विराट हिरण्यगर्भ महत्तत्व जाण । न दिसे स्थूल लिंग कारण । न चले तर्काचें विंदाण । अवघा जगज्जीवन ओतला ॥ ४ ६ ॥ जागृति स्वप्न सुषुप्ति तुर्या । अवस्था गेल्या हरोनियां । सृष्टिस्थितिप्रलयसर्वसाक्षिणीया । न उरे माया समूळीं ॥ ४ ७ ॥ विश्व तैजस प्राज्ञ प्रत्यगात्मा । ब्रह्मा विष्णु रुद्र परमात्मा । अवघा एक जगदात्मा । नामानामाती तजो ॥ ४ ८ ॥ अकार उकार मकार । चवथा अर्धमात्रा ओंकार । रजतमसत्वविकार । सर्व

१ ब्रह्मदेवा. २ स्वरूपाचें स्मरण म्हणजे मी कोण, आलों कोणीकडून व करावयाचें काय याच्या विचारांत. ३ झाडें. ४ कौशल्य; चातुर्य.

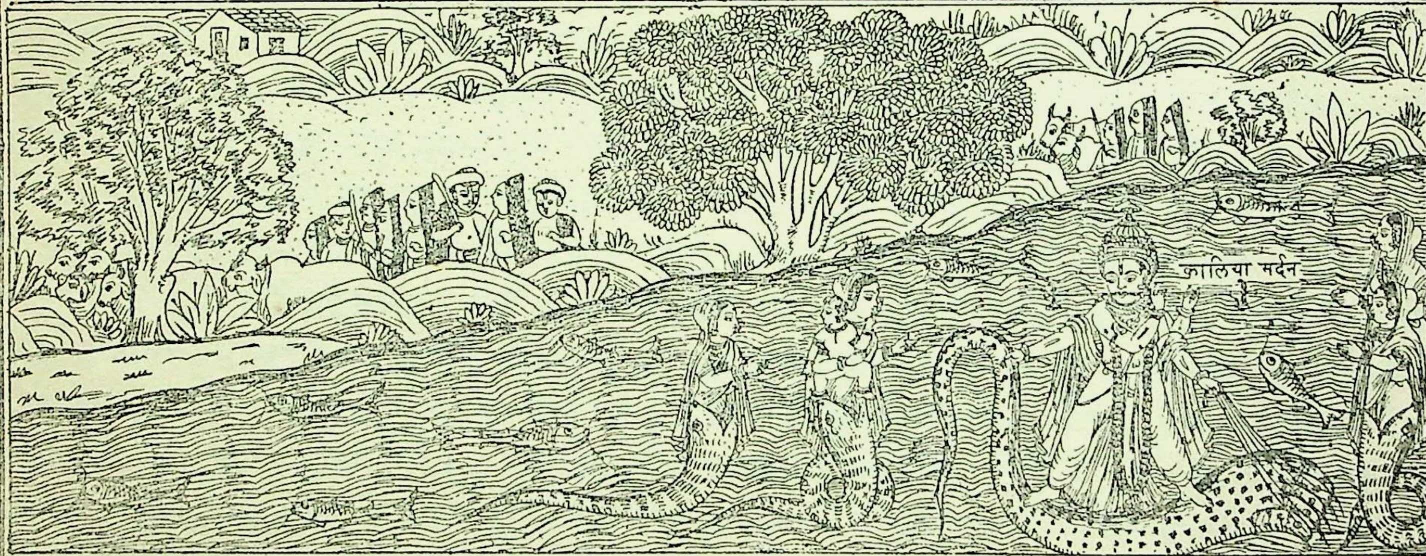
यादवेंद्र ओतला ॥४९॥ वैखरी मध्यमा पश्यंती परा । वाचा खुंटल्या नयनीं धारा । पाहतां ब्रह्मानंदा उदारा । ब्रह्मा जाहला समाधिस्त ॥२५०॥ अवस्था जिरवूनि पोटीं । नेत्र उघडोनि पाहे परमेष्ठी । तों श्वापदें सर्व सृष्टि । निर्वैर तेथें खेळती ॥५१॥ गाई व्याघ्र निर्वैर देख । खेळे नकुल दंदशूक। वारण मृगेंद्र होती एक। हरिप्रतापेंकरूनि ॥५२॥ पुढती ब्रह्मा घाली लोटांगण । म्हणे धन्य धन्य आजि जाहलों पूर्ण । काय करूं ब्रह्मपद घेऊन । सदा राहों वृंदावनीं ॥५३॥ पदाभिमानें आम्ही नाडलों । निजस्वरूपा विसरलों । कामक्रोधचोरी नागवलों । अंतरलों हरिपायां ॥५४॥ नाहीं आमुची आत्मशुद्धि । दृढ धरिली देहबुद्धी । वेष्टित सदा आधिव्याधी । आत्मशुद्धि कैंची मग ॥५५॥ सांडूनि सकल अभिमान । होऊनि वृंदावनीं तृणपाषाण । तेथें लागती कृष्णचरण । तेणें उद्धरोन जाऊं आम्ही ॥५६॥ विधि जाहला निरभिमान । मग बोले जगत्पालन । म्हणे निजपदीं राहें सावधान । दुरभिमान टाकूनियां ॥५७॥ ब्रह्मा करी प्रदक्षिणा । पुढती मिठी घाली चरणा । आज्ञा मागोनि रमाजीवना । निजस्थाना विधि गेला ॥५८॥ गोपवत्सें जीं चोरूनि नेलीं । तीं अवघीं सोडून दिधलीं । कृष्णें आपुली रचना झांकिली । आपणामाजी सत्वर ॥५९॥ वत्सें गोप ब्रह्मयानें नेलें । मागुती फिरोन आणिलें । परी हें चरित्र कोणास न कळे । हरीवांचोनि सर्वथा ॥२६०॥ विधीनें पूर्वीं गोपाळ नेले होते । तैसेंच मागुतीं बसविले तेथें । कृष्ण घेऊन वत्सातें । सत्वर आला त्यांजवळी ॥६१॥ एक संवत्सरपर्यंत । नेले होते गोप समस्त । परी हरिमाया अद्भुत । न कळे चरित्र तयांसी ॥६२॥ गडी म्हणती श्रीहरि । लौकर येई तूं पूतनारि । आम्ही ग्रास घेऊन निजकरीं । वाट तुझी पाहतों ॥६३॥ गद्गदां हरि हांसला । त्यांमाजी येऊन बैसला । तों वासरमणि अस्ता गेला । सत्वर परतला गोकुळा ॥६४॥ वत्सें आणि गोवळे । जाती परम उल्लाळें । बळिरामासी कांहीं न कळे । हरीनें केलें चरित्र जें ॥६५॥ कृष्णमुखाकडे पाहे बळिराम । तों ईषद्धास्य मेघश्याम । गुज कळोनि सप्रेम । बळिभद्र तेव्हां जाहला ॥६६॥ गोवर्धनीं ज्या गाई चरती। त्या ओरसों येऊनि वत्सें चाटिती। गौळी गोकुळींचे धांवती।

१ वाणीचे चार भेद. २ सर्प. ३ नागवलों. ४ देहासंबंधी कामक्रोधादिक सहा विकारांचा वरचढपणा. ६ आनंदानें. ७ किंचित् हास्ययुक्त. ८ गुप्त गोष्ट. ९ जवळ.

हृदयीं धरिती बाळकांतें ॥६७॥ तें कौतुक पाहान । हांसतां शेषनारायण । शचीरमणा[1] न कळे ही खूण । इतर कोठून जाणती ॥६८॥ थोर दाविलें कौतुक । विरिंचि पोटींचें बालक । त्यासी कृपेनें वैकुंठपालक । रमानायक बोलिला ॥६९॥ दिधलें अद्भुत दर्शन । हरिला सकळ अभिमान । गोकुळींचे सर्व जन । ब्रह्मानंदें डुलती ॥२७०॥ आरत्या घेऊनि गोपिका । सामोऱ्या येती त्रिभुवननायका । निजमंदिरा आला भक्तसखा । यशोदा माता आलिंगी ॥७१॥ केलें जेव्हां वत्सहरण । तेव्हां पांच वर्षांचा श्रीकृष्ण । पुढिले अध्यायीं कालियामर्दन । सावधान परिसावें ॥७२॥ गोकुळीं अवतरला यादवेंद्र । तोचि पंढरीं ठेवून कटीं कर । भीमातीरीं दिगंबर । ब्रह्मानंद उभा असे ॥७३॥ हरिविजयग्रंथ वरिष्ठ । हेंचि षड्रसअन्नें भरिलें ताट । ज्यांसी भक्तिक्षुधा[2] उत्कट । तेचि जेविती प्रीतीनें ॥७४॥ जे निंदक रोगिष्ठ सहजीं । कुटिलता कुपित उदरामाजी । परम दुरात्मे[3] भक्तकाजीं । देह कदा रुळेना ॥७५॥ ऐसे अभक्त क्षयरोगी जाण । त्यांस न जिरे हें अन्न । असो क्षुधार्थी जे भक्तजन । त्यांहींच भोजन करावें ॥७६॥ जो आनंदसंप्रदायभूषण । ब्रह्मानंदें यतिराज पूर्ण । श्रीधर तयासी अनन्य शरण । जैसें लवण सागरीं ॥७७॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । श्रोते चतुर परिसोत । दशमाध्याय गोड हा ॥२७८॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥अध्याय॥ १०॥ ॥ओंव्या ॥२७८॥

१ इंद्रास. २ भक्तिरूप भूक. ३ मोठे दुष्ट. ४ या नांवाचा श्रीधरकवीचा पिता. ५ संन्याश्यांत श्रेष्ठ.

अध्याय ११.
कालिया मर्दन

श्रीगणेशाय नमः । जय जय इंदिरावरा श्रीरंगा । निजजनहृत्पद्मनीलभृंगा । अज अजिता अव्यंगा । सकलरंगातीत तूं ॥ १ ॥ नीलग्रीवभूषणारिरोहणा । पयोब्धिहृदयरत्नमनमोहना । सरसिजोद्भवजनका नीलवर्णा । सप्तावरणा वेगळा तूं ॥ २ ॥ अनंतकोटिकामसुंदरा । सकलरंगचालका परम उदारा । अमला पराभारतीअगोचरा । विर्विकारा निर्द्वंद्वा ॥ ३ ॥ भवनाग विदारकपंचानना । विद्वज्जनमनमांदुसरत्ना । नाकळसी पंचास्याच्या ध्याना । सकलकल्याणनिकेतना तूं ॥ ४ ॥ दुर्जन-दानवकुलानिकृंतना । अरिवर्गप्रतापभंजना । गहनमायाविपिनदहना । तमनाशना ज्ञानसूर्या ॥ ५ ॥ अगम्य तूं दशशत-नयना । न वर्णवसी दशशतवदना । दशशतहस्ताचिया किरणां । नाढळसी तूं शोधितां ॥ ६ ॥ निकटभीमातटविहारा । आदिपुरुषा श्रीदिगंबरा । ब्रह्मानंदा श्रीधरवरा । पुढें चरित्र चालवी ॥ ७ ॥ दशमाध्यायाच्या अंतीं कथा । हरीसी स्तवोनि नारदपिता । गोपवत्सें देऊनि मागुता । निजस्थानासी पावला ॥ ८ ॥ यावरी प्रातःकाळीं एके दिवशीं । गोगोप घेऊन वैकुंठविलासी । आला तमारिकन्यातीरासी । लावण्यराशि जगदात्मा ॥ ९ ॥ उष्णकाळ वसंतमास । माध्यान्हासी आला चंडांस । त्याच्या करप्रतापें सकलांस । तृषा विशेष वाढली ॥ १० ॥ धांवती गाईंचे कळप । कृतांतभगिनीतीरासमीप । ज्या ऱ्हदीं कालिया दुष्ट सर्प । महादुर्मति वसे तेथें ॥ ११ ॥ जगद्वंद्यास टाकून मागें । गोगोप पुढें धांवती वेगें । हरि समीप नसता कर्मभोगें । प्राप्त झालें दुःख पैं ॥ १२ ॥ सेवितांच यमुनाजीवन । गोगोप झाले गतप्राण । यमानुजातीरीं मृत्युशयन । सकळीं केलें एकदां ॥ १३ ॥ दुरावतां धराधरशयन । अकल्पित विघ्नें पडती दारुण । यालागीं कमलपत्रा-क्षाचे चरण । न विसंबावे सर्वदा ॥ १४ ॥ हातीं वंशवाद्य घेऊन । तेथें पावला पद्माक्षीरमण । तंव ते अनाथ प्रेतें होवोन । गोगोपाल पडियेले ॥ १५ ॥ ऐसें देखोनि कृपार्णवें । निजवल्लभें कमलाधवें । करुणाकरें विलोकितां आवघें । निद्रिस्थापरी ऊठती ॥ १६ ॥ अनंतब्रह्मांडींचे प्राणी । जीववी जो कृपावलोकनीं । तेणें गोप धेनु तेच क्षणीं । कृपाकटाक्षें उठविले हो ॥ १७ ॥ मग उठोनि ते वेळां । तटस्थ विलोकिती तमालनीला । म्हणती याचे हातीं जीवनकला । सकल जीवांच्या

१ महादेवाचें भूषण जें सर्प त्यांचा अरि गरुड त्याजवर बसणाऱ्या. २ क्षीरसागररांत राहणाऱ्यांचे हृदयरत्न जी लक्ष्मी तिच्या मनास आनंदित करणाऱ्या. ३ परादि वाणीभेदांना अदृश्य. ४ शंकराच्या. ५ इंद्रास. ६ शेषास. ७ सूर्याच्या. ८ किरणांनीं. ९ यमुनातीराजवळ. १० शेषशायी; श्रीकृष्ण.

असती हो ॥१८॥ आम्ही प्राशितां विषजीवन । समस्त पडिलों कुणपें[1] होऊन । येणें कृपेचें करूनि निकेतन । आमुचे प्राण रक्षिले ॥१९॥ असो मनीं विचारी जगदात्मा । कालिंदीऱ्हदीं हा दुष्टात्मा । यास दवडावें न करावी क्षमा । तरीच सर्वां सुख होय ॥२०॥ परमदुष्ट हा अहि साचार । सळसळां कढे यमुनेचें नीर । जिकडे उदकावरून जाय समीर । तिकडे संहार चराचरजीवां ॥२१॥ अंतरिक्षें द्विज जातां उडोन । मृत्यु पावती चडफडोन । कालियानयनींचा पेटतां अग्न । वनें जळोनि भस्म होती ॥२२॥ तेथींचा जिकडे जाय प्रभंजन[2] तिकडे वृक्ष जाती जळोन । मग तें कोण प्राशील जीवन[3] । स्पर्शही जाण न करवे ॥२३॥ त्याच डोहीं येऊन । कालिया वसावया काय कारण । पूर्वी सर्व उरगें[4] मिळोन । माधववाहना[5] शरण गेले ॥२४॥ म्हणती तूं आमुचा संहार करिसी । तरी अभय देईं एक आम्हासी । तंव सुपर्ण[6] म्हणे प्रतिवर्षी । पूजा नेमेंसीं पैं देणें ॥२५॥ सर्वी मान्य केलें वचनासी । भाद्रपदशुद्ध पंचमीचे दिवसीं । आदरें पूजावें विनायकासी । तरीच सर्पांसी निर्भय ॥२६॥ एक रथभरी अन्न । त्यावरी एक उरग ठेवून । देती खगपतीस[6] नेऊन । नेमेंकरून प्रतिवर्षी ॥२७॥ तों हा कालिया मदें करून । न पूजी अरुणानुजालागून[6] । तें विहंगोत्तमें[6] ऐकोन । म्हणें जिवें मारीन कालिया ॥२८॥ अंडजप्रभुभेणें[6] लपावया । ठाव कोठें न मिळे कालिया । तों यमुनाडोहीं त्या पक्षिवर्या[6] । शाप होता पूर्वीचा ॥२९॥ यमुनाजीवनींचे मत्स्य काढोनि । उरगरिपु[6] भक्षी अनुदिनीं । तों तेथें सौभरी नामें महामुनी । भानुजातीरीं[7] तप करी ॥३०॥ मत्स्य अवघे मिळोन । सौभरीस गेले शरण । म्हणती तूं साधु येथें असोन । आम्हांलागून गरुड मारी ॥३१॥ मग मत्स्य कैवारें वदे सौभर । येथींच्या जीवना स्पर्शतां खगेंद्र[6] । तत्काळ मृत्य पावेल साचार । ऐकोन मत्स्य सर्व तोषले ॥३२॥ तें विष्णुवहनें जाणोन । पुन्हा त्याजिलें तें स्थान । त्या ऱ्हदीं कालिया म्हणून । राहिला येऊन द्विजेंद्रभयें ॥३३॥ असो ऐसा दुष्ट अहीं[8] । नेत्र उघडोनि जिकडे पाही । वृक्षवनें जळती सर्वही । पाषाणही उलती हो ॥३४॥ एक कदंबवृक्ष राहिला । वरकड वृक्षांचा संहार जाहला । तरी त्यावरी पूर्वी खगपति बैसला । सुधारसघट नेतां

१ प्रेतें. २ वारा. ३ पाणी. ४ सर्प. ५ श्रीविष्णु त्याचें वाहन जो गरुड त्याला. ६ गरुड. ७ यमुनेच्या तीरावर. ८ सर्प.

हो ॥३५॥ घट ठेविला होता पलमात्र । तेणें अमर झाला तरुवर । यालागीं कालियाविष दुर्धर । न जाळी त्या कदंबा ॥३६॥ सिंहावलोकनें तत्त्वतां । श्रोते हो परिसा मागील कथा । यमुनातीरीं जगत्पित्याचा पिता । उठवी प्रेतें सकलही ॥३७॥ मनांत इच्छी स्कंद[1]तातमित्र । हा काढावा येथून अमित्र[2] । म्हणोनी कादंबावरी श्रीधर । चढे साचार तेधवां ॥३८॥ उदयाचलावरी सहस्रकर[3] । तैसा दिसे क्षीराब्धिजावर । कीं ऐरावतारूढ सहस्रनेत्र[4] । त्रिभुवनेश्वर तैसा दिसे ॥३९॥ तो वैकुंठींचा सुकुमार । श्यामसुंदर नंदकुमर । कादंबावरी श्रीधर । दीनोद्धार शोभतसे ॥४०॥ कालियामर्दन आरंभिलें जेव्हां । सहा वर्षांची मूर्ति तेव्हां । उर्ध्ववदनें कमलाधवा । गोप सर्व विलोकिती ॥४१॥ परम सुवास पीतवसन । दृढ कशिलें स्वकरेंकरून । सुरंग पदर खोवून । मुक्तामाळा सांवरिल्या ॥४२॥ कटिसूत्र सरसाविलें । कर्णीं रुळती दिव्य कुंडलें । आकर्णपर्यंत नेत्रोत्पले । मुख विकासिलें सुहास्य ॥४३॥ सुनीळ रसें ओतिले अखंड । तैसें आजानुबाहु दंड । ते बळें वाजवून प्रचंड । हाक फोडिली तेधवां ॥४४॥ तो वैकुंठींचा वेल्हाळ । सुकुमारतनु तमालनीळ । उडी घातली तत्काळ । गोप सकळ पाहती ॥४५॥ उडीसरसें जीवन त्या वेळे । शतधनुष्य उंच गेलें । कल्लोळ तीरास आदळले । विषनीरांचे[5] तेधवां ॥४६॥ परम अद्भुत केलें गोपाळें । अदितिसुत[6] सकळ धांवले । विमानारूढ पाहों लागले । अद्भुत कर्तव्य हरीचें ॥४७॥ मृडानीसहित[7] मदनदहन[8] । शचीसहित[9] सहस्रनयन । सावित्रीसहित कमलासन । कौतुक पाहों धांविन्नले ॥४८॥ मित्रकन्याजीवनीं जगज्जीवन । भुजदंड आफळी क्रोधायमान । परम दारुण घोष ऐकोन । धांवे दुर्जन अहि[10] तो ॥४९॥ महाकपटी सर्प काळा । शत फणा ताठरा विशाळा । धुधुःकारासरशा ज्वाळा । महाकराळा उठती ॥५०॥ नेत्रीं देखिला जगन्मोहन । मायाचक्रचालक शुद्धचैतन्य । जें मीनकेतनारीचें देवतार्चन । सनकादिक ध्याती जया ॥५१॥ सनकादिकांच्या हृदयसंपुटीं । जे कां पहुडे मूर्ति गोमटी । पद्मोद्भव आणि धूर्जटी । वाहती मुकुटीं आज्ञा ज्याची ॥५२॥ असो ऐसिया मुरमर्दना । राजीवनेत्रा सुपर्णवहना । कालिया देखोन व्रजभूषणा । धांवोन डंखी[11] वर्मस्थळीं

१ स्कंद म्हणजे स्वामी कार्तिकेय त्याचा पिता जो शंकर त्याचा मित्र कृष्ण. २ शत्रु. ३ सूर्य. ४ इंद्र. ५ विषयुक्त पाण्याचे. ६ देव. ७ पार्वतीसहित. ८ शिव. ९ इंद्राणीसहित. १० सर्प. ११ दंश करी.

॥५३॥ दंश करूनि स्थळीं स्थळीं । वेढे घालूनि मूर्ति आंवळी । सच्चिदानंदतनू सावळी । आच्छादिली काळसर्पें ॥५४॥ जो विद्वज्जनमानसमराळ । अनंतकल्याणदायक घननीळ । जो पुराणपुरुष भक्तवत्सल । सर्पें सकळ आवळिला ॥५५॥ राहूनें ग्रासिला वासरमणी । केतु [१]रमाबंधूस झाकी गगनीं । कीं ईश्वरास माया वेष्टूनी । आपुली करणी दावित ॥५६॥ कीं पूर्वीं [२]दशरथात्मजांसी । [३]पाकशासनशत्रु बांधी नागपाशीं । तैसें कालियानें जगद्वंद्यासी । वेढे घालूनि आंवळिलें ॥५७॥ भुजंगें वेष्टिला परमपुरुष । न हाले न बोले हृषीकेश । लीलावतारी जगन्निवास । लीला भक्तास दावितसे ॥५८॥ ऐसा देखतां श्रीपती । गोप गाई तीरीं पाहती । महाआक्रोशें हांक देती । हृदय पिटिती धबधबां ॥५९॥ गगनीं पाहती निर्जर । [४]देवललना देखती समग्र । त्यांच्या नेत्रीं वाहे नीर । शोक अपार जाहला तयां ॥६०॥ तटस्थ पाहती नयनीं । भुजंगें वेष्टिला चक्रपाणी । त्या दुःखेंकरूनि धरणी । उलों पाहे तेधवां ॥६१॥ हा यमुनेसी जाहला वृत्तांत । गोकुळीं काय वर्तली मात । दुश्चिन्हें परम अद्भुत । जाणविती लोकांतें ॥६२॥ चपला पडती कडकडोन । अद्भुत सुटला [५]प्रभंजन । उडुगण पावती पतन । लोक शोकें विव्हल ॥६३॥ कांपों लागली [६]धरित्री । उगेच अश्रु येती जननेत्रीं । कलाहीन नरनारी । भय अंतरीं वाटतसे ॥६४॥ कमलापतीची जननी । परम विव्हल शोकेंकरूनी । लिडकूं लागले स्तन दोन्ही । अश्रु नयनीं वाहती ॥६५॥ मिळाले गौळी गोपी समस्त । नंदही धांवे भयभीत । यशोदा बाहेर आली धांवत । रोहिणी येत लवलाहें ॥६६॥ घरींच होता [७]संकर्षण । बाहेर आला धांवोन । यशोदा म्हणे जगज्जीवन । कोण्या वनांत गेला रे ॥६७॥ सोडू-नियां घरदार । वनांत जाती समग्र । बाळें संगतीं जाती सत्वर । श्यामसुंदर पहावया ॥६८॥ वृद्धें सांडूनि देहगेहआशा । पाहों इच्छिती परमपुरुषा । म्हणती काय जाहलें हृषीकेशा । कोण्या वनीं पहावें ॥६९॥ तों [८]ध्वजवज्ररेखाचिन्ह । [९]हरि-पदमुद्रा देखती जन । भोंवतीं गोपदें [१०]सघन । पुढें गोचरण उमटले ॥७०॥ जिकडे उमटले गाईंचे खूर । त्याच पंथें गेला मुरहर । जैसे वेदश्रुतींचे भार । स्वरूप निर्धार दाविती ॥७१॥ असो नंदयशोदा सकल जन । आले यमुनातीरा धांवोन । तंव

१ चंद्रास. २ रामलक्ष्मणास. ३ पाकनामक दैत्याला शासन करणारा जो इंद्र त्याचा शत्रू इंद्रजित. ४ देवस्त्रिया. ५ मोठा वायु. ६ पृथ्वी. ७ बळराम. ८ ध्वजाच्या आणि वज्रांच्या रेषांनीं युक्त. ९ कृष्णाच्या पावलांचे ठसे. १० दाट.

तेथें गोप शोकेंकरून । मूर्च्छा येऊन पडतातीं ॥७२॥ तों भुजंगें वेष्टिला वनमाळी । सर्वीं देखिला तेच वेळीं । एकचि हांक तेव्हां जाहली । तो शोक वर्णिला नवजाय॥७३॥यशोदा म्हणे गा कान्हया । आतां तुज कोठें पाहूं तान्हया । बा रे धांव कां लवलाह्या । विसांविया गोपाळा ॥७४॥ स्तनीं दाटलासे पान्हा । कोणास पाजूं राजीवनयना । माझिया पाडसा मनमोहना । निजवदना दावी रे॥७५॥धांव धांव गे माझे कान्हाई । सांवळे सुकुमारे सखे बाई । उदार डोळसे कृष्णाबाई । कोणे ठायीं पाहूं तूंतें ॥७६॥ दधि दुग्ध तूं सर्व खासी साई । राजसा मी तुज न बोले कांहीं । पाडसा एकदा भेट देई । धांवोनियां मज आतां ॥७७॥ तुज म्यां बांधिलें उखळासी । म्हणवून सखया रुसलासी । आग लागो माझिया हातांसी । श्रीकृष्णासी बांधिलें म्यां ॥७८॥ काय काय आठवूं बा रे तव गुण । उर्वी[1] न पुरे करितां लेखन । सकळ गोपी शोकेंकरून । मस्तकें अवनीं आपटिती ॥७९॥ एक वृक्षःस्थळें पिटिती । एक दीर्घस्वरें हांक देती । नंदाचे नेत्रीं अश्रु वाहती । पडे क्षितीं मूर्च्छित ॥८०॥ हंबरडा फोडोनि बोभाती गाई । अश्रु वाहती नेत्रीं पाहीं । यशोदा म्हणे आतां सर्वही । प्राण देऊं येथेंचि॥८१॥सकल स्त्रियांसमवेत कृष्णमाया । चालिली डोहामाजी प्रवेशावया । तंव बळिराम आडवा येऊनिया । म्हणे ऐका गोष्टी एक ॥८२॥ त्रिभुवन-नायक हा वनमाळी । त्यास भय नाहीं कदाकाळीं । कृतांतही कांपे चळचळीं । कृष्णप्रताप देखतां ॥८३॥ बळिभद्राचें वचन ऐकोनि । सकळां सौख्य वाटे मनीं । त्याच्या वचनीं विश्वास धरूनी । तटस्थ नयनीं पाहती ॥८४॥ असो इकडे कालिंदीवनीं । कालियें हरि बांधिला आंवळोनी । यावरी श्रीकृष्ण प्रताप[2]तरणी । काय करिता जाहला॥८५॥दृढ वेढे घातले भुजंगें[3] । शरीर फुगविलें रमारंगें । कालियादेह तडतडी वेगें । वेढे काढिले तेधवां ॥८६॥ जरी क्षणभरी न काढिता वेढे । तरी ठायीं ठायीं होते तुकडे । महाविखारें[4] त्या प्रचंडें । भयें वेढे काढिले॥८७॥हरीस सांडून ते वेळां । भुजंग जाहला हो वेगळा । भडभडां गरळज्वाळा । मुखावाटे सोडितसे ॥८८॥ मडकें भाजलें जैसें तप्त । तैसे नेत्र दुष्टाचे आरक्त । नासिकाद्वारें उष्ण श्वास सोडित । प्रळयाग्नीच्या शिखा जैशा ॥८९॥ जिव्हा सुळसुळीत दुधडा । शतफणा कराळ प्रचंडा । पर्वतशृंगें जेंवि

१ पृथ्वी. २ पराक्रमाचा सूर्यच असा. ३ कालियानें. ४ जबर विषारी जो कालिया त्यानें.

दाढा। दंत तीक्ष्ण तयाचे ॥९०॥ परम भासुर अधरप्रांत। ते जिव्हेने क्षणक्षणां चाटित। करकरां कोधें दांत खात। हरीस लक्षोनि सक्रोध ॥९१॥ क्रोधें थरथरां अंग कांपत। नेत्र गरगरां भोंवंडित। पुढें दंश करावया जपत। मग रमानाथ काय करी ॥९२॥सहा वर्षांची मूर्ति होय। पुरुषार्थ ब्रह्मांडीं न समाय। झेंपा घालोनि लवलाहे। धरिला भुजंगम पुढती तो॥९३॥आधीं गरगरा भोंवंडूनि। बळें आफळी यमुनाजीवनीं। निर्भय निःशंक चक्रपाणी। वेदपुराणीं वंद्य जो ॥९४॥ जो उरगांचा[२] काळ पूर्ण। त्यावरी बैसोन करी गमन। तो हा पुराण पूतनाप्राणहरण जन्ममरण त्या नाहीं॥९५॥क्षणक्षणां आफळूनी सर्प। हरिला समूल बलप्रताप। गळाला दुर्जनाचा दर्प। जाहलें श्रमित अंग पैं ॥९६॥ सवेंच शिरीं पाय देऊनि भगवंतें। पुच्छ धरिलें वामहस्तें। तांडवनृत्य श्रीजगन्नाथें। आरंभिलें तेधवां॥९७॥निजपदघातेंकरूनी। शतफणा लववी मोक्षदानी। सप्त ताल सांवरूनी। नृत्य करी भगवंत॥९८॥जो क्षीराब्धिशायी वैकुंठविहारी। तो चपळ नृत्यकरी कालियाफणांवरी। फणा लववी यमुनानीरीं। श्वास उदरीं न समाय॥९९॥चुकावूनि पळों पाहे भुजंग। परी न सोडी भक्तभवभंग। जो कां फणांवरी व्यंग। टांच हाणोन तुडवितसे॥१००॥जो सर्वांतरात्मा[३] भगवान। जो कां पूर्णब्रह्म सनातन। तो कालियाशिरीं नृत्य करून। पाहतां भक्त सुखी होती॥१॥नृत्य करी भगवंत। गोकुळींचे जन तटस्थ पाहत। विमानीं सुरवर विस्मित। न हालत नेत्रपातीं ॥२॥ आनंदें टाळ विणे वाजविती। मृदंगवाद्यें झणत्कारिती। एक करटाळिया पिटिती। नृत्यगति पाहोनियां ॥३॥ मदनमनोहर वेधक मूर्ती। कल्याणदायक अगाध कीर्ती। पहावया अष्टनायिका[४] धांवती। विस्मित होती किन्नर॥४॥नृत्य करितां भगवंत। वांकी नेपुरें रुणझुणत। सुरंग पीतांबर रुळत। कटिमेखळा झळके वरी॥५॥हस्तसंकेत दावी वनमाळी। मुद्रिका झळकती दशांगुळीं। दिव्य पदक वक्षःस्थळीं।मुक्तामाळा डोलती॥६॥मंदस्मित सुहास्यवदन।आकर्ण विराजती राजीवनयन।कर्णी कुंडले देदीप्यमान। निढळीं केशर झळकतसे॥७॥रत्नजडित मुकुट माथां। ऐसी मूर्ति नृत्य करितां। नानागती नाचतां नाचतां।चक्राकार दिसतसे॥८॥मग दिव्य सुमनांचे संभार। वर्षताती सकल निर्जर। देखोनि मूर्ति मनोहर। देवांगना वेधिल्या

१ आपटी. २ सर्पांचा. ३ सर्वांचा अंतरात्मा म्हणजे जीव, जगज्जीवन. ४ अष्ट महासिद्धि.

॥९॥ म्हणती तनुमनधनेंसी अभिमान । सांडावा यावरून ओंवाळून । अनंत जन्मींचें तपाचरण । तरीच जगज्जीवन प्राप्त होय॥ १०॥असो नृत्य करितां त्रिभुवनपती । टाळ मृदंग देव वाजविती । कालियाचे प्राण निघों पाहती । सकल शक्ति आकर्षिल्या ॥ ११॥मुखीं शोणित[1] वाहत । उरग[2] पडिला मूर्च्छित । विराली अहंकृति समस्त । गर्वरहित झाला कालिया ॥ १२॥ श्वासोच्छ्वास सोडावया । जंव शिर जाय उचलावया । हरी तें टांचें रगडूनियां पुन्हा । हालवेनासें करी॥ १३ ॥भुजंग आठवी श्रीजगन्निवासा । धांव धांव बापा पुराणपुरुषा । जगत्पालका रमाविलासा । सोडवीं दासासी येथूनियां ॥ १४॥ मी करितों ज्याचिया स्मरणा । तो शिरीं नाचतो समजेना । त्रिभुवनाचा भार सोसेना । प्राण सोडूं पाहतसे ॥ १५॥ अनंत ब्रह्मांडें ज्याचे पोटीं । तो मस्तकीं नाचे जगजेठी । असो कालिया होऊनि कष्टी । मूर्च्छागत पडियेला॥ १६ ॥मग त्या भुजंगाच्या नितंबिनी । करीं रत्नदीप आरत्या घेऊनी । शरण येती तेच क्षणीं । भक्तवल्लभा हरितें ॥१७॥ देव करिती स्तुतीतें । शिवविरिंचिआदि गाती ज्यातें । हें कळलें नागकन्यांतें । कीं जगदात्मा हाचि पैं ॥ १८॥ कालिया झाला श्रमें मूर्च्छित।जवळीं असतां नेणें भगवंत।सुर विमानीं स्तुति करीत । तेंही श्रवणीं पडेना॥ १९ ॥शरण आल्या आपुल्या स्त्रिया । हेंही न समजेचि कालिया।केवळ मूढदशा पावोनियां । जगत्पतीस नेणेचि॥ १२० ॥जैसें जवळीं दिव्यरत्न असोनी । अंधासी कदा न दिसे नयनीं । कीं पिशाचास न समजे मनीं । आपण कोण आहों तें॥ २१ ॥कीं जो सुषुप्तिडोहीं[3] बुडाला । त्यास सहस्राक्ष[4] प्रसन्न होऊं जरी आला । परी न कळे जैसें त्याला । तैसें झालें कालियातें ॥ २२॥ असो देखोनि शार्ङ्गपाणी[5] । शरण येती भुजंगकामिनी[6] । गेल्या देह गेह विसरोनी । पतिभयें अति विव्हळ ॥ २३॥ न सांवरिती कबरीभार[7] । गळोनि पडती अलंकार । ढळलें वक्षःस्थळींचे पदर । विव्हळ शरीर जाहले॥ २४॥एकीचीं लेंकुरें करिती स्तनपाना । ते युवती दावी जगन्मोहना । कीं लेंकुरें देखोनि व्रज भूषणा । कृपा येईल म्हणोनि ॥ २५॥ एक पसरोनि अंचला । चुडेदान मागती तमाळनीळा । अश्रु वाहती एकीच्या डोळां । करुणा गोपाळ दाविती ॥ २६॥ एकी उभ्या ठाकती बद्धांजुळी । एकी दृढ लागती चरणकमळीं । एकी काकुळती येती वनमाळी । दे

१ रक्त. २ कालिया सर्प. ३ निद्रारूपी डोहांत, गाढनिद्रेंत. ४ इंद्र. ५ शार्ङ्ग नांवाचें धनुष्य हातांत वागविणारा श्रीकृष्ण. ६ कालियाच्या स्त्रिया. ७ वेण्या.

म्हणती पतिदान॥ २७॥ श्रीकृष्णपदकमळावरी । उरगतनया[1] झाल्या भ्रमरी । तेथींचा मकरंद अंतरीं । सांठविती प्रीतीनें ॥ २८॥ एक करिती स्तवना । ब्रह्मानंदा जगज्जीवना । दीनवत्सला पीतवसना । शकटमर्दना[2] श्रीहरे ॥ २९॥ हे सिंधुजापती जगन्निवासा । हे योगिमानसराजहंसा । हे घोरअविद्यावनहुताशा[3] । परमपुरुषा विलासिया ॥ १३०॥ हे गोपिमानसचकोरचंद्रा । हे सच्चिदानंद आनंदभद्रा । हे समरधीरा प्रतापरुद्रा । मन्मथजनका जगद्गुरो ॥ ३१॥ बाळक करी बहुत अन्याय । परी क्षमा करी निज माय । महादुर्जन हा अहि[4] निर्दय । तव पदरजें उद्धरिला॥ ३२॥ जे दुसऱ्याचा करूं इच्छिती घात । त्यांस शासनकर्ता तूं जगन्नाथ । परी येणें पूर्वीं तप बहुत । किती केलें न कळे तें ॥ ३३॥ बहुत केलें पुरश्चरण[5] । कीं साधिलें पंचाग्निसाधन । कीं केलें सद्गुरुभजन । साधुसेवा प्रीतीनें ॥ ३४॥ कीं ब्रह्मचर्य आचरला । कीं वानप्रस्थधर्मीं राहिला । कीं चतुर्थाश्रम[6] अवलंबिला । तरी पावला पद तुझें ॥ ३५॥ तुझ्या आंगींची चित्कळा । तेच चरणीं राहिली कमला । तिजपरीस भाग्यें आगळा । कालिया आम्हां वाटतो॥ ३६॥ एवढा अन्याय करूनि क्षमा । वज्रचुडेदान देई आम्हां । हा तो परम मूढ दुष्टात्मा । तुझा महिमा नेणेचि ॥ ३७॥ हे अनंतब्रह्मांडपाळका । देवशिखामणि[7] गजरक्षका । येवढा अन्याय कमलानायका । घालीं पोटांत आतांचि ॥ ३८॥ भृगूनें तुज मारिली लात । परी तूं जगदात्मा पूर्ण शांत । तैसे अन्याय याचे समस्त । क्षमा करी गोविंदा॥ ३९॥ ऐशा उरगकन्या विनविती। अहिशिरीं नाचे जगत्पती। तों कालियाचे प्राण निघों पाहती। नेत्रीं चंद्री लागली हो॥ १४०॥ देखोनियां अंत समया । करुणा भाकिती भोगितनया । करुणालया यादवराया । प्राण जाती कीं याचे ॥ ४१॥ हरीपुढें पदर पसरिती । करिती नाना काकुळती। दीनवदनें मुख विलोकिती। दीनबंधूचें तेधवां॥ ४२॥ अहा श्रीकृष्णा आत्मारामा । प्रेतदशा आली भुजंगोत्तमा। आमुची निराशा सर्वोत्तमा। झाली आतां येथूनिया॥ ३॥ आम्ही भणंगें अनाथ दीन देख। पतिप्राणाची मागतों भीक। तूं उदार जगत्पालक। कां कृपणता धरियली॥ ४४॥ स्वामी त्वां ध्रुवास अढळपद दिधलें। शक्रारिजनकानुजा[8] त्वांचि स्थापिलें। आतां कृपण चित्त कां केलें। ब्रीद[9] आपुलें सांभाळीं ॥ ४५॥ ऐसी ऐकूनि करुणा । कृपा उपजली

१ नागकन्या. २ शकटासुराच्या शत्रो. ३ भयंकर अज्ञानरूपी अरण्यास जाळणाऱ्या अग्ने. ४ सर्प. ५ मंत्रजप. ६ संन्यास. ७ देवश्रेष्ठ. ८ शक्रारि म्हणजे इंद्रजित त्याचा जनक रावण त्याच्या भावाला, बिभीषणास. ९ प्रतिज्ञा.

व्रजभूषणा । पुरें करूनि कालियामर्दना । भक्तवचना पाळिलें ॥ ४६ ॥ सर्प मूर्च्छागत जाहला । तैसाचि पायें परता लोटिला । जयजयकार करीत ते वेळां । नागकन्या ओंवाळिती ॥ ४७ ॥ तंव कालिया अत्यंत क्षीण । हळूच उघडोनि पाहे नयन । तों देव विमानीं करिती स्तवन । तें श्रवणीं ऐके भुजंग ॥ ४८ ॥ वैकुंठनाथ हा परमात्मा । तेव्हां कळलें भुजंगमा । स्तवावया वैकुंठ-धामा । तत्काळ जाहला नररूप ॥ ४९ ॥ जैसें व्यथाभूत बाळक जाण । वदे मंजुळ मंजुळ वचन । तैसें भुजंग हरिपद धरून । करी स्तवन तेधवां ॥ १५० ॥ जय जय यादवकुलतिलका । नंदकुमारा व्रजपालका । त्रैलोक्यनाथा चित्तचालका । शरणागता रक्षीं तूं ॥ ५१ ॥ प्राण्याचे जे जे जैसे संस्कार । चराचर जीव नाना विकार । ते ते न सुटती निर्धार । जातिस्वभावेंकरूनियां ॥ ५२ ॥ तुवां सकळ जाती निर्मोनी । आम्हांला घातलें सर्पयोनीं । महातामस पापखाणी । सदा मनीं द्वेष वाढे ॥ ५३ ॥ वेष्टिलें बहुत कामक्रोधें । नागविलें मत्सरदंभमदें । यालागीं तुझीं [2]चरणारविंदें । भ्रमेंकरूनि नोळखों ॥ ५४ ॥ अहा लागली प्रपंचाची गोडी । पायीं ठोकिली अज्ञानबेडी । फेरे फिरतां जाहलों वेडीं । भजो आवडी कदा तूंतें ॥ ५५ ॥ हरि म्हणे कालियाला । बहुत न बोले वेळ जाहला । तूं परिवारेंसी येच वेळां । जाय सत्वर सागराप्रति ॥ ५६ ॥ जरी [3]उरगारिपुभेणें पाहीं । तूं लपालासी यमुनाडोहीं । तुज आतां तो न करी कांहीं । सुखी राहें येथूनिया ॥ ५७ ॥ माझ्या पदमुद्रा तुझे शिरीं । यालागीं खगेंद्र तुज न मारी । मम वरें त्या सागरीं । सुखें राहें कालिया ॥ ५८ ॥ तुज म्यां केलें शासन । ही लीला गाती जे अनुदिन । त्यांस तुम्हीं न डंखावें पूर्ण । पळावें उठोन देखतां ॥ ५९ ॥ हे कालियामर्दनकथा सत्य । त्रिकाल जो पढे पुण्यवंत । त्याचे दृष्टीनेंचि त्वरित । महाविष उतरेल ॥ १६० ॥ कालियामर्दनपुस्तक । जो गृहीं संग्रही भाविक । तें गृह सोडून तात्कालिक । सर्प जाती तेथोनियां ॥ ६१ ॥ जेणें ऐकिलें कालि-यामर्दन । त्यास काळ करूं न शके बंधन । मग कैचें सर्पदंशाचें विघ्न । त्यास बाधक होईल ॥ ६२ ॥ जो सर्प आज्ञा न मानी प्रमाण । त्याचें मस्तक होईल चूर्ण । असो कालिया आज्ञा वंदून । करी पूजन हरीचें ॥ ६३ ॥ अर्पूनि षोडशोपचार पूजा । प्रदक्षिणा करी [4]गरुडध्वजा । म्हणे लक्ष्मीविलासा महाराजा । कृपा बहुत असो दे ॥ ६४ ॥ ऐसें बोलोनि सहपरिवारें । विखार सागरा गेला त्वरें ।

१ कृष्णाला. २ पदकमलें. ३ गरुडाच्या भयानें. ४ कृष्णाला.

यमुना अमृतमय नीरें । वाहों लागली ते क्षणीं ॥ ६५॥ जैसा परीस झगटतां पूर्ण । लोह होय तत्काळ सुवर्ण । कीं मित्रकुल-भूषणपदरजेंकरून[1] । विरिंचितनया[2] उद्धरली ॥ ६६ ॥ त्याचपरी हो श्रीदीननाथें । शुद्ध केलें यमुनाऱ्हदातें । मुरली वाजविली स्वहस्तें । ऐलतीरा आला जगद्गुरु ॥ ६७॥ म्हणती आला आला वनमाळी । पूर्ण ब्रह्मानंद जाहला ते वेळीं । दुंदुभी गर्जती निराळीं[3] । सुमनें[4] भूतळीं वर्षती॥ ६८ ॥ समीप देखोनि अनंता । सद्गदित जाहली माता । धांवोनि भेटली जगन्नाथा । दृष्टांत आतां काय देऊं॥ ६९ ॥ चतुर्दश वर्षें वनीं क्रमून।अयोध्येसी आला रघुनंदन । कौसल्या भेटली धांवोन।तैसाचि कृष्ण आलिंगिला॥ १७० ॥ पाहोनिया कृष्णवदना । स्तनीं दर्दरोनि फुटला पान्हा । आडवें घेवोनि जगन्मोहना। प्रेमें माया न सोडी ॥७१ ॥ नेत्रीं सुटल्या अश्रुधारा।तेणें अभिषेक जाहला श्यामसुंदरा।म्हणे माझिया सांवळ्या श्रीधरा।कैसा वांचोनि आलासी ॥७२॥ जैसें कृपणाचे ठेवणें चुकलें । तें बहु श्रमतां सांपडलें । कीं जहाज बुडतां कडें लागलें । तैसें जाहलें मायेसी ॥७३ ॥ चोरीं मारितां अरण्यांत । एकाएकीं धांवणें धांवत । त्याच्या सुखासी नसे अंत । तैसें जाहलें मायेसी ॥७४॥ कीं प्राण जातां एकाएकीं । सुधारस घातला मुखीं।तो प्राणी जैसा होय सुखी।तैसें मायेसी जाहलें॥७५ ॥ कीं वणव्यामाजी जळतां। घनें[5] वर्षे कां अवचिता । तैसें देखतां श्रीकृष्ण नाथा । जाहली माता सुखी ते ॥७६॥ मातेच्या चरणांवरी । नमन करी मधुकैटभारी[6] । तों नंद येऊन झडकरी । हृदयीं धरी श्रीरंगा ॥७७॥ नंद हृदयीं ऐसें भावित[7] । कीं त्रिभुवनीं मीच भाग्यवंत । नंद आनंदें नाचत।सुख गगनांत न समाये ॥७८॥ कीं शक्तीनें भेदला सुमित्रासुत[8]।औषधि घेऊन आला हनुमंत।अनुज उठतां आनंदें रघुनाथ।नंद आनंदें त्यापरी॥७९ ॥ कीं साधूनि मंत्र संजीवनी । गुरुसुत[9] आला परतोनी । जेविं सहस्त्राक्ष भेटे धांवोनी।नंदाचे मनीं तेविं वाटे॥ १८० ॥ असो हरीनें नामिलें नंदातें।तों बळिराम धांवे भेटावयातें।हांसों आले संकर्षणातें।हरिमुखातें पाहो-नियां॥८१ ॥ तरी का संकर्षण हासिन्नला।काय तो अर्थ सुचविला।कीं म्यां शोक नाहीं केला।प्रताप अद्भुत जाणोनि॥८२॥ कृतांतासही शासनकर्ता।मग शोक कां करावा वृथा।आदि अंत मध्य पाहतां।तुजपरता कोण असे॥८३ ॥ देखोनियां त्रिभुव-

१ रामचंद्राच्या चरणधुलीनें. २ अहल्या. ३ आकाशांत. ४ फुलें. ५ पाऊस. ६ श्रीकृष्ण. ७ मानित. ८ लक्ष्मण. ९ कच.

ननायका।प्रेमें सद्गदित झाल्या गोपिका।आंगीं तटतटिल्या कंचुका।हर्ष पोटीं न समाये ॥८४॥ दंडकडीं रत्नजडित।मनगटापाशीं तीं दाटत । गोपी येऊनि चरणीं लागत । ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥८५॥ सकळ गौळियां लहानथोरां । भेटला परात्परसोयरा।जो दुर्लभ सकळ सुरवरां।सुलभ झाला तो गोकुळीं॥८६॥तंव अस्तमाना गेला गभस्ती।तेथेंचि लोकीं केली वस्ती। सकळ निद्रार्णवीं निमग्न होती । चिंता चित्तीं नसेच पैं ॥८७॥ अस्ताचळा जातां वासरमणी। द्विज[1] बैसती स्थळीं येऊनी। मिलिंद[2] वारिजकोशीं[3] प्रवेशूनी । आमोदातें सेविती॥८८॥तरुण जे जे विषयपर। त्यांचे हृदयीं संचरे पंचशर। रात्र झाली दोन प्रहर। श्वापदें दुर्धर वाहती॥८९॥परम दाटली घोर रजनी । द्विजांचे उठती नाना ध्वनी । रिसें वाघुळा मिठी घालूनी।वृक्षडाहाळिये लोंबती॥१९०॥वनदेवता[4] गंधर्व यक्षिणी । गोंधळ घालिती महावनीं । आसरा जाज्वल्यरूप दाऊनी । तेच क्षणीं गुप्त होती॥९१॥नाना वल्लींचे भंबोळ[5] । दिसती अवचितेंचि कल्लोळ।प्रेतगण मिळाले सकळ।भ्यासुर केवळ दिसती॥९२॥ विकार करिती भूतें प्रेतें।छळिती असंगळा अपवित्रातें। दिवाभीतांचे घुंघाट तेथें।पिंगळे थोर किलबिलती ॥९३॥ भालुवा भुंकती क्षणक्षणीं। टिटवे शब्द करिती गगनीं। करुणास्वरेंकरूनी। चक्रवाकें[6] वाहती॥९४॥चंद्रकुमुदिनी[7] विकासती।भ्रमर तेथें पाहों येती॥उरग बाहेर निघती।सैरें[8] हिंडती चहूंकडे॥९५॥निधानें चरावया निघती । क्षण क्षणां प्रभा दाविती । सभाग्यास बोलाविती । येऊं म्हणती ग्रहा तुझ्या ॥९६॥ तंव तो वसंतऋतु उष्णकाळ । वनें वाळून गेलीं सकळ । पूर्वींच कालियाचा मुखानळ। जाळीत होता वनातें॥९७॥तों अद्भुत वात सुटला । अग्नि गौळियांवरी परतला । सभोंवतीं वेढा पाडिला। आंत झांकळिला पर्वत॥९८॥आकाश कवळिलें ज्वाळें। तडतडां फुटती वेळूनळे। पळती पक्षियांचे पोळे।आहाळोनि[10] माजीं पडताती ॥९९॥ एकाएकीं निजसुरे गौळी । आरडत उठती ते वेळीं । तों आकाश झांकिलें अग्निकल्लोळीं[11] । ठाव नाहीं पळावया॥२००॥जाग्या झाल्या गौळणी । हडबडोनि[12] उठे नंदराणी । म्हणे कोठें लपवूं चक्रपाणी। देई मेदिनि[13] ठाव आतां॥१॥ गौळी गौळिणी करिती चिंता । आमुचे प्राण जावोत आतां । परी कैसें करावें कृष्णनाथा । वांचेल कैसा नेणवे ॥२॥ गौळी

---

१ पक्षी. २ भ्रमर. ३ कमळांत. ४ जलदेवता. ५ समुदाय. ६ शब्द करितात. ७ चंद्रविकासिनी कमळिणी. ८ स्वच्छंदें. ९ थवे. १० करपून, भाजून. ११ अग्नीच्या ज्वाळांनीं. १२ खडबडून. १३ हे पृथ्वि.

करिती थोर धांवा । धांवे वैकुंठपते कमलाधवा । विश्वव्यापका केशवा । कृष्ण आमुचा वांचवी ॥ ३ ॥ दीनवदनें हांक फोडिती । ज्वाळा आल्या आल्या म्हणती । एकावरी एक पडती । दुर्धर गति ही ओढवली ॥ ४ ॥ मायेनें हरि धरिला हृदयीं । म्हणे कृष्ण वांचवा रे या समयीं । पळावया ठाव नाहीं । धांव लवलाही भगवंता ॥ ५ ॥ देखोनि तयांची करुणा । कृपा उपजली कमलनयना । सांगे अवघ्या व्रजजनां । झांका नयनां समस्तही ॥ ६ ॥ हरिवचनीं विश्वास धरूनी । नेत्र झांकिले समस्त जनीं । ब्रह्मांडनायक त्याची करणी । शिवविरिंचींसी कळेना ॥ ७ ॥ असंभाव्य पसरिलें वदन । जो विराट्स्वरूपी भगवान । द्वादश गांवें महाअग्न । न लागतां क्षण गिळियेला ॥ ८ ॥ मागुती झाला सहा वर्षांचा । साही शास्त्रां न कळे अंत ज्याचा । हरि सकळांस वदे वाचा । नेत्र उघडा सर्वही ॥ ९ ॥ सकळीं उघडिले नयन । अणुमात्र कोठें न दिसे अग्न । गौळी भेटती हरीस येऊन । म्हणती महिमा न कळे तुझा ॥ २१० ॥ तों सर्वांचि झाली प्रभात । जान्हवी[2]वरून येत वात । दानवगुरु[3] उदय पावत । अरुण प्रकाशे पाही पां ॥ ११ ॥ कीं पूर्वदिशेनें मुख धुतलें । आरक्त कुंकुम निढळीं रेखिलें । उडुर्गणतेज हरपलें । ज्ञानें निरासिलें अज्ञान जेविं ॥ १२ ॥ पक्षी उडोनचालिले । भ्रमर कमळांतून मुक्त झाले । तस्कर ठायीं ठायीं लपाले । हिंडों लागले श्रेष्ठ पैं ॥ १३ ॥ निजगृहास येऊन जार । मांडिला दांभिक आचार । जे स्मशानी जप करणार । कुटिल नर पळताती ॥ १४ ॥ कुक्कुट काग बाहती । चिमण्या ठायीं ठायीं गुजगुजती । अग्निहोत्री स्नान करिती । होम द्यावयाकारणें ॥ १५ ॥ कापडी[5] तीर्थपंथे जाती । मुक्त प्रातःस्मरणें गर्जती । वैष्णव विष्णूतें चिंतिती । शैव ध्याती शिवातें ॥ १६ ॥ हातीं घेऊन अर्घ्यजल । सौर पाहती सूर्यमंडल । गाणपत्य परम सुशील । गणपतीतें चिंतिती ॥ १७ ॥ शाक्त चिंतिती शक्तीतें । गुरुभक्त आठविती गुरुचरणातें । विद्यार्थी नानापरींचे एकचित्तें । विद्याभ्यास करिताती ॥ १८ ॥ गृहींगृहींच्या ललना उठती । अंग प्रक्षाळूनि कुंकुमें रेखिती । सडासंमार्जनें करूनि निश्चितीं । मग घालिती रंगमाळा[6] ॥ १९ ॥ करूनियां गोदोहन । वेगीं आरंभिती घुसळण । असो उदय पावला सहस्रकिरण । गौळि तेथून निघाले ॥ २२० ॥ घेऊनियां तमालनीळा ।

१ गोकुळांतील मंडळीला. २ तीर्थवाचक नद्यांना गंगा म्हणण्याच्या प्रघातावरून येथें यमुनेला जान्हवी म्हटलें आहे. ३ शुक्र. ४ नक्षत्रांचा प्रकाश. ५ तीर्थयात्रा करणारे. ६ रांगोळ्या.

समस्त चालिले मग गोकुळा । वाद्यांचा गजर ते वेळां । अति जाहला सघन पैं ॥२१॥ मोहरी पांवे मृदंग । डफडीं सनया उपांग । मिरवत जातसे श्रीरंग । नंदयशोदेसहित पैं ॥२२॥ कृष्णावरी पालवछत्रें । गौळी धरिती अत्यादरें । चंद्रप्रभेऐसीं चामरें । एक वरी धरिताती ॥२३॥ सहा वर्षांची मूर्ती । केली अद्भुत त्रिभुवनीं कीर्ती । कर्णीं कुंडलें ढाळ[2] देती । नयन विकासती आकर्ण ॥२४॥ कपाळीं त्रिपुंड्र रेखिला । सर्वांगीं चंदन चर्चिला । चिमणीच मुरली सांवळा । चिमण्या स्वरें वाजवित ॥२५॥ पुढें चिमणे गोप मिळोनी । हुंबरी घालिती छंदेंकरूनी । एक सामोऱ्या येती गौळणी । आरत्या घेऊन हरीतें ॥२६॥ यशोदा करी निंबलोण । हरि घेतला कडे उचलोन । गृहीं प्रवेशले शेषनारायण । धन्य भाग्य नंदाचें ॥२७॥ हरीचे अवतार सर्व उत्तम । परी ये अवतारींचें जें कर्म । अत्यद्भुत लीला परम । जे न वर्णवे शेषातें ॥२८॥ दिवसदिवसाप्रती । अद्भुत लीला अद्भुत कीर्ती । शिणल्या व्यासादिकांच्या मती । तेथें मी पामर काय वर्णू ॥२९॥ ऐसा थोर पवाडा दाविला । केवळ काळ कालिया मर्दिला । द्वादश गांवें अग्नि गिळिला । वांचवूनिया सकळांसी ॥२३०॥ कलियुगीं भवनदीपूर[3] । अत्यंत दाटला दुर्धर । हरिविजयग्रंथ थोर । नौका तेथें तरावया ॥३१॥ भाविक हो धांवा लौकरी । सत्वर बसा या नौकेवरी । प्रेमाचा ध्वज निर्धारीं । अति सतेज फडकत ॥३२॥ ही नाव परतीरा न्यावया त्वरित । नावाडी येथें सद्गुरुनाथ । तो ब्रह्मानंदस्वामी समर्थ । भीमातीरविहारी जो ॥३३॥ ब्रह्मानंद-स्वामीचे चरण । हेंच कमळ सुवासिक पूर्ण । तेथें श्रीधर भ्रमर रिघोन । मकरंद पूर्ण सेवित ॥३४॥ इति श्रीहरिविजय-ग्रंथ । संमत हरिवंश भागवत । प्रेमळ परिसरोत पंडित । एकादशोऽध्याय गोड हा ॥२३५॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ११ ॥ ओव्या ॥२३५॥ ॥

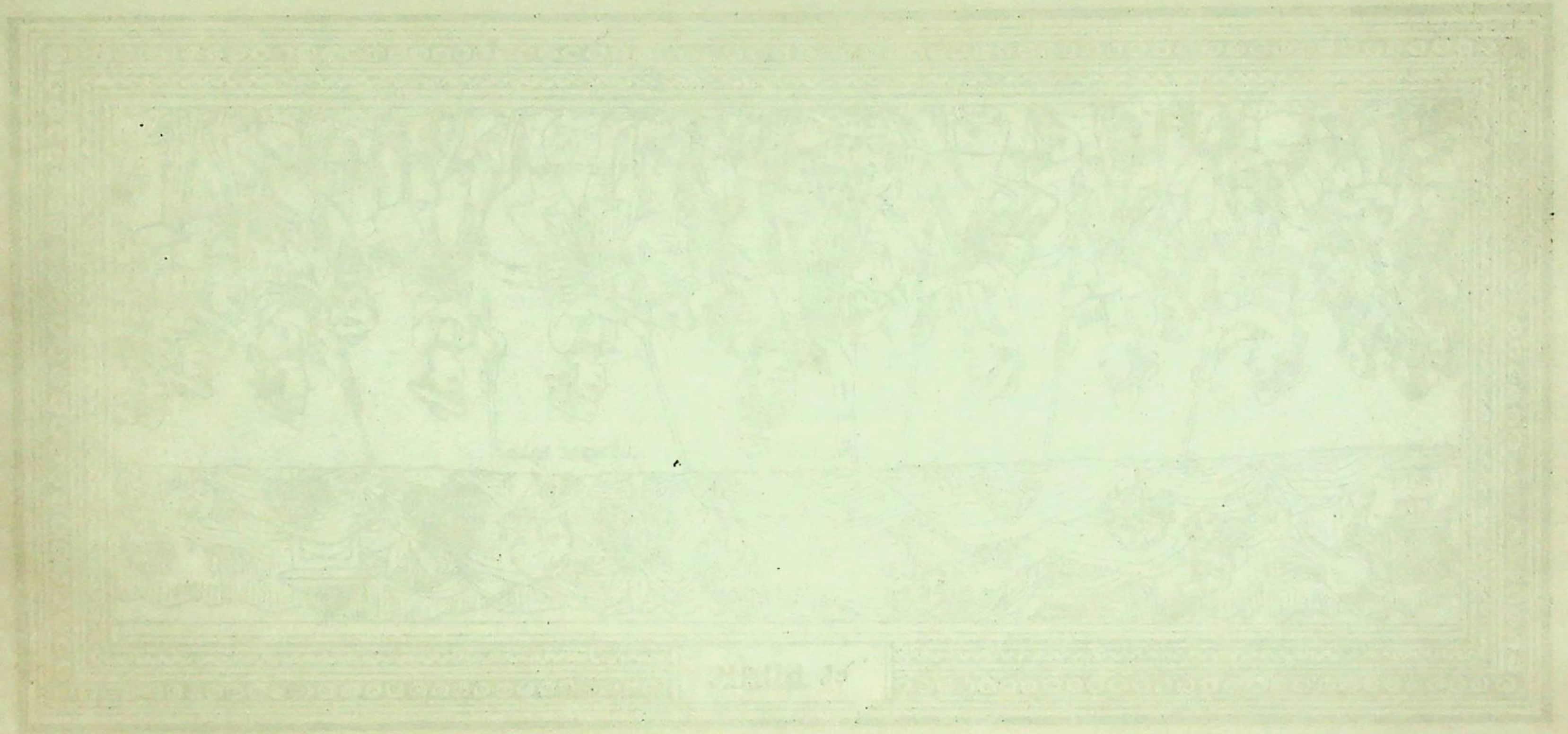
१ वृक्षांच्या पानांच्या छत्र्या. २ शोभा. ३ संसाररूपी नदीचा पूर.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय यादवकुळदीपका । त्रिभुवनजनहृदयप्रकाशका । अंतःकरणचतुष्टयचाळका[1] । दारुकायंत्र[2]न्यायेंसी ॥१॥ आम्ही जग आणि तूं जगदीश्वर । नाहीं द्वैतभेदविकार । तूंचि नटलासी चराचर । कनककटकन्यायेंसी[3] ॥ २ ॥ मित्र[4] आणि रश्मी[5] देख । स्फुलिंग[6] आलिंग दाहक[7] । तैसा तूं सर्वांत श्रेष्ठ एक । लोहखड्गन्यायेंसी[8] ॥३॥ धातु आणि पात्र । तंतु आणि वस्त्र । कीं तरंग आणि नीर । तैसा श्रीधर व्यापक तूं ॥४॥ मधुसंहारका यादवेंद्रा । मुरहरा श्रीकुचदुर्गविहारा । कालियामर्दना गुणसमुद्रा । ब्रह्मानंदा यतिराया[9] ॥५॥ तुझें चरित्र तूंचि बोले । यावरी गोकुळीं काय वर्तलें । तें कृष्ण परब्रह्म सांवळें । अवतरलें प्रत्यक्ष भक्तकाजा ॥ ६ ॥ एकदश अध्यायाचें कथन । केलें दुर्धर कालियामर्दन । द्वादश गावें महा अन्न । हरि प्राशून अक्षयी ॥७॥ प्रातःकाळी एके दिनीं । हरिसमीप येऊन नंदराणी । कोमल हस्तें करूनी । थापटोनि उठवित ॥८॥ उठीं उठीं माझे आई । सांवळे राजसे कृष्णाबाई । राजीवनेत्रा वदन धुई । वना जाई राजसा ॥९॥ उदया आला चंडकिरण । ताटीं वाढिलें दध्योदन[10] । वना जाई जेवून । गाई घेऊन कन्हया ॥ १० ॥ मायालाघवी ते समयीं । उठूनिया देई जांभई । मातेनें धरिला हृदयीं । वदन चुंबी प्रीतीनें ॥ ११ ॥ इंद्रादिकां दृष्टी न पडती चरण । त्याचे यशोदा धूतसे वदन । कपाळीं रेखिला चंदन । उटी दिधली सर्वांगीं ॥ १२ ॥ ऐसा पूजिला यादवेंद्र । तैसाच रोहिणीनें अर्चिला बाळिभद्र । पदकें माळा परिकर । दोघां कंठी शोभती ॥ १३ ॥ प्रत्यक्ष ते शेषनारायण । बाहेर आले जेवून । मुरली वाजवितां चहूंकडोन । गाई गोप मिळाले ॥ १४ ॥ तंव गौळी मिळाले असंख्यात । नंद त्यांसी विचार करित । म्हणती पूजावा शचीनाथ[11] । मेघ समस्त त्याहातीं ॥ १५ ॥ करावा जी महायज्ञ । तें ऐकून जगन्मोहन । नंदास पुसे नारायण । हस्यवदन करूनिया ॥ १६ ॥ कासयाचा करितां विचार । पूजासामग्री मेळविली अपार । नंद म्हणे सहस्रनेत्र[11] । प्रतिवर्षी पूजितसों ॥ १७ ॥ तो मेघवृष्टि करी धरणीं । तेणें वांचती सर्व प्राणी । तृण जीवन गाईंलागूनी । यथेष्ट अवनीं होतसे ॥ १८ ॥ अष्टादश[12] धान्यें षड्रस । तेणेंचि होती बहुवस । इंद्राहूनि विशेष । श्रेष्ठ नसे दूसरा ॥ १९ ॥ पुराणपुरुष गोकुळीं अवतला । तंव पाकशासनें[11] गर्व केला । अहंपणेंचि

---

१ मन, बुद्धि, चित्त व अहंकार यांचा शास्ता. २ लांकडाच्या बाहुलीप्रमाणें. ३ सोनें व सोन्याचें कडें याप्रमाणें. ४ सूर्य. ५ किरण. ६ ठिणगी. ७ अग्नि. ८ लोखंड व तलवार याप्रमाणें. ९ योगिजनश्रेष्ठा. १० दहींभात. ११ इंद्र. १२ अठरा.

अध्याय १२.
गोवर्धन उचलीताहेत.
कृष्ण

व्यापिला । दंभअहंकारेंकरूनिया ॥ २०॥ पांचवे वर्षी वत्सहरण । कमलोद्भवें[1] येऊन । केलें त्याचे गर्वच्छेदन । रूपें अपार दावूनिया ॥२१॥ सहावे वर्षी कालियामर्दन । सातव्यांत गोवर्धनोद्धारण । सहस्राक्षाचें[2] गर्वहरण । याच मिषें मांडिलें ॥२२॥ असो नंदास म्हणे व्रजभूषण । काय आहे इंद्राधीन । आपुलाल्या कर्मेंकरून । प्राणी वर्तती संसारीं ॥ २३॥ ज्याचें पूर्वकर्म उत्तम नाहीं । त्यांस आखंडल[2] करील कायी । विपरीत नव्हे कदाही । ब्रह्मादिका कर्म तें ॥ २४॥ उत्तम कर्में उत्तम फळ प्राप्त । तें शक्रासी नव्हे विपरीत । आपुलें सत्कर्म पूर्वकृत । देव सत्य तोचि पैं॥ २५ ॥आपुलें जें दुष्कर्म । त्याचेंचि नांव काळ यम । सुखदुःखफळें परम। कर्माकर्म भोगवी ॥ २६॥आपण जें केलें बीजारोपण । तोच अंकुर येत तरतरोन । तैसें आपुल्या कर्मेंकरून । जन्ममरण प्राणिया ॥ २७॥ आपुल्याच पूर्वकर्मेंकरूनी । इंद्र आरूढला राज्यासनीं । कर्म ब्रह्मादिका लागोनी । न सुटेचि निर्धारें ॥२८॥ तरी एक ऐका सत्य वचन । पूजा गाई आणि ब्राह्मण । हेचि सामग्री नेऊन । अर्चा गोवर्धन प्रीतीनें॥ २९ ॥आमुच्या गाई तेथें चरती । तरी तो पर्वत पूजावा निश्चितीं । बुद्धीचा चालक श्रीपती । मानलें चित्तीं सर्वांच्या॥ ३० ॥कुटुंबांसहित गौळी निघाले । लक्षानुलक्ष गाडे भरिले । नंदराणी तये वेळे । निघे सकळ स्त्रियांसह॥ ३१ ॥ वत्सांसमवेत गोभार[3] । त्याच पंथें जाती समग्र । नंद निघाला सत्वर । करी गजर वाद्यांचा ॥ ३२॥ पुढें जाती गोभार । मागें गोपाळांसमवेत श्रीधर । त्यामागें शकट[4] समग्र । वरी बैसल्या गौळणी ॥ ३३ ॥ कीं त्या उतरल्या देवांगना[5] । किंवा आल्या नागकन्या । तशा त्या खंजरीटनयना[6] । सिरवत जाती उल्हासें ॥ ३४॥ दधि घृत नवनीत । अन्नांचे गाडे भरले समस्त । तों मूर्तिमंत गोवर्धन दिसत । कृष्ण दावीत सर्वांसी ॥ ३५॥ सकळांनीं गोवर्धन पूजिला । अन्नांचा पर्वचा पुढें केला । आपुल्या हातें ते वेळां । गोवर्धन जेवितसे॥ ३६ ॥विशाळ पुरुष बैसला । गौळियां विस्मय[7] वाटला । कोणास न कळे हरिलीला । आपणाचि नटला स्वरूप तें॥ ३७॥सर्वांस म्हणे मनमोहन[8] । पहा कैसा जेवी गोवर्धन । तुम्ही उगेंच अन्नें जाळून । व्यर्थ यज्ञ करीतसां ॥ ३८॥ याउपरी गाईंची पूजा करिती । सकळ जन भोजनें सारिती । सुगंध चंदन चार्चिती । गौळी एकमेकांतें

१ ब्रह्मदेव. २ इंद्र. ३ गार्यांचे समुदाय. ४ गाडे. ५ देवांच्या स्त्रिया. ६ खंजरीट पक्ष्यासारखे आहेत नेत्र ज्यांचे अशा स्त्रिया. ७ आश्चर्य. ८ मनाला भुलविणारा श्रीकृष्ण.

॥३९॥ किंचित उरला दिनमणी । मग बोले चक्रपाणी । आतां गोवर्धनासी प्रदक्षिणा करूनी । मग गोकुळा चलावें॥४०॥ सिद्ध झाले सकल जन । शकटावरी आरोहण करून । गोपाळ गाई आदिकरून । करिती प्रदक्षिणा समग्र ॥४१॥ कृष्णास मध्यें वेष्टून । गोप करिताती कीर्तन । तो उत्साह देखोन । मनीं क्षोभला सहस्राक्ष ॥४२॥ प्रळयमेघांच्या तोडिल्या शृंखे-ळा । तयांसी आज्ञा देत ते वेळां । म्हणे वर्षोनिया चंडशिळा । सर्वही मारा व्रजवासी ॥४३॥ गौळी माजले समस्त । मज न लेखती उन्मत्त । करावा समस्तांचा घात । कृष्णासमवेत आतांचि ॥४४॥ तामसगुणें इंद्र वेष्टिला । हरीचा प्रताप नेण-वेचि त्याला । असंभाव्य मेघ ओळला । एकएकी चहूंकडे॥ ४५॥ हस्तिशुंडेऐशा धारा । नभींहून सुटल्या सैरावैरा । त्यांत वर्षो लागल्या चंडधारा । पडती अनिवारा सौदामिनी ॥४६॥ चहूंकडोन पूर चालिले तुंबळ । बुडाले न दिसे कोठे गोकुळ । जैसें समुद्रांत पडलें ढेंकुळ । मग तें कोठें पहावें ॥४७॥ थरथरा कांपती सर्व जन । गारा मस्तकावरी पडती येऊन । गौळिणी बाळांस पोटी धरून । आक्रंदती तेधवा ॥४८॥ कडकडोनि वर्षती चपला । महाप्रळय गौळियां ओढवला । मग दीन वदनें ते वेळां । धांवा मांडिला सकळांनीं ॥४९॥ आक्रोशें एक फोडिती हांका । हे दीनबंधो वैकुंठपालका । हे अनाथनाथा जगदुद्धारका । ब्रीदें आपुली सांभाळी ॥५०॥ इंद्रें मांडिला प्रळय फार । तूं जरी न धांवसी श्रीकर-धर । तुझे कृपेचें निकेतन थोर । करूनि आम्हां रक्षी कां ॥५१॥ कोठें नाही लपावया । धांव धांव भक्तकैवारिया । गाईंच्या कांसे रिघोनिया । वत्सें लपती पोटातळीं ॥५२॥ नंद यशोदा गौळिणी सवेग । वरी टाकूनि आपुलें अंग । तळीं आच्छादिती श्रीरंग । रक्षिती भवभंग जगद्गुरू ॥५३॥ अनंत ब्रह्मांडांचे पांघरुण । जो मायाचक्रचाळक निरंजन । त्यास निजांगाखालीं घालून । गौळीजन झांकिती ॥५४॥ यशोदा करी रुदना । कैसें वांचवू जगज्जीवना । मग तो वैकुंठीचा राणा । काय करितां जाहला ॥५५॥ जो इंद्राचा इंद्र तत्त्वतां । जो हरविधींसी निर्माणकर्ता । जो प्रळय काळीं शास्ता । तो गौळियां नोभी म्हणतसे ॥५६॥ निजभक्तकैवारें ते वेळां । धांवोनि गोवर्धन उचलिला । गौळियांसी

१ सूर्य. २ सांखळदंड. ३ मोठे पाषाण. ४ प्राप्त झाले. ५ मनमानेल तशा. ६ विजा. ७ प्रतिज्ञा. ८ आश्रय, स्थान. ९ भक्तपालक. १० शिव आणि ब्रह्मदेव. ११ भिऊं नका.

म्हणे सांवळा । तळीं या रे सर्वही ॥५७॥ गोवर्धनाखालीं समग्र । आले नरनारी गोभार । पर्वत रुंदावला थोर । जीव समग्र झांकिले ॥५८॥ अद्भुत हरीची करणी । जीवनावरी धरिली धरणी । शेषकूर्मादिकांलागोनी । चक्रपाणी आधार ॥५९॥ उभविला ब्रह्मांडाचा डेरा । स्तंभ न देच अंबरा । उडुगण मित्र रोहिणीवरा । वायुचक्रीं चालवी ॥६०॥ भूआपअनलअनिल-निराळ । यांसी परस्परें वैर केवळ । ते मित्रत्वें वर्तती सकळ । श्रीघननीळप्रतापें॥६१॥सप्तावरण हें ब्रह्मांड । माजीं सांठवले सकळ पिंड[3] । ऐसा ब्रह्मांडभरी उदंड । रची माया याची ॥६२॥ द्वादश गावें अग्नि गिळिला । महाविखार कालिया मर्दिला । पूतना शोषिली अवलीला । तेणें उचलीला गोवर्धन ॥६३॥ गोवर्धनाखालीं सकळ लोक । निवांत राहिले पावले सुख । मग तो निजजनप्राणरक्षक । वचन काय बोलिला ॥६४॥ म्हणे भार बहुत मज झाला । अवघे मिळोनि पर्वत उचला । तंव धांविन्नला गौळियांचा मेळा । स्थळीं स्थळीं उचालिती ॥६५॥ एक मस्तकें उचलोन देती । एक डांगो मुसळें उभारिती । मध्यें सप्त वर्षांची मूर्ती । अगाध कीर्ति जयाची॥६६॥गौळी बळें बहु उचलिती । स्वेदपूर सर्वांगें जाती । कष्टें श्वासोच्छ्वास टाकिती । हरीस बोलती तेधवां ॥६७॥ आम्ही उचलिलें चंड पर्वता । तुवां करांगुळी लाविली वृथा । आम्ही कासावीस समस्त होतां । तूं हांसतोसी गदगदां ॥६८॥ तुझी घाई जाणूं आम्ही वनमाळी । लटकीच लाविली त्वां करांगुळी । चोरी करून आळी आम्हांवरी घालिसी ॥६९॥ शिदोऱ्या आमुच्या चोरून खासी । पर्वत उचलावया कां भितोसी । नवनीताचे गोळे तूंचि गिळिसी । आतां कां होसी माघारा॥७०॥वत्सें वळावया धाडिसी आम्हां । मागें शिदोऱ्या भक्षिसी पुरुषोत्तमा । व्यर्थ करांगुळी मेघश्यामा। कासया त्वां लाविली॥७१॥मग बोले वनमाळी । मी काढूं काय अंगुळीं।महिमा नेणोनि गौळी । काढी काढी म्हणती आतां ॥७२॥ दाखवावया चमत्कार । अंगुळीं ढिलाविली अणुमात्र।तंव तो पर्वत समग्र।एकाएकीं कर-करिला ॥७३॥ दडपतांचि गोवर्धन । हांक फोडिती गौळीजन । हरि उचली वेगेंकरून । आम्ही दीन तुझे पैं ॥७४॥ पर्वत उचली रे दयाळा । भक्तवरदायका तमालनीळा । ब्रह्मानंदा अतिनिर्मळा । उचली ये वेळा पर्वत ॥७५॥ अद्भुत न कळे

---

१ पृथ्वी, पाणी, अग्नि, वायु, आणि आकाश हीं पंचमहाभूतें. २ सात वेष्टनें आहेत ज्यास असें. ३ शरीरें. ४ मोठा भयंकर सर्प. ५ काठ्या. ६ घामाचे लोट.

तुझी करणी । लिहीतां न पुरे मेदिनी । वेदशास्त्रीं पुराणीं । नवजाय कीर्ति वर्णितां ॥७६॥ आम्ही म्हणों नंदाचा किशोर । परी करणी ब्रह्मांडाहूनि थोर । तूं जगदात्मा निर्विकार । प्रत्यया आलासी आम्हांतें ॥७७॥ द्वादश गांवें गिळिला अग्न । मूर्ख आम्ही नेणों महिमान । इंद्रादि देव समस्त गण । अज्ञाधारक तुझे पैं ॥७८॥ ऐसें वदती गौळिजन । ऐकोन संतोषे पद्माक्षी-[1]रमण । सव्य[2] करांगुलीकरून । गोवर्धन उचलिला ॥७९॥ उचलोनि दिधली अंगुळी । कृष्ण म्हणे तुम्ही रहावें सकळीं । अवघेचि बैसोनि भूतळीं । ऊर्ध्ववदनें विलोकावें ॥८०॥ सहस्रशीर्षाचिये[3] शक्ती । सर्षपप्राय[4] वाटे क्षिति । क्षितिधरशयनें तेचि रितीं । क्षितिधरें[5] धरियेला ॥८१॥ कीं पूर्वी निरालोद्भवनंदन[6] । करतळीं धरूनि आणि गिरि द्रोण । व्रजभूषणें[7] तेचि रीतीं जाण । नगोत्तम धरिलासे ॥८२॥ कीं अंडजप्रभु[8] सुधारसघट नेतां । क्लेश न मानीच तत्वतां । कीं लीलाकमल हातीं धरितां । खेद चित्ता न वाटे ॥८३॥ जो सप्त धातूंविरहित । जो सप्तवर्षी जगन्नाथ । तो सप्त दिन सप्त रात्रपर्यंत । उभा तिष्ठत भक्तकाजा ॥८४॥ मूर्ति पाहतां दिसे लहान । पुरुषार्थें भरिलें त्रिभुवन । चिमणाच दिसे चंडकिरण । परी प्रभा पूर्ण चराचरीं ॥८५॥ घटीं[9] जन्मला अगस्ति । पाहतां धाकुटी दिसे आकृती । परी आचमन करून अपांपति[10] । हृद्या-माजी सांठविला ॥८६॥ वामनरूप चिमणें भासलें । परी दोन पाद[11] ब्रह्मांड केलें । तेविं नंदात्मजें आजी केलें । गोवर्धन उचलोनि ॥८७॥ असो अद्भुत प्रताप देखोनि । अश्रु वाहती गौळियांचे नयनीं । ऊर्ध्व वदनें करूनी । कृष्णवदन विलोकिती ॥८८॥ अद्भुत प्रताप देखोन । यशोदा आली धांवोन । कंठीं मिठी घालोन । कृष्णवदन पाहतसे ॥८९॥ बा रे तुजवरून ओंवाळूनिया । सांडीन आतां माझी काया । मी तुझी म्हणवितें माया । लाज वाटे सर्वेशा ॥९०॥ तूं माझी जनकजननी । मी उद्धरलें तुझे गुणीं । अश्रु वाहती नंदाचे नयनीं । म्हणे त्रिभुवनीं धन्य मी ॥९१॥ यशोदा आणि रोहिणी । निंबलोण उतरिती हरीवरूनी । सकळ गोपिका लागती चरणीं । धन्य करणी दाविली ॥९२॥ आपल्या कुरळ केशें-करून । झाडिती श्रीहरीचे चरण । एकीं चरणीं भाळ[12] ठेवून । आंसुवे पाय धुतले ॥९३॥ असो सात दिवस अखंडगती[13] ।

१ कमलाच्या पांकळीप्रमाणें डोळे आहेत जिचे अशी जी लक्ष्मी तिचा पति श्रीकृष्ण. २ डाव्या. ३ शेषाचे. ४ मोहरीप्रमाणें. ५ पर्वत. ६ वायुपुत्र मारुति. ७ श्रीकृष्णानें. ८ अंडज म्हणजे पक्षी त्यांचा प्रभु म्हणजे राजा जो गरुड तो. ९ घागरीमध्यें. १० समुद्र. ११ पाउलें. १२ मस्तक. १३ एकसारखें.

जलद[१] शिलावृष्टि करिती । मनीं भावित निर्जरपती[२] । गौळी निश्चितीं सर्व मेले ॥९४॥ अमरेंद्र[३] म्हणे मेघांतें । पुरे करा रे आतां वृष्टीतें । तत्काळ उघडलें तेथें । शुद्ध जाहलें नभोमंडल ॥९५॥ कीं गुरुकृपें प्रकटतां ज्ञान । तेव्हांच अज्ञान जाय निरसोन । तैसाच उगवला सहस्त्रकिरण । गौळीजन सुखावती ॥९६॥ सकळांसी म्हणे कैटभारी । निघा आतां वेगें बाहेरी । न लागतां ते अवसरीं । व्रजजन सर्व निघाले ॥९७॥ खालीं ठेवून गोवर्धन । सकळांसी भेटे जगज्जीवन । गौळी सद्गद प्रेमेंकरून । म्हणती ब्रह्म हेंचि खरें ॥९८॥ श्रीकृष्णाची स्तुति करीत । गोकुळा आले समस्त । तंव गोकुळ तैसेंच संचले स्वस्थ । नाहीं विपरीत कोठेंही ॥९९॥ विमानीं पाहे पुरंदर[२] । तों गोकुळ गजबजिलें समग्र । गाई गोपाळ सर्वत्र । अतिआनंदें क्रीडती ॥१००॥ आपण जे अपाय केले । ते सर्वही व्यर्थ गेले । जैसें उदकातें घुसळिलें । तक्र[३] ना नवनीत[४] कांहींच ॥१॥ मनीं विचारी वज्रधर[२] । म्हणे श्रीकृष्ण पूर्णब्रह्मावतार । पडलें मजपासून अंतर । जगद्गुरु क्षोभविला ॥२॥ असंख्य ब्रह्मांडें असंख्य शक्र । क्षणें निर्मील मायाचक्र । तो क्षोभला जगदुद्धार । कैसा विचार करूं आता ॥३॥ ज्या श्रीहरीचें म्यां करावें पूजन । त्यावरी उचलोनि घातले पाषाण । बुडालों अभिमान धरोन । आतां शरण जाईन त्यातें ॥४॥ दिव्य सुमनें पूजिजे गोपाळा । त्यावरी सोडिल्या प्रलयचपळा[६] । तनुमनधनेंसीं या वेळा । शरण घननीळा जाईन ॥५॥ अहंकारें बहु माजलों । चित्स्वरूपासी अंतरलों । विपरीतज्ञानें उन्मत झालों । विसरलों जगदात्मया[७] ॥६॥ दिसती नाना विकार भेद । तेणें अंतरला ब्रह्मानंद । हृदयीं ठसावेना बोध । न लागे वेध हरिपायीं ॥७॥ वित्तआशा न सोडी चित्त । योषितांसंगें सदा उन्मत्त । हा खेद कांहीं न वाटे मनांत । तरी अनंत अंतरला ॥८॥ जैसे कां पिशाच श्वान । तैसें चित्त गेलें भ्रमोन । न धरी क्षमा दया मौन । द्वेषेंकरून वेष्टिलें ॥९॥ धरितां योग्यता अभिमान । सत्संग नावडे मनांतून । चित्त उठे कुतर्क घेऊन । तरी हरिचरण अंतरले ॥११०॥ चित्त न बैसे सदा भक्तीं । कैंची तितिक्षा[८] उपरति[९] विरक्ती[१०] । ऐशा अनुतापें अमरपती[२] । सद्गद चित्तीं जाहला ॥११॥ ब्रह्मा ऋषि भृगु देवगण । नारद तुंबर मरुद्गण । संगें घेऊन शचीरमण ।

१ मेघ. २ इंद्र. ३ ताक. ४ लोणी. ५ रागावला. ६ प्रळयकाळच्या विजा. ७ ब्रह्मस्वरूप जो श्रीकृष्ण त्याला. ८ क्षमा, सहनशीलता. ९ विषयांची अनास्था, उबग १० वैराग्य.

*

चालिला शरण श्रीकृष्णा ॥१२॥ अष्टवसु अष्टनायिका । किन्नर गंधर्व गाती देखा । वाजत वाद्यांचा धडाका । चतुर्विध प्रकारें ॥१३॥ जाहली विमानांची दाटी । व्रजासमीप उतरे भूतळवटीं । तों गाई चारीत जगजेठी । गोपांसमवेत आनंदें ॥१४॥ देखोनियां पुराणपुरुषा । कनकदंड पडे जैसा । साष्टांग पृथ्वीवरी तैसा । इंद्रें घातला नमस्कार ॥१५॥ इंद्र आला कृष्णासी शरण । पहावया धांवती गोकुळीं जन । म्हणती हें पूर्णब्रह्म सनातन । नेणों आम्ही कांहींच ॥१६॥ रत्नजडित मुकुट इंद्राचा पाहीं । रुळत श्रीकृष्णाचे पायीं । मग हरि बोले ते समयीं । उठी उठी त्रिदशेश्वरा[२] ॥१७॥ व्यर्थ पेटलासी अभिमाना । कासया तूं शचीरमणा[३] । तुज हे आठवण दिधली जाणा । सावध येथून वर्तावें ॥१८॥ स्वरूपीं होऊन सावधान । करावें सृष्टिकार्य संपूर्ण । क्रोध दुष्टावरी चढवोन । साधुजन पाळावे ॥१९॥ संतांचा न करावा मानभंग । हरिभजनीं झिजवावें अंग । सांडोन सकळ कुमार्ग । सन्मार्गेंचि वर्तावें ॥१२०॥ ऋषींचे आशीर्वाद घ्यावे । वर्म कोणाचें न बोलावें । विश्व हें अवघें पहावें । आत्मरूपीं केवळ ॥२१॥ सत्संग धरावा आधीं । न ऐकावी दुर्जनांची बुद्धी । कामक्रोधादिक वादी । दमवावें निजपराक्रमें[४] ॥२२॥ मी जाहलों सज्ञान । हा न धरावा अभिमान । विनोदेंही पैरछळण[५] । न करावें कोणाचें ॥२३॥ शमदमादि साधनें । दृढ करावीं साधकानें । जन जाती जे आडवाटेनें । सुमार्ग त्यांस दाविजे ॥२४॥ क्षणिक जाणोनि संसार । सांडावा विषयांवरील आदर । असावें गुरुवचनीं सादर । चित्त सदा ठेवूनि ॥२५॥ ऐसें बोलतांचि श्रीधर । राहोनियां अमरेंद्र । स्तवन करीत अपार । सकळदेवांसमवेत ॥२६॥ हे अनंतकोटिब्रह्मांपालका । हे विश्वकारणा विश्वरक्षका । हे देवाधिदेवा जगन्नायका । मायातीत अगम्या ॥ २७ ॥ तूं क्षीरसागरविलासी । अवतरलासी यादववंशीं । ब्रह्मानंद अविनाशी । कर्माकर्मासी वेगळा तूं ॥२८॥ अवतरलासी ज्याचे सदनीं । धन्य तो नंद आणि यशोदा जननी । आम्हांलागीं चक्रपाणी । अवतार तुवां धरियेला ॥२९॥ चहूं मुखीं स्तवी ब्रह्मदेव । पंचमुखें वर्णी सदाशिव । बृहस्पति नारदादि ऋषी सर्व । अपार स्तोत्रें करिताती ॥१३०॥ शक्रें

---

१ अष्टसिद्धि. २ इंद्रा, देवेंद्रा. ३ शत्रू. ४ आपल्या सामर्थ्यानें. ५ दुसऱ्यांचा छळ.

कामधेनु आणविली ते वेळें । कांसेखालीं कृष्णासी बैसविलें । पूर्णब्रह्म घनसांवळें । सप्तवर्षी मूर्ति पैं ॥३१॥ कामधेनूच्या दुग्धधारा । श्रीहरीवरी सुटल्या सैरा[1] । गोविंदनामाचा घोष अंबरा । गाजविला सुरवरीं ॥३२॥ गोविंद गोविंद हें नाम । सकळ नामांमाजी उत्तम । देव बहुत संभ्रमें[2] । या नामाचा करिताती ॥३३॥ कल्पपर्यंत प्रयागवासी । मख[3] अयुत[4] मेरुसम सुवर्णराशी । पुण्य आचरतां गोविंदनामासीं । तरी तुलना नाहीं सर्वथा ॥३४॥ ऋषी वेदघोषें गर्जती । किन्नर गंधर्व आनंदें गाती । अष्टनायिका नृत्य करिती । प्रेमें डुल्लती भक्तजन ॥३५॥ दुग्धाभिषेकें ते वेळे । पाहतां सकळांचें नेत्र निवाले । धन्य धन्य तेचि जाहले । हरिमुख पाहिलें जयांनीं ॥३६॥ उदार सुहास्य मुख चांगलें । वरी दुग्धाभिषेकें कैसें शोभलें । जैसें इंद्रनीळावरी घातलें । काश्मीराचें कवच पैं ॥३७॥ किंवा मित्रतनयेवरी[5] । लोटे जैसी जह्नुकुमारी[6] । दुग्धाभिषेकें ते अवसरीं । पूतनारि तैसा दिसे ॥३८॥ मंदाकिनीचें[7] उदक त्वरित । घेऊन आला ऐरावत । शुद्धोदकें स्नान निश्चित । इंद्र घालीत निजकरें ॥३९॥ जें पूर्ण परब्रह्म निर्मळ । त्याचे अंगीं कैंचा मळ । परी भक्तीनें भुलला गोपाळ । साकारला म्हणोनिया ॥१४०॥ दिव्य अलंकार दिव्य वस्त्रें । हरीस वाहिलीं तेव्हां शक्रें । अर्चूनियां षोडशोपचारें । रमावर[8] तोषविला ॥४१॥ ऐसा करोनियां सोहळा । प्रदक्षिणा करीत घननीळा । इंद्र आज्ञा मागोनि ते वेळां । जाता जाहला निजपदा ॥४२॥ हें गोवर्धनोद्धारण ऐकतां । हरे सकल संकट दुःखवार्ता । ब्रह्मानंदपद ये हाता । श्रवण करितां भावार्थें[9] ॥४३॥ असो गोकुळीं झाला आनंद । उत्साह करीती परमानंद । विलोकितां गोविंदवदनारविंद[10] तृप्ति नव्हे कोणातें ॥४४॥ असो एके दिवशीं मुरारी । गाई चारीत यमुनातीरीं । तों वर्तली एक नवलपरी । ते चतुरीं परिसिजे ॥४५॥ मयासुराचा एक पुत्र । त्याचें नांव व्योमासुर । तो दुरात्मा निर्दय क्रूर । कंसासुर धाडी तया ॥४६॥ व्योमासुरासी म्हणे ते अवसरीं । थोर जाहला आमुचा वैरी । गाई चारावया यमुनातीरीं । नित्यकाळ येतसे ॥४७॥ तरी तुवा सत्वर जाऊनी । वधावा तो प्रयत्न

१ चहूंबाजूंनीं. २ आदर. ३ यज्ञ. ४ दहा हजार; खूप. ५ यमुनेवर. ६ गंगा. ७ स्वर्गंगेचें. ८ श्रीकृष्ण. ९ सायुज्यता, मुक्ति. १० गोविंद म्हणजे श्रीकृष्ण त्याचें मुखकमळ.

करोनी । तेणें वचन शिरीं वंदोनी । वृंदावना पातला ॥४८॥ तेणें गोपाळरूप धरोनी । मिळाला कृष्णदासांत येऊनी । जैसा दांभिक आचार दावूनी । मैंद[2] माना मोडित॥४९॥कीं कडुवृंदावन[3] जैसें । वरीवरी शोभिवंत दिसे । कीं बिडालक[4] शांत बैसे । मूषकालागीं[5] जपतांचि ॥१५०॥ असुर[6] हरीस म्हणे ते समयीं । गोप वांटून दो ठायीं । वाघमेंढी लवलाही । खेळूं म्हणे कृष्णातें ॥५१॥ आपण वाघ जाहला ते वेळे । गोपाळांसी घेऊन पळे । पर्वती घोर विवर[7] कोरिलें । त्यांत गोपाळ कोंडी पैं ॥५२॥ परम कपटी दुराचार । गोप एक एक नेले समग्र । गाईवत्सांचेही भार । कोंडी विवरीं दुरात्मा ॥५३॥ गाई गोवळे नेले समस्त । एकलाच राहिला रमानाथ । तटस्थ चहुंकडे विलोकित । म्हणे विपरीत केलें येणें पैं ॥५४॥ भक्तांकारणें[8] चक्रपाणी । चहूंकडे हिंडे रानोरानीं । महा पर्वतदरीं तें क्षणीं । मोक्षदानी पाहतसे ॥५५॥ मग मुरलीस्वरें वनमाळी । गाई पाचारीत तये वेळीं । गंगे जाह्नवी भीमरथी सकळीं । या गे वेगीं धांवोनिया ॥५६॥ धांव गे तुंगभद्रे वैतरणी । वेणी पिनाकी पयोष्णी । नर्मदे सरस्वती यमुने कृष्णे वेणी । गोदे मंदाकिनी या वेगें ॥५७॥ रेवा तापी भोगावती । प्रवरे चंद्रभागे पूर्णावती । कावेरी प्रतीची सावित्री सती । या गे वेगें सत्वर ॥५८॥ सुवर्णमुखी ताम्रपर्णी । ऋतुमाले शिशुमाले पयोष्णी । तुंगभद्रे सुवर्णोदके याक्षिणी । धांवा आतां सत्वर ॥५९॥ तंव त्या पर्वताचे अंतरीं । गाई आक्रंदती[9] एकसरी । धांवे धांवे कां मुरारी । सोडवी झडकरी येथूनिया ॥१६०॥ मुरलीस्वरें गोपाळा । आळवीतसे सांवळा । या रे या रे म्हणे सकळां । मांडूं काला आतांचि॥६१॥वडज्या सुदाम्या वांकुड्या । दोंदिल्या सुंद्र्या रोकड्या । वाल्या कोल्या बोबड्या । वेड्या बागड्या संवगडे तुम्ही ॥६२॥ खुज्या मोठ्या रोडक्या कान्ह्या । चपळचपळा वेधकारण्या । प्रेमळ चतुरा सगुण ज्ञान्या । प्राणसखे हो या वेगीं ॥६३॥ तंव पर्वताअंतरीं गोपाळ । आक्रंदती करिती कोल्हाळ[10] । श्रीकृष्णनाम तें वेल्हाळ । घेवोनि बाहती[11] एकदांचि ॥६४॥ धांव आनंदकंदा गोविंदा । हे कमळपत्राक्षा उदारा मुकुंदा । सगुणनिर्गुणब्रह्मानंदा[12] । स्वानंदबोधा अद्वया ॥६५॥ कोंडिलों संसारपर्वती । पडिलों जन्ममरण-

१ गोपाळांत. २ भोंदू. ३ कंवडळ. ४ मांजर. ५ उंदरासाठीं. ६ राक्षस. ७ गुहा. ८ श्रीकृष्ण. ९ मोठी ओरड करिती. १० कलकलाट. ११ ओरडती. १२ निर्गुणरूप ब्रह्मानंद असतां सगुणरूप धारण करणाऱ्या श्रीकृष्णा.

विषयावर्तीं । सांपडलों अहंकारदैत्याचे हातीं । म्हणवून बाहतों कृष्णा तूतें ॥ ६६॥ मग तो भक्तकैवारी श्रीधर । मुखावाटे काढूनि चक्र । पर्वत फोडिला सत्वर । गोगोपवत्सें सोडविलीं ॥ ६७॥ तंव प्रळयहांक देऊनी । व्योमासुर धांवे तत्क्षणीं । अतिविशाळ मुख पसरोनी । ग्रासीन म्हणे हरीतें ॥ ६८॥ परमपुरुषें भक्तवत्सलें । चक्रें कंठनाळ छेदिले । व्योमें पंथें उडविलें । व्योमसुराचें शिर पैं ॥ ६९॥ ऐसा करोनि पुरुषार्थ । गाईगोपाळांसमवेत । पूर्वस्थळा आले समस्त । काला करिती ते क्षणीं ॥ १७०॥ कळला कंसासी समाचार । व्योमासुर पावला परत्र । धगधगिलें कंसाचे अंतर । म्हणे विचार कैसा करूं ॥ ७१ ॥ तंव अकरा सहस्र दैत्य । उभे होते अविचारी उन्मत्त । त्यास कंस तेव्हां सांगत । जा रे धांवत वृंदावना ॥ ७२॥ एक गोरा एक सांवळा । दोघां धरून आणा ये वेळां । ऐसें ऐकतां दैत्यमेळा । वेगें चालिला वनातें ॥ ७३॥ पिशाचवत धांवती ते वेळा । गोपाळांभोंवता वेढा घातला । पुसती बळिराम सांवळा । कोठें आहेत सांगा रे ॥ ७४॥ ऐसें देखोन ते अवसरीं । भयभीत गोप अंतरीं । म्हणती कृष्णा लपें करी । घोंगडी तुजवरी घालितों ॥ ७५॥ तुजला हे धरोनि नेती । आम्ही कैसें जावे गोकुळाप्रती । हरि म्हणे रे कांहीं चिंत्ती । भिऊं नका सर्वथा ॥ ७६॥ मग श्रीकृष्ण म्हणे तयांतें । कोणत्या पुरुषें धाडिलें तुम्हांतें । ते म्हणती कंसें उभयांतें । धरूं तुम्हांसी पाठविलें ॥ ७७॥ ऐसें ऐकोन ते वेळे । गद्‍गदां हांसिजे गोपाळें । म्हणे कंसें मूर्खत्व केलें । इतुके पाठविलें कासया ॥ ७८॥ आम्हां दोघांसीं दोघेजण । नेतील कडेवर घेऊन । व्यर्थ आले इतके धांवोन । जा परतोन सर्वही ॥ ७९॥ दोघे जणें येथें रहावें । आम्ही जेवून येतों तयांसवें । ऐसें बोलतां केशवें । तें मानलें तयांसीं ॥ १८०॥ म्हणती कंस मूर्ख साचार । कां व्यर्थ पाठविले अकरा सहस्र । मग दोघांसी ठेवून समग्र । मथुरापंथें परतले ॥ ८१ ॥ ऐसा क्षण एक जाहलियावरी । विचार करिती बळिराम मुरारी । म्हणती या दोघांसी ये अवसरीं । पूजा बरवी समर्पावी ॥ ८२॥ जन्मपर्यंत न विसरती । ऐसी पूजा करावी निगुती । तंव ते दोघे हरीस म्हणती । त्वरितगतीं चला आतां ॥ ८३॥ जरी तुम्ही न याल ये क्षणीं । तरी नेऊं दोघांस उचलोनी । ऐसें ऐकतांचि कर्णीं । शेषावतार क्षोभला ॥ ८४॥ बळिभद्रें आपुल्या हातेंकरून । दोघास

१ जन्ममरणांच्या विषयरूप भोंवऱ्यांत. २ गळा ३ आकाशमार्गें. ४ परलोक; मृत्यु. ५ राक्षसांचा समुदाय. ६ बळराम.

केलें बहुत ताडण । भोंवते गोवळे मिळोन । डांगांखालीं मारिती ॥८५॥ दोघे काकुळती करिती बहुवश । आम्ही न येऊं म्हणती सोडा आम्हांस । बहुत झालों कासाविस । सोडा हृषीकेश म्हणे तयां ॥८६॥ श्रीकृष्ण म्हणे दोघांसी । जाऊन सांगा कंसापाशीं । जीवदान दिल्हें आम्हांसी । बळिराम आणि श्रीकृष्णें ॥८७॥ दोघे मथुरापंथें पळती । असंख्य गोपाळ पाठीं लागती । वाटे अडखळोनि पडती । मग राम वारित गोपाळा ॥८८॥ दोघांचें अंग झालें चूर । जवळी केले मथुरापुर । पुढें जात होते अकरा सहस्र । मागें परतोन पहाती ॥८९॥ तंव कुंथतचि दोघे येती । समस्त पुसती तयांप्रती । कां रे आलेत रिक्तहस्तीं[१] । राम श्रीपती कोठें दोघे ॥१९०॥ तंव ते बोलती दोघेजण । आम्हांसी तिहीं घातलें भोजन । जन्मवरी हें अन्न । जेविलों नाहीं जाण ॥९१॥ तडस भरोनि येती तिडका । मोदक[२] बहु चारिले देखा । जेवितां आमुचा आंवांका[३] । गलित झाला तेधवां ॥९२॥ आम्ही बहुत आलों काकुळती । पुरे म्हणूं तरी न सोडिती । अवघेचि आग्रह करिती । घ्या घ्या म्हणोन एकदां ॥९३॥ बळिभद्रेंचि स्वहस्तें । बहुत वाढिलें आम्हांतें । पुरे पुरे म्हणतां नंदसुतें[४] । तरी कदा सोडीचना ॥९४॥ सांवळा उगाच पाहत होता । तो जरी वाढावया उठता । मग आमुचा अंत न उरता । तेणें पुरे म्हणतां राहविलें ॥९५॥ त्यांहीं आम्हांस ऐसें जेवूं घालावें । मग त्यांस कैसें धरावे । ऐसें ऐकतांच अवघे । अकरा सहस्र बोलती ॥९६॥ परम नीच दैत्यजाती । अन्नाकारणें लाळ घोटिती । म्हणती सांगा रे त्वरितगती । भोजन देती आम्हां काय ॥९७॥ अन्न त्यांजवळी आहे कीं नाहीं । सांगा आम्ही जातों लैवलाही[५] । तंव ते दोघे तये समयीं । बोलती काय ऐका तें ॥९८॥ म्हणती अन्न कदा न सरे । तुम्हांस पुरोन तुमच्या पितरांस उरे । तुमच्या देवांचे पोट भरे । जा माघारे आतांचि ॥९९॥ आतां यावें तुमचे सांगातीं । तरी आणीक आग्रह करिती । जुनी ओळख काढिती । मग न सोडिती आम्हांतें ॥२००॥ एक भोजनें झालें अजीर्ण । दुसरें त्यावरी होय प्राणोत्क्रमण[६] । ऐसें ऐकतां अवघेजण । आले सत्वर हरीजवळी ॥१॥ देखिला दैत्यभार सकळ । भयभीत जाहले गोपाळ । म्हणती कृष्णे अनर्थ प्रबळ । येथें आतां मांडिला ॥२॥ हरि म्हणे सखे हो ऐका । काँळत्रयीं[७] भिऊं नका । पाठीसी मी असतां

१ रिकाम्या हातांनीं. २ मुष्टिमोदक, बुक्के. ३ शक्ति. ४ कृष्णानें. ५ लौकर. ६ मरण. ७ भूत, वर्तमान, भविष्य, या तीन काळीं.

शंका । धरूं नका मनांत ॥ ३ ॥ ऐसें बोलोनि जगन्नाथें । मग विलोकिलें ऊर्ध्वपंथें । तंव अकस्मात गंधर्व तेथें । एकादश सहस्त्र उतरले ॥ ४ ॥ त्यांत मुख्य गंधर्व चित्रसेन । तेणें वंदिला जगद्भूषण । पुढें ठाकला कर जोडून । म्हणे आज्ञा द्यावी मज ॥ ५ ॥ श्रीकृष्ण म्हणे सकळां । या दैत्यांसी भोजन घाला । तंव गंधर्व धांवले ते वेळा । प्रळय मांडिला दैत्यांसी ॥ ६ ॥ गंधर्व तोडिती नाककान । हस्तपाय टाकिती मोडून । कितीकांच्या ग्रीवा पिळून । गतप्राण ते केले ॥ ७ ॥ ज्यांचे कां उरले प्राण । तिहीं समर्पून नासिका कर्ण । मथुरेमाजी आले पळून । शंख करिती एकदा ॥ ८ ॥ वाहती रक्ताचे पूर । हेंडबडिले[2] मथुरानगर । लोक घाबरले समग्र । चावळती तेव्हां भलतेंचि ॥ ९ ॥ आणा रे वेगें घोडे । त्यांवरी सत्वर जुंपा गाडे । मांजरें आणि माकडें । रथीं जुंपा सत्वर ॥ २१० ॥ उचला उखळें झडकरी । चुली बांधा घोडयावरी । कोथळ्या आणि आड विहिरी । घेऊनि शिरीं चला रे ॥ ११ ॥ नेसा वेगीं दृढ मुसळें । डोईस गुंडाळा रे पाळें । चाट्टू आणिक चौपाळें । पांघरूनिया पळा वेगीं ॥ १२ ॥ म्हैसी बांधा वांसरांवरी । गाई बांधा कुतऱ्याशिरीं । नेसतीं वसनें झडकरी । सांडोनिया पळा रे ॥ १३ ॥ स्त्रियांस म्हणती तेच क्षणीं । वोटीस घ्या हो केरसुणी । पळा सत्वर येथूनी । नासिक कर्ण सांभाळा ॥ १४ ॥ असो लोक जाहले भयभीत । गंधर्व परतले समस्त । श्रीकृष्णासी वंदोनि त्वरीत । आज्ञा मागती जावया ॥ १५ ॥ म्हणती जय जय पुराणपुरुषोत्तमा । अज[3] अजित मेघश्यामा । सच्चिदानंदा पूर्णब्रह्मा । न कळे सीमा वेदांसी ॥ १६ ॥ तूंचि सूत्रधारी सत्य होसी । आम्हां बाहुलिया नाचविसी । इंद्र विधि सकळ हृषिकेशी । शरण चरणांसी पैं आले ॥ १७ ॥ ऐसें स्तवोनि पूतना-प्राणहरणा । गंधर्व गेले निजस्थाना । असो इकडे घायाळ कंससदना । बरळताचि पळताती ॥ १८ ॥ म्हणती कंसराज्य बुडालें । तुमचें मरण जवळ आलें । चित्त कंसाचें घाबरलें । धगधगिलें हृदयांत ॥ १९ ॥ कंसास सांगती घायाळ । ते दोघे प्रतापसूर्य केवळ । नखाग्रीं हा ब्रह्मांडगोळ । चालविती क्षणमात्रें ॥ २२० ॥ एक सांवळा एक गौर । दोन्ही परब्रह्म निर्विकार । ते मनुष्यवेषें निर्धार । शेषविष्णु अवतरले ॥ २१ ॥ कंस टाकी श्वासोच्छ्वास[4] । आतां काय करणें तयांस । असो गोकुळीं

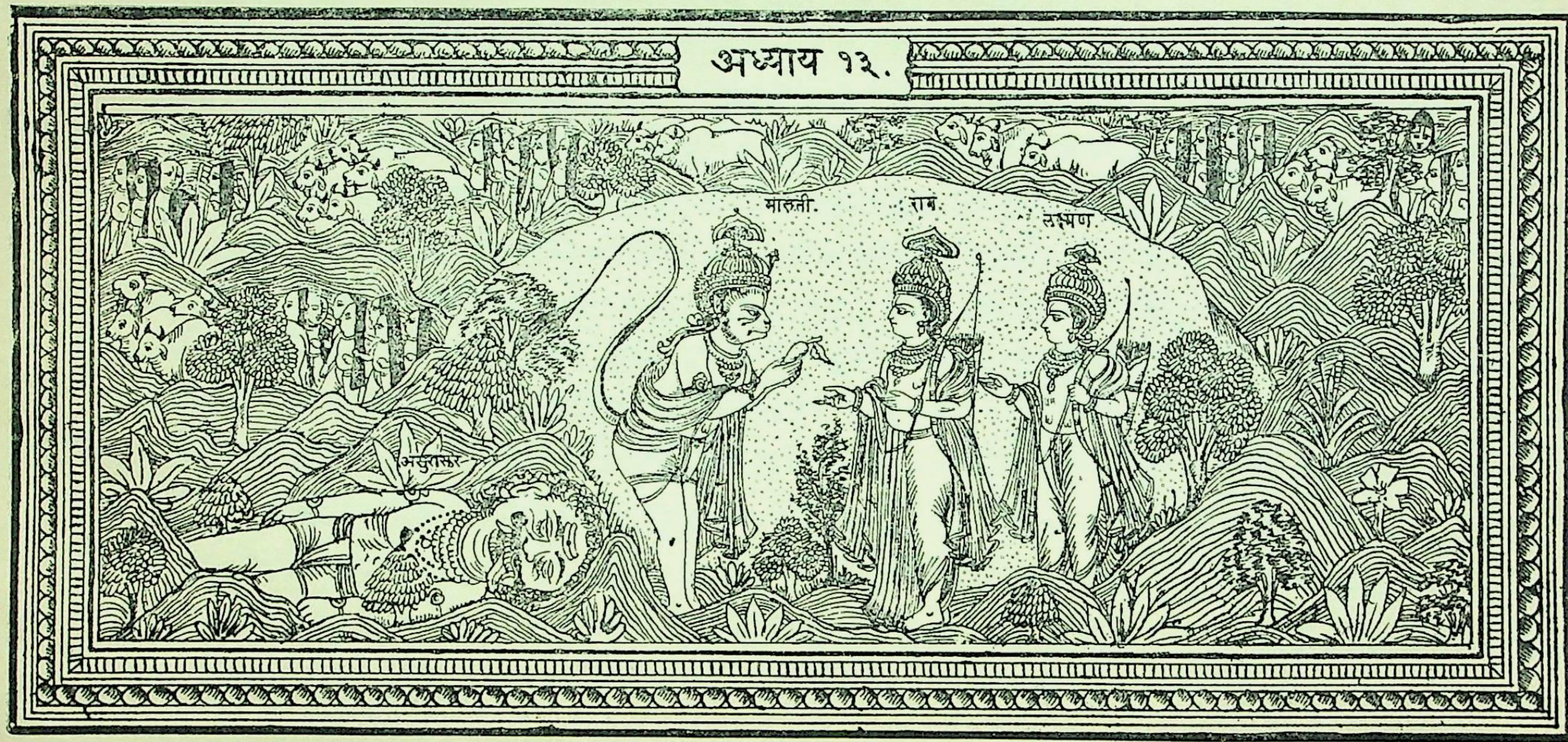
१ माना. २ गडबडलें. ३ जन्मरहित. ४ आर्जिक्य. ५ श्रीकृष्ण.

नंदास । श्रुत जाहलें तेधवां ॥२२॥ कीं अकरा सहस्त्र वीर येऊनी । गेले रामकृष्णास घेऊनी । नंद गौळी यशोदा रोहिणी । धांवती वनीं आक्रंदत ॥२३॥ यशोदा पिटी वक्षःस्थळ । नंद वाटेसी पडे विकळ । तंव अकस्मात तमाळनीळ । गाई घेऊनि परतला ॥२४॥ पुढें गाईचे येती भार । मागें हळधर[1] आणि श्रीधर[2] । भोंवते गोप करिती गजर । नाना वाद्यांचे तेधवां ॥२५॥ तें देखोनियां यशोदानंद । हृदयीं उचंबळला आनंद । ते समयीं जो जाहला ब्रह्मानंद । तो कवण वर्णू शके पैं ॥२६॥ मंदिरा आला इंदिरावर । नंदें समारंभ केला थोर । मेळवूनियां धरामर[3] । दाने अपार दिधलीं ॥२७॥ उत्तम हरिविजयग्रंथ । हाच जाणिजे शेषाद्रिपर्वत । श्रीव्यंकटेश श्रीभूसहित । परब्रह्म वसे तेथें ॥२८॥ श्रवणीं आवडी विशेष । भावार्थ हाचि आश्विनमास । सुप्रेम हे विजयादशमीस । भक्त येती धांवोनिया ॥२९॥ विजयादशमी विजयदिवस । हरिविजय पाहता सावकाश । शेषाद्रिवासी तो रमाविलास । निजदासांतें रक्षितसे ॥२३०॥ ब्रह्मानंदकृपा पूर्ण । तेंचि निर्मळ निकेतन[4] । जेथें नलगे द्वैत वात उष्ण । श्रीधर अभंग सेवितसे ॥३१॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । संत श्रोते परिसोत । द्वादशाध्याय गोड हा ॥२३२॥ अध्याय ॥१२॥ ओव्या ॥२३२॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

---

१ बळराम. २ कृष्ण. ३ ब्राह्मण. ४ मंदिर.

अध्याय १२.
मारुती.
राम.
लक्ष्मण.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जो परमात्मा शेषशायी । जो क्षीरसिंधूचा जांवई । तो राखितो गोकुळीं गाई । गौळियांच्या सर्वदा ॥ १ ॥ ज्यासी नाम रूप गुण नाहीं । निर्विकार व्यापक सर्वांठायीं । तो नंदराणीस म्हणे आई । मज घेई कडेवरी ॥ २ ॥ जो नाना साधनीं न साधे । त्यास यशोदा दांव्यानें बांधे । ज्याच्या कृपेनें ब्रह्मांड बोधे । तो गौळियांचे छंदे नाचतसे ॥ ३ ॥ व्यासवाल्मीकादि कवी । वर्णिती ज्याची सदा पदवी । तो गौळिया सांगातें जेवी । थोरपणा टाकूनिया ॥ ४ ॥ तोच हा पंढरीय भीमातीरीं । ब्रह्मानंदा लीलावतारी । समपद जोडोनियां विटेवरी । वाट पहात भक्तांची ॥ ५ ॥ बारावा अध्याय संपता । काय वर्तली तेथें कथा । अकरा सहस्र कंसदूता । त्रासवून गेले गंधर्व ॥ ६ ॥ याउपरी एके दिनीं । यमानुजातीरीं[१] कैवल्यदानी । अनंत गोपाळ मिळोनी । खेळ मांडिला तेधवां ॥ ७ ॥ ठायीं ठायीं वृंद गोपाळांचे । खेळ खेळती नाना परींचे । नाना कष्ट साधनांचे । तपें तीव्र आचरती ॥ ८ ॥ हरीस सांडून एकीकडे । ठायीं ठायीं मांडिलीं बंडें । नाना मतें साधनकावाडें । नेणोनि हरीसी शोधिती ॥ ९ ॥ एकी वादप्रतिवाद केला । हमामा[२] घालिता जन्म गेला । एकीं हुतुतू खेळ मांडिला । अहंकृति जाणोनिया ॥ १० ॥ एकांनीं भेदाची हुमली । घालिता तीं बहु श्रमलीं । अहंममतेची चेंडूफळी । एक भ्रमणचक्रें खेळती ॥ ११ ॥ काळविवंचना[३] करिती पाही । हेच एक खेळती लपंडाई । एकीं वायुधारणाबळें[४] पाही । केली वावडी शरीराची ॥ १२ ॥ तीर्थभ्रमणाचा भोंवरा । घेवोनि खेळती एकसरा । जन्ममृत्युयेरझारा । विटीदांडू खेळती ॥ १३ ॥ सिद्धींचे साधनें सुरवाडती । कडेकपाटें एक शोधिती । परी हरिरूपीं न मिळती । अहंममतें भुलोनिया ॥ १४ ॥ ऐसे बहुत गुंतले खेळीं । दुरूनि पाहे वनमाळी । तों त्यांच्या गाई सकळी । रानोमाळ चौताळती ॥ १५ ॥ दश इंद्रियें मनोवृत्ती । खडोणा[५] गाई न वळती । गोपांस म्हणे जगत्पती । गाई आधीं सांभाळा रे ॥ १६ ॥ गाई वळून स्थिर करा । मग खेळ तुमचा अवघा बरा । ऐसें बोलता जगदुद्धारा । गोप धांवती वळावया ॥ १७ ॥ करणांचिया[६] नाना वृत्ती । दुरील गाई नाटोपती । विषयतृण देखती । तों तों धांवती पुढें पुढें ॥ १८ ॥ आडमार्गें गाई धांवती । नाना कडे कपारीं रिघती । तृष्णेच्या खळ्यामाजी पडती । कदा न सरती माघारा ॥ १९ ॥ वासनेच्या जाळ्या थोर । त्यांत

१ यमाची धाकटी बहीण जी यमुना तिच्या कांठीं. २ अभिमानरूपी हमामा. ३ मृत्यु चुकविणें. ४ योगसाधनानें. ५ कमी दुधाच्या. ६ इंद्रियांच्या.

तोंडें घालिती वारंवार । तेथें कामक्रोधादि किरडें अपार । कडकडोनि डंखिती ॥ २० ॥ द्वेष गर्व मद् सत्सर । हेच सावजें भयंकर । विकल्पगुल्में अतिघोर । निर्गम नोहेच तेथोनि॥ २१ ॥ निंदेचे ओरबडती कांटे । नाना कुतर्क आडफांटे । त्रिविध तापाचे चपेटे । भयंकर वणवा हा॥ २२ ॥ ऐशा गाई विषयतृण चरती । परी सर्वथा नव्हे तृप्ती । मग स्वर्गसुखाच्या पर्वतीं । ऊर्ध्वगती चढियेल्या॥ २३ ॥ सुकृताचें तृण सरे । मग फिरता न ये माघारें । लोटून देती एकसरें । दुःखभारें आरडती॥ २४ ॥ जैसें भाडियाचें घोडें देख । कीं वेश्येची मैत्री क्षण एक । कीं उशीं घेतला दंदशूक[1] । बहु शीतळ म्हणोनिया ॥ २५॥ कीं विषाचें शीतळपण । कीं ओडंबरीचें[2] भूषण । कीं गंधर्वनगरीचें सैन्य । तैसें जाण स्वर्गसुख॥ २६ ॥ असो गाई गेल्या सकळ । बहिर्मुख[3] अवघे गोपाळ । मग धांवती रानोमाळ । गोगवेषणार्थ[4] कारणें॥ २७ ॥ गाई नाटोपती सर्वथा । शिणले गोपाळ धांवता । इंद्रियें निग्रह करूं जाता । तों तीं अधिक खवळती॥ २८ ॥ नेत्र भलतेंच विलोकिती । म्हणोनि झांकिले अहोरात्रीं । तों कर्ण नसतेंच ऐकती । कैसी आकळती इंद्रियें॥ २९ ॥ जिव्हा आठवी रस । घ्राण मागे सुवास । त्वचा मागे स्पर्श । थोर उत्कर्ष इंद्रियांचा॥ ३० ॥ मन इंद्रियांचा धनी । एकादश स्वर्ग त्यापासूनी । त्या मनास ठायीं वळोनी । हरीविण कोणा नाणवे॥ ३१ ॥ मन हें व्याघ्र भयंकर । दश इंद्रियें त्याचीं पिलीं साचार । जिकडे उडी घेई मनोव्याघ्र । पिलीं समग्र तिकडेची॥ ३२ ॥ या मनोव्याघ्र थोर थोर । गिळिले पुन्हा दुजे गिळणार । भगांकित केला पुरंदर[6] । कलंकी चंद्र जाहला॥ ३३ ॥ असो बहुतांचीं नांवें घेता । निंदा घडों पाहे तत्त्वता । गोपाळ शिणले बहु धांवता । गाई सर्वथा नाटोपती ॥ ३४ ॥ ऐसे गोपाळ बहु श्रमले । म्हणती काय करावें ये वेळे । धरा जगद्वंद्याची पाउलें । तरीं आकळे गोवृंद[7] ॥ ३५ ॥ मग सकळ गोपाळ त्या अवसरा । शरण आलें इंदिरावरा । म्हणती तुजवांचून मुरहरा । गाई कदा नाकळती॥ ३६ ॥ तुजवेगळीं बंडें । केलीं आम्हीं उदंडें । बहुत साधनें प्रचंडें । करोनियां शीणलों॥ ३७ ॥ हरि तुझी कृपा न होता । अवघीं साधनें गेलीं वृथा । आतां उठें तूं अच्युता । वळीं गाई आमुच्या ॥ ३८ ॥ ऐसे गडी सहज बोलती । कृपारस दाटला हरीच्या चित्तीं । वंशवाद्य घेऊन हातीं । कमलापति उठला ॥ ३९ ॥ मुरलीधरें ते अवसरीं । मुरली लाविली अधरीं ।

---

१ सर्प. २ गारुडी विद्येचें. ३ प्रवृत्तिपर. ४ गाईंच्या शोधाकरितां. ५ नाक. ६ इंद्र. ७ गाई किंवा इंद्रियांचा समुदाय.

मुरलीनादें मुरारी । मन मोहवी गाईंचें ॥४०॥ ऐकतां मुरलीचा स्वर । गाई टंवकारल्या समग्र । धांवत आल्या सत्वर । सर्व विषय टाकूनिया ॥४१॥ हरीभोंवत्या हंबरती । एकी प्रीतीनें चरण चाटिती । पुच्छें वर करूनि नाचती । गोप पाहती विस्मित ॥४२॥ गोप म्हणती घननीळा । धन्य तुझी अगाध लीला । क्षणमात्रें गाई सकळा । तुवां वळविल्या मुरलीस्वरें ॥४३॥ कृष्णपायीं घालिती मिठी । प्रेमें सद्गद होती पोटीं । म्हणती धन्य भाग्य आमुचें सृष्टीं । गडी जगजेठी जोडला॥४४॥कळंबातळीं घननीळ । पांवा वाजवी रसाळ । सभोंवते मिळोनि गोपाळ । गदारोळ करिताती ॥४५॥ पेंधा म्हणे ऐका गोष्टी । पूर्वीं[१] खेळे बहुत जाहले सृष्टीं । आम्ही जाहलों तेच पुढती । खेळे देखा सर्वही॥४६॥गडी म्हणती पेंधिया।ते कोण सांगे लवलाह्या । पेंधा म्हणे चित्त देऊनिया । सावध ऐका सकळही ॥४७॥ पूर्वीं नीलग्रीवसुत[३] षडानन । संसार मिथ्यारूप जाणोन । कपाटीं बैसला जाऊन । स्वस्वरूप चिंतित ॥४८॥ विधिपुत्र नारद जाणा । तो कळी लावावया बहु शाहणा । परस्परें लावून भांडणा । आपण कौतुक पाहतसे ॥४९॥ व्यासपुत्र शुक आगळा । तेणें काम सगळाचि गिळिला । रंभेचा गर्व हरिला । निजप्रतापेंकरूनिया ॥५०॥ अंबरीष ध्रुव रुक्मांगद । शिबी हरिश्चंद्र प्रसिद्ध । खेळयांमाजी मुकुटमणी प्रल्हाद । ज्याची लीला अगाध पैं ॥५१॥ खेळयांमाजी बळिया बळी । द्वारपाळ ज्याचा वनमाळी । बिभीषण तो राक्षसमेळीं । कुलोद्धारक निवडला ॥५२॥ हनुमंत वायुनंदन । खेळयांमाजी पंचानन । तो श्रीरामास आवडे जैसा प्राण । गिरि द्रोण जेणें आणिला ॥५३॥ ऐसे खेळे बहुत आहेत । परी म्यां सांगितले किंचित । ऐसें गोप जों संवादत । तों सायंकाळ ओसरला ॥५४॥ अस्तासी गेला वासरमणि[५] । गोकुळा परतला चक्रपाणि । आपुल्या गाईंलागोनि । गोप बहाती तेधवा ॥५५॥ ये गे चक्रधरे मीनरूपे । शंखासुर मारिला प्रतापें । पान्हाइलीस ऐक्यरूपें । विधीलागीं डोळसे ॥५६॥ एक गाई निबरपृष्ठीं[६] । भक्त पाळी कृपादृष्टीं । एक म्हणे माझें गाईनें सकळ सृष्टी । दंतांवरी धरियेली ॥५७॥ एक म्हणे माझी गाई सिंहवदन । परी भक्तांसी सदा सुप्रसन्न । एक म्हणे माझी खुजी वामन । थोर तरी गगनीं न समाये॥५८॥एक म्हणे गोपाळ । माझ्या गाईनें

१ मोठा गजर. २ शिमग्यामध्यें खेळ वगैरे घेऊन जातात ते; भक्त. ३ नील आहे ग्रीवा म्हणजे कंठ ज्याचा असा महादेव त्याचा पुत्र. ४ बोलत. ५ सूर्य. ६ बळकट पाठीवर.

रक्षिलें द्विजकुळ । क्षेत्रियतृण[१] एकवीस वेळ । खाऊनि खुरटी पैं केली ॥५९॥ चौदा वर्षें गेली वना । खोंचोनि मारिलें रावणा । राज्यीं स्थापूनि बीभीषणा । अयोध्येसी परतली ॥६०॥ ऐशा गाई पाचारूनि त्वरा । अवघे आले निजमंदिरा । नित्यकाळ यमुनातीरा । हरि ये गाईरक्षणार्थ ॥६१॥ गोकुळीं असतां जगज्जीवन । दावी अद्भुत लीला करून । द्वादश गांवें गिळिला अग्न । गोवर्धन उचलिला ॥६२॥ विश्वरूप मुखीं दाविलें । पूर्णब्रह्म हें अवतरलें । हें गोकुळींच्या जनां नाकळे । दृढ व्यापिलें मायेनें ॥६३॥ एकदां आली शक्तिचतुर्दशी[२] । जन घरोघरीं पूजिती देवीसी । विसरले हरिस्मरणासी । सर्व शक्तींची सत्ता जो ॥६४॥ जन कैसे जाहले मूढ । शेंदुरे भरला देखती दगड । तेथेंच भजती दृढ । नेणोनिया हरीतें ॥६५॥ जो त्रैलोक्यप्रकाश वासरमणि । त्यास नमस्कार न करी कोणी । क्षुद्र दैवतें देखोनी । नमस्कारिती साष्टांगें ॥६६॥ जाखाई[३] जोखाई मायाराणी । मारको मेसको यक्षिणी । आग्या झोटिंग जाखिणी । त्यांस भजोन जन बुडाले ॥६७॥ कर्णपिशाच भगलिनी । उच्छिष्टचांडाळी रानसटवी जखणी । वेताळ मुंज्या काळरजनी । भजिजे जनीं अतिप्रीतीं ॥६८॥ असो गोकुळींचें जन । सांडूनिया विष्णुभजन । घरोघरीं क्षुद्र देवांचें पूजन । देखोनि हरि क्षोभला ॥६९॥ कोपतांचि कृष्णनाथ । गोकुळिंचे जन जाहले भ्रांत[४] । नरनारी प्राणी समस्त । नग्न फिरती चोहटां[५] ॥७०॥ यशोदा आणिक नंद । दोघें असती सावध । वरकड लोक विषयांध । नग्न होवोनि धांवती ॥७१॥ सासू जांवई विहिणी । कोण्ही न लाजती कोणालागूनी । तें नंदें दृष्टीं देखोनी । आश्चर्य करी तेधवां ॥७२॥ नंद म्हणे कृष्णनाथा । यास काय करावें आतां । हरी म्हणे विष्णूस न भजता । गति तत्वता ही जाहली ॥७३॥ करितां विष्णूचें स्मरण । अवघे होती सावधान । नंद करी विष्णुचिंतन । नारायणा पाव आतां ॥७४॥ सर्व लोकीं घेतां हरिनाम । तत्काळ दूरी जाहला भ्रम । नामापुढें क्रोधकाम । वितळोन जाती क्षणमात्रें ॥७५॥ असो नामाची अगाध करणी । वेदव्यास बोलिला बहु पुराणीं । हरिस्मरण करितां गोकुळजनीं । स्वस्थ होइजे तेधवा ॥७६॥ यावरी मथुरेंत वृत्तांत । वर्तला तो ऐका समस्त । कंस बहुत चिंताक्रांत । म्हणे काय करूं आतां ॥७७॥ ऐसा कोणी

१ क्षत्रियरूप गवत. २ देवीची चतुर्दशी. ३ देवींचीं नांवें. ४ भ्रमिष्ट, वेडे. ५ चार रस्त्यांच्या नाक्यावर.

नाहीं बळी । वैरी जाऊन मारी गोकुळीं । तों देवांतक आणि पितृद्रोही ते वेळीं । पैज बोलती कंसासी ॥७८॥ म्हणती आम्ही व्याघ्र होऊनि वनांत । अहोरात्र बैसों जपत । वना येता राम कृष्णनाथ । अकस्मात भक्षू दोघांसी ॥७९॥ ऐकतांचि ऐसें वचन । कंसें गौरविले दोघे जण । वस्त्रें भूषणें देऊन । तत्काळचि बोळविले[1] ॥८०॥ आयुष्य दोघांचें सरलें । काळे बोलावूं पाठविलें । व्याघ्र होवोनि बैसले । जपत वृंदावनीं पैं ॥८१॥ तों तें दिवशीं राम आणि कृष्ण । वना आले नाहींत दोघे जण । वरकड गोप दुरून । व्याघ्र दोघे पाहती ॥८२॥ व्याघ्र विचारिती मानसीं । आतां आम्हीं जरी भक्षावें गोपासी । तरी उदयीक रामकृष्णांसी । जन वनासी येऊं न देती ॥८३॥ यालागीं उगेच राहिले । गोपांनीं व्याघ्र दुरून देखिले । गाई पिटिल्या ते वेळे । पळत आले गोकुळा ॥८४॥ सांगती नंदादि गौळियांसी । महाव्याघ्र आले वनासी । गौळी भ्याले अति मानसीं । म्हणती मुलांसी न धाडावें ॥८५॥ नंद सांगे यशोदे रोहिणी । वना धाडूं नका चक्रपाणी । दोघे व्याघ्र जपती वनीं । गोप पळोन आले आतां ॥८६॥ या वाड्याबाहेर देखा । दोघांसी जाऊं देऊं नका । अवघा धंदा तुम्ही टाका । परी जतन करा हरीसी ॥८७॥ आसनीं भोजनीं शयनीं । विसंबूं नका चक्रपाणी । जागृतीं सुषुप्तीं[2] स्वप्नीं । हरीलागून विसरूं नका ॥८८॥ गौळिणी रोहिणी यशोदा । सदा रक्षिती रामगोविंदा । कृष्ण मातेस म्हणे एकदा । बाहेर जाऊं दे खेळावया ॥८९॥ मायेच्या गळां घातली मिठी । धरी यशोदेची हनुवटी । मायालाघवी जगजेठी[3] । कौतुकें बोले तेधवा ॥९०॥ माते राजबिदीस[4] क्षणभरी । दोघे खेळोन येतों झडकरी । माया म्हणे बहुत दुरी । जाऊं नका सर्वथा ॥९१॥ दोन प्रहर जाहला दिन । बिदीस आले दोघे जण । साक्षात शेषनारायण । गीर्वाणभाषा[5] बोलती ॥९२॥ म्हणती आतांच जाऊं वना । वधावें त्या दोघां जणां । चुकवोनि जनांच्या नयना । वृंदावना पातले ॥९३॥ शेष आणि अनंत । एकामागें एक धांवत । व्याघ्रांनीं दुरूनि देखिले येत । महाधीट चपल पैं ॥९४॥ दिधली भयानक आरोळी । व्याघ्रवेषें दैत्य महाबळी । वेगीं आले रामकृष्णांजवळी । विक्राळ मुख पसरोनियां ॥९५॥ अष्टवर्षी बळराम । सप्तवर्षी मेघश्याम । दाविला

१ पाठविले. २ गाढ झोंपेंत. ३ श्रीकृष्ण. ४ राजमार्गावर. ५ संस्कृत वाणी.

अद्भुत पराक्रम। भक्तकामकल्पद्रुमें[1] ॥९६॥ दोनी गदा मुखांतून काढूनी। दोघीं घेतल्या तेच क्षणीं। बळें भवंडूनि। मस्तकीं ओपिल्या[2] व्याघ्रांच्या ॥९७॥ तेणें मस्तक जाहलें चूर्ण। दोघांचे गेले तेणें प्राण। कृष्णें बळिरामें चर्में[3] काढून। चालिले घेऊन गोकुळा ॥९८॥ इकडे गोकुळीं यशोदा माता। बिदोबिदीं पाहे कृष्णनाथा। एक म्हणती वनासी देखिले जातां। एकामागें एक पैं ॥९९॥ घाबरली तेव्हां माया। नंद गौळी आले धांवोनिया। चालिले वनासी पहावया। रामकृष्णांसी तेधवा ॥१००॥ एकीं करीं घेतल्या डांगों[4]। एकीं भिंदिमाळा[5] घेतल्या वेगीं। माया म्हणे बळिराम श्रीरंगा। कोण्या वनीं पाहूं तुम्हां ॥१॥ धावती गौळियांचे भार। दोघे देखिले येतां समोर। नंद पुढें धांवे सत्वर। पुसे दोघांसी तेधवां ॥२॥ कोठें गेलां होतां दोघे जण। व्याघ्रचर्में आणिलीं कोठून। ते म्हणती दोघे व्याघ्र मरुन। पडिले होते आपणाचि ॥३॥ मग चर्में आम्हीं काढिलीं वेगीं। ताता तुम्हांस आसनालागीं। नंद म्हणे याच दोघीं। व्याघ्र मारिले असतील ॥४॥ घरास आणिले दोघे जण। नंद म्हणे यशोदे लागून। या दोघांसी रक्षण। शक्राचेनि[6] न करवे ॥५॥ हे दोघे जाहले अनिवार। यांस दुजा कोण रक्षणार। असो एके दिवशीं मुरहर। कालिंदीतीरीं[7] क्रीडत ॥६॥ तों कंसाचे रंगकार[8]। वस्त्रें रंगविती चित्रविचित्र। गडियांसमवेत राजीवनेत्र। तयांपासीं पातला ॥७॥ तों बळिभद्र पुसे तयांतें। कोणाचीं वस्त्रें रंगवितां येथें। ते म्हणती तुम्हां गौळियातें। काय कारण पुसावया ॥८॥ तुम्ही गुराखे इतके जण। तुम्हां एकला मी करीन ताडण। कंसासी कळतां वर्तमान। गोकुळ तुमचें नुरेचि ॥९॥ ऐकोनि कोपला बळिभद्र। ताडिले अवघे रंगकार। मग ते पळती समग्र। मथुरापुरीं पावले ॥११०॥ सांगती कंसासी वर्तमान। वस्त्रें तुमचीं नेलीं हिरोन। दचकलें कंसाचें मन। न बोलवे वचन तयासी ॥११॥ इकडे यमुनातीरीं वनमाळी। वस्त्रें सकळांसी वाटिली। गोवळे श्रृंगारि सकळी। सायंकाळीं परतले ॥१२॥ कृष्णें आणि बळिभद्रें। घेतलीं नाहीं कदा वस्त्रें। गोवळें हरिचीं चरित्रें। गर्जत जाती आनंदें ॥१३॥ भ्याले गोकुळींचे लोक। आलें म्हणती कंसाचें कटक[9]। भय वाहती सकळिक। गौळी निघाले बाहेरी ॥१४॥ नंदें

१ भक्तांच्या इच्छा पूर्ण करणारा कल्पवृक्ष (कृष्ण) त्यानें. २ घातल्या. ३ चामडी. ४ काठ्या. ५ शस्त्रविशेष. ६ इंद्राच्यानेंहि. ७ यमुनेच्या कांठीं. ८ रंगारी. ९ सैन्य.

ओळखिलें गोवळे । वस्त्रें चित्रविचित्र पांघुरले । तों रामकृष्ण पुढें आले । नंदें पुसिलें तयांसी ॥ १५॥ राजीवनेत्रा वनमाळी । कोणाचीं वस्त्रें हिरोनि आणिलीं । आणाल येथें एखादी कळी । नांदणें गोकुळीं नव्हे मग ॥ १६॥ कृष्ण म्हणे यमुनेथडीं । खेळत होते आमुचे गडी । आम्हांस देखोन तांतडीं । भयें पळाले रंगकार ॥ १७॥ वस्त्रें टाकूनि पळाले समस्त । मग तीं आम्हीं आणिलीं त्वरित । टाकून यावें अरण्यांत । तरी तेंही तुम्हांस न मानेचि ॥ १८॥ असो आणिक एके दिवशीं । शेषावतार आणि हृषीकेशी । कंसाचिया पुष्पवाटिकेसी । लवलाहेसीं पातले ॥ १९॥ तों तेथें कंसदूत । पुष्पहारे भरूनि बहुत । लवलाहे घेऊनि जात । कंसरायाकारणें ॥ १२०॥ तों बळिराम आणि नारायण । आडवे धांवले दोघे जण । दूतांसी केलें ताडण । सुमनें[1] नेतां कोणासी ॥ २१॥ ते म्हणती आम्ही कंसदूत । प्रत्यही फुलें नेतों समस्त । तुम्ही कोण वर्जावया येथ । मग बोलत शेष पैं ॥ २२॥ जाऊन सांगा कंसातें । बळिरामें पुष्पें नेलीं समस्तें । बोलोनि गोकुळपंथें[2] । पुष्पभार परतविले ॥ २३॥ वेगें आले मंदिरा । माता म्हणे भुवनसुंदरा । कोणाचीं पुष्पें सुकुमारा । हिरोनियां आणिलीं ॥ २४॥ कृष्ण म्हणे ऐक जननी । नाग पुजावे आजिचे दिनीं । यालागीं तुज आणोनी । पुष्पें दिधलीं जाण पां ॥ २५॥ आजि उरग[3] पूजावे पंचमीसीं । तेणें भोगींद्र संतोषे मानसीं । हांसत मग हृषीकेशी । संकर्षणा विलोकी ॥ २६॥ असो कंसा जाणविती दूत । पुष्पें हिरोन नेलीं समस्त । कंस भयभीत मनांत । म्हणे वैरी बहुत वाढले ॥ २७॥ वायुसंगें अग्नि वाढे । कीं पळोपळीं सूर्य चढे । तैसे वैरियांचे पवाडे[5] । अधिकाधिक चढताती ॥ २८॥ तों उठिला जळासुर । उभा राहिला कंसासमोर । म्हणे तुझ्या शत्रूंचा संहार । मी करीन निश्चयेसीं ॥ २९॥ यमुनाऱ्हदामाजी[6] जाऊनी । मी सावध बसेन लपोनी । जळक्रीडेसी अनुदिनीं । नित्य येतो शत्रु तुझा ॥ १३०॥ तयास तेथें धरून । सगळाचि मी गिळीन कृष्ण । कंसास वाटलें समाधान । म्हणे यशवंत होईं तूं ॥ ३१॥ वस्त्रें भूषणें गौरविला । जळासुर उभा ठाकला । मृत्यूनें बोलावूं पाठविला । ओहटला[7] आयुष्यपूर ॥ ३२॥ मित्रकन्यातीरीं[8] सत्वर । येऊन लपाला जळासुर । केव्हां येईल नंदकिशोर । म्हणोनिया जपतसे ॥ ३३॥ कीं पूर्वी काळनेमी बैसला जपत । केव्हां येईल

१ फुलें. २ गोकुळाच्या मार्गानें. ३ नाग, सर्प. ४ शेष. ५ कीर्ति. ६ यमुनेच्या डोहांत. ७ आटला. ८ मित्र म्हणजे सूर्य त्यांची कन्या यमुना तिच्या तीरावर.

म्हणे समीरसुत । तैसा जळासुर वाट पाहत । श्रीकृष्णाची सर्वदा ॥३४॥ आणिक वाटे नव जाय कोणाचे । आगमन इच्छी श्रीकृष्णाचें । धन्य भाग्य तयाचें । ध्यान हरीचें लागलें ॥३५॥ द्वेषवैरें भजनस्थिती । जे जगद्वंद्यास मनीं ध्याती । त्यांसी नुपेक्षी जगत्पती । वेध चित्तीं जयांच्या ॥३६॥ एकें केलें परिसाचें पूजन । लोह लावितांच करी सुवर्ण । एकें परिस दगडावरी कुटून । मग लोहासी लावियला ॥३७॥ तत्काळचि केलें सुवर्ण । दोघांपरी समसमान । तैसाचि हा कालियामर्दन । द्वेषियां भक्तां सारिखाचि ॥३८॥ असो एके दिवशीं घेऊन गोपाळ । जळक्रीडेसीं आला घननीळ । मग ते वेळीं गोप सकळ । कालिंदीडोहीं प्रवेशती ॥३९॥ उडी टाकी रमानाथ । खेळतां जळीं झाला गुप्त । जळासुरासी शोधित । कोठें बैसला म्हणोनिया ॥१४०॥ पूर्वी सागरीं शंखासुर । वधोनि केला वेदोद्धार । तैसाचि शोधी यादवेंद्र । यमुनाडोहीं अरीतें ॥४१॥ देखोनिया श्यामसुंदर । वेगें मिठी घाली जळासुर । मल्लयुद्ध मांडिलें अनिवार । न कळे बाहेर कोणातें ॥४२॥ श्रीहरीच्या बळापुढें । मशक काय तें बापुडें । ग्रीवेसी धरूनि निवाडें । पिळिला तेव्हां असुर तो ॥४३॥ धुवोनि पिळिजे जेवीं वस्त्र । तेसा रागें मुरडिला असुर । भडभडा वाहे रक्तपूर । यमुनानीर ताम्र[1] झालें ॥४४॥ जळासुराचे प्राण । गेले तेव्हां नलगतां क्षण । इकडे गोपाळ जळक्रीडा करून । अवघे बाहेर निघाले ॥४५॥ गोपाळ चहूंकडे पाहती । कोठें न दिसे सांवळी मूर्ती । घाबरले परम चित्तीं । परी यदुपति दिसेना ॥४६॥ हांक फोडिती तेधवां । वैकुंठपति कमलाधवा । काय झालासी केशवा । जीवाच्या जीवा श्रीहरि ॥४७॥ हरि यमुनाडोहीं बुडाला । एकचि हाहाकार झाला । पुढती गोपाळ ते वेळां । डोहामाजी प्रवेशले ॥४८॥ घेती डोहामाजी धांडोळा[2] । एक बडविती वक्षःस्थळा । नेत्रीं वाहे अश्रुधारा सकळा । दुःखकल्लोळ लोटती ॥४९॥ इकडे काय केलें हृषीकेशें । जळासुराचें प्रेत नागपाशें । बांधोनिया परमपुरुषें । ओढोनि बाहेर काढिलें ॥१५०॥ गोपांनीं देखिला गोविंद । जो जगद्वंद्य मूळकंद । जाहला गोपाळांसी ब्रह्मानंद । मग धांवती भेटावया ॥५१॥ जैं जळासुराचें प्रेत । बाहेर काढिलें अद्भुत । अवघ्यांस श्रीकृष्ण म्हणत । ओढा समस्त निजबळें ॥५२॥ गोपांस म्हणती रामयदुवीर । आम्हीं वधिला जळा-

१ लाल. २ शोध.

सुर । गोकुळीं हा समाचार । सर्वथा हा न सांगावा ॥५३॥ हें प्रेत आणा गोकुळीं ओढोन । आम्ही पुढें जातों दोघेजण । कांखेसी घोंगडया घेऊन । रामकृष्ण चालिले ॥५४॥ भोगींद्र[1] आणि क्षीराब्धिजापती[2] । धांवत आले मंदिराप्रती । यशोदेपुढें दोघे दडती । जाहले चित्तीं भयभीत ॥५५॥ यशोदा म्हणे गाई टाकून । पुढें कां आलेती दोघेजण । यावरी राम मनमोहन । काय वचन बोलती ॥५६॥ माते आज आमुच्या गडयांनीं । बागुल काढिला यमुनेंतूनीं । आम्ही दोघाही देखिला नयनीं । मग भिवोनि पळालों ॥ ५७ ॥ महाभ्यासुर देखिलें प्रेत । आम्हांसी धीर न धरवेचि तेथ । मग गाई टाकून त्वरित । आलों धांवत तुजपाशीं ॥५८॥ उरगेंद्र आणि यादवेंद्र । दासांसी दाविती लीलाचरित्र । मातेसी म्हणती सत्वर । लपवीं आम्हां कोठेंतरी ॥५९॥ मातेनें ते वेळीं दोघेजण । हृदयीं धरिले शेषनारायण । म्हणती लेकरें आलीं भिऊन । सांडी ओंवाळून सांडणें ॥१६०॥ ज्याची इंद्र आज्ञा वंदी मुकुटीं । ज्यासी हृदयीं ध्याती पद्मजधूर्जटी[3] । त्यावरोनि यशोदा उतरी दृष्टी । निंबलोण प्रीतीनें ॥६१॥ इकडे जळासुराचें प्रेत । गोवळे ओढून आणित । एक त्याच्या मुखांत धूळ टाकित । एक मारिती पाषाण ॥६२॥ एक डांगा उचलोनि घालिती । एक त्याचे शिरीं मुतती । एक तोंडास काळें माखिती । कोल्हाळ करिती भोंवते ॥६३॥ नंदादि गोकुळींचे जन । आले नगरा बाहेर धांवोन । तों विशाळ प्रेत देखोन । भयभीत सर्वही ॥६४॥ गोप सांगती ते वेळां । आम्ही समस्तीं हा मारिला । तुम्हांस दावावया आणिला । हरि पळाला भिवोनि ॥६५॥ आम्ही गोपाळ मोठे धीट । म्हणोनि ओढीत आणिला नेटें । नंदास आश्चर्य वाटे । म्हणे अद्भुत वर्तलें कीं ॥६६॥ कंसासी समाचार कळला । जळासुर प्राणासी मुकला । हृदयीं परम दचकला । म्हणे मृत्यु आला जवळी पैं ॥६७॥ दूत गोकुळा पाठविले । गोपांनीं जळमनुष्य मारिलें । तें घेवोनि या वहिलें । शकटावरी[4] घालोनिया ॥६८॥ दूत धांवोनि आले गोकुळा । नंदास म्हणती उठा चला । जळमनुष्य ये वेळां । आणविलें कंसानें ॥६९॥ गाड्यावरी प्रेत नेलें घालोनी । कंसें देखिलें तें नयनीं । परम तळमळी मनीं । म्हणे ईश्वरकरणी अद्भुत ॥१७०॥ ज्याच्या भयें पळती सुर । महापराक्रमी जळासुर । गुराख्यांनीं तो महावीर । क्षणमात्रें

११ १ बळराम. २ क्षीराब्धि म्हणजे क्षीरसागर जो त्याची मुलगी लक्ष्मी तिचा पति, श्रीकृष्ण. ३ ब्रह्मदेव आणि शंकर. ४ गाड्यावर. *

मारिला ॥७१॥ पावकासी[1] पतंगें धरिलें । अळीनें गरुडास उचलिलें । जंबुकांनीं[2] फोडिलें । केसरीचें[3] उदर जैसें ॥७२॥ अजांनीं[4] मारिला व्याघ्र । दर्दुरें[5] रगडिला उरगेंद्र[6] । विपरीत काळाची मोहर । महाअसुर गेला हा ॥७३॥ जळासुराचें प्रेत पुरिलें । नंद गौळी गोकुळा आले । आनंदें उत्साह करूं लागले । पूर्ण अवतरलें परब्रह्म ॥७४॥ उतरावया पृथ्वीचा भार । असुरपृतना[7] अनिवार । त्यांचा करावया संहार । यादवेंद्र अवतरला ॥७५॥ असो मथुरेमाजी कंस । चिंतानळ जाळी तयास । अरिप्रताप[8] विशेष । अनिवार वाढला ॥७६॥ तों पुढें असुरासुर । विक्राळवदन भयंकर । महादुरात्मा जोडोनि कर । कंसापुढें बोलतसे ॥७७॥ म्हणे क्षण न लागतां ये अवसरीं । वधून येईन तुझा वैरी । राया तूं सर्वथा चिंता न करी । जितची वैरी आणीन ॥७८॥ अथवा तेथेंचि मारीन । कीं सगळेचि दोघां गिळीन । मग मथुरेसी तुझें कल्याण । नांदें अढळ सर्वदा ॥७९॥ कंस म्हणे तुझे बोल । लागती अमृताहूनि रसाळ । परी वैरी अनिवार सबळ । नाटोपती कवणातें ॥१८०॥ जे जे जाती प्रतिज्ञा करूनी । ते नाहीं देखिले पुन्हा नयनीं । यालागीं तुझ्या वचनीं । विश्वास माझा न बैसे ॥८१॥ मग तो म्हणे कंसातें । माझा मृत्यु वायुसुताहातें[9] । त्यावांचोनि आणिकांतें । नाटोपेंचि जाण पां ॥८२॥ रामअवतार संपला । तेव्हांच हनुमंत गुप्त जाहला । कोणे कपाटीं जाऊन बैसला । नाहीं देखिला पुढती ॥८३॥ तो असे स्वर्गीं कीं पाताळीं । तो कासया येईल ये स्थळीं । आज्ञा द्यावी ये वेळीं । मज गोकुळीं जावया ॥८४॥ कंस संतोषला देखा । म्हणे तूं माझा प्राणसखा । भय-काळींचा पाठिराखा । तुजपरता न देखो ॥८५॥ दिधलीं वस्त्रें अलंकार । विजयी होऊन ये सत्वर । तैसाच वायुवेगें असुर । मित्रजातीरीं[10] पातला ॥८६॥ तों तेथें मिळाले गोपाळ । मध्यें बैसला वैकुंठपाळ । ज्याचें स्वरूप अगाध अचळ । वेदशास्त्रांस न वर्णवे ॥८७॥ तो असुरासुर दुरूनी । गोप येतां देखती नयनीं । छत्तीस गांवें भूमीपासूनी । शरीर गगनीं उंच दिसे ॥८८॥ भाळीं चर्चिला शेंदुर । विक्राळ वदन भयंकर । जिव्हा लळलळीत भ्यासुर । दाढा बाहेर दिसताती ॥८९॥ गोपाळ जाहले भयभीत । नंदात्मजासी म्हणती समस्त । हरि पहा हा दैत्य अद्भुत । मुख पसरोनि येतसे ॥१९०॥ एक रिघती हरीचे पाठीं ।

---

१ अग्नीस. २ कोल्हांनीं. ३ सिंहाचें. ४ बोकडांनीं. ५ बेडकानें. ६ शेष. ७ राक्षस सैन्य. ८ शत्रूचा पराक्रम. ९ मारुतीच्या हातानें. १० सूर्याची कन्या यमुना तिच्या कांठीं.

कैवारिया जगजेठी । भयत्राता तुजविण सृष्टीं । कोणी नाहीं दूसरा ॥९१॥ हरि म्हणे सकळांसी । कांहीं भिऊं नका मानसीं । मग तो वैकुंठपुरविलासी । काय करिता जाहला ॥९२॥ मनीं विचारी जगन्नाथ । यासी तों हनुमंताहातें मृत्य । तो जरी सखा पावे येथ । तरीच दैत्य आवरे ॥९३॥ मग नेत्र झांकोनि भगवान । करी वायुसुताचें चिंतन । म्हणे प्राणसखया वेगेंकरून । धांवें आतां ये वेळे ॥९४॥ तूं भक्तांमाजी चूडामणी[2] । सद्गुणरत्नांची खाणी । रात्री माजी द्रोणाचल आणूनी । सर्वेचि नेऊनि ठेविला ॥९५॥ अशोकवनारि[3] सीताशोकहरणा । राक्षसांतका संकटनाशना । शक्रारिजनकदर्पहरणा । अंजनीहृदयरत्ना हनुमंता ॥९६॥ सेतुबंधनीं हनुमंत । बैसलासे समाधिस्थ । तों कानीं शब्द अकस्मात । आपले स्वामीचा ऐकिला ॥९७॥ हृदय सद्गदित जाहलें । म्हणे श्रीरामें मज कां आठविलें । म्हणोनि तैसेंच उड्डाण केलें । क्षणमात्र न लागतां ॥९८॥ इकडे गाई गोपाळ लपवून । श्रीकृष्ण जाहला रघुनंदन । बळिराम जाहला लक्ष्मण । करीं चाप बाण शोभती ॥९९॥ तों गगनपंथें हनुमंत आला । सप्रेम नमस्कार घातला । श्रीरामचरणीं मस्तक ठेविला । तो आनंद वर्णिला नवजाय ॥२००॥ उचलोनिया रघुनाथें । हृदयीं धरिलें हनुमंतातें । म्हणे सखया तुजपरतें । प्रिय मज असेना ॥१॥ हनुमंत म्हणे रघुपती । कांहीं आज्ञा करा मजप्रती । म्हणोनि बद्धांजलि मारुती । सीतापतिपुढें उभा असे ॥२॥ श्रीराम म्हणे ते अवसरीं । पैल असुर येतो आम्हांवरी । त्याचा मृत्यु असे तुझे करीं । तरी संहारीं तूं तयातें ॥३॥ ऐकतांचि ऐसें वचन । बलार्णव परम वायुनंदन । वारण[5] देखोन धांवे पंचानन[6] । तैसा उडोन चालिला ॥४॥ कीं द्विजेंद्र[7] धांवे उरगावरी । कीं सपक्ष नग[8] देखोन वृत्रारी[9] । तैसा हनुमंत ते अवसरीं । असुरासुरें देखिला ॥५॥ म्हणे हा माझा काळमृत्यु । कोठोनि आला अकस्मातु । आतां पुरला माझा अंतु । न वांचें मी यापुढें ॥६॥ कृतांतकिंकाळीसम[10] थोर । ऐशी हांक फोडी असुरासुर । ऐसें देखोन वायुकुमर । परमावेशें धांविन्नला ॥७॥ काळ उभाचि कांपे चळचळीं । हनुमंतें ऐसी दिधली आरोळी । हस्तींचा शूळ ते वेळीं । भिरकाविला असुरें हो ॥८॥ हनुमंते शूळ देखिला । वरचेवरी मग झेलिला । वायु-

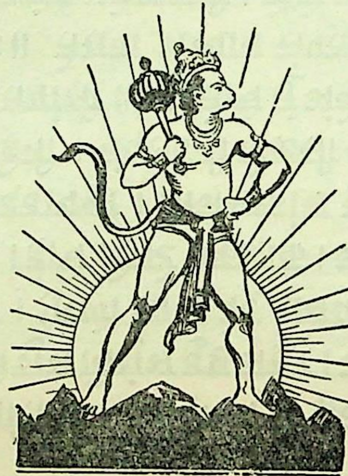
---

१ मारुतीचें. २ श्रेष्ठ. ३ हे अशोकवनाचा नाश करणाऱ्या. ४ हे रावणाचा गर्व हरण करणाऱ्या. ५ हत्ती. ६ सिंह. ७ गरुड. ८ पंखयुक्त पर्वत. ९ इंद्र. १० यमाच्या गर्जनेप्रमाणें.

सुतें भोवंडूनि ते वेळां। सवेंचि घातला त्यावरी ॥९॥ हृदयावरी आदळला। मूर्च्छागत असुर जाहला। सवेंचि सरसावून धांविन्नला। उचलिला पर्वत ॥२१०॥ बळें भोवंडूनि ते वेळां। सीताशोकेहरणावरी टाकिला। येतां राघवप्रियें देखिला। मग फोडिला मुष्टिघाते ॥११॥ सवेंचि वायुसुतें धांवोनी। असुरासुर धरिला चरणीं। गरगरा भोवंडोनि गगनीं। मग धरणीवरी आपटिला ॥१२॥ जैसें भंगे मृत्तिकापात्र। तैसें चूर्ण झालें शरीर। परतोनि आला वायुकुमर। मित्रकुळभूषणा-जवळी पैं ॥१३॥ घातला साष्टांग नमस्कार। उभा ठाकला जोडोनि कर। प्रेमें सद्गद जाहलें अंतर। नेत्रीं नीर वाहतसे ॥१४॥ आदिपुरुषा आत्मारामा। मृडानीवरहृदयमंगलधामा। अहल्योद्धारका मेघश्यामा। पूर्णब्रह्मा अव्यक्ता ॥१५॥ त्राटिकांतका क्रतुरक्षका। कमलिनीमित्रकुलदीपका। भार्गवचापभंजना सुखदायका। भार्गवजिता रघुपते ॥१६॥ पुढती स्वामींचें आगमन। व्हावया येथें काय कारण। मंदस्मित रघुनंदन। काय वचन बोलिला ॥१७॥ बा रे हा कृष्णावतार। तुजलागीं झालों रघुवीर। लक्ष्मण हा शेष साचार। तोचि बळिभद्र जाहला ॥१८॥ रामलक्ष्मणांचे चरण। वंदून भेटला वायुनंदन। म्हणे धन्य मी पुन्हा दर्शन। जाहलें मज स्वामीचें ॥१९॥ हनुमंत पुढती करी नमन। म्हणे एक इच्छी माझें मन। गोपाळरूप संपूर्ण। मी पाहीन कैसें तें ॥२२०॥ ऐकोनि हांसे अयोध्याधीश। म्हणे आतां पाहें गोपाळवेष। ऐसें बोलोनि परमपुरुष। श्रीकृष्णरूप दाविलें ॥२१॥ कांखेसी घोंगडी हातीं काठी। पांवा वाजवी जगजेठी। गुंजमाळा रुळती कंठीं। भोंवतीं दाटी गोपाळांची ॥२२॥ लक्ष्मण चाहला बळिभद्र। भोंवते चरती गोभार। हमामा हुमली नाना-प्रकार। खेळ खेळती गोवळे ॥२३॥ कृष्णापुढें नाचती गोवळे। झोंबिया घेती एक बळें। ऐसें हनुमंतें देखोन ते वेळे। गदगदोनि हांसिन्नला ॥२४॥ म्हणे वैकुंठपालका सर्वेशा। अगाध लीला तुझी परमपुरुषा। नाना अवतारलीला परेषा। भक्तांलागीं दाविसी ॥२५॥ नमस्करोनि जगज्जीवना। समीरात्मज गेला निजस्थाना। गोपाळ म्हणती नंदनंदना। अकळ कळेना लीला तुझी ॥२६॥ एकाएकीं हनुमंत। गगनपंथें आला अकस्मात। करूनि असुराचा घात। प्रताप अद्भुत

१ मारुतीवर. २ श्रीकृष्णाजवळ. ३ शिवाच्या हृदयास आनंदकारका. ४ यज्ञरक्षका. ५ सूर्यवंशभूषणा. ६ परशुरामास जिंकणाऱ्या.

दाविला ।।२७।। दिनमणि पावला अस्त । गोकुळांत परतला रमानाथ । गोप नंदासी सांगती मात । वनीं हनुमंत आला होता ।।२८।। संहारूनि असुरासुरा । परतोनि गेला दक्षिणसागरा । ऐसें ऐकतां त्या अवसरा । आश्चर्य वाटलें गौळिया ॥२९॥ हरिविजयग्रंथ सतेज । हाचि केवळ दिव्य रसराज । भवरोगिया सेवितां आरोग्य सहज । तेजःपुंज स्वयें होये ।।२३०।। शुकवैद्यें आत्महस्तेंकरून । उतरिलें हें दिव्य रसायन । परिक्षितीनें सेविलें सप्तदिन । आरोग्य जाण तो झाला ।।३१।। हें सेवितां रसायन । ब्रह्मांडभरी होइजे पावन । परद्रव्यरपनिंदाग्रहण । हें वावडें सेविजे ।।३२।। ऐसा रसराज हरिविजय । सेविता सर्वकाळ पावे जय । भवरोगिया आणिक उपाय । नाहीं नाहीं दूसरा ।।३३।। जन्ममरणमोचक वैद्यराज । तो ब्रह्मानंदस्वामी सहज । श्रीधर तयाचे चरणरज । सेवितां आरोग्य सर्वदा ॥३४॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । संतजन पंडित परिसोत । त्रयोदशाध्याय गोड हा ॥२३५॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।। अध्याय ॥१३॥ ओव्या ॥२३५॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय वृंदावनविलासिनी । आदिमाये तूं कुलस्वामिनी । सनकादिकांच्या हृदयभुवनीं । तूं भवानी राहसी ॥ १ ॥ कामक्रोध अनिवार । होचि शुंभ निशुंभ दुष्ट असुर । अहंकार हा महिषासुर । करी संहार तयांचा ॥ २ ॥ ब्रह्मा विष्णु आणि रुद्र । शेष वाचस्पती पुरंदर[1] । पुराणें शास्त्रे वेद समग्र । तुझे गोंधळी नाचती ॥ ३ ॥ व्यास वाल्मीक वामदेव शुक । प्रल्हाद नारद बली भीष्मादिक । होचि दिवटे प्रकाशक । जनांसी मार्ग दाखविती ॥ ४ ॥ तूं कैवल्यपदकनक-लतिका[2] । आनंदसरोवरमराळिका । ब्रह्मानंदपददायका । निजभक्तांस सुख देसी तूं ॥ ५ ॥ मनमोहने गोकुळवासिनी । दुष्टदैत्यसंहारिणी । सांवळे मुरलीधरे जगन्मोहिनी । नंदसदनीं खेळसी तूं ॥ ६ ॥ संगें घेऊनि गोपाळ । निरंजना घालिसी गोंधळ । कंस दैत्य हे मस्त सबळ । बळी घेसी तयांसी ॥ ७ ॥ तोचि तूं अंबे भीमातीरीं । समपद समकर समनेत्री । वाट पहासी अहोरात्रीं । निजभक्तांची पंढरिये ॥ ८ ॥ तेरावा अध्याय संपतां तेथें । रामरूप धरिलें कृष्णनाथें । असुरासुर प्रभंजनसुतें । येवोनियां संहारिला ॥ ९ ॥ कंस अत्यंत भयेंकरूनी । जें जें पाहो जाय नयनीं । पंचभुतें चराचर प्राणी । कृष्ण-रूप दिसती तया ॥ १० ॥ हडपी[3] देती विडिये करूनी । कंस पाहे विडा उकलोनी । त्यामाजी दिसे चक्रपाणी । हांक फोडोनि विडा टाकी ॥ ११ ॥ म्हणे तांबूलांत मेळवून कृष्ण । मज दिधला तुवा आणून । घेऊं पाहतोसी माझा प्राण । शत्रू पूर्ण जाहलासी ॥ १२ ॥ असो इकडे गोकुळीं । वनासी चालिला वनमाळी । भोंवती गोपाळांची मंडळी । नाना वाद्यें वाजविती ॥ १३ ॥ लागतां मुखवायूचें बळ । पांवे वाजती अति रसाळ । घुमरी मोहरी मृदुंग टाळ । गाती गोपाळ स्वानंदें ॥ १४ ॥ पूर्वी तप आचरला बहुवस । धन्य धन्य तोचि वंश । स्वअधरीं[5] रमाविलास । धरूनि वाजवी सर्वदा ॥ १५ ॥ कमळेहून तप मोठें । वेणु आचरला बहुत वाटे । तरीच अधरीं धरिला वैकुंठपीठें[6] । सदा तयातें न विसंबे ॥ १६ ॥ हरीच्या गळ्याची वनमाळा । आपादलंबिनी[7] मकरंद[8] आगळा । सदासर्वदा पडली गळां । द्वेष उपजला कमळेसी ॥ १७ ॥ म्हणे मी चरणींच राहिलें । इनें आपाद हरीस आवरिलें । हे न चुकेचि कदाकाळें । भक्तिबळें बळावली ॥ १८ ॥ हरि धरी नाना आवतार । हे गळ्याची नव्हे

१ इंद्र. २ मोक्षपद देणारी सुवर्णलता. ३ पानदान वागविणारे सेवक. ४ पावा, वेणू. ५ आपल्या ओठांनीं. ६ कृष्णानें. ७ पायापर्यंत लोंबणारी. ८ रस. ९ लक्ष्मीला.

अध्याय १४.
बलराम.
कृष्ण
केशीदैत्य.

दूर । इचा किती करावा मत्सर । जाहली प्रियकर कृष्णातें ॥ १९॥ पडिली हे न सुटे गळां । मग तिसीं स्नेह वाढवी कमळा । गुणगंभीर सावळां । दोघी सेविती प्रीतीनें ॥ २०॥ धन्य तो हातींचा वेत्र। घेवोन हिंडे राजीवनेत्र। धन्य ते शिखी साचार । पिच्छें श्रीधर शिरीं वाहे॥ २१ ॥ असो ऐका मथुरेचें वर्तमान । कंस चिंताक्रांत रात्रंदिन । तों अघासुर बोले वचन । म्हणे मी गिळीन शत्रू तुझा॥ २२ ॥ कंसें गौरविला दुराचार । काननाप्रति येत अघासुर। होऊन विशाळ अजगर। असंभाव्य पसरला ॥ २३ ॥ शत योजनें लंबायन । पर्वताकार दिसे दुरून । द्वादश गांवें मुख पसरोन । पडिला असे उरग[2] तो ॥ २४ ॥ जैसी नग- श्रुंगें तीक्ष्ण बहुत । तैसे ओळीने भ्यासुर दंत । गोगोप आंत प्रवेशत । पर्वतदरी म्हणोनिया ॥ २५॥ मागें दूरावला श्रीधर । पुढें गेली गाईंची मोहर[3] । नवलक्ष गोपाळ समग्र । मुखामाजी संचरले ॥ २६॥ दूरी राहिला गोपाळ । पुढें विघ्न ओढावलें सबळ। भक्तवत्सल घननीळ । जाणोनि आंत प्रवेशला ॥ २७॥ पूर्वी कालिया मर्दिला थोर । त्याहूनि विशाळ हा अजगर । गोगोपाळांसहित मुरहर । मुखीं त्याच्या प्रवेशला ॥ २८॥ प्रवेशले जाणोनि समग्र । जाभाडें मिळवी अघासुर । आक्रंदती गाईंचे भार । प्रळय थोर मांडला ॥ २९॥ गडी म्हणती नारायणा । आतां रक्षीं आमुच्या प्राणां । तुवां पूर्वी उचलूनि गोव- र्धना । भक्तजनां रक्षिलें ॥ ३० ॥ द्वादश गांवें दावाग्न[4] । तुवा गिळिला नलगतां क्षण । येथेंही तूंच रक्षिसी पूर्ण । भरवसा आहे आम्हांते ॥ ३१ ॥ सिंह सखा जाहला पुरता । मग भय काय काननीं हिंडतां । येवोनि बैसला सविता[5] । कायसी चिंता दीपाची ॥ ३२॥ ऐसें बोलतां गोपाळ । भक्तवत्सल तो तमाळनीळ । कृपेनें द्रवला दयाळ । जाहला विशाळ ते समयीं ॥ ३३ ॥ द्वादश योजनें त्याचें मुख । त्याहून उंच जाहला रमानायक । उभाचि अजगर देख । चिरला तेव्हां गोविंदें ॥ ३४॥ जैसा शुष्क वेणु कुठारें । एकच घाई उभा चिरे । की पट फाडितां । वेळ कांहीं नलगेचि ॥ ३५॥ तैसा उभाचि फाडिला अघासुर । सोडविले गोगोपांचे भार । गगनीं पुष्पवृष्टि सुरवर । वांरवार करिताती ॥ ३६॥ अस्तास जातां चंडांस । गोकुळा परतला परमपुरुष । नंदादि गौळियां यशोदेस । समाचार कळला हा॥ ३७॥ आश्चर्य वाटे सकळांतें । म्हणती मनुष्य कोण म्हणे यातें । समाचार

१. मोर. २ सर्प. ३ पुढील, आघाडीच्या. ४ वणवा. ५ सूर्य.

कळला कंसातें। अघासुर निमाला ॥३८॥ मग पाठविला धेनुकासुर। महाक्रोधी दुराचार। ताडवनांत असुर। वृषभ होऊन बैसला॥३९॥ तें जाणोनि गोविंद। तिकडे चालविला गोवृंद। ताडवनांत मुकुंद। नानाविध खेळ खेळे ॥४०॥ ताड लागले दाट बहुत। माजीं धेनुकासुर गर्जत। गोप जाहले भयभीत। हरिमुख तेव्हां विलोकिती ॥४१॥ दैत्याचा उत्कर्ष अद्भुत। श्रृंगें उंच जेविं महापर्वत। हांकें निराळें गाजत। मग कृष्णनाथ काय करी ॥४२॥ प्रतापदिनकर घननीळें। धेनुकासुरास पाचारिलें। तंव तो श्रृंगें उभारोनि बळें। हरिवरी धांविन्नला॥४३॥ महिषासुर आरडत शक्तीवरी जैसा धांवत। कीं हिरण्यककश्यप बळें बहुत। नरहरीवरी कोसळे ॥४४॥ तैसा धेनुकासुर धाविन्नला। श्रीहरीअंगीं मिसळला। दोन्ही श्रृंगें ते वेळां। रमानाथें धरियेलीं ॥४५॥ उलथोनि भूमीवरी पाडिला। सवेंचि सरसावूनि धांवला। मग श्रीकृष्णें चरणीं धरिला। भोवंडिला गरगरा॥४६॥ आंफळिला सबळ बळें। गतप्राण जाहला ते वेळें। दिव्य सुमनें वर्षले। वृंदारक तेधवां ॥४७॥ ऐसा अद्भुत करून पुरुषार्थ। गोपांसहित परतला वैकुंठनाथ। कंसास कळला वृत्तांत। धेनुकासुर निमाला ॥४८॥ मग परम प्रतापी केशी असुर। उभा राहिला कंसासमोर। म्हणे गोकुळाचा संहार। क्षणमात्रें करीन मी ॥४९॥ माझिया प्रतापापुढें। देव पळती होऊन बापुडे। कृष्णबळिराम केव्हढे। मारावला अशक्य ॥५०॥ मी कोपतां वीर केशी। पळती दिनमणि आणि शशी। ऐकतां कंस मानसी परम संतोष पावला ॥५१॥ वस्त्रें भूषणें दिधलीं तयासी। गोकुळा चालिला दैत्य केशी। अश्वरूप धरूनि वेगेंसीं। घोषप्रदेशीं पातला ॥५२॥ तळवे वाजती तेव्हां सबळ। दणाणिलें उर्वीमंडळ। देवीं विमानें सकळ पळविलीं हो तेधवां ॥५३॥ पर्वताकार सबळ बळी। गोकुळाभोंवते कावे घाली। ऐसा कोणी नाहीं बळी। जो दृष्टीं न्याहळी तयातें ॥५४॥ गोकुळीं जाहला हलकल्लोळ। कंपाटे लोक देती सकळ। म्हणती आतां नुरे गोकुळ। प्रळयकाळ पातला॥५५॥ सिंहनाद जेव्हां करी। थरथरे सकल धरीत्री। ऐसा कोण आहे क्षेत्रीं। जो जाऊनि धरी तयातें ॥५६॥ एक हांक झाली गोकुळीं। ऐसें देखोन वनमाळी। अभय दिधलें ते वेळीं। म्हणे चिंता करूं नका ॥५७॥ ऐसें बोलोनि राजीवनयन। मातंगावरी धांवे

१ बैल. २ गाईंचा कळप. ३ आकाश. ४ पराक्रमी सूर्य. ५ देवीवर. ६ आपटिला. ७ देव. ८ गौळयांच्या घरांजवळ. ९ पृथ्वी. १० दारें.

पंचानन । कीं उरगांवरी विष्णुवहन । न सांवरत झेंपावे ॥ ५८ ॥ कीं राक्षसांवरी निराळोद्भवसुत । धांवे जैसा अकस्मात । त्याच प्रकारें दीनानाथ । केशियावरी धांविन्नला ॥ ५९ ॥ केशीनें देखिला श्यामसुंदर । कोलमांग नवपंकजनेत्र । म्हणे हाचि मुख्य शत्रु साचार । दैत्यसंहार केला यानें ॥ ६० ॥ कृष्णें धांवून ते वेळां । अकस्मात चरणीं धरियेला । भवंडूनि भिरकविला । येरू सरसावला सवेंचि ॥ ६१ ॥ विशाल मुख पसरिलें । हरीस म्हणे गिळीन सगळें । चरणीं धरोन ते वेळे । पुढती कृष्णें टाकिला ॥ ६२ ॥ पर्वताकार सबळ घोडा । क्रोधें कडकडा खाय दाढा । अद्भुत हरीचा पवाडा । त्रिदश[2] नेत्रीं विलोकिती ॥ ६३ ॥ मागुती सरसावूनि धांविन्नला । हरीनें रगडून मुंगा[3] पिळिला । सव्य हस्त ते वेळां । मुखीं घातला यदुवीरें ॥ ६४ ॥ कुक्षीपर्यंत हात । घाली तेव्हां जगन्नाथ । जैसा लोहगोळा अति तप्त । तैसा जाळित अंतरीं ॥ ६५ ॥ जिव्हा तयाची पिळोनी । बाहेर काढिली उपटोनि । दैत्यें नेत्र वटारूनी । त्यजिला प्राण तेथेंचि ॥ ६६ ॥ मुखींहूनि अशुद्धाचा[4] पूर । भडभडा वाहे अनिवार । विमानीं आनंदले सुरवर । सुमनें अपार वर्षती ॥ ६७ ॥ कळला कंसास समाचार । प्राणासी मुकला केशी वीर । मग धरणीवरी शरीर । कंसें घातलें तेधवां ॥ ६८ ॥ जैसा पडालिया घटश्रोत्र[5] । अत्यंत शोक करी दशवक्त्र[6] । तैसा व्याकुळ कंसासुर । केशीदैत्याकारणें ॥ ६९ ॥ याउपरी एके दिवशीं । गाई चारीत हृषीकेशी । कंसें पाठविलें प्रलंबासी । कपटवेषें दुरात्मया ॥ ७० ॥ वृषभवेष धरूनी । गाईमाजी चरे वनीं । परम द्वेषें जळे मनीं । हरीकडे पाहोनिया ॥ ७१ ॥ श्रृंगें उभारूनि ते वेळां । श्रीकृष्णावरी धांविन्नला । दैत्य कपटवेषी कळला । श्रीरंगास तेधवां ॥ ७२ ॥ धरूनी दोन्ही श्रृंगें । भवंडोनि आपटिला श्रीरंगें । जैसें पक्क फळ चूर होय वेगें । उर्वीवरी[7] आपटिता ॥ ७३ ॥ तैसें चूर जाहलें शरीर । प्राणास मुकला असुर । कळला कंसास समाचार । प्रलंब परत्र[8] पावला ॥ ७४ ॥ याउपरी एके दिनीं । निरभ्र चांदणें यामिनी । बाळिराम आणि चक्रपाणी । वसंतवनीं खेळती ॥ ७५ ॥ गोपाळललनां[9] समवेत । कालियामर्दन वनीं खेळत । तों शंखचूडदैत्य तेथ । आला दुष्ट तेधवां ॥ ७६ ॥ महानिर्दय यक्ष पापखाणी । गोवेष धरिला दोघांजणीं । गाईऐशी ध्वनी । दुरूनि वनीं करिती ते ॥ ७७ ॥ ते कुबेराचे सेवक । महाकपटी दुष्ट देख । क्षणक्षणां फोडिती हांक । व्रजनायक ऐकतसे

१ मारुति. २ देव. ३ नाकाचा शेंडा. ४ रक्ताचा. ५ कुंभकर्ण. ६ रावण. ७ पृथ्वीवरी. ८ परलोकीं. ९ गवळयाच्या स्त्रिया.

॥७८॥ बळिभद्रासी म्हणे मुरहर। गाई धरोनि नेतो व्याघ्र। तरीच बोहती वारंवार। करुणास्वरें करूनियां ॥७९॥ ऐसें बोलोनि कमळानायकें। गोब्राह्मणप्रतिपाळकें। परमपुरुषें भक्ततारकें। ताडवृक्ष उपडिला ॥८०॥ पाठिराखा भूधरअवतार[२]। तेणें उपडिला प्रचंड तरुवर। त्वरें धांवले महावीर। गोरक्षणाकारणें ॥८१॥ तों ते दोघे कपटवेषी। पळते जाहले वेगेंसीं। राम आणि हृषीकेशी। मनोवेगेंसीं धांवले॥८२॥ तों ते गोवेष टाकिती। व्याघ्र होवोनि वेगें पळती। शेष हरि न सोडिती। पाठ-लाग तयांचा॥८३॥ मावकर[३] दोघे जण। व्याघ्र वेषही टाकून। महाभ्यासुर रूप धरोन। उभे परतोन ठाकले॥८४॥ नगमस्तकीं[४] पडे वज्र। तैसे दोघे मावकर। तरुघातें केले चूर। क्षणमात्र न लागतां ॥८५॥ दोघांचीं शिरें खुडूनी। घेऊनी चालिले ते क्षणीं। विजयी होऊनि रामचक्रपाणी। पूर्वस्थळा पावले॥८६॥ त्यावरी आली एकादशी। जे परम प्रियकर भक्तांसी। रुक्मांगद सत्वराशी। पूर्वी उद्धारला जिचेनी॥८७॥ हरिस्वरूप एकादशी। नंद व्रतस्थ ते दिवशीं। जागरण जाहले सर्वांसी। सरली निशा सत्वर॥८८॥ मग दुसरे दिवशीं पाहीं। नंद उठिला अरुणोदयीं। यमुनातीरीं ते समयीं। स्नानालागीं पातला ॥८९॥ तों जलपति मुख्य वरुण। त्याचे दूत रक्षिती अनुदिन[५]। अकाळीं जळीं रिघती जे जन। त्यांसी धरून नेती ते॥९०॥ आणि मनांत चिंती वरुण। श्रीकृष्ण हा आदिनारायण। कीं अंशरूपें जाहला सगुण। पाहों लीला तयाची ॥९१॥ हरीचा पहावया अंत। रसाधिपति[६] होता टपत। तों अरुणोदयीं नंद अकस्मात। यमुनास्नाना पातला॥९२॥ नंद करितां अघमर्षण[७]। वरुणहेरीं नंद नेला ओढून। गेले पाताळास घेऊन। वरुणापाशीं तेधवां॥९३॥ यावरी गोकुळीं काय झाली करणी। उदयाद्रीवरी आला वासरमणी। यशोदा वाट पाहे सदनीं। म्हणे गृहधनी न येती कां ॥९४॥ तों हांक गांवांत झाली। नंद बुडाला यमुनाजळीं। चोहोंकडोन धांवले गौळी। यशोदा आली लवलाहे॥९५॥ यमुनातीरीं येऊनी। वक्षःस्थळ[८] पिटी नंदराणी। मूर्च्छागत पडली धरणीं। शोकेंकरूनि विव्हळ ॥९६॥ गौळी संचरले जळीं। एक पसरिती जाळीं। एक बुडिया देती जळीं। शोध घेती नंदाचा ॥९७॥ यशोदा शोके देत हांका। म्हणे नंदजी व्रजपालका। प्राणप्रिया सुखदायका। कोठें आतां पाहों तुम्हां॥९८॥ काल अष्टप्रहर एकादशी। नंदजी

---

१ आरडतात. २ शेषावतारी बळराम. ३ मायावी. ४ पर्वताच्या शिखरावर. ५ रात्रंदिवस. ६ वरुण. ७ स्नान. ८ ऊर.

तुम्ही निर्वाण उपवासी । आजि पारणें करावयासी । कोठें गेला न कळे तें ॥९९॥ ऐसी माया करितां शोक । जवळी आला वैकुंठपाळक। जो भक्तवत्सल शोकहारक। मातेप्रति बोलतसे॥ १००॥ शोक न करावा तत्वतां। येच क्षणीं आणीन पिता। कृतांतास शिक्षा लावीन आतां। करणी करितां विपरीत॥ १॥ ऐसें बोलोनि तांतडी। यमुनाजीवनीं घातली उडी। चतुर्दश लोकांचा कडोविकडी। झाडा घेतला श्रीरंगें॥ २॥ पूर्वीं केलें गोवर्धनोद्धारण। द्वादश गांवें गिळिला अग्न। तो पुरुषार्थ संपूर्ण । मायेनें मनीं आठविला॥ ३॥ कालिया महासर्प अघासुर। केशिया मारिला कृष्णें साचार। नंदास आणील हा दृढ विचार । मनीं वाटे मायेतें ॥४॥ सकळ गोकुळींचें जन येती। कालिंदीतीरीं तटस्थ बैसती। कृष्णमाये भोंवत्या मिळती । नितंबिनी[3] गोकुळींच्या ॥५॥ म्हणती यमुनेनें घेतली अहुती । लोक कृतांत भगिनी इजप्रती । जे म्हणती ते साच वदती । ऐसें बोलती व्रजजन॥ ६॥ असो इकडे वरुणलोकाप्रती। सत्वर गेला क्षीराब्धिजापती । दूत सांगती रसाधिपती । श्रीकृष्ण पूर्ण कोपला ॥७॥ जो पूर्णब्रह्मानंद अखंड। काळाचा हा महाकाळ प्रचंड। यासी करील कोण दंड। सर्वात्मया हरीतें॥ ८॥ क्षणें जाळील ब्रह्मांड। श्रीकृष्ण प्रतापसूर्य प्रचंड । जो पूर्णब्रह्मानंद अखंड। करी दंड काळातें॥ ९॥ भयभीत जाहला वरुण । बाहेर आला धांवोन । घातलें श्रीकृष्णासी लोटांगण। म्हणें शरण अनन्य मी॥ ११०॥ तूं पूर्णब्रह्म दीननाथ। म्यां नेणोनि पाहिला अंत। तूं कृपाळु लक्ष्मीकांत । क्षमा करी अन्याय हा॥ ११॥ पुराणपुरुषोत्तमा भुवनचालका । तूं अगोचर ब्रह्मादिकां । येणें[6] व्याजे गोकुलपालका । दर्शन मज दिधलें ॥ १२॥ अर्पूनि सोळाही उपचार। आवडीं पूजिला श्रीकरधर । नमस्कार घाली वारंवार । मग यदुवीर बोलत॥ १३॥ अविद्यायोगें भुलोनि। गेलासी निजस्वरूप विसरोनि। आतां देहाभिमान टाकोनी । सदा स्मरणीं राहिजे॥ १४॥ आज्ञा वंदूनि ते वेळां । नंद हरीस आणून दिधला। वेगें श्रीरंग परतला । येता जाहला गोकुळा॥ १५॥ निशी संपतां उगवे चंडांशु। तैसा यमुनाजळांतून परमपुरुष । नंदासमवेत आला हर्ष । परम जाहला व्रजातें ॥ १६॥ परम वेगें धांवली माया । म्हणे हरि प्राणसखया । श्रीरंगा माझिया विसांविया । काय होऊं उतराई ॥१७॥ हरि हें शरीर ओंवाळूनी । कुरवंडी करीन तुजवरोनी । बहुतां संकटीं

१ यमास. २ यशोदेभोंवत्या. ३ स्त्रिया. ४ यमाची वहीण. ५ वरुणास. ६ या निमित्तानें. ७ श्रीकृष्ण. ८ सूर्य.

राखिलें चक्रपाणी । काय म्हणोनि आठवूं ॥ १८ ॥ असो नंदासी भेटले गौळी । प्रेमें आलिंगला वनमाळी । वाद्यें वाजूं लागलीं ते वेळीं । वेगें आले मंदिरा ॥ १९ ॥ नंदे उत्साह केला थोर । भूसुरां[1] दिधलीं वस्त्रें अलंकार । आनंदलें गोकुळ समग्र । रमावर-प्रसादें ॥ १२० ॥ सांगातें घेऊन जगदानंदकंद । भोजनविधि सारी नंद । ते समयींचा ब्रह्मानंद । कवण वर्णूं शके पैं ॥ २१ ॥ यापरी एके दिवसीं । नंद निघे शक्तिवनासी[2] । देवीची यात्रा ते दिवसीं । सर्व व्रजवासी निघाले ॥ २२ ॥ यशोदे[illegible] गौळणी । दहीं दूध घृत लोणी । यांचे गाडे भरोनी । तेच क्षणीं निघाले ॥ २३ ॥ षड्रस अन्नें सुंदर । त्यांचेही शकट[3] भरले समग्र । यात्रा चालली अपार । वाद्यगजर होतसे ॥ २४ ॥ मनोहर शक्तिवन । जेथें विश्राम पावे शक्राचें मन । वृक्ष भेदीत गेले गगन । न दिसे किरण सूर्याचे ॥ २५ ॥ आम्र कदंब औदुंबर । केळी नारळी अंजिर । पोफळी डाळिंबी कृष्णागर । मलयागर चंदन ॥ २६ ॥ चांफे मोगरे कंचन । जाई जुई रातांजन । बकुळ शतपत्रकमळें पूर्ण । विकासलीं साजिरीं ॥ २७ ॥ असो ऐशा वनीं शक्ती । सकळ जन तेव्हां पूजिती । लोकीं ते दिवसीं केली वस्ती । तेच स्थळीं प्रीतीनें ॥ २८ ॥ रजनी दोन प्रहर जाहली । निद्रार्णवीं अवघीं बुडाली । तों महासर्प ते वेळीं । नंदाजवळीं पातला ॥ २९ ॥ कमलापति ते वेळां । यशोदेपुढें पहुडला । तंव तो अजगर धांविन्नला । गिळों लागला नंदातें ॥ १३० ॥ नंद आक्रोशें हांका फोडित । म्हणे धांवा धांवा रे समस्त । सर्पें गिळिलें कंठापर्यंत । कृष्णनाथ दावा मज ॥ ३१ ॥ अट्टहास्यें[5] नंद आरडत । कैवारिया हरि धांवे म्हणत । तो गौळी धांवले समस्त । जळत भिंतळें[6] घेवोनिया ॥ ३२ ॥ धवधवा घालिती उचलोन । परी न सोडीच सर्प दारुण[7] । मग नंद बोले वचन । कृष्णवदन दावा मज ॥ ३३ ॥ माझे जाताती प्राण । अंतकाळीं दावा मनमोहन । ऐसें जाणोनि रमाजीवन । न लगता क्षण धांविन्नला ॥ ३४ ॥ नंदें देखिला कैवल्यदानी[8] म्हणें सोडवी या काळापासोनि । हरि पदघातें हाणी ते क्षणीं । परी न सोडीच सर्प तो ॥ ३५ ॥ मग उभाचि सर्प चिरिला । पिता तात्काळ सोडविला । कृपाकटाक्षें अवलोकिला । शुद्ध जाहला सर्वांगें ॥ ३६ ॥ ज्याचें नाम घेतां पातित । भवसर्पाचें[9] विष उतरत । त्याच्या कृपावलोकनें तेथ । सर्पविष तें केवढें ॥ ३७ ॥ असो सर्पदेहामधूनी । दिव्य पुरुष तेच क्षणीं । निघाला श्रीरं-

१ ब्राह्मणास. २ देवीच्या अरण्यास. ३ गाडे. झोंपरूपी समुद्रांत. ५ मोठमोठ्यानें. ६ कोलितें. ७ भयंकर. ८ मोक्षदाता, श्रीकृष्ण. ९ संसाररूप सर्पांचें.

गाचें चरणीं। अनन्यभावें लागला॥ ३८॥ उभा राहिला जोडोनि कर। म्हणे मी सुदर्शन नामें विद्याधर। मी गर्वें माजलो अपार। नाहीं आपपर ओळखिलें॥ ३९॥ स्त्रियांशीं मी जलक्रीडा खेळत। परम विषयांध उन्मत्त। तो ऋषींची मांदी अकस्मात। त्याच पंथें पातली ॥ १४०॥ त्यांसी केला नाहीं नमस्कार। स्वमुखें निंदिले समग्र। मग ते कोपले ऋषीश्वर। शाप दिधला तेधवां ॥ ४१॥ म्हणाती दुष्टा तूं उन्मत्त। सर्प होवोनि पडे वनांत। मग मी झालों भयभीत। केला प्रणिपात सर्वांतें ॥ ४२॥ उभा ठाकलो बद्धांजली। मज उश्शाप दीजे सकळीं। मग तिहीं कृपा केली। अमृतवचन बोलिलें ॥ ४३॥ तिहीं सांगितलें मज-लागोनी। श्रीकृष्ण येईल शक्तिवनीं। त्याच्या चरणस्पर्शेंकरूनी। मुक्त होसील तत्काल ॥ ४४॥ तें आजिच्या दीनीं सत्य जाहलें। माझें पुण्य फळासी आलें। म्हणोनि श्रीपतीची पाउलें। प्रेमें धरिलीं विद्याधरें ॥ ४५॥ वंदोनि पूतनाप्राणहरणा। सुदर्शन गेला निजस्थाना। गौळी वाजविती वाद्यें नाना। निजसदना परतले॥ ४६॥ हरि आला निजसदनीं। निंबलोण करी जननी। नंद धांविन्नला तेच क्षणीं। म्हणे लागेन चरणीं कृष्णाच्या॥ ४७॥ माया म्हणे तूं आमुचा देव। पडलीं संकटें हरिसी सर्व। तूं पूर्णब्रह्म स्वयमेव। आम्हांस आतां समजलें॥ ४८॥ ऐसें बोलतां माता ते। लोळणी घातली कृपानाथें। गडबडां-लोळत तेथें। रडे सर्वथा समजेना ॥ ४९॥ मातापितयांसी म्हणे एका। मज सर्वथा देव म्हणो नका। म्हणोनि प्रेम-ळाचा सखा। स्फुंदस्फुंदोनि रडतसे॥ १५०॥ माता म्हणे न म्हणो तुज देव। म्हणोनि आलिंगिला माधव। धन्य यशोदेचा भाव। असंभाव्य पुण्य तियेचें ॥ ५१॥ हा क्षीरसागरविलासी। लीला दावी निजभक्तांसी। न दावी आपल्या थोरवीसी। अपार कर्तृत्व करोनियां ॥ ५२॥ अद्‌भुत करून चरित्रें। खेळे गोवळ्यांसांगातें। श्रेष्ठपण ठेविलें परतें। मानवी वेष धरूनिया ॥ ५३॥ यावरी मथुरापुरींत जाण। काय जाहलें वर्तमान। आकस्मात ब्रह्मनंदन। कंससभेसी प्रकटला ॥ ५४॥ कंसे नारदा-सी पूजिलें। वर्तमान निवेदिलें। येरू म्हणे तुज नाहीं समजलें। वर्तमान पैं एक॥ ५५॥ ॥ दोघे पुत्र आणि रोहिणी। वसुदेवें गोकुळीं ठेविली चोरूनी। ते थोर जाहले नंदसदनीं। कृष्ण आणि बाळिभद्र॥ ५६॥ तुझें दैत्य दुर्धर। त्रिदशांत जे अनिवार।

१ आपले व परके. २ समुदाय. ३ नमस्कार. ४ भक्तांचा. ५ नारद. ६ देवांत.

त्यांचा केला संहार । कृष्णें आणि बळिरामें ॥ ५७ ॥ ऐकतां हें वर्तमान । कंस क्रोधे फिरवी नयन । म्हणे वसुदेवदेवकीस मारीन । शस्त्र घेवोनि धांविन्नला ॥ ५८ ॥ आला बंदिशाळेजवळी । मग नारद म्हणे ते वेळीं । हीं वृद्धें जरी तुवां वधिलीं । तरी अपकीर्ति लोकांत ॥ ५९ ॥ शोधून मारी रामकृष्णासी । हीं दोघें कासया वधिसी । ऐसें बोलोनि कंसासी । नारदें त्यासी परतविलें ॥ १६० ॥ जैसा मंदिरा लावून अग्न । आपणाचि विझवी धांवून । कीं पूरीं दिधलें लोटून । तें आपणचि काढिलें ॥ ६१ ॥ जेणें विष पाजिलें दुर्धर । तोचि करूं धांवे उतार । आपणचि पाठविलें तस्कर[1] । धांवणें काढिलें आपणाचि ॥ ६२ ॥ तैसी नारदें लावूनि कळी । सर्वेंचि दोघें सोडविलीं । कंस सभेसी तत्काळीं । येऊनियां बैसला ॥ ६३ ॥ कंस क्रोधें व्याप्त पूर्ण । म्हणे उग्रसेन आणा धरोन । चुलता देवक आणून । शृंखळा घाला दोघांतें ॥ ६४ ॥ म्हणे यादव तितुके जीवें मारा । विष्णुभक्तां आधीं धरा । गाई ब्राह्मण संहारा । शोधूनियां सत्वर ॥ ६५ ॥ टाका अवघे यज्ञ मोडून । कोणास करूं न द्यावे अनुष्ठान । आणा अवघे ऋषी धरून । मी संहारीन निजहस्तें ॥ ६६ ॥ माझे सखे जरासंधादिक । काळयवन माझा आवश्यक । शिशुपाळ वक्रदंत देख । बाणासुर भौमासुर ॥ ६७ ॥ गर्जोनि कंस हांक फोडी । म्हणे यादव करा देशधडी । कंसें शस्त्र घेवोनि तांतडीं । उर्वीवरी[2] आपटिलें ॥ ६८ ॥ यादव मथुरा सोडूनी । राहिले गिरिकंदरीं[3] लपोनी । ऋषी पळती आश्रम टाकूनी । म्हणती अर्वनि[4] ठाव देई ॥ ६९ ॥ वनोवनीं हिंडती कंस-दूत । गोब्राह्मणांचा करिती घात । असो नारदमुनि त्वरित । गोकुळासी पातला ॥ १७० ॥ केलें श्रीकृष्णासी नमन । म्हणे लौकर टाकी कंस वधून । गांजिले गाई आणि ब्राह्मण । करी सोडवण विश्वेशा ॥ ७१ ॥ दुर्धर दैत्य मारिला केशी । आतां सत्वर वधीं कंसासी । ऐसें बोलोन नारदऋषी । ऊर्ध्वपंथें[5] पैं गेला ॥ ७२ ॥ असो वनीं खेळतां लक्ष्मीवर । कंसें पाठविला वत्सासुर । वत्सवेष धरूनि साचार । गाईंमध्यें चरतसे ॥ ७३ ॥ गाई विलोकितां सर्वेश्वर । तों त्यांमाजी चरे वत्सासुर । पायीं धरोनि सत्वर । आपटोनिया मारिला ॥ ७४ ॥ तांदुळांमाजी हरळ । डोळस निवडी तत्काळ । कीं सुवर्णामाजी पितळ । निवडे जैसें वेगळें ॥ ७५ ॥ कीं रत्नांमाजी गार । की पंडितांमाजी पामर[6] । कीं विप्रामाजी महार । आपोआप निवडे पैं ॥ ७६ ॥ कीं साधूंमाजी निंदक

१. चोर. २ पृथ्वीवर. ३ पर्वतांच्या गुहेंत. ४ हे पृथ्वी. ५ आकाशमार्गें. ६ मूर्ख.

कुटिळ।कीं चंदनांमाजी बाभुळ।कीं कर्पूरामाजी ढेंकुळ।आपणचि निवडे पैं ॥७७॥ तैसें चतुरें श्रीकरधरें।दैत्य निवडूनि मारिला स्वकरें।जैसा सुरपंक्तींत राहु त्वरें।निवडोनि वधी मोहिनी॥७८॥ असो एके दिवसीं घननीळ।गवळी मिळाले सकळ।त्यांसी म्हणे गोकुळ।ओस करा पैं आतां ॥७९॥ कंस बहुत विघ्नें करी।दैत्य धाडितो गोकुळावरी।वृंदावनीं सहपरिवारीं।जाऊनिया रहावें॥१८०॥मनांत इच्छी श्रीवर।वृंदावनीं दैत्य दुर्धर।येणें मिषें समग्र।वधोनिया टाकावे ॥८१॥ यालागीं गौळियां सांगे श्रीपती।परी गौळी कदा न निघती।न सुटे गृहाची गृहगती।मग यदुपति काय करी॥८२॥बळिराम आणि जगज्जीवन।बोलती स्वर्गीचे गीर्वाण।भोंवते ऐकती गौळिजन।परी कोणां न कळे तें॥८३॥संकर्षणासी म्हणे हरि।कौतुक दावावें क्षणभरी । धाक लाविल्याविण निर्धारीं।गोकुळ ओस न करिती हे॥८४॥गोकुळाबाहेर गेले दोघेजण।संगें बहुत मुलें घेऊन।शेष आणि मधुसूदन । विंदान मांडिलें ॥८५॥ आपुल्या शिरींचे केश कुरळ । दोघे हातें तोडिती तत्काळ । काननांत विखुरले सकळ । करणी न कळे ब्रह्मादिकां ॥८६॥ एकेक केसापासून देख । शतांचीं शतें निघाले वृक । मुलांसहित यदुनायक । आला गोकुळांत पळोनि ॥८७॥ म्हणती असंख्य आले वृकें । गोकुळ ओस करा सकळिक । बिदोबिदीं पळती लोक।एक द्वारें झांकिती ॥८८॥ कृष्ण बळिराम घरां आले । नंदासी म्हणती विघ्न ओढवलें । वृक मागुती कानना गेले । कृष्णइच्छेंकरूनियां॥८९॥ मग नंदादि गौळी मिळोनि । निघते जाहले तेच क्षणीं । गोकुळ ओस टाकूनी । वृंदावनीं राहती सुखें ॥१९०॥ वाडे घालूनि अरण्यांत । परिवारेंसीं राहिले समस्त । यमुनातीरीं रामकृष्णनाथ । गोपांसमवेत खेळती ॥९१॥ कंसें प्रलंब दैत्य पाठविला । तेणें गोपाळवेष धरिला । कृष्णदासांमाजी मिसळला । कापट्य कोणा न कळेचि ॥९२॥ पूर्वीं समीरात्मजा वधावयालागून । काळनेमि विप्रवेष धरून । बैसला त्या प्रकारेंकरून । प्रलंब झाला गोपाळ ॥९३॥ रामकृष्ण जाहले भिडती । गडी समान दो ठायीं वांटिती । तों डाव परतला निश्चितीं । प्रलंबावरी तेधवां ॥९४॥ त्यावरी बैसला संकर्षण । चालिला अरण्यांत घेऊन । गोप आणि जगज्जीवन । दूर राहिले ते वेळां ॥९५॥ बळिभद्र पुसे तयासी । अरे तूं कोठें मज नेतोसी । तंव तो कांहींच वच-

१ श्रीकृष्णानें. २ दिव्यवाणी. ३ चमत्कार, कौशल्य. ४ रानांत, अरण्यांत. ५ लांडगे. ६ रस्तोरस्तीं. ७ मारुतीला. ८ ब्राह्मणवेष. ८ बळरामानें.

नासी। न बोलेचि सर्वथा॥ ९६ ॥नीट चालिला मथुरापंथें। तों ओळखिला रोहिणीसुतें। मस्तक त्याचें मुष्टिघातें। बळिभद्रें त्वरेनें फोडिला ॥९७॥ तंव तो होऊनि विशाळ दैत्य। गतप्राण झाला पडिलें प्रेत। हरीपासीं बळिराम येत। झाला वृत्तांत सांगितला ॥९८॥ कंसासी कळला वृत्तांत। प्रलंब दैत्य पावला मृत्य। मनामाजी भयभीत। परम होत तो दुरात्मा ॥९९॥ दुःखें विव्हळ जाहला थोर। तंव तो बोलिला बकासुर। म्हणे मी मारीन साचार। राया शत्रु तुझे पैं ॥२००॥ ऐसें ऐकोनि बकासुर। पाठविला परम नष्ट अनिवार। तो बक होऊन पर्वताकार। मित्रजातीरीं[१] बैसला॥ १ ॥बकें धरिलें बकध्यान। इच्छित कृष्णाचें आगमन। रात्रंदिवस चिंतन। हरीवांचोन तया नाहीं॥ २ ॥जलप्राशना आले गोपाळ। तों पर्वताकार बैसला सबळ। गोप भ्याले तत्काळ। गेले हरीस सांगावया ॥ ३ ॥ कृष्णासी सांगती ते वेळीं। एक पक्षी आला महाबळी। आम्ही देखोनि तत्काळीं। भिवोनिया पळालों ॥४॥ गडियांसहित सांवळा। बक पहावया धांविन्नला। तंव तो बैसलासे बगळा[२]। वाटे न जाय कोणाच्या ॥५॥ जैसा वैरियाचा आदर। वरिवरीच अवघा उपचार। तैसी क्षमा धरून असुर। उगाच तीरीं बैसला॥ ६ ॥ कृष्ण जवळी येतांचि दुष्टें। असंभाव्य[३] पसरिलीं चंचुपुटें। उचलोनि कृष्ण गिळिला नेटें[४]। क्षणमात्र न लागतां ॥७॥ बकें गिळिला घननीळ। भोंवतें आकांत करिती गोपाळ। एक पिटिती वक्षःस्थळ। प्रळयकाळ ओढवला ॥८॥ म्हणती विसांविया हृषीकेशी। काय सांगावें तुझे मातेसी। कां उपेक्षिलें आम्हांसी। परम वेधका गोविंदा॥ ९ ॥बकासुरें गिळिला सांवळा। परी अंतरीं जाळी ते वेळां। जैशा प्रळयाग्नीच्या ज्वाळा। पोळे गळा त्याच रीतीं ॥२१०॥ जैसा लोहगोळा तप्त आरक्त। जिकडे पडे तिकडे जाळित। तैसें बकासुरासी होत। उगळोनि[५] टाकित कृष्णातें॥ ११ ॥बाहेर येतांचि मुरारी। आपलें सामर्थ्य प्रकट करी। दोनी चंचुपुटें ते अवसरी। धरी स्वकरीं कमलावर ॥ १२॥ परम बळी यादवेंद्र। उभाच चिरिला बकासुर। त्रिविष्टप[६] वर्षती सुमनभार। विजयी श्रीधर सर्वदा ॥ १३ ॥ कंसासी समाचार कळला। सवेंचि अरिष्टासुर पाठविला। शक्तिरूपें[७] धांवला। विशाळ मुख पसरूनि ॥ १४॥ भयभीत गोपाळ होती। हरीस म्हणती आली महाशक्ती। गोप चळचळां कांपती।

१ यमुनेच्या तीरावर. २ बगळारूपी बकासुर. ३ लांबचेलांब. ४ वेगानें. ५ ओकून. ६ देव. ७ मोठी देवी.

मग यदुपति काय करी ॥ १५॥ अवलोकितां ऊर्ध्वपंथें । महाशक्ति प्रकटली तेथें । ती योगमाया जगन्नाथें । आपले अंगींची प्रकटविली ॥ १६ ॥ जे ब्रह्मादिकां न ये ठाया । पूर्वी कंस गेला आपटावया । तंव ते गेली निष्टोनियां । हे योगमाया हरीची ॥ १७॥ त्या महामायेनें तेच क्षणीं । कपटशक्ति गिळिली मुख पसरोनी । मागुती गुप्त झाली गगनीं । कृष्णइच्छे-करूनियां ॥१८॥ गडी कौतुक पहाती । म्हणती अगाध माया तुझी श्रीपती । तूं पाठिराखा निश्चितीं । भय कल्पांतीं नाहीं आम्हां ॥ १९॥ कागासुर म्हणे कंसातें । मज मृत्यु वीरभद्राचे हस्तें । तो कासया येईल येथें । मी कृष्णातें मारीन ॥२२०॥ कागासुर निघाला वेगें । दुरूनियां देखिला श्रीरंगें । कोण त्याचा मृत्यु भक्तभवभंगें[1] । अंतरीं[2] तेव्हां अवलो-किला ॥२१॥ करितां वीरभद्राचें स्मरण । अकस्मात प्रकटला येऊन । करूनि श्रीहरीसी नमन । दैत्यावरी धांविन्नला ॥२२॥ कागासुराचें शिरकमळ । वीरभद्रें छेदिलें तत्काळ । कृष्णासी स्तवोनि निराळ[3] । मार्गें गेला तेधवां ॥ २३॥ खरा-सुर खररूप[4] धरूनी । भुंकत हिंडे काननीं । कृष्णें तो पायीं धरोनी । आपटिला क्षणार्धें ॥२४॥ तोही झाला गतप्राण । तों खगासुर आला धांवोन । जैसा पतंग देखोनि अग्न । उडी घाली प्राणांतीं ॥२५॥ पसरोनिया विशाल मुख । धांवे जगन्नाथासन्मुख । कृष्णें आपटोनि तो निःशंक । मृत्युपुरास[5] पाठविला ॥ २६॥ विठ्यासुर त्यापाठीं । धांवत आला उठा-उठीं । मायालाघवी जगजेठी । धांवे पुढें तेधवां ॥२७॥ उभा चिरिला विठ्यासुर । तोही पाहू गेला मृत्युनगर । केला सर्व दैत्यांचा संहार । कंसासुर चडफडी ॥२८॥ स्वहस्तें पिटी वक्षःस्थळ[6] । म्हणे राज्य बुडालें सकळ । भरंवशाचे वीर सबळ । गेले टाकून मजलागीं ॥ २९॥ म्हणे माझे दृष्टी पडता वैरी । तरी मी त्यांसी वधितों क्षणाभीतरीं । मग बुद्धि एक अंतरीं । आठविली असुरेंद्रें ॥ २३०॥ घागरी आणि कोहळे । कंसें गोकुळा पाठविले । घटांमाजी कूष्मांडें[7] सगळे । घालो-नियां पाठवावे ॥ ३१॥ आणि सिकतेचे[8] वेंटे[9] वळून हातें । तेही पाठवा त्याच सांगातें । हें जरी कोडें नुगवे तुम्हांतें । तरी रामकृष्णातें धाडिजे ॥ ३२॥ नाहीं तरी गोकुळ सकळ । निर्दाळीन मी कंस काळ । म्हणोनि दोघे दैत्य सबळ । पाठविलें

१ आपल्या भक्तांच्या संसाराचा छेद करणारा श्रीकृष्ण यानें. २ अंतःकरणांत. ३ आकाशमार्गानें. ४ गाढवाचें रूप. ५ यमलोकास. ६ ऊर. ७ कोहळे. ८ वाळूचे. ९ दोरी.

व्रजातें ॥ ३३ ॥ दूत धाविन्नले त्वरित । नंदाजवळी आले अकस्मात । म्हणती तुम्हांवरी कोपलासे मथुरानाथ । कोडें समस्त उगवा हें ॥ ३४ ॥ तुम्हांस न उगवे जरी ये वेळीं । तरी पाठवावे रामवनमाळी । नाहीं तरी मराल सकळीं । कंसहस्तें करूनियां ॥ ३५ ॥ तुम्ही गोरस पिऊन जाहलेती मस्त । परी तुम्हांसी जवळी आला मृत्य । गौळी भ्याले समस्त । म्हणती अनर्थ ओढवला ॥ ३६ ॥ गौळी वृंदावनीं राहिले होते । ते पुढती आले गोकुळातें । तों हें विघ्न अवचितें । पुढें वाढून ठेविलें ॥ ३७ ॥ कंसदूत राहविले ते वेळीं । एकांतीं बैसले सकळ गौळी । एक म्हणती लपवा वनमाळी । कोठेंतरी नेऊनिया ॥ ३८ ॥ एक म्हणती रामकृष्ण बरवे । परराज्यामाजी पळवावे । नंदादि गौळी आवघे । चिंताग्नीनें आहाळले ॥ ३९ ॥ वनास गेले होते रामवनमाळी । ते परतोनि आले सायंकाळीं । तों अधोवदन सकळ गौळी । चिंतार्णवीं बुडाले ॥ २४० ॥ चिंता आणि चिता । दोन्ही समानचि पाहतां । असो ऐसें हरीनें देखतां । नंदाप्रति बोलतसे ॥ ४१ ॥ काय जाहला समाचार । कां चिंताग्रस्त समग्र । नंद म्हणे कंस दुराचार । अपाय चिंतितो तुम्हांसी ॥ ४२ ॥ सांगितले सकळ वर्तमान । गदागदां हांसे जगज्जीवन । म्हणे हें कोडें आतांच उगवीन । उठा भोजन करा तुम्ही ॥ ४३ ॥ मग बोले भळिभद्र । पडल्या आकाशा देऊं धीर । तेथें मशक काय कंसासुर । करूं संहार क्षणमात्रें ॥ ४४ ॥ कौतुक केलें गोपाळें । जवळी घेतले घट कोहळे । क्षणमात्रें सूक्ष्म केले । घटीं घातले तेच क्षणीं ॥ ४५ ॥ मागुती आंत जाहले स्थूल । भूधरें[१] वाळू आणिली तत्काळ । चपलत्वें वेटी सबळ । वळोनियां टाकिल्या ॥ ४६ ॥ वाळूचे दोरे जे वळिले । घटांभोंवते ते गुंडाळिले । नंदादि गौळी तटस्थ जाहले । नवल दाविलें अद्भुत ॥ ४७ ॥ तो अघटित घडवी हरी । उदकावरी धरिली धरित्री । पंचभूतांसी मैत्री । परस्परें चालवी जो ॥ ४८ ॥ असो कंसदूतांसी नंद बोले । म्हणे कोडें तुमचें उगवलें । घेऊनि जा रे वहिलें । कंसालागीं दावावया ॥ ४९ ॥ दूत म्हणती तुम्हांतें । बोलाविलें मथुरानाथें । तों कोप आला बळिभद्रातें । म्हणे दूतांतें मारीन मी ॥ २५० ॥ दूत भयभीत जाहले । नंदासी काकुळती आले । आम्हांसी सोडवी ये वेळे । जातों वहिले मथुरेसी ॥ ५१ ॥ कोडें घेवोनियां

१ बळरामानें.

दूत । गेले मथुरेसी पळत । नंदें बळिभद्र केला शांत । म्हणे यांतें न मारावे॥ ५२॥ मोठें अरिष्ट टळले । व्रजवासी सर्व आनंदले । कंसाजवळी दूत आले । कोडें निवडिलें सांगती ॥ ५३॥ कृष्णें कोहळे घातले घटीं । बळिभद्रें वळिल्या वेटी । ऐकतां कंसाचे पोटीं । भय बहुत संचारलें॥ ५४॥ असो याउपरी एके दिवशीं । उष्णकाळीं हृषीकेशी । चंडांश[1] आला माध्यान्हासी । तृणें[2] वाळलीं समस्त॥ ५५॥ गोवर्धनपर्वताचे शिरीं । गाई चारी मुरारी । कंसें जाणोनि ते अवसरीं। दूत धाडिले सवेग॥ ५६॥ चहूंकडे एकेचि वेळां । पेटविल्या अग्निज्वाळा । नव लक्ष गोपाळमेळा । सांपडला हरिसहित पैं॥ ५७॥ नाना द्विजांचिया[3] जाती । आहोळोनि अग्नीमाजी पडती । गोप चहूंकडोनि धांवती । मिळाले श्रीपतीभोंवतें ॥ ५८॥ अनिवार देखोनि ज्वाळा । गाई धांवती हरिजवळा । गोपाळ आक्रंदती ते वेळां। बहु वर्तला प्रलयकाल ॥ ५९॥ गोप धांवोन हरीवरी पडती। निजांगाखालीं कृष्ण झांकिती । गाई वरी माना टाकिती। आहाळेल[4] यदुपति म्हणवोनियां॥ २६०॥ आमचे देह जावोत जळोनि । परी वांचो हा चक्रपाणी। जवळी जाळीत आला अग्नी। करुणार्णव[5] पाहातसे॥ ६१॥ गोपाळ आक्रोशें रडती। आहा सांपडला कीं श्रीपती। मनमोहन वेधकमूर्ती । पुन्हा दृष्टीं पडेना॥ ६२॥ निर्वाणीचे जे कां भक्त। जाणोनियां इंदिराकांत। नाभी[6] नाभी ऐसें म्हणत । नेत्र समस्त झांका रे॥ ६३॥ ऐकतांच हरीचे वचन । समस्तीं झांकिले तेव्हां नयन । विशाळ मुख पसरून । गिळिला अग्नि तें वेळां॥ ६४॥ गोपाळ उघडिती नेत्र । तों जातवेद[7] न दिसे अणुमात्र । ब्रह्मानंद झाला थोर । नाचती निर्भर संवगडे ॥ ६५॥ मोहरी पांवे घुमरी। मृदंग वाजती कुसरी। गोपाळ गाती नानापरी । हरिलीला अपार॥ ६६॥ वृंदारक सुमनांचा भार । हरीवरी वर्षती अपार। झाला एकचि जयजयकार। सुख थोर न वर्णवे॥ ६७॥ देव करिती मनीं असोशी। कधीं हरि वधील कंसासी। सुखी होतील समस्त ऋषी । चिंता सर्व टाकोनियां ॥ ६८॥ असो गोकुळीं आला गोपाळ । हर्षभरित गोपी सकळ । आरत्या घेऊनि घननीळ । पाहों येती सामोऱ्या ॥ ६९॥ श्रीकृष्ण केवळ वासरमणी[8] । देखतां गोपी विकसल्या कमळिणी । श्रीकृष्णशशांक देखोनी । गोपी चकोरी जाहल्या ॥ २७०॥ कीं घननीळ मेघ केवळ । गोपी चातकी सकळ । कीं श्रीकृष्ण सुवास

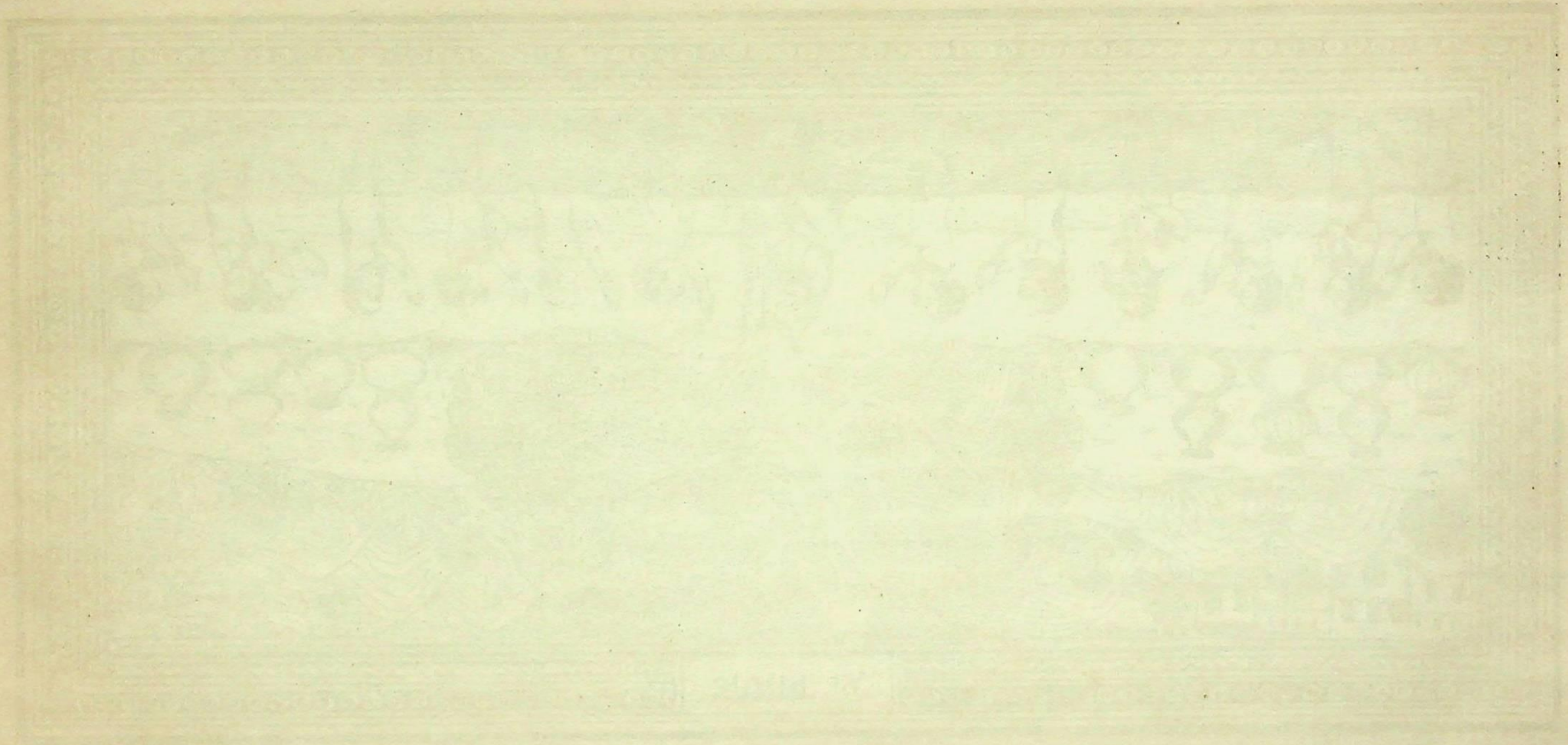
१ सूर्य. २ गवतें. ३ चटके बसून, भाजून. ४ भाजेल. ५ संकटकाळी देखील न विसंबणारे. ६ भिऊं नका, भिऊं नका. ७ अग्नि. ८ सूर्य.

नीलोत्पल। गोपी भ्रमरी वेधिल्या ।।७१।। हरिविजयग्रंथ क्षेत्र । साहित्यरसें पिकलें अपार । नाना दृष्टांत नागर । कणसें हींचि सधन पैं ।।७२।। हें पीक समस्त लागे हाता । ऐसा उपाय काय आतां । तरी आवडींच्या ढोळिया[1] समस्ता । सावध सर्वदा बैसावें ।।७३।। भक्तीचा पांगोरा[2] वाजवूनी । कुतर्क पांखरें टाकी उडवोनी । तरीच धान्य समुळींहूनी । हाता लागेल सर्वही ।।७४।। ब्रह्मानंद यतिराज जो ज्ञानार्क[3] तेजःपुंज । श्रीधर तयाचें चरणरज । सेवितां सहज संतुष्ट पैं ।।७५।। इति श्रीहरिविजयग्रंथ ।संमत हरिवंशभागवत । संतजन परिसोत पंडित । चतुर्दशाध्याय गोड हा ॥२७६॥ अध्याय ॥१४॥ ओंव्या ॥२७६॥ ।। श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।।

१ लहान झोपड्यांत, खोपट्यांत. २. वसल्या जाग्यावरून पांखरें हांकण्यासाठीं काठीला दोरी वगैरे बांधून केलेला एक सयुक्तिक उपाय. ३ ज्ञानरूपी सूर्य.

अध्याय १५.
गोपी

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय वृंदावन[1]विलासिया । निर्विकल्पवृक्षा[2] करुणालया[3] । अहंकारविषधर कालिया । पायांतळीं रगडिला ॥ १ ॥ परम दुर्धर[4] दुर्वासना । हेचि जीवें शोषिली तुवां पूतना । अपारसंसारभ्रममोचना । व्रजभूषणा सुखाब्धे[5] ॥ २ ॥ अघ बक केशी शकटासुर । हेचि काम क्रोध मद मत्सर । मर्दिले दैत्य दुर्धर । श्रीमनोहर विजयी तूं ॥ ३ ॥ नानाविकराभेद-भंजना । अक्षया अपरिमिता निरंजना । गोपीजनमानसरंजना । सनातना प्रतापिया ॥ ४ ॥ कमलपत्राक्षा कमलनयना । निंदकदुर्जनवनभंजना । अभेदप्रेमळभक्तरक्षणा । हरि निर्गुणा निरुपाधिका ॥ ५ ॥ मधुकैटभारि पुंडलीकवरदा । सत्यज्ञाना परमानंदा । प्रमाणरहिता अक्षयसुखदा । क्रीडसी मुकुंदा गोकुळीं ॥ ६ ॥ चतुर्दशाध्यायाचे अंतीं । गोवर्धनीं असतां श्रीपती । अग्नि लाविला कंसदूतीं । कृष्णें निश्चितीं गिळिला तो ॥ ७ ॥ यावरी एकदां श्रावणमासीं । पितृतिथि[6] अमावास्येसी । माता पूजिती पुत्रासी । वाणें देती आदरें ॥ ८ ॥ संकर्षणाची[7] पूजा करोनी । ते दिनीं वाण देत रोहिणी । श्रीरंगासी नंदराणी । प्रीतीं अर्चूनि वाण देत ॥ ९ ॥ तों मथुरेंत बंदिशाळे । वसुदेव देवकी ते वेळे । आठवून श्रीकृष्णरूप सांवळें । दुःख केलें अपार ॥ १० ॥ माय बोले ते क्षणीं । मी वांझ सप्त पुत्र विऊनी । आठवा जाहला चक्रपाणी । तोही मज अंतरला ॥ ११ ॥ कंसें परम चांडाळें । अवघीं मारिलीं माझीं बाळें । एकही नाहीं उरलें । आजी वाण द्यावया ॥ १२ ॥ अहा डोळसा आठव्या हृषीकेशी । मज तुवां केलें परदेशी । आजी मी वाण देऊं कवणासी । बा वेगेंसीं धांवें कां ॥ १३ ॥ अहा माझें पूर्वकर्म ओढवलें । घोर पाप कैसें फळासी आलें । अहा गाईवत्सांसी विघडिलें । कीं मृगीचें तोडिलें पाडस ॥ १४ ॥ किंवा मोडिला हरिकीर्तनरंग । कीं ऋषींचा केला मानभंग । मातापितासद्गुरूंस व्यंग । शब्द बोलिलें मी पूर्वी ॥ १५ ॥ धांव लौकरी वैकुंठनाथा । माझें बाळ भेटवी मज आतां । हे बंदिशाळेची व्यथा । किती दिवस भोगविसी ॥ १६ ॥ ऐशी देवकी धांवा करी । तों गोकुळीं खेळतां श्रीहरी । करुणाशब्द ते अवसरीं । हरिश्रवणीं पडियेला ॥ १७ ॥ गडियांत खेळतां सांवळा । मायेचा धांवा ऐकला । सद्गदित कंठ झाला । तैसाच चालिला गुप्तरूपें ॥ १८ ॥ अनंत ब्रह्मांडींचा समाचार । सर्व जाणे श्रीहृत्पद्मभ्रमर । तो न लागतां क्षणमात्र । बंदि-

१. वृंदावनांत क्रीडा करणाऱ्या. २ शाश्वत फल देणाऱ्या वृक्षा. ३ कृपेच्या स्थाना. ४ कठिण. ५ सुखाच्या समुद्रा. ६ पिठोरी. ७ बळिरामाची.

शाळे पावला ॥ १९ ॥ पद्मिनीमित्रकुलभूषण । चतुर्दश वर्षें सेवूनि विपिन । निजमायेसी भेटे येऊन । तेविं मनमोहन पावला ॥ २० ॥ तंव देवकी विस्तारून वाण । करीत श्रीकृष्णाचें चिंतन । म्हणे जेथें असेल बाळ सगुण । त्यासी वाण पावो हें ॥ २१ ॥ तंव अकस्मात मातेचे पाठीशीं । उभा राहिला हृषीकेशी । जो पयःसागरहृदयविलासी । वेदशास्त्रांसी अगोचर ॥ २२ ॥ मायेने उचलुन वाण । सहज बोले अतीत कोण । तों अकस्मात बोले जगन्मोहन । सर्वांतीत मीच असें ॥ २३ ॥ जीवशिवांसी जो अतीत । पिंडब्रह्मांडाविरहित । तोचि मी झालों तुझा सुत । वाण निश्चित मज देई ॥ २४ ॥ देवकी जो परतोनि पाहे । तों सांवळी मूर्ति उभी आहे । विस्मयें परम तटस्थ होय । बोले काय देवकी ॥ २५ ॥ कोणाचा रे तूं बाळा । दिसतोसी बरवा वेल्हाळा । माझाही कृष्ण सांवळा । तुजयेवढाच असेल ॥ २६ ॥ हांसोनि बोले जगज्जीवन । माते तोचि मी तुझा नंदन । माझेंचि नाम जाण कृष्ण । बरवी खूण ओळखी ॥ २७ ॥ ऐकतांची ऐशिया वचना । स्तनीं तत्काळ फुटला पान्हा । पोटासीं धरिलें कमलनयना । तें सुख कोणा न वर्णवे ॥ २८ ॥ स्फुंदस्फुंदोन रडे माया । आडवें घेतलें यादवराया । हरिमुखीं स्तन घालूनियां । पयःपान करवीत ॥ २९ ॥ वसुदेव जवळी येऊन । म्हणे कोणासी करविसी स्तनपान । देवकी म्हणे जी माझाचि कृष्ण । पावला हो मजलागीं ॥ ३० ॥ गोकुळीं करितो नाना चरित्रें । तीं ऐकत होतों आपण श्रोत्रें[१] । तीं आजि राजीवनेत्रें । खरीं करूनि दाविलीं ॥ ३१ ॥ मग वसुदेवें आलिंगिलें मुरहरा । नयनीं वाहती विमलांबुधारा । बा रे माझिया श्यामसुंदरा । कैसा येथें आलासी ॥ ३२ ॥ हरि म्हणे अविद्यामय प्राणी । जे गेले देहबुद्धीनें वेष्टूनि । मी न दिसें तयांचे नयनीं । भक्त ज्ञानी जाणती ॥ ३३ ॥ हरि म्हणे आतां शोक करूं नका । तुमची सत्वर होईल सुटका । ऐसें बोलोनि निजजनसखा । गोकुळा गेला सत्वर ॥ ३४ ॥ कंससभेसी आला ब्रह्मपुत्र[२] । म्हणे तुज कळला कीं समाचार । कृष्ण येऊनि गेला सत्वर । मातापितयांसी भेटोनि ॥ ३५ ॥ ऐकोनियां कंस कोपला । दूत बोलाविले ते वेळां । वसुदेवदेवकी उभयतांला । धरोनि आणवी सभेसी ॥ ३६ ॥ उभीं असती दीनवदन । कंस म्हणे टाका शिरें छेदून । त्यांचे पाठीं उग्रसेन । तोही वधून टाकावा ॥ ३७ ॥ शस्त्रें घेऊनि लखलखित ।

---

१ कानानें. २ नारद.

भोंवते उभे ठाकले दूत । देवकी थरथरां कांपत । धांवा करीत हरीचा ॥३८॥ चाल चाल बा वेगें हरी । कंस आम्हांसी जिवें मारी । तुजविण ये अवसरीं । कोण आम्हां रक्षी पां ॥३९॥ आमुच्या ऐशा होती आपदा । काय पाहसी तूं मुकुंदा । भक्तकैवारिया गोविंदा । धांव धांव सत्वर ॥४०॥ ते करुणाशद्ब ते वेळीं । कृष्णें ऐकिले गोकुळीं । खेळतांचि बाळांचिये मेळीं । तो वनमाळी काय करी ॥४१॥ मुखांतून काढिलें सुदर्शन । मथुरेकडे अवलोकून । दिधलें तेव्हां भिरकावून । गुप्तपंथें सत्वर ॥४२॥ चक्र येवोनियां त्वरित । दोघांभोंवतें असे रक्षित । जों डोळियांचें पातें लवत । तों शतावर्तनें[२] चक्र करी ॥४३॥ भोंवतें होतें दैत्यचक्र । त्याचा तत्क्षणीं केला संहार । झाला एकाचि हाहाकार । राशी पडल्या शिरांच्या ॥४४॥ विस्मित पाहे कंसासुर । म्हणे कोण करितो संहार । अमर्याद पडले चरणकर । तुटोनियां वीरांचे ॥४५॥ भयभीत कंस मानसीं । म्हणे ईश्वर रक्षितो यांसी । कंस म्हणे वसुदेवासी । बंदिशाळे तुम्हीं जावें ॥४६॥ तुम्हांसी मी कदा न मारी । निर्भय असावें अंतरीं । वसुदेव देवकी झडकरी । जातीं जाहलीं बंदिशाळे ॥४७॥ पाठीं असतां भगवंत । कृतांतही[३] करूं न शके घात । अपाय तो उपाय होत । विघ्नें निरसती[४] सर्वही ॥४८॥ असो ऐसी करणी करून । निजस्थाना गेलें सुदर्शन । भक्तकैवारी नारायण । ब्रीदें[५] साच केलें हो ॥४९॥ याउपरी एके दिनीं । हरि खेळतां वृंदावनीं । गोरस विकावया गौळिणी । मथुरेप्रति चालल्या ॥५०॥ तयां मध्यभागीं राधा । जिच्या स्वरूपासी नाहीं मर्यादा । जे अत्यंत प्रिय गोविंदा । ते आनंदकंदा न विसरे ॥५१॥ हावभाव राधा दावित । पैंजण पायीं झणत्कारत । खंजरीट[६]नयना विलोकित । चहूंकडे चपलत्वें ॥५२॥ आकर्ण राधेचे नयन । सोगं-[७]याचें शोभे अंजन[८] । वदनचंद्र शोभायमान । स्वरूपलावण्य न वर्णवे ॥५३॥ भोंवता गौळणींचा मेळा । त्यांत तळपे राधा चपळा । दुरोनि देखोनि सांवळा । वडजाप्रति[९] बोलतसे ॥५४॥ या वृक्षावरी चढोनी । पाहें कोण जाताती गौळणी । वडजा तरूवरी ओळंघोनी । हरीप्रति बोलतसे ॥५५॥ मथुरेप्रति जाती नितंबिनी[१०] । परी त्यांत एक सुंदर कामिनी । जैसा उडुगणांमाजी[११] निशामणी[१२] । तैसीच दुरोनि दिसताहे ॥५६॥ घडोघडी तुजकडे पाहे । तीस हरि तूं धरी लवलाहें । दान तिजला

१. हाल. २ शेंकडों मंडळें (फिरणें). ३ यम देखील. ४ नाहींशीं होतात. ५ विरुद. ६ खंजरीट पक्ष्याप्रमाणें डोळे आहेत जिचे अशी. ७ सुरम्याचें. ८ काजळ. ९ कृष्णाच्या या नांवाच्या मित्राला. १० स्त्रिया. ११ नक्षत्रांमध्यें. १२ चंद्र.

मागें स्वयें । आतांचि देई म्हणोनिया ॥५७॥ गाडियांसमवेत धांवे वनमाळी । पदरीं राधा दृढ धरिली । नेत्रसंकेतें ती ते वेळीं । खूण जाणवित हरीतें ॥५८॥ भलतें बोलूं नको आतां । हरि म्हणे आमुचें दान न देतां । कां गे शून्यमार्गे जातां । मज अनंता टाकूनि ॥५९॥ राधा म्हणे मनमोहना । मजसीं लावूं नको तेनाना[1] । तूं पुढें पुढें शहाणा । बहुत होसील वाटतसे ॥६०॥ उगाचि मध्यें वाट पाडिसी । चाल वेगें रे चावडीसी । पुसों मग दिवाणासी । दान मागसी कैसें तें ॥६१॥ हरि म्हणे तूं नितंबिनी । चावडीची आवडी धरिसी मनीं । मी दान घेतल्यावांचूनी । तुजलागी सोडीना ॥६२॥ राधा म्हणे आतां दान घेसी । हरि म्हणे नाचतचि देसी । नाहीं तरी चाल कुंजवनासी । आडमार्गासी सांडोनियां ॥६३॥ राधा म्हणे जगज्जी-वना । बहु बरळे तुझी रसना । परी तुज ठकवून मनमोहना । जाईन आतां येथूनिया ॥६४॥ हरि म्हणे गळीं गुंतला मीन । तो जाईल मग कोठून । राधा म्हणे हें वर्तमान । कंसालागीं जरी कळे ॥६५॥ मग तुज नांदावया गोकुळीं । ठाव नुरेचि वनमाळी । तूं बहुत करितोसी कळी । परी हें बरवें नव्हेचि ॥६६॥ हरि म्हणे कंसालागून । क्षणमात्रें मीच मारीन । चाणूर मुष्टिक आप-टीन । एक पळ न लागतां ॥६७॥ इतुकें आम्हीं केलियावरी । तूं आमची होय नोवरी । ऐसें बोलतां श्रीहरी । इतर सुंदरी हांसती ॥६८॥ राधा म्हणे तुझा पुरुषार्थ । मज ठाऊका आहे समस्त । तुज बायकांनी निश्चित । धरोनि बांधिला उखळासी ॥६९॥ तुवां कांखेसी घोंगडी घेऊनी । गाई चाराव्या वृंदावनीं । पांवा वाजवीं मधुरध्वनी । हमामा घालीं गोवळयांसीं ॥७०॥ तुवां काय वधावा कंस । ऐकतां क्रोध आला पेंधियास । राधेसी म्हणे कृष्ण परमपुरुष । याचा महिमा नेणसी तूं ॥७१॥ हे शेषनारायण दोघेजण । अवतरले देवकार्यालागून । हें पूर्णब्रह्म सनातन । तुज महिमा न नेणवे ॥७२॥ पूतना आणि शकट केशी । तृणावर्तअघबकांसी । कालिया मर्दिला यमुनेसीं । तो तुवां नेत्रीं देखिला ॥७३॥ द्वादश गांवें गिळिला अग्न । केलें गोवर्धनोद्धारण । चतुर्मुख सहस्त्रनयन । आले शरण श्रीरंगा ॥७४॥ नंद बुडाला यमुनाजळीं । घेऊन आला वन-माळी । सर्पमुखींहूनि शक्तिस्थळीं । पिता सोडविला श्रीकृष्णें ॥७५॥ ऐसे अगाध हरीचे गुण । नेणे पंचास्यें[2] सहस्त्रवदन[3] । त्या

---

[1] चेष्टा. [2] शिव. [3] शेष.

हरीस शद्बदूषण । मुर्खे गौळणि ठेविसी ॥७६॥ तों राधेची सखी चंद्रकळा । हरीसी बोले ते वेळां । म्हणे क्षमा करी गोपाळा । अन्याय आमुचे समस्त ॥७७॥ चोरी करोनियां गोकुळीं । तुझें पोट न भरे वनमाळी । तरी मागोनि घेई आम्हांजवळी । गोरस तुज भक्षावया ॥७८॥ आम्हां वाटेसी कां पीडिसी । नसतेंचि दान मागसी । सोड जाऊं दे राधेसी । म्हणोनि चरणासी लागली ॥७९॥ राधा म्हणे चंद्रकळे । हा ऐसाच पीडितो भलते वेळे । येणें संसारासी घातलें।पाणी माझ्या सर्वस्त्रें ॥८०॥ हा राखितो माझ्या गाई[१] । त्यालागीं मी न बोलेंचि कांहीं । येऱ्हवीं याचे कान ये समयीं । पिळून देतें हातींच ॥८१॥ राधेसी म्हणे शेषशायी[२] । म्यां तुझ्या बापाचें खादलें काई । आजिपासूनि तुझ्या गाई । न राखें मी सर्वथा ॥८२॥ ऐसें बोलतां गोविंदा । सद्गदित जाहली राधा । म्हणे पुराणपुरुषा आनंदकंदा । तुज शरण मी असें ॥८३॥ तूं परमात्मा जगदुद्धार । मायानियंता[३] निर्विकार[४] । तूं आमुचा करिसी उद्धार । अवतार धरोनियां ॥८४॥ तूं आमुचा निजप्राण । आम्ही तुझ्या वचनाधीन । तुजविण एक क्षण । न गमे आम्हां कदापि ॥८५॥ तूं जगन्मोहन वेधकमूर्ती । क्षण एक जरी न देखों यदुपती । तरी नेत्र उन्मळती । वियोगें तुझ्या दयाळा ॥८६॥ तुझें न करितां नामस्मरण । इतर जें प्रपंचभाषण । व्यर्थ काय जिव्हा श्रमवून । तुझे गुण न वर्णितां ॥८७॥ देखोन राधेचा प्रेमा । कृपा आली पुरुषोत्तमा । म्हणे तुमचा भावगोरस आम्हां । नित्यकाळ समर्पणें ॥८८॥ मान्य करोनि हरिवचन । गोपी गेल्या मथुरेलागून । आठविती श्रीरंगाचे गुण । प्रपंचकारण करितांही॥८९॥राधेसमवेत गौळणी।मथुरेमाजी गोरस विकूनी। आल्या गोकुळा परतोनी । गात वदनीं हरिलीला ॥९०॥ याउपरी एकदां यमुनातीरीं । गाई चारितां मधुकैटभारी । तों गौळियांच्या कुमारी । पूजितां गौरी स्वानंदें ॥९१॥ कृष्णसंग इच्छोनि मनीं । पूजिती देवी कात्यायनी । जे सौभाग्यदायक मंगलखाणी । ज्ञानकळा हरीची जे ॥९२॥ ज्ञानकळेसी न भजतां । हरिप्राप्ति नव्हेचि तत्वतां । यालागीं सुंदरी समस्ता । आचरती व्रत आदरें ॥९३॥ तंव तो काळ हेमंतऋतु । मार्गशीर्ष मास विख्यातु । जो आपुलें स्वरूप जगन्नाथु । द्वादश मासांत म्हणवी पैं ॥९४॥ अलंकारांत मुकुट

१ गाई म्हणजे इंद्रियें. हा माझ्या गाई राखितो म्हणजे माझ्या इंद्रियांचा प्रवर्तक हा आहे–माझ्या सर्व प्रकारच्या क्रिया याच्या आधीन आहेत. २ कृष्ण. ३ मायेला स्वाधीन ठेवणारा. ४ विकार रहित.

सुंदर । कां नवग्रहामाजी दिनकर । तैसा मासांमाजी मार्गशिर । हरिस्वरूप जाणिजे ॥९५॥ कीं भोगियांमाजी भूधर[2] । कीं अंडजांमाजी[3] खगेंद्र[4] । तैसा मासांमाजी मार्गशिर । हरिस्वरूप जाणिजे ॥९६॥ वृंदारकांमाजी[5] शचीवर[6] । कां धनाढ्यांमाजी कुबेर । तैसा मासांमाजी मार्गशिर । हरिस्वरूप जाणिजे ॥९७॥ कवींमाजी सत्यवतीकुमर[7] । कीं मानवांत श्रेष्ठ नृपवर । तैसा मासांमाजी मार्गशिर । हरिस्वरूप जाणिजे ॥९८॥ या मासांत करितां दान । गोभू हिरण्य ब्राह्मणपूजन । हरिकीर्तन अन्नसंतर्पण । तेणें नारायण संतोषे ॥९९॥ असो गोपी हविष्यान्न भक्षिती । गोमयलिप्त भूमीसीं निजती । बहुत नेम चालविती । हरिसुख प्राप्त व्हावया ॥१००॥ अरुणोदयीं स्नान करूनी । सवेंचि उगवतां वासरमणी । मग पूजिती कात्यायनी । सिकतामूर्ति करूनिया ॥१॥ मनीं धरूनि राजीवनेत्र । जपती देवीपुढें मंत्र । तों गोपांमाजी स्मरारिमित्र । खेळत असे स्वानंदें ॥२॥ त्यांच्या व्रताचें फळ । पूर्ण करावया घननीळ । एकलाचि निघोनि व्रजपाळ । तयांपासीं पातला ॥३॥ अवध्या वस्त्रें ठेवूनि तीरीं । पोहती कृतांत भगिनीनीरीं । तों सकळांचीं वस्त्रें पूतनारी । घेऊनि तरूवरी चढियेला ॥४॥ कदंबावरी हरि चढतां । एकीनें देखिला अवचितां । ते मग सांगे समस्तां । वस्त्रें नेलीं कीं तुमचीं हो ॥५॥ मग लाजोनियां सकळी । आकंठ[12] लपती यमुनाजळीं । म्हणती कमलपत्राक्षा वनमाळी । लाज घेतली सर्वांची ॥६॥ एक कांपे थरथरा । म्हणे वस्त्रें देई भुवनसुंदरा । तुवा साधिला डाव खरा । एकांत बरा पाहोनि ॥७॥ बहूत भला तूं कृष्णनाथा । आमुचीं वस्त्रें देई आतां । बहुत शीत वाजतें अनंता । दांतखिळया बैसल्या ॥८॥ ऐशा ऊर्ध्ववदनें गोपिका । विनविती सरसिजोद्भवजनका । हांसतसे निजभक्तसखा । तयांकडे पाहोनियां ॥९॥ हरि म्हणे हे सूर्यकन्या । परमपवित्र सर्वमान्या । तुम्ही नग्न होऊनि ललना । कैशा आंत संचारला ॥११०॥ तुम्हीं मंदिरा जावें याउपरी । वस्त्रें आणूनि देईन झडकरी । तुमच्या वडिलांसी निर्धारीं । गति तुमच्या सांगेन मी ॥११॥ त्या एकीकडे एक पाहती । हावभाव दावूनि हांसती । म्हणती येणें तों निश्चितीं । निर्वाण मांडिलें साच पैं ॥१२॥ एक म्हणती आम्ही दीन । तूं उदार करीं वस्त्रदान । एक म्हणती देऊं प्राण । तुजवरी जाण श्रीरंगा

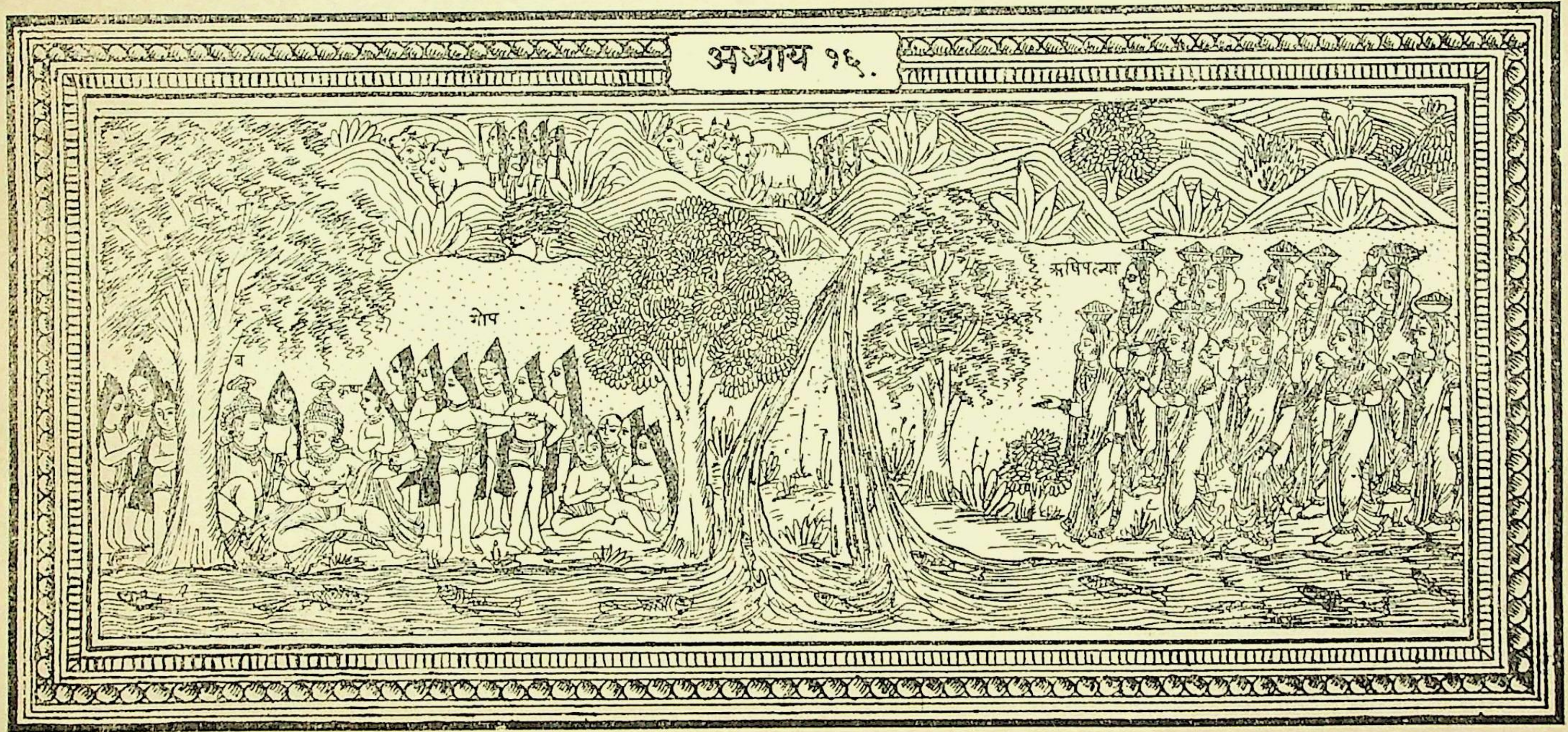
१ सर्पांमध्यें. २ शेष. ३ पक्ष्यांमध्यें. ४ गरुड. ५ देवांमध्यें. ६ इंद्र. ७ व्यास. ८ उपवासाचें. ९ शेणानें सारविलेल्या. १० वाळूची मूर्ति. ११ श्रीकृष्ण. १२ गळयापर्यंत.

॥ १३ ॥ पाषाण उचलोन गोपी एक । म्हणे तुजवरी फोडीन मस्तक । कदंबावरी जगन्नायक । हांसे शब्द ऐकूनिया ॥ १४ ॥ एक बोलती साकांक्षा । वस्त्रें देई वारिजदलाक्षा । आत्मयारामा सर्वसाक्षा । कालियाशिक्षाकारका ॥ १५ ॥ एक म्हणती येऊं बाहेरी । चढूं आतां कदंबावरी । तुज धरोनि पूतनारी । शिक्षा बरी लावूं पैं ॥ १६ ॥ वस्त्रें जरी न देसी टाकून । तरी तुज नंद-यशोदेची आण । एक म्हणती चोरें नागविलें पूर्ण । सांगों चला चावडिये ॥ १७ ॥ एक म्हणती हरि पाहीं । तुज बहुत देऊं दूध दहीं । आमुचीं वस्त्रें आतां देई । भुवनसुंदरा श्रीहरि ॥ १८ ॥ एक म्हणती सुंदरी । गोकुळांत करिसी चोरी । गाई चारितां वनांतरीं । येथेंही मुरारी नाडिसी ॥ १९ ॥ तूं वत्सावांचोनि गाई । वनीं दुहितोसी सर्वही । तुझा हस्त लागतां पाहीं । पान्हा फुटे तयांतें ॥ १२० ॥ तुझा हस्त लागतां नारायणा । वांझ्या गाईस फुटे पान्हा । विश्वव्यापका मुरमर्दना । जनार्दना वस्त्रें देई ॥ २१ ॥ ऐशा नानापरी विनविती । मग काय बोले जगत्पती । बाहेर येवोनि शीघ्रगती । [2]यमपितयासी नमावें ॥ २२ ॥ यमुनेमाजी समस्त । जलक्रीडा तुम्हीं केल्या सत्य । त्याचेंचि प्रायश्चित्त हें त्वरित । [3]तमांतका नमस्कारा ॥ २३ ॥ लज्जा सांडोनियां निश्चित । सर्वीं करावें ऊर्ध्व हस्त । तरीच वस्त्रें त्वरित । हातां येतील तुमच्या पैं ॥ २४ ॥ कदंबातळीं क्षणभरी । नाचा पाहीन डोळेभरी । मग हांसती व्रजसुंदरी । कैसी परी करावी ॥ २५ ॥ एक म्हणे याची गोष्टी । न ऐकतां करील कष्टी । ऐशा हांसत ऊर्ध्वदृष्टी । गोपी पहाती हरीकडे ॥ २६ ॥ मग वृक्षातळीं येऊन [3]रामा । म्हणती वस्त्रें देई मेघश्यामा । [4]अनंगदहनमनविश्रामा । पूर्णकामा सर्वेशा ॥ २७ ॥ हरि म्हणे ऊर्ध्व हस्त करोनी । आधीं नमस्कारावा [5]वासरमणी । मग एक हस्त ठेविती कामनिकेतनीं । नमस्कारिती एक हस्तें ॥ २८ ॥ हरि म्हणे एका हस्तें । जे नमस्कारिती सद्गुरुदेवसंतांतें । त्यांचा हस्त छेदावा तेथें । शास्त्राज्ञा ऐसी असे हीं ॥ २९ ॥ एका हस्तें करितां नमस्कार । पुढें पहावें जन्मांतर । न चुके सहसा येरझार । हें निर्धार जाणिजे ॥ १३० ॥ एक हस्त कामसदनीं । एका हस्तें नमितां दिनमणी । प्रपंचाकडे चित्त ठेवोनी । लटिका परमार्थ दाविला ॥ ३१ ॥ कामावरी ठेविलें चित्त । तरी दुरी गेला भगवंत । यालागीं जोडोनि हस्त । श्रीआदित्य नमस्कारा ॥ ३२ ॥ मग हांसती खंजरीटनयना । हस्त-

१ कमलनेत्रा. २ सूर्यास. ३ स्त्रिया, गोपिका. ४ अनंग म्हणजे मदन त्याला जाळणारा जो शंकर त्याच्या विसाव्या. ५ सूर्य.

द्वय जोडोनिया जाणा । नमस्कारितां सूर्यनारायणा । तोषला राणा वैकुंठींचा ॥ ३३ ॥ मग तयांची समस्त वस्त्रें । दिधलीं नवपंकजनेत्रें । भक्तपालकें स्कंदतातमित्रें । नवललीला दाविली ॥३४॥ गोपी समस्त नेसल्या चीरा । म्हणती जलद-वर्णा पीतचीरा । आमुचा काम भुवनसुंदरा । संगें तुझ्या शांत करी ॥३५॥ तुझा होतांचि समागम । हरि आम्ही होऊं निष्काम । मग काय बोले आत्माराम । सकळकामातीत जो ॥३६॥ हरि म्हणे हो शरद्दतु । चांदणी यामिनी शोभिवंतु । होतां वृंदावनीं मुरलीसंकेतू । यावें तुम्हीं समस्त तेथें ॥३७॥ होईल तुमच्या व्रताचें फळ । मग कामना पुरती सकळ । ऐसें बोलतां वैकुंठपाळ । गोपी गेल्या घरासी ॥३८॥ हरिविजय दक्षिणसागर । श्रीकृष्ण तेथें रामेश्वर । येथींचे यात्रे भाविक नर । अत्यादरें धांवती ॥३९॥ करूनि आवडीच्या कावडी । या रामेश्वरीं येती भाविक कापडी । क्षणिक आयुष्य जाणोनि तांतडी । आडाआडी पावले ॥१४०॥ प्रेम हेंचि जान्हवीनीर । प्रीतीं अभिषेकिला रामेश्वर । ते तरले संसारसागर । सत्य साचार जाणिजे ॥४१॥ ब्रह्मानंदस्वामी यतीश्वर । त्याच्या पायींच्या पादुकाधर । आवडी जाहलों म्हणे श्रीधर । तरलों साचार तेणेंचि ॥४२॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर परिसोत भक्तसंत । पंचदशाध्याय गोड हा ॥१४३॥ अध्याय ॥१५॥ ओंव्या ॥१४३॥

अध्याय १९.
गोप
ब
कृष्ण
ऋषिपत्न्यः

श्रीगणेशाय नमः ॥ या श्रीरंगाचें करितां स्मरण । यातुल्य तप दुजें आनें । नसे शोधितां त्रिभुवन । परम पावन नाम देखा ॥ १ ॥ आणिक अष्टादश पुराणें । बोलिलीं सत्यवतीहृदयरत्नें । परि नामाहून विशेष साधनें । सर्वथाही नव्हेती ॥ २ ॥ पाप-तल्लक्षणहस्ती । याची तोंवरी जाणिजे मस्ती । नामसिंहप्रतापकीर्ती । ऐकिली नाहीं जोंवरी ॥ ३ ॥ ऐकतां नामसिंहप्रतापा । पळ सुटे मत्तमातंगपापा । लपावया न मिळे खोपा । गतप्राण होती तेव्हांचि ॥ ४ ॥ पाप जाळावया समस्त । हरिनामाग्नि धडाडित । क्षणें दुरितकाष्ठें जाळित । प्रताप अद्भुत न वर्णवे ॥ ५ ॥ नामाग्नीनें न जळे । ऐसें पाप कोणीं नाहीं केलें । वाल्मीकें बहुत पाप जोडिलें । परी नाहीं उरलें नामापुढें ॥ ६ ॥ गणिका आणि अजामिळ । इहीं केलें दोषकल्लोळ । परी नामाचें अद्भुत बळ । जाळी सकळ क्षणार्धें ॥ ७ ॥ ऐसा ज्याच्या नामाचा महिमा । वर्णितां देव पावले उपरमा । तो गोकुळीं अवतरला जग-दात्मा । रूपनामातीत जो ॥ ८ ॥ असो पंचदशाध्यायीं कथा जाहली । नग्न गोपी कदंबातळीं । त्यांचीं वस्त्रें देऊन वनमाळी । सुख सर्वांसी दीधलें ॥ ९ ॥ श्रीकृष्ण पूर्णावतार । लीलावतारी निर्विकार । दाविला पराक्रम थोर । गोकुळामाजी सर्वांतें ॥ १० ॥ पूतना तृणावर्त शकट मारिला । अघ बक केशिया संहारिला । द्वादश गांवें अग्नि गिळिला । अचल धरिला नखाग्रीं ॥ ११ ॥ इंद्र देवांसहित उतरला । सर्वां देखतां हरि पूजिला । वत्सहरणीं शरण आला । कमलोद्भव आपण ॥ १२ ॥ ऐसाही प्रताप जाणोन । गोकुळींचे समस्त ब्राम्हण । निंदेसी प्रवर्तले अज्ञान । निर्गुणा गुण लाविती ॥ १३ ॥ म्हणती या कर्मभ्रष्टें कैसें केले । गोकूळ अवघें चौढाळिलें । सकळ सोंवळें ओवळें । केलें गोवळें एकचि ॥ १४ ॥ स्नानसंध्या यज्ञ आचार । बुडवून केला अनाचार । भ्रष्टविलें गोकुळ समग्र । जावें सत्वर येथूनियां ॥ १५ ॥ उरों नेदी कोठें अनसुट । परद्वारी हा क्रियाभ्रष्ट । आम्ही ब्राह्मण कर्मनिष्ठ । थोर अरिष्ट आम्हांसी हें ॥ १६ ॥ आम्ही ब्राह्मण उंचवर्ण । सोवळें विशेष सर्वांहून । आमचे दीक्षेनें सर्व-जण । पाहोनियां वर्तती ॥ १७ ॥ कैसे भुलले ब्राह्मण । पूर्ण ब्रह्मानंद श्रीकृष्ण । नेणोनि धरिला अभिमान । ज्ञातृत्वाचा अपार ॥ १८ ॥ हृदयीं नोळखतां इंदिरावर । आचार तितुका अनाचार । कर्म तोचि भ्रम थोर । पिशाच नर तोचि पैं ॥ १९ ॥

१ आणखी. २ व्यासानें. ३ पापरूप हत्ती. ४ नाममहिमा. ५ पापरूपी मत्त हत्तीला. ६ पापरूपी काष्ठ. ७ पिंगला नांवाची वेश्या. ८ संतोष, आनंद.

प्रत्यया न येतां कमलोद्भवपिता । सर्व साधनें गेलीं वृथा । भक्ति तेचि अभक्ति तत्त्वतां । कैंची मुक्तता तयासी ॥२०॥ तेणें केलें वेदपठण । करतलामल शास्त्र पुराण । परी तें मद्यपियाचें भाषण । हरीस शरण न रिघतां ॥२१॥ जाणे चतुःषष्टि कळा । परी त्या अवघ्याचि विकळा । हृदयीं नोळखतां तमाळनीळा । विद्या विकळा चतुर्दश ॥२२॥ तेणें केलें तीर्थाटन । यमनियमादिक साधन । तेणें केलें जें कीर्तन । तें जाण गायन गोरियांचे[1] ॥२३॥ जैसी मुग्धा बत्तीस लक्षणी । परम सुंदर चातुर्यखाणी । मन नाहीं पतिभजनीं । तरी सर्वही व्यर्थ गेलें ॥२४॥ खरपृष्ठीं चंदन देखा । परी नेणें तो सुवाससुखा । षड्रसां फिरविजे दर्वी[2] पाका । रसस्वाद नेणेचि ॥२५॥ गणिका राम म्हणतांचि तरली । इहीं शास्त्रपुराणें अभ्यासिली । तरी न तरती कदाकाळीं । न ये वनमाळी प्रत्यया ॥२६॥ कृपा न करितां क्षीराब्धिजावर । व्यर्थ काय चाटावा तत्त्वविचार । त्याचें ज्ञान तें व्यर्थ करकर । जैसे कीरें[3] अनुवादती ॥२७॥ विगतधवेचें[4] नवयौवन । गर्भांधाचे विशाळ नयन । कीं कोल्हाटियाचें[5] शूरत्व पूर्ण । कीं तत्त्वज्ञान धनलुब्धाचें ॥२८॥ कीं जाराचा व्यर्थ आचार । अदात्याचें उंच मंदिर । कीं नपुंसकाचें लिंग थोर । तैसें ते नर व्यर्थ पैं ॥२९॥ ग्रामाथिल्लरींचें निर्मळ नीर । कीं अंत्यजाचें रम्य मंदिर । कीं वेश्येचें मुख सुंदर । तैसे अपवित्र नर तेचि ॥३०॥ कीं यात्रेसी मैंद[6] आले । कीं वाटपाडे निरंजनीं बैसले । कीं कंटकवृक्ष दाट लागले । आंत कोणा न रिघवे ॥३१॥ कीं नटांमाजील[7] कामिनी । कीं तममय कुहूची यामिनी । कीं अजाकंठींचें स्तन दोनी । तैसे प्राणी व्यर्थ ते ॥३२॥ आतां असो हें बहुभाषण । मिळाले सकळ ब्राह्मण । गोकुळ टाकोन दूर अरण्य । कृष्णभेणें सेविलें ॥३३॥ कुटुंबांसहित विप्र । तिहीं वसविलें घोर कांतार । जवळी लक्षूनि यमुनातीर । मख[8] थोर आरंभिला ॥३४॥ तृणाचे मांडव ते वेळां । घालोनि केल्या पाकशाळा । यज्ञशाळा रचिल्या विशाळा । विप्रमेळा बैसावया ॥३५॥ करूनिया राजयाचें उपार्जन । द्रव्यें आणिलीं मेळवून । परी अंतरले हरिचरण । पामरें पूर्ण नेणती ॥३६॥ हरिस्वरूप कदा न कळे । यज्ञकुंडें फुंकिती बळें । व्यर्थ धुरें भरिले डोळे । काय केलें सार्थक ॥३७॥ वऱ्हाडी जैसे वराविण । कीं नासिकावांचून सुंदरपण । तैसे हरिकृपेविण । यज्ञ व्यर्थ सर्वही

१ गारुड्याचें. २ पळी. ३ पोपटपंची. ४ विधवेचें. ५ डवक्याचें. ६ भोंदू. ७ तमासगिरांतील स्त्री. ८ यज्ञ.

॥३८॥ यज्ञभोक्ता श्रीकरधर । त्यासी नोळखती पामर । स्वर्गानिमित्त साचार । क्रतु थोर मांडिला ॥३९॥ श्रीकृष्णाचा संचार नाहीं । ऐसें वन वसविलें त्यांहीं । असो त्यावरी क्षीराब्धीचा जांवई । काय करिता जाहला ॥४०॥ एके दिनीं प्रातःकाळीं । वनासी निघाला वनमाळी । गाई सोडोनि सकळी । परमवेगें निघाला ॥४१॥ शिदोरी न घेतां श्रीरंग । तैसाचि चालिला सवेग । हरि गेला तो लक्षूनि मार्ग । गोपवृंद चालिले ॥४२॥ हरीविण कोण न राहे मागें । यालागीं धांवती लागवेगें । शिदोऱ्या विसरले अवघे । परमवेगें धांवती ॥४३॥ दूरीं अंतरला जगन्मोहन । आड येईल मायाविघ्न । हें कृष्णदास जाणोन । वेगें करोन धांवती ॥४४॥ पूर्वीं हरीसी टाकूनि पुढें गेलों । कालियाविषावर पडलों । अघासुराच्या मुखीं सांपडलों । श्रीकृष्ण दूरीं राहतां ॥४५॥ यालागीं कमलदलाक्षाचे पाय । अंतरतां बहु विघ्न आहे । म्हणोनि गोपाळ लवलाहें । हरीमागें धांवती ॥४६॥ हरि पावला यमुनातीर । चहूंकडोनि मिळाले गोभार । गोपांसहित यादवेंद्र । वनीं क्रीडा करीतसे ॥४७॥ विशाल तमाल चंदन । चूत कदंब बदरी कांचन । केळी नारळी रातांजन । गेले गगन भेदित ॥४८॥ अशोक पारिजातक चंपक । मोगरी जाई जुई कोविदारक । बकुल शतपत्रकमळें सुरेख । सकळ वृक्ष सदा फळती ॥४९॥ धन्य धन्य ते तरुवर । करिती विश्वास उपकार । कीं ते तप करिती ऋषीश्वर । कृष्णप्राप्तीकारणें ॥५०॥ गोप गुंफोनि वनमाळा । घालिती जगद्वंद्याचे गळां । वृक्षच्छायेसी सांवळा । ठायीं ठायीं क्रीडतसे ॥५१॥ वृक्षपल्लव सुकोमळ । तुरे खोंविती शिरीं सकळ । तों जाहला माध्यान्हकाळ । क्षुधेनें गोपाळ व्यापिले ॥५२॥ ज्ञान ध्यान श्रवण मनन । क्षुधेपुढें पळती उठोन । क्षुधाराक्षसी दारुण । छळी पूर्ण सकळ जीवां ॥५३॥ पेटतां क्षुधानळ थोर । नावडती वस्त्रें अलंकार । गीत नृत्य विलास समग्र । क्षुधेपुढें पळती पैं ॥५४॥ नाना विद्या युक्ती कळा । क्षुधेपुढें अवघ्या विकळा । असो गोपाळ ते वेळां । घनसांवळा विनविती ॥५५॥ म्हणती जगत्पालका श्रीपति । क्षुधा लागली सकळांप्रति । आतां कैसी करावी गति । शिदोऱ्या सर्वही विसरलों ॥५६॥ मग सखयांसी म्हणे यादवेंद्र । पैल यज्ञशाळा दिसती दूर । तेथें आमुच्या गांवींचे विप्र । क्रतु थोर करिताती ॥५७॥ यज्ञमंडपद्वारीं निश्चित ।

१ गडबडीनें. २ सर्व लोकांवर. ३ जठराग्नि (भूक). ४ निस्तेज. ५ यज्ञ.

जो कां उभा राहे अतीत । त्यास अन्न देवोनि मनोरथ । पुरवावा सर्वथा ॥५८॥ अतिथि विन्मुख जातां । यज्ञफळ गेलें वृथा । म्हणोनि गोपांस म्हणे जगत्पिता । तुम्हीं जाईजे तेथवरी ॥५९॥ ते न करितां अनमान । तुम्हांस देती उत्तम अन्न । म्हणावें बळिराम आणि श्रीकृष्ण । क्षुधाक्रांत जाहले ॥६०॥ शिदोऱ्या आलों विसरोन । द्यावें सकळांपुरतें अन्न । ऐसें ऐकतां हरीचे वचन । गोप तेथून धांवले ॥६१॥ नाना रंगांचीं घोंगडीं । पांघरले जगद्वंद्याचे गडी । डांगा घेऊनि धांवती तांतडी । विप्रांजवळी पातले ॥६२॥ तों चंडकिरणकन्येच्यातीरीं[1] । ब्राह्मण बैसले करीत अनुष्ठान । एक प्राणायाम करून । नासिक धरून बैसले ॥६३॥ रेचक[3] पूरक[4] कुंभक[5] । सर्वेचि सोडिती त्राहाटक । नेणती वैकुंठनायक । वृथा कटकट करिताती ॥६४॥ एक इंद्रातें उपासिती । परी इंद्रपद नाशवंत नेणती । इंद्राचा इंद्र गोकुळपती । त्यासी न भजती मंदभाग्य ॥६५॥ एक उपासिती चंडांशा । आयुष्य मागती देहआशा । परी न भजती रमाविलासा । आशापाशांमाजी पडले ॥६६॥ एक म्हणती हो बहुत धन । यालागीं करिती श्रीऔपासन[6] । नाशवंत धन दारा यौवन । मूर्खपणें नेणती ॥६७॥ सांडोनि सर्व भजनाचार । श्रीचाच करिती परमादर । श्रीयेचा पति जो श्रीधर । त्यासी अभागी न भजती ॥६८॥ एक उपासिती दृढ शक्ती । परी अनंतशक्ती ज्यापुढें राबती । तो महामायेचा निजपती । त्यासी न भजती पामर ॥६९॥ एक धातुमूर्ति काढून । करिती श्रौततांत्रिकमिश्र पूजन । प्रत्यक्ष वृंदावनीं जगन्मोहन । त्यास ब्राह्मण नोळखती ॥७०॥ जो सप्तधातुविरहित । सच्चिदानंद अमूर्त मूर्त । त्यास नेणोनियां भ्रांत । धातु पुजिती दांभिकत्वें ॥७१॥ एका वैष्णवपणाचा अभिमान । एक म्हणती आम्ही शैव निर्वाण । एक म्हणती आम्ही सौर सुजाण । आमुचें भजन विशेष पैं ॥७२॥ शाक्त म्हणती आम्ही श्रेष्ठ । गाणपत्य म्हणती वरिष्ठ । परी नेणती श्रीवैकुंठ । जो विशेष सर्वांसी ॥७३॥ विष्णु ज्याचें अंतःकरण । अहंकार ज्याचा उमारमण । विरिंचि ज्याची बुद्धि पूर्ण । त्यासी न भजोन नाडले ॥७४॥ नेत्र ज्याचे चंडकिरण[8] । अत्रितनय[9] ज्याचें मन । यम दाढा परम तीक्ष्ण । त्यासी न भजोन नाडले ॥७५॥ पाणी ज्याचे शचीनाथ । मुख तें जातवेद निश्चित । असो देवताचक्र समस्त । आश्रयें ज्याच्या वर्ततसे

१ काळ्या. २ यमुनेच्या कांठीं. ३ श्वास सोडणें. ४ श्वास वर ओढणें. ५ श्वास कोंडणें. ६ देवीची आराधना. ७ फसले. ८ सूर्य. ९ चंद्र.

॥७६॥ त्यास न भजोन विप्र । जे वेदांचा ताठा थोर । धरूनि बैसले समग्र । यमुनातीरीं सर्वही ॥७७॥ तों आले कृष्णदास[1] समस्त । धरामरांसी[2] नमन करित । सांगितला सर्व वृत्तांत । परम विनीत होवोनिया ॥७८॥ बळिराम आणि जगज्जीवन । आम्ही समस्त थोर लहान । आलों शिदोऱ्या विसरोन । म्हणोन अन्न मागतों ॥७९॥ हरि बहुत क्षुधाक्रांत । कदंबातळीं वाट पहात । हा साक्षात् वैकुंठनाथ । माना वचनार्थ तयाचा ॥८०॥ ऐसें बोलतां गोवळे । वसुधामर[2] सर्व कोपले । म्हणती येथेंही भ्रष्ट आले । छळावया आम्हांतें ॥८१॥ एकाकडे एक पाहती । नेत्रसंकेतें खुणाविती । यांसी अन्न न द्यावें निश्चितीं । प्राणांत जाहलिया ॥८२॥ यांसी करितां संभाषण । आम्ही करितों सचैल[3] स्नान । आम्ही सोंवळे सुजाण । यांचें अवलोकन न करावें ॥८३॥ भ्रष्टांमाजी श्रेष्ठ थोर । तोच हा नंदाचा किशोर[4] । कर्मरहित हीनाचार । अन्न अणुमात्र देऊं नये ॥८४॥ अवघे नेत्र वटारिती । सक्रोध गोपांतें विलोकिती । अन्न न देऊं म्हणती । अहंमते भुलोनियां ॥८५॥ एक म्हणती झालें शूद्रदर्शन । म्हणोनि करिती पुन्हा स्नान । तें कृष्णभक्तीं देखोन । अंतःकरणीं जाणवले ॥८६॥ नेत्रवक्त्रांचे विकार । त्यावरून समजे अंतर[5] । सुमनें देखतां आमोद[6] सत्वर । वृद्ध चतुर जाणती ॥८७॥ बोलावरून कळे चित्त । आचरणावरूनि पूर्वार्जित । क्रियेवरूनि वर्णाश्रम सत्य । परीक्षक जाणती ॥८८॥ रहाणीवरून[7] कळे परमार्थ । शब्दापशब्दीं कळे पंडित । प्रेमादरावरोनि भक्त । परीक्षक जाणती ॥८९॥ दानावरूनि कळे उदार । रणीं समजे प्रतापशूर । लक्षणांवरून नृपवर । जाणती चतुर परीक्षक ॥९०॥ वास येतां कळे काष्ठ । स्वरावरोनि समजे कंठ । तैसें द्विजांचें अंतर स्पष्ट । कृष्णदासां कळलें पैं ॥९१॥ निराशा देखोनि ते वेळे । कृष्णउपासक परतले । जैसे साधुसंत घरासी आले । छळोनि दडविले अभाग्यें ॥९२॥ नेणतां पारिस गोफणिला[8] । सुधारस उकिरडां ओतिला । सुरतुरु[9] तोडोनि घातला । कूपकंटकवृक्षातें ॥९३॥ घरासी कामधेनु आली । ते शुष्क काष्ठें वरी मारिली । चिंतामणि फोडोनि केली । पायरी जैसी अभाग्यें ॥९४॥ पायीं ताडिलें ज्योतिर्लिंग । केला विष्णुपूजेचा भंग । तैसे ते पामर

१. गोपाळ. २ ब्राह्मणांस. ३ वस्त्रांसह. ४ मुलगा. ५ अंतःकरण, मन. ६ सुगंध. ७ रहाटीवरून. ८ फेंकला. ९ कल्पवृक्ष.

अभाग्य । विष्णुमहिमा नेणती ॥९५॥ असो गोपाळ सकळ परतले । जगज्जीवनाजवळी आले । सर्व वृत्तांत श्रुत केले । हांसों आलें रमारंगा ॥९६॥ म्हणे माझी माया दुर्धर । जाणतेच मूढ केले विप्र । मागुती क्षीराब्धिविहार । सखयांप्रति बोलतसे ॥९७॥ अविद्यावेष्टित ब्राह्मण । नोळखतीच मजलागून । तुम्ही विप्रस्त्रियांस जाऊन । मागा अन्न ममाज्ञें ॥९८॥ ऐसा ऐकतांचि हरिवचनार्थ । आणिका वाटे गोप धांवत । जैसा कुमार्ग टाकोनि सद्भक्त । सुमार्गेंचि चालती ॥९९॥ विप्रां न कळतां गोवळे । पाकशाळेजवळी आले । तों तृणाचे कूड घातले । माजी बैसल्या पतिव्रता ॥१००॥ पाकक्रिया सारोनि समस्त । धूम्रही सकळ जाहला शांत । हृदयीं आठविला रमानाथ । वृंदावनविहारी जो ॥१॥ सांडोनि सकळ कर्मजाळ । संत स्वरूपीं होती निश्चळ । तैशा यज्ञपत्न्या सकळ । हृदयीं घननीळ चिंतिती ॥२॥ हरिकृपेचें अंजन । नेत्रीं ज्यांच्या शोभायमान । निढळीं[1] सौभाग्य निजकल्याण । कुंकुम सुरंग शोभतसे ॥३॥ श्रवणीं हरिगुण श्रवण । मुक्तघोष[2] झळकती भूषण । वदनीं गाती हरिगुण । कंठीं कृष्णवर्ण गळसरी ॥४॥ असो श्रवणीं वदनीं ध्यानीं । सदा लेइला चक्रपाणी । तों ते गोप कुडाआडोनी । बोतलां श्रवणीं ऐकती ॥५॥ गोपांनीं करूनि नमस्कार । म्हणती सत्या[3] हो सादर । जवळी आला यादवेंद्र । वृंदावनीं उभा असे ॥६॥ क्षुधाक्रांत जगन्मोहन । मागावया पाठविलें अन्न । आम्हां ब्राह्मणीं दवडिलें छळून । आलों म्हणोन तुम्हांपासी ॥७॥ ऐकतां ऐसिया वचना । सद्गदित जाहल्या विप्रांगना । म्हणती त्रिभुवनभूषणा । कृपा केली आम्हांवरी ॥८॥ एकी प्रति एक बोलती । विप्र भुलले कीं अहंमती[4] । पूर्णब्रह्म वैकुंठपती । त्यासी नेणती आश्चर्य हे ॥९॥ भुलले हे वसुंधरामर[5] । श्रीकृष्ण पूर्ण अवतार । त्यासी अन्न न देती साचार । मायेनें विप्र व्यापिले ॥११०॥ ज्याकारणें करिती यज्ञ । ज्यालागीं करिती अनुष्ठान । तो वृंदावनीं उभा नारायण । त्यास न भजोन भूलले ॥११॥ अध्ययन पूजन तीर्थाटन । व्रतें नेम तपाचरण । करून पाविजे ज्याचे चरण । तो नारायण नोळखती ॥१२॥ जो क्षीरसागरविहार । जो वैकुंठ-पीठींचा सुकुमार । जो आत्माराम निर्विकार । तो हा श्रीधर अन्न मागे ॥१३॥ मृडानीपतीचें[7] हृदयरत्न । ज्यास शरण

१ कपाळीं. २ मोत्यांचे घोंस आहेत ज्यांना असे (अलंकार). ३ पतिव्रतांनो. ४ अभिमानानें. ५ ब्राह्मण. ६ अज्ञानानें. ७ शंकराचें.

येती विधि शचीरमण । तो हा अघबककालियामर्दन । स्वमुखें अन्न मागतसे ।।१४।। जें कां चहूं वेदांचें सार । जें षट्शास्त्रांचें जिव्हार । ज्याचे पुराणीं वर्णिती अवतार । तो श्रीकरधर अन्न मागे ।।१५।। म्हणती आतां संसारा घालूं पाणी । परी अन्न देऊं चक्रपाणी । पूर्णब्रह्मानंद मोक्षदानी । त्याचे चरण दृढ धरूं ।।१६।। पूर्वी प्रऱ्हादें पित्राज्ञा मोडून । दृढ धरिलें हरीचें चरण। बळीनें शुक्राज्ञा मोडून। केलें पूजन वामनाचें ।।१७।। बिभीषण न मानून रावणा । शरण रिघाला रघुवीरचरणा । भरतें मातेची मोडोनि आज्ञा । नंदिग्रामीं बैसला ॥१८॥ भक्तिकाजीं अवरोधिती पाही । त्यांची आज्ञा मोडितां दोष नाहीं । म्हणोनि उठिल्या लवलाही । अन्न घेवोनि तेधवां ॥१९॥ षड्रस अन्नांचे भरोनि हारे । यज्ञपत्न्या निघती त्वरें । कूड मोडूनिया द्वारें । ठायीं ठायीं पाडिलीं ॥ १२० ॥ एक पाहावया वनमाळी । श्रवणद्वारें सत्वर चालली । एक कीर्तनपंथें ते वेळीं । निघती जाहली सत्वर ।।२१।। एक स्मरणाचिये वाटें । एक चरणसेवेचे नेटें । एक अर्चनाचेनि घाटें । निघत्या जाहल्या सुंदरा ।।२२।। एक वंदनाचेनि द्वारें । एक दास्यपंथें जाती त्वरें । एक सख्यत्वाचे एकसरें । हरि पाहों चालिल्या ।।२३।। एक करिती आत्मनिवेदन । एक मननजळीं जाहल्या मीन । एक निजध्यासीं निमग्न । होवोनिया चालिल्या ।।२४।। एक निजसाक्षात्कारें । चालिल्या आत्मरूपीं मोहरें । भक्तिअन्नाचे भरून हारे । जाती त्वरें कृष्णभेटि ।।२५।। जैशा समुद्रास भेटावया । भरूनि सरिता जाती लवलाह्या । कृपासिंधु यदुवर्या । पुण्यगंगा मिळों जाती।।२६।।पिताबंधुपतींची आज्ञा। मोडूनि चालिल्या सकळ ललना। आवडी लागलीसे नयनां। कृष्णवदन पहावया।।२७।।श्रवण म्हणती करूं श्रवण। रसना कीर्तनीं गेली रंगोन। हरिपदपद्ममकरंदीं जाण। नासिक वेधे सर्वदा।।२८।। पाणी अर्चनांची वाट पाहती । चरण हरिपंथें शीघ्र जाती । या प्रकारें सकळ युवती । [1]समीरगतीं चालिल्या ।।२९।। ऐशा [2]यज्ञपत्न्या गेल्या सकळी । तों एक क्षणभरी मागें राहिली । अन्न घेवोनि जों निघाली । तों कर्म आड ठाकलें॥ १३०॥तिचा पति अकस्मात । पावला [3]पाकशाळेआंत । तयास कळला वृत्तांत। गेल्या समस्त कृष्णभेटी ॥३१॥ विप्र परम क्रोधाय-

१ वायुवेगानें. २ यज्ञ कराऱ्या ब्राह्मणांच्या स्त्रिया. ३ स्वयंपाकगृहांत.

मान । करी आपुले स्त्रियेसी ताडण । परम भ्रष्ट गोवळा कृष्ण । त्यासी कां अन्न देतां गे ॥३२॥ कोणे शास्त्रीं आहे लिहिलें । कीं स्त्रियांहीं पूजावे गोवळे । यज्ञब्राह्मण नाहीं पूजिले । विटाळिलें अन्न कैसें ॥ ३ ३ ॥ वेद देव अग्नि ब्राह्मण । तुझ्या बापें साक्ष करून । माझ्या हस्तीं तुजलागून । दिधलें जाण शतमूर्खे ॥३४॥ माझी सांडूनियां भक्ती । पूजों जासी गोवळ्याप्रती । म्हणोनि स्त्रियेसी शीघ्रगती । बांधिता जाहला ब्राह्मण ॥ ३ ५॥ मग ती बोले ते अवसरीं । तूं या देहाचा पति कीं निर्धारीं । तरी तो देह ठेवीं आपुलें घरीं । जतन करूनि साक्षेपें ॥ ३ ६॥ समस्त गेल्या देखोन । सद्गदित आंसुवें भरिले नयन । अंतरीं रेखिलें कृष्णध्यान । मुखीं स्मरण नामाचें ॥ ३ ७॥ गोविंदा गोपाळा माधवा । वैकुंठविलासिया रमाधवा । ऐसें बोलोनियां तेधवां । प्राण सोडिला सतीनें ॥३८॥ सकळ विप्रां जाहले श्रुत । कीं स्त्रिया गेल्या समस्त । धांवले पाकशाळेआंत । जपानुष्ठान टाकोनि ॥३९॥ एक बोले क्रोधें करूनी । स्त्रिया आलिया परतोनी । शिक्षा करूं तेच क्षणीं । ऐसें दुसरेनि न करिती त्या ॥१४०॥ एक म्हणती रहावें कासयास । जाऊन आतां घेऊं संन्यास । एक म्हणती आम्ही वृद्ध बहुवस । म्हणोनि गेल्या टाकोनि ॥४१॥ ज्यानें स्त्री बांधिली खांबाशीं । तो हर्षें सांगे समस्तांसी । म्यां बांधिलें आपुले दारेसी । अवरोधोनि ठेविली ॥४२॥ तिजजवळी आला परतोन । सोडोनि करी समाधान । तुज मी अलंकार घडीन । उघडीं नयन एकदां ॥४३॥ तों ते न बोले कांहीं वचन । श्वासोच्छ्वास पाहे ब्राह्मण । तों गेला निघोन तिचा प्राण । शोक दारुण ब्राह्मण करी ॥४४॥ सकळ म्हणती कासया रडसी । प्रेत तरी डोळां पाहसी । आम्हीं स्त्रिया अर्पिल्या गोवळ्यासी । कदा न येती माघाऱ्या ॥४५॥ हरी-लागीं जिणें प्राण सोडिला । लिंगदेह तिचा निघोन गेला । वृंदावनीं वेगें पावला । भोंवों लागला हरीपाशीं ॥४६॥ जे अंत-काळीं मति निश्चितीं । तैशीच होय पुढें गती । सतीची हरिरूप जाहली मती । रमापति जाणें सर्व ॥४७॥ कृपाळु तो जगज्जीवन । तेथेंच केला तिचा देह निर्माण । षड्रस अन्न निर्मून । पात्र भरून दिधलें ॥४८॥ तिचा हेत राहीला हेता । कीं अन्न द्यावें कृष्णनाथा । सर्वांपुढें तेच तत्वतां । हरीजवळी उभी ठाके ॥४९॥ सकळ सत्या बोलती ते वेळीं । आम्हां-पुढें कैसी हेच आली । हे भ्रतारें होती राखिली । अवरोधोन साक्षेपें ॥१५०॥ सकळ सत्यांनीं ते वेळे । देखिलें प्रब्रह्म

सांवळें । जें निर्विकार आकारलें । भक्तजन तारावया ॥५१॥ समीप देखोनि यादवराया । अन्नपात्रें उतरोनिया । दृढ लागल्या हरीच्या पाया । विसरोनिया देहभावा ॥५२॥ मनीं सकल भाविती । डोळां देखिला यादवपती । जन्म सार्थक जाहले म्हणती । आनंद चित्तीं न समाये ॥५३॥ हरिचरणपंकजकेसरी । द्विजपत्न्या जाहल्या भ्रमरी । कीं वेदोनारायण निर्धारीं । वेदश्रुतींनीं वेष्ठिला ॥५४॥ मग उठोनियां विप्रललना । अन्नें अर्पिती राजीवनयना । तृप्त जाहला यादवराणा । रामगोपाळांसहित पैं ॥५५॥ यज्ञनारायण जाहला तृप्त । मखाचें फळ त्यांस जाहलें प्राप्त । संतोषोनि कमलाकांत । काय बोले तेधवां ॥५६॥ तयांसी म्हणे वैकुंठपती । माझ्या पदाप्रति याल अंतीं । पतींस तुमच्या जन्मपंक्ती । पुढें आहेत असंख्य ॥५७॥ जा आतां आश्रमाप्रती । वाट पाहात असतील पती । यज्ञ पावों द्या समाप्ती । कांहीं खंती करूं नका ॥५८॥ नग पाहतां जैसें सुवर्ण । तैसा त्रिजगद्रूप मी नारापण । मद्रूप चराचर पाहून । तुम्ही व्हा लीन मजमाजी ॥५९॥ माझे ठायीं ठेवूनि चित्त । प्रपंचकार्य करा समस्त । जैसा कृपण जनीं वर्तत । ठेवणा चित्त ठेवूनि ॥ १६० ॥ चित्त ठेवोनि तान्हयापासीं । माता जाय स्वकार्यासी । तैसें मज धरून मानसीं । प्रपंचासी चालवा ॥६१॥ आत्मरूपीं विश्व पहावें । सत्कर्मीं अंतर पडों न द्यावें । देवाज्ञेनें पर्तावें । अहंकृति टाकोनिया ॥६२॥ घागरीं आणि रांजणीं । बिंबला एक वासरमणी । तैसे पुरुष आणि कामिनी । मी चक्रपाणि व्यापलों ॥६३॥ ऐसें बोलता यदुपती । सकळ झाल्या सद्गद चित्तीं । विमलांबुधारा नेत्रीं स्रवती । काय बोलती तेधवा ॥६४॥ आतां पति घेतील प्राण । आम्ही न सोडूं तुमचे चरण । कृपासागर तूं जगन्मोहन । हरि दारुण पति हे ॥६५॥ संसार दुःखस्वरूप सकळी । खदिरांगाराची शेज रचिली । यावरी सुखनिद्रा वनमाळी । कैसी लागेल सांगपां ॥६६॥ संसारविषवल्लीचें वन । कीं वृश्चिकांनीं भरले सदन । काळसर्पें पसरिलें वदन । उडी कोणा घालवे ॥६७॥ आम्ही सकळांची आज्ञा मोडून । दृढ धरिलें तुझे चरण । तूं माघारें देसी लोटून । हिरोनि मन आमुचें ॥६८॥ सोडितांच तुझे चरण । तात्काळ जाईल आमुचा प्राण । पति आमुचे परम दारुण । सदना जाऊं न

१ षड्विकारांनीं रहित. २ कलिपती. ३ श्रीकृष्णाच्या चरणकमलाच्या केसरांमध्यें. ४ अलंकार. ५ ठेविलेल्या धनावर. ६ अडथळा. ७ निर्मल अश्रुधारा.

देती ॥६९॥ आपल्या हातें जगजेठी । कृतांतभगिनीन्हदीं लोटी । संसारतापें जाहलों कष्टी । करी गोष्टी येवढी तूं ॥१७०॥ हांसोनी बोले वैकुंठराणा । नवल पहा जावोनि सदना । पति वंदितील तुमच्या चरणा । वानिती गुणां तुमच्या ॥७१॥ तुम्ही शरण आलिया माझ्या पदा । ते तुमच्या करितील आपदा । मग उणें येईल माझिया ब्रीदा । पहा एकदा जावोनि ॥७२॥ हरिवचनीं विश्वास ठेवोनी । परतल्या सकळ द्विजकामिनी[1] । हरीस प्रदक्षिणा करूनी । पुढती चरणीं लागती ॥७३॥ जिणें कृष्णालागीं त्यजिला प्राण । ती हरिरूपीं गेली मिळोन । जैसें सागरीं ऐक्य जाहलें लवण । नाहीं परतोन आलें तें ॥७४॥ गोविंदाची लीला गात । द्विजपत्न्या परतल्या समस्त । ब्रह्मानंदें त्या डुलत । दृश्य पदार्थ दिसेना ॥७५॥ हरिनामाचा ऐकून गजर । अनुतापले सकळ विप्र । म्हणती कृष्ण पूर्णावतार । वेदश्रुती बोलती ॥७६॥ मूढ दुरभिमानी । नेणों अवतरला कैवल्यदानीं । नुपजे अनुताप कदा मनीं । गेलों भुलोनि मायेनें ॥७७॥ स्त्रियांनीं घेतलें कृष्णदर्शन । व्यर्थ काय आम्ही पढोन । षड्वैरीं[2] नागवलों पूर्ण । जगज्जीवन नोळखों॥७८॥लोकां सांगों करा भजन । आम्ही मंदभाग्य भजनहीन । पूर्णब्रह्मानंद श्रीकृष्ण । त्या न भजोन नाडलों[3] ॥७९॥ स्त्रियांसी म्हणती धन्य तुमचें जिणें । तुम्हांवरी कृपा केली नारायणें । व्यर्थ काय करूनि शास्त्रभाषणें । अभिमानें पूर्ण नागवलों ॥१८०॥ भाविकालागीं भगवंत । दर्शन देतो हें यथार्थ । अभाविका न दिसे सत्य । कोटि वर्षे शोधिता ॥८१॥ गर्व देखोनि आमुचा । दुरावला सोईरा निजाचा । पाठिराखा अंतकाळींचा । जो दीनांचा सहकारी ॥८२॥ द्रव्यमदें जे सदा मत्त । त्यांसी नाटोपे भगवंत । विद्यामदें जे मुसमुंशीत[4] । रमानाथ त्यांस कैंचा ॥८३॥ एका भावार्थावांचूनी । वश नव्हे शार्ङ्गपाणी । भोगींद्र महिमा जाणोनी । शय्या जाहला हरीची ॥८४॥ श्रीकृष्ण परब्रह्म सांवळे । त्यास स्वमुखें आम्ही निंदिलें । निर्मळा मळ लाविलें । निर्गुणा ठेविले गुणदोष ॥८५॥ कृपा न करितां श्रीरंग । व्यर्थ काय कोरडा याग । वश न होता भक्तभवभंग । भवशोक न तुटेचि ॥८६॥ जाहले सद्गदित ब्राह्मण । नयनीं वाहे अश्रुजीवन । म्हणती कैसें कर्म गहन । जवळी असोन हरि नेणों

---

१ ब्राह्मणस्त्रिया. २ कामादि सहा शत्रूंनीं. ३ संकटात पडलों. ४ ताठलेले.

॥८७॥ एक म्हणती उठाउठीं । चला घेऊं हरीची भेटी । घालूं हरिचरणीं दृढ मिठी । प्रेम पोटीं न समाये ॥८८॥ तों कंसाचे दूत हिंडती । वनीं उपवनीं झाडा घेती । गोविप्र शोधून मारिती । एक हा सांगती समाचार ॥८९॥ भय वाटे परम मना । यालागीं वना न जाती कृष्णदर्शना । एक म्हणती आम्ही नारायणा । तुझ्या चरणा अंतरलों ॥१९०॥ एक उठोन उभे ठाकती । म्हणती चला पाहों श्रीपती । एक म्हणती दैत्य हिंडती । वाटे चित्तीं भय फार ॥९१॥ आडवें आलें माया-जाळ । दूरीं अंतरला घननीळ । एक म्हणती धन्य वेल्हाळ । जिनें हरीलागीं प्राण दिधला ॥९२॥ धन्य धन्य तेचि सती । चुकविली जिनें पुनरावृत्ती । देह ठेवोनि श्रीपती । पहावया धांविन्नली ॥९३॥ धन्य धन्य तेंचि नारी । प्राणदेवोनि घेतला पूतनारी । मायानदी पैलतीरीं । तेचि निर्धारीं पावली ॥९४॥ नाहीं केलें तिनें अनुष्ठान । नाही केलें पुरश्चरण[1] । नाहीं आचरली तप दारुण । कैसी नारायण पावली ॥९५॥ नाहीं तरी आम्ही पढलों व्यर्थ । स्वमुखें निंदिला वैकुंठ-नाथ । वेडे जाहलों जाणत जाणत । श्रीअच्युता नेणोनि ॥९६॥ हरिविजयग्रंथ थोर । हाचि केवळ क्षीरसागर । आत्माराम यादवेंद्र । शेषशायी पहुडला ॥९७॥ तीं क्षीरसागरींचीं चौदा रत्नें[2] । भक्तांसी दिधलीं नारायणें । एथें दृष्टांत साहित्य भाषणें । दिव्य रत्नें झळकती ॥९८॥ तेथें राज्य करी उपमन्य । एथींचे नृपवर भाविक धन्य । ते श्रीहरीस परममान्य । सात्विक प्रेमळ भक्त जे ॥९९॥ ब्रह्मानंदा यदुवीरा । त्रिभुवनवंद्या ज्ञानसमुद्रा । अक्षय अभंगा श्रीधरा । भक्तोद्धारा सर्वेशा ॥२००॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । परिसोत सद्भक्त पंडित । षोडशाध्याय गोड हा ॥२०१॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ १६ ॥ ओव्या ॥ २०१ ॥

१ मंत्रजप. २ लक्ष्मी, कौस्तुभ, पारिजातादि चौदा रत्नें.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय गोवर्धनोद्धारणा । हे कंसारे पूतनाप्राणहरणा । मधुकैटभारे मुरमर्दना । गोपीरंजना गोपते ॥ १ ॥ तुझ्या ठायीं चित्त जडे । तरी संसारदुःख समूळ झडे । चिन्मयपद हाता चढे । न पडे सांकडें कदाही ॥ २ ॥ आपुलिया कार्या-लागीं प्राणी । सादर सदा दिनेयामिनी । तैसी प्रीति धरील हरिभजनीं । तरी बंधन मग कैंचें ॥ ३ ॥ धनइच्छा अंतरीं धरूनी । भाग्यवंतांसी स्तविती जनीं । तैसी गोडी लागे हरिचरणीं । तरी बंधन मग कैंचें ॥ ४ ॥ राज्यभांडार कां वृत्ती । जातां प्राणी सायास करिती । तैसे हरिप्राप्तीसी झगटती । तरी बंधन मग कैंचें ॥ ५ ॥ वाढावया वंशसंतान । करिती लोक बहु अनुष्ठान । तैसें कृष्णपायीं जडे मन । तरी बंधन मग कैंचें ॥ ६ ॥ खोळंबेल लग्नघडी । म्हणोनि संकटीं घालिती उडी । तैसी कृष्णभजनीं धरितां गोडी । तरी बंधन मग कैंचें ॥ ७ ॥ एकुलत्या पुत्रासी होतां व्यथा । वैद्य शोधूं धांवती मातापिता । तैसा हरिपदीं कळ-वळा जडतां । तरी मग बंधन कैंचें ॥ ८ ॥ जैसा कां तृषाक्रांत प्राणी । उष्णकाळीं उदक धुंडी वनीं । तैसा आवडे चक्रपाणी । तरी मग बंधन कैंचें ॥ ९ ॥ कीं अबला कन्या परदेशीं दूरी । परी तिचें मन सदा माहेरीं । तैसी व्रजभूषणीं आवडी धरी । तरी मग बंधन कैंचें ॥ १० ॥ असो षोडशाध्यायीं कथा । ऋषिपत्न्यांनीं कृष्णनाथा । अन्न अर्पूनिया तत्वता । आश्रमाप्रति पातल्या ॥ ११ ॥ याउपरी एके दिनीं । वृंदावनीं शार्ङ्गपाणी । शरत्कालींची यामिनी । निशामणि निर्मळ दिसे ॥ १२ ॥ अंबर नीलवर्ण सोज्ज्वळ । अणुमात्र न दिसे जलदपटल । शोभायमान वन निर्मळ । मलयानिळ झळकतसे ॥ १३ ॥ चूत कदंब लवंग वृक्ष थोर । जाई जुई चंपक औदुंबर । डाळिंबी पोफळी परिकर । केळी नारळी डोलती ॥ १४ ॥ फणस अंजीर रातांजन । बकुळ मोगरे जांभळी कांचन । सदा वृक्ष भेदीत गेले गगन । आंत सूर्यकिरण न दिसे ॥ १५ ॥ रावे साळ्या हंस मयूर । चातकें बदकें जवादी मांजर । कस्तूरीमृग सारसें सुंदर । चक्रवाकें खेळती ॥ १६ ॥ ऐसें या वनीं चांदणें यामिनीं । पाहोनियां शार्ङ्गपाणी । पांवा वाजवी कैवल्यदानी । वृंदावनी तेधवां ॥ १७ ॥ श्रीकृष्ण परब्रह्म निर्मळ । सगुणरूप अतिवेल्हाळ । जो सजलजलदवर्ण तमालनीळ । परममंगलदायक जो ॥ १८ ॥ सांवळें सुहास्यवदन । आकर्ण विशाळ राजीवनयन । मुरली वाजवी छंदेंकरून ।

१ हे कंसाच्या शत्रो. २ रात्रंदिवस. ३ रात्र. ४ चंद्र. ५ मेघांचें अवडंबर. ६ आम्रवृक्ष. ७ पाण्यानें भरलेल्या मेघासारखा रंग आहे ज्याचा असा, नीलवर्ण.

अध्याय १७

आनंदघन श्रीकृष्ण ॥ १९॥ कोट्यानकोटी मीनकेतन । ओंवाळिजे मुखचंद्रावरून । पूर्णकाम रमारमण । मोहिलें मन गोपिकांचें ॥ २०॥ ऐकोनि मुरलीचा ध्वनी । वेधल्या गोकुळींच्या नितंबिनी । देह गेह सकळ विसरोनी । निघती वनीं हरि पाहूं ॥ २१॥ नाना शास्त्रांचें श्रवण । हें एक करिती गोदोहन । गोपी तें सकळ टाकून । निघती मनमोहन पहावया ॥ २२॥ सारासारविचारणा । एकीनें आरंभिलें घुसळणा । तें सांडून जनार्दना । पहावया चालिली ॥ २३॥ नाना इंद्रियांच्या वृत्ती । हींच बाळें घरीं टाकिती । हरिपद पहावया धांवती । प्रेम चित्तीं न सांवरे ॥ २४॥ नाना तीर्थपर्यटन । एक सांडिती हें नाहण । सांडिलें प्रपंचवसन[1] । शरीर नग्न नाठवे ॥ २५॥ नाना व्रतें तपें चोखणी । एक बैसली शिरीं लावूनी । ऐकतांच मुरलीध्वनी । जात कामिनी तैसीच ॥ २६॥ वायुधारण अष्टांगसाधन । हेंचि करीत होती भोजन । तें तैसेंच सांडून । खंजनाक्षी[2] चालिली ॥ २७॥ प्रवृत्तीचे अलंकार । एक लेऊं विसरली सुंदर । लज्जेची बुंथी परिकर । सांडून सत्वर चालिली ॥ २८॥ एक पडली कर्मजाळीं । स्वयंपाक करिती सोंवळी । मनीं आठवतां मूर्ति सांवळी । जाय वेल्हाळी सत्वर ॥ २९॥ एक समाधि शेजे निजतां कामिनी । तों ऐकिला मुरलीचा ध्वनी । समाधीहूनि गोडी हरिचरणीं । जात कामिनी सांडोनियां ॥ ३०॥ नाना साधनें दळणधंदा । सांडोनि चालिली एक मुग्धा । एक सांडोनियां वादप्रतिवादा । ब्रह्मानंदा पाहों जाय ॥ ३१॥ ऐशा गोपी चालिल्या समस्त । कृष्णचरणीं जाहल्या आसक्त । वृंदावनीं पांवा वाजवित । ऐकोनि निश्चित धांवती ॥ ३२॥ असंख्य गोपींची मंडळी । वेगें आली हरीजवळी । भोंवता वेष्टिला वनमाळी[3] । गोपी सकळी मिळोनिया ॥ ३३॥ हरि म्हणे तयांतें । सांडोनियां गृहधर्मातें । टाकोनियां निजपतींतें । किमर्थ येथें पातलां ॥ ३४॥ आपला पति तो ईश्वर । मानून भजावें निरंतर । ऐसें ऐकतां कानीं उत्तर । गोपी सद्गद जाहल्या ॥ ३५॥ अहा मंगळधामा श्रीकृष्णा । आम्ही सांडून संसारतृष्णा । शरण आलों तुझिया चरणा । तूं या वचना बोलसी ॥ ३६॥ अद्वयदृष्टीनें पाहिलें जरी । तूंच असमी पतींचे अंतरीं । येथेंही तूंच मुरारी । ऐकतां पूतनारि हांसतसे ॥ ३७॥ त्यांचा अंतरभाव जाणोनी । वश जाहला मोक्षदानी । रासमंडळ रचोनी । चक्रपाणि खेळतसे ॥ ३८॥

१ संसाररूपी वस्त्र. २ खंजरीट पक्ष्यासारखे नेत्र आहेत जिचे अशी. ३ श्रीकृष्ण.

जैसी कां ओंविली माळ । सुवर्णमणि आणि इंद्रनीळ । एक गोपी एक घननीळ । हस्त धरिती परस्परें ॥३९॥ तप्तकांचनवर्ण गोपीबाळा । मध्यें इंद्रनीळ घनसांवळा । ह्या वेदश्रुती निर्मळा । हरिरूपीं जडल्या हो ॥४०॥ एक गोपी एक कृष्ण । परस्परें स्कंधीं हात ठेवून । नृत्य करिती तें पहातां तल्लीन । अष्ट नायिका पैं होती ॥४१॥ गाती सुरस सुस्वर । ऐकतां तटस्थ होती किन्नर । जगद्वंद्य गात मधुर । प्राणी चराचर विस्मित ॥४२॥ दिव्य मोतियांचे हार पूर्ण । गोपींच्या गळां दिसती सुवर्णवर्ण । तींच मोतीं इंद्रनीळासमान । हरीच्या गळां शोभती ॥४३॥ असंख्य रूपें धरूनि हरी । नाचत गोपिकांमाझारी । पाचुचीं पदकें हृदयावरी । झळकताती सर्वांच्या ॥४४॥ षोडशकळीं नक्षत्रनायक[1] । दिसे अत्यंत आल्हादकारक । यमुनापुलिनें[2]भूमीवर देख । रास सुरेख मांडिला ॥४५॥ शरत्काल परमसुंदर । कुमुदिनींवर रुणझुणती भ्रमर । येत सुगंध मलयसमीर । सकळ तरुवर फुलले हो ॥४६॥ जैसा विद्युल्लताभार गगनीं । तैशा तळपती दिव्य कामिनी । तर्थीच्या दिव्य सुवासेंकरूनी । दाही दिशा दाटल्या ॥४७॥ जे ते गोपीस वाटत । कीं मजपाशीं असे भगवंत । परी त्याचे रूपासी नाहीं अंत । विश्वंभर जगदात्मा ॥४८॥ गौरवर्ण खंजरीटनयना । मध्यें घननीळ वैकुंठराणा । जे ते गोपीस वाटे जाणा । कीं मीच कृष्ण भोगितें ॥४९॥ कृष्ण जलदवर्ण[3] साजिरा । माजी सौदामिनी त्या सुंदरा । कीं त्या सुवर्णलतिका परिकरा । सुकल्या कामानळेंचि ॥५०॥ त्यांचे पूर्ण काम पुरवित । श्रीरंग नीरद वर्षत । कीं श्रीकृष्ण नक्षत्रनाथ । गोपी उडुगण[6] शोभती ॥५१॥ कीं श्रीकृष्ण वासरमणी । भोंवतीं किरणें नितंबिनी । प्रतिभास मित्रकन्याजीवनीं । तैशाच तेथें तळपती ॥५२॥ गोपींचीं कुंडलें आणि नयन । हेचि प्रतिबिंबीं तळपती मीन । गोपीकुच[8] हेचि तारक घेऊन । मीनकेतन पोहतसे ॥५३॥ कीं त्या वनामाजी सुंदर । अनंग हाचि नृपवर । केशकुसुम वर्तुळाकार । हेंच छत्र तयाचें ॥५४॥ पाडळीपुष्पें परिकरें । हाचि माजी बांधिला तूणीर । केतकीपुष्पांतील लघुपत्र । तोचि कुंत निजकरीं ॥५५॥ कीं केतकीपत्रें थोर थोर । हाचि कर्वत परम तीव्र । मस्तकीं घालोनियां भार । कर्वती विषयपरांसी ॥५६॥ असो नाचतां रासमंडळीं । गोपीमुखां मुख लावी वनमाळी । तांबूल घाली मुखकमळीं । सुखी वेल्हाळी

---

१ चंद्र. २ वाळवंट. ३ मेघासारख्या रंगाचा. ४ विजा. ५ मेघ. ६ नक्षत्रें. ७ प्रतिबिंब. ८ गोपींचे स्तन. ९ सांगड. १० मदन. ११ सुंदर.

होती त्या ॥५७॥ जे जे कामिनीचें जैसें मन । तैसाच होय जगन्मोहन । तिची अंतरकळा देखोन । करूनि स्तवन सुखी करी ॥५८॥ चंदनें चर्चित हस्त । गोपींच्या कुचयुगीं ठेवित । क्षणक्षणां चुंबन देत । नाचत नाचत तयांतें ॥५९॥ ऐशा नाचतां भागल्या कामिनी । हरिकंठीं मिठी घालोनी । मग सुरतयुद्धालागोनी । सुखशयनीं प्रवर्तल्या ॥६०॥ पूर्णकाम रमानाथ । सर्वांचे पुरवी मनोरथ । जे ते भावी मनांत।सुख समस्त मीच भोगी॥६१॥गोपींच्या वदनेंदूवरी । श्रमबिंदु देखतांची हरी । पुसून आपल्या पीतांबरीं । मन हरी तयांचें ॥६२॥ गोपींचे कुच कुंकुमें चर्चित । हरिअंगीं त्या मुद्रा उमटत । कस्तूरीमळवट पुसत।मुख चुंबितां परस्पर॥६३॥हृदयग्रंथी कंचुकीच्या । हस्तें तुटल्या जगद्गुरूच्या।निऱ्या फेडिल्या नारींच्या। तारिल्या साच कामिनी ॥६४॥ सेवितां हरीचें अधरामृत । गोपींचा काम दुणावत । आंगींचा चंदन समस्त । ठायीं ठायीं पुसतसे ॥६५॥ गोपींच्या नेत्रींचीं अंजनें । हरूनि नेलीं निरंजनें[3] । कुचग्रहणें जगज्जीवनें । अधररंग हरियेला ॥६६॥ ऐशा क्रीडा करितां वनमाळी । धर्म पातालिया वेल्हाळी । मग रिघोनि यमुनाजळीं । विचित्र खेळ खेळती ॥६७॥ तों एक बोलती कामिनी । चला मागुती क्रीडों वनीं । त्यांचें वचन मानी चक्रपाणी । पूर्णकाम म्हणोनियां ॥६८॥ आनंदें गोपींशीं क्रीडतां । श्रम न वाटेचि कृष्णनाथा । जो महाराज ऊर्ध्वरेता । ब्रह्मचारी निर्वाण ॥६९॥ अष्टवर्षांची मूर्ति । वीर्यासी नाहीं अधोगति । लीलाकौतुकयदुपति । भक्तांलागीं दावीतसे ॥७०॥ जे कां विषयपर जन । न करिती लीलाश्रवण । त्यास शृंगाररस दावून । वेधी मन आपणाकडे ॥७१॥ षण्मासांची करूनि राती । उद्धरिल्या कामभोगें युवती । त्या कथा वांचितां जन उद्धरती । गोपी न तरती कैशा पां ॥७२॥ ज्यास ज्या रसाची प्रीति । ते ते दावून उद्धरी श्रीपती । नवरसलीला नवविध भक्ति । दावी यदुपति तारावया ॥७३॥ गोपींशीं क्रीडला यादवेंद्र[4] । आपण तैसेंच करूं पाहती जे नर । ते केवळ अज्ञान पामर । नरक घोर भोगिती ॥७४॥ कृष्णें केलें विषपान । यांस अणुमात्र न करवे सेवन । हरीनें उजलिला गोवर्धन । यांसीं जड पाषाण उचलेना ॥७५॥ कृष्णें महाअग्नि केला प्राशन । यांवरी पडतां स्फुलिंग येऊन । दूरी पळती भिऊन । हरिसमान होऊं म्हणती ॥७६॥

१ मुखचंद्रावर. २ केशरानें. ३ निष्कलंक जो श्रीकृष्ण त्यानें. ४ यादवांत श्रेष्ठ (श्रीकृष्ण). ५ ठिकाणी.

हरि भोगून अनंत नारी। शेखीं ऊर्ध्वरेता[1] ब्रह्मचारी। त्याची करूं पाहती जे सरी[2]। तेचि भवपूरी बुडाले ॥७७॥ स्त्रीसमागमें इतर जन। होती ते तेजहीन कुलक्षण। ऊर्ध्वरेता जगन्मोहन। सतेज पूर्ण सर्वदा ॥७८॥ कृष्णें केलें परद्वार। परशुरामें उडविलें मातेचें शिर। तैसेंच करूं म्हणती जे नर। तेच पामर अभाग्य ॥७९॥ यालागीं हरिपदीं मन ठेवून। करा रासक्रीडा श्रवण। तेणें तोषोनि जगज्जीवन। निर्विषय करी निजभक्तां ॥८०॥ असो आतां भगवान। पुढती रासमंडळ रचोन। जे जे गोपीचें जैसें मन। तैसा आपण होतसे ॥८१॥ एकीस कडेवरी घेऊनी। दूरी नेत एकांतस्थानीं। एकी कृष्णअंकीं शिर ठेवूनी। श्रमोनि कामिनी निजतसे ॥८२॥ एक रुसली हरीवरी। तीस समजावीत मुरारी। एकीचें वदन कुरवाळित करीं। म्हणे तुज पळभरी न विसंबे ॥८३॥ एकीच्या अंगावरी टाकोनि अंग। प्रीतीनें निजतसे श्रीरंग। असंख्यरूपें धरूनि कोमलांग। मनोभाव पुरवितसे ॥८४॥ एकीच्या नयनीं अश्रु आले। ते हरीनें निजकरीं पुशिले। रमेहूनि भाग्य आगळें[3]। गोपिकांचें वाटतसे ॥८५॥ एकीस स्कंधीं घेऊनी। नेवोनि निजवी कीं शयनीं। एकीचे मुखीं तांबूल घालूनी। चक्रपाणि हरी मन ॥८६॥ असो ऐसा क्रीडतां जगज्जीवन। गोपींनीं धरिला अभिमान। म्हणती कृष्ण जाहला आम्हां आधीन। बोलें आमुच्या वर्ततसें ॥८७॥ जो ब्रह्मादिका न पडे दृष्टीं। आम्ही तो वश केला जगजेठी। ज्यास हृदयीं ध्यात धूर्जटी[4]। तो घाली मिठी आमुच्या गळां ॥८८॥ आम्ही सकळांमाजी थोर। आमुचें वचन ऐके श्रीधर। ऐसा अभिमान देखतां मुरहर। केलें विचित्र तेधवां ॥८९॥ असंख्य रूपांसहित भगवान। गुप्त जाहला न लागतां क्षण। अभिमानच्छेदक[5] मनमोहन। त्यासी दुजेपण सोसेना ॥९०॥ गुप्त होतांचि भगवंत। गोपी चमकल्या समस्त। शोक करिती अद्भुत। अहा कृष्णनाथ दिसेना ॥९१॥ षोडशकलायुक्त अत्रिसुत[6]। चांदणें पडिलें घवघवित। वनें उपवनें गोपी शोधीत। कृष्णप्राप्तीकारणें ॥९२॥ अघहारकें अतिउत्तमें। घेऊनियां कृष्णनामें। गोपी बाहती संभ्रमें। ज्या पूर्णकामें मोहिल्या ॥९३॥ यादवकुळदीपका हरी। आम्हांसी सांडूनि वनांतरी। गेलासी कोठें पूतनारी। व्रजनारी टाकोनिया ॥९४॥ नाना वृक्ष लागले वनीं। त्यांलागीं पुसती गजगामिनी। तुम्हीं

१ वीर्यस्खलनरहित. २ बरोबरी. ३ अधिक. ४ श्रीशंकर. ५ अहंकार नाहींसा करणारा. ६ चंद्र.

देखिला चक्रपाणी।सांगा अम्हांसी सत्वर॥९५॥जाई जुई चंपक।वट जंबु पारिजातक।त्यांसी पुसती वैकुंठनायक।देखिला काय तुम्ही सांगा॥९६॥अश्वत्थ बिल्व मांदार। फळस चूत कदंब अंजीर। तयांसी पुसती श्रीधर। देखिला काय सांगा पां ॥९७॥ केळी नारिकेली[1] पोफळी। बकुळ रातांजनें रायआंवळी। त्यांसी पुसती वनमाळी। देखिला काय सांगा पां ॥९८॥ अगर तगर कांचन। पाडळी देवदार अर्जुन। तयांसी पुसती जगन्मोहन। देखिला काय सांगा पां ॥९९॥ खर्जूरी डाळिंबी महाळुंग। बदरी खिरणी मातुलिंग। तयांसी पुसती श्रीरंग। देखिला काय सांगा पां॥१००॥जेपा[2] शतपत्र मालती। मोगरे करवीर शेवंती। तयांसी पुसती जगत्पती। देखिला काय सांगा पां॥१॥ तुलसीस पुसती सुंदरी। तुजवरी प्रीति करी मुरारी। सखे तुवां देखिला पूतनारी। तरी सांग आम्हांतें॥२॥ भ्रमरा तूं कृष्णवर्ण। देखिला काय मनमोहन। तो जगद्वंद्य आम्हांसी सांडून। कोठें गेला नेणवे॥३॥ मयूरासी पुसती नारी। तुझीं पिच्छें खोविलीं शिरीं। कोकिळे तुवां कंसारी। देखिला काय सांग वो॥४॥ वनीं क्रीडती राजहंस। तयांसी पुसती परमपुरुष। चातकें चक्रवाकें सारस। हृषीकेशास पुसती॥५॥ बक बदक काक रावया। कस्तूरीमृग नकुळ साळ्या। देखिलें काय सांवळिया। विलासिया डोळसा तें॥६॥ ऐशा गोपी बहु शीणती। दाही दिशा विलोकिती। अनंतनामीं आळविती। परी श्रीपति दिसेना॥७॥ तों पदमुद्रा देखिल्या नयनीं। कडेवरी घेऊनि गेला एक कामिनी। तिची आपुल्या हातें घातली वेणी। तींही चिन्हें दिसताती॥८॥ तिनें तोडिलें पुष्पांतें। टांचा उमटल्या नाहीं तेथें। उंच होवोनि ऊर्ध्वहस्तें। अरळ[3] कळिका[4] तोडिल्या॥९॥ त्यांची शेज रचोनी। वरी भोगिला चक्रपाणी। देखतां क्षोभल्या कामिनी। मत्सरें मनीं संतप्त॥११०॥ तीस खांदीं घेवोनी। पुढें गेला मोक्षदानी। टांचा वळे रुतल्या धरणीं। चिन्हें तेव्हां ओळखिलीं॥११॥ तों तिणेंही गर्व केला। तीसही हरी टाकूनि गेला। तळमळीत बैसली बाला। म्हणती गोपी तियेतें॥१२॥ एकांतीं भोगून हरी। शेखीं पडलीस वनांतरीं। ऐशा अभिमानें गोपनारी। हरिचरणा दुरावल्या॥१३॥ अंतरीं असतां यादवेंद्र। व्यर्थ शोधिती गिरिकंदर। जवळी असे रत्नपरिकर।

१ नारळीचें झाड (माड). २ जासवंदीचें झाड. ३ मऊ. ४ फुलांच्या कळ्या.

जन्मांधासी नेणवे ॥१४॥ नाभीसी असोनि कस्तूरी । व्यर्थ मृग हिंडे वनांतरीं । किंवा दरिद्रियांचें द्वारीं । निधान असोनि न दिसे कीं ॥१५॥ कीं कोणी अबला । दिव्य मुक्त असे तिच्या गळां । व्यर्थ लोकांच्या गळां वेल्हाळा । पडे मुक्त गेलें म्हणोनि ॥१६॥ दोने[1] तीने[2] पांचां[3] ठायीं । कृष्ण न दिसे तेथें कांहीं । शेखीं देहा अकरा पाही । शोधिल्याही न सांपडे ॥१७॥ शोधिलीं पांच सतरा पंचवीस । दृष्टीं न पडे रमाविलास । शोधूनि पाहिलीं छत्तीस । परमपुरुष न सांपडे ॥१८॥ श्रेष्ठ निवडिल्या चौघीजणी । म्हणती आम्ही शोधूं चक्रपाणी । तों त्या नेति नेति म्हणोनी । लाजोनि जाहल्या तटस्थ ॥१९॥ आणिक एक सहाजणी कैशा । धुंडूं म्हणती विश्वाधीशा । बहुत तार्किका डोळसा । लाजोनियां परतल्या ॥१२०॥ अठराजणी नवरसिका । धुंडूं म्हणती रमानायका । त्यांचाही सरला आवांका । लाजोनि उग्या राहिल्या ॥२१॥ आणिक एक अठराजणी । निराळ्या फुटल्या चोघीजणी । शोधिती बारा सोळा कामिनी । गदापाणि न सांपडे ॥२२॥ बारा सोळा चौदा[4] नारी । चौसष्टी[5] दाविती कळाकुसरी । त्यांही वेगळा कंसारी । नाढळे संसारीं लोकांतें ॥२३॥ एक म्हणती आम्ही धनवंता । वश्य करूं कृष्णनाथा । याचपरी अभिमानें तत्त्वतां । नाडल्या बहुत कामिनी ॥२४॥ एक बलवंत म्हणविती । एक विद्यामदें मुसमुसती । हातींचा गेला श्रीपती । तो निश्चितीं नेणवे ॥२५॥ एक दाविती नाना कळा । कळा तितुक्या जाहल्या विकळा । नेणती ब्रह्मानंद निर्मळा । कळा विकळा तितुक्याही ॥२६॥ नाना तमें घोर वनें । करिती वातांबुपर्णाशनें । एक दाविती पंचाग्निसाधनें । परी जगज्जीवन दुरावला ॥२७॥ विधिनिषेध कर्मजाळ घोर । एक चढती हाचि डोंगर । शोधिती नग्न मौनी जटाधर । परी श्रीधर दुरावला ॥२८॥ एक अष्टांग साधनें दाविती । षट्चक्रांचे कडें वेंघती । पनवेनें एक धुंडिती । परी यदुपति दुरावला ॥२९॥ जों जों करिती साधन । तों तों खवळे अभिमान । दुरावला नारायण । अबला खूण नेणती ॥१३०॥ मग सर्व गोपी होवोनि गोळा । आठवोनि श्रीकृष्णलीला । दाविती नाना कौतुककळा । अंगें आपुल्या करोनिया ॥३१॥ एकी होय उखळ । दुजी होय कृष्ण वेल्हाळ । तिजी यशोदा होवोनि

१. प्रकृति आणि पुरुष. २ तीन गुण. ३ पंच महाभूतें. ४ पंच महाप्राण, पंच उपप्राण ५ विद्या.

तत्काळ । दावें बांधी कृष्णातें ॥३२॥ दोघी यमलार्जुन[1] होती वेगें । एक मांजीं[2] उखळ होऊनि एक रांगे । एक कृष्ण होवोनि निघे । घरोघरीं चोरीस ॥३३॥ एक यशोदा होवोनि बैसली । एक गान्हाणें दे तिजजवळी । आवरी तुझा वनमाळी । करितो कळी बहुसाल ॥३४॥ एकीनें वस्त्रांचा गुंडाळा करून । नखीं धरिला म्हणे गोवर्धन । एक पूतना होऊन । करवी स्तनपान कृष्णातें ॥३५॥ सर्वांचि शोषी म्हणोन । भूमीवरी करी शयन । एक वृंदावनीं वेणु घेऊन । वाजवीत उभी राहे ॥३६॥ पेंधा सुदामा वडजा ज्या रीतीं । ऐशा गोपी वेष दाविती । गडियाचें कानीं लागे श्रीपती । गडे हो गोष्टी एक ऐका ॥३७॥ चोरीस जाऊं एके सदनीं । निजल्या अवघ्या गौळणी । तुम्ही सराटे घेऊनी । पसरा पायथां तयांच्या ॥३८॥ जवळी असों द्या मृत्तिका[3] । जरी जाग्या जाहल्या गोपिका । सराटे पायीं लागती देखा । तों तुम्ही मृत्तिका टाका नयनीं ॥३९॥ त्या चोळिती जंव नयन । तंव तुम्ही पळा रे तेथून । रात्रीं चोरीस गेलों जरी पूर्ण । तरी खडे घेऊन प्रवेशावे ॥१४०॥ मौनेंचि द्यावे खडे टाकून । शिंकीं खडखडती आपण । मग भाले काठिया टोंचून । छिद्र पाडून दूध पिऊं ॥४१॥ ऐसे बाळपणींचे भाव । गोपी दाविती लीला सर्व । एक काला कैसा करी माधव । तोचि भाव दाविती ॥४२॥ कमळाकार संवगडे । मध्यें तमालनीळ रूपडें । सन्मुख कृष्ण दृष्टी पडे । चहूंकडे सकळांसी ॥४३॥ हरि सन्मुख देखती दृष्टीं । कोणास न दिसे कृष्णाची पाठी । भक्तांसन्मुख जगजेठी । समसमान सर्वदा ॥४४॥ ऐशा नाना लीला गोपिका । अंगेंकरूनि दाविती देखा । कालियामर्दनाचा[4] भाव निका । नाचोनि दाविती तैशाचि ॥४५॥ अघ बक केशी हरीनें मारिला । त्या त्या आचरोनि दाविती लीला । नंद सर्पमुखींहून सोडविला । तैशीच रीती दाविती ॥४६॥ ऐशा बाळलीला स्मरोनी । मागुती हरीस धुंडिती[5] वनीं । अहा आत्मयारामा शार्ङ्गपाणी । आम्हांसी वनीं टाकिलें कां ॥४७॥ तूं नंदगृहीं जन्मलासी गोपाळा । म्हणोनि येथें राहिली कमळा । गोकुळीं सर्वांसी सुखसोहळा । तरी दुःख ये वेळे आम्हांसी कां ॥४८॥ जगद्वंद्या ब्रह्मांडनायका । दावी तुझिया वदनशशांका[6] । कां तूं शिणविसी

---

१ या नांवाचे दोन वृक्ष. २ कमरेस. ३ माती. ४ श्रीकृष्णानें कालियाचा अहंभाव नाहींसा केला तें चरित्र. ५ शोधिती. ६ मुखचंद्रातें.

गोपिका । सुखदायका श्रीरंगा ॥४९॥ तुज हुडकितां ये वनीं । बहु श्रमलों चक्रपाणी । तुझ्या बटकी आम्ही होवोनी । मोलाविण राबतो ॥१५०॥ आम्हांसी देऊनि भोगदान । गुप्त जाहलासी तूं मनमोहन । सकळांसी आडामध्यें घालून । दोर कोपून गेलासी ॥५१॥ कालियासी तुवां मर्दिलें । सकळ गोकुळ सुखीं राखिलें । गोपिकांसी कां लोटून दिधलें । संकटार्णवीं ये वेळे ॥५२॥ गोकुळ गिळीन म्हणे सगळें । अघासुरें हें मनीं धरिलें । त्यासी उभें चिरोन आम्हासी रक्षिलें । आतां कां केलें कठिण मन ॥५३॥ इंद्र वर्षला शिळाधारीं । तेथें उचलोन तुवां गोवर्धनगिरी । आतां कठिण चित्त मुरारी । आम्हांवरी कां केलें ॥५४॥ लोकव्यवहारें निश्चित । तूं म्हणविसी नंदसुत । सकळांतरीं तूं साक्षीभूत । मायातीत अगम्य ॥५५॥ तूं क्षीरसागरीं असतां नारायण । कमलोद्भव आणि पाकशासन[1] । हे तुज आले पूर्वीं शरण । दैत्य माजले म्हणोनियां ॥५६॥ यालागींच यदुवंशीं । जगदात्मया अवतरलासी । दुष्ट मारून भक्त पाळिसी । कां आम्हांसी उपेक्षिलें ॥५७॥ प्रकट होई तूं झडकरी । वरदहस्त तुझा कंसारी । ठेवूनियां आमुचे शिरीं । काम हरी अंतरींचा ॥५८॥ क्षीराब्धीमाजी प्रकटली कमळा । तिचा हस्त तूं धरिसी गोपाळा । त्याच हस्तें घननीळा । आमुचा हस्त धरीं कां ॥५९॥ हरि तूं हांसतां बोलसी वचन । आमुचें होय तेणें गर्वच्छेदन । प्रभूनें अन्याय पाहोन । दंड करावा तैसाचि ॥१६०॥ नख लागतां जें पडणार । त्यास कसया पाहिजे कुठार । वातें कमळिणी कांपे थरथर । तीवरी वज्र[2] कासया ॥६१॥ भणगे[3] बैसला पात्रांवरी । तीं समर्थें घातलीं जरी बाहेरी । तरी त्या भणगांचें मुरारी । काय चाले सांग पां ॥६२॥ सुखाची हे परम रजनी[4] । ऐसें आम्ही भाविलें मनीं । परी कर्माची दुर्धर करणी । सांडिलें वनीं आम्हांतें ॥६३॥ सुरभीची[5] काढितां धार । तों शेराचे चिकें भरलें पात्र । तूं दुरावतां नवपंकजनेत्र । कर्म विचित्र ओढवलें ॥६४॥ सुरतरूजवळी मागावया । याचक आला धांवोनिया । तों तेणें शुष्क काष्ठ घेवोनिया । मग तया मारिलें ॥६५॥ गंगेसी ठाव नेदी समुद्र । तरी पुढें काय त्याचा विचार । जळचरांवरी कोपलें नीर । तरी गति पुढें कायसी ॥६६॥ दुग्धमधुघृतकासारीं जाण । जळचरें सोडितां त्यागिती प्राण । त्यांस गति नाहीं उदकाविण । आम्ही शरण तैशा तुज

---

१ इंद्र. २ इंद्राचें आयुध. ३ गरीब लोक. ४ रात्र. ५ कामधेनूची.

॥६७॥ माता बाळकासी पायें लोटी । परी तें चरणींच घाली मिठी । भुवनसुंदरा जगजेठी । तुजलागीं आम्ही तैशा ॥६८॥ सुधारसाची आस धरितां । विष केवळ ये हाता । करुणासागरावरी तत्त्वतां । लहरी क्रूर कां आली ॥६९॥ मातेनें तान्हया विष दिधलें । पित्यानें पुत्रास विकिलें । तारकें कांसेसी लावोनि ओसंडिले । तरी शरण जावें कवणापासीं ॥१७०॥ राजयानें सर्वस्व हरिलें । पाठिराख्यानें शिर छेदिलें । गुप्त होवोनि घननीळें । तैसें केले आम्हांसीं ॥७१॥ ब्रह्मांडपति यादवकुळदीपका । दावीं तुझ्या वदनशशांका । आम्ही अन्यायी दासी तुझ्या गोपिका । व्रजनायका पाव वेगीं ॥७२॥ परम सुकुमार तुझे चरण । वनीं खुपती की कठीण पाषाण । यालागीं आमुचे प्राण । कासावीस होताती ॥७३॥ ज्या चरणीं सिंधुकुमारी । लुब्ध होवोनि झाली भ्रमरी । तो चरण आमुचे हृदयावरी । श्रीमुरारि ठेवी कां ॥७४॥ काम आमुच्या हृदयजीवनीं । हाच कालिया मर्दी चक्रपाणी । निष्काम करूनि तुझे चरणीं । ठेवी आम्हांसी निरंतर ॥७५॥ वियोगानळें तापलों तत्त्वतां । तुझें अधरामृत पाजी रमानाथा । मधुरवचनीं आम्हांसी आतां । बोले त्वरित येवोनि ॥७६॥ तुझा वियोग होतांचि जाण । तत्काळ जातो आमुचा प्राण । परी तुझें कथामृत आठवून । वांचलों जाण श्रीवरा ॥७७॥ संसारतापें संतप्त । तुझ्या कथामृतें ते सर्व निवत । परी तुझी कथा आणि अमृत । समान कदा न होती ॥७८॥ स्वर्गीचे राहणार देख । ते म्हणती अमृत क्षणिक । तुझ्या कथामृतीं आस्था सकळिक । धरिती देव स्वर्गींचे ॥७९॥ जिव्हेवरी घालितां अमृत । पळभरीच गोड लागत । परी श्रवणनयनांसी तृप्त । कदा न करी सर्वथा ॥१८०॥ तैसी नव्हे तुझी कथा । वाचेसी गोड लागे गीत गातां । श्रवणीं आवडे श्रवण करितां । गोडी त्याहोनी विशेष ॥८१॥ नयनीं पाहतां तुझे ग्रंथ । विशेष गोडी वाढत । दाहीकरणासमवेत । अंतर तृप्त होतें पैं ॥८२॥ आपण तृप्त होऊनि अंतरीं । इतरांसही आपणाऐसें करी । ऐसी गोड कथा तुझी हरि । तारी जनां समस्तांही ॥८३॥ जैसें लोहाचें कडियाळे । ताजवीं घालून रत्न जोखिलें । तुळाभार समसमान आलें । परी मोला आगळें रत्न कीं ॥८४॥ तैशी कथा आणि अमृत । उगाचि द्यावा दृष्टांत । परी तुझी कथा अद्भुत । सुधारस तुच्छ तेथें ॥८५॥ कांच आणि पाच निश्चित । अजा आणि ऐरावत । दीप आणि आदित्य । समान कैसे होती पां ॥८६॥ भक्त

१ झिडकारलें. २ लक्ष्मी. ३ पांच कर्मेंद्रियें आणि पांच ज्ञानेंद्रियें यांसहित. ४ अंतःकरण, मन. ५ कडें.

आणि निंदक । श्रोत्रिय आणि हिंसक । तैसें अमृत आणि कथा सुरेख । समान नव्हे सर्वथा ॥८७॥ त्याच कथामृतें-करूनी । आम्ही वांचलों गोपकामिनी । मनमोहन चक्रपाणी । भेटें येऊनि सत्वर ॥८८॥ त्वरित येवोनि चक्रपाणी । चरण लावी आमुचे स्तनीं । अधरीं वेणु वाजविसी धरूनी । तोचि अधर सदैव वाटतो ॥८९॥ अखंड अधरामृत सेवी । अवघ्यांहूनि थोर त्याची पदवी । एकदां तुझे चरण दावी । ज्यांसी महाकवि वर्णिती ॥१९०॥ हरि तुझे चरण न पडतां दृष्टीं । युगासमान जाती त्रुटी[1] । सुंदरा डोळसा जगजेठी । आम्ही हिंपुटी[2] तुजलागीं ॥९१॥ तुझें मुख पाहतां नयनीं । पापण्या लवती क्षणक्षणीं । त्या नावडती आम्हांलागूनी । विक्षेप[3] ध्यानीं करिती ज्या ॥९२॥ तुझें लक्षितां श्रीमुख । हरे सकळ संसारदुःख । तेथें पापण्या विक्षेपकारक । पापिणी निश्चित त्या होती ॥९३॥ पापण्या विघ्न परम ध्याना । मग आम्ही निंदितों चतुरानना । अहा रे विधातया शाहण्या । व्यर्थ पापण्या त्वां केल्या ॥९४॥ टाकूनि पति सुत बंधु जनका । तुज पावलों कमलानायका । हरि तूं परम कपटी नाटक्या । जवळी असतां न दिससी ॥९५॥ अहा श्रीरंगा आत्मयारामा निजभक्तकामकल्पद्रुमा[4] । पुराणपुरुषा पूर्णब्रह्मा भेटोनि कामना पुरवी तूं ॥९६॥ हरि तुझें देखतां वक्षःस्थळ । मनीं काम होय उतावेळ । तूं कोमलांग घननीळ । भेटतां सकळ काम पुरे ॥९७॥ आमुचे स्तन परम कठिण । अति कोमळ तुझे चरण । तुझे करितां चरणसंवाहन[5] । आमुचें मन भीतसे ॥९८॥ ऐसें पद तुझें कोमल श्रीहरी । हिंडसी कोणे वनांतरीं । म्हणोनि गोपिका सुस्वरीं । रडती हरीकारणें ॥९९॥ गळाला सकळ अभिमान । अंतरीं दृढ ठसावलें ध्यान । ऐसें जाणोनि श्रीकृष्ण । एकाएकीं प्रकटला ॥२००॥ किरीट कुंडलें वनमाळा । आजानुबाहू[6] कांसे पीतांबर कासिला । गोपींस वाटे प्राण आला । मग धांविन्नल्या न सांवरतां ॥१॥ एक लागती हरिचरणीं । एक गळां दृढ मिठी घालूनी । एक मुख लक्षिती नयनीं । एक कामें-करूनि विव्हळ ॥२॥ मागुती रासमंडळ रचोनी । सकळांचा काम पुरवोनी । तों उगवला दिनमणी । गेल्या नितंबिनी गोकुळा ॥३॥ षण्मासांची करूनि राती । भोगिल्या गोकुळींच्या युवती । परी वीर्यासी नाहीं अधोगती । ऊर्ध्वरेता श्रीकृष्ण

१ चुटकी. २ कष्टी. ३ विघ्न. ४ आपल्या भक्तांचें मनोरथ पूर्ण करणाऱ्या कल्पवृक्षा. ५ पाय चेपणें. ६ गुढघ्यांपर्यंत ज्याचे हात पोंचतात असा.

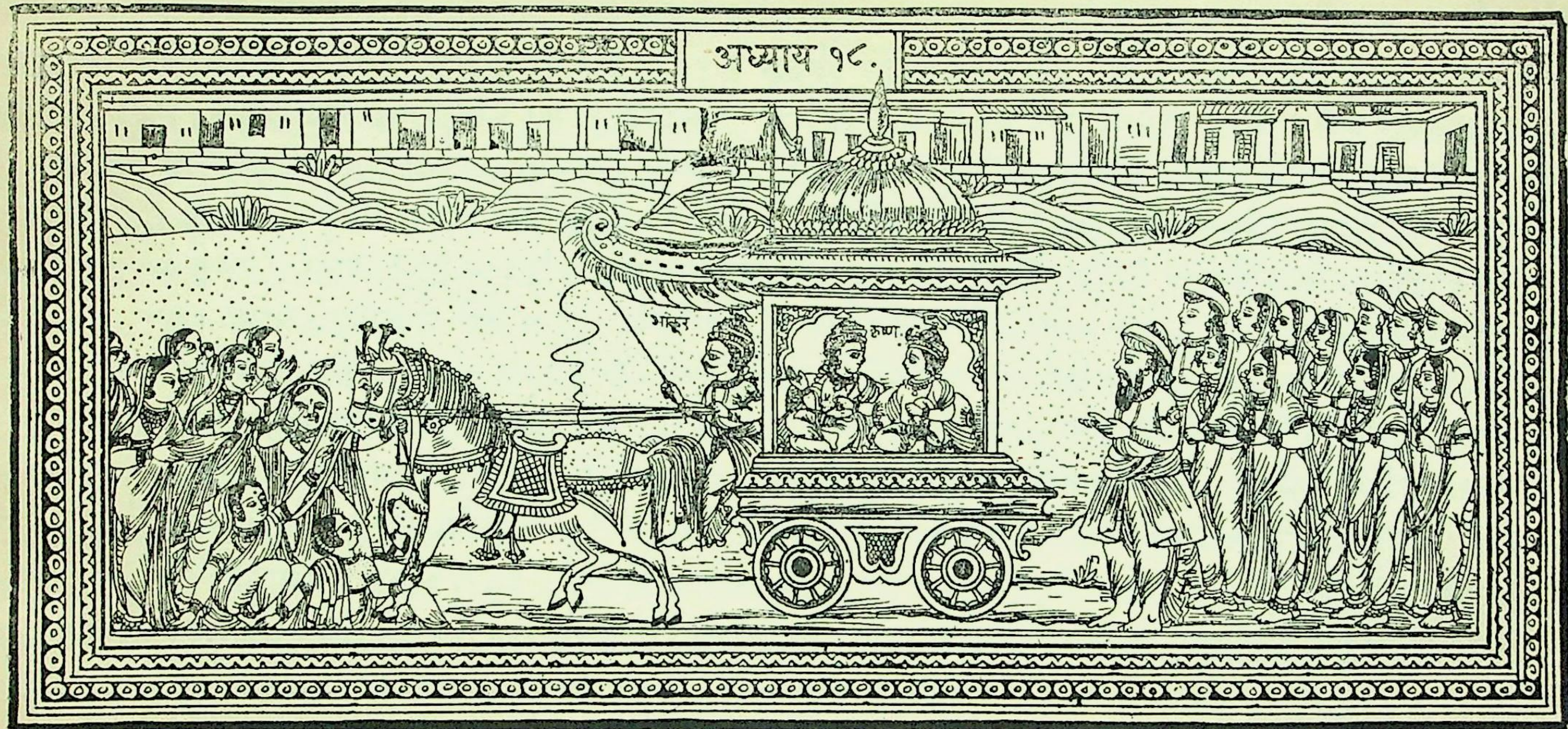
॥४॥ ज्या ज्या गौळियांच्या सुंदरी । तितक्याही होत्या निजमंदिरीं । कृष्णें भोगिल्या बहु रात्रीं । हेंच नवल पैं जाणा ॥५॥ तरी त्या वेदश्रुती सकळा । निर्गुणरूप वर्णितां शिणल्या । परी स्वरूपी नाहीं ऐक्य जाहल्या । मग अवतरल्या गोकुळीं ॥६॥ प्रवेश नोहे निर्गुणीं । म्हणोनि ये वेळे जडल्या सगुणीं । येऱ्हवीं गोकुळींच्या कामिनी । पतिशयनीं होत्या त्या ॥७॥ इतक्या गोपी भोगिल्या देखा । परी हरीवरी रुसली राधिका । तिचें समाधान करावया भक्तसखा । कुंजवनीं प्रवेशला ॥८॥ तें श्रीजयदेव पद्मावतीरमण । तेणें केलें समूळ कथन । राधा हे शचीचा अवतार पूर्ण । अष्टमाध्यायीं सांगितलें ॥९॥ तिचें सांगावें समूळ चरित्र । तरी विशेष वाढेल हा ग्रंथ । हें पद्मपुराणींचें संमत । कथिलें असे जयदेवें ॥२१०॥ दशम आणि हरिवंश । पद्मपुराणींच्या कथा विशेष । हरिविजयीं लिहिल्या निर्दोष । शब्द न ठेविजे ग्रंथातें ॥११॥ मूळावेगळी सर्वथा । प्रसिद्ध नव्हेचि कदा कथा । आणि या ग्रंथाचा मी कर्ता । ऐसें म्हणतां दोष लागे ॥१२॥ वरदायक रुक्मिणीकांत । तेणें लिहिला हरिविजय ग्रंथ । त्याचें तो जाणें समर्थ । मज कांहीं न कळे हें ॥१३॥ येऱ्हवीं मी दीन पामर । तेणें माझें नाम ठेविलें श्रीधर । मूर्खाहातीं हा ग्रंथ थोर । कां करविला तो जाणे ॥१४॥ गोकुळींचें बाळक्रीडाकथन । संपूर्ण जाहलें येथून । पुढें आतां अक्रूरागमन । बहु निरूपण रसाळ ॥१५॥ श्रीकृष्ण मथुरेसी जाईल । प्रेमाचा सागर उचंबळेल । ते कथा ऐकतां हृदय उलेल।[1] प्रेमळ सद्भाविकांचें ॥१६॥ हरिविजयग्रंथ श्रेष्ठ । हें केवळ वैकुंठपीठ । इंदिरानाथ त्रिभुवनवरिष्ठ । तोचि प्रकट येथें दिसे ॥१७॥ वैकुंठीं अवघे समसमान । चतुर्भुज घनश्यामवर्ण । येथें जे सद्भावें करिती श्रवण । हरिरूप पूर्ण ते होती ॥१८॥ यालागीं जें वैकुंठीं सुख पाहतां । तें सुख हरिविजय श्रवणें येत हातां । अनुमान न धरावा श्रोतां । केवळ कविता हे नोहे ॥१९॥ ब्रह्मानंदा श्रीधरवरा । श्रीमद्भीमातटविहारा । पुराणपुरुषा निर्विकारा । रुक्मिणीवरा श्रीविठ्ठला ॥२२०॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । परिसोत सद्भक्त पंडित । सप्तदशाध्याय गोड हा ॥२२१॥ ॥ अध्याय ॥१७॥ ओंव्या ॥२२१॥

१ धिदीर्ण होईल, फुटेल (आनंदानें).

श्रीगणेशाय नमः ॥ करितां श्रीहरिस्मरण । दारुण विघ्नें पळती उठोन । कोटिमुहूर्तांहून विशेष पूर्ण । कृष्णचिंतन जाणावें ॥१॥ उदंड मुहूर्त साधिलें । परी कृष्णस्मरण नाहीं केलें । तरी तितुकेही कुमुहूर्त जाहले । विघ्नें सबळ धांवती ॥२॥ षष्ठी नवमी भद्रा व्यतीपात । वैधृति कल्याणी कुयोग समस्त । इतुकियांसही मंगळ करित । नाम हरीचें निर्धारें ॥३॥ सर्वदा लाभ आणि जय । धरिता स्मरणकर्त्यांचें पाय । तो कधीं न पावे पराजय । जो हृदयीं ध्याय हरीतें ॥४॥ जो नाम न विसंबे अहोरात्रीं । नित्य उत्साह ज्याचे मंदिरीं । वैकुंठपति तो श्रीहरी । त्यास क्षणभरी न विसंबे ॥५॥ तेंचि सुलग्न सुदिन । ताराशशिदेवबळ[1] पूर्ण । जे इंदिरापतीचे चरण । प्रेमेंकरून आठविती ॥६॥ राज्यभोग विपुल सर्वदा । पुत्र विद्या बळ धन संपदा । इतुकें इच्छी कामिक सदा । तरी तिहीं गोविंदा स्मरावें ॥७॥ सहस्र यागांचें निजफळ । जरी इच्छिसी तूं नित्यकाळ । तरी चिंतीं घननीळ । तमाळनीळ साजिरा ॥८॥ केलें असेल अभक्ष्यभक्षण । दुष्टप्रतिग्रह[2] सुरापान । तरी हरीनें केलें पूतनाशोषण । त्या श्रवणेंकरून दोष जाय ॥९॥ ज्यांस न कळतां घडला जार । तिहीं रासमंडळीं खेळला यादवेंद्र । तें श्रवण करितां चरित्र । पाप जाय झडोनि ॥१०॥ ब्रह्महत्यादि दोष घडले पूर्ण । तिहीं करावें रासकथाश्रवण । श्रवणीं ऐकतां कालियामर्दन । सर्प जाण न बाधिती ॥११॥ ऐकतां गोवर्धनोद्धारणकथा । निरसे सकळ संकटव्यथा । अवघा हरिविजय ऐकतां । सर्व कामना पुरती हो ॥१२॥ हा हरिविजय ऐकतां पवित्र । त्याच्या वंशीं होय विजयी पुत्र । एक आवर्तनें संकटमात्र । निरसोन जाय सर्वथा ॥१३॥ ऐसा वर पंढरीनाथें । दिधला हरिविजयग्रंथातें । असत्य कदा नाहीं येथें । प्रचीत भावार्थें पहावी ॥१४॥ सत्राव्या अध्यायीं जाण । पूर्ण जाहलें रासक्रीडाकथन । आतां अक्रूरागमन । सावधान परिसावें[3] ॥१५॥ ऐकोन हरिप्रताप उदंड । कंस चिंताक्रांत अखंड । म्हणे कृष्णें मारिलें दैत्य प्रचंड । देव समस्त भिती जयां ॥१६॥ पंचाननाचा[4] प्रताप ऐकोन । भयभीत जेविं वारण[5] । कीं यशवंत विनतानंदन[6] । दंदशुक[7] ऐकोन तटस्थ ॥१७॥ तैसा भयें व्यापत कंस । गोड कांहीं न वाटे जीवास । नाठवे रात्र किंवा दिवस । परमपुरुष[8] दृष्टीपुढें ॥१८॥ देखिला नसतां चक्रपाणी । दुरोनि

१ नक्षत्रें, चंद्र व देवता यांचें बळ. २ वाईट दान अथवा दुष्ट मनुष्यांनीं केलेल्या दानाचा स्वीकार. ३ ऐकावें. ४ सिंहाचा. ५ हत्ती. ६ गरुड. ७ सर्प. ८ श्रीकृष्ण.

अध्याय १८.
अक्रूर
कृष्ण.

प्रताप ऐकतां श्रवणीं । तैसीच मूर्ति ध्यानीं मनीं । ठसावोनि बैसली ॥१९॥ मेळवूनि प्रधान चतुर । विचारीं बैसला कंस नृपवर । म्हणे आम्हांस आटोपे नंदकिशोर । ऐसा प्रकार योजावा ॥२०॥ प्रधान म्हणती धनुर्याग । आरंभावा आतां सवेग । बळिराम आणि श्रीरंग । आदरें करूनि आणावे ॥२१॥ नंदादि गौळियांसमवेत । मान देऊन आणावे येथ । नम्र वचनें बोलोनि बहुत । शेवटीं घात करावा ॥२२॥ दिवाभीताचे गृहीं अन्न । कागें लाविला नम्रता धरून । तैसे गौळियांसमवेत रामकृष्ण । येथें कोंडून वधावे ॥२३॥ विषवल्ली जों वाढों लागे । तों खुडून टाकावी वेगें । तरीच आपणां सुख भोगे । चिरकाळ असिजे नृपवरा ॥२४॥ अनर्थ थोर बहुत दूर आहे । म्हणोनि सुखें निद्रा करूं नये । सत्वर करावा उपाये । तरीच कुशळ आपलें ॥२५॥ नयनीं हेरळ[1] खुपतां । सत्वर काढावा तत्त्वतां । कंटक[2] पदीं भेदितां । आधीं काढिजे कोरूनि ॥२६॥ तैसे नाना उपाय करून । रामकृष्ण येथें आणून । विश्वासोनि घ्यावा प्राण । तरी कार्य साधेल ॥२७॥ दावूनिया अंगपतन । पाषाण फोडी लोहघन[3] । कीं कंटक चरणीं लागोन । जैसें जिव्हार[4] भेदिती ॥२८॥ मस्तक करोनि खालतें । पारधी वधी जैसा मृगातें । कीं सराटे जेविं महागजातें । किंकाळून उभें करिती ॥२९॥ कीं बचनाग मुखीं घालितां । जिव्हेसी गोड लागे खातां । मग सर्वांचि मृत्युव्यथा । प्राप्त करी तत्काळ ॥३०॥ वरी आमिष लावूनि क्षणमात्र । गळ भेदी जैसें जिव्हार । कां चणे टाकोनि वानर । विश्वासोनि धरिती पैं ॥३१॥ कां वरिवरी बोले गोड मैंद[5] । परी आपुल्या कार्यासी सावध । तैसे राम आणि गोविंद । विश्वासोन वधावे ॥३२॥ ऐकोनि प्रधानाच्या युक्ती । कंसास हर्ष न समाये चित्तीं । म्हणे तुमचे बुद्धीपुढें बृहस्पती । उणा मज वाटतसे ॥३३॥ तरी आतां पाठवावा कोण । नम्र बोलका विचक्षण । नाना युक्तींकरून । रामकृष्णां आणी जो ॥३४॥ प्रधान म्हणती पाठवावा अक्रूर । स्थिरबुद्धि परमचतुर । त्याच्या बोलें ते क्षणमात्र । न लागतां येथें येती पैं ॥३५॥ मग बोलावूनि अक्रूर । कंसें दिधलीं वस्त्रें अलंकार । म्हणे तुम्ही जाऊनि सत्वर । रामकृष्णा आणां येथें ॥३६॥ धनुर्याग मांडिला येथें । सांगावें नंदादि गौळियांतें । महोत्साह[6] पाहूनि मागुतें । गोकुळासी जाइजे ॥३७॥ आमुचा

१ कण. २ कांटा. ३ लोखंडाचा घण. ४ मर्मस्थान, काळीज. ५ लुच्चा मनुष्य. ६ मोठा समारंभ.

दिव्य रथ जाई घेऊनी । वरी बैसवीं रामचक्रपाणी । उदयीक सत्वर दोघांसी घेऊनी । यावें उत्साह पहावया ॥ ३८॥ आज्ञा वंदूनि अक्रूरें । घेऊनि निघाला त्वरें । म्हणे माझ्या सुकृततरुवरें[1] । वाढी आजि घेतली ॥३९॥ मनांत चिंता वाटे थोर । म्हणे कंस चांडाळ दुराचार । राम आणि यदुवीर । दोघे सुकुमार कैसे आणूं ॥४०॥ मागुती श्रीकृष्णचरित्र । अद्भुत आठवी मनांत । संहारिले दारुण दैत्य । केशी अघ बकादिक पैं ॥४१॥ श्रीकृष्णप्रतापापुढें देख । कंस काय बापुडें मशक । जगद्वंद्यासी आवश्यक । नेईन आतां निर्धारें ॥४२॥ आणिक चिंती एक अंतरीं । मद्विश्वास[2] हरि धरी कीं न धरी । हा कंससेवक म्हणोनि मजवरी । कोपेल काय जगदात्मा ॥४३॥ तो तरी सर्वात्मा सर्वसाक्षी । जो अनंत ब्रह्मांडचित्ता परीक्षी । भक्ताभक्तांचीं लक्षणें लक्षी । संकटीं रक्षी निजदासां ॥४४॥ म्हणे आजि धन्य माझे नयन । देखतील वैकुंठींचें निधान । पूर्णब्रह्म सनातन । मी पाहीन डोळेभरी ॥४५॥ जो दशशतमुखांगशयन[3] । मी त्याचे पदीं भाल ठेवीन । जो नीलग्रीवाचें[4] हृदयध्यान । चतुरानन[5] बाळ ज्याचें ॥४६॥ जो क्षीराब्धिवासी पूर्ण । ज्याचे वेदशास्त्रां न कळे वर्म । त्या हरीसी आजि क्षेम । देईन प्रेमें आवडीं ॥४७॥ जो निर्गुण निर्विकार । जो देशकालरहित अपार । तो गोकुळीं यादवेंद्र । डोळेभरी पाहीन मी ॥४८॥ नाना शास्त्रपद्धती । आग्रहें जो जो अर्थ भविती । तो हा एक जगत्पती । गोकुळामाजी अवतरला ॥४९॥ वेदांती परब्रह्म जें स्थापिती । तोचि हा क्षीराब्धिजापती । मीमांसक कर्में करिती । याचलागीं पावावया ॥५०॥ नैयायिक म्हणती ईश कर्ता । तोचि हा चतुरास्याचा[6] पिता । जो आदिमायेचा निजभर्ता । कर्ता हर्ता पाळिता जो ॥५१॥ कपिलमुनि सांख्यशास्त्री । प्रकृतिपुरुष विभाग करी । तोचि हा गोकुळीं पूतनारी । डोळेभरून पाहीन मी ॥५२॥ व्याकरणकार शब्द साधिती । योगसाधन पातंजल करिती । शैव ज्यासी शिव म्हणती । तोच यदुपति अवतरला ॥५३॥ वैष्णव म्हणती चक्रपाणी । शाक्ति गणेश वासरमणी । इच्छामात्रें हीं रूपें धरूनी । नंदभवनीं अवतरला ॥५४॥ दुरून अक्रूर गोकुळ देखत । साष्टांग घातलें दंडवत । म्हणे धन्य हे व्रजवासी समस्त । मुख पाहती हरीचें ॥५५॥ तों गोखुरामाजी चांगलीं । हरीचीं पाउलें उमटलीं ।

१ पुण्यरूपी वृक्षानें. २ माझा विश्वास. ३ दशशतमुख म्ह० शेषशायी. ४ शंकराचे. ५ ब्रह्मदेव. ६ ब्रह्मदेवाचा.

अक्रूरें घेऊनि ते धूळी । लाविली भाळीं आपुल्या ॥५६॥ जोडोनियां दोन्ही हस्त । चरणचाली अक्रूर चालत । कंठ जाहला सद्गदित । अश्रुपात वाहती ॥५७॥ पदमुद्रा उमटल्या जेथें । मागुती प्रणिपात करी तेथें । तों वृक्ष देखिले निजभक्तें । काय त्यांतें बोलत ॥५८॥ म्हणे धन्य धन्य तुम्ही वृक्ष । तुमच्या छायेसी बैसे कमलपत्राक्ष । जो भूतांतरात्मा कर्माध्यक्ष । सहस्राक्ष[1] शरण जया ॥५९॥ तों सायंकाळीं परतले गोभार । गोपाळांसहित यादवेंद्र । सवें ज्येष्ठ बंधु भोगींद्र । वाद्यगजर बहु होती ॥६०॥ गोरजधूळी दाटली बहुत । तेणें झांकिला अक्रूराचा रथ । नंदमंदिराजवळी अकस्मात । अक्रूर तेव्हां पातला ॥६१॥ अक्रूर नंदें देखोन । धांवोनि दिधलें क्षेमालिंगन । तों पातलें दोघेजण । शेष नारायण ते काळीं ॥६२॥ देखिला त्रिभुवननायक डोळां । नीलजीमूतवर्ण[2] घनसांवळा । रुळती आपाद[3] वनमाळा । गोरजें डंवरला[4] मुखचंद्र ॥६३॥ उदार श्रीमुख आकर्ण नयन । कुंडलांस शोभविती कर्ण । हरितनूच्या आश्रयें पूर्ण । अलंकार घवघविती ॥६४॥ अक्रूर यादवां वडील बहुत । देखोनियां श्रीकृष्णनाथ । चरण वंदावया धांवत । तों अक्रूरें दंडवत घातलें ॥६५॥ नेत्रीं चालिल्या विमलांबुधारा । ऐसें देखोनि परात्परसोयरा । अक्रूराचे कर धरोनि त्वरा । उठवोनि क्षेम दीधलें ॥६६॥ अक्रूराच्या गळां मिठी । दृढ घाली जगजेठी । रतिवरशत्रु[5] आणि परमेष्ठी[6] । त्यांसीही भेटी नव्हेचि ॥६७॥ निजभक्त जाणती ते गोडी । तेथ समाधि कायसी बापुडी । तीर्थव्रतांचिया कोडी । वरूनियां ओंवाळिजे ॥६८॥ क्षणक्षणां तो अक्रूर । कृष्णमुख न्याहळी सुंदर । धरी हरीचे चरण वारंवार । तृप्त नव्हेचि सर्वथा ॥६९॥ बळिरामासी नमून । अक्रूरें दिधलें आलिंगन । साक्षात् शेषनारायण । अवतारपुरुष भेटले ॥७०॥ अक्रूराचे दोन्ही हस्त । बळिराम आणि अच्युत । धरूनि प्रवेशले मंदिरांत । नंदासहित तेधवां ॥७१॥ यशोदेसी नमस्कारूनि अक्रूर । आसनीं बैसला सादर । सांगे मथुरेचा समाचार । सविस्तर आद्यंत जो ॥७२॥ नंदासी म्हणे अक्रूर । कंसें तुम्हांसी बोलाविलें सत्वर । बळिराम आणि यादवेंद्र । याग[7] पहावया चलावें ॥७३॥ धनुर्याग पाहूनि मागुती । सर्वेचि यावें गोकुळाप्रती । उदयीक उगवतां

१ इंद्र. २ निळा. जीमूत म्हणजे मेघ; त्याप्रमाणें आहे वर्ण ज्याचा असा श्रीकृष्ण. ३ पायांपर्यंत. ४ माखला, आच्छादला. ५ शिव. ६ ब्रह्मदेव. ७ धनुर्याग.

गभस्ती । अतिसत्वर निघावें ॥७४॥ तों नंदयशोदा बोलत । मथुरेसी नेतां कृष्णनाथ । तेच क्षणीं आमुचा प्राणांत । होईल जाण अक्रूरा ॥७५॥ श्रीकृष्णाचा करावया घात । कंस अहोरात्र जपत । अक्रूरा तूं आमुचा परम आप्त । पाहें बरवें विचारूनि ॥७६॥ अक्रूर हांसोनि बोलत । तुमचे दृष्टीं हें बाळ दिसत । परी कृतांतासही शिक्षा निश्चित । कृष्णनाथ लावील पैं ॥७७॥ श्रीहरि बोले ते समयीं । अंतरीं भय धरूं नका कांहीं । चला मथुरेसी लवलाहीं । गौळी घेऊनि समागमें ॥७८॥ न लागतां एक क्षण । कंस तत्काळ मारीन । मुष्टिकचाणूरांचें मरण । बहुत जवळी पातलें ॥७९॥ कृष्णें पूर्वीं पराक्रम केले । ते नंदयशोदेंसी आठवले । थोर दैत्य संहारिले । अघ बक केशी प्रलंबादिक ॥८०॥ गोवर्धनपर्वत उचलिला । कालिया मर्दूनि अग्नि प्राशिला । आखंडल शरण आला । तोही देखिला सकळिकीं ॥८१॥ हा सर्वदा असे निर्भय । त्यासी कळिकाळाचें नाहीं भय । बुद्धीचा प्रवर्तक यादवराय । गोष्टी ते मानली समस्तां ॥८२॥ अक्रूर म्हणे प्रातःकाळीं । निघावे नंदादि सर्व गौळी । गोकुळांत मात प्रकटली । कीं वनमाळी जातो उद्यां ॥८३॥ तों उगवला वासरमणी । स्नानसंध्यादि भोजन सारूनी । राम आणि चक्रपाणी । सिद्ध जाहले तेधवां ॥८४॥ दिव्य रथ अक्रूरें साजिला । गौळियांचा मेळा निघाला । गोरसकावडी ते वेळां । भरोनि घेतल्या कंसभेटी ॥८५॥ यशोदा आणि रोहिणीतें । नमस्कारिलें रामें रमानाथें । हात जोडूनि म्हणती माते । जाऊन येतों पुढती ॥८६॥ यशोदा म्हणे जगजेठी । आतां कैंची तुझी भेटी । स्नेहाचे उमाळे उठती पोटीं । स्तनीं पान्हा फूटला ॥८७॥ तूं जातोसी मनमोहना । मी आतां न ठेवीं आपुल्या प्राणा । माझ्या राजीवनयना मनरंजना श्रीहरे ॥८८॥ माझे सांवळे कान्हाई । जगन्मोहने कृष्णाबाई । तुझे गुण आठवूं किती काई । मिती नाहीं तयांते ॥८९॥ विश्वरूप दाविलें वदनीं । गोवर्धन उचलिला चक्रपाणी । द्वादश गांवें महाअग्नी । तुवां गिळूनि रक्षिलें ॥९०॥ नंदजी बुडाले यमुनाजळीं । तूं घेऊनि आलासी वनमाळी । सर्पें गिळिलें शक्तिस्थळीं । तेथें रक्षिलें पाडसा ॥९१॥ ब्रह्मांड नायका मी तुझी जननी । म्हणतां लाज वाटते मनीं । माता बंधु भगिनि । तूंचि माझी श्रीरंगा ॥९२॥ ऐसें बोलोनि

१ सूर्य. २ यमास देखील. ३ इंद्र. ४ समुदाय. ५ कमलासारखे नेत्र आहेत ज्याचे अशा कृष्णा. ६ गणती. ७ भयंकर अग्नि. ८ देवीच्या वनांत.

यशोदा। हृदयीं धरिलें परमानंदा। म्हणे महमोहना गोविंदा। परतोनि येईं लौकरी ॥९३॥ मातेचिया चरणांवरी। मस्तक ठेवीत मुरारी। माया म्हणे पूतनारी। उपेक्षा केली माझी तुवां॥९४॥ तों गोपिका आल्या धांवत। दोहीं करीं हृदय पिटित। एक पडती मूर्च्छागत। थोर प्राणांत ओढवला ॥९५॥ धरणीवरी एक लोळती। एक दीर्घ स्वरें हांका देती। एक अवनीं[१] कपाळ आपटिती। प्राणांतगती ओढवली ॥९६॥ एक म्हणती गेला सांवळा। आतां अग्नि लावा गे गोकुळा। अगे गोकुळींचा प्राण चालिला। प्रेतकळा[२] पातली ॥९७॥ अहा अक्रूरा चांडाळा परियेसीं। अकस्मात कोठून आलासी। अहा गोकुळींचा प्राण नेतोसी। निर्दय होसी तूं साच ॥९८॥ सकळ गोकुळींच्या हत्या। अक्रूरा पडती माथां। नेऊं नको कृष्णनाथा। इतुके आतां आम्हांसी देइजे ॥९९॥ तुझें नाम ठेविलें अक्रूर[३]। परी तूं हिंसक निर्दय थोर। बहूत जाहलासी कां क्रूर। परम निष्ठुर तूं होसी ॥१००॥ तों रामकृष्ण रथावरी। बैसोनि चालिले झडकरी। रथापुढें येवोनि व्रजनारी। आडव्या पडती धरणीये ॥१॥ एक अक्रूरापुढें पदर पसरून। म्हणती आम्ही अनाथें भिकारी दीन। करी आजी कृष्णदान। कीर्ति त्रिभुवनीं भरूं दे ॥२॥ अक्रूरा देखतां घेऊन माती। गोपी आपुल्या मुखीं घालिती। म्हणती मनमोहना यदुपती। न भेटसी आतां तूं ॥३॥ ऐसें देखोनि त्या अवसरा। अष्टभाव[४] नावरती अक्रूरा। नयनीं चालिल्या अश्रुधारा। प्रेम देखोनि गोपीकांचें ॥४॥ म्हणे धन्य धन्य यांचें प्रेम। यांहीं वश केला पुरुषोत्तम। जें निर्विकार परब्रह्म। नामरूपातीत जें ॥५॥ गोपींच्या शोकास नाहीं पार। जैसा वनासी निघतां रघुवीर। पाठीं लागलें अयोध्यानगर। तैसेंच येथें जाहलें ॥६॥ जीवनाविण मत्स्य[५] जैसे। गोकुळींचे लोक तळमळती तैसे। यशोदेसी मूर्च्छा येतसे। धांवतसे रथापाठीं ॥७॥ माझिया विसांविया जगज्जीवना। मुख पाहूं दे जगन्मोहना[६]। आला मज प्रेमाचा पान्हा। पाजूं कोणा सांग पां ॥८॥ माझे सांवळे कान्हाई। उभी गे राजसे कृष्णाबाई। तुजवेगळ्या दिशा दाही। ओस मज वाटती ॥९॥ कृष्णा मज परी[७] झाली कैसी। तान्हें बाळ टाकूनि परदेशीं। माता जाय सहगमनासी। गति तैसी मज झाली ॥११०॥ कीं कांटेवनांत

१ भूमीवर. २ निर्जीव दशा. ३ क्रूर नव्हे तो अक्रूर. ४ स्वेद रोमांचादि आठ भाव. ५ मासे. ६ सर्व जगताला भुरळ घालणाऱ्या. ७ गति, प्रकार.

आंधळे जातां । सांगाती टाकून जाती अवचितां । तैसें मज केलें कृष्णनाथा । पुन्हा मागुता न भेटसी ॥११॥ ऐका पद्मपुरींचें संमत । राधा तेथें आली धांवत । रथापुढें येऊनि त्वरित । ध्यान हरीचें विलोकिलें ॥१२॥ हरिस्वरूपीं लावूनि नेत्र । हृदयीं सांठविला यादवेंद्र । मग कृष्णचरणीं ठेविलें शिर । झालें थोर नवल पैं ॥१३॥ जैसें उदकीं मिळे लवण । तैसी राधा गेली अदृश्य होऊन । हरिरूपीं झाली लीन । दुसरेपण हरपलें ॥१४॥ थोर जाहला चमत्कार । राधा हरिरूप जाहली साचार । गोपी तटस्थ समग्र । वानिती भाग्य राधेचें ॥१५॥ नाना साधनें योगी साधिती । त्यांसीही ऐसी नव्हे गती । धन्य धन्य राधा पुण्यमूर्ती । हरिस्वरूप जाहली ॥१६॥ असो हरि म्हणे अक्रूरा । आतां रथ चालवी सत्वरा । तरीच या गोपिका सुंदरा । मागें दूरी राहती ॥१७॥ रथ घडघडिला समीरगतीं । क्रमूनि मागें टाकिला जगती । तेव्हां मूर्च्छा येऊनि गोपिका पडती । हांका देती कृष्णामागें ॥१८॥ कपाळ पिटूनि फोडिती हांका । अहा कमलावरा[2] वैकुंठनायका । आपुले हातें गोपिका । वधूनि जाई आतांचि ॥१९॥ आतां केव्हां देखों पुढती । एक हातें केश तोडती । रथ क्रमीत जात क्षितीं । दृष्टीं पाहती सुंदरा[3] ॥१२०॥ म्हणती प्राणसखया वनमाळी । तुझा वियोगानल[4] परम जाळी । एक म्हणती रथाजवळी । धांवूनि जाऊं चला गे ॥२१॥ अक्रूरासी घालूनि कृष्णाची आण । रथ आणावा वेगें परतोन । नेदी तरी बळेंचि हिरोन । आणूं मनमोहन आतांचि ॥२२॥ आम्ही आहों इतुक्या सुंदरी । अक्रूर एकला काय करी । तों रथ गेला बहुत दूरी । विकळ[5] नारी पडियेल्या॥२३॥ म्हणती वेधका[6] परमपुरुषा। तुजविण ओस दाही दिशा । क्षीरसागरहृदयविलासा । जातोसी कैसा टाकूनि ॥२४॥ चारी ध्वज आणि कळस । रथ उतरतां सखल भूमीस । न दिसे कांहीं निराश । थोर गोपींस जाहलीसे॥२५॥ अवघ्या गोपी आकांत करित । गोकुळा परतल्या स्फुंदत । एक म्हणती अग्नि त्वरित । लावा आतां गोकुळा ॥२६॥ऐशा शोक करित सुंदरी । प्रवेशल्या यशोदेच्या मंदिरीं । तों यशोदा म्हणे ते अवसरीं । माझा श्रीहरि दावा गे॥२७॥ यशोदा मंदिरांत हिंडे रडत । म्हणे आतां मज कैंचा गे कृष्णनाथ । तो वैकुंठनाथ समर्थ । टाकून यथार्थ मज गेला ॥२८॥

---

१ सोवती. २ लक्ष्मीपते. ३ गोपिका. ४ वियोगरूप अग्नि. ५ मूर्च्छित. ६ चित्तास ओढ लावणाऱ्या.

सकळ गोपी यशोदेचे कंठीं । घालिती तेव्हां दृढ मिठी । शोक केला तो न माये सृष्टीं । न वर्णवेचि कोणातें॥ २९ ॥ शुकें वर्णितां हे कथा । सद्गद् कंठ जाहला तत्त्वतां । शुकासी जाहली जे अवस्था । ते वर्णिता मज न ये । । १ ३ ० ॥ आणि सद्गद् जाहला परीक्षिती । ढळढळां नयनीं आश्रु वाहती । म्हणे श्रीकृष्ण वेधकमूर्ती । त्याचीच कीर्ति सांगा पुढें ॥ ३ १ ॥ असो यशोदा सांगे गोष्टी । सख्यांनो घर लागतें गे पाठी । आतां माझा जगजेठी । पुन्हां दृष्टीं पडेना ॥ ३ २ ॥ कृष्णाचीं जीं बाळलेणीं । टाकिलीं गोपीपुढें आणूनी । हरीचीं खेळावयाचीं खेळणीं । हृदयीं धरूनि माय रडे॥ ३ ३ ॥ वाघनखें पदकमाळा । पाहूनि शोक करिती वेल्हाळा ।[2]आपाद गळ्याच्या वनमाळा । सदनीं ठेविल्या ठायीं ठायीं ॥ ३ ४ ॥ हरीची घोंगडी चांगली । दाशियांप्रति मोतीं ओंविलीं । चिमणीच हरीची मुरली । ऐकतां हारिली चित्तवृत्ती ॥ ३ ५ ॥ हरीचा चिमणा पीतांबर । शिदोरींचे जाळें सुंदर । शिरीचीं पिच्छें परिकर । करींचा वेत्र रत्नजडित ॥ ३ ६ ॥ वनमाळांचे ठेविले जे भार । त्या सुवासें दाटलें मंदिर । माया म्हणे पूर्वकर्म घोर । आड आलें बळेंचि ॥ ३ ७ ॥ पूतना शोषून अघ बक मारिला । कालिया मर्दून अग्नि प्राशिला । गोवर्धन नखाग्रीं धरिला । शक्रही आला शरण ज्यासी ॥ ३ ८ ॥ गर्ग नारदादि मुनिजन । मज क्षणक्षणां सांगती येऊन । हें क्षीरसागरीचें निधान । तुझे पोटीं अवतरलें ॥ ३ ९ ॥ ऐसें सांगती क्षणक्षणां । परी सत्य न वाटे माझिया मना । दशावतारींच्या दिव्य रचना । क्रीडता दाविल्या हरीनें॥ १ ४ ० ॥ पूर्णब्रह्म सांवळें । म्यां पायांवरी घेऊन न्हाणिलें । आपल्या पदरें अंग पुशिलें । वैकुंठपतीचें नेणतां ॥ ४ १ ॥ पूर्ण अवतार श्रीकृष्णनाथ । उखळी बांधिला न कळत । जळोन जावोत गे माझे हात । जाहल्यें भ्रांत मायेनें ॥ ४ २ ॥ ब्रह्मादिकांची[3] आराध्यमूर्ती । त्यासी मी पाठवी वनाप्रती । गुरें राखाविलीं निश्चितीं । अपराधा[4] मिती नाहींच ॥ ४ ३ ॥ ज्यासी वर्णितां भागलीं दर्शनें[5] । त्यासी ये रे जा रे म्हणे । ठकलें ठकविलें जगज्जीवनें । महिमा नेणें अद्भुत ॥ ४ ४ ॥ हरीविण गृह दिसते गे थोर । जीवनेंविण[6] जैसें कासार[7] । कीं प्राणेंविण शरीर । दीपाविण मंदिर जेवीं ॥ ४ ५ ॥ ऐसा खेद करीत गौळणी । प्रवेशल्या आपुल्या सदनीं । संसारकृत्य करितां चक्रपाणी । गीतीं गाती सर्वदा ॥ ४ ६ ॥ दळितां कांडितां मंथनं[8]

१ लहापणीचे दागिने. २ पायांपर्यंत लोंबणाऱ्या. ३ पूज्य. ४ गणती. ५ शास्त्रें. ६ उदकावांचून ७ तळें. ८ घुसळतां.

करितां । गाई दुहितां पोलख हालवितां । रांधितां जेवितां उदक पितां । गीत गाती हरीचें ।।४७।। करितां सेडासंमार्जन । रंगमोळा घालितां आणितां जीवन । हिंडता करितां गमनागमन । गीत गाती हरीचें ।।४८।। जागृतीं सषुप्तिं आणि स्वप्नीं । ध्यानीं मनीं आसनीं । सर्वदा वेधल्या हरिचरणीं । वृत्ति निमोनि गेलिया ।।४९।। एकी गौळणी यमुनाजीवना । घेऊनि येत आपुल्या सदना । तो अंतरीं आठवला यादवराणा । वेदपुराणां वंद्य जो।। १५०।।हरिरूपीं वृत्ति वेधली । गृहा जावें हे विसरली। कृष्णरूपीं वृत्ति मुराली । तेथेंच जाहली समाधिस्थ ।।५१।। घरा आली ते नितंबिनी । परी मन गेलें कष्णरूप होऊनी । जिकडे विलोकित कामिनी । तिकडे चक्रपाणी दिसतसे ।।५२।। पंचप्राणांचेनि आधारें । यथान्याय शरीर वावरे । गोपी वेधली याद-वेंद्रें । कांहीं दुसरें दिसेना ।।५३।। चराचर वरदळभाव । विसरोनियां गेलें सर्व । पूर्णब्रह्मानंद माधव । अद्वय एक संचरला ।।५४।।उसणें मागावया गौळणी । प्रवेशलीसे जिचे सदनीं।तों अंतरीं आठवला मोक्षदानी । पुराणपुरुष श्रीकृष्ण।।५५।।मन वेधलें हरिपायीं । म्हणे सखे उसना कृष्ण देई । आतांच आणून लवलाहीं । देईन तुझा निर्धारीं।।५६ ।। तंव ते बोले अवला । सखे मथुरेस कृष्ण गेला । दोघींजणींचियां डोळां । पूर लोटती अश्रूंचे।।५७।।लेंकुरें वासरें घर। अवघेंचि दिसें कृष्णाकार ।तों एक म्हणे सुंदर। सये पुढें यदुवीर नये कीं।।५८।।प्राक्तनाची विचित्र गती । त्याहीवरी स्त्रीदेहाची बुंथी। कोठें जातां नये निश्चितीं । पराधीन जिणें हें ।।५९।। पुन्हां न भेटे कमलानायक । सये क्षणिक नरदेह देख । अंतरीं आठवतें हरीचें मुख । निष्कलंक चंद्र जैसा ।।१६०।। सये हरीविण विलासभोग । तोचि केवळ भवरोग । हरिकृपेंविण योगयाग । सर्व व्यंग दिसतसे ।।६१।। ऐशी गोपिकांची भक्ति । गणिता न गणवे शेषाप्रति । असो इकडे त्रिभुवनपति । मथुरापंथें जातसे ।।६२।। मागें गौळियांचे भार । रथ वेगें चालवी अक्रूर । तों तमारिकन्येचें तीर । पुढें देखिलें तेधवां ।।६३।। कृतांतभगिनीचें जीवन । उल्लंघून गेला जगज्जीवन । पैलतीरीं सर्व गौळीजन । करावया स्नान उतरले ।।६४।। रथ सोडूनि अक्रूर । स्नानास चालिला सत्वर । रथीं शेष आणि यादवेंद्र । दोघे तैसेंचि बैसले ।।६५।। परतोनि पाहे अक्रूर ।

१ पाळणा. २ सारविणें. ३ रांगोळ्या. ४ जाणें येणें. ५ उपसर्ग, त्रास. ६ जीव आणि ईश्वर यांचें ऐक्य.

तों दोन्ही मूर्ती दिसती सुंदर । एक घनश्याम एक गौर । शशिमित्र[1] ज्यापरी ॥६६॥ कीं विष्णु आणि शंकर । कीं बृहस्पति आणि वज्रधर[2] । कीं राम आणि सौमित्र[3] । तैसे दोघे दीसती ॥६७॥ अक्रूर मनीं करी विचार । म्हणे दोघेही अत्यंत सुकुमार । धाकुटें वय दिसती किशोर । मी तों सत्वर यांसी नेतों ॥६८॥ परम द्वेषी कंस सत्य । जपे दोघां करावया घात । तेथें जरी जाहलें विपरीत । तरी कैसें करावें ॥६९॥ मज हें संकट मोठें पडिलें । शेवटीं काय होईल तें नकळे । ऐसा चिंताक्रांत ते वेळे । अक्रूर जळीं प्रवेशला ॥१७०॥ सचिंत जाहला भक्तराणा । बुडी देऊनि करी अघमर्षणा[4] । तों जीवनीं देखिलें जगज्जीवना । विश्वमोहना गोविंदा ॥७१॥ चतुर्भुज चक्रपाणी । पहुडलासे शेषशयनीं । जो मायाचक्रचालक मोक्षदानी । विश्वंभर परमात्मा ॥७२॥ नाभिकमळीं परमेष्ठी[5] । घडीत ब्रह्मांडांच्या कोटी । नाना अवतारांच्या घिरटीं । स्वयें घेत परमात्मा ॥७३॥ मत्स्यकूर्मादि अवतार । तेथींचीं चरित्रें दिसतीं फार । श्रीकृष्णरूपें कंसासुर । आकळूनियां मारिला ॥७४॥ मुष्टिकचाणूरादि दैत्य । मल्ल मारिले परमाद्भुत । शिशुपाल आणि वक्रदंत । जरासंघ पाडिला ॥७५॥ भौमासुर बाणासुर । निर्दाटिले[6] कौरवांचे भार । मागुती होऊनि तदाकार । स्वरूपीं स्वरूप संचरलें ॥७६॥ अक्रूर पाहे आत्मदृष्टीं । तों कृष्णरूप दिसे सर्व सृष्टी । हरिनखीं दिसती ब्रह्मांडकोटी । अंत न कळे पाहतां ॥७७॥ अद्भुत प्रताप देखोन । अक्रूर करिता जाहला स्तवन । म्हणे हे कृष्ण हे मधूसूदन । हे जगज्जीवन सुखार्णवा ॥७८॥ हे कृष्णा सर्वव्यापका । हे कृष्णा त्रिभुवननायका । निरुपाधिका निरंजना ॥७९॥ हे कृष्णा अनंतचरणा । हे कमलदलाक्षा अनंतवदना । हे विरूपाक्षहृदया अनंतनयना । भक्तपालना श्रीहरि ॥१८०॥ अनंत शिरें अनंत उदरें । अनंत नामें अनंत चरित्रें । अनंत हस्त मुखांतरें । भोक्ता तूंच पैं ॥८१॥ तुझे स्मरणीं जे सादर । तेचि पावले पैलपार । त्याहीं जिंकिला संसार । जे तत्पर भजनीं तुझ्या ॥८२॥ जे हरि तुझें नाम गाती । त्यांचे पाय धरावे पुढती । तेच पावले उत्तमगती[7] । अभेदस्थिति जयांची ॥८३॥ हरि तुझें दिव्य नाम । हेंचि साधन परम सुगम । तेचि शुचिष्मंत[8] शुद्ध

१ चंद्र आणि सूर्य. २ इंद्र. ३ लक्ष्मण. ४ पापाचा नाश. ५ ब्रह्मदेव. ६ मारिले. ७ मुक्ति. ८ पवित्र.

परम । सूर्य जैसा तेजस्वी ॥८४॥ रामकृष्ण यादवपती । हीं नामें जे सदा घेती । जैसा अग्नि शुचिष्मंत अहोराती । तैसेंच निश्चिती भक्त तुझे ॥८५॥ तुझी अनन्य भक्ति करितां । जरी [१]कर्मलोप जाहला अवचिता । त्यालागीं प्राप्त होय अनंता । सनकादिकांचें ठेवणें ॥८६॥ जें भक्तांचें सत्कर्म राहत । तें न्यून पूर्ण करित । ऐसा कृपाळु भगवंत । उणें पडो न देसी ॥८७॥ जो तुज अनन्य शरण । त्याचे कोटी अपराध क्षमा करून । पुढती हिरोनियां मन । आपुले पदीं ठेविसी ॥८८॥ जे [२]सर्वकर्मबहिर्भूत । परी तुझे नामीं आवडी बहुत । ते तुज अत्यंत आवडत । जैसे अपत्य एकुलतें ॥८९॥ कर्म करितां विधिनिषेध बहुत । कर्म करितां व्याकुळ होत । परी तुझ्या एक्या नामें समस्त । होय कृतार्थ श्रीहरि ॥१९०॥ तिष्ठतां उठतां बैसतां । निद्रा करितां जातां येतां । तुझें नाम जगन्नाथा । जपतां हरती सर्व दोष ॥९१॥ विप्र वैश्य शूद्र । स्त्रिया अत्यंज समग्र । तुझें नाम जपतां निरंतर । पावन होती सर्वही ॥९२॥ ऐसा हरि तुझा महिमा । त्या तुज शरण मी पुरुषोत्तमा । पुराणपुरुषा निरुपमा । नामा अनामातीत तूं ॥९३॥ अक्रूराचा संशय फेडिला । कृष्ण पूर्णब्रह्म समजला । मायापडळ[३] ते वेळां । विरोन गेलें समस्त ॥९४॥ पूर्णब्रह्मानंद जगजेठी । इच्छामात्रें घडी मोडी सृष्टी । तो कंसा वधील हे गोष्टी । अपूर्व कांहीं नव्हेचि ॥९५॥ अक्रूर घाली नमस्कार । सद्गद जाहलें अंतर । तैसाच निघाला बाहेर । तों रथीं तोचि बैसला ॥९६॥ प्रत्यक्ष शेष[४] आणि रमेश[५] । घवघवीत दिसती अवतारपुरुष । भक्तांलागीं लीलाविलास । दावावया अवतरले ॥९७॥ संध्यादि कर्म सारूनि सत्वर । रथाजवळी आला अक्रूर । तों गदगदां हांसे श्रीधर । म्हणे कां हो उशीर लागला ॥९८॥ काय अपूर्व देखिलें जळीं । तें सांगावें आम्हांजवळी । ऐसें बोलतां वनमाळी । अक्रूर जाहला सद्गदित ॥९९॥ धांवोनि धरिलें कृष्णचरण । [६]आसुवें क्षाळिलें[७] हरिपद पूर्ण । कृष्णें आलिंगिला उचलोन । निजकरें नयन पूसिलें ॥२००॥ अक्रूर म्हणे पुराणपुरुषा । सच्चिदानंद हरि सर्वेशा । तुझा महिमा वेदशेषां । न वर्णवेचि कदाही ॥१॥ तेथूनि रथ निघाला वेगेंशीं । सत्वर आले मथुराप्रदेशीं । [८]उपवनीं राहिलें ते दिवशीं । नंदगौळियांसमवेत

१. नित्यकर्म न करणें. २ कर्मं न करणारे. ३ मायेचा पडदा. ४ शेषावतारी बलराम. ५ लक्ष्मीपति श्रीकृष्ण. ६ अश्रूंनीं. ७ धुतले. ८ बागेत.

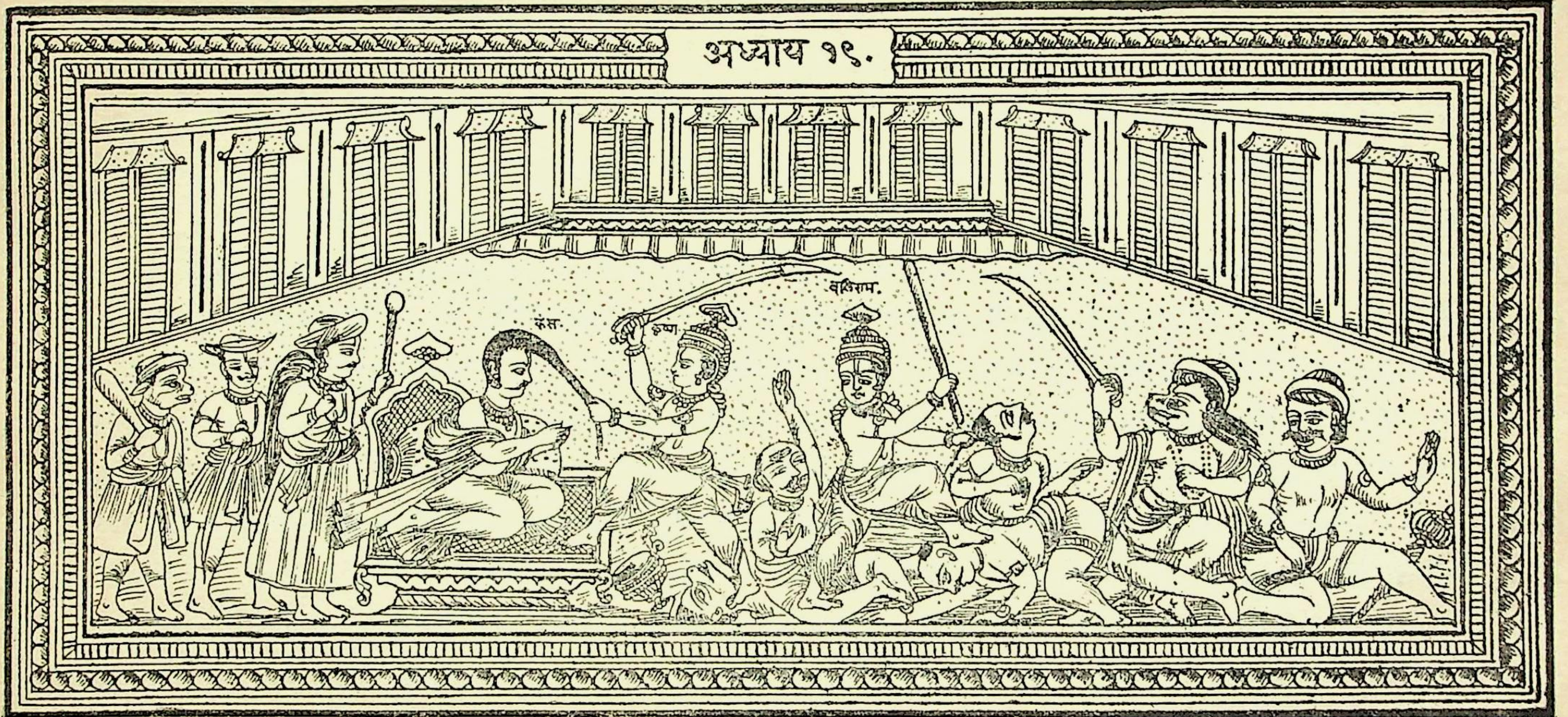
॥२॥ अक्रूर म्हणे यादवेंद्रा । रहावया चला माझिया मंदिरा । मी दासानुदास तुझा खरा । मज उद्धरीं श्रीरंगा ॥३॥ म्यां अनंतजन्मीं तप केलें । तें एकदांचि फळास आलें । जन्माचें सार्थक जाहलें । परब्रह्म सांवळें पाहिलें म्यां ॥४॥ तरी स्वामी इंदि[१]रावरा । चलावें माझिया मंदिरा । ऐसें ऐकतां परात्परसोयरा । काय बोले तेधवां ॥५॥ कंसास मारिल्या-विण जाणा । मी न ये तुझिया सदना । राज्यीं स्थापीन उग्रसेना । बंदिशाळा फोडोनियां ॥६॥ आजिचे रात्रीं ये स्थानीं । आम्ही राहतों उपवनीं । तरी तुम्हीं पुढें जाऊनी । कंसालागीं सांगिजे ॥७॥ आज्ञा वंदोनि अक्रूर । प्रवेशला तेव्हां मथुरापुर । जैसा प्रकाशे [२]सहस्रकर । तैसी वार्ता गेली मथुरेंत ॥८॥ श्रीकृष्ण आला उपवना । ऐकतां आनंद भक्तजनां । परम भय वाटलें दुर्जना । चिंता बहुत प्रवर्तली ॥९॥ मागें बोलावें अति न्यून । समोर देखतां पळती उठोन । हें ग्रामसिं[३]हाचें लक्षण । तैसे दुर्जन मथुरेचे ॥२१०॥ हरिविजयग्रंथ कल्पद्रुम । जो निजभक्तांचे पुरवी काम । इच्छिलें फळ देत उत्तम । [६]मनोरम सर्वदा ॥११॥ ऐसा हरिविजयग्रंथ कल्पवृक्ष । येथें राहिला कमलपत्राक्ष । जो ब्रह्मानंद सर्वसाक्ष । भीमातटनिवासी जो ॥१२॥ ब्रह्मानंद कल्पद्रुम थोर । तेथें याचक अनन्य श्रीधर । मागे हेंचि निरंतर । सप्रेम भजन देई तुझें ॥१३॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरि वंशभागवत । प्रेमळ भक्त सदा परिसोत । अष्टादशाध्याय गोड हा ॥२१४॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीजगदीश्वरार्पणमस्तु ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥१८॥ ओंव्या ॥२१४॥

१ लक्ष्मीपति श्रीकृष्ण. २ सूर्य. ३ कुत्र्याचें. ४ दुष्टलोक. ५ इच्छा. ६ सुंदर.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय आत्मायारामा । उपाधिरहिता पूर्णब्रह्मा । मंगलरूपा मंगलधामा । पूर्णकामा सर्वेशा ॥ १ ॥ अमंगल हे माझी काया । मंगल नाम तुझें यदुराया । तें नाम हृदयीं लिहूनियां तूं स्वामिया पवित्र करीं ॥ २ ॥ जैसा कागद खरकटा जाण । त्यासी न शिवती सोंवळे ब्राह्मण । त्यावरी तुझें नाम करितां लेखन । मग पूजून हृदयीं धरिती हो ॥ ३ ॥ तैसें हें अमंगल शरीर । शुक्रशोणितमिश्रित अपवित्र । आस्थि मांस मळ मूत्र । येणेंकरून भरलेंसे ॥ ४ ॥ अनंत जन्मींच्या पापें घोळिलें । कामक्रोधलोभें खरकटलें । श्लेष्मदुर्गंधीचें ओतिलें । कृमीचें भरलें सदन हें ॥ ५ ॥ केवळ अस्थींची मोळी । शिरांनीं ठायीं ठायीं बांधिली । मांसरक्तें वरी लिंपिली । त्यावरी मढविली त्वचेनें ॥ ६ ॥ जो रजस्वलेचा विटाळ । सर्वांमाजी अमंगळ । त्या विटाळाचें फळ । वाढलें केवळ मलमूत्रें ॥ ७ ॥ ऐसें हें अमंगळ पाहीं । जरी तुझें नाम लिहिलें हृदयीं । मग यायेवढें पवित्र नाहीं । तुझें भजनीं लावितां ॥ ८ ॥ ज्यावरी मुद्रा करी राजेंद्र । तें पृथ्वीस वंद्य होय पवित्र । तैसा माझे हृदयीं तूं यादवेंद्र । राहोन पावन करीं कां ॥ ९ ॥ कागद अत्यंत मोलें हीन । परी मुद्रा उमटतां वंदती जन । तैसा मी अत्यंत दीन । करीं पावन यदुवीरा ॥ १० ॥ मुक्तमाळेसंगें तंतु । कंठीं घालिती भाग्यवंतु । कीं सुमनासंगें मोल चढतु । तैलास जैसें विशेष पैं ॥ ११ ॥ राजा बैसे सिंहासनीं । तो नमस्कारिजे थोरलहांनीं । माझी तनु चक्रपाणी । करीं पावन तैसीच ॥ १२ ॥ ब्रह्मानंदा यदुकुळटिळका । मी तुझ्या पायींच्या पादुका । परी त्या वंद्य सकळिकां । चरणप्रसादें तूझिया ॥ १३ ॥ असो अठरावा अध्याय संपतां । मथुरेसमीप कमलोद्भवपिता । उपवनीं राहिला तत्वतां । नंदगौळियांसमवेत ॥ १४ ॥ यावरी अक्रूर चालिला तेथून । प्रवेशला हो राजभवन । कंसरावयास करून नमन । सर्व वर्तमान सांगतसे ॥ १५ ॥ म्हणे घेऊन आलों जगज्जीवन । जो यादवकुळमुकुटरत्न । जो कां नरवीरपंचानन । विद्वज्जन वंदिती जया ॥ १६ ॥ जो त्रिभुवनवंद्य सर्वांसी आर्य । जो अज आजित अद्भुतवीर्य । परमतेजस्वी प्रतापसूर्य । तो यदुवर्य आणिला ॥ १७ ॥ तमारिकन्येच्या ह्रदाजळीं । जेणें कालिया रगडिला पायांतळीं । जेणें क्षणमात्रें पूतना शोषिली । तो वनमाळी

१ रवरवरूपीं रमणाऱ्या. २ रेत व रक्त यांनीं युक्त. ३ कफाचें. ४ किड्यांचें. ५ घर. ६ शिरा. ७ मोत्यांच्या माळेबरोबर. ८ राजाचें मंदिर. ९ डोहांतल्या पाण्यांत.

अध्याय १९.
कंस.
कृष्ण
बळिराम.

आणिला ॥ १८॥ तृणावर्त केशी अघ बक । प्रलंब धेनुक वधिले सवेग । जो निजभक्तहृदयारविंदभृंग । तो श्रीरंग आणिला ॥१९॥ तो कमळनाभ कमळपत्राक्ष । पद्मोद्भव आणि विरूपाक्ष । ज्यासी ध्याती तो सर्वसाक्ष । परमपुरुष आणिला ॥२०॥ आला ऐकोनि श्रीकृष्ण । दचकलें कंसाचें अंतःकरण । बुद्धि चित्त अहंकृति मन । कृष्णरूप जाहलें ॥२१॥ कंसासी लागलें हरिपिसें । पदार्थमात्र हरिरूप दिसे । आपुले अंतरीं श्रीकृष्ण भासे । हांक आवेशें फोडिली ॥२२॥ कृष्णरूप आसन वसन । कृष्णरूप दिसे भूषण । भोंवते सेवक स्वजन । दिसती कृष्णरूप ते ॥२३॥ स्नान करावया कंस । पडद[1]णी घेतां सर्वेश । उदकीं दिसे हृषीकेश । झालें मानस हरिरूप ॥२४॥ जेवावया बैसला अन्न । तों अन्नांत दिसे मनमोहन । कंसें हांक फोडिली दारुण । मुष्टि वळोन बोलत ॥२५॥ बहुत भोगिसी पुरुषार्थ । सोसीं एवढा मुष्टिघात । आवेशें भोजनपात्र फोडित । अन्न विखुरत चहूंकडे ॥२६॥ रागें कंस फिरवी नयन । म्हणे पाककर्त्यासी जीवें मारीन । अन्नामाजी मेळवूनि कृष्ण । माझा प्राण घेऊं पाहे ॥२७॥ प्राश[2]नास आणिलें उदक । तों उदकीं दिसे कमलनायक । कंसें पात्र भिरकावलें देख । हांक फोडूनी तेधवां ॥२८॥ हडपी[3] देत विडिया करूनी । कंसे पाहे विडी उकलूनी । म्हणे आंत मिळविला चक्रपाणी । तुमचे मनीं मरावें म्यां ॥२९॥ पुढें दाविलें दर्पण । आंत बिंबला नारायण । आरसा दिधला भिरकावून । सेवकजन हांसती ॥३०॥ भोंवते दैत्यांचे भार । म्हणे हे अवघेच दावेदार । आणा वेगीं म्हणे शस्त्र । तों शस्त्र हरिरूप दिसे ॥३१॥ शस्त्र भिरकाविलें धाकें । म्हणे कोठें माझे पाठिराखे । मुष्टिकचाणूरादिक सखे । कोठें गेले कळेना ॥३२॥ अंतःपुरामाजी प्रवेशला । तों हरिरूप स्त्रियांचा मेळा । हांक फोडूनि बाहेर आला । भयें घाबरला पळतसे ॥३३॥ भू-आप[4]-अनळ-अनिळ-निराळ । अवघा व्यापिला घननीळ । पदार्थमात्र जे ते सकळ । दिसतीं गोपाळस्वरूप पैं॥३४॥ ऐसें परम द्वेषेंकरून । लागलें कंसासी कृष्णध्यान । असो इकडे उपवनीं जगज्जीवन । काय करितां जाहला ॥३५॥ एक निद्रेंत क्रमिली र[5]जनी । सवेंच उगवला वासरमणी । नित्यनेम सारिला तेच क्षणीं । नंदा-

१ पंचा, लहान वस्त्र. २ पिण्यास. ३ पानदान बाळगणारा. ४ भूमि, उदक, अग्नि, वायु आणि आकाश. ५ रात्र.

दिकीं तेधवां ॥ ३६ ॥ कृष्णें दृढ बांधिली वीरगुंठी । पदकमुक्ताहार रुळती कंठीं । दिव्य रत्नें झळकतीं मुकुटीं । बाहुवटीं भूषणें ॥ ३७ ॥ वीरकंकणें मणगटीं । दशांगुळीं मुद्रिकांची दाटी । बळिरामासहित जगजेठी । रथावरी आरूढला ॥ ३८ ॥ मागें गौळियांचे भार । लागला वाद्यांचा गजर । मथुरेमाजी यादवेंद्र । निजबळें प्रवेशला ॥ ३९ ॥ तों रजक वस्त्रें धुवोनी । राजगृहा जात घेऊनी । त्यास म्हणे मोक्षदानी । वस्त्रें देईं आम्हांतें ॥ ४० ॥ तों त्याचा मृत्यु जवळी आला । तदनुसार तो बोलिला । म्हणे वस्त्रें कायसी तुजला । गोरसचोरा गौळिया ॥ ४१ ॥ तूं वनामध्यें गौळियांशीं । बळकटपणें झोंबी घेसी । तें येथें न चले मथुरेसी । जिवें जासी माझ्या हातें ॥ ४२ ॥ तुवां अन्याय बहुत केले । म्हणोनि कंसरायें आणविलें । ऐसें ऐकतां गोपाळें । नवल केलें तेथेंचि ॥ ४३ ॥ कंव घालोनि निजबळें । रजकाचें शिर छेदिलें । जैसें अरविंद खुडिलें । नखाग्रेंचि अवलीला ॥ ४४ ॥ वस्त्रें घेऊनि समस्त । गौळियां वांटी कृष्णनाथ । तों वाटेंत शिंपी भेटत । तंतुवाय नाम तयाचें ॥ ४५ ॥ तेणें वस्त्रें आणूनि ते वेळां । भावें पूजिला घनसांवळा । म्हणे ब्रह्मानंदा दीनदयाळा । कृपा करी मजवरी ॥ ४६ ॥ तों कुब्जा कंसदासी ते वेळां । दिव्य चंदन भरोन कचोळां । वाटे जातां देखे घनसांवळा । केवळ पुतळा मदनाचा ॥ ४७ ॥ तों कुब्जा विद्रूप दिसे बापुडी । कुरुप सर्वांगीं वांकुडी । परी हरिरूपीं तिनें गोडी । निजभावें धरिलीसे ॥ ४८ ॥ हेचि रामावतारींची मंथरा । कैकेयिची दासी द्वेषी रघुवीरा । रामें शापिली ते अवसरा । वक्र होईं सर्वांगीं ॥ ४९ ॥ मग ती लागली रामचरणीं । म्हणे वर देईं चापपाणी । राम म्हणे पुढें कंससदनीं । दासी होसी कुरूप तूं ॥ ५० ॥ मी कंसवधार्थ मथुरेसी येईन । तेव्हां तुज वाटेस उद्धरीन । असो तीस म्हणे जगज्जीवन । देईं चंदन आम्हांतें ॥ ५१ ॥ तों ती कुब्जा भावार्थें । चंदन लावी आत्महस्तें । अवलोकितां हरिमुखातें । सद्गद चित्तीं जाहली ॥ ५२ ॥ अंगीं चर्चूनियां चंदन । केलें हरीस साष्टांग नमन । कृष्णें तीस हातीं धरून । लाविला चरण शरीरा ॥ ५३ ॥ जैसा परीस झगटतां लोहातें । तत्काळ सुवर्ण होय तेथें । तैसी पावली दिव्य शरीरातें । अपांगपातें हरीच्या ॥ ५४ ॥ कीं उगवतां वासरमणी । अंधकार पळे मुळींहूनी । कीं कृष्णचंद्र उगवतां ते कुमुदिनी । विकासले

१ वीरासारखे घट्ट केश बांधणें. २ धोबी. ३ मिठी, झडप. ४ कमळ. ५ पाहाण्यानें. ६ कृष्णरूप चंद्र.

निजतेजें ॥५५॥ जैशा रंभा उर्वशी विलासिनी । तैसीच कुब्जा दिव्य पद्मिनी । हरिमुख न्याहाळित नयनीं । मंजुळवचनीं बोलत ॥५६॥ मीनके[2]तनमोहना मेघश्यामा । हिमनग[3]जामातमनविश्रामा । चाल आतां माझीया धामा । पूर्णकामा सर्वेशा ॥५७॥ हरि म्हणे कंस वधून । मग मी पाहीन तुझें सदन । ऐसें बोलतां नंदनंदन । कुब्जा गेली निज सदना ॥५८॥ तों फुलारी आला ते वेळां । तेणें हरिकंठीं घातल्या माळा । आवडीं नमीत पदकमळा । मिलिंद जैसा प्रीतीनें ॥५९॥ हरि पुसे लोकांसी वाटें । धनुर्याग दावा कोठें । तो आधीं अवलोकूं मग नेटें । जाऊं कंस मर्दावया ॥६०॥ गांवांत प्रवेशला श्रीपती । गोपी मथुरेच्या श्रवणीं ऐकती । सद्गद होऊन धांवती । यदुपति पहावया ॥६१॥ कित्येक जेवीत होत्या नारी । तैसाच करींचा कवळ करीं । वेगें धांवती सुंदरी । पूतनारि पहावया ॥६२॥ एक होती नग्न नहात । केशरकस्तुरीमिश्रित । चोखणी शिरीं घाशित । तैशीच धांवे ती गजगमना ॥६३॥ एक गोपी जंव कांडित । ऊर्ध्व गेला मुसळासहित हस्त । कानीं ऐकतांचि मात । धांवे त्वरित तैशीच ॥६४॥ एक दळीत होती सुंदर । कानीं ऐके आला यदुवीर । सांडूनि नाद घरघर । जाय श्रीवर पहावया ॥६५॥ भुलविल्या कृष्णवेधकें । पायीं घातलीं [6]कर्णताटंकें । चरणींचीं भूषणें सुरेखें । कर्णीं एकी घालिती ॥६६॥ अनवट जोडवीं पोल्हारें । कानीं बांधलीं एकसरें । कंठीं बांधलीं नेपुरें । वाळे पैंजण समस्त ॥६७॥ शिसफूल चंद्र बिजवरा । गुडघां बांधिती सुंदरा । घोंसबाळ्या परिकरा । चरणांगुष्ठीं गोंविती ॥६८॥ मोतियांची दिव्य जाळी । नेसत एक वेल्हाळी । नाकींचें मोतीं चरणकमळीं । घोटियाजवळी बांधिती ॥६९॥ एक काजळ मुखीं घालिती । कुंकुम डोळियांमाजी लेती । जांवडें मुखासी माखिती । हरिद्रा लाविती पायांसी ॥७०॥ कर्पूरें सुपारी घोळिली । एकीनें कर्णामाजी घातली । वेणीस विडिया तत्काळीं । एकी खोंविती त्वरेनें ॥७१॥ एक अर्धांगीं लेत कंचुकी । मुक्ताहार बांधी मस्तकीं । नेसतें वस्त्र हस्तकीं । धांवे एक घेऊनिया ॥७२॥ बालकें ठेवूनि शिंक्यावरी । कडिये घेतली घागरी । एक षट्चक्राचे माडीवरी । तेथूनि हरि लक्षित ॥७३॥ एक भक्तिच्या चौबारा । उभ्या राहिल्या सुंदरा । एक साधनाच्या मंदिरा- । वरी चढे वेल्हाळी ॥७४॥ एक ध्यानाचें गवाक्ष-

१ सुंदर स्त्रिया. २ मदनाला मोह पाडणाऱ्या. ३ शंकराच्या मनाला संतुष्ट करणाऱ्या. ४ घांस. ५ शिकेकाई. ६ तानवडें. ७ कुंकवाच्या रेघा किंवा बोटें. ८ गुडघ्यावर.

द्वार। त्या वाटे लक्षिती यदुवीर। एक लयलक्षाचें जाळंधर। त्यांतून पाहे जगदात्मा॥७५॥क्षणिक जाणून अंडाघडी। वेगें लावी प्रेमाची शिडी। वरी चढतां तांतडीं। पाहे आवडीं हरीतें॥७६॥ठायीं ठायीं गोपींचे भार। वर्षती सुमनांचे संभार। एक रत्नदीप घेऊनि सुंदर। ओंवाळिती पुराणपुरुषा॥७७॥मदनमनोहर मेघश्याम। देखतां गोपींस थोर संभ्रम। एक म्हणती कोटिकाम। ओंवाळावे यावरूनि॥७८॥एक म्हणती श्रीमुखावरून। सये जावें ओंवाळून। एक कामें विह्वळ पूर्ण। हरिवदन विलोकितां॥७९॥ असो धनुर्यागमंडपासमीप। आला चतुरास्याचा बाप। जो मायानियंता चित्स्वरूप। कर्ममोचक मोक्षदाता॥८०॥ तों कंसें कुटिलें केलें बंड। लोहधनुष्य ठेविलें प्रचंड। जैसें पूर्वीं त्र्यंबककोदंड। सीतावल्लभें भंगिलें॥८१॥ तैसेंचि गजास्यतातमित्रें। आकर्ण ओढूनि पंकजनेत्रें। लोहधनुष्य मोडूनि क्षणमात्रें। दोन शकलें केलीं पैं॥८२॥ तेथें होते दैत्य रक्षक। महा उन्मत्त मद्य-प्राशक। परमदुर्मती पिशितभक्षक। सहस्र एक धांविन्नले॥८३॥राजाज्ञा न घेतां गोवळें। बळेंचि लोहचाप मोडिलें। म्हणोनि अवघेचि लोटले। रामकृष्णांवरी पैं॥८४॥ऐसें देखोनि रामवनमाळी। कोदंडखंडें हातीं घेतलीं। दोघे उठले प्रतापबळी। कोण आकळी तयांतें॥८५॥जैसे अजांचे उभे असतां भार। निःशंक उठती दोघे व्याघ्र। कीं देखोनि वारणचक्र। जैसे मृगेंद्र चपेटती॥८६॥पूर्वीं निर्वाणोद्भवसुत मित्रकुमर। देखोनि पिशिताशनांचे भार। धांविन्नले जैसे प्रलयरुद्र। तैसेच दोघे उठावती॥८७॥ रणभैरव दोघेजण। दोन्हीं धनुष्यखंडें घेऊन। पाडिले दैत्यसमूह झोडून। गतप्राण सर्व जाहले॥८८॥समाचार कळला कंसातें। चाप मोडून झोडिलें दैत्यांतें। परतोनि गेले मागुते। उपवनीं रहावया॥८९॥कुंडमंडप विध्वंसिला। रक्षकांचा संहार केला। रजक गौळियें मारिला। कळिकाळा न भिती ते॥९०॥उपवनीं क्रमोनि रजनी। सवेंचि उदयाद्रीवरी येतां तरणी। नित्यनेम सारूनि ते क्षणीं। सिद्ध जाहले सर्वही॥९१॥ भोगींद्रे आणि यादवेंद्र। रथीं बैसले जैसे शशिदिनकर। मागें गौळियांचा भार। कृष्णबळें सबळ दिसे॥९२॥जैसा वृत्रासुरावरी पुरुहूत। युद्धा निघे त्रिदशांसमवेत। कीं मित्रकुलभूषण बंधूसहित। निघे वैश्रवणबंधु वधा-वया॥९३॥ कीं तारकासुरावरी कुमार। अंधकासुरावरी अपर्णावर। तैसाचि यदुकुलप्रतापदिनकर। कंस वधावया चालिला॥९४॥ प्रतापरुद्र दोघेजण। चालिले राजबिदीवरून। कंसासी सांगती चार जाऊन। येत कृष्ण तुझे भेटी॥९५॥ कंस म्हणे

१ झरोके. २ जगाची रचना. ३ उल्हास. ४ गजवदनाच्या पित्याच्या मित्रानें (श्रीकृष्णानें). ५ मांसभक्षक. ६ मारुति. ७ सुग्रीव. ८ सूर्य. ९ बलराम. १० सेवक.

कुवलयद्विप पाठवावा । कृष्ण मार्गीं येतांच कोंडावा । सांदीमाजी रगडावा । महानागें पायांतळीं ॥ ९६ ॥ ठायीं ठायीं दैत्यांचे थवे। बिदोबिदीं उभे करावे। आम्ही मुष्टिक चाणूरादिक आघवे। रंग मंडपीं बैसतों ॥ ९७॥ कुवलय महा हस्ती थोर। कृष्णास पाठविला समोर । सांदींत कोंडिला यदुवीर। गौळीभारासमवेत॥ ९८॥ कुवलयावरी बैसला जो दैत्य। तेणें गज लोटिला अकस्मात । गौळी झाले भयभीत। म्हणती हस्ती हा नाटोपे ॥ ९९॥ कृष्ण म्हणे गजकर्षकातें। मूर्खा गज काढी आणिका पंथें । तो म्हणे तुज गजपदाखालतें। घालोनियां रगडीन॥ १०० ॥ गुराखियाकपटबळें। वनीं महादैत्य मारिलें। तैसें कुवलयाशीं न चले। जवळीं आलें मरण तुझें ॥ १ ॥ तुवां पूतना शोषून मारिली। तृणावर्त मारिला अंतराळीं। गोवळ्या तुजलागूनि ये स्थळीं। बळिरामासहित मारीन ॥ २॥ कालिया आणि अघासुर । किरडूं मारूनि जाहलासी थोर । परी तुझा मृत्यु साचार । जवळी आजी पातला ॥३॥ बकासुरपक्षी मारिला । केशिया तो अश्व वधिला । ऐसें ऐकतां सांवळा। क्षोभला जैसा प्रलयरुद्र ॥४॥ म्हणे मशका तूं आणि हा गज । मत्कुणप्राय दिसती मज । आतांच क्षण न लागतां तुज। मृत्युपुरीस धाडीन ॥ ५॥ अंडजप्रभूपुढें अळिका। तैसा दिससी तूं कीटका। कीं मृगेंद्रापुढें अजा देखा। प्रताप बोले आपुला॥ ६ ॥ जातवेदासी म्हणे पतंग। तुज ग्रासीन मी समग्र। कीं श्रोत्रियापुढें मांग। आचार वर्णी आपुला ॥७॥ विष्टाभक्षक काक आपण। राजहंसा दावी शहाणपण। कीं निर्नासिक सौंदर्य पूर्ण। रतिवरासी दावित॥ ८॥ कीं महा उरगापुढें जाण। मूषक आला टवकारून। कीं लवणपुतळा म्हणे संपूर्ण। सिंधु प्राशीन क्षणमात्रें॥ ९॥ शुष्कतृणाचा पुतळा । कक्षे घालीन म्हणे वडवानला । त्याचे साहित्यासी कर्पूर आला। तैल घृत घेऊनियां ॥ ११०॥ रासभें दटाविला व्याघ्र । वृश्चिकें ताडिला खदिरांगार । तैसा अल्पायुसी तूं पामर । बहुत आगळें बोलसी ॥ ११॥ ऐसें बोलोनि सांवळा। गज शुंडादंडीं धरिला। दुजा हात कंठीं घातला। पिळोनि पाडिला उताणा ॥ १२ ॥ सवेंचि गज उठोनि ते वेळीं। शुंडादंडें हरीस आवळी। चपळ उसळे वनमाळी। पुच्छीं धरिलें गजातें॥ १३ ॥ गरगरां भोंवंडूनि ते वेळें। कुवलयासी भिरकाविलें। वरील दैत्य आपटूनि चूर केले। मृद्घटशकलें ज्यापरी॥ १४ ॥ मागुती गज सरसावूनियां। लक्षून आला यादवराया । दहा वेळां भिरकावूनियां । कृष्णनाथें दीधला ॥१५॥ मग शेवटीं धरिला चरणीं । निजबळें आफळिला

१ माहुतास. २ ढेंकणासारिखे. ३ गरुडासमोर. ४ अग्नीस. ५ गाढवानें. ६ मातीच्या मडक्याचे तुकडे. ७ आपटिला.

मेदिनी । निःशेष गेला चूर होऊनि । गतप्राण धरणीं पडियेला ।।१६।। ऐसा मारिला कुवलयहस्त । दोन्हीं मोडून घेतले दंत । लंबायमान सरळ दिसत । लोहार्गळा ज्यापरी ।।१७।। बळिरामें आणि गोपाळें । दोन्ही दंत दोघीं घेतले । विमानीं देव बैसोनि आले । कौतुक पहाती अंतरिक्षीं ।।१८।। हस्तिदंत दोघे घेऊन । पुढें चपेटती शेषनारायण । ठायीं ठायीं झोडून । दैत्यपाळे[1] पाडिले।।१९।।परम त्रिदायीत मल्ल बळें । बळिरामें बहूत आफळिले । ठायीं ठायीं प्रेतपुंज पाडिले । रक्तें वाहती बिदोबिदीं।।२०।। धडकत वाद्यांचा कल्लोळ । बिदोबिदीं पळती कंसाचे मल्ल । महाद्वारासी रामघननीळ । कंसाचिया पातले।।२१।। तों द्वारपाळ घेऊन येती शस्त्रें । समोर देखिले नवपंकजनेत्रें । हस्तिदंताघायें गात्रें । चूर्ण केलीं तयांचीं ।।२२।।हरिप्रताप पहातां तये वेळां।सकळ मल्लां पळ सूटला। रंगमंडपासी पातला । यादवराणा निजबळें।।२३।।कंस सभेसी बैसला आपण । तों अकस्मात देखिले दोघेजण । ते अद्‍भुत पंचानन[2] । कंसवारण[3] शोधूं आले ।।२४।। कीं ते कल्पांतसूर्य दोघेजण । पहाती सभा अवलोकून । कंसादिक खद्योत[4] पूर्ण । गेले झांकून तेधवां।।२५।।भोगींद्रें[5] सभा अवलोकी सकळिक । दिसती जेविं बैसलें मूषक[6] । तों धांवले नगरलोक । कृष्णमुख पहावया ।।२६।। आकर्ण नेत्र तनु सुकुमार । नीलजीमूतवर्ण सुंदर । गरुडपाचूचे गर्भ परिकर । काढूनि मूर्ति ओतिली।।२७।।जो पयोब्धिसुतेचा[7] वर । भक्तकैवारी त्रैलोक्यसुंदर । नरवीर श्रेष्ठ श्रीवर[8] । कंससभेत विराजे।।२८।।ब्रह्मानंद मुरोनि अवलीळा । तो हा ओतिला कृष्णपुतळा । दिव्य पदकें मुक्तमाळा । डोलती गळां हरिच्या ।।२९।।मुक्ताहार निर्मळ सुढाळ । हरिकंठीं दिसती जैसे इंद्रनीळ । सुहास्यवदन तमाळनीळ । कुंडलें ढाळ देताती।।१३०।। हरिमुख अवलोकिती डोळां । परी हरि कोणास कैसा भासला । निजभक्तांसी वाटला । कीं कैवारी आमुचा हा ।।३१।। कंसासी वाटलें केवळ । हा आपणासी न्यावया आला काळ[10] । मल्लांसी वाटला प्रळयकाळ । तो आम्हांसी न सोडी।।३२।। गोपींस कैसा दिसे मनमोहन । कीं कोटिकंदर्प मुखावरून । सांडावे हरीच्या ओंवाळून । पाहतां मन न धाये।।३३ ।।सजलजलदवर्ण तमाळनीळ । नंदादि गौळियां वाटे हा बाळ । संवगडे कृष्णाचे गोपाळ । त्यांस वाटे प्राणसखा ।।३४।। संत जे केवल ज्ञानार्क[11] । त्यासी वाटे वस्तु हे जगद्‍व्यापक । पूर्णब्रह्मानंद निष्कलंक । तोचि यदुकुळीं अवतरला

१ दैत्यांचे समूह. २ सिंह. ३ कंसरूप हत्तीला. ४ काजवे. ५ शेष (बळराम). ६ उंदिर. ७. लक्ष्मीचा. ८ लक्ष्मीपति. ९ शोभा. १० यम. ११ ज्ञानसूर्य.

॥३५॥ पृथ्वीचे जे नृप अभिमानी । त्यांसी शासनकर्ता वाटे चक्रपाणी । यादवांसी कुलभूषणमणी । जगद्वंद्य दिसतसे ॥३६॥ ऐसा अग्रजासमवेत अच्युत । देखतां द्वेषी[3] जाहले गर्वहत । जैसा सभेंत देखतां पंडित । मूर्ख समस्त दचकती ॥३७॥ कां जंबुक मिळोन बहुत । मागे पंचाननासी निंदित । तों मृगेंद्र उभा ठाके अकस्मात । मग वोबडी वळत मुखीं त्यांच्या ॥३८॥ तैसे कंस चाणूर मुष्टिक । भयभीत सभा सकळिक । म्हणती दाटून आणिला पावक । गृहा आपुल्या लावावया ॥३९॥ मुष्टिक चाणूर धैर्य धरून । श्रीरंगासी बोलती वचन । तुम्ही बहु झोंबी घेतां म्हणोन । आम्हीं कर्णीं ऐकिलें ॥१४०॥ तरी ये सभे बैसले सबळ मल्ल । जो वाटेल तुम्हांसी समतोल । त्यासी भिडा सभा सकळ । पाहील कौतुक तुमचें ॥४१॥ ऐकोनि हांसिजे जगन्नायकें । तुम्ही अवघीं दिसतां मशकें । ऐसें बोलोनि वैकुंठपालकें । चाणूर धरोनि ओढिला ॥४२॥ चाणूर बोले ते वेळीं । मजसीं भिडे हातोफळी । ऐसा मल्ल उर्वीमंडळीं । कोणीं नाहीं देखिला ॥४३॥ मल्लयुद्ध मांडिलें निष्टंक । भिडती चाणूर आणि कमलानायक । तों बळिरामें ओढिला मुष्टिक । महाक्रोधें तेधवां ॥४४॥ भुजेसी भुजा आदळती । करचरणग्रीवा पिळिती । एक एका उलथोनि पाडिती । एकमेकांसी तेधवां ॥४५॥ मुष्टिप्रहार प्रबळ वाजती । सप्तपाताळें दणाणिती । वर्मठावो लक्षिती । प्राण घ्यावया परस्परें ॥४६॥ मुष्टिकाचे हृदयीं ते वेळां । बळिरामें मुष्टिघात दिधला । सर्वेचि उचलोनि अवलीला । बळें आपटिला धरणीये ॥४७॥ जैसा पक्क[3] फणस पडतां अवनीं[4] । निःशेष जाय चूर होऊनि । तैसा मुष्टिक विदारोनि । गतप्राण तो केला ॥४८॥ मुष्टिकाचा प्राण गेला । ऐसें देखोनि घनसांवळा । चाणूर धरणीवरी आपटिला । प्राणास मुकला तेच वेळे ॥४९॥ उठोनि मल्ल अवघे पळती । नगरदुर्गावरून उड्या घेती । एक ब्रीदें सोडूनी पळती । शस्त्रें सांडती हातींचीं ॥१५०॥ तों शल आणि दुजा तोशल । धांवले कंसाचे सबळ मल्ल । ते कंसांतकें[5] तात्काळ । आपटूनियां मारिले ॥५१॥ आणिक आठजण ते वेळां । धांवले जीत धरूं म्हणती सांवळा । तें देखोनि बळिभद्र कोपला । आडवा आला आठजणां ॥५२॥ मिळाले आठ वारण । धरूं म्हणती रामपंचानन[6] । तितुक्यांशीं एक संकर्षण । करी भांडण चपळत्वें ॥५३॥ जैसीं तुंबिनीचीं[7] ओली फळें । भूमीस आपटितां होती शकलें । तैसे आठही आपटूनि मारिले । शेषा-

१ बळरामासह. २ शत्रू. ३ पिकलेला. ४ जमिनीवर. ५ श्रीकृष्णानें. ६ बळरामरूप सिंह. ७ भोपळीचीं.

वतारें तेधवां ॥५४॥ कंसास भय वाटे दारुण । म्हणे म्यां हे दोघे बोलावून । बळें जवळी आणिलें मरण । दोघे प्रळयाग्न दिसती ॥५५॥ दाटून दंदशूकें[1] खवळाविले । निजले सिंह जागे केले । तैसे हे दोघे पाचारिलें । आतां आटलें आयुष्यजळ ॥५६॥ तों वाद्यांचें घनचक्र ते वेळीं । कर्कश वाजे रणधुमाळी । त्या छंदें रामवनमाळी । नाचताती तेधवां ॥५७॥ ते दोघे रणपंडित । जैसे काळ आणि कृतांत । कीं मेरुमंदार निश्चित । सबळ तैसे दीसती ॥५८॥ कीं समुद्र आणि अंबरें[2] । कीं विष्णु आणि पिनाकधर[3] । कीं स्वामी[4] आणि वीरभद्र । वरदपुत्र शिवाचे ॥५९॥ किंवा अंगिरापुत्र[5] आणि पुरुहूत[6] । किंवा भार्गव आणि भार्गवजीत । जरासंधाचा जामात । त्या प्रकारें लक्षी दोघां ॥१६०॥ ऐसा कंस भयाभीत अंतरीं । सेवकांसी झडकरी आज्ञा करी । अरे या दोघांसी बाहेरी । नेऊनि घाला आतांचि ॥६१॥ वसुदेव देवकी जिवें मारा । गौळियांसमवेत नंद संहारा । यादव तितुके आधीं धरा । वध करा उग्रसेनाचा ॥६२॥ ऐसें ऐकतां जगज्जीवन । जैसा चंडभैरव येत उडोन । अकस्मात उचली वारण । तैसा श्रीकृष्ण धांविन्नला ॥६३॥ उंचस्थळीं कंस बसला । त्यावरी हरि जाऊन कोसळला । हस्तचपेटें मुकुट पाडिला । भूतळवटीं कंसाचा ॥६४॥ झोटीं धरून ते क्षणीं । बळें आंसडूनि पाडिला धरणीं । मुष्टिघात हृदयीं लक्षूनी । सबळबळें ओपिला ॥६५॥ कंसें डोळे वटारून । तेथेंचि तात्काळ सोडिला प्राण । अशुद्धाचे लोट पूर्ण । मुखावाटें चालिले ॥६६॥ पूर्ण उदार पूर्ण आनंदकंद । कंसासी दिधलें निजपद । भक्तांअभक्तां मुकुंद । एकाचि गति देतसे ॥६७॥ परीस पूजोनि लोह लाविलें । तें तत्काळ सुवर्ण जाहलें । एकें परिसासी मारिलें । लोहघन घेऊनियां ॥६८॥ तोही तत्काळ केला सुवर्ण । तैसा भक्तांअभक्तां जगज्जीवन । कोण्या प्रकारें तरी ध्यान । हरीचें सदा लागावें ॥६९॥ जैसी भृंगी[7] कीटकी आणित । ती ध्यानें तैसीच होत । तैसा कंस तरला निश्चित । हरिचिंतनेंकरूनिया ॥१७०॥ कामें तारिल्या गोपी समस्ता । भयें तारिलें मागधजामाता[8] । वृंदावनींच्या पाषाणलता । स्पर्शें उद्धरिल्या हरीनें ॥७१॥ परम बाळहत्यारी पूतना । तीस तारिलें करूनि स्तनपाना । ऐसा हा वैकुंठींचा राणा । समसमान सर्वांसी ॥७२॥ असो ऐसा मारिला कंस । अदितीकुमरां[9] जाहला उल्हास । धडकले दुंदुभींचे घोष । नादें आकाश कोंदलें ॥७३॥ दिव्य सुमनांचा

१ सर्प. २ आकाश. ३ शंकर. ४ कार्तिकस्वामी. ५ बृहस्पति. ६ इंद्र. ७ एका प्रकारची भ्रमरी. ८ मगधदेशींचा राजा जरासंध याचा जांवई कंस याला. ९ देवांस.

वर्षाव । वारंवार करिती देव । मथुरेंतूनि दुष्ट सर्व । उठोनियां पळाले ॥ ७४ ॥ जैसा हृदयीं ठसावतां बोध । सहपरिवारें पळती कामक्रोध । तैसा मथुरेसी येतां जगदंकुरकंद । दैत्य अवघेचि पळाले ॥ ७५ ॥ सुटतां श्रीकृष्णप्रभंजन[1] । दैत्यजलदजाळें[2] गेलें विरोन । कीं हरि उगवतां चंडाकिरण । द्वेषतम[3] निरसलें ॥ ७६ ॥ जैसें वेगळे निवाडितां हरळ । उरले शुद्ध तांदुळ । खोटें निवडितांचि सकळ । उरे केवल खरें नाणें ॥ ७७ ॥ तैसे मथुरेंतून गेले दुर्जन । उरले ते निजभक्त सज्जन । प्रजालोक मिळोन । हरीस शरण आले तेव्हां ॥ ७८ ॥ कंसाचें कलेवर ते वेळे । उग्रसेनाचे प्रधानें आणिलें । त्याहीं अग्नींत घातलें । संपादिलें उत्तरकर्म ॥ ७९ ॥ तत्काळ फोडिल्या बंदिशाळा । सोडून गौरविलें सकळां । उग्रसेनराजा आणिला । तोडिली श्रृंखळा तयाची ॥ १८० ॥ मातृजनक उग्रसेन । त्यासी कृष्णें करून नमन । सिंहासनीं बैसवून । छत्र धरिलें सुमुहूर्तीं ॥ ८१ ॥ झाला परम जयजयकार । नगर आनंदलें समग्र । यादवांचें उजळ वक्त्र । केलें तेव्हां मुकुंदें ॥ ८२ ॥ मग शेष आणि नारायण । सवें घेऊनि उग्रसेन । समस्त प्रजा ब्राह्मण । समागमें चालिले ॥ ८३ ॥ घेतलीं वस्त्रें अलंकार । लागला वाद्यांचा गजर । जेथें वसुदेवदेवकी सुंदर । तेथें सत्वर पातले ॥ ८४ ॥ शेष आणि यादवेंद्र । दोघीं साष्टांग घातला नमस्कार । वसुदेवदेवकीस गहिंवर । प्रेमपूर दाटला ॥ ८५ ॥ देवकीचे दोन्ही चरण । दृढ धरिती शेष जगज्जीवन । कृष्णासी हृदयीं धरून । स्फुंदस्फुंदोन रडे माया ॥ ८६ ॥ वनाहूनि आलिया सीतानाथ । प्रेमें कौसल्या वोसंडत । तैशीच देवकी हृदयीं धरित । वैकुंठपीठनिवासिया ॥ ८७ ॥ प्रेमपान्हा फुटला देवकीसी । क्षणक्षणां विलोकी हरिमुखासी । मागुती धरी हृदयासी । उकसाबुकशीं स्फुंदत ॥ ८८ ॥ माता म्हणे नीलोत्पलदलवर्णा । तुवां केलें नाहीं माझिया स्तनपाना । तुज न्हाणिलें नाहीं जगज्जीवना । करेंकरून आपुल्या ॥ ८९ ॥ तुज पाळणां नाहीं निजविलें । नाहीं दुग्धपान करविलें । जावळ नाहीं सरसाविलें । व्यर्थ आलें जन्मासी मी ॥ १९० ॥ असो आलिंगूनि घनश्यामा । माता भेटली बळिरामा । वर्णितां तेथींच्या संभ्रमा[4] । शेष उपरमा[5] पावेल हो ॥ ९१ ॥ भोगींद्र आणि यादवेंद्र । करिती वसुदेवासी नमस्कार । त्यांसीं न सांवरे गहिंवर । प्रेमपूर दाटला ॥ ९२ ॥ अवलोकितां दोघां पुत्रां ।

---

१ कृष्णारूप वायु. २ दैत्यस्वरूपी मेघसमूह. ३ द्वेषरूप अंधकार. ४ प्रेत. ५ समारंभास. ६ आनंद, संतोष.

धणी न पुरे वसुदेवाच्या नेत्रां । हृदयीं आलिंगिलें घनश्यामगात्रा । जो पंचवक्त्रांअगम्य ॥९३॥ वस्त्रें भूषणें अलंकार नाना । कृष्णें लेवविले दोघांजणा । आली वसुदेवाची दुजी अंगना । गोकुळाहूनि रोहिणी ते ॥९४॥ उग्रसेन भेटे जामाता । हृदयीं धरिली दृढ दुहिता । नंदादिका गौळियां समस्तां । वसुदेव देवकी भेटती ॥९५॥ गजरें मिरविती समस्त । देव पुष्पवर्षाव करित । तो सोहळा वर्णितां समस्त । बहुत ग्रंथ वाढेल ॥९६॥ तों गर्गमुनि आला अकस्मात । सवें घेतलें ऋषि बहुत । वसुदेवदेवकींसी म्हणत । व्रतबंध आतां करावा ॥९७॥ शेष आणि नारायण । दोघांचें आरंभिलें मौंजीबंधन । परम हर्षे उग्रसेन । फोडी भांडार तेधवां ॥९८॥ वस्त्रें द्रव्य अलंकार । द्विजांसी वांटी नृपवर । जो वेदशास्त्रां अगोचर । त्यांसी ब्रह्मसूत्र[3] घातलें ॥९९॥ यथासांग सोहळा । चारी दिवस पूर्ण जाहला । मग नंद निघाला गोकुळा । वसुदेवासी पुसोनियां ॥२००॥ हरीनें वंदिलें नंदातें । म्हणे आतां जावें गोकुळातें । इतके दिवस पाळिलें मातें । तें मी कदा विसरेना ॥१॥ आतां माझें स्मरण असों द्यावें । सुखें गोकुळीं नांदावें । नंद सद्गदित प्रेमभावें । काय बोलें तेधवां ॥२॥ तुज टाकूनि घननीळा । कैसा मी जाऊं गोकुळा । तुवां गोकुळीं वैकुंठपाळा । बहुत लीला दाविल्या कीं ॥३॥ काय काय आठवूं गुण । कोणत्या उपकारा होऊं उत्तीर्ण । आतां मी गोकुळासी जाऊन । काय सांगूं लोकांतें ॥४॥ तुज टाकून जातां श्रीपती[6] । लोक मज काळमुखा म्हणती । काय सांगावें यशोदेप्रती । ती प्राण देईल तुजविण ॥५॥ तुजविण गोकुळ सर्व ओस । तुजविण घर भणभणीत उदास । म्यां देहगेहांची सांडिली आस । काय ग्रामास जाऊं आतां ॥६॥ जैसा कीटककोसला जाय वाळून । तैशीं आम्ही होऊं दोघेजण । हरि तुजकारणें प्राण । देऊं आम्हीं जाण पां ॥७॥ हरि नंदासी म्हणे ते समयीं । हा खेद न करावा तुम्हीं कांहीं । मी असे तुमच्या हृदयीं । वियोग नाहीं सर्वथा ॥८॥ होऊन नंदाचें समाधान । गौळियांसमवेत परतोन । गोकुळासी चालिले अवघे जन । वर्णिती गुण कृष्णाचे ॥९॥ नंद पावला गोकुळा । गोपिकां गौळियां सकळां । सांगे मथुरेचा सोहळा । जो जो झाला वृत्तांत ॥२१०॥ समाचार समस्त ऐकूनि । तटस्थ झाल्या नितंबिनी । म्हणती परमपुरुष कैवल्यदानी । त्याची करणी कोणासी न कळे ॥११॥ माता यशोदा म्हणे सुकुमारा । मज टाकूनी गेलास मथुरापुरा । तूं परात्पर आदिसोयरा । भक्त-

१ अती आवड. २ महादेवास. ३ यज्ञोपवीत, जानवें. ४ समारंभ. ५ ऋणमुक्त. ६ कृष्णा. ७ शरीर, घर इत्यादिकांची. ८ आशा. ९ स्त्रिया. १० मोक्ष देणारा.

जनांचा पैं होसी ॥ १२ ॥ हरिचरणीं ठेवून मन । वर्तती गोकुळींचे जन । असो मथुरेंत जगज्जीवन । पाहतां जन सुखरूप ॥ १३ ॥ अक्रूरें आपुल्या मंदिरा । नेऊनि पूजिलें विश्वोद्धारा । सकळ मथुरेच्या सुंदरा । यादवेंद्रा न विसंबती ॥ १४ ॥ तयांचे मनोरथ परिपूर्ण । करीत वसुदेवनंदन । घरोघरीं हरीचें पूजन । करिती जन मथुरेचें ॥ १५ ॥ कुब्जेनेंही अतिप्रीतीं । मंदिरीं नेला जगत्पती । तिची देखोन प्रेमभक्ती । [2]भाळला श्रीपति तियेतें ॥ १६ ॥ भक्तांचें पूर्ण मनोरथ । कर्ता एक जगन्नाथ । ज्याची जैसी आवडी देखत । तैसाच होत तयांतें ॥ १७ ॥ कोणी पूजिती धरूनि कामना । कोणी अर्चिती जनार्दना । कोणी शरण येती चरणा । निजज्ञान मागावया ॥ १८ ॥ उद्धव आणि अक्रूर । हे हरीचे आवडते निरंतर । यांसी क्षणभरी श्रीधर । न विसंबेचि सर्वथा ॥ १९ ॥ एका पंक्तीस भोजन । एकाच मंदिरीं शयन । एकें ठायीं करिती क्रीडन । दोघांविण कांहीं न करीच ॥ २२० ॥ संपलें ग्रंथाचें पूर्वार्ध । जें समुद्राहून [3]अगाध । त्याहून विशेष उत्तरार्ध । बहुत गोड [4]अवधारा ॥ २१ ॥ संस्कृत[5]इक्षुदंडरस अपार । त्याची प्राकृत हे [6]वळिली साखर । सज्जनां गोड लागे निरंतर । निंद[7]करोगिष्टां नावडेचि ॥ २२ ॥ भागवत आणि हरिवंश । पद्मपुराणींचे इतिहास । मिळोनि ओतला सुरस । हरिविजयग्रंथा हा ॥ २३ ॥ हरिविजयग्रंथ पूर्ण । हेंचि आंब्यांचें सदा फळलें वन । पाडा आलें प्रेमेंकरून । भक्तजन सेविती हो ॥ २४ ॥ यासी शुकमुख लागलें । आवडीचे आढिये मुराले । संतजन सेवितां धाले । आनंदले परिपूर्ण ॥ २५ ॥ निंदक अभक्त जे वायस । मुखरोग आला त्यांचिया मुखास । जें परम दोषाविष्ट आसमास । सर्वदाही भक्षिती ॥ २६ ॥ ऐसे जे अभागी अभक्त । त्यांसी नावडे हरिविजयग्रंथ । तेथें अमृतफळें यथार्थ । नाना दृष्टांत जाणिजे ॥ २७ ॥ श्रीब्रह्मानंदकृपाकल्लोळें । हीं हाता आलीं अमृतफळें । श्रीधर म्हणे बहुत रसाळें । संतसज्जनीं सेविजे ॥ २८ ॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । परिसोत चतुर श्रोते पंडित । एकोणिसावा अध्याय गोड हा ॥ २२९ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ १९ ॥ ओंव्या ॥ २२९ ॥

१ स्त्रिया. २ वश झाला. ३ खोल. ४ श्रवण करा, ऐका. ५ संस्कृतांत असलेली कथा हाच उसाचा रस. ६ बनविली. ७ निंदक हेच रोगी यांना.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय कमललोचना कांचनांबरा । कमनीयरूपा कमलाधरा । कर्ममोचका किल्मिषहरा । अरिसंहरा कमठरूपा॥ १ ॥परमानंदा परमपुरुषा । परात्परा पयोब्धिवासा । पद्मजजनका परमहंसा । पंढरीशा परमात्मया ॥ २॥ गोपविहारा गोवर्धनोद्धारणा । गोपीवल्लभा गोपपाळणा । गोकुळपालका गोरक्षणा । गोरसचोरा गोविंदा ॥ ३॥ राधारंगा रासविहारा । राघवा रजनीचरसंहारा । रावणांतका राजेंद्रा । राजीवाक्षा ऋणमोचका ॥ ४॥ मकरकुंडला मणिमयहारा । मदनारिप्रिया मुरसंहारा । मंगलधामा मंदरोद्धारा । मणिकंधरा मनवेधका॥ ५॥ब्रह्मानंदा यदुकुळभूषणा । पुढें बोले ग्रंथरचना । मथुरेस जाऊन वैकुंठराणा । काय करिता जाहला॥ ६ ॥एकोणिसावे अध्यायीं कथन । कंस मारून केलें वंदिमोचन । त्यावरी जाहले मौंजीबंधन । मग नंद गेला गोकुळा ॥७॥ यावरी सुदामनामा ब्राह्मण । संकर्षण आणि कृष्ण । गुरुगृहाप्रति तिघेजण । विद्याभ्यासा चालिले ॥ ८॥ अवंतीनगरीमाजी जाण । महाऋषी नाम सांदीपन । जो शांत दांत ज्ञानी निपुण । चारी वेद मुखोद्गत॥ ९ ॥जो सर्वज्ञ परिपूर्ण । ज्यासी नाहीं ज्ञानाभिमान । जो वेदाज्ञा मानी प्रमाण । त्यासी शरण आधीं जावें ॥ १० ॥परदारा आणि परधन । येथें पराङ्मुखचि पूर्ण । जो कदा नुच्चारी परदोष गुण । त्यासी शरण आधीं जावें ॥ ११ ॥ जो सर्वज्ञ दयाळु उदास । जो सदाचारवृत्ति जैसा चंडांश । सर्वांभूतीं दया विशेष । त्यासी शरण आधीं जावें ॥ १२॥ जो तरोन दुसऱ्यासी तारिता होये । शिष्या जो ब्रह्मरूप पाहे । मानापमानीं चित्त सम राहे । त्यासी शरण आधीं जावें ॥ १३॥ आपण ज्यास विद्यादान केलें । ते शिष्य दुजिया शरण गेले । चित्त क्रोधें न खवळे । त्यासी शरण आधीं जावें ॥ १४॥जन झुगारिती निंदेचे पाषाण । पुढें केलें क्षमाओडवण । मनांत नुपजे द्वेष पूर्ण । त्यासी शरण आधीं जावें॥ १५॥पुत्राहूनि विशेष गाढें । शिष्यावरी प्रेम चढे । जो शिष्या न घाली सांकडे । त्यासी शरण आधीं जावें॥ १६॥ वर्ते आपुल्या वर्णाश्रममेळीं । न चाले कदा वांकुडे पाउलीं । सदा आत्मरूपीं वृत्ति रंगली । त्यासी शरण आधीं जावें ॥१७॥ पिंडब्रह्मांड नाशिवंत । आत्मरूप एक शाश्वत । हें जाणोनि सदा विरक्त । त्यासी शरण आधीं जावें॥ १८॥शरीरप्रारब्धें भाग्य आलें । अथवा

१ पीतांबरधारी श्रीकृष्णा. २ सुंदर स्वरूपाच्या. ३ पापहरण करणाऱ्या. ४ कांसवाचें रूप धारण करणाऱ्या. ५ संयमी. ६ सूर्य. ७ क्षमारूपी आडकाठी. ८ धर्माप्रमाणें.

अध्याय २०.
सादिपन.
कृष्ण
बळिराम.
सुदामा.

एकदांचि सर्व बुडालें । परी हर्षामर्षपंकें मन न मळे । त्यासी शरण आधीं जावें ।।१९।। पिपीलिका आणि कमलासन । इंद्र आणि दरिद्री दीन । राजा रंक अवघे समान । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२०॥ वैकुंठापासोनि नागलोकपर्यंत । भूताकृति ज्या ज्या दिसत । त्या त्या हरिरूप भासत । त्यासी शरण आधीं जावें॥२१॥जैसा नाना घागरी आणि एक रांजण । त्यांत भासे एक चंडकिरण । तैसें ज्यास न दिसत स्त्रीपुरुषभान । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२२॥ जो बोले जनीं हिंडे । परी ज्याची समाधि न मोडे । वादप्रतिवाद नावडे । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२३॥ पृथ्वीचे राजे भाग्यवंत । नित्य ज्याच्या दर्शना येत । परी मी थोर हा नुपजे हेत । त्यासी शरण आधीं जावें॥२४॥भाग्यवंताचें करावें स्तवन । दीनदुर्बळांचें हेळण[1] । हें ज्यापाशीं नाहीं लक्षण । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२५॥ प्रपंच जाहला किंवा नाहीं । हें स्मरण नसे कांहीं । जो बुडाला ब्रह्मानंदडोहीं[2] । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२६॥ इतुक्या लक्षणीं अलंकृत । त्यावरी गुरुभजनीं नित्य हेत । प्रेमभरें सदा डुल्लत । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२७॥ ज्यासी हरिकीर्तनीं आवडी । संतदर्शना घाली उडी । तीर्थक्षेत्रमहिमा न खंडी । त्यासी शरण आधीं जावें ॥२८॥ इतुक्या चिन्हीं मंडित पूर्ण । महाराज ऋषि सांदीपन । त्याच्या आश्रमापुढें शेषनारायण । लोटांगण घालिती ॥२९॥ सांदीपन करितां अनुष्ठान । तों कळलें आले रामकृष्ण । तात्काळ बाहेर आला धांवोन । सद्गद मन जाहलें ॥३०॥ जन्मादारभ्य[3] अनुष्ठानाचें फळ । घरा आला वैकुंठपाळ । ऋषीच्या नेत्रीं वाहे प्रेमजळ । धांवोनि घननीळ पाय धरी ॥४१॥ सांदीपनें कृष्णासी उचलून । हृदयीं धरिला मनमोहन । म्हणे बारे तुझें दुर्लभ दर्शन । ब्रह्मादि देवां समस्तां ॥३२॥ ऋषीनें बळिभद्रासी दिधलें क्षेम । सुदामा आलिंगिला सप्रेम[4] । आसनीं बैसवोनि विप्रोत्तम । वार्ता क्षेम पुसतसे ॥ ३३ ॥ हरीनें सांगितलें वर्तमान । स्वामींस आम्ही आलों शरण । तनमनधनेंसीं अनन्य । म्हणोनि चरण धरियेले ॥ ३४ ॥ सांदीपन म्हणे कृष्णनाथा । तूं जगद्गुरु जगत्पिता । तुझें नाम वदनीं गातां । सकळ दुरितें[5] संहरे ॥ ३५ ॥ तुवां हंसरूपें करून । उपदेशिला चतुरानन[6] । सनकादिकांसहि ज्ञान । उपदेशून उद्धरिलें ॥ ३६ ॥ तूं

१ निंदा. २ ब्रह्मरूप आनंदसमुद्रांत. ३ जन्मापासून आरंभलेल्या. ४ प्रीतीनें. ५ पाप. ६ ब्रह्मदेव.

मायानियंता हृषीकेशी । पूर्णब्रह्मानंद ज्ञानराशी । तो तूं मज शरण आलासी । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥३७॥ तूं सकळ देवांचा निर्मिता । अज अजित कर्ता हर्ता । त्या तुज देवकी माता वसुदेव पिता । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥३८॥ तूं निर्गुण निःसंग निर्विकारी । सदा तृप्त बाह्यांतरीं । तो तूं गोकुळीं करिसी चोरी । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥३९॥ तूं उर्ध्वरेता ब्रह्मचारी । महातापसी वंदिती शिरीं । तो तूं रासमंडळीं भोगिशी नारी । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥४०॥ तूं काळास शासनकर्ता । मायेनें बागुल आला रे म्हणतां । भयभीत होसी अनंता । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥४१॥ तुज जे अनन्यशरण । त्यांचें संकट वारिसी तूं भगवान । तो तूं यज्ञपत्न्यांस[1] मागसी अन्न । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥४२॥ तुवां त्रिविक्रमरूप[2] धरिलें । पूर्वी बलिदर्पहरण[3] केलें । त्या तुज मायेनें पाळण्यांत निजविलें । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥४३॥ योगयाग जे साधित । त्यांसी दर्शन देसी तूं अनंत । तो तूं गोवळ्यांसवें खासी भात । हेंचि आश्चर्य वाटतें ॥४४॥ मज द्यावयासी थोरपण[4] । आश्रमा आले शेष नारायण । लोकसंग्रहाकारण । गुरुभजन वाढवावया ॥४५॥ ऐका श्रोते हो सावधान । गुरुभक्तांचें कैसें लक्षण । परमात्मा आदिनारायण । तोही शरण गुरूसी रिघे ॥४६॥ जे तनमनधनेंसीं शरण । गुरुवचन ज्यांसी प्रमाण । न पाहती गुरूचे दोषगुण । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥४७॥ गुरु सांगती तेंचि आचरती । गुरुसमान आपण न म्हणती । दिवसेंदिवस चढे भक्ती । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥४८॥ गुरु हा केवळ ईश्वर । मजलागीं धरिला अवतार । ऐसा मनीं दृढ निर्धार । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥४९॥ मी एक जाणता सर्वज्ञ । गुरुसंनिध न मिरवी योग्यपणें । घडोघडी आठवी गुरुचरण । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५०॥ सकळ देवांहूनि आगळें । गुरुस्वरूप जेणें निर्धारिलें । मन गुरुपदींच लंपट[5] जाहलें । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५१॥ सारासार-विचार । गुरुमुखें ऐकती निरंतर । आवडे अद्वैतशास्त्र[6] कीं हरिचरित्र । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५२॥ गुरुवचनाकारणें सत्य । प्राण वेंचावया उदित[7] । तेथें धनाची कायसी मात । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५३॥ जें जें दिसे चराचर । तें तें गुरुरूप पैं पाहे निर्धार । गुरुवचनीं नुपजे तिरस्कार । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५४॥ गुरु सांगे जे हित गोष्टी । ते सदा धरी हृदयसंपुटीं । प्रवृत्तिशास्त्रावरी

१ ब्राह्मणस्त्रियांपाशीं. २ वामनरूप. ३ बळिराजाच्या गर्वाचें खंडण. ४ मोटेपणा. ५ मग्न. ६ वेदांतशास्त्र. ७ उत्सुक.

नाहीं दृष्टी। हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५५॥ गुरुनामस्मरणाचा ध्वज । अखंड उभारिला तेजःपुंज । गुरुसेवा करितां नुपजे लाज । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५६॥ अनुष्ठान गुरुमूर्तीचें ध्यान । पूजेचें मूळ तें गुरुचरण । गुरुनाममंत्र तें जपकारण । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५७॥ गुरुतीर्थ करी प्राशन । सदा गुरुगौरवगायन । हरिगुरुरूप देखे समान । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५८॥ माझें शरीर असो बहुकाळ । मज गुरुसेवा घडो निर्मळ । गुरुभेटीलागीं उतावेळ । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥५९॥ गुरुनिंदा ऐकतां जाण । बोटें घालूनि बुंजी कान । पुन्हां न पाहे त्याचें वदन । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६०॥ जारण-मारणअनुष्ठान । वादविवाद पैशून्य । कुटिलता निंदा नावडे मनांतून । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६१॥ अमुद्त प्रज्ञा जवळी असे । चातुर्यकला हृदयीं वसे । अंगीं सद्भाव विशेष दिसे । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६२॥ सर्वस्वेंसीं अति उदार । गुरुकार्यासी सदा सादर । लौकिकावरी नाहीं भार । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६३॥ जे देशीं वसे गुरुनाथ । तिकडून जरी आला मारुत । त्यासी क्षेमें द्यावया धांवत । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६४॥ सदा जपे सद्गुरुनाम । तेणें वितळे क्रोध काम । गेले लोभ मत्सर मोह भ्रम । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६५॥ नाना मतें कुमार्ग अनाचारी । तेथें न बैसे क्षणभरी । वेदाज्ञा वंदी जो शिरीं । हेंचि लक्षण शिष्याचें ॥६६॥ गुरुशिष्याचें लक्षण । सांगितलें बहु निवडून । हीं भूषणें लेइलीं संपूर्ण । त्याचें दर्शन दुर्लभ ॥६७॥ हीं चिन्हें अंगीं नसती । नसतेंच गुरुत्व भोगिती । सदा अंतरीं पापमती । त्यांची संगति न धरावी ॥६८॥ अंगीं नसे किंचित ज्ञान । परसंगें दाविती डोलोन । सरड तुकावी जैसी मान । त्यांची संगति न धरावी ॥६९॥ संतमूर्ति सदा निंदी । नसतेंचि शास्त्र प्रतिपादी । कुमार्ग दावूनि भोळे भोंदी । त्याची संगति न धरावी ॥७०॥ हरिचरित्रें पावन सर्वथा । म्हणे हें व्यर्थ काय गातां । मीच सर्वांत म्हणे जाणता । त्याची संगति न धरावी ॥७१॥ नावडे हरिकीर्तन कधीं । तीर्थक्षेत्रमहिमा उच्छेदी । मज पूजा म्हणे सर्वांआधीं । त्याची संगति न धरावी ॥७२॥ माझे शिष्य व्हा म्हणवोनि । भलत्यास आणी ओढोनी । नसतेंचि मंत्र सांगे कर्णीं । त्याची संगति न धरावी ॥७३॥ मद्यपी जैसा बडबडत । वाचाळ बळें भाविका

१ झांकी. २ चुगली, चहाडखोडरपणा. ३ बुद्धि, ज्ञान. ४ वारा. ५ भेट. ६ वेदांची आज्ञा. ७ सरडा.

गोवित । आपुलें अंगीं नाहीं प्रचीत । त्याची संगति न धरावी ।। ७४ ॥ शिष्यांसी सांगे दटावून । माझे करावें बरवें पूजन । नाहीं तरी तुम्हां शापीन । त्याची संगति न धरावी ।। ७५ ॥ म्हणे आम्ही ज्ञानी मुक्त । जाहलों सकळ कर्मातीत । वेदविरुद्ध तेंचि स्थापित । त्याची संगति न धरावी ॥ ७६ ॥ नाहीं इंद्रियांसी कदा शांती । जवळ काम क्रोध दुमदुमती । तरलों म्हणोनि लोकां सांगती । त्याची संगति न धरावी ॥७७॥ प्रत्यया न येतां श्रीरंग । लटकेंचि दावी वरतें सोंग । त्याचा न तुटे भवरोग[1] । त्याची संगति न धरावी ॥७८॥ सर्पाच्या माथां मणि दिसत । परी घेऊं जातां बहुत अनर्थ । तैसा तो जाहला जरी विद्यावंत । त्याची संगती न धरावी ॥७९॥ इतर संतांची निंदा करी । देखतां दुःख उपजे अंतरीं । चढला अहंकृतीच्या[2] गडावरी । त्याची संगति न धरावी ॥८०॥ ज्ञानहीन गुरु त्यजिजे । ऐसें गुरुगीतेचें वचन गाजे । दयाहीन देश देखिजे । तोही त्यजिजे सर्वथा ॥८१॥ स्नेहाविण बंधुवर्ग । दुर्मुखी स्त्रियेचा करिजे त्याग । तैसे जे दुष्ट दाविती कुमार्ग । त्यांचाही त्याग करावा ॥८२॥ शिष्य आचरती अधर्म । करिती व्यभिचारिक कर्म । ज्यांस नावरती क्रोध काम । तेही शिष्य त्यजावे।।८३॥ गुरु सांगे हितोपदेश । तो ज्यांस वाटे जैसें विष । गुरुहून म्हणती आम्ही विशेष । तेही शिष्य त्यजावे ॥८४॥ गुरुदेखतां दाविती मर्यादा । मागें सदा जल्पती[3] निंदा । स्वामीशीं प्रवर्तती[4] जे वादा । तेही शिष्य त्यजावे॥८५॥ असो जैसा पुत्र भ्रष्टला । तो सर्वी जैसा बहिष्कारिला । तैसा तो शिष्य आपुला । न म्हणावा कदाही ॥८६॥ म्हणोनि सद्गुरु एक सांदीपन । शिष्य ते शेषनारायण । जरी परीस लोह मिळती पूर्ण । तरीच सुवर्ण होय तेथें ॥८७॥ असो ज्याचे श्वासीं जन्मले वेद । त्यास गुरूनें काय करावा बोध । परी लोकसंग्रहार्थ गोविंद । दावी विशद[5] गुरुसेवा॥८८॥ चौसष्ट दिवसपर्यंत । गुरुगृहीं राहिला रमाकांत । चौसष्ट कला समस्त । अभ्यासिल्या श्रीरंगें ॥८९॥ चौदा विद्या चौसष्ट कळा । सकळ अभ्यासीत मेघसांवळा । जैसा करतळींचा आंवळा । तैशा विद्या आकळित॥९०॥ परी सर्वांत आत्मज्ञानें[6] । त्याविण सकळ कळा शून्य । ते आत्मकळा सांदीपन । श्रीकृष्णासी उपदेशी ॥९१॥ जो साधनचतुष्ट-

---

१ संसाररूपी रोग. २ अभिमानाच्या. ३ वडबड करितात. ४ उद्युक्त होतात. ५ शुद्ध. ६ मी कोण, आलों कोठूनकडून व करावयाचें काय यांचें ज्ञान.

यसंयुक्त । अनुतापी जो शिष्य विरक्त । तेथें ज्ञान सद्गुरुनाथ । सर्व ठेवी आपुलें ॥९२॥ भंगल्या घटांत जीवन । कायसें व्यर्थचि घालून । जैसी सुंदर राजकन्या नेऊन । षंढाप्रति दिधली ॥९३॥ म्हणोनि पूर्णपात्र जगज्जीवन । तो त्रिभुवनाचें सांठवण । त्यासी उपदेशी सांदीपन । निजज्ञान ऐका तें ॥९४॥ तिघे समोर बैसवून । सांदीपन वर्षे कृपाघन । म्हणे सर्वद्रष्टा तूं श्रीकृष्ण । दुजेपण नाहीं तुज ॥९५॥ तूं अज अव्यय निर्मळ । तुझिया स्वरूपा नाहीं चळ । जगडंबर पसारा सकळ । अविद्यामय लटकाची ॥९६॥ गुरूसी म्हणे श्रीकृष्ण । स्वरूपीं स्फुरण व्हावया काय कारण । वस्तु निर्विकार निर्गुण । तेथें त्रिगुण कां जाहले ॥९७॥ ऐकोनि श्रीकृष्णाचे बोल । ऋषीस येती सुखाचे डोल । ऐका तें निरूपण रसाळ । जे अधिकारी ज्ञानाचे ॥९८॥ ऋषि म्हणे हरि ऐक सावधान । तुझें तुजचि सांगतों ज्ञान । जैसें पयोब्धीचें क्षीर घेऊन । त्यासच नैवेद्य दाविजे ॥९९॥ तुवां पुसिलें स्फुरण कैसें । तरी स्वसुखीं असतां परमपुरुषें । अहं ब्रह्मास्मि[1] ध्वनि विशेषें । उठती झाली स्वरूपीं ॥१००॥ जैसी सागरीं उठे लहरी । तैसा ध्वनि उठला चिदंबरीं[3] । कीं पहुडला सुखशेजेवरी । तो जागा होय स्वइच्छें ॥१॥ मुळीं उठली जे ध्वनी । परमपुरुषापासूनी । प्रकृति म्हणती तिजलागूनि । आदिजननी ज्ञानकळा ॥२॥ जैसा दीप आणि ज्योती । कीं शातकुंभ[4] आणि कांती । कीं रत्न आणि कळा निश्चितीं । अभेदस्थिति न मोडे ॥३॥ कीं तरंग आणि नीर । कीं तंतु आणि वस्त्र । कीं धातु आणि पात्र । लोह आणि शस्त्र अभेद कीं ॥४॥ गूळ आणि गोडी अभेद । कीं वाद्य आणि नाद । कीं ओंकार आणि ध्वनी विशद । एकरूपें वर्तती ॥५॥ तैसी प्रकृति पुरुष निर्धारीं । अभेदरूप निर्विकारी । तिचे पोटीं इच्छाशक्ति सुंदरी । जाहली गुणक्षोभिणी ते ॥६॥ इच्छादेवी कर्णकुमारी । पुरुषसत्तें जाहली गरोदरी । सृष्टि करावी अंतरीं । अहंकृति धरिली तिणें ॥७॥ तीन्ही देव त्रिविध अहंकार । तिजपासोनि जाहले साचार । त्रिशक्तिस्वरूपें चतुर । तेच जाहली तींठायीं ॥८॥ सत्वगुणें[2] ज्ञानशक्ति जाहली । रजोगुणें क्रियाशक्ति विरूढली । तमोगुणें द्रव्यशक्ति बोलिली । तीन्ही नटली स्वरूपें ते ॥९॥ द्रव्यशक्तिआधारें तमोगुण । पंच विषय निर्मिले जाण । शब्द स्पर्श रूप रस गंध गुण । पंचतन्मात्रा याच पैं ॥११०॥ क्रियाशक्तीच्या

१ " मी ब्रह्म आहें " असें. २ सात्विक, राजस, तामस हे तीन गुण. ३ चैतन्यरूपी आकाशांत. ४ सोनें.

सहवासेंकरून। रजोगुण ठ्याला पंचकें तीन। ज्ञानेंद्रियपचंक पहिलें पूर्ण। कर्मेंद्रियपंचक दूसरें।।११।। प्राणपंचक तीसरें। आतां सत्वें ज्ञानशक्तिआधारें। अंतःकरणपंचक एकसर। ज्ञानमय ओतिलें ॥१२॥ ऐशीं पंच पंचकें विशेषें। तीं मिळालीं परस्परानुप्रवेशें। मग कर्दम[1] करून परमपुरुषें। दोन विभाग पैं केले ॥१३॥ उत्तम भाग तो हिरण्यगर्भ[2] केवळ। असार भाग विराट् विसाळ। पंचभूतात्मक निखिल। पिंडब्रह्मांड रचियेलें ॥१४॥ जैशी पाण्याची कोटी[3] फुटली। तेथें कोट्यावधि रेवाळ[4] जाहली। कीं अग्नि स्फुलिंगकल्लोळीं। बहुत जैसा पसरला ॥१५॥ कीं आकाशीं मेघ एक धार सोडी। त्याचे बिंदु होती लक्ष कोडी। अहंध्वनीसरिसे परवडी। जीव उठिले अपार ॥१६॥ जीवशिव हे दोन्ही पक्षी। बैसले या प्रपंचवृक्षीं। शिव पूर्णज्ञानी सर्वसाक्षी। जीव लक्षी विषयांतें ॥१७॥ तेणें जीवास जाहला भ्रम। विसरला आपलें निजधाम। चौऱ्यायशीं लक्ष योनिग्राम। हिंडतां कष्टी होतसे ॥१८॥ त्या जीवाची करावया सोडवण। श्रीकृष्णा तूं झालासी सगुण। तुझ्या कृपावलोकनेंकरून। जीव सकळ उद्धरती ॥१९॥ तूं सर्वांतीत सर्वश्रेष्ठ। तुजहूनि कोणी नाहीं वरिष्ठ। तुझ्या मायेचा खेळ उत्कृष्ट। हा जगडंबर पसारा॥१२०॥ स्थूळलिंग कारण महाकारण। विराट् हिरण्यगर्भ चालक पूर्ण। महत्तत्त्व मायेहून भिन्न। स्वरूप निर्वाण हरि तुझे ॥२१॥ जाग्रति स्वप्न सुषुप्ति तुर्या। सृष्टिस्थितिप्रलयसर्वसाक्षिणी माया। याहून स्वरूप तुझें यादवराया। वेगळेंचि जाण पां ॥२२॥ विश्व तैजस्य प्राज्ञ प्रत्यगात्मा। ब्रह्मा विष्णु रुद्र परमात्मा। यांहून वेगळा तूं आत्मारामा। यादवकुळटिळका॥२३॥ नेत्रकंठहृदयमूर्ध्नि। सूर्य ज्योतिर्लोकआदिकरूनी। महर्लोक ब्रह्मस्थानीं। यांस चक्रपाणि वेगळा तूं ॥२४॥ अकार उकार मकार। तीन्ही मिळोनि पूर्ण ओंकार। त्याहून स्वरूप तुझें निर्विकार। पूतनाप्राणशोषका ॥२५॥ रज सत्त्व तमोगुण। चौथा शुद्ध सत्त्व निरसोन। तूं सच्चिदानंद निर्वाण। कंसांतका श्रीरंगा॥२६॥ वैखरी मध्यमा पश्यंती परा। चहूं वाचांतीत क्षराक्षरपरा। तो तूं परात्परसोयरा। कालियामर्दना श्रीकृष्णा ॥२७॥ जारज[6] अंडज[7] उद्भिज्ज[8]। चौथी खाणी नांव स्वेदजें[9]। त्यांहूनि वेगळा तूं तेजःपुंज। गोपीमानसराजहंसा ॥२८॥ ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद। चौथा अथर्वण

१ मिश्रण. २ सूत्रात्मा. ३ कुपी. ४ कणरूप. ५ चार प्रकारच्या वाणी. ६ मनुष्य व पशु वगैरे. ७ पक्षी आदि. ८ वृक्ष, वेली इत्यादि. ९ ढेकूण वगैरे.

वेद प्रसिद्ध । त्यांहूनि वेगळा तूं ब्रह्मानंद । वृंदावनविलासिया ॥२९॥ स्थूळ प्रविविक्त[1] स्वरूपभाव । स्वरूपानंदादि भोग सर्व । त्यांहूनि वेगळा तूं स्वयमेव । गोवर्धनगिरिधरा ॥१३०॥ सलोकता[2] समीपता[3] । सरूपता सगुणसायुज्यता । त्यांहूनि वेगळा तूं तत्त्वतां । अघबघनाशका गोपाळा ॥३१॥ विजातिस्वजातिस्वगतभेद । त्यांहूनि वेगळा तूं जगदंकुरकंद । अज अजित तूं शुद्धबुद्ध । राधिकामानसमोहना ॥३२॥ जहल्लक्षण अजहल्लक्षण । तिसरें जहदजहल्लक्षण । त्याहून स्वरूप तूं निर्वाण । क्षीरसागरविहारिया ॥३३॥ द्वैत अद्वैत महाद्वैत । भू नीर अनळ अनिळ नभांतीत । तोचि पूर्णब्रह्म शाश्वत । कमलोद्भवजनक तूं ॥३४॥ तूं पंचविषयावेगळा । गंधविषय उर्वीपासून जाहला । याहूनि तूं निराळा । इंदिरावरा श्रीहरि ॥३५॥ रसविषय आपापासूनी । रूपविषय तेजस्थानीं । त्याहूनि वेगळा तूं मोक्षदानी । वैकुंठपुरनिवासिया ॥३६॥ स्पर्शविषय समीरीं । शब्दविषय जाहला पुष्करीं । याहूनि वेगळा तूं निर्विकारी । गोपीवसनहारका ॥३७॥ अन्नमय प्राणमय मनोमय । विज्ञानमय आनंदमय । पंचकोशाहून तूं अव्यय । जगद्वंद्या सर्वेशा ॥३८॥ अन्नापासून स्थूळदेह । तो कोश जाण अन्नमय । याहूनि वेगळा तूं निश्चय । गजास्यजनकप्रियकरा ॥३९॥ प्राण आणि अपान । व्यान समान उदान । हा प्राणमय कोश नव्हेसी तूं पूर्ण । अधुसुरनरकनाशना ॥१४०॥ वाचा पाणि पाद शिश्न गुद । मनसहित मनोमयकोश प्रसिद्ध । यांहूनि वेगळा तूं पूर्णानंद । गोपीकुचकुंकुमांगमर्दना ॥४१॥ श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा घ्राण । बुद्धिसहित विज्ञानमयकोश जाण । यांहूनि वेगळा तूं नारायण । श्रीकुचदुर्गविहारा ॥४२॥ सर्वांचें जें कां कारण । अविद्या चातुर्य अज्ञान । हा आनंदमय कोश तूं यासी भिन्न । गोरसचोरा गोपति ॥४३॥ त्याग अत्याग त्यागात्याग । त्यांहून परता तूं सारभाग । निर्विकार तूं अज अव्यंग । मुरलीधरा मनमोहना ॥४४॥ साकार साभास[4] आभास[5] । चौथें जाणिजे निराभास[6] । याहूनि पर तूं परात्पर हंस[7] । तृणावर्तप्राणहरणा ॥४५॥ अविद्यामय चारी प्रलय[8] । पांचवा केवळ ज्ञानमय । याहूनि वेगळा तूं अद्वय । गोपीनयनाब्जदिनेशा ॥४६॥ पिंडींच नित्य प्रळय ते निद्रा । मरणसम ते अवधारा । निद्राविरहित तूं यादवेंद्रा । समधीरा केशवा

१ हे चार आनंदभाव. २ वैकुंठवास. ३ जवळ राहाणे. ४ शरीरीं. ५ प्रतिबिंब. ६ बिंब. ७ परमात्मा. ८ नित्य, नैमित्तिक, महाप्रलय आणि आत्यंतिक हे चार प्रलय आहेत.

॥४७॥ महाप्रळय तें मरण । स्थूळदेह जाय नासोन । तूं षड्विकाररहित पूर्ण । जन्ममरणमोचका ॥४८॥ अस्ति जायते वर्धते । विपरिणमते अपक्षीयते । हे दामोदर यादवपते । याहून परतें स्वरूप तुझें ॥४९॥ विनश्यति विकार सहावा । षड्-विकाररहित तूं कमलाधवा । जगद्व्यापका तूं आदि सर्वा । मायाचक्रचाळका॥ १५०॥असो ब्रह्मांडींचा नित्य प्रळय पाहे। चारी युगें सहस्त्र वेळां जाय । तो एक दिन ब्रह्मयाचा होय । दानवशिक्षाकारणा ॥५१॥ याचप्रमाणें रात्रि निद्रा । परमेष्टी करी अवधारा । तों सृष्टि बुडे एकसरा । ऐक उदारा श्रीपाति॥५२॥ बत्तीस लक्ष गांवें चढे पाणी । इतुकें ब्रह्मांड जाय बुडो-नी । सप्त चिरंजीव शशितरणी । जाती लोपोनि सर्वेशा॥५३॥ मागुती ब्रह्मा जागा होत । यथापूर्वमकल्पयत । पुन्हा तसेंच रची निश्चित । तुझा सुत परमात्मया ॥५४॥ हा ब्रह्मांडींचा नित्यप्रळय जाण । ऐक महाप्रळयाची खूण । तेथें ब्रह्मादिकां संहरण । होय ऐक श्रीकरधरा ॥५५॥ आधीं अनावृष्टि शतसंवत्सर । तेणें होईल जीवसंहार । द्वादशार्क निरंतर । तपती तेव्हां शकटांतका॥५६॥सप्त सागर शोषून वडवानळ । जाळील सर्व उर्वीमंडळ । सप्त पाताळें जळतील। शेषमुखाग्नीनें सर्वेशा ॥५७॥ मग वारणशुंडेऐसी धार । मेघ वर्षतील शतसंवत्सर । पृथ्वीची राखाडी समग्र । विरेल प्रळयीं यादवेंद्रा ॥५८॥ त्या जळासी तेज गिळील । तेजासी प्रभंजन ग्राशील । त्या समीरासी निराळ ।क्षणें ग्रासील पद्मनाभा ॥५९॥ न-भासी ग्रासील तमोगुण । तम होय रजीं लीन । रज जाय सत्वीं मिळोन । कलमपत्राक्षा मुरारे॥ १६०॥ सत्व समावे महत-त्त्वांत । तेंही हारपे मूळमायेंत । मूळमाया पुरुषांत मिळत । वेदवंद्या माधवा ॥ ६१ ॥ पुरुष तोच ओंकार । माया तेच ध्वनि निर्धार । हे स्वरूपीं लीन होती साचार । तेंच निर्विकारस्वरूप तूं ॥६२॥ वैकुंठ कैलास क्षीरसागर । विरोनि जाहलें निराकार। तें स्वरूप हरि तूं साचार। आतां पुरे काय पूससी॥६३॥ऐसें सांगतां सांदीपन। समाधिस्थ जाहला जगज्जीवन। ब्रह्मानंदसागरीं लीन। ऋषीही जाहला तेधवां ॥६४॥ राहिलें गुरुशिष्यपण। राहिलें वेदांतनिरूपण । स्वरूपार्णवीं निमग्न। अवघे जाहले एकदांचि ॥६५॥ निरसोनि सकळ आधि । लागली केवळ अक्षय समाधि । हरपलीं मन चित्त बुद्धि । सर्व उपाधि विराली ॥६६॥ स्वानंदलहरी जिरवून । सावध जाहला सांदीपन । म्हणे हे कृष्ण वसुदेवनंदन । समाधि ग्रासोनि

१ पीडा

सावध होई ॥६७॥ राजीववत् नेत्र चांगले। हरीनें तेव्हां उघडिले। अष्टभाव अंगीं दाटले। वेदांसी न कळे जें कां ॥६८॥ मग उठोन पूतनाप्राणहरण। ऋषीस साष्टांग केलें नमन। हृदयीं दृढ धरी सांदीपन। मनमोहनासी तेधवां ॥६९॥ सकळ विद्यांमाजी मुकुटमणी। ते हे अध्यात्मविद्या रत्नखाणी। हे ब्रह्मविद्या नेणती ते प्राणी। नाना योनी भोगिती॥१७०॥आत्मविद्या नेणती मूढ। नरक भोगिती मूढ। नाना शास्त्रांचे कोवाड। काय व्यर्थ करूनियां ॥७१॥ जरी केलीं नाना तीर्थें। भस्म लाविलें शरीरातें। काय करून तपें। आत्मप्राप्ति नाहीं जों ॥७२॥ केलें जरी कोटि यज्ञ। मेरूइतकें सुवर्णदान। तरी आत्मप्राप्तीवांचून। प्राणी न तरती सर्वथा॥७३॥ तेणें केलें देहदंडन। पुराणपठण अथवा गायन। काय जटाभार राखोन। आत्मप्राप्तीवांचूनि ॥७४॥ असो संपूर्ण ब्रह्मविद्या। सांदीपन देत जगद्वंद्या। ज्याचें नाम घेतां सकळ अविद्या। तुटोन जाती क्षणमात्रें ॥७५॥ यावरी स्त्रियेसी सांदीपन। सांगें एकांतीं जाऊन। घरा आले शेषनारायण। यास सेवाकारण सांगूं नको ॥७६॥ आमचें पूर्वपुण्य समर्थ। घरा आला रमानाथ। हा त्रिभुवननायक समर्थ। यासी कार्य सांगूं नको ॥७७॥एके दिवशीं सांदीपन। करावया गेला अनुष्ठान। मागें आश्रमीं शेषनारायण। सुदामासहित बैसले ॥७८॥ तों घरांत गुरुपत्नी बोलत। सप्तदिन पर्जन्य वर्षत। काष्ठें नाहींत घरांत। कैसें आतां करावें ॥७९॥कानीं ऐकतांच ऐसें वचन। तत्काळ उठिले तिघेजण। शास्त्रपुस्तकें ठेविलीं बांधोन। अरण्याप्रति चालिले॥१८०॥ शुष्क काष्ठें मोडूनी। मोळया बांधोनि तिघांजणीं। आश्रमा परतले तेच क्षणीं। तों पर्जन्य पडिला असंभाव्य ॥८१॥ चहूंकडून दाटले पूर। वोहोळ गंगा भरल्या समग्र। तिघे मस्तकीं घेऊन काष्ठभार। तैसेच येती त्वरेनें ॥८२॥ सांदीपन आला आश्रमासी। तों न दिसती रामहृषीकेशी। मग पुसे स्वस्त्रियेसी। कोठें गेले राम कृष्ण ॥८३॥ कीं तुवां कांहीं सांगितलें कारण। तों ते ऋषिपत्नी बोले वचन। गृहांत काष्ठें नाहींत म्हणोन। मी बोलिलें स्वभावेंचि ॥८४॥ ऋषि म्हणे याच कार्यातें। उठोन गेले अरण्यपंथें। अहा मूर्खे वैकुंठपतीतें। काय कार्य सांगितलें॥८५॥परम नष्टा तुम्ही स्त्रिया। महाअशौचा निर्दया। वना धाडिलें यादवराया। अनर्थ थोर केला हो ॥८६॥ महानिर्दय स्त्रियांची जाती। कपटनाटकी असत्य बोलती। कार्याकार्य नोळखती। अहंमती भुलोनियां ॥८७॥

१ कमलाप्रमाणें. २ अतिश्रम. ३ श्रीकृष्ण. ४ सांदीपनगुरूची स्त्री. ५ पुष्कळ. ६ वोहळ, नाले. ७ अपवित्र. ८ गर्वानें.

अहा मूर्खे काय केलें । शेषनारायण वना धाडिले । बोलतां ऋषीच्या डोळां अश्रू आले । कंठ दाटला सद्गदित ॥ ८८॥ अरण्य-पंथें ऋषि जात । अष्टभावें सद्गदित । नाम घेऊन हांका फोडित । करुणाभरित हृदय जाहलें ॥ ८९ ॥ हे रामा हे कृष्णा । हे मुरहरे हे जनार्दना । हे कंसांतका मधुसूदना । कालियामर्दना कैटभारि ॥ १९० ॥ हे भक्तजनमानसराजहंसा । हे कृष्णा अविद्याविपिनहुताशा । हे वैकुंठपते रमाविलासा । कोणे वनीं पाहूं तूंतें ॥ ९१ ॥ अहा कमलपत्राक्षा श्रीरंगा । मनमोहना कोमलांगा । पुराणपुरुषा मम हृत्पद्मभृंगा । कोणें वनीं पाहूं तूंतें ॥ ९२ ॥ तो वर्षत घोर घन । दुरून येतां देखिला जगज्जीव-न । सवें सुदामदेव संकर्षण । काष्ठें घेऊन येती तिघे ॥ ९३ ॥ जैसी धेनु धांवे वत्स देखोन । तैसा धांवला सांदीपन । हरीच्या कंठीं मिठी घालोन । स्फुंदस्फुंदोन रडतसे ॥ ९४ ॥ कृष्णा तुज पूजिती योगीश्वर । आम्हीं माथां दिधले काष्ठभार । तैसेच आश्रमा आले सत्वर । उतरती भार काष्ठांचे ॥ ९५ ॥ तों ऋषिपत्नी बाहेर धांवत । हरीच्या कंठीं मिठी घालित । स्फुंदस्फुं-दोनि रडत । म्हणे अन्याय केला म्यां ॥ ९६ ॥ अहा वत्सा माझिया श्रीकृष्णा । कोमलगात्रा शतपत्रनयना[२] । म्यां न सांगतां पीतवसना । कां तूं गेलासी वनातें ॥ ९७ ॥ श्रीकृष्ण म्हणे ऐक माते । आम्हीं सेवा करावी भावार्थें । आम्हांसी थोर गुरुदा-स्यापरतें । आणिक कांहीं नावडे ॥ ९८ ॥ ज्यासी गुरुसेवा नावडे यथार्थ । काय जाळावा त्याचा परमार्थ । गुरुसेवेविण विद्या समस्त । अविद्या होती जाण पां ॥ ९९ ॥ जो कंटाळे गुरुसेवेसी । किडे पडले त्याच्या ज्ञानासी । जो स्वामीस आपुल्या द्वेषी । तो महानरकासी जाईल ॥ २०० ॥ तो साही शास्त्रें आला पढोन । तेणें केलें दान तप कीर्तन । त्यास देव जरी आले शरण । न करितां गुरुभजन तरेना ॥ १ ॥ काय कोरडा करून जप । व्यर्थ ध्यान खटाटोप । काय जाळावा त्याचा प्रताप । गुरुस्वरूप नाठवी जो ॥ २ ॥ सद्गुरूचें स्मरण न करी । नाठवी गुरुमूर्ति अंतरीं । तो बुडाला अघोरीं । चंद्रार्कवरी[३] दुरात्मा[४] ॥ ३ ॥ सद्गुरूचें नाम सांगतां । लाज येत ज्याच्या चित्तां । त्या चांडाळाचें मुख देखतां । सचैल[५] स्नान करावें ॥ ४ ॥ गुरुचरणीं म-न न ठेवितां । व्यर्थ काय चाटावी कविता । तो ज्ञान सांगे तें तत्वतां । मद्यपियाचें भाषण ॥ ५ ॥ असो कृष्णें गुरूचे गृहीं । आपार संपत्ति भरिली ते समयीं । जे शक्राचे येथें वस्तू नाहीं । ते ते आणून पुरवीतसे ॥ ६ ॥ वस्त्रें आभरणें धनाच्या राशी ।

१ अविद्यारूप अरण्याला दहन करणाऱ्या अग्ने. २ हे कमलनयना. ३ चंद्र व सूर्य हे दोघे असतील तोंपर्यंत. ४ दुष्ट. ५ वस्त्रासहित.

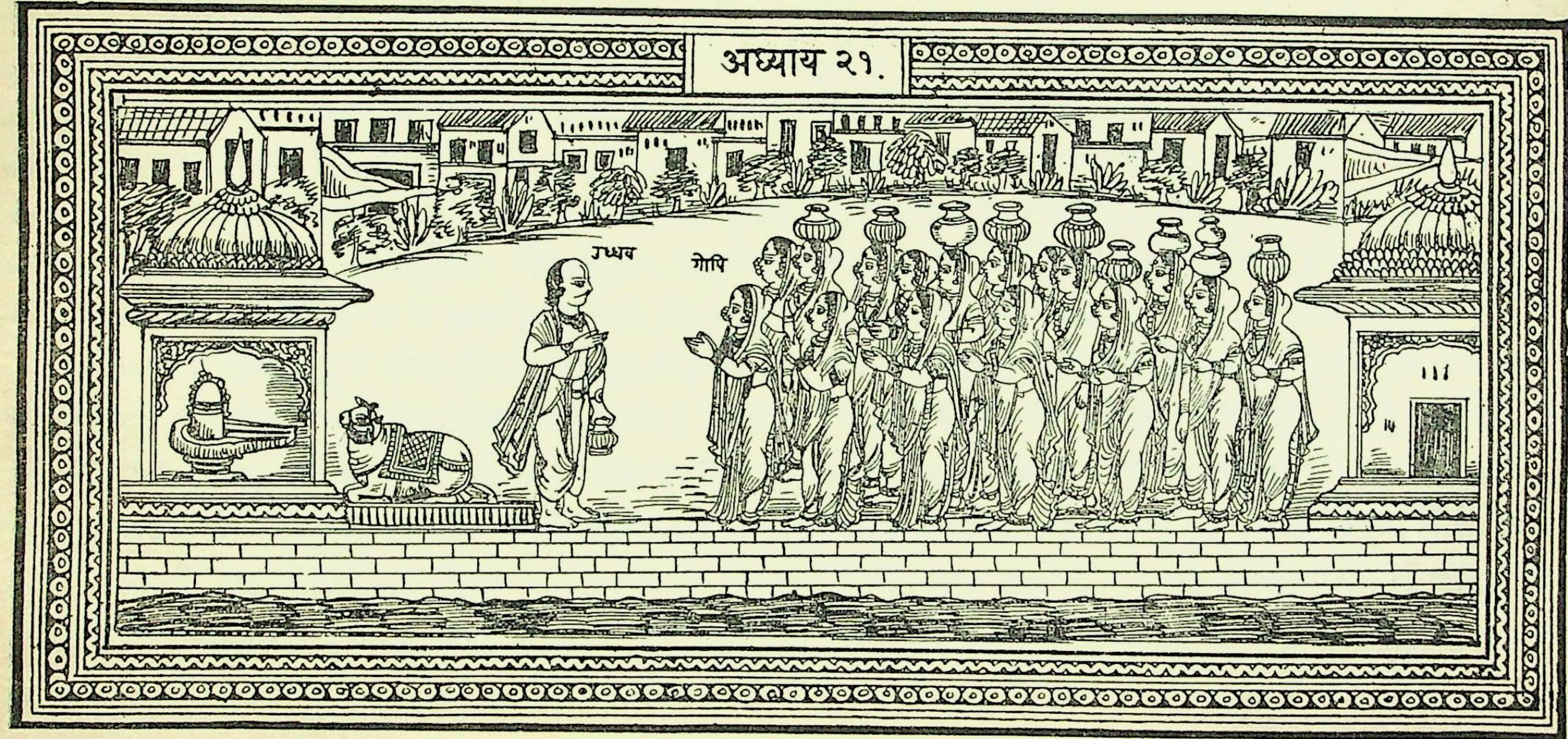
श्रीकृष्ण देत गुरुपत्नीसी । चौसष्ट दिवस गुरुगृहवासी । शेष श्रीहरि जाहले ॥७॥ मग जोडोनि दोनी कर । उभे राहिले गुरूसमोर । सद्गद होवोनि अंतर । सांदीपनासी बोलती ॥८॥ कांहीं मागा जी गुरुदक्षिणा । ऐसें बोले वैकुंठराणा । सांदीपन बोले जगद्भूषणा । कांहीं वासना नसेचि ॥९॥ तूं अम्हांसी गुरुदक्षिणा देऊनी । जाऊं पाहसी चक्रपाणी । तुज सोडून मन ठेवील जो धनीं । तोचि अभागी जाणिजे ॥२१०॥ सोडूनियां तुझें ध्यान । क्षुद्र देवतांचें करी भजन । तुझें नामीं विन्मुख पूर्ण । तोचि अभागी जाणिजे ॥११॥ शुभदायक तुझें जन्मकर्म । जो सर्वथा न आयकेचि अधम[१] । तुज टाकूनि इच्छी धनकाम । तोचि अभागी जाणिजे ॥ १२ ॥ जगद्वंद्या तुझें विलोकितां मुख । हारपे अपार जन्मींचें दुःख । तुज टाकूनि इच्छी स्वर्गसुख । तोचि अभागी जाणिजे ॥१३॥ तूं परम पुरुष निर्गुण । भक्तांलागीं जाहलासी सगुण । तुज टाकूनि करी आणिकांचें ध्यान । तोचि अभागी जाणिजे ॥१४॥ असो गुरुपत्नी खेद करी । कृष्णा तूं आमुचा पूर्ण कैवारी । माझा पुत्र बुडाला सागरीं । तो आणून देईं दक्षिणा ॥१५॥ तेवढाच पुत्र होता जाण । पुढें नाहींच मग संतान । हरि पुत्राविण शून्य सदन । देईं आणून तेवढा ॥ १६ ॥ अंधार पडला आमुचे कुळीं । हरि तेवढा दीप उजळीं । सांदीपन म्हणे वनमाळी । करी आज्ञा तेवढीच ॥१७॥ हातीं धरूनि सांदीपना । समुद्रतीरीं आला वैकुंठराणा । तों सागर[३] येऊनि लागला चरणा । काय ती आज्ञा मज सांगा ॥ १८ ॥ हरि म्हणे गुरुसुत देईं वहिला[४] । तिमिंगिलें[५] मत्स्य बोलाविला । तो म्हणे पांचजन्य दैत्यें भक्षिला । त्यास पुसे श्रीहरि ॥ १९ ॥ मग समुद्रांत रिघोन । हरीनें शोधिला पांचजन्य । तयासीं युद्ध करून । शिर त्याचें छेदिलें ॥२२०॥ पोट तयाचें विदारित । तों आंत नाहीं गुरुसुत । मग म्हणे हा मारिला व्यर्थ । वर मागत पांचजन्य ॥ २१ ॥ हरि इतकाच देईं वर । तूं करीं धरीं माझें कलेवर[६] । मजविण जे तुजवरी घालिती नीर । त्यांचें पूजन व्यर्थ व्हावें ॥ २२ ॥ हरि म्हणे वर दिधला । मग तो पांचजन्य[७] हातीं घेतला । पुढें मृत्युपुरीस[८] हरि गेला । गुरुपुत्राचिया कारणें ॥ २३ ॥ सूर्यसुतें हरीची पूजा करून । उभा ठाकला कर जोडून । हरि म्हणे गुरुसुत आणून । देईं सत्वर आतांचि ॥ २४ ॥ मग त्याचे आतिवाहिक देह होते । लिंगदेह म्हणती त्यांतें । यमें शोधूनि निजहस्तें । हरीपासीं आणिले ॥ २५ ॥ हरीनें इच्छामात्रेंकरूनी । दिव्य देह

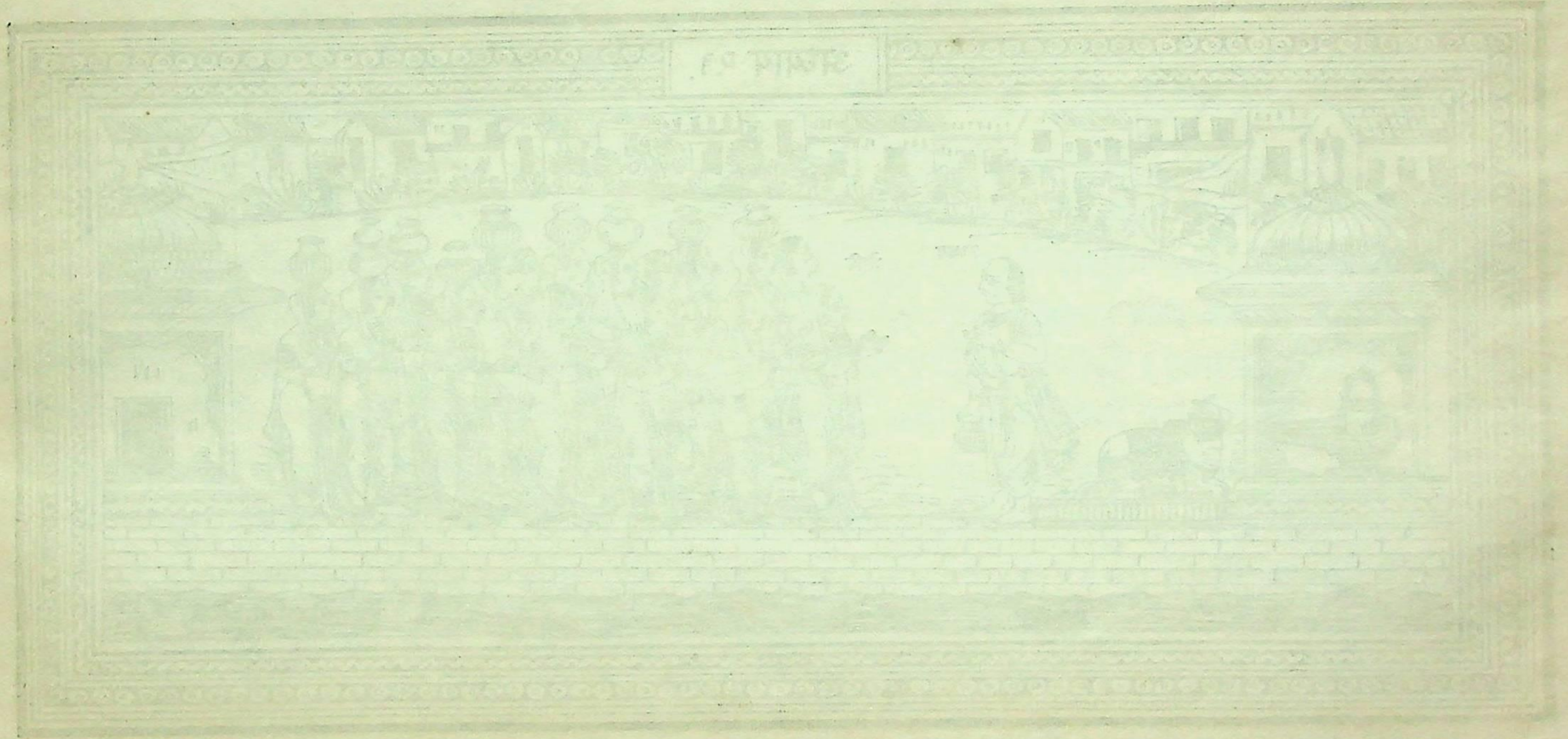
१ इच्छा. २ नीच. ३ समुद्र. ४ लवकर. ५ मत्स्यविशेष. ६ शव, प्रेत. ७ या नांवाचा शंख. ८ यमलोकास.

निर्मिला तेच क्षणीं । गुरुपुत्र हातीं धरूनी । गुरुआश्रमा पातला ॥ २६ ॥ संतोषला सांदीपन । कृष्णासी दिधलें आलिंगन । गुरुकांता[1] करी निंबलोण । कृष्णावरून तेधवां ॥ २७ ॥ म्हणे हरि तुजवरूनी । मी जाईन ओंवाळूनी । अद्भुत केली तुवां करणी । ब्रह्मादिकां अगम्य ॥ २८ ॥ असो आज्ञा घेऊनि गुरुपासीं । श्रीकृष्ण आले मथुरेसी । आतां उद्धव जाईल गोकुळासी । गोपिकांसी बोधावया ॥ २९ ॥ हा अध्याय जो विसावा । तो केवळ संतांचा प्राणविसावा । अर्थ घेतां जो विसांवा[2] । मंत्र हृदयीं ठसावे ॥ २३० ॥ हरिविजयग्रंथ वैरांगर[3] । त्यांत विसावा हा हिरा थोर । प्रकाशमय निर्विकार । जोंहरी[4] याचे निजभक्त ॥ ३१ ॥ ऐसा हा विसावा हिरा । हृदयपदकीं जडावा बरा । जन्ममरण येरझारा । तेणें तुमच्या चुकतील ॥ ३२ ॥ कां घेतां जन्ममरणाच्या धांवा । या विसाव्यांत घ्या विसांवा । पूर्ण करवील मनोभावा[5] । आपण श्रीहरि येऊनि ॥ ३३ ॥ जे करिती सद्गुरुसेवा । त्यांच्या हाता चढे हा विसावा । या विसाव्याचा अर्थ घ्यावा । सर्व कार्ये टाकूनियां ॥ ३४ ॥ नाना विसावा हाचि शेष । यावरी पहुडला रमाविलास । जिहीं सांडिले आशापाश । तेच विसाव्या झोंबती ॥ ३५ ॥ कीं विसावा हें पंढरीनगर । येथें विसांवला रुक्मिणीवर । भाव पुंडलिकासमोर । उभा तिष्ठत सर्वदा ॥ ३६ ॥ जैसी भारतामाजी गीता थोर । तैसा हरिविजयीं विसावा सार । कीं नक्षत्रांमाजी रोहिणीवर । तैसा साचार विसावा ॥ ३७ ॥ कीं रसांमाजी थोर अमृत । तैसा विसावा सुरस बहुत । कीं त्रिदशांमाजी शचीनाथ[6] । विसावा सत्य तैसाचि हा ॥ ३८ ॥ कीं भोगियांमाजी[7] दशशतवक्त्र[8] । कीं नवग्रहांमाजी दशशतकर[9] । तैसा विसावा सुंदर । हरिविजयामाजी पै ॥ ३९ ॥ जे प्रवृत्तिशास्त्रें ऐकतां । भागले बहुत ग्रंथ वाचितां । ते विसाव्यांत तत्वतां । विसांवती हें साच ॥ २४० ॥ ब्रह्मानंदा यादवेंद्रा । जगद्व्यापका श्रीकरधरा । हाचि वर देई सत्वरा । विसावा अंतरामाजी भरो ॥ ४१ ॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । श्रोते चतुर पंडित परिसोत । विंशतितमाध्याय गोड हा ॥ २४२ ॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥ २० ॥ ओंव्या ॥ २४२ ॥

१ गुरुपत्नी. २ विश्रांति. ३ रत्नांची खाण. ४ रत्नें विकणारे. ५ इच्छा. ६ इंद्र. ७ सर्पांमध्यें. ८ शेष. ९ सूर्य.

अध्याय २१.
उध्दव
गोपि

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय पुराणपुरुषा दिगंबरा । अवयवरहिता निर्विकारा । मायातीता अगोचरा । वेद सारा श्रीवल्लभा ॥ १ ॥ तूंचि जगदानंदमूळकंद । उपाधिरहित अभेद । सच्चिदानंदनामें शब्द । हाही राहे अलीकडे ॥ २ ॥ जैसा पुष्करीं[1] सतेज मित्र[2] । तेथें नीळिमा न साहे अणुमात्र । तैसें ज्ञान राहिलें साचार । तुझा निर्धार करूं जातां ॥ ३ ॥ जैसा वसुधामरांच्या[3] देव्हारां । प्रवेश नव्हे अतिशूद्रा । तैसा तर्क होय माघारा । मार्ग पुढें न सुचेचि ॥ ४ ॥ मृगेंद्र देखतांचि जाण । जैसा देह ठेवी वारण । तैसी अहंकृति जाय विरोन । ब्रह्मानंदसागरीं ॥ ५ ॥ चंडांशापुढें खद्योत जाण । तेवि बुद्धीचें शहाणपण । अंबुनिधी[4]-माजी जैसें लवण । तैसें मन होऊनि जाय ॥ ६ ॥ अस्ति भाति प्रियरूप नाम । त्रिपुटीविरहित निष्काम । त्रिविधभेदातीत पूर्णब्रह्म । हेंही म्हणणें न साहे ॥ ७ ॥ अकळ न कळती याच्या मावा । हलवितां नये जिव्हा । ध्येय ध्याता ध्यान तेव्हां । सर्वथाही उरेना ॥ ८ ॥ ऐसा निर्विकार चित्समुद्र । यदुकुलभूषण यादवेंद्र । गुरुगृहीं राहोनि समग्र । विद्याभ्यास केला हो ॥ ९ ॥ विसावे अध्यायीं सुरस । कथा हे जाहली विशेष । यावरी मथुरेंत जगन्निवास । काय करिता जाहला ॥ १० ॥ मथुरेंत असतां हृषीकेशी । गोकुळीं नंद यशोदा व्रजवासी । कृष्णप्राप्तीलागीं दिवसनिशीं । उतावेळ मानसीं ते ॥ ११ ॥ गोकुळींच्या नितंबिनी । श्रीकृष्णलीला आठवूनी । सद्गदित होताती मनीं । अश्रु नयनीं वाहताती ॥ १२ ॥ वाटती दश दिशा उदास । वसतें गोकुळ वाटे ओस । लीलावतारी पुराणपुरुष । लागला निजध्यास तयाचा ॥ १३ ॥ नावडती सर्व विलासभोग । भोग तितुके वाटती रोग । अंतरी भरलासे श्रीरंग । भक्तभवभंग दयाळू ॥ १४ ॥ चंदन अंगीं चर्चितां देखा । वाटती जैशा शिखीच्या[5] शिखा[6] । सुमनहार ते देखा । उरगांसमान[7] भासती ॥ १५ ॥ गगनीं उगवतां रोहिणीवर । म्हणती यामिनींत[8] कां उगवला मित्र । अंतरीं ठसावतां पंकजनेत्र । विव्हळ होय मानस ॥ १६ ॥ गोपी करूं बैसती भोजन । ग्रासोग्रासीं आठवे कृष्ण । करूं जातां उदकपान । जगन्मोहन आठवे ॥ १७ ॥ एवं गोकुळींचे जन । हरि चरणीं ठेवून मन । करिती सत्कर्माचरण । निराभिमान सर्वदा ॥ १८ ॥ कृष्णप्राप्तीविण करिती कर्म । तरी तोचि तयांसी

१ सरोवरांत. २ सूर्य. ३ ब्राह्मणांच्या. ४ समुद्रांत. ५ माया. ६ अग्नीच्या. ७ ज्वाळा. ८ सर्पांप्रमाणें. ९ रात्रींत.

पडिला श्रम । आम्ही कर्मकर्ते हा परम । अभिमान वाहती ॥ १९ ॥ मृत्तिका उदक नासूनी । आम्ही जाणते मिरवती जनीं । परी दुरावला चक्रपाणी । जवळी असोनि अप्राप्त ॥ २० ॥ काष्ठांमाजी जैसा अग्न । असोनि नव्हे प्रकाशमान । तैसा श्रीरंग हृदयीं परिपूर्ण । असोनि जन भूलले ॥ २१ ॥ कृष्णप्राप्तीविण दान केलें । जैसें बीज उकरडां ओतिलें । तें व्यर्थ कुजोन गेलें । मुक्त टाकिले अग्नींत जैसें ॥ २२ ॥ हरिप्राप्तीविण पठन । वृथा श्रम काय करून । सिकतेचा घाणा गाळून । व्यर्थ जैसी कर-कर ॥ २३ ॥ हरिप्राप्तीविण गायनकळा दावित । जैसा गोवारी[1] आरडे अरण्यांत । हरिप्राप्तीविण प्रवृत्तिक ग्रंथ । काय कविता अलवण[2] ते ॥ २४ ॥ कृष्णप्राप्तीविण यज्ञ । व्यर्थ काय डोळे धूम्रें भरून । हरिप्राप्तीविण अनुष्ठान । जैसें सोंग नटाचें ॥ २५ ॥ भगवत्प्राप्ति कदा नाहीं । एकांतीं गुहा सेविली पाहीं । जैसा मूषक[3] निघाला वेई[4] । व्यर्थ काय एकांत ॥ २६ ॥ हरिप्राप्तीविण जटा । व्यर्थ भार वाहे करंटा[5] । एवं सर्व व्यर्थ त्याच्या चेष्टा । हृदयीं वैकुंठा न धरितां ॥ २७ ॥ असो हृदयीं धरून हृषीकेश । गोपी मथुरेस विकूं जातां गोरस । चित्तीं आठवूनि रमाविलास । परमपुरुष जगद्वंद्य ॥ २८ ॥ मथुरेच्या चोहटां बैसती । अंतरीं आठवून यदुपती । दधि दुग्ध घ्या म्हणों विसरती । मुखास येती हरिनामें ॥ २९ ॥ दुग्ध घ्या म्हणावें जों या बोला । तों पूर्वीं शक्रें दुग्धाभिषेक केला । तैसाच हृदयीं आठवितां सांवळा । गोविंद सकळां घ्या हो म्हणती ॥ ३० ॥ दधि घ्या म्हणावें जों आतां । दामोदर आठवे चित्ता । जो दह्यानिमित्त तत्त्वतां । मायेनें उखळीं बांधिला ॥ ३१ ॥ दावें बांधिलें उदरीं जया । म्हणोनि दामोदर नाम तया । तें ध्यान गोपी आठवूनियां । दामोदर घ्या हो म्हणती ॥ ३२ ॥ तों मथुरेच्या गोरटी[6] । ज्यांची केवळ प्रपंचदृष्टी । म्हणती कोठे गे जगजेठी । कायशा गोष्टी बोलतां ॥ ३३ ॥ जेणें मीनरूप[7] धरोनि । अवघा समुद्र उड-विला गगनीं । तो वेदोद्धारक चक्रपाणी । मडक्यांत कैसा सांठविला ॥ ३४ ॥ मंदरोद्धारक जगजेठी । जेणें पृष्ठीवरी धरिली सृष्टी । ज्यास ध्याय भार्गव[8] परमेष्ठी[9] । तो मडक्यांत कैसा सांठविला ॥ ३५ ॥ जेणें हिरण्याक्ष मर्दूनी । दाढेवरी धरिली अवनी । जो क्षीराब्धिवासी मोक्षदानी । तो मडक्यांत कैसा सांठविला ॥ ३६ ॥ जो प्रल्हादरक्षक नरहरी । ज्याचा क्रोध न माये

१ गुरें राखणारा. २ (राम) रसविरहित, अळणी. ३ उंदीर. ४ कुंपण. ५ हतभाग्य. ६ स्त्रिया. ७ माशाचें रूप. ८ शिव. ९ ब्रह्मदेव.

अंबरीं। हिरण्यकश्यपमर्दन मुरारी । तो मडक्यांत कैसा सांठविला ॥३७॥ जेणें दो पायांमाजी सकळ। आटिलें स्वर्ग मृत्यु पाताळ। जो बळिदर्पहरण घननीळ। तो मडक्यांत कैसा सांठविला॥३८॥ त्रिसप्तकें[1] मुळींहूनि। निर्वैर केली जेणें अवनी। परम प्रतापवासरमणी। तो मडक्यांत कैसा सांठविला॥३९॥ जो कमलिनीमित्रकुलभूषण[2]। जो दुष्टपिशिताशनमर्दन। जो रावणांतक रघुनंदन। तो मडक्यांत कैसा सांठविला॥४०॥ तोच गोकुळीं अवतरला। गोवर्धन नखाग्रीं धरिला। अघासुर ज्याणें उभा चिरिला। तो मडक्यांत कैसा सांठविला॥४१॥ तों गोकुळींच्या गोपी समाधिस्थ। त्यांस कृष्णमय जग दिसत। कृष्णमय ब्रह्मांड भासत। नाहीं हेत दूसरा॥४२॥ ऐशा गोपी व्रजवासिनी। बोलती तेव्हां गजगामिनी। म्हणती सर्व मडक्यांत चक्रपाणी। परिपूर्ण भरलासे॥४३॥ सर्वांघटीं बिंबोन तरणी। अलिप्त जैसा वेगळा गगनीं। तैसा सर्वव्यापक मोक्षदानी। बरवें मनीं विचारा॥४४॥ तुमच्या शरीरघटीं पहा पुरतें। करणें[3] वर्तती कोणाच्या सत्तें। मिरवितां स्त्रीपुरुषनामातें। आणा पुरतें मनासी॥४५॥ एक सुवर्ण नाना अलंकार। एक सागर तरंग अपार। बहुत मंदिरें एक अंबर। तैसा यदुवीर सर्वघटीं॥४६॥ जें जें भक्त बोलती। तें तें यथार्थ करी श्रीपती। सकळ गोपींच्या घटांप्रती। दिसती मूर्ति हरीच्या॥४७॥ घटाप्रति एकेक सुंदर। श्रीमूर्ति दिसे सुकुमार। गोपी तटस्थ पाहती सादर। विवेकदृष्टीकरूनियां॥४८॥ म्हणती नवल केलें यादवेंद्रें। सर्व घटीं व्यापिलें हें तों खरें। व्रजवासिनी[4] बोलिल्या उत्तरें। असत्य नव्हती सर्वथा॥४९॥ भक्तवचना पडतां व्यंग। तेथें आंगें वोडवे श्रीरंग। जो क्षीराब्धिहृदयरत्नरंग। जो अभंग सर्वदा॥५०॥ वाल्मीकें जें जें भाष्य केलें। तें तें राघवें वर्तोनि दाविलें। भक्त जें जें वचन बोलिले। खालीं न पडे सर्वथा॥५१॥ पाकशासनशत्रूनें[5] नागपाशीं। बांधिलें श्रीरामसौमित्रांसी। भक्तभाष्य सत्य करावयासी। बांधोनि घेतलें रघुवीरें॥५२॥ जो क्षणें ब्रह्मांड रची ढांसळी। तो श्रीराम पडला शरजाळीं। जो भक्तांचिया वचनासी पाळी। सर्गस्थित्यंतकाळीं अक्षय॥५३॥ गोपी बोलिल्या जें वचन। तें सांच[6] करीत जगज्जीवन। असो गोपी गोरस विकून। गेल्या तेव्हां गोकुळा॥५४॥ श्रीकृष्णलीला मुखीं गात। गोपी करिती प्रपंचकृत्य। आणिक नावडे

---

१ एकवीस वेळां. २ सूर्याच्या कुळाला भूषणरूप असा श्रीराम. ३ इंद्रियें. ४ वृंदावनांतील गौळणी. ५ इंद्रजितानें. ६ खरें.

दुजा हेत । जाहलें चित्त कृष्णरूप ॥५५॥ एक घुसळिंत सुंदर । हातीं धरिला रविदोर । वृत्ति जाहली कृष्णाकार । दिवस-निशि नाठवे ॥५६॥ हरिरूपीं तन्मय अबला । वृत्ति विरोन गेल्या सकळा । जैसा लवणाचा पूतळा । समुद्रामाजी समरसे[1] ॥५७॥ घुसळितां चळती हस्त । परी त्या आपण समाधिस्थ । पंचप्राणाधारें शरीर वर्तत । सत्कर्माचरण करिती ॥५८॥ जो सुखासनीं जाय बैसोन । त्याचें कदा न चळे आसन । परी करी सकळ पर्यटन । भक्त सुजाण तैसेचि ॥५९॥ एवं गोपिका दळितां कांडितां । येतां जातां दुग्ध तापवितां । घुसळितां उदक आणितां । कृष्णनाथ न विसरती ॥६०॥ नंद आणि यशोदा । हृदयीं आठविती श्रीमुकुंदा । त्याच्या लीला आठवूनि सर्वदा । झुरती भेटीकारणें ॥६१॥ यशोदा करितां मंथन । बाळ लीला आठवी संपूर्ण । म्हणे हे कृष्णा मधुसूदन । गेलास टाकून आम्हांतें ॥६२॥ हे पूतनाप्राणशोषणा । हे तृणावर्तअसुरच्छेदना । हे मुरारे शकटभंजना । गेलास टाकून आम्हांतें ॥६३॥ हे गोपीमानसराजहंसा । हे कालिया-मर्दना पुराणपुरुषा । हे गोवर्धनोद्धारणा हृषीकेशा । गेलास टाकून आम्हांतें ॥६४॥ हे कृष्णा कमळपत्राक्षा । हे मधु-कैटभारे सर्वसाक्षा । हे केशिप्राणांतका गोपवेषा । गेलास टाकून आम्हांतें ॥६५॥ माझे सांवळे डोळसे सुकुमारे । कृष्णाबाई श्यामसुंदरे । उदारवदन मुरलीधरे । गेलीस टाकून आम्हांतें ॥६६॥ ऐसे आठवून हरिगुण । यशोदादेवी करी मंथन । नयनीं वाहे अश्रुजीवन । प्रेमेंकरून सद्गदित ॥६७॥ ऐसा वृत्तांत गोकुळींचा । जाणोनियां सखा प्रेम-ळांचा । जो कां नृप वैकुंठपुरीचा । काय करितां जाहला ॥६८॥ जो सकळदेवाधिदेव । भक्तवल्लभ करुणार्णव[2] । तेणें जवळी बोलाविला उद्धव । गुजगोष्टी सांगावया ॥६९॥ उद्धव परम चतुर ज्ञाता । सात्विक प्रेमळ उदार तत्त्वतां । त्याहीवरी हरीचा आवडता । प्राणाहून पलीकडे ॥७०॥ हरि म्हणे उद्धवा एक ऐकावें । आपण गोकुळांप्रति जावें । गोपिकांप्रति बोधावें[3] । निर्वाणज्ञान[4] अगम्य जे ॥७१॥ माझा नंद पिता यशोदा जननी । दोघे कंठीं प्राण ठेवूनी । वाट पाहती दिनरजनीं[5] । चकोरचंद्रन्यायेंसीं[6] ॥७२॥ परम गोपिका प्रियकरा । सद्भाविका सगुणा उदारा । वाट पाहात असतील

१ मिळून जातो. २ दयेचा केवळ समुद्रच. ३ उपदेशावें. ४ मोक्षप्राप्तीचा उपाय, वेदांतज्ञान. ५ दिवसरात्र. ६ चकोरपक्षी जसा चंद्राची वाट पाहतो त्याप्रमाणें.

सुकुमारा । चातकजलदन्यायेंसीं ॥७३ माझे गोकुळींचे गडी । ज्यांचीं निरसलीं सांकडीं । माझी त्यांवरी बहुत आवडी । धेनुवत्सन्यायेंसीं ॥७४॥ त्यांसीं मी सांडोनि आलों सकाळिकां । मागें दुःखी जाहल्या गोपिका । जैसें कृपणाचे धन जाय देखा । त्यांच्या दुःखा पार नाहीं ॥७५॥ जा म्हणतां माघाऱ्या न सरती । अक्रूरास येती काकुळती । त्यापुढें पदर पसरिती । एक पडती मूर्च्छागत ॥७६॥ म्हणती कां नेतोस आमुचा प्राण । घालिती रथापुढें लोटांगण । एक म्हणती अक्रूर नामाभिधान । कोणें तुज ठेविलें ॥७७॥ तुझें नाम परम क्रूर । निर्दया नेऊं नको यदुवीर । गोकुळींच्या हत्या समग्र । तुजवरी पडतील पैं ॥७८॥ ऐसें गोपिकांचें वर्णितां प्रेम । सद्गद् जाहला मेघश्याम । जो भक्तकामकल्पद्रुम । आत्माराम श्रीकृष्ण ॥७९॥ सांगतां गोपिकांची प्रीती । नेत्रीं अश्रुधारा स्रवती । उद्धवाच्या कंठीं श्रीपती । मिठी घालोनि स्फुंद्त॥८०॥उद्धवा तूं आतां वेगें जायें । त्यांची दृढभक्ति कैशी ते पाहें । जे धरिती सदा माझी सोये । मी स्वप्नींही न विसंबें तयांसी ॥८१॥ जे मज न विसरती सर्वथा । मी अखंड भोंवें त्यांभोंवता । मत्स्यकूर्मादि अवतार तत्त्वतां । घेतले भक्तांकारणें॥८२॥उद्धवा त्यांची भक्ति जडली सगुणीं । वियोगें प्राण त्यागिती कामिनी । त्यांसी संपूर्ण ज्ञान उपदेशूनी । ब्रह्मवादिनी कराव्या ॥८३॥ अध्यात्मविद्या दुर्लभ पूर्ण । उद्धवा तारी त्यांस सांगोन । संतांवेगळें निर्वाणज्ञान । कोण उपदेशील दूसरें॥८४॥ऐसें बोलोनि रमानाथ । उद्धवाच्या मस्तकीं ठेविला हात । जेणें पूर्वीं देवगुरूपाशीं बहुत । विद्याभ्यास पैं केला ॥८५॥ आधींच बोलका विचक्षण । वरी वाचस्पतीपासीं अध्ययन । विशेष कृष्णकृपा परिपूर्ण । परम सज्ञान उद्धव॥८६॥ हरिचरणीं माथा ठेवूनी । उद्धव निघाला तेच क्षणीं । दिव्य रथीं आरूढोनी । गोकुळपंथें चालिला ॥८७॥ पहिल्याच प्रेमळा गोकुळींच्या गोरटी । विशेष उद्धव चालिला त्यांच्या भेटी । आधींच वाराणसी नगरी गोमटी । त्यावरी जान्हवी आली तेथें ॥८८॥ सुदैवास सांपडे परिस । पुण्यवंता जोडे निर्दोष यश । दिव्य अंजन पायाळास । अकस्मात लाधे जेविं ॥८९॥ आधींच वन शोभिवंत । त्याहीवरी आला वसंत । पहिलेचि चतुर पंडित । प्रेमळ भक्त त्याहीवरी ॥९०॥ आधींच कौस्तुभ ते-

१ चातक–पर्जन्याप्रमाणें. २ संकटें.

जागला । वरी विष्णूच्या वक्षःस्थळीं मिरवला । आधींच उदार दाता भला । त्याहीवरी सांपडला धनकूप ॥९१॥ तैसा ओढवेल आतां रस । उद्धव आवडता श्रीकृष्णास । विशेष बोधूं चालिला गोपिकांस । तो सुरस रस अवधारा ॥९२॥ असो वातवेगें रथ चालिला । उद्धव गोकुळासमीप आला । तों गाई परतल्या गोकुळा । गोरजें झांकिला रथ तेथें ॥९३॥ गो-रजस्नान पुण्यागळें[1] । रथासमवेत उद्धवें केलें । गोभार चहूंकडून दाटले । उद्धवें थोपिलें[2] रथातें ॥९४॥ जे जे कृष्णें लाविली रीती । तैसेच नित्य गोपाळ वर्तती । वेदाज्ञेप्रमाणें चालती । विद्वज्जन जैसे कां ॥९५॥ पुढें गाईंचे भार चालती । मागें गोप हरिलीला गाती । एक कृष्णवेष घेऊन हातीं । मुरली धरून उभा असे ॥९६॥ घुमऱ्या पांवे टाळ मृदंग । मधुर गायन राग उपराग । हरिपदीं धरूनि अनुराग[3] । लीला गाती हरीची ॥९७॥ कृष्णवेष जेणें धरिला । केवळ कृष्णाचि ऐसा भासला । भोंवता गोपाळांचा मेळा । चामरें वरी ढाळितो ॥९८॥ मुख दिसे त्याचे सांवळे । गोचरणरज त्यावरी बैसले । पांडुरवर्ण मुख शोभलें । तें वर्णिलें नच जाय ॥९९॥ श्रीधर म्हणे मज येथें दृष्टांत । स्फुरला[5] तो ऐका प्रेमळभक्त । भीमातटविहारी पंढरीनाथ । बुका उधळत तयावरी ॥१००॥ उदार मुख चांगलें । त्याहींवरी शुभ्रवर्ण मिरवलें । जैसें इंद्रनीळासी घातलें । काश्मीराचें सतेज कवच ॥१॥ असो उद्धवें देखोन तो महोत्साह । आंगीं दाटले अष्टभाव । म्हणे धन्य धन्य या जनांचें दैव । अद्‌भुत पुण्य आचरलें ॥२॥ धन्य वृंदावनींचे तृणपाषाण । लागले जेथें कृष्ण-चरण । जन्मसार्थक परिपूर्ण । केलें याच लोकांनीं ॥३॥ गोकुळांत प्रवेशला रथ । राजबिदीनें सत्वर जात । घरोघरीं कृष्णलीला गात । श्रवणीं ऐकत उद्धव ॥४॥ गाई वाड्यांत प्रवेशती वेगेंसी । जे जे गाई सर्वे जैसी । गोपिका रीति दावित तैशी । उद्धव जातां लक्षीतसे ॥५॥ श्रीकृष्णलीला कानीं ऐकतां । गाईस पान्हा फुटे तत्त्वतां । कृष्णध्यान-गीत गातां । ऐकतां गाई हुंबरती ॥६॥ यालागीं हातीं भरणा[6] घेऊनी । हरिलीला गाय एक कामिनी । म्हणे वैकुंठपति चक्रपाणी । नंदसदनीं अवतरसी तूं ॥७॥ हे रमापते निजकुळभूषणा । हे राधावल्लभा गोवर्धनोद्धारणा । हे मुरली-

१ थोर पुण्याचें. २ थांबविलें. ३ प्रीति. ४ शुभ्रवर्ण. ५ सुचला. ६ दूध काढण्याचें भांडें. ७ टाकून.

धर पूतनाप्राणहरणा । दुर्जनभंजना केशवा ॥८॥ ऐशा घरोघरीं गोपी गाती गीत । मग गाईंस पान्हा फुटत । तें तें उद्धव विलोकित । प्रेमभरित जाहला ॥९॥ ऐकल्याविण मुरलीस्वर । एक गाई काढूं नेदी धार । असो उद्धव नंदद्वार । एकाएकीं पावला ॥११०॥ नंदें उद्धव देखिला । परमहर्षें पुढें धांविन्नला । क्षेमालिंगन ते वेळां । प्रेमभरें दीधलें॥११॥ रथ सोडिला बाहेर । नंदें उद्धवाचा धारिला कर । प्रवेशोनि निजमंदिर । उत्तमासनीं बैसविला ॥१२॥ उद्धवाची पूजा करून । मग नंद पुसे वर्तमान । म्हणे सुखी कीं मनमोहन । बोलतां नयनीं जळ भरे ॥१३॥ उद्धवा कृष्ण आतां न ये येथें। उपेक्षूनि गेला आम्हांतें । सर्पमुखींहून मातें । कृष्णनाथें सोडाविलें ॥१४॥ पूतना तृणावर्त अघासुर । कालिया मर्दूनि प्राशिला वैश्वानरें[2] । गोवर्धन उचलूनि थोर । पराक्रम दावियेला॥१५॥ सद्गद होवोनि नंद सांगत । तों यशोदाही आली तेथ । मथुरेचा हरिप्रताप समस्त । उद्धव सांगे तयांसी ॥१६॥ गेलिया दिवसापासून आघवे । जे जे पुरुषार्थ केले माधवें । ते ते सकळ वर्णिलें उद्धवें । ऐकतां दोघें तटस्थ ॥१७॥ माया म्हणे काय करूं विचार । हरीविण शून्य दिसे मंदिर । उद्धवा या स्थळीं श्यामसुंदर । जन्मला साचार जाण पां ॥१८॥ या पाळखीं[3] हरि निजविला । येच न्हाणिये म्यां न्हाणिला । याच मंचकावरी पहुडला । मज पुढें उद्धवा तो ॥१९॥ याच डोल्हारां[4] घडीघडी बैसे । पहा शिरिंचीं मयूरपिच्छें[5] । वनमाळांचे भार ज्या सुवासें । मंदिर अवघें दुमदुमित ॥१२०॥ कृष्णाची घोंगडी पांवा काठी । हेच गुंजांचे हार झळकत होते कंठीं । कृष्णाचीं बाळलेणीं गोमटीं । माया दावित उद्धवातें ॥२१॥ पदक वाघनखें बिंद्लीं । काढून उद्धवासी दाविलीं । मग करुणास्वरें[6] हांक फोडिली । म्हणे वनमाळी कधीं येसी ॥ २२ ॥ गोविंदा कृष्णा याद्वा । जगन्मोहना हरि माधवा । तुजविण आम्ही करुणार्णवा । काय येथें करावें ॥ २३ ॥ माझिया श्रीरंगा डोळसा । सुकुमारा सांवळ्या पाडसा । गेलासी टाकून[1] राजसा । पुराणपुरुषा श्रीहरे ॥२४॥ तुज म्यां बांधिलें उखळीं । म्हणोनि रुसलासी वनमाळी । तुजहातीं गुरें राखविलीं । नेणोनियां सर्वेशा ॥२५॥ तुज पायांवरी न्हाणिलें ।

१ टाकून. २ अग्नि. ३ पाळण्यांत. ४ झोपाळ्यावर. ५ मोराचीं पिसें. ६ दीनवाणीनें.

मृत्तिका[१] भक्षितां ताडिलें । माझे हात हे जळाले । कैसी भ्रांत झाल्यें मी ॥ २६ ॥ तुझें स्वरूप नेणों हृषीकेशी । म्हणोनियां रुसलासी । तूं क्षीरसागरविलासी । दटाविती गोपी तूंतें ॥२७॥ तुझ्या पोटीं जन्मला परमेष्ठी[२] । हृदयीं ध्याय धूर्जटी[३] । तूं सर्वांवरिष्ठ जगजेठी । झिडकारिती गोपी तूंतें ॥२८॥ उद्धवा नलगे घरदार आतां । मी कोठें जाऊं सांग तत्त्वतां । उद्धव या गोष्टी ऐकतां । हृदयीं जाहला सद्गद ॥२९॥ उद्धव म्हणे धन्य तुमचा भाव । तुमच्या मंदिरीं क्रीडला रमाधव । नाना विलास कौतुकलाघव । दाविले सर्व तुम्हांतें ॥१३०॥ जें गजास्यजनकाचें[४] हृदयरत्न । जें पद्मोद्भवाचें[५] देवतार्चन । जें नारदादिकांचें गायन पूर्ण । सनकादिकांची ध्येय मूर्ति ॥३१॥ जें मूळप्रकृतीचें[६] निजमूळ । जें निगमवृक्षाचें[७] सुपक्व फळ । तो ब्रह्मानंद वैकुंठपाळ । तुमचे घरीं क्रीडला ॥३२॥ ऐसें बोलतां सरली यामिनी । घरोघरीं जाग्या जाहल्या कामिनी । उद्धव प्रातःस्नानासी ते क्षणीं । जाता जाहला यमुनेसी ॥३३॥ तों घरोघरीं हरिस्मरण होत । दीप लाविले लखलखीत । सडासंमार्जन करून प्रशस्त । वास्तुपूजा करिताती ॥३४॥ सुखीं गात हरीच्या लीला । गोपी घालिती रंगमाळा । अंग प्रक्षाळून अबला । कनकांबरे नेसती ॥३५॥ दिव्य अलंकाराची प्रभा फांकली । आरक्त कुंकुम शोभे निढळीं । अंजन विराजे नेत्रकमळीं । मुक्तजाळीं शिरीं शोभे ॥३६॥ जडिततातंकें कर्णीं दिसती । घुसळितां सतेज तळपती । कर्णीं मुक्तघोंस ढाळ देती । कृत्तिकापुंज जेविं गगनीं ॥३७॥ विद्युत्प्राय झळकती चुडे । मंदिरीं घुसळितां प्रभा पडे । कंठीं एकावळी डोलती कोडें । बाहुभूषणें शोभती ॥३८॥ माजी रत्नजडितकांची । प्रभा फांके मुद्रिकांची । पायीं नुपुरें पैंजणांची । ध्वनि उमटे चालतां ॥३९॥ देखतां त्यांचा वदनचंद्र । देवांगना लाजती समग्र । हंसगमना त्या परम चतुर । घरोघरीं घुसळिती ॥१४०॥ घरोघरीं डेरे घुमघुमती । नाना कृष्णलीला गोपी गाती । तें श्रवण करीत यमुनेप्रती । उद्धव भक्त जातसे ॥४१॥ तमारिकन्येचें[८] तीर । उद्धव विलोकी समग्र । म्हणे हे धन्य पाषाण तरुवर । कृष्णदृष्टीं उद्धरले ॥४२॥ तो वासरमणिचक्र[९] प्रकटलें । मंथन गोपीकांचें संपलें । यमुनाजीवनालागीं ते वेळे । घट घेवोनि चालिल्या ॥४३॥ नंदद्वारावरून गोपी जात । तों

१ माती. २ ब्रह्मदेव. ३ महादेव. ४ शिवाचें. ५ ब्रह्मदेवाचें. ६ मायेचें. ७. वेदरूप वृक्षाचें. ८ यमुनेचें. ९ सूर्यमंडळ.

तेथें देखिला दिव्य रथ । म्हणती कोणाचा स्यंदन[1] येथ । कोण आला न कळेचि ॥४४॥ म्हणती निर्दय तो अक्रूर । जेणें नेला जगदुद्धार । आतां कोण आला तो समाचार । नेणवेचि साजणी ॥४५॥ ऐशा गोपी तेव्हां बोलती । कृतांतभगिनीप्रति जाती । तों येतां देखिली दिव्य मूर्ती । उद्धवाची तेधवां ॥४६॥ मित्रकन्यातीरीं स्नान केलें । शुद्ध द्वादश टिळे रेखिले । नेसला वसन पिंवळें । उत्तरीय वस्त्र रुळे दिव्य ॥४७॥ कृष्णाचसारिखे कृष्णभक्त । अलंकार तैसेच शोभत । गोपिका निरखून पाहत । तों तेथें उद्धव ओळखिला ॥४८॥ जैसा विद्युल्लतेचा भार । तैसा अलंकारमंडित समग्र । गज गामिनी मिळाल्या अपार । उद्धवाभोंवत्या ते वेळां ॥४९॥ अत्रिपुत्र[2]वेष्टित तारागणें । कीं मित्रवेष्टित[3] जेविं किरणें । उद्धव वेष्टिला प्रकारें तेणें । सर्व कामिनी मिळोनियां ॥१५०॥ मस्तकीं उदकें पूर्ण घागरी । कोणीं रित्याच घेतल्या शिरीं । देहभाव विसरोनि नारी । कृष्णउपासक वेष्टिला ॥५१॥ उद्धवाचे चरण धरोनि भावें । म्हणती पाठविलासी श्रीमाधवें । गोकुळ टाकोनि मथुरेसी रहावें । बरवें केशवें हें केलें ॥५२॥ मातापितयांचा वृत्तांत । घ्यावया तुज पाठविलें येथ । येऱ्हवीं आणिक त्याचा आप्त । येथें कोणी दिसेना ॥५३॥ तों तेथें एक भ्रमर । अकस्मात पातला सुंदर । रुंजी[4] घालीत क्षणमात्र । गोपिकांनीं देखिला ॥५४॥ अन्योक्तीनें गोपी बोलत । कृष्णापासूनि आलासी त्वरित । तूंही कृष्णवर्ण[5] दिसतोसी सत्य । पाहसी चित्त गोपिकांचें ॥५५॥ कळलासी तूं कृष्णाचा हेर[6] । पाळती घेतोसी समग्र । तूं शठाचा मित्र शठ साचार । कासया येथें रुणझुणसी ॥५६॥ एका कमळावरी चित्त । न बैसे तुझें सावचित्त । दशदिशा हिंडसी व्यर्थ । चंचळ मन सदा तुझें ॥५७॥ तूं ज्यापासूनि आलासी पाहीं । त्याचें मन न बैसे एके ठायीं । भ्रमरा तूं मथुरेसी जाई । सांग हरीसी जाऊनियां ॥५८॥ म्हणावें मथुरेच्या नारी । आतां भोगी तूं पूतनारी । आम्हांहूनि कुब्जा सुंदरी । तुवां निवडिली डोळसा ॥५९॥ परम अपवित्र कुब्जा । तिशीं रतलासी विश्वबीजा । तुझ्या योग्य जोडा अधोक्षजा । दासी सर्वथा नव्हेचि ॥१६०॥ सोनें आणि शेण साच । जोडा नव्हे कांच आणि पाच । तैसी कुब्जा आणि परब्रह्म साच । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६१॥ कीं हिरा आणि गार । कीं वायस

१ रथ. २ चंद्रासभोंवती. ३ सूर्याभोंवती. ४ शब्द करीत घिरट्या घालणें. ५ काळा. ६ गुप्त दूत. ७ कपट्याचा (श्रीकृष्णाचा).

आणि खगेंद्र । तैसी कुब्जा आणि कमलनेत्र । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६२॥ समुद्र आणि सौंदणी । कीं खद्योत आणि वासरमणी । तैसी कुब्जा आणि चक्रपाणी । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६३॥ कीं ओहळ आणि भागीरथी । कीं अजा आणि ऐरावती । तैसी कुब्जा आणि जगत्पती । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६४॥ कीं पेंड आणि कर्पूर । कीं हंस आणि घुबड अपवित्र । तैसी कुब्जा आणि श्रीधर । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६५॥ कीं कोळसा आणि कस्तूरी । कीं दरिद्री आणि विष्णूची अंतुरी[1] । तैसी कुब्जा आणि कंसारी । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६६॥ संत आणि निंदक । पंडित आणि अजारक्षक[2] । तैसी कुब्जा आणि जगन्नायक । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६७॥ कीं वेदांत आणि कोकशास्त्र । कीं रंक आणि सहस्रनेत्र । तैसी कुब्जा आणि घनश्याम गात्र । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६८॥ कीं अमृत आणि धुवण । कीं परीस आणि पाषाण । इतर खेडीं आणि आनंदवन[3] । जोडा नव्हे सर्वथा ॥६९॥ कीं भूत आणि कर्पूरगौर[4] । कीं षंढ आणि प्रतापशूर । तैसी कुब्जा आणि कमलावर । जोडा नव्हे सर्वथा ॥१७०॥ परमचतुर जगज्जीवन । भाळला कुब्जानारी देखोन । डोळे पिचके मुडे कान । मध्यें नासिक बैसलें ॥७१॥ कोळशाहूनि कुब्जा गोरी । उवा सदा बुजबुजती शिरीं । गुडघे घांसीत जाय चांचरी । तीस मुरारी भाळलासी ॥७२॥ रडत रडत सदा बोले । टांचा उलल्या खिरडत चाले । लंबस्तन अंग वाळलें । वस्त्र फाटलें चहूंकडे ॥७३॥ जैसा मृदंगमध्य देख । तैसा माज[5] तिचा बारिक । मर्कटाऐसें तिचें मुख । तीस रमानायक भाळला ॥७४॥ हा तरी नंदाचा गुराखा । ते कंसाची दासी देखा । शोधूनि जोडा नेटका । बरा पाहिला विधीनें ॥७५॥ एकें बोले बरवंटा[6] । कुब्जा वृद्ध हरि धाकुटा । जो हरि वंद्य नीळकंठा । तिजशीं तो चेष्टा करीतसे ॥७६॥ एक म्हणे कुब्जेनें लाविला चंदन । त्यांत कांहीं घातलें मोहन । तरीच भुलला जगज्जीवन । कौटिल्य पूर्ण केलें तिनें ॥७७॥ गदगदां हांसती गोरटी[7] । ब्रह्मा उद्भवला ज्याचे पोटीं । तो कुब्जेशीं एकांत गोष्टी । करिताहे हें नवल पैं ॥७८॥ कीं तिनें केला प्रेमाचा फांसा । त्यांत गोवलें हृषीकेशा । तिचा भाव देखोन परमपुरुषा । प्रीति बहुत वाढली ॥७९॥ एक म्हणती तिनें तप केलें बहुत । तरीच वश जाहला भगवंत । आम्ही हीनभाग्य यथार्थ ।

---

१ पत्नी (लक्ष्मी). २ मेंढपाळ. ३ काशी. ४ शिव. ५ कमर. ६ सुंदरी (गौळण). ७ चांगले.

काय व्यर्थ गोष्टी ह्या ॥१८०॥ ऐसें बोलतां गोपबाळा । टपटपां आसुवें आलीं डोळां । म्हणती रे भ्रमरा चंचळा । जाय गोवळ्या सांगावया ॥८१॥ म्हणावें गोपिका समस्त । हरि तुझ्या वियोगें पावल्या मृत । प्रेतें तरी येऊनि त्वरित । विलोकीं तूं दयाळा ॥८२॥ सांग गोपिका जाळिल्या सकळिक । जाहली समस्तांची राख । त्या स्थळावरी येऊन नावेक[1] । मुरली वाजवी एकदां ॥८३॥ एक म्हणती सांगावें वनमाळी । गोपींची रक्षा उदकीं टाकिली । तूं येऊन त्या जळीं । स्नान करी भगवंता ॥८४॥ आम्हांस जाळिलें ज्या स्थळावरी । तेथें क्षणभरी उभा राहें तरी । पांवा वाजवून मुरारी । पाववीं पदा आपल्या ॥८५॥ ऐसी गोपिकांची भक्ति देखोनि । उद्धव सद्गद जाहला मनीं । अश्रु पातले नयनीं । म्हणे धन्य कामिनी गोकुळींच्या ॥८६॥ धन्य यांची भक्ति साचार । वश केला कमलावर । तों भ्रमर गेला तेथून दूर । स्वइच्छेनें तेधवां ॥८७॥ मग उद्धवासी गोपबाळा । सद्गद बोलती ते वेळां । श्रीरंग आम्हांसी कंटाळला । टाकून गेला मथुरेसी ॥८८॥ गोपिका आम्ही वज्रोच्या[2] कठिण । अजून आमुचे वांचले प्राण । आम्हांसी न ये कदा मरण । कृष्णवियोग होतांचि ॥८९॥ आम्हांसी काळ न मारीच देख । भोगवीत वियोगाचें दुःख । अंतरला वैकुंठनायक । किती कष्ट भोगावे ॥१९०॥ उद्धवा तूं जाय मथुरापुरा । आठव देई यादवेंद्रा । म्हणावें विसरूं नको गोपदारा[3] । परम उदारा श्रीपति ॥९१॥ उद्धवा अक्रूर तो परम क्रूर । तूं तरी भेटवी यादवेंद्र । निर्दोष यश जोडेल साचार । तुजलागीं प्राणसखया ॥९२॥ उद्धवा गोकुळ आहे जों जीवंत । तोंवरी भेटवी रमानाथ । नरदेह गेलिया भगवंत । कैंचा मग आम्हांतें ॥९३॥ घेऊन तुज देखतां पाषाण । मस्तक फोडून देऊं प्राण । मग तूं श्रीहरीस सांग जाऊन । पावल्या मरण गोपिका ॥९४॥ तूं जगद्वंद्याचा आवडता बहुत । यालागीं तुज सांगितला वृत्तांत । तुझ्या वचनें कृष्ण वर्तत । हें आम्हांस पूर्ण कळलेंसे ॥९५॥ उदकाविण जैसा मीन । तळमळी जाऊं पाहे प्राण । तैसें यदुकुळटिळकाविणें[4] । आम्हांसी जाहलें जाण पां ॥९६॥ जैसें कृपणाचें धन गेलें । कीं जन्मांध अरण्यांत पडलें । अक्रूरें आमचें राज्य बुडविलें । हरीस नेलें मथुरेसी ॥९७॥ श्रीकृष्ण हाचि रोहिणीवर[5] । तममयकुहू[6] तोचि अक्रूर । आम्हां चकोरांस निराहार ।

---

१ क्षणमात्र. २ ज्या धातूचें वज्र केलें आहे तशा कठिण द्रव्यापासून निर्माण केलेल्या. ३ गोपस्त्रिया. ४ कृष्णावांचून. ५ चंद्र. ६ अंधारी अमावास्या.

पाडिलें साचार उद्धवा ॥१८॥ आम्ही चातकें परम दीन । श्रीरंग बोळला कृपाघन । अक्रूर दुष्ट प्रभंजन । मेघश्याम दुरी नेला ॥१९॥ कृष्णवियोगाचा महापूर । त्यांत लोटून गेला अक्रूर । उद्धवा तूं चतुर पोहणार । काढीं बाहेर आम्हांतें ॥२००॥ हरिवियोग वणवा सबळ । त्यांत जळतों आम्ही सकळ । उद्धवा तूं जलद दयाळ । वर्षे आम्हांवरी पैं ॥१॥ आमुचें निधान हृषीकेशी । मध्यें अक्रूर आला विवशी । उद्धवा तूं पंचाक्षरी होसी । निधान घरासी आणी तें ॥२॥ हरिवियोगरोग दारुण । तेणें सकळही जाहलों क्षीण । कृष्णकृपारसराज देऊन । अक्षय करी आम्हांतें ॥३॥ उद्धवा तूं जोशी सुजाण । कृष्णप्राप्तीचें देई लग्न । पांचही पंचकें निरसोन । साधी कारण हें आधीं ॥४॥ तनमनधनेंसीं अनन्य । उद्धवा तुज आलों शरण । कृष्णप्राप्तीसी कारण । सद्गुरु तूं आम्हांतें ॥५॥ ऐसें बोलोनि कामिनी । लागल्या दृढ तयाच्या चरणीं । तें देखोनि उद्धवाच्या नयनीं । प्रेमांबुधारा लोटल्या ॥६॥ उद्धव म्हणे यांलागून । कैसें सांगूं ब्रह्मज्ञान । यांनीं दृढ धरिली मूर्ति सगुण । ते कैसी उडवूनि टाकूं मी ॥७॥ सगुण उच्छेदितां देखा । आतांच प्राण देतील गोपिका । मग म्हणे विरिंचीच्या जनका । बुद्धिदाता तूं होई ॥८॥ उद्धवें नेत्र झांकून । मनीं आठविले कृष्णचरण । आतां गोपिकांस दिव्य ज्ञान । उपदेशीं तूं श्रीरंगा ॥९॥ उद्धवें अष्टभाव सांवरोन । म्हणे ऐका वो तुम्ही सावधान । कृष्ण दाखवा सत्वर म्हणोन । कोण म्हणती तुम्हांमाजी ॥२१०॥ कोण इंद्रियांचा चाळक । कोण आहे बुद्धीचा प्रेरक । अंतःकरणीं आठवा सकळिक । कोण धरवी विचारा ॥११॥ तुमच्या नेत्रां कोण दाखवी । पदीं गमनागमन कोण करवी । श्रवणीं गोष्टी ऐकवी । तोच बरवा शोधावा ॥१२॥ पंचवीस तत्त्वांचा जाणता । तो कोण विचारा पुरता । जो [३]स्थावरजंगम जीव निर्मिता । व्यापून वेगळा कोण तो ॥१३॥ तुमचा देह स्त्रियांची आकृती । परी आंत कोण नांदे निश्चितीं । स्त्री पुरुष नपुंसक व्यक्ती । कोणती स्थिति विचारा ॥१४॥ बहुत घागरी रांजण । स्त्री पुरुष नामाभिधान । परी आंत बिंबला चंद्र पूर्ण । स्त्री पुरुष नव्हे तो ॥१५॥ जैसे एकाच सरळ गुणीं । ओंविले नाना जातींचे मणी । परी सूत्र एक अभेदपणीं । चक्रपाणि तैसा असे ॥१६॥ ऐसें ज्ञान ऐकतां

१ मेघ. २ हडळ. ३. वृक्ष, पशु, पाषाण, मनुष्य इत्यादिकांस. ४ उत्पन्न करणारा. ५ दोऱ्यांत.

ते क्षणीं । गदगदां हांसल्या नितंबिनी । म्हणती हें सांगावयालागूनी । पाठविलें काय हरीनें ॥१७॥ काय करावें कोरडें ज्ञान । नसतेंच दाविसी आम्हांलागून । प्रत्यक्ष हातींचें देऊन । पळत्यापाठीं लागावें ॥१८॥ प्रत्यक्ष श्याम सुंदर टाकून । कोठें पाहूं निर्गुण । अचिंत्य अव्यक्त म्हणोन । सांगावया आलासी ॥१९॥ हातींचा परीस टाकोनियां । साधूं जावें धातुक्रिया[1] । सगुणमूर्ति सांडूनियां । निर्गुण वायां का कथिसी ॥२२०॥ उद्धव म्हणे ऐका साचार । एक कांचन नाना अलंकार । तैसा व्यापक एक यदुवीर । चराचर भरलासे ॥२१॥ तोचि संचला तुमचे हृदयीं । सर्व व्यापून जो सदा विदेही । त्याहूनि रिता ठावचि नाहीं । नसते प्रवाहीं पडों नका ॥२२॥ दिसती मायेचे विकार । तितुके स्वयेंचि निराकार । क्षणिक दिसे जळगार । तत्काळ नीर होय पैं ॥२३॥ गोपी म्हणती ते अवसरीं । हातीं घेवोनि सुरस मोहेरी[2] । नाचे रासमंडळामाझारी । तोचि हरि दावी कां ॥२४॥ खोडी करितो वनमाळी । यालागीं माया[3] बांधी उखळीं । मंद मंद रडे नेत्र चोळी । ते मूर्ति सांवळी दावी कां ॥२५॥ आमुच्या घरास येत घडीघडी । करी नानापरींच्या खोडी । आमची जडली आवडी । याच रूपीं जाण पां ॥२६॥ उद्धव म्हणे ऐका एक । सर्वां घटमठीं निराळ[4] व्यापक । उदकें परीं एक अर्क[5] । जगन्नायक तैसा असे ॥२७॥सर्व मातृकांत[6] एक ओंकार । तैसा सर्वव्यापी सर्वेश्वर । परी तुम्हांसी न कळे साचार । भ्रम थोर पडियेला ॥२८॥ गळां मोतीं असोन निर्वाडें[7] । लोकांचिया गळां पडे । तैसें तुम्हांसी पडिलें सांकडें । जवळी हरि असोनियां ॥२९॥ गोपी म्हणती ऐका गोष्टी । पीतवसनावरी कांस गोमटी । वनमाळा रुळती कंठीं । अपादपर्यंत साजिऱ्या ॥२३०॥ उदार श्रीमुख सांवळें । आकर्ण विकासलीं नेत्रोत्पलें । जो वना जाय घेवोनि गोवळे । बिदीवरूनि । सिरवत ॥३१॥ जाय छंदें पांवा वाजवीत । हुंबरी घाली गाडियांसमवेत । यमुनेच्या वाळवंटीं लोळत । तोच दावीं आम्हांतें ॥३२॥ हांसे घडीघडी पाहे अम्हांकडे । सुंदर डोळे मोडी वांकडे । तेंच परब्रह्म रोकडें । दावीं आम्हांसी उद्धव ॥३३॥ उद्धव म्हणे तुम्हांजवळी असतां । दाखवूं कोणीकडे मागुता । मृगनाभीं कस्तूरी असतां । परी तत्त्वतां न कळे तया ॥३४॥ केलें दर्पणाचें[8] निकेतन[9] । बहुत बिंबें दिसती जाण ।

---

१. किमया. २ मुरली. ३ यशोदा. ४ आकाश. ५ सूर्य. ६ अक्षरांमध्यें. ७ निश्चयानें. ८ आरशाचे. ९ घर.

आत्मस्वरूप एक असोन । चराचर तैसें भासलें ॥ ३५॥ एकी भिंती चित्रें नाना । तसी दिसे चराचररचना । अविनाश एक वैकुंठराणा । स्वर्गस्थित्यंतकाळींहि ॥ ३६॥ गोपी बोलती ते वेळां । अघासुर जेणें उभा चिरिला । कालियामस्तकावरी नाचला । तो घननीळ दावीं कां ॥ ३७॥ अंगुलीवरी गोवर्धन । उभा उचलोनि सप्त दिन । द्वादश गांवें अग्नि गिळून । कमळपत्राक्ष अक्षयी ॥ ३८॥ ठाण मांडून वाजवी मुरली । आमुची चित्तवृत्ति तेथें मुराली । संसारवासना सकळ हरली । परी नाहीं पुरली असोसी ॥ ३९॥ उद्धव म्हणे ऐका विचार । शरीरविरहित यादवेंद्र । त्यास नाहींत चरणकर । मुरली कोठें वाजविली ॥ २४०॥ सप्त धातूंविरहित । चहूं देहांसी अतीत । जो पिंडब्रह्मांडातीत । मुरली वाजवी कोठें ॥ ४१॥ क्षणिक दावावया लीला । सगुण वेष हरीनें धरिला । परी तो सकळ रंगांवेगळा । काळा सांवळा नसे तेथें ॥ ४२॥ मायेनें रचिलें जगडंबर । परी त्यास ठाऊक नाहीं समाचार । पुढें होईल निराकार । हाही हेतु नसेचि ॥ ४३॥ त्याच्या सत्तेनें जग चाले समस्त । परी तो मन न घाली तेथ । ऐसा तो अवयवरहित । त्यास सगुणत्व लावूं नका ॥ ४४॥ गोपी म्हणती उद्धवाप्रती । नागवे उघडे बैसले एकांतीं । तुझें ज्ञान त्यांजप्रती । सांगें जाय उद्धवा ॥ ४५॥ गुदद्वारीं टांच[1] लावून । कोंडून बैसले प्रभंजन[2] । त्यांस सांगें ज्ञान । आम्हां सगुण हरि दावीं ॥ ४६॥ ऐकें उद्धवा एक वचन । तूं ज्याच्या कृपेनें बोधितोसी ज्ञान । तो पूतनाप्राणशोषण । दावीं आम्हां एकदां ॥ ४७॥ जो श्रीकुचदुर्गविहार । जो भक्तमंदिरां-गणमंदार । मुख सुहास्य अति उदार । यादवेंद्र दावीं तो ॥ ४८॥ कौस्तुभ झळके वक्षःस्थळीं । दिव्य टिळक विलसे[3] भाळीं । कोटि अनंगांहूनि[4] आगळी । तेच सांवळी मूर्ति दावीं ॥ ४९॥ जो वृंदावनभुवनविलासी[5] । विश्वरूप मुखीं दावी मातेसी । ज्याची लीला वर्णितां सौख्य सर्वांसी । तोचि आम्हांसी दावीं कां ॥ २५०॥ उद्धवा कृष्णप्राप्ति होय । ऐसा सांग आम्हांसी उपाय । कोण्या साधनें यदुवर्य । हातासी ये सांग पां ॥ ५१॥ उद्धव म्हणे हेंचि साधन । दृढ धरावें संतांचे चरण । त्यांच्या वचनीं विश्वास धरून । करावें श्रवण भावार्थें ॥ ५२॥ करितां सारासारविचार । तेणें शुद्ध होय अंतर ।

१ हावरेपणा, इच्छा. २ वायु. ३ शोभतो. ४ मदनाहून. ५ वृंदावनामध्यें रासक्रीडादि विलास भोगणारा.

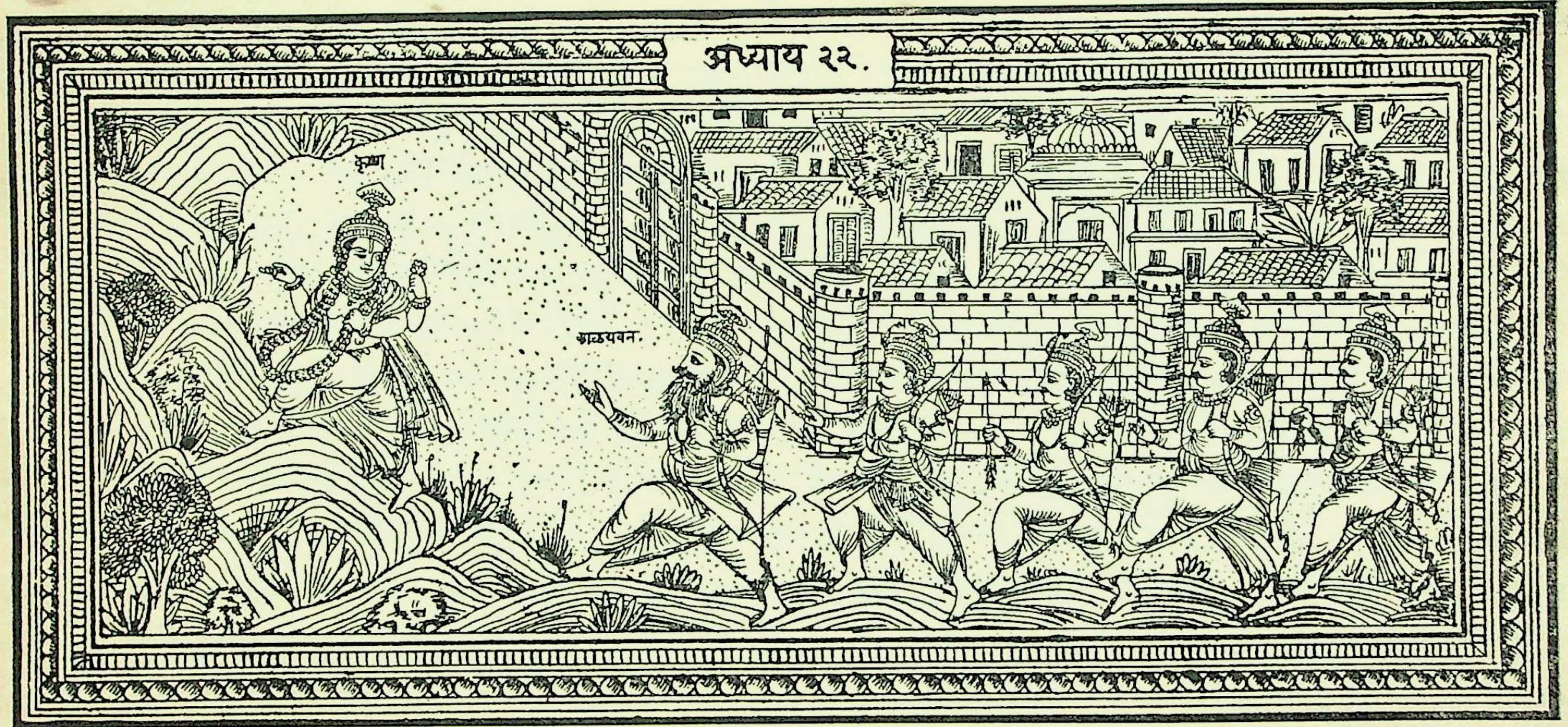
आत्मरूप चराचर । सहजचि मग दिसतसे ॥५३॥ गोपी म्हणती उद्धवासी । तुवा जें ज्ञान बोधिलें अम्हांसी । तें सर्व आलें प्रत्ययासी । दृष्टांतेंसी समजलों ॥५४॥ परी सगुणरूप वेल्हाळ । आकर्ण राजीवनयन विशाळ । अतिवेधक[१] तमालनीळ । कैसा विसरूं उद्धवा ॥५५॥ येरूं म्हणे जाणोनि निर्वाणज्ञान । मग सगुण निर्गुण दोन्ही समान । अलंकाररूपें मिरवे सुवर्ण । दुजेपण तेथें काय ॥५६॥ तंतुरूपें अंबर[२] साचार । तरंगरूपें एक सागर । तैसा सगुणअवतार सर्वेश्वर । नाहीं विचार दूसरा ॥५७॥ बचकेंत पाणी न सांपडे । परी गाररूपें हाता चढे । तैसें सगुण हरीचें रूपडें । भक्तांलागीं जाहलें ॥५८॥ सुवास सुटला मंदिरीं । परी अबलास न कळे निर्धारीं । तों दृष्टीं देखिली कस्तूरी । मग अंतरीं समजलें ॥५९॥ कस्तूरी दिसतसे सगुण । सुवास तो केवळ निर्गुण । थिजलें विघुरलें[३] घृत पूर्ण । सगुण निर्गुण तैसेंचि ॥२६०॥ सोन्याचें कडें घडविलें । तरी काय सोनें मोलास तुटलें । तैसें सगुण अवतरलें । परी तें संचलें परब्रह्म ॥६१॥ गुरुमुखें जाणावें निर्गुण । सगुणीं भजावें आवडीकरून । ऐसें गोपींनीं ऐकोन । धरिले चरण उद्धवाचे ॥६२॥ प्रार्थूनियां उद्धव सखा । चारी मास राहाविती गोपिका । ज्या सदा अंतरीं सद्भाविका । यदुनायका न विसरती ॥६३॥ उद्धवाच्या मुखें ब्रह्मज्ञान । गोपी करिती नित्य श्रवण । तेणें चित्ताचे मळ तुटोन । दिव्य ज्ञान ठसावलें ॥६४॥ गोपींचा चित्ततवा जाहला । त्रिविधतापमळ बैसला । त्याचाच उद्धवें आरसा केला । त्यांत स्वरूप बिंबलें ॥६५॥ उद्धव परम पंचाक्षरी । पंचभूतें झांकूनि निर्धारीं । गोपी आणिल्या स्वरूपावरी । साक्षात्कारेंकरूनियां[४] ॥६६॥ उद्धव वैद्य परम सतेज । अर्धमात्रा दिली रसराज । संशयरोग निरसोन तेजःपुंज । सर्व गोपिका त्या केल्या ॥६७॥ घरोघरीं गोपी नेती । उद्धवाची पूजा करिती । नित्य कीर्तन ऐकती । त्याच्या मुखेंकरूनिया ॥६८॥ उद्धव उठोन लवलाहें । नित्य गाईसवें वना जाये । अवलोकून हरीचे ठाये[५] । आश्चर्य करीं अंतरीं ॥६९॥ जे जे स्थळीं कृष्णें क्रीडा केली । तेथें उद्धव नमस्कार घाली । नित्य सोहळा गोकुळीं । चारी मास जाहला ॥२७०॥ नंदयशोदेचा निरोप घेतला । पुसोनियां गौळियां सकळां । उद्धव

१. मन मोहून टाकणारा. २. कापड, वस्त्र. ३. पातळ झालेलें. ४. सप्रमाण सिद्ध करून. ५. ठिकाणें.

मथुरेसी चालिला । भेटावया हरीतें ॥७१॥ वस्त्रें अलंकार हरीलागीं देखा । देती आणूनि गोपिका । म्हणती उद्धवा सांग यदुनायका । आम्हांसी कदा न विसरावें ॥७२॥ नंद यशोदा गोपीबाळा । उद्धव समस्तीं बोळविला । म्हणती उत्तम काळ क्रमिला । उद्धवाचे संगतीनें ॥७३॥ रथीं बैसोन सत्वर । उद्धव पावला मथुरापुर । दृष्टीं देखिला यदुवीर । साष्टांग नमस्कार घातला ॥७४॥ अहेर सकळांचे अर्पून । सांगितलें सर्व वर्तमान । मग उद्धव आपुलें सदन । प्रवेशता जाहला ॥७५॥ हरिविजयग्रंथ सुरस । एकविसावा अध्याय सुधारस[1] । सज्जननिर्जर[2] रात्रंदिवस । सावकाशें सेवोत कां ॥७६॥ अहो हा अध्याय एकविसावा । केवळ संतांचा प्राणविसांवा[3] । सदा सर्वदा हाचि पाहावा । सकळ कार्य टाकूनियां ॥७७॥ ब्रह्मानंदें हा बरवा । केला अध्याय एकविसावा । सांडूनियां सकळ धांवा । येथें विसांवा भक्त हो ॥७८॥ ब्रह्मानंदा परात्परा । पुराणपुरुषा दिगंबरा । भक्तपाळका श्रीधरवरा । अढळ अचळ अभंगा ॥७९॥ इतिश्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । निजभक्त सदा परिसोत । एकविंशतितमोऽध्याय गोड हा ॥ २८० ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ अध्याय ॥ २१ ॥ ओंव्या २८० ॥ श्रीगोपीवल्लभार्पणमस्तु ॥

१. अमृत. २. साधुरूप देव. ३. विश्रांतिस्थान.

अध्याय २२.
कृष्ण
काळयवन.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय श्रीकृष्ण सर्वसाक्षा । सर्वाद्यमूळ निर्विकल्पवृक्षा । तुझी करूं जातां विवेक्षा । आदि कोणा न सांपडे॥ १ ॥ऐसा आदिकरण तूं वृक्ष साचार । मुख्य कोंभ तो पयोब्धिजावर । द्वितीय शाखा पिनाकधर । कमलासन तृतीय शाखा ॥ २ ॥ सकळ मुनीश्वरांचें मंडळ । या उपशाखा चालिल्या सबळ । ऋग्यजुःसामादि सुकोमळ । पत्रें तयांसी फुटली हीं ॥ ३ ॥ न्याय मीमांसा सांख्यशास्त्र । पातंजल व्याकरण वेदांत । शट्शास्त्रांचा हा निश्चित । मोहोर आला त्यावरी ॥ ४ ॥ इंद्र अग्नि यम नैर्ऋत । रसनायक समीर पौलस्तिसुत । शीतांशु चंडांशु भगणांसहित । पुष्पें त्यावरी साजिरीं ॥ ५ ॥ अष्टलोक-पालांसहित । स्वर्गसुखें वायफुलें समस्त।सलोकतामुक्ति अद्भुत।फळें आलीं तयावरी ॥ ६ ॥लागतां द्वैताचा प्रभंजन । तींही फळें पडती गळोन।निर्गुण सायुज्यता मोक्ष पूर्ण । पक्क फळ अक्षयी॥ ७॥ तें फळ भक्षितां निर्धारीं । आपण होय ब्रह्मांड भरी । जेथें येणें जाणें द्वैत कुसरी।कल्पांतींही घडेना॥ ८॥ऐसा आदिवृक्ष ब्रह्मानंद । मोक्षदायक त्याचें पदारविंद । त्यामाजी श्रीधर मिलिंद । दिव्य आमोद भोगीतसे ॥ ९॥ निर्विकल्प वृक्ष सद्गुरुनाथ । तो अक्षयफळ दासांस देत । ते सेवून जाहला तृप्त । तरी हरिविजयग्रंथ पुढें चाले ॥ १०॥ मागें एकविसावा अध्याय जाहला पूर्ण । उद्धवें गोपींस कथून ज्ञान । आला मथुरेसी परतोन । हरिदर्शन घेतलें ॥ ११ ॥ यावरी पुढें कथानुसंधान । तें ऐकोत पंडित विचक्षण । जें ऐकतां पापविपिन । होय दहन क्षणमात्रें॥ १२ ॥मथुरेसी असतां रमानाथ।उग्रसेन हरिकृपें राज्य करित।दुष्ट निंदक पळाले समस्त।कंसवध होतांचि॥ १३ ॥ जैसें तृण होतांचि दग्ध । त्यासरसा विझे जातवेद । कीं प्राण जातां करणें स्तब्ध । ठायीं ठायीं निचेतन ॥ १४॥ तैसें कंसासी मारिता जाण । विराले समस्त दुर्जन । मथुरापुरीचे प्रजाजन । आनंदघन नांदती ॥ १५॥नाहीं आधि व्याधि मृत्यु आकांत । हरिकृपेनें सकळ भाग्यवंत।यथाकाळीं घन वर्षत । सदा फलित वृक्ष सर्व ॥ १६ ॥तों कंसाच्या दोघी स्त्रिया । अस्ति प्राप्ति नामें तयां । त्या सांगों गेल्या पितया।जरासंधासी तेधवां॥ १७॥दोघी जणी अत्यंत दीन । भेटल्या जरासंधा लागोन । पितयाच्या कंठीं मिठी घालोन । रुदन करिती आक्रोशें ॥ १८॥ जरासंध घाबरला । म्हणे काय जाहला वृत्तांत । येरी भूमीसी पडती

१ व्याख्यान. २ विष्णू. ३ शंकर. ४ ब्रह्मदेव. ५ वरुण. ६ कुबेर. ७ चंद्र. ८ सूर्य. ९ नक्षत्रांसहित. १० भ्रमर; भुंगा. ११ सुगंध. १२ अग्नि. १३ इंद्रियें.

मूर्च्छागत। शब्द न फुटे बोलतां ॥१९॥ आक्रोशें बोलती तत्त्वतां। कृष्णें मारिले तुझ्या जामाता। मुष्टिकचाणूरादि वीरां समस्तां। मृत्युपंथा पाठविलें ॥२०॥ परमपुरुषार्थी कृष्णराम। केला मथुरेमाजी पराक्रम। उग्रसेन राज्यीं स्थापिला परम। सुख जाहलें लोकांसी ॥२१॥ ऐकतां श्रीकृष्णाप्रताप। मागधास चढला परम कोप। जैसा पाय पडतां खवळे सर्प। नेत्र आरक्त वटारिले ॥२२॥ केलें कन्यांचें समाधान। म्हणे मथुरा क्षणमात्रें जाळीन। यादवकुळ सकळ छेदीन। धरून आणीन रामकृष्णां ॥२३॥ ऐसी जरासंधें होड[2] बांधोनी। घाव तेव्हां घातला निशाणीं। तेणें दुमदुमली अवनी। तेवीस अक्षौहिणी दळ ज्याचें॥२४॥ धडकला वाद्यांचा कल्लोळ। प्रतिध्वनीनें गाजिलें निराळ। भयभीत ब्रह्मगोळ। चालिलें दळ मागधाचें॥२५॥ भेरी धडकल्या शशिवदना ते क्षणीं। ऐकतां त्रास उपजे कर्णीं। रणतुरें खणखणती तेणें गगनीं। देवयानें[3] डळमळती॥२६॥ श्रृंगें बुरंगें पणव काहळ। गोमुखीं चळका चौंडका दुटाळ। मुखवातें सनया रसाळा। गर्जती ढोल गिडबिडी ॥२७॥ बावीस सहस्र छत्रपती। जेणें बंदी घातले नृपती। ऐसा जरासंध मागधपती। मथुरा घेऊं चालिला॥२८॥ पदाति दळ पुढें जात। त्यांचे पायीं ब्रीदें झणाणित। पदीं त्यांच्या तोडर गर्जत। हाक फोडित आवेशें॥२९॥ नाना परींच्या कांसा घालूनि। यमदंष्ट्रा खोंविल्या जघनीं। हातीं कुंत असिलता[4] घेऊनी। खेटकें अपार मस्तकावरी ॥३०॥ जैसा फुटे कल्पांतींचा सागर। तैसें पायदळ जात अपार। सडका पाश भिंडिमाळा थोर। घेऊन पुढें धांवती ॥३१॥ बडगे चक्रें शिळा डांगा। घेऊन बिलगती चमकती वेगा। धनुष्यबाण सुरया उरगा। आकृती ऐशा सतेज॥३२॥ लघु उल्हाटयंत्रें आधीं। घेऊन पुढें धांवती खांदी। उर्वी दणाणे चालतां पदीं। भूधर होय साशंक॥३३॥ मुसळ गदा मुद्गर परिघ। शूळशक्ति लोहकंदुक अभंग। पट्टिश बाण लोहवृश्चिक उरग। दशघ्न्या आणि शतघ्न्या ॥३४॥ लोहार्गळा त्रिशूळ कोयते कातिया। परशु तोमर कुठार घेऊनियां। धांवती पुढें लवलाह्या। मथुरापंथ लक्षूनि॥३५॥ सवें चालिलें तुरंगमांचे[5] भार। चपळ नागर मनोहर। मित्ररथींचा जैसा रहंवर[6]। बलाढ्य सुंदर तैसेचि ॥३६॥ कित्येक निघाले श्यामकर्ण। ऐका तयांचें लक्षण। काढिले क्षीरसागरीं धुवोन। तैसा वर्ण तयांचा॥३७॥ डोळे आरक्त

१ जरासंधास. २ अहंकार; पैज. ३ देवांचीं विमानें. ४ तलवार. ५ घोडेस्वारांचे. ६ वेगवान घोडा.

सुंदर । पुच्छें विद्रुमवर्ण खूर । समीराहूनि गति अपार । तिहीं लोकीं गमन तयां ॥ ३९ ॥ एक घोडे ढवळवर्ण विशाल । एक नीळवर्ण अति निर्मळ । एक पिंवळेचि केवळ । आरबी चपळ चौताळती ॥ ३९ ॥ एकाची माणिकाऐसी ज्योती । परी वीरां सांवरितां न थारती । ज्या तुरंगाची जैशी अंगकांती । तद्रूपवर्ण छाया दिसे ॥ ४० ॥ सांवळे घोडे कित्येक । एक गर्जती सिंह-मुख । एक चकोर परम चाळक । एक कुंकुमकेशरवर्ण ॥ ४१ ॥ एक चंदनवर्ण चांगले । एक चंदनवर्ण सोज्ज्वळे । एक क्षीरवर्ण हंसाळे । चपळ चालती पुढें पुढें ॥ ४२ ॥ जंबुद्वीपींचे जांभूळवर्ण । श्वेतद्वीपींचे चंद्रवर्ण । क्रौंचद्वीपींचे पिंवळे पूर्ण । चितळे चित्रांगे साजिरे ॥ ४३ ॥ शाल्मलीद्वीपींचे बदीर । प्लक्षद्वीपींचे वर्णचकोर । कुशद्वीपींचे सोज्ज्वळ सुंदर । पुष्करींचे श्यामकर्ण ॥ ४४ ॥ परम रागीट कुमाईत । बदकश्याम स्थिर चालत । आरबी उदकावरी पळत । खूर न भिजे तयांचा ॥ ४५ ॥ नव खंडें छप्पन्न देश । तेथींचे वारू एकाहूनि एक विशेष । चित्रींचीं भांडारें आसमास । उघडिलीं जयापरी ॥ ४६ ॥ उचंबळला शृंगारसागर । ज्याची सुपर्णासमान[2] गति अपार । संकेत[3] दावितां अणुमात्र । पेरचमूंत प्रवेशती ॥ ४७ ॥ चक्राकार वाजी वावरती । अश्वखर्गक्षत्रिय एक जाती । एकरूप होवोनि वर्तती । सपक्ष उडती तुरंग एक ॥ ४८ ॥ रत्नजडित वरी पोखरा । चालतां दणाणे वसुंधरा[6] । चरणीं नेपुरें मस्तकीं तुरा । रत्नजडित झळकतसे ॥ ४९ ॥ मुखीं रत्नजडित मोहाळी । चामरें रुळती तेजागळीं । नृत्य करिती भूमं-डळीं । पाय पुढील न लागती ॥ ५० ॥ हिंसती जेव्हां सबळबळें । तेणें बैसती दिग्गजांचे टाळे । कवच टोप लेऊन बळागळे । वरी आरूढले राउत ॥ ५१ ॥ जैसी सौदामिनी अंबरीं । तैशा असिलता झळकती करीं । ऐसे अश्वभार ते अवसरीं । मथुरापंथें चालिलें ॥ ५२ ॥ अश्वभारांमागें लिंगटले । उन्मत्त नागभार उठावले । ऐरावतासम तुकेले । चौदंत आणि चपळत्वें ॥ ५३ ॥ सुवर्णाच्या शृंखळा । खळाळती विशाळा । वरी पोखरा घातल्या । कनकवर्ण सुरेख ॥ ५४ ॥ वरी रत्नजडित चवरडोल । ध्वज भेदीत गेले निराळ । फडकती अति तेजाळ । बोलाविती शत्रूंतें ॥ ५५ ॥ उर्वीवरी चामरें रुळती । घंटा गर्जतां दिशा दुमदुमती । गंजाकर्षक स्कंधीं बैसती । अंकुश सतेज घेऊनियां ॥ ५६ ॥ तो जिकडे दावी संकेत । तिकडे चौताळती गज उन्मत्त । झडप

१ आटपत नाहींत. २ गरुडासारखी. ३ इषारा. ४ शत्रूच्या सैन्यांत. ५ झुली. ६ पृथ्वी. ७ लगाम. ८ खेटून चालले. ९ हत्तीचे कळप. १० माहूत.

हाणोनि पर्वत । चुरा करती मार्गींचे ॥५७॥ पुढें हिंसत चौताळती तुरंग । मागें सबळ किंकाटती मातंग । त्यापाठीमागें रथ सवेग । घडघडाट चालिले ॥५८॥ रथांचीं रत्नजडित चक्रें । पचळेऐसीं त्रिचाविचित्रें । साटे घातले जे वज्रें । न फुटती सर्वथा ॥५९॥ मणिमय शोभती स्तंभ । वरील छत्र कनकवर्ण स्वयंभ । ध्वज भेदीत गेले नभ । भिन्नाभिन्न स्वरूपें ॥६०॥ नाना शस्त्रांचे भार । रथीं रचिले अपार । शतशतें चापें परिकर । भरले तूणीर बाणांनीं ॥६१॥ वरी आरूढले महारथी । पुढें धुरें बैसले चतुर सारथी । जे संकटीं स्वामीस रक्षिती । जिवित्व मानिती तृणासम ॥६२॥ पुढें जुंपिले सबळ घोडे । जे कां अनिळाहूनि[1] वेगाढे[2] । सारथी संकेत लावी जिकडे । जाती तिकडे चपळत्वें ॥६३॥ असो ऐसा तेवीस अक्षौहिणी । दळभार निघाला तेच क्षणीं । वाद्यें वाजती तेणें धरणी । उलों पाहे तेधवां ॥६४॥ मध्यभागीं जरासंध । दिव्य रथ परम सुबद्ध । वरी आरूढला भोंवते सन्नद्ध[3] । महावीरीं वेष्टिला ॥६५॥ जैसा शक्रावरी वृत्रासुर । निघाला सहित दळभार । तैसा जरासंध प्रचंड वीर । मथुरेसमीप पातला ॥६६॥ रातोरातीं धांविन्नले । वेगें मथुरापुर वेढिलें । सैन्यसमुद्राचें पडिलें । वेष्टण भोंवतें अद्भुत ॥६७॥ लोक गजबजिले सकळ । म्हणती ओढवला प्रळयकाळ । जरासंध परम सबळ । करील निर्मूळ मथुरेचें ॥६८॥ पळावया नाहीं वाट । प्रजा करिती कलकलाट । महाद्वारें झांकिलीं सदट[4] । न उघडतीं कोणांतें ॥६९॥ कंस मारिला यदुवीरें । म्हणोनि हा आला मथुरे । जामाताच्या कैवारें । प्रळय थोर करील ॥७०॥ हुडां हुडां वीर चढती । परसैन्यातें विलोकिती । एक बोलती एकाप्रती । बरी गति न दिसे कीं ॥७१॥ कृष्ण आणि संकर्षण । दुर्गावरून विलोकिती सैन्य । हरीजवळी आला उग्रसेन । म्हणे कैसें आतां करावें ॥७२॥ सात्यकी उद्धव अक्रूर । म्हणती संकट आलें थोर । भोंवतें अवघे दीनवक्त्र[5] । यादवेंद्रें[6] देखिले ॥७३॥ जो महाराज नरवीरपंचानन । जो यादवकुळमुकुटरत्न । जो पूर्ण ब्रह्म सनातन । इंदिराजीवन श्रीरंग ॥७४॥ जो विश्वपित्याचा जनक । जो सर्गस्थित्यंतकारक । अनंत ब्रह्मांडें देख । इच्छामात्रें घडी मोडी ॥७५॥ तेव्हां अद्भुत केलें सर्वेश्वरें । ऊर्ध्व विलोकिलें श्रीकरधरें ।

१ वाऱ्यापेक्षांही. २ वेगवान. ३ सर्वप्रकारच्या शस्त्रास्त्रांनीं सिद्ध असे. ४ बळकट. ५ दीनवदन. ६ श्रीकृष्णानें.

तों अकस्मात निराळपंथें त्वरें । दोन रथ उतरले ॥७६॥ ते वैकुंठींचे दिव्य रथ । सहस्रमित्रप्रभा भासत । कोणा न वर्णवे तेज अद्भुत । गरुडध्वज झळके वरी ॥७७॥ शार्ङ्गशंखचक्रगदामंडित[1] । रथी असती आयुधें अद्भुत । दारुक सारथी देदीप्यवंत । शस्त्रास्त्रीं मिरवे जो कां ॥७८॥ वरी ठेविले अक्षय भाते । कोण वर्णील तुरंगमांतें[2] । जे अश्व अमृतपानकर्ते । ऐका नामें तयांचीं ॥७९॥ शैब्य सुग्रीव अतिस्वरूप । तिजा बहालक चौथा मेघपुष्प । ऐका दुजिया रथाचा प्रताप । संकर्षण आरुढला जेथें ॥८०॥ तालध्वजमंडित रथ । चारी वारू चपळ श्वेत । नांगर मुसळ आयुधें समर्थ । तयावरी ठेविलीं ॥८१॥ दोनी रथ मथुरे उतरले । जैसें का शशिमित्र प्रकटले । दारुकें साष्टांग घातलें । श्रीकृष्णासीं दंडवत ॥८२॥ सकळ पाहती जन डोळां । तत्काळ श्रीकृष्ण चतुर्भुज जाहला । चारी आयुधें घेतलीं ते वेळां । रथीं चढला यादवेंद्र ॥८३॥ देवसुमनांचे संभार । वरून वर्षती अपार । दुजे रथीं चढला भोगींद्र[3] । हलमुसळ सांभाळिलें ॥८४॥ ऐसें देखोन तये वेळे । उग्रसेनासी स्फुरण आलें । चतुरंग दळ सिद्ध जाहलें । निशाणीं दिधले घाव वेगीं ॥८५॥ अपार यादवांचे भार । चहूंकडून उठावले समग्र । रथीं बैसले उद्धवअक्रूर । प्रतापशूर प्रचंड जे ॥८६॥ बाळिभद्रें आणि घननीळें । सबळ बळें शंख त्राहाटिले[4] । जरासंधाचें सैन्य दचकलें । वीर जाहले भयभीत ॥ ८७ ॥ तों वसुदेव निजभारेंसीं ते वेळीं । आला उग्रसेनाजवळी । एकाचि घाई लागली । रणतुराची ते वेळीं ॥ ८८ ॥ उल्हाटयंत्रांचे भार । दुर्गावरूनि होती अपार । परसैन्याचे यंत्रगोळ समग्र । दुर्गपरिघामाजी पडती ॥ ८९ ॥ उघडिलें मथुरेचें महाद्वार । सिंहानादें गर्जती अपार । यादव निघाले बाहेर । रामकृष्णांसमवेत पैं ॥ ९० ॥ दोनी सैन्यां जाहला मेळ । धडकत वाद्यांचा कल्लोळ । डळमळीत उर्वीमंडळ । दिग्गज त्रास पावले ॥ ९१ ॥ जाहली एकाचि रणधुमाळी । नारद नाचे अंतराळीं । म्हणे भली मांडिली येथें कळी । वाजवी टाळी आनंदें ॥ ९२ ॥ उतरावया पृथ्वीचा भार । यालागीं अवतरला श्रीधर । तो विजयी हो कां निरंतर । सकळ सुरवर बोलती ॥ ९३ ॥ असो पायदळावरी पायदळ । लोटलें तेव्हां अति सबळ । तुरंगारूढ

१. शार्ङ्ग नांवाचें भगवंताचें धनुष्य, शंख व गदा यांसहित, २. अश्वांला. ३. बलराम. ४. वाजविले.

वीर सकळ । तेही मिसळले परस्परें ॥ ९४ ॥ गजावरी गज लोटले । रथाशीं रथ झगटले । एकाचि घनचक्र मांडिलें । रामकृष्ण पाहती ॥ ९५ ॥ जैशा जलदाचिया धारा । तैसे शर येती एकसरा । एक एकास लागून चुरा । होवोनि पडती धरेवरी ॥ ९६ ॥ शिरें वीरांचीं उसळती देख । जैसे आकाशपंथें कंदुक । प्रेतें पडतीं असंख्य । गणना नाहीं अश्वांसी ॥ ९७ ॥ शोणिताचे पूर जात । माजी गजकलेवरें वाहत । रथ मोडिले असंख्यात । नाहीं गणित अश्वांसी ॥ ९८ ॥ कृष्णबळें यादव अनिवार । केला परदळांचा संहार । उठावले जरासंधाचे वीर । शिशुपाळ आणि वक्रदंत ॥ ९९ ॥ कृष्णद्वेषी मिळाले अपार । त्यांत रुक्मिया आला भीमककुमर । महाभिमानी दुराचार । अतिनिंदक दुरात्मा ॥ १०० ॥ त्यांनीं अपार युद्ध केलें । यादवसैन्य माघारलें । ऐसें रामकृष्णें देखिलें । रथ लोटिले तेधवां ॥ १ ॥ जैसें वारणचक्र दारुण । त्यांत रिघती दोघे पंचानन । श्रीकृष्णें शार्ङ्ग चढवून । सोडिले बाण चपळत्वें ॥ २ ॥ जैसें पूर्वी श्रावणारिसुतें । जाऊ वैश्रवणबंधुपुरीतें । किंपुरुषासहित युद्ध तेथें । प्रतापवंतें केलें जेविं ॥ ३ ॥ कंसांतक तैसाच येत । परम प्रतापी रणपंडित । असंख्यात बाण सोडित । नोहे गणित शेषातें ॥ ४ ॥॥ कीं कुंभोद्भव वसुदेव नंदन । रणसागर करूं पाहे प्राशन । कीं मागधसैन्य शुष्क विपिन । त्यास कृशान श्रीरंग॥५॥ कीं मागधवीर हेचि नग । त्यांवरी वज्रधरश्रीरंग । हस्तपक्ष छेदूनि सवेग । पाडी मंगळजननीवरी ॥ ६ ॥ तेवीस अक्षोहिणी दळ । त्यांत मुख्य मुख्य उरले सबळ । वरकड सैन्य समूळ । कृष्णें आटिलें बाणांवरी ॥ ७ ॥ मुकुटरांगावळी तुटोनि । कां गलटोप पडिले धरणीं । महावीर पाठी देऊनी । पळों लागले तेधवां ॥ ८ ॥ गुढारांसहित रिते कुंजर । सैरा धांवती अनिवार । ध्वजांसहित रथ अपार । शून्य पडिले मोडोनि ॥ ९ ॥ छत्रें चामरें पताका । तेथें केर पडिला देखा । अशुद्धनदीचा वाहे भडका । घायाळ जींत पोंहती ॥ ११० ॥ देखोनि पंडितांचें दिव्यज्ञान । पाखंडी पळती घेऊन वदन । तैसे वीर पृष्ठ दावून । पळते झाले तेधवां ॥ ११ ॥ इकडे कृतांत दचके देख । ऐसी बळिभद्रें फोडिली हांक । जरासंधावरी एकाएक । रथासमवेत लोटला ॥ १२ ॥ देखोनि बळ-

१ मेघाच्या. २ पृथ्वीवर. ३ चेंडू. ४ रक्ताचे. ५ हत्तींचीं मढीं. ६ शत्रुसैन्याचा. ७ हत्तींचा समुदाय. ८ दाशरथिरामानें. ९ रावणाच्या नगरांत (लंकेंत). १० राक्षसांबरोबर. ११ पृथ्वीवर.

रामाचा प्रताप । हरपला मागधाचा दारुण दर्प । जैसा शंकरापुढें कंदर्प । दहनकाळीं शंकला ।। १३ ।। मुसळ आणि नांगर । हातीं घेऊनि बळिभद्र । रथाखालीं उडीं सत्वर । घालूनियां धांविन्नला ।। १४ ।। नांगर घालोनि ओढी वीर । मुसळघायें करी चूर । झाला बहु वीरांचा संहार । जरासंध पाहतसे ।। १५ ।। धनुष्या चढवोनि गुण । जरासंधें सोडिले बाण । जैसा धारा वर्षे घन । शर निर्वाण सोडिले ।। १६ ।। तें कृष्णाग्रजें न मानोनि ते वेळीं । धांव घेतली रथाजवळी । नांगर घालूनि तत्काळीं । जरासंध ओढिला ।।१७।। मुसळघायें करावा चूर्ण । तों बोले जगज्जीवन । यासी न मारावें आपण । न्यावा बांधोनि रथासी ।। १८ ।। तों देववाणी बोले आकाशीं । भीमाहातीं मरण यासी । मग वरुणपाश घालून वेगेंसीं । दृढ रथासी बांधिला ।।१९।। जैसा मृगेंद्रें धरिला वारण । तैसा चालविला रथीं बांधोन । विजयी जाहले रामकृष्ण । वृंदारक पुष्पें वर्षती ।।१२०।। जरासंधाचे वीर ते वेळे । उरले ते अवघेच पळाले । जैसें यजमानासी संकट ओढवलें । आश्रित पळती दश दिशां ।।२१।। श्रीरंग म्हणे बळिरामातें । आतां सोडावें जरासंधातें । हा मेळवून आणील दैत्यांतें । मागुती त्यांतें संहारूं ।।२२।। पृथ्वीवरील जे निंदक खळ । येथें तितुके आणील सकळ । ऐसें बोलतां घननीळ । सोडिला तत्काळ बळिरामें ।।२३।। मग अत्यंत करीत खेद । स्वस्थळा पातला जरासंध । म्हणे बावीससहस्र रायां केला बंध । पुरुषार्थ व्यर्थ गेला ।।२४।। मी सेवीन घोर अरण्य । तप करीन तेथें बैसोन । परी नगरास जाऊन वदन । काय दावूं लोकांतें ।।२५।। तों रुक्मिया शिशुपाळ वक्रदंत । मार्गीं भेटले अकस्मात । मागधाचें समाधान करित । तपसंकल्प करूं नको ।।२६।। जय अथवा पराजय । महावीरांसी पडे हा समय । पुरुषें पुरुषार्थ सांडूं नये । करावा उपाय मागुती ।।२७।। जों कायेंत[1] असे प्राण तों न सोडावी आंगवण[2] । मागुती दळभार घेऊन । रामकृष्ण धरून आणूं ।।२८।। ऐसें जरासंधासी वळविलें[3] । मागुती तितुकेंचि दळ मेळविलें । सर्वेचि मागधें धांवणें[4] केलें । मथुरेवरी पूर्ववत ।।२९।। मागुती बळिरामें धांवोन । बांधिला

१ देहांत. २ स्वभाव, अभिमान. ३ मन फिरविलें. ४ स्वारी, दौड.

वरुणपाश घालून । माधवें दिधला सोडून । पुढती उत्थान आणिक केलें ॥ १३० ॥ ऐसा सप्तदश वेळ । संग्राम[1] माजला तुंबळ । सिंहावरी सिंह लोटले सबळ । तैसा फणींद्र धरी त्यातें ॥ ३१ ॥ सत्रा वेळ बळिरामें धरिला । तैसाच श्रीरंगें सोडविला । तों नारदमुनि पातला । जरासंधाचे भेटीतें ॥ ३२ ॥ म्हणे तूं कष्टलासी सत्रा वेळ । तुज नाटोपे राम घननीळ । तरी काळयवन असे सबळ । त्यास साह्य बोलाविजे ॥ ३३ ॥ यादवांचा पराभव संपूर्ण । काळयवना हातीं असे जाण । त्यासी असे शंकरवरदान । तें वर्तमान ऐक तूं ॥ ३४ ॥ गर्गाचार्य महाऋषी । तो कुळगुरु होय यादवांसी । विद्यासंपन्न तेजोराशी । प्रतिसूर्य दूसरा ॥ ३५ ॥ एकें यादवें आपुली कन्या । गर्गऋषीस दिधली जाणा । परी ठाव नाहीं संताना । बहुत दिवस लोटले ॥ ३६ ॥ तों यादव विनोदी उदंड । म्हणे गर्गऋषि आहे षंढ । ऐसे ऐकतांचि प्रचंड । क्रोध आला मुनीतें ॥ ३७ ॥ म्हणे यादव तुम्ही उन्मत्त । ऐसा निर्मितो पुरुषार्थी सुत । त्यापुढें पराभव समस्त । होय तुमचा एकदांचि ॥ ३८ ॥ परम क्रोधावला ब्राह्मण । केलें हिमाचळीं अनुष्ठान । हिमनगजामात प्रसन्न । तत्काळचि जाहला ॥ ३९ ॥ येरू मागे वरदान । ऐसा पुत्र दे मजलागून । जो यादवांसी पराभवून । राज्य हिरोन घेईल ॥ १४० ॥ शिव म्हणे तूं करितां अनुष्ठान । म्लेंच्छस्त्री मागेल भोगदान । तिचे पोटीं पुत्र दारुण । महादुष्ट होईल तुझा ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणस्त्रीचे पोटीं पुत्र । कदा नव्हे अपवित्र । यथा भूमि तथांकुर । होईल साचार द्विजवरा ॥ ४२ ॥ तो तुझा वीर्यनंदन । दुष्टक्षेत्रीं[2] होय निर्माण । असो गर्ग करीत अनुष्ठान । महाविपिन सेविलें ॥ ४३ ॥ तों दुष्ट एक म्लेंच्छपति । त्यास नव्हे पुत्रसंतती । तेणें स्त्री पाठविली गर्गाप्रती । शृंगारूनि एकांतीं ॥ ४४ ॥ तीस भोग दिधला जाण । तोच हा म्लेंच्छ काळयवन । यास तूं संगें घेऊन । मथुरेवरी जाय कां ॥ ४५ ॥ ऐकतां जरासंध संतोषला । काळयवनापासीं गेला । सर्व वृत्तांत सांगितला । क्रोधावला काळयवन ॥ ४६ ॥ तीन कोटि म्लेंच्छ त्याचे । तेवीस अक्षौहिणी[3] दळ मागधाचें । रुक्मिया शिशुपाळ दैत्य साचे । साह्य झाले सत्वर ॥ ४७ ॥ ऐसी सेना मेळवूनि सवेग ।

---

१ युद्धाची तयारी, उचल. २ हीन स्त्रियेचे ठायीं. ३ एक अक्षौहिणी म्हणजे २१८७० रथ, २१८७० हत्ती, ६५६१० घोडेस्वार आणि १०९३५० पायदळ.

रजनीमाजी क्रमिती मार्ग । सर्वांतरात्मा श्रीरंग । वर्तमान कळलें तें ॥४८॥ मग भक्तकैवारी रमाधव । समुद्रपासीं मागोन ठाव । द्वारकानगर अपूर्व । विरिंचिहातीं रचविलें ॥४९॥ द्वारकेची रचना सांगतां समस्त । तरी हा अध्याय वाढेल बहुत । द्वारकावर्णन अद्भुत । पुढें कथन केलें असें पैं ॥१५०॥ असे जैसी वैकुंठनगरी । तैशीच द्वारका भूमीवरी । कमलोद्भवें निर्मिली ते अवसरीं । श्रीकृष्णाज्ञेंकरूनियां ॥ ५१ ॥ जेणें इच्छामात्रें आणिले रथ । तेणेंच द्वारका रचिली अद्भुत । तेथें नाना संपत्ती समस्त । कुबेरें आणून भरियेल्या ॥५२॥ तों रातोरातीं काळयवनें । मथुरेवरी मांडिलें धांवणें । तों मथुरेसी लोक निद्रेनें । आबालवृद्ध[1] व्यापिले ॥ ५३ ॥ परम नाटकी पूतनारी । योगमाया घालोनि वरी । रजनीमाजीं द्वारकापुरीं । समस्त लोक पाठविले ॥ ५४ ॥ धनधान्यपशूंसमवेत । गज तुरंग रथ अद्भुत । सहकुटुंबें यादव समस्त । उग्रसेनही पाठविला ॥५५॥ दारुण सारथि रथ आयुधें । तींही पाठविलीं गोविंदें । बळिभद्रही परमानंदें । पाठविला तेधवां ॥५६॥ एक श्रीकृष्णावेगळें । मथुरेंत कोणी नाहीं उरलें । जैसें अयोध्या-नगर पूर्वीं नेलें । रामचंद्रें वैकुंठीं ॥ ५७ ॥ द्वारकेमाजीं लोक जागे जाहले । पाहती उगेच चाकाटले[2] । वस्तुजात तैसें संचलें । परी नगर आपुलें नव्हेचि ॥ ५८ ॥ उद्धव अक्रूर उग्रसेन । वसुदेव देवकी संकर्षण । रोहिणी प्रजा सकळ ब्राह्मण । म्हणती हरिविंदान[3] न कळेचि ॥ ५९ ॥ मथुरेच्या शतगुणें चांगलें । द्वाकानगर आम्हां दिधलें । असो इकडे काय वर्तलें । तेंचि ऐका भाविकहो ॥१६०॥ जरासंध आणि कळयवन । उगवला नसतां चंडकिरण । वेढा घातला मथुरेस येऊन । पळेन कृष्ण म्हणोनियां ॥ ६१ ॥ जरासंध म्हणे बरें झालें । मज सत्रा वेळां इहीं गांजिलें । धरोनि आतांचि एक वेळे । संहारीन हरीसहित ॥६२॥ तों सर्वांचि उगवला अर्क । नगरांत न दिसती लोक । उल्हाटयंत्रांचे मार अधिक । न होती दुर्गावरोनियां ॥६३॥ नगरद्वार उघडें भणभणित । एकलाच उभा कृष्णनाथ । नाहीं शस्त्रास्त्रें रथ । वाट पहात यवनाची ॥ ६४ ॥ आश्चर्य करिती समस्त । म्हणती गोवळा कपटी

१ लहानथोर. २ चकित झालें. ३ हरीची माया.

बहुत । यासीच धरावें त्वरित । मग लोक शोधावे ॥६५॥ काळयवनें कृष्ण लक्षिला । शस्त्रेंविरहित चरणीं देखिला । आपण रथाखालीं उतरला । शस्त्रें ठेवूनि समस्त ।।६६॥ जरासंधासी म्हणे काळयवन । आतांच कृष्ण आणितों धरून । नेऊं रथासी बांधोन । सूड घेईन तुझा आतां ॥ ६७ ।। यवनें भुजा पिटोनि सत्वर । सन्मुख लक्षिला श्रीधर । आवेशें धांव घेतली थोर । तें यदुवीर पाहतसे ।।६८।। जवळीं येतां काळयवन। जगद्वंद्य करी हास्यवदन । करावया गर्गवचन प्रमाण । नारायण चालिला ॥ ६९ ॥ जो इच्छामात्रें घडी समस्त । तो काळयवनाभेणें पळत। परी शिववचनासी मान देत । [1]भक्तवत्सल म्हणोनियां ॥ १७० ॥ असो कायेंतून निघे प्राण । तो कदां नव्हे [2]दृश्य-मान । अवघ्या [3]दळादेखतां कृष्ण । जाय निघोन क्षणमात्रें ।। ७१ ।। जैसीं गगनीं झळके [4]चपळा । तैसा हरि वेगें निघाला । काळयवन पाठीं लागला । दळभार राहिला दूरीं पैं ।। ७२ ॥ पुढें जात शेषशयन । [5]समीरगतीं धांवे यवन । उल्लंघिलीं अरण्यें दारुण । महाकठिण पर्वत ॥७३।। नर्मदा तापी गोदावरी । अनेक नद्या उल्लंघी मुरारी । भीमा उल्लंघूनि कृष्णातीरीं । कृष्ण वेगें पातला ।।७४॥ कृष्णावेणीसंगम सुरंग । ज्यासी म्हणती दक्षिणप्रयाग । तेथें उभा ठाकला श्रीरंग । तों भार्गवराव भेटला ॥७५॥ जाहलें दोघां क्षेमालिंगन । परशुराम पुसे हरीलागून । कोणीकडे जाहलें [6]आगमन । कृष्णे वर्तमान सांगीतलें ॥७६॥ तों जवळी आला काळयवन । पुढें चालिला जग-न्मोहन । पूर्ण ब्रह्म सनातन । त्यास यवन धरूं पाहे ।।७७।। वाटे जवळीं सांपडला दिसे । परी दूरी बहुताचि असे। बहु धांव घेतली सायासें । परी नाटोपे श्रीरंग ।।७८।। एक सद्भावावांचोन । कोणा नाटोपे जगज्जीवन । त्यास काय धरील यवन । अतर्क्य पूर्ण वेदशास्त्रां ।।७९।। काळयवन म्हणे रे भ्याडा । किती पळसील दडदडां । तुवां गोकुळीं केला [7]पँवाडा । तें मजपुढें न चलेचि ।।१८०।। सत्रा वेळां मागधासी । तूं मथुरेपुढें युद्ध करिसी । मजभेणें कां तूं पळसी । नपुंसक होसी गोवळ्या ।। ८१ ।। गौळणी बांधिती उखळासी । मज उशीर काय धरावयासी । तूं

१ भक्तांवर दया करणारा. २ दिसण्याजोगा. ३ सैन्यासमोर. ४ वीज. ५ वायु वेगानें. ६ येणें. ७ खेळ.

गोकुळीं चोरी करिसी । तेंच पाहसी चहूंकडे ॥८२॥ कालिया आणि अघासुर । किरडें मारून: जाहलासी थोर । अश्व मारिला केसी वीर । बकासुर पांखरूं ॥८३॥ वल्मीक[1]तुल्य गोवर्धन । पुरुषार्थ भोगिसी उचलून । कंस मारिला कपटेंकरून । आतां धरील क्षणें तुज ॥८४॥ ऐसे उणें बोल बोलत । बोला नाटोपे कृष्णनाथ । नाना तपें अनुष्ठान करित । त्यांसी निश्चित न सांपडे ॥ ८५ ॥ दुग्धाहारी फळाहारी । नग्न मौनी जटाधारी । पंचाग्नि साधिती निराहारी । त्यांस मुरारी नाटोपे ॥ ८६ ॥ एक करिती वेदशास्त्रपठन । करिती योगसाधन तीर्थाटन । नाना साधनीं करिती शीण[2] । परी मनमोहन नाटोपे ॥ ८७ ॥ एका ढेंगेंत ब्रह्मांड आटी । यवन धांवे त्याचिया पाठीं । व्यर्थ पळतां होती हिंपुटी[3] । परी जगजेठी न सांपडे ॥८८॥ क्षण एक अवतारी सगुण । सर्वेचि पाहतां तो निर्गुण । म्हणे त्रिविक्रम क्षणें वामन । त्यास यवन धरील कोठें ॥८९॥ अद्भुत हरीचा वेग होये । तों काळयवन मागें राहे । मागुती हरि त्याची वाट पाहे । जवळी यावा म्हणोनि ॥ १९० ॥ कंठींच्या तुळसी आणि सुमनहार । वाटेस टाकीत जात श्रीधर । तोचि माग पाहून असुर । धांवे थोर वेगेंसीं ॥९१॥ पुढें पराशरपर्वत । त्यावर चढे रमानाथ । तेथें व्यासपिता[4] अनुष्ठान करित । जगन्नाथ वंदी तया ॥९२॥ त्या पर्वतीं न दिसे कृष्ण । तों उष्णकाळ शुष्क[5] विपिनें[6] । यवनें भोंवता लाविला अग्न । ऋषिजन तेणें आहाळती[7] ॥९३॥ ऐसें श्रीकृष्णें जाणोनी । पर्वत दडपिला बळेंकरूनी । उदक वरी आलें उसळोनी । विझविला अग्नि क्षणामात्रें ॥९४॥ तेथून मग पश्चिमपंथें । धांव घेतली कृष्णनाथें । मार्ग दावून यवनातें । पुढें पुढें जात असे ॥९५॥ तों तेथें पर्वताचे दरी[8] । महाभयानक[9] विवरीं । तेथें मुचुकुंदें बहुकाळवरी । निद्रा केली श्रमोनियां ॥९६॥ सूर्यवंशी राजा मांधात । हा मुचुकुंदनामें तयाचा सुत । तेणें स्वर्ग रक्षून समस्त । देव सुखी राखिले ॥९७॥ दैत्यांशी युद्ध अद्भुत । केलें बहुतकाळपर्यंत । पुढें स्कंद झाला शिवसुत । तेणें स्वर्गा रक्षिलें ॥९८॥ मुचुकुंद बहुत श्रमला । मग शचीवर[10] प्रसन्न झाला । म्हणे वर मागें वहिला[11] । अपेक्षित असेल जो ॥९९॥

---

१ वारूळाएवढा. २ श्रम. ३ दुःखी. ४ पराशरऋषि. ५ वाळलेले. ६ अरण्य. ७ दुःखी होती. ८ गुहेंत. ९ फार भयंकर. १० इंद्र. ११ लवकर.

येरू म्हणे श्रमलों प्रबळ । निद्रा करीन बहूकाळ । जो माझी निद्रासमाधि मोडील । तो भस्म होईल तेथेंचि ॥२००॥ माझे निद्रांतीं जगज्जीवन । भेटो अकस्मात येऊन । तथास्तु म्हणे सहस्त्रनयन[१] । मग विवरीं जाऊन निजला ॥ १ ॥ यालागीं त्याच विवरांतें[२] । प्रवेशला वैकुंठनाथ । तें दुरून काळयवन देखत । म्हणे बरा येथें सांपडला ॥२॥ हरि विवरांत पुढें गेला । तों मुचुकुंद बहुकाळ निजला । आपला पीतांबर काढिला । मग झांकिला तयावरी ॥३॥ आपण पुढें जाऊन । गुप्त पाहे जगज्जीवन । तों विवरांत प्रवेशला काळयवन । विलोकून पाहतसे ॥४॥ तो देखिला दिव्य पीतांबर । म्हणे येथेंचि निजला यादवेंद्र । म्हणोनि सबळ लत्ताप्रहार । हाणता जाहला दुरात्मा ॥५॥ मुचुकुंद उठिला खडबडोन । क्रोधें पाहे विलोकून । तात्काळ तेथेंचि काळयवन । भस्म जाहला क्षणमात्रें ॥६॥ सूत्रधारी नारायण । ऐसा मारविला काळयवन । मुचकुंद पाहे सावधान । तों पीतवसन देखिलें ॥७॥ तो सुवास न माये अंबरीं । मुचुकुंद सद्गदित अंतरीं । परतोनि पाहे तों मधुकैटभारी । चतुर्भुज उभा असे ॥८॥ उदारवदन मनोहर । कर्णीं कुंडलें मकराकार । दिव्य मुकुट प्रभाकर । तेजें विवर उजळिलें ॥९॥ कौस्तुभ हृदयीं झळकत । वैजयंती आपाद डोलत । चतुर्भुज वैकुंठनाथ । पाहतां मन निवालें ॥२१०॥ ऐसा मुचुकुंदें हरि देखिला । साष्टांग नमस्कार घातला । म्हणे पुराणपुरुषा भक्तवत्सला । तूं परब्रह्म केवळ भाससी ॥११॥ म्यां पूर्वीं बहुकाळवरी । स्वर्गा रक्षिलें नानापरी । श्रमोनियां विवराभीतरीं । निद्रा केली बहुकाळ ॥१२॥ तूं कोण मज सांगें निर्धार । मग सुहास्यवदन यादवेंद्र । म्हणे उतरावया भूमिभार । कृष्णावतार आठवा ॥१३॥ मुचुकुंदें धरिले दृढ चरण । दाटला अष्टभावेंकरून । म्हणे शचीवरें दिधलें वरदान । तें सफळ आजि जाहलें ॥१४॥ धन्य धन्य आजिचा सुदिन । देखिलें क्षीरसागरींचें निधान । परमपावन जाहले नयन । हरिवदन विलोकितां ॥१५॥ धन्य हें जाहलें शरीर । कृष्णें पांघुरविला पीतांबर । निरसोनि अज्ञानअंधकार । सावध केलें मजलागीं ॥१६॥ बहुतकाळ तमोमय[३] यामिनी । भ्रांती मी पडिलों ये स्थानीं । श्रीकृष्ण उगवला

१ इंद्र. २ ढोलींत, (गुहेंत). ३ अंधारी.

वासरमणी । सरली रजनी अज्ञान ॥१७॥ कीं वैद्यराज रमारंग । कृपावलोकनें निरसोनि रोग । सावध करून निजांग । माझें मज दाविलें ॥१८॥ धन्य पंचाक्षरी यदुवीर । मजवर झांकून पीतांबर । निद्राभूत हें अपस्मार । केलें दूर क्षणार्धें ॥१९॥ जय जय यदुकुळटिळका । कामांतकध्येया भक्तपाळका । अनंतब्रह्मांडचित्तचालका । कंसांतका श्रीकृष्णा ॥२२०॥ गोपीमानसराजहंसा । दारुणदुरितविपिनहुताशा । गोवर्धनोद्धारणा बाळवेषा । शकटांतका श्रीहरे ॥२१॥ कमलशयना कमलालया । कमलनेत्रा कमलाप्रिया । कमलभूषणा कमलोद्भवआर्या । प्रतापसूर्या श्रीरंगा ॥२२॥ हे कृष्णा वृंदावनविहारा । पुराणपुरुषा निर्विकारा । गोपीमनवसनगोरसचोरा । गोरक्षका गोविंदा ॥२३॥ हरि तुझिया स्वरूपावरून । कोटयानकोटी मीनकेतन । सांडावे निंबलोण करून । मज धन्य आजि केलें ॥२४॥ ऐकोनि मुचुकुंदस्तवन । संतोषला जगन्मोहन । वचन बोले प्रीतीकरून । सुहास्यवदन जगदात्मा ॥२५॥ तूं बदरिकाश्रमीं राहें जाऊन । तेथें असे सत्यवतीहृदयरत्न । आणीकही विद्वज्जन । तये स्थानीं वसताती ॥२६॥ संतसमागमाविण । कदा नव्हे निर्वाणज्ञान । तेथें करितां सारासार श्रवण । मन उन्मन होय तुझें ॥२७॥ मृगया करूं नको येथूनी । तूं होसील निर्वाणज्ञानी । माझी भक्ति दिनयामिनी । विसंबूं नको सर्वथा ॥२८॥ माझिया वेदाची आज्ञा प्रमाण । वर्तावें सदा शिरीं वंदून । सखे करावे संतजन । गुरूस शरण रिघावें ॥२९॥ हृदयीं धरिजे दृढ बोध । न करावा भूतांचा विरोध । माझीं चरित्रें तीर्थमहिमा विशद । कदा उच्छेद न करावा ॥२३०॥ न करावें कोणाचें हेळण । वादविवाद द्यावा सोडून । सदा कीर्तन श्रवण मनन । निजध्यासीं राहिजे ॥३१॥ लोकांविरुद्ध न करावें कर्म । न आचरिजे कदा परधर्म । न बोलावें कोणाचें वर्म । सदा मम नाम स्मरावें ॥३२॥ प्रवृत्तिशास्त्रें नाना कुमतें । क्षुद्रसाधनें क्षुद्रदैवतें । नाना अनुष्ठानें नाना मतें । उपेक्षावीं मनींहूनि ॥३३॥ ऋषींचे आशीर्वाद घ्यावे । अनुचित कदा न बोलावें । आत्मरूप विश्व पहावें । शिरीं वंदावे गुरुचरण ॥३४॥ ऐसें सांगतां भग-

१ सूर्य. २ कामाचा अंत करणारा शंकर ज्याचें ध्यान करितो असा. ३ पापरूपी विस्तीर्ण अरण्यास जाळणारा अग्नि. ४ मदन. ५ श्रीव्यासमुनि. ६ मोक्षज्ञान.

वंत । सादर ऐके मांधातृसुत । साष्टांग घातलें दंडवत । सद्गदित होय तेधवां ॥३५॥ आज्ञा घेऊन ते वेळां । विवराबाहेर निघाला । तों द्वापाराचा अंत ते वेळां । कलि जवळी पुढें दिसे ॥३६॥ खुजीं झाडें खुजे लोक । पापचर्या दिसे अधिक । लोक देखिले परमनिंदक । मुचुकुंदभक्तें तेधवां ॥३७॥ न बोलेचि कोणाशीं । पावला वेगें बदरिकाश्रमासी । संतसमागम अहर्निशीं । मुचुकुंदासी जाहला ॥३८॥ असो इकडे विवराबाहेर । निघाला वेगें यादवेंद्र । तो द्वारकेहून आला बळिभद्र । समाचाराकारणें ॥३९॥ तों जरासंध चैद्यपाळ । सवें काळयवनाचें म्लेंच्छदळ । पाठीलागीं आलें तत्काळ । तो रामघननीळ देखिले ॥२४०॥ म्हणती काय जाहला काळयवन । तो विवरीं गेला भस्म होवोन । मग क्रोधावले अवघे जन । म्हणती धरून नेऊं दोघांतें ॥४१॥ तें देखोनि शेषनारायण । पुढें चालिले दोघेजण । गोमंताचलावरी रामकृष्ण । चढते जाहले तेधवां ॥४२॥ एकादश योजनें उंच पर्वत । त्यावरी जाहले दोघे गुप्त । तों जरासंधादि समस्त । वेढा घालिती पर्वता ॥४३॥ कृष्णद्वेषी परमदुर्जन । अग्नि लाविला चहूंकडून । अग्निशिखा[१] भेदीत गगन । धूम्रें दाटल्या दशदिशा ॥४४॥ पक्षियांचे पोळे[२] पळती । एक माजी आहळूनि पडती । नाना जीवजाती आरडती । आकांत थोर ओढवला ॥४५॥ तों वैकुंठींहूनि सुपर्ण[३] । आला हरिइच्छेनें धांवोन । केलें श्रीकृष्णासी नमन । हात जोडोन उभा ठाके ॥४६॥ मग गरुडावरी दोघेजण । बैसले शेष आणि नारायण । आकाशपंथें उड्डाण करून । चालिले देखती सर्वही ॥४७॥ हरिवंशीं कथा आन[४] । भीमक आला रथ घेऊन । त्या रथावरी रामकृष्ण । करवीरापासोन बैसले ॥४८॥ असो मथुरेकडे रामकृष्ण । वेगें चालिले दोघेजण । तों दारुक आला रथ घेऊन । द्वारकेंहून तेधवां ॥४९॥ त्या रथीं बैसोन रामहृषीकेशी । वेगें चालिले मथुरेसी । तों जरासंध पाठीशीं । चमूसहित[५] पातला ॥२५०॥ ऐसें देखोनि नारायण । हातीं घेतलें सुदर्शन । जें सकळ शस्त्रांचा बाप पूर्ण । आज्ञा प्रमाण करावी ॥५१॥ जैसा लक्ष विजांचा एकचि भार । तैसें सुदर्शन आलें दुर्धर । मग पळती महावीर । जरासंध

१ अग्नीच्या ज्वाळा. २ थवे. ३ गरुड. ४ निराळी, (दुसरी): ५ सेनेसह.

चैद्यादि[1] ॥५२॥ काळयवनाचें दळ । जरासंधाचेंही सकळ । सुदर्शनें संहारिलें तत्काळ । क्षणमात्र न लागतां ॥५३॥ मुख्य मुख्य राजे उरले । वरकड दळ संहारिलें । मग मथुरेंत रामकृष्ण प्रवेशले । द्रव्य काढिले उग्रसेनाचें ॥५४॥ भूमींत होतें जें भांडार । तेणें भरिले रथगजेरहंवर[2] । द्वारकेसी चालविले समग्र । रामकृष्णें तेधवां ॥५५॥ मागुती जरासंध धांविन्नला । म्हणे द्रव्य सांडी सांडी गोवळया । द्रव्य घेऊन राम द्वारके गेला । कृष्णें मुरडिला रथ तेव्हां ॥५६॥ मागुती धनुष्य घेऊनी । युद्ध करीत चक्रपाणी । जरासंध पराभवोनी । मग गेले द्वारकेशी ॥५७॥ धनुष्य घेऊनि मुकुंदें । केलीं अष्टादश महायुद्धें । सत्रा वेळ मथुरेपुढें जगद्वंद्यें । युद्ध केलें निर्वाण ॥५८॥ असो द्वारकेस आला यादवेंद्र । जाहला एकचि जयजयकार । तो सोहळा अपार । न वर्णवेचि सर्वथा ॥५९॥ तों आनर्तदेशाधिपति । रैवत नामें महानृपति । तो जाऊन ब्रह्मयाप्रति । करी विनंति ते ऐका ॥२६०॥ म्हणे माझी कन्या रेवती । परमसुंदर त्रिजगतीं । तीस वर बरवा निश्चितीं । कोण असे सांग पां ॥६१॥ ब्रह्मा करी अनुष्ठान । राजा उभा कर जोडून । मग कमलासन[3] बोले वचन । बळिरामासी देई कन्या ॥६२॥ मग आपण येऊन चतुरानन । जेथें राम कृष्ण उग्रसेन । गेला दळभारेंसी घेऊन । आनर्तदेशाप्रति पैं ॥६३॥ विधिपूर्वक अतिप्रीतीं । बळिरामाशी दिधली रेवती । चारी दिवस निश्चितीं । सोहळा जाहला संपूर्ण ॥६४॥ मग अपार आंदण देऊन । बोळविले रामकृष्ण । समागमें रेवती घेऊन । द्वारकापुरीं प्रवेशले ॥६५॥ पुढें रुक्मिणीस्वयंवरकथा । सुरस असे परम तत्त्वतां । जें उणें आणील अमृता । ऐकिजे श्रोतीं सादर ॥६६॥ हरिवंशीं भागवतीं पाहीं । त्याच कथा हरिविजयीं । आणि या ग्रंथाचा कर्ता सर्वही । पंढरीनाथ जाणिजे ॥६७॥ तोच पाठीशीं उभा राहोनी । गोष्टी सांगें ज्या ज्या कानीं । तैशा म्यां लिहिल्या संतजनीं । जाणिजे हें तत्त्वतां ॥६८॥ हा हरिविजय वरद[4] ग्रंथ । करवी आपण पंढरीनाथ । येऱ्हवीं श्रीधर मतिमंद बहुत । लोक सर्व जाणती ॥६९॥ नाहीं वाचिलें संस्कृत । विभक्तिज्ञान नाहीं

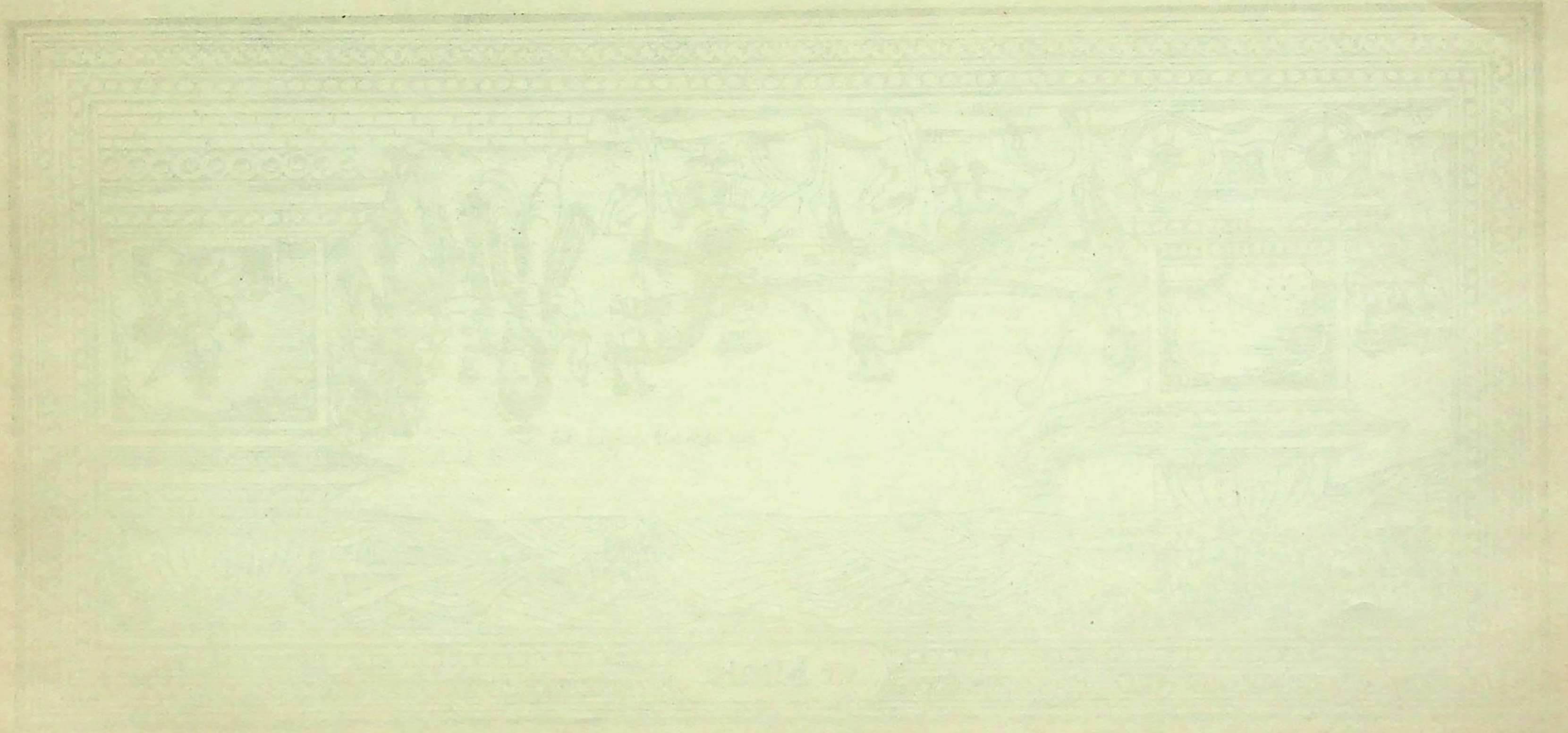
१ शिशुपाळ आदिकरून. २ गाड्या, हत्ती, घोडे वगैरे. ३ ब्रह्मदेव. ४ प्रासादिक.

कळत । मूढाहातीं हा ग्रंथ पंढरीनाथें करविला ॥२७०॥ जन म्हणती अद्भुक्त वक्ता । परी नेणती त्या हृद्यस्था । अस्थींची मोळी शरीर पाहतां । त्यास श्रीधर नाम ठेविलें ॥७१॥ कैंचा कोणाचा श्रीधर । सूत्रधारी रुक्मिणीवर । तो हालवी जैसें सूत्र । तैसींच नाचतीं चित्रें पैं ॥७२॥ वाजवितां न पडोन ठावा । म्हणती काय गोड वाजे पांवा । परी वाजविणार बरवा । लोक त्यातें नेणती ॥७३॥ पांवयाचे काष्ठास छिद्र । तैसें देहास नाम ठेवून श्रीधर । परी वाजविणार रुक्मिणीवर । भीमातीरविहारी जो ॥७४॥ ब्रह्मानंदा पुराणपुरुषा । श्रीमद्भीमातटविलासा । श्रीधरवरदायका परेशा[१] । पुढें ग्रंथ चालविजे ॥७५॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंश भागवत । सदा परिसोत भाविक भक्त । द्वाविंशतितमाध्याय गोड हा ॥२७६॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय २२ ॥ ॥ ओंव्या २७६ ॥

१ परमेश्वरास.

अध्याय २३.
कृष्ण रुक्मिणी हरण करीत आहे.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय जगद्वंद्या वेदसारा । अखिल अद्वया विश्वंभरा । करुणासिंधो परमउदारा । यादवेंद्रा जगद्गुरो ॥१॥ कंदर्पदहनहृदयरत्ना[1] । चतुरास्यजनका मनरंजना । अपारमायाश्रममोचना । निरंजना निर्विकारा ॥२॥ तूं दानवकाननवैश्वानर[2] । कीं साधुहृदयारविंदभ्रमर । कीं आज्ञानतमनाशक मित्र[3] । कीं आनंदक्षेत्र पिकलें जें ॥३॥ संसारगजदमन मृगेंद्र । भक्तमनचकोरसुधाकर । दुःखपर्वतभंजनवज्रधर । यादवकुळीं अवतरला ॥४॥ देवाधि देव आत्माराम । अनंतब्रह्मांडफलांकित द्रुम । परात्पर अजित अनाम । मेघश्याम सगुण तूं ॥५॥ असो बाविसावें अध्यायीं कथन । भस्म करून काळयवन । जरासंधासी त्रासवून । आला जगज्जीवन द्वारकेसी ॥६॥ तों विदर्भदेशीं राजा भीमक । सुशील भाग्यसात्विक । जैसा उडुगणांमाजी मृगांक । कीं शचीनायक सुरमंडळीं ॥७॥ कीं धनाढ्यांमाजी कुबेर । कीं अंडजांमाजी द्विजेंद्र । तैसा भीमक नृपवर । जगतीतळीं विख्यात पैं ॥८॥ कीं तो भजनगंगेचा लोट । कीं निश्चयरत्नांचा मुकुट । कीं सत्ववैरागरींचा सुभट । दिव्य हिरा प्रकटला ॥९॥ कीं विवेकभूमीचें निधान । कीं दयाकाशींचा केवळ घन । कीं आनंदनंदनवन । पक्व फळ तेथींचे ॥१०॥ ऐसा तो नृपनाथ । त्यांस रुक्मी नामें ज्येष्ठ सुत । त्याहूनि धाकुटा रुक्मरथ । रुक्मबाहू तिसरा ॥११॥ रुक्मकेशी रुक्कमाळी । सहावी जहाली रुक्मिणीबाळी । स्वरूपसुंदर वेल्हाळी । ज्ञानकळा हरिची ते ॥१२॥ हे मूळपीठनिवासिनी माया । जिनें निर्मिलें देवयात्रा । इच्छामात्रें महत्कार्या । घडी मोडी ब्रह्मांडें ॥१३॥ अनंतशक्तींची स्वामिनी । जे आदिपुरुषाची मूळध्वनी । महामाया प्रणवरूपिणी । भीमकउदरीं अवतरली ॥१४॥ अनंत ब्रह्मांडांची माळ । घेऊन जप करी वेल्हाळ । जगडंबर मांडून खेळ । सर्वांचि लपवी क्षणार्धें ॥१५॥ विरिंचि मित्र चंद्र देवराणा । हीं अज्ञान बाळें तिचीं जाणा । पहुडवूनि प्रपंचपाळणां । विषयखेळणें वरी बांधी ॥१६॥ डोळे उघडूनि स्वरूपाकडे । पाहों नेदी त्यांस निवाडें । उत्पत्ति स्थिति प्रळयकोडें । कार्यें करवी त्यांहातीं ॥१७॥ जीचिया स्वरूपावरूनी । करावी कोटिकंदर्पसांडणी । जे त्रैलोक्यलावण्यखाणी । अवनीतळिं अवतरली ॥१८॥ तप्तसुवर्ण जैसें सुरंग । तैसें रुक्मिणीचें दिव्यांग । आकर्णनेत्र सुरेख

[1] कंदर्प म्हणजे मदन त्याचें दहन करणारा शंकर त्याच्या अंतःकरणांत रत्नाप्रमाणें रहाणाऱ्या – अर्थात् कृष्णा. [2] दैत्यरूप अरण्यास जाळणारा अग्नि. [3] सूर्य.

चांग । मुखमृगांक कोण वर्णी ॥ १९॥ दंततेज जिकडे झळकत । पाषाण ते पद्मराग होत । सहज बोलतां मंदिरांत । प्रकाश होत दंततेजें ॥ २० ॥ जगन्माता बोले जे क्षणीं । वाटे विखुरते रत्नखाणी । जीचिया स्वरूपावरूनी । ब्रह्मांडचि ओंवाळिजे ॥ २१ ॥ अंगींच्या सुवासेंकरूनी । गेल्या दश दिशा भरोनी । पाय ठेवी जेथें रुक्मिणी । वसंत भुलोनि तेथें लोळे ॥ २२ ॥ महातेज गाळून देखें । ओतिलीं कर्णींचीं ताटंकें । नेत्रोत्पलें अतिसुरेखें । अंजन झळके सोगयाचें॥ २३ ॥ मुक्तघोस तळपती कानीं । कोटि मृगांक उणे वदनीं । भगणें[1] झळकती सुनीळ गगनीं । मुक्तजाळी शिरीं तेवि ॥ २४ ॥ सांडून तीव्रता सकळ । वाटे मित्र[2] जाहला शीसफूल[3] । शीतलत्व सांडून समूळ । मृगांक शिरीं विलसे ॥ २५ ॥ कस्तुरीमळवट विलसे भाळीं । नासिकीं दिव्य मौक्तिकें झळाळी । शुभ्र वस्त्र मुक्तलेंग[4] कांचोळी । एकावळी डोलत ॥ २६ ॥ बाहुभूषणें रत्नजडित । वज्रचुडेमंडित हस्त । दशांगुळीं मुद्रिका झळकत । अवतारस्वरूप हरीच्या ॥ २७॥ चरणीं नूपुरें रुणझुणती । चालतां धन्य जाहलें म्हणे क्षिती । सहज विलोकीं जिकडे चिच्छक्ती । ते तत्काळ होती सज्ञान ॥ २८॥ जिच्या कृपाकटाक्षें देख । इंद्रपदीं बैसले रंक । पर्वत उचली मशक । अपांगेंपातें[5] जियेच्या ॥ २९ ॥ असो ऐसी ते रुक्मिणी । भीमकराजा अंकीं घेऊनी । बैसलासे सभास्थानीं । सकळ नृपांनीं वेष्टिला जो ॥ ३० ॥ तों कीर्तिमुखनामा ब्राह्मण । जो चौसष्टकळाप्रवीण । तो करीत पृथ्वीपर्यटन । भीमकसभेसी पातला ॥ ३१ ॥ रायें तो द्विज सन्मानूनी । बैसविला उत्तमासनीं । म्हणे द्विजा कोणीकडूनी । येणें जाहलें अकस्मात ॥ ३२ ॥ ब्राह्मण म्हणे धरणीपती[6] । म्यां पृथ्वीचे पाहिले नृपती । सहज आलों द्वारावतीप्रती । तेथें श्रीपति देखिला ॥ ३३ ॥ ब्राह्मण वर्णीत श्रीकृष्णध्यान । नृपासहित ऐकती सकळ जन । परी भीमकी तेथें सावधान । करी श्रवण सप्रेम ॥ ३४ ॥ ज्याचिया चरणपंकजकेसरीं । क्षीराब्धितनया[7] जाहली भ्रमरी । तेथून जन्मली जह्नुकुमारी[8] । जे कां तारी सकळ जीवां ॥ ३५ ॥ अरुण संध्याराग बालार्क । यांचे काढिले रंग सकळिक । तळवे रेखिले सुरेख । श्रीरंगाचे वाटती॥ ३६ ॥ शरीर कवळून मृगांकें । चरणीं सुरवाडला निजसुखें । व्यापून पदअंगोळिका नखें । दशधा होवोनि राहिला ॥ ३७॥ पायीं

१ नक्षत्रें. २ सूर्य. ३ डोकींतलें फूल. ४ मोत्यांनीं गुंफिलेली. ५ कृपाकटाक्षानें. ६ हे राजन्. ७ लक्ष्मी. ८ गंगा.

हरिच्या दिसे ध्वज । तरी चरणलक्षण हेंचि जहाज । भक्त तारावया सहज । उदित असे सर्वदा ॥३८॥ शरण येती निजभक्त । त्यांचे फोडावया पापपर्वत । वज्र पायीं लखलखित । वैकुंठनाथें धरियेलें ॥३९॥ पायीं झळकें जें पद्म । पद्मा तेथें वसे सप्रेम । आणिकां प्राप्त नाहीं परम । घोर तप आचरतां ॥४०॥ ऐश्वर्यमदें मस्त वारण । विद्यामदें गर्वित पूर्ण । त्यांस आकर्षावयालागून । अंकुश पायीं झळकतसे ॥४१॥ साधकांसी ऊर्ध्वरेखा तत्त्वतां । ऊर्ध्व गच्छंति म्हणे सत्वस्था । पाय देऊनि मुक्तीचिया माथां । ब्रह्मानंदी ऐक्य व्हाल ॥४२॥ हरिपद हाचि दिव्य प्रयाग । तळवे आरक्त ब्रह्म कन्या सुरंग । मांड्या गरुडपाचूचे कोंभ चांग । तेथें मित्रकन्या सुरवाडली ॥४३॥ पदीं नेपुरें वाजती गजरीं । तेथें सुखावली जह्नुकुमरी । वांकीवरी रत्नें जडलीकुसरी । तपस्वी मराळ तेच पैं ॥४४॥ घोटे शोभती वर्तुळ । जैसें यंत्रीं कांतिले इंद्रनीळ । पोटरिया सुनीळ सुढाळ । जेविं निराळगर्भ काढिले ॥४५॥ सहस्र चपळांचा एकसार । पिळूनि रंगविला पीतांबर । दुजा पांघरावया सुंदर । मुक्तलग पदर त्याचे॥४६॥कटीं मेखळा विराजमान । वरी रत्नें चंडकिरण । सकळ तीव्रता टाकून । हरिजघनीं सुखावले ॥४७॥ जैशा वेदांतींच्या श्रुति स्पष्टा । तैशा रुणझुणती क्षुद्रघंटा । हृदयीं कौस्तुभ सतेज मोठा । मध्याह्नींचा सूर्य जेविं ॥४८॥ त्रिवळी नाभिवर्तुळ । जेथें जन्मला चतुर्वक्त्रबाळ । विशाळ हरीचे वक्षस्थळ । भक्त प्रेमळ राहती तेथें ॥४९॥ वैजयंती डोलत गळां । परी ते लागली चरणकमळा । हरिपदीं प्रताप आगळा । तर्थींचा सोहळा भोगित ॥५०॥ कवि आणि गुरु दोघे येऊनी । कुंडलरूपें लागले हरिकर्णीं । कीं निशामणी आणि दिनमणी । पुसती कानीं विचार ॥५१॥ परम उदार वेल्हाळ मुख । कपाळीं मृगमदाचा टिळक । मधुमासींचा सतेज अर्क । तैसा मुकुट झळकतसे ॥५२॥ बिंबरंगा-ऐसें अधर । दंतपंक्ति सुरेख सुंदर । ओळीनें बैसले रोहिणीवर । तैसें तेज झळकतसे ॥५३॥ तैसे श्रीहरीचे दंत । बोलतां ब्रह्मांड उजळत । वदनावरून कोटी रतिकांत । ओवाळूनि टाकावे ॥५४॥ निराळवारणाचे शुंडादंड । तैसे चारी हस्त प्रचंड । हस्तकटकें अति सुघड । यंत्राकार मुद्रिका ॥५५॥ दंडीं कीर्तिवदनें झळकती । तेथें प्रतापकिरणें तळपती । शंखचक्रादि

१ सरस्वती. २ यमुना. ३ गंगा. ४ कमरपट्टा. ५ ब्रह्मदेव. ६ चंद्र. ७ कस्तुरीचा. ८ पिकलेल्या तोंडल्यासारखे. ९ ओंठ. १० मदन. ११ ऐरावताचे.

आयुधें विराजती । कोणा मूर्ति वर्णवे ते ॥ ५६ ॥ श्यामलांगीं उटी शुभ्र । वाटे भेटूं आला कर्पूरगौर । चंदनरूपें सत्वर । हरि-अंगीं मिसळला ॥ ५७ ॥ कीं इंद्रनीळाचे मूर्तीवरी । आवरण घातलें काश्मिरी । कीं मित्रकन्येवरी जह्नुकुमारी । कीं निर्मळ अंबरीं[2] शशिप्रभा ॥ ५८ ॥ घनश्याम कोमलांग । तैसा चंदन दिसे सुरंग । पूर्ण ब्रह्मानंद श्रीरंग । अक्षय अभंग मूर्ति जे ॥ ५९ ॥ कर्णी भरला जवादि[3]विशेष । अंगींचा जो दिव्य सुवास । सप्तावरण आसमास । भेदून जाय पैलीकडे ॥ ६० ॥ ऐसें द्विजें वर्णितां हरिध्यान । हृदयीं ठसावला जगन्मोहन । भीमकी सद्गद होऊन । मूर्च्छा येऊनि पडियेली ॥ ६१ ॥ नयनीं सुटल्या विमलांबुधारा । आंग कांपतसे थरथरां । उपमाता धांविन्नल्या सत्वरा । हृदयीं धरिली रुक्मिणी ॥ ६२ ॥ एक म्हणती बाधा जाहली । एक म्हणती भूतें घेरली । परी महद्भूतें व्यापिली । तें समजलें रायातें ॥ ६३ ॥ ऐकतां श्रीकृष्ण-ध्यान । भीमकी पडली मूर्च्छा येऊन । आतां हे करावी कृष्णार्पण । मनीं दृढ निर्धार केला ॥ ६४ ॥ राजा सांगे शुद्धमतीतें । रुक्मिणी द्यावी श्रीपतीतें । येरी हर्षली परम चित्तें । म्हणे हेंचि मज आवडे ॥ ६५ ॥ तंव रुक्मिया परम कृष्णद्वेषी । वर्तमान हें कळलें त्यासी । ब्राह्मण बोलाविले गणक जोशी । एकांतासी रुक्मियानें ॥ ६६ ॥ म्हणे घटितार्थ कृष्णासी । घडत नाहीं सांगा रायासी । रुक्मिणी द्यावी शिशुपाळासी । ऐक्य उभयतांसी दृढ असे ॥ ६७ ॥ रायादेखतां सभेभीतरीं । रुक्मिया कृष्णाची निंदा करी । म्हणे पुरुषार्थी वीर पृथ्वीवरी । धुंडून बरा काढिला ॥ ६८ ॥ महाकपटी गोरस चोर । गोकुळ चौढाळिलें समग्र । त्रिभुवनामाजी ऐसा जार । धुंडितांही न सांपडे ॥ ६९ ॥ चोरी केली गोकुळीं । म्हणोनि गौळणी बांधिती उखळीं । कालिया अघासुर किरडे मारिलीं । म्हणोनि पुरुषार्थी मिरवत ॥ ७० ॥ वारुळा ऐसा गोवर्धन । उचलोनि बळिष्ठ जाहला कृष्ण । केशी तट्टू[4] मारून । पुरुषार्थी म्हणवी आपणां ॥ ७१ ॥ अग्निस्तंभ जाणें कपटकळा । यालागीं वणवा मुखीं गिळिला । कपटेंच कंस मारिला । परिवारासमवेत ॥ ७२ ॥ काळयवनभेणें थोर । तेणें घेतलें गिरिकंदर । मुचुकुंदावरी टाकून पीतांबर । आपण पुढें पळाला ॥ ७३ ॥ कपटें मारिला काळयवन । भेणें वसविलें द्वारकापट्टण । जरासंध कपटेंकरून । सत्रा-

---

१ शिव. २ आकाशांत. ३ सुगंधी पदार्थ. ४ पराक्रमी.

वेळ जिंकिला ॥७४॥ नाहीं सिंहासन छत्र । भांडार नाहीं अणुमात्र । नाम रूप ना गोत्र । कैसेनि थोर कृष्ण हा ॥७५॥ हिंडे भक्तांच्या दारोदार । कीर्तनामाजी नाचे निर्भर । रुक्मिणीसी ऐसा होईजे वर । तरी जितचि आम्ही मेलों ॥७६॥ बाळपणीं पूतना शोषिली । आरंभींच स्त्रीहत्या केली । ऐशियासी वरील रुक्मिणी वेल्हाळी । तरी जिताचि आम्ही मेलों ॥७७॥ भक्षून मातुळाचें अन्न । त्यासीच मारिलें कपटेंकरून । त्याशीं रुक्मिणीशीं घडेल लग्न । तरी जितचि आम्ही मेलों ॥७८॥ जरी रुक्मिणीचें कृष्णाशीं लागें लग्न । तरी माझी श्मश्रु टाकावी बोडून । हांक फोडी क्रोधेंकरून । लावीन लग्न शिशुपाळाशीं ॥७९॥ कृष्णद्वेषी परम चांडाळ । चालों नेदी रायाचें बळ । नगर श्रृंगारिलें सकळ । लग्न तत्काळ धरियेलें ॥८०॥ दमघोषा-चिया नगरा । मूळ[१] पाठवी रुक्मिया सत्वरा । ती वार्ता रुक्मिणीच्या कर्णद्वारां । दूतीमुखें प्रवेशली ॥८१॥ वार्ता ऐकतांच सकळ । हृदयीं द्चकली वेल्हाळ । नयनीं वाहे अश्रुजळ । मुखकमल कोमाइलें ॥८२॥ हृदयीं धडकला चिंताग्नि । नाठवें उदक शयन अन्न । म्हणे मायेस सांगावें वर्तमान । तरी हरिप्राप्ति नव्हे तिचेनि ॥८३॥ कोण जाऊनिया आतां । सत्वर आणील[२] वैकुंठनाथा । तों सुदेवनामा ब्राह्मण तत्त्वतां । मंदिरासी पातला ॥८४॥ परम सात्विक ब्राह्मण । रुक्मिणी धरि त्याचे चरण । म्हणे जरी कृष्ण येशील घेऊन । तरी मी उत्तीर्ण[३] नव्हें तूंतें ॥८५॥ नयनीं वाहती अश्रुधारा । जे जगन्माया आदि-इंदिरा । ते काकुळती येत द्विजवरा । जाईं त्वरा द्वारकेसी ॥८६॥ बाहेर कळों नेदीं मात[४] । यामिनीमाजी[५] क्रमिजे पंथ । उदय न पावतां आदित्य[६] । कृष्णनाथ आणिजे ॥८७॥ जो कां स्कंदतातहृदयींचें[७] ध्यान । दशशतवदनतनु शयन । जो इंदुभगिनी-प्राणजीवन । दितिजभंजन आदित्य जो ॥८८॥ जो पुष्करवर्ण चारुगात्र । जो चोविसावा शेवटील मंत्र । जो मित्रतनयातीरीं सरोजनेत्र । क्रीडला तो आणी कां ॥८९॥ ज्याचें अंतःकरण पीतवसन । इंदिराबंधु ज्याचें मन । चतुरास्य ज्याची बुद्धि पूर्ण । तोचि घेऊन येईं कां ॥९०॥ हिमनगजामात अहंकार । आखंडल दैवत ज्याचें कर । मित्र ज्याचे दिव्य नेत्र । तो सत्वर आणी कां ॥९१॥ मग तो द्विज नाम सुदेव । म्हणे घेऊन येतो वासुदेव । परी तुझे लिखितपत्रभाव । समागमें देईं कां ॥९२॥

---

१ भीमकराजाचें. २ आमंत्रण. ३ उतराई. ४ वर्तमान. ५ रात्रीमध्यें. ६ सूर्य. ७ महादेवाच्या हृदयांतील. ८ शेषशायी. ९ लक्ष्मीपति. १० दैत्यशत्रु.

जे श्रृंगारकासारमराळिका । जे क्षीराब्धिहृदयकनकलतिका । भीमकराजा हा वृक्ष निका । त्यावरी कृपेनें पसरली ॥९३॥ मग घेतलें हाटकरसपात्र । पुढें धरिलें शुद्धसत्वपत्र । लेखणी घेऊन विचित्र । सप्त श्लोक लिहिले तेव्हां ॥९४॥ पत्र गुंडाळोन झडकरी । द्विजाहातीं देऊन चरण धरी । जरी घेऊन येशील कंसारी । तरीच संसारीं सार्थक ॥९५॥ करूनि मनोवेगाचा रहंवर । त्यावरी बैसोन धांवे द्विजवर । मित्र उगवतां द्वारकापुर । जवळी केलें वेगेंसीं ॥९६॥ द्वारकाबाह्यप्रदेशीं वन । वृक्ष भेदीत गेले गगन । वासरमणीचे किरण । माजी न दिसती हिंडतां ॥९७॥ त्यामाजी कस्तूरीमृग चरती । कोकिळा पंचमस्वर आळविती । पक्षी कृष्णनामें गर्जती । हंस खेळती स्वानंदें ॥९८॥ रहाट पाट शीतळ उदक । चातक बदक चक्रवाक । शिखी कीर शब्द सुरेख । कृष्णनामें करिताती ॥९९॥ मलयानिल शीतल । येत रम्य अतिमंजुळ । कृष्णागर मलयागर परिमळ । देवदार वृक्ष तेथें ॥१००॥ नारिकेळी खर्जूरी अशोक । पोफळी वट पारिजातक । अंजीरमातुलुंग सुरेख । वृक्ष चंपक विराजती ॥१॥ शेषवेली प्रवाळवेली[3] सुरूप । स्थळीं स्थळीं द्राक्षामंडप । फणस डाळिंबी अमूप । सदा फळभारें डोलती ॥२॥ मुनि सदैव करिती तप । गंधर्वांचे सुरस आलाप । जेथें वसे परब्रह्म चित्स्वरूप । तें वन कोणास वर्णवे ॥३॥ जें समुद्रसंभव नगर । उपमे न पुरे देवराजपुर । कमलोद्भवाचे कर । जेथें लागले नगर रचितां ॥४॥ आधि व्याधि मृत्यु दरिद्र । द्वारकेंत नाहीं अणुमात्र । पुराण कीर्तन विचित्र । अग्निहोत्रें द्विजांघरीं ॥५॥ न्याय मीमांसा सांख्यग्रंथ । पातंजल व्याकरण वेदांत । वेदाध्ययनें अद्भुत । गृहीं गृहीं होताती ॥६॥ शतखणी दामोदरें बहुत । जातां अडखळे मित्ररथ । अवतारमूर्ति चरित्रांसहित । गोपुरावरी जडियेल्या ॥७॥ गरुडपाचूचे कीर । घरोघरीं बोलती सुकुमार । नीळरत्नांचे मयूर । बिदोबिदीं धांवती ॥८॥ निळ्याचे केलें गज । मुखीं हिऱ्यांचे शोभती द्विज[6] । सुवर्णकमल सुवास सतेज । रुंजती भ्रमर निळ्याचे ॥९॥ टाळ मृदंग विणे हातीं । लेपें आपण वाजविती । चित्रें गाती नाचती । विरिंचिहस्तें निर्मित पैं ॥११०॥ घरोघरीं रामायण भारत । चित्रमूर्ति रत्नजडित । शक्तिचरित्रें समस्त । असुरझुंजें रेखिलीं ॥११॥ आळोआळीं सुंदर घरें । गृहीं गृहीं विचित्र गोपुरें । असो ब्राह्मण

१ घोडा. २ मयुर. ३ पोंवळ्यांच्या वेली. ४ इंद्राची नगरी अमरावती. ५ मंदिरें. ६ दांत.

पावला त्वरें । जेथें यादवेंद्र बैसला ॥ १२॥ दृष्टीं देखतांचि ब्राह्मण । आसन सोडून पीत[1]वसन । द्विजासि करूनि नमन । निजासनीं बैसविला ॥ १३ ॥ षोडशोपचारें पूजा करून । संतोषविला ब्राह्मण । मग एकांतगृहीं दोघेजण । जाऊनियां बैसले ॥ १४॥ हरि म्हणे विप्रोत्तमा । आजि कृतार्थ केलें आम्हां । कोणीकडूनि या ग्रामा । येणें जाहलें स्वामींचें॥ १५ ॥ देखोनिया मनमोहन । कार्यआठव विसरे ब्राह्मण । मग पद्माक्षीचें पत्र काढून । पद्मनाभाहातीं देत ॥ १६॥ म्हणे विदर्भराजकन्यका । तिणें दिधली हे पत्रिका । तुम्हांवांचुन यदुनायका । न वरी आणिका सर्वथाही ॥ १७॥ या ब्रह्मांडमंडपामाझारीं । ऐसी दुजी नाहीं सुंदरी । ते अनन्यशरण तुज मुरारी । वाचितां पत्रिका कळेल ॥ १८॥ मग सुवर्णाक्षरपत्र चांगलें । कमलपत्राक्षें उकलिलें । अक्षर सुरेख मिरविलें । जेविं भगणें[2] पुष्करीं[3]॥ १९ ॥ सप्तश्लोकीं लिहिलें पत्र । जें ऐकतां उद्धरती सप्तगोत्र । स्वयें वाची स्मरारिमित्र । तेंचि साचार ऐकिजे ॥ १२० ॥ श्लोक ॥ श्रुत्वा गुणान् भुवनसुंदर । शृण्वतां ते निर्विश्य कर्णविवरैर्हरतोंगतापम् । रूपं दृशां दृशिमतामखिलार्थलाभं त्वय्यच्युताविशाति चित्तमपत्रपं मे ॥ १ ॥ टीका ॥ जय जय भुवनसुंदरा यादवेंद्रा । तुझ्या सौंदर्यतेजें चराचरा । विशेष दिसे लावण्यमुद्रा । सुरनरउरगां सर्वही ॥ २१ ॥ तुझी गुणलीला विचित्र । ऐकतां धा[4]ती सर्वांचे श्रोत्र[5] । त्रिविधतापच्छेदक पवित्र । गुण तुझे श्रीरंगा ॥ २२॥ सांडोनियां लौकिकलाज । जगद्वंद्या मी शरण तुज । क्षयरहित तूं अच्युत क्षयी सहज । मी निर्लज्ज तुझे ठायीं ॥ २३ ॥ श्लोक ॥ का त्वा मुकुंद महती कुलशीलरूपविद्यावयोद्राविणधामभिरात्मतुल्यम् । धीरा पतिं कुलवती न वृणीत कन्या काले नृसिंह नरलोकमनोभिरामम् ॥ २ ॥ टीका ॥ मोक्षदायक तूं यदुनायक । यालागीं मुकुंद नाम सुरेख । स्वरूपासी तुळितां देख । शर्करीध्वज[6] सरी[7] न पवे ॥ २४॥ जगन्मोहना श्रीकृष्णा । तुझी प्राप्ति व्हावया मधुसूदना । ज्या परमसधना सुकुलीना । तपें करिती तुजलागीं ॥ २५॥ विद्यावंता वयसा[8] चतुरा । सर्व गुणें मंडित उदारा । तुजकारणें श्रीकरधरा । अगाध तपें करिताती ॥ २६॥ ऐसियांसी तुझी नव्हे प्राप्ती । माझा पाड तेथें किती । पूर्ण ब्रह्म तूं वैकुंठपती । वर्णिती कीर्ति श्रुतिशास्त्रें ॥ २७॥ तुज वरावया श्रीपती । सिद्ध

१ पीतांबरधारी श्रीकृष्ण. २ नक्षत्रें. ३ आकाशांत. ४ तृप्त होती. ५ कान. ६ मदन. ७ बरोबरी. ८ हे तरुण पुरुषा.

असती बहुत युवती । परी मी दीन असें निश्चितीं । पाव यदुपति दयार्णवा ॥ २८ ॥ सकळनरलोकमनोभिरामा । नरवीरांमाजी तूं यदूत्तमा । तुजवांचून मेघश्यामा । नव्हेंचि रामा आणिकाची ॥ २९ ॥ श्लोक ॥ तन्मे भवान् खलु वृतः पतिरंग जायामात्मार्पितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि । मा वीरभागमभिमर्शतु चैद्य आराद्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ॥ ३ ॥ टीका ॥ तूं परात्पर निर्विकारी । उपाधिरहित ब्रह्मचारी । परी मी कायावाचामनें कैटभारी । तुझी अंतुरी जाहले ॥ १३० ॥ माझी दीनाची विनंती । जरी उपेक्षिसी जगत्पति । चतुर्दश लोकींचे नृपति हांसती । होईल अपकीर्ति यादवेंद्रा ॥ ३१ ॥ तूं अरिचक्रवारणपंचानन । तुझें अर्धांग माझें निकेतन । तेथें जंबुक दमघोषनंदन । घेऊन पळों पहातसे ॥ ३२ ॥ प्रतापदिनकरा अंबुजाक्षा । पुराणपुरुषा निर्विकल्पवृक्षा । सर्वांतरात्मा सर्वसाक्षा । तुझी जाया मी जाहलें ॥ ३३ ॥ श्लोक ॥ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरलं भगवान् परेशः । आराधितो यदि गदाग्रज एत्य पाणिं गृह्णातु मे न दमघोषसुतादयोऽन्ये ॥ ४ ॥ टीका ॥ पूर्वींचें असेल सुकर्म । याग दान व्रत धर्म । देवब्राह्मणपूजा परम । जरी घडलीं असतील ॥ ३४ ॥ सद्गुरुपूजन निर्धारीं । जरी केलें असेल जन्मांतरीं । गोभूरत्नदानें नानापरी । जरी घडलीं असतील ॥ ३५ ॥ तडाग कूप वापिका । आराम उद्यान पुष्पवाटिका । हरिदिनीआदिव्रतें देखा । जरी घडलीं असतील ॥ ३६ ॥ भगवद्भजन हरिगुणकीर्तन । जरी गांठी असेल महत्पुण्य । तरीच गदाग्रजा येऊन । हातीं धरिशील मजलागीं ॥ ३७ ॥ श्लोक ॥ श्वोभाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः । निर्मथ्य चैद्यमगधेंद्रबलं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्काम् ॥ ५ ॥ टीका ॥ कमलनाभा कमलापति । सत्वर येइजे रातोरातीं । गभस्ति नुगवतां यदुपती । कौंडिण्यपुरा येइजे ॥ ३८ ॥ घेऊन परमार्थसंपत्ती । ज्ञानी प्रपंचदळ रगडिती । तैसें यादवभारेंसी जगत्पती । चैद्यमागध त्रासिजे ॥ ३९ ॥ गुप्तरूपें घेऊन पृतना । सत्वर यावें जगन्मोहना । राक्षसविधिकरून जनार्दना । मज घेऊनि जाइजे ॥ १४० ॥ यथाविधि लग्न नव्हे तत्त्वतां । तरी राक्षसविधी पर्णिजे अनंता । त्रिभुवननायका वैकुंठनाथा । धांवे आतां सत्वर ॥ ४१ ॥ श्लोक ॥ अंतः पुरांतरचरीमनिहत्य

१ स्त्रिया. २ स्त्री. ३ स्थान. ४ कोल्हा. ५ दमघोषनामक चेदीराजाचा मुलगा शिशुपाळ. ६ सूर्य. ७ फौज.

बंधूंस्त्वामुद्वहे कथमिती प्रवदाम्युपायम् । पूर्वेद्युरस्तिमहती कुलदेवियात्रा यस्यां बहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ॥ ६ ॥ टीका तूं अससील निजमंदिरीं । मी कैसा येऊं तेथवरी । तुझे दुष्ट बंधु दळभारीं । सिद्ध होतील झुंजावया ॥ ४२ ॥ त्यांचा करितां संहार । तुज होईल दुःख थोर । तरी ऐकावा एक विचार । जगद्वंद्या यदुपति ॥ ४३ ॥ नगराबाहेर अंबिकापुरा[1] । आपण यावें श्रीकरधरा । दळभारेंसीं यादवेंद्रा । सिद्ध तेथें असिजे ॥ ४४ ॥ आमुचा कुळधर्म ऐसा पुरातन । लग्नाआधीं अंबिकापूजन । मज वेष्टून बंधूजन । येतील घेऊन देवालया ॥ ४५ ॥ होतांचि अंबिकापूजन । अरिवीरांतें पराक्रम दावून । मज सत्वर जावें घेऊन । कृपा करून यादवेंद्रा ॥ ४६ ॥ काम क्रोध मद मत्सर । हेच चौघे बंधू साचार । पापापासून सोडवितां प्रतापशूर । तुजवांचून कोण असे ॥ ४७ ॥ भवपुरीं[2] वाहतां साचार । तूं परतीरीं उभा पोहणार । उडी घालोनि सत्वर । तारी मज जगद्गुरो ॥ ४८ ॥ श्लोक ॥ यस्यांघ्रिपंकजरजःस्नपनं महांतो वांछंत्युमापतिरिवात्मतमोपहत्यै । यर्ह्यंबुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसून् व्रतकृशान् शतजन्मभिः स्यात् ॥ ७ ॥ टीका ॥ तुझिया अंघ्रिपंकजींचे[3] रजःकण । प्राप्त होतां होइजे पावन । अपर्णापति[4] तप दारुण । याचलागीं आचरे ॥ ४९ ॥ पहावया तुझे चरण । नाभिकमळीं सरोजासन[5] । सहस्र वर्षें पाहे उतरोन । मनीं निर्बुजोनि[6] वरी आला ॥ १५० ॥ ते वेळीं नाहीं देखिले चरण । मग गोकुळीं केलें वत्सहरण । तुवां तेथें सर्व रूपें धरोन । अद्भुत महिमा दाविला ॥ ५१ ॥ अभिमान टाकूनि ते वेळां । जगद्वंद्या तुज शरण आला । मग तुवां मस्तकीं हस्त ठेविला । तेणें निवाला[7] विधाता ॥ ५२ ॥ तूं शिवब्रह्मादिकां न येसी आया । मी सिद्ध जाहलें तुज वरावया । परम धीटत्व करूनीयां । पत्र लिहिलें नेणतपणें ॥ ५३ ॥ आतां श्रीरंगा हाचि पण । तुजचि एक माळ घालीन । नाहीं तरी हा देह त्यागीन । तप आचरेन शतजन्में ॥ ५४ ॥ अवघड तप आचरोन । करीन प्राणांचें शोषण । स्थूल लिंग[8] आणि कारण । करीन जाळून भस्म यांचे ॥ ५५ ॥ अंतःकरणचतुष्टय जाळून । प्राणपंचक संहारून । दाही करणें विषयपंचक जाण । टाकी शोषून तुजलागीं ॥ ५६ ॥ ऐसें शतजन्में तप साचार । आचरीन तुजलागीं दुर्धर । परी न वरी दुजा वर । तुजविण यादवेंद्रा ॥ ५७ ॥ वरकड नवऱ्या

१ देवीच्या मंदिराजवळ. २ संसाररूपी पुरांत. ३ चरणकमलांचे. ४ शिव. ५ ब्रह्मदेव. ६ ओशाळा होऊन. ७ समजण्यांत. ८ स्थूलदेह व लिंगदेह.

विषयपर । इच्छिती भ्रतार आणि संसार । मी आपुला करावया उद्धार । तुज शरण जगद्गुरो ॥५८॥ ऐसें सप्तश्लोकी पत्र सुरेख । वाची कमलोद्भवाचा जनक । सद्गद जाहला वैकुंठनायक । भाव देखोन भीमकीचा ॥५९॥ सुदेव म्हणे यदुवीरा । आतां बहुत करावी त्वरा । उशीर होतां ते सुंदरा । प्राण देईल तत्काळ ॥१६०॥ परम चिंतारोग दारुण । तेणें रुक्मिणी गेली कृश होऊन । हरि तूं धन्वंतरी तेथें येऊन । कृपाहस्तें निववीं तीतें ॥६१॥ शिशुपाळ हाचि विखार[१] । रुक्मिणीस डंखूं पाहे दुराचार । तूं गारुडी गरुडध्वज सत्वर । उडी घालीं ये वेळीं ॥६२॥ चैद्य[२] मागध[३] सर्व बळी । रुक्मिणी पडली भूतांचे मेळीं । तूं पंचाक्षरी जातां वनमाळी । भूतें तत्काळ पळतील ॥६३॥ श्रावणारितनय[४] तूं पूर्वावतारीं । जाऊन वैश्रवण[५]बंधुपुरीं । प्रतापें सोडविली विदेह[६]कुमरी । तैसेंच करी आतांही ॥६४॥ ऐसी ऐकोनियां करुणा । कळवळला वैकुंठराणा । सारथि दारुक तेच क्षणां । बोलविला एकांतीं ॥६५॥ म्हणे वेगीं सिद्ध करी रथ । दुजयासी कळों नेदी मात । येरें आज्ञा वंदून त्वरित । रथ वेगें आणिला ॥६६॥ वरकड न्यावा दळभार । तरी कासया करावा गजर । मी एकलाच जाऊन सत्वर । भीमकी आणीन ये क्षणीं ॥६७॥ मिळाले असंख्य दंदशूक[७] । त्यावरी एकला पडे खगपाळक[८] । किंवा वारणचक्रावरी एक । मृगेंद्र[९] जैसा चपेटे ॥६८॥ कीं शुष्कवनीं कृशान । एकलाचि टाकी भस्म करून । कीं एकला समीरात्मज जाऊन । अशोकवन विध्वंसी ॥६९॥ ऐसें विचारून यादवेंद्र । रथीं चढला प्रतापरुद्र । तुरंगीं बैसविला द्विजवर । चालिले सत्वर मनोवेगें ॥१७०॥ रातोरातीं तत्काळीं । आलें कौंडिण्यपुराजवळी । श्रीकृष्ण नगर न्याहाळी । संतोषली चित्तवृत्ति ॥७१॥ अष्टवर्गाची सामग्री जाहली । रुक्मिणीस हळद लाविली । मनीं सचिंत वेल्हाळी । म्हणे न ये वनमाळी काय करूं ॥७२॥ मनीं विचारी राजा भीमक । जरी ये समयीं येईल द्वारकानायक । तरी मजएवढा पुण्यश्लोक । दुजा मग असेना ॥७३॥ म्यां पाठविलें नाहीं पत्र । कैसा येईल वारिजनेत्र । तो घनश्याम कोमलगात्र । सर्वांचें अंतर जाणतसे ॥७४॥ ऐसा सचिंत राजेंद्र । तों दूत जाणविती समाचार । कीं लग्नास आला दमघोष नृपवर । निजभार घेऊनियां ॥७५॥ शिशुपाळ वक्रदंत । जरासंध सर्वं उन्मत्त । मुख्य

१ सर्प. २ शिशुपाळ. ३ जरासंध. ४ रामचंद्र. ५ वैश्रवण म्हणजे कुवेर त्याचा बंधु जो रावण त्याच्या नगरांत (लंकेंत). ६ सीता. ७ साप. ८ गरुड. ९ सिंह.

शिशुपाळ नोवरा मिरवत । आले नगराबाहेरी ।।७६।। दृष्टीं देखतां विषयसुख । जैसें मनीं दचकती साधक । तैसा राजा भीमक । मनांत असुख मानीतसे।।७७॥ रुक्मियासी हरिख नावरे । पितयास म्हणे चला सामोरे । भीमक निजभारेंसीं त्वरें । नगराबाहेर निघाला ॥७८॥ सीमांतपूजा करूनि त्वरित । जानवसा दिधला नगरांत । इकडे काय जाहला वृत्तांत । तोचि ऐका सज्जन हो ।।७९।। बळिभद्रादि उद्धव अक्रूर । त्यांसी कळला समाचार । कीं रुक्मिणीहरणासी यदुवीर । एकलाचि गुप्त गेला ।।१८०।। जरासंध शिशुपाळ । तेथें येतील वीर सकळ । युद्ध होईल तुंबळ । जिंकील घननीळ तितुकेही ।।८१।। परी युद्धसमयाकारण । जावें सकळ सेना घेऊन । चतुरंगदळ सिद्ध करून । लागवेगें धाविन्नले ॥८२॥ कौंडिण्यपुरा जों पावे यदु-वीर । तों मागून आले दळभार । यादववीर प्रतापी थोर । काळासही जिंकिती समरांगणीं ॥ ८३ ॥ तों इकडे रुक्मिणी वेल्हाळी । चिंतासमुद्रीं पडियेली । म्हणे लिखित[1] पाठविलें वनमाळी । नेणवे जाहली परी कैशी ॥८४॥ कृष्ण निर्विशय चैत-न्यघन । त्यास म्यां लिहिलें भार्या होईन । कीं हे बहुचक्रचालक म्हणोन । जगज्जीवन न येचि ॥८५॥ कीं शतजन्में तप करीन । म्यां हा लिहिला अभिमान । यालागीं कंसप्राणहरण । उदास झाला न येचि ॥८६॥ वर्णितां भागला सहस्रवदन । ब्रह्मादि-कां दुर्लभ पूर्ण । त्यास लिखित दिधलें पाठवून । हें अनुचित केलें म्यां ॥८७॥ कीं ब्राह्मण देखोनि जगन्मोहन । विसरला कार्याचि आठवण । कीं वधूनें लिखित पाठविलें म्हणोन । मधुसूदन न येचि ॥८८॥ परात्परउपरी[2] भीमकी । चढून चहूंकडे अवलोकी । म्हणे लग्नसमय जवळी आला कीं । यदुनायक पावेना ॥८९॥ आसन शयन भोजन पान । अंजन चंदन तांबूल सुमन[3] । क्रीडाकौतुक नृत्य गायन । नावडे पूर्ण सर्वथा ॥१९०॥ रुक्मिणी भूमीवरी टाकी अंग । म्हणे मज दावा गे श्रीरंग । मज नावडती विषयभोग । वीट येतो देखतां ॥९१॥ चंदन वाटे जैसा पावक[4] । सुमनहार जेवीं दंदशूक[5] । कृष्णप्राप्तीविण भू-षणें सुरेख । काय व्यर्थ करूं मी ॥९२॥ नेत्रीं चालिल्या विमलांबुधारा[6] । म्हणे अहा कृष्णा यादवेंद्रा । भक्तवत्सला गोवर्ध-नोद्धारा । माझी उपेक्षा कां केली ॥९३॥ तों होती उत्तम शकुन । लवों लागला वाम नयन । दक्षिण बाहूचें स्फुरण । वेळोवळां

१ पत्र. २ उंच गच्चीवर. ३ पुष्पें. ४ अग्नि. ५ सर्प. ६ अश्रुधारा.

होतसे ॥९४॥ कृष्ण प्राप्तीचें मुख्य चिन्ह । प्रकृतिभाग तो वाम नयन । तो लवत चालिला संपूर्ण । तरी जगज्जीवन येईल ॥९५॥ दक्षिण बाहु तो केवळ ज्ञान । तेथें स्फूर्ति विशेष पूर्ण । हेंच कृष्णप्राप्तीचें लक्षण । दिव्य शकुन साधकां ॥९६॥ सुदेवास म्हणे वासुदेव । तुम्हीं आतां घ्यावी धांव । रुक्मिणीस सांगा अंतर्भाव । चिंता कांहीं न करावी ॥९७॥ चिंतार्णवीं पडली वेल्हाळी । दुरोन द्विज देखिला तये वेळीं । तों ब्राह्मणें बाही उभारिली । म्हणे वनमाळी आला वो ॥९८॥ जहाज बुडतां कडे लागलें । कीं प्राण जातां अमृत जोडलें । तैसें रुक्मिणीस वाटलें । हर्षें फुगलें सर्वांग ॥९९॥ रुक्मिणी समोर धांवोन । धरिले सुदेवाचे चरण । म्हणे हें शरीर ओंवाळून । तुजवरून टाकावें ॥२००॥ तूं माझा सद्गुरु निश्चित । तुझेनि मज श्रीकृष्ण प्राप्त । तुज उत्तीर्ण व्हावया पदार्थ । कांहीं मज दिसेना ॥१॥ सुरतरु कामधेनु चिंतामणी । तुजवरूनि टाकीन ओंवाळूनी । पुढती मिठी घातली चरणीं । म्हणे धन्य त्रिभुवनीं तूं एक॥२॥ सद्गद जाहला सुदेव । म्हणे धन्य भीमकी तुझा भाव । तुजकरितां मज वासुदेव । सखा झाला अभेद ॥३॥ उपरी चढोन भीमकी पाहे । तों गरुडध्वज झळकत आहे । सूर्यप्रभा उणी होये । ऐसा रथ तळपतसे ॥४॥ भोंवतें यादवसैन्य अपार । दिसे जैसा क्षीरसमुद्र । मध्यें शेषशायी यदुवीर । रथासमवेत शोभतसे ॥५॥ भीमकास कळला समाचार । कीं उत्साह पहावया आला यादवेंद्र । सवें बळराम बंधु समग्र । निजभारेंसी पातलें ॥६॥ ऐसें ऐकतां ते समयीं । ब्रह्मानंद दाटला हृदयीं । म्हणे मजएवढा सभाग्य नाहीं । होईल जांवई श्रीकृष्ण ॥७॥ राजा चालला समोर । तंतवितंतघनसुस्वर । चतुर्विध वाद्यांचे गजर । नादें निराळ दुमदुमिलें ॥८॥ आला ऐकून वनमाळी । राणी शुद्धमती आनंदली । म्हणे धन्य भीमकी वेल्हाळी । निजभाग्यें समर्थ ॥९॥ आला ऐकोनि कृष्णनाथ । मागध चैद्य खळ समस्त । संतापले हृदयांत । म्हणतीं अनर्थ ओढवला ॥२१०॥ रुक्मिया विटला मनांत । जैसा सभेसी येतां महापंडित । मूर्ख होती भयभीत । शब्द न फुटे बोलावया ॥११॥ कीं देखोनियां राजहंस । चित्तीं संतापती वायस । कीं पंचानन येतां सावकाश । श्रृगालास सौख्य वाटेना ॥१२॥ देखोनि धार्मिकांची संपत्ती । दुर्जनांसी खेद वाटे

१ स्त्रियांचे वामांगस्फुरण हें भाग्योदयसूचक आहे. २ मनांतील अभिप्राय. ३ हात.

चित्तीं । कीं देखोनि संतांच्या मूर्ती । निंदक विटती ज्यापरी ॥१३॥ कीं ऐकतां हरिनामघोष । भूतप्रेतांस न वाटे सावकाश । तैसा आला ऐकोन जगन्निवास । खेद खळांसी वाटला ॥१४॥ असो नगराबाहेर राव देख । सामोरा गेला वैकुंठनायका । तों दृष्टीं देखिला निजसखा । प्रेमळांचा कैवारी ॥१५॥ अष्टभावें दाटोन नृपवर । घातला साष्टांग नमस्कार । प्रीति जाणोनि रामयदुवीर । आलिंगावया पुढें जाहले ॥ १६ ॥ साक्षात् शेषनारायण । अवतारपुरुष भेटले पूर्ण । केलें सीमांतपूजन । वस्त्रें भूषणें समर्पिलीं ॥ १७ ॥ अंतरीं जाणोनि प्रीती । मूळाविण आला श्रीपती । तूं परात्परसोयरा निश्चितीं । शद्बाहूनि वेगळा ॥१८॥ जानवसा देतां नगराभीतरीं । तेथें न राहूं म्हणे कंसारी । मागध चैद्य आमुचे वैरी । दुष्टां दूरी असावें ॥ १९ ॥ क्रोध मद मत्सर । साधक त्यांसी रक्षिती दूर । विवेकबळें त्यांचा संहार । करूनि विजयी मग होती ॥ २२० ॥ तरी कौंडिण्यपुराबाहेरी । जाऊनि राहूं म्हणे कैटभारी । अंबिकापुरीं ये अवसरीं । ठाव आम्हांस देईजे ॥ २१ ॥ सांडोनि जाग्रति स्वप्न सुषुप्ती । तुर्याभुमीस योगी राहती । तैसा अंबिकापुरीं श्रीपती । राहो म्हणे भीमकातें ॥ २२ ॥ राजा म्हणे श्रीकरधरा । नगरांतून मार्ग अंबिकापुरा । अवश्य म्हणोनि त्या अवसरा । द्वारकानाथ ऊठिला ॥ २३ ॥ रथीं बैसला जगन्नायक । आपणाजवळी बैसविला भीमक । दळभारें मिरवत देख । नगरांतूनि चालिला ॥ २४ ॥ पाहावया श्रीकृष्णवर । नगरजन धांवती समग्र । देखोनि श्रीकृष्णाचा मुखचंद्र । जननेत्रचकोर लुब्धले ॥ २५ ॥ एक श्रवणाच्या राजेंबिदीस[1] आले । तेथून हरिरूप निर्धारिलें । एक कीर्तनाच्या उमाठीं[2] ठाकले । प्रेमें हरिरूप विलोकिती ॥२६॥ एक स्मरणाच्या दौंरवंटा[3] । उभे ठाकून लक्षिती वैकुंठा[4] । एक चरणसेवेच्या चोहटा[5] । यादवेंद्रा विलोकिती ॥ २७॥ एक अर्चनाच्या ओसरीवरी । चढती वंदनाचे मंदिरीं । एक दास्यगवाक्षद्वारीं । तो कंसारी लक्षिती ॥ २८ ॥ एक चढती सख्याचे शिडीवरी । एक आत्मनिवेदनाचे उपरी । एक अष्टांगयोगदामोदरीं[6] । षट्चक्रा भेदूनि चढियेले ॥२९॥ शुद्धमती विलोकीं कृष्णवदन । म्हणे कोटि काम सांडावे ओवाळून । बोलती नगरींचे जन । रुक्मिणी जगज्जीवन जोडा असे ॥ २३० ॥

१ आमंत्रणावांचून. २ राजमार्गावर. ३ उंबरठा. ४ श्रीकृष्णास. ५ चवाठ्यावर. ६ यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, समाधि हे आठ योग.

अंबिकापुरीं ते वेळां । निजभारेंसी राहिला सांवळा । भीमकें पाहुणेर सोहळा । सर्व सामग्री पुरविली ॥ ३१ ॥ चैद्य मागध खळां समस्तां । रुक्मिया सांगे निजगुजवार्ता । कृष्णाकडे आमुचा जनिता । जाहली माता तिकडेचि ॥ ३२ ॥ समय दिसतो परम कठिण । कृष्ण कपटी घातकी पूर्ण । तुम्हीं दळभार सिद्ध करून । अतिसावधान असावें ॥ ३३ ॥ लग्न लागलियावरी । यादव निवटूं क्षणाभीतरीं । ऐसें बोलोनि झडकरी । निजमंदिरा पातला ॥ ३४ ॥ रुक्मिया म्हणे ते वेळीं । लग्नघटिका जवळी आली । पूजासामग्री सिद्ध केली । वर आणावयाकारणें ॥ ३५ ॥ तरी आतां सत्वर नृपवरा । चला आणूं शिशुपाल नवरा । तो शुद्धमती म्हणे अवधरा । कुळाचार विसरलेती ॥ ३६ ॥ आधीं भीमकीसी नेऊन । करवावें अंबिकापूजन । मग लागेल जी सुलग्न । विधि संपूर्ण ऐसा आहे ॥ ३७ ॥ रुक्मिया म्हणे लग्न लावूनियां । मग कन्या नेऊं अंबालया । राजा कुळधर्म टाकोनियां । अविधि केवि करावा ॥ ३८ ॥ रुक्मिया म्हणे जगदंबापुरीं । परमकपटी यादवेंसीं हरी । हिरोन नेईल सगुण कुमारी । मग काय करावें ॥ ३९ ॥ राजा म्हणे तूं षंढ । नव्हेसी पुरुषार्थी प्रचंड । नसतीच करिसी बडबड । शक्तिहीन अभागी तूं ॥ २४० ॥ ऐसा हिणविला भीमकें । रुक्मिया बोले अतितवकें । आतांच पुरुषार्थ माझा देखें । रुक्मिणी नेतों अंबालया ॥ ४१ ॥ कृष्णासहित यादववीर । करीन अवघ्यांचा संहार । सिद्ध केले दळभार । उदितशस्त्रें अवघेही ॥ ४२ ॥ चैद्यमागधांचे दळभार । रुक्मिया आणवी समग्र । आयेस पूजावया सत्वर । आदिमाया चालली ॥ ४३ ॥ चरणचालीं निघाली रुक्मिणी । सवें सखिया जिवलग सांगातिणी । मन समर्पित यदुकुळभूषणीं । हंसगती जातसे ॥ ४४ ॥ लक्षानुलक्ष महावीर । शस्त्रें नग्न करून समग्र । व्यूह रचिला परिकर । भीमकीभोंवतां तेधवां ॥ ४५ ॥ धनुर्धरांचे भार । खिळिले भोंवते महाकुंजर । महारथी उद्भट वीर । त्या भोंवतें रक्षिती ॥ ४६ ॥ उल्हार्टयंत्रांचे भडिमार । त्यांभोंवतें चालती दुर्धर । सैन्य दिसे यंत्राकार । मध्यपीठ रुक्मिणी ॥ ४७ ॥ ऐसी रक्षीत अंबिकेजवळी । आणिली तेव्हां भीमकबाळी । देवळामाजी प्रवेशली । सखियांसमवेत तेधवां ॥ ४८ ॥ मग षोडशोपचारेंकरूनी । देवीस पूजित रुक्मिणी । शेवटीं पुष्पांजळी वाहोनी । मग मौन विसर्जिलें ॥ ४९ ॥ उभी

१ पिता. २ अतिआवेशानें. ३ देवीस. ४ तोफांचे.

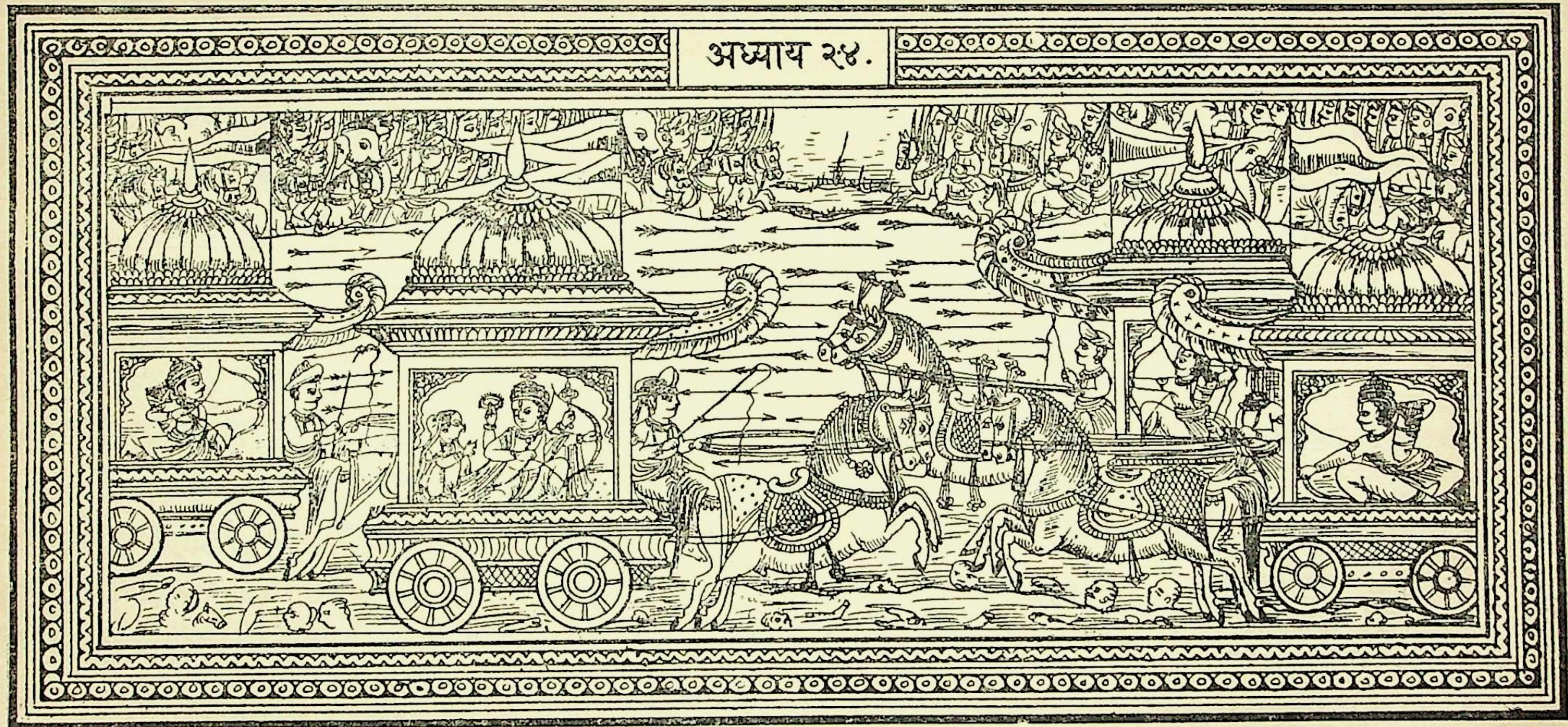
ठाकली रुक्मिणी बाळा । हस्तकमळ जोडी आदिकमळा । लक्षून देवीच्या वदनकमळा । स्तवन वेल्हाळी करीत असे ॥५०॥ जय जय आदिकुमारिके । जय जय मूळपीठनायके । सकळकल्याणसौभाग्यदायिके । जगदंबिके मूळप्रकृति॥५१॥ जय जय भार्गवप्रियभवानि । भयनाशके भक्तवरदायिनी । सुभद्रकारिके हिमनगनंदिनि । त्रिपुरसुंदरि महामाये ॥५२॥ जय आनंदकासारमरालिके । जय चातूर्यचंपककलिके । जय शुंभनिशुंभदैत्यांतके । सर्वव्यापके मृडानि ॥५३॥ जय शिवमानसकनकलतिके । पद्मनयने दुरितवनपावके । जय त्रिविधतापभवमोचके । निजजनपालके अपर्णे ॥५४॥ तव मुखशोभा देखोनी । विधुबिंब गेलें विरोनी । ब्रह्मादि देव बाळें तीन्ही । स्वानंदसदनीं निजविलीं ॥५५॥ जीव शिव दोन्ही बाळकें । अंबे तुवां निर्मिलीं कौतुकें । जीव तुझें स्वरूप नोळखे । म्हणोनि पडिला आवर्ती ॥५६॥ शिव तुझे स्मरणीं सावचित्त । म्हणोनि तो अंबे नित्यमुक्त । ब्रह्मानंदपद हातां येत । कृपेनें तुझ्या जननीये ॥५७॥ मेळवून पंचभूतांचा मेळ । तुवां रचिला ब्रह्मांडगोळ । इच्छा परततां तत्काळ । क्षणें निर्मूळ करिसी हें ॥५८॥ अंबे हेंच मागतें तुजप्रती । मज सत्वर वरूतो श्रीपती । नीलोत्पलमाळा अवचितीं । अंबेनें हातीं दीधली ॥५९॥ होचि नीलोत्पलमाला घेऊनी । नीलोत्पलदलवर्ण वरी ये क्षणीं । वचनासरसी रुक्मिणी । माथा चरणीं ठेविला ॥२६०॥ निघोनि देवळाबाहेरी । सभोंवती तेव्हां प्रदक्षिणा करी । भोंवतें पाहे सुंदरी । तों सेना अपार रक्षित ॥६१॥ हंसगती चाले धरणीं । नूपुरें रुणझुणतीं चरणीं । वस्त्रें नेसली कनकवर्णीं । जैसी सौदामिनी अंबरी हो ॥६२॥ मुक्तलगसुबद्ध कांचोळी । कंठभूषणें रुळती एकावळी । अवतारमुद्रिका दशांगुळीं । झळकताती दिव्यतेजें ॥६३॥ विशाळ पद्मनयनी । जैसा उडुगणपति आणि दिनमणी । तैसीं ताटंकें दिव्य कर्णीं । मुक्तघोष डोलती ॥६४॥ चपळसुपाणी नासिकीं मुक्त । नेत्रीं दिव्यांजन ओप देत । शिरीं मुक्तजाळी मिरवत । चंद्रसूर्य झळकती वरी ॥६५॥ दिव्य कुंकुम विलसे भाळीं । असो ते कोणा वर्णवे वेल्हाळी । चैद्यमागधवीरीं सकळीं । देखिली बाळी भीमकाची ॥६६॥ स्वरूपें लावण्यसुंदरी । कामास्त्र घातलें सर्वांवरी । मूर्च्छा येऊन पडती धरेवरी । पंचबाणें विव्हळ ॥६७॥ कामें गेले विव्हळ

---

१ शंकरप्रिय. २ हिमचलाच्या कन्ये. ३ हे आनंदरूप सरोवरांतील हंसी. ४ हे पार्वती. ५ चंद्रबिंब. ६ मोक्षपद. ७ पृथ्वी, आप, तेज, वायु, आकाश.

होऊनि । हातींचीं शस्त्रें पडलीं गळोनि । तों रथीं सिद्ध असे चक्रपाणि । यादवभारांसमवेत ।। ६८ ।। दुरोनि देखिली रुक्मिणी । दारुकें रथ लोटिला ते क्षणीं । निमिष न लागतां चक्रपाणि । भीमकीजवळी पातला ।।६९।। सावध पाहे भीमकबाळी । घनश्यामें स्वहस्तें तत्काळीं । उचलोनि घेतली वेल्हाळी । रथावरी क्षणमात्रें ।।२७०।। हर्षें बावरी रुक्मिणी ते वेळां । करींची जे कां नीलोत्पलमाळा । घातली घननीळाचे गळां । चरणीं ठेविला निजमस्तक ।।७१।।कृष्णें मस्तकीं ठेविला हस्त । दिनपति लग्नघटी विलोकित । देवगुरु मंगलाष्टकें म्हणत । पुष्पें वर्षत सुरपति ।।७२।। ॐपुण्याहं म्हणे कमळासन । असो हरि गेला रुक्मिणी घेऊन । यादवदळेंसीं जगज्जीवन । द्वारकेकडे मुरडला ।।७३।। हर्षें नाचत नारदमुनी । कृष्णें बरी हरिली रुक्मिणी । आतां युद्ध होईल ये धरणीं । प्रेतें पडतील अपार ।।७४।। हरिविजयग्रंथ थोर । मंगळदायक रुक्मिणीस्वयंवर । तो हा तेविसावा अध्याय सुंदर । सर्वशुभकारक ।।७५।। श्रोतीं पुढें ऐकावें सावधान । यादवमागधां होईल युद्धकंदन । मूळमाधवीं रुक्मिणीचें लग्न । यथासांग होईल ।।७६।। हें रुक्मिणीस्वयंवर ऐकतां । हरे सकळ संकटव्यथा । सकळमंगलकारक तत्वतां । त्रिकाळ पढतां बहु पुण्य ।।७७।। ब्रह्मानंदा ज्ञानसमुद्रा । श्रीधरवरदा निर्विकारा । रुक्मिणीवल्लभा भीमातटविहारा । दिगंबरा आदिपुरुषा ।।७८।। इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । प्रेमळ परिसोत भाविक भक्त । त्रयोविंशतितमाध्याय गोड हा ।।२७९।। श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।।

अध्याय २४.

श्रीगणेशाय नमः ॥ ज्याचा पार नेणती मुनी । जो कां वर्णिजे वेदपुराणी । तो पुराणपुरुषा चक्रपाणी । घेऊन रुक्मिणी गेला हो ॥ १ ॥ जो अपारसंसारभयमोचन । जो कां सुरकार्यालागीं सगुण । करावया भूभार हरण । पूर्णब्रह्म अवतरला ॥ २ ॥ तेविसावें अध्यायीं कथा शेवटीं । रुक्मिणी घेऊन गेला जगजेठी । वीर सावध पाहती दृष्टीं । तंव तेथें रुक्मिणी दिसेना ॥ ३ ॥ जैसा शरीर सांडून जाय प्राण । परी नेणती भोंवते जन । तैसी श्रीकृष्णें रुक्मिण । नेली सर्वांदेखतां ॥ ४ ॥ घाबरले वीर ते क्षणीं । सख्यांस पुसती कोठें रुक्मिणी । त्या गदगदां हांसती नितंबिनी । हिणवोनियां बोलती ॥ ५ ॥ इतुके तुम्ही रक्षितां वीर । शस्त्रें नग्न करोनि समग्र । नोवरी घेऊन गेला एक वीर । ऐका चिन्हें तयाचीं ॥ ६ ॥ एक पुरुष आला घनश्यामवर्ण । मित्रप्रभेसारिखा ज्याचा स्यंदन । वरी फडके गरुडध्वज पूर्ण । कल्पांतचपळेसारखा ॥ ७ ॥ निमासुर वदन सुंदर । कांसे पिंवळा असे पीतांबर । कंठीं वैजयंती मनोहर । तेणें सुंदरी नेली आतां ॥ ८ ॥ मुकुट कुंडलें नासिक । कपाळीं मृगमदाचा टिळक । सर्वानंदसदन ज्याचें मुख । तेणें सुंदरी नेली आतां ॥ ९ ॥ शंख चक्र गदा पद्म । चारी आयुधें उत्तमोत्तम । ज्यावरून ओंवाळावें कोटिकाम । तेणें रुक्मिणी नेली आतां ॥ १० ॥ ऐसें ऐकतांच उत्तर । जाहला एकचि हाहाकार । म्हणती राजकन्या सुंदर । गोरक्षक घेऊन पळाला ॥ ११ ॥ जैसा फुटे कल्पांतींचा समुद्र । तैसें उठावले मागधवीर । रणतुरें खाखाइलीं अपार । उभे म्हणती परविरां ॥ १२ ॥ सिंहनादें गर्जती वीर । ऐकतां मुरडले यादवभार । हलधर आणि श्रीकरधर । रथ मुरडिती सवेग ॥ १३ ॥ पायदळावरी पायदळ । मिसळतां जाहला हलकल्लोळ । उसणें घाई वीर सकळ । हाणतातीं परस्परें ॥ १४ ॥ सुपर्णासमान चपळ घोडे । राऊत मिसळले वेगाडे । असिलेंता झळकती विजूचेनि पाडें । वाहिले मेढे महावीरीं ॥ १५ ॥ घायें हाणिती महावीर । वीरें वीर पडती सत्वर । न विचारिती आपपर । करीत संहार चालिले ॥ १६ हस्तीवर हस्ती लोटिती । रथाशीं रथ झगटती । जैशा जलदधारा वर्षती । तैसे येती बाण वेगें

१ देवांच्या कामासाठीं. २ पृथ्वीचा भार. ३ स्त्रिया. ४ रथ. ५ लावण्ययुक्त. ६ कस्तुरीचा. ७ वाजविलीं. ८ गरुडासारखे. ९ वेगवान्. १० तलवारी.

॥ १७ ॥ जाहले एकाचि घनचक्र । रणधुमाळी माजली थोर । उल्हाटयंत्रांचे भडिमार । धराधेर[1] गजबाजिला ॥ १८ ॥ रक्तगंगा चालिल्या महापूरें । वाहती रथ गजकलेवरें । यादववीर महाघोरें । दाटले तिहीं क्षणभरी ॥ १९ ॥ ऐसें देखोनि बळिभद्रें । रथ पुढें लोटिला बळसागरें । यादव भिडती परमानिकरें । शिरें परवीरांचीं उडविती ॥ २० ॥ कंदुकऐसीं शिरें उडती । मुखें घ्या घ्या हेंचि बोलती । रणीं कबंधें[3] नाचती । शस्त्रें घेऊनि सैरावैरा ॥ २१ ॥ नांगर मुसळ घेऊन हातीं । कृष्णग्रज उडी घाली रथाखालती । श्रृगालांमाजी भद्रजाती । रेवतीपती तैसा दिसे ॥ २२ ॥ देखोनि चैद्य धांविन्नले सवेग। नांवें अंग वंग कलिंग । वक्रदंत शाल्व पौंड्रक । निजभारेंसीं लोटले ॥२३॥ केशिक कारूष विदूरथ । जरासंध निजभारेंसीं लोटत । बाणांची वांकुडी[4] वर्षत । मंडप दिसत अंतराळीं ॥ २४ ॥ श्रीकृष्ण-दळीं बाळिये वीर । सारण सात्यकी अक्रूर । कृतवर्मा उद्धव कंकवीर । निजभारेंसीं मिसळले ॥ २५ ॥ गद आणि बळोद्यत। ठायीं ठायीं युद्ध होत। पौंड्रक कृतवर्मा अद्भुत। युद्ध करिती निजबळें ॥२६॥ वक्रदंतावरी सात्यकी वीर रथीं बैसोनि सोडित शर । आणिक यादववीर अपार । जरासंधावरी येती ॥ २७ ॥ जरासंधाच्या वीरांप्रती । यादव गर्जोनि बोलती । मागुती मुख दावावया आलेती । सत्रावेळ पळोनियां ॥ २८ ॥ बळिरामें तुमचा जरासंध। सत्रावेळ रथीं बांधिला सुबद्ध । ती लाज विसरून सुखें युद्ध । पुन्हा करूं आलेती ॥ २९ ॥ शिशुपाळाची पाठी राखावया । आलेती निर्लज्ज मिळोनियां । तरी आतां तुमची जर्जर काया । बळिराम करील निर्धारें ॥ ३० ॥ विझवावया वडवा-नळा । धांविन्नले शुष्कतृणाचा[5] पुतळ । लाक्षादंड[6] हातीं घेतला । ओडण[7] खांदीं चंद्रसाचें[8] ॥ ३१ ॥ त्याच्या साहि-त्यासी धांविन्नले वीर । कार्पास[9] आणि दुजा कर्पूर । घृतनवनीतांचे पायभार । पुढील तोंडीं भांडती ॥ ३२॥ वडवा-नळापुढें अवघेंचि भस्म । तैसे तुम्हांसी करील मेघश्याम । मागध म्हणती तुम्ही पुरुषार्थी परम । मागेंचि आम्हां कळलेती ॥ ३३ ॥ काळयवनाच्या भेणें तुमचा हरी । पळोन दडे मुचुकुंदाविवरीं । आम्हां भेणें समुद्राभीतरीं । द्वारका-

१ तोफांचे. २ शेष. ३ धड; मुंडक्याशिवाय शरीर. ४ एकसारखी वृष्टि. ५ वाळलेल्या गवताचा. ६ लाखेची काठी. ७ ढाल. ८ राळेचें. ९ कापूस.

पट्टण रचियेलें ॥ ३४ ॥ म्हणविती पुरुषार्थी बळी । तरी कां मथुरा ओस केली । तुम्हीं चोरून रुक्मिणी नेली । ते हिरोन घेऊं आतां ॥ ३५ ऐसें बोलोनि परस्परें । सबळ घायें हाणिती निकरें । यादव वीर माघारे । लोटिले बळें मागधांनीं ॥ ३६ ॥ वैरियांचें बळ ते क्षणी । अधिक देखोनि रुक्मिणी । परम घाबरली मनीं । रण नयनीं देखोनियां ॥३७॥ म्हणे इकडे सासरें तिकडे माहेर । दोहींकडे आप्तचि समग्र । रणीं पडतील जरीं बंधु दीर । तरी दोहीं पक्षीं हाणाचि ॥३८॥ थोर अरिष्ट मांडलें । मग श्रीहरिमुख विलोकिलें । श्रीकृष्णासी अंतरीं कळलें । हृदयीं धरिलें रुक्मिणीसी ॥३९॥ म्हणे भय न धरीं वेल्हाळे । यादव मारीत उठावले । चैद्य आणि मागधदळें । संहारूनि टाकिती ॥४०॥ असो बळिभद्र ते अवसरीं । नांगर मुसळ घेऊनि करीं । लक्षानुलक्ष वीर संहारी । न उरे उरी कांहींच ॥४१॥ जैसा पाकशासन[1] घेऊन वज्र । करी सपक्षनगांचा[2] चूर । तैसाच बलसमुद्र बळिभद्र । करित संहार वीरांचा ॥४२॥ अनिवार बळिभद्राचा मार । मागधचैद्यांचे पळती भार । म्हणती यापुढें कोण वीर । उभा ठाकेल समरांगणीं ॥४३॥ अशुद्धें डंवरला[3] बाळिभद्र । दिसे जैसा कल्पांतरुद्र । हातीं घेऊन नांगर मुसळ थोर । नाचे निर्भर रणांगणीं ॥४४॥ गजमस्तकीं घालितां नांगर । मुक्ते उसळोनि पडती बाहेर । मुसळघायें रथांचें चूर । करूनियां पाडीतसे ॥४५॥ नांगरें ओढी वीरांचे भार । सव्यहस्तें मुसळाचा मार । चूर्ण होती शिरें समग्र । मृत्तिकाघट फुटे जेविं ॥४६॥ पळतां गज पायीं धरोनी । वरल्यासकट आपटी मेदिनीं[4] । मृत गज बळें फिरवूनी । स्वारावरी आपटित ॥४७॥ चपळ चौताळतां रथ । नांगरघायें चूर्ण करित । वीर म्हणती कल्पांत । आजि काय जाहला ॥४८॥ येणें शस्त्रें सांडूनि समग्र । आम्हा भोंवता आणिला नांगर । हा नांगरील पृथ्वी समग्र । धराभार[5] उतरील पैं ॥४९॥अनिवार बळिभद्राचा मार । पळो लागले राजे समग्र । विजयी झाले यादववीर । सिंहनादें गर्जती ॥५०॥ जरासंध वेगें परतला । तों शिशुपाळ नोवरा उठिला । अर्धांगीं बैसली अवकळा[6] । अपेशमाळा गळां घातली ॥५१॥ नगराबाहेर शिशुपाळ येत ।

१ इंद्र. २. ज्यांना पंख आहेत अशा पर्वतांचा. ३ भिजून गेला. ४ पृथ्वीवर. ५ पृथ्वीचा भार. ६ अवदसा.

तों प्रेतें भेटलीं असंख्यात । एक घायाळ येती हुंबत । चैद्यनाथ दचकला ॥५२॥ जरासंध म्हणे शिशुपाळा । तूं उगाचि परत ये वेळा । आजि जयकाळ नाहीं आपुला । व्यर्थचि काय खटपट॥५३॥ विचित्र आहे ईश्वरी सूत्र । न कळे मायालाघव साचार । जय पराजय समग्र । त्याचे हातीं असती ॥५४॥ या मायाचक्राभीतरीं । जीव पडिले अनादि अघोरीं । येथींचीं सुखदुःखें नानापरी । भोगिल्याविण न सुटती ॥५५॥ परम दुःखित शिशुपाळ । दळेंसीं परतला तत्काळ । जरासंधादि राजे सकळ । नगरा गेले आपुल्या ॥५६॥ ऐसा देखोनि वृत्तांत । रुक्मिया वेगीं रथीं बैसत । निजभारेंसीं धांवत । पवनवेगेंकरोनियां ॥५७॥ रणीं जिंकून चक्रपाणी । जरी हिरोनि नाणीन माझी भगिनी । तरी गुरुनिंदा करिती जे प्राणी । माझ्या माथां तो दोष ॥५८॥ माता पिता पूज्य संसारीं । आणि पुत्र त्यांसी जिवें मारी । तीं पापें मजचि निर्धारीं । जरी सुंदरी आणीं ना ॥५९॥ रणीं न जिंकिता गोरसचोरा । परतोनि न ये या नगरा । मुख न दाखवीं मातापितां । हाचि नेम निर्धारीं ॥६०॥ निजभारेंसीं रुक्मिया धांवत । सिंहनादें कृष्णासीं पाचारित । म्हणे गोरक्षका माघारा परत । नेसी वस्तु चोरोनियां ॥६१॥ रुक्मिणी सांडोनि गोवळ्या पळें । तुज जीवदान आजि दिधलें । त्वां गोकुळ जैसें चौढाळिलें । तैसें न चले ये स्थळीं ॥६२॥ चोरी करिसी गोकुळीं । म्हणोनि गौळणी बांधिती उखळीं । ऐसें ऐकतां वनमाळी । निजभारेंसीं मुरडला ॥३३॥ शार्ङ्गधनुष्य चढाविलें । असंख्यात बाण सोडिले । रुक्मियानें बाणजाळ घातलें । अंबर झांकिन्नलें ते वेळीं ॥६४॥ जें जें शस्त्र रुक्मिया सोडी । तें तें श्रीकृष्ण सवेंच तोडी । रुक्मिया शूरत्व कडोविकडी । बहुसाल दावी तेधवां ॥६५॥ कृष्णें दिव्य सहा बाण सोडिले । चहूंनीं चारी वारू छेदिले । एकें सारथियाचें शिर उडविलें । एकें तोडिलें ध्वजासी ॥६६॥ हातींचें धनुष्य छेदिलें ते वेळां । शिरींचा मुकुट खंडविखंड केला । बाणभाता तोडिला । विरथ केला रुक्मिया तेव्हां ॥६७॥ मग हातीं घेऊन असिलता । रुक्मिया तळपे रथा भोंवता । हा रथ छेदीन आतां । म्हणोनि खालता पिलंगत ॥६८॥ ऐसें देखोन

१ शिशुपाळ. २ रुक्मिणी. ३ श्रीकृष्णाला. ४ परतला. ५ आकाश. ६ घोडे. ७ तुकडे तुकडे. ८ तरवार. ९ फिरे.

गोपाळें । अकस्मात धनुष्य गळां घातलें। बळें ओढून ते वेळें। केश धरिले निजहस्तें ॥ ६९ ॥ शिर छेदावया दिव्य शस्त्र । वेगें काढी जलजनेत्र। रुक्मिणी पाहे हरीचें वक्त्र। भयभीत होवोनियां॥७०॥ वाचेसी शब्द न फुटे साचार । हरिचरणीं ठेविलें शिर । नेत्रोदकें ते सुंदर । कृष्णचरण क्षालीतसे ॥७१॥ मग म्हणे वनमाळी । ऊठ वेगें भीमकबाळी । याचें शिरछेदीन ये काळीं । बहुत केली निंदा येणें ॥७२॥ निर्कर देखोनि पद्मनयना । न सोडीच कृष्णचरणां । म्हणे जगद्वंद्या जगज्जीवना । यासी सोडून देइजे ॥७३॥ याची जे अहंदेहबुद्धि । तेच छेदीं कां कृपानिधि । जीवदशा अविद्याउपाधि । वेगें छेदीं श्रीरंगा ॥७४॥ धरिलिया श्रीकृष्णचरण । द्यावें दोन्ही पक्षीं समाधान । समविषम भेदभाव । दोहींकडे नसावें ॥७५॥ सासुरीं आणि माहेरीं । तूं व्यापक अवघा मुरारी । प्रपंच परमार्थ समसरी । होय श्रीहरि कृपें तुझ्या ॥७६॥ ऐकोनि रुक्मिणीच्या वचना । कृपा आली जगन्मोहना । प्रीतीनें हृदयीं धरिली पद्मानयना । अश्रु पुसिले पीतांबरें ॥७७॥ करें मुख कुरवाळिलें । म्हणे तुझ्या बोलें यासी सोडिले । मग रुक्मियासी रथीं बांधिलें । शिरीं काढिलें पांच पाट ॥७८ अर्धदाढी अर्धमिशी । बोडून काजळ माखिलें मुखासी । कृष्ण म्हणे रुक्मिणीसी। आरती बंधूसी करी आतां ॥७९॥ बहु उजळ दिसें याचें वदन । वेगें करी निंबलोण । रुक्मियाची ऐसी दशा देखोन । पळे सैन्य चहूंकडे ॥८०॥ वीर पळती परमतांतडीं । म्हणती वांचली आजि मिशीदाढी । इतकीच आम्हांसी जाहली जोडी । ऐसें बोलती धांवतां ॥८१॥ असो बळिराम हरीजवळी आला । तों रुक्मियासी रथीं बांधिला । दीनवदन रामें देखिला । काय बोलिला बळिभद्र ॥८२॥ हा सोयरा कीं आमुचा हृषीकेशी । बोलावूं आला रुक्मिणीसी । तुम्हीं गौरव दिधला बरवा यासी । बोलतां रामासी हंसें आलें ॥८३॥ राम रुक्मिणीकडे पाहे ते वेळां । तों मुखमृगांक अति उतरला । खेद पावली ते वेल्हाळा । जाणोनि बोलें बळिभद्र ॥८४॥ म्हणे ऐक रुक्मिणी सती । ज्ञान अज्ञान दोन्ही वृत्ती । अज्ञानसंगें जीव भ्रमती । आत्मास्थिती नेणोनियां ॥८५॥ जेथें ठसावलें पूर्णज्ञान ।

१ श्रीकृष्ण. २ निश्चय. ३ एकरूप. ४ मुखचंद्र, चेहरा.

तेथेंहि प्रपंचसहित अज्ञान । नानाविकार भेदभान । कैंचे मग उरेल वो ॥८६॥ तरी तूं हरीची ज्ञानकाळ केवळ । हा आकार अवघा तुझा खेळ ॥ जैसे सागरावरी कल्लोळ । नानापरींचें ऊठती ॥८७॥ तुझें तुज ठाऊक असतां । मग खेद कां करावा आतां । बाळिभद्र म्हणे कृष्णनाथा । अनुचित केलें एवढें ॥ ८८ ॥ वीर सांपडला जरी रणीं । तरी त्यास वस्त्रभूषणें देऊनी । पाठवावें गौरवूनी । ऐसी करणी करूं नये ॥८९॥ जय अथवा पराजय । हा अवघ्यांस पडतां समय । वीरांस कदा विटंबूं नये । हे अनुचित तुवां केलें ॥९०॥ बाळिभद्रें आपुल्या हातें सोडून । केलें रुक्मियाचें समाधान । वस्त्रें भूषणें देऊन । पाठविला माघारा ॥९१॥ रुक्मिया खेद पावला अंतरीं । म्हणे आतां कैसा जाऊं कौंडिण्यपुरीं । मग भोजकटनगर ते अवसरीं । रचोनि राहिला येथेंचि ॥ ९२ ॥ असो यादवदळेंसीं यादवेंद्र । द्वारकेसी चालला श्रीकरधर । लागला जयवाद्यांचा गजर । नादें अंबर कोंदलें ॥९३॥ सोरठी-सोमनाथाजवळी । मूळमाधवीं[3] राहिला वनमाळी । असो भीमकरायासी श्रुतजाहली । वार्ता सकळ वर्तली जे ॥९४॥ परम आनंदला नृपवर । म्हणे धन्य माझे पुण्याचे गिरिवर[4] । पूर्वी केलें साचार । जांवई यदुवीर जोडला ॥९५॥ निजभारेंसीं[5] भीमक निघाला । सत्वर मूळमाधवासी आला । साष्टांग नमस्कार घातला । श्रीकृष्णासी तेधवां ॥९६॥ राजा म्हणे सर्वेश्वरा । आतां माघारें चलावें कौंडिण्यपुरा । विधियुक्त विवाह बरा । चारी दिवस संपादिजे ॥९७॥ मग बळिराम म्हणे ते वेळां । याच स्थळीं करूं लग्नसोहळा । भीमकासी विचार मानला । आनंदला अंतरीं ॥९८॥ नगरासी पत्रें पाठवी नृपति । आणविली सकळ संपत्ति । अपार लोकांशीं शुद्धमति । मूळमाधवा पातली ॥९९॥ कनकमय दिव्य [6]शिबिरें । उभीं करविलीं हो नृपवरें । त्याहूनि श्रीकृष्णें परिकरें । वस्त्रमंदिरें दीधलीं ॥१००॥ द्वारकेसी पाठविलें मूळ[7] । वऱ्हाडी सिद्ध जाहले सकळ । वाद्यें वाजतीं तुंबळ । हर्ष सकळ लोकांसी ॥१॥ उग्रसेन आणि वसुदेव । सिद्ध जाहले वऱ्हाडी सर्व । दिव्य वाहनीं यादव । बैसोनियां चालले ॥२॥ देवकी बैसली

१ सृष्टि. २ लाटा. ३ मूळमाधव, या नांवाच्या प्रसिद्ध स्थळीं. ४ मोठे पर्वत. ५ भीमक राजाची पत्नी. ६ तंबू. ७ निमंत्रण.

सुखासनीं । सुभद्रा कृष्णाची भगिनी । परमसुंदर लावण्यखाणी । द्वारकाभुवनीं उपजली ते ॥३॥ चवरडोल गज-स्कंधावरी । त्यांत बैसली सुभद्रासुंदरी । रेवती बाळिभद्राची अंतुरी[1] । पालखीमाजी आरूढे ॥४॥ पहावाया श्रीकृष्णाचें लग्न । सकळ दैवतें निघालीं सांवरोन । नवकोटी चामुंडा संपूर्ण । चालती वेगें तेधवां ॥५॥ छप्पन्न कोटी कात्यायनी । निघाल्या वृश्चिकावरी वळंघोनी । नाना भ्यासुर रूपें धरूनी । पाहतां हांसें येतसे ॥६॥ अवघ्यांपुढें निघाला गजवदन । विशाल दोंदिल सिंदूर चर्चुन । मूषकावरी बैसोन । पुढें निर्विघ्न चालिला ॥७॥ नेटका वऱ्हाडी पुढें चालिला । वऱ्हाडणी हांसती सकळा । हा पोट घेऊन कोठें चालिला । उंदिरावरी बैसोनियां ॥८॥ चामुंडा सवें वऱ्हाडिणी । या मातृका वृश्चिकासनीं । ऐशा वऱ्हाडिणी देखोनी । व्याही विहिणी हांसती ॥९॥ वऱ्हाडिणी ज्या सुंदरा । त्याच आधीं पुढें करा । ऐसें ऐकतां त्या अवसरा । सकळ दैवतें क्षोभलीं ॥१०॥ हिंव ज्वर आणि तरळा । ओकिती वऱ्हाडिणी सकळा । एकीस हगवणी लागल्या । शूळ उठिलें पोटांत ॥११॥ पाणी पाणी करिती वऱ्हाडिणी । तो समाचार कळला चक्रपाणीं । श्रीकृष्णें सकळ दैवतें सन्मानूनी । मंडपासी आणिलीं ॥१२॥ मग तेणें जाहलें निर्विघ्न । आनंदें वऱ्हाडी आले संपूर्ण । दोहीं मंडपीं देवकस्थापन । करिते जाहले तेधवां ॥१३॥ आपल्या शिबिरालागोनी । भीमकें नेली रुक्मिणी । देव बैसोनि विमानीं । सोहळा तो अवलोकिती ॥१४॥ हळदी लाविली रुक्मिणी । मग ते शेष पाठविली चक्रपाणी । लागली मंगळवाद्यांची ध्वनी । लग्नघटिका प्रतिष्ठिली ॥१५॥ गोभूहिरण्यरत्नदानें । भीमकें विप्रां दिधलीं प्रीतीनें । रुखवत शुद्धमतीनें । सिद्ध करूनि चालिली ॥१६॥ आनकदुंदुभि[3] आपुले मांदिरीं । यथायुक्त दानें तेव्हां करी । तों रुखवत आले गजरीं । वाद्यें वाजतीं तेधवां ॥१७॥ यादवांसहित श्रीकृष्ण । भोजना बैसला जगन्मोहन । शुद्धमति निघाली देखोन । जीवें निंबलोण करूं पाहे ॥१८॥ रत्नजडित दीप ठेविले जवळी । जडित आडण्या त्यातळीं । त्यावरी ताटें मांडिलीं । मृगांकमंडलातुल्य[4] जीं

१ पत्नी; बायको. २ तंबूंत. ३ वसुदेव. ४ चंद्रमंडलासारिखीं.

॥ १९ ॥ सात्त्विक राजस तामसें । अन्नें वाढिलीं विशेषें । प्रीतीनें जेविजे हृषीकेशें । निजगोडी घेऊनियां ॥ १२० ॥ समस्तांचीं भोजनें झालीं । हस्त प्रक्षालित वनमाळी । उच्छिष्टपात्रीं टाकिली । मुद्रा हातींची तेधवां ॥ २१ ॥ नमस्कार करून श्रीपती । उच्छिष्टपात्रें घेऊन हातीं । वेगें निघाली शुद्धमती । मंडपासी आपुल्या ॥ २२ ॥ कृष्णमुद्रा ते वेळीं । भीमकींचे हातीं दिधली । तिणें देखतांच मस्तकीं वंदिली । मग घातली करांगुळीं ॥ २३ ॥ परात्परउंपरी त्वरित । वेगें चढून सद्गुरुनाथ । सर्वांस सावधान म्हणत । ऐसा मुहुर्त सांपडेना ॥ २४ ॥ सद्गुरु म्हणे सावधान । आळसी लोक निद्रार्णवीं निमग्न । वरी श्रीकृष्णभक्त अनुदिन । सावध पूर्ण सर्वदा ॥ २५ ॥ तों निजगजरेंसी फळ । यादव घेऊन आले तात्काळ । मंडपीं बैसले वऱ्हाडी सकळ । भीमकें तेव्हां पूजियेले ॥ २६ ॥ बाहेर आणिली रुक्मिणी । वसुदेव उठोन ते क्षणीं । वस्त्रें भूषणें फळें समर्पूनी । जगज्जननी अर्चिली ॥ २७ ॥ पुरोहित म्हणे भीमकातें । मूळ सत्वर पाठवा वरातें । यादव गेले निजमंडपातें । भीमकीचें रूप वर्णित ॥ २८ ॥ भीमक हांकारी वऱ्हाडिणी । शांति दया क्षमा उन्मनी । उपरति तितिक्षा मुमूक्षा कामिनी । समाधि आणि सुलीनता ॥ २९ ॥ विवेक वैराग्य परमार्थ । अक्रोध निष्काम निरहंकृत । स्वानंद अभेद वऱ्हाडी सत्य । वर आणावया चालिले ॥ १३० ॥ ऐशा गजरेंसीं नृपवर । श्रीकृष्ण मंडपासी आला सत्वर । तों सोमकांताचा चौरंग सुंदर । त्यावरी श्रीधर बैसलासे ॥ ३१ ॥ शुभ्रवर्ण खालीं चौरंग । त्यावरी घनश्यामवर्ण श्रीरंग । जैसा कैलासावरी नवमेघ । क्षेम द्यावया उतरला ॥ ३२ ॥ असो अर्पून वस्त्रें अलंकार । तुरंगीं बैसविला श्रीकरधर । पुढें वाद्यांचा गजर । भडिमार नळ्यांचे ॥ ३३ ॥ त्याचे मागें चंद्रज्योती । चंद्रासमान प्रकाशती । हवया गगनातें भेदिती । देव पाहती विमानीं ॥ ३४ ॥ उग्रसेन वसुदेव बळिभद्र । येती पाठीसीं यादवभार । प्रवेशले मंडपद्वार । तों दासी समोर पातल्या ॥ ३६ ॥ माथां कलश भरले पूर्ण । त्यास इच्छिलें देत श्रीकृष्ण । मग प्रवेशले अंतःसदन । वरासनीं कृष्ण बैसविला ॥ ३६ ॥ सिद्ध जाहला मधुपर्क देखा । विष्टर दिधला जग-

१ तिरूऱ्या भजल्याच्या माडीवर. २ उपाध्याय. ३ नेहमीं. ४ पूजिली. ५ सहनशीलता. ६ चंद्रकांतपाषाणाचा. ७ आलिंगण. ८ दर्भासन.

न्नायका। कृष्णचरणक्षाळणीं भीमका। अति उल्हास वाटतसे॥ ३७॥ शुद्धमति घाली जीवन। राजा प्रक्षाली चरण। सकळ तीर्थें आलीं धांवोन। तळीं माथां ओडविती॥ ३८॥ मूळमाधवीं कदंबतीर्थ। अद्यापि असे देखती भक्त। वृक्ष तेथींचे समस्त मंडपाकार असती पैं॥ ३९॥ वेदांचा जनिता कृष्णनाथ। त्यासी घालिती यज्ञोपवीत। शुद्धमती आचमन घालित। आनंदभरित अंतरीं॥४०॥ शोडशोपचारी पूजा करूनी। वस्त्रें अळंकार भावें अर्पूनी। हस्तमुद्रा कर्णमुद्रिकेसीं मणीं। श्रीरंगासी अर्पिलें॥ ४१॥ दधि मधु करोनि एक। हरिकारें घालिती देख। मेहुणे हांसती सकळिक। म्हणती भीड धरूं नका॥ ४२॥ गोकुळींचें चोरून दहीं खावें। आम्हीं अर्पितां कां न सेवावें। लोक भोंवतें आघवे। अत्यंत कौतुकें हांसती॥ ४३॥ संतजन आश्चर्य करिती। निर्गुणासी गुण लाविती। असो मधुपर्क सेवून श्रीपती। करक्षालन पैं केलें॥ ४४॥ आचार्य सावधान म्हणत। शेवटींची घडी आली भरत। अंतःपट धरिला त्वरित। मायामय लटिकाचि॥ ४५॥ देशिक म्हणे सावधान। वादाविवादीं न घालावें मन। प्रकृतिपुरुषांचें ऐक्यलग्न। मौन्येंच पूर्ण विलोका॥ ४६॥ प्रपंच आणि परमार्थ जाण। उभयपक्षीं सावधान। अनादि कुळदैवत स्मरोन। करावें चिंतन एकत्वें॥ ४७॥ ॐपुण्याहं वचनें ते वेळा। आचार्य बोलतां अंतःपट फिटला। वाद्यांचा गजर जाहला। तो सोहळा अद्भुत॥ ४८॥ भीमकीच्या माथां अक्षता देख। घाली जलजोद्भवाचा[२] जनक। तेव्हांच मस्तकीं ठेविला हस्तक। जन्मसार्थक जाहलें॥ ४९॥ मग बांधिलें ऐक्यकंकण। बाह्यपालवां[३] गांठी देऊन। आतां नोवरी कडिये घेऊन। चला म्हणती बहुल्यावरी॥ १५०॥ ऐकोनि हांसे हृषीकेश। मेहुणे म्हणती हा अभ्यास। पूर्वींच आहे कीं तुम्हांस। खेळतां बहु रास यमुनातटीं॥ ५१॥ श्रीकृष्ण विदेही चैतन्यघन। आलिप्त परी नवरी उचलोन। बहुल्यावरी बैसवून। विधिविधान सर्व केलें॥५२॥ आपार वरदक्षिणा जाण। भीमक करी कृष्णार्पण। उभा ठाकला हस्त जोडून। म्हणे चतुर्थहोम येथें कीजे॥५३॥ शुद्धमतीनें जाऊनियां। देवकी आणिली सुनमुख पहावया। हळदीउटणें करा-

१ उपाध्याय. २ जलद म्हणजे कमल त्यापासून उद्भव म्हणजे जन्म आहे ज्याचा असा ब्रह्मदेव, त्याचा. ३ बाहेरच्या पदरांस.

२०

वया । आरंभ केला सर्वेचि ॥५४॥ हळदीउटणें पहावयासी । सर्व यादव आले वेगेंसी । वऱ्हाडिणी म्हणती भीमकीसी । नांव घेऊन पाय मागें ॥५५॥ भीमकी पाहे खालतें । नामरूप नाहीं यातें । आनामासी नाम केउतें । ठेवूं आतां मध्येंचि ॥ ५६॥ मग म्हणे हा सर्वात्मक । गोइंद्रियांचो[1] चाळक । तेंच नाम घेऊन सम्यक । पाय मागें निजभावें ॥५७॥ मग म्हणे गोरक्षका गोपाळा । हळदी लावूंद्या चरणकमळा । हंसों आलें जनां सकळां । एकाचि टाळी पिटली ॥५८॥ कृष्णचरणीं माथा ठेवून । हळदी लावी स्वकरेंकरून । तों मळी न निघे कदा जाण । निर्मळ पूर्ण श्रीकृष्ण ॥५९॥ तों सुभद्रा आणि रेवती । म्हणती आतां कैसें श्रीपती । नमस्कार भीमकीप्रती । करावा लागेल आतांचि ॥१६०॥ भीमकीच्या कंचकीची गांठी । एक हस्तें सोडी जगजेठी । नाहीं तरी नमस्कार उठाउठी । करावा जी नोवरीतें ॥६१॥ मेहुणे म्हणती जगज्जीवना । कंचुकी सोडावयाच्या खुणा । हा पूर्वीच अभ्यास आपणां । असेल ऐसें वाटतें ॥६२॥ यादव म्हणती श्रीपती । चौघे मेहुणे तुम्हांवरी रुसती । जो मान दिधला रुक्मियाप्रती । तोचि मागती आपणांतें ॥६३॥ हांसें आलें रमाधवा । दिव्य वस्त्रभूषणें तेव्हां । दिधलीं शालकां सर्वां । श्रीकृष्णनाथें ते वेळीं ॥६४॥ रेवती म्हणे कृष्णनाथ । कंचुकीची गांठी सोडावी आतां । बळिभद्र म्हणे अच्युता । भीड कासया धरावी ॥६५॥ कृपादृष्टीं पाहे वनमाळी । तों आपणाचि गांठी सुटली । अद्‍भूत लीला हरीनें दाविली । आश्चर्य वाटलें सकळिकां ॥६६॥ सुभद्रा म्हणे माधवा । नांव घेऊन हळदी लावा । हांसें आलें केशवा । काय तेव्हां बोलत ॥६७॥ मजहूनि विशेषगुणी । रुक्मिणी तूं सगुण शहाणी । ऐकोन हांसिजे थोरलहांनीं । खूण सज्जनीं जाणिजे ॥६८॥ हळदी घेऊन कृष्णनाथा । रुक्मिणीचीं[2] अष्टांगें निववित । रेवती म्हणे हळूच लावा जी निश्चित । मल्ल मस्त मर्दिले करें ॥६९॥ असो ऐसें चारी दिवस । सोहळा जाहला विशेष । तो वर्णावया शेषास । शक्ति नव्हे सर्वथा ॥१७०॥ यथासांग साडें जाहलें देख । समस्तांसी वस्त्रें देत भीमक । न्यून पदार्थ कांहींएक । पडला नाहीं तेथें पैं

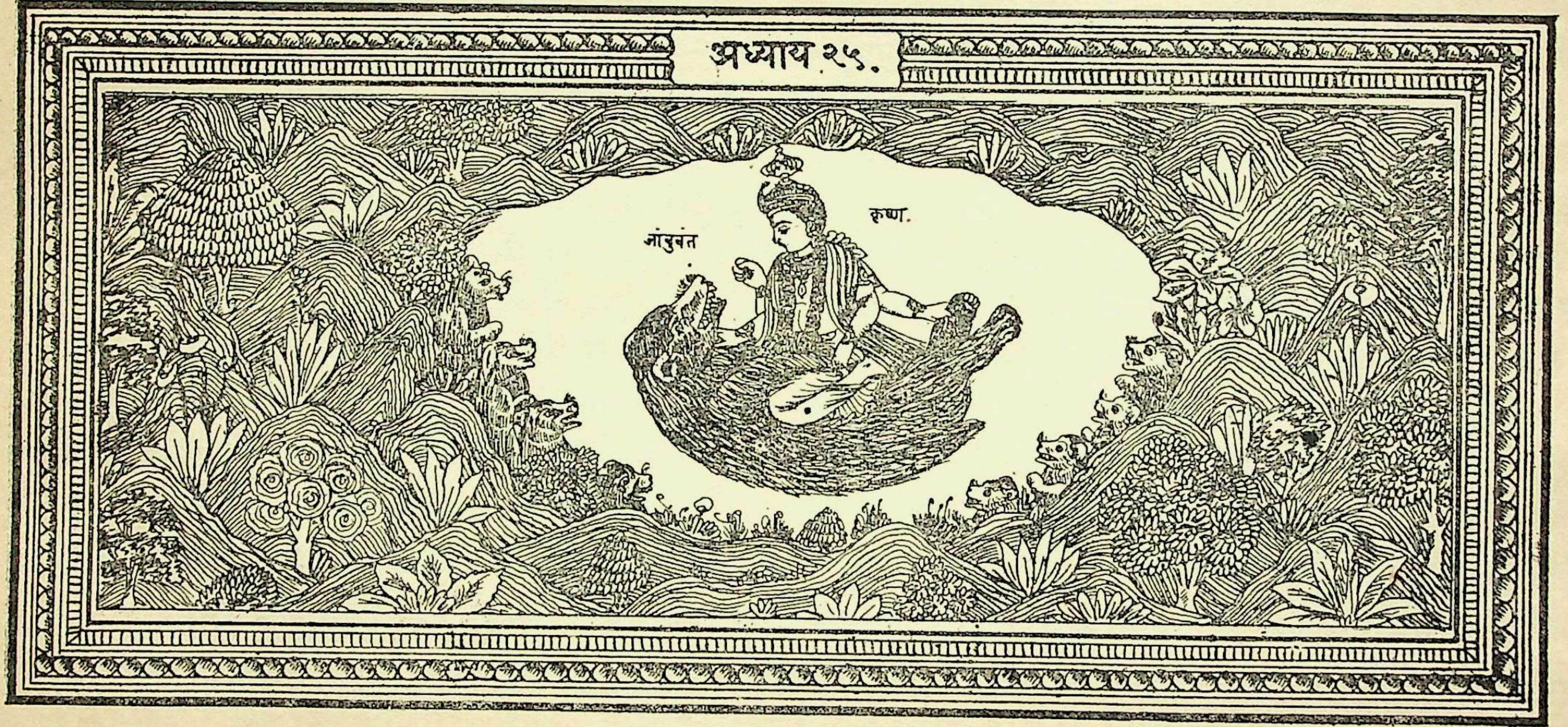
१ वाणी व दशेंद्रियांचा. २ रुक्मिणीस.

॥७१॥ घेंडा नाचविला निश्चित । तों दळ सिद्ध जाहलें समस्त । शुद्धमतीनें भीमकी त्वरित । वोसंगा घातली देवकीच्या ॥७२॥ इतुके दिवस आम्हीं पाळून । आतां केली कृष्णार्पण । भीमक शुद्धमति गहिंवरोन । रुक्मिणीसी निरविती ।॥७३॥ लागला वाद्यांचा गजर । द्वारकेसी चालिला यादवेंद्र । आज्ञा घेऊन भीमक नृपवर । कौंडिण्यपुरा पातला ।॥७४॥ द्वारकेसी आला गोविंद । घरोघरीं लोकांस आनंदानंद । रुक्मिणीसहित परमानंद । गृहप्रवेश पैं केला ।॥७५॥ षोडशोपचारेंकरून । भीमकी करी लक्ष्मीपूजन । उग्रसेनें भांडार फोडोन । याचकजन सुखी केले ॥ ७६ ॥ रुक्मिणीसहित श्रीकृष्णनाथ । द्वारकाभुवनीं सुखें वर्तत । शुक परीक्षितीप्रति सांगत । जाहला गृहस्थ गोपाळ ॥७७॥ हरिविजयग्रंथभांडार । त्यांत दिव्यरत्न हें रुक्मिणीस्वयंवर । ते दोन्ही अध्याय साचार । तेविसावा आणि चोविसावा ॥७८ आतां श्रोतीं व्हावें सादर । पुढें जांबवतीचें स्वयंवर । ते कथा परम नागर । ऐकती चतुर पंडित पैं ॥ ७९ ॥ हा हरिविजयग्रंथ सुरेख । हाचि अरुवार शेषमंचक । यावरी पहुडे वैकुंठनायक । रुक्मिणीसहित सर्वदा ॥ १८० ॥ ब्रह्मानंदा जगदुद्धारा । पंढरीनिवासा श्रीधरवरा । पुराणपुरुषा रुक्मिणीप्रियकरा । सप्रेम भजन देई तुझें ॥८१॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । सदा परिसोत भाविक भक्त । चतुर्विंशतिमाध्याय गोड हा ॥१८२॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥२४॥ ओंव्या ॥१८२॥ श्रीगोपीवल्लभार्पणमस्तु ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ जो लावण्यामृतसागर । सगुणलीलाविग्रही यदुवीर । मुकुटीं तेज झळके अपार । शशिमित्र झांकुळती ॥१॥ दिक्‌चक्राचिये वदनीं । ते तेज न माये गगनीं । मकराकार श्रवणीं । दिव्य कुंडलें तळपती ॥ २ ॥ कीं ते अनंत विजांचे उमाळे । कीं प्रळयाग्नीनें उघाडिले डोळे । कीं अनंत बालसूर्य उगवले । प्रकाशले स्वरूप तैसें ॥३॥ मेरुपाठारीं सुंदर । वाहे सुवर्णनदीचा पूर । तैसा टिळक मनोहर । विशाळभाळीं झळकतसे ॥ ४ ॥ चंदनचर्चित श्यामकांती । सुवासें भरलीं द्वारावती । जनघ्राणदेवता नाचती । निजानंदें करूनियां ॥५॥ मुक्ताफळांच्या रुळती माळा । तेज झांकती चंद्रकळा । कीं तीं अनंत ब्रह्मांडें गळां । मौक्तिकरूपें डोलती ॥ ६ ॥ ऐसा द्वारकेस मुरहर । रुक्मिणीमनचकोरचंद्र । कीं तो स्वानंदामृतसागर । भक्तांलागीं अवतरला ॥७॥ चोविसावें अध्यायीं चरित्र । झालें रुक्मिणीचें स्वयंवर । विजयी होऊनि श्रीधर । द्वारावतीये पातला ॥ ८ ॥ यावरी यादव सत्राजित । परम अनुष्ठानीं शुचिष्मंत । प्रसन्न केला तेणें आदित्य । बहुत तप करूनियां ॥ ९ ॥ मुख्य दैवत सूर्यनारायण । सूर्यानुष्ठानें श्रेष्ठ ब्राह्मण । वरकड दैवतें कल्पित पूर्ण । चंडकिरण प्रत्यक्ष ॥ १० ॥ सूर्यमंडळ विलोकून । नित्य न करिती जे कां नमन । ते अभागी परम अज्ञान । अल्पायुषी जाणावें ॥ ११ ॥ व्यासवाल्मीकादि ऋषि सकळ । वर्णिती अद्‌भुत सूर्यमंडळ । सूर्यउपासक सदा सुशीळ । यम काळ वंदी तया ॥ १२ ॥ असो सत्राजितासी सूर्यनारायण । तपांतीं झाला वो प्रसन्न । म्हणे इच्छित माग वरदान । काय वचन बोले तो ॥ १३ ॥ म्हणे दर्शनें पूर्ण मनोरथ । ऐकोनि संतोषला आदित्य । मग स्यमंतकमणि अद्‌भुत । प्रसाद देत सत्राजिता ॥ १४ ॥ नित्य प्रसवे अष्टभार सुवर्ण । सूर्यासम प्रभा परिपूर्ण । व्याधि सर्प व्याघ्र अवर्षण । देशांतूनि दुरी जाय ॥ १५ ॥ तो मणि घेऊन त्वरित । नगरासी आला सत्राजित । गजरें महोत्साह करित । स्वगृहातें प्रवेशला ॥ १६ ॥ तों एके दिवशीं सत्राजित । गळां घालोनि स्यमंत । निजभारेंसीं त्वरित । द्वारावतीये पातला ॥ १७ ॥ दुरूनि देखतां नृपवर । म्हणती उतरला

१ दिशारूपी चक्राच्या. २ द्वारका. ३ लोकांचें सुवास घेण्याचें इंद्रिय नाकपुड्या, त्यांची देवता. ४ पवित्र. ५ तोळा ९६ गुंजाचा, ८००० तोळ्यांचा भार.

अध्याय २५.
जांबुवंत
कृष्ण.

दिनकर । दैत्यें गांजिलें म्हणोनि सत्वर । शरण आला हरीतें ॥१८॥ हरीस सांगती सेवकजन । भेटीस आला सहस्र-किरण । मग बोले वसुदेवनंदन । सत्राजित येत असे ॥ १९ ॥ ऐसें बोलतां वैकुंठनाथ । तों अकस्मात आला सत्राजित । मान देऊनि बहुत । सभेमाजीं बैसविला ॥ २० ॥ स्यमंतकमणि देखोनि । तटस्थ झाले सभाजन । तों नारदमुनी उठोन । कृष्णकर्णीं लागला ॥ २१ ॥ म्हणे हा स्यमंतकमणी । तुमचे कंठीं असावा चक्रपाणी । याचें तेज कौस्तुभाहूनी । विशेष मज वाटतसे ॥ २२ ॥ हरि म्हणे कैसा येईल हातां । येरू म्हणे मी मागतों सत्राजिता । मग बोले पद्मजातपिता । मणि सर्वथा नेदी तो ॥ २३ ॥ मग म्हणे नारदमुनी । तुमच्या घरां येईल मणी । यावरी ब्रह्मानंदन तेच क्षणीं । सत्राजिताजवळीं आला ॥ २४ ॥ म्हणे धन्य धन्य तूं सत्राजित । तुज प्रसन्न जाहला आदित्य । या स्यमंतकमण्याचें तेज अमित । ऐसी वस्तु तुज दिधली ॥ २५ ॥ ऐसा हा मणि सगुण । जरी करिसी कृष्णार्पण । तरी त्रिभुवनीं कीर्ति पूर्ण । तुझी राया ठसावेल ॥ २६ ॥ ऐकतां ऐसें नारदवचन । सत्राजित जाहला क्रोधायमान । म्हणे तुमच्या सभे आजिपासून । न यों आम्ही सर्वथा ॥ २७ ॥ कृष्ण असे गोरसचोर । महा-कपटी अकर्मी जार । हाच काय मणि लेणार । जाहला थोर अवघ्यांत ॥२८॥ ऐसें बोलोनि क्रोधें उठिला । स्वभारेंसीं नगरा गेला । मणि नेऊनि देव्हारां ठेविला । मग पूजिला यथासांग ॥२९॥ तों धाकुटा रायाचा सहोदर । प्रसेन नामें महावीर । तेणें आपल्या कंठीं मणि सुंदर । एके दिवशीं घातला ॥ ३० ॥ सवें घेऊन चतुरंग दळ । मृगयेसी प्रसेन निघे तत्काळ । तों एक मृग देखिला चपळ । प्रसेन वेगें धांविन्नला ॥ ३१ ॥ दळभार दुरी राहिला । प्रसेन घोर कांतार प्रवेशला । परी स्यमंतक तेजागळां । गळां झळके धांवतां ॥ ३२ ॥ असंभाव्य तेज देखोन । गिरिदरींतूनि[1] उठिला पंचानन । भयानक हांक देऊन । प्रसेनावरी पडियेला ॥ ३३ ॥ अश्वासहित प्रसेन मारून । सिंह चालिला मणि घेऊन । तो जांबुवंत हिंडत विपिन । त्याच पंथें येतसे ॥ ३४॥ देखोनि मणि-

---

१ पर्वताच्या गुहेंतून.

याचें तेज । वेगें धांविन्नला ऋक्षराज । एक्याच मुष्टिघातें सहज । सिंह मारून टाकिला ॥ ३५ ॥ बहात्तर कोटी रीसें गणित । तयांचा नृप एक जांबुवंत । जेणें मेरूवरूनि उडी अकस्मात । पृथ्वीवरी घातली ॥ ३६ ॥ ते वेळीं सूर्यरथींचा चक्र । मांडीस झगटलें अणुमात्र । जो ब्रह्मयाचा अवतार । रामकार्य साह्य जाहला ॥ ३७ ॥ श्रीरामाचें परम प्रीतिपात्र । राघव घडीघडी पुसे त्यास विचार । बहुकाळाचा वृद्ध साचार । परमचतुर पंडित जो ॥३८॥ पूर्वीं श्रीरामें रावण मारून । अयोध्येस आले परतोन । अकरा सहस्त्र वर्षें पूर्ण । राज्य केलें रघुवीरें ॥ ३९ ॥ एके दिवसीं अयोध्यानाथ । सभेसी बैसला असतां समर्थ । तों कर जोडून जांबुवंत । विनावित श्रीरामातें ॥४०॥ रावण कुंभकर्ण तुम्हीं वधिले । बहुत राक्षस आम्हीं मर्दिले । परी मजशीं मल्लयुद्धासीं मिसळे । ऐसा वीर न देखों ॥४१॥ मग बोले जनकजावर । तुजशीं भिडे ऐसा वीर । कोण दिसतो साचार । सांगें मज सर्वज्ञा ॥४२॥ जांबुवंत म्हणे कौसल्यात्मजा । तुजविण वीर न दिसे दुजा । तुजशीं झोंबी घ्यावी ऐसा माझा । मनोरथ पूर्ण असे ॥४३॥ ऐकोनि हांसिन्नला श्रीराम । गोष्टी बोलिलासी उत्तम । परी कृष्णावतारीं हा नेम । पूर्ण करीन जाण पां ॥४४॥ स्यमंतकमण्याचे काजें । तुम्ही आम्ही भिडों सहजें । त्यावरी मग रघुराजें । अवतार आपुला संपविला ॥४५॥ मग पाताळविवरीं जांबुवंत । बहुत दिवस काळ क्रमित । सहज बाहेर आला अकस्मात । तंव तो मणि सांपडला ॥४६॥ सिंहावलोकनेंकरून । पहा मागील अनुसंधान । जांबुवंतें मारून पंचानन । मणि घेऊन गेला तो ॥४७॥ प्रवेशला विवराभीतरीं । मणि बांधिला पाळण्यावरी । जांबुवंती नामें कुमरी । बहुत आवडे पितयातें ॥४८॥ इतका वृत्तांत वर्तला । परी आळ श्रीहरीवरी आला । म्हणती प्रसेन कृष्णें मारिला । मणि नेला चोरोनि ॥४९॥ लोकापवाद बोलती जनीं । लागती एक एकाचे कर्णीं । कृष्णें ऐसी करूं नये करणी । मणियासाठीं सर्वथा ॥५०॥ सत्राजित पाठवीत सांगून । मणि नेला आमुचा बंधु मारून । कृष्णासी सांगती सेवकजन । वर्तमान जें जाहलें ॥५१॥ मग म्हणे वनमाळी । हा डाग लागला यादवकुळीं । धुवोनियां तत्काळीं । शुद्ध करावा

१ अस्वलांचा राजा, जांबुवंत. २ अस्वल. ३ रामचंद्र. ४ पूर्वीची कथा लक्षांत आणून. ५ सिंह.

लागेल ॥५२॥ सवें घेऊनि यादवभार । चतुरंग दळ समग्र । शोधावया रुक्मिणीवर । अरण्यामाजीं चालिला ॥५३॥ जो वैकुंठपुरींचा सुकुमार । तो शोधीत बहुकांतार । तों देखिलें प्रसेनाचें कलेवर । विदारोन पाडिलें ॥५४॥ माग पाहिला गोपाळें । तों उमटलीं सिंहाचीं पाउलें । मग तैसेंच लोक चालिले । तों सिंहाचें देखिलें प्रेत वाटें ॥५५॥ तेथून उमटलीं रिसांचीं[1] पाऊलें । मग तैसेंच पुढें चालिले । तों घोर विवर देखिलें । लोक थोपिले तेथेंचि ॥५६॥ विवर दिसे भयानक । सकळांस म्हणे नायक । तुम्हीं द्वारकेसी जावें सकळिक । सैन्य घेऊन माघारें ॥५७॥ मणियाविण अवधारा । मी सर्वथा नये द्वारकापुरा । अठ्ठाविसावें दिवशीं माघारा । येईन सत्य जाणिजे ॥५८॥ द्वारकेस लोक आले समस्त । अवघे नगर चिंताक्रांत । सत्राजितास शापित । आळ घातला म्हणोनियां ॥५९॥ रुक्मिणी होऊनि व्रतस्थ । देवीचें आराधन करी नित्य । क्षेमें यावा द्वारकानाथ । याच स्वार्थेंकरूनियां ॥६०॥ असो इकडे विवरांत । प्रवेशला कमलोद्भवतात[2] । कृष्णप्रभेनें विवर उजळत । अंधार तेथें कैंचा हो ॥६१॥ विवर क्रमिलें गोपाळें । तों ऋक्षपतीचें नगर देखिलें । पर्वताकार रीस बैसले । महाद्वार रक्षित ॥६२॥ हातीं धरून जपमाळ । अवघे रामउपासक निर्मळ । रामस्मरण सदाकाळ । करिती नेत्र लावूनियां ॥६३॥ नगराभोंवतीं मर्गजपोंवळी[3] । त्याहीवरी लिहिल्या रामनामावळी । असो तो नाटकी वनमाळी । गुप्तरूपें आंत गेला ॥६४॥ जांबुवंताचे निजमंदिरीं । कमलदलाक्ष तो कंसारी । प्रवेशला तों पालखावरी[4] । मणि बांधिला देखतसे ॥६५॥ तंव त्या जांबुवंताच्या अंगना । दृष्टीं देखती जगन्मोहना । म्हणती याचिया सुंदरपणा । मदन उणा वाटतसे ॥६६॥ दिव्य मुकुट कर्णीं कुंडलें । आकर्णपर्यंत नेत्रोत्पलें । सगुण[5] रूप सांवळें । वदन सुहास्य उदार ॥६७॥ चतुर्भुज तमालनील । गळां वैजयंती देत डोल । पीतवसन वेल्हाळ । कटीं मेखळा शोभतसे ॥६८॥ मदनमनोहर सांवळा । अकस्मात कोठून आला । एक लाज सांडून ते वेळां । श्रीरंगाशीं बोलत ॥६९॥ त्रैलोक्यसुंदरा मनमोहना । कोमलांगा राजीवनयना । तुज विलोकितां आमुच्या नयना । समाधान

१ अस्वलाची. २ कृष्ण. ३ मर्गजनामक मण्यांचा कोट. ४ पाळण्यावर. ५ देहधारी.

जाहलें ॥७०॥ जिचे कुशीं हे मूर्ति निपजली । धन्य धन्य ते तुझी माउली । जे तुझे पाठीं बैसली । किती तपली तप न कळे ॥७१॥ निद्रिस्थ आहे जांबुवंत । तों तूं येथून जाय त्वरित । हा जागा झालिया निश्चित । तुज ग्रासील सगळेंचि ॥७२॥ जा तुज दिधलें जीवदाना । वेगीं जाय आपुल्या स्थाना । वाट पाहत असेल तुझी ललना । कंठीं प्राण धरूनिया ॥७३॥ मग बोले द्वारकाविहारी । मी जन्मापासूनि ब्रह्मचारी । राणी मजसीं प्रीति धरी । परी मी उदास सर्वथा ॥७४॥ मी सर्वांचा आदिकर्ता । मज नाहीं मातापिता । मी मायाचक्रापरता । सगुण झालों भक्तांलागीं ॥७५॥ पाळखावरी बांधिला मणि । तो मज द्याल जरी सोडूनि । तरी मी उगाच जाईन येथूनि । न करी करणी विपरीत ॥७६॥ मग म्हणती रे चतुरा । ह्या गोष्टी तोंवरीच सुकुमारा । जो चेवं आला नाही महावीरा । जांबुवंतासी जाण पां ॥७७॥ मग हांसोनियां जगजेठी । दृढ घातली माळगांठीं । पीतांबराचे पदर पोटीं । खोवी उचलोनि माघारे ॥ ७८ ॥ मग बोले भुजा पिटोन । याचा बळगर्व सर्व हरीन । म्हणून वांकीसहित चरण । धरणी आपटी पैं ॥ ७९ ॥ तों जागा जाहला जांबुवंत । नेत्र उघडून क्रोधें पाहत । तों वीर देखिला अद्भुत । मग पुसत तयासी ॥ ८० ॥ तूं कोणाचा रे कोण । हरि म्हणे मणि आणिला चोरून । तुज शिक्षा करा-वया पूर्ण । विवरामाजीं उतरलों ॥ ८१ ॥ जांबुवंत म्हणे तुज शिक्षा करीन । हरि म्हणे व्यर्थ काय बोलून । ऐसें ऐकतांचि वचन । महावीर लोटला ॥ ८२ ॥ बाप भक्तवत्सल भगवंत । निजभक्तासीं झोंबी घेत । जांबुवंताचें मनो-रथ । पूर्ण करावया पातला ॥ ८३ ॥ पिळिती एकमेकांचे हात । हृदयावरी हृदय आदळत । सर्वेचि देती मुष्टिघात । वर्मकळा लक्षूनिया ॥ ८४ ॥ एकमेकांस चरणीं धरूनि । दूरी भिरकाविती भवंडूनी । जैसे मेरुमांदार दोन्ही । एके ठायीं मिळाले ॥ ८५ ॥ कीं विष्णु आणि शंकर । कीं रोहिणीवर[4] आणि मित्र[5] । कीं राम आणि भार्गववीर । तैसे दोघे दीसती ॥ ८६ ॥ कीं सूर्यसुत[6] आणि शक्रकुमार[7] । पूर्वी मल्लयुद्ध केलें थोर । तैसे जांबुवंत आणि यदुवीर । परस्परें

---

१ देहधारी. २ पाळण्यावर. ३ जागृति, त्वेष. ४ चंद्र. ५ सूर्य. ६ सुग्रीव. ७ वाली.

युद्ध करिती ॥ ८७ ॥ अठ्ठावीस दिवस अहोरात्र । दोघे युद्ध करिती महावीर । जांबुवंताचें शरीर । जाहलें चूर युद्ध करितां ॥८८॥ सत्त्वहीन देह होऊनी । मूर्च्छागत पडिला धरणीं । कृष्णें वक्षःस्थळीं बैसोनी । म्हणे मणि देई वेगें ॥८९॥ जांबुवंत म्हणे हा कोण वीर । प्रचंड पुरुषार्थी दिसे थोर । म्हणवून उघडून पाहे नेत्र । विलोकित कृष्णमुख ॥ ९० ॥ तों स्वेदबिंदु थबथबले भाळां । तेणें कस्तूरीमळवट भिजला । अंगींचा चंदन पुसला । तुळसीवनमाळा सुकल्या हो ॥ ९१ ॥ जांबुवंत करी रामस्मरण । म्हणे देहांत आला कीं मजलागून । आठविलें रघुपतीचें ध्यान । धनुष्यबाणांसमवेत ॥९२॥ कृष्ण विचारी मानसीं । रामरूप धरावें या समयासीं । ऐसें इच्छितां तेजोराशी । राम जाहला श्रीकृष्ण ॥९३॥ सुहासवदन राजीवनयन । हातीं विराजे चापबाण । जांबुवंतें तें देखोन । सावध होऊनि चरण धरिले ॥९४॥ नयनीं देखतां सीतापती । तात्काळ शरीरीं भरली शक्ती । सवेंचि अवलोकून पाहे मूर्ती । वारंवार सप्रेम ॥ ९५ ॥ श्रीरामरूप देखतां दृष्टीं । ब्रह्मानंदें भरली सृष्टी । मग राम म्हणे एक गोष्टी । जांबुवंता ऐक पां ॥९६॥ रामअवतारीं युद्धवरदान । तें पावलें कीं तुजलागून । ऐसें बोलोनि जगज्जीवन । जांबुवंतासी भेटला ॥ ९७ ॥ सद्गदित जाहला जांबुवंत । म्हणे पुरले मनोरथ । जो राम तोचि कृष्णनाथ । अभेदरूप[3] संचलें ॥ ९८ ॥ मग श्रीकृष्णासी आसनीं बैसवून । षोडशोपचारें पूजा करून । कृष्णें सांगितलें वर्तमान । स्यमंतकमणियाचें ॥ ९९ ॥ जांबुवंत म्हणे यदुनायका । माझी कन्या जांबुवंती सुरेखा । हे अंगीकारी कंसांतका । वरी मणि आंदण देईन मी ॥ १०० ॥ कार्य जाणोनि हृषीकेश । अवश्य म्हणे जांबुवंतास । तंव तो अत्यंत उत्तम दिवस । लग्न तात्काळ धरियेलें ॥ १ ॥ जांबुवंतें आपलें वनचर । वऱ्हाडी मेळविले अपार । देखोनि कोटिकामसुंदर । वनचरें तटस्थ पैं होती ॥ २ ॥ लग्नघटिका जवळी आली । धांवती वऱ्हाडिणी आस्वली । नवरीस हळदी लाविली । कृष्णास चर्चिली उरली ते ॥ ३ ॥ आस्वल वऱ्हाडी मोठमोठे । भ्यासुर वदनें विशाळ पोटें । अंतःपट धरिती नेटें । मंगलाष्टकें पैं म्हणती ॥ ४ ॥ ॐपुण्याहं म्हणवून । दोघां लाविलें ऐक्य-

१ शक्तिहीन. २ कस्तुरीची उटी. ३ ऐक्यरूप. ४ अरण्यचारी. ५ स्तब्ध.

लग्न । तों नारदमुनि तेथें येऊन । अकस्मात उभा ठाकला ॥ ५ ॥ हांसें आलें नारदासी । म्हणे उत्तम केलें हृषीकेशी । नवरी देखतां मानसीं । संतोष मज वाटला ॥ ६ ॥ तूं मदनमनोहर तमाळनीळ । परी नोवरीपाशीं केश पुष्कळ । ऐसी हे पुढें घेऊनि वेल्हाळ । कैसा निजसी सांग पां ॥ ७ ॥ हिचें स्वरूप देखोनी । मज उणी वाटे रुक्मिणी । द्वारकेचे लोक पाहूनी । बहुत संतोषी होतील ॥ ८ ॥ बरें आतां क्षणभरी । तुमचें हळदीउटणें पाहूनि निरधारीं । मग जाईन द्वारकापुरीं । लोकांलागीं सांगावया ॥ ९ ॥ तों हळदी लावून वनमाळी । काढी नवरीच्या आंगींची मळी । तुझी सासू हरि म्यां नाहीं देखिली । ऐसें प्रसवली कन्यारत्न ॥ १० ॥ मग हांसे चक्रपाणी । म्हणे बैसा क्षणभरी नारदमुनी । कृष्णें तेव्हां हातीं धरूनी । आपणाजवळी बैसविला ॥ ११ ॥ हरि म्हणे कांहीं गायन । करावें आजि असे सुदिन । मंगळदायक परमकल्याण । गाऊन श्रवण तृप्त करी ॥ १२ ॥ नेदी हरिवचनासी मान । नारदासी चढला अभिमान । म्हणे कोणापुढें करूं गायन । कोण सुजाण येथें असती ॥ १३ ॥ अभिमान जाणोनि माधव । झाडावया नारदाचा गर्व । कौतुक दाविलें अपूर्व । एका रिसा[2] बोलाविलें ॥ १४ ॥ चिमणाच[3] आस्वल येऊन । हरीपुढें बैसे आसन घालून । मग त्यास पुसे भगवान । कांहीं गायन येतें कीं ॥ १५ ॥ तो म्हणे हरि तुझे दयेंकरून । करीन मी आतांच गायन । म्हणे वीणा नारदाचा एक क्षण । मजपाशीं देइजे ॥ १६ ॥ नारद म्हणे दोन्ही तंतें । तोडून टाकील अकस्मात । हरि म्हणे तो समस्त । कळा जाणतो गायनाच्या ॥ १७ ॥ मग वीणा त्याचे हातीं दिधला । तेणें स्वरांचा थाट बैसविला । तेणें नारदाचा गर्व हरिला । म्हणे नवलकळा येथें असे ॥ १८ ॥ तेणें साही राग छत्तीस भार्या । चौसष्टी मूर्च्छना दावूनियां । अनेक उपरागांच्या क्रिया । गाइल्या तेव्हां रिसानें ॥ १९ गीतप्रबंध नृत्यकळा । दावून तोषविलें गोपाळा । मग सावर्डी नामें ते वेळां । हरीची लीला आरंभिली ॥ १२० ॥ सावडें सप्रेम गायन । तेथें लुब्धला मनमोहन । हरि डोले आनंदेंकरून । धांवोनि आलिंगन देत तया ॥ २१ ॥

---

१ मदनासारखा सुंदर. २ आस्वलास. ३ लहानसा. ४ तारा.

मग नारदेंही उठोन । वंदिले आस्वलाचे चरण । विरोन गेले पाषाण । त्याचें कीर्तन ऐकतां ॥२२॥ हरि म्हणे रे गुणवंता । भागलासी पुरे करी आतां । तेणें टाळ वीणा तत्काळ ठेविला खालती । तों शिळा गोठल्या सर्वही ॥२२॥ वीणा टाळ ते वेळां । शिळेमाजीं पैं गुंतला । नारद काढावया गेला । तंव तो सर्वथा न निघेचि ॥२४॥ आश्चर्य जाहलें सकळां । म्हणती गायन ऐकतां विराल्या शिळा । मग नारदें गायनाच्या कळा । नाना रीतीं दाविल्या ॥२५॥ परी शिळा कदा न विरती । मग म्हणे जय जय श्रीपति । तुझी अद्‌भुत कर्तव्यगति । ब्रह्मादिक नेणवे ॥२६॥ मग आणीक एक रीस बोलावून । त्याच्या मुखें करविलें गायन । तत्काळ शिळा गेल्या विरोन । वीणा टाळ काढिला ॥२७॥ मग आणीक एक केलें अद्‌भुत । जैसें रंभेचें रूप विराजित । त्याहूनि विशेष जांबुवंती दिसत । नारद विस्मित पाहतसे ॥२८॥ असो चारी दिवस जाहला सोहळा । मणि मग आंदण दीधला । कृष्ण जांबुवंती घेऊन निघाला । वेगें परतला द्वारकेसी ॥२९॥ आणिक अश्व गज रथ । जांबुवंत आंदण देत । जांबुवंतीसहित कृष्णनाथ । मिरवत आला द्वारकेसी ॥१३०॥ सभेसी आणिला मणी । दाविला समस्तांलागूनी । मग सत्राजितासी बोलावूनी । स्यमंतक हातीं दिधला ॥३१॥ परमलज्जित सत्राजित । अधोवदनें खालीं पाहत । म्हणे हा रुसला कीं कृष्णनाथ । म्यां नसतां आळ घातला ॥३२॥ मजवरी रुसला हृषीकेश । मग मज कालत्रयीं नाहीं यश । काय करूं ऐसियास । जगन्निवास समजे कैसा ॥३३॥ म्हणे सत्यभामा आणि हा मणी । देऊन समजावूं चक्रपाणी । मग कृष्णापुढें हात जोडूनी । करी विनविणी सत्राजित ॥३४॥ माझी सत्यभामा सुंदर कन्या । हे अंगीकारी जगज्जीवना । कृष्णें मान्य केलें वचना । लग्न धरिलें तत्काळ ॥३५॥ परमउत्साहें लावूनि लग्न । सत्यभामा केली कृष्णार्पण । वरी मणि दिधला आंदण । आणि बहु धन गज रथ ॥३६॥ कृष्ण म्हणे सत्राजिता । तुम्हीं खेद न करिजे आतां । आम्हीं [१]वैरदचतुर्थीचा चंद्र [२]अवचिता । देखिला होता गोकुळीं ॥३७॥ गाई घेऊन येतां देख । गोखुरीं

१ एकत्र झाल्या. २ गणेशचतुर्थीचे दिवशींचा. ३ अकस्मात्.

सांचले उदक । त्यांत बिंबला होता मृगांक । तो म्यां दृष्टीं देखिला ॥३८॥ म्हणोन आला हा आळ । मग बोले सत्राजित भूपाळ । गणेशचतुर्थीस चंद्रमंडळ । कायनिमित्त न पहावें ॥३९॥ श्रीकृष्ण म्हणे कैलासीं । प्रदोषकाळीं शिवदर्शनासी । आपुलाले वाहनीं बैसोन वेगेंसीं । सुरांचे भार चालिले ॥१४०॥ इंद्र चंद्र वरुण कुबेर । अष्टवसु गंधर्व किन्नर । मूषकारूढ शिवपुत्र । गजवदन चालिला ॥४१॥ शिवगिरी चढतां झाली दाटणी । गणेश पडिला मूषकावरूनी । मागुतीं बैसला सांवरोनी । तों चंद्र गगनीं हांसला ॥४२॥ तें गजवदनें जाणोन । शाप दिधला दारुण । जो तुझें करील मुखावलोकन । त्यावरी येती अपजाळ ॥४३॥ ऐसें चंद्रें ऐकिलें । मुख आपुलें आच्छादिलें । मग सकळ देवीं प्रार्थिलें । गजवदनासी ते वेळे ॥४४॥ केलें देवीं बहुत स्तवन । तेणें गणेश झाला सुप्रसन्न । देव म्हणती चंद्राचें शापमोचन । करावें जी कृपाळुवा ॥४५॥ मग चंद्र आणून ते अवसरीं । घातला गणपतीचे पायावरी । माझे वरदचतुर्थीस निर्धारीं । वदन याचें न पहावें ॥४६॥ वरकड दिवस अवघे मुक्त । परी वरदचतुर्थीस न पहावा सत्य । सत्राजितासी म्हणे कृष्णनाथ । पूर्ववृत्तांत ऐसा असे ॥४७॥ तो चंद्र गोकुळीं पाहिला । यालागीं वृथा आळ आला । मग हरि म्हणे भूपाळा । गोष्ट एक ऐकिजे ॥४८॥ आम्हांस सत्यभामे ऐसें दिधलें रत्न । इतुकेन आमचें समाधान । हा तुम्ही मणि जा घेऊन । आग्रहें श्रीकृष्णें दीधला ॥४९॥ मणि घेऊन सत्राजित । आपल्या ग्रामासी पावला त्वरित । दिवस लोटले बहुत । तों एक अनर्थ जाहला ॥१५०॥ शतधन्वा नामें यादव जाण । त्यास सत्यभामा द्यावी लग्न करून । हा पूर्वीं नेम होता तो सांडून । कन्या दिधली श्रीकृष्णातें ॥५१॥ सत्यभामा माझी ललना । ते कैसी दिधली श्रीकृष्णा । तो द्वेष मनीं धरूनि जाणा । शतधन्वा पातला ॥५२॥ विश्वासोनि आला घरांत । तों निजला होता सत्राजित । त्याचा शिरच्छेद करून त्वरित । मणि घेऊन पळाला ॥५३॥ द्वारकेमाजी असे तो गुप्त । तें सत्यभामेसी जाहलें श्रुत । कीं सत्राजिताचा करूनि घात । मणि नेला शतधन्व्यानें ॥५४॥ ते वेळां पांडवांच्या समाचारा । रामकृष्ण गेले होते हस्तिनापुरा । मागें वृत्तांत जाहला तो सत्वरा । सत्यभामेसी कळला पैं ॥५५॥ शरीर टाकिलें धरणीं । पितयाचे गुण आठवूनी । म्हणे सत्राजिता

१ चंद्र. २ द्रोण, प्राण, ध्रुव, अर्क, अग्नि, दोष, वसु आणि विभावसु हे आठ वसु. ३ कैलासपर्वत. ४ आळ. ५ गणेशचतुर्थीस. ६ स्त्री. ७ नाश.

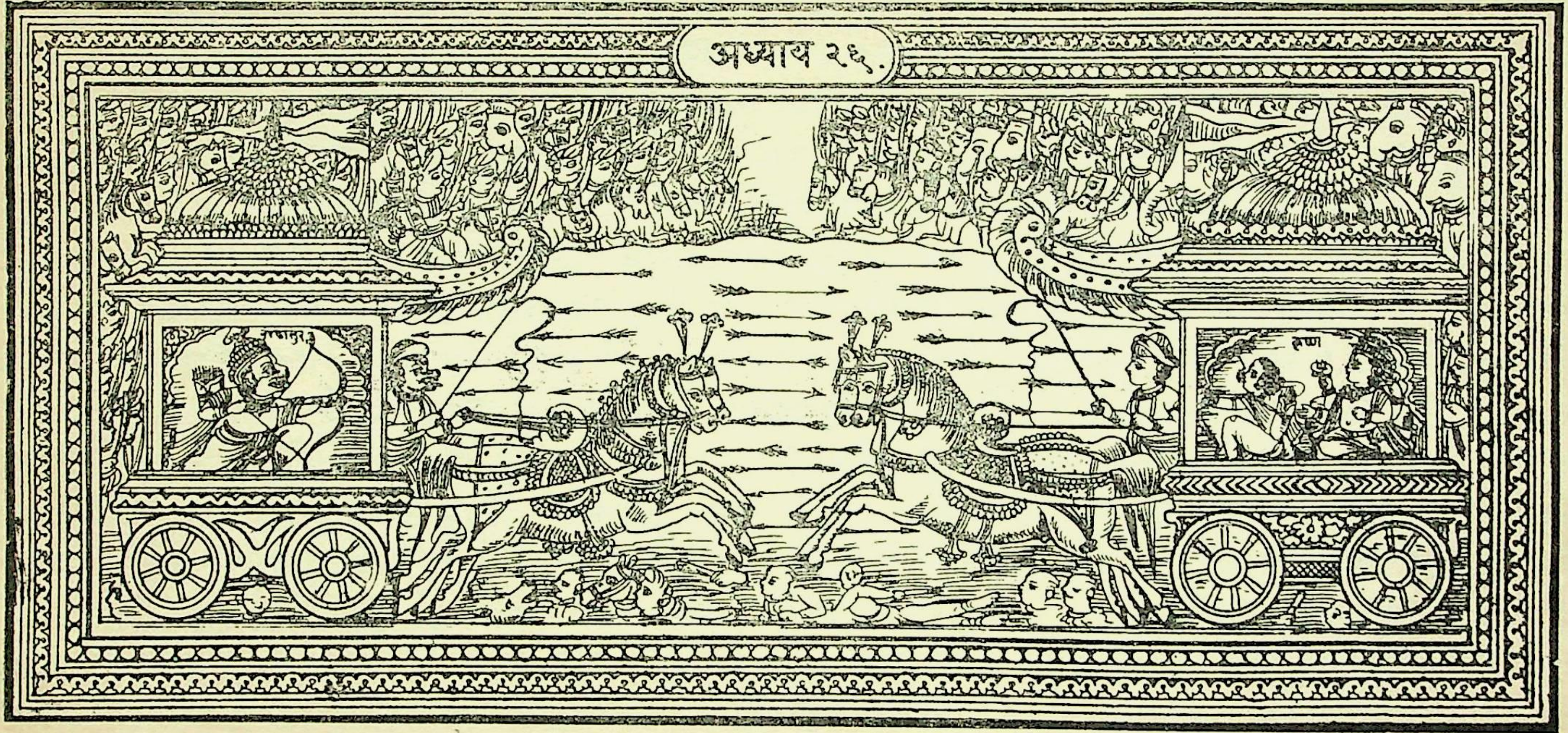
तुज कोणे स्थानीं । येऊनियां भेटों आतां ॥५६॥ बुडालें माझें माहेर । रुक्मिणीस कळला समाचार । सत्यभामेच्या मंदिरा सत्वर । जगन्माता पातली ॥५७॥ देवकी वसुदेव उग्रसेन । करिती बहु समाधान । मग ते सुखासनीं बैसोन । हस्तिनापुरा चालिली ॥५८॥ संगें घेतली बहुत सेना । येऊन भेटली जगन्मोहना । सांगोन सकळ वर्तमाना । शोक करी अद्भुत ॥५९॥ शतधन्व्यानें मारिला सत्राजित । ऐकोनि राम हरि जाहले संतप्त । आले द्वारकेसी सत्यभामेसहित । झालें श्रुत शतधन्व्यातें ॥१६०॥ परम भयभीत जाहला मनीं । अक्रूराचे येथें ठेविला मणी । म्हणे स्यमंतक केवळ तरणी । न लपे कोठें सर्वथा ॥६१॥ अक्रूरा तूं परम विश्वासी । म्हणोनि मणि ठेवितों तुजपाशीं । येरू म्हणे हे गोष्टी हृषीकेशी । कळल्या अनर्थ होईल ॥६२॥ द्वारकेबाहेर शतधन्वा पळत । तो तुरंगीं राम कृष्ण बैसत । पूर्वसमुद्रापर्यंत । पळाला तेव्हां शतधन्वा ॥६३॥ मग श्रीरंगें सुदर्शन टाकिलें । शतधन्व्याचें शिर उडविलें । कलेवर समुद्रतीरीं पाडिलें । परी मणी नाहीं त्याजवळी ॥६४॥ परतोन आले द्वारकापुरा । नगरीं पिटिला डांगोरा । कोणें चोरासी दिधला थारा । मणि सत्वर आणिजे ॥६५॥ तें अक्रूरें ऐकोनी । भयभीत जाहला मनीं । मणि आपुल्या संगें घेऊनी । गेला पळोनि वाराणसी ॥६६॥ हेर सांगती चक्रपाणि । अक्रूर घेऊन गेला मणि । परी निरपराधी भक्तशिरोमणि । भयेंकरूनि बाहेर गेला ॥६७॥ मग बोले यादवेंद्र । अन्याय नसतां अणुमात्र । माझा प्राणसखा अक्रूर । गेला न कळे कोणीकडे ॥६८॥ अक्रूरासारिखें निधान । जो सात्विक आणि प्रेमळ पूर्ण । मज न गमे त्या सखयाविण । जगज्जीवन बहु कष्टी ॥६९॥ अक्रूराकारणें श्रीहरी । रात्रंदिवस चिंता करी । तों द्वादशवर्षें द्वारकेवरी । अवर्षण पडियेलें ॥१७०॥ बहुत केलें प्रयत्न । परी कदा न वर्षे घन । तों अंबरीं देववाणी वदे वचन । समस्त जन ऐकती ॥७१॥ अक्रूर आहे वाराणसीनगरीं । तो जरी आणाल द्वारकापुरीं । तरी जलद वर्षे निर्धारीं । निश्चय हा जाणिजे ॥७२॥ तों दूतमुखीं वार्ता आली समग्र । कीं आनंदवनीं आहे अक्रूर । मणि सुवर्ण प्रसवे अष्टभार । धर्म अपार करीतसे ॥७३॥ भागी-

१ रुक्मिणी. २ सूर्य. ३ घोड्यावर. ४ श्रीकृष्ण. ५ पाऊस न पडणें. ६ आकाशांत. ७ आकाशवाणी. ८ मेघ. ९ काशीमध्यें.

रथीचे जे कां घाट । अक्रूरें बांधिले असती सदट । अद्यापि जन देखती स्पष्ट । अक्रूरघाट नाम त्यांचें ॥७४॥ मग श्रीकृष्णें उद्धवासीं । वेगें धाडिलें वाराणसीसीं । तों अक्रूर जाहला तापसी । कृष्णस्मरणी रत सदा ॥७५॥ मग उद्धवें वर्तमान सांगोन । आणिला रथावरी बैसवून । भेटले अक्रूर आणि कृष्ण । प्रेमेंकरून तेधवां ॥७६॥ अक्रूरें हरीपुढें मणि ठेवून । सांगितलें सकळ वर्तमान । हरि म्हणे मणि नव्हे हा अग्न । घेतले प्राण बहुतांचे ॥७७॥ दोनवेळां हा मणी । आंदण आला आम्हांलागून । प्रसेनसत्राजितांसी मारूनी । आमुचे सद्नीं प्रवेशला ॥ ७८ ॥ जेथ वसे थोर वस्त । तेथें न प्रार्थितां येती अनर्थ । यालागीं मुनि उपाधिरहित । अरण्यांत वसती हो ॥७९॥ जवळी असतां उपाधि । नसत्याच जडती आधिव्याधि । यालागीं विरक्त त्रिशुद्धि । हिंडती उदास होऊनियां ॥१८०॥ असो कृष्णें सत्यभामेसीं बोलावूनि । तिचें बहुत समाधान करूनि । प्रीतीनें हस्तीं दिधला मणि । ठेवीं सद्नीं म्हणोनियां ॥८१॥ असो पर्जन्य ते अवसरीं । अद्‌भुत वर्षला द्वारकेवरी । भक्तमहिमा कंसारी । नानापरी वाढवित ॥८२॥ हे स्यमंतकहरणकथा । गातां अथवा श्रवण करितां । हरे सकळ संकट चिंता । आवडी धरितां सप्रेम ॥८३॥ हरिविजयग्रंथनृपवर[2] । नाना इतिहास त्याचा दळभार[3] । एक एक प्रचंड वीर । पापसंहार क्षणें करिती ॥८४॥ ऐसा हा हरिविजयभूप सुरेख । श्रवणार्थी भाविक याचक । ते संतुष्ट होती सकळिक । श्रवण मनन करितां हो ॥८५॥ केलें जें सकळ श्रवण । तें मननेंविण व्यर्थ जाण । जैसें जोडिलें बहु धन । पारि तें जतन न केलें ॥८६॥ मनना-विण श्रवण करी । जैसी का पालथी घागरी । पर्जन्यांत ठेविली जन्मवरी । परी अंतरीं बिंदु न जाये ॥८७॥ श्रीधरवरद ब्रह्मानंद । जरी कृपा करी तो वेदवंद्य । तरीच हृदयीं ठसावे बोध । भेदाभेद निरसूनियां ॥८८॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । सदा परिसोत संतभक्त । पंचविंशातितमाध्याय गोड हा ॥१८९॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥२५॥ ओंव्या ॥१८९॥

---

१ बळकट, मोठे. २ हरिविजयग्रंथरूपी राजा. ३ सेनासमुह.

अध्याय २६.

श्रीगणेशाय नमः ।। जो देवाधिदेव पुरातन । जो पूर्णब्रह्म सनातन । जो मायाचक्रचाळक शुद्ध चैतन्य । तो श्रीकृष्णरूपें अवतरला ॥ १ ॥ दानव बहुत माजले । तिहीं भक्तजन गांजिलें । यालागीं निर्गुण सगुणत्वा आलें । तेंच अवतरलें कृष्णरूप ॥ २ ॥ वार्ष्णेयगंधर्व उन्मत्त । तोच धृतराष्ट्र झाला सत्य । गजायुतबल अद्भुत । कुरुकुळीं जन्मला ॥ ३ ॥ दुष्ट कलीचें रूप सगळें । तें दुर्योधनरूपें जन्मलें । काम क्रोध मद मत्सर आगळें । हृदयीं जयाच्या नांदती ॥ ४ ॥ दुःशासनादि बंधु शतभरी । ते राक्षस प्रकटले अवनीवरी । जे पौलस्त्य लंकेमाझारीं । तेच हस्तिनापुरीं जन्मले ॥ ५ ॥ जयविजयांश रावणकुंभकर्ण । तेचि शिशुपाळवक्रदंत दोघेजण । जरासंधादि काळयवन । दैत्यांश सर्व जन्मले ॥६॥ एवं मागध चैद्य कौरव सकळ । भौमासुर बाणादि दुष्ट भूपाळ । हे दैत्यांचि सबळ । द्वापारयुगीं जन्मले ॥७॥ वसुवीर्य गंगेच्या उदरीं । तो भीष्ममहाराज पृथ्वीवरी । जो प्रतापशूर ब्रह्मचारी । महायोद्धा जन्मला ॥ ८ ॥ जो कां देवगुरु बृहस्पती । तोचि द्रोणाचार्य निश्चितीं । कृपाचार्य रुद्रगण क्षितीं । गौतमवीर्यें जन्मला ॥ ९ ॥ शिवहृदयींचा जो कां क्रोध प्रबळ । तो अश्वत्थामा बळें सबळ । सूर्यांश तो कर्ण निर्मळ । कुंतीउदरीं अवतरला ॥ १० ॥ यम-समीर शचीवर । अश्विनौदेव दोघे सुंदर । यांचे धर्म भीमार्जुन वीर । नकुल सहदेव जन्मले ॥ ११ ॥ पंच सूर्य पृथ्वीवरी । अवतरले कुंतीच्यां उदरीं । उजळली सकळ धरित्री । प्रतापतेजें ज्यांचिया ॥१२॥ दुर्वासमुखें मंत्रसमीरें । फुंकोनि कुंतीच्या कर्णद्वारें । पांचही दीप एकसरें । पाजळलें ते धरेवरी ॥ १३ ॥ पतंग ते कौरव निश्चितीं । या पंचदीपांवरी झेंपावती । परी पक्षांसहित भस्म होती । राज्यलोभें झुंजतां ॥ १४ ॥ श्रीकृष्ण द्वारावतीची भवानी । पांच दिवटिया हातीं घेऊनी । ब्रह्मांडमंडपीं गोंधळ घालूनी । दैत्य सर्व रगडिले ॥१५॥ भूगोळदुर्गीं पांचही यंत्रें । स्वसत्ताऔषधींचीं पात्रें । भरोनियां स्मरारिमित्रें । भडकाविलीं दुष्टांवरी ॥१६॥ कीं यादवपांडव लोहकुठार । स्वभुजा-बळें धरून यादवेंद्र । दुष्टकानन समग्र । छेदून निर्मूळ केलें पैं ॥ १७ ॥ शेची मृंडानी उभयांश मिळोनी । तेच द्रौपदी

१ दहा हजार हत्तींचें बळ. २ रावणादि. ३ यमधर्म. ४ वायु. ५ इंद्र. ६ अश्विनीकुमार. ७ कुंती व माद्री यांच्या. ८ श्रीकृष्णानें. ९ इंद्राणी. १० पार्वती. ११ द्रुपदकन्या.

याज्ञसेनी । तिचा कैवारी चक्रपाणी । होऊन धरणी निर्वीर करी ॥ १८ ॥ बाळपणीं गोकुळीं दैत्य मारिले । उरले ते मथुरेस संहारिले । जरासंधादि दुष्ट पाडिले । भस्म केलें काळयवना ॥ १९ ॥ द्वारकेसीं येऊनी । चिच्छक्ति परिणिली रुक्मिणी । त्यावरी जांबुवंताशीं युद्ध करूनी । जांबुवंती वरियेली ॥ २० ॥ त्यावरी सत्यभामा पर्णूनी । शतधन्वा मारून घेतला मणि । पंचविसावा अध्याय संपतांक्षणीं । कथा इतुकी जाहली ॥ २१ ॥ यावरी जें कथानुसंधान । ऐकोत पंडित विचक्षण । एके दिवशीं गजपुराहून । अर्जुन आला हरिदर्शना ॥ २२ ॥ क्षेम देऊन वनमाळी । क्षेमवार्ता सकळ पुसिली । तों मृगयेलागीं ते काळीं । पार्थ कृष्ण निघाले ॥ २३ ॥ एके रथीं दोघेजण । आरूढले कृष्णार्जुन । सवें चतुरंग सैन्य । घेऊन वना चालिले ॥ २४ ॥ दारुक सारथि परम चतुर । रथ चालवी समीराहून सत्वर । क्रीडा क्रीडत श्रीकरधर । यमुनातीरीं पावला ॥ २५ ॥ मध्याह्ना आला असे मित्र । तों कालिंदीतटीं वारिजनेत्र । स्थिरावला हो क्षणमात्र । वन विचित्र विलोकीतसे ॥ २६ ॥ कालिंदीतटीं एक कामिनी । परम सुंदर पद्मनयनी । जिचिया अंगुष्ठावरूनी । देवांगना ओंवाळिजे ॥ २७ ॥ सकळ लावण्य एकवटलें । कमलोद्भवें हें रूप रचिलें । असो श्रीकृष्णें तीस विलोकिलें । मग बोले किरीटीसी ॥ २८ ॥ म्हणे पैल ते कोणी ललना[३] । कां तप करिते आणीं मना । कुळ वर्ण पुसोन अर्जुना । झडकरी येईं मागुता ॥ २९ ॥ शिरीं वंदून वचन । तिजजवळी आला अर्जुन । म्हणे कल्याणवती तूं कोण । तप किमर्थ करितेसी ॥ ३० ॥ तंव ते बोले पद्मनयना । मी असें जाण सूर्यकन्या । तप करितें मनकामना । पूर्ण व्हावयाकारणें ॥ ३१ ॥ तूं म्हणसी कामना कोण । तरी जो श्रीकृष्ण कालियामर्दन । तो पति व्हावयालागीं पूर्ण । तप करितें मी येथें ॥ ३२ ॥ संतोषला पार्थवीर । म्हणे तोच येथें आला श्रीधर । द्वारकाधीश समरधीर । रथीं बैसोनि पातला ॥ ३३ ॥ धन्य तूं चंडकिरणकुमारी । तुझें तप फळा आलें ये अवसरीं । तरीच वैकुंठनाथ वनांतरीं । मृगयेलागीं पातला ॥ ३४ ॥ ऐसें ऐकतां लावण्यखाणी । ब्रह्मानंद पूर्ण जाहला मनीं । म्हणे धन्य धन्य तुझी वाणी ।

१ द्रुपदकन्या. २ अर्जुनास. ३ स्त्री. ४ सूर्यकन्या.

अमृताहूनि गोड वाटे ॥ ३५ ॥ तरी त्या क्षीरसागरविहारा । भेटी करी मजलागीं सत्वरा । ऐसें ऐकतां अर्जुन माघारा । क्षणें आला हरीपासीं ॥ ३६ ॥ सांगितलें सर्व वर्तमान । ऐकतां हांसला जगज्जीवन । तैसाच रथ लोटून । कालिंदीजवळी पातला ॥ ३७ ॥ कालिंदी विलोकी ते वेळां । तो किरीटकुंडलें वनमाळा । पीतांबरधर मेघसांवळा । चतुर्भुज देखिला श्रीरंगें ॥ ३८ ॥ जैसा हृदयीं होती ध्यात । तैसाच देखिला वैकुंठनाथ । दिव्य माळा घेऊनि त्वरित । हरीच्या गळां घातली ॥ ३९ ॥ चरणीं माथा ठेविला । कृष्णें आलिंगिली ते वेळां । रथीं बैसवून ते अबला । श्रीहरि आला द्वारकेसी ॥ ४० ॥ लागला वाद्यांचा गजर । हरि प्रवेशला द्वारकापुर । मग मुहूर्त पाहूनि सुंदर । लग्न केलें यथाविधि ॥ ४१ ॥ चारी दिवस एकाचि गजर । याचकजन सुखी केले समग्र । यापरी सूर्यकन्या सुकुमार । श्रीकरधरें वरियेली ॥ ४२ ॥ यावरी अवंतीचा नृपती । मित्रविंद नामें पुण्यकीर्ती । त्यास वसुदेव भगिनी सात्वती । दिधली होती पूर्वींच ॥ ४३ ॥ त्याची कन्या मित्रविंदा । जिच्या स्वरूपासी नाहीं मर्यादा । तिनें हरिकीर्ति ऐकतां सदा । हृदयीं गोविंदा धरियेलें ॥ ४४ ॥ कोणी याचक येती घरा । त्यांसी म्हणे कृष्णकीर्तन करा । उपवर झाली ते सुंदरा । हृदयीं यदुवीरा न विसरे ॥ ४५ ॥ राजा कन्येसी वर पाहात । तो तीस कळला वृत्तांत । मग पितयास विनवित । वर कृष्णनाथ आणी कां ॥ ४६ ॥ वर वरीन एक जगज्जीवन । इतर पुरुष तुजसमान । ऐसें ऐकोनि कन्येचें वचन । राजा मनीं आनंदला ॥ ४७ ॥ तंव तिचे चौघे बंधु सबळ । कृष्णद्वेषी महाखळ । तिहीं वृत्तांत ऐकतां तत्काळ । क्रोधायमान जाहले ॥ ४८ ॥ म्हणती आम्ही कृष्णास न देऊं भगिनी । म्हणोनि सकळ राजे बोलावूनी । सभे बैसविले ते क्षणीं । नाना उपचारें पूजोनिया ॥ ४९ ॥ कन्येचे हातीं दिधली माळ । म्हणती तुज जो आवडे भूपाळ । त्यास घाली तत्काळ माळ । म्हणोनिया उभी केली ॥ ५० ॥ तों मित्रविंदा ते अवसरीं । म्हणे श्यामसुंदरा मुरारी । जरी न पावसी झडकरी । तरी हा देह ठेवी ना ॥ ५१ ॥ सर्वांतरात्मा श्रीकृष्ण । जाणे

१ श्रीकृष्णाला. २ यमुना.

सर्वांची अंतरखूण । तत्काळ रथारूढ होऊन । निजभारेंसीं पातला ॥ ५२ ॥ अवंतीनगरासमीप[1] । आला वैकुंठ-नगरींचा भूप । सभेसीं बैसले जे नृप । भयभीत जाहले ते ॥ ५३ ॥ आला ऐकतां मृगेंद्र[2] । भयभीत होती वनचर । तैसे सभानायक समग्र । चिंतातुर जाहले ॥ ५४ ॥ सभेमाजीं आला तमालनीळ[3] । तों मित्रविंदा घेऊन उभी माळ । हरि देखतांच तत्काळ । गळां घातली निमिषार्धें ॥ ५५ ॥ तैसीच उचलून नोवरी । वेगें घातली स्यंदनावरी[4] । निजभारेंसहित[5] कंसारी । द्वारकेकडे परतला ॥ ५६ ॥ जाहला एकचि हाहाकार । धांविन्नले युद्धास नृपवर । युद्ध जाहलें घोरांदर । सकळ राजे पराभविले ॥ ५७ ॥ नोवरीचे चौघे बंधु ते अवसरीं । युद्ध करूं धांवती झडकरी । त्यांसही कृष्णें बाणांवरी । त्रासूनिया पळविले ॥ ५८ ॥ ऐसा करूनिया पुरुषार्थ । द्वारकेसी आला कृष्णनाथ । चारी दिवसपर्यंत । यथाविधि लग्न केलें ॥ ५९ ॥ यावरी राजा यज्ञजित । त्याची कन्या उपवर होत । याज्ञजिती नाम सत्य । रूप विशेष सर्वांहुनि ॥ ६० ॥ देखोनियां कन्या सुंदर । जे ते मागों येती नृपवर । राजा म्हणे पृथ्वीवरी बलाढ्य वीर । त्यासीच कन्या देईन ही ॥ ६१ ॥ अद्भुत पण करी नृपवर । सप्त वृषभ[6] भयंकर । सातही आकळून जो वीर । वेसण घाली एकदां ॥ ६२ ॥ सात वृषभांचीं नासिकें । एक हस्तें आकळून देखें । एकदांचि टोंचील कौतुकें । त्याशींच कन्येचें पाणिग्रहण ॥ ६३ ॥ देशोदेशींचे नृपती । कर्णदुर्योधनादिक येती । परी पण भेदवेना निश्चितीं । मग बैसती मूकवत ॥ ६४ ॥ कोणी एक वृषभ बळें धरी । शिंगें झाडिती झडकरी । तों तेथें द्वारकापुर-विहारी । निजभारेंसीं पातला ॥ ६५ ॥ पणाचा वृत्तांत कळला समस्त । मग दृढ कांस घाली रमानाथ । व्रजाचे वृषभ भासत । आकळी सर्वां देखतां ॥ ६६ ॥ त्रिभुवनींच्या वीरां नाटोपे पण । तो सिद्धीस नेला न लगतां क्षण । सातां वृषभांचीं नाकें टोंचून । वेसण घाली एकदांचि ॥ ६७ ॥ झाला एकचि जयजयकार । याज्ञजिती माळ घाली सत्वर । तों खवळले दुष्ट नृपवर । युद्धालागीं मिसळले ॥ ६८ ॥ सकळ राजे पराभवून । यथाविधि केलें पाणिग्रहण । रायें अपार

१ उज्जयिनीनगराजवळ. २ सिंह. ३ श्रीकृष्ण. ४ रथावर. ५ आपल्या सेनेसहित. ६ बैल.

दिधलें आंदण । मग नारायण बोळविला ॥ ६९ ॥ सवें घेऊनि याज्ञजिती । द्वारकेसी आला यदुपती । यावरी मद्ररायाची कन्या मद्रावती । तीस श्रीपती वरिता जाहला ॥ ७० ॥ माता पिता बंधुजन । म्हणती पुरुषार्थी नवरा नारायण । त्यास मद्रावती देऊन । षोडशोपचारें पूजावा ॥७१॥ मग बोलावून श्रीपति । यथाविधि दिधली मद्रावती । चारी दिवस सोहळा निश्चितीं । यथासांग जाहला ॥ ७२ ॥ देऊन अपार आंदण । बोळविला यादवेंकुळभूषण । मद्रावती सवें घेऊन । गजरें पातला निजनगरा ॥ ७३ ॥ यावरी राजा लक्ष्मणसेन । त्याची कन्या लक्ष्मणा सुरत्न । तेणें केला दुर्धर पण । मत्स्ययंत्र तेधवां ॥ ७४ ॥ अखंड मत्स्ययंत्र फिरत । खालतें पाहोन उदकांत । नाळिकायंत्रें बाण त्वरित । अधोवदनें सोडावा ॥ ७५ ॥ भेदावया मत्स्याचा वाम नयन । मर्यादा केली तीन बाण । जो हें लक्ष्य भेदील सुजाण । त्यासी कन्या देईन हे ॥ ७६ ॥ मिळाले देशोदेशींचे नृपवर । दुर्योधनकर्णादि शाल्ववीर । निजभारें पार्थवीर सत्वर । तोही आला तेधवां ॥ ७७ ॥ तों धनुष्य देखिलें प्रचंड । शिवधनुष्याऐसें वितंड । नुचले आधीं कोणास कोदंड । मग यंत्र भेदील कोण पैं ॥७८॥ कोणी धनुष्य उचलूनि पाहती । तों तें कोणा न ढळे निश्चितीं । उगेच बैसती तटस्थ नृपती । कौतुक म्हणती पाहूं आतां ॥ ७९ ॥ मग उठिला वीर कर्ण । आपुलें संपूर्ण बळ वेंचून । धनुष्यास चढविला गुण । नानाप्रकारेंकरूनिया ॥ ८० ॥ खालीं भोंवे उदकाचा आवर्त । वरी चक्राकार मीन फिरत । नालिकाद्वारें न भेदवे निश्चित । म्हणोनि धनुष्य ठेविलें ॥ ८१ ॥ स्वस्थानीं बैसला कर्ण । मग उठिला पार्थ आपण । धनुष्या लावूनिया बाण । अधोवदनें सोडिला ॥ ८२ ॥ परी चुकलें तेंही संधान । मग धनुष्य खालीं ठेवी अर्जुन । बैसला स्वस्थानीं जाऊन । कोणा पण न भेदवे ॥ ८३ ॥ सभा राहिली तटस्थ पूर्ण । कन्या उभी माळ घेऊन । विलोकी श्रीरंगाचें वदन । प्रेमेंकरूनि सद्गदित ॥ ८४ ॥ जाणोनि तियेचें अंतर । सत्वर उठिला यादवेंद्र । धनुष्यबाण घेऊन सत्वर । ठाण मांडिलें तेधवां ॥८५॥ पूर्वीं रामें केलें त्र्यंबकभंजन । त्याहून कठिण दिसे हा पण । लीलावतारी जगन्मोहन ।

१ पराक्रमी. २ श्रीकृष्ण. ३ खालीं तोंड करून. ४ डावा. ५ धनुष्य. ६ खर्च करून. ७ भोंवरा. ८ मासा. ९ शिवधनुष्याचा नाश.

न लागतां क्षण भेदिलें ॥८६॥ नलिकाद्वारें बाण गेला । मत्स्यनयन तेव्हां भेदिला । एकचि जयजयकार झाला । निर्जर पुष्पें वर्षती ॥८७॥ ते वेळीं त्या कालियामर्दना । माळ घाली लक्ष्मणा । मग प्रार्थून राहविलें जगज्जीवना । लग्न केलें विधिपूर्वक ॥८८॥ चारी दिवस सोहळा झाला अद्भुत । दोन लक्ष वाजी[1] एक लक्ष रथ । एक अयुत[2] गज जैसे पर्वत । आंदण दिधले तेधवां ॥ ८९ ॥ लक्ष्मणा घेऊन सवेग । द्वारकेसी आला श्रीरंग । अष्टनायिका वरिल्या सांग । भक्तभवभंगें यापरी ॥ ९० ॥ अष्टनायिकांसहित । नांदे द्वारकेसी वैकुंठनाथ । लीलावतारी रुक्मिणीकांत । प्रताप अद्भुत न वर्णवे ॥ ९१ ॥ रुक्मिणी जांबुवंती सत्यभामा सगुणा । कालिंदी मित्रविंदा याज्ञजिती सुजाणा । मद्रावती आणि आठवी लक्ष्मणा । नारायणें वरियेल्या ॥९२॥ ऐसा द्वारकेसी नांदे जगज्जीवन । तों अकस्मात कमलोद्भवनंदन[3] । हातीं ब्रह्मविणा घेऊन ऊर्ध्वपंथें पातला ॥ ९३ ॥ सुधर्मसभेसी यादवेंद्र । यादवांसमवेत बैसला उदार । नारदा देखतां रुक्मिणीवर । उठोन उभा ठाकला ॥९४॥ जो व्यासवाल्मीकांचा गुरु साचार । त्यासी षोडशोपचारें पूजी श्रीधर । ब्राह्मणदेव यदुवीर । परम प्रियकर भक्तांस जो ॥९५॥ तों नारदें स्वर्गींहून आणिलें पारिजातकसुमन । त्याच्या सुवासेंकरून । द्वारकानगर दुमदुमिलें ॥९६॥ चतुर्दश रत्नांमाजी सुरेख । क्षीराब्धिमाजी निघाला पारिजातक । ज्याचें पालन शचीनायक । प्रीतीनें स्वर्गीं करीतसे ॥९७॥ जें पुष्प न सुके कदाकाळीं । परम दुर्लभ भूमंडळीं । तें पुष्प नारदें ते वेळीं । श्रीरंगास दिधलें ॥ ९८ ॥ आश्चर्य करिती सभानायक । त्यापुढें सुवास नेणों आणिक । असो सभा विसर्जिलिया सकळिक । निजमंदिरीं प्रवेशती ॥९९॥ नारद गेला तेथूनी । रुक्मिणीच्या मंदिरीं चक्रपाणी । प्रवेशोन तेच क्षणीं । काय करितां जाहला ॥१००॥ गजदंताचिया डोल्हारियावरी । बैसोनियां मधुकैटभारी । रुक्मिणी बोलावून ते अवसरीं । पुष्प हातीं दिधलें ॥१॥ परम संतोषली जगन्माता[4] । परी दूतीच्या मुखें हे वार्ता । सत्यभामेच्या कर्णीं तत्वतां । प्रवेशली आद्यंत ॥२॥ कीं पुष्प दिधलें रुक्मिणीसी । ऐकतां क्षोभली मानसीं । ताम्रवर्ण जाहला वदनशशी[5] । अश्रु नेत्रांसी

१ घोडे. २ दहा हजार. ३ नारद. ४ रुक्मिणी. ५ मुखचंद्र.

पैं आले ॥३॥ काढून टाकिले अलंकार । मोकळे रुळती कबरीभार । खेदें विव्हळ सुकुमार । स्वेदें शरीर आर्द्र जाहलें ॥४॥ दिव्य तल्पक सांडून । उर्वीवरी केलें शयन । हृदय गहिंवरलें पूर्ण । श्वासोच्छ्वास टाकितसे ॥५॥ नयनीं सुटले पाझर । तेणें भिजले पयोधर । वर्जिले सकळ उपचार । विकळ शरीर पडियेलें ॥६॥ सख्यांसी म्हणे त्या चित्तचोरा । नका येऊं देऊं माझ्या मंदिरा । माझा प्राण गेलियाही शरीरा । स्पर्श त्याचा न करावा ॥७॥ हृदय त्याचें परम कठिण । बाळपणीं केलें विषप्राशन । द्वादश गांवें गिळिला अग्न । त्याचें वदन न पाहें मी ॥८॥ तेणें भोगिल्या बहुत युवती । महापतित त्यास जपती । त्यास माझिया सदनाप्रती । येऊं देऊं नका हो ॥९॥ परमनाटकी कपटी जार । माझिया सवतीचा प्रियकर । त्याचा स्पर्श अणुमात्र । मज सर्वथा सोसेना ॥११०॥ असो हें वर्तमान त्वरा । कळलें त्या भुवनसुंदरा । तात्काळ तिचिया मंदिरा । येता जाहला यादवेंद्र ॥११॥ तिचा परिसोनिया वृत्तांत । दासीप्रति दावी हस्तसंकेत । बोलूं नका कांहीं मात । उग्याच असा क्षणभरी ॥१२॥ मौनेंच येऊनि मोक्षदानी । सत्य-भामेचें शिर उचलूनी । उसा आपुली मांडी देऊनि । चक्रपाणि बैसला ॥१३॥ मग बोले कंसारी । आमुची राणी आजि भूमीवरी । निजली असे निर्धारीं कोणत्या क्रोधें कळेना ॥१४॥ मुखचंद्र उतरला देख । भूमीवरी रुळती अलक । कपाळींचा मृगमद सुरेख । घर्मभरें वाहवला ॥१५॥ अंजनओघें पयोधर । कृष्णमुख जाहले समग्र । द्विजसमुदाय सकळ वर । विद्रुमाधर सूकले ॥१६॥ परमविशाळ अंबुधर । आरक्त झाले झिरपे नीर । निचेष्टित पडले इंद्रियकर । कारभार टाकूनिया ॥१७॥ नयनकपाटें उघडूनी । आम्हांकडे न पाहेचि राणी । खेद तरि धरिला मनीं । कोणे गोष्टीचा न कळेचि ॥१८॥ ऐसे लौकिकविलास । दावी तेव्हां पुराणपुरुष । आपल्या पीतांबरें हृषीकेश । नेत्रअश्रु पुसी तेव्हां ॥१९॥ मग ते सद्गदित होऊन । स्फुंदस्फुंदोन बोले वचन । जीस तुम्हीं दिधलें सुमन । तिचें समाधान करावें ॥१२०॥ मजवरी असतें तुमचें मन । तरी कां तीस देतां सुमन । ऐकतांचि ऐसें वचन । हांसें आलें रमारंगा ॥२१॥ हरि म्हणे

१ लोळती. २ घामानें. ३ ओलें. ४ पलंग. ५ स्तन. ६ मुक्तिदाता (श्रीकृष्ण). ७ केंस. ८ पोवळ्यासारखे ओठ.

नारदें आणिलें सुमन । तें देऊन केलें तिचें समाधान । परी तुझे द्वारीं आणून । वृक्षाचि लावीन अवघा ॥ २२ ॥ ऐसें बोलोनि उठविली । आलिंगन देऊन अंकीं बैसविली । नूतन अलंकार ते वेळीं । स्वहस्तें वनमाळी लेवावित ॥ २३ ॥ शीसफुल चंद्र जडोनी । आपुल्या हातें घातली वेणी । वेणीचे नग[१] चक्रपाणी । ठायीं ठायीं गुंफित ॥ २४ ॥ मुख धुवोनि स्वहस्तें । कुंकुम रेखिलें रमानाथें । अंगप्रत्यंगी भूषणें समस्तें । दिव्य नूतनें लेवविलीं ॥ २५ ॥ ऐसें करीत समाधान । तों तेच वेळीं पाकशासन[२] । आला गार्‍हाणें घेऊन । हरीलागीं सांगावया ॥ २६ ॥ करून साष्टांग नमस्कार । उभा राहिला वज्रधर । भ्रूसंकेतें क्षीराब्धिजावर । वर्तमान पुसे इंद्रातें ॥ २७ ॥ तंव तो म्हणे यादवराया । नरकासुर येऊनियां । मुख्य मुकुट हिरोनिया । घेऊन गेला निजबळें ॥ २८ ॥ आमुची जे कां अदिती माता । तिचीं कुंडलें नेलीं जगन्नाथा । ज्या कुंडलांची प्रभा पाहतां । शशिसूर्य झांकुळती ॥ २९ ॥ भूमिपुत्र नरकासुर । असंख्य त्याजवळी दैत्यभार । देवांचीं पदें समग्र । हिरोनि घ्यावया इच्छितसे ॥ १३० ॥ आम्हीं कोणास जावें शरण । तूं देवाधिदेव सनातन । बाळकें खेद पावतां धांवोन । पितयाच्या गळां पडती ॥ ३१ ॥ माता जरी परतें लोटी । परी तिच्या पायीं घालिती मिठी । आम्ही शरण जगजेठी । याच रीतीं तुज आलों ॥ ३२ ॥ कैवारिया यादवेंद्रा । धावणें करी प्रतापरुद्रा । दीनबंधु करुणासमुद्रा । ब्रिदें सांभाळीं आपुलीं ॥ ३३ ॥ ऐसें ऐकोनि सत्यभामापती । सैन्य सिद्ध करवी शीघ्रगती[३] । यादवभार सिद्ध होती । चतुरंगदळासहित ॥ ३४ ॥ त्राहाटिल्या[४] संग्रामसंकेत[५] भेरी । तेणें मंगळजननी[६] थरारी । तों सत्यभामा म्हणे जी कंसारी । मीही येईन समागमें ॥ ३५ ॥ ऐकतें तुमच्या संग्रामगोष्टी । परी मीही पाहीन आजि दृष्टीं । गरुडावरी तुमच्या पृष्ठीं । मागें लपोन राहीन मी ॥ ३६ ॥ हरि म्हणे ऐक मृगनयनी । संग्रामाच्या गोष्टी ऐकिजे कानीं । महावीर रण देखोनी । मूर्च्छा येऊनि पडती धरे ॥ ३७ ॥ तुज सोसेना अनिळ शीतळ । येथें येती बाणांचे कल्लोळ । तें नव्हे गायन मंजुळ । आरडती सकळ वीर तेथें ॥ ३८ ॥ तो नव्हे मृदंग मधुर । होती उल्हाटयंत्रांचे भडिमार । तुज उष्ण न सोसे अणुमात्र । शस्त्रसंभार वर्षती तेथें ॥ ३९ ॥

---

१ अलंकार. २ इंद्र. ३ त्वरित. ४ वाजविल्या. ५ लढाईचा संकेत सुचविणारे नगारे. ६ पृथ्वी.

सत्यभामा म्हणे प्रतापशूरा । तुम्ही जवळी असतां यादवेंद्रा । मज न लागे भयवारा । तुमच्या कृपेंकरूनियां ॥१४०॥ मनीं विचारिलें जगन्नाथें । जरी सामागमें न न्यावें ईतें । तरी हीं पुन्हा रुसेल मग मातें । सांकडें होईल दूसरें ॥४१॥ स्त्रियेसीं युद्ध केल्याविण । भौमासुरा नाहीं मरण । पुढील भविष्यार्थ जाणोन । सत्यभामा सवें घेतली ॥ ४२ ॥ गरुडारूढ जाहला जगजेठी । सत्यभामा बैसविली पाठीं । दळभारेंसी उठाउठी । दैत्यपुरीसमीप आला ॥ ४३ ॥ तों सात दुर्गें तया नगरा । भेदीत गेलीं हो अंबरा । सात परिघें अवधारा । जेथींच्या नीरा अंत न लागे ॥ ४४ ॥ महाप्रतापी नरकासुर । भूमंडळींच्या कन्या नागरें । एकशत सोळा सहस्र । सांचवून ठेविल्या ॥ ४५ ॥ तितुक्यांशीं लग्न लावूनिया । करूं इच्छी आपुल्या स्त्रिया । ज्याच्या स्वरूपावरूनिया । रंभा मेनका ओंवाळिजे ॥ ४६ ॥ ऐशा त्या सुंदरा कोंडूनी । नरकासुरें ठेविल्या निजसद्नीं । सैन्यासहित चक्रपाणी । वेढा घाली नगरातें ॥ ४७ ॥ कळला नरकासुरासीं समाचार । कीं इंद्राचा कैवारी यादवेंद्र । युद्धालागीं आला बाहेर । दैत्य थोर कोपला ॥ ४८ ॥ आज्ञा देतां ते अवसरीं । सेनासिंधु लोटला बाहेरीं । रणवाद्यें महागजरी । वाजों लागलीं तेधवां ॥ ४९ ॥ एकाहूनि एक उंच दुर्गें । उल्हाटयंत्रें भडकती वेगें । इंद्रादिक निराळमार्गें । विमानीं बैसोनि पाहती ॥ १५० ॥ पायदळावरी पायदळ । एकवटलें परमतुंबळ । एकचि झाला रणकल्लोळ । देखतां काळ भय पावे ॥ ५१ ॥ तुरंगावरी तुरंग लोटती । वीरांशीं वीर झगटती । असिलता करीं लखलखिती । क्षणप्रभेसारिख्या ॥ ५२ ॥ रथांशीं रथ मिळाले । अश्व दोंपायीं उभे ठाकले । दोन्ही मकरतोंडांशीं घर्षण झालें । कल्पांत मांडला ते वेळे ॥ ५३ ॥ सारथ्यांस सारथी हाणिती । रथियांसी रथी ओढिती । देहआशा टाकोनि भीडती । स्वामिकार्याकारणें ॥ ५४ ॥ परम कुशल सारथी । रथ ओढूनि माघारे करिती । पवनवेगें रथ फिरविती । फांवे देती सव्यें अपसव्य ॥ ५५ ॥ कीं त्या रणसागरावरी सहजें । रथ तेंचि थोर जाहजें । वरी ध्वज सतेज विराजे । पवनवेगें धांवती ॥ ५६ ॥ रणसागरीं मीनचंचळ । तेंच पायदळ हिंडे चपळ । गज धांवती सबळ । तेच

१ नरकासुर हा भूमिपुत्र होता. २ कोट. ३ आकाशास. ४ खंदक. ५ सुंदर. ६ एकत्र झाले. ७ घोड्यांवर घोडे. ८ तलवारी. ९ विजेसारख्या. १० फेरे. ११ उजवे १२ डावे.

नादेसावेजें पैं ॥ ५७ ॥ रक्तगंगेमाजी शुंडा तुटोन । वाहती ते चपळविरोले[१] जाण । छत्रें नीळवर्ण पडती तुटोन । तेच कूर्म वर्तुळाकार ॥ ५८ ॥ असो यादववीरांचा मार थोर । क्षणें काचावले दैत्यभार । हें देखोन नरकासुर । चंडबळेंसीं धांविन्नला ॥ ५९ ॥ जैसी पर्जन्यवृष्टि निरंतर । तैसे बाण वर्षे उर्वीपुत्र[३] । यादव त्रासिले थोर । मार अनिवार तयाचा ॥१६०॥ ऐसें देखोनियां श्रीरंगें । शार्ङ्ग चढविलें अतिवेगें । सुपर्णवहनें भक्तभवभंगें । बाण हातीं घेतला ॥ ६१ ॥ तों सत्यभामा म्हणे ते अवसरीं । मजपाशीं धनुष्य द्या पूतनारी । मी युद्ध करीन क्षणभरी । नरकासुराशीं आजि पैं ॥६२॥ मग सत्यभामेच्या हातीं धनुष्य । देता जाहला द्वारकाधीश । तूणीरें[४] पाठीसीं बांधितां आवेश । चढला तेव्हां सतीतें ॥६३॥ आकर्ण ओढी ओढून । सोडी बाणापाठीं बाण । वीर आश्चर्य करिती पूर्ण । म्हणती नवल वर्तलें ॥६४॥ कोण्या वीराची पत्नी । युद्ध करी समरांगणीं । परवीरांस खोंची[५] बाणीं । वर्मे लक्षूनि सवेग ॥ ६५ ॥ नेणे कधीं बाहेरील समीरें[६] । उभी रणांगणीं धरून धीर । जिचें बोलणें अतिसुकुमार । हांकें अंबरें[७] गाजवीतसे ॥ ६६ ॥ सोडी शरांपाठीं शर । आश्चर्य करी भूमिपुत्र[३] । म्हणे स्त्रियेवरी मी शस्त्र । महावीर कैसा धरूं ॥ ६७ ॥ मग रथ पुढें लोटिला सत्वर । हरीस म्हणे मोठा तूं रणधीर । युद्धासी स्त्री केली समोर । लाज अणुमात्र नाहीं तुज ॥६८॥ स्त्रीसमवेत तुज गोवळा । भस्म करीन ये वेळां । म्हणोनि अग्निअस्त्रमंत्र जपला । बाण सोडिला तैसाचि ॥ ६९ ॥ ऐसें देखोन हृषीकेशी । सत्यभामा घालीं पाठीसी । धनुष्य ओढून वेगेंसीं । पर्जन्यास्त्र सोडिलें ॥ १७० ॥ अग्नीस ग्रासून पर्जन्यें । शीतल केलीं सकळ सैन्यें । जैसें सत्संगतीकरून । मोहभ्रम वितळती ॥ ७१ ॥ चंडधारा मेघ वर्षत । तेणें नरकासुराची चमू[८] वाहत । मग नरकासुरें वातास्त्र त्वरित । प्रेरतां मेघ वितळला ॥ ७२ ॥ वात वाढला प्रबळ । तेणें उडों पाहे यादवदळ । हें देखोन तमाळनीळ । पर्वतास्त्र योजिलें ॥ ७३ ॥ तेणें कोंडिला सकळ वात । पर्वत भौमसैन्यावरी पडत । सर्वांचि वज्रास्त्र नरक जपत । तेणें पर्वत पिष्ट केलें ॥ ७४ ॥ ऐसें देखोनि वैकुंठपाळ । म्हणे कां आतां लावावा वेळ ।

१ सुसर. २ एका जातीचे मासे. ३ नरकासुर. ४ बाण ठेवण्याचा भाता. ५ मारी. ६ वारा. ७ आकाश. ८ सेना.

सकळशास्त्रांचा नृप[1] तात्काळ । सुदर्शन हातीं घेतलें ॥ ७५ ॥ जैसे उगवले सहस्र मार्तंड[2] । तेजें लखलखिलें ब्रह्मांड । निमिष[3] न लागतां प्रचंड । यादवरायें सोडिलें ॥ ७६ ॥ नरकासुराचें शिर । छेदिलें न लागतां क्षणमात्र । मागुती परतोन सत्वर । हरिहस्तकीं वसिन्नलें[4] ॥ ७७ ॥ आश्विनमास वद्य चतुर्दशी । तीन प्रहर जाहलिया निशी । चंद्रोदयीं नरकासुरासी मुक्ति दिधली श्रीरंगें ॥ ७८ ॥ हरीनें नरकासुरासी दिधला वर । ये समयीं मंगलस्नान न करी जो नर । तो परमदरिद्री दुराचार । जन्मवरी जाणिजे ॥ ७९ ॥ असो नरकासुराचे नगर । त्या नांव प्राग्ज्योतिषपुर । त्यामाजी प्रवेशला श्रीकरधर[5] । तंव अपूर्व देखिलें ॥ १८० ॥ तेजागळा मणिपूरपर्वत । त्यावरी मंदिरें रत्नखचित[6] । त्यांत सोळासहस्र एकशत । गोपीसुंदर देखिल्या ॥ ८१ ॥ परमसुंदर लावण्यखाणी । तिहीं दृष्टीं देखिला चक्रपाणी । म्हणती कोटि कांम[7] यावरूनी । ओंवाळुनि टाकावें ॥ ८२ ॥ ऐसा जरी आम्हांसी होईल वर । तरी मग पुण्यासी नाहीं पार । द्वारकानाथ हा यादवेंद्र । आजि दृष्टीं देखिला ॥ ८३ ॥ समीप देखिला क्षीराब्धीजांवर । गोपी सद्गद जाहल्या समग्र । करिती हरीस नमस्कार । आमुचा उद्धार करी आतां ॥ ८४ ॥ आम्ही अपर्णिता कर्ण-कुमारी । आमुचा बंध मुक्त करी । आम्ही षोडश सहस्र नारी । कंसांतका तुजचि वरूं ॥ ८५ ॥ मग कृपाळु यदुवीर । तयांसी दिधला नाभींकर[8] । म्हणे तुमचा मनोभाव समग्र । पुरवीन चिंता न कीजे ॥ ८६ ॥ सोळासहस्र एकशत । आणवी श्रीकृष्ण दिव्य रथ । गोपिका बैसवून समस्त । द्वारकेलागीं पाठविल्या ॥ ८७ ॥ सवें दिधलें समस्त सैन्य । अक्रूर उद्धव रेवतीरमण । जयवाद्यें वाजवून । द्वारकापंथें परतले ॥ ८८ ॥ वाटे जातां गोपी भाविती । आम्हांस वर जोडला श्रीपती । नरकासुरानें उपकार निश्चितीं । आम्हांवरी बहु केला ॥ ८९ ॥ तो केवळ आमुचा पिता । तेणें दाखविलें वैकुंठनाथा । असो यावरी कमलोद्भवजनिता । काय करितां जाहला ॥ १९० ॥ प्राग्ज्योतिषपुरीं हरि राहिला । तों नरकासुराची स्त्री ते वेळां । पुत्र हातीं घेऊन तमाळनीळा । शरण येती जाहली ॥ ९१ ॥ मुकुट-

१ शास्त्रांमध्यें श्रेष्ठ. २ सूर्य. ३ क्षण. ४ राहिलें. ५ श्रीकृष्ण. ६ रत्नांनीं भूषविलेलीं. ७ मदन. ८ अभय.

कुंडलें ते वेळीं । हरीपुढें आणून ठेविलीं । म्हणती आम्ही शरण वनमाळी । कृपा करी दीनबंधु ॥ ९२ ॥ तो नरकपुत्र भगदत्त । हरीस नमस्कार घालीत । कृपेनें द्रवला रमानाथ । छत्र धरवी तयावरी ॥९३॥ तयासीं राज्यीं स्थापून । मुकुटकुंडलें घेऊन । सत्यभामेसहित जगन्मोहन । द्विजेंद्रावरी आरूढला ॥ ९४ ॥ क्षण न लागतां इंद्रपदासी । आला क्षीरसिंधुविलासी । मुकुटकुंडलें सहस्रनेत्रासी । देऊनियां तोषविलें॥ ९५॥मग नानारत्नें अलंकारीं । इंद्रें पूजिला मधुकैटभारी । आज्ञा घेऊन ते अवसरीं । द्वारकेसी हरि निघाला ॥ ९६ ॥ तों इंद्राचें नंदनवन । परमसुरेख शोभायमान । तेथें पारिजातक दिव्य रत्न । दृष्टीं देखिलें श्रीकृष्णें ॥९७॥ कमळपत्राक्षें ते वेळां । वृक्ष समूळ उपटिला । गरुडावरी पुढें घेतला । तों कोल्हाळ केला वनरक्षकीं ॥ ९८ ॥ वनरक्षक सांगती इंद्रातें । कीं वृक्ष नेला द्वारकानाथें । आखंडल ऐकतां क्रोधें बहुतें । युद्धालागीं धांविन्नला ॥ ९९ ॥ परम अज्ञानें वेष्टिला इंद्र । नेणवेचि हरिप्रताप अपार । म्हणे उभा रे उभा तूं तस्कर । वृक्ष नेसी चोरूनियां ॥ २०० ॥ऐकोनि मुरडला श्रीरंग । शार्ङ्ग चढविलें सवेग । तंव वाचस्पति म्हणे श्रीपति अभंग । त्यासी युद्धा न पुरसी तूं ॥ १ ॥ हा पुराणपुरुष नारायण । क्षणांत ब्रह्मांड टाकील जाळून । इंद्र पाहे विचारून । नमस्कार घातला ॥ २ ॥ इंद्र गेला परतोन । द्वारकेसी आला नारायण । सत्यभामेच्या द्वारीं नेऊन । पारिजातक लाविला ॥ ३ ॥ माणि बापाचा आंदण घरीं । पारिजातक वृक्ष द्वारीं । गर्वें सत्राजितकुमारी । कोणासी न मानीच ॥ ४ ॥ असो ऐसा करून पुरुषार्थ । हरि रुक्मिणीच्या गृहा येत । षोडशोपचारें पूजा करित । परमपुरुषाची प्रीतीनें ॥ ५ ॥ रुक्मिणी म्हणे श्रीहरी । पारिजातक लाविला तिचे द्वारीं । एक पुष्प आम्हां घरीं । आणूनियां दीधलें ॥६॥ कृष्ण म्हणे वृक्ष कासया निश्चित । तुझे द्वारीं पुष्पें अपरिमित । स्वर्गींहून अकस्मात । अंगणांत पडतील ॥ ७ ॥ ऐसा वर देऊनी । मग काय करी मोक्षदानी । सोळा सहस्र मंदिरें तेच क्षणीं । उभविलीं हेममयें ॥ ८ ॥ त्या मंदिराची रचना पाहूनी । तटस्थ होती सुधापानी । विश्वकर्मा स्वकरेंकरूनी । निर्मित हरिआज्ञेनें ॥९॥ नारी षोडश सहस्र एकशत ।

१ गरुडावर. २ इंद्र. ३ फिरला. ४ बृहस्पति. ५ सत्राजिताचा. ६ सत्यभामा. ७ सोन्याचीं. ८ अमृत प्राशन करणारे देव.

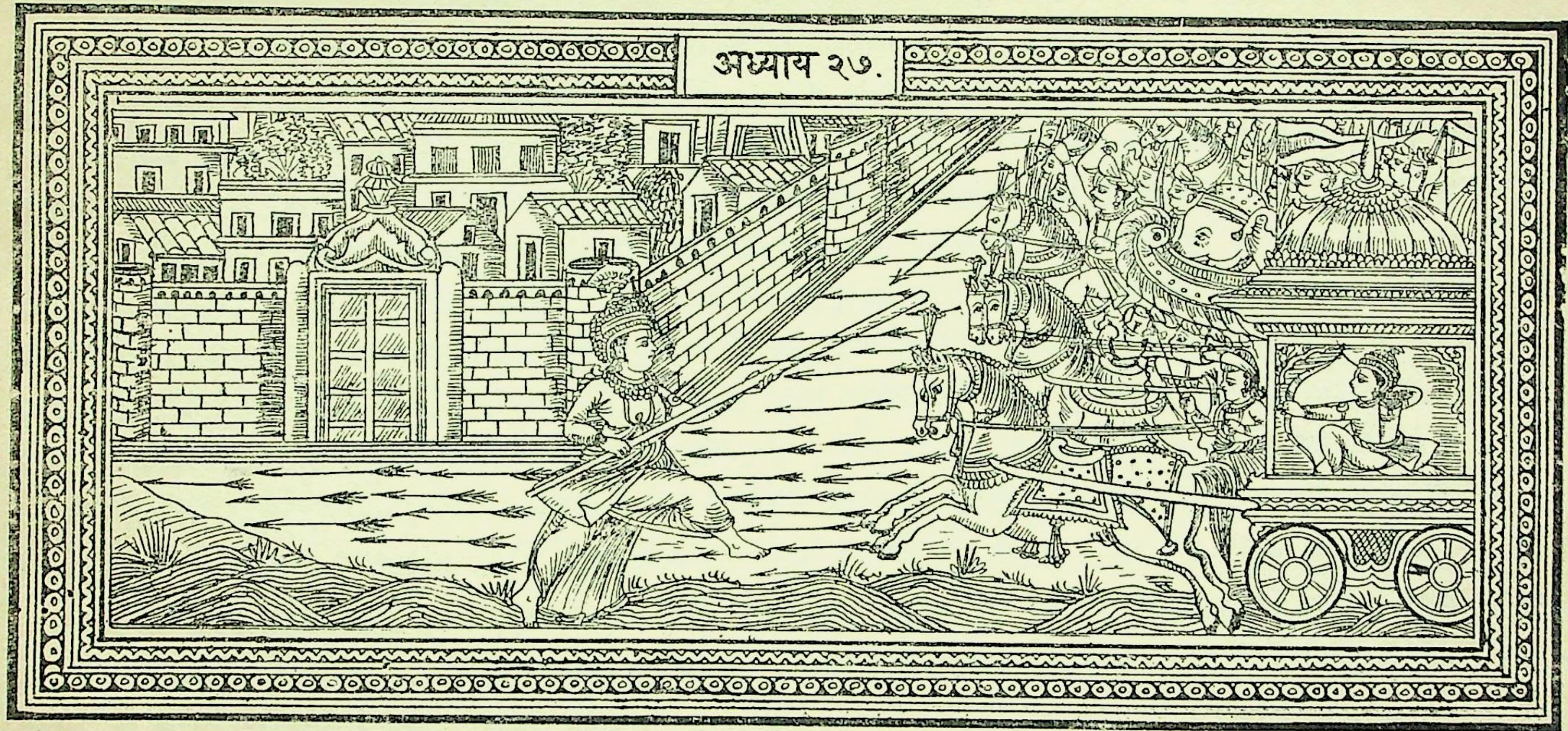
सुलग्न पाहूनि कमलोद्भवतात। एकेच घटिकेंत तितुक्यांस वरित । कर्तव्य अद्भुत हरीचें ॥ २१० ॥ सोळा सहस्त्रां एकशत नारी । तितकीं रूपें धरी कंसारी । सोळा सहस्त्र मंदिरीं । मंडप दिव्य उभाविले ॥ ११ ॥ सोळा सहस्त्रां घरीं । भिन्नाभिन्न वसुदेव देवकी सुंदरी । बळिभद्र उग्रसेन सुभद्रा नारी । सर्वां घरीं सारिख्या ॥ १२ ॥ सकळ यादवांचे भार । ऋषींच्या मांद्या समग्र । रुक्मिणीचीं रूपें अपार । सर्वां घरीं सारिखीं ॥ १३ ॥ इतुकीं रूपें आपण । नटला पूतनाप्राणहरण । पूर्णावतार श्रीकृष्ण । अतिअद्भुत लीला त्याची ॥ १४ ॥ वैकुंठींची अवघी संपत्ती । आणविली द्वारकेप्रती। शंखचक्रादि आयुधें हातीं । श्रीवत्सलांछन दाविलें ॥ १५ ॥ वैकुंठींचे दिव्य रथ । द्वारकेसी आणवी कृष्णनाथ । [१]सुपर्ण कर जोडून तिष्ठत । कर्तव्य अद्भुत हरीचें ॥ १६ ॥ सनक सनंदन सनत्कुमार । नारद विरिंचि रुद्र शचीवर । द्वारकेसी येती वारंवार । हरिदर्शन घ्यावया ॥ १७ ॥ वरकड हरीचे अंशावतार । पृथ्वीवरी दाविलें चरित्र । वैकुंठपति इंदिरावर । तैसाच असे [२]संचला ॥१८॥ कृष्णावतारीं आपण । स्वयें अवतरला आदिनारायण । वैकुंठींची कपाटें देऊन । राहिला जाण द्वारके ॥ १९ ॥ इंद्रादिदेवांचीं गार्‍हाणीं । द्वारकेस येती क्षणक्षणीं । यालागीं पूर्णावतार चक्रपाणी । भक्तजनीं जाणिजे ॥ २२० ॥ म्हणोनि सोळा सहस्त्र घरीं । तितुकीं रूपें हरीच धरी । [३]षोडश सहस्त्र नारी । एक्याच लग्नीं वरियेल्या ॥ २१ ॥ रत्नजडित बोहलीं । सर्वां घरीं घातलीं । हळदी उटणें वनमाळी । सर्वां घरीं खेळत ॥ २२ ॥ उग्रसेन उद्धव अक्रूर । घरोघरीं सारिखेच समग्र । भांडारें फोडून अपार । द्रव्य याचकां वांटिती ॥ २३ ॥ ऐसा चारी दिवस सोहळा पूर्ण । वर्णिता भागे सहस्त्रवदन । सकळ देव येऊन । कामें करिती घरोघरीं ॥ २४ ॥ इंद्र अग्नि यम निर्ऋति । [४]रसनायक [५]समीर [६]धनपति । [७]सत्यलोकवासी [८]अपर्णापति । घरोघरीं सारिखेचि ॥ २५ ॥ सर्व याचकांसी [९]देकार । घरोघरीं देत कुबेर । सकळ वर्‍हाडियां नीर । रसनायक पुरवीतसे ॥ २६ ॥ सभेवरी मलयादीचा सुवास । घेऊन येत प्राणाधीश । [१०]जांतवेद धरून हर्ष । पाकनिष्पत्ति स्वयें करी ॥ २७ ॥ असो यापरी सर्वां सदनीं ।

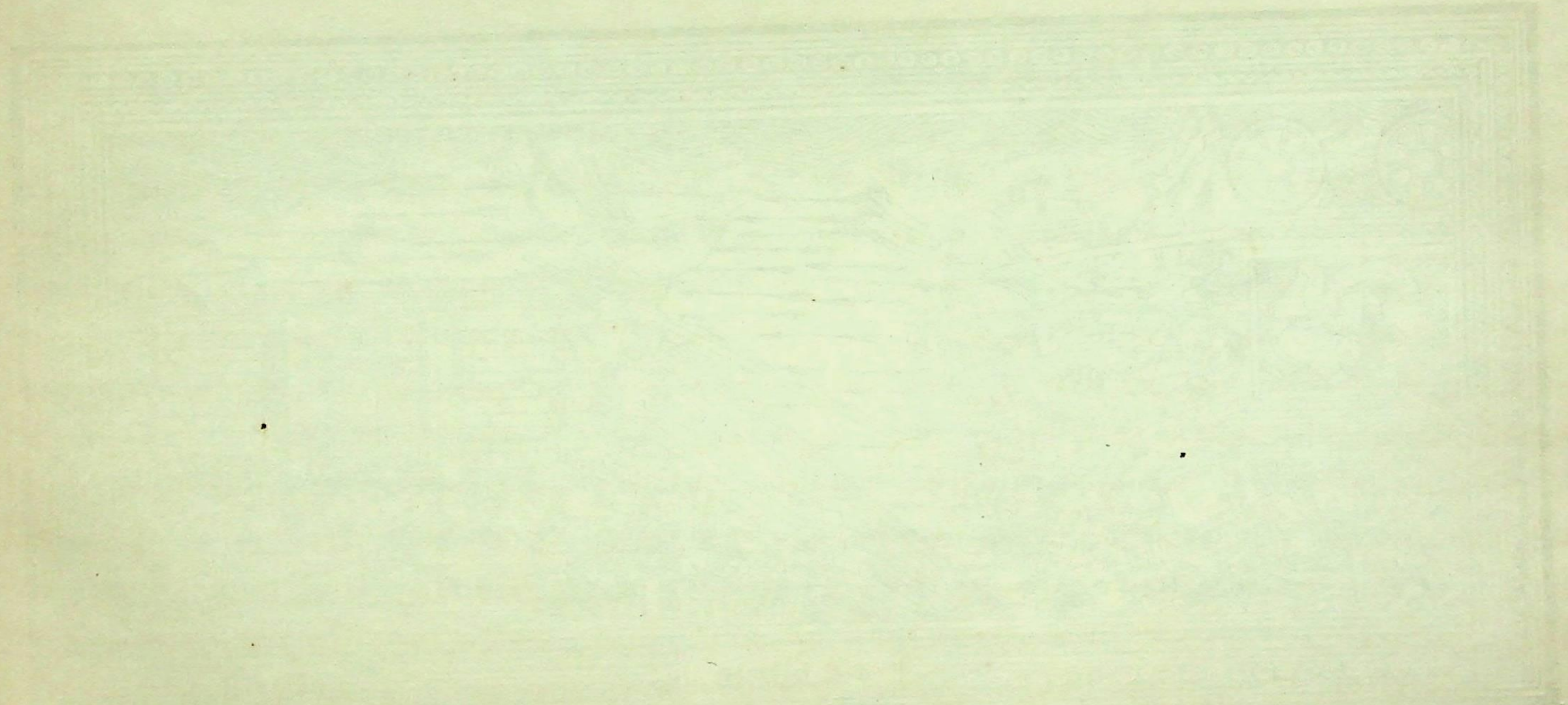
१ गरुड. २ भरलेला. ३ षोडश सहस्त्र या ठिकाणीं सर्वत्र १६१०० समजावें. ४ वरुण. ५ वायु. ६ कुबेर. ७ ब्रह्मदेव. ८ शिव. ९ देण्याचा अधिकार. १० अग्नि.

राबताती सुधारसपानी । अष्टनायिका येऊनी । सर्वां घरीं नृत्य करिती ॥ २८ ॥ ऐसे चारी दिवस संपादूनी । अवघ्यांस दिधली पाठवणी । अलंकारवस्त्राभरणीं । चारी वर्ण तोषविले ॥ २९ ॥ अहो त्या सोळा सहस्त्रवेदश्रुति । निर्गुणाची न वर्णवे कीर्ति । म्हणोनि आल्या द्वारकेप्रति । हरिरूपीं जडावया ॥ २३० ॥ कीं हरिकल्पवृक्षावरी देखा । सोळा सहस्त्र चढिल्या कनकलतिका । सर्वही सुफळसुखदायका । वैकुंठनायका भोगिती ॥ ३१ ॥ श्रीकृष्ण मेघसांवळा । सोळा सहस्त्र तळपती चपळा । दाहकत्व सांडून सकळा । हरिरूपीं जडल्या हो ॥ ३२ ॥ कीं षोडश सहस्त्र राजहंसी । हरिपदीं मुक्तता हे मुक्तराशी । मिळाल्या सकळ भोगूं द्वारकेसी । तपें बहुत आचरोनिया ॥ ३३ ॥ सर्वां घरीं समसमान । एकचि असे जगज्जीवन । परी मुख्य स्वरूप रुक्मिणीवांचून । सहसा नसे कोठेंही ॥ ३४ ॥ एकपत्नीव्रती श्रीकृष्ण । रुक्मिणीवेगळा नव्हे एक क्षण । इच्छारूपें धरून । सोळा सहस्त्र घरीं वसे ॥ ३५ ॥ हा हरिविजयग्रंथ । परमसुंदर मलयपर्वत । तेथींचा समीरसुवास अद्भुत । निजभक्त सेविती ॥ ३६ ॥ ब्रह्मानंदा पंढरीनाथा । श्रीधरवरदा परमसमर्था । निजभक्तांचिया मनोरथा । तुजविण पुरविता कोण असे ॥ १७ ॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । सदा परिसोत प्रेमळ भक्त । षड्विंशतितमोऽध्याय गोड हा ॥ २३८ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ अध्याय ॥ २६ ॥ ओंव्या ॥ २३८ ॥

१ देव. २ सोळा हजार शंभर.

अध्याय २७.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीकृष्णा रुक्मिणीनयनचकोरचंद्रा । आनंदसदना करुणासमुद्रा । हरि जांबुवंतीप्राणवरा । दितिजसंहारा श्रीरंगा ॥ १ ॥ सत्यभामामनरंजना । कालिंदीप्रिया दुर्जनभंजना । मित्रविंदाप्राणजीवना । कैटभभंजना दयाब्धे ॥ २ ॥ याज्ञजितीहृदयपद्मभ्रमरा । मद्रावतीलोचनानंदकरा । लक्ष्मणापती जगदुद्धारा । श्रीकरधरा मुरारे ॥ ३ ॥ अभिनवजलधरनीलवर्णा । कमलपत्राक्षा पीतवसना । मंगलदायका सुहास्यवदना । भोगींद्रशयना जगद्गुरो ॥ ४ ॥ हरि आनकदुंदुभिकुमारा । यदुकुळसरोजदिनकरा । जगद्वंद्या प्रतापशूरा । क्षराक्षरातीत तूं ॥५॥ सगुणलीला-विग्रही पूर्ण । षड्गुणैश्वर्यसंपन्न । षोडश सहस्र गोपी आणून । एक्याच लग्नें वरियेल्या ॥६॥ एकदा रुक्मिणीच्या मंदिरीं । मिळाल्या सोळा सहस्र नारी । सत्यभामा मित्रकुमारी । इतरही वेगें पातल्या ॥ ७ ॥ आदिभवानी मूळ-प्रकृती । तिजसमीप जैशा अनंत शक्ती । तैशा भीमकीवेष्टित युवती । षोडश सहस्रें मिळाल्या ॥ ८ ॥ विलाससभेसी सकळिका । मिळाल्या चातुर्यचंपककलिका । त्यांमाजी भीमककन्यका । श्रेष्ठासनीं बैसली ॥ ९ ॥ ते विलाससभेची अपूर्व स्थिती । विरिंचीनें निर्मिली स्वहस्तीं । तेथील प्रभा पाहतां गभस्ती । आणि उडुपति तटस्थ होत ॥ १० ॥ असो तेथें जगत्रयजननी । भीमकी शोभे लावण्यखाणी । तंव सत्यभामा हांसोनी । गोष्टी बोले ऐका ते ॥ ११ ॥ आमुचे सदनीं शार्ङ्गपाणी । नित्य क्रमित येऊन रजनी । मजवरी प्रीति मनींहूनी । तैसी नाहीं इतरांकडे ॥ १२ ॥ माझे घरीं पारिजातक । आणून लावी वैकुंठनायक । एकांतगोष्टी सकळिक । मजचि सांगे जगदात्मा ॥ १३ ॥ एक म्हणे लटिके तुझे बोल । मजवरी प्रीति करी घननीळ । स्वमुखींचें तांबूल । मजलागीं रात्रीं दीधलें ॥ १४ ॥ उदय पावे जो वासरमणी । गोष्टी सांगे शार्ङ्गपाणी । काल हे अलंकार घडोनी । स्वहस्तें मज लेवविले ॥१५॥ तंव एक खंजरीटनयनी । म्हणे असत्य बोलतां मुळींहूनी । माझे मंदिरीं कैवल्यदानी । आजि होते निर्धारीं ॥ १६ ॥ हरीचे मांडीवर शिर ठेवूनी । मी निजले होते कौतुकेंकरोनी । हें शीसफुल नवें घडोनी । कृष्णोंचि रात्रीं आणिलें

१ राक्षसांतका. २ हे वसुदेवाच्या पुत्रा. ३ विनाशी व अविनाशी या दोहोंच्या पलीकडचा. ४ कालिंदी. ५ सूर्य. ६ चंद्र.

॥ १७ ॥ गोष्टी सांगितल्या आजि गहन । जों उदय पावे चंडकिरण[1] । तुम्ही लटक्याच वार्ता सांगोन । संपादणी करितां गे ॥ १८ ॥ एक बोले गजगमना[2] । मजविण न गमे कंसमर्दना[3] । धणी[4] न पुरे माझिया नयनां । हरिवदन विलोकितां ॥ १९ ॥ कृष्णें मज सांगातें घेऊन । आजि रात्रीं केलें भोजन । हें पदक जडित नूतन । गळां घातलें माझिया ॥ २० ॥ एक बोले नितंबिनी । रत्नजडित डोल्हारीं बैसोनी । सारीपाड अवघे रजनीं । दोघेजणें खेळलों हो ॥२१॥ माझी वेणी आपुल्या हातें । गुंफिली रात्रीं कृष्णनाथें । अंजन सोगयाचें स्वहस्तें । कंसांतकें रेखिलें ॥२२॥ माझे कपाळीं कस्तूरी रेखिली । हे रत्नमाळा गळां घातली । मजवरी प्रीति हरीची जडली । ऐसी नाहीं कोठेंही ॥ २३ ॥ तों एक पद्मनेत्री बोले वचन । वाउगें काय व्यर्थ बोलोन । म्यां रात्रीं स्वकरेंकरून । हरीस चंदन लाविला ॥२४॥ कस्तूरीटिळक कपाळीं । म्यां आजि रेखिला हरीचे भाळीं । सत्य कीं असत्य नेत्रकमळीं । जाऊनियां पहा गे ॥२५॥ तों एक हंसगमना बोले । माझे मंदिरीं हरि निजले । अवघी रात्र चरण[5] चुरिले । आपुल्या हातेंकरोनिया ॥२६॥ एक बोले काय वचन । आजि माझ्या सदनीं गायन । करूनि मोहिलें माझें मन । तें सुख पूर्ण न वर्णवे ॥२७॥ एक म्हणे पयोधरेंकरोनी । हरिचरण अवघे रजनीं । म्या निववीले साजणी । चक्रपाणि साक्ष असे ॥२८॥ ऐशा षोडश सहस्र युवती । बोलतां कदाही न राहती । एकीस एक उडविती । न मिळती विचारा ॥२९॥ जैसीं नाना शास्त्रें अनेक । घेऊनि उठती बहुत तर्क । एक कर्म[6] स्थापिती मीमांसक । औपासन एक स्थापिती ॥ ३० ॥ एक स्थापितसे योग । दुजें म्हणे करावा याग । एक म्हणे स्वर्गभोग । लाभे ऐसें आचरावें ॥ ३१ ॥ एक न्याय स्थापिती कैसा । एक स्थापिती मीमांसा । पातंजलापरतें सहसा । साधन नाहीं एक म्हणे ॥ ३२ ॥ एक म्हणती इंद्र थोर । एक स्थापिती महेश्वर । एक म्हणती इंदिरावर[7] । त्यापरता थोर नाहींच ॥ ३३ ॥ एक स्थापिती थोर गभस्ती[8] । एक म्हणे भजावें शक्ती । एक म्हणती थोर गणपती । जीवेंभावें अर्चिजे ॥ ३४ ॥ ऐसीं शास्त्रें खटपटती । एकाचें

१. सूर्य. २ स्त्री. ३ श्रीकृष्णाला. ४ तृप्ति. ५ पाय. ६ यज्ञयागादि. ७ लक्ष्मीपति; श्रीविष्णु. ८ सूर्य.

एक न मानिती । षोडश सहस्र युवती । तैशा जल्पती परस्परें ॥ ३५ ॥ जैसीं वनचरें अपारें । तैसीं बोलती इतर शास्त्रें । वेदांतसिंह गर्जतां गजरें । गर्भगळित सर्व होती ॥ ३६ ॥ जैसा देवांत वंद्य वैकुंठनाथ । तैसा सर्वमान्य वेदांत । शास्त्रांत सुदर्शन लखलखित । नवग्रहांत मित्र[1] जैसा ॥ ३७ ॥ कीं रत्नामाजी कौस्तुभमणी । कीं नद्यांमाजी मंदाकिनी[2] । कीं काद्रवेय-कुळात[3] सुकुटमणी । भोगिनायक[4] श्रेष्ठ ते ॥ ३८ ॥ तैसें शास्त्रांमाजी विख्यात । संत जाणती वेदांत । तेथींचें बोलणें मान्य । जन्ममरणमोचक जें ॥ ३९ ॥ असो नानामतांचीं बोलणीं । तैशा जल्पती इतर कामिनी । वेदांतशास्त्र जैसी रुक्मिणी । श्रेष्ठपणें बोलत ॥ ४० ॥ ते आदिमाया मूळप्रकृती । कीं ते अनंतवल्ली स्वयंज्योती । जे इच्छामात्रें निश्चितीं । घडी मोडी ब्रह्मांड हें ॥ ४१ ॥ हे पुराणपुरुषाची ज्ञानकळा । काय बोलली ते वेळां । म्हणे ऐका गे तुम्ही सकळा । व्यर्थ गलबला करूं नका ॥ ४२ ॥ तुमच्या सोळा सहस्र मंदिरीं । व्यापक एकाचि कंसारी । जैसें नानाघटमठांतरीं । एक अंबर[5] व्यापक ॥ ४३ ॥ तैसा तुमच्या गे निजसदनीं । एकाचि व्यापला चक्रपाणी । अनंत ब्रह्मांडें भरोनी । उरला असे परिपूर्ण ॥ ४४ ॥ सर्वव्यापक पूतनारी । समान नांदे सर्वां मंदिरीं । हा निर्धार नेणोनि भेदकुसरी । कां गे व्यर्थचि भांडतां ॥ ४५ ॥ ऐसी निर्वाणगोष्ट रुक्मिणी । सांगतां तन्मय जाहल्या कामिनी । पुढें बोलावया भेदवाणी । सहज खुंटली तेधवां ॥ ४६ ॥ ऐकतां सद्गुरूचें वचन । साधक शिष्य निवती पूर्ण । तैसें रुक्मिणीच्या बोलें समाधान । सर्वांचेंही जाहलें ॥ ४७ ॥ असो सत्यभामा बोले ते क्षणीं । म्हणे ऐक वो भीमकनंदिनी । आधीं पुत्र झाला तुजलागोनी । तरी मी वेणी देईन तुज ॥ ४८ ॥ मज जरी पुत्र जाहला आधीं । तरी मज तूं वेणी देई त्रिशुद्धी । ऐसें सत्यभामा बोलतां शब्दीं । जगन्माता हांसली ॥ ४९ ॥ मग वस्त्रें विडे दिधलीं सकळां । आपुलाल्या निकेतना[6] गेल्या अबला । तों नारदमुनि ते वेळां । सहज आला द्वारके ॥ ५० ॥ मनीं म्हणे नारदमुनी । बहुत आहेत कृष्णकामिनी । परी यांमाजी ज्ञानखाणी । निवडूं आतां कोण ते ॥ ५१ ॥ एक्या गोपीच्या मंदिरीं । नारद प्रवेशला ते अवसरीं । तिनें पूजा करोनि निर्धारीं । मुनीश्वर

१ सूर्य. २ भागीरथी नदी. ३ सर्पकुळांत. ४ शेष. ५ आकाश. ६ घरांस.

तोषविला ॥ ५२ ॥ नारद पुसे तिजलागून । परपुरुषीं जडलें तुझें मन । तंव ते बोले क्रोधायमान । ब्रह्मपुत्रासी तेधवां ॥ ५३ ॥ म्हणे बरें हें तुमचें ध्यान । आम्हांस कृष्णावेगळें नाहीं ज्ञान । म्हणतां परपुरुषीं मन । नवल होंचि वाटतें ॥ ५४ ॥ मग हांसिन्नला नारदमुनी । प्रवेशला दुसरे सदनीं । तीस पुसे परपुरुषीं कामिनी । तुझें मन आहे कीं ॥ ५५ ॥ ते म्हणे तुम्ही चळलेती । नसतेंचि पुसतां आम्हांप्रती । सत्यभामेसमवेत युवती । याच प्रकारें शोधिल्या ॥ ५६ ॥ जे ते लागे नारदाचे पाठीं । परि अर्थी कोणी न घाली दृष्टी । जैसे संत बोलती निर्वाणगोष्टी । पाखंडी घेती कुतर्क ॥५७॥ ऐसा मुनि हिंडतां झाला हिंपुटी । रुक्मिणीच्या गृहा आला शेवटीं । तिनें नारद देखतां दृष्टीं । उठाउठी समोर येत ॥ ५८ ॥ करूनि नारदासी नमन । केलें षोडशोपचारें पूजन । नारदमुनि बोले वचन । परपुरुषीं मन आहे कीं ॥ ५९ ॥ ऐसें नारदमुनि बोलतां । विचारून बोले जगन्माता । म्हणे परपुरुषाविण तत्त्वतां । मज क्षणभरी न रहावें ॥ ६० ॥ आसनीं भोजनीं शयनीं । परपुरुषास न विसंबें नारदमुनी । परपुरुषास न धरितां मनीं । मग जिणें व्यर्थ गेलें ॥ ६१ ॥ जो चहूंवाचांहून पर । जो वेदशास्त्रांस अगोचर । तो हाचि स्वामी यादवेंद्र । परात्परसोयरा हो ॥ ६२ ॥ ऐकोनि नारद सुखावला । प्रेमें वंदिली रुक्मिणी बाळा । म्हणे तूं हरीची ज्ञानकळा । तुझी लीला अगम्य ॥ ६३ ॥ तुझिया वो अपांगपातें । सकळ संत होती ज्ञाते । ऐसें स्तवोनि रुक्मणीतें । नारद गेला स्वर्गासी ॥ ६४ ॥ तंव सभा विसर्जून समस्त । रुक्मिणीच्या मंदिरा कृष्णनाथ । येता जाहला त्रिभुवनसमर्थ । विलाससभेसी एकांतीं ॥ ६५ ॥ मंदिरा आला वैकुंठनाथ । त्रिभुवनजननी ऐकतां त्वरित । उठोन सामोरी प्रेमें येत । अंचळ रुळत चपळेऐसा ॥ ६६ ॥ पदसरोजीं मस्तक ठेवूनी । निंबलोण उतरी हरीवरूनी । विलाससभेसी नेऊनी । डोल्हारा बैसवी कृष्णातें ॥ ६७ ॥ जें अनंतशक्तींची स्वामिणी । जे त्रिभुवनपतीची पट्टराणी । जे प्रणवाची मूळपीठवासिनी । ज्ञानखाणी रुक्मिणी ते ॥ ६८ ॥ शतचारी परिचारिका सत्वर । पूजासामग्री देती परिकर ।

१ पर म्हणजे श्रेष्ठ पुरुष. म्हणजे पुरुषोत्तम (श्रीकृष्ण) त्याच्या ठिकाणीं. २ अन्य पुरुषाचे ठिकाणीं. ३ दुःखी.

आपल्या हातें यादवेंद्र । पूजी तेव्हां भीमकी ॥६९॥ आनकदुंदुभीचा महापुण्यमेरु । तोच हा श्रीकृष्ण जगद्गुरु । जो मायाचक्रचाळक उदारु । कैवल्यज्ञानदायक ॥ ७० ॥ शुभ्र लघुचीरें हातीं घेऊनी । हरीवरूनि वारीत रुक्मिणी । जिचिया पदनखांवरूनी । कोटि मकरध्वज ओंवाळिजे ॥ ७१ ॥ इच्छामात्रेंकरूनी । अनंत ब्रह्मांडें रची ते क्षणीं । ब्रह्मादिक बाळें निर्मूनी । निजोदरीं पाळी जे ॥ ७२ ॥ जे त्रिभुवनलावण्यमांदुस । तप्तसुवर्णवर्णी डोळस । जिणें वेधिलें आदिपुरुषास । निजगुणें आपुलिया ॥ ७३ ॥ सहज बोलतां जगन्माता । दंतप्रकाश पडे अवचिता । पाषाण ते हिरे तत्त्वतां । होती सतेज तत्काळ ॥ ७४ ॥ ब्रह्मांड भेदूनि विशेष । धांवणें करी आंगींचा सुवास । आकार ग्रासून समरस । स्वस्वरूपीं होइजे ॥ ७५ ॥ सहज चालतां हंसगती । पदतळमुद्रा जेथें उमटती । तेथें सुवासकमळें विकसती । धन्य क्षिती जाहलें म्हणे ॥ ७६ ॥ तया कमळावरी वसंत । भ्रमर होऊनि रुंजी घालित । चालतां पदभूषणें गाजत । देखोन मन्मथ[2] नृत्य करी ॥ ७७ ॥ दिनपति आणि रोहिणीपती । काढिल्या तयांच्या अंतर्ज्योती । तैसीं कर्णपुष्पें तळपती । डोलं[3] देती मुक्तघोष ॥ ७८ ॥ आकर्ण[4] विशाळ[5] पद्मनयन । अंजन सोगयाचें विराजमान । तडित्प्राय झळके पीतवसन । शोभे मुक्तलग कंचुकी ॥ ७९ ॥ वज्रचूडेमंडित हस्त । अवतारमुद्रा दाही झळकत । पाचूचें पदक कंठीं तळपत । मुक्तहार पीतवर्ण दिसती ॥ ८० ॥ असो ऐसी ते ज्ञानकळा सुंदर । हातीं घेऊनि लघुचीर[1] । क्षीराब्धीची लहरी परिकर । उडवितां वस्त्र तैसें दिसे ॥ ८१ ॥ हस्त हालतां किंचित । पयोधर[6] होती कंपित । हरिस्वरूप देखतां लज्जित । कृष्णमुख तें जाहलें ॥ ८२ ॥ हरिकरप्रताप देखोनि निवाड । लपाले दिव्यकंचुकीआड । सुकुमार दोघे परम भ्याड । पल्लवें झांकी जगन्माता ॥ ८३ ॥ असो लघुचीर उडवितां रुक्मिणी । बोले हरीसी सुहास्यवदनी । तुम्हां योग्य मी नव्हे चक्रपाणी । चातुर्य कांहीं समजेना ॥ ८४ ॥ तुमची सेवा करूं नेणें सर्वथा । गुण नव्हती बरवे पाहतां । रूप तुमचें जगन्नाथा । सर्वांहूनि विशेष ॥ ८५ ॥ मी अत्यंत रूपहीन । तुमचेंही मजवरी नाहीं मन । आतां गोपी अत्यंत तरुण । तयांस भोग देइजे ॥ ८६ ॥ वरकड गोपी जैशा आवडती । तैसी

१ वस्त्र, हातरुमाल. २ मदन. ३ शोभा. ४ कानापर्यंत. ५ विजेप्रमाणें. ६ स्तन.

इकडे नाहीं प्रीती । पट्टराणी नाम निश्चितीं । कोरडोंचि ठेविलें ॥ ८७ ॥ जुनें वस्त्र होतां निश्चित । दूरी करिती भाग्यवंत । यावरी भीमकजामातें । मंदहास्यमुखें बोलतसे ॥ ८८ ॥ ऐसें काय बोलसी रुक्मिणी । कोण सुंदर आहे तुजहूनी । तूं सकळचातुर्यखाणी । ऐसी शाहाणी कोण असे ॥ ८९ ॥ ज्याचें भाग्य परिपूर्ण । त्याकडे होय तुझें विलोकन । तुझें जेथें न होय आगमन । दरिद्रेंकरून व्यापती ॥ ९० ॥ तुवां नेणोनिया अबले । मज कासया वरिलें । तुझें रूप सर्वांहून आगळें । राजे भुलले पृथ्वीचे ॥ ९१ ॥ शिशुपाळ वक्रदंत भूपाळ । जरासंधादि बहुत नृपाळ । तुझ्या मनास आवडेल त्यास माळ । आतां तरी घाली कां ॥ ९२ ॥ बाळपणीची सकळ कीर्ती । तुवां ऐकिली असेल निश्चितीं । गोपी उखळासी बांधिती । चोरी केली म्हणोनियां ॥ ९३ ॥ आम्ही रानचे रानवट गोवळ । परनारी भोगिल्या केवळ । सवें मेळवूनि गोपाळ । हुंबेली घातली तयांशीं ॥ ९४ ॥ सकळ राजे आम्हांस हांसती । छत्र सिंहासन नाहीं मजप्रती । याति कुळ धर्मकर्मस्थिती । आंगीं नसे अणुमात्र ॥ ९५ ॥ पुरुषार्थी जरी म्हणसी वीर । तरी काळयवनें पीडिलें थोर । दैवें लागलें मुचुकुंदविवर । म्हणोनियां बरें जाहलें ॥ ९६ ॥ धुतलीं अर्जुनाचीं घोडीं । धर्मांघरीं उच्छिष्टें काढीं । पार्थाचा सारथि हे प्रौढी । बरी न दिसे लोकांत ॥ ९७ ॥ बैसावया नाहीं वाहन । पक्ष्यावरी आरोहण । न मिळे कांहीं आंथरुण । ³सर्पावरी शयन करी ॥ ९८ ॥ ऐकतां सद्भक्तांचें कीर्तन । नाचतों लाज सोडून । मी काळा तूं गोरी सगुण । स्वरूपगांठीं पडेना ॥ ९९ ॥ मज काम नाहीं निःशेष । असे एकाकी निःसंग उदास । सर्वांघटीं जैसा ⁴चंडांश । व्यापोनियां अलिप्त ॥ १०० ॥ ऐसीं उदास वाक्यें ऐकोनी । मनीं गजबजली ⁵त्रिभुवनजननी । अश्रुधारा लोटल्या नयनीं । वाटे कल्पांत लोटला ॥ १ ॥ रुक्मिणीस कैसा समय वाटला । कीं अंगावरी पर्वत कोसळला । कीं वर्षल्या प्रळयचपला । शब्दरूपें रुक्मिणीवरी ॥ २ ॥ लघुचीर उडवितां अकस्मात । तैसीच पडली मूर्च्छागत । प्राण व्याकुळ जाहले समस्त । श्वासोच्छ्वास कोंडले ॥ ३ ॥ कोटिकंदर्पलावण्यसुंदर । जगदानंदकंद यदुवीर । डोल्हारियाखालीं उडी

१ श्रीकृष्ण. २ एक प्रकारचा गांवढळ नाच. ३ शेषावर. ४ सूर्य. ५ रुक्मिणी.

सत्वर । टाकोनियां पातला ॥४॥ मग श्रीहरि म्हणे ते वेळीं । कैंची आम्हांस आठवली रेळी[1] । म्हणोन रुक्मिणी हृदयीं धरिली । आलिंगिली प्रीतीनें ॥५॥ मी सहज विनोदेंकरूनी । बोलिलों जाण रुक्मिणी । तुवां निकराचि लावण्यखाणी । केला बहुत आम्हांवरी ॥६॥ रुक्मिणी तुजविण एक क्षण । न गमे मज सर्वथा जाण । तूं आवडती जैसा प्राण । सत्य वचन सुकुमारे ॥७॥ दितिसुतांच्या[2] भारेंकरूनी । पीडिली सर्व मंगळजननी[3] । परममंगळकारके रुक्मिणी । अवतरलों म्हणोनि तुम्ही आम्ही ॥८॥ शृंगारसरोवरमराळिके । चराचरउदयचंपककळिके । परमकल्याणि भीमककन्यके । सुखदायके नेत्र उघडी ॥९॥ मग रुक्मिणीस कडियेवरी । उचलून घेत मधुकैटभारी । निजविली डोल्हारियावरी । पूतनारी हालवित ॥११०॥ विंजणा[4] घेऊन भगवंत । मंद समीर वरी घालित । म्हणे शुभाननें एक मात[5] । मजशीं बोल ये क्षणीं ॥११॥ कर्णीं कर्पूर तेव्हां श्रीधरें । शीतळ फुंकिला आपुल्या करें । मुखशांककलंक यादवेंद्रें । पीतांबरें पूसिला ॥१२॥ मग नेत्र उघडोनि रुक्मिणी । दृढ लागली हरीच्या चरणीं । म्हणे त्रिभुवननायका चक्रपाणी । तुझा महिमा न वर्णवे ॥१३॥ अनंतजन्मींचें सुकृत । एकदांचि फळलें अद्भुत । तरीच अर्धांग पावलें सत्य । जगन्निवासा तूमचें ॥१४॥ मग बोले जगज्जीवन । वसुदेव देवकी दोघेजण । त्यांची वाहतों यथार्थ आण । मज तूं पूर्ण आवडसी ॥१५॥ माझे ठायीं तुझें अत्यंत मन । बाळपणीं तुवां सुदेव पाठवून । पद्मनेत्रे तुझ्या पत्रेंकरून । कौंडिण्यपुरा मी आलों ॥ १६ ॥ ऐसें नानापरी बोलोन । केलें रुक्मिणीचें समाधान । लीलावतारी श्रीकृष्ण । ब्रह्मानंद अवतरला ॥१७॥ पूर्ण एकांत देखोन । रुक्मिणी हांसोन बोले वचन । म्हणे मज नाहीं पुत्रसंतान । शून्य सदन दिसतसें ॥१८॥ ज्यांचे उदरीं नाहीं पुत्र । व्यर्थ गेला त्यांचा संसार । अंतीं प्राप्ति नाहीं परत्र[6] । ऐसें शास्त्र बोलतसे ॥१९॥ परमचतुर सुंदर । मदनाऐसा व्हावा पुत्र । जो प्रचंड प्रतापशूर । ज्यासी जगत्रय धन्य म्हणे ॥१२०॥ जैसी वेदआज्ञा प्रमाण । तैसें वंदी मातृपितृवचन । निजांगें सेवा करी अनुदिन । तो पुत्र धन्य संसारीं ॥२१॥ अपूर्व जें कां वस्त । आणून मातापितयांसी अर्पि-

१. क्रीडा (थट्टा). २ दैत्यांच्या. ३ पृथ्वी. ४ पंखा. ५ शब्द. ६ परलोकीं.

जेत । जोडली जोड न वेंची सत्य । तो पुत्र धन्य संसारीं ॥२२॥ माझीं मातापिता वृद्ध केवळ । वांचोत ऐसीं बहुत काळ । मानी जैसीं उमाजाश्वनीळ । तो पुत्र धन्य संसारीं ॥२३॥ माता पिता सद्गुरु देव । येथें समान ज्याचा भाव । नित्य नूतन आवडी स्वयमेव । तो पुत्र धन्य संसारीं ॥२४॥ शुक्तीच्या पोटीं मुक्ताफळ । कीं रंभागर्भीं कर्पूर निर्मळ । कीं वैरागरहिरा तेजाळ । तो पुत्र धन्य संसारीं ॥२५॥ धन्य त्या पुत्राची जननी । जिची कीर्ति मिरवे त्रिभुवनीं । तेच सर्व ऐश्वर्याची खाणी । पुत्र ऐसा प्रसवे जे ॥ २६॥ इतरा सूकरी खरी शुनी देखा । अपवित्र पुत्र त्या निपुत्रिका । पुढें भोगिती त्या अनेक नरकां । नाहीं सुटका तयासी ॥२७॥ जो मातापितयांसी घाली बाहेरी । श्वशुरवर्गासी सांठवी घरीं । जो स्त्रीलंपट दुराचारी । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥२८॥ व्यर्थ काय करावे बहु सुत । जैसे एकदांचि पडिले जंत । जे परम अविचारी उन्मत्त । त्यांच्या भारें दुःखी धरा ॥२९॥ दाराकुमारां सर्व देत । मातापितयांसी दरिद्र भोगवीत । कुशब्दवाणी हृदय भेदित । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥१३०॥ आपलीच वस्तु पिता मागे । त्यावरी डोळे फिरवी रागें । म्हणे मी तुमचें काय ऋण लागें । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३१॥ पिता सांगे हितावबोध । म्हणे हा सन्निपातला वृद्ध । हृदय उले ऐसा बोले शब्द । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३२॥ म्हणे पिता माझा मूर्ख । मी त्याहून चतुर अधिक । मातेसी म्हणे करंटी देख । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३३॥ माता पिता दोघेजण । मेलीं करितां अन्न अन्न । मग करूं धावे गयावर्जन । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३४॥ असतां न बोले धड वचन । करविलें नाहीं उदकपान । मग लोकांस दावी करून तर्पण । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३५॥ पूर्वी केला अपमान । मग श्राद्धीं करीत शत भोजन । लटकेंचि लोकां दावी रडून । त्याच्या भारें दुःखी धरा ॥३६॥ म्हणोनि सर्व गुणीं संपन्न । पुत्र व्हावा जैसा मदन । ऐकतां ऐसें भगवान । तपालागीं चालिला ॥३७॥ बळिभद्र उग्रसेन । दोघांस म्हणे नगरी करा जतन । मग हिमाचळीं जाऊन । मांडिलें अनुष्ठान पुत्रइच्छें ॥३८॥ एक संवत्सरपर्यंत । निराहार तप करित । आराधिला उमाकांत । पंचवदन विरूपाक्ष जो ॥३९॥ तपांतीं येऊन कर्पूरगौर । भेटी दिल्ही पुरस्कार । म्हणे

१ शिवपार्वतीसारखीं. २ शिंपीच्या. ३ मोतीं. ४ केळीच्या गर्भांत. ५ डुकरी. ६ गाढवी. ७ कुत्री. ८ पृथ्वी. ९ स्त्रीपुत्रांस. १० फाटे. ११ गयेस जाऊन करावयाचें पिंडप्रदान व तीर्थश्राद्ध. १२ प्रशंसा केली.

श्रीरंगा माग वर । इच्छित मनीं असेल तो ॥ १४० ॥ सुकुमार तूं रुक्मिणीवर । श्रम जाहला बहु थोर । एवढा किंनिमित्त निर्धार । तप कासया मांडिलें ॥ ४१ ॥ तूं वैकुंठनाथ जगदुद्धार । तुज मी हृदयीं ध्यातों निरंतर । कासया तप मांडिलें दुर्धर । द्वारकाधीशा यदुपति ॥ ४२ ॥ हरि म्हणे पंचवदना । विरूपाक्षा त्रिपुरच्छेदना[1] । उमावल्लभा नागभूषणा । वरदान देईं मज आतां ॥ ४३ केवळ जैसा मकरध्वज । ऐसा पुत्र देईं सतेज । ऐकोन म्हणे कैलासराज । उदरा येईल मदनाचि ॥ ४४ ॥ पूर्वी म्यां तो दग्ध केला । तो अनंग होऊन राहिला । तो तुझिया उदरीं घननीळा । पुत्र होईल प्रद्युम्न ॥ ४५ ॥ शिवें शापावया काय कारण । ते कथा ऐका भक्तजन । पूर्वीं दक्षाच्या यागीं जाण । देह समर्पिला पार्वतीनें ॥ ४६ ॥ मग तो दक्ष शिवें मारिला । त्यावरी निःसंग शिव एकला । बहुतकाळ तप आचरला । हिमाचळीं जाऊनियां ॥ ४७ ॥ पार्वती हिमाचळाचे पोटीं । पुन्हां अवतरली ते गोरटी । तिनें आराधिला धूर्जटी । वर व्हावा म्हणोनिया ॥ ४८ ॥ नारद म्हणे हिमाद्रीप्रती । हे शिवप्रिया जाण पार्वती । हे त्यासीच देईं मागुति । निश्चयेसीं नगोत्तमा[3] ॥ ४९ ॥ तें हिमाद्रीस मानलें वचन । मग येऊन सरोजासन[4] । शिवगौरींचें लाविलें लग्न । सर्व देव मिळोनिया ॥ १५० ॥ तंव पुढें जाहला तारकासुर । जो त्रैलोक्यासी अनिवार । सकळ देव करिती विचार । केविं संहार होय याचा ॥ ५१ ॥ मग बृहस्पति बोलत । शिवास होईल जेव्हां सुत । त्याच्या हातें पावेल मृत्य । तारकासुर निर्धारें ॥ ५२ ॥ तरी शिव असे व्रतस्थ । कामत्यागें तप करित । त्यास काम उद्भवेल सत्य । तरीच सुत होय पैं ॥ ५३ ॥ मग देवीं पाठविला मदन । वेगीं भुलवी पंचवदन । यावरी तो हिमाचळीं येऊन । पार्वतीजवळी राहिला ॥ ५४ ॥ जेथें शिव करी अनुष्ठान । वसंतें श्रृंगारिलें तें वन । पार्वती कामासहित येऊन । शिवाजवळी उभी ठाके ॥ ५५ ॥ मदन शिवाच्या हृदयीं भरला । तेणें ध्यानासी विक्षेप[5] केला । क्रोधें तृतीय नेत्र उघडिला । प्रळय वाटला सकळांसी ॥ ५६ ॥ आंतून निघाला प्रळयाग्न । जाळून भस्म केला मदन । मग शिव पाहे विचारून । पंचबाण[6] व्यर्थ जाळिला ॥ ५७ ॥ हा कार्यास देवीं पाठविला । म्यां व्यर्थ जाळून भस्म केला । तों मदनस्त्री ते वेळां । रति आली धांवूनि

१ त्रिपुरासुराचा नाश करणाऱ्या (शंकरा). २ मदन. ३ पर्वतश्रेष्ठा. ४ ब्रह्मदेव. ५ विघ्न. ६ मदन.

॥५८॥ शिवापुढें रति सुंदरी । करुणस्वरें शोक करी । शिव म्हणे कृष्णाच्या उदरीं । पति तुझा जन्मेल ॥५९॥ मग ते रति अरण्यांत । पतिलागीं शोक करित । मृगयेसी आला शंबर दैत्य । रति तेथें देखिली ॥ १६०॥ म्हणे कोणाची तूं सुंदरी । एकली हिंडसी वनांतरीं । तूं माझी कन्या निर्धारीं । चाल माझिया मंदिरा ॥६१॥ असो शंबराचिया घरीं । रति नित्य स्वयंपाक करी । शंबर तिचा विश्वास धरी । आपुली कन्या म्हणोनिया ॥६२॥ इकडे हरि द्वारकेस आला । पुढें रुक्मिणीसी गर्भ राहिला । तों सत्यभामेसी धाक उपजला । पुत्र होईल म्हणोनिया ॥६३॥ मी बोललें वेणीचा पण । तो आतां आम्हांवरी येईल परतोन । जैसा आपुल्या सदनीं अग्न । आपणचि लावी मूर्खपणें ॥६४॥ तंव नव मास भरतां पूर्ण । प्रसूत जाहली रुक्मिणी जाण । पोटास आला पंचबाण । स्वरूपलावण्या कोण वर्णी ॥६५॥ प्रद्युम्न उपजला जेव्हां । एकचि वाद्यघोष लागला तेव्हां । भांडार फोडूनि याचकां सर्वां । द्रव्य अपार वाटिलें ॥६६॥ द्वारीं मंडप उभविले । श्रीकृष्णें पुत्रमुख पाहिलें । तें मदनस्वरूप देखिलें । उपमा न चले दुसरी ॥६७॥ शिववरेंकरून । पोटास आला पंचबाण । शिवें अनंग[1] केला जाळून । तो हा प्रद्युम्न मूर्तिमंत ॥६८॥ असो पांचवे दिवशीं श्रीकृष्ण । देवीचा नवस करावया पूर्ण । शक्तिवनासी[2] जगज्जीवन । यादवांसहित गेला हो ॥६९॥ नारद सत्यभामेच्या सदना आला । तिनें सर्व समाचार श्रुत केला । म्हणे रुक्मिणीस पुत्र जाहला । कैसें करावें सांग पां ॥ १७० ॥ म्हणे म्यां वेणीचा केला पण । मग हांसे कमलोद्भवनंदन[3] । ज्यासी भूतभविष्यवर्तमान । सर्व ज्ञान ठाउकें ॥७१॥ सत्यभामेस म्हणे मुनीश्वर । मदनशत्रु असे शंबर । त्यास हें वर्तमान समग्र । श्रुत करूं जाऊनियां ॥ ७२ ॥ मग शंबराचिये मंदिरासी । नारद पावला वेगेंसीं । म्हणे तुझा मृत्यु द्वारकेसी । जन्मला असे जाण पां ॥ ७३ ॥ विषवल्लीचा मोड[4] लहान । आहे तों टाकावा खुडोन । लहान म्हणों नये कृशानें[5] । आधीं विझवून टाकावा ॥ ७४ ॥ परम कपटी शंबर । द्वारावतिये आला सत्वर । रुक्मिणीच्या मंदिरांत तस्कर[6] । गुप्तरूपें प्रवेशला ॥ ७५ ॥ सूत्रधारी यादवेंद्र । करावया दैत्यांचा संहार । तेणें हें रचिलें मायाचरित्र । म्हणोनि शंबर प्रवेशला ॥७६॥ असो शंबर उचलोनि बाळ ।

१ ज्यास शरीर नाहीं असा, देहहीन. २ देवीच्या अरण्यांत. ३ नारद. ४ अंकुर. ५ अग्नि. ६ चोर.

घेऊन गेला तात्काळ । परम सुंदर वेल्हाळ । जो भीमकीउदरीं जन्मला ॥ ७७ ॥ दैत्य समुद्रतीरा आला सत्वर । चरणीं धरिला पंचशर । शंबर परम दुराचार । भवंडोनि सागरीं टाकिला ॥ ७८ ॥ तें रुक्मिणीचें गर्भरत्न । मत्स्यें गिळिलें नलगतां क्षण । द्वारकेसी काय जाहलें वर्तमान । भीमकी जागी जाहली ॥ ७९ ॥ पुढें न दिसेच कुमर । जाहला एकचि हाहाकार । भीमकी शोक करी अपार । द्वारकानगर गजबजिलें ॥ १८० ॥ तों शक्ति पूजोनि सत्वर । द्वारकेसी आला यदुकुलदिनकर[2] । कुमर नेला तें कारण समग्र । अंतरीं कळलें तेधवां ॥ ८१ ॥ देवाधिदेव यादवराय । सकळ जाणत्यांचा गुरु होय । परी लीलावेष अभिप्राय । ठायीं ठायीं संपादी ॥ ८२ ॥ असो रुक्मिणीचिया मंदिराप्रती । येता जाहला वैकुंठपती । तंव ते शोक करिती लोकरिती । सकळ स्थिति जाणोनियां ॥ ८३ ॥ बहुत तपें व्रताचरण । करितां देखिलें पुत्रनिधान । पूर्वकर्माचें फळ पूर्ण । प्राप्त जाहलें हें दिसे ॥ ८४ ॥ अहा हारपलें दिव्य रत्न । माझें चोरून नेलें निधान । वंशवल्लीचें रोप उघडोन । कोणीं नेलें कळेना ॥ ८५ ॥ यदुकुळीं दिव्य दीप लाविला । सवेंचि कोण्या दुष्टें विझविला । पयोधरीं पान्हा फुटला । पाजूं कोणा ये वेळे ॥ ८६ ॥ श्रीरंग म्हणे रुक्मिणी । तूं शोक सांडी ये क्षणीं । पुन्हा पुत्र देखसी नयनीं । द्वादश वर्षांनंतरें ॥ ८७ ॥ असो इकडे सागरीं पंचशर । टाकोनि गेला शंबर । मत्स्यें गिळिला कृष्णकुमर । तेथें श्रीधर रक्षी तया ॥ ८८ ॥ जो अनंत ब्रह्मांडें रक्षिता । त्यास पुत्र रक्षावया काय अशक्यता । जो मायाचक्रचाळिता । मायेपरता विश्वंभर ॥ ८९ ॥ शुक्रशोणितांचे[3] पुतळे । जननीजठरीं[4] कोणें रक्षिले । नेत्रकर्णादि अवयव कोरिले । ठायींचे ठायीं कोणें हो ॥ १९० ॥ अठराग्नि अन्न भस्म करी वेगें । परी त्या गर्भास धक्का न लागे । तेथें उदरनिर्वाह श्रीरंगें । केला कैसा नेणें कोणी ॥ ९१ ॥ उपजलियावरी बाहेरी । जननीच्या वक्षस्थळाभीतरीं । दुग्धरस निर्माण करी श्रीहरी । कोणेपरी कळेना ॥ ९२ ॥ नवछिद्रें[5]वपु भग्न । माजी वायुरूपें बसे प्राण । तो कदा न निघे मर्यादेविण । ऐसें करणें हरीचें ॥ ९३ ॥ शरीरीं कैसा घातला प्राण ।

---

१ देवी. २ यदुकुलांतील केवळ सूर्यच (श्रीकृष्ण). ३ रेताचे व रक्ताचे. ४ आईच्या पोटांत. ५ शरिराचीं नऊ दारें.

जाता कदा नव्हे दृश्यमान । सकळ करणांचा[1] चालक पूर्ण । याविण कोण दूसरा ॥ ९४ ॥ ऐसा जो सर्वनियंता[2] । तेणें मत्स्योदरीं राक्षिलें मन्मथा[3] । मत्स्यघ्नें तो अवचिता । जाळें घालोनि धरियेला ॥ ९५॥ परम तेजस्वी दिसे मीन । अंतरीं वसे मीनकेतन । मनीं भावी मत्स्यघ्न। हा रायास नेऊन मत्स्य द्यावा ॥ ९६ ॥ मग तात्काळ तो मत्स्य नेऊनी । शंबरासी दिधला ते क्षणीं । दैत्य आश्चर्य करी मनीं । मीन देखोनि तेधवां ॥९७॥ मग रतीजवळी ते वेळे । मत्स्य पाठविला पाकशाळे । मत्स्यकलेवर तिनें चिरिलें । आंतून निघाले दिव्य बाळ ।।९८॥ जैसा बाळसूर्य प्रकट-ला । तैसा स्वकांत रतीनें देखिला । हर्षें निर्भर झाली बाळा । म्हणे कैसें करूं आतां ॥९९॥ म्हणे शंबरास कळतां मात । तो मनीं मानील विपरीत । तंव नारदमुनि अकस्मात । गुप्तपणें प्रवेशला ॥२००॥ रतीस म्हणे सावधान । तुझा भ्रतार हा ओळखे मदन । यास करी तूं बहुत जतन । कृष्णनंदन हा असे ॥१॥ नारदें रतीस दिधला मंत्र । म्हणे हा तुजचि दिसेल किशोर । वरकडांस नव्हे गोचर । ऐसा वर दिधला ॥२॥ कामधेनु नित्य येऊन । यास करवील स्तनपान । ऐसें सांगोन चतुर्मुखनंदन । स्वर्गपंथें पैं गेला ॥३॥ मग तो आपुला भ्रतार निश्चितीं । पाळणां घालोन हालवी रती । जैसा शुक्लपक्षीं रोहिणीपती । वाढे तैसा त्वरेनें ॥४॥ द्वादश वर्षेंपर्यंत । रतीनें वाढविला मन्मथ । नारद क्षणक्षणां येत । सांभाळित कृष्णसुता ॥५॥ नारदें सुदिन पाहोन । तत्काळ लाविलें गांधर्वलग्न । आपुल्या हातें शेंस भरून । रतिमदनां ऐक्य केलें ॥६॥ ऐसा कांहीं काळ लोटला । रतीस तत्काळ गर्भ राहिला । तो शब्द बाहेर प्रकटला । कर्णीं आला दैत्याच्या ॥७॥ रतीनें गुप्त पुरुष आणूनी । भोगिता जाहली गर्भिणी । शंबराच्या मनीं क्रोधाग्नी । परम पेटला तेधवां ॥ ८ ॥ मंत्रास्त्र धनुष्य बाण । नारदें मदनासी दिधलें आणून । शंबरें दळभारेंसीं सिद्ध होऊन । रतिमंदिर वेढिलें ॥ ९ ॥ रति जाहली भयभीत । म्हणे स्वामी आतां कैसा वृत्तांत । तुम्ही एकले दैत्य अद्भुत । थोर अनर्थ ओढवला ॥ २१० ॥ तंव यदुकुल-वर्धन कुमार । प्रचंडप्रतापी रणधीर । म्हणे चिंता अणुमात्र । शुभवदने करूं नको ॥ ११ ॥ पर्वताच्या दरी-

१ इंद्रियांचा. २ सर्वांचा चालक. ३ प्रद्युम्नास. ४ कोळयानें. ५ विचार करी. ६ नारद. ७ मळवट.

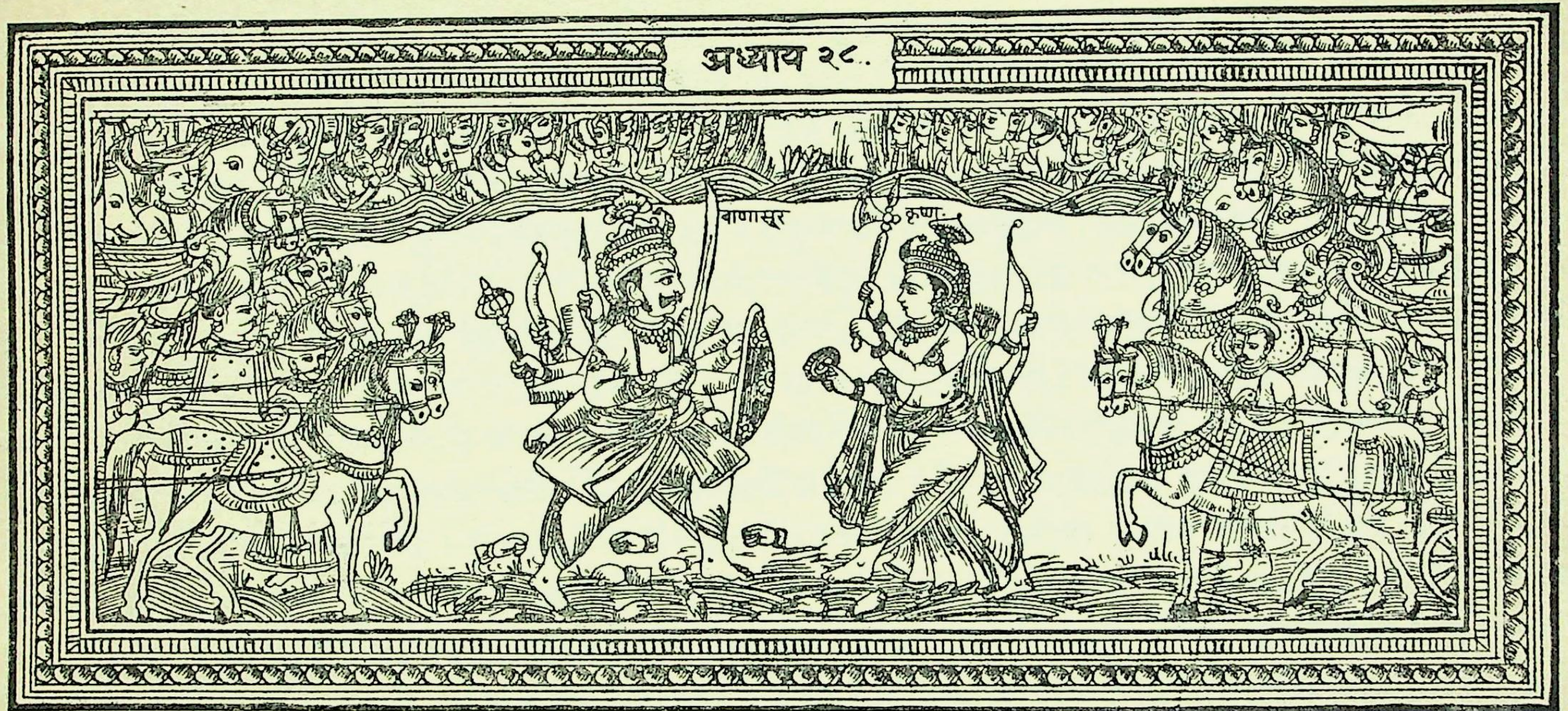
मधून । जैसा अकस्मात निघे पंचानन । द्वाराची अर्गळा हातीं कवळून । हांक देत प्रकटला ॥१२॥ काळेंच काय फोडिली हांक । ऐकतां दचकलें दैत्यकटक । शुष्क वनांत पावक । भीष्मकातनुज प्रकटला ॥१३॥ पवनगती फिरे पंचशर । अर्गळाघातें करी वीरांचा चूर । जैसे बहुत अजांचे भार । एकला व्याघ्र विभांडी ॥ १४ ॥ शंबर म्हणे रे तस्करा । कां हिंडतोसी सैरावैरा । ऐसें ऐकतांचि सत्वरा । धनुष्य साजिलें पंचबाणें ॥ १५ ॥ वर्म लक्षूनिया शंबर। सोडी शरापाठीं शर । परी नाटोपे पंचशर । पंचवक्त्रशत्रु तो ॥ १६ ॥ केलें बहुत शस्त्रांचें प्रेरण । तृणाऐसें भस्म करी मदन । युद्ध केलें सप्त दिन । सेना संपूर्ण आटिली ॥१७॥ आधींच कृष्णाचें वीर्य विशेष । त्याहीवरी नारदाचा उपदेश । दैत्यप्राण घ्यावया निःशेष । दिव्य बाण घेतला ॥१८॥ धनुष्य ओढून आकर्ण । पंचशरें सोडिला बाण । शंबराचें शिर छेदून । आकाशपंथें उडविलें ॥१९॥ जाहला एकचि जयजयकार । वृंदारक वर्षती पुष्पसंभार । जयवंत जाहला कृष्णकुमर । वाद्यगजर लागले ॥२२०॥ संगें घेऊन दळभार । दिव्य रथीं आरूढे कृष्णकुमर । रतीस रथीं बैसोवोनि सत्वर । द्वारावतिये चालिला ॥२१॥ द्वारकेजवळी आला मदन । वाद्यगजरें गाजे गगन । पुढें पाठविले बंदिजन । श्रीकृष्णासी सांगावया ॥२२॥ श्रीकृष्णासी सांगती हेर । विजयी होऊनि तुमचा कुमर । भेटावया आला सत्वर । रतीसहित श्रीकृष्णा ॥ २३ ॥ उग्रसेन उद्धव अक्रूर । भोगींद्र आणि यादवेंद्र । सहित प्रजा दळभार । आले बाहेर भेटावया ॥२४॥ जैसा कृष्ण तैसा प्रद्युम्न । किरीटकुंडलें घनश्यामवर्ण । चतुर्भुज पीतवसन । दुसरा श्रीकृष्ण लोक म्हणती ॥२५॥ प्रद्युम्नें साष्टांग नमस्कार घातला । सप्रेम श्रीकृष्णासी भेटला । उग्रसेनवसुदेवें आलिंगिला । बळिभद्रादि सर्व यादवीं ॥२६॥ नारदें तत्काळ येऊन । सांगितलें सर्व वर्तमान । मग रतीस हातीं धरून । भीमकीसदना चालिला ॥२७॥ रुक्मिणीच्या घरीं गोपिका । मिळाल्या सकळ कृष्णनायिका । तो रतिसहित मदन देखा। समीप देखिला समस्तीं ॥२८॥ गोपींस कैसें भासत । कीं नूतन स्त्री घेऊन कृष्णनाथ । आला भाविती समस्त ।

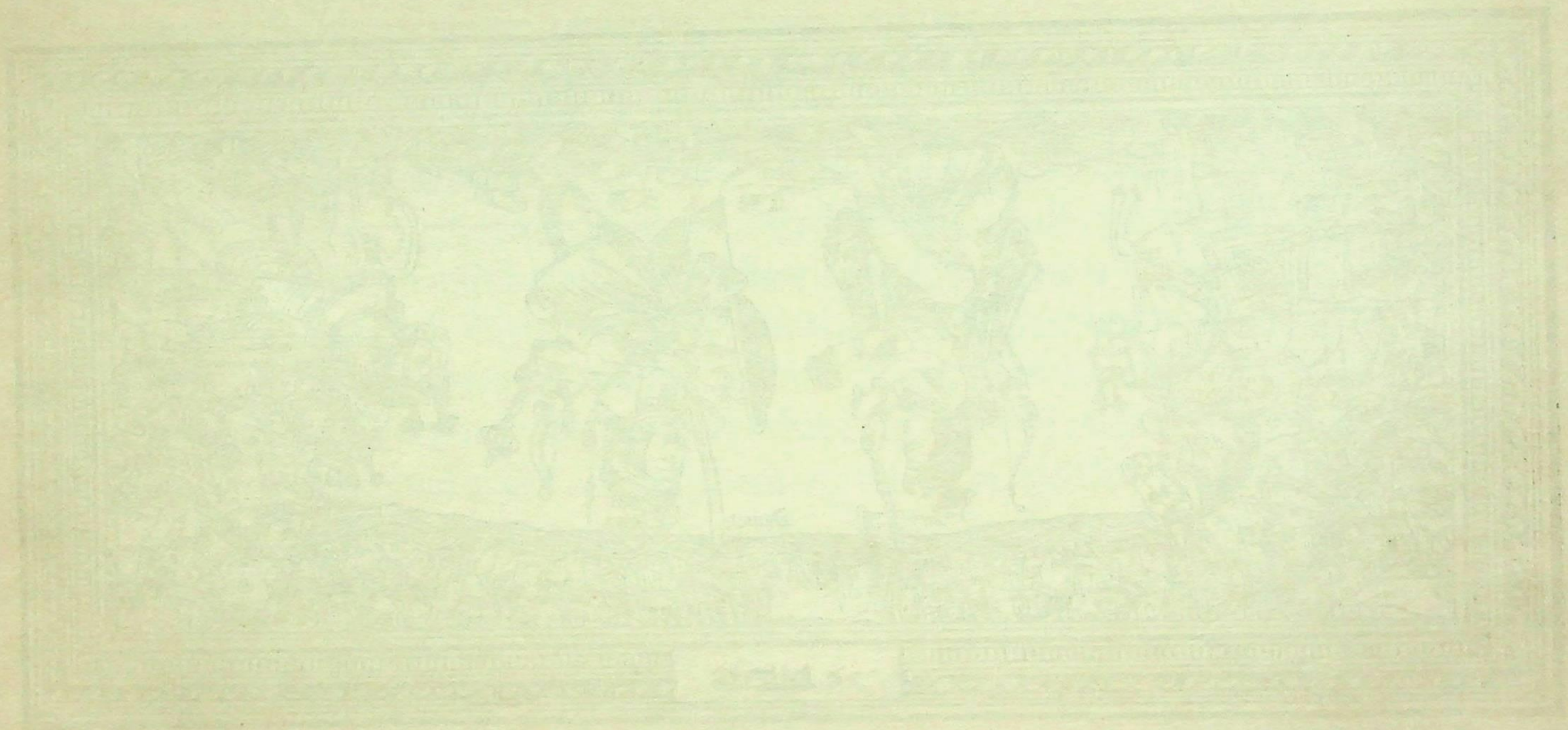
---

१ शंबरासुराची सेना. २ अग्नि. ३ रुक्मिणीपुत्र प्रद्युम्न. ४ प्रद्युम्न. ५ मारितो. ६ प्रद्युम्नानें. ७ पंचवक्त्र म्हणजे शंकर आहे शत्रु ज्याचा असा मदन. ८ देव.

रुक्मिणीसी वाटे तैसेंचि ॥२९॥ भीमकी सरसावी अंचळ । तों मदनें धरिलें चरणकमळ । श्रीकृष्णही आला तत्काळ । घननीळ मग बोले ॥२३०॥ पुत्रास भेटे रुक्मिणी । अश्रु लोटले तिचे नयनीं । पान्हा फुटला निजस्तनीं । हृदयीं धरिलें मदनातें ॥३१॥ सासूसासरियां ते वेळे । समस्तांस रतीनें नमस्कारिलें । मग दिव्य मंडप उभे केले । भीमकीचे द्वारीं तेधवां ॥३२॥ भांडार फोडिलें बहुत । याचक सुखी केले समस्त । तों नवमास भरतां प्रसूत । रति जाहली संभ्रमें ॥३३॥ बाळ जाहला सुकुमार । अनिरुद्ध नाम ठेवी यदुवीर । तोही घनश्याम सुंदर । मदनावतार दूसरा ॥३४॥ श्रीकृष्ण मदन अनिरुद्ध । तिघांचें एकचि रूप प्रसिद्ध । ऐसा द्वारकेमाजी ब्रह्मानंद । आनंदकंद नांदतसे ॥३५॥ सोळा सहस्त्र कृष्णनायिका । तितुक्यासही पुत्र जाहले देखा । दहा पुत्र एक कन्यका । समसमान सर्वांतें ॥३६॥ एक लक्ष साठ सहस्त्र । श्रीकृष्णास जाहले पुत्र । द्वारकेसी सोहळा निरंतर । पुत्रोत्साह होतसे ॥३७॥ तितुक्या पुत्रांचीं मौंजीबंधनें । करूनियां नारायणें । देशोदेशींचे नृप कन्यारत्नें । आणोनि देती तयांसी ॥ ३८ ॥ सोळा सहस्त्र कुमारी । तितुक्यांस वर पाहोन देत मुरारी । नित्य सोहळा घरोघरीं । नानाप्रकारें होतसे ॥३९॥ कुटुंबवत्सल जगज्जीवन । नित्य नित्य सोहळा नूतन । इंद्रादि देव संपूर्ण । त्रिकाळ येती दर्शना ॥२४०॥ पूर्णावतार श्रीरंग । जो क्षीराब्धिजाहृदयपद्मभृंग[2] । पूर्ण ब्रह्मानंद निःसंग । द्वारवतिये पातला ॥४१॥ हरिविजयग्रंथ हाचि कस्तूरी । सुवासें निजभक्तांस तृप्त करी । परम सभाग्य ते वंदिती शिरीं । अहोरात्र न विसंबिती ॥ ४२ ॥ निंदक सदा वटवटती पामर । जे परम अपवित्र दर्दुर[3] । परदोषकर्दमीं लोळणार । कस्तूरी साचार नावडे त्यां ॥४३॥ या मृगमदाचे भोक्ते भाग्यवंत । ज्या घरीं दैवीं संपत्ति विराजित । त्यांस हरिविजयग्रंथ आवडत । कायावाचामनेंसीं ॥ ४४ ॥ ब्रह्मानंदा भक्तवत्सला । मन्मथजनका तमाळनीळा । श्रीधरवरदा अतिनिर्मळा । अभंग अढळा जगद्गुरु ॥ ४५ ॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । प्रेमळ पंडित परिसोत । सप्तविंशतितमोऽध्याय गोड हा ॥ २४६ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

१ ज्यामध्यें पाणी आहे अशा मेघाप्रमाणें निळा वर्ण आहे ज्याचा असा. २ लक्ष्मीचे हृदयरूपी कमलावरील भ्रमर (नारायण). ३ बेडूक.

अध्याय २८.
बाणासुर
कृष्ण

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय श्रीरंग उदारा । पीतवसना कौस्तुभधरा । अंबुदवर्णा कोमलशरीरा । गदाधरा सुपर्णवहना ॥ १ ॥ मन्मथजनका मधुसूदना । मुरसंहारा मनमोहना । अनंगदहनानंदसदना । अरविंदनयना आदिपुरुषा ॥ २ ॥ कलियुगीं श्रेष्ठ साधन सुगम । श्रीहरि तुझें एक नाम । योग याग तप धर्म । सिद्धि नव्हे साधितां ॥ ३ ॥ कृतयुगीं ध्यानें प्राप्ती । त्रेतायुगीं महामख करिती । द्वापारीं राजोपचारें पूजा करिती । तुज समर्पिती श्रीवल्लभा ॥ ४ ॥ कलियुगीं नामसंकीर्तन । हरि तुज आवडे मनीहून । तुझ्या नामीं विश्वास ठेवून । भक्तजन वर्तती ॥ ५ ॥ क्रतु करावे विधियुक्त पूर्ण । तेथें उभें ठाकें नसतें विघ्न । द्रव्याविरहित भक्तजन । तुझें नामधन रक्षिती ॥ ६ ॥ करावें जरी तप अनुष्ठान । तरी कलियुगीं अन्नगत प्राण । यालागीं भक्त निर्वाण । नामीं विश्वास ठेविती ॥ ७ ॥ करावें तीर्थाटन बहुत । शरीर अशक्त न चले पंथ । यालागीं भगवद्भक्त । नामअर्थ विचारिती ॥ ८ ॥ करावें जरी वेदशास्त्रपठण । तो आधिव्याधि पीडिती दारुण । यालागीं सद्भक्त यामिनीदिन । नामस्मरण करिताती ॥ ९ ॥ म्हणोनि सर्वांत तुझें नाम सार । हा विद्वज्जनीं केला निर्धार । तुझ्या नामीं जे विन्मुख नर । तेच पामर आत्मघाती ॥ १० ॥ सत्ताविसावा अध्याय संपतां तेथें । शंबर दैत्य वधून मन्मथें । रतिसहित आला द्वारकेतें । मग अनिरुद्ध जन्मला ॥ ११ ॥ तो श्रीकृष्णाचा पौत्र । जैसा शुक्लपक्षीं वाढे चंद्र । तैसा दिवसेंदिवस झाला थोर । उदार धीर शूर पैं ॥ १२ ॥ यावरी शोणितपुरनगरीं । बाणासुर प्रतापें राज्य करी । तो शिववरें उर्वीवरी । कोणा समरीं नाटोपे ॥ १३ ॥ पूर्वीं हिरण्यकश्यप दितिनंदन । त्याच्या उदरीं प्रल्हादरत्न । त्याचा पुत्र विरोचन । बळी त्यापासून जाहला ॥ १४ ॥ बळीचा पुत्र बाणासुर । जो दैत्यांमाजीं म्हणवी इंद्र । शिवप्रसादें भुजा सहस्र । पावला तो बलाढ्य पैं ॥ १५ ॥ नित्य सहस्र कमळें आणूनि । शिवार्चन करी प्रीतीकरूनि । प्रतिदिनीं विमानारूढ होवोनि । शिवदर्शना जाय तो ॥ १६ ॥ शिवें आपुला वरदपुत्र । म्हणविला तो सहस्रकर । जैसा पूर्वीं सहस्रार्जुन वीर । किंवा दिनकर दूसरा ॥ १७ ॥ जैसा पूर्वीं प्रतापी रावण । तैसाच द्वापारीं बलोन्मत्त बाण । त्याच्या पोटीं उखा निधान । दिव्य कन्या जाहली ॥ १८ ॥ परम सुंदर चातुर्यखाणी । पद्मनेत्री सुवर्णवर्णी ।

---

१ अंबुद म्हणजे मेघ त्याप्रमाणें आहे वर्ण ज्याचा अशा श्रीकृष्णा. २ गरुडावर बसणाऱ्या. ३ पावत नाहीं. ४ यज्ञ. ५ रात्रंदिवस. ६ नातु. ७ बाणासुर.

चित्ररेखा तिची सांगातिणी । प्राणाहूनि आवडे ॥ १९ ॥ चित्ररेखेसमवेत देखा । नित्य विमानीं बैसोन उखा । पूजावयालागीं अंबिका । शिवलोकाप्रति जाय । ॥ २० ॥ षोडशोपचारें पूजन । उखा करी स्वकरेंकरून । करी जगदंबेचें स्तवन । । मागुती येत स्वनगरा ॥ २१ ॥ ऐसें असतां एके दिनीं । सारिपाट खेळतां शिवमृडानी । तों उखा आली तेच क्षणीं । कर जोडूनि उभी पुढें ॥ २२ ॥ मनामाजी उखा भावित । भ्रताराविण जिणें व्यर्थ । सारिपाट भ्रतारासमवेत । खेळेन मी कधीं ऐसी ॥ २३ ॥ म्हणोनि श्वासोच्छ्वास टाकित । भवानीस कळला वृत्तांत । म्हणे उखे तुज वर होईल प्राप्त । केवळ मन्मथ दूसरा ॥ २४ ॥ वैशाख शुद्ध द्वादशीस । जो स्वप्नीं देखसी दिव्य पुरुष । तो तुझा वर विशेष । प्रतापी पूर्ण ओळखे ॥ २५ ॥ ऐसा वर हिमनगनंदिनी । देती झाली उखेलागोनी । येरी मस्तक ठेवी चरणीं । आनंद मनीं न समाये ॥ २६ ॥ मग तें बाणाचें हृदयरत्न । अपर्णेची[1] पूजा करून । निघाली विमानीं बैसोन । आज्ञा घेऊन दुर्गेची ॥ २७ ॥ उखा पावली स्वमंदिर । तंव कैलासा गेला बाणासुर । प्रीतीनें पूजोन मृडानीवर । स्तवन अपार करितसे ॥ २८ ॥ जय पंचवदना विरूपाक्षा । विश्वंभरा कर्माध्यक्षा । भक्तवल्लभा सर्वसाक्षा । मायाचक्रचाळका ॥ २९ ॥ गंगाधरा हिमनगजामाता । गजास्यजनका विश्वनाथा । विष्णुवल्लभा प्रतापवंता । त्रिपुरांतका त्रिलोचना ॥ ३० ॥ विशाळभाळ कर्पूरगौरा । नीलग्रीवा सुहास्यवक्त्रा । दक्षमखदलना[2] विश्वेश्वरा । गजांतका स्मरारि ॥ ३१ ॥ हे भव भवांतका भवानीवरा । भोगिभूषणा[3] महाभयहारा । हे भर्ग भक्तजनप्रियकरा । अंधकसंहारा वृषभध्वजा ॥ ३२ ॥ ऐसी ऐकोनियां स्तुती । संतोषला कैलासपती । म्हणे बाणा माग निश्चितीं । वर अपेक्षित असेल जो ॥ ३३ ॥ मग वदे बाणासुर । मज भुजांचा वाटतो भार । त्यांचें सार्थक होय समग्र । ऐसा झुंजार देई कां ॥ ३४ ॥ शिव म्हणे रे तामसा । काय वर मागितला ऐसा । कर्मानुसार बुद्धि सहसा । न टळेचि काळत्रयीं ॥ ३५ ॥ तुझ्या ध्वजस्तंभीचा शिखी[4] पाहीं । उन्मळोनि पडेल मही । महाझुंजार ते समयीं । तुजशीं युद्धा भिडेल ॥ ३६ ॥ नगरा परतोन येत बाण । कुंभक प्रधान परम निपुण । त्यासी सांगे वर्तमान । शिवें वर दिधला जो ॥ ३७ ॥ प्रधान म्हणे अहा राया । काय वर मागितला वायां । जैसें

१ पार्वतीची. २ हे दक्षयज्ञाचा नाश करणाऱ्या. ३ भोगी म्हणजे सर्प आहेत भूषणें ज्याचीं अशा, नागभूषणा. ४ मोर.

आपुल्या सदना लवलाह्या । आपणच अन्न लाविला ॥ ३८ ॥ पाषाण थोर बांधोन पायीं । उडी टाकली महाडोहीं । सर्प धरूनि लवलाहीं । दंश आपण करविला ॥ ३९ ॥ जाणत जाणतां विष । बळेंच घेतला कैसा ग्रास । मैंदाचियां[1] गृहीं वास । हे[2]ठेंचि केला जाऊनि ॥ ४० ॥ असो इकडे उखा लावण्यराशी । चिंताक्रांत अहर्निशीं । तंव वैशाखशुद्ध द्वादशी । जवळी आली तेधवां ॥ ४१ ॥ उखेनें श्रृंगारिलें मंदिर । लेइलीं अलंकारवस्त्रें सुंदर । दिव्य मंचकीं ते सुकुमार । पहुडली साक्षेपें ॥ ४२ ॥ तंव स्वप्न देखिलें ते वेळां । एक पुरुष दिव्य आला । जैसा मन्मथाचा पुतळा । संभोग केला उखेशीं ॥ ४३ ॥ उखेसा न वाटे ऐसें । कीं हें स्वप्न देखतसें । गोष्टी करी रतिरसें[3] । बोलतसे ओसणतां ॥ ४४ ॥ म्हणे प्राणेश्वरा गोष्टी ऐका । मज टाकून जाऊं नका । जवळी ऐके चित्ररेखा । जें जें उखा बोलतसे ॥ ४५ ॥ सवेंचि अरुणोदय होत । उखा जाहली जागृत । तंव शेजे नाहीं प्राणनाथ । घाबरी पाहे चहूंकडे ॥ ४६ ॥ म्हणे उभे उभे प्राणनाथा । मज सांडून कोठें जातां । म्हणोनि द्वाराजवळी तत्त्वतां । धांवत आली पहावया ॥ ४७ ॥ तंव कोठेंचि न दिसे कांहीं । म्हणे चित्ररेखे करूं काई । हृदय पिटी ते समयीं । टाकीत मही[4] शरीर पैं ॥ ४८ ॥ चित्ररेखा म्हणे सुंदरी । काय जाहलें सांग झडकरी । म्हणोनि सांवरोनि पुढें धरी । अश्रु पुसले नेत्रींचे ॥ ४९ ॥ उखा म्हणे चारी प्रहर । शेजेवरी होता प्राणेश्वर । रूप आठवतें मनोहर । तोचि सत्वर दावी कां ॥ ५० ॥ शोधितां गे चराचर । ऐसा पुरुष नाहीं सुंदर । परम चतुर सुकुमार । जैसा रतिवर दूसरा ॥ ५१ ॥ जातात गे माझे प्राण । लौकर दावी त्याचें वदन । ऐसें बोलतां मुर्च्छा येऊन । निचेष्टित पडियेली ॥ ५२ ॥ मग शीतल उपचार ते अवसरीं । करून केली सावध ते सुंदरी । म्हणे मी चित्रें लिहितें भिंतीवरी । त्रिभुवनींचीं प्रत्यक्ष ॥ ५३ ॥ त्यांमाजीं तुझा प्राणेश्वर । ओळखोनि सांगें सत्वर । तोचि आणीन क्षणमात्र । न लागतां तुजजवळी ॥ ५४ ॥ नारदाच्या दयेकरून । मज असे त्रिभुवनींचें ज्ञान । ऐसें उखनें ऐकोन । धरी चरण तियेचे ॥ ५५ ॥ मग चित्रशाळा सुंदर सुरेख । सतेज मुक्तांचा[5] करूनि पंक[6] ।

१ वाटपाड्याच्या. २ हट्टानें; जाणूनबुजून. ३ प्रेमभरामध्यें. ४ पृथ्वीवर. ५ मोत्यांचा. ६ चिखल.

भिंती लिंपोनियां देख । घोटून सुढाळ केलिया ॥ ५६ ॥ सप्त रंगांचीं भरून पात्रें । सिद्ध केलीं क्षणमात्रें । चित्ररेखा लिही चित्रें । अंतर्दृष्टी विलोकूनि ॥५७॥ प्रथम लिहिला गजवदन[१] । ब्रह्मतनया[२] रेखिली पूर्ण । मग नारदाचें स्वरूप लिहून । केलें नमन तयासी ॥५८॥ वैकुंठलोक समस्त । रेखिला चित्रीं रमाकांत[३] । कैलासगिरि अद्भुत । अपर्णेसहित शंकर ॥ ५९ ॥ ब्रह्मलोक लिहिला विचित्र । त्रिदशांसाहित सहस्रनेत्र । गण गंधर्व यक्ष किन्नर । विद्याधर काढिले ॥ ६० ॥ मरुद्गण पितृगण देख । एकादश रुद्र द्वादशार्क । अष्ट वसु पितृलोक देख । अर्यमादिक[४] मुख्य ते ॥६१॥ अष्ट दिक्पाळ लोकसमेवत । ऋषिमंडळी लिहिलीं समस्त । सप्त पाताळें भोगींद्रासहित[५] । रेखूनिया दावितसे ॥६२॥ जितकीं दाविली उखेप्रती । ते म्हणे यांत नाहीं प्राणपती । मग भूमंडळीचे नृपती । चित्रीं रेखित चित्ररेखा ॥६३॥ नव खंडें सप्त द्वीपें । छप्पन्न देशींच्या रायांचीं स्वरूपें । संतमहंतांचीं सद्रूपें । रेखिलीं कविगुरुव्यासादि ॥ ६४ ॥ रचना दाविली समस्त । उखा म्हणे न दिसे येथ । आतां मी प्राण देतें गे सत्य । चित्ररेखे जाण पां ॥ ६५ ॥ म्हणोनि भूमीवरी अंग घाली । चित्ररेखेनें सांवरिली । म्हणे सखे द्वारका एक राहिली । चित्रीं लिहितें हें पहा ॥ ६६ ॥ मग ते द्वारावती रेखित । सप्तदुर्गें गगनचुंबित । भोंवता समुद्र उचंबळत । गोमती वाहत समीप पैं ॥ ६७ ॥ वसुदेव देवकी उग्रसेन उद्धव । अक्रूर रेवतीरमण[६] । छप्पन्न कोटी यादव लिहुन । स्वरूपें संपूर्ण दाविलीं ॥ ६८ ॥ सोळा सहस्र अंतःपुरें । रत्नखचित दिव्य मंदिरें । उखा पाहत आदरें । स्वरूपें सर्व न्याहाळूनि ॥ ६९ ॥ मग रुक्मणीसहित श्रीकृष्ण । चित्रीं लिहिला जगन्मोहन । चतुर्भुज सुहास्य वदन । किरीटकुंडलें मंडित ॥ ७० ॥ चित्ररेखा म्हणे उखे । हा होय काय ओळखें । येरी म्हणे याच्या वंशींचा देखें । होय ऐसें वाटतें ॥ ७१ ॥ मग चित्रीं लिहिला प्रद्युम्न । श्यामसुंदर कृष्णनंदन । हा सासरा होय म्हणोन । उखा लज्जित जाहली ॥ ७२ ॥ मग म्हणे याच्याच उदरीं देखें । अवतरला तो चित्ररेखें । म्हणे सखे हा तरी ओळखे । म्हणोनि अनिरुद्ध काढिला

१ गणपति. २ सरस्वती. ३ विष्णु. ४ पितृगणादि. ५ शेषासहित. ६ बलराम.

॥ ७३ ॥ देखतांचि मदनकुमर । म्हणे हाच प्राणेश्वर । आतां तो भेटवीं सत्वर । न धरवे धीर माझेनि ॥ ७४ ॥ चित्ररेखा म्हणे स्थिर माये । आतां तों आणितें लवलाहें । मग चित्ररेखा द्वारावतीये । निराळमार्गें[१] चालिली ॥ ७५ ॥ अकरा सहस्र योजनें दूर । तेथून असे द्वारकापुर । यामिनी[२] होतां दोन प्रहर । द्वारकेजवळी पातली ॥ ७६ ॥ द्वारका देखोन नयनीं । आश्चर्य करी पूर्ण मनीं । तों अकस्मात नारदमुनी । अंतरिक्षें भेटला ॥ ७७ ॥ दृष्टीं देखिला गुरुनाथ । केला साष्टांग प्रणिपात । सांगितला सर्व वृत्तांत । नारदाप्रति तेधवां ॥ ७८ ॥ म्हणे द्वारकेभोंवतें सुदर्शन भोंवे । डोळ्यांचें पातें जंव लवे । तों एकवीस आवर्तनें[३] स्वभावें । होतीं तेथें स्वामिया ॥ ७९ ॥ तेथें माझा प्रवेश नव्हे सर्वथा । अनिरुद्धही न ये हातां । जाणोनि पुढील भविष्यार्था । विरिंचिपुत्र बोलतसे ॥ ८० ॥ माझें करीं तूं स्मरण । तुज वाट देईल सुदर्शन । मोहनमंत्र तयेलागून । नारद देतां जाहला ॥ ८१ ॥ याच मंत्रेंकरून । अनिरुद्धावरी घालीं मोहन । मंचकासहित उचलोन । वेगीं नेईं शोणितपुरा ॥ ८२ ॥ चित्ररेखा निघाली आज्ञा घेऊनि । तों पुढें भोंवतें सुदर्शन । म्हणे तुज नारदाची आण । मार्ग देईं मजलागीं ॥ ८३ ॥ मग सुदर्शन स्थिर राहत । चित्ररेखा प्रवेशे आंत । अनिरुद्धाच्या सदनांत । अकस्मात उतरली ॥ ८४ ॥ तों दिव्य मंदिरीं मदनकुमर । दिव्य तल्प[४] मणिमय विचित्र । त्यावरी निजला महावीर । निभासुरवदन[५] पैं ॥ ८५ ॥ देखोन चित्ररेखा निवाली । म्हणे धन्य धन्य ते वेल्हाळी । ऐसा दिव्य पुत्र प्रसवली । प्रभा सदनीं न माये ॥ ८६ ॥ मग गुरुमंत्र जपोनि देखा । तत्काल उचलिलें तल्पका । तळहातीं घेऊन चित्ररेखा । अंतरिक्षें जात असे ॥ ८७ ॥ अकरा सहस्र योजनें मार्ग । क्रमून घटकेंत सवेग । तों उखा मंदिरीं सुरंग । श्रृंगारूनि वाट पाहे ॥ ८८ ॥ तों अकस्मात मंचक घेऊनी । सखी आली देखे नयनीं । धांवोनि चित्ररेखेचे चरणीं । मिठी घाली उखा ते ॥ ८९ ॥ म्हणे तुज उतराई । काय होऊं ये समयीं । मग दोघींनीं मंचक लवलाहीं । मंदिरांत पैं नेला ॥ ९० ॥ मग मोहन काढून त्वरित । सावध केला मन्मथसुत । येरू घाबरा चहूंकडे पाहत । तंव बोलत चित्र-

---

१ आकाशमार्गानें. २ रात्र. ३ फेरे. ४ पलंग. ५ सुंदरवदन.

रेखा ॥९१॥ मग सर्व वृत्तांत ते वेळां। मदनपुत्रासी सांगीतला। म्हणे भवानीवर उखेसी जाहला। म्हणोनि आणिलें तुज येथें ॥९२॥ मग उखेनें दिव्य माळा। अनिरुद्धाच्या तत्काळ गळां। घालूनियां परम मंगळा। गांधर्वलग्न लाविलें ॥९३॥ धरूनि उखेचा हात। मंचकीं पहुडे[२] मदनसुत। चारी मासपर्यंत। सुखसोहळा भोगिला ॥९४॥ कोणास न कळे बाहेर। तों उखा जाहली गरोदर। सभेसी बैसला बाणासुर। तंव ध्वनि जाहली अंतरिक्षीं ॥९५॥ म्हणे बाणा आतां सावधान। आलें तुज महाविघ्न। तंव ध्वजस्तंभींचा मयूर उलथोन। भूमीवरी पडिला हो ॥९६॥ तंव रायासी सांगती परिचारिका। गरोदर झाली तुमची उखा। गुप्त एक पुरुष देखा। आणोनि ठेविला दामोदरीं[३] ॥९७॥ ऐकतांचि ऐसें वचन। दैत्येंद्र कोपला जैसा प्रळयाग्न। पुढें उभा कुंभक प्रधान। म्हणे वेढा सदन उखेचें ॥९८॥ कोण असे वरता तस्कर। बांधोन आणा तो सत्वर। धांवले महावीरांचे भार। वेढिलें मंदिर उखेचें ॥९९॥ उखा परम चिंताक्रांत। भयें चळचळां कांपत। कामसुताचे चरण धरित। म्हणे घात थोर म्यां केला ॥१००॥ मी तुमची केवळ वैरिणी। संकटीं घातलें आणोनी। जैसा राजहंस नेऊनी। पंकगर्तेंत बुडविजे ॥१॥ अग्नींत घातलें दिव्य मुक्ताफळ। कूपांतें कोंडिला मृगेंद्र सबळ। सुधारस आणोनि निर्मळ। भस्मगर्तेंत ओतिला ॥२॥ ऐशी मी परम पापिणी। तुमचा घात केला आणूनी। आतां माझा वध आधीं करूनी। मग बाहेर जाईजे ॥३॥ मग बोले मीनकेतनपुत्र। उखे भय न धरी अणुमात्र। आम्ही यादववीर अनिवार। श्रीकृष्णबळें पृथ्वीवरी ॥४॥ जेणें नखाग्रीं धरिला गोवर्धन। द्वादश गांवें गिळिला अग्न। अघ बक केशी विभांडून[६]। मथुरापुर घेतलें ॥५॥ जरासंध सप्तदश वेळ। बांधोनि आणिला जेणें सबळ। रजनीमाजी मथुरा सकळ। द्वारकेसी आणिली ॥६॥ चैद्यमागधांसी त्रासूनी। जेणें आणिली मन्मथजननी। नरकमर्दुनी नितंबिनी। सोळा सहस्र आणिल्या ॥७॥ ऐसा तो यदुकुळार्क। माझिया जनकाचा जनक। त्याच्या कृपेनें सकळिक। दळें आटीन पाहें पां ॥८॥ ऐसें अनिरुद्ध बोलत। तों भोंवता पडिला सैन्याचा आवर्त। एक उखेचें

१ पार्वतीचें वरप्रदान. २ अनिरुद्ध. ३ मंदिरांत. ४ अनिरुद्धाचे. ५ आडांत ६ मारून. ७ सैन्यें. ८ नाश करीन. ९ घेर, गराडा.

कपाट मोडित । आरोळ्या दैत्य फोडिती ॥७॥ उखे उघडीं गे द्वार । आंत घेऊनि बैसलीस चोर । ऐसें ऐकतां रतिपुत्र । प्रतापशूर उठावला ॥११०॥ जवळी शस्त्र नाहीं निश्चितीं । द्वारींची अर्गळा घेतली हातीं । उपरी चढला उखापती । सैन्य क्षितीं विलोकीतसे ॥ ११ ॥ उदयाचळावरी बाळदिनकर । तैसा दिसे मदनकुमर । उडी घातली सत्वर । सैन्यसागरीं तेधवां ॥ १२ ॥ कीं देखोनियां दंदशूक । अकस्मात कोसळे खगपाळक । चपळेऐसा तळपे देख । अर्गळा हातीं घेऊनियां ॥१३॥ अर्गळाघातेंकरून । वीरांचीं मस्तकें करी चूर्ण । अश्वांसहित वीरकंदन । एकसरें मांडिलें ॥१४॥ प्रतापार्क अनंगनंदन । गजकलेवरें केलीं चूर्ण । तीन कोटी वीर झोडून । प्रेतें करून पाडिलीं ॥ १५ ॥ केला बहुतांचा संहार । जाहला एकचि हाहाकार । वीर म्हणती कोपला प्रळयरुद्र । तेणेंचि अवतार धरियेला ॥१६॥ एक म्हणती दिसतो बाळ । परी महायोद्धा प्रळयकाळ । बाणाचें दळ आटिलें सकळ । वीरांस पळ सुटलासे ॥१७॥ ऐसें देखोनि बाणासुर । कोण कोठील न कळे वीर । रथारूढ होऊन असुर । आला समोर वेगेंसी ॥१८॥ बाण म्हणे हा क्षणप्रभेऐसा । तळपतो वीर सांपडे कैसा । मग पंचशत धनुष्यां । गुण चढविले क्षणार्धें ॥ १९ ॥ बाणासुर सहस्रकर । सोडितसे बाणांचा पूर । परी तो कामसुत चपळ थोर । एक शर लागों नेदी ॥१२० ॥ क्षण न लागतां जात बाण । बाणाहून चपळ तो पूर्ण । कोणे दिशेसी उभा पंचबाणनंदन । लक्षा न येचि बाणातें ॥२१॥ मग सर्पास्त्र अनिवार । जपोनि बाण सोडी सत्वर । नागपाशीं मदनकुमार । अकस्मात सांपडला ॥२२॥ तत्काळ केलें दृढ बंधन । भोंवतें मिळालें सकळ सैन्य । जवळी येऊन पाहे बाण । म्हणे पुरुषार्थ पूर्ण केला येणें ॥२३॥ बाण वध करूं पहात । तंव कुंभक प्रधान बोलत । हा जाहला तुमचा जामात । याचा वध न करावा ॥२४॥ मग बंधन करून सुबद्ध । बंदिशाळें रक्षिला अनिरुद्ध । उखा करी परम खेद । म्हणे कां मुकुंद न पावेचि ॥ २५ ॥ अहा द्वारकेसी जाऊन त्वरित । कोण करील हरीसी श्रुत । असो कृष्णनगरीं वृत्तांत । वर्तला तो परिसिजे ॥२६॥ कोणे नेला मदनसुत । रति रुक्मिणी शोक करित । तों नारदमुनि अकस्मात । कृष्णसभेंत पातला ॥२७॥ म्हणे काय पाहतां निवांत । बाणें बंदिशाळेआंत ।

१ दार. २ अडसर. ३ सर्प. ४ गरुड. ५ विजेसारिखा. ६ पावत नाहीं.

बांधोनि घातला मदनसुत । सर्व वृत्तांत सांगितला ॥२८॥ ऐसें ऐकतां ते अवसरीं । यादव उठावले दळभारीं । ठोकिल्या युद्धसंकेतभेरी । वीर अश्वांवरी आरूढले ॥ २९॥ त्वरा त्वरा म्हणती वीर । पालथें घालूं शोणितपुर । उद्धव सात्यकि अक्रूर । कृष्णकुमर सिद्ध जाहले ॥ १३०॥ रेतिवर रेवतीवर । स्यंदनारूढ होती सत्वर । सांब जांबुवंतीचा कुमर । निजभारेंसीं धांवती ॥ ३१॥ उघडलीं सर्वही द्वारें । सैन्यसमुद्र चालिला त्वरें । दाटी झाली एकसरें । पंथ न दिसे चालावया ॥ ३२॥ क्षीरसागरविलासी । मृगेंद्रावरी बैसे वेगेंसीं । तीन प्रहर होतां निशीं । शोणितपुरासी पावले ॥ ३३॥ छप्पन्न कोटी यादववीर । सुबद्ध वेढिलें शोणितपुर । मदनें टाकिलें अग्निअस्त्र । ग्रामावरी सक्रोध ॥ ३४॥ धडधडां जळत नगर । होती उल्हाटयंत्रांचे मार । दुर्गहुडे खचती समग्र । जैसे भूधर कोसळती ॥ ३५॥ नगरीं एकचि आकांत । लोकांसी पळावया नाहीं पंथ । भोंवता सैन्याचा आवर्त । तों आदित्य उगवला ॥ ३६ ॥ बाणें करूनियां स्नान । करीत बैसला शिवार्चन । तों पुढें कुंभक प्रधान । वर्तमान सांगतसे ॥ ३७॥ यादवदळेंसीं यादवेंद्र । वेढोनि जाळिलें शोणितपुर । व्यर्थ धरिला त्याचा कुमर । आतां तरी सोडावा ॥ ३८॥ जैसा प्रळयीं शोभे कृतांत । तैसा बळिसुत जाहला क्रोधयुक्त । दळभारेंसीं प्रतापवंत । बाहेर निघता जाहला ॥ ३९॥ पर्जन्यास्त्र घालोनि । अग्नि विझाविला ते क्षणीं । चतुरंगदळें त्वरें सिद्ध करूनी । नगराबाहेर निघाला ॥१४०॥ उदय पावला सहस्रकर । तैसा रथारूढ झाला बाणासुर । लोटला कल्पांतसमुद्र । तैसीं दळें मिळालीं ॥४१॥ मांडिलें एकच घनचक्र । गजबाजिला खालीं धराधर । अशुद्धनद्यांचे पूर । जाती सिंधुदर्शना ॥ ४२ ॥ घे घे म्हणती वीरांसी वीर । उसणें घाई फेडिती सत्वर । दोन्ही दळें अनिवार । अलोट वीर एकएकां ॥४३॥ ऐसें देखोनि विष्णुसुतनंदन । गेला कैलासा धांवोन । शिवासी म्हणे यादववीरीं तुझा बाण । वेढिला पूर्ण संग्रामीं ॥४४॥ बाण तुझा वरदपुत्र । ये समयीं न घेसी कैवार । तरी तुझें ब्रीद समग्र । अपेशसमुद्रीं बुडालें ॥४५॥ साठ कोटि गणांसमवेत । वेगीं धांवला कैलासनाथ । सवें गजास्य आणि अग्निगर्भस्थ । स्वामिकार्तिक निघाला ॥ ४६॥ शोणित-

१ लढाईच्या इशारतीचे नगारे. २ (प्रद्युम्न) मदन. ३ बलराम. ४ तटावरील किल्ले. ५ पर्वत. ६ बाणासुर. ७ शेष. ८ रक्ताच्या नद्यांचे. ९ गजानन. १० षडानन.

पुरासी तत्काळ आले । बाणें शिवासी वंदिलें । शिवें नंदी वाहन लोटिलें । हांकरिलें गोविंदा ॥४७॥ स्वामिकार्तिक आणि मदन । युद्धा मिसळले दोघेजण । कुंभक आणि रेवतीरमण । युद्धकंदन करिताती ॥४८॥ इकडे श्रीकृष्णावरी बाण । सोडी अपर्णामनमोहन । शार्ङ्ग चढवून गरुडवाहन । तोडी बाण शिवाचे ॥ ४९ ॥ नारद नाचे भूमंडळीं । गिरक्या घेत वेळोवेळीं । म्हणे भली माजली रणधुमाळी । वाजवी टाळी आनंदें ॥१५०॥ शिवें सोडिलें जातवेदास्त्र । जळों लागले यादवभार । ऐसें देखोनि श्रीकरधर । पर्जन्यास्त्र सोडीत तेथें ॥५१॥ पर्जन्य माजला अद्भुत । बाणाचें कटक वाहत । शिवें सोडिला तत्काळ वात । तेणें जलद वितुळला ॥५२॥ सुटला झंझामारुत[2] । यादवसैन्य उडों पाहत । कृष्णें घातले पर्वत । वात अद्भुत कोंडिला ॥५३॥ शिवसैन्यावरी अचळ[3] । कोसळले पाहतां तत्काळ । वज्र सोडिलें सबळ । उमावल्लभें तेधवां ॥५४॥ ब्रह्मास्त्र कृष्णें सोडोन । केलें वज्राचें प्राशन । षडास्यजनकें देखोन । ब्रह्मास्त्रचि प्रेरिलें ॥५५॥ दोन्हीं ब्रह्मास्त्रें एके ठायीं । मिळतां अदृश्य जाहलीं पाहीं । शिवें हिमज्वर लवलाहीं । यादवांवरी घातला ॥ ५६ ॥ हिमज्वरें यादव सकळ । शस्त्रें सोडून पडती विकळ । कृष्णें उष्णज्वर घालोनि तत्काळ । शीतज्वर पळविला ॥ ५७ ॥ मग कृष्णें आगळें केलें । निद्रास्त्र शिवावरी घातलें । तेणें शंकरासी आकर्षिलें । शयन केलें नंदीवरी ॥५८॥ अवघें कटक[4] निद्रिस्थ । निद्राभरें जांभया देत । निजवहनीं वीर घोरत । शिवासहित अवघेही ॥ ५९ ॥ इकडे मदन आणि शिवकुमर[5] । रणीं भिडती अनिवार । अस्त्रें घाली शिवपुत्र । तितुकीं मदन भस्म करी ॥१६०॥ कुमारें सर्पास्त्र घातलें वाड । कामें सोडिला त्यावरी गरुड । पापास्त्र परम प्रचंड । षडाननें सोडिलें ॥६१॥ मदनें हरिनामास्त्र परम । सोडून केलें पाप भस्म । महिषासुर अतिदुर्गम । स्वामिकार्तिकें सोडिला ॥ ६२ ॥ शक्तिअस्त्र[6] मदनें घातलें । महिषासुर सर्व मर्दिलें । रोगास्त्र कुमारें सोडिलें । मदनें सोडिलें औषधास्त्र ॥६३॥ स्वामीनें सोडिलें सागरास्त्र । मदनें अगस्ति निर्मिला सत्वर । तेणें प्राशिला सागर । आश्चर्य सुरवर पाहती ॥६४॥ मदन क्रोधावला बहुत । म्हणे हा माझ्या

१ सैन्य. २ मोठा प्रचंड वायु. ३ पर्वत. ४ सैन्य. ५ कार्तिकस्वामी. ६ देव्यस्त्र.

शत्रूचा सुत । यास पळवीन त्वरित । रणामधून पैं आतां ॥६५॥ घातले स्त्रियास्त्र दारुण । सात सहस्र स्वर्गींहून । दिव्य स्त्रियांनीं उतरोन । रथ वेढिला स्वामीचा ॥६६॥ एक करिती गायन । एक देती आलिंगन । एक त्या देती चुंबन । एक चंदन लाविती ॥ ६७ ॥ एक म्हणती घ्या जी विडा । स्वामिकार्तिक पाहे चहूंकडा । म्हणे हा अनर्थ मांडिला रोकडा । कोणापुढें सांगूं पां ॥६८॥ मी आजन्मपर्यंत ब्रह्मचारी । हा अनर्थ किमर्थ मजवरी । रथशस्त्रें टाकोन झडकरी । स्वामिकार्तिक ऊठला ॥६९॥ भस्माचा बटवा काखेसी घेऊनी । स्वामी पळत तये क्षणीं । दाक्षिणदिशेप्रति जाऊनी । कपाटामाजी दडाला ॥१७०॥ स्त्रिया येतील धांवोनी । म्हणोनी शाप देत तेच क्षणीं । म्हणे माझ्या दर्शना येतील कामिनी । त्या विधवा होतील सप्त जन्म ॥७१॥ ऐसा पळाला कुमार । गदगदां हांसती यादववीर । इकडे कुंभक प्रधान अनिवार । बाळिभद्राशीं भिडत ॥७२॥ बाळिभद्रें नांगर घातला । मुसळघायें चूर्ण केला । कुंभकाचा संसार संपला । मग बाण उठला हांक देत ॥७३॥ रथ प्रेरिला कृष्णावरी । शस्त्रास्त्रीं भिडती समोरी । बहुत युद्धकळाकुसरी । बाणासुर दावितसे ॥७४॥ मग अंतरीं विचारी मुरहर[1] । आतां कासया लावावा उशीर । बंदिशाळेंत मदनकुमार । श्रम थोर पावला ॥७५॥ सहस्रामित्रतुल्य[2] प्रभा पूर्ण । हरिनें सोडिलें सुदर्शन । म्हणे दोन भुजा राखोन । वरकड छेदी तत्काळ ॥७६॥ ऐसें बोले राजीवनयन । निमिष न लागतां गेलें सुदर्शन । जें धांवत्या वायूचें खंडन । क्षणमात्रें करणार ॥७७॥ भुजा छेदिल्या समस्त । दोन राखिल्या तयांत । बाणासुर विकळ पडत । पूर वाहत अशुद्धाचे[3] ॥७८॥ सिंदूरें डवरिला[4] पर्वत । कीं मधुमासीं[5] किंशुक[6] फुलत । तैसा बाणाचा देह दिसत । अतिआरक्त दुरोनि ॥७९॥ तों सावध जाहला शूलपाणी । पाहे बाणाकडे विलोकूनी । तंव भुजा पडिल्या छेदूनि धरणीं । शिव मनीं विचारित ॥१८०॥ हा साक्षात आदिनारायण । यापुढें कायसा बाण । खद्योत[7] आणि चंडाकिरण[8] । समसमान कधीं न होती ॥८१॥ मग शिवें बाण सावध केला । श्रीकृष्णाजवळी आणिला । पायांवरी हरीच्या घातला । काय बोलिला सदाशिव ॥८२॥ प्रल्हा-

१ कृष्ण. २ हजारों सूर्यांसारिखी. ३ रक्ताचे. ४ माखिला. ५ चैत्र महिन्यांत. ६ पळस. ७ काजवा. ८ सूर्य.

दापासून बळीपर्यंत । याचे पूर्वज तुझे भक्त । याच्या माथा कृपाहस्त । ठेवीं आतां नारायणा ॥ ८३ ॥ यावरी आतां कृपा करावी । आपुल्या हातें हरि उठवी । याच्या गर्वाची सरिता अवघी । आटोनि गेली गोविंदा ॥ ८४ ॥ करुणार्णव जगज्जीवन । कृपेनें उठविला बळिनंदन । हृदयीं तयासी धरून । अभयवचन दीधलें ॥८५॥ मग बोले बाणासुर । आतां नगरांत चला समग्र । सहित बळराम यादवेंद्र । पावन मंदिर करावें ॥८६॥ मग उमावर आणि रमावर । नगरांत आणी बाणासुर । अनिरुद्ध सोडूनि सत्वर । वस्त्रें भूषणें लेवविलीं ॥ ८७॥ ब्रह्मदेव येऊन जाण । तत्काळ काढिलें उत्तम लग्न । मनीं परम हर्षला बाण । मंडप पूर्ण उभे केले ॥८८॥ वोहरें दोघें शृंगारिलीं । मंडपामाजी आणिलीं । कमलासनें ते वेळीं । लग्न लाविलें यथाविधि ॥ ८९ ॥ बाणें भांडार फोडोन । सुखी केले याचकजन । आपुल्या हस्तें-करून । करी पूजन कृष्णाचें ॥१९०॥ शिव म्हणे बाणा ऐक वचन । बळीनें धुतले हरीचे चरण । तुझें भाग्य परिपूर्ण। आला नारायण घरासी ॥९१॥ चारी दिवस जहला सोहळा । आंदण बहूत देत ते वेळां। तों दळभार सिद्ध जाहला । घोष लागला वाद्यांचा ॥९२॥ तेव्हां आज्ञा घेऊन त्वरित । निघाला हिमनगजामात । वोहरें संगतीं घेऊन कृष्णनाथ । द्वारावती येऊं निघाला ॥ ९३ ॥ दूर बोळवीत आला बाण । मग आज्ञा देत नारायण । शोणितपुरास परतोन । बळिनंदन पावला ॥ ९४ ॥ द्वारके पावला श्रीपती । उखा अनिरुद्ध मिरवती । रतिरुक्मिणीसी वंदिती । अलिंगिती सप्रेम ॥ ९५ ॥ हरिविजय ग्रंथ पूर्ण । हाचि कनकाद्रि शोभायमान । नाना दृष्टांतरत्नें जाण । तेणेंकरून मंडित ॥९६॥ नाना इतिहास हेच देव । यांच्या आश्रयें राहती सर्व । मुख्य वैकुंठपति रमाधव । तोचि येथें वसतसे ॥९७॥ ब्रह्मानंदा द्वारकाधीशा । रुक्मिणीमानसराजहंसा । श्रीधरवरदा आदिपुरुषा । भीमातटवासा पांडुरंगा ॥९८॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । प्रेमळ परिसोत पंडित । अष्टाविंशातितमाध्याय गोड हा ॥९९॥ अध्याय ॥२८॥ ओंव्या ॥१९९॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

---

१ नदी. २ नवरानवरी. ३ बाणासुर.

श्रीगणेशाय नमः ॥ शोधितां त्रिभुवन समग्र । जें जें दिसे तें मायाविकार । तितुकियासी भय असे साचार । नाशवंत म्हणोनियां ॥१॥ भोग बहुत भोगितां । तेथें तेथें रोगाचें भय तत्त्वतां । सौख्य बहुवस वाढतां । दुःख सवेंचि उद्भवें ॥ २ ॥ बहुसाल संचितां धन । राजचोरभय[1] त्यालागून । विद्या होतां परिपूर्ण । वादक येऊन छळती हो ॥३॥ तपासीं विघ्न करी शचीनाथ[2] । रूपवंता योषिता छळित । मित्रत्व जाहलें बहु तेथ । भय होत अर्थसंबंधें ॥४॥ ज्ञान जों संपूर्ण होय । तेथें अभिमानाचें भय । सकळांमाजी निर्भय । हरीचे पाय असती ॥५॥ यालागीं अच्युतचरणउपासन । निर्भय असे परिपूर्ण । जे सकळ दुःखदरिद्रभंजन । निर्वाणपददायक ॥ ६ ॥ अठ्ठाविसाव्या अध्यायीं कथा सुबद्ध । उखेनें वरिला अनिरुद्ध । वोहरें घेऊन गोविंद । द्वारकेसी पावला ॥७॥ आधि व्याधि दुःख दरिद्र । दूर करणार यादवेंद्र । त्याचे भजनीं जे तत्पर । त्यांसी साचार नुपेक्षी तो ॥ ८ ॥ कालयवनाच्या राज्याभीतरीं । हरिचरणोद्भव गंगेच्या तीरीं । कपिला नाम नगरी । अवनीवरी विख्यात ॥९॥ तेथें सुदामदेव ब्राह्मण । अत्यंत दरिद्री अकिंचन[3] । ज्याचे घरीं मुष्टिभर कण । संग्रह नाहीं सर्वथा ॥ १० ॥ नित्य करून कोरान्न[4] । मेळवून आणी कण । त्यांमाजी अतिथिपूजा पंचग्रास करून । यथान्याय करीतसे ॥ ११ ॥ ब्रह्मचारी यतीश्वर । उपवासी किंवा निराहार । नित्य दोनप्रहरां घेऊन समाचार । सुदामा विप्र भोजन करी ॥१२॥ दुसरिया दिवसालागून । न उरे मुष्टिभर अन्न । बाळें पीडिती क्षुधेंकरून । न उरे अन्न तयांसी ॥१३॥ सुदामदेवाची गृहिणी[5] । परम पतिव्रताशिरोमणी । सदा सादर पतिभजनीं । शुचिष्मंत[6] सर्वदा ॥ १४ ॥ उभयतांचें एक चित्त । गृहस्थाश्रमीं वर्तत । दोघांचे अंतरीं दया बहुत । सदा हेत धर्मावरी ॥१५॥ ऐसी जे स्त्री धर्मानुकूल । तेचि पतिव्रता सती निर्मळ । त्या घरीं राहे घननीळ । लक्ष्मीसहित सर्वदा ॥१६॥ भ्रताराचें भाग्य देखती । लटकीच प्रीति[7] वरिवरि दाविती । ज्या ओंढाळी अत्यंत करिती । भ्रताराशीं वंचनार्थ[8] ॥१७॥ एक तोंडाळ अत्यंत । एक खष्याळ मलिन बहुत । भ्रतार देखतां क्षोभे मनांत । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥१८॥ अखंड जे क्रोधमुखी । दुर्भगा दुःशीला एकी । घरीं सर्व असोन

१ राजाचें व चोराचें भय. २ इंद्र. ३ निर्धन. ४ सुकी भिक्षा. ५ स्त्री. ६ पवित्र. ७ लटकेंच प्रेम. ८ ठकविण्यासाठीं.

अध्याय २९.
कृष्ण
सुदाम

ते दैन्य[1] भाकी । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥१९॥ दर्पण घेऊनि हातीं । सदा दांत दाढा सोलिति । पतिआधीं ज्या अन्न भक्षिती । त्यांचा त्याग अवश्य कीजे ॥२०॥ करिती पतीची निंदा । परघरीं ज्या वसती सदां । ज्यांच्या बोलास नाहीं मर्यादा । त्यांचा त्याग अवश्य कीजे ॥२१॥ जार जारिणींची संगती धरी । मना आवडे तेथें निद्रा करी । एकली ग्रामा चाले दुराचारी । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥२२॥ चीरें आणि अलंकार । घेऊन वेळोवेळां करी शृंगार । उदकीं रूप पाहे वारंवार । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥२३॥ भलत्याशींच एकांतगोष्टी । जार न्याहाळी सदा दृष्टीं । सुख मानी पति होतां कष्टी । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥२४॥ सदा उघडे पयोधर[3] । सवेंचि हांसे झांकी पदर । निरिया सरसावी वारंवार । तिचा त्याग अवश्य कीजे ॥२५॥ दुष्ट स्त्रियेसीं करणे संसार । अज्ञान गुरु मूर्ख पुत्र । यजमान कृपण कपटी मित्र । सुख अणुमात्र नसे तेथें ॥ २६ ॥ धनी निर्धन षंढ भ्रतार । वक्ता तामसी श्रोता पामर । अंध सांगाती पंथ दूर । सुख अणुमात्र नसे तेथें ॥२७॥ राजा कोपिष्ट अविचारी प्रधान । भांडारी तस्कर मोडकें सदन । शिष्य अभाविक गुरु मळिण । मग दुःख न्यून काय तेथें ॥ २८ ॥ पैशून्यवादियाचा विश्वास । पोहणाराविण धरी त्याची कास । रोगिष्ट वैद्याचे ओषधास । न ये यश कल्पांतीं ॥२९॥ खोटें नाणें मोडकें शस्त्र । अबद्ध पुस्तक अशुचि दानपात्र । पढला परी समयीं नाठवें शास्त्र । त्यास यश न ये कल्पांतीं ॥३०॥ असो सुदामदेवाची गृहिणी । परम पवित्र सर्वगुणी । दरिद्री पति निशिदिनीं । आज्ञा नुलंघी तयाची ॥३१॥ आधींच दरिद्रें पीडिलीं सबळ । त्यावरी पडिला दुष्काळ । सत्व टाकिती भाग्यवंत सकळ । चोर पुष्कळ सूटले ॥३२॥ लोक देशधडी जाहले । दुष्काळें राष्ट्र वोस[5] पाडिले । सदनें टाकूनि लोक गेले । मार्ग न चले कोठेंही ॥ ३३ ॥ वोस पडिल्या आळ्या सकळिक । भरले आळीस जाती लोक । आपुली झोंपडी सोडून देख । सुदामाही चालिला ॥ ३४ ॥ तंव दरिद्रियासी ठाव तत्त्वतां । कोणीच न देती सर्वथा । जेथें घरपांग[6] पाहती । बाहेर घालिती पिटोनि ॥ ३५ ॥ एकाचिया अंगणांत । राहिला स्त्रीपुत्रांसमवेत । अपत्यें अन्नाविण पीडिती बहुत । कोरान्न न मिळे कोठेंही ॥३६॥ जरी तृणबीज मिळे किंचित । वैश्वदेव-औपासन करीत । त्याहीमाजीं आला अतिथ । त्यासही देत विभाग पैं ॥ ३७ ॥ लेंकरें सुंदर सगुण । कृश जाहलीं दिसती

१ दारिद्य. २ दर्शविते, सांगते. ३ स्तन. ४ चहाडखोराचा. ५ ओसाड. ६ दरिद्रीपणा.

दीन डोळां उरलासे प्राण। पतिव्रतेचा तेधवां ॥३८॥ म्हणे मज जरि असतें माहेर। तरी लेंकरें धाडितें सत्वर। पतीस म्हणे तुमचा मित्र। द्वारकाधीश असे कीं ॥३९॥ सुदामा म्हणे बाळपणीं। परम प्रीति करी चक्रपाणी। कृतांतभगिनी-तीरीं[1] जाऊनी। गोरक्षण करीतसे ॥४०॥ त्याहीवरी गुरुगृहीं विद्याभ्यास। मी आणि राम हृषीकेश। लीलावतारी जगन्निवास। कर्तव्य अद्भुत तयाचें ॥४१॥ गुरुपुत्र मृत्यु पावला। कमलपत्राक्षें ते वेळां। तात्काळ माघारां आणिला। यमलोकासी जाऊनियां ॥४२॥ गृहींहून न जावा वैकुंठराणा। सांदीपनें जाऊन तत्क्षणा। मागीतली गुरुदक्षिणा। न मिळे कोणा सर्वथा ॥४३॥ मृत्यु पावला दिवस बहुत। तो आणिला गुरुसुत। आज्ञा घेतां रमानाथ। गुरु सद्गद जाहला ॥४४॥ अवंतीनगरीं होता सांदीपन। तेथें कृष्णपदांकतीर्थाभिधान[2]। अद्यापि असे सकळ जन। करितां स्नान मुक्त होती ॥४५॥ त्या तीर्थासमीप उत्तम। अद्यापि आहे गुरूचा आश्रम। तेथें श्रीकृष्णमूर्ति सप्रेम। सांदीपनें स्थापिली ॥४६॥ तैंचा मित्र माझा जगज्जीवन। तों पतिव्रता बोले वचन। स्वामी अवश्य घ्यावें दर्शन। द्वारकेसी जाऊनियां ॥४७॥ विप्र म्हणे रिक्तहस्तें[3]। कसा भेटूं जगद्गुरूतें। देवाधिदेव नृपश्रेष्ठातें। उणें तेथें काय असे ॥४८॥ मग पतिव्रता उठली ते क्षणीं। शेजारणीचे येथें जाऊनी। मुष्टिभर पोहे उसणे आणूनी। विप्राहातीं देतसे ॥४९॥ स्वामी हाचि शकुन होय। उसने मिळाले मुष्टि पोहे। ब्राह्मण उठिला लवलाहें। हर्ष न माये पोटांत ॥५०॥ मुष्टि पोहे बांधावयासी। वस्त्र धड नाहीं त्यापाशीं। जीर्ण चिंध्या पांघरावयासी। विप्राचे मानसीं लाज वाटे ॥५१॥ ठायीं ठायीं गाठोडिया करूनी। पोहे बांधिले तेच क्षणीं। जातां पतिव्रतेचिया नयनीं। अश्रु आले तेधवां ॥५२॥ म्हणे स्वामी तुम्हांविण। मी केवळ परदेशी अनाथ दीन। लवकर यावें परतोन। म्हणोनि चरण धरियेलें ॥५३॥ तृणबीज उसनें मागोनी। अपत्यें जगवीन दिवस दोनी। आपण हरिदर्शन घेऊनी। सत्वरचि परतावें ॥५४॥ असो वेगें निघाला ब्राह्मण। स्त्रियेचें समाधान करून। तों पुढें जाहले उत्तम शकुन। सव्य जाती वायस ॥५५॥ पूर्ण कलश माथां घेऊनी। पुढें भेटल्या दिव्य कामिनी। असो चिंध्यांचे भार पांघरोनी। विप्र जात त्वरेनें ॥५६॥ मार्गीं जातां द्विजवर। मनीं करी नाना विचार। कृष्णाच्या द्वारीं देव समग्र।

१ यमुनेच्या तीरावर. २ श्रीकृष्णाच्या पावलांचें चिन्ह या नांवाचें तीर्थ. ३ रिकाम्या हातानें.

जोडोनि कर उभे राहती । ॥५७॥ भर्ग[1] मित्र[2] विधि रोहिणीवर[3] । गीर्ष्पति[4] धनपति[5] त्रिदशेश्वर[6] । हे हरीच्या द्वारीं तिष्ठती निरंतर । दाटी अपार राजयांची ॥५८॥ जातां कृष्णाच्या दर्शना । मुकुटीं मुकुट आदळती खणखणां । तेथें मज दीनां ब्राह्मणा । प्रवेश कैसा होईल ॥५९॥ श्रीकृष्णललना चतुरा बहुत । माझा विनोद करितील समस्त । मी दुर्बळ तेथें बहुत । ब्राह्मण ऐसें चिंतितसे ॥६०॥ वाटे जातां घडीघडी । पाहे पोह्यांची गांठोडी । मनांत म्हणे घरीं बाळें रोडकीं । उपवासी मरतील ॥६१॥ ऐसा त्वरेनें जातां विप्र । तंव समीप देखिलें द्वारकापुर । जें विरिंचीनें रचिलें नगर । ऐका सादर चतुर हो ॥६२॥ चोवीस योजनें सविस्तर । रमणीय दिसे द्वारकानगर । सप्त दुर्गें भोंवतीं परिकर । महाविशाळ प्रचंड ॥६३॥ सुवर्णमय दुर्गें दिसती । चरव्या[7] झळकती शेषफणाकृती । रजनीमाजी वाटती । नक्षत्रें वरी जडियेलीं ॥६४॥ रत्नजडित चक्रें दिसती । जैसे पंक्तीनें बैसले गभस्ती । भोंवता खंदक सरितापती[8] । असंभाव्य उचंबळे ॥६५॥ जैसे कानकाद्रीचे पुत्र पाहीं । तैसे हुडे झळकती ठायीं ठायीं । वरवरते सर्वदाही । गर्जताती कृष्णनामें ॥६६॥ वरी ठेविलीं उल्हाटयंत्रें । शस्त्रें झळकताती अपारें । हुडोहुडीं मंगळतुरें[9] । रात्रंदिवस गर्जती ॥६७॥ तंत वितंत घन सुस्वर । वाद्यें वाजती मनोहर । त्या नादें गोपुरें समग्र । दुमदुमती सर्वदा ॥६८॥ दुर्गावरून एक पंक्ती । कल्पवृक्ष दिव्य झळकती । चपळेऐसे ध्वज निश्चिती । लखलखिती अपार ॥६९॥ महाद्वारें विशाळ झळकती । नवरत्नांचीं चक्रें वोप[10] देती । ऐरावतारूढ अमरपती । येत जात संभ्रमेसी ॥७०॥ मठ मंडप चौबार झळकती । मदलेसा[11]जडित विराजती । दामोदरें[12] उंच लखलखिती । सोळा सहस्र गोपिकांचीं ॥७१॥ शतखणी दामोदरें विशाळें । वाटे आकाशासीं टेंकण दिधलें । कीं मित्ररथ[13] अडखळे । निराळपंथ क्रमितां हो ॥७२॥ हिरेपाचूंचीं सोपानें । एकावरी एक विराजमानें । अवतारचरित्रें ओळीनें । भिंतीवरी जडियेलीं ॥७३॥ चर्यांवरी द्विज आणि श्वापदें । रत्नजडित नानाविधें । पाचूचे रावे विविध शब्दें । कृष्णलीला गर्जती ॥७४॥ रत्नजडित कळस परीं । अपार दिसती एकसरी । खणोखणीं पुतळ्या सुस्वरी । गाती नाचती संगीत ॥७५॥ त्या

---

१ शंकर. २ सूर्य. ३ चंद्र. ४ बृहस्पति. ५ कुबेर. ६ इंद्र. ७ तोफांचे झरोके. ८ समुद्र. ९ मंगळवाद्यें. १० शोभा. ११ पुतळ्या (स्त्रीचित्रें). १२ मंदिरें. १३ सूर्याचा रथ.

सर्व अंगोळिका धरूनियां । गिरक्या घेती पुतळिया । सर्व अलंकारी डौरलियां[1] । सजीव त्या भासती ॥७६॥ घरोघरीं सजीव सरोवर । नाना तीर्थांचीं कारंजीं अपार । नीळरत्नांचें मयूर । धांवताती स्वइच्छें ॥७७॥ एकाहूनि एक विचित्रें । आळोआळी सुंदर घरें । गृहीं गृहीं दामोदरें । प्रभाकरें लखलखिती ॥७८॥ दामोदरांप्रति कळस । कळसांप्रति रत्नकुंभ विशेष । कुंभांप्रति रत्नें राजस । त्यांवरी हंस खेळती ॥७९॥ हंसाप्रति मुखीं मुक्तमाळा । भक्त भोगिती मुक्तसोहळा । सोहळा हाचि होत आगळा । कीर्तनी लीला वर्णिती ॥८०॥ कीर्तन ऐकतां होती सप्रेम । प्रेमरंगीं उभा मेघश्याम[2] । मेघश्याम तेथें विश्राम । संतजन पावती ॥८१॥ संत तेथें पूर्णज्ञान । ज्ञान तेथें आनंदघन । आनंद तेथें समाधान । समाधानीं सुख असे ॥८२॥ मूक तेथेंचि समाधि । समाधि तेथें तुटे आधि । आधि तुटतां जीवउपाधि । न उरेचि कोठें शोधितां ॥८३॥ उपाधि तुटतां होईजे अभेद । अभेद तेथेंचि पूर्णबोध । बोध तेथें ब्रह्मानंद । परिपूर्ण ठसावला ॥८४॥ ऐसी द्वारका अद्भुत । विप्र जातसे विलोकित । घरोघरीं वेदध्वनि बहुत । शास्त्रचर्चा करिताती ॥८५॥ न्याय मीमांसा सांख्य अद्भुत । पातंजल व्याकरण वेदांत । घरोघरीं अष्टमहासिद्धि तिष्ठत । नवनिधीसहित पैं ॥८६॥ आळोआळीं देवालयें सुरंगें । दिव्य हिऱ्यांचीं विशाळ लिंगें । माणिकांचे गणेश आरक्तरंगें । बाळसूर्यवत दिसती ॥८७॥ दोन्ही सुरेख हटवटिया[3] । रत्ननिबद्ध वोवरिया । व्यवहारिक कस्तूरी घेऊनियां । यथान्यायें विकिती ॥८८॥ घरोघरीं वृंदावनें । हिरियांचीं प्रकाशमानें । वरी तुळसी शोभे हिरवीं पानें । गरुडपाचूचीं जेविं जडलीं ॥८९॥ ऐसें तें द्वारकानगर । सर्वलक्षणयुक्त सुंदर । श्रीकृष्णसभेचें मणिमय द्वार । पावला विप्र तेथवरी ॥९०॥ द्वारपाळ पुसती तूं कोण । ब्राह्मण अवचितां बोले भिऊन । मी कृष्णाचा बंधु पूर्ण । ऐकोनि सर्व हांसती ॥९१॥ एक म्हणती आर्ष ब्राह्मण । एक म्हणती सत्य वचन । जगद्बंधु रमारमण । आश्चर्य यांत कोणतें ॥९२॥ आडकाठी नाहीं हरीचे द्वारीं । विप्र आंत गेला झडकरी । तों सुधर्मसभा देखिली एकसरी । जेथें मुरारि बैसला ॥९३॥ तेथें शुद्ध पाचूंचीं जोतीं । वरी हिरियांचे स्तंभ झळकती । माणिकांचीं उथळीं शोभती । पाहतां भुलती शशि-

---

१ भूषित केलेल्या, सर्व प्रकारचे अलंकार घातलेल्या अशा. २ घननीळ. ३ बाजारगल्ल्या.

सूर्य ॥ ९४ ॥ शांतकुंभाची तुळवट । गरुडपाचूंच्या किलच्या सद्ट । ते सभेसी वैकुंठपीठ । प्रसन्नवदन बैसला ॥ ९५ ॥ किरीटकुंडलेंमंडित पूर्ण । सरळ नासिक आकर्ण नयन । मुख सुहास्य विराजमान । पाहतां मन तन्मय[2] ॥ ९६ ॥ कौस्तुभ वैजयंतीवनमाळा । चतुर्भुज मेघसांवळा । पीतांबर झळके जैसी चपळा । कटीं मेखळा वरी विलसे ॥ ९७ ॥ चरणीं वाकी तोडर । जो दितिजदर्पहरण[3] समरधीर । सनकसनंदनसनत्कुमार । भक्तसभाशोभित जो ॥ ९८ ॥ नारदतुंबरादि प्रमुख । गाती सुस्वर अतिरसिक । उद्धव अक्रूर द्वयभागीं देख । लघु चीर उडविती ॥ ९९ ॥ वरून ओवाळिजे कोटि कंदर्प । तैसें दिसे हरीचें ज्वाज्वल्य स्वरूप । कीं अनंत चपळा सांडून तीव्र ताप । ऐक्यासी आलिया ॥ १०० ॥ ऐसा सभामंडपीं द्वारकाधीश । विप्रें देखिला पुराणपुरुष । द्विजाच्या अंतरीं न माये हर्ष । सप्रेम पुढें चालिला ॥ १ ॥ हरीनें द्विज देखिला नयनीं । आसन सांडून चक्रपाणी । पुढें धांविन्नला ते क्षणीं । विप्राचे चरणीं मिठी घातली ॥ २ ॥ द्विजें धरिले दोन्ही कर । आलिंगनीं मिसळला सत्वर । उभयांचे नेत्रीं प्रेमपूर । न धरत लोटले तेधवां ॥ ३ ॥ सुदामा बाळपणींचा मित्र । अत्यंत हरीचें प्रीतिपात्र । म्हणून हृदजीं राजीवनेत्र । दृढ धरी न सोडीच पैं ॥ ४ ॥ ऐसें आलिंगन दोघाजणीं । दिधलें परी न पुरे धणी[4] । मग हरीनें विप्र हातीं धरूनी । आपुले आसनीं बैसविला ॥ ५ ॥ विप्राचें चरणप्रक्षालन । करी रुक्मिणीमनमोहन । म्हणे वाटेनें चालतां चरण । बहुत तुमचे भागले ॥ ६ ॥ पूजा करून सकळ । वाद्यगजरेंसीं घननीळ । विप्राचा हस्त धरून तत्काळ । सभा विसर्जूनि चालिला ॥ ७ ॥ रुक्मिणीच्या गृहाप्रति देख । चालिला जलजोद्भवाचा जनक । रत्नजडित डोल्हारा सुरेख । त्यावरी बैसती दोघेही ॥ ८ ॥ सुदामदेव ते अवसरीं । चिंध्यांचे भार सावरीं । पोह्यांची गांठोडी झडकरी । चांचपोनि पाहतसे ॥ ९ ॥ दूतीप्रति म्हणे चक्रपाणी । सत्वर बोलावी रुक्मिणी । येरी निघोन तेच क्षणीं । त्रिभुवनजननी-जवळी[5] आली ॥ ११० ॥ तंव भ्रूसंकेतेंकरूनी । दूतिप्रति पुसे रुक्मिणी । येरी म्हणे शार्ङ्गपाणी । बोलाविती आपणातें ॥ ११ ॥ पुसे हरिजवळी आहे कोण । येरी म्हणे एक दीन ब्राह्मण । चिंध्यांचे भार दरिद्री पूर्ण । त्यासी जगज्जीवन[6] भेटले ॥ १२ ॥

१ बावनकशी सोन्याची. २ तद्रूप. ३ दैत्यांचा गर्व हरण करणारा. ४ तृप्ति. ५ रुक्मिणीजवळ. ६ श्रीकृष्ण.

त्यास न विसंबती क्षणभरी । बैसविला डोल्हारियावरी । ऐसें ऐकतां भीमककुमारी । उठे झडकरी तेधवां ॥१३॥ विद्युल्लता जैशी झळकत । तैसा अंचळ भूमीवरी रुळत । हंसगती चमकत । हरीजवळी पातली ॥१४॥ हरिपदीं करून नमन । सर्वेचि वंदिला तो ब्राह्मण । येरू देत आशीर्वचन । अनंत कल्याण तुजलागीं हो ॥१५॥ श्रीरंग म्हणे रुक्मिणीसी । जैसा बळिभद्र बंधु अम्हांसी । तैसाच गुरुबंधु निश्चयेंसीं । सुदामदेव जाणिजे ॥१६॥ येरी म्हणे जैसा गोरक्षक । तैसेंच दिसतें याचें मुख । आपुला बंधु होय निःशंक । बाळपणींचा वाटतसे ॥१७॥ आजिपर्यंत हें रत्न । होतें कोठें ठेविलें झांकून । हरि म्हणे करि पूजन । आपुल्या हस्तेंकरूनिया ॥१८॥ येरी म्हणे द्वारपाळानीं येतां । पूजा केली असेल तत्त्वतां । हासों आलें जगन्नाथा । म्हणे विनोद सर्वथा न कीजे ॥१९॥ रुक्मिणीनें उदक आणूनी । विप्रपद धुतले ते क्षणीं । म्हणे गुरें राखिलीं बाळपणीं । हिंडतां वनीं उलल्या टांचा ॥१२०॥ मग नापित[3] आणूनी । श्मश्रुकर्म करविलें तें क्षणीं । नेसावया उत्तम पर्दुणी[4] । देती आणूनी तेधवां ॥२१॥ त्याच्या चिंध्या गोळा करून । ग्रंथि बांधी जगज्जीवन । रुक्मिणीस म्हणे मनमोहन । बहुत जतन करून ठेवीं ॥२२॥ मार्जन[5] जाहलिया सत्वर । द्विजास दिधलीं वस्त्रें अळंकार । यादव भोजना बोलाविले समग्र । श्रीकरधरें तेधवां ॥२३॥ सोळा सहस्र गोपी नारी । बोलाविल्या त्या अवसरीं । ब्राह्मणाची वार्ता घरोघरीं । श्रुत जाहली तेधवां ॥२४॥ आश्चर्य करिती गोपिका । थोर लहान नाहीं वैकुंठनायका । दीनजनांचा पाठिराखा । ब्रीद साच हरीचें ॥२५॥ तत्काळ रुक्मिणीच्या सदना । आल्या सोळा सहस्र ललना । नमस्कारिती ब्राह्मणा । एक मृगनयना हांसती ॥२६॥ आशीर्वाद देतां भागला विप्र । गोपींची दाटी जाहली थोर । म्हणती भावोजी सत्वर । कंचुक्या आणा आम्हांतें ॥२७॥ एक म्हणती आशीर्वाद पाहीं । यांनीं फुकाचा दिधला नाहीं । येथें कंचुक्या कैंच्या कांहीं । पुरवितील तें कळेना ॥२८॥ छपन्न कोटी यदवांसहित । भोजना बैसला रमानाथ । तितुक्यांस रुक्मिणी वाढित । जैसी तळपत चपळा[6] ते ॥२९॥ जैसें आंसांत चक्र फिरे । तैसी भीमकी वाढी त्वरें । चुडे झळकती एकसरें ।

१ श्रीकृष्ण. २ श्रीकृष्णाला. ३ न्हावी. ४ मोठ्या किंमतीचें वस्त्र. ५ स्नान, आंघोळ. ६ वीज.

उजेड पडे सर्वांवरी ॥१३०॥ जेथें वाढीत जगन्माता । देवांसी दुर्लभ तें अन्न तत्त्वतां । वर्णावें कासयां आतां । व्यर्थ ग्रंथ कां वाढवूं ॥३१॥ असो भोजन झालीया ते क्षणीं । विडे दिधले त्रयोदशगुणी । मग श्रीकृष्ण म्हणे विप्रालागूनी । आम्हांसी वहिनीनें काय धाडिलें ॥३२॥ अष्ट नायिका जेवून सर्वही । हरीपाशीं आल्या पाहीं । भावोजीनें आणिलें असेल कांहीं । गांठोडें लवलाहीं आणिलें ॥३३॥ रुक्मिणी खूणगांठीं दावित । म्हणे बंधूची संपत्ति पहा त्वरित । श्रीकृष्ण स्वहस्तें सोडित । गोपी पाहती भोंवत्या ॥३४॥ मग गांठोडिया सोडूनि सकाळिक । पोहे घेत जगन्नायक । एक ग्रास मुखीं घेतला देख । तंव हस्त धरी रुक्मिणी ॥३५॥ मनांत तर्क करी रुक्मिणी । तीन ग्रास पोहे भक्षूनी । त्रिभुवनांचें राज्य यालागूनी । देईल आतां परमात्मा ॥३६॥ म्हणवून एक ग्रास घेतां गोविंदें । रुक्मिणीनें हस्त धरिला विनोदें । म्हणे भोंवतीं ललनांचीं[1] वृंदें । त्यांस प्रसाद देईजे ॥३७॥ तों सत्यभामा म्हणे ते क्षणीं । आहों सोळा सहस्रजणी । एक एक दाणा मोडूनी । वांटितांही पुरेना ॥३८॥ म्हणे वो द्विजवरा एक ऐकावें । पुनरपि गांवास परतोन जावें । अवघ्यां-पुरते पोहे आणावे । ऐशाचि ग्रंथी बांधोनियां ॥३९॥ पोहे न देतां निवाडें । नेदूं[3] तुमचें गांठोडें । कालिंदी म्हणे कासया कोडें । इतुकें त्यांसी घालितां ॥१४०॥ इतुकेंच करा सुदामदेवा । कंचुकस्थांचा विचार पहावा । आम्हां अवघियां गौरवा । नाहींतरी गांवा जाऊं नेदूं ॥४१॥ तों जांबुवंती म्हणे ते क्षणीं । या चिंध्यांच्या तारा वेगळ्या करूनी । द्या वांटूनि अवघ्या-जणी । कांहीं मनीं रुसूं नका ॥४२॥ तों लक्षणा म्हणे विप्रातें । कुंकुमाचि द्यावें आम्हांतें । तों मित्रविंदा म्हणे द्विजातें । पहा वरतें आम्हांकडे ॥४३॥ आजिचा दिवस क्षमा केली जाणा । उदयीक पहा चोळ्यांची विचारणा । याज्ञजिती म्हणे वो ब्राह्मणा । गांठोडें ठेवा मजपाशीं ॥४४॥ भद्रावती म्हणे चोरूनी । धोतराच्या तारा जाईल घेऊनी । म्हणे भावोजी गांठोड्यास खूणगांठ देऊनी । माझ्याचि आधीन करावें ॥४५॥ तंव रेवती म्हणे यादवेंद्रा । या गांठोड्यावरी करावी खूणमुद्रा । बंधूचें ठेवणें जतन करा । ऐकतां श्रीधरा हास्य आलें ॥४६॥ मग श्रीकृष्णें गांठोडें बांधिलें । रुक्मिणीच्या

१ स्त्रियांचीं. २ समुदाय. ३ देणार नाहीं.

स्वाधीन केलें । सत्यभामा म्हणे तंतु मोजिले । आहेत किती ते श्रीरंगा ॥४७॥ लज्जित खालीं पाहे विप्र । कोणास नेदी प्रत्युत्तर । सत्यभामेसी म्हणे दामोदरें । किती विनोद कराल गे ॥४८॥ हा बळिरामा[2]परीस अधिक । सुदामा बंधु माझा देख । सभे बैसला जगन्नायक । सुदाम्यासी घेऊनियां ॥४९॥ वस्त्रें करोनी केशरी । मृगमदा[3]चे ठसे त्यावरी । नेसल्या सोळा सहस्र नारी । वास अंबरीं न समाये ॥१५०॥ तों सभेसी आलीं कळापात्रें । श्रीची लीळा वर्णिती विचित्रें । त्या गौरविल्या राजीवनेत्रें । वस्त्रें भूषणें देवोनियां ॥५१॥ सभारंग झालियावरी । सुदामदेवा धरूनि करीं । श्रीहरि प्रवेशले मंदिरीं । मंचकावरी निजविला ॥५२॥ ब्राह्मणासी आपले हातें । रगडिलें श्रीकृष्णनाथें । हृदयीं धरिलें द्विजपदांतें । श्रीवत्सलांछन मिरवी जो ॥५३॥ ब्राह्मणसेवा नारायण । स्वयें करीतसे आपण । जो ब्राह्मणाचा करी अपमान । तो अनेक पतनें भोगील ॥५४॥ ब्राह्मण तीर्थ नित्य घेतां । महारोग जाती तत्वतां । जो पुरवी ब्राह्मणमनोरथां । रमानाथा आवडे तो ॥५५॥ धन धान्य वस्त्रें अलंकार । देवोन सुखी करिती विप्र । त्यांचे मंदिरीं श्रीधर । राहे सदा सर्वदा ॥५६॥ समयीं आलिया ब्राह्मण । त्यासी अगत्य द्यावें भोजन । यथाशक्ति द्यावें दान । तेणें जगज्जीवन संतोषे ॥५७॥ नेणें कांहीं आचारविचार । एक ब्राह्मणभक्ति उदार । कंसारि त्याचा संसार । आपण अंगें गोड करी ॥५८॥ ब्राह्मणाचा अपमान । सत्पात्रीं नेदी कदा दान । वेश्येसी अर्पी अर्थ प्राण । तो वैरी पूर्ण श्रीहरिचा ॥५९॥ जयाचें मुखीं तृप्त जगन्नाथ । आणि हृदयीं मिरवी पदांकित[6] । त्याचा जो अव्हेर[7] करित । तो वैरी पूर्ण श्रीहरिचा ॥१६०॥ नावडे श्रवण कीर्तन । सत्समागम द्विजपूजन । ब्राह्मण देखतांची विटे मन । तो वैरी पूर्ण श्रीहरीचा ॥६१॥ कीर्तनीं जाय तों निद्रा येत । सदा सर्वदा व्यसनासक्त । सत्पात्र देखतांची विन्मुख होत । तो वैरी पूर्ण श्रीहरिचा ॥६२॥ मी एक विष्णुभक्त बहुत । म्हणोनि शिवाची निंदा करित । शिवभक्त येतां तिरस्कारित । तो वैरी पूर्ण श्रीहरीचा ॥६३॥ मी शिवभक्त सदाचारी । म्हणोनि विष्णूची निंदा करी । जो गुरुवचनीं विश्वास न धरी । तो वैरी पूर्ण श्रीहरीचा ॥६४॥ हें असो बोलणें बहुत । श्रीहरि सुदा-

१ श्रीकृष्ण. २ बळिरामापेक्षां. ३ कस्तुरीचे. ४ आकाशांत. ५ दान देण्यास योग्य अशास. ६ भृगुऋषीच्या पदचिन्हांनीं मंडित. ७ त्याग.

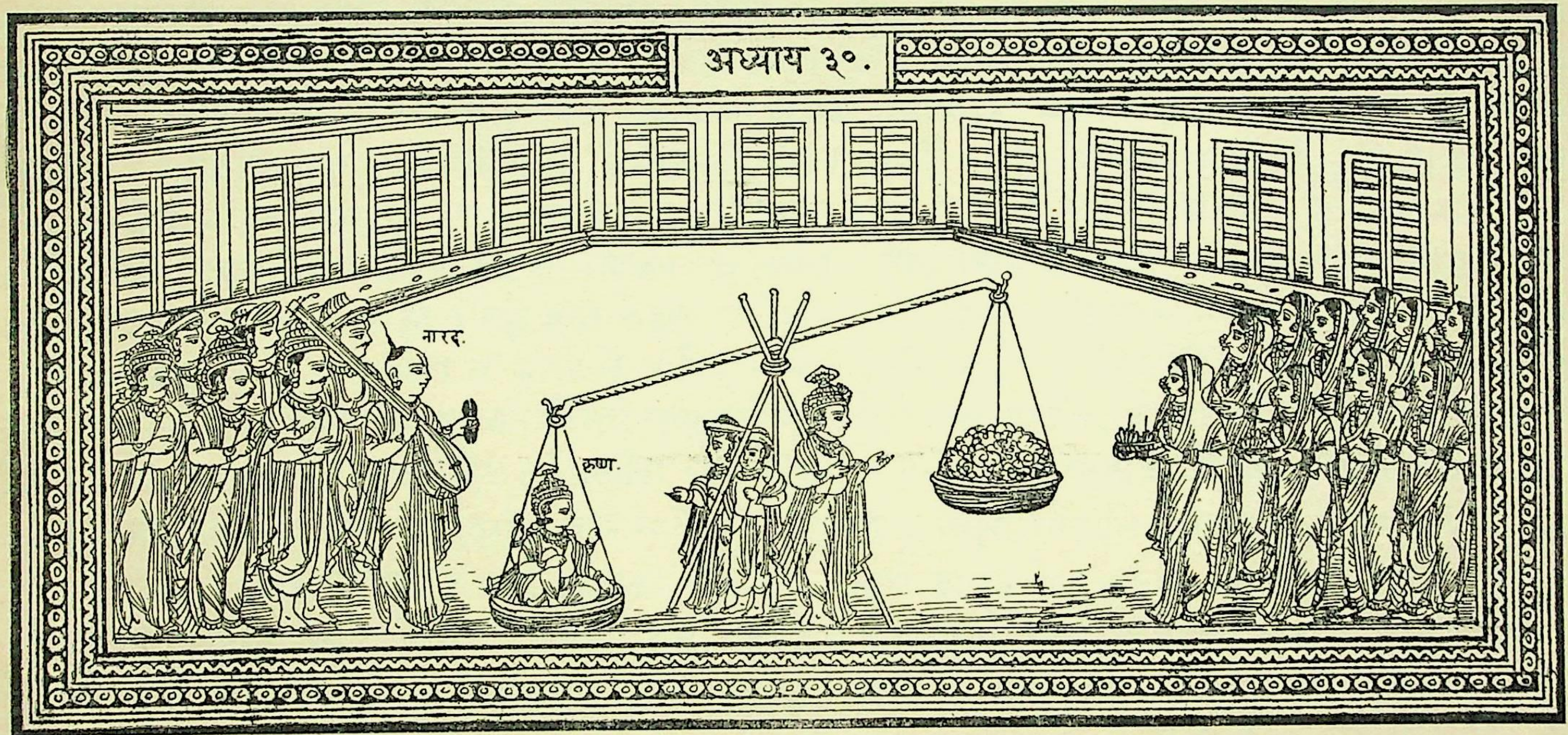
मदेवाचे पाय चुरित । विप्र धरी हरीचे हस्त । म्हणे तूं रमानाथ जगद्गुरु ॥६५॥ हरि पहुडला मंदिरीं । मन्मथजननीचे[1] सेजेवरी । निद्रा न येचि मुरारी । चिंता करी तेधवां ॥६६॥ म्हणे रुक्मिणी परियेसी । सुदामयाचें कुटुंब उपवासी । अन्नाविण अहर्निशी । पीडिताती अपत्यें ॥६७॥ सेजे उठोनि गोविंद । जो जगद्गुरु मूलकंद । विश्वकर्म्यासी परमानंद । आज्ञा करीत तेधवां ॥६८॥ म्हणे द्वारकापुरी सुंदर । तैसेंच करी सुदामपुर । सर्व संपदा भरोनि सत्वर । शीघ्र येई रजनीमाजी ॥६९॥ ऐसें सुवर्णनगर चांगलें । तात्काळ तेणें रचिलें । सर्व संपदा भरल्या ते वेळें । विचित्र केलें तेधवां ॥१७०॥ असो एक मासपर्यंत । सुदाम्यास राहाविलें तेथें । घरोघरीं विप्रास नेत । पाहुणेर करावया ॥७१॥ सत्यभामादि समस्त नारी । नित्य सोहळा करिती घरोघरीं । विप्र अत्यंत चिंता करी । कुटुंबाची तेधवां ॥७२॥ हरीसी विनवी सुदामा । आतां आज्ञा द्यावी जी आम्हां । हरि म्हणे विप्रोत्तमा । अवश्य जावें आतांचि ॥७३॥ परी एक ऐका जी सुदामदेवा । हे अलंकार वस्त्रें फेडून ठेवा । चिंध्यांचें गांठोडें तेधवां । जवळी ठेविलें विप्राचे ॥७४॥ ब्राह्मणें चिंध्या घेऊनी । वस्त्रें अलंकार ठेविले तेच क्षणीं । परम क्षीण पावला मनीं । म्हणे कर्माची करणी दुर्धर ॥७५॥ आम्हांस भोगणें पूर्ण दरिद्र । त्यास काय करील यादवेंद्र । शिवाआंगीं जडले फणिवर[3] । परी समीर[4] आहार चुकेना ॥७६॥ कीं शिवमस्तकीं मृगांक[5] । परी न जाय त्याचा कलंक । माझें अदृष्ट पाठमोरें देख । कमलानायक[6] काय करी ॥७७॥ घेऊनि चिंध्यांचें भार । दडदडां[7] चाले विप्र । बोळवीत आला यदुवीर । नगराबाहेर बंधूसी ॥७८॥ विप्र सद्गद होऊनी । म्हणे जी रहावें आतां शार्ङ्गपाणी । मग श्रीकृष्णमूर्ति विलोकूनी । अश्रु नयनीं आणिले ॥७९॥ आज्ञा घेऊनि त्वरित । वेगें विप्र असे जात । म्हणे जाहला असेल कुटुंबघात । एक मास लोटला ॥१८०॥ नगराजवळी आला त्वरित । तों द्वारकावती समीप आली वाटत । दिव्य दामोदरें लखलखित । कळस झळकत चहूंकडे ॥८१॥ म्हणे रे जगदीशा चुकलों पंथ । कीं दृष्टि तरळते निश्चित । अहा कृष्णा मी जाहलों भ्रमित । आपआपणातें विसरलों ॥८२॥ वेडावला पाहे ब्राह्मण । कां मी द्वारकेसी आलों परतोन । तंव लोक येती गांवांतून । त्यांस विप्र पुसतसे

१ प्रद्युम्नाची माता जी रुक्मिणी तिचे. २ श्रीकृष्ण. ३ सर्प. ४ वायु. ५ चंद्र. ६ लक्ष्मीपति (श्रीकृष्ण). ७ दिपून जाते.

॥८३॥ ग्रामाचें नाम सांगा झडकरी। लोक म्हणती हे सुदामपुरी। ब्राह्मण म्हणे अंतरीं। विनोद करिती माझा हे ॥ ८४ ॥ तों भेटले गोरक्षक समोर। त्यांस पुसे हें कोणाचें खिल्लार। येरू म्हणती सुदामदेव विप्र। त्याचीं साचार गोधनें हीं ॥ ८५ ॥ मग ब्राह्मण चहूंकडे पाहे स्तब्ध। म्हणे हे अवघेंचि करिती विनोद। तंव दळभार करूनि सिद्ध। प्रधान येती सामोरे ॥८६॥ गज तुरंग महारथ। देखोनि ब्राह्मण भयभीत। म्हणे माझें कुटुंब समस्त। काय जाहलें कळेना ॥८७॥ माझी झोंपडी होती ये स्थळीं। ती कोणी मोडून टाकिली। माझी बाळें बहुतेक मेलीं। महादुष्काळेंकरूनियां ॥८८॥ तंव जवळी आले प्रधान। करिती साष्टांग नमन। दिव्य देह पावला ब्राह्मण। जाहला सुलक्षण नृपवर ॥८९॥ दिव्य वस्त्रें अलंकार। प्रधान लेवविती सत्वर। पुढें होत वाद्यांचा गजर। तंव प्रजा समस्त नमस्कारिती ॥१९०॥ गजस्कंधीं बैसविला विप्र। मागें पुढें वेष्टित दळभार। मिरवत चालला निजमंदिर। तंव पुढें पुत्र देखिले ॥९१॥ सुलक्षण अतिसुंदर। लेवविले वस्त्रें अलंकार। मनांत आनंदला विप्र। म्हणे श्रीधर तुष्टला ॥९२॥ तंव बाहेर आली ती ललना। जैसी स्वर्गाहूनि उतरली देवांगना। वेगें करी निंबलोणा। लागे चरणा पतीच्या ॥९३॥ प्रधानीं मुहूर्त पाहोनी। विप्र बैसविला सिंहासनीं। वरी छत्र धरियेलें ते क्षणीं। तों उत्साह पाहती जन ॥९४॥ जैसा परीस झगडतां तत्काळीं। लोह सुवर्ण होय ते वेळीं। तैसी सुदाम्याची दशा जाहली। पूर्ण वनमाळी तुष्टला ॥९५॥ ऐका नवल केलें गोपालें। मुष्टिभर पोहे भक्षिले। इंद्रपदतुल्य राज्य दिधलें। सुदामयासी प्रीतीनें ॥९६॥ हरिविजयग्रंथ समग्र। होंचि केवळ द्वारकापुर। रुक्मिणीसहित यादवेंद्र। नांदे तेथें सर्वदा ॥ ९७ ॥ नाना दृष्टांतपरिकर। होचि केवळ यादवभार। पूर्ण ब्रह्मानंद अतिउदार। श्रीधरवरद अभंग सदा ॥९८॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ संमत हरिवंशभागवत। प्रेमळ भक्त सदा परिसोत। एकोनत्रिंशतितमाध्याय गोड हा ॥१९९॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥अध्याय॥२९॥ ओव्या ॥१९९॥

१ गाईम्हैशींचा कळप. २ थट्टा. ३ सुदामा ब्राह्मणाची स्त्री. ४ अप्सरा.

अध्याय ३०.
नारद.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय वेदवंद्या सकळसारा । मन्मथजनका त्रिभुवनसुंदरा । ब्रह्मानंदा अतिउदारा । द्वारकानगरविलासिया ॥१॥ तुझें उदारपण अतिथोर । विभीषणें केला एक नमस्कार । त्यांस त्वां दिधलें लंकानगर । जोंवरी शशिमित्र असती पैं ॥ २ ॥ आणि सुदामा अत्यंत दरिद्री । त्यास द्वारकातुल्य दिधली नगरी । पूर्वीं कंस मारून मथुरापुरीं । उग्रसेन स्थापिला ॥३॥ सुग्रीवासी दिधली किष्किंधा । वाली पाठविला निजपदा । पांडवपालका गोविंदा । भक्त निजपदा स्थापिसी ॥४॥ पूर्वाध्यायीं कथन जाहलें । सुदामयासी राज्य दिधलें । यावरी द्वारावतीस वर्तलें । तेंच परिसा श्रोते हो ॥५॥ द्वारकेस असतां अनंत । जो सच्चिदानंदमूर्ति अमूर्त । रात्रिवेळे कृष्णनाथ । मंदिरा येत सत्यभामेच्या ॥६॥ तंव तो मित्रविंदेचा दिवस । विसरोनियां हृषीकेश । सत्यभामेच्या मंदिरास । अवचित आला चुकोनि ॥७॥ तों दोन्ही हस्त ठेवूनि कटीवरी । सत्यभामा उभी द्वारीं । तीस देखोनि मुरारी । काय वचन बोलिला ॥८॥ सत्यभामा न जाणोनि गोविंदें । म्हणे सुखी आहेस कीं मित्रविंदे । तुजकारणें नी मुग्धे । रात्रीं आलों जाणपां ॥९॥ ऐकतां ऐसें वचन । क्षोभलें सत्यभाचें मन । म्हणे मज सवतीचें नाम ठेवून । बोलावी कपटी नायक हा ॥१०॥ माझें नाम टाकूनि सुंदर । मित्रविंदा म्हणे यादवेंद्र । तरी याच्या नांवाचा उच्चार । मीही विपरीत करीन ॥११॥ मग श्रीकृष्णास म्हणे सुंदरा[2] । यावें यावें जी कंसासुरा । मथुरा सांडोनि द्वारकापुरा । किमर्थ येणें जाहलें ॥१२॥ ऐकोनि वैरियाचें नाम । परम क्षोभला पुरुषोत्तम । म्हणे का वो तुज पडळा भ्रम । कंस कैसें मज म्हणसी ॥१३॥ तूं जाहलीस काय पिशी । कंसनामें मज बाहशी । सत्यभामा म्हणे श्रीहरीसी । डोळे पुसूनि पहा पां ॥१४॥ कोठें आहे मित्रविंदा । लौकर दावा जी गोविंदा । हांसों आलें मुकुंदा । ऐकोनि शब्द तियेचा ॥१५॥ ऐसा सत्यभामेचा गर्व जाणोन । गुप्त जाहला जगन्मोहन । सत्यभामा पाहे भोंवतें विलोकून । म्हणे समजावीन हरीसी ॥१६॥ तों हातींचा गेला माधव । जेविं साधका होतां ज्ञानगर्व । निजात्मप्राप्तीचा[3] अनुभव । कैंचा मग

१ सलोकता मुक्तीला. २ सत्यभामा. ३ आपलें जें स्वतांचें त्याचा लाभ, म्हणजे आलों कोठून, करावयाचें काय याची आठवण.

तयासी ॥१७॥ ज्ञानगर्वें बहुत नाडले । सत्यभामेसी तैसें जाहलें । म्हणे हातींचें निधान गेलें । भ्रांत जाहलें कैसी मी ॥१८॥ दिव्यरत्न गोंफणिलें । अहा अमृतपात्र उलंडिलें । कीं परब्रह्म घरा आलें । म्यां अव्हेरिलें पापिणीनें ॥१९॥ कामधेनु आली मंदिरीं । ती मूर्खें पिटून घातली बाहेरी । तैसेंचि म्यां केलें ये अवसरीं । गेला कंसारि हातींचा ॥२०॥ विकळ पडिली सत्यभामा । सख्यांस म्हणे भेटवा मेघश्यामा । घरा आला परमात्मा । अव्हेर केला जाणोनि ॥२१॥ मग आणावया इंदिरावरा । सत्यभामा दूती पाठवी सत्वरा । ते सत्वर येऊनि यदुवीरा[1] । काय प्रार्थिती जाहली ॥ २२ ॥ दूती म्हणे जगज्जीवना । चला सत्यभामेच्या निकेतना[2] । तुम्हांलागीं राजीवनयना । विकळ बहुत जाहली ॥२३॥ दिव्य सुमनांचे हार । तीस भासती जैसे विखार[3] । शून्य दिसतें मंदिर । तुम्हांविण यादवेंद्रा ॥२४॥ देऊन वस्त्रें आभरणें । दूती गौरविली मधुसूदनें । म्हणे गजगमने माझें येणें । नव्हे आतां सर्वथा ॥ २५ ॥ तों इकडे सत्यभामा मंदिरीं । हरिप्राप्तीलागीं खेद करी । घडिघडि येऊन पाहे द्वारीं । म्हणे कां मुरारि न येचि ॥२६॥ शेजेवरी सुरळ[4] सुकले । चंदनागरगंध विटले । आणि शेषवल्लीचीं दलें । सुकलीं सकळ दीसती ॥२७॥ प्रभाहीन दिसे सदन । नावडे सुस्वर गायन । दीप जाहले तेजोहीन । हरिलें मन मुरहरें ॥२८॥ अहा माधव कोठें गुंतला । कोणे सवतीशीं रतला । चक्रचाळक हो भ्रतार आपुला । न म्हणावा कदाही ॥२९॥ कीं माझ्या सदना येतां वनमाळी । कोणी ललना वाटेस भेटली । सखी बोलावूं पाठविली । तिची जाहली काय गति ॥३०॥ अहो न लोटेच आजिची यामिनी[5] । न ढळती नक्षत्रें गगनीं । अहा न उगवेचि वासरमणी । चक्रवाकें न वाहती कां ॥ ३१ ॥ ऐसी चिंता करितां सती । तों दूती आली अवचितीं । ती म्हणे कां वो श्रीपती । आले नाहींत सांग पां ॥३२॥ श्वासोच्छ्वास विशेष तुज । कां दाटला सांग मज । येरी म्हणे धांवले सहज । म्हणोनि धांपा टाकितें ॥३३॥ तुझ्या मस्तकींचे कुरळ[6] कां चळले । येरी म्हणे हरिपायीं शिर ठेविलें । वरिच्यावरी श्रीकृष्णें धरिलें । केश चळले म्हणोनिया ॥ ३४ ॥ तुझें सुकुमार चीर[7] । कां

१ श्रीकृष्णास. २ घराला. ३ सर्प. ४ फुलांचे हार. ५ रात्र. ६ केस. बट. ७ वस्त्र.

भिजलें सांग समग्र । काय करून आलीस विचार । तोही निर्धार कळेना ॥३५॥ येरी म्हणे मत्स्यावतार । हरि धरूनि शोधी सागर । मी तेथें प्रवेशतां समग्र । शेला भिजला साजणी ॥३६॥ तुझी दृष्टी कां झाली घूर्णित । निद्रा मोडली दिसे सत्य । तूं हरिरूपीं जाहलीस रत । चिन्हें सर्व दीसतीं ॥३७॥ म्हणे कमठ जाहला तुझा भ्रतार । कूर्मदृष्टीं पाहतां परम तीव्र । त्याच्या दर्शनें शरीर[२] । भाव सकळ राहिले ॥३८॥ भामा म्हणे तुझे अधर जाण । तेथें दंश केला देतां चुंबन । येरी म्हणे हरि सूकर[३] जाहला जाण । अवचितांचि दांत लागला ॥३९॥ भामा म्हणे तुझे पयोधर । तेथें नखें रुतलीं परम तीव्र । म्यां दुग्ध रक्षावया मांजर । पाठविलें शहाणीनें ॥४०॥ दूती दे प्रत्युत्तर । नरसिंह जाहला तुझा भ्रतार । म्यां त्याचा धरिला कर । चला सत्वर म्हणोनिया ॥ ४१ ॥ तंव तो क्रोधी दैत्यमर्दन । लोटिलें स्वकरेंकरून । तेणें नखें रुतलीं जाण । नसतेंच दूषण लावूं नको ॥४२॥ म्हणे तुज सत्वर पाठविलें । तरी एवढा वेळ कोठें क्रमिलें । दूती उत्तर काय बोले । संपादणी ते ऐका ॥४३॥ तुझा भ्रतार घननीळ । जाहला बळीचा द्वारपाळ । शोधीत गेलें रसातळ । म्हणोनि वेळ लागला ॥ ४४ ॥ अगे दिव्य पट्टकुल आणि चोळी । मज कदापि नेदी वनमाळी । सनकादिकां न लागे चरणधुळी । वस्त्रें दिधलीं तुज कैसी ॥४५॥ तुझा पति परशुधर । क्षत्रिय वधोनि जय पावला थोर । ते वेळीं मीही जाऊन सत्वर । उभी ठाकलें पुढें ॥४६॥ बाई मी तुझी सखी म्हणोनी । मजलागीं दिधली पाठवणी । तुज विश्वास न वाटे मनीं । खूण म्हणोनि आणिली हे ॥४७॥ तुझे भाळींचा अर्धचंद्रटिळा । तो कैसेनि सांग चळला । मग प्रतिउत्तर या बोला । काय बोले दूती ते ॥ ४८ ॥ श्रीरामें बंदीचे सोडाविले निर्जर । त्यांत राहूहि सूटला परम क्रूर । त्यास देखतांचि हा चंद्र । भिऊनियां चळला जी ॥ ४९ ॥ तरी मलयागर चंदन शीतळ । तुझे अंगीं चर्चिला पातळ । तो वाहवला सकळ । काय निमित्तें सांग पां ॥५०॥ द्वादश गांवे अग्नि अद्भुत । गिळी क्षण न लागतां कृष्णनाथ । ते समयीं स्वेद आला बहुत । म्हणोनि चंदन भ्रंशला ॥ ५१ ॥ तुवां तेथें बहुत उशीर । लावावया काय

१ तारवटलेली. २ देहभाव. ३ वराहरूप.

विचार । दूती म्हणे बौद्धावतार । पति तुझा झाला गे ॥५२॥ शस्त्रवस्त्रविरहित । अरण्यांत नग्न फिरत । कोठें न दिसेच अव्यक्त । म्हणोनि उशीर लागला ॥५३॥ कां तुझा उतरला मृगांक । अंजन वाहवलें सुरेख । सत्य तुवां भोगिलें कृष्णसुख । संपादणी व्यर्थ करितेसी ॥५४॥ दूती म्हणे ऐका सावकाश । पहावया गेलें तुझ्या पतीस । तों त्यास क्रोध चढला विशेष । देखोनि उत्कर्ष म्लेंच्छाचा ॥५५॥ मग हातीं घेऊनियां कुंतें । तुरंगीं[3] बैसावया जाहला उदित । तो क्रोधायमान मजसीं मात । एकही बाई न बोले ॥५६॥ हरि न बोले म्हणून । बाई मग मज आलें रुदन । तेणें वाहवलें अंजन । मुखमृगांक उतरला ॥ ५७ ॥ मग बोले भामा सती । भली संपादणी जाणसी वो दूती । बहुत कष्टलीस गे निश्चितीं । सुखें निद्रा करी आतां ॥ ५८ ॥ कपाट[4] देऊनियां सेजेवरी । निजे सत्राजितकुमारी । वियोगानळ[5] जाळी अंतरीं । अश्रु नेत्रीं चालिले ॥५९॥ मग म्हणे कृष्णा जगदुद्धारा । मनमोहना वसुदेवकुमारा । यादवकुळटिळका भुवनसुंदरा । धांवें पावें ये समर्था ॥ ६० ॥ तैं जाणोनियां अंतरभाव । तत्काळ पावला दयार्णव । कपाटावरी श्रीकेशव । अंगुळीअग्र वाजवी ॥ ६१ ॥ तें जाणोनि सत्यभामा बाळी । मागुती करी हरीसीं रळी[6] । म्हणे कोण तस्कर ये वेळीं । कपटावरी हाणितो ॥६२॥ हरि म्हणे वो कुटिले । मी माधव आलों ये वेळे । निद्रेनें काय भ्रमले डोळे । पुसूनि होई सावध ॥६३॥ मग सत्यभामा बोलत । माधव नामें वसंत । तरी वसंतें वसावें वनांत । येथें किमर्थ आगमन ॥६४॥ हरि म्हणे मी चक्रधर । तुजलागीं पावलों सत्वर । येरी म्हणे तूं कुलाल[7] निर्धार । रात्रीं कासया आलासी ॥६५॥ हरी म्हणे मी धरणीधर[8] । येरी म्हणे तूंच फणिवर । कोणासी डंखावया साचार । रात्रीं एवढ्या आलासी ॥ ६६ ॥ कृष्ण म्हणे काळिया सर्प आघासुर । त्यांस संहारिता मी महावीर । येरी म्हणे तूं द्विजेंद्र । किमर्थ येथें आलासी ॥६७॥ मग बोले पूतनारी । मी भोगवेळीं पातलों हरी । गदगदां हांसे सुंदरी । तरी वानर निरधारें ॥ ६८ ॥ आपुल्या सांडोनि कांतारा[9] । कां आलासी येथें कपींद्रा । तरी तूं जाय माघारा । माझा भ्रतार येईल आतां ॥६९॥ तो आहे परमपुरुषा-

[1] मुखचंद्र, चेहरा. [2] भाला. [3] घोड्यावर. [4] दार लावून. [5] वियोगरूपी अग्नि. [6] विनोद. [7] कुंभार. [8] कूर्मरूप घेऊन पृथ्वीला पाठिंबा देणारा श्रीविष्णु. [9] अरण्याला.

र्थी । शिक्षा लावील तुजप्रती । सत्यवादी एकपत्नीव्रती । ऐसा नाहींच दूसरा ॥७०॥ श्रीकृष्णास हांसो आलें । सत्यभामेनें कपाट उघडिलें । श्रीमुखावरून निंबलोण केलें । दृढ धरिले हरिचरण ॥७१॥ म्हणे आदिपुरुषा नारायणा । मी बहुत उद्धट बोलिले वचना । क्षमा करावी मनमोहना । मी दासी तुझी अन्यायी ॥७२॥ हातीं धरून मधुकैटभारी । सत्य भामा आणी सेजेवरी । मग पूजा षोडशोपचारीं । करिती जाहली तेधवां ॥७३॥ सत्यभामा म्हणे ते वेळां । एवढा वेळ कोठें क्रमिला । मग बोले घनसांवळा । मृगयेसी लागला उशीर ॥७४॥ सत्यभामा म्हणे तुमच्या अंगास । येतो दुसरा सुवास । मग बोले हृषीकेश । जो कां डोळस चातुर्यसिंधु ॥ ७५ ॥ म्हणे वनीं नाना पुष्पमाळा । भक्तीं गुंफोनि घातल्या गळां । म्हणोनि वास दुसरा आला । तुजलागीं मृगनयनें ॥७६॥ भामा म्हणे हृषीकेशी । कां घर्म आला शरीरासी । बहु श्रम जाहला तुम्हासी । आजि मज वाटतसे ॥७७॥ हरि म्हणे धांवतां वनांतरीं । तेणें घर्म आला सुंदरी । मग म्हणे जी कंसारी । आश्चर्य एक वाटतें ॥७८॥ तुमचे अधर[1] जैसे विद्रुम । ते कुंचावया काय काम । हरि म्हणे शंख त्राहाटिला[2] परम । तेणें ओष्ठ श्रमले गे ॥७९॥ म्हणे या गोष्टी सत्य म्हणोन । कराल कांहीं येथें प्रमाण । हरि म्हणे समुद्रांत टाकी नेऊन । सत्य असेल तरी तरेन मी ॥८०॥ येरी म्हणे काय हें प्रमाण । तुम्ही समुद्रामाजी करितां शयन । हरि म्हणे महासर्प आणोन । कुंभामाजी घाली कां ॥ ८१ ॥ मी हस्त घालून काढीन सत्वर । सत्य असेल तरी न डंखो विखार[3] । येरी म्हणे तुम्ही सर्पावरी निजणार । काय विषधर करील तुम्हां ॥८२॥ हरि म्हणे चेतवी महाअग्न । आंत निःशंक मी प्रवेशेन । येरी म्हणे द्वादश गांवें कृशान[4] । तुम्हीं गिळिला बाळपणीं ॥८३॥ मग म्हणे वनमाळी । खडतर दैवत असेल भूमंडळीं । त्याच्या देवळांत मज घाली । सत्य असत्य निवडेल तेथें ॥८४॥ सत्यभामा म्हणे देव समस्त । राबती तुम्हां पुढें होऊनि भृत्य । हरि म्हणे तुलायंत्र[5] करूनि त्वरित । मज त्यांत बैसवी ॥८५॥ घाय हाणितां कळेजवळी । पारडें उचलेल अंतराळीं । सत्य असत्य सकळी । निवडेल तेथें गजगमने ॥८६॥ मग बोले ते गोरटी । अनंत ब्रम्हांडें तुम-

१ ओंठ. २ वाजविला. ३ सर्प. ४ अग्नि. ५ तराजू.

चे पोटीं । तुमचें वजन करावया जगजेठी । तुला कोठून आणूं मी ॥८७॥ तुम्हांजवळी मागतां प्रमाण । सर्वही होईल अप्रमाण । म्हणोनि दृढ धरिले चरण । महिमा पूर्ण कळेना ॥ ८८ ॥ असो एकांतसुखशयनीं । सत्यभामा भोगी चक्रपाणी । सच्चिदानंद मोक्षदानी । लीला दावी भक्तांसी ॥८९॥ कमलोद्भवसुत एके दिवसीं । आला सत्यभामेच्या गृहासी । येरी धांवोन लागे चरणांसी । बैसावयासी आसन देत ॥ ९० ॥ पूजा करूनि षोडशोपचार । म्हणे परिसा जी एक विचार । जन्मोजन्मीं श्रीकृष्ण भ्रतार । व्हावा ऐसें वाटतसे ॥ ९१ ॥ यासी कवण व्रत कवण दान । ऐकोनि हांसे चतुरास्यनंदन । म्हणे हरिमहिमा नेणोन । जन्मपंक्ती इच्छीतसे ॥ ९२ ॥ हे श्रीकृष्णाची पत्नी होऊन । इचें अद्यापि नव जाय अज्ञान । दर्दुर कमळाजवळी बैसोन । सुवास नेणोनि चिखलीं लोळे ॥ ९३ ॥ तरी इचा अभिमान झडे समूळ । ऐसा करावा कांहीं खेळ । पात्र पाहूनि कुशळ । वादार्थ माजी सांठविती ॥ ९४ ॥ नारद म्हणे कृष्णदान देसी । तरी तो जन्मोजन्मीं पावसी । तरी हें पुसोनियां हृषीकेशी । आणी मनासी आधीं बरें ॥ ९५ ॥ हरीस एकांतीं पुसे सत्यभामा । तुम्हांस दान देईन मी पुरुषोत्तमा । ऐकतां हांसें आलें मेघश्यामा । पूर्ण कामा सर्वेशा ॥ ९६ ॥ सत्यभामेसी म्हणे कृपानिधी । हे मज मानली तुझी बुद्धी । तरी दानासी उशीर न करावा आधीं । उठाउठीं देईजे ॥ ९७ ॥ भामा पुसे द्विजांसी जाऊन । दान घेतां काय श्रीकृष्ण । विप्र म्हणती तो गोवळ पूर्ण । आम्ही ब्राह्मण सोंवळे ॥ ९८ ॥ परम कपटी चोर जार । आमुचे गृहीं त्याचा न व्हावा संचार । यास उत्तम वस्त्रें अलंकार । कैंचे आम्ही पुरवावे ॥ ९९ ॥ कृष्णदानाचा अंगिकार । कदा न करिती कोणी विप्र । अविद्येनें वेष्टिले साचार । कृष्ण महिमा नेणती ॥ १०० ॥ अनंत जन्मींचें तपाचरण । तरीच हाता येईल श्रीकृष्ण । असो सत्यभामा परतोन । नारदाजवळी पातली ॥ १ ॥ म्हणे कोणीच दान न घेती तत्त्वतां । तूं तरी अंगीकार करी आतां । कृष्णदानासी ब्रह्मसुता । पात्र धन्य तूंच पैं ॥ २ ॥ नारद म्हणे अवश्य । मी दान घेतों जगन्निवास । पूर्णब्रह्म पुराणपुरुष । अनायासें ये हाता ॥ ३ ॥ सत्यभामा म्हणे यदुवीरा । दानासी पात्र नारद बरा । हें मानलें कीं तुमच्या विचारा । हरि म्हणे त्वरा करावी ॥ ४ ॥ पुष्यार्क

१ अनेक जन्म. २ मायेनें.

योग उत्तम बहुत । ऐसा पुढें न साधे मुहूर्त । नारदाजवळी आला श्रीकृष्णनाथ । वस्त्राभरणीं शृंगारूनि ॥५॥ संकल्प करूनि यथासांग । नारदाकरीं देत श्रीरंग । जो क्षीराब्धिहृदयरत्नरंग । पूर्ण निःसंग परब्रह्म ॥ ६ ॥ नारद म्हणे वनमाळी । हा ब्रह्मवीणा घेई कां जवळी । तंतु तुटो नेदी निजमूळीं । श्रुतिस्वर सांभाळिजे ॥ ७ ॥ एक मुळींचा तुटतां तंत । तेणें नाश होईल बहुत । कृष्णा माझा यथार्थ । तुज ठाउका असे कीं ॥८॥ माझी देवतार्चनाची पेटी । जतन करी कां जगजेठी । नारद चालिला उठाउठी । पाहे दृष्टीं सत्यभामा ॥९॥ पुढें जातों [१]कमलोद्भवपुत्र । मागें चाले शतपत्रनेत्र । जो मेघश्याम कोमलगात्र । सहस्त्रवक्त्र वर्णी जया ॥११०॥ द्वारकेचे म्हणती जन । जगद्वंद्य हा जगज्जीवन । त्याच्या खांदां ओझें देऊन । नारदमुनि नेतसे ॥११॥ नारद म्हणे हृषीकेशी । कां रे हलुहलु चालतोसी । गृहआशा अजून न सोडसी । कैसा साधिसी परमार्थ॥ १२ ॥ असो ऐसा शार्ङ्गपाणी। नारद दुरी गेला घेऊनी । तों सत्यभामा निजसदनीं । वियोगानळें अहाळली ॥ १३ ॥ तळमळी विरहेंकरून । म्हणे हातींचे गेलें [२]निधान । हे कृष्ण म्हणोन । वियोगानळें आहाळत ॥ १४॥ सत्यभामा करी रुदन । आतां कैं देखेन मधुसूदन । ठकवून गेला ब्रह्मनंदन । भुली पूर्ण घातली ॥ १५॥ मग सत्यभामेचिया सदनीं । मिळाल्या सकळ कृष्णकामिनी । म्हणती भली गे करणी । दान चक्रपाणी दीधला ॥ १६॥ जांबुवंती म्हणे आम्ही इतुक्याजणी । जवळी असतां कृष्णकामिनी । दान द्यावयालागूनी । तूंच धनीण झालीस ॥ १७॥ [३]अज अजित जगत्पती । त्यास कैंच्या जन्मपंक्ती । तुज कोणीं दिधली ही मती । दुःखदायक अत्यंत ॥ १८ ॥ मग बोलिली सत्राजितकुमारी । बरा मत्सर साधिला सुंदरी । तुवां आपुलें हित तरी । काय विचारिलें सांग पां ॥ १९॥ पायांवरी घालूनि पाषाण । मोडिले जैसे आपुले चरण । जैसा आपणाचि रुईचीक भरून । नेत्र बळें दवडिले ॥ १२० ॥ कीं आपुलेंचि छेदूनियां [४]घ्राण । वैरियांसी केला अपशकुन । जैसें आपुलेंच तान्हें मारून । आळ घातला सवतीवरी ॥२१॥ कौतुकें केलें विषप्राशन । परी न कळे जवळी आलें मरण । तैसें तुवां श्रीकृष्णदान । करून केलें अनहित ॥२२॥ मित्रविंदा बोलें वचन । जळालें तुझें शहाणपण । निर्विकारवस्तु श्री-

१ ब्रह्मदेवाचा पुत्र (नारद). २ ठेवा. ३ जन्मरहित. ४ नाक.

कृष्ण। त्यासी जन्ममरण लाविसी ॥२३॥ वैकुंठनाथ पूर्णावतारी त्यावरी तुझ्या बापें घातली चोरी। प्रतापवंत कंसारी। पाताळकुहरीं शोधूं गेला॥ २४॥ मग युद्धीं जिंकून रुक्षपती। मणि आणि जांबुवंती। घेऊनि आला जगत्पती। ऐसी ख्याति तुझी वो ॥२५॥ लक्ष्मणा म्हणे तुझें ज्ञान। आजि कळलें संपूर्ण। नरकासुराशीं नेऊन। जगज्जीवन भिडाविला कीं ॥२६॥ सोळा सहस्र सवती पूर्ण। निर्लज्जे तूंचि आलीस घेऊन। शेवटीं हरि दिधला दान। शहाणपण वाहवलें ॥ २७ ॥ याज्ञजित म्हणे ते वेळां। बरा सवतीमत्सर साधिला। दाना श्रीरंग दिधला। कोणी सांगीतला शास्त्रार्थ ॥ २८ ॥ नारदें आणिलें स्वर्गसुमन। तें रुक्मिणीस दिधलें म्हणोन। तुवां अनर्थ केला पूर्ण। तुझे गुण जाणों आम्ही ॥ २९ ॥ कीं घडिघडी क्षुधा लागती म्हणोन। उदराचि टाकिलें फाडून। जैसें देवळाचें शिखर पाडून। पोवळीं भोंवती रचियेलीं ॥१३०॥ कीं गांठीं असतां कांहीं धन। म्हणोन तोडून टाकिलें स्वचरण। वसतें मोडूनियां सदन। मांडव पुढें घातला ॥ ३१ ॥ तैसेंच हें तुवां केलें पूर्ण। दानासी दिधला जगन्मोहन। तों भद्रावती बोले वचन। तुझें ज्ञान दग्ध जाहलें ॥३२॥ ज्या हरीचें करितां स्मरण। तुटे जन्मसंसारबंधन। जो सर्वदृष्टा अचिंत्य निर्गुण। तयासी गुण लाविसी तूं ॥३३॥ तों देवकी धांवली तत्काळ। म्हणे तुवां दानासी दिधलें माझें बाळ। नवमास पोटीं वाहिला घननीळ। जो कां निर्मळ अंतर्बाह्य ॥ ३४ ॥ मी जवळी असतां जननी। आणि या सोळा सहस्र कामिनी। दान द्यावया स्वामिणी। तूंच कैसी जाहलीस ॥३५॥ जेणें तुझा पिता मारिला। तो शतधन्वा पूर्वीं वर योजिला। तो सांडून त्वां कृष्ण वरिला। मणि आणिला म्हणोनियां ॥ ३६ ॥ सत्यभामा अधोवदन। कोणास नेदी प्रतिवचन। जैसें तस्करासी होतां वृश्चिकदंशन। तो कळ सोसूनि उगाचि राहे ॥ ३७ ॥ किंवा चोराची जननी। रडों न लागे प्रकट जनीं। असो बळिभद्रें ऐकिलें कर्णीं। ब्रह्मनंदनें हरि नेला॥ ३८ ॥ सिद्ध करूनि चतुरंग दळभार। धांवण्या निघाला बळिभद्र। वसुदेव उद्धव अक्रूर। उग्रसेन धांवतसे ॥३९॥ म्हणती नारद मैंदें पूर्ण। सत्यभामेसी घालूनि मोहन। श्रीकृष्ण जगाचें जीवन। नेतों चोरून सर्वांसी ॥ १४० ॥ दुरी देखोनि दळ-

१ पाताळापर्यंत गेलेल्या अशा खोल गुहेंत. २ घर. ३ विंचू चावला असतां. ४ ठक.

भार । नारदासी म्हणे यदुवीर । आमुचें वडील आले समग्र । शिक्षा थोर करिती आम्हां ॥ ४१ ॥ नारद म्हणे हृषीकेशी । तूं भिऊं नको मानसीं । मी प्रत्युत्तर देतों समस्तांसी तूं असें पाठीशीं माझिया ॥ ४२ ॥ तों जवळी आलें वसुदेवसंकर्षण[1] । म्हणती श्रीकृष्ण आमुचें जीवन । सत्यभामेसी वचनीं गोवून । कैसा नेतोसी द-यार्णवा[2] ॥४३॥ नारद म्हणे ऐका समस्त । मी काय ठकवून नेतों कृष्णनाथ । पाठीशीं कां आलां धांवत । दळभार सिद्ध करूनियां ॥४४॥ मी तरी एकला ब्राह्मण । मजशीं करूं पाहतां भांडण । सत्यभामेनें दिधलें दान । तुम्ही परतोन मागतां ॥४५॥ मज म्हातारपण निश्चिती । म्हणोनि हरि घेतला सांगाती[3] । येरू म्हणती आणिक तुम्हांप्रती । सेवक देऊं दूसरा जी ॥४६॥ नारद म्हणे कासया व्यर्थ । आमुच्या मनोगतें चाले कृष्णनाथ । त्रिभुवन शोधितां समस्त । ऐसा सांगाती मिळेना ॥ ४७॥ यादव घालिती नमस्कार । नारदापुढें पसरिती पदर । तूं जे वस्तु मागसी साचार । ते देऊं कृष्णा पालटा ॥४८॥ नारद म्हणे कृष्णपालटाशीं । कोणती वस्तु मागूं तुम्हांपाशीं । नाशिवंत देऊनि अविनाशी । नेऊं म्हणतां ठकवूनियां ॥ ४९ ॥ श्रीकृष्णाच्या मुखावरूनी । कोटि काम सांडिजे ओंवाळुनी । ऐसा सांगाती त्रिभुवनीं । न मिळे शोधितां सर्वथा ॥१५०॥ यादव म्हणती स्यमंतकमणी । घेऊन सोडा जी चक्रपाणी । मग म्हणे नारदमुनी । नलगे सर्वथा आम्हांतें ॥ ५१ ॥ त्या मण्याचे पायीं अनर्थ बहुत । मेले प्रसेन सत्राजित । तैसाच आमुचाहि होईल घात । न घे मणि सर्वथा तो ॥ ५२ ॥ यादव म्हणती दिव्य सुवर्ण । हरीच्या भारोभार देऊं पूर्ण । मग म्हणे ब्रह्मनंदन । अवश्य आणून देइजे ॥ ५३ ॥ तुळा उभविली सत्वर । पारडीं बैसविला यादवेंद्र । तों भामा म्हणे श्रीधर । मीच सोडवीन तत्वतां ॥ ५४ ॥ माझ्या बापाचा मणि आंदण । नित्य प्रसवे नऊ भार सुवर्ण । मज धनासी नाहीं वाण । जगज्जीवन सोडवितें ॥ ५५ ॥ अहंकार धरूनि पूर्ण । घातलें सकळ संग्रहसुवर्ण । सत्यभामा पाहे अधोवदन । सरलें धन सर्वही ॥५६॥ कृष्ण-

---

१ वसुदेव आणि बलराम. २ कृपासागरा. ३ सोबती.

नायिका एक शत षोडश सहस्र । एकदांचि उठल्या समग्र । सुवर्ण घालिती सत्वर । अणुमात्र न ठेविती ॥५७॥ शेवटीं अंगावरील सुवर्ण । गोपी घालिती नेऊन । द्वारकेचें राज्यभांडार संपूर्ण । आणूनि तेथें घातलें ॥५८॥ समुद्रामाजी पडलें हेरळ । तैसें सुवर्ण जाहलें सकळ । मशकाचेनी भूगोळ । उलथोनि कैसा पाडवें ॥ ५९ ॥ उंच आहे किती नभ । हें काय गणूं शके शलभ । आदित्यमंडळ सुप्रभ । मोजवें केंविं तमातें ॥१६०॥ मेरूचिया वजनास पाहीं । कांटिया[1] घातली जैसी राई । तैसें द्वारकेचें धन सर्वही । तुळेमाजी हळवट ॥६१॥ सकळ नगरींचे लोक धाविन्नले । त्यांहीं आपुलें सुवर्ण घातलें । गुंजभरी नाहीं उरलें । द्वारकेमाजी कांचन ॥६२॥ आनकदुंदुभीची पत्नी । जिच्या उदरीं जन्मला चक्रपाणी । तिनें सुवर्ण घातलें आणोनि । मोहेंकरूनि तेधवां ॥६३॥ रुपें कांसें तांबें पितळ । अष्टधातु घातल्या प्रबळ । जन आश्चर्य करिती सकळ । नवल अद्भुत देखोनि ॥६४॥ पहा वृक्षशाखेवरी देखा । भार घालूनि बैसे पिपीलिका । तैशा अष्टधातु सकळिका । तुळेमाजी दीसती ॥६५॥ अनंत ब्रह्मांडें ज्याच्या पोटीं । तो पारडां बैसविला जगजेठी । एक म्हणती हरि नाटकी कपटी । जड बहुत जाहला ॥ ६६ ॥ नारद आणि हा गोविंद । दोघांनीं मांडिला हा विनोद । एक भोंदू एक मैंद । सत्यभामेसी मिळाले ॥६७॥ एक चहाड एक चोर । एक कळिलावा एक जार । एक उदास एक उदार । अनिवार दोघेही ॥ ६८ ॥ न उचले पारडें देखोनी । देवकी रडे धाय मोकलूनी । म्हणे सत्यभामे वैरिणी । अघटित करणी त्वां केली ॥ ६९ ॥ भ्रताराचें केलें दान । हें जाहलें नाहीं अद्यापि श्रवण । देवकी धरी नारदाचे चरण । मज पुत्रदान देई कां ॥ १७० ॥ नारद म्हणे आली नाहीं रुक्मिणी । जे त्रिभुवनपतीची पट्टराणी । सुवर्ण बहुत आहे तिचे सदनीं । तीस बोलावूं पाठवा जी ॥ ७१ ॥ सकळांसी मानली गोष्टी । उद्धव पाठविला उठाउठी । तों दृष्टीं देखिली गोरटी[2] । जिचे पोटीं मन्मथ[3] जन्मला ॥७२॥ रत्नजडित चौकी चांगली । त्यावरी जगन्माता बैसली । शुभ्र वस्त्र मुक्तलग चोळी । कंठीं एकावळ[4] डोलत ॥७३॥ ऐसी ते भीमकहृदय-

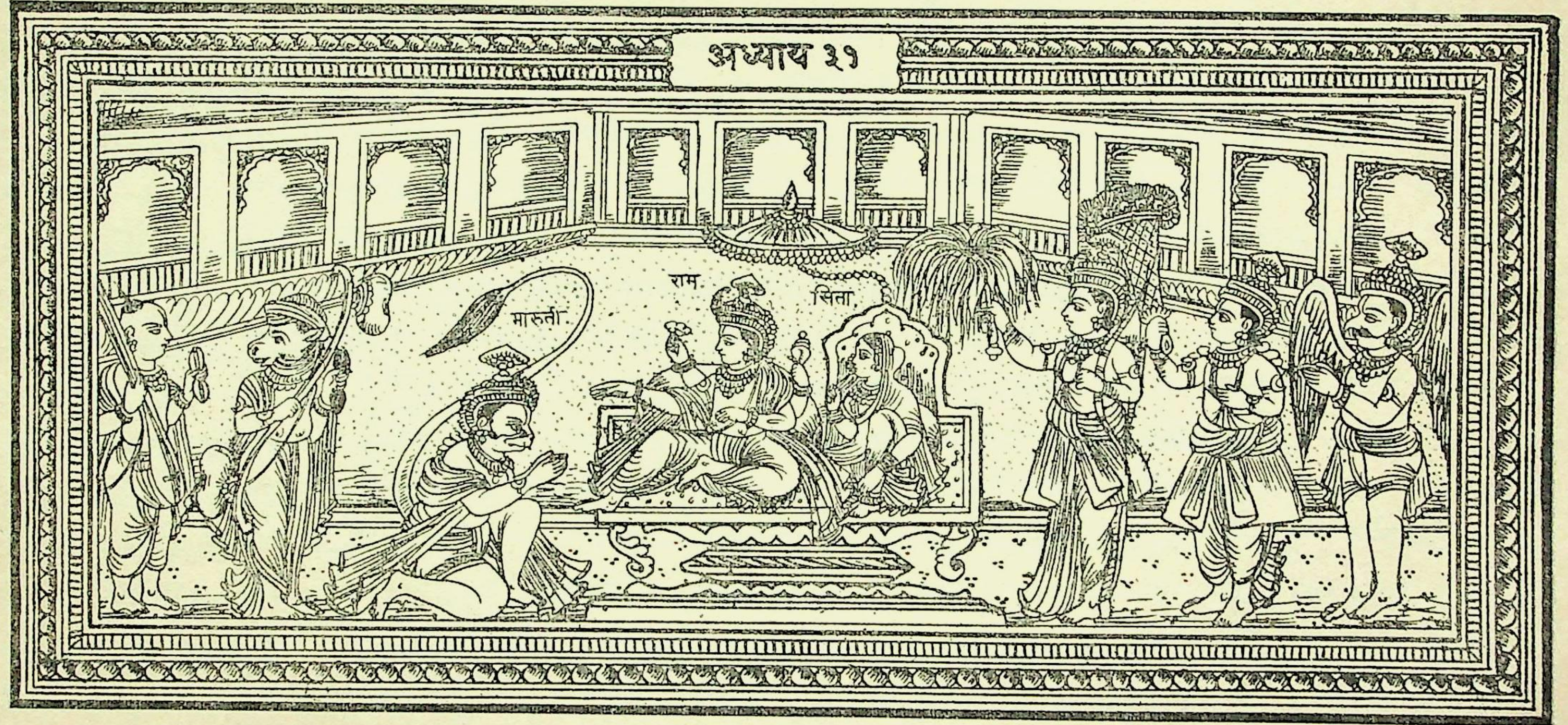
१ कसपट. २ टोळ. ३ मदन. ४ मोत्यांची माळ.

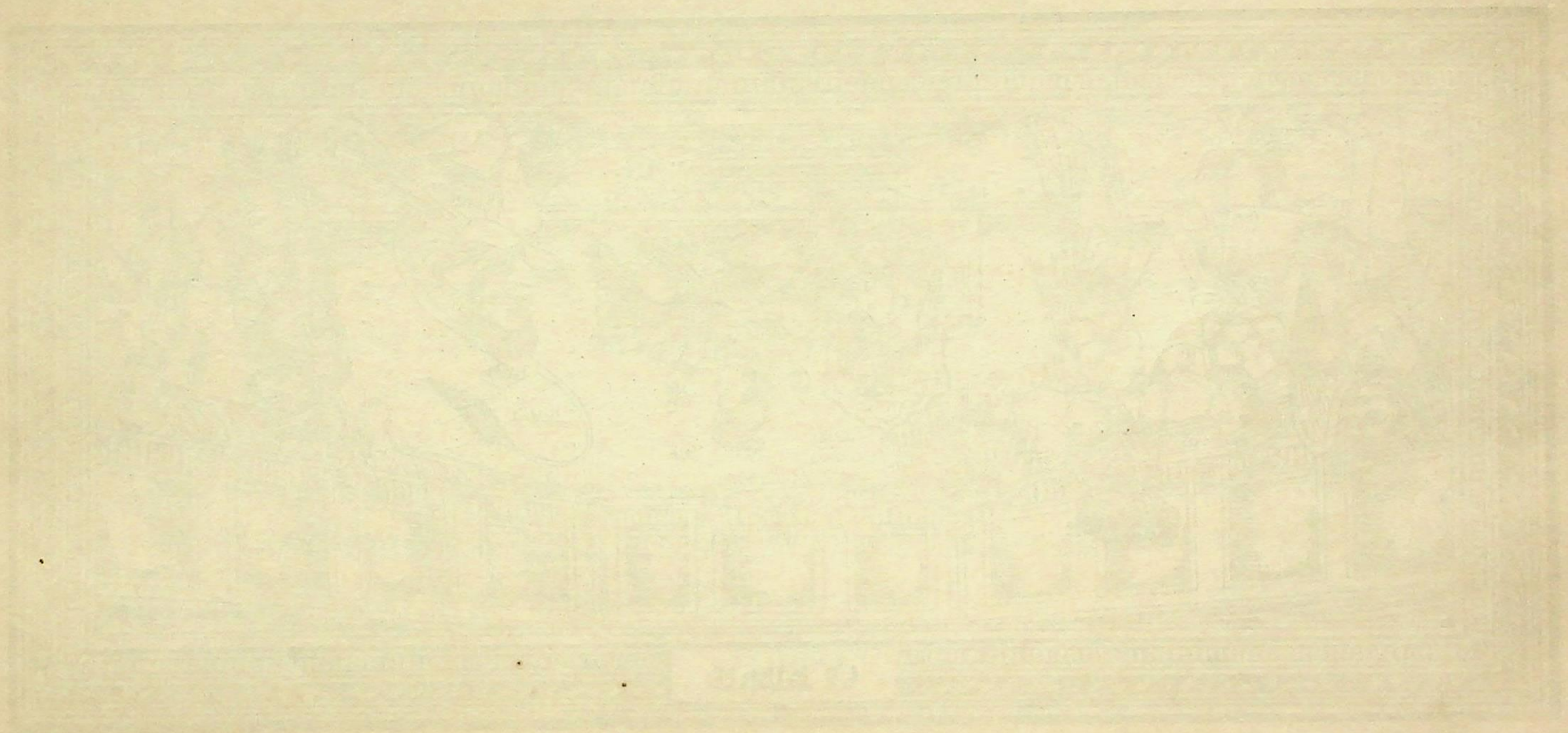
रत्न । उद्धवभक्तें दृष्टीं देखोन । केलें साष्टांग नमन । वर्तमान निवेदिलें ॥७४॥ ऐकतां साद्यंत वर्तमान । केलें किंचित हास्यवदन । तैसीच वृंदावनीं जाऊन । केलें नमन तुळशीसी ॥ ७५ ॥ त्रिवार प्रदक्षिणा करून । घेतलें पक्‍कदळ[1] प्रार्थून । रत्नताटीं घालून । वरी दिव्य वस्त्र झांकिलें ॥ ७६ ॥ हंसगती चमकत । मन्मथजननी[2] आली तेथ । श्रीकृष्ण आणि कमलोद्भवसुत[3] । षोडशोपचारें पूजिले ॥७७॥ रुक्मिणीचा भाव निर्मळ । तुळेवरी ठेविलें तुळसीदळ । श्रीकृष्णाचें पारडें तत्काळ । आपोआप उचललें ॥ ७८ ॥ सकळांमाजी श्रेष्ठ भाव । भावें सोडविला माधव । विमानीं तटस्थ पाहती देव । पुष्पवर्षाव करिताती ॥७९॥ धन्य धन्य भीमकराजकुमारी । तुळसीदळ ठेवूनि तुळेवरी । सोडविला मधुकैटभारी । जो कंसारि भक्तवत्सल ॥ १८० ॥ जे आदिपुरुषाची ज्ञानशक्ति । अनंतशक्ति जियेपुढें राबती । ब्रह्मादिक बाळें निश्चितीं । नाचवी रात्रंदिवस जे ॥८१॥ ब्रह्मसुखाचा समुद्र । माजी बुडाले जीव समग्र । तेथींची गोडी अणुमात्र । चाखों नेदी कोणातें ॥ ८२ ॥ जिकडे करी कृपावलोकन । तो तत्काळ होय ज्ञानसंपन्न । देहीच विदेही होवोन । कैवल्यपद पावे तो ॥ ८३ ॥ असो सोनें जाहलें बहुत । तें काढिती हातोहात । गोपी धांवती समस्त । माझें माझें म्हणोनि ॥ ८४ ॥ गुळावरी बैसती मक्षिका । तैशा गोपी झोंबती सकळिका । रुक्मिणी नारद श्रीरंग देखा । कौतुक पहाती तयांचें ॥ ८५ ॥ यापरी जन नाडलें देख । श्रीकृष्णभजनीं जाहले विन्मुख । खरें मानूनि घनदारसुख । झालें भ्रांत अहंमते ॥८६॥ एक म्हणती माझी सरी देख । एक म्हणे माझें पदक । एक म्हणे माझा चिताक । सोडीं वेगें आलगटे ॥८७॥ एक म्हणे शीसफूल चंद्ररेखा । तो माझा मजकडे टाका । मूद राखडी गळ्याच्या टिका । तानवडें वोळखा माझीं हीं ॥ ८८ ॥ चुडे दोरें हातसर । माझीं दंडकडीं बाजुबंद सुंदर । माझ्या मुद्रिका परिकर । मुक्तहार माझे हे ॥ ८९ ॥ सत्यभामा धांवे लोभेंकरून । म्यां पर्वतासमान घातलें सुवर्ण । माझें गुंजभर होतां न्यून । अनर्थ पूर्ण होईल ॥१९०॥ षोडश सहस्र स्नुषा देखा । देवकी म्हणे तुम्ही अवघ्या मूर्खा । माझे अलंकार

१ पिकलेलें पान. २ रुक्मिणी. ३ नारद.

मजपुढें टाका । हांसती गोपिका गद्गदां ॥ ९१ ॥ म्हणती म्हातारपणीं सोस । कां हो सुटला तुम्हांस । आतां हे अलंकार सुनांस । वांटा आम्हास मामिसें ॥९२॥ नारदें वंदिलें भीमकीस । माते तूंचि भोगी जगन्निवास । प्रद-क्षिणा करूनि दोघांस । ऊर्ध्वपंथें चालिला ॥९३॥ जन सर्वही गुंतले धना । रुक्मिणी घेऊनि जगन्मोहना । पूर्ण ब्रह्मानंद वैकुंठराणा । अगाध लीला दावित ॥ ९४ ॥ हरिविजयग्रंथ परिस पूर्ण । जीव केवळ लोह कठिण । या परिसासी झगटती येऊन । तरी तत्काळ सुवर्ण होती पैं ॥ ९५ ॥ सदा सर्वदा हरिविजयश्रवण । हेंचि लोहपरि-साशीं संघट्टण । अहंकृतिकाळिमा जाळून । केवळ सुवर्ण होती ते ॥ ९६ ॥ श्रीमद्भीमातटाविलासिया । ब्रह्मानंदा पंढरीराया । श्रीधरवरदा करुणालया । विसांविया जगद्गुरु ॥९७॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । प्रेमळ भक्त सदां परिसोत । त्रिंशत्तमाध्याय गोड हा ॥१९८॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ओव्या १९८ ॥

अध्याय ३१
मारुती
राम
सिता

श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमोजी सद्गुरुपंचाक्षरा । श्रीब्रह्मानंदा सौख्यसमुद्रा । तूं परात्परसोइरा । नामारूपातीत जो ॥ १ ॥ नाम रूप गुण वर्ण । तुजे ठायीं नाहींत मुळींहून । सच्चिदानंदघन पूर्ण । हेंही बोलणें न साहे ॥ २ ॥ अनंत ब्रह्मांडें कडोविकडी । माया तुझी घडी मोडी । परी तूं तिकडे एक घडी । न पाहसी विलोकूनि ॥ ३ ॥ परी जीव पडिले अविद्येच्या फांसा । त्यांस उद्धरावया जगदीशा । द्वारकेमाजी पुराणपुरुषा । अवतरलासी म्हणोनि ॥ ४ ॥ सांडोनियां योगनिद्रा । सगुण जाहलासी यादवेंद्रा । मन्मथजनका[1] त्रिभुवनसुंदरा । विश्वोद्धारा विश्वेशा ॥ ५ ॥ तिसाविये अध्यायीं कथन । सत्यभामेनें केलें कृष्णदान । तुळेवरी तुळसीपत्र ठेऊन । रुक्मीनें कृष्ण सोडविला ॥ ६ ॥ यावरी एकदां कमलोद्भवसुत । जो व्यासवाल्मीकांचा गुरु सत्य । ध्रुव प्रल्हाद परम भक्त । ज्याच्या अनुग्रहें उद्धरले ॥ ७ ॥ चतुर्दश विद्या चौसष्ट कळा । करतळामळ जयासी सकळा । ज्याची ऐकतां गायनकळा । ब्रह्मा हरिहर डुल्लती ॥ ८ ॥ चारी वेद मुखोद्गत । सर्व शास्त्रीं पारंगत । सामर्थ्य तयाचें अद्भुत । त्रैलोक्य वंदी जयासी ॥ ९ ॥ भूतभविष्यवर्तमानज्ञान । हें ज्यापुढें उभें कर जोडून । न लागतांचि एक क्षण । ब्रह्मांड मोडोनि रची पुढती ॥ १० ॥ अन्याय देखतांचि सत्वरा । जो शिक्षा करी विधिहरिहरां[2] । ज्ञानी कृपाळू ऐसा दूसरा । ब्रह्मांडोदरामाजी नसे ॥ ११ ॥ ऐसा तो नारद मुनीश्वर । तीर्थें करीत समग्र । दक्षिणसमुद्रीं रामेश्वर । तेथें सत्वर पातला ॥ १२ ॥ तों तेथें देखिला समीरसुत[3] । जो ज्ञानी भक्तविरक्त । जो श्रीरामाचा प्रियपात्र । प्राणांहूनि पलीकडे ॥ १३ ॥ तो दक्षिणसमुद्रीं करी अनुष्ठान । अंतरीं आठविलें श्रीरामध्यान । नेत्रीं वाहे प्रेमळ जीवन । वेधलें मन श्रीरामीं ॥ १४ ॥ तों ब्रह्मनंदन आला तेथें । तें अंतरीं कळलें हनुमंतातें । ध्यान विसर्जूनि नारदातें । भेटावया धांविन्नला ॥ १५ ॥ घरा आलिया संतजन । जे हरीस आवडती प्राणांहून । त्यांचा अव्हेर[4] करूनियां जाण । जो कां ध्यान करूं बैसे ॥ १६ ॥ तोच दुरात्मा खळ निर्धारीं । हरि म्हणे तो मुख्य माझा वैरी । जो माझ्या संतांचा अपमान करी । मी नानाप्रकारें निर्दाळीं त्यांतें ॥ १७ ॥ करूनि संतांचा अनादर । जो माझी पूजा करी पामर । पूजा नव्हे तो लत्ताप्रहार । तेणें मज समर्पिला ॥ १८ ॥ ओलांडूनि

१ मन्मथ म्हणजे मदन, त्याच्या जनका श्रीकृष्णा. २ ब्रह्मविष्णुमहेशांस. ३ मारुति. ४ त्याग.

पूजा समग्र । जो संतांचा करी परमादर । तेणें कोटि मखांचें[1] फळ निर्धार । मज समर्पिलें ते दिवसीं ॥ १९ ॥ असो उठोनियां हनुमंत । प्रेमें नारदाचे चरण धरित । दोघे भेटले तेव्हां अद्भुत । प्रेमरस न सांवरे ॥ २० ॥ दोघेही योगी परम निर्धारी । दोघेही बाळब्रह्मचारी । दोघेहीं आवडती श्रीहरी । इंदिरेहून अत्यंत ॥ २१ ॥ दोघेही केवळ भक्त । दोघेही ज्ञानी अति विरक्त । दोघेही विचरती नित्यमुक्त । पुरुषार्थ अद्भुत दोघांचा ॥ २२ ॥ एक हरि एक उमावर । कीं एक मृगांक[2] एक मित्र[3] । तैसे दोघे नारद वायुकुमर । क्षेमालिंगन पैं देती ॥ २३ ॥ हनुमंतें तृणासन घालून । वरी बैसला ब्रह्मनंदन । प्रेमेंकरून चरणक्षालन । केलें पूजन यथाविधि ॥ २४ ॥ नारद म्हणे हनुमंतातें । कैसा तूं काळ क्रमितोस येथें । ऐसें ऐकतां वायुसुत । सप्रेमचित्त होवोनि बोले ॥ २५ ॥ श्रीरामअवतार संपलियावरी । मी राहिलों दक्षिणसागरीं । श्रीरामचरित्र आठविता अंतरीं । हृदय होत सद्गद ॥ २६ ॥ एकबाण एकवचन । एकपत्नीव्रत रघुनंदन । जो सत्याचा सागर पूर्ण । स्वानंदघन रूप ज्याचें ॥ २७ ॥ ऐसें सांगतां हनुमंत । प्रेमभरें दाटला अत्यंत । नारद म्हणे रामकथामृत अद्भुत । तेथें बुडी देई सदा ॥ २८ ॥ आणि पृथ्वीवरी तीर्थें बहुत । तीं एकदां विलोकीं समस्त । तीर्थीं भेटती साधुसंत । जे कां डुल्लती ब्रह्मानंदें ॥ २९ ॥ संतदर्शन सर्वांत सार । यालागीं तीर्थें करी समग्र । ऐसें बोलोनि ब्रह्मपुत्र । निराळपंथें[4] चालिला ॥ ३० ॥ मुखीं श्रीरामगुण गात । द्वारकेस आला अकस्मात । कृष्णें देखतां जलजोद्भवसुत[5] । आसनीं बैसवूनि पूजिला ॥ ३१ ॥ हरि पुसे सकळ वर्तमान । नारद म्हणे धुंडिलें त्रिभुवन । कृष्णा तीर्थें करितां संपूर्ण । सेतुबंधासी पावलों ॥ ३२ ॥ तेथें देखिला श्रीरामभक्त । महायोगी वीर हनुमंत । काय वर्णूं त्याचे गुण अद्भुत । ऐसा विरक्त दुसरा नाहीं ॥ ३३ ॥ तो तीर्थें करीत यादवेंद्रा । येईल तुमच्या निजनगरा । हरि शोधितां ब्रह्मांडोदरा । ऐसा दुसरा न भेटे ॥ ३४ ॥ ऐसें ऐकतां जगजेठी । नारदाचे कंठीं घातली मिठी । म्हणे तो केव्हां देखेन दृष्टीं । सांगसी गोष्टी जयाच्या ॥ ३५ ॥ नारदा ऐसिया भक्तावरून । वाटे ओंवाळून टाकावा प्राण । सद्गद जाहला जगज्जीवन । मग ब्रह्मनंदन बोलिला ॥ ३६ ॥ भक्तवल्लभा राजीव नयना । तो त्वरितचि येईल

१ यज्ञांचें. २ चंद्र. ३ सूर्य. ४ आकाशमार्गानें. ५ जलज म्हणजे कमळ त्यापासून उद्भव ज्याचा असा ब्रह्मदेव, त्याचा मुलगा नारद.

तुमच्या दर्शना । असो इकडे हनुमंत तीर्थाटना । निघता जाहला तेधवां ॥ ३७॥ संपूर्ण पाहोनि दक्षिणमानस । हनुमंत आला गौतमीतीरास । ज्योतिर्लिंग त्र्यंबक विशेष । महिमा ज्याचा न वर्णवे ॥ ३८॥ देखोनि पंचवटीस्थान । हृदयीं गहिंवरे वायुनंदन । म्हणे येथें माझ्या स्वामीनें राहून । दंडकारण्य उद्धरिलें ॥. ३९ ॥ पुढें पश्चिमपंथें चालिला मारुती । तों दृष्टीं देखिली द्वारावती । जैसी अयोध्या पूर्वीं देखिली होती । तैसी निश्चितीं दिसे हे ॥ १४०॥ लक्षावधि कळस एकसरें । झळकती रत्नखचित गोपुरें । अहोरात्र मंगळतुरें । द्वारकेमाजी गर्जती ॥ ४१ ॥ चित्रविचित्र मंदिरें । आळोआळीं झळकती सुंदरें । नीळरत्नाचीं मयूरें । प्राण नसतां धांवती ॥ ४२॥ पाचूचे रावे घरोघरीं । नाना शब्द करिती कुसरी । कल्पवृक्ष दारोदारीं । अहोरात्र डुल्लती ॥ ४३ ॥ ऐसी द्वारकापुरी देखोन । संतोषला अंजनीहृदयरत्न । पुढें गोमतीतीरीं येऊन । उभा ठाकला नावेक ॥ ४४ ॥ तो ऋषि ध्यानस्थ बैसले सकळ । जैसे गभस्ती उगवले निर्मळ । कीं मानससरोवरीं मराळ । ओळीनें जैसे विराजती ॥ ४५ ॥ हनुमंतें सारून संध्यास्नान । केलें रघुनाथाचें ध्यान । मग सकळ द्विजांसी कर जोडून । करी नमन हनुमंत ॥ ४६॥ परम नम्र विनीत होऊन । द्विजांसी पुसे वायुनंदन । म्हणे या नगराचें नाम कवण । सांगावें जी आम्हांतें ॥ ४७ ॥ कोण राजा नांदतो येथें । काय नाम तीर्थातें । देखोनि विचित्र वानरातें । आश्चर्य ऋषींतें वाटत ॥ ४८॥ म्हणती वानरवेष दिसत । परी चतुरज्ञानी पंडीत । बोलका जैसा अंगिरासुत । महाविरक्त दिसतो हा ॥ ४९॥ संतोषोनि मुनि बोलती । नगरा नाम द्वारावती । येथें नृप यदुपती । पूर्णावतार आठवा ॥ ५० ॥ नदी नाम गोमती सत्य । पैल चक्रतीर्थ पुण्यवंत । येथें ज्या प्राणियाच्या अस्थि पडत । चक्रें होती तयांचीं ॥ ५१॥ असो ब्राह्मणांस करूनि नमन । द्वारकेभोंवतें दिव्य जें वन । लोकप्राणेशनंदनें । फळें देखोनि संतोषला ॥ ५२॥ सदाफळ वृक्ष विराजत । उंच गेले गगन भेदित । त्यांमाजी प्रवेशला श्रीरामभक्त । फळभक्षणार्थ तेधवां ॥ ५३॥ दिव्य वृक्षवरी बैसोन । केलें यथेष्ट फळभक्षण । महातरूंच्या शाखा मोडून । फळें झोंडून टाकिलीं ॥ ५४॥ फळें घेऊनि निज करीं ।

१ गोदावरीचे कांठीं. २ मारुति. ३ मंगलवाद्यें. ४ पोपट. ५ हाडें.

वनरक्षकांवरी झुगारी । वांकुल्या दावी नानापरी । नेत्र वटारी तयांकडे ॥ ५५ ॥ चक्राकार मारी उडी । पुच्छ नाचवी कडोविकडी । मान घुलकावी घडिघडी । मग वनकर तांतडी धांवले ॥ ५६ ॥ वानरें विध्वंसिला तरुवर । वनरक्षक मिळाले अपार । म्हणती कैंचें आलें हें वानर । बहुत चार मांडिलें ॥५७॥ म्हणती वानरा ऐक वचन। तुवां विध्वंसिलें दिव्य वन । तुज ताडितील राजनंदन । मीनकेतनसांबादि ॥ ५८ ॥ राघवप्रिय[1] म्हणे तयांप्रती । कोण येथें नांदतो नृपती । येरू म्हणती राम आणि श्रीपती । अतिपुरुषार्थी बंधु दोघे ॥५९॥ ऐसें वनकर बोलती। मग वज्रदेही बोले तयांप्रती । श्रीराम एक दाशरथी । सूर्यवंशीं अवतरला ॥ ६० ॥ माझ्या रामाचा नामधारी । ऐसा कोण आहे उर्वीवरी[2] । नांव सांगा रे झडकरी । नाहींतरी नगरी न उरेच ॥ ६१ ॥ पाषाण लागतां श्रीराम चरणा । उद्धरली गौतमाची ललना[3] । जे सरसिजोद्भवाची[4] कन्या । ते रघुनंदनें तारिली ॥ ६२ ॥ माझ्या रामाचें नाम घेतां । गणिका उद्धरली तत्वतां । जेणें मर्दिलें पौलस्तिसुता । देवां समस्तां सोडविलें ॥६३॥ एक जानकी वेगळीकरून । सकळ स्त्रिया कौसल्येसमान । त्या रामाचें नामाभिमान । धरील कोण दूसरा ॥ ६४ ॥ तों वनकर बोलती ते वेळां । तो राम पूर्वीं आम्हीं ऐकिला । दशरथें बाहेर घातला । सवें मेळा मर्कटांचा ॥६५॥ सीते सीते म्हणोन । आलिंगी वनीं वृक्षपाषाण । आमुचा बाळिराम बळकट पूर्ण । यदुवंशीं अवतरला ॥६६॥ ऐसें ऐकतांचि वचन । क्रोधावला सीताशोकहरण । भीमरूप[5] अंजनीनंदन । प्रकट करितां जाहला ॥ ६७ ॥ म्हणे हे द्वारकानगरी । पालथी घालीन समुद्रीं । पुच्छ आपटिलें धरणीवरी । प्रतिशब्द अंबरीं ऊठिला ॥ ६८ ॥ वानर देखोनि विशाळ । वनकर पळाले सकळ । म्हणती आला महाकाळ । कृष्णाजवळी सांगों गेले ॥ ६९ ॥ तों येरीकडे मेघश्याम । करीत स्नानसंध्यादि सत्कर्म । देवाची पूजा परब्रह्म । स्वयें आपण करीतसे ॥ ७० ॥ एकदां अवघे भक्त मिळोनि । हरीस विनविती कर जोडूनी । म्हणती तूं जगज्जीवन कैवल्यदानी । पुराणपुरुष जगद्गुरू ॥ ७१ ॥ तरी तुम्ही एकांतीं

१ मारुति. २ पृथ्वीवर. ३ स्त्री अहल्या. ४ सरसिज म्हणजे कमळ त्यापासून उत्पत्ति ज्याची असा ब्रह्मदेव त्याची. ५ भयंकर स्वरूप.

बैसोन । नित्य करितां देवार्चन । तूं देवाधिदेव परिपूर्ण । करिसी ध्यान कवणाचें ॥७२॥ तेथें उपकरणसामुग्री आणूनी । स्वयें देत मन्मथजननी । तरी देवार्चन नयनीं । अम्हांलागूनि दाविजे ॥ ७३ ॥ मग उघडिलें देवसदन । आंत आले भक्तजन । तों रत्नजडित देव्हारा संपूर्ण । मूर्ती सगुण भक्तांच्या ॥७४॥ प्रल्हाद नारद पराशर । व्यास वाल्मीक सनत्कुमार । अंबरीष रुक्मांगद हरिश्चंद्र । मूर्ती सुंदर भक्तांच्या ॥ ७५ ॥ भीष्म दाल्भ्य शुक शौनक । ध्रुव धर्म भीमार्जुनादिक । भरत विदूरथ गुहक । परम सात्विक भक्तमूर्ती ॥७६॥ बळी उपमन्यु बिभीषण । उद्धव अक्रूर वायुनदंन । सुग्रीव जांबुवंत वालिनंदन[१] । मूर्ती सगुण भक्तांच्या ॥७७॥ ऐसें हरीचें देवतार्चन । समस्त भक्तीं देखोन । सकळ प्रेमें दाटती पूर्ण । धरिती चरण हरीचे ॥ ७८ ॥ म्हणती हरि कमलेपत्राक्षा[२] । सच्चिदानंदा सर्वसाक्षा । परमात्मया निर्विकल्पवृक्षा । कौतुकदीक्षा दाविसी ॥ ७९ ॥ हरि म्हणे भक्तांविण । मी कवणाचें करूं ध्यान । भक्तांविण चिंतन । मज नाहीं दुजयाचें ॥८०॥ असो अग्निहोत्रादिक कर्मे । गोभूहिरण्यदानसंभ्रमें । त्या श्रीकृष्णें आत्मयारामें । वेदाज्ञेनें चालिजे ॥ ८१ ॥ दिव्य वस्त्रें अलंकार सर्व । लेवविती अक्रूर उद्धव । सभेसी चालिला दयार्णव[३] । रमाधव ते वेळे ॥ ८२ ॥ उद्धवअक्रूरांचा धरूनि कर । स्थिर चालत यादवेंद्र । गवाक्षद्वारें[४] गोपी समग्र । हरीचें वक्त्र विलोकिती ॥८३॥ उद्धवासी म्हणे भगवंत । आजि उत्तम शकुन होती बहुत । वामनेत्र घडिघडि लवत । बाहु स्फुरत वेळोवेळां ॥ ८४ ॥ वक्षःस्थळीं येतें स्फुरण । न कळे कवणासी आजि भेटेन । वाटतें बहुत समाधान । तो उद्धव वचन बोलत ॥ ८५ ॥ जगद्वंद्या जगज्जीवना । पद्मजनका मनमोहना । भक्तप्रियकरा मधुसूदना । न कळे कोणा भेटसी ॥८६॥ असो सभेसी येतां भगवंत । जयजयकारें घोष होत । दुंदुभी गजरें वाजत । बंदीजन गर्जती ॥८७॥ उठोन उभे ठाकले समस्त । हरि सिंहासनीं बैसत । नारदसनत्कुमारादि भक्त । वाट पाहत हरीची ॥ ८८ ॥ सामगायन परम सुंदर । करिती नारद आणि तुंबर । तंव ते वनकर समग्र । गाऱ्हाणें सांगों पातले ॥ ८९ ॥ हरीस

१ अंगद. २ कमलाच्या पाकळीप्रमाणें ज्याचे डोळे आहेत अशा, कमलनेत्रा. ३ दयेचा समुद्र. ४ खिडक्यांतून.

करूनि नमस्कार । बद्धांजुळी ठाकले समग्र । मग भ्रूसंकेतें श्रीधर । तयांप्रति पुसतसे ॥ ९० ॥ तंव ते म्हणती जग-जीवना । एक वानर आलें जी वना । फळें भक्षूनि वृक्ष नाना । मोडूनिया टाकिले ॥ ९१ ॥ तेणें पुसिलें आम्हां समस्तांतें । कोण नृप नांदतो येथें । त्याचीं वचनें ऐकोनि आम्हांतें । परम आश्चर्य वाटलें ॥ ९२ ॥ बोलका जैसा बृह-स्पती । तेजस्वी जैसा गभस्ती । वानरवेष परी शक्ती । कृतांततुल्य दिसतसे ॥ ९३ ॥ तुमचा तयासी पुरुषार्थ । आम्ही सांगितला जी बहुत । कीं बळिराम आणि कृष्णनाथ । अद्‌भुत महायोद्धे तेथें ॥ ९४ ॥ रामाचें नाम ऐकतां साचार । क्षोभला जैसा प्रळयरुद्र । म्हणे एक रविवंशीं राम थोर । जेणें दशकंधर मारिला ॥ ९५ ॥ त्या रामाचें नामधारी । ऐसा कोण आहे पृथ्वीवरी । आतां बंधूचें नाम सांडा झडकरी । नातरी गति बरी न दिसे ॥ ९६ ॥ आश्चर्य करी श्रीधर । तुम्ही बहुत एकला वानर । येरू म्हणती त्यासमोर । मशक वनकर सर्व आम्ही ॥ ९७ ॥ कोण समोर पाहील त्यास । सर्वांचा एकदां करील ग्रास । ऐसें ऐकतां जगन्निवासें । गरुडाकडे विलोकिलें ॥ ९८ ॥ गरुडाचे मनीं गर्व थोर । कीं मी एक पुरुषार्थी द्विजेंद्र । हें जाणोनि इंदिरावर । वचन काय बोलिला ॥ ९९ ॥ म्हणे सुपर्णा तूं परम पुरुषार्थी । तुजऐसा नाहीं त्रिजगतीं । सत्वर जाऊनि वनाप्रती । वानर धरूनि आणावें ॥ १०० ॥ तूं एकलाचि त्यास आणिसी । कीं दळभार कांहीं संगें नेशी । आवेश आला उरगरिपूसी[3] । काय हरीसीं बोलत ॥ १ ॥ पडत्या आकाशासी धीर । बळें देणार मी पक्षींद्र । त्या मज पाठवितां आणावया वानर । हेंचि अपूर्व वाटतें ॥ २ ॥ पहा सभानायक सकळ । धरूनि आणितों गोलांगूळ । हरीस नमूनि तत्काळ । निराळमार्गे उडाला ॥ ३ ॥ वेगें वनांत प्रवेशे सुपर्ण । तों पाठमोरा बैसला वायुनंदन । फळें झेलीत कौतुकेंकरून । श्रीरामगुण मुखीं गात ॥ ४ ॥ तों खगपति म्हणे रे वानरा । वन विध्वंसिलें तुवां पामरा । पळविलें सकळ वनकरां । फळें सकळ भक्षिलीं ॥ ५ ॥ परम अन्यायी तूं वानर । तुज शिक्षा लावीन साचार । ऐसें बोलतां वायुपुत्र । हास्यवक्त्र बोलिला ॥ ६ ॥ मग समीरात्मज[4] बोले तयातें । बहुत जल्पसी तूं पुरुषार्थें । परी तुझें नाम सांग आम्हांतें । कोणें तूतें पाठ-

१ हात जोडून. २ काळासारखी. ३ उरग म्हणजे पोटानें चालणारे जे सर्प त्यांचा वैरी जो गरुड त्याला. ४ मारुति.

विलें ॥७॥ येरू म्हणे माझा पुरुषार्थ । जाणे त्रिभुवन समस्त । मी द्विजेंद्र कश्यपसुत । असें दूत श्रीरंगाचा ॥८॥ म्यां देव विभांडूनि समस्त । पुरुषार्थ नेलें अमृत । माझ्या भेणें भोगींद्र भयभीत । पृथ्वीखालीं दडाला ॥९॥ हनुमंत म्हणे स्वमुखेंकरून । जो आपुला पुरुषार्थ वर्णी आपण । तो शतमूर्खाहूनि अज्ञान । परम दूषण तयासी ॥ ११० ॥ बळ यश कीर्ति धर्म । पुरुषार्थ विद्या आपुली परम । आत्ममुखें वर्णी तो अधम । तुजऐसा जाण पां ॥११॥ गरुड म्हणे गोलांगूळा । मरणसमयीं तुज फांटा फुटला । हनुमंत म्हणे रे पांखरा तोंडाळा । समीप मृत्यु आला तुज ॥ १२ ॥ ऐसें ऐकतांचि खगेंद्र । अंबरीं उडोनि गर्जे थोर । तेणें नादें अंडज वनचर । भयभीत जाहले ॥१३॥ हनुमंतावरी अकस्मात । वेगें लोटला विनतासुत[३] । चबडा चंचूनें झडपित । परी किंचित न हाले ॥ १४॥ जैसा पर्वतावरी भ्रमर देखा । कीं महावृक्षावरी माक्षिका । कीं गजस्कंधीं पिपीलिका । वायुसुता तैसें वाटे ॥ १५ ॥ ऐसा क्षण एक जाहला । हनुमंतें सुपर्ण पायीं धरिला । कंठीरवें[४] उचलिला । वारण[५] जैसा अकस्मात ॥१६॥ कासावीस गरुड होत । नेत्र मिचकावून मुख पसरित । हनुमंतें भोवंडून अकस्मात । समुद्रामाजी टाकिला ॥ १७ ॥ द्वारकेपासून भिरकाविला । साठ सहस्र योजनें दूर पडिला । बहुत कासावीस जाहला । बुडों लागला सागरांत ॥ १८ ॥ श्वासोच्छ्वास कोंडोन । मागुती वरता येत सुपर्ण । म्हणे म्यां जो केला अभिमान । तें फळ पूर्ण पावलों ॥ १९ ॥ कोणी विद्यामदें जाहलें मस्त । एक धनमदें बहु उन्मत्त । त्यांसी शिक्षा करी भगवंत । अभिमान किंचित धरितांचि ॥ १२० ॥ असो गरुड स्मरण करी । म्हणे धांव धांव मधुकैटभारी[६] । भक्तवत्सला श्रीहरि । कां मजवरी कोपलासी ॥ २१ ॥ दिशा न कळती गरुडालागूनी । तो द्वारावतीचें तेज देखे नयनीं । मग तैसाचि उडाला गगनीं । श्रीकृष्णस्मरण करितांचि ॥ २२ ॥ म्हणे वनावरून जातां । तरी तो धरील मागुता । म्हणूनि तो मार्ग सांडोनि तत्वतां । आणिका पंथें चालिला ॥२३॥ चाचरी जात सुपर्ण[७] । महाद्वारीं पडे मूर्च्छा येऊन । हरीस जाणविती सेवकजन । लोळे सुपर्ण महाद्वारीं ॥२४॥ सेवकीं लवलाहीं उचलोनी । आणोनि घातला हरिचरणीं । मग सावध

१ शेष. २ आकाशांत. ३ गरुड. ४ सिंह. ५ हत्ती. ६ श्रीकृष्णा. ७ गरुड.

करी चक्रपाणी । उदक नेत्रीं लावूनिया ॥ २५ ॥ म्हणे काय जाहला रे वृत्तांत । गरुड थरथरा कांपत । वदनीं बोबडी वळत । शब्द त्रुटित येतसे ॥ २६ ॥ म्हणे जी पुराणपुरुषोत्तमा । जरी क्रोध आला होता तुम्हां । तरी मज यथेंचि मेघश्यामा । शिक्षा करावी होती स्वहस्तें ॥ २७ ॥ मज वानराहातीं मार । करविला आजी प्रचंड थोर । मग हास्यमुखें बोले श्रीधर । गरुडाप्रति तें ऐका ॥ २८ ॥ काय गरुडा बोलतोसी । कीं विनोदें आम्हां हांससी । तुझेनि बळें मी कोणासी । इंद्रादिकांसी न गणीच ॥ २९ ॥ तुझिया बळेंकरूनी । मी बळकट जाहलों त्रिभुवनीं । त्वां बहुतेक वानर आणिले बांधोनी । मिथ्या संपादणी करितोसी ॥ १३० ॥ तुजयोग्य नव्हे हें काज । परी म्यां तुज पाठविलें सहज । गरुडा तुझें प्रतापतेज । न सोसवेचि कोणातें ॥३१॥ कीं वानर जिवें मारिलें । किंवा उठवूनि पळाविलें । गरुडें डोळां अश्रु आणिले । हांसों लागले सभाजन ॥३२॥ गरुड म्हणे मजवरी । कां कोप अझूनि कंसारी । हरि म्हणे ना भी धीर धरी । वर्तमान तरी सांगें कां ॥ ३३ ॥ येरू म्हणे हरि तो कृतांत । वानरवेषें आला येथ । आतां द्वारका समस्त । घालील समुद्रांत पालथी ॥ ३४ ॥ त्यासी भिडे समरांगणीं । ऐसा वीर न दिसे त्रिभुवनीं । मज सागरीं दिधलें भिरकावूनी । पायीं धरूनि सर्वेशा ॥३५॥ हरि म्हणे खगेशा । तुझा आम्हांसी थोर भरंवसा । तुझी जाहली ऐशी दशा । आम्हां तो कैसा आटोपे ॥ ३६ ॥ नारदाकडे पाहोनी । क्षणक्षणां हांसे चक्रपाणी । तंव तो विनोदेंकरूनी । शेंडी कांडोळी घडोघडी ॥३७॥ नारद म्हणे नाम सांडिल्याविण । तो कदापि न जाय तेथून । हरि म्हणे बळकट आमचा सुपर्ण । त्याची गति हे जाहली ॥ ३८ ॥ मग बळिरामासी म्हणे श्रीधर । कैसा करावा आतां विचार । क्रोधें बोले बाळिभद्र । क्षणांत वानर आणितों मी ॥ ३९ ॥ एक्याच घाये सदट । आतांचि चूर्ण करीन मर्कट । तों हरीचा पुत्र वरिष्ठ । प्रद्युम्न बोलता जाहला ॥ १४० ॥ काय काढीलें वानर । मज आज्ञा करावी सत्वर । न लागतांचि क्षणमात्र । धरूनि आतां आणितों ॥ ४१ ॥ तयांचा गर्व

१ काळ. २ थोरला, वडील.

जाणोनि माधव । म्हणे तुम्ही जा रे सर्व यादव । प्रद्युम्नसांबादि पुत्र सर्व । सिद्ध जाहले तेधवां ॥ ४२ ॥ सिद्ध केलें चतुरंगदळ । धडके वाद्यांचा कल्होळ । लोक पाहों धांवती सकळ । अद्भुत नवल वर्तलें ॥ ४३ ॥ निजभारेंसीं यादव । समुद्रतीरा आले सर्व । तंव तो हनुमंत बलार्णव । समस्त वीरीं देखिला ॥ ४४ ॥ तो दशकंठरिपूचें प्रिय पात्र । उन्मनीत लावूनियां नेत्र । मनीं आठवूनि रामचरित्र । पाठिमोरा बैसला ॥ ४५ ॥ भुजादंड कवळी । घडिघडि पाठ कुरवाळी । यादवांसी वांकुल्या वेळोवेळीं । परतोनियां दावितसे ॥ ४६ ॥ यादव म्हणती वानरा धीटा । रामाचें नांव सोडवितोसी मर्कटा । तुवां बहुत मांडिल्या चेष्टा । शिक्षा आतां लावूं तूंतें ॥ ४७ ॥ गदगदां हांसे हनुमंत । वीर तरी आले बहुत । अत्यंत असती जल्पत । गति बहुत न दिसे बरी ॥ ४८ ॥ हनुमंत म्हणे तुम्हांत मुख्य कोण । तें सांगा आधीं नामाभिदान । मग बोले रुक्मिणीनंदन । नाम प्रद्युम्न माझें असें ॥ ४९ ॥ माझा प्रताप अद्भुत । पिता जाणें श्रीकृष्णनाथ । जेणें बाळपणीं मारिले दैत्य । अघबककेशीकंसादि ॥ १५० ॥ जरासंघ सत्रा वेळ धारिला । द्वारका रचिली अवलीळा । नरकासुर वधूनि सकळा । गोपी आणिल्या सोळा सहस्र ॥ ५१ ॥ मग बोले अनिरुद्धकुमर । सांगसी पितयाचा बडिवार । परी तुवां पराक्रम थोर । कोठें केला सांग पां ॥ ५२ ॥ एकदांचि अवघेजण । कां आलेति मरावयाला-गून । तुम्हां लेंकराशीं युद्ध पूर्ण । लाजे मन करावया ॥ ५३ ॥ तंव ते म्हणती रे वानरा । आगळें बोलसी पालेखाइरा । तुज आतां धाडूं मृत्युपुरा । तरीच कृष्णाचे कुमर आम्हीं ॥ ५४ ॥ ऐसें बोलोनि ते वेळे । सर्वीं धनुष्यीं बाण योजिले । बाणांचा पर्जन्य बळें । हनुमंतावरी पाडियेला ॥ ५५ ॥ अमर्याद येती शर । गदगदा हांसे वायुकुमर । वांकुल्या दावी वारंवार । याद-वांतें लक्षूनियां ॥ ५६ ॥ शुष्क तृण पडतां बहुत । कदा न हाले जैसा पर्वत । कीं पुष्पें वर्षतां अद्भुत । ऐरावत न मानी जेविं ॥ ५७ ॥ कीं संसारदुःख लागतां सबळ । ज्ञानी न ढळे जैसा अंचळ । कीं धुळी उडतां प्रबळ । निर्मळ निराळ न मळेचि ॥ ५८ ॥ तैसाच सीताशोकहरण । न मानी यादवांचें बाण । मग पुच्छ कौतुकेंकरून । सोडिलें जाण भूमीवरी ॥ ५९ ॥ पुच्छ

१ हत्ती, घोडे, रथ आणि पायदळ. २ दशकंठ रावण त्याचा रिपु जो श्रीराम त्याचा. ३ तुर्यावस्थेमध्यें. ४ मारुति. ५ वानरा. ६ पर्वत. ७ आकाश.

देखतांचि यादववीर । म्हणती सांपडलें रे वानर । पुच्छासी झोंबती समग्र । ओढिती बळेंकरूनियां ॥ १६०॥ एक म्हणती खालता पाडावा । ओढित तैसाच सभेसी न्यावा । म्हणोनि मिठ्या घालिती तेव्हां । यादव दृढ पुच्छासी ॥६१॥ ओढितां ओढितां कृष्णकुमर । पुच्छ वाढूं लागलें अपार । तों द्वारकेमाजी पुच्छ सत्वर । प्रवेशतें जाहलें ते वेळीं ॥६२॥ कौतुक वर्तलें अद्भुत । आळोआळीं पुच्छ धांवत । ज्यांचे अंतरीं[1] गर्व देखत । त्यांसी बांधित आवळोनि ॥ ६३ ॥ एक भाग्यमदें जाहलें मस्त । कोणासी न लेखिती उन्मत्त । शिबिकेंमाजी[2] बैसोन येत । तंव पुच्छें त्वरित देखिलें ॥६४॥ भोई पळाले चहूंकडे । पालखी टाकिती पुच्छापुढें । पुच्छें घालूनियां वेढे । शिबिकेसहित आंवाळिले ॥ ६५ ॥ वीर बैसले तुरंगांवरी । तोडा तोडा म्हणती झडकरी । तंव पुच्छें वरिच्यावरी । अश्वासहित आंवाळिले ।। ६६ ।। जयासी हरिनामीं नाहीं भाव । परम उन्मत्त गायक गंधर्व । तेही पुच्छें बांधिलें सर्व । अहंभाव जाणोनियां ।।६७।। वृक्षीं बैसला वायुनंदन । तेथूनि चळलें नाहीं आसन । परी ज्यांसी गर्वें शापिलें पूर्ण । त्यांस बंधन केलें पुच्छें ।। ६८ ।। एकाएकीं पुच्छ उचलिलें । यादववीर लोंबती खालें । हनुमंतें मुख पसरिलें । अति विक्राळ तेधवां ।।६९।। तंव तें अवघे डोळे झांकिती । हनुमंत म्हणे तयांप्रती । कां रे युद्ध करा निश्चिती । शस्त्रें गळती सांवरा रे ।।१७०।। तंव तिहीं झांकिले नयन । म्हणती यासी देतां प्रतिवचन[3] । आतांच गिळील नलगतां क्षण । अनर्थ पूर्ण ओढवला ॥७१॥ एक म्हणती आम्हीं गर्व केला । म्हणोनि ईश्वरें हा प्रेरिला । कीं वानरवेषें प्रकटला । कृतांताचि आपण ॥७२॥ एक एकासी दाविती खूण । यासी देऊं नका रे प्रतिवचन । एकदां वांचवा प्राण । हरि चरण पाहों द्या ॥७३॥ एक हळूचि मिठी सोडाविती । समुद्रामाजी उडी टाकिती । ऐसें देखोनि मारुती । पुच्छ समुद्रीं बुडवित ॥ ७४॥ वृक्षीं बैसला सावकाश । तेथूनचि हेलकावी पुच्छ । यादव होती कासाविस । धांवा करिती हरीचा ।।७५।। अवघे करितीं कृष्णस्मरण । गळोन गेला अभिमान । मुक्त जाहले अवघेजण । एकामागें एक पळती ॥७६॥ भुभुःकारें गर्जे वायुनंदन । यादव मागें न पहाती परतोन । एक वाटे पडती अडखळोन । वस्त्रें भूषणें गळालीं ॥७७॥

१ मनांत. २ पालखींत. ३ उत्तर.

एकास हुडहुडी येत । एकाची दांतखिळी बैसत । ऐसे सभेसी आले धांवत । कृष्णनंदन सर्वही ॥७८॥ तों सिंहासनीं क्षीराब्धिजावर । आकर्णनयन मुख उदार । हांसे विस्मित श्रीधर । निजकुमार देखोनियां ॥७९॥ यादव म्हणती जगन्नायका । आतां कदा न उरे द्वारका । तो वानरवेषें देखा । कृतांताचि पातलासे ॥१८०॥ श्रीकृष्ण बोले नारदमुनी । कैसी करावी आतां करणी । तंव तो विनादें करूनी । टाळी वाजवून बोलत ॥८१॥ नांव सांडावें सत्वर । नाहीं तरी अनर्थ करील वानर । बळिरामाजवळी आला ब्रह्मकुमर । कर्णी गोष्टी सांगतसे ॥८२॥ म्हणे हा रामभक्त हनुमंत । येणें त्रासिला लंकानाथ । नगर जाळूनि समस्त । अशोकवन विध्वंसिलें ॥८३॥ लक्ष्मणासी लागली जेव्हां शक्ति । गिरी द्रोण आणिला नुगवतां गभस्ति । शंभर गांवें अपांपति । ढेंगेमाजी उडाला ॥८४॥ पुच्छाचें दुर्ग करूनी । वानर रक्षिले सुवेळा स्थानीं । पाताळीं अहिमही त्रासूनी । राघव जेणें सोडविला ॥ ८५ ॥ बळवंत विरक्त ब्रह्मचारी । चिरंजीव आणि वज्रशरीरी । ऐसा कोण आहे उर्वीवरी । जो युद्ध करी तयाशीं ॥८६॥ बाळिराम म्हणे ऐशियालागूनी । काय करूं मी नारदमुनी । येरू म्हणे हें जाणे चक्रपाणी । मज हें कांहीं समजेना ॥८७॥ गेला सर्वांचा अहंकार । मग काय बोले क्षीराब्धिजावर । रामरूप दाविल्याविण साचार । तो वानर समजेना ॥ ८८ ॥ अद्भुत केलें गोपाळें । तत्काळ रामरूप प्रकटविलें । आकर्ण विराजती नेत्रोत्पलें । करीं शोभले धनुष्यबाण ॥ ८९ ॥ बळिभद्र जाहला लक्ष्मण । भरत जाहला पांचजन्य । सुदर्शन जाहला शत्रुघ्न । नवल विंदान दाखविलें ॥ १९० ॥ मग म्हणे नारदमुनी । सत्यभामेसी सांगावें कानीं । वेगें जानकीचें रूप धरोनी । सभामंडपीं येईजे ॥ ९१ ॥ स्वयें आपणाचि निघाला । अंतःपुरामाजी प्रवेशला । म्हणे सत्यभामेसी ते वेळां । वेगें जानकी व्हावें तुम्हीं ॥९२॥ भेटीस येतो हनुमंत । तुम्ही जानकीचा वेष धरा त्वरित । कृष्णाचि जाहले रघुनाथ । तुम्हीं अगत्य चलावें ॥९३॥ मग श्रृंगार करूनि ते अवसरीं । सभेसी आली सत्यभामा नारी । तों श्रीरामरूप देखिलें नेत्रीं । आश्चर्य करी मानसीं ॥९४॥ मग बोलिजे रमाधवें । हें

१ क्षीरसमुद्राची कन्या लक्ष्मी तिचा पति (श्रीकृष्ण). २ समुद्र. ३ किल्ला. ४ वैराग्यसंपन्न.

जानकीचें रूप नव्हे । दर्पणीं न्याहाळून पाहे बरवें । मागुती यावें परतोनि ॥९५॥ येरी परतली ते वेळां । दुसरा आणीक श्रृंगार केला । दासीस पुसे ते वेळां । म्हणे बरा बाणला वेष कीं ॥ ९६ ॥ श्रीरंग म्हणे सुभद्रेसी । वेगें आणावे जानकीसी । तंव येऊनि राणिवशासी । काय तियेसी बोलत ॥९७॥ चाल गे किती करिसी श्रृंगार । कोरडा दाविसी बाडिवार । तुज पाचारितो श्रीधर । म्हणोनि करीं धरियेली ॥९८॥ तांतडी जाहली श्रृंगारासी । काजळ ठायीं ठायीं माखलें मुखासी । तैसीच सुभद्रेनें धरूनि वेगेंसीं । समोर सभेसी आणिली ॥९९॥ तें पाहोनियां श्रीरंग । म्हणे पहा रे आलें सोंग । जाहला सत्यभामेचा गर्वभंग । वाटे प्राणत्याग करावा ॥ २०० ॥ हांसती सकळ सभाजन । सत्यभामा अधोवदन । मग बोले कमलोद्भवनंदन । रुक्मिणीतें बोलावा ॥ १ ॥ मग सत्यभामेसी म्हणे सर्वेश्वर । तूं आणि गोपी सोळा सहस्र । रुक्मिणीच्या गृहा जाऊनि सत्वर । तीस घेऊनि येईजे ॥२॥ मग सत्यभामेसहित सकळा । भीमकीच्या सदना आल्या ते वेळां । तों देखिली जानकी वेल्हाळा । दिव्यरूप बैसली ॥३॥ तप्तहाटकवर्ण चरुगात्री । सुहास्यवक्त्री आकर्णनेत्री । सत्यभामा देखोनि अंतरीं । आश्चर्य करी तेधवां ॥ ४ ॥ शुभ्र कंचुकी शुभ्र वस्त्र । कंठीं शुभ्र मोतियांचे हार । सर्व भूषणांनीं विराजे सुकुमार । जे आदिमाया अवतरली ॥५॥ मग सत्यभामा बोले वचन । तुम्हांस बोलवितो जगज्जीवन । ऐकतांचि अवश्य म्हणोन । हंसगती चालिली ॥६॥ सभामंडपीं येऊनी । अर्धांगीं बैसली विश्वजननी । राम मेघवर्ण हे सौदामिनी । अक्षयप्रभा झळकतसे ॥७॥ मग सर्वेश्वर म्हणे गरुडातें । आतां घेऊन येई तयातें । म्हणे श्रीरामें बोलाविलें तुम्हांतें । भेटावयासी आदरें ॥ ८ ॥ तंव तो गरुड अधोवदन । स्फुंदस्फुंदोनि करी रुदन । म्हणे तो आतां माझा घेईल प्राण । थोर निर्वाण मांडिलें ॥९॥ मग कुमरास म्हणे तुम्हीं जाऊन । वेगें आणा वायुनंदन । तव ते म्हणती आम्हांस देखोन । पुढती सागरीं बुडवील ॥२१०॥ मग अक्रूर आणि उद्धव । तयांसी म्हणे रमाधव । माझा हनुमंत भक्तराव । तुम्हीं जावोनि आणिजे ॥११॥ सांगातें न्यावे गरुडासी । आदरें घेऊन यावें तयासी । नमस्कारोनि

१ अंतःपुरांत. २ जलदी. ३ कमलजन्मा ब्रह्मदेव त्याचा पुत्र नारदमुनि. ४ तापविलेल्या सोन्यासारिखी कांति जिची अशी. ५ चोळी. ६ वीज.

रघुपतीसी । तिघेजण चालिले ॥ १२॥ पुढें जाती उद्धव अक्रूर । मागें हळूच येत खगेंद्र । उद्धवासी म्हणे तो वानर । अतिक्रोधें पाहतसे ॥ १३॥ दुरूनि बोलवा आधीं पूर्ण । विश्वासुं नका दोघेजण । तों वृक्षावरी सीताशोकहरण । उन्मनींत नयन लाविले ॥ १४॥ समीप येऊन उद्धव अक्रूर । घालिती साष्टांग नमस्कार । तैसाचि दुरून नमी खगेंद्र । अंतरीं भय वाटतसे ॥ १५॥ उद्धव अक्रूर म्हणती मारुती । तुम्हांस बोलावितो अयोध्यापति । ऐसें ऐकतांचि प्रेम चित्तीं । न सांवरेचि तयांतें ॥ १६॥ उद्धवअक्रूरांच्या चरणांवरी । हनुमंत लोटला ते अवसरीं । आलिंगन दिधल्यावरी । नेत्रीं अश्रुधारा लोटल्या ॥ १७॥ मज सत्वर दावा रघुनाथ । म्हणोनि पुढतीं पाय धरित । मग हनुमंताचे दोनी हस्त । उद्धवअक्रूरीं धरियेले ॥ १८॥ पुढें सत्वर तिघे जाती । मागें येत खगपती । मनीं म्हणे सभेसी रघुपती । न देखतां मारुती क्षोभेल ॥ १९॥ जरी हरि जाहला असेल कृष्णनाथ । तरी मग करील हा अनर्थ । माझा तो पुरला अंत । हे मज निश्चित समजलें ॥ २२० ॥ अद्‍भुत हरीची करणी । द्वारका अयोध्या केली ते क्षणीं । रामचरित्रें नितंबिनी[1] । घरोघरीं गाताती ॥ २१ ॥ पुढें देखिला दिव्य मंडप सतेज । सिंहासनीं बैसला रघुराज । ऐसें देखोनि वायुसुतनुज[2] । लोटांगण घातलें ॥२२॥ दृष्टीं देखतां हनुमंत । सप्रेम जाहला सीताकांत । जैसा इंदु देखतां सरितानाथ[3] । परमानंदें उचंबळे ॥ २३ ॥ रामपदीं मस्तक ठेवी हनुमंत । नयनोदकें चरण क्षालित । दोनी हातें उचलोनि वायुसुत । सीताधवें आलिंगिला ॥ २४॥ मस्तकीं ठेविला वरद हस्तक । कुरवाळीत मारुतीचा मुखमृगांक । कंठींचा मुक्ताहार सुरेख । गळां घातला तयाच्या ॥२५॥ वामांगीं बैसली सीता । सव्यांगीं बैसविलें हनुमंता । येरें चरणीं ठेविला माथा । तों अद्‍भुत वर्तलें ॥ २६ ॥ वरतें पाहे तों अंजनीपुत्र । तों श्रीकृष्ण देखे राजीवनेत्र । उद्धव अक्रूर रेवतीवर । द्वारकानगर पूर्ववत ॥ २७ ॥ चंचळ जाहला अनिलसुत । मग काय बोले रमानाथ । हनुमंता आठवी हृदयांत[4] । रामअवतारींची गोष्ट पैं ॥२८॥ कीं द्वापारीं कृष्णावतार । तैं तुज भेट देईन साचार । मग बोले निरालोद्धवपुत्र[5] । होय साचार स्वामिया ॥ २९ ॥ परी श्रीरामरूप

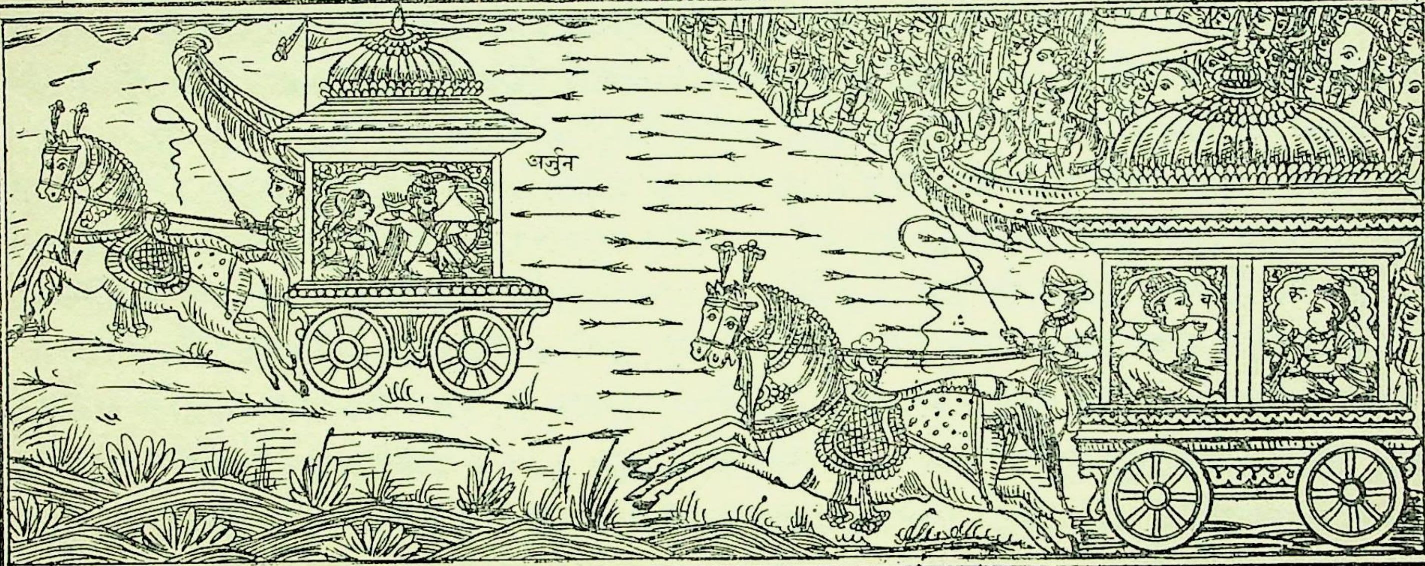
१ स्त्रिया. २ मारुति. ३ समुद्र. ४ धुवीत. ५ सीतापति रामचंद्र यानें.

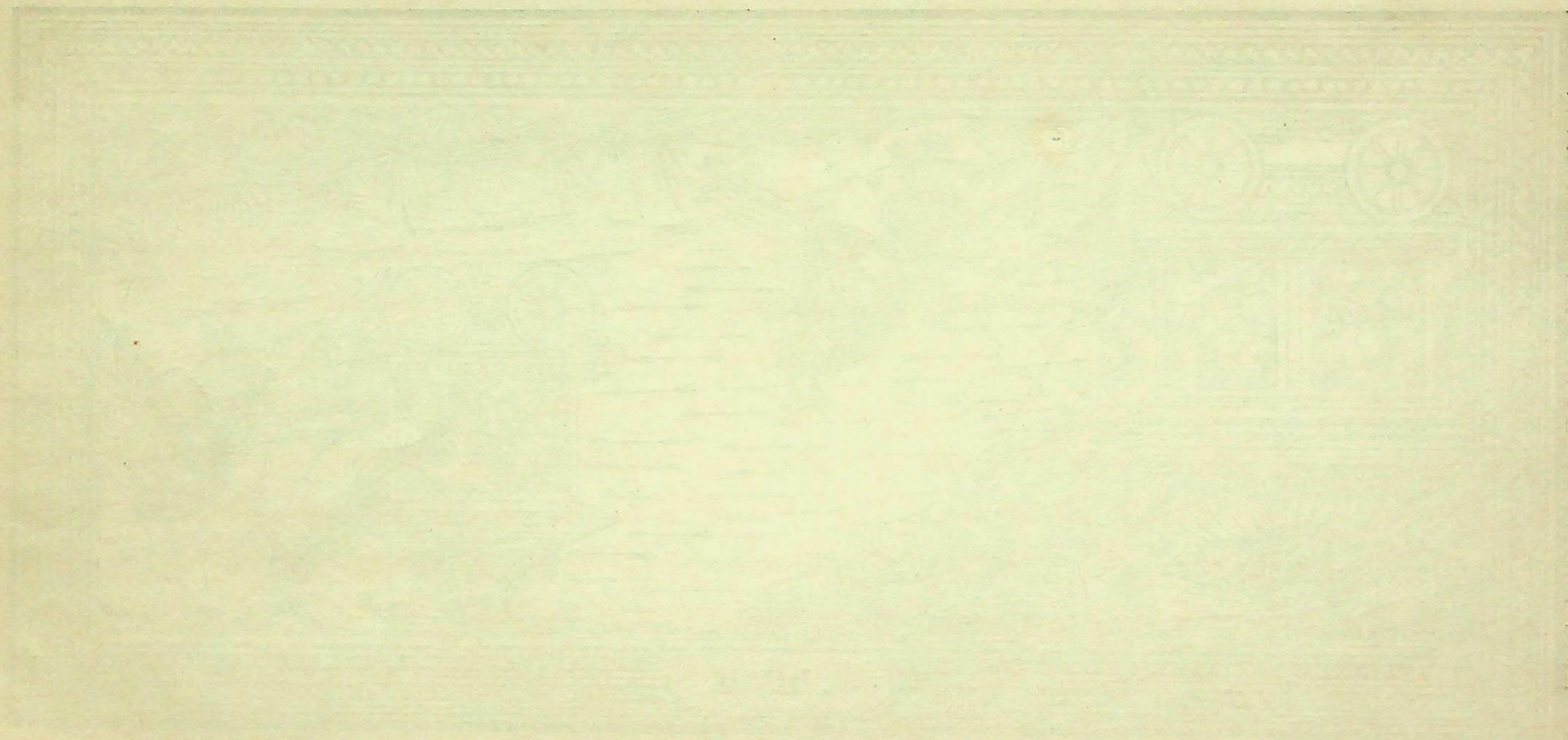
धरोनी । मज बोळवावें ये क्षणीं । ऐसें बोलतां तो चापपाणी । अयोध्यानाथ बैसला ॥२३०॥ मग नानाउपचारें तत्त्वतां । रामें गौरविलें हनुमंता । म्हणे तुझे उपकार वायुसुता । कदाकाळीं न विसरे मी ॥३१॥ तुवां लंकेसी केला प्रताप पूर्ण । ऐकतांचि चकित होय त्रिभुवन । तूं मज आवडसी जैसा प्राण । नावडे आन पदार्थ ॥ ३२ ॥ तों भीतरी झालिया पंक्ती । जवळी बैसवोन मारुती । भोजन करीत रघुपती । सीता सती वाढीतसे ॥ ३३ ॥ भोजनें झालिया संपूर्ण । सभेसी बैसे रघुनंदन । हनुमंत उभा ठाकला कर जोडून । म्हणे मज न विसरावें ॥३४॥ सर्वेश्वर म्हणे मारुती । मी होईन अर्जुनाचा सारथी । तूं ध्वजस्तंभीं बैसें प्रीती । भूभार निश्चितीं उतरूं हा ॥ ३५ ॥ अवश्य म्हणे वायुकुमर । घातला साष्टांग नमस्कार । पुढें तीर्थें पहावया सत्वर । कपिवर[१] चालिला ॥३६॥ नारद म्हणे सीताशोकहरणा[२] । मीही सवें येतों तीर्थाटणा । नमोनियां जगन्मोहना । दोघेजण चालिले ॥३७॥ नगराबाहेर सीताकांत । जावोनि बोळविला वायुसुत । सद्गद जाहला रघुनाथ । हनुमंत गेला देखोनि ॥३८॥ नरकलोक जाहले संतुष्ट । म्हणती मोठें टळलें अरिष्ट । ब्रह्मानंद जनांसी वरिष्ठ । आनंद करिती गृहीं गृहीं ॥३९॥ हनुमंतासी बोळवून । परतोनि आला जगज्जीवन । वर्णीत हनुमंताचे गुण । उद्धवअक्रूरांजवळी पैं ॥२४०॥ सत्यभामा यादव आणि सुपर्ण[३] । केलें सर्वांचें गर्वहरण । भक्तांस बाधक अभिमान । म्हणोनि विंदाण[४] केलें हें ॥४१॥ हरिविजयग्रंथ जाण । हेंच केवळ नंदनवन[५] । नाना इतिहास वृक्ष धन । प्रेमरसें सदा फळे ॥४२॥ ब्रह्मानंदा द्वारकाधीशा । श्रीधरवरदा आदिपुरुषा । अक्षय अभंगा अविनाशा । निजदासासी रक्षीं तूं ॥४३॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । सदा परिसोत प्रेमळ भक्त । एकत्रिंशातितमाध्याय गोड हा ॥ २४४ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ओंव्या ॥ २४४ ॥

---

१ इतर. २ मारुति. ३ गरुड. ४ लीला. ५ इंद्राचा बाग.

अध्याय ३२.
अर्जुन

श्रीगणेशाय नमः । जय जय क्षीरसागरविहारा । मत्स्यरूपिया वेदोद्धारा । महाकपटिया शंखासुरा । वधून धर्म वाढविला ॥१॥ मंदाराचळ धरून पृष्ठीवरी । चौदा रत्नें काढिलीं सागरीं । कूर्मवेष मधुकैटभारी । भक्तकैवारी तूं साच ॥२॥ रसातळा पृथ्वी जातां । सकळ देवीं धांवा करितां । वराहवेषें रमानाथा । उर्वी[1] दाढेवरी धरियेली ॥३॥ स्तंभ भेदून एकसरा । विदारून टाकिलें महासुरा । प्रल्हादरक्षका सर्वेश्वरा । नरहरिवेषधारका ॥४॥ दानें तपें व्रतें वळी । त्यापाशीं याचक तूं वनमाळी । त्रिभुवन दाटलें पायांतळीं । वामनवेषा कमलेषा ॥५॥ नाहीं सेवक सदन पृतना[2] कांहीं । तीनसप्तकें निर्वीर मही । करूनियां चिरंजीव विजयी । अद्याप पाहीं विचरत ॥६॥ वैश्रवणबंधु देशास्य[3] । तेणें बंदी घातले त्रिदश[4] । मग तुवां धरूनियां श्रीरामवेष । अदितिपुत्र सोडविले ॥७॥ तोचि तूं आनकदुंदुभिसुत[5] । द्वारकाधीश मन्मथतात । तांडव करून अद्भुत । पांडव रक्षिले निजबळें ॥८॥ कलियुगीं लोक परम धनांध । जिहीं जवळी रक्षिले कामक्रोध । तयांसी तूं बोलसी बोध । लीला अगाध दाविसी ॥९॥ पुढें म्लेंच्छ माजती दारुण । टाकिती सत्कर्में मोडून । मग तूं कलंकीवेष भगवान । तुरंगवहनी धांवशी ॥१०॥ तोचि तूं सर्वेशा भीमातीरीं । दोन्ही कर ठेवूनि कटांवरी । प्रत्यक्ष नांदसी पंढरी । ब्रह्मानंदा जगद्गुरो ॥११॥ एकतिसावें अध्यायीं कथन । सत्यभामा आणि प्रद्युम्न । सर्व यादव आणि सुपर्ण । गर्वहरण केलें त्यांचें ॥१२॥ यावरी एके दिवशीं नादमुनी । स्नान करितां सुरनदीजीवनीं[6] । तो मत्स्य आणि मत्स्यिणी । रमतां दृष्टीं देखिलीं ॥१३॥ काय संसार स्त्रीविण । नाहीं देखिलें पुत्रवदन । आतां विवाह करावा येथून । तरी स्त्री वाढेल कधीं ॥१४॥ तरी आतां घेऊं कृष्णदर्शन । सोळा सहस्र रामा[7] त्यालागून । एक घ्यावी आतां मागून । करूं संतानवृद्धि कांहीं ॥१५॥ विसरला जप तप अनुष्ठान । जवळी घेतला कमंडलु जीवन । हातीं ब्रह्मवीणा घेऊन । मुक्तिपुरीस[8] पावला ॥१६॥ जे अनंत शक्तींची स्वामिनी । ते आदिमाया मन्मथजननी । तिचे मंदिरीं शार्ङ्गपाणी । बैसला होतां तेधवां ॥१७॥ येथेंचि आला नारदमुनी । तों दृष्टीं देखिला मोक्षदानी । हातीं चामर घेऊनी । नारी

१ पृथ्वी. २ सैन्य. ३ कुबेराचा बंधु रावण. ४ देव. ५ वसुदेवपुत्र. ६ भागीरथीचे पाण्यांत. ७ स्त्रिया. ८ द्वारावतीला.

रुक्मिणी वारीतसे ॥ १८ ॥ नारद देखतां जगज्जीवनें । क्षेमालिंगन दिधलें प्रीतीनें । जवळी बैसवूनि मधुसूदनें । पूजा केली यथाविधि ॥ १९ ॥ हरि म्हणे जलजोद्भवनंदना । कांहीं मज करावी आज्ञा । आजि स्वामिची वासना[1] । परम चंचळ दिसतसे ॥ २० ॥ नारद म्हणे घननीळा । व्यर्थ आमुचा काळ गेला । गृहस्थाश्रम नाहीं केला । पुत्र कलत्र न देखों ॥ २१ ॥ तरी तुज बहुत स्त्रिया जगन्मोहना । मज एक देई अंगना । स्त्रीदान करी त्याचिया पुण्या । पार नाहीं सर्वथा ॥ २२ ॥ हास्यवदन जगन्नायक । म्हणे नारदें मांडिलें कौतुक । ते समयीं यादवकुळटिळक । काय बोलिला ऐका तें ॥ २३ ॥ म्हजे जें गृहीं नसे ब्रह्मनंदना । तेथून अवश्य न्यावी ललना । बरें म्हणोनि ते क्षणां । सांवरोनि वीणा ऊठिला ॥ २४ ॥ गेला दुसरीया गृहाप्रती । तों तेथें बैसलासे जगत्पती । उद्धव अक्रूर उभे असती । विंझणें हातीं घेऊनियां ॥ २५ ॥ हरि म्हणे यावें नारदमुनी । आलिंगन दिधलें प्रीतीकरूनी । म्हणे येणें जाहलें कोठूनि । कांहीं आज्ञा करावी मज ॥ २६ ॥ नारद विचारी अंतरीं । परम लाघवी कपटी मुरारी । आतां होतां रुक्मिणीचे घरीं । आला लवकरी विवरद्वारें ॥ २७ ॥ तेथून उठे नादमुनी । प्रवेशे दुसरे सदनीं[3] । तों फांसे हातीं घेऊनी । सारीपाट खेळतसे ॥ २८ ॥ हरि म्हणे यावें नारदमुनी । म्हणोनि उभा ठाके चक्रपाणी । पूर्ववत पूजा करूनी । क्षेमवार्ता पुसतसे ॥ २९ ॥ नारद म्हणे नाटकी पूर्ण । येथेंही बैसला त्वरें येऊन । मग प्रवेशे आणिक सदन । तों मनमोहन निजलासे ॥ ३० ॥ नारद प्रवेशला सदनांतरीं । म्हणे कोण निजला मंचकावरी । येरी म्हणे स्वामी मुरारी । बैसा क्षणभरी नारदमुनि ॥ ३१ ॥ तों तेथें खेळती लेकुरें । दृष्टीं देखिलीं मुनिवरें । एक सदनीं यादवेंद्र । मंगळस्नान करीतसे ॥ ३२ ॥ एके घरीं घेतलें अग्निहोत्र । स्वयें होम देत वारिजनेत्रें[5] । एके गृहीं वेदांतशास्त्र । काढून वाची जगदात्मा ॥ ३३ ॥ एके घरीं करीत कन्यादान । कोठें करीत पुत्राचें लग्न । कोठें सुना माहेरा पाठवून । लेंकी आणीत गोपाळ ॥ ३४ ॥ कोठें कन्या सासुरीं बोळवीत । सद्गद जाहलासे जगन्नाथ । कोठें शास्त्रांचे मतितार्थ । काढून सांगत भक्तांसी ॥ ३५ ॥ कोठें असे गात नाचत । कोठें प्रेमें

१. इच्छा, मनोगत. २ स्त्री. ३. घरीं ४. अन्य गृहांत. ५ कमलनयन (श्रीकृष्ण).

श्रवण करीत । कोठें विद्याभ्यास दावित । विद्या शिकवीत पुत्रांतें ॥३६॥ चतुर्दश विद्या चौसष्ठ कळा । गृहीं गृहीं दावीत लीला । कोठें वेदघोष आगळा[1] । करी सांवळा आदरें ॥३७॥ कोठें बैसला उगाच शांत । कोठें उदास विरक्त । कोठें राजयोग दावित । हठनिग्रह ठाकूनियां ॥३८॥ कोठें यम नियम प्राणायाम । प्रत्याहार करी पुरुषोत्तम । कोठें कृपण कोठें उदारपण । पूर्णकाम जाहलासे ॥३९॥ कोठें आचरें कर्मकांड । कोठें उपासना दावी प्रचंड । कोठें ज्ञान कथी वितंड । परम मूढां जीवांसी ॥४०॥ ऐसा जे गृहीं रिघे नारद । तिकडे व्यापलासे गोविंद । म्हणे विश्वव्यापक ब्रह्मानंद । रिता ठाव न दिसेचि ॥४१॥ मग लज्जित जाहला ब्रह्मनंदन[2] । म्हणे विश्वव्यापक जगज्जीवन । मज कर्मे नाडलें पूर्ण । अज्ञानआवरण पडियेलें ॥४२॥ मग तैसाच वेगें निघाला । भागिरथीतीरास आला । अनुतापें तप्त जाहला । स्नानासी चालला ब्रह्मपुत्र ॥४३॥ जळीं करितां अघमर्षण । तों मायेनें दाविलें विंदाण[3] । स्त्रीचें रूप आपण । नारद जाहला तेधवां ॥४४॥ रंभेऐसें रूप सुंदर । नारदी जाहला मुनीश्वर । तेथें एक पुरुष आला साचार । कामातुर[4] होऊनियां ॥४५॥ तेणें संग देतांचि तत्काळ । गरोदर झाली वेल्हाळ । नव मास भरतां समूळ । प्रसूत झाली तेधवां ॥४६॥ तत्काळ जाहले साठी पुत्र । प्रभवविभवादि संवत्सर । नारदमुनी करी विचार । म्हणे अनर्थ थोर जाहला ॥४७॥ मज लागलें स्त्रियेचें ध्यान । तेंच मी जाहलों नलगतां क्षण । मग करीत हरिस्मरण । सोडवी येथून दयाळुवा ॥४८॥ करितांचि कृष्णचिंतन । पूर्ववत जाहला ब्रह्मनंदन । बाहेर आला स्नान करून[5] । मग तप दारुण आचरला ॥४९॥ यम नियम प्राणायाम करून । पावला स्वरूपीं समाधान । ज्ञानाग्नि धडधडित पूर्ण । दोष तृण दग्ध जाहलें ॥५०॥ जैसा पर्वत संदीप्त होय । मग मृगपक्षी न धरिती आश्रय । तैसाचि ब्रह्मविद पाहें । निःसंदेह ब्रह्मपुत्र ॥५१॥ जैसें स्वप्नींचे दोष अपार । जागा होतां होती संहार । तैसा तो नारद ज्ञानसागर । कैंचा विकार उरेल पैं ॥५२॥ कैंचा कलंक रविमंडळीं । पाप नुरेचि जोंह्वविजळीं । सदा पवित्र ज्वाळामाळी[6] । त्यास ओवळें कोण म्हणेल ॥५३॥ धुळीनें कदा

---

१. मोठा. २ नारद. ३ कौशल्य. ४ कामानें व्याप्त. ५. भागीरथीच्या पाण्यांत. ६ अग्नि.

न मळे अंबर[1] । कीं सर्वत्र फिरतां निर्मळ समीर[2] । कीं ढेंकूळ पडतां सागर । न डहुळेचि कदापि ॥५४॥ नारद तोचि श्रीकृष्ण । दोघांसि नाहीं भेदभान । साधन करावया जन । कौतुक पूर्ण दाविलें ॥५५॥ आतां ऐका सावधान । द्वारकेसी काय जाहलें वर्तमान । रुक्मिणीचा बंधु रुक्मिया जाण । भोजकटनगरीं वसे ॥५६॥ त्याची कन्या परमसुकुमार । लावण्यवल्ली नामें चतुर । ते प्रद्युम्नासी दिधली सुंदर । यथाविधीकरूनियां ॥५७॥ श्रीकृष्ण बळिराम रुक्मिणी । छपन्न कोटी यादवश्रेणी[3] । रुक्मियानें नगरासी नेऊनी । सोहळा केला अपार ॥५८॥ भगिनीपुत्र प्रद्युम्न । त्याहीवरी तो साक्षात मदन । जामात सुंदर देखोन । अपार आंदणें दिधलीं ॥५९॥ वोहरें सांगातीं घेऊनी । द्वारकेसी आले चक्रपाणी । जो आदिपुरुष कैवल्यदानी । वेदपुराणीं वंद्य जो ॥६०॥ पुढें रुक्मियाचा पुत्र । रुक्मध्वज नामें शूर । त्याची कन्या पद्माक्षी चतुर । अनिरुद्धासी दीधली ॥६१॥ सकळ यादव आणि दळभार । श्रीकृष्ण प्रद्युम्न आणि रोहिणीकुमार[4] । रुक्मिणी रेवती उखा समग्र । लग्नालागीं आणिल्या ॥६२॥ आणि देशोदेशींचें नृपवर भले । रुक्मियानें लग्नासी आणिले । यथाविध लग्न लाविलें । द्रव्य वेंचिलें अपार ॥६३॥ वस्त्रें मंडप शोभिवंत । ठायीं ठायीं रजतस्तंभ[5] विराजित । ते सभेसी राजे समस्त । कौतुकार्थ बैसले ॥६४॥ बळिराम आणि यादव बैसले । तों रुक्मिया तेव्हां काय बोले । या जी द्यूत खेळों वहिलें । अवश्य म्हणे कृष्णाग्रज ॥६५॥ रुक्मिया आणि बळिराम खेळती । भोंवते नृप पाहती । रुक्मिया म्हणे पण करा निश्चिती । तरीच रंग खेळाचा ॥६६॥ प्रथम केला सहस्राचा पण । अवश्य म्हणे संकर्षण । पाहिला डाव भीष्मकनंदन[6] । जिंकितां जाहला तेधवां ॥६७॥ सहस्र द्रव्य ते वेळां । बळिराम देतां जाहला । मग लक्षाचा पण घातला । तो डाव जिंकिला बळिभद्रें ॥६८॥ तों रुक्मिया असत्य स्वार्थ बोले । म्हणे ये वेळें म्यां जिंकिलें । तों रेवतीवर म्हणे आगळें । असत्य न बोले कपटिया ॥६९॥ रुक्मिया म्हणे तूंच असत्य । म्यां डाव जिंकिला यथार्थ । परम क्षोभला रोहिणीसुत । मग पुसे समस्त रायांसी ॥७०॥ तेही रुक्मियाऐसें बोलत । असत्य साक्ष देती समस्त । म्हणती रुक्मियानें जिंकिलें यथार्थ । आम्ही

१ आकाश. २ वारा, वायु. ३ यादवपंक्ती, यादवसमुदाय. ४ बळिराम. ५ रुप्याचे खांब. ६ रुक्मिया.

भोंवते पाहतसों ॥७१॥ रुक्मिया म्हणे असत्य बोलतां । तुमचा जन्म गेला तत्त्वतां । तुम्ही गोकुळीं गुरें राखितां । असत्य तेथें शिकलेती ॥७२॥ तुम्ही दोघे असत्याचीं घरें । परम कपटी चोर जार । कपटेंचि घेतले मथुरानगर । कंसासुर वधूनियां ॥७३॥ मग कालयवन भेणें देखा । समुद्रांत रचिली द्वारका । कपटेंकरून भीमकन्यका । चोरून नेली तस्कर[1] हो ॥७४॥ तैसें तुम्ही पाहतां येथें । परी मी शिक्षा लावीन तुम्हांतें । द्वारका उचलूनि स्वहस्तें । समुद्रामाजी टाकीन ॥७५॥ म्यां जिंकिला आतां डाव । साक्ष देती अवघे राव । तों देववाणी अंबरीं[2] अपूर्व । एकाएकी गर्जली ॥७६॥ म्हणे बळिरामें जिंकिला यथार्थ । समस्त राजे पाहाती चकीत । तंव क्रोधावला रेवतीकांत[3] । तों आयुध[4] जवळी दिसेना ॥७७॥ तों रुक्मिया घेऊनि खड्गवोडण । उभा ठाकला सरसावून । बळिरामें मंडपाचा स्तंभ भवंडून । तत्काळ हातीं सरसावला ॥७८॥ बळें भवंडून ते वेळां । रुक्मियाचे मस्तकीं घातला । शतचूर्ण मस्तक जाहला । प्राणास मुकला तत्काळ ॥७९॥ जाहला एकचि हाहाकार । राजे पळों पाहती सत्वर । बळिरामें त्यांचे मुखीं मुष्टिप्रहार । बळेंकरूनि दीधले ॥८०॥ समस्तांचे पाडिले दांत । भडभडां अशुद्ध[5] वाहत । तैसेच नृप पळाले समस्त । महा अनर्थ देखोनियां ॥८१॥ निजमंडपीं होता रुक्मिणीवर । जो त्रिभुवनचाळक सूत्रधार । तेथें धांवोनि आला सत्वर । तों रुक्मियाचें प्रेत देखिलें ॥८२॥ मग अग्नींत शरीर घातलें । त्याच्या पुत्रांवरी[6] छत्र धरिलें । वोहरें[7] घेऊनि ते वेळे । द्वारकेसी आले रामकृष्ण ॥८३॥ यावरी जांबुवंतीचा कुमर । सांब नामें परम वीर । महायोद्धा अनिवार । तेणें विचित्र एक केलें ॥८४॥ दुर्योधन हस्तिनापुरीं । त्याची कन्या रूपवती सुंदरी । तिचें स्वयंवर होतें ते अवसरीं । राजे समस्त मिळाले ॥८५॥ दिव्य सभा परिकर । तेथें बैसले समस्त नृपवर । रथारूढ होऊन कृष्णकुमर । सांब तेथें पातला ॥८६॥ तोही बैसला सभेभीतरीं । तंव शृंगारून आणली नोवरी । दुर्योधन म्हणे कुमारी । पाहे राजे निर्धारीं हे ॥८७॥ यांमाजी आवडेल जो सुंदर । त्यासीच माळ घाली सत्वर । ती राजे विलोकित समग्र । स्थिर स्थिर जातसे ॥८८॥ त्यांतून सांब उठिला तत्काळ । म्हणे कोणास न कळे घालील माळ । सत्वर धांवला तो चपळ ।

१ चोरांनो. २ आकाशांत. ३ बळिराम. ४ शस्त्र. ५ रक्त. ६ मुलावर. ७ वधुवरें.

उतावीळ होऊनिया ॥८९॥ तत्काळ नोवरी उचलिली । निमिषार्धें रथावरी घातली । द्वारकापंथें ते वेळीं । पवनवेगें जातसे ॥९०॥ जंबुकांचे सभेमधून । भाग आपुला नेत पंचानन । कीं सुधारसघट घेऊन । जात सुपर्ण अकस्मात ॥९१॥ जाहला एकचि हाहाकार । आत्मदळेंसी धांवती नृपवर । शतबंधूंशीं दुर्योधन सत्वर । पाठिलागा धांविन्नला ॥९२॥ कौरव म्हणती हा एवढा धीट । ऐसा वंश त्याचा तिखट । चोर जार परम नष्ट । असत्य कपट सर्ववेषें ॥९३॥ तों अवघे राजे धांवती । सांब आटोपिला समस्तीं । ऐसें जाणोनि त्वरितगतीं । रथ मुरडिला कृष्णसुतें ॥९४॥ क्षण नलगतां धनुष्य चढविलें । असंभाव्य बाण सोडिलें । प्रेतांचें पर्वत पाडिले । नवल केलें तेधवां ॥९५॥ धन्य धन्य राजे म्हणत । बहुतांशीं एकला झुंजत । मग मुख्य मिळाले समस्त । अस्त्रें घालिती चहूंकडोनि ॥९६॥ अंगीं रुतले बहूत शर । तेव्हां विकळ जाहला कृष्णकुमर । मग पाश घालून सत्वर । दुर्योधनें धरियेला ॥९७॥ हास्तिनापुरासी आणूनी । बंदी घातला ते क्षणीं । आपुलिया स्थळालागूनी । राजे गेले तेधवां ॥९८॥ कन्या तैसीच ठेवी घरीं । तों नारद गेला द्वारकापुरीं । हरीस म्हणे ते अवसरीं । सांब पुत्र कोठें तुझा ॥९९॥ तों श्रीरंग म्हणे ते वेळे । कोठें गेला आहे तें न कळे । नारद म्हणे बांदिशाळें । दुर्योधनें रक्षिला ॥११०॥ सांगितला समस्त समाचार । परम कोपला यादवेंद्र । वेगें सिद्ध केला दळभार । वाद्यांचे गजर लागले ॥१॥ तों पुढें कर जोडून प्रद्युम्न । विनवी श्रीकृष्णालागून । काय मशक दुर्योधन । त्यावरी आपण नव जावें ॥२॥ जंबुकावरी पंचानन । कीं अळिकेवरी सुपर्ण । खद्योतावरी चंद्रकिरण । युद्धा संपूर्ण निघाले ॥३॥ मी आतां जातों जी त्वरें । घेऊन येईन दोघें वोहरें । समस्त कौरवांचीं शिरें । बंधूच्या कैवारें छेदीन ॥४॥ ऐसें बोलतां मीनकेतन । तों जवळी आला संकर्षण । म्हणे कासया पाठविता प्रद्युम्न । मी जाऊन आणितों ॥५॥ कौरवपांडव आप्तवर्ग । त्याशीं न करावा युद्धप्रसंग । मग काय बोले रमारंग । भोगींद्रासी तेधवां ॥६॥ जरी ते तुमचें न मानिती वचन । तरी आम्हीं यावें कीं धांवोन । हांसोनि बोले रेवतीरमण । ऐसें जाण नव्हेचि ॥७॥ माझें वचन न मानिती पामर ।

१ कोल्ह्यांचे. २ सिंह. ३ अमृताचा कलश. ४ गरुड. ५ कोल्हावर. ६ अळीवर, किड्यावर. ७ काजव्यावर.

तरी पालथें घालीन हस्तिनापुर। मग रथारूढ झाला शेषावतार। उद्धवअक्रूरांसहित पैं ॥८॥ मग गजपुरासमीप येऊनी। बळिराम राहिला उपवनीं। दुर्योधनासी धाडिलें सांगोनि। आम्हांस भेटों जाइजे ॥९॥ मग समस्त बंधु घेऊन। बाहेर आला दुर्योधन। बळिराम भेटला उठोन। सन्मान देऊन बैसविला ॥११०॥ म्हणे नेणतपणें आमुचा कुमर। पाहों आला येथें स्वयंवर। कन्या घेऊन गेला सत्वर। परी तुम्हीं विचार नाहीं केला ॥११॥ समस्त मिळोनि बाळ धरिला। आकर्षोन बंदीं घातला। हें ऐकोनि बहुत कोपला। रुक्मिणीवर तुम्हांवरी ॥१२॥ दळभार सिद्ध करून। पाठवीत होता तुम्हांवरी मदन। मग आम्हीं तयातें वारून। दर्शना आलों तुमच्या ॥१३॥ तंव दुर्योधन क्रोधावला बहुत। तुम्ही बहुत झालेत रे उन्मत्त। आमुच्या धर्में द्वारकेआंत। नांदतां सुखें तें नेणां ॥१४॥ बळें करून न्यावी नोवरी। हा कुळधर्म तुमचे घरीं। आम्हांसी दावितां ते परी। द्वारकापुरीं राहूं नेदूं ॥१५॥ तुमचा कृष्ण आणि प्रद्युम्न। येऊं द्या युद्धालागून। एक्याच बाणेंकरून। करीन कंदन समस्तांसी ॥ १६ ॥ ऐसें बोलोन दुर्योधन। बंधूंसहित गेला उठोन। म्हणे दळभार सिद्ध करून। द्वारकापट्टण घेऊं आतां ॥ १७ ॥ येरीकडे शेषावतार। निजबळें फिरवी नांगर। हस्तिनापुरासी सत्वर। मध्यभागीं रोंविला ॥ १८ ॥ हालवितां निजबळें। सकळ नगर डळमळिलें। सदनें खचतीं ते वेळे। लोक पळती बाहेर ॥१९॥ बाळें घेऊन कडियेवरी। नगराबाहेर धांवती नारी। म्हणती रसातळा जाते धरित्री। कल्पांतकाळ ओढवला ॥ २० ॥ मग भीष्म आणि द्रोण। दुर्योधन धरी त्यांचे चरण। म्हणे कोपला रेवतीरमण। तो आतां शांत करा जी ॥ २१ ॥ गंगात्मज बोले उत्तर। व्यर्थ धरिला त्याचा कुमर। कैंचा शांत होईल भोगींद्र। अनिवार क्रोध तयाचा ॥२२॥ मग भीष्म द्रोण विदुर। दुर्योधनादिक कौरव समग्र। नगराबाहेर आले सत्वर। करिती नमस्कार रामातें ॥२३॥ दुर्योधन लागे चरणीं। क्षमा करावी ये क्षणीं। राम म्हणे समुद्रीं नेऊनी। नगर पालथें घालीन ॥२४॥ तों कौरव म्हणती तुमचा नंदन। तोही आंत पावेल मरण। मग बोले वसुदेवनंदन। रेवतीरमण तेधवां ॥२५॥ आमु-

१ बलराम. २ बागेत. ३ योगानें. ४ रीत. ५ नाश. ६ भीष्म.

चा कुमर पावतां मरण । तरी समुद्रांचि देईल आणून । कृष्णें गुरुपुत्र देऊन । सांदीपन तोषविला ॥२६॥ गोकुळीं असतां जगज्जीवन । नंद यमुनेसी करी स्नान । घेऊनि गेला जळीं वरुण । कृष्णें माघारा आणिला ॥२७॥ नंद शक्तिवनीं सर्पें गिळिला । तो हरीनें तत्काळ सोडविला । द्वादश गांवें अग्नि गिळिला । गौळी सकळ रक्षिले ॥२८॥ आघासुर मुख पसरून । म्हणे गोकुळ अवघेंच गिळीन । तो कृष्णें उभा चिरोन । गोपाळ अवघे रक्षिले ॥२९॥ कालियाविषोदककल्लोळें । नव लक्ष गोपाळ मृत्यु पावले । कृपाकटाक्षें[1] हरीनें उठविले । मग दवडिले कालियातें ॥१३०॥ सातवे वर्षीं गोवर्धन । आंगोळिये वरी सप्त दिन । त्यासी आणावया नंदन । उशीर काय लागेल पां ॥३१॥ निकर[2] देखोनि बहुत । चरणीं लागे गंगासुत । म्हणे अन्याय जाहला तो समस्त । घालीं पोटांत ये वेळे ॥३२॥ मग संतोषोन बळिभद्र । तत्काळ उपटिला नांगर । तंव बंदीचा सोडून कुमर । विवाह केला यथाविधि ॥३३॥ वोहरें[3] घेऊन सांगातें । बळिराम आला द्वारकेतें । वर्तमान सांगितलें हरीतें । उद्धवअक्रूरें तेधवां ॥३४॥ यावरी धर्मराज इंद्रप्रस्थीं असतां।अपूर्व वर्तली एक कथा । द्रौपदीस पांच पति तत्त्वतां । पूर्वीं निर्मिले श्रीव्यासें ॥३५॥ ते कथा सांगतां समस्त । तरी वर्णावें लागेल भारत । पसरेल असंभाव्य ग्रंथ । यालागीं ध्वनितार्थ[4] बोलिलों ॥३६॥ असो द्रौपदी वरिली पांचां जणीं । नारदें दिवस दिधले वांटूनी । दोन मास बारा दिन सदनीं । एकएकाच्या वर्तत ॥३७॥ एकाचे होतां पूर्ण दिन । मग अग्नीमाजी करी स्नान । दिव्य शुचिर्भूत होऊन । मग जाय दुजियाकडे ॥ ३८ ॥ जे कां येती धर्माचे दिन । त्यांत चौघां मातेसमान । असो द्विज आला धांवोन । अर्जुनाजवळीं सांगावया ॥३९॥ म्हणे माझ्या गाई वंळूनी । आतां नेल्या दैत्यांनीं । कोण सोडवील तुजवांचूनी । पंडुनंदना सांग पां ॥१४०॥ गोब्राह्मणप्रतिपाळका । धांवें धांवें रणपंडिता । तों आवेश न धरवें कुंतीसुता । सेवकां शस्त्रें मागतसे ॥ ४१ ॥ सेवक म्हणती पार्थाप्रती । धर्मद्रोपदी आहेत एकांतीं । संकट पडलें निश्चिती । प्रार्थवीरास तेधवां ॥४२॥ मनामाजी विचारीत अर्जुन । दैत्य करितील गोहनन[5] । आपण जाऊन धनुष्यबाण । सदनांतून आणावे ॥४३॥

१ कृपादृष्टीनें. २ पराकाष्ठा, आणीबाणीची वेळ. ३ वधूवर. ४ सारांश. ५ गोवध.

पार्थ प्रवेशला सदनीं । तीं गुंतली संभोगव्यसनीं । तों दचकली याज्ञसेनी । लज्जित मनीं जाहली ॥४४॥ शस्त्र घेऊनि गेला पार्थवीर । रथारूढ धांवे प्रतापशूर । दैत्य संहारून समग्र । गाई सोडविल्या द्विजाच्या ॥४५॥ परतोनि आला कुंतीसुत । पंडितांसी सांगे वृत्तांत । स्त्रीपुरुषांचा एकांत । देखतां दोष काय असे ॥४६॥ तंव ते विचारूनि सांगती । बाळहत्या घडली त्याप्रती । त्यास प्रायश्चित्त निश्चिती । तिर्थक्षिती[1] हिंडावी ॥४७॥ घेऊनि धर्माची आज्ञा । पार्थ चालिला तीर्थाटणा । तापसी होऊनियां जाणा । पार्थवीर हिंडतसे ॥ ४८ ॥ वनें तपोवनें शैल सरिता[2] । महानद्या जाह्नवी आदि समस्ता । शिवविष्णुक्षेत्रें पाहतां । तन्मय होय अर्जुन ॥४९॥ केदार हरिद्वार बदरी । द्वादश ज्योतिर्लिंगें पृथ्वीवरी । तितुकीं पार्थ अनुक्रमें करी । स्नानें दानें विधियुक्त ॥१५०॥ काम्यकवनीं प्रवेशला पार्थ । तों शिवाचें अनुष्ठानस्थळ तेथ । शिव नसतां कुंतीसुत । जावोनि बैसे ते ठायीं ॥५१॥ अर्जुन बैसला ध्यानस्थ तों । उमाधव[3] पातला तेथ । तापसिया देखोनि म्हणत । तूं कोण येथें बैसलासी ॥ ५२ ॥ मग बोले अर्जुन । तुज बोलावया काय कारण । शिव म्हणे माझें हें स्थान । तूं कोण येथें बैसावया ॥५३॥ अर्जुन म्हणे ते वेळां । काय ठाव तुझा आंखिला । ऐकतां विषकंठ[3] क्षोभला । म्हणे तुजलागीं मारीन ॥ ५४ ॥ अर्जुनें गांडीव चढाविलें । निर्वाण बाण वरी योजिले । शिवें पिनाक सांभाळिलें । युद्ध मांडिलें निर्वाण ॥५५॥ शिवें अग्निअस्त्र टाकिलें । पार्थें पर्जन्यास्त्र सोडलें । शिवें शक्तिअस्त्र प्रेरिलें । पार्थ कार्तवीर्यास्त्र सोडी ॥ ५६ ॥ असो अस्त्रें होतीं बहुतें । तितुकीं घातलीं हिमनगजामातें । अवघीं निवारिलीं पार्थें । निजसामर्थ्येंकरूनियां ॥५७॥ मग संतोषला अपर्णावर[3] । म्हणे धन्य धन्य तूं महावीर । प्रसन्न जाहलों मागे वर । नाम खूण सांग तुझें ॥५८॥ येरू म्हणे मी पंडुनंदन । श्रीकृष्णदास नाम अर्जुन । मग शिवें कवच किरिट कुंडलें जाण । प्रसाद दीधला अर्जुना ॥५९॥ मग शिवास करून नमस्कार । पुढें तीर्थें पाहे पंडुकुमर । तंव आला जेथें रामेश्वर । दक्षिणसमुद्र तिकडे ॥ १६० ॥ करूनियां स्नानदान । घेतलें रामेश्वराचें दर्शन । तो तेथें अंजनीनंदन । महावीर देखिला

१ महातीर्थक्षेत्रें आदि भूमि. २ नद्या. ३ शंकर.

॥६१॥ पुढें सेतु पाहिला अद्भुत । शत योजनें लंकेपर्यंत । हनुमंतासी पुसे पार्थ । कोणीं सेतु बांधिला ॥६२॥ मारुति सांगे पूर्ववर्तमान । या मार्गें गेला रघुनंदन । तो प्रतापी रविकुळभूषण तेणें सेतु बांधिला ॥६३॥ हांसोनि बोले वीर पार्थ । अहो जी रामाचें एवढें सामर्थ्य । निजबाणें का न बांधिला सेत । शिळा किंनिमित्त घातल्या ॥६४॥ हनुमंत म्हणे बाणांचा सेत । भंगेल हें जाणोनि रघुनाथ । एक एक वानर जैसा पर्वत । कैसा सेतु तगेल पैं ॥६५॥ पार्थ म्हणे मजऐसा असता । तरी शरांचा सेतु बांधिता । तों क्रोध आला हनुमंता । बांध तत्त्वतां सेतु आतां ॥६६॥ मी जरी एकला चढेन । तरी तुझ्या शरांचा सेतु मोडीन । पार्थ थोडासा सेतुबंधन । करितां जाहला तेधवां ॥६७॥ प्रचीत पहावया पूर्ण । सेतु बांधिला एक योजन । म्हणे उडी घाली बळेंकरून । कैसा मोडोन पडे पाहूं ॥६८॥ अर्जुन म्हणे हेचि शपथ । जरी मोडोनि पडेल सेत । तरी मी अग्निकाष्ठें भक्षीन सत्य । तूंही निश्चित बोल पां ॥६९॥ हनुमंत म्हणे मज तों नाहीं मरण । जरी सेतु न मोडे माझेन । तरी मी तुझें ध्वजी बैसेन । तुजआधीन होऊनियां ॥१७०॥ मग पार्थें धनुष्य चढवूनी । बाण सोडिला अभिमंत्रूनी । अभंग सेतु केला ते क्षणीं । म्हणे मोडूनि टाकी आतां ॥७१॥ हनुमंत उडोनि गगना गेला । सेतुवरी येऊनि पडियेला । सेतु मोडून चूर्ण केला । मारुति गर्जला भुभुःकारें ॥७२॥ मोडिला सेतु देखोनी । पार्थें धनुष्य ठेविलें धरणीं । बहुत काष्ठें मेळवूनी । ढीग केला असंभाव्य ॥७३॥ [३]जातवेद चेतविला तात्काळ । आकाशपंथें जाती ज्वाळ । पार्थें स्नान करून सकळ । नेम आपुला सारिला ॥७४॥ करूनि अग्नीसी प्रदक्षिणा । हृदयीं आठविलें कृष्णध्याना । किरटिकुंडलमंडितवदना । पीतवसना चतुर्भुजा ॥ ७५ ॥ म्हणे श्रीकृष्णा द्वारकाधीशा । हे मधुकैटभारें जगन्निवासा । हे माधवा क्षीराब्धिवासा । शेषशायी मुरहरा ॥७६॥ हे रुक्मिणीवल्लभा जनार्दना । हे कंसारे नरकमर्दना । हे मधुसूदना सुखवर्धना । मन्मथजनका श्रीरंगा ॥७७॥ हे भक्तवत्सला यादवेंद्रा । हे केशवा [४]दुरितकाननवैश्वानरा । हे दानवारे समरधीरा । इंदिरावरा श्रीहरि ॥७८॥ हे माधवा नवपंकजपत्राक्षा । [५]अनंगदहनहृदयसाक्षा । वेदवंद्या कर्माध्यक्षा । कोणा

१ सूर्यवंशाला भूषणरूप श्रीरामचंद्र. २ पृथ्वीवर. ३ अग्नि. ४ पापरूप अरण्यास अग्नीसारिख्या. ५ अनंग म्हणजे मदन त्याचें दहन करणारा श्रीशंकर त्याचें हृद्गत जाणणाऱ्या.

परीक्षा नव्हे तुझी ॥ ७९ ॥ तों द्वारकेसी जगन्नाथ । कळलें संकटीं पडिला पार्थ । भक्तकैवारी रमाकांत । आला धांवत सेतुबंधीं ॥ १८० ॥ द्विजवेष धरिला सर्वेशें । हनुमंतालागीं साक्षेपें पुसे । हा कोण अग्निप्रवेश करीतसे । वर्तमान कैसें सांगा हें ॥८१॥ हनुमंतें सांगितलें वर्तमान । याउपरी बोले ब्राह्मण । या गोष्टीस साक्ष कोण । मजलागून सांगा तें ॥८२॥ मारुति म्हणे साक्ष नाहीं । द्विज म्हणे असत्य सर्वही । साक्ष नसतां व्यर्थ पाहीं । वेद्वचन ऐसें बोले ॥८३॥ तरी मजदेखतां रचा सेतु । वरी उडी घाली अकस्मातु । मग पार्थाहातीं त्वरितु । मागुता सेतु रचविला ॥ ८४ ॥ गुप्तरूपें जगज्जीवन । खालीं घाली सुदर्शन । मग ऊर्ध्व उडे अंजनीनंदन । निराळपंथें तेधवां ॥८५॥ उडी घातली अकस्मात । परी तैसाच अभंग असे सेत । वरी आदळोनि हनुमंत । एकीकडे पडियेला ॥८६॥ जैसा शिळेवरी गोटा पडे । तो उसळोनि जाय एकीकडे । पार्थ निरखून पाहे ब्राह्मणाकडे । तों द्वारकाधीश ओळखिला ॥८७॥ ब्राह्मण म्हणे वायुसुता । याचे ध्वजस्तंभीं बैसें आतां । तेव्हां आपुलें स्वरूप तत्वतां । प्रकट केलें गोविंदें ॥ ८८ ॥ अर्जुनास धरून वनमाळी । मारुतीचे हातीं देत ते वेळीं । म्हणे यास तूं सांभाळी । कृपा करून सर्वदा ॥८९॥ जाहला पृथ्वीसी दैत्यभार । तुम्ही आम्ही पार्थवीर । करूं दुष्टांचा संहार । अकर्मकार सर्वही ॥१९०॥ रामावतारीं तुवां सेवा करून । मजवरी केला उपकार पूर्ण । आतां सांभाळी अर्जुन । ध्वजीं बैसोनि पाठी राखी ॥९१॥ तुज जिंकी ऐसा कोणी । वीर नसे या त्रिभुवनीं । हनुमंत लागला हरिचरणीं । म्हणे आज्ञा प्रमाण तुझी हे ॥९२॥ गुप्त जाहला भगवान । आला द्वारकावतीलागून । हनुमंताची आज्ञा घेऊन । चालिला अर्जुन तेथोनियां ॥९३॥ तों सुभद्रा श्रीकृष्णाची भगिनी । देऊं केली होती अर्जुनालागूनी । पार्थ तीर्थें करावया मेदिनीं । बहुत दिवस गेला असे ॥९४॥ त्यावरी बळिभद्रें केली विचारणा । कीं सुभद्रा द्यावी दुर्योधना । परि तें न ये श्रीरंगाच्या मनां । अंतरीं वासना पार्थाकडे ॥९५॥ बळिभद्रें निश्चय केला सत्य । जों आला नाहीं वीर पार्थ । तों दुर्योधनासी द्यावी त्वरित । निश्चयार्थ पूर्ण केला ॥ ९६ ॥ इच्छित[1] श्रीकृष्णाचें मन । ऐशा

[1] इच्छा.

समर्थीं यावा अर्जुन । तों वैकुंठनाथ ब्रह्मसनातन । इच्छामात्रें सर्व करी ॥ १७ ॥ तों तीर्थें करीत पार्थ । द्वारावतीस आला अकस्मात । महातापसी वल्कलें वेष्टित । नोळखे निश्चित कोणीही ॥१८॥ श्रीकृष्णास हेरें सांगत । नगराबाहेर एक मेंहंत[2] । महातपोघन प्रतापवंत । तीर्थें करीत पातला ॥१९॥ ऐसें ऐकतां जगज्जीवन । घेऊं महंताचें दर्शन । द्वारकेबाहेर येऊन । भेटता जाहला तापसियासी ॥ २०० ॥ अंतरीं कळली खूण । आला प्राणसखा अर्जुन । बाहेर पुसे तुम्ही कोण । कोणे आश्रमीं राहतां ॥१॥ पार्थ म्हणे आम्हीं ब्रह्मचारी । स्वइच्छे क्रीडतों धरणीवरी । हरि म्हणे आमुचे नगरीं । चार मास क्रमिजे[3] ॥२॥ तापसी राहिला चारी मास । श्रीकृष्ण आले मंदिरास । सांगे वसुदेवदेवकीबळिरामांस । महातापसी आला असे ॥३॥ बळिराम आणि यादववीर । तापसिया भेटले समग्र । परी हा भगिनीचा पुत्र । न जाणे कोणीही ॥ ४ ॥ प्रार्थूनियां देवकीनाथें[4] । गृहास आणिलें महंतातें । सर्वही भजती भावार्थें । नवल तेथें वर्तलें ॥५॥ रैवतकपर्वतीं महाशक्ती । तिचे यात्रे यादव जाती । संकर्षण आणि रमापती । निघती उग्रसेन वसुदेव ॥६॥ श्रृंगारला चतुरंग दळभार । बळिये यादव संपत्तिसागर । वाद्यें वाजती अपार । सनया सुस्वर वाजती ॥७॥ देवकी मुख्य यादववनिता । चातुर्यराशी सौभाग्यसरिता । श्रृंगारनभींच्या विद्युल्लता । दिव्ययानारूढ जाती ॥८॥ त्यांमाजी श्रीरंगभगिनी । सुभद्रा देखिली लावण्यखाणी । देवांगना पद्मिणी नागिणी । स्वरूपावरूनि ओंवाळिजे ॥ ९ ॥ दमयंती सुलोचना पंचशरदारा[5] । मय[6]कन्या रूपवती तारा । जिच्या विलोकिता मुखचंद्रा । लाजोनि जाती तत्काळ ॥२१०॥ ब्रह्मांडमंडप शोधितां । सुंदर नाहीं कृष्णापरता । त्याची भगिनी वसुदेवदुहिता । तिचें स्वरूप अद्भुत ॥११॥ सघन नक्षत्रें नभमंडळीं । तसी मस्तकीं मुक्तजाळी । बिजवरा मिरवे भाळीं । आकर्णनेत्री सुभद्रा ॥१२॥ कविगुरु[7]तेजासी उणें आणी । तेविं मुक्तें डोलती कर्णीं । उघडी आदित्यखाणी । तैसी दशनीं प्रभा फांके ॥१३॥ नेत्रीं सोगयाचें अंजन । नाचे [8]शफरिध्वज देखोन । चपळेहून झळके वदन । पायीं पैंजण नेपुरें ॥१४॥ असो ऐसा चालिला दळभार । यादवललना चालिल्या सुं-

१ दूत. २ मोठा तापसी. ३ रहावें. ४ वसुदेवानें. ५ मदनाची स्त्री रति. ६ मंदोदरी. ७ शुक्राचार्य व बृहस्पति यांच्या तेजाला. ८ मदन.

दर । सुवर्णशिबिकेंत सुकुमार । आरूढ होऊन जातसे ॥ १५ ॥ तों उभयतां पार्थ कृष्ण एके रथीं । चमूमाजी मिरवत जाती । जेविं पुरंदर आणि वाचस्पती । एकासनीं बैसले ॥ १६ ॥ सुवर्णयानीं सुभद्रा रत्न । कपिध्वज[2] लक्षीत दुरून । मं[3]-नासिजेचि व्यापिलें मन । वेधलें नयन तिकडेचि ॥ १७ ॥ देखोनियां हास्यवदन । मन्मथजनक बोले वचन । अजा तटस्थ काद्रवेयें देखोन । तैसें पाहतां कोणीकडे ॥ १८ ॥ ब्रह्मचारी तुम्ही महंत । भलतेकडे गुंतलें चित्त । मग म्हणे वीर पार्थ । स्थिर होय ऐसें करी ॥ १९ ॥ राजकोशींचीं रत्नें तत्त्वतां । तीं केविं येती दुर्बळाच्या हातां । यावरी कमलोद्भवपिता । क-र्णी सांगे पार्थाच्या ॥ २२० ॥ यात्रेहून परततां जाण । माझिया दिव्य स्यंदनीं बैसोन । हरूनियां सुभद्रारत्न । पवनाहून जाय त्वरें ॥ २१ ॥ किरीटी डोलवी मान । यावरी रैवताचळा जाऊन । शक्ति पूजोन वनभोजन । लहानथोरीं संपादिलें ॥ २२ ॥ समय पाहोन क्षीराब्धिजानाथ । धनंजयासी दावी भ्रूसंकेत । तों सुभद्रेचेंही चित्त । पार्थस्वरूपीं वेधलें ॥ २३ ॥ सुभद्रा भावी मनांत । पार्थाऐसा दिसतो महंत । नोवरी नेऊन अकस्मात । स्यंदनावरी घातली ॥ २४ ॥ त्रुटी न वाजतां अर्जुन । जात सुरेशप्रस्थमार्ग लक्षून । अश्व जाती मनोवेगेंकरून । शैब्यसुग्रीवादि चारी ॥ २५ ॥ मागें हांक जाहली एक-सरसी । सुभद्रा घेऊन गेला तापसी । पुढें प्रळयजळराशी । तैसे यादव धांवले ॥ २६ ॥ प्रद्युम्नसांबादिक कृष्णकुमर । म्हणती धरा धरा पळतो तस्कर । देखोनि यादवांचा भार । मुरडिला रहंवर अर्जुनें ॥ २७ ॥ पार्थें आपलें स्वरूप प्रकटिलें । जे वस्त्राभरणीं मिरवलें । सीतासंतापहरण ते वेळें । ध्वजीं येऊनि बैसला ॥ २८ ॥ गांडीवचाप टणत्कारोन । सोडिले बाणापाठीं बाण । जैसा धारा वर्षे घन । गेले भुलोन यादव ॥ २९ ॥ दारुण अर्जुनाचा मार । कोणी उभे न राहती समोर । रेवतीवल्लभास समाचार । श्रुत जाहला सर्वही ॥ २३० ॥ तापसी नव्हे श्वेतवाहन[2] । समोर नाटोपे कोणालागून । रणपं-डित सुजाण । यादवसैन्य मोडिलें ॥ ३१ ॥ परम कोपला बळिभद्र । सांवरी मुसळ नांगर । मनांत हांसे श्रीधर । यास तो वीर नाटोपे ॥ ३२ ॥ परम कोपला रेवतीरमण । म्हणे निष्पांडवी पृथ्वी करीन । शक्रप्रस्थास उचलून । पालथें घा-

---

१ इंद्र. २ अर्जुन. ३ मदनानें. ४ शेळी. ५ लांडगा. ६ राज्याच्या जामदारखान्यांतलीं. ७ श्रीकृष्ण. ८ चुटकी. ९ इंद्रप्रस्थास. १० रथ. ११ बलराम.

लीन सागरीं ॥ ३३ ॥ वीर क्रोधावले समस्त । परी निवांतरूप पाहे अच्युत । मग हलधर बोलत । काय मनांत योजितसां ॥ ३४ ॥ हरि म्हणे पूर्वींचा संकल्प होता । कीं सुभद्रा द्यावी वीर पार्था । संकर्षण म्हणे अच्युता । सर्वही करणें तुझेंचि हें ॥ ३५ ॥ हांसोनि बोले क्षीराब्धिजारमण । किरीटीहून वरिष्ठ कोण । सुभद्रेसारिखें रत्न । आणोनि द्यावें कोणासी ॥ ३६ ॥ निंदूनियां राजहंसा । मुक्ताफळें काय अर्पावीं वायसा । उपेक्षून परीक्षक डोळसा । जन्मांधाहातीं रत्न द्यावें ॥ ३७ ॥ पंडित सत्पात्र दवडून । शतमूर्खा द्यावें अर्घ्यदान । कोंदणीं पाच शोभायमान । चिखलीं रोवून व्यर्थचि ॥ ३८ ॥ सांडून पार्थवीर नरेश । कोणता लक्षणयुक्त आहे पुरुष । शक्राहून विशेष । धैर्य वीर्य जयाचें ॥ ३९ ॥ भार्गव किंवा उमारमण । तेविं धनुर्धरपंडित सुजाण । तेजस्वी जैसा चंडकिरण । खळदंडणीं कृतांत ॥ २४० ॥ सौंदर्य तारुण्य देखोन । खालीं पाहे मीनकेतन । सर्वविषयीं सुलक्षण । तृतीय[2] तनय पंडूचा ॥ ४१ ॥ त्यावरी आनकदुंदुभिभगिनीसुत[3] । धीर उदार प्रतापवंत । ऐसा आप्त टाकूनि पार्थ । कोणास देतां सुभद्रा ॥ ४२ ॥ हांसोन बोले जनार्दन । जरी यासी भिडावें जाऊन । अनिवार तो पंडुनंदन । मजला कदा नाटोपे ॥ ४३ ॥ यादव मोडिले सकळ । मज तात्काळ धरून नेईल । मग तुम्हांस संकट पडेल । सोडवावयाचें पुढती ॥ ४४ ॥ ऐसें ऐकतां वचन । उगा राहिला संकर्षण । वीरश्रीअनल[4] गेला विझोन । हरिवचनमेघ वर्षतां ॥ ४५ ॥ तों वसुदेव देवकी येऊन । करिती बळिरामाचें समाधान । आम्हीं सुभद्रा दिधली पार्थालागून । यथाविधि लग्न करावें ॥ ४६ ॥ ऐसें समाधान केलें । किरीटीस बोलावूं पाठविलें । राम वसुदेव पुढें गेले । मिरवित आणिलें पार्थासी ॥ ४७ ॥ यथसांग लग्न लाविलें । उग्रसेनें भांडार फोडिलें । चारी दिवस गोड जाहले । आंदण दिधलें अपार ॥ ४८ ॥ मग बोळविला श्वेतवाहन । निघे सवें सुभद्रा घेऊन । एक संवत्सर पूर्ण । पुष्कर क्षेत्रीं क्रमियेला ॥ ४९ ॥ द्वादश वर्षें पूर्ण होतां । शक्रात्मज आला शक्रप्रस्था । धर्मभीममाद्रीसुतां । ब्रह्मानंद उचंबळे ॥ २५० ॥ धर्मास साष्टांग नमून । आदरें दिधलें आलिंगन । जैसे भरत आणि रघुनंदन । चतुर्दश वर्षां भेटले ॥ ५१ ॥ माधवा आलिंगी

१ कावळयाला. २ अर्जुन. ३ वसुदेवाच्या बहिणीचा (कुंतीचा) पुत्र अर्जुन. ४ युद्ध करण्याविषयींची भडकलेली अग्निज्वाळा.

अंगिरासुत[1] । तेविं भीमें धरिला पार्थ । कंठ जाहला सद्गदित । एकास एक भेटती ॥ ५२ ॥ गजास्य आणि षडास्य । यांस आलिंगी व्योमकेश[2] । तैसें नकुळसहदेवांस । पार्थ भेटे प्रीतीनें ॥५३॥ कृष्णजनकभगिनी[3] । साष्टांगीं नमी पार्कशासनी[4] । सुभद्रा समस्तांचे चरणीं । मस्तक ठेवी आदरें ॥५४॥ वर्तमान सर्व सांगोन । सुभद्रेसी हातीं धरोन । पांचाळीकडे गेला अर्जुन । बोले हासोन तेधवां ॥ ५५ ॥ अंतरीं संतोष अद्‌भुत । वरी रुसोन द्रौपदी बोलत । आतां इकडे यावयाचा कार्यार्थ । कांहींच नाहीं जाणिजे ॥५६॥ सद्यस्तप्त घृत सांडून । जुनयाचें काय कारण । नूतन केलें परिधान । राहिलें जीर्ण सहजाचि ॥५७॥ तों कृष्णेचिये[5] चरणीं । सुभद्रा लागे प्रेमेंकरूनी । पांचाळीनें हृदयीं धरूनी । आलिंगिली सप्रेम ॥५८॥ म्हणे माझ्या भाग्यास नाहीं अंत । आम्ही कृष्णभगिनी दोघी विख्यात । आनंदला वीर पार्थ । हर्ष गगनीं न समाये ॥ ५९ ॥ ब्रह्मानंदमहाराजादिनमणी[6] । उदया पावला हृदयाचिद्गगनीं[7] । हृदय सूर्यकांत वनीं । तो उन्मेषअग्नि प्रकटला ॥ २६० ॥ तेणें जाळिलें दुरितकानन[8] । तों रुक्मिणीचित्तचालक घन । वर्षला स्वानंदघन । शीतळ केलें सर्वत्र ॥६१॥ पांडवपाळका पांडुरंगा । ब्रह्मानंदा अभंगा । श्रीधरदायका निःसंगा । कथा रसिक चालवी पुढें ॥६२॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर परिसोत प्रेमळ पंडित । द्वात्रिंशत्तमाध्याय गोड हा ॥ २६३ ॥ अध्याय ॥३२॥ ओव्या ॥ २६४ ॥

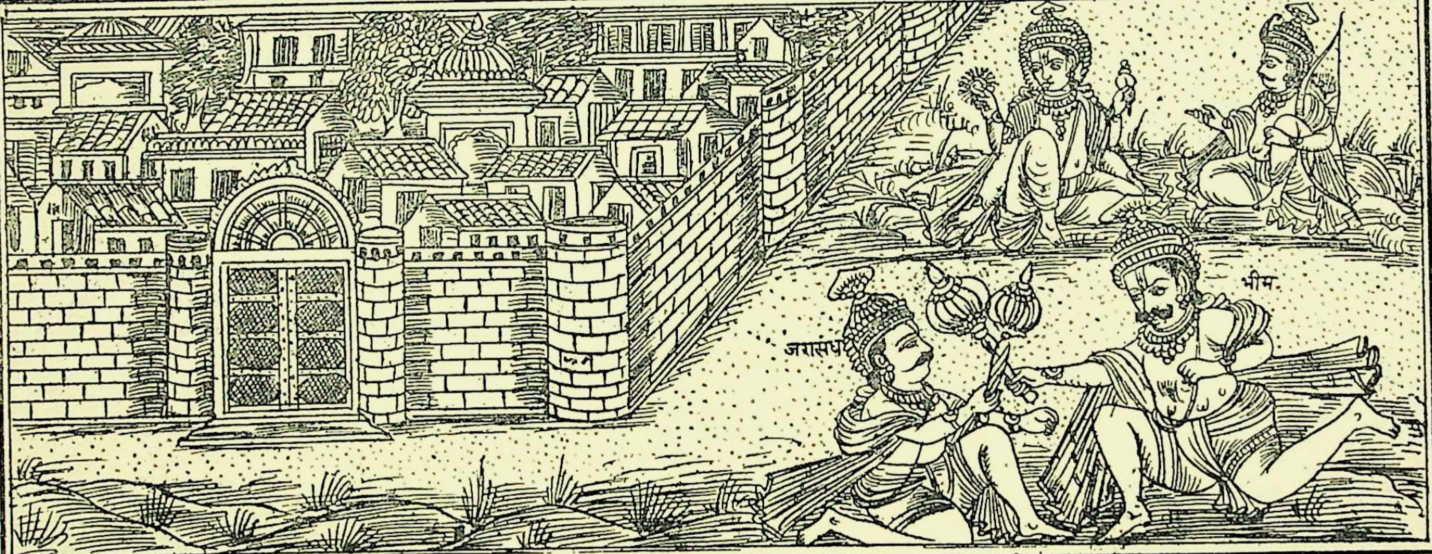

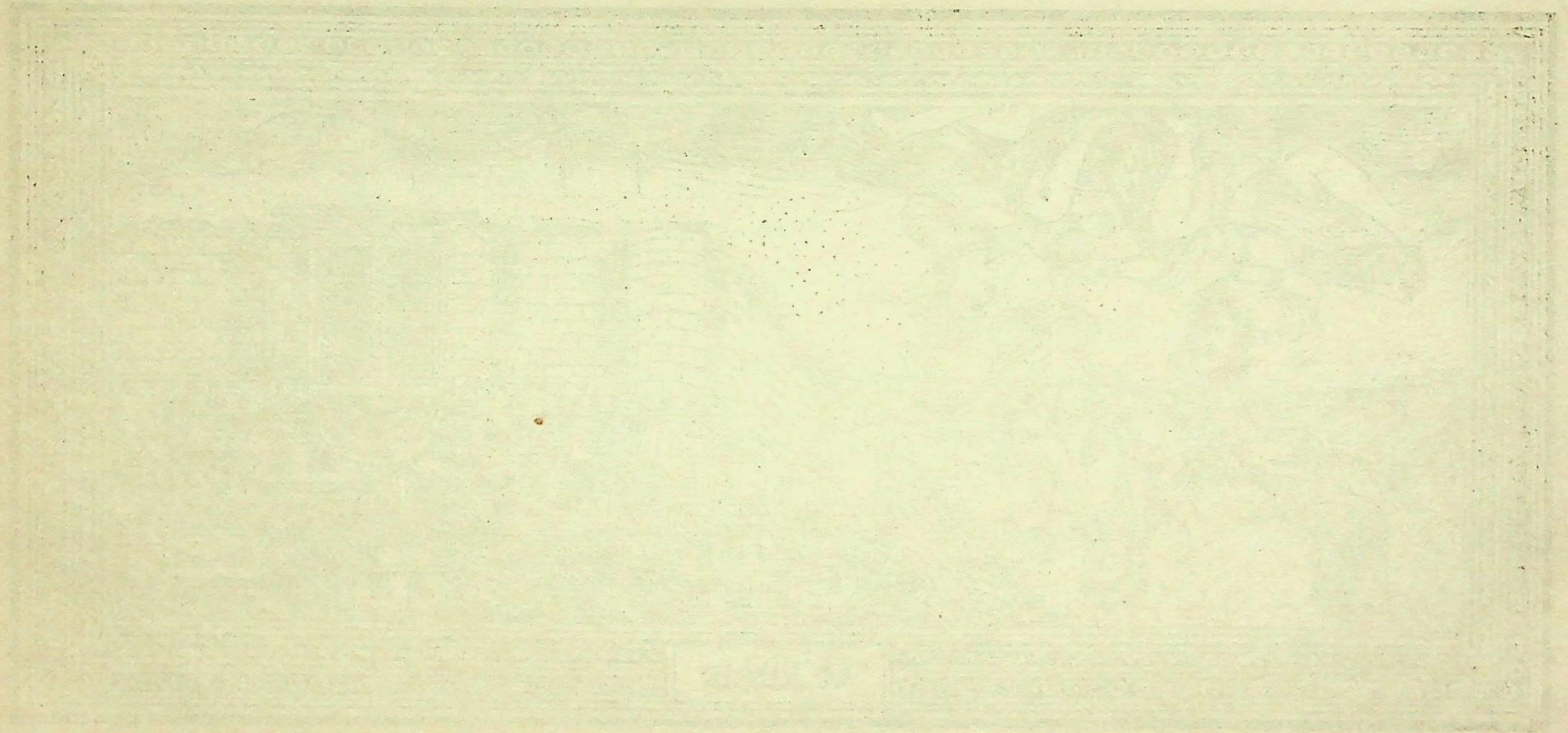
१ बृहस्पति. २ शंकर. ३ कुंती. ४ अर्जुन. ५ द्रौपदीचे. ६ ब्रह्मानंदमहाराज हाच सूर्य. ७ हृदयांतील चैतन्यरूप आकाशांत. ८ पापरूप अरण्य.

श्रीगणेशाय नमः ॥ हृदयडोल्हारा सुंदर । मन बुद्धि चित्त अहंकार । चारी चरण अक्षय परिकर । दृढ जडले सर्वदा ॥ १ ॥ धर्मार्थकाममोक्ष गंभीर । हेचि चहूंकडे लाविले दोर । त्यांवरी भाव बैसकार । आति[1]मवाळ पसरिला ॥ २ ॥ त्यावरी प्रेमाची गादी सुघड । पाठीशीं धैर्याचें केलें लोड । वरी आनंदचांदवा अखंड । प्रकाशमय लाविला ॥ ३ ॥ ऐसिया डोल्हारियावरी समर्थ । अखंड बैसवूं श्रीगुरुनाथ । जो अवयवरहित अमूर्त । श्रीदेवदत्त दयाळु ॥ ४ ॥ ब्रह्मानंद मूरोनि समूळ । तें ओतलें गुरुरूप निखळ । जें षड्विकाररहित निर्मळ । अचळ अमळ अढळ जें ॥ ५ ॥ ऐसा परात्पर सर्वादि निर्गुण । तो द्वारकेमाजी होऊनि सगुण । पांडवपालक नारायण । भक्तकैवारी गोविंद ॥ ६ ॥ तेणें लीला दाविली बहुत । बत्तिसावे अध्यायीं गतकथार्थ । सुभद्राहरण करूनि पार्थ । इंद्रप्रस्थासी पैं गेला ॥ ७ ॥ कृष्णकृपेचें बळ अभिनव । शक्रप्रस्थीं सुखी असती पांडव । पुढें वृत्तांत जो जाहला अपूर्व । तो श्रोते सर्व परिसोत ॥ ८ ॥ कमलोद्भवनंदन नारदऋषी । एकदां आला यमसभेसी । सुर्य[2]सुतें सन्मानून तयासी । पूजा केली आदरें ॥ ९ ॥ तों यमसभेसी पंडुराज । नारदें देखिला तेजःपुंज । तो पुण्यदेह पावोन सहज । सुखरूप बैसला ॥ १० ॥ पंडु म्हणे नारदासी । जरी स्वामी मृत्युलोका जासी । तरी शक्रप्रस्थीं मम पुत्रांसी । इतुकीच आज्ञा करावी ॥ ११ ॥ जरी कराल राजसूययज्ञ । तरी मी इंद्रसभेसी बैसेन । यम मज बहुत करितो मान । परी माझें मन विटतसे ॥ १२ ॥ येथें जिवांसी जाचणी होत । कुंभीपाकादि यातना बहुत । तेणें खेद पावे सदा चित्त । न घडे [3]परमार्थसाधन ॥ १३ ॥ जरी राजसूययज्ञ पुत्र करी । तरी पुरंदर आपणाशेजारीं । ठाव देऊनि निर्धारीं । नानापरी सुख देत ॥ १४ ॥ मग बोले विरिंचिनंदन । अवश्य धर्मासी मी सांगेन । तत्काळ उठिला तेथून । वीणा [4]वाहून उर्ध्वपंथें ॥ १५ ॥ मस्तकीं रुळती जटाभार । गौरवर्णें जैसा शी[5]तकर । यज्ञोपवीत रुळे सुंदर । [6]उत्तरीयवस्त्र झळकतसें ॥ १६ ॥ क्षीरसमुद्रीं धुतलें । तैसें प्रा[6]वरणवस्त्र दिव्य शोभलें । द्वादश टिळे सतेज मिरवले । सि[7]द्धपादुका सतेज युगुळीं ॥ १७ ॥ दिव्य गंधीं दिव्य सुमनीं । जो सदा पूजिजे देवगणीं । ऐसा महाराज नारदमुनी । इंद्रप्रस्थासी

१ मऊ. २ यमधर्मानें. ३ मोक्षसाधन. ४ घेऊन. ५ चंद्र. ६ आंगावरील धोतर. ७ ज्या घातल्या असतां, मन मानेल त्या ठिकाणीं क्षणांत जातां येतें अशा खडावा.

अध्याय ३३.
जरासंध
भीम

पें आला ॥१८॥ धर्में देखिला नारदमुनी । साष्टांग नमिला प्रेमेंकरूनी । दिव्य सिंहासनीं बैसवूनी । षोडशोपचारें पूजिला ॥ १९ ॥ जोडूनियां दोन्ही कर । धर्म उभा राहिला समोर । म्हणे आजि भाग्य थोर । दृष्टीं देखिले नारदमुनि ॥२०॥ नारद म्हणे ते वेळां । मज पंडुराज स्वर्गीं भेटला । तेणें निरोप तुम्हां सांगितला । राजसूययज्ञ करा वेगें ॥२१॥ त्या पुण्येंकरूनि सहज । शक्राशेजारीं बैसे पंडुराज । तुम्ही पुत्र त्याचे तेजःपुंज । करावें काज एवढें ॥२२॥ ऐसें धर्मरायासी सांगून । ऊर्ध्वपंथें गेला ब्रह्मनंदन । धर्मराजें बंधु बोलावून । विचारासी बैसले॥२३॥ म्हणे सुफळ न होतां पितृवचन। व्यर्थ मग काय वांचोन । त्याचे वृथा गेलें धर्मदान । तपाचरण कायसें त्याचें ॥२४॥ वृथा गेला पितृवचनार्थ । तो पुत्र नव्हे प्रत्यक्ष जंत । तो वांचून भूभार व्यर्थ । अनुपकारी अभागी ॥२५॥ पितृवचनीं उपजे त्रास । सद्गुरूशीं करी द्वेष । कुशब्द बोले मातेस । तो अल्पायुषी जाणिजे ॥२६॥ भक्त देखतां करी उपहास । साधूसी लावी नसते दोष । सद्गुरूहून म्हणे मीच विशेष । तो नर अल्पायुषी जाणिजे ॥२७॥ सत्पुरुषांची करी निंदा । अपमानी जो ब्रह्मवृंदा । विद्याबळें प्रवर्ते वादा । तो नर अल्पायुषी जाणिजे ॥ २८ ॥ निंदी सदा तीर्थक्षेत्रें । असन्मानी हरिहरचरित्रें । सर्वदा निंदी वेदपुराणशास्त्रें । तो नर अल्पायुषी जाणिजे ॥२९॥ कायावाचामनें । परपीडा हिंसा करणें । भूतद्रोह करी जारणमारणें । तो अल्पायुषी जाणिजे ॥३०॥ निंदी महापुरुषांचे ग्रंथ । नसतेच काढी कुतर्क अर्थ । विद्यामदें उन्मत्त । त्यासी अधःपात सुटेना ॥३१॥ मी विष्णुभक्त आहे मोठा । म्हणऊनि निंदी नीलकंठा । तपस्वी देखोनि करी चेष्टा । त्यासी अधःपात सुटेना ॥ ३२ ॥ श्रीहरीचें गुणकीर्तन । जो अव्हेरी न करी श्रवण । टाकी विष्णुभक्तां उच्छेदून । त्यासी अधःपात सुटेना ॥ ३३ ॥ मी शिवभक्त अतिनिर्मळ । जो विष्णुनिंदा करी चांडाळ । नसते कुमार्ग स्थापी खळ । त्यासी अधःपात सुटेना ॥३४॥ होतां साधूंचा अपमान । संतोष वाटे मनांतून । करी वृद्धांचें मानखंडन । त्यासी अधःपात सुटेना ॥ ३५ ॥ सभेमाजी दुरुक्ती बोले । जेणें भल्याचें हृदय उलें । जठर विष्ठेनें सदा माखलें । त्यासी अधःपात सुटेना ॥३६॥ निर्नासिकें आरसा न पाहे ।

---

१ अधिक. २ प्राणिद्वेष. ३ नरकवास. ४ वाईट भाषण. ५ नकटा.

तोंवरी रूपाचा अभिमान वाहे । म्हणे माझ्या रूपाची तुलना नये । रतिवराही पाहतां ॥३७॥ मी एक जाणता सर्वज्ञ । ऐसा सदा धडके अभिमान । सकळ मूर्खांहूनि नीच पूर्ण । कर्में करी त्यांतुल्य ॥३८॥ असोत हे आतां बोल । जो पितृवचन न करी सुफळ । तो अभागी केवळ । महाखळ जाणावा ॥३९॥ नारदें सांगितलें येऊन । कीं करावा राजसूययज्ञ । तों बोलिले भीमार्जुन । उत्तम वचन तें ऐका ॥४०॥ पृथ्वीचे राजे जिंकोन । द्रव्य आणावें बळेंकरून । तरी सिद्धि पावेल सकळ यज्ञ । बहुत कठिण कार्य दिसे ॥ ४१ ॥ तरी द्वारकानाथ श्रीकृष्ण । जो आनकदुंदुभिहृदयरत्न । तो जगद्गुरु आलियाविण । कार्यसिद्धि नव्हेचि ॥४२॥ मग श्रीकृष्णासी दिव्य पत्र । पाठवी धर्मराज पंडुपुत्र । दूत पाठविले सत्वर । द्वारकाधीश बोलवावया ॥४३॥ तों जरासंधाचे बंदिशाळेप्रती । पडिले बावीस सहस्र नृपती । तिहीं पत्र लिहिलें श्रीहरीप्रती । आम्हांस जगत्पति सोडवी ॥ ४४ ॥ दोन्हींकडून आलीं पत्रें । तीं स्वयें वाचिलीं वारिजनेत्रें । मग काय केलें स्मरारिमित्रें[१] । तें विचित्र परिसा पां ॥४५॥ मनीं विचारी कमलोद्भवपिता । आधीं जावें शक्रप्रस्था । भेटून यावें पंडुसुता । कार्य तत्वतां साधावें ॥४६॥ तों इकडे धर्में काय केलें । चहूं दिशांप्रति ते वेळें । चौघे बंधु पाठविले । राजयांप्रति जिंकावया ॥ ४७ ॥ सैन्य अपार मिळवून । उत्तर दिशेस गेला अर्जुन । तेणें सकळ राजे जिंकोन । द्रव्य अपार आणिलें ॥४८॥ पूर्वेस पाठविला भीम । तेणें थोर केला पराक्रम । राजे जिंकोन बळोत्तम । द्रव्य आणिलें तेधवां ॥४९॥ दक्षिणेसी पाठविला सहदेव । तेणें पुरुषार्थ करून अपूर्व । भूपति[२] जिंकोनियां सर्व । आणिलें द्रव्य तेधवां ॥ ५० ॥ पश्चिमेस पाठविला नकुळ । तेणें नृपती जिंकोनियां सकळ । द्वारकेसी आला प्रबळ । सैन्यासहित तेधवां ॥५१॥ नगराबाहेर राहोन । हरीस पत्र पाठविलें लिहोन । माथां धर्माची मुद्रिका करून । दूताहातीं धाडिलें ॥५२॥ श्रीरंगें पत्र उकलिलें देखा । तों धर्माचा असे मस्तकीं शिक्का । श्रीकृष्णें वंदिलें मस्तका । हृदयीं धरिलें सप्रेम ॥५३॥ म्हणे मी अजित[३] निर्गुण । परी मज भक्तीं जिंकिलें पूर्ण । मी सदा त्यांआधीन । त्यांचें वचन मानीत मी ॥ ५४ ॥ जे दाविती धनविद्यातपबळ । त्यासी

१ स्मर म्हणजे मदन त्याचा शत्रु श्रीशंकर त्याच्या मित्रानें; श्रीकृष्णानें. २ राजे. ३ अजिंक्य.

नातुडे तमाळनीळ । मी भक्तांआधीन सदाकाळ । जे प्रेमळ अंतरींचे ॥५५॥ अनंत जन्म तप केलें । पांडवीं पूर्वींच मज जिंकिलें । हरीनें द्रव्य अपार ते वेळे । आणून दिधलें माद्रीसुता ॥ ५६ ॥ द्वारकेबाहेर येऊन गोपाळ । नकुळा भेटला तात्काळ । नकुळें दृढ धरिलें पदकमळ । जगद्वंद्याचे तेधवां ॥५७॥ नयनींचें अश्रुजीवन । तिणें प्रक्षाळिले कृष्णचरण । कंठ दाटला प्रेमेंकरून । जगज्जीवन हृदयीं धरी ॥ ५८ ॥ नकुळ म्हणे श्रीकरधरा । ब्रह्मांडनायका भुवनसुंदरा । कंसांतका मधुसंहारा । समरधीरा गोविंदा ॥५९॥ तुझा मी दासानुदास विश्वंभरा । ज्यां पत्राचे शिरीं केली मुद्रा । विरिंचिजनका प्रतापरुद्रा । अन्याय क्षमा करी हा ॥ ६० ॥ श्रीरंग म्हणे सखया ऐक । तुम्हीं निजप्रेम देऊनि अलौकिक । मज विकत घेतलें देख । सत्य सत्य त्रिवाचा ॥ ६१ ॥ नकुळ द्वारकेमाजी नेला । दिव्य वस्त्राभरणीं गौरविला । द्रव्य अपार देत ते वेळां । जें भोगींद्रासी न गणवेचि ॥ ६३ ॥ आज्ञा घेऊनि माद्रीसुत । इंद्रप्रस्थासी आला त्वरित । धर्मासी वंदूनि समस्त । वृत्तांत सांगे द्वारकेचा ॥ ६४ ॥ सद्गदित जाहला धर्म । म्हणे आमुचा ऋणी पुरुषोत्तम । तंव तो विश्वंभनोभिराम । येता जाहला शक्रप्रस्थासी ॥६५॥ पुढें जाऊनि धर्मराजें । वंदिलीं हरीचीं चरणांबुजें । वर्तमान जाहलें तें सहजें । सर्व कथिलें हरीप्रति ॥ ६६ ॥ एक जरासंध वेगळाकरून । सर्व राजे जिंकिले पूर्ण । मग बोले कंसप्राणहरण । तरी यज्ञ कैसा होईल ॥ ६७ ॥ जरासंध परम सबळ । मथुरेसी धरिला सतरा वेळ । परी त्याच्या मरणाचा काळ । समीप असे यावरी ॥ ६८ ॥ मग भीम आणि अर्जुन । संगें घेऊन जगज्जीवन । सवेंचि त्रिवर्ग निघोन । येते जाहले मागधपुरा ॥६९॥ दुर्ग ढांसळून बळें । आडमार्गें ग्रामांत गेले । तों भेरी निशाण देखिलें । भीमें फोडिलें हाणोनि ॥७०॥ ब्राह्मणवेष तिघीं धरिलें । जरासंधाचे मंदिरास गेले । तों बळिहरण टाकावया ते वेळे । बाहेर आला जरासंध ॥७१॥ तों देखिले तिघे ब्राह्मण । जरासंध करी तयांसी नमन । तंव ते न बोलती धरिलें मौन । आशीर्वचन न देती ॥ ७२ ॥ जरासंधाचे यज्ञशाळेंत जाऊन । मौनें बैसले तिघेजण । राजा म्हणे कैसे ब्राह्मण । कांहीं वचन न बोलती ॥ ७३ ॥ जरासंध म्हणे

---

१ सांपडत नाहीं. २ नकुळाला. ३ धुतले. ४ चाकराचा चाकर. ५ शेषास. ६ जगाचा आवडता; परमेश्वर. ७ तट. ८ गिरिव्रज नांवाच्या जरासंधाच्या राजधानीमध्यें.

द्विज हो सांगा । काय इच्छा असेल तें मागा । हरि म्हणे युद्धभिक्षा देई वेगा । तिघांमधून एकाशीं ॥ ७४ ॥ जरासंध पाहे हस्त विलोकून । तों देखे गोधांगुळीचिन्ह । म्हणे हे नव्हेति ब्राह्मण । महाक्षत्रिय आहेती ॥ ७५ ॥ जरासंध बोले वचन । म्यां भिक्षा दिधली तुम्हांलागून । परी तुम्ही तिघेजण । आहां कोण सांगा तें ॥ ७६ ॥ मग स्वरूपें प्रकटविलीं तिघे जणीं । तों भीम अर्जुन चक्रपाणी । जरासंध हांसोनी । काय बोले तेधवां ॥७७॥ हा गोवळा कपटी कंसारी । ह्याशीं मी तों युद्ध न करीं । अर्जुनही पाहतां समरीं । दृष्टीं माझे भरेना ॥ ७८ ॥ कांहीं भीम तगेल मजशीं । मी युद्ध करीन तयाशीं । मग नगरबाह्यप्रदेशी । चौघेजण चालिले ॥७९॥ युद्धभूमिका नीट करून । जरासंध आणि भीमसेन । उभे ठाकले गदा पेंडताळून । गगनीं सुरगण पाहती ॥ ८० ॥ गदा खणखणा वाजती । बळें उद्भट हांका देती । निराळीं प्रतिशब्द उठती । दुमदुमिती देवयानें ॥८१॥ चक्राकार उड्या घेती । वर्मीं गदाघाय हाणिती । सिंहावरी सिंह लोटती। तैसें झगडती एकमेकां ॥ ८२ ॥ करूनि चक्राकार मंडळ । तितुक्यांत युद्ध करीती कल्लोळ । नऊ सहस्त्र नागांचें बळ । दोघांसही समानचि ॥८३॥ जैसे मेरु आणि मांदार । तैसें सबळ दोघे शूर । कीं पूर्वीं शक्रसुत आणि सूर्यकुमर । अलोट जैसे भीडती ॥८४॥ एकीकडे चमक दाऊनी । सवेंचि गदा हाणिती फिरोनी । सर्वांग चूर होऊनी । छिन्न भिन्न जाहलें ॥८५॥ वीर श्रीमदें माजले जेव्हां । शरीरव्यथा नाठवे तेव्हां । पार्थ आणि रुक्मिणीधवा । अति आश्चर्य वाटत ॥८६॥ नव दिवस नव रात्री । दोघेही न ढळती वीर क्षत्री । दोघे धावतां दणाणें धरित्री । प्रतिशब्द अंबरीं उठे ॥ ८७ ॥ अंतरीं विचारी क्षीराब्धिजावर । जरासंध हा अनिवार । भीमास संकेतें सर्वेश्वर । दाविता झाला तेधवां ॥ ८८ ॥ तृणकाडी हातीं धरूनी । भीमास दाविली चिरोनी । धर्मानुजें तोच संकेत जाणूनी । तैसेंच केलें तेधवां ॥ ८९ ॥ जरासंध बळें धरिला । पायातळीं घालूनि चिरिला । दुरी भिरकावूनि दीधला । परी सांधा जडला पुनरपि ॥ ९० ॥ मागुती हांक देऊनि जरासंध । भीमाशीं भिडे सुबद्ध । सवेंचि संकेत दावी गोविंद । धड विषम टाकीं कां ॥ ९१ ॥ मागुतीं भीमें उभा चिरि-

१ धनुर्धऱ्याच्या डाव्या हातावरील घट्टा. २ हातीं घेऊन, सरसावून. ३ आकाशीं. ४ विमानें. ५ हत्तींचें. ६ वाली. ७ सुग्रीव. ८ खुणेनें, बोलल्यावांचून.

ला । एक भाग दक्षिणेकडे टाकिला । दुजा उत्तरेकडे भिरकाविला । प्राणास मुकला जरासंध ॥ ९२ ॥ जाहला एकचि जयजयकार । सुर वर्षती सुमनसंभार । विजयी जाहला पंडुकुमर । पार्थयदुवीर भेटती ॥ ९३ ॥ बंदिशाळा फोडिली तये वेळे । बावीस सहस्र राजे सोडविले । तितुकेही स्वस्थळा पाठविले । वस्त्रें भूषणें देऊनियां ॥ ९४ ॥ राजभांडारीं द्रव्य असंख्यात । तें इंद्रप्रस्था नेलें समस्त । सहदेव जरासंधाचा सुत । त्यासी राज्य दिधलें ॥ ९५ ॥ ऐसा पुरुषार्थ करूनी । शक्रप्रस्था आले परतोनी । द्वारकेस गेला शार्ङ्गपाणी । रथीं बैसोन तेधवां ॥९६॥ ऐसे दिवस कांहीं लोटले । धर्मराजा बंधूंप्रति बोले । हें करभारद्रव्य आणिलें । याचें सार्थक करावें ॥ ९७ ॥ पडिले द्रव्याचे पर्वत । सहस्र गज भरून वेचिलें नित्य । तरी सहस्र वर्षेंपर्यंत । द्रव्य न सरे सर्वथा ॥ ९८ ॥ सर्व सामग्री सिद्ध जाहली । याग आरंभावा या वेळीं । आप्त सोयिरे सुहृद सकळीं । पाचारावे यज्ञातें ॥९९॥ पाचारावे ब्राह्मण समस्त । जे शापानुग्रहसमर्थ । वेदोनारायण साक्षात । नांदे हृदयीं जयांच्या ॥ १०० ॥ सप्तपुऱ्या[1] तीर्थें आगाधें । जेथें वसती ब्रह्मवृंदें । जे वेदांतज्ञानी ब्रह्मानंदें । निजसुखें डुल्लती ॥१॥ शाण्णव कुळींचे भूपाळ । आप्त सोयरे द्रुपदादि सकळ । विराटादि महानृपाळ । यज्ञालागीं पाचारा ॥२॥ द्वारकेसी आधीं पाठवावे दूत । जगद्वंद्य आमुचें कुळदैवत । तो स्वामी श्रीकृष्णनाथ । रुक्मिणीसहित पाचारा ॥३॥ द्रोणाचार्य कृपाचार्य । धृतराष्ट्र भीष्मादि महाआर्य । जे केवळ ज्ञानसूर्य । ते पाचारा आधीं येथें ॥४॥ दुर्योधनादि बंधु सर्व । पाचारावे ते कौरव । विदुर महाज्ञानी कृपार्णव । आधीं येथें बोलवावा ॥ ५ ॥ ऐसी आज्ञा देतां धर्मभूपती । लक्षानुलक्ष दूत धांवती । धर्माची आज्ञा सर्वां सांगती । नृप निघती वेगेंसी ॥६॥ तों दैव उदेलें अद्भुत । दूत न पाठवितांचि अकस्मात । निजभारेंसीं वैकुंठनाथ । नगराजवळी पातला ॥७॥ दूत धांवत आले धर्माजवळी । सांगती जवळी आले वनमाळी । कुंजरभेरी गर्जती निराळीं । प्रतिशब्द गगनीं न समाये ॥ ८ ॥ ऐकतां धर्मराजा गहिंवरला । दूत म्यां अझूनि नाहीं धाडिला । अंतर ओळखोन धांविन्नला । स्वामी माझा मजलागीं ॥ ९ ॥ एक

[1] अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, कांची, अवंतिका आणि द्वारका.

प्रेमें धारितां हरिपायीं । मुळेंविण[1] येतो लवलाहीं । माझ्या भाग्यास अंत नाहीं । आला जांवई भीमकाचा ॥ १० ॥ बंधूसहित धर्मराव । नगराबाहेर घेतली धांव । तों सेनेसहित इंदिराधव । पंडुपुत्रीं देखिला ॥ ११ ॥ सवें सोळा सहस्र कामिनी । मुख्य रुक्मिणी विश्वजननी । छपन्न कोटी यादवश्रेणी । तितुक्यांच्या कामिनी आलिया ॥ १२ ॥ एक लक्ष साठ सहस्र कुमर । कन्या स्नुषा आलिया समग्र । चौदा सहस्र भेरी प्रचंड थोर । गजपृष्ठावरी धडकती ॥ १३ ॥ गज तुरंग पदाति रथ । अनुपम अलंकारें मंडित । ध्वज अपार लखलखित । जेंवि पुष्करीं[3] सौदामिनी ॥ १४ ॥ मित्राऐसीं शतपत्रें । चंद्रमंडळातुल्य तळपती छत्रें । नीळरक्तवर्ण विचित्रें । संख्यारहित दीसती ॥ १५ ॥ कुंचे चामरें झळकती । गज महानादें किंकाटती । हिरे जाडिले दांतोदांतीं । कर्णीं डुल्लती मुक्तघोस ॥ १६ ॥ रत्नजडित पाखरा सुरेख । घंटा गर्जती अधोमुख । मग पाहतां ते कृष्णउपासक । हरिनामें किंकाटती ॥ १७ ॥ अतिरथी उद्भट वीर । पाठीसीं चालती कृष्णकुमर । महारणपंडित धनुर्धर । प्रचंड वीर हरीचे ॥ १८ ॥ गजस्कंधीं बैसोन बंदिजन । हरिप्रताप वाखाणिती गर्जोन । पुढें कनकवेत्रधारी धांवोन । वाव करिती चालावया ॥ १९ ॥ कृष्णाभोंवते राजे घनदाट । आदळती मुकुटांसी मुकुट । ऐसा द्वारकानाथ वरिष्ठ । धर्मराजें देखिला ॥ १२० ॥ पांचही जणांसी ते काळीं । क्षेम देत वनमाळी । धर्में हरिचे अंध्रिकमळीं[6] । मस्तक ठेविला आदरें ॥ २१ ॥ हरि म्हणे तूं दिक्षित सहजीं । तुझीच पूजा करावी आजी । धर्में श्रीरंग नगरामाजी । मंदिरासी आणिला ॥ २२ ॥ चौदा सहस्र मत्त वारण । आणिलें द्रव्यालंकार भरोन । नानारत्नवस्त्रीं पंडुनंदन । द्वारकाधीशें पूजिला ॥ २३ ॥ तों सकळ देशींचे नृपवर । घेऊन पातले करभार । अठ्ठ्यायशीं सहस्र ऋषीश्वर । शिष्यांसहित पातले ॥ २४ ॥ जरासंधाचे बंदीं पडले । बावीस सहस्र राजे सोडविले । तितुकेही यज्ञ पहावया आले । करभार घेऊनियां ॥ २५ ॥ धनाच्या राशी अपार । स्वर्गाहून पाठवी कुबेर । त्रिदशांसहित सुरेश्वर । विमानारूढ पाहतसे ॥ २६ ॥ नव ग्रह सुप्रसन्न । जयलाभ उभे कर जोडून । श्रीरामभक्त बिभिषण । आनंद पाहों पातला ॥ २७ ॥ सप्त द्वीपें छप्पन्न

१ भाव, निष्ठा. २ बोलविल्यावांचून. ३ आकाशांत. ४ विजा. ५ झुली. ६ पायावर.

देश । नव खंडींचे नराधीश । भीष्मद्रोणादि कौरवेश । पुत्रांसहित धृतराष्ट्र ॥ २८ ॥ जे जे आले नरेश्वर । त्यांस धर्म जावोन समोर । बहुत करोनियां आदर । इंद्रप्रस्थासी आणिले ॥२९॥ कोटि शिल्पकारी[1] अगोदर । चंदनसदनें निर्मिलीं विचित्र । सकळ ऋषिराजयांस पवित्र । तींच राहावया दीधलीं ॥ १३० ॥ धर्म म्हणे सहदेवातें । धौम्यपुरोहिताचेनि अनुमतें । जे जे सामग्री लागे यज्ञातें । ते ते सिद्ध करी सत्वर ॥३१॥ मग भीष्म आणि जगन्मोहन । एकासनीं बैसवून । कृष्णपदीं मस्तक ठेवून । धर्मराज विनवितसे ॥३२॥ जें जें मनीं इच्छिलें । तें तें हरीनें पुरविलें । सकळ राजे भुत्य जाहलें । द्रव्य संचलें असंभाव्य ॥३३॥ तरी येथें कार्य वांटिल्या विण । सिद्धि न पावे कदा यज्ञ । तरी कोणा योग्य कोण कारण । तूं नारायण जाणसी ॥३४॥ आम्ही नेणती लेंकुरें श्रीरंगा । आम्हांसहि एक कार्य सांगा । कंसांतला भक्तभवभंगा । आज्ञा करावी सत्वर ॥३५॥ मग बोले श्रीकरधर । मी चतुर नव्हें नृपवर । नंदाचा गोरक्षक साचार । मज हा विचार समजेना ॥३६॥ यावरी अर्जुनाचा सारथि होय । हें तों जाणे भुवनत्रय । धर्मे धरिले दृढ पाय । तरी मी काय करूं आतां ॥३७॥ हरि म्हणे मी एक कार्य करीन । द्विजांचीं चरणांबुजें प्रक्षाळीन । आणि उच्छिष्ट पात्रें काढीन । इतुकें कारण मज दिजें ॥३८॥ ऋषींस लागतील जे जे उपचार । ते ते पुरवावे समग्र । द्रोणआज्ञेनें द्रोणपुत्र । अश्वत्थामा करो हें ॥३९॥ द्रव्य लागेल जें अपार । तें विदुरें द्यावें समग्र । राजपूजनासी चतुर । संजय शिष्य व्यासाचा ॥४०॥ अपार आल्या राजसेना । त्यांस भक्ष्यभोज्याची[3] विचारणा । हें कार्य सांगा दुःशासना । अवश्य म्हणे धर्मराज ॥४१॥ ब्राह्मणांस दक्षिणा सहज । देईल द्रोणाचार्य महाराज । जो प्रतापसूर्य तेजःपुंज । वेदज्ञ आणि रणपंडित ॥ ४२ ॥ आणितातीं राजे बहु धन । तें दृष्टीस पाहोन दुर्योधन । मग भांडारीं ठेविजे यत्नें । अवश्य म्हणे पंडुपुत्र ॥४३॥ यज्ञास येतील नाना विघ्नें । तितुकीं निवारावीं अर्जुनें । ब्राह्मणांची प्रार्थना भीमसेनें । भोजनवेळे करावी ॥४४॥ सुमनमाळा[4] गंधाक्षता । धूपादि परिमळद्रव्य तत्वतां । ही अर्पावी समस्तां । नकुळालागीं सांगीतलें ॥४५॥ घृत मधु दधि पंचामृतें ।

१ सुतार. चौकळसे. २ पुष्कळ. ३ खाणेंपिणें. ४ फुलांचे हार.

हीं सहदेवें वाढिजे एकाचित्तें । न्यून पूर्ण होई तेथें । गंगात्मजें विलोकिजे ॥४६॥ विप्रराजयांच्या बैसती पंक्ती । त्यांसी वाढील द्रौपदी सती । अन्नपूर्णा केवळ भगवती । करील तृप्ति समस्तां ॥४७॥ प्रतिविंध्यादि राजकुमर । अत्यंत सुगंध करून नीर । भोजनकर्ते यांसी वारंवार । पुरविजे तयांनीं ॥४८॥ त्रयोदश विडे विचित्र । एक तांबूल सहस्त्रपत्र । हें धृष्टद्युम्नास सांगा साचार । युधिष्ठिर अवश्य म्हणे ॥४९॥ धर्मराया तूं यजमान । भोंवतें घेऊनि दिव्य ब्राह्मण । यथासांग करी यज्ञ । जेणें त्रिभुवन धन्य म्हणे ॥५०॥ ऋत्विज नेमिले चौघेजण । कमलोद्भव मुख्यपूर्ण । दुजा सत्यवतीहृदयरत्न । वेदाब्जसूर्य केवळ जो ॥५१॥ तिजा ब्रह्मनंदन वसिष्ठ । चौथा याज्ञवल्क्य वरिष्ठ । हे चौघे ऋत्विज स्पष्ट । धर्मराया योजी कां ॥५२॥ राजा आणि भेणंगें दीन । सर्वांस अन्न समान । हें मुख्य प्रभूचें लक्षण । यज्ञ पूर्ण होय तेणें ॥५३॥ ऐसी आज्ञा देऊनि सकळां । मग यज्ञासी आरंभ केला । दीक्षाग्रहणीं धर्म बैसला । विप्रांसहित मखाजवळी ॥५४॥ एक संवत्सरपर्यंत । वसुधारा अखंड चालत । जातवेद जाहला तृप्त । न्यून पदार्थ एकही न दिसे ॥५५॥ विभाग पावोन समस्त । जयजयकारें देव गर्जत । असंभाव्य पुष्पवृष्टि होत । शक्रप्रस्थावरी पैं ॥५६॥ ऋषि राजे थोरलहान । रत्नताटीं करिती भोजन । षड्रस अन्न जेविती पूर्ण । जें दुर्लभ सुरांतें ॥५७॥ तों विप्रांस प्रार्थना करी भीमसेन । बोले परम कठोर वचन । म्हणे टाकाल जरी अन्न । तरी बांधीन शेंडीसी ॥५८॥ उदरापुरतें मागोन घ्यावें । पात्रीं सांडितां बरें नव्हे । म्हणे माझे स्वभाव ठावे । तुम्हां आहेत सर्वही ॥५९॥ भीमाच्या धाकेंकरून । ब्राह्मण जेविती किंचित अन्न । विप्र गेले शुष्क होऊन । तें जगज्जीवनें जाणिलें ॥१६०॥ भीमासी म्हणे जगज्जीवन । गंधमादनऋषि निपुण । त्यासी सत्वर आणा बोलावून । अगत्य कारण आहे त्याचें ॥६१॥ भीमाचें ठायीं अभिमान । मीच एक बळें आगळा पूर्ण । वृकोदर जात वेगें करून । गंधमादन आणावया ॥६२॥ तों वाटेसी जैसा महापर्वत । वृद्धवेष धरूनि बहुत । बैसला असे हनुमंत । पुच्छ आडवें टाकूनियां ॥६३॥ त्यासी भीम बोले प्रौढी । वानरा वाटेचें पुच्छ काढी । मज जाणें आहे तांतडी । ऋषिदर्शनाकारणें ॥६४॥

१ भीष्मानें. २ व्यास. ३ भिकारी. ४ अग्नि. ५ लांडग्याप्रमाणें ज्याचा जठराग्नि जलाल आहे असा भीमसेन. ६ लौकर.

तों हनुमंत बोले नम्र वचन । भीमा मज आलें वृद्धपण । हें पुच्छ जड जाहलें पूर्ण । आतां माझेनी उचलेना ॥६५॥ तरी तूं बळीया भीमसेन । एकीकडे ठेवीं पुच्छ उचलून । अवश्य म्हणे कुंतीनंदन । पुच्छ उचलूं पाहतसे ॥६६॥ नव सहस्र वारणांचें बळ । तें भीमसेनें वेंचिलें सकळ । परी पुच्छ न ढळे अढळ । जैसा अचल पडियेला ॥६७॥ बळहत जाहला भीमसेन । गदगदां हांसे वायुनंदन । म्हणे धर्मानुजा गर्व सांडोन । कृष्णभजनीं राहें तूं ॥६८॥ मग भीमें स्तवून हनुमंता । म्हणे तूं आवडसी रघुनाथा । दशास्यबळदर्पहंता[1] । सीताशोकहर्ता तूंचि पैं ॥६९॥ निराभिमानी भीमासी देखिलें । मग पुच्छ हनुमंतें काढिलें । गंधमादन पर्वतास ते वेळें । धर्मानुज पातला ॥१७०॥ दृष्टीं देखिला गंधमादन । अंग जैसे दिव्य सुवर्ण । परी तयाचें सूकराचें वदन । दुर्गंधि पूर्ण येतसे ॥७१॥ भीमें केला नमस्कार । उभा राहिला जोडून कर । म्हणे तुम्हांस पाचारी यादवेंद्र । याग होत धर्मसदनीं ॥७२॥ मग बोले गंधमादन । हें परमदुर्गंधि सूकरवदन । मी तेथें न ये घेऊन । उपहासती सर्वही ॥७३॥ भीम म्हणे महाऋषी । तुमची कांति सुवर्णाऐसी । ऐसें तुमचें मुख व्हावयासी । काय कारण सांगा पां ॥७४॥ येरू म्हणे ऐक सावधान । पूर्वी मी होतों बहुत सधन । सर्व दानें केलीं पूर्ण । यथाविधीकरूनियां ॥७५॥ परी ब्राह्मणाचा जाय प्राण । ऐसें बोलिलों कठोर वचन । त्यालागीं जाहलें ऐसें वदन । पंडुनंदना जाण पां ॥७६॥ भीमा तूं तरी सावधान । नको बोलूं कठोर वचन । मनांत दचकला भीमसेन । आला परतोन इंद्रप्रस्था ॥७७॥ मग विप्रांस म्हणे तो तेव्हां । स्वामी सावकाश जी जेवा । न रुचे त्याचा त्याग करावा । प्रसाद ठेवावा निजपात्रीं ॥७८॥ विप्र म्हणती नवल जाहलें । यास हे गुण कोणीं लाविले । प्रार्थना करितो नम्र बोलें । आमुचें फळलें भाग्य वाटे ॥७९॥ असो धर्माची संपदा बहुत । देखतां दुर्योधन संतापत । म्हणे याचा साहाकारी कृष्णनाथ । याचेनी पूर्ण सर्व होय ॥१८०॥ श्रीकृष्णास म्हणे दुर्योधन । तुझें पांडवावरी बहुत मन । तूं एवढा देव होऊन । समता नसे तुझे ठायीं ॥८१॥ पांडवाकडे धरिसी प्रीती । तैसी आम्हांकडे नाहीं वृत्ती । तुझे ठायीं द्वैत श्रीपती । नवल मज वाटतसें ॥८२॥ हरि म्हणे दुर्योधना । मी

---

१ रावणाचा अभिमान नाहींसा करणारा.

समसमान अवघियांस जाणा । एकास अधिक एकास उणा । सर्वथा नाहीं विचारीं ॥८३॥ दरिद्री राजा हो कां रंक । सर्वांस समान जैसा अर्क । किंवा गंगेचें उदक । सर्वांसही सम जैसें ॥८४॥ कीं सर्वां घटीं समान अंबर । कीं समान जैसा समीर । गगनीं उगवतां रोहिणीवर । शीतळ जैसा सर्वांतें ॥८५॥ तैसा मी दुर्योधना जाण । परी जे कां कुटिल जन । ते सम विषम पूर्ण । माझ्या ठायीं भाविती ॥८६॥ भक्त धरिती अत्यादर । त्यांसी जवळीं वाटें मी यादवेंद्र । मी समीप असोन साचार । अभक्त दूरी भाविती ॥८७॥ त्याची पावावया प्रचीती । दुर्योधनास म्हणे यदुपती । एक कारण आहे निश्चितीं । तें तूं ऐक सुयोधना ॥८८॥ इतुके बैसले ब्राह्मण । यांत एक सत्पात्र निवडोन । लवकरी आणी उत्तम दान । देणें असे तयातें ॥८९॥ दुर्योधन चालिला पहावया । मग बोलाविलें धर्मराया । द्विजांत एक नष्ट निवडूनियां । वेगें आणीं आतांचि ॥१९०॥ धर्म पाहे जो ब्राह्मण । तो केवळ दिसे सूर्यनारायण । महातपस्वी पुण्यपरायण । नष्ट एकही दिसेना ॥९१॥ परतोन आला हरिपाशीं । म्हणे हे अवघेच पुण्यराशी । अपवित्र गुण एकापाशीं । न दिसे कोठें सर्वथा ॥९२॥ इकडे दुर्योधन शोधित । अवघी ऋषिमंडळी न्याहाळित । म्हणे एकही घडे[2] नाहीं त्यांत । दूषणें बहुत दीसती ॥९३॥ हरीजवळी आला सत्वर । म्हणे हे अवघेच अपवित्र । एकही न दिसे सत्पात्र । दोषी सर्वत्र असती ॥९४॥ दुर्योधनासी म्हणे जगज्जीवन । तुझें हृदय कपटमलीन । सदोषिया निर्दोष जाण । त्रिभुवनीं दिसेना ॥९५॥ दुरात्मा[3] जो दुर्बुद्धि खळ । त्यास अवघे दिसती अमंगळ । दृष्टीं कोणी न दिसे निर्मळ । पापें समूळ वेष्टिला ॥९६॥ वेश्येचिये नयनीं । सकळ स्त्रिया दिसती जारिणी । तैसा तूं दुरात्मा पापखाणी । मलिन मनीं सर्वदा ॥९७॥ धर्मास अवघे दिसती पुण्यवंत । तेच तुज दोषी भासत । दुर्योधन न बोले तटस्थ । जो अति उन्मत्त विषयांध ॥९८॥ असो एक वर्षपर्यंत । राजसूययज्ञोत्साह होत । तों नवल वर्तलें एक तेथ । श्रोते सावचित्त ऐका पां ॥९९॥ जाह्नवीचे तीरीं जाण । कोणी एक तपस्वी ब्राह्मण । अरण्यामाजी गुंफा[4] बांधोन । स्त्रियेसहित राहातसे ॥२००॥ परम तेजस्वी देदीप्यमान । सदा करी शिवउपासन । नित्य कैलासाहू-

---

१ आकाश. २ चांगला. ३ दुष्ट स्वभावाचा. ४ झोंपडी.

नि विमान । माध्याह्नसमयीं येत तया ॥ १ ॥ तया विमानीं बैसोन दोघें । नित्य कैलासासीं जाती वेगें । शिवार्चन करिती निजांगें । येती परतोन आश्रमा ॥ २ ॥ ऐसें असतां एके काळीं । दोघे हिंडती वनस्थळीं । विमान यावयाची वेळ जाहली । पुष्पें तोडिलीं सवेग ॥ ३ ॥ तों एकांत वन देखोन । कामातुर जाहला ब्राह्मण । स्त्रियेस म्हणे भोगदान । देई मज येथेंचि ॥ ४ ॥ तंव ती म्हणे भ्रतारासी । चंडांसें आला माध्यान्हासी । पुढें जाणें शिवपूजेसी । हे गोष्टी मनीं धरूं नका ॥ ५ ॥ तुम्ही सर्व शास्त्रीं निपुण । बरवें पहा विचारून । तंव तो कामें व्यापिला पूर्ण । घूर्णित नयन जाहले ॥ ६ ॥ अंतर भरलें अनंगें । पंथ सोडून जाय आडमार्गें । तों काळसर्पें डंखिला वेगें । प्राण गेला तत्काळ ॥ ७ ॥ अचेतन पडिलें शरीर प्रेत । जवळी स्त्री आली धांवत । अट्टहासें शोक करित । तों नारद तेथें पातला ॥ ८ ॥ नारद पुसे काय जाहलें । येरीनें जें जाहलें तेंच कथिलें । नारद म्हणे काय केलें । कां वचन मोडिलें भ्रताराचें ॥ ९ ॥ तंव ती म्हणे नारदमुनी । कांहीं उपाय सांगा ये क्षणीं । येरू म्हणे शक्रप्रस्थास घेऊनी । प्रेत जाय सवेग ॥ २१० ॥ पुढें पुढें नारदमुनी । मागें येत प्रेत घेऊनी । यज्ञमंडपांत आणूनी । अकस्मात टाकिलें ॥ ११ ॥ यज्ञापाशीं टाकिलें प्रेत । तेथें मिळाले श्रेष्ठ समस्त । म्हणती पैल तें इंद्रप्रस्थ । उचलीं कुणप वेगेंसीं ॥ १२ ॥ म्हणे सर्पदंश जाहला भ्रतारासी । कोणी उठवा सत्वर यासी । तरीच शंख सुफळ पुण्यराशी । देखोनि युधिष्ठिर घाबरला ॥ १३ ॥ म्हणे यज्ञासी विघ्न ओढवलें । जैसें दुग्धामाजी सैंधव पडलें । स्वाहाकार खोळंबले । हस्त आंखडिले ब्राह्मणीं ॥ १४ ॥ धर्मराज झाला दीनवदन । समस्तां विनवी कर जोडून । कोणी तपस्तेज वेंचून । उठवा शीघ्र कुणप हे ॥ १५ ॥ तटस्त पाहती सभाजन । कोणी न बोलती वचन । धर्मराज उदकें भरून नयन । जगद्वंद्याकडें पाहे ॥ १६ ॥ म्हणे कैवारिया भक्तवत्सला । शेवटीं हा अनर्थ ओढवला । जैसा विदेशाहून गांवा आला । वेशींत नागविला तस्करीं ॥ १७ ॥ हातासी जों लागावें निधान । तों तेथें विवशी पडे येऊन । मायबाप तूं जगज्जीवन । तुझा यज्ञ तूं सांभाळी ॥ १८ ॥ मी किंकर तुझे दीन । तूं सांभाळी आपुला यज्ञ । मी यज्ञकर्ता म्हणवीन । तरी जिव्हा झडो हे ॥ १९ ॥ ऐकोन धर्माचें करू-

१ पतीला. २ सूर्य. ३ मन. ४ मदनानें. ५ मोठ्यानें. ६ प्रेत. ७ यज्ञ. ८ कृष्णाकडे.

णवचन । गर्हिवरले भक्तजन । शिशुपाळादि कौरव दुर्जन । हर्ष पूर्ण मानिती ॥२२०॥ खुणाविती एकास एक । बरें म्हणती झालें कौतुक । चांडाळ दुरात्मे देख । उणें पाहती भक्तांचें ॥२१॥ परी धर्माचा पाठिराखा थोर । वैकुंठपुरींचा सुकुमार । तो उणें पडो नेदी अणुमात्र । कमलनेत्र कमलापति ॥२२॥ मेघगंभीरगिरा[1] गर्जोन । बोले रुक्मिणीप्राणजीवन । मन्मथजनक जनार्दन । पांडवजनरक्षकें[2] ॥२३॥ म्हणे वेंचावें कांहीं निजतप । तरीच उठेल हें कुणप[3] । यावरी विरिंचीचा बाप[4] । काय करिता जाहला ॥२४॥ पीतवसन श्रीकरधर । सुरंग रुळे उत्तरीय वस्त्र । मंदहास्य वारिजनेत्र । प्रेताजवळी पातला ॥२५॥ हातीं घेतली रत्नजडित झारी । सव्य करीं ओती पुण्यवारी । कृष्णद्वेषी जे पापकारी । हांसो लागले गदगदां ॥२६॥ शिशुपाळादि कौरव दुर्जन । म्हणती हा काय आचरला पुण्य । कोणतें तप केलें निर्वाण । जन्मादारभ्य[5] आजिवरी ॥२७॥ महाकपटी चोर जार । गोवळयांचीं उच्छिष्टें खाणार । एक म्हणती धरा धीर । कौतुक पाहों उगेचि ॥२८॥ तों काय बोले मधुकैटभारी । मी आजपर्यंत ब्रह्मचारी । तों अवघे हांसती दुराचारी । हस्त हस्तीं हाणोनियां ॥२९॥ ब्रह्मचर्यसंकल्प करून । ब्राह्मणाचे मुखीं जीवन । कृष्णें घालितांचि खडबडून । उठिला विप्र ते वेळीं ॥२३०॥ जाहला एकचि जयजयकार । देव वर्षती सुमनसंभार । प्रेमें दाटला युधिष्ठिर । भक्त अपार स्तविती तेव्हां ॥३१॥ सकळ दुर्जन ते वेळीं । अधोवदन जाहले सकळीं । आनंदली भक्तमंडळी । पिटली टाळी सकाळिकीं ॥३२॥ असो उठिला तो ब्राह्मण । धर्में केलें त्याचें पूजन । स्त्रीसहित गौरवून । वस्त्रें भूषणें अर्पिलीं ॥३३॥ तों यज्ञामधून एक जंबुक । अकस्मात निघाला एकाएक । कुंडवेदिकेवरी बैसोनि देख । पुढील भविष्य वाखाणी ॥३४॥ गर्जोन बोले शब्द । येथें एकाचा होईल शिरच्छेद । पुढें दिसतो मोठा विरोध । कलह अगाध माजेल ॥३५॥ येथून तेरा वर्षें अवधारा । निर्वीर होईल वसुंधरा । जितके नृप आले धर्ममंदिरां । तितके पुढें आटती ॥३६॥ ऐसें तो जंबुक बोलिला । तेथेंचि मग अदृश्य जाहला । असो पुढें स्वाहाकार चालिला । ब्राह्मणहस्तेंकरूनियां ॥३७॥ हें जैमिनी भारतींचें संमत । श्रोतीं पाहिजे ऐसें यथार्थ । श्रीकृष्णें उठविलें प्रेत ।

१ मेघगर्जनेप्रमाणें गंभीर शब्दानें. २ पांडवांचें व सर्व मनुष्यांचे रक्षण करणारा. ३ प्रेत. ४ श्रीकृष्ण. ५ जन्मापासून.

हें कथानक तेथेंचि ॥३८॥ कथा हे गोड ऐकिली । म्हणवूनि हरिविजयीं योजिलीं । पुढें शिशुपाळाचें शिर वनमाळी । छेदील तें परिसा आतां ॥३९॥ पुढिले अध्यायीं कथा सुरस । द्रौपदी वाढील समस्तांस । तेथें कौतुक एक विशेष । जगन्निवास दाखवील ॥२४०॥ हरिविजय करितां श्रवण । सर्वदा विजयी होईल पूर्ण । एक ग्रंथास करितां आवर्तन । सकळ मनोरथ पुरतील ॥४१॥ संपत्ति विद्या पुत्र धन । कामिक पावती करितां श्रवण । हें श्रीविठ्ठलें वरदान । पंढरियेसी दिधलें ॥४२॥ पंढरीं नगरींच यथार्थ । प्रकट जाहला हरिविजयग्रंथ । श्रवणें सकळ संकट वारित । सत्य सत्य श्रोते हो ॥४३॥ श्रीधरवरदा अभंगा । रुक्मिणीवल्लभा पांडुरंगा । पांडवरक्षका भक्तभवभंगा । अव्यय निःसंगा सुखाब्धि ॥४४॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । परिसोत प्रेमळ पंडित । त्रयस्त्रिंशातितमाध्याय गोड हा ॥ २४५॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ३३॥ ओव्या ॥२४५॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ बाप धर्माचा पाठिराखा । कमलोद्भवाचा जनक देखा । प्रेमळांचा निजसखा । सारथि पार्थाचा निर्धारें ॥ १ ॥ द्रौपदीचा पूर्ण कैवारी । नंदाचे घरचा खिल्लारी । दुर्जनांचा संहार करी । साहाकारी साधूंचा ॥ २ ॥ जो क्षीराब्धितनयेचा[1] प्रियकर । जो आनकदुंदुभीचा[2] कुमर । जो यादवकुळभास्कर । मन्मथशत्रु[3] ध्याय जया ॥३॥ जो काळासही शासनकर्ता । जो हरिहरब्रह्मादिकांस निर्मिता । जो महामायेचा निजभर्ता । कर्ता हर्ता पाळिता जो ॥४॥ जो क्षीरसिंधूचा जामात । जेणें धर्माचे घरीं केलें अद्भुत । जेणें स्वसंकरें उठविलें प्रेत । गतकथार्थ इतुका जाहला ॥ ५ ॥ गजरें होत राजसूययज्ञ । नित्य उत्तम अन्नसंतर्पण । जेविती ऋत्विज ब्राह्मण । नामस्मरणें गर्जती ॥ ६ ॥ जेथें पुरविता भगवान । तें मी काय वर्णूं दिव्य अन्न । त्या अन्नाच्या सुवासेंकरून । सुरगण लाळ घोंटिती ॥ ७ ॥ त्या अन्नसुवासा वेधोन । वसंत करी भोंवती प्रदक्षिण । नित्य जेविती ऋषिगण । परी वीट न ये सर्वथा ॥ ८ ॥ जैसा सोमकांताचा[4] अचळ । तैसा भात शुभ्र निर्मळ । जैसा सुवर्णभाग पीत निखिल । तैसें वरान्न पडियेलें ॥ ९ ॥ अमृतास आणिती उणें । ऐसीं पंचभक्ष्यें परमान्नें । विप्र जेविती नामस्मरणें । वारंवार गर्जती ॥ १० ॥ दधिमधुदुग्धघृतबरोबर । शाकासुवासें भरित अंबर । जेथें पुरविता इंदिरावर[5] । तेथींची गोडी काय वर्णूं ॥ ११ ॥ तेथें वाढित याज्ञसेनी[6] । जी कृष्णाची प्रिय भगिनी । जैसी झळके सौदामिनी[7] । तैसी वाढी चपळत्वें ॥ १२ ॥ अन्नें वाढितां निवाडें । उभय हस्तींचें झळकती चुडे । जेविती तयांवरी उजेड पडे । दिव्य रूपडें द्रौपदीचें ॥ १३ ॥ जे सुंदर घनश्यामवर्णा । म्हणोनि द्रौपदीतें म्हणती कृष्णा । जे सुभद्रेहून आवडे जगज्जीवना । ते पूर्ण अन्नपूर्णा अवतरली ॥ १४ ॥ विशाळभाळी पद्मनेत्री । सुहास्यवदन चारुगात्री । जे द्रुपदराजनिजपुत्री । ख्याति तिची त्रिभुवनीं ॥ १५ ॥ कोसकोसपर्यंत । जिचे अंगींचा सुवास धांवत । बोलतां हिऱ्यांऐसे द्विज[8] झळकत । किंवा विखरत रत्नखाणी ॥ १६ ॥ ऐसी ते केवळ अन्नपूर्णा । सदा अन्न वाढीत ब्राह्मणां । जिच्या करपात्रींचिया अन्ना । तुटी नाहीं कल्पांतीं ॥ १७ ॥ द्रौपदी कैसी चपळत्वें वाढीत । तें धर्म श्रीकृष्ण विलोकित । कृष्णरंगें रंगली

१ लक्ष्मीचा. २ वसुदेवाचा. ३ महादेव. ४ चंद्रकांताचा. ५ लक्ष्मीपति (श्रीकृष्ण). ६ द्रौपदी. ७ वीज. ८ दांत.

अध्याय ३४.
ब्राम्हण जेवितात.
द्रौपदी.
कृष्ण.

सत्य । श्रम कल्पांतीं न बाधी ॥ १८॥ लक्षानुलक्ष जेविती ब्राह्मण । कृष्णा एकली वाढी आपण । घडी घडी श्रीकृष्ण-वदन । विलोकी परतोन प्रेमें ॥ १९॥ न्याहाळून पाहे हरिरूप सुरेख । तों स्वेदें डवडविलासे मुखमृगांक[२] । मृगमदतिलक सुवासिक । घर्मेंकरूनि भिजलासे ॥ २०॥ सुरंग विराजे पीतांबर । गळां डोल देती मुक्तहार । कौस्तुभतेजें अंबर । परिपूर्ण कोंदलें ॥ २१॥ जो गोपीमानसराजहंस । जो स्वानंदक्षीरसागरविलास । जो जगद्वंद्य पुराणपुरुष । तो याज्ञसेनी विलोकी ॥ २२ ॥ जें वैकुंठपीठींचें निधान । जें जलजोद्भवाचें देवतार्चन । जें सनकादिकांचें हृदयरत्न । प्रिय ठेवणें स्मरारीचें ॥ २३ ॥ जो भक्तपालक दीनबंधु । त्याचा विलोकून वदनइंदु । पुढें वाढित ब्रह्मानंदु । हृदयीं आनंदु न समाये ॥ २४॥ ब्राह्मण जेवून उठती । सवेंच नृपांच्या बैसल्या पंक्ति । दुर्योधनादि कौरव दुर्मती । तेही बैसले भोजना ॥ २५ ॥ पांडव आणि जगत्पती[३] । तितुकेच मागें राहती । वरकड बैसले एकपंक्ती । जेवावयाकारणें ॥ २६ ॥ वाढावयालागीं पुढती । सरसावली द्रौपदी सती । जैसा मेघ वर्षाव मागुती । वर्षाव करी अद्भुत ॥ २७॥ किंवा अमृतक्षीरसागरीं । येती लहरींवरी लहरी । तैसी द्रौपदी राजकुमरी । उठाव करी दुसरेनें ॥ २८॥ जैसे शब्दीं नाद निघत । त्यांचा न कळे जैसा अंत । तैसी द्रौपदी सती वाढित । परी अन्न न सरे पात्रींचें ॥ २९ ॥ जैशा जलदांचियां[४] धारा । वर्षती न कळे अपारा । तैसी ते कृष्णा सुंदरा । वाढी पात्रें असंख्य ॥ ३० ॥ परी क्षणक्षणां परतोन । विलोकी जगज्जीवनाचें वदन । तों आंगींची उटी घर्मेंकरून[१] । ठायीं ठायीं पुसलीसे ॥ ३१॥ भक्तांचें जे कष्ट सर्व । आपण आंगें सोसी माधव । उणें पडों नेदी केशव । जो दयार्णव जगदात्मा ॥ ३२॥ सुखरूप वाढी द्रौपदी । श्रम आंगीं कदा न बाधी । आंगें सोसी कृपानिधी । कष्ट सर्वही भक्तांचें ॥ ३३॥ असो द्रौपदी पाहे मागुती । तों अनुपम्य दिसे कृष्णमूर्ती । जिची त्रिभुवनीं अगाध कीर्ती । वर्णितां नेति म्हणे वेद ॥ ३४ ॥ ब्रह्मींचें तेज गोळा होऊन । हे कृष्णरूप ओतिलें सगुण । तो सच्चिदानंदतनु पूर्ण । भक्तजनप्रतिपालक ॥ ३५॥ ऐसें वाढितां द्रौपदीस । काय बोले जगन्निवास । बाई आजि बहु भागलीस । प्राणसखये द्रौपदी ॥ ३६॥

१ घामानें. २ मुखचंद्र. ३ श्रीकृष्ण. ४ मेघांच्या.

तिचे पृष्ठीवरून हात । उतरी कमलोद्भवाचा तात । तों द्रौपदीस आनंद बहुत । मनामाजी न सांठवे ॥३७॥ परतोन पाहे हरीचें वदन । किरीटकुंडलें मंडित पूर्ण । सरळ नासिक आकर्ण नयन । अत्यंत वदन सुरेख ॥ ३८॥ मुकुटाभोंवता दाटला घर्म । देखतां जाहली सप्रेम । म्हणे मजलागीं परब्रह्म । बहुत श्रम पावतसे ॥ ३९ ॥ मी काय होऊं उतराई । माझे सांवळे कृष्णाबाई । ऐसें बोलतां ते समयीं । सद्गद[1] जाहली याज्ञसेनी ॥४०॥ प्रेमें आंग फुगत । दोन्ही उरीं तटतटित । बिरडें तुटलें अकस्मात । कौरवपंक्तीं वाढितां ॥ ४१ ॥ पैल्लव[2] जाहला विगलित । वक्षःस्थळ उघडें पडत । आकर्षोनियां कृष्णा[3] हात । घाबरी पहात चहूंकडे ॥ ४२ ॥ शकुनि सुयोधन कर्ण । एकाकडे एक दाविती खूण । नाना विनोद दुर्जन । करिते जाहले तेधवां ॥४३॥ लगबग करिती अवघे । एकासारिखें एक न मागे । म्हणती येथें उभी कां गे । अन्न आणीं सत्वर ॥४४॥ एक म्हणती उठा रे सकळ । आजि असे अन्नाचा दुकाळ । परम लज्जित वेल्हाळ । मुखकमल कोमाइलें ॥४५॥ नेत्रीं वाहती अश्रुधारा । भोंवतीं वाट पाहे सुंदरा । म्हणे श्रीरंगा यादवेंद्रा । तुज हें कां न कळेंचि ॥४६॥ हांक फोडिती अवघेजण । अन्य पदार्थ मागती भिन्न भिन्न । जैसे सहस्र व्याघ्र करितां गर्जन । हरिणीचा प्राण जाऊं पाहे ॥ ४७ ॥ कीं आरडतां तान्हें बाळक । त्यास ताडिती सहस्रवृश्चिक । कीं क्षत देखोन बहुत काक । उकरावया धावती ॥ ४८ ॥ कीं चोहटां पडिलें अन्न । तेथें एकदांच धांवती श्वान । तैसे कौरव चैद्य[4] दुर्जन । नसतेंचि जाण मागती ॥ ४९ ॥ एक म्हणे भात आणीं । एक म्हणे आजि हरिदिनी[5] । एक म्हणती ऐका हो वहिनी । तुम्हासीं दोन्ही कष्ट पडाति ॥५०॥ एक वृक्षावरी धडका हाणतां । डाहाळिया डळमळती समस्ता । एका कर्दळीसी[6] पांच गज भिडतां । मग तिची अवस्थानुरेची ॥५१॥ तैसें रजनीमाजी तत्त्वतां । पांचांशी सुरतयुद्ध करितां । गात्रें ढिली पडतां । शक्ति नाहीं वाढावया ॥५२॥ ऐसें संकट देखोन । परतोन विलोकी हरीचें वदन । म्हणे कृष्णा लपावयासी सदन । तुजवांचून नाहीं कोठें ॥५३॥ तेचि दुरात्मे पापमती । जे भक्तांचें उणें पाहती । द्रौपदीचा सहाकारी जगत्पती । म्हणे

१ गळा दाटून येणें. २ पदर. ३ द्रौपदी. ४ शिशुपाळादि. ५ एकादशी. ६ केळीला.

नाभी नाभी याज्ञसेनी ॥५४॥ तों यादवेंद्र मनमोहन । द्रौपदीच्या अंतरीं प्रवेशोन । भुजांवरी भुजा निर्माण । करितां जाहला तये वेळीं ॥ ५५ ॥ बिरडें घालून सत्वर । सर्वांचि सरसाविला पदर । टवटविला मुखचंद्र । द्रौपदीचा तेधवां ॥५६॥ बाप भक्तवत्सल कृपानिधि । चतुर्भुज केली द्रौपदी । दुर्जन जे कां मंदबुद्धी । अधोवदनें पाहती हो ॥५७॥ द्रौपदी आणि कृष्ण । पात्रीं पात्रीं भिन्न भिन्न । जें जयांसी पाहिजे अन्न । तें तें तयांसी ओपित ॥५८॥ उगवतां जैसा दिनकर । लाजोनि पळे अंधकार । कीं विष्णुसहस्रनामें दोषसंहार । होय जैसा एकाएकीं ॥ ५९ ॥ कीं मस्तकीं उर्वी धरितां । सर्षपप्राय[2] भोगिनाथा[3] । कीं वातात्मजें[4] द्रोणाद्रि आणितां । श्रम सहसा न वाटे ॥६०॥ तैसें द्रौपदीस वाटे जाण । म्हणे कितीक मागतील दुर्जन । हें त्रिभुवन संपूर्ण । जेऊं घालीन एकदांचि ॥६१॥ कीं शुंभनिशुंभ मारूनी । यशस्वी जाहली भवानी । तैसी विजयी याज्ञसेनी । कौरवगर्व निवटूनियां ॥ ६२॥ कीं जान्हवीचा होतां स्पर्श । एकदां-चि विरती सर्व दोष । हरिनाम ऐकतां भूतप्रेतांस । उपजे त्रास पळ घेती ॥६३॥ जो जो कोणी मागेल पदार्थ । त्यापुढें टाकी अन्नाचा पर्वत । भीमास क्रोध दाटला अद्भुत । काय बोलत दुर्जनांप्रति ॥६४॥ म्हणे अन्न सांडितां निश्चितीं । शिखा उपटोनि देईन हातीं । सकळ दुरात्मे खालीं पाहती । प्रत्युत्तर न देती कोणी ॥६५॥ अंतर मलिन[5] ते दुरभिमान । त्यांत बुडाले अवघे दुर्जन । भीमाचा क्रोध देखोन । कोणास वचन न काढवे ॥६६॥ कीं चोरट्यांस मारमारूनी । शुष्क काष्ठें झोडिती रानीं । तैसे कौरव दिसती तेच क्षणीं । तेजहीन दुरात्मे ॥ ६७ ॥ कीं दिव्य देतां खोटा होय । कीं समरीं पावे पराजय । तैसे दुरात्मे यादवरायें । अपमानिले तेधवां ॥ ६८ ॥ भक्त बोलती ते वेळीं । धन्य हे कृष्णा वेल्हाळी । कृष्णें आपणाऐसीच केली । चतुर्भुज प्रत्यक्ष ॥ ६९ ॥ हे मंगळदायक भवानी । ईस वर मागा प्रार्थूनी । हे कोपलिया निर्वाणीं । कुळक्षय करील तुमचा ॥ ७० ॥ इचे ठायीं कल्पितां विपरीत । तरी भस्म व्हाल समस्त । परी ते नायकती उन्मत्त । महापापिष्ठ विषयांध ॥ ७१ ॥ असो द्रौपदी गेली घरांत । तिजमागें गेला वैकुंठनाथ । पायीं मिठी तेव्हां

१ वाढीत. २ मोहरीसारखी. ३ शेषाला. ४ मारुतीनें. ५ ज्यांचे विचार पातकानें मळीण झाले आहेत असे दुष्ट लोक.

घालित । प्रेमें स्फुंदत द्रौपदी ॥७२॥ कुंती पांडव ते वेळे । सदनामाजी प्रवेशले । म्हणती श्रीरंगें माउले । थोर वारिलें संकट आजी ॥७३॥ धर्म म्हणे जगन्नाथा । कोणते उपकार आठवूं आतां । माता पिता भयत्राता । तुजपरता दिसेना ॥७४॥ भीम आणि अर्जुन । स्फुंदस्फुंदोन करिती रुदन । त्यांस हृदयीं धरून मधुसूदन । करी समाधान तयांचे ॥७५॥ द्रौपदीस गहिंवर न सांवरे । नेत्रीं वाहती जिवेनझरे । म्हणे श्रीकृष्णा भुवनसुंदरे । उपकार न विसरे जन्मवरी ॥७६॥ श्रीकृष्णाचे निजकंठीं । कुंती येऊन घाली मिठी । म्हणे कृपाळुवा जगजेठी । द्रौपदीस समजावी ॥७७॥ मग द्रौपदीस म्हणे चक्रपाणी । वाढितां कष्टलीस गे मायबहिणी । तूं सद्गुणरत्नांची खाणी । प्राणाहूनि आवडसी ॥७८॥ द्रौपदी बोले वचन । मी कोटिकोटी जन्म घेईन । परी तूंच बंधु होईं पूर्ण । पाठिराखा कैवारी ॥७९॥ ऐसा एक संवत्सर । राजसूय-यज्ञ होय थोर । नित्य जेविती किती विप्र । लेखा नाहीं तयांतें ॥ ८० ॥ सकळांस भोजनें झालियावरी । पांडवांसहित पूतनारी । कुंती द्रौपदी सुंदरी । पंक्तीस बैसती आठजण ॥८१॥ कृष्णपंक्तीस भोजन । ब्रह्मादिकां न घडे पूर्ण । धन्य धन्य पंडुनंदन । जगज्जीवन वश ज्यांतें ॥ ८२ ॥ नित्य ब्राह्मणांच्या होती पंक्ती । स्वयें उच्छिष्ट काढी श्रीपती । ज्यासी वेदशास्त्रें वाखाणिती[2] । अगाध कीर्ति अनुपम्य ॥८३॥ ठेवोनियां थोरपणाची प्रौढी । द्वारकाधीश पात्रें काढी । लाहेंलाहें तांतडी । पुढती पंक्ती बैसावया ॥ ८४ ॥ विद्युल्लताप्राय पीतवसन । सोगा त्याचा वरता खोंवून । कौस्तुभमाळा मागें टाकून । उच्छिष्ट काढी तांतडीनें ॥८५॥ उच्छिष्टें काढितां जगन्मोहन । ठायीं ठायीं लेपिलें अन्न । अन्नब्रह्मरूप मी पूर्ण । ऐक्यरूप दावितसे ॥ ८६ ॥ एक पंक्तीस लक्ष ब्राह्मण । ऐशा अमित पंक्ती पूर्ण । कोटिसंख्या होतां जाण । स्वर्गघंटा वाजे एकदां ॥८७॥ त्यावरून केलें गणित । मग धर्मराजा संतोषित । म्हणे श्रीकृष्णा हो तुजप्रीत्यर्थ । विश्वंभरा विश्वेशा ॥ ८८ ॥ तो महोत्साह पाहावया जाण । तेथें आला वेदव्यासनंदन[3] । जो योगियांमाजी मुकुटरत्न । चंडाकिरण[4] दूसरा ॥८९॥ कामक्रोध जेणें जिंकिले । रंभेनें नानापरी छळिलें । परी अणुमात्र नाहीं चळलें । मन जिंकिलें जयानें ॥ ९० ॥

१ एकसारख्या अश्रुधारा. २ वर्णन करितात. ३ शुकाचार्य. ४ सूर्य.

जो चिदंबरींचा निशाकर¹ । कीं अपरोक्षज्ञानाचा समुद्र । कीं शांतीचें पूर्ण आगर । सुखें सुखरूप कोंदला ॥ ९१ ॥ असो मंडपद्वारीं क्षण एक । उभा राहिला श्रीशुक । तों मंडपघसणी होतसे देख । मार्ग न दिसे जावया ॥९२॥ शुक विचारी मनांत । धर्म केवळ कृष्णभक्त । येथींचा प्रसाद होईल मज प्राप्त । तरीच सार्थक जन्माचें ॥९३॥ कृष्णजी जेथें उच्छिष्टें काढित । पडिलें पत्रावळींचे पर्वत । शुकयोगींद्र बैसोन तेथ । उच्छिष्ट शितें वेंचितसे ॥९४॥ मुखीं घालितां एक ग्रास। स्वर्गीं घणघणी घंटाघोष । कदा न राहे आसमास । गजर विशेष जाहला ॥ ९५॥ श्रीकृष्णास धर्मराज बोलत । हें काय जी वर्तलें अद्भुत । घंटा घणघणीत कोण अर्थ । ते सांगा स्वामी यादवेंद्रा ॥९६॥ कोटी ब्राह्मण पंक्तीस जेवितां । एक नाद होय तत्त्वतां । आतां न राहे वाजतां । जगन्नाथा नवल हें ॥९७॥ हरि म्हणे येथें तत्त्वतां । जेविला असेल ब्रह्मवेत्ता । ब्रह्मवेत्त्यासी वंदिती माथां । ब्रह्मादिक सहस्राक्ष ॥९८॥ ब्राम्हण जे कां यातिमात्र³ । ते एकशतभरी साचार । त्यांतुल्य एक वेदज्ञ विप्र । ग्रंथत्रयीं ज्ञान ज्याचें ॥९९॥ वेदज्ञाहून शतगुणें बहुत । जो वेदार्थ करणार पंडित । त्याहून अनुष्ठानी क्रियावंत । शतगुणें आगळा ॥१००॥ अनुष्ठानी शतगुणें आगळा । एक इंद्रियजित बोलिला । त्या गुणे विष्णुभक्त सत्वाथिला । जो भेदरहित निर्मत्सर ॥ १ ॥ त्याहून शतगुणें विशेष शुद्ध । एक जाण पां ब्रह्मविद । ज्याचे दृष्टीस भेदाभेद । जाणपण दिसेना ॥२॥ ऐसा ज्ञानी तुझे घरीं । तृप्त झाला आजि निर्धारीं । ऐक चौघेजण जाण या पृथ्वीवरी । ब्रह्मज्ञानी अद्भुत ॥३॥ कपिल याज्ञवल्क्य शुक । श्रीदत्तात्रेय चौथा देख । जो परिपूर्ण ज्ञानार्क । अत्रितनय अवतरला ॥४॥ धर्म हरिचरण दृढ धरित । जो येथें जाहला तृप्त । तो मज दाखवावा निश्चित । म्हणवून आळ घेतली ॥ ५ ॥ मग धर्माचा धरून हस्त । वेगें दोघे बाहेर येत । तों रूप पालटून व्याससुत⁵ । वेगें वेंचित उच्छिष्ट शितें ॥ ६ ॥ श्रीहरि म्हणे धर्मा देख । व्यासपुत्र हा महाराज शुक । ऐकतां धांवून निःशंक । चरण धरिले तयाचे ॥७ ॥ शुक मागें पाहे परतोन । तों उभा देखिला जगन्मोहन । दोघांसी पडिलें आलिंगन । प्रेमेंकरून सद्गद ॥८॥ सर्वेचि धर्मासी भेटला । धर्मे

१ ज्ञानरूपी आकाशांतील. २ चंद्र. ३ जातीनेंच काय तें. ४ दररोजचे सर्व विधि नियमानें करणारा. ५ शुकाचार्य.

शुकाचा हस्त धरिला । मंडपासी आणून पूजिला । बैसविला व्यासापाशीं ॥ ९ ॥ शुक देखतांचि दृष्टीं । आनंदल्या ऋषींच्या कोटी । मग धर्माहातीं जगजेठी । पूजन करी शुकाचें ॥१०॥ असो एक संवत्सर लोटला । राजसूययज्ञ संपूर्ण जाहला । तेथींचा वर्णावया सोहाळा । शेषही शक्त नव्हेचि ॥ ११ ॥ भीष्म निरोपी धर्मातें । अहेर अर्पिजे समस्तातें । सकळ बैसवून मयसभेतें । तेथींचीं कौतुकें दावावीं ॥ १२ ॥ मयासुर पांडवांचा मित्र । जो दैत्यामाजी विधीचा[1] अवतार । तेणें ती सभा रचिली सुंदर । जे अनुपम्य त्रिभुवनीं ॥ १३ ॥ तेथें सभा वर्णिली अद्‌भुत । म्हणोन सभापर्व म्हणती पंडित । जनमेजयासी वैशंपायन सांगत । श्रीभारतग्रंथामाजी ॥१४॥ सभा रचिली ते वेळीं । आठही आय साधिले तळीं । अष्ट दिक्पाळ महाबळी । पायाचे मूळीं स्थापिले ॥१५॥ विद्रुमाशिळा आरक्तवर्ण । तेणें पाया आणिला भरून । स्फटिकाशिळा शुभ्रवर्ण । त्याचीं पोवळीं[2] लखलाखित ॥ १६ ॥ सप्तरंगी पाषाण । चक्रें झळकती आंतून । अंतर्बाह्य देदीप्यमान । पाहतां जन विस्मित ॥१७॥ शेषफणांची आकृती । हिरेजडित झळकती । जेविं उगवले गभस्ती[3] । बैसले पंक्ती एकदा ॥१८॥ इंद्रनीळाचे वारण । हिऱ्यांचे द्विजें[4] सतेज पूर्ण । ते खालते जडून । त्यांवरी मंडप रचियेला ॥ १९॥ तळीं पद्मरागाचे तोळंबे सबळ । वरी हिऱ्यांचे खांब विशाळ । निळ्यांची उथाळीं सुढाळ । तेजाचे कल्लोळ दीसती ॥१२०॥ सुवर्णाचे तुळवट अखंड । माणिकांचे दांडे प्रचंड । गरुडपाचूच्या किलच्या दृढ । अभेद्‌पणें जडियेल्या ॥२१॥ पेरोज्यांचे उंबरे तळवटीं । पुष्कराजांच्या चौकटी । गजास्य जडिले मध्यपाटीं । आरक्तवर्ण माणिकांचे ॥२२॥ घोटींव जे मर्गजपाषाण । तेणें साधिलें मंडपांगण । वरी कनकवर्ण वृक्ष रेखून । तटस्थ नयन पाहतां ॥२३॥ हिऱ्यांच्या मद्‌लसो[5] विशाळ । त्यावरी मोतियांचे मराळ[6] । वद्‌नीं विद्रुमलतेचे किरळ । अतिचपळ दीसती ॥२४॥ नीळरत्नांचे शिखी साजिरे । गरुडपाचूंचे कीरवरे । रत्नमाणियांची सुंदरें । जांबुळें मुखीं आकर्षिली ॥२५॥ धन्य मयासुराची करणी । शुक पाचूंचे बोलती क्षणक्षणीं । मयूर नाचती आनंदोनी । पुतळ्या खणोखणीं नाचती ॥२६॥ प्रत्यक्ष रत्नपुतळे बोलती । सभेस आलिया बैसा म्हणती ।

१ ब्रह्मदेवाचा. २ अतिशय मोठ्या पोंवळ्यांच्या लाद्या. ३ सूर्य. ४ पक्षी. ५ पुतळ्या. ६ हंस.

एक पुतळे आनंदें गाती । पुरे म्हणतां होती तटस्थ ॥२७॥ नवल कर्तयाची करणी । पुढें सेवक वेत्रपाणी । धांवा म्हणतां सभाजनी । चपळ चरणीं धांवती ॥२८॥ मेष कुंजर जटिल एकलहरी । आज्ञा होतां घेती झुंझारी । टाळ मृदंग वाजतां कुसरी । रागोद्धार करिती पैं ॥२९॥ घटिकेनें घटिका भरितां दिवस । एक पुतळे पिटीती तास । देवांगनांचीं रूपें विशेष । नृत्य करिती संगीत ॥३०॥ हिऱ्यांच्या स्तंभांतरीं । नृसिंहमूर्ती गर्जती हुंकारीं । कौस्तुभमणी झळकती एकसरीं । स्तंभाप्रति जोडियेले ॥३१॥ कोठें जडियेले स्यमंतकमणी । कीं एकदांच उगवले तरणी । दिवस किंवा यामिनी । ते स्थानीं न कळे कोण्हां ॥३२॥ एकावरी एकशत खण । मंगळतुरें अनुदिन । लेपें वाजविती नवलविंदान । कर्तयानें दाविलें ॥३३॥ चपळा तळपती एकसरी । तैशा पताका झळकती अंबरीं । कलशजडित नानापरी । हिराविती गगनातें ॥३४॥ गरुडपाचूचीं जोतीं । चित्रशाळा विशाळ दिसती । गोलांगुलें साऱ्या उडती । जीव नसता चपळ हे ॥३५॥ चतुर्दश भुवनें नृपांसहित । भिंतीवरी पुतळे रत्नजडित । त्यांची जैसी आकृति सत्य । प्रत्यक्ष तैसें काढिले ॥३६॥ नीळरत्नांचें वैकुंठ । हिऱ्यांचें कैलासपीठ । पुष्कराजांचें स्पष्ट । केलें वरिष्ठ ब्रह्मसदन ॥३७॥ इंद्र अग्नि यम निर्ऋती । वरुण[1] समीर[2] कुबेर मृडानीपती[3] । त्यांच्या तनूची विषेष दीप्ती । प्रत्यक्ष मूर्ति दिक्पाळांच्या ॥३८॥ मित्रें रोहिणीवरें[4] भूमिसुतें[5] । सोमसुतें[6] गुरुशुक्र शनिसहित । राहु केतु नवग्रह मूर्तिमंत । पाहतां तटस्थ जन होती ॥३९॥ मत्स्य कूर्म वराह नृसिंहमूर्ती । वामन भार्गवँ[7] राघवाकृती । कृष्ण बौद्ध कल्की अवतारस्थिती । चरित्रासमवेत प्रत्यक्ष पैं ॥१४०॥ अतळ सुतळ वितळ । शेष वासुकी फणिपाळ[8] । सप्त पाताळें निर्मळ । लोकांसहित रेखिलीं ॥४१॥ सप्त द्वीपें नवखंडें । छप्पन्न देश काननें प्रचंडें । सरिता सागर तीर्थें उदंडें । पापसंहारक रेखिलीं ॥४२॥ शिवचरित्रें विष्णुचरित्रें । शक्तिआख्यानें[9] अतिविचित्रें । सोमकांतंपाषाणी[10] सरोवरें । सोपानें सुंदर बांधिलीं ॥४३॥ उष्णोदकाच्या पुष्करिणी । मंगळस्नान करितां जनीं । तनूवरी राजकळा ये ते क्षणीं । नवल करणी तयाची ॥४४॥ स्पटिकभूमी देखोन । भुलती पहावया नयन । भरलें तेथें जीवन । वस्त्रें सांवरोन

१ सूर्य. २ वायु. ३ शंकर. ४ चंद्र. ५ मंगळ. ६ बुध. ७ परशुराम. ८ नगराज. ९ देवीचरित्रें. १० सफेत संगमरवरी दगडांनीं बांधलेली.

चालती ॥४५॥ जेथें भरलें असे जळ । ते भूमी ऐसी दिसे केवळ । वस्त्रें सांवरिती अकुशळ । तों सभा सकळ हांसे वरी ॥४६॥ अंतर्बाह्य निर्मळ दिसती । सतेज काश्मीरांच्या भिंती । मार्ग म्हणवून बरळ धांवती । तों ते आदळती भिंतीसी ॥४७॥ केलीं हिऱ्यांचीं कवाडें कडोविकडी । झांकिलीं कीं न कळती उघडीं । प्रवेशतां संशय पाडी । मग हस्तेंकरून चांचपती ॥४८॥ सरोवरीं सुवर्णकमळें सुवास । हे कळा दाविली विशेष । वरी नीळ्यांचे भ्रमर सावकाश । रुंजी घालिती आनंदें ॥४९॥ हिऱ्यांचे मीन तळपती । पाचूचीं कांसवें आंग लपविती । काश्मीरांचे बक धांवती । मत्स्य धरावयाकारणें ॥१५०॥ त्रिभुवनसौंदर्य एकवटलें । तें मयसभेवरी ओतिलें । ते सभास्थळ जेणें विलोकिलें । तेणें देखिलें ब्रह्मांड ॥५१॥ सभेसी जातां मार्गीं भले । चंदनाचे सडे घातले । पुष्पभार विखुरलें । मृगमदें[२] लेपिले भित्तिभाग ॥५२॥ सभासौंदर्य हाचि समुद्र । पाहतयांचे चक्षू पोहणार । ते न पावती पैलपार । आलीकडे बुचकळती ॥५३॥ कीं सभासागराचें पैलतीर । मनविहंग[३] चपळ थोर । पहावया नाहीं धीर । तेजावर्तीं[४] पडे पैं ॥५४॥ ज्या ज्या पदार्थाकडे पाहे प्राणी । तिकडेच चित्त जाय जडोनी । दिवस किंवा आहे रजनी । पहातयांसी समजेना ॥५५॥ स्वर्ग मृत्यु पाताळ शोधितां । ऐशी सभा नाहीं तत्त्वतां । धन्य तो मयासुर निर्मिता । विरिंचिअंश सत्य पैं ॥ ५६ ॥ आरक्तपटांचे चांदवे दिसती । मुक्तघोंस भोंवते शोभती । दिव्य आस्तरणें पसरिलीं क्षितीं । गाद्या[५] झळकती विचित्र ॥५७॥ पिकदानें ऊर्ध्वमुखें । तांबूलपत्रें अतिसुरेखें । परिमळद्रव्यें मृगमदांकें । पेट्या झळकती तयांच्या ॥५८॥ असो राजसूययज्ञास जे जे आले । तितुके मयसभेवरी चढविले । राजे ऋषी सर्व बैसले । ठायीं ठायीं सन्मानें ॥५९॥ धर्में अहेर सिद्ध केले । वस्त्रांबरांचें पर्वत पडिले । मुख्य सिंहासन मध्यें घातलें । अग्रपूजा करावया ॥१६०॥ भीष्म म्हणे धर्मराया । आचार्यऋत्विजऋषिवर्यां । यथायोग्य पाहोनियां । पूजा समग्र समर्पीं ॥६१॥ पुरुषांलागीं सप्तभूषणें । तिन्ही वस्त्रें कनकवर्णें । द्वादशांगीं अलंकारलेणें । स्त्रियांस देणें तैसेंचि ॥६२॥ अंतर्वसन बाह्यवसन । कंचुकीवरून प्रावरण । पंचवसनें संपूर्ण । स्त्रियांलागीं देई कां ॥६३॥ तों

१ अजाण. २ कस्तुरीनें. ३ चित्तरूपी पक्षी. ४ तेजरूपी भोंवऱ्यामध्यें. ५ बैठका.

धर्म म्हणे कुरुनायका । माझिया जनकाचिया जनका । अग्रपूजेचा अधिकारी देखा । कोण मज निरोपीं ॥६४॥ भीष्म म्हणे पंडुसुता । या कृष्णाहून कोण परतां । हें ब्रह्मांड शोधितां । श्रेष्ठ नाहीं आणीक ॥६५॥ हा जलजोद्भवाचा[1] पिता । अपर्णापति वंदी माथां । शक्रासी शक्रपद दाता । येणें कृपेनें दीधलें ॥६६॥ जो त्रिभुवनमंदिरस्तंभ अभेद । जो विश्वंभर ब्रह्मानंद । त्याहून थोर कोण असे ॥६७॥ हृदयवैकुंठपीठाआंत । जें विरिंचिचें आराध्यदैवत । अंतःकरणसांबळीमाजी वाहत । सनकादिक अत्यादरें ॥६८॥हाचि मूळमायेचा भर्ता । हाचि अनंतब्रह्मांडकर्ता । कैवल्यभांडारीचें ठेवणें तत्त्वतां । सगुण झालें भक्तालागीं ॥६९॥ वेद पुराणें शास्त्र । अर्थ करिती विचित्र । तोचि जाणा राजीवनेत्र । कोमलगात्र श्रीरंग ॥१७०॥ त्वंपद तत्पद असिपद । त्याहून वेगळा सुबुद्ध । ऐसा वेदांत गाजे अगाध । तो हा गोविंद ओळखें ॥७१॥ मीमांसक स्थापिती कर्म । आचरावे त्यालागीं धर्म । तो हा जाण पुरुषोत्तम । उच्छिष्ट काढी तुमचे येथें ॥७२॥ नैयायिक म्हणती कर्ता ईश्वर । जीवास न कळे स्वरूपपार । तोचि जाण श्रीकरधर । सारथि जाण पार्थाचा ॥७३॥ प्रकृतिपुरुषांचा ऐक्यार्थ । सांख्यशास्त्र असे गर्जत । तोचि हा क्षीराब्धिजामात । द्रौपदीचा कैवारी ॥७४॥ व्याकरणशास्त्रीं सप्त विभक्ती । नानासूत्रें नामें ध्याती । तोचि हा कंसांतक यदुपती ॥ खिल्लारी म्हणती नंदाचा ॥७५॥ अष्टांगयोगादि साधन । पातंजली शास्त्राचेंही कथन । योग साधून पावावे चरण । याचेच जाण पंडुसुता ॥७६॥ शैवें[2] यासी म्हणती सदाशिव । वैष्णव[3] भाविती रमाधव । सौरें[4] म्हणती सविता स्वयमेव । तो हा माधव जाण पां ॥७७॥ गाणपत्य[5] म्हणती गणेश । तो जाण द्वारकाधीश । शाक्त[6] म्हणती शक्तिविशेष । हरि मायाविलासी हा ॥७८॥ संतांचें हृदयजीवन । जो समरधीर दुष्टभंजन । तुमचे दृष्टीस सोयरा पूर्ण । जगद्भूषण दिसतो हा ॥७९॥ दुर्जन दुरात्मे पामर । तयास म्हणती कपटी दुराचार । हा जगद्गुरु यादवेंद्र । जो मुरहर मधुसूदन ॥१८०॥ त्या श्रीकृष्णास टाकून । कोणाचें येथें करिसी पूजन । ऐसें बोलतां गंगानंदन । सहदेवें पूजा सिद्ध केली ॥८१॥ अग्रोदकाचा भरून कलश । षोडशोपचार जे जे विशेष । पूजावया

१ ब्रह्मदेवाचा. २ शिवभक्त. ३ विष्णुभक्त. ४ सूर्योपासक. ५ गणपतिभक्त. ६ देवीउपासक.

परमपुरुष । धर्मराज सिद्ध जाहला ॥८२॥ सुगंधचंदनपात्र घेऊन । उठावला भीमसेन । सुवासपुष्पमाळा घेऊन । पार्थ उभा आवडीनें ॥८३॥ हिऱ्यांची चवकी अढळ । लाहेलाहे घाली नकुळ । वरी क्षीरोदकवस्त्र निर्मळ । घडी घातली तयावरी ॥८४॥ धर्म म्हणे श्रीरंगा यदुकुळटिळका । या चौरंगीं बैसा मन्मथजनका । भक्तवत्सला वैकुंठपालका । कर्ममोचका मुरारे ॥८५॥ पुढील कार्य जाणोन साचार । आग्रह न धरीच श्रीधर । पूजासनीं बैसला यादवेंद्र । जयजयकार जाहला ॥८६॥ प्रतिविंध्यादि द्रौपदीचे कुमर । वेगें धरिती छत्रचामर । वाळ्याचे विंझणे सुखकर । दोहींकडे वारिती ॥८७॥ सुभद्रेचा पुत्र अभिमन्य । उभा ठाकला पादुका घेऊन । भीष्म विदुर अवघे भक्तजन । उभे ठाकले आवडीनें ॥८८॥ वैष्णव कीर्तन करिती । हरिरंगें आनंदें नाचती । विष्णुचरित्रें अद्‌भुत गाती । टाळ्या वाजविती आनंदें ॥८९॥ विमानीं बैसोन सुरवर । वर्षती सुमनांचे संभार । सनकादिकांचे नेत्र । प्रेमजळें पूर्ण भरले ॥१९०॥ नाना वाद्यांचे गजर होत । बंदिजन यदुवंश वर्णित । षोडशोपचारें इंदिराकांत । धर्म पूजित तये वेळीं ॥९१॥ हरिचरण धरूनि हातीं । प्रेमें क्षाळी धर्मनृपती । जे जाह्नवीची उत्पत्ती । सप्त पाताळीं होती सिंधुकन्या ॥९२॥ सद्‌गुरूस शरण जाऊन । ज्ञानें ओळखिजे निर्गुण पूर्ण । परि त्यापरीस गोड सगुण । भक्तालागीं अवतरलें ॥९३॥ जो पुराणपुरुष परात्पर । आनकदुंदुभीचा कुमर । हरिभजनीं वारंवार । हृदयीं ध्यास जयासी ॥९४॥ केवळ ब्रह्मानंद मुरोन । मूर्ति ओतिली सगुण । श्रुतींसीही न वर्णवे पूर्ण । बुडे मन सहित करणें ॥९५॥ तों अलंकार मंडित पूर्ण । किरीटकुंडलें सुहास्यवदन । कृपाकटाक्षेंकरून । निजभक्तां न्याहाळी जो ॥९६॥ कपाळीं मृगमदाचा टिळक । आंगीं केशरी उटी सुरेख । वैजयंतीचें तेज अधिक । हृदयीं पदक झळकतसे ॥९७॥ मनोहर पीतवसन । मुक्तलग पदर विराजमान । उत्तरीय वस्त्र झळके पूर्ण । जेविं चंपळा निराळीं ॥९८॥ चरणीं ब्रीदें तोडर रुळती । असुरांवरी गजर करिती । ऐसा तो यादवेंद्र जगत्पती । धर्मराय पूजी तथा ॥९९॥ वेदशास्त्रग्रंथ विलोकून । ज्यांचे शिणले सदा नयन । ते श्रीकृष्णमूर्ति सदा पाहोन । ब्रह्मानंदें डुल्लती ॥२००॥ जे वैराग्यें

१ लगबगीनें. २ स्वच्छ पांढरें वस्त्र. ३ लक्ष्मीपती कृष्ण. ४ वसुदेवाचा. ५ इंद्रियांसहित. ६ वीज. ७ आकाशांत.

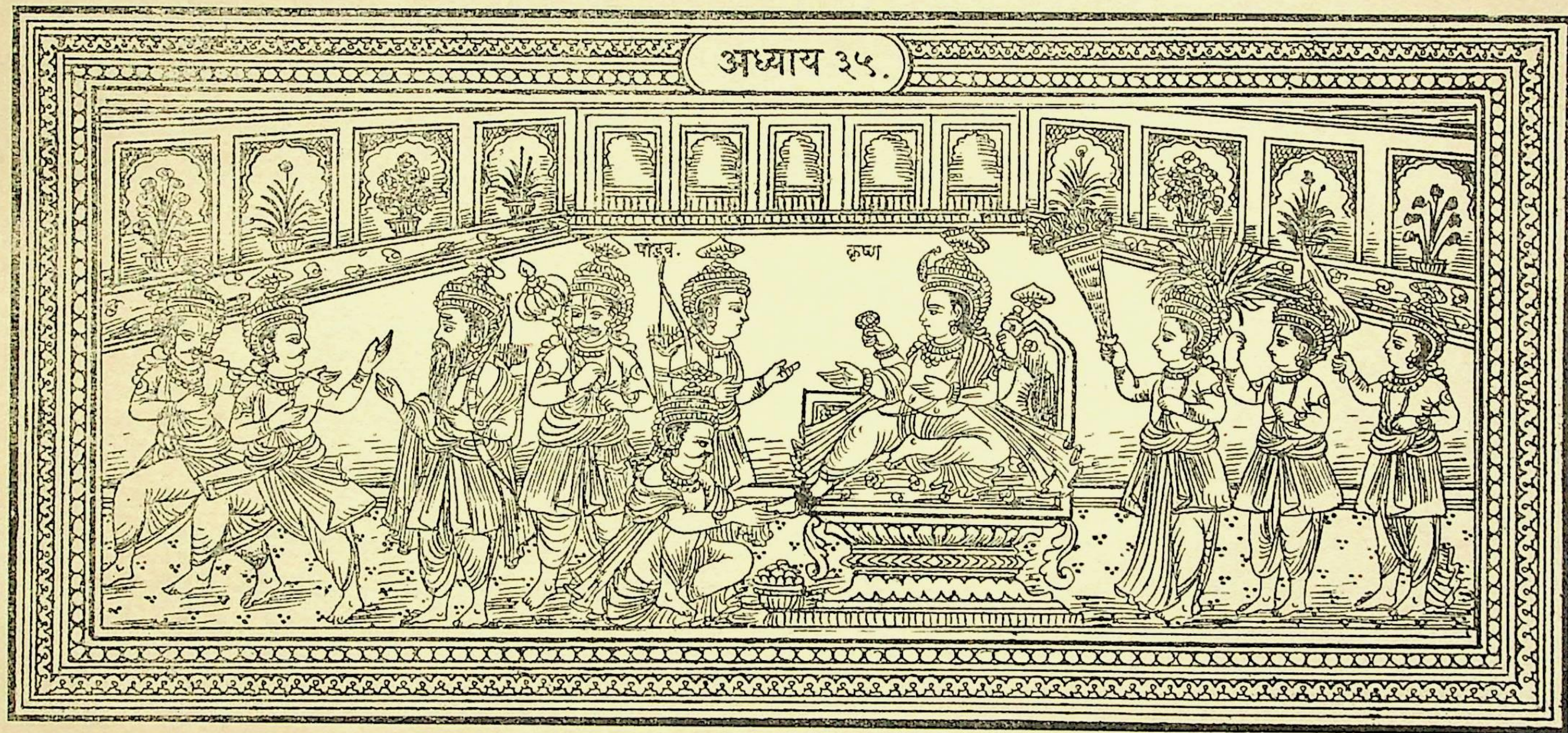
जाहले तप्त । जे तीर्थें हिंडती विरक्त । तिहीं देखतां द्वारकानाथ । श्रमरहित जाहले ॥ १ ॥ जप तप अनुष्ठान । कर्मकुशल करितीं यज्ञदान । जे एकांत गुहा बैसले सेवून । तेही हरिरूप पाहून निवाले ॥ २॥ हेलावला सौंदर्यसमुद्र । कीं आनंदाचा लोटला पूर । श्रीकृष्ण देखून पूर्णचंद्र । भक्तचकोर वेधले ॥ ३ ॥ तो वैकुंठींचा नृपवर । ब्राह्मणदेव[2] अतिउदार । जो ब्रह्मादि देवांचें माहेर । जो भ्रतार इंदिरेचा ॥४॥ कोट्यानकोटी मीनकेतन[3] । नखांवरून सांडावे ओवाळून । त्याचें आपले हातीं पूजन । पंडुनंदन करीतसे ॥५॥ वस्त्रभूषणें अलंकार । अर्पी सोळाही उपचार । करणेंसहित मन सुकुमार । सुमनें चरणीं समर्पिलीं ॥६॥ डोळे भरून हरि पाहिला । तैसाच मग हृदयीं रोखिला । निर्वातस्थानीं दीप ठेविला । तो कदापि न हाले ॥७॥ ऐसा पूजिला यादवेंद्र । परी दुर्जन क्षोभले समग्र । आतां शिशुपाळाचें शिर । उडवील साचार श्रीकृष्ण ॥८॥ शत शिव्या देईल सभेंत । शेवटीं तयास मोक्ष प्राप्त । ते सुरस कथा परिसोत पंडित । अत्यादरेंकरूनियां ॥९॥ श्रीधरवरद ब्रह्मानंद । जो अभंग अक्षय अगाध । तो हरिविजयामाजी जगदंकुरकंद । विराजे सदा स्वानंदें ॥२१०॥ इतिश्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर परिसोत प्रेमळ पंडित । चतुस्त्रिंशातितमाध्याय गोड हा ॥२११॥ अध्याय ॥३४॥ ओंव्या ॥२११॥

१ भरती आली, परिपूर्णता झाली. २ ब्राह्मणांचा उपासक. ३ मदन.

श्रीगणेशाय नमः ॥ माझें हृदय दिव्य कमळ । जें तेजोमय परम निर्मळ । अष्टकर्णिका अतिकोमळ । मध्यें घननीळ विराजे ॥ १ ॥ हृत्पद्म मध्यें गंभीररेखा । श्रीरंग नांदे भक्तसखा । अष्टकर्णिकांवरी अष्टनायिका । त्याही स्थापूं निजध्यानीं ॥२॥ रुक्मिणी जांबुवंती सत्यभामा । कालिंदी मित्रविंदा मनोरमा । याज्ञजिती लक्ष्मणा पूर्णकामा । मद्रावती आठवी ॥ ३ ॥ मध्यभागीं श्रीकरधर । कर्णिकांवरी नायिका सुकुमार । ऐसा हृदयकमळीं यादवेंद्र । सर्वदाही पूजावा ॥ ४ ॥ चौतिसावें अध्यायीं कथा जाणा । धर्में अग्रपूजा दिधली कृष्णा । तेणें क्षोभ आला दुर्जनां । शिशुपाळादिकांसी ॥ ५ ॥ चैद्य आणि कौरव । एके सभेसी बैसले सर्व । क्षुद्रदृष्टीं लक्षिती माधव । परम द्वेषी दुरात्मे ॥ ६ ॥ शिवलिंग देखतां दृष्टीं । शिवद्वेषी होती जेविं कष्टी । कीं विष्णुप्रतिमा पाहतां पोटीं । दुःख कपाळीं जंगमां ॥७॥ कीं देखतां साधूंचें पूजन । परम क्षोभती जैसें कुजन[1] । कीं पतिव्रतेची राहटी पाहोन । जारिणी जेविं निंदिती ॥८॥ कीं दृष्टीं देखतां राजहंस । कावाळियांस उपजे त्रास । कीं पंचानन देखून सावकाश । जंबुकास आनंद वाटेना ॥ ९॥ कीं सभेंत देखोन पंडित । मूर्ख मतिमंद संतापत । कीं दृष्टीं देखतां समीरसुत[2] । वाटे अनर्थ रजनीचरां[3] ॥ १० ॥ कीं ऐकतां हरिनामघोष । भूतप्रेतास उपजे त्रास । तैसें पूजितां श्रीरंगास । दुर्जन परम संतापे ॥११॥ अंतरींच कष्टी कौरव संपूर्ण । परी चैद्यामाजी दमघोषनंदन[4] । परम दुखावला दुर्जन । काळसर्प ज्यापरी ॥ १२ ॥ भीष्मास म्हणे कुंतीनंदन । आतां कोणाचें करूं पूजन । गंगात्मज बोले वचन । तों शिशूपाळ जल्पे भलतेंचि ॥ १३ ॥ म्हणे रे धर्मा एक वचन । तुम्हीं नीच मूर्ख अवघेजण । गोरक्षक आधीं पूजून । अपेश माथां घेतलें ॥१४॥ योग्यायोग्यविचार । मूढा तुज न कळे साचार । अग्रपूजेसी अधिकारी जार । करितां पामर पांडव तुम्ही ॥१५॥ दोघे जनक त्या गोरक्षकातें । पंच तात तुम्हां पांडवांतें । यालागीं दोघांचीं चित्तें । एक जाहलीं परस्परें ॥१६॥ परम मूर्ख[5] युधिष्ठिर । बुद्धिभ्रष्ट जाहला गंगाकुमर[6] । पूजेसी अधिकारी तस्कर । केला साचार यज्ञमंडपीं ॥१७॥ ऋतिज सांडून सत्यवतीकुमर[7] । कपिल याज्ञवल्क्य वसिष्ठ ब्रह्मपुत्र[8] । द्रोण कृपाचार्य गुरुवर ।

१ दुर्जन. २ मारुति. ३ राक्षसास. ४ शिशुपाळ. ५ मूर्ख. ६ भीष्माचार्य. ७ व्यास. ८ नारद.

अध्याय ३५.
पांडव.
कृष्ण

टाकून जार पूजिला ।।१८॥ धृतराष्ट्र सांडून वृद्ध । सोयरा सांडून द्रुपद । कोणा विचारें बुद्धिमंद । हा गोविंद पूजिला ॥१९॥ अश्वत्थामा गुरुनंदन । पूजावा होता सूर्यसुत कर्ण । पृथ्वीपति सुयोधन । सांडून कृष्ण पूजिला ॥२०॥ भीमक बाल्हीक वृद्ध थोर । शल्य एकलव्य भगदत्त वीर । जयद्रथ शकुनि महावीर । सांडून तस्कर पूजिला ॥२१॥ पूज्य अपमानूनि थोर थोर । अपूज्यास पूजिलें साचार । येणें तुमचें यश कीर्ति पुण्य समग्र । बुडोन भ्रष्ट जाहलें ॥२२॥ येणें कोणतें केलें अनुष्ठान । कीं केलें जप तप व्रत साधन । किंवा येणें केलें वेदपठण । म्हणोन आधीं पूजिला ॥ २३ ॥ यास म्हणावें रायासमान । तरी नाहीं छत्रसिंहासन । आचार्य नव्हे हा ब्राह्मण । भ्रष्टपूजन व्यर्थ केलें ॥२४॥ आम्ही बैसलों असतां नृपवर । आधीं पूजिला गोपाळकुमर । आमुचें घ्राण[1] छेदिलें समग्र । परम अपवित्र पांडव तुम्ही ॥२५॥ पूजणें होतें जरी गोवळा । तुवां कुष्ठपुत्रा[2] अमंगळा । आम्हांस कां आणिलें खळा । यज्ञ गेला वृथा तुझा ॥ २६ ॥ त्यां तुज दिधला करभार । कीं दुर्बळ हा कुष्ठपुत्र । धर्मकृत्यास साह्य करावें साचार । विवेकी नर बोलती ॥ २७ ॥ तुवां अपमानिलें भूपाळां । येथें थोर केला गोवळा । इतुकेन आम्हां नीचत्व सकळां । सर्वथाही नव्हेचि ॥२८॥ यज्ञपुरोडाश[3] अरण्यांत पडिला । तो एका जंबुकास[4] लाधला । तितुकेनें काय श्रेष्ठ झाला । मृगेंद्राहूनि[5] थोर पैं ॥ २९ ॥ जैंसी राजकन्या परम सुंदर । षंढाप्रति दिधली साचार । हिंसकास गोदान निर्धार । दिधलें तुवां पंडुपुत्रा ॥ ३० ॥ जन्मांधासी दर्पण दाविला । सूकर सिंहासनीं बैसविला । येणें जरासंध कपटें मारिला । कोणता केला पुरुषार्थ ।।३१॥ ऐसें बोलोनि पापमती । खड्ग गंवसवूनि[6] आपुले हातीं । म्हणे उठा रे आमुचे सांगाती । जे असाल तितुकेही ॥ ३२ ॥ ऐसें बोलतां शिशुपाळ । तात्काळ उठिले अवघे खळ । कृष्णद्वेषी परम चांडाळ । अति कोल्हाळ करिती ते ।। ३३ ।। धर्में धांवोन तत्काळ । हृदयीं कवळिला शिशुपाळ । म्हणे तूं आमुचा बंधु केवळ । यज्ञ हा सकळ तुझा असे ।।३४।। ऋषि तपस्वी वृद्ध राजेंद्र । कृष्ण पुजितां त्यांस आनंद थोर । तूंही कृष्णभजनीं सादर । अनन्य होई शिशुपाळा ।।३५।। परम जाणता

१ नाक. २ पंडुराजाच्या अंगास कोड होते म्हणून ‘कुष्ठपुत्रा’ असें विशेषण दिलें. ३ यज्ञभाग. ४ कोल्हास. ५ सिंहाहून. ६ घेऊन.

गंगानंदन । वृद्ध वडील सर्व मान्य । त्यांचे आज्ञेनें म्या केलें पूजन । तूं का दूषण ठेविसी ।।३६।। तुजहून जाणते पंडित । कृष्णपूजनें ते आनंदत । तुझे हृदयीं हा अनर्थ । काय म्हणोनि प्रवेशला ।।३७।। भीष्म यथार्थ बोले वचन । परम नष्ट हा दमघोषनंदन । त्याचें कासया करिसी शांतवन । त्यासी मरण जवळी असे ।।३८।। कां याचें करिसी समाधान । कदा न मानी तो तुझें वचन । जैसीं वस्त्रें भूषणें प्रेतास पूर्ण । काय लेववून सार्थक ।। ३९ ।। मतिमंदापुढें ठेविलें शास्त्र । षंढाहातीं दिधलें शस्त्र । मसणीं मंडप विचित्र । व्यर्थ जैसे उभारिले ।।४० ।। वायसास अमृतफळें । कीं उष्ट्रासी समर्पिलें केळें । कीं रासभाच्या अंगासी लिंपिलें । मृगमदाचें उटणें हो ।।४१।। द्राक्षफळें अर्पिलीं सूकरा । आदर्श दाविला जन्मांध नरा । कीं कृमियांसी समर्पिली शर्करा । तैसा या पामरा काय बोध ।। ४२ ।। भग्नपात्रीं जीवन । कां श्रमावें व्यर्थचि घालून । दुग्धामाजी हरळ रांधून । काय व्यर्थाचि जाण पां ।।४३।। उकिरडा ओतिलें सुधारसा । सुमनशेजेवरी निजविला म्हैसा । दुग्धें न्हाणिलें वायसा । शुभ्र नव्हे कदापि ।। ४४ ।। तैसा हा सुबुद्धि न धरी पामर । जैसा तस्कर न विटे देखोन निशाकर । हिंसकास धर्मशास्त्र साचार । कदा नावडे जाण पां ।। ४५ ।। आम्हीं ज्याचें केलें पूजन । त्यासी हृदयीं ध्याय ईशान । जलजोद्भव सहस्रनयन । अनन्यशरण जयासी ।।४६।। जो जगद्गुरु इंदिरावर । जो प्रतापमित्र समरधीर । ऐसा कोण असे पामर । जो पूजा इच्छि त्याआधीं ।। ४७ ।। जो भवगजविदारक पंचानन । सनकादिक ज्यासी शरण । त्यासी आधीं पूजितां पूर्ण । कां हा दुर्जन दुखावला ।।४८।। जो अनंतब्रह्मांडनायक । भोगींद्र[३] जाहला ज्याचा तल्पक[४] । तो पुराणपुरुष निष्कलंक । जगद्वंद्य अनादि जो ।।४९।। हा एवढी आगळीक बोलत । कोठें यानें केला पुरुषार्थ । महागज देखोनि भुंकत । श्वान जेविं अनिवार ।।५०।। ऐसें बोलतां शंतनुकुमर[५] । तों सहदेवासी आवेश दाटला थोर । जैसा कां गर्जे मृगेंद्र । उभा राहो बोले ते वेळीं ।।५१।। आम्ही सभास्थानीं निश्चित । यथार्थ पूजिला वैकुंठनाथ । असह्य मानी त्याचे पूर्वज समस्त । चरणातळीं माझिया ।।५२।। जो कृष्णासी निंदी दुर्जन । त्याची जिव्हा घ्राण[६] छेदीन ।

१ कावळयास. २ गाढवाच्या. ३ शेष. ४ बिछाना. ५ भीष्माचार्य. ६ नाक.

रासभावरी बैसवून । पिटीन जाण दिगंतरीं ॥५३॥ ऐसें सहदेव बोलतां आगळें । जयजयकारें देव गर्जले । पुष्पांजुळी वोपिते झाले । माद्रीपुत्रावेरी तेधवां ॥५४॥ आकाशीं देववाणी गर्जत । धन्य धन्य सहदेव भक्त । नारद म्हणे ऐका समस्त। मोठा अनर्थ होईल आतां ॥५५॥ जेणें निंदिला द्वारकानाथ । त्यासी जवळी आला रे अनर्थ । तो प्रेतप्राय निश्चित । जननी व्यर्थ प्रसवली ॥५६॥ ऐसें ऐकोन ते वेळां । शिशुपाळ अत्यंत क्षोभला । घेऊन दुर्जनांचा मेळा । उभा ठाकला संग्रामा ॥५७॥ म्हणें या वेळे पांडव भीष्म । कृष्णासमवेत करीन भस्म । अवघे खळ निघोन परम । कोल्हाळ करिती तेधवां ॥५८॥ जैसा दृष्टीं देखतां राजहंस । एकदांच कोल्हाळ करिती वायस । युद्धिष्ठिर म्हणे भीष्मास । कैसें आतां करणें जी ॥५९॥ मग बोले गंगाकुमर । तूं स्वस्थ राही न सांडी धीर। कैसा तरेन मी सागर । कुंभोद्भवें[१] विचार करावा कां ॥६०॥ निद्रिस्थ श्रीकृष्णपंचानन । तंववरीच हे जंबुक करिती गर्जन । अरे हा धडधडित कृशान[२] । दुर्जनकानन जाळील पैं ॥६१॥ श्रीकृष्णवडवानळावरी एक वेळे । चैद्य उठले तृणाचे पुतळे । शिशुपाळ कर्पूर बळे । पुढें धांवतो विझवावयां ॥६२॥ याचा परिवार जो सकळी । हीं मेणाचीं जैसी बाहुलीं । श्रीरंग हा ज्वाळामाळी[३] । भस्म करी क्षणार्धें ॥६३॥ ऐसें ऐकतां शिशुपाळ । क्रोधें खवळला जैसा व्याळ । कुशब्द तेचि टाकी गरळ । भीष्मासमोर लक्षूनियां ॥६४॥ म्हणे रे भीष्मा दुष्टा वृद्धा । परम हीना बुद्धिमंदा । कपटिया आमुची करितोसी निंदा । तुझी जिव्हा कां झडेना ॥६५॥ कोणता कृष्णें केला पुरुषार्थ । म्हणोनि जल्पसी सभेआंत । पूतना वृद्ध स्त्री मारिली सत्य । म्हणोनि वाढीवें[४] बोलसी ॥६६॥ केशी अश्व मारिला देख । काळिया अघासुर दंदशूक[५] । बकासुर पक्षी एक । मारून पुरुषार्थी जाहला ॥६७॥ गोवर्धन तरी एक वल्मीक[६] । कपटी म्हणोनि गिळिला पावक । कपटेंच कंस काळयवनादिक । मारिले येणें गोवळें ॥६८॥ तस्करांमाजी अतिश्रेष्ठ । जारांमाजी परम वरिष्ठ । कपटी नाटकी परम नष्ट । स्वधर्म भ्रष्ट गोवळा ॥६९॥ अरे भीष्मा तूं परम दुर्जन । काशीपतीच्या कन्या नेल्या हिरून । त्यांत एके स्त्रीनें दिधला प्राण । तुजवरी नपुंसका ॥७०॥ लोकांसी निरोपिसी धर्म ।

---

१ सहदेवावर. २ अगस्तीनें. ३ अग्नि. ४ मोठेपणा. ५ सर्प. ६ वारूळ.

मूढा तूंच करिसी अधर्म । ऐसी निंदा ऐकतां भीम । गदा सांवरोन सरसावला ॥७१॥ जैसा केवळ खदिरांगार[1] । तैसे आरक्त दिसती नेत्र । म्हणे हे दुर्जन अपवित्र । चूर्ण करीन गदाघायें ॥७२॥ भीष्में धरूनि भीमाचा हात । म्हणे क्षण एक राहें तूं स्वस्थ । याचें आयुष्य उरलें किंचित । जवळी अनर्थ पातला ॥७३॥ शिशुपाळ भीष्मासी म्हणे अवधारीं । सोडीं भीम येऊं दे मजवरी । जातवेद पतंगासी भस्म करी । तैसें करीन निर्धारें॥७४॥ कृष्ण भीम अर्जुन। तिघे येऊं दे एकदांच शस्त्र घेऊन। विलंब करितां षंढ पूर्ण । नाम तुझें निर्धारीं ॥७५॥ ऐसीं दुष्टोत्तरें बोलत । तीं क्षमा करून गंगासुत[2] । भीमासी म्हणे एक वृत्तांत । पूर्वींचा तुज सांगतों ॥७६॥ दमघोषाची पत्नी सात्वती । ते वसुदेवाची भागिनी होय निश्चितीं । तिचे उदरीं हा पाप-मती । शिशुपाळ जन्मला ॥७७॥ उपजतांच बाळ पाहे नयनीं । भुजावरी भुजा दोन्ही । कपाळीं नेत्र अवगुणी । हा पाप-खाणी उपजला ॥७८॥ लोक म्हणती अवचिह्न । माता म्हणे टाका बाहेर नेऊन । तों आकाशीं बोले देववाणी वचन । न टाकीं बाळ सर्वथा॥७९॥ हा होईल महाभूपती । शिशुपाळा नाम ठेवीं याप्रती । माता विस्मित जाहली चित्तीं । काय पुढती बोलत ॥८०॥ कोणाचे हातें याचा मृत्यु । हें देवदूता वदें निश्चित । तों आणिक प्रतिध्वनि होत । माय ऐकत सादरें ॥८१॥ ज्या पुरुषाचे दृष्टीकरून । दोन भुजा आणि तिजा नयन । खालीं पडेल गळोन । यासी मरण त्याहातीं ॥८२॥ ऐसी बोलोन आकाशवाणी । गुप्त राहिली तेच क्षणीं । मग बाळ घेती जाहली जननी । विरूप रूपें चतुर्बाहु ॥८३॥ देशोदेशींचे भूपती । बाळ पहावयालागीं येती । प्रचीत विलोकावया सात्वती । शिशुपाळ देत त्यांपुढें ॥८४॥ बाळिभद्र आणि घननीळ[3] । तेही पाहावया आले बाळ । बंधुपुत्र[4] देखतां तुंबळ । आनंद झाला सात्वतीतें ॥८५॥ शिशुपाळ आणि वक्रदंत । दोघे कृष्णापुढें आले रांगत । कृष्णदृष्टी पडतां अकस्मात । भुजा गळोन पडियेल्या ॥८६॥ कपाळींचा तिजा नयन । तत्काळाचि गेला जिरोन । मातेसी चिंता दारुण । प्राप्त जाहली तेधवां ॥८७॥ मग हरीपुढें पदर पसरून । पितृभगिनी मागे पुत्रदान । म्हणे यास तूं न मारी म्हणोन । भार्ष[5] देई मजलागीं ॥८८॥ श्रीकृष्ण बोले साच वचन । शत अपराध क्षमा करीन । अधिक

१ खैराचा धगधगीत निखारा. २ भीष्माचार्य. ३ मेघाप्रमाणें श्यामवर्ण (श्रीकृष्ण). ४ भाचे बाळिराम आणि श्रीकृष्ण. ५ वचन.

जाहालिया बोळवीन । मोक्षसदना निर्धारें ॥८९॥ ऐसें बोलतां गोविंद । मातेसी जाहला आनंद । म्हणे कासया करील शत अपराध । मग राममुकुंद बोळविले ॥९०॥ यालागीं ऐक भीमा निश्चित । त्या शत अपराधांचे होय गणित । यालागीं श्रीकृष्ण निवांत । वाट पाहत समयाची ॥९१॥ हे शिशुपाळ वक्रदंत । पूर्वींचे दैत्य उन्मत्त । रावण कुंभकर्ण निश्चित । रामावतारीं वधिले जे ॥९२॥ येणें पूर्वीं येऊन मिथिलेसी । धांवला वरावया सीतेसी । भार्गवचाप नुचले मानसी । परम खेद पावला ॥९३॥ तोच शिशुपाळ पापखाणी । वरावया धांवला रुक्मिणी । तेणें पराजय पावला रणीं । जरासंधासमवेत ॥९४॥ तो द्वेष धरून मनांत । दुर्जन कृष्णनिंदा करित । तरी शत अपराध आले भरत । जवळी अनर्थ यासी आला ॥९५॥ ऐकतां भीष्माचें वचन । क्रोधें धडकला [1]दमघोषनंदन । जैसा [2]स्नेहें शिंपितां [3]कृशान । अधिक अधिक प्रज्वळे ॥९६॥ म्हणे रे बंदिजना नपुंसका । किती रे वाखाणिसी त्या [4]गोरक्षका । जे जे येथें स्तवनासी योग्य देखा । न वाखाणिसी तयांसी ॥९७॥ चोर जार कपटी केवळ । बहुत माजला हा गोपाळ । गोकुळ चौंढाळिलें सकळ । कपटी अमंगळ नष्ट हा ॥९८॥ जालंधराची पत्नी वृंदा सती । येणें ते भगिनी मानिली होती । तिशींच रतला निश्चितीं । न भी चित्तीं पापातें ॥९९॥ परदारागमनी आणि कपटी । यासमान दुजा नाहीं सृष्टी । ऐसियाची काय वाखाणिसी गोष्टी । वारंवार मूढा तूं ॥१००॥ मग म्हणे उठा अवघेजण । आधीं घेऊं या भीष्माचा प्राण । तिलप्राय कुटके करून । येथेंच याचे टाकावे ॥१॥ याज्ञिक मिळोन भोंवते । यज्ञपशु वधिती मुष्टिघातें । तैसें वधावें या वृद्धातें । येणें आम्हांतें निंदिलें ॥२॥ तैल तप्त कढई तावून उत्तम । हा जितचि आंत घालावा भीष्म । कीं शस्त्रें तावून परम । खंडें याचीं करावीं ॥३॥ मग बोले गंगासुत । बोलिलें जो न करी सत्य । त्याचे पूर्वज समस्त । पचतील महानरकीं ॥४॥ तुझिया माथ्याचा मुकुट । तो म्यां पदघातें केला पिष्ट । जरी बोलिलें वचन स्पष्ट । खरें करून दावीसना ॥५॥ भीष्मसिंहापुढें जंबुक समस्त । करितां युद्धाची तुम्ही मात । वज्रधारा धगधगित । तृणेंकरून खंडे केविं ॥६॥ [6]अजा जयाची जननी । तो सिंहासीं भिडों पाहे रणीं । पिपीलिका [7]म्हणे थडक

[1] शिशुपाळ. [2] तेलानें. [3] अग्नि. [4] पेटें. [5] गुराख्याला (कृष्णाला). [6] बकरी. [7] मुंगी.

हाणोनि । दिग्गज खालीं पाडीन ॥७॥ बळें उडोन आळिका । विदारून मारीन म्हणे विनायका । मशक म्हणे हाणोनि धडका । मेरुमांदार डोलवीन ॥८॥ घुंगरुडाऐसें वदन । म्हणे पर्वत सगळा ग्रासीन । पतंग अग्नीस म्हणे तुज गिळीन । सूड घेईन खांडववनाचा ॥९॥ स्वतंतुसूत्रेंकरूनी । ऊर्णनाभि झांकील म्हणे धरणी । वृश्चिक अभिमान वाहे मनीं । ताडून फोडीन वज्रातें ॥ १० ॥ कीं रासभें ब्रीद बांधोन । नारदापुढें मांडिलें गायन । कीं मूषक टवकारून । वासुकी धरूं आला ॥ ११ ॥ कीं सज्ञान पंडितापुढें । बोलावया आलीं मूढें । जंबुक आपले पवाडे । व्याघ्रापुढें दावीत ॥ १२ ॥ मजपुढें काय आदित्य । म्हणवून निंदा करी खद्योत । मरणकाळीं होय सन्निपात । तैसें तुज जाहलें रे ॥१३॥ काळमृत्यूची छाया पडली । मृत्युवेळ जवळी आली । ऐकोनि शिशुपाळ ते वेळीं । अधिकचि आवेशला ॥१४॥ शस्त्र काढून वेगेंसीं । म्हणे कृष्णा ऊठ रे झुंज मजसी । नपुंसका काय बैसलासी । लाज कैसी नुपजे तूंतें॥१५॥ तुझें रुसणें समजणें दोन्ही । मी शिशुपाळ तृणप्राय मानीं । गोरक्षका तुज अझूनी । लज्जा कां रे न वाटे ॥१६॥ उपजोनियां तुवां गोवळा । वृष्णिकुळासी डाग लाविला । तुवां चोरूनि नेली रुक्मिणी वेल्हाळा । ते नवरी माझी निर्धारें॥१७॥ रुक्मिणी आधीं अर्पिली मातें । म्यां मनींच भोगिलें तीतें । मग ते प्राप्त जाहली तूतें । माझें उच्छिष्ट गुराखिया ॥१८॥ जैसें भोगिलें वस्त्र बहुत । तें भाटासी देती भाग्यवंत । तैसी रुक्मिणी म्यां भोगिली निश्चित । तुज ते प्राप्त जाहली ॥१९॥ पुष्पहार भोगून टाकिला । तो भणगें जैसा उचलूनि नेला । कीं रावणें चोरून नेली जनकबाळा । तैसी रुक्मिणी तुवां नेली ॥१२०॥ शाल्व पवित्र तुजपरीस । कदा नातळे अंबेस । नवरी जे नेमिली आणिकास । ते सर्वथा न पर्णावी ॥२१॥ ज्याचे नांवें जें पात्र वाढिलें । आणिका नेतां तें उच्छिष्ट जाहलें । हे धर्माधर्म शास्त्रीं बोलिले । तुज न कळती कर्मभ्रष्टा ॥२२॥ श्रीकृष्ण म्हणे रे दुर्जना । महानिंदका दुष्टा मलिना । तूं अग्रपूजा इच्छितोसी हीना । तरी आतांचि घेईं निर्धारें ॥२३॥ ऐसें बोलोनि क्षीराब्धिजारमण । केलें सुदर्शनाचें स्मरण । तंव अकस्मात येऊन । कृष्णहस्तकीं संचरलें ॥२४॥ जैसा कल्पांतींचा आदित्य । तैसें सुदर्शन धगधगीत । शिशुपाळावरी सोडिलें अकस्मात । वैकुंठनाथें तेधवां ॥ २५ ॥तत्काळ

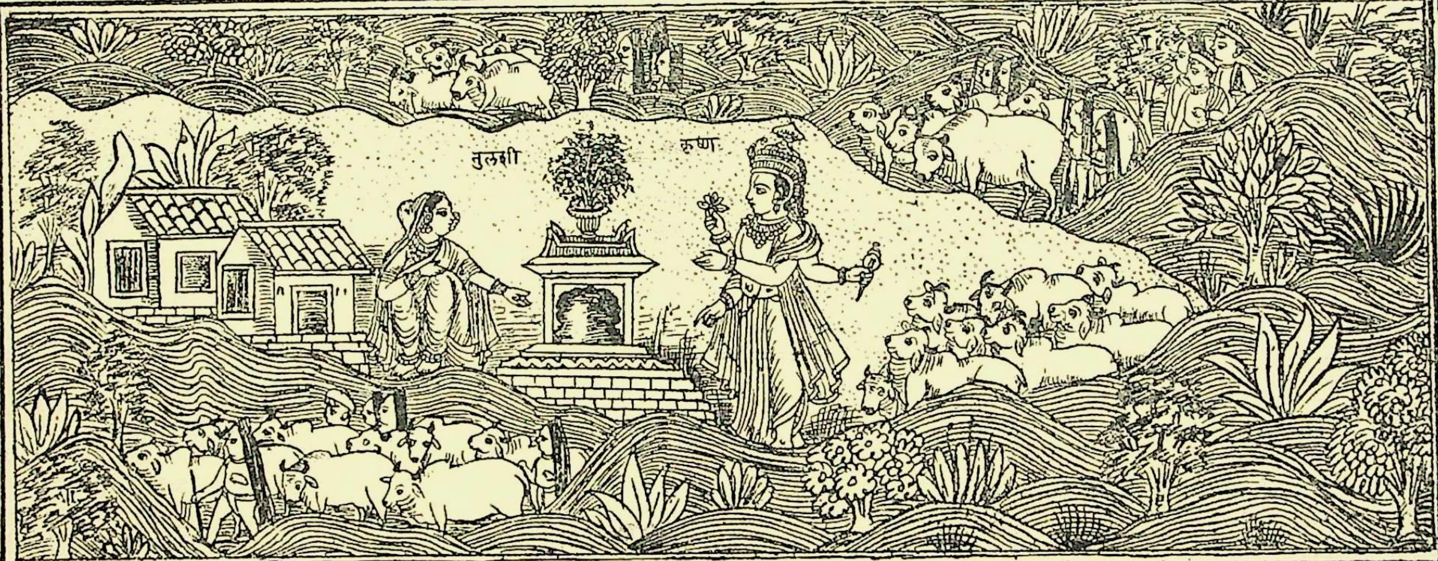
१ कीड. २ गरुडास. ३ मुरकुट. ४ कोळी. ५ विंचू. ६ काजवा. ७ भिकाऱ्यानें. ८ वरावी.

शिशुपाळाचें छेदिलें शिर । निराळेंपंथें उडालें सत्वर । मुखें गर्जना करी थोर । म्यां यदुवीर जिंकिला ॥२६॥ शिर मागुतें उतरलें । तें श्रीकृष्णचरणाजवळी पडिलें । अंतर्ज्योति निघाली ते वेळे । कृष्णरूपी प्रवेशली ॥२७॥ बाळसूर्यासारिखें तेज अद्भुत । ज्योति श्रीकृष्णहृदयीं प्रवेशत । जैसें लवण जळीं विरत । कीं गगनांत नाद जैसा ॥२८॥ सांडून जीवदशा संपूर्ण । शिशुपाळ जाहला कृष्ण । त्वंपद तत्पदीं जाय हरपोन । तैसा लीन जाहला ॥२९॥ कीं पूर्ण जळीं जळबिंदु पडिला । तो माघारा नाहीं परतला । तैसा शिशुपाळ गोवळा जाहला । नाहीं उरलें वेगळेपण ॥१३०॥ हे वैकुंठींचे द्वारपाळ । जय विजय निर्मळ । सनकादिकीं शापितां तत्काळ । दैत्ययोनींत अवतरले ॥३१॥ हेच हिरण्याक्ष हिरण्यकश्यप जाण । तेच जाहले रावणकुंभकर्ण । तेच हे शिशुपाळ वक्रदंत पूर्ण । कृष्णावतारीं जन्मले ॥३२॥ परम भक्त शिशुपाळ । बळेंच हरिरूप जाहला तत्काळ । हातींचीं वस्त आसडून नेत बाळ । तैसेंच केलें यथार्थ ॥३३॥ तिसरे जन्मीं निश्चितीं । कृष्णें दिधली अक्षय मुक्ती । हृदयीं ठेविली अंतर्ज्योती । महाभक्त म्हणोनि ॥३४॥ असो जाहला जयजयकार । पुष्पवृष्टि वर्षती संभार । दुष्ट पळाले समग्र । वक्रदंतासहित पैं ॥३५॥ कौरव अंतरीं चिंताक्रांत । म्हणती आमुचें उणें पडिलें बहुत । एक आनंदें टाळिया वाजवीत । बरें जाहलें म्हणोनियां ॥३६॥ ऐसा शिशुपाळ पावला निजधामा । पार्थाप्रति निरोपी धर्म । म्हणे याचें प्रेत करा भस्म । [1]जातवेदामाझारी ॥३७॥ मग शिशुपाळाचें राज्य होतें । तें दिधलें त्याच्या पुत्रातें । धर्मराजें समस्त रायांतें । वस्त्रें अलंकार समर्पिले ॥३८॥ ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र । अवघियांसी गौरवी युधिष्ठिर । पूजामान पावोन समग्र । गेले नगरा आपुलाले ॥३९॥ [3]अवभृथस्नान केलें । तेथें सकळ लोक सुस्नात जाहले । सहपरिवारेंसी ते वेळे । श्रीकृष्ण निघाले द्वारकेसी ॥१४०॥ धर्मासी म्हणे कमलोद्भवपिता । आम्हांस निरोप देई आतां । धर्में चरणीं ठेविला माथा । कंठ जाहला सद्गदित ॥४१॥ धर्मराज प्रेमें स्फुंदत । जा ऐसें न म्हणेचि सत्य । पुढती लौकरी यावें म्हणत । धन्य भक्त धर्मराज ॥४२॥ भीम अर्जुन नकुळ सहदेव । तयांसी पुसत वासुदेव । कुंती द्रौपदी सुभद्रेप्रति माधव । स्नेहआज्ञा मागतसे ॥४३॥ तंव ते म्हणती श्रीपती । जेथें पद तुझे उमटती । तेथें आमुचें मस्तक असो निश्चितीं । ऐसेंच करी

१ आकाशमार्गानें. २ अग्नीमध्यें. ३ यज्ञाच्या शेवटीं करितात तें स्नान.

रमावरा ॥४४॥ हृदयांतून आमुच्या श्रीपती । परता जाऊं नको निश्चिती । ज्या ज्या भूताकृति भासती । तुझें स्वरूप भासो तें ॥४५॥ श्रीकृष्णासी बोळवूनी । पांडव आले परतोनि सदनीं । जागृतिसुषुप्तिस्वप्नीं । श्रीकृष्णचिंतनीं सादर ॥४६॥ राजसूययज्ञ जाहला समाप्त । द्वारकेस पावला वैकुंठनाथ । तों पौंड्रक आणि वक्रदंत । वेढा घालिती नगरातें ॥४७॥ शिवें दिधलें वरविमान । त्यांत वक्रदंत सेनेसहित बैसून । द्वारकेवरी येऊन । युद्ध करिती शस्त्रास्त्रीं ॥४८॥ तों इतुकियांत पावला जगज्जीवन । तत्काळ सोडिलें सुदर्शन । वक्रदंताचें शिर छेदून । आकाशपंथें उडविलें ॥४९॥ पौंड्रक सेनासमवेत । हरीनें संहारिला तेथ । ऐसा प्रताप करून अद्भुत । कृष्णें शस्त्रें ठेविलीं ॥१५०॥ मुख्य वधिले शिशुपाळ वक्रदंत । इतुकेन आमुचें मनोगत । अवतारकृत्य जाहलें यथार्थ । या दोघांसी मारितां ॥५१॥ आम्हांसी शस्त्र धरणें नाहीं आतां । उरले ते दैत्य तत्वतां । ते सारथ्य करूनि पार्था । त्याहातीं पुढें वधावे ॥५२॥ जनमेजयासी सांगे वैशंपायन । धन्य धन्य अवतार श्रीकृष्ण । गोकुळीं अपार दैत्य मारून । कंस वधिला मथुरेसी ॥५३॥ जरासंध सतरा वेळ त्रासिला । द्वारका वसविली अवलीला । नरकासुर मारून सहस्र सोळा । गोपी आणिल्या घरासी ॥५४॥ आतां श्रोतीं व्हावें सावचित्त । पुढें छत्तिसावा अध्याय गोड बहुत । छत्तिसाव्यापासून हरिविजयग्रंथ । संपूर्ण यथार्थ जाहला ॥५५॥ जैसा मुकुटावरी मणी । तैसा छत्तिसावा ऐका श्रवणीं । हरिविजय हिरियांची खाणी । सज्जन जोहरी येथींचे ॥५६॥ श्रीधरवरदा जगन्निवासा । ब्रह्मानंदा पंढरीशा । भक्तमानसराजहंसा । पुराणपुरुषा जगद्वंद्या ॥५७॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर परिसोत पंडित । पंचत्रिंशत्तमाध्याय गोड हा ॥१५८॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ॥३५॥ ओंव्या ॥१५८॥

अध्याय ३९.
तुलसी
कृष्ण

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो सद्गुरु अवधूता । परब्रह्मा अपरिमिता पुराणपुरुषा अव्यक्ता । मायातीता अगम्या ॥ १ ॥ आदिपुरुषा विश्वंभरा । अवयवरहित दिगंबरा । सदानंदरूपा निर्विकारा । आत्मयारामा कृपानिधे ॥ २ ॥ अमलरूपा परम गंभीरा । ब्रह्मानंदा परात्परा । सहजानंदा अगोचरा । कल्याणवासा जगद्गुरो ॥ ३ ॥ पूर्णानंदा अपरिमिता । दत्तात्रेया षड्विकाररहिता । ब्रह्मानंदा ज्ञानभरिता । भीमातीरविलासिया ॥ ४ ॥ रुक्मिणीहृदयाब्जमधुकरा । दाक्षायणीवरप्रिया[1] मनोहरा । पांडवकैवारिया दीनोद्धारा । शिशुपाळांतका श्रीपते ॥ ५ ॥ पंचत्रिंशति अध्यायीं कथापरिकर । छेदून शिशुपाळाचें शिर । विजयी जाहला श्रीकरधर । धर्मरक्षक परमात्मा ॥ ६ ॥ आतां छत्तिसावा बहु सुरस । हरिविजयाचा पूर्ण कळस । जो भोजनाच्या शेवटीं गोड ग्रास । तैसा विशेष छत्तिसावा ॥ ७ ॥ छत्तिसावे अध्यायीं ग्रंथ आघवा । परी मुकुटमणी छत्तिसावा । तो भक्तजनीं परिसावा । प्रेमादरेंकरूनियां ॥ ८ ॥ द्वारकेसी नांदतां रुक्मिणीरमण । तों पुढें आलें सूर्यग्रहण । कुरुक्षेत्रासीं जावें म्हणोन । निश्चय केला श्रीवल्लभें ॥ ९ ॥ तों यापूर्वींच बळिभद्र । गोकुळासी पाठवी यादवेंद्र । जो महाबळिया भोगींद्र[2] । धराधर अवतरला ॥ १० ॥ गोकुळासी जाऊनि रोहणीसुत[3] । यशोदा नंद गौळि समस्त । तयांसी भेटला रेवतीप्राणनाथ[3] । सौख्य अद्भुत समस्तां ॥ ११ ॥ चार मासपर्यंत । बळिभद्र राहिला स्वस्थ । कृष्णप्रताप अद्भुत । जाहला तो समस्त सांगितला ॥ १२ ॥ मथुरेहुनि गेला कृष्णनाथ । कोण कोण मारिले दैत्य । कैशा अष्टनायिका झाल्या प्राप्त । आणि सोळा सहस्त्र कामिनी ॥ १३ ॥ तें चरित्र मुळींहून । सांगे बळिभद्र आपण । कैसा जाहला राजसूययज्ञ । कैसा शिशुपाळ मारिला ॥ १४ ॥ तीं चरित्रें ऐकतां श्रवणीं । तटस्थ होती गौळी गौळणी । म्हणती ऐसा पुराणपुरुष चक्रपाणी । कैं आम्हांलागून भेटेल ॥ १५ ॥ बळिभद्र नित्य वनासी जाय । विलोकी हरीचे क्रीडाठाय । कुंजवनीं क्रीडा केली पाहे । गडियांसमवेत हलधरें ॥ १६ ॥ तों माध्यान्हास आला चंडकिरण[4] । जलक्रीडा करूं इच्छी संकर्षण[3] । यमुना दूर होती तेथून । तीस रेवतीरमण[3] बोलावी ॥ १७ ॥ म्हणे आलीकडे येई सूर्यनंदिनी[5] । तों ते वाहे निजछंदेंकरूनी । बळिराम

१ दाक्षायणी म्हणजे दक्षप्रजापतीची कन्या भवानी तिचा पति शंकर, त्याला आवडणाऱ्या, हे शिवप्रिया. २ शेष. ३ बलराम. ४ सूर्य. ५ हे यमुने (नदी).

क्षोभला ते क्षणीं । नांगर घालूनि ओढिली ॥१८॥ ओघ मुरडोनि सगळा । आपणाकडे रामें आणिला । गगनीं देव पाहती डोळां । नवल गोपाळां वाटतसे ॥१९॥ जलक्रीडा करुनि बळिभद्र । गोकुळास आला सत्वर । चार मास झालिया हलधर । जातां जाहला द्वारकेसी॥२०॥संपूर्ण गोकुळींचे वर्तमान । कृष्णासी सांगे रेवतीरमण । तों पुढें ग्रहण-यात्रेस जगज्जीवन । निघता जाहला कुरुक्षेत्रासी ॥२१॥ निघाले छप्पन्न कोटी यादव । उग्रसेन बळिभद्र वसुदेव । प्रद्युम्न अनिरुद्ध अक्रूर उद्धव । सांब भानुमंत निघाले ॥२२॥ रुक्मिणीसहित अष्टनायिका । निघाल्या सोळा सहस्त्र गोपिका । चतुरंगदळ देखा । सिद्ध जाहलें ते काळीं ॥२३॥ लागले वाद्यांचे गजर । असंभाव्य चालिला दळभार । कृष्णनायिका समग्र । सुखासनीं आरूढल्या॥२४॥रेवती देवकी रोहिणी । सत्यभामा कालिंदी रुक्मिणी । ज्यांचियां वहानापुढें कणक-वेत्रपाणी । लक्षावधी धांवती ॥२५॥ ओळीनें चालिले पर्वत । तैसे गजभार येती डोलत । त्यांवरी यादव बैसले रणपंडित । कृतांतही भीत तयांतें ॥२६॥ पुढें चालती पायदळभार । मागें तुरुंग चालती सत्वर । यांचे पाठीमागें कुंजर । किंकाट करीत जाताती॥२७॥श्रीकृष्णाचे भद्रजाती । शुंडादंड ऊर्ध्व करिती । वाटे आकाश कवळों पाहती । हिरे दांतीं जाडियेले ॥२८॥ त्यांचे पाठीमागें रथांचे भार । निजरथीं विराजे यादवेंद्र । जो कोटी अनंगांहून सुंदर । लावण्यसागर श्रीहरि ॥२९॥ देशोदेशींचे नृपती । निजभारेंसी सर्वे चालती । दाटी जाहली हरीभोंवतीं । वारी नसे दर्शना ॥३०॥ राजयांचे मुकुट रत्नजडित । यांसहित कृष्णपदीं आदळत । रत्नें विखुरतीं सभोंवतीं ॥३१॥ जैसा सौदामिनींचा एकमेळ । तैसे मुकुट दिसती तेजाळ । पहावयालागीं घननीळ । मंडपघसणी होतसे॥३२॥निजभारेंसीं कौरव पांडव । तेही येते जाहले सर्व । भीष्म द्रोण भक्तराव । विदुरही पातला॥३३॥तों इंद्रादिदेव ते क्षणीं । पाहों इच्छिती चक्रपाणी । तों हरीभोंवतीं नृपांची दाटणी । वारी दर्शना नव्हेचि ॥३४॥ पहावया हरिवदनचंद्र । सर्वांचे नेत्र जाहले चकोर । योगी तापसी मुनी-श्वर । तेही मुरहर पाहों येती॥३५॥आला इतुक्यांसमवेत मुरारी । येऊन उतरला कुरुक्षेत्रीं । शिबिरें उभीं केलीं ते अवसरीं।

१ ज्यांच्या हातामध्यें सोन्यानें मढविलेल्या काठ्या आहेत असे भालदार, चोपदार. २ हत्ती. ३ रीघ. ४ विजाचा. ५ श्रीकृष्ण.

जाहले तप्त । जे तीर्थे हिंडती विरक्त । तिहीं देखतां द्वारकानाथ । श्रमरहित जाहले ॥ १ ॥ जप तप अनुष्ठान । कर्मकुशल करिती यज्ञदान । जे एकांत गुहा बैसले सेवून । तेही हरिरूप पाहून निवाले ॥ २ ॥ हेलावला सौंदर्यसमुद्र । कीं आनंदाचा लोटला पूर । श्रीकृष्ण देखून पूर्णचंद्र । भक्तचकोर वेधले ॥ ३ ॥ तो वैकुंठींचा नृपवर । ब्राह्मणदेव अतिउदार । जो ब्रह्मादि देवांचें माहेर । जो भ्रतार इंदिरेचा ॥ ४ ॥ कोट्यानकोटी मीनकेतन । नखांवरून सांडावे ओवाळून । त्याचें आपले हातीं पूजन । पंडुनंदन करीतसे ॥ ५ ॥ वस्त्रभूषणें अलंकार । अर्पी सोळाही उपचार । करणेंसहित मन सुकुमार । सुमनें चरणीं समर्पिलीं ॥ ६ ॥ डोळे भरून हरि पाहिला । तैसाच मग हृदयीं रोखिला । निवांतस्थानीं दीप ठेविला । तो कदापि न हाले ॥ ७ ॥ ऐसा पूजिला यादवेंद्र । परी दुर्जन क्षोभले समग्र । आतां शिशुपाळाचें शिर । उडवील साचार श्रीकृष्ण ॥ ८ ॥ शत शिव्या देईल सभेंत । शेवटीं तयास मोक्ष प्राप्त । ते सुरस कथा परिसोत पंडित । अत्यादरेंकरूनियां ॥ ९ ॥ श्रीधरवरद ब्रह्मानंद । जो अभंग अक्षय अगाध । तो हरिविजयामाजी जगदंकुरकंद । विराजे सदा स्वानंदें ॥ २१० ॥ इतिश्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । चतुर परिसोत प्रेमळ पंडित । चतुस्त्रिंशतितमाध्याय गोड हा ॥ २११ ॥ अध्याय ॥ ३४ ॥ ओंव्या ॥ २११ ॥

१ भरती आली, परिपूर्णता झाली. २ ब्राह्मणांचा उपासक. ३ मदन.

श्रीगणेशाय नमः ॥ माझें हृदय दिव्य कमळ । जें तेजोमय परम निर्मळ । अष्टकर्णिका अतिकोमळ । मध्यें घननीळ विराजे ॥ १ ॥ हृत्पद्म मध्यें गंभीररेखा । श्रीरंग नांदे भक्तसखा । अष्टकर्णिकांवरी अष्टनायिका । त्याही स्थापूं निज-ध्यानीं ॥२॥ रुक्मिणी जांबुवंती सत्यभामा । कालिंदी मित्रविंदा मनोरमा । याज्ञजिती लक्ष्मणा पूर्णकामा । मद्रावती आठवी ॥ ३ ॥ मध्यभागीं श्रीकरधर । कर्णिकांवरी नायिका सुकुमार । ऐसा हृदयकमळीं यादवेंद्र । सर्वदाही पूजावा ॥ ४ ॥ चौतिसावें अध्यायीं कथा जाणा । धर्मे अग्रपूजा दिधली कृष्णा । तेणें क्षोभ आला दुर्जनां । शिशुपाळादिकांसी ॥ ५ ॥ चैद्य आणि कौरव । एके सभेसी बैसले सर्व । क्षुद्रदृष्टीं लक्षिती माधव । परम द्वेषी दुरात्मे ॥ ६ ॥ शिवलिंग देखतां दृष्टीं । शिवद्वेषी होती जेविं कष्टी । कीं विष्णुप्रतिमा पाहतां पोटीं । दुःख कपाळीं जंगमां ॥७॥ कीं देखतां साधूंचें पूजन । परम क्षोभती जैसें कुजन । कीं पतिव्रतेची राहटी पाहोन । जारिणी जेविं निंदिती ॥८॥ कीं दृष्टीं देखतां राजहंस । कावळियांस उपजे त्रास । कीं पंचानन देखून सावकाश । जंबुकास आनंद वाटेना ॥९॥ कीं सभेंत देखोन पंडित । मूर्ख मतिमंद संतापत । कीं दृष्टीं देखतां समीरसुत । वाटे अनर्थ रजनीचरां ॥ १० ॥ कीं ऐकतां हरिनामघोष । भूतप्रेतास उपजे त्रास । तैसें पूजितां श्रीरंगास । दुर्जन परम संतापे ॥११॥ अंतरींच कष्टी कौरव संपूर्ण । परी चैद्यामाजी दमघोषनंदन । परम दुखावला दुर्जन । काळसर्प ज्यापरी ॥ १२ ॥ भीष्मास म्हणे कुंतीनंदन । आतां कोणाचें करूं पूजन । गंगात्मज बोले वचन । तों शिशूपाळ जल्पे भलतेंचि ॥ १३ ॥ म्हणे रे धर्मा एक वचन । तुम्हीं नीच मूर्ख अवघेजण । गोरक्षक आधीं पूजून । अपेश माथां घेतलें ॥१४॥ योग्यायोग्यविचार । मूढा तुज न कळे साचार । अग्रपूजेसी अधिकारी जार । करितां पामर पांडव तुम्ही ॥१५॥ दोघे जनक त्या गोरक्षकातें । पंच तात तुम्हां पांडवांतें । यालागीं दोघांचीं चित्तें । एक जाहलीं परस्परें ॥१६॥ परम मूर्ख युधिष्ठिर । बुद्धिभ्रष्ट जाहला गंगाकुमर । पूजेसी अधिकारी तस्कर । केला साचार यज्ञमंडपीं ॥१७॥ ऋत्विज सांडून सत्यवतीकुमर । कपिल याज्ञवल्क्य वसिष्ठ ब्रह्मपुत्र । द्रोण कृपाचार्य गुरुवर ।

१ दुर्जन. २ मारुति. ३ राक्षसास. ४ शिशुपाळ. ५ मूर्ख. ६ भीष्माचार्य. ७ व्यास. ८ नारद.

सोळा सहस्र पृथक् पृथक्॥ ३६॥ पुढें लक्षूनि जाह्नवीतीर। निजभारें उतरले नृपवर। तों पूर्वींच श्रीकृष्णें दूत सत्वर। गोकुळासी धाडिला होता॥ ३७॥ यशोदा नंद गोपिका गौळी। यात्रेस पातले तये वेळीं। बाळपणींचे सखे सकळी। येते जाहले हरिदर्शना॥ ३८॥ असंख्य गौळी आनंदेंकरून। निघाले गोरसकावडी भरून। पुढें गोपाळ पांवे घेऊन। आनंदेंकरून नाचती॥ ३९॥ मृदंग टाळ घुमरी घाई। मोहऱ्या घुमऱ्या वाजे सनई। हरीची बाळलीला गाती नवलाई। येती लवलाहीं गोपाळ॥ ४०॥ चित्रविचित्र घोंगडीं। पांघुरले कृष्णाचे गडी। एक नाचती कडोविकडी। हांसती घडिघडि स्वानंदें॥ ४१॥ श्रीकृष्णासी जाणविती दूत। कीं गोकुळवासी आले समस्त। श्रीनिवास[१] झाला आनंदभरित। वेगें सांगत रुक्मिणीसी॥ ४२॥ माझीं माता पितरें दोन्ही। बाळमित्र आले गोकुळींहूनी। मज ते आवडती बहुत रुक्मिणी। बळिरामाहूनि अधिक॥ ४३॥ रुक्मिणीसहित कृष्ण[२]प्रिया समग्र। सिद्ध जाहल्या पहावया सर्व। गौळियांसी यादवेंद्र। कैसा भेटतो म्हणवूनि॥ ४४॥ तों लक्षानुलक्ष गाडे। गौळीयांचे धांवती वेगाढे। वरी गोपिका बैसल्या निवाडें। हरिलीला गात येती॥ ४५॥ तों हरीचे संवगडे समग्र। त्यांपुढें आले गोपिकांचे भार। त्यांसंमुख जाहला यादवेंद्र। ह[३]रिनायिका समग्र पाहती॥ ४६॥ धवधवीत देदीप्यमान। गोपांनीं देखिला जगज्जीवन। समस्तीं घातलें सोटांगण। प्रेमेंकरून स्फुंदती॥ ४७॥ तितुक्यांसही कैवल्यदानी। भेटे तेव्हां प्रेमेंकरूनी। गोपाळ म्हणती चक्रपाणी। तुझी करणी कळली आम्हां॥ ४८॥ तुझी बाळपणींहून प्रकृती। आम्हांस ठाउकीच जगत्पती। आमुचीं मनें चोरूनि निश्चितीं। घेऊनि श्रीपति गेलासी पैं॥ ४९॥ तूं परम नाटकी चित्तचोर। तुझा विश्वास नाहीं अणुमात्र। तुज भाग्य आलें थोर। [४]बाळमित्र विसरलासी॥ ५०॥ आमुच्या संगतीनें जगज्जीवना। गाई राखिल्या तुवां मनमोहना। तूं यशोदेचा तान्हा। आम्ही कान्हा म्हणवून बोहू[५]॥ ५१॥ गाई राखितां हृषीकेशी। तूं आम्हांसांगातें जेविसी। आमुच्या शिदोऱ्या ठकवून खासी। न लाजसी तोचि कीं तूं॥ ५२॥ हुतुतू हमामा हुमली। आम्हांशीं घालिसी वनमाळी। तुज बुक्यांवरी सकळीं डा[६]ई। लागलिया मारूं

१ मुरल्या. २ श्रीकृष्ण. ३ श्रीकृष्णाच्या स्त्रिया. ४ बाळपणींचे स्नेही. ५ हांक मारीत असों. ६ डाव.

गड्या ॥५३॥ कृष्णा तूं मोठा चोर होसी । तुज मायेने बांधिलें उखळीसी । तेव्हां उद्धरिले यमलार्जुनां दोघांसी ।आठवतें कीं हृषीकेशा ॥५४॥ कृष्णा तुज भाग्य आलें थोर । येऱ्हवीं तूं नंदाचा किशोर । तुझ्या गोकुळींच्या खोडी समग्र । न वर्णवती शेषातें ॥५५॥ वासुरें चारितां गोविंदा । वळत्या न देसी तूं कदा । मग तुज मारूं आम्ही मुकुंदा । तें तुज आठवतें कीं ॥५६॥ आमुच्या शिदोऱ्या एकत्र करूनी । काला वांटिसी तूं चक्रपाणी । तैं तूं आंबिल ताक घटघटोनी । पीत होतासी गोपाळा ।५७। आतां बहुत जाहलासी सुकुमार । तें विसरलास तूं समग्र । अरे तूं परम होसी निष्ठुर । माया अणुमात्र नाहीं तूंतें ॥५८॥ तैं तुझे अंगासी माखे शेण । आतां चर्चिला उत्तम चंदन । तेव्हां धांवसी घोंगडी पांघरून । पीतवसन आतां झळके ॥५९॥ तैं मयूरपिच्छें शिरीं शोभत । आतां रत्नकिरीट विराजत । तैं गुंजांचे हार डोलत । आतां कौस्तुभपदकें झळकतीं ॥६०॥ तें तूं विसरलासी गोपाळा । आतां भाग्य आलें घननीळा । ऐकतां कृष्णनायिका वेळोवेळां । हांसती रुक्मिणी साहित पैं ॥६१॥ एक गोपाळ म्हणे हृषीकेशी । जैं तूं काळियाच्या डोहीं बुडलासी । आम्ही गोंगाट त्या समयासी । हरि केला तुजकारणें॥६२॥आमुचा गोंगाट ऐकतां भेणें । मग तुज सोडिलें काळियानें । आम्हीं तुज वांचविलें प्राणें । ऐकतां कृष्णें हास्य केलें ॥६३॥ शिळाधारीं इंद्र वर्षला । आम्हींच मग गोवर्धन उचलिला । तुवां एकटीच अंगोळी गोपाळा । लावूनि ठकविसी आम्हांतें॥६४॥ऐशा सवंगडियांच्या गोष्टी । ऐकतां तोषला जगजेठी । तों आल्या गोकुळींच्या गोरटी[1] । देखिल्या दृष्टीं कृष्णनाथें ॥६५॥ परम सुंदर लावण्यखाणी । किंवा उतरल्या सौदामिनी[2] । किंवा आल्या स्वर्गाहूनी । देवांगना[3] साक्षात ॥६६॥ तटस्थ पाहतीं कृष्णनायिका । म्हणती धन्य गोकुळींच्या गोपिका । परम सुकुमार लावण्यलतिका । वैकुंठनायका भाळल्या ॥६७॥ असो गोकुळींच्या युवतीं । कृष्णचरण दृढ धरिती । सप्रेम कृष्णास भेटती । प्रेम चित्तीं न समाये ॥६८॥ म्हणती वेधका[4] वनमाळी । आम्हांस टाकून गोकूळीं । तुम्ही द्वारका वसविली । नाहीं दिधली भेट कदा ॥६९॥ असो गोपिकांचें करून समाधान । गौळियांस भेटला श्रीकृष्ण । तों नंदयशोदा देखतां दुरोन । धांवोन चरण हरि

१ सुंदर गोपी. २ विजा. ३ देवस्त्रिया. ४ मन एकसारखें ओढून घेणाऱ्या.

धरीं ॥७०॥ तो पुराणपुरुष जगत्पाळक । यशोदेचे पदीं ठेवी मस्तक । येरीनें हरीचे धरोनि हस्तक । क्षेमालिंगन पैं दिधलें ॥७१॥ यशोदेचे पयोधर । तेथें पान्हा फुटला सत्वर । ज्यांतील अमृत क्षीराब्धिजावर । बाळपणीं प्याला असे ॥७२॥ यशोदा म्हणे राजीवनेत्रा । निराळवर्णा कोमलगात्रा । मज सांडून सुकुमारा । बहुत दिवस गेलासी ॥७३॥ कृष्णा तुजविण एक क्षण । झाला आम्हासी पहा युगासमान । हरि तुझी बाळलीला आठवून । आम्हीं प्राण रक्षिले ॥७४॥ उखळीं बांधिलें तुज हृषीकेशी । म्हणोनि मजवर रुसलासी । मज टाकून परदेशीं । तूं द्वारकेसी वसतोस पैं ॥ ७५ ॥ श्रीकृष्ण म्हणे जननीलागून । तुम्हांपासीं लागलें माझें मन । तों नंद आला जवळी धांवोन । कृष्णें चरण वंदिले॥७६॥ जो कमलोद्भवाचा जनिता । तेणें आलिंगिला नंद पिता । म्हणे सखया श्रीकृष्णनाथा । दूर टाकिलें आम्हांतें॥७७॥ असो हातीं धरूनि नंदयशोदेसीं । आणिलीं वसुदेवकीपाशीं । क्षेमालिंगनें एकमेकांसी । प्रेमादरें देती तेव्हां ॥७८॥ तों अष्टनायिका आल्या धांवोनी । आणि सोळा सहस्र नितंबिनी । दृढ लागती यशोदेचे चरणीं । मस्तक ठेविती आदरें॥७९॥ सोळा सहस्रांमाजी पट्टराणी । लावण्यखाणी मन्मथजननी । तिणें यशोदेचे चरणीं । मस्तक ठेविलें आदरें॥८०॥ यशोदेनें रुक्मिणी हृदयीं धरिली । आनंद न माये दिग्मंडळीं । जैसी कौसल्येनें सीता आलिंगिली । तैसीच रीति झाली येथें ॥८१॥ असो यावरी ग्रहणीं करून स्नान । कृष्णें यात्रा केली सांग दान । आनकदुंदुभि उग्रसेन । भिन्न भिन्न दानें देति ॥८२॥ अमर्याद भांडार फोडून । सुखी केले याचकजन । याचकांचें सदा तृप्त मन । हरिवदन पाहतां ॥८३॥ गोकुळींचे जन आले । तितुके श्रीकृष्णें गौरविले । दिव्य वस्त्राभरणीं ते वेळे । पूजिले गोवळे गोपाळें ॥८४॥ रुक्मिणी म्हणे यादवेंद्रा । बंधूंची बरवी पूजा करा । माझा हेत आजि पुरला खरा । संवगडे तुमचे पाहूनि ॥८५॥ दिव्य वस्त्रें अलंकार जे चांगले । गोकुळींच्या गोपिकांस ते वेळे । स्वहस्तें दीधले घननीळें । देखतां हांसों आलें रुक्मिणीसी ॥८६॥ श्रीकृष्णास म्हणे ते वेळां । बरव्या गौरवा जी गोपीबाळा । आपली पूर्व ओळखी सांभाळा । केला सोहळा जो बाळपणीं ॥८७॥

१ साक्षात् लक्ष्मीपति. २ निराळ म्हणजे आकाशाप्रमाणें आहे वर्ण ज्याचा असा. ३ स्त्रिया. ४ रुक्मिणी. ५ वसुदेव.

ऐकतां रुक्मिणीच्या वचना । हांसों आलें जगन्मोहना । सत्यभामादि सोळा सहस्त्र ललना । हांसती तेव्हां आनंदें ॥ ८८ ॥ नंदयशोदेचें पूजन । आपण करीत श्रीकृष्ण । बहुत अलंकार धन । नंदयशोदेस समर्पिलें ॥ ८९ ॥ कृष्णनायिका समग्र । यशोदेसी देती वस्त्रें अलंकार । श्रीकृष्णाचे पुत्रपौत्र । यशोदेसी भेटले ॥ ९० ॥ देवकी म्हणे यशोदेलागून । त्वां देखिलें हरीचें बाळपण । कृष्णासी करविलें स्तनपान । तूंच धन्य त्रिभुवनीं ॥ ९१ ॥ कंसें आपटिलीं सहा बाळें । कृष्णाऐसीं सुंदर सांवळें । सांगतां देवकीस रुदन आलें । दुःख आठवलें बंदिशाळेचें ॥ ९२ ॥ देवकी म्हणे यदुवीरा । तुवां गुरुपुत्र आणिला माघारा । तुजहून ज्येष्ठ सुकुमारा । कंसें पूर्वीं मारिलीं ॥ ९३ ॥ तीं माझीं मज आणूनी । सत्वर भेटवीं चक्र-पाणी । मग बोले कैवल्यदानी । देवकीप्रति तेधवां ॥ ९४ ॥ माते आतांच पाहें नवल । तुज भेटवितों साही बाळ । यमासी आज्ञा करी घननीळ । तेणें तत्काळ आणिलीं ॥ ९५ ॥ साही बाळें आणूनी । देवकीपुढें देत मोक्षदानी[1] । आश्चर्य करिती दोघीजणी । देवकी आणि यशोदा ॥ ९६ ॥ साही बाळें ते वेळीं । देवकीनें हृदयीं धरिलीं । जन आश्चर्य करिती सकळी । अद्भुत करणी केली हो ॥ ९७ ॥ पंक्तीं घेऊन गोकुळींचे जन । श्रीकृष्णें सारिलें भोजन । पांच रात्री तेथें क्रमून । सुख दिधलें समस्तां ॥ ९८ ॥ याउपरी श्रीकृष्णाची आज्ञा घेऊन । नंद यशोदा गौळीजन । गोकुळास गेले परतोन । श्रीकृष्णास आठवित ॥ ९९ ॥ सकळ दळभारेंसीं मधुसूदन । द्वारकेसी आला परतोन । ग्रहणयात्रा जाहली संपूर्ण । ब्रह्मानंदें करूनियां ॥ १०० ॥ यावरी एके दिनीं कृष्णसुत । वनक्रीडेसी गेले समस्त । कंदुक[2] खेळत खेळत । अरण्यांत धांवती ॥ १ ॥ कंदुक खेळतां उस-ळला । महाकूपामाजी पडिला । सकळ यादव ते वेळां । कूपाआंत विलोकिती ॥ २ ॥ आंत किंचित नसे नीर[3] । मांजी[4] सरड पडिला पर्वताकार । महाविशाळ भयंकर । उघडून नेत्र विलोकित ॥ ३ ॥ यादव म्हणती जन्मवरी पाहीं । एवढा सरड देखिला नाहीं । एक धांवून लवलाहीं । कृष्णासी सांगती नवल हें ॥ ४ ॥ बळसहित[5] कमलावर[6] । तेथें पहावया आले सत्वर । कूपामाजी कौस्तुभधर । पाहे सादर विलोकूनि ॥ ५ ॥ कृष्ण दृष्टी पडतां साचार । तत्काळ जाहला

१ मोक्षदाता (कृष्ण). २ चेंडू. ३ उदक; पाणी. ४ आंत. ५ बळिरामासह. ६ श्रीकृष्ण.

त्याचा उद्धार । पावोनियां दिव्य शरीर । कूपाबाहेर पातला ॥६॥ जो ब्रह्मादिकां वंद्य पूर्ण । क्षीराब्धिवासी नारायण । त्याचे धरिले दृढ चरण । प्रेमेंकरून तयानें ॥ ७ ॥ उभा ठाकला जोडून कर । मग तयासी पुसे श्रीधर । तूं कोण येथें सांग वीर । काय प्रत्युत्तर बोलें तो ॥८॥ म्हणे माझें नांव नृग नृपवर । पुण्यपंथें वर्ततां साचार । मध्यें एक अपाय घडला थोर । जाहला केहर[2] मजवरी ॥ ९ ॥ एक्या महापर्वकाळीं । ब्राह्मण बोलावून सकळी । तयांसी सहस्र गोदानें अर्पिलीं । सवत्स[3] विधिप्रकारें ॥११०॥ पूजामान पावोन ब्राह्मण । गेले आश्रमासी गाई घेऊन । त्यांत एक्या ऋषीची गाय पळोन । आली कळपांत आमुच्या ॥११॥ तों दुसरे दिवशीं करून स्नान । आणिक एक ब्राह्मणालागून । तेचि गाय दिधली नेणोन । मग तो ब्राह्मण आला पाहावया ॥ १ २॥ तेणें येऊन ती गाय धरिली । म्हणे हे माझी पळोन आली । ब्राह्मण म्हणे मज आतां दिधली । मी न सोडीं सर्वथा॥ १ ३ ॥एकासीं एक भांडती ब्राम्हण । म्यां धरिले दोघांचे चरण । पहिल्या ब्राह्मणास सहस्रगोदान । द्यावया सिद्ध जाहलों ॥१४॥ तो म्हणे मी न घेईं सर्वथा । माझीच मज देईं आतां । तों दुसऱ्या ब्राह्मणासी प्रार्थितां । तोही सर्वथा नायके ॥१५॥ दोघेही विप्र भांडतां । न राहतीच राहवितां । दोघे क्षोभोन कृष्णनाथा । मज शापशस्त्रें ताडिलें ॥१६॥ म्हणती महासरड होऊन । कूपामाजी पडें बहुत दिन । म्यां धरिले त्यांचे चरण । मागुती वचन बोलिले ॥१७॥ पुढें अवतरेल श्रीकृष्ण[1] । जो पूर्णब्रह्म सनातन । त्याची दृष्टि पडतां उद्धरोन । जाशील तेव्हां स्वर्गातें ॥१८॥ यादवांसी म्हणे कृष्णनाथ । पहा अन्याय तरी किंचित । केवढा जाहला अनर्थ । पुण्यपुरुषा रायातें ॥१९॥ यालागीं ब्राह्मणांसी भिऊन । वर्ता तुम्ही सावधान । हें असो तत्काळ विमान । रायाकारणें पातलें ॥२०॥ नमस्कारून हरीचे चरण । नृगराजा गेला उद्धरोन । हरिपदप्रसादेंकरून । इंद्रभुवनीं राहिला ॥२१॥ द्वारकेंत प्रवेशला कृष्णनाथ । तों भेटीस आला वीर पार्थ । चतुर रणपंडित सुभद्राकांत । आवडे बहुत श्रीकृष्णा ॥२२॥ श्रीकृष्णें आवडीकरून । हृदयीं आलिंगिला अर्जुन । परम प्रीति दोघांलागून । पंक्तीस भोजन शेजारीं ॥२३॥

१ श्रीकृष्ण. २ वाईट प्रसंग. ३ वासरांसहित.

एका आसनीं दोघास बैसणें । एके तल्पकीं निद्रा करणें । गुह्य गोष्टी बोलणें । दोघांजणी एकांतीं ॥२४॥ तों द्वारकेमाजी एक ब्राह्मण । त्याची आठ बाळें गेलीं सटवोन[1] । मागुती स्त्री प्रसूत होऊन । नववा पुत्र जाहला ॥२५॥ ब्राह्मण श्रीरंगा-जवळी आला । बाळांचा वृत्तांत सांगितला । हरि जे पांचवे दिवसीं पुत्र जातात याला । उपाय मजला सांगा कांहीं ॥२६॥ आतां स्त्री जाहली प्रसूत । एवढा तरी राखें सुत । तों गर्वें बोले वीर पार्थ । मी रक्षीन बाळ तुझें ॥२७॥ ब्राह्मणाच्या घरास आला अर्जुन । म्हणे मी बाळकाचा रक्षीन प्राण । यम काळ उभे चिरीन । निजसामर्थ्यें करूनियां ॥२८॥ मी असतां सामर्थ्यवंत । काय करितील यमदूत । कैसा सटवेल विप्राचा सुत । तो आजि सत्य पाहेन मी ॥२९॥ जरी या बाळाचा जाईल प्राण । तरी मीही अग्निकाष्ठें भक्षीन । ऐसा करूनियां पण । रक्षी अर्जुन सभोंवतें ॥३०॥ विप्राच्या गृहावरूनि थोर । दृढ रचिलें बाणांचें मंदिर । दिव्य मंत्र जपोन सत्वर । दिग्बंधनें[2] पार्थ करी ॥३१॥ धनुष्यास लावूनि बाण । द्वारीं रक्षित अर्जुन । तों प्रवर्तला पांचवा दिन । गेला प्राण बाळकाचा ॥३२॥ जननी पिटी वक्षस्थळ । अहा रे अर्जुना सटवलें बाळ । पार्थ क्षोभला प्रबळ । गेला तत्काळ यमपुरीं ॥३३॥ यमास पुसे वृत्तांत । तो म्हणे नवही बाळें येथ । म्यां आणिलीं नाहीं सत्य । जाण यथार्थ कपिध्वजा[3] ॥३४॥ बाळकाकारणें ते वेळे । स्वर्ग मृत्यु पाताळ शोधिले । चौदा लोकांस झाडे घेतले । परी बाळें न सांपडती ॥३५॥ आला द्वारकेस परतोन । मग चेतविला महाअग्न । प्राण द्यावयासी अर्जुन । सिद्ध जाहला ते काळीं ॥३६॥ वृत्तांत ऐकोन सर्वेश्वर[4] । पार्थाजवळी आला सत्वर । कपिध्वजें वृत्तांत समग्र । श्रीरंगासी सांगितला ॥३७॥ मग दिव्य रथ सजवून परिकर । श्रीकृष्णें आणविला सत्वर । त्यावरी कमलावर सुभद्रावर । बैसोनियां चालिले ॥३८॥ पवनवेगें[5] रथ जात । पृथ्वीमंडळ उल्लंघी त्वरित । सप्तससमुद्र अद्भुत । क्रमून मागें टाकिले ॥३९॥ सप्तावरणें[6] भेदून । जेथें वसे आदिनारायण । तेथें नेऊनि अर्जुन । उभा केला श्रीकृष्णें॥१४०॥कोटि सूर्यांची प्रभा जाय लपोन । ऐसा शेषशायी नारायण । त्याचिया पद अंगुष्ठावरून । ब्रह्मांडचि ओंवाळिजे ॥४१॥ तें स्वरूपतेज अपार । नेत्रीं पाहूं न शके

---

१ मरून गेलीं. २ दिशा बांधून टाकल्या. ३ अर्जुना. ४ श्रीकृष्ण. ५ वाऱ्यासारखा जलद. ६ जगतासभोंवतीं असणारीं सात प्रकारचीं वेष्टणें.

मित्र । त्याचे स्वरूपीं वसुदेवपुत्र । मिळोनि गेला एकत्वें ॥४२॥ परम घाबरा जाहला अर्जुन । पाहे तंव जवळी नाहीं श्रीकृष्ण । अद्‌भुत तेज न लक्षवे पूर्ण । झांकी नयन भयें तेव्हां ॥४३॥ नयन झांकून पंडुसुत । श्रीकृष्णा नामें हांक देत । म्हणे कैवारिया धांव त्वरित । कां मज येथें सांडिलें ॥४४॥ मंगळधामा राजीवनेत्रा । पुराणपुरुषा स्मरारिमित्रा । मन्मथ-जनका देवकीपुत्रा । धांव सत्वर मजलागीं ॥ ४५ ॥ जलजोद्भवजनका मधुसूदना । पांडवरक्षका भक्तजनरंजना । समरधीरा दानवभंजना । काढी मज येथूनि ॥४६॥ कासावीस जाहला पार्थ । मग प्रकटला कृष्णनाथ । दिव्य चक्षु तयासी देत । म्हणे पाहें अद्‌भुत तेज माझें ॥४७॥ मग पार्थें उघडिलीं नेत्रकमळें । दिव्य स्वरूप न्याहाळिलें । तंव तेथें नवही बाळें । ब्राह्मणाचीं खेळतीं ॥ ४८ ॥ मग स्तवूनि आदिनारायण । नवही बाळें घेतलीं मागोन । रथीं बैसोन कृष्ण अर्जुन । आले परतोन द्वारकेसी ॥४९॥ अर्जुनाजवळी नवही बाळें । श्रीकृष्णें दिधलीं तये वेळे । मग ब्राह्मणास बोलाविलें । स्त्रीसहित तेधवां ॥१५०॥ उभयतांस पूजून पार्थ । समर्पिले नवही सुत । ब्राह्मण आनंदें बहुत । यश वर्णित पार्थाचें ॥ ५१ ॥ ब्राह्मण गेला गृहासी । मग अर्जुन म्हणे हृषीकेशी । तुझी लीला ब्रह्मादिकांसी । पाकशासनासी[२] अगम्य ॥ ५२ ॥ श्रीकृष्ण म्हणे पार्था । सर्व स्वरूपें मीच धरिता । येथें दुजयाची नाहीं वार्ता । कर्ता हर्ता मीच पैं ॥ ५३ ॥ असो आज्ञा घेऊन अर्जुन । इंद्रप्रस्थासी गेला परतोन । सकळ अभिमान गळून । कृष्णस्मरणीं वर्ततसे ॥५४॥ श्रीधर श्रोतयां विनवित । संपत आला हरिविजयग्रंथ । परी एक अनुसंधानीं संमत । पद्मपुराणींचें सूचलें ॥५५॥ पद्मपुराणीं पांडुरंगमाहात्म्य । तेथें ही कथा आहे उत्तम । श्रोतीं परिसिजे सप्रेम । अत्यादरेंकरूनियां ॥५६॥ शची शक्राची अंगना । ती एकदां गेली विष्णुभुवना । तों देखिला वैकुंठराणा । लक्ष्मीसहित ते वेळां ॥५७॥ करूनियां हरिस नमन । उभी ठाकली कर जोडून । परी शचीचें इच्छी मन । अर्धांगीं बैसेन हरीच्या ॥५८॥ हा परमात्मा आदिनारायण । जरी मी याच्या अर्धांगीं बैसेन । तरी भाग्य परिपूर्ण । मग जगज्जीवन बोलत ॥५९॥ हरि म्हणे ते अवसरीं । शची तुवां जें इच्छिलें अंतरीं । साठी सहस्र वर्षें तप करीं । हिमागिरिपाठारीं मजलागीं ॥ १६० ॥ पुढें मी धरीन कृष्णावतार ।

१ हे शंकराच्या मित्रा. २ पाकनामक दैत्याचें शासन करणारा जो इंद्र त्याला.

गोकुळीं[1] करीन लीलाचरित्र । तूं राधा होऊन सत्वर । प्रकटें मग व्रजातें ॥६१॥ तेथें मी तुज वरीन । मग मी कंसवधासी जाईन । ते वेळे तूं गुप्त होऊन । द्वारके येईं वेगेंसी ॥६२॥ ऐसा वर पावोनि ते अवसरीं । इंद्राणी निर्धारें तप करी । प्रकटली गोकुळाभीतरीं । भोगिला मुरारि कुंजवनीं ॥६३॥ मग मथुरेसी जातां हृषीकेशी । वियोग न सहावे राधेसी । गुप्त होऊनि हिमाचळासी । मागुती तपासी ते गेली ॥ ६४ ॥ मग ते दिव्य तप करूनी । तेच आली द्वारकेलागूनी । श्रीकृष्णें राधेसी देखोनी । आलिंगूनि अंकीं[2] बैसविली ॥ ६५ ॥ अद्यापि द्वारकेसी जाण । श्रोतीं पहावे जाऊन । होतें राधाकृष्णपूजन । सर्व जण देखती तें ॥ ६६ ॥ असो अर्धांगीं राधा घेऊनी । बैसला असतां चक्रपाणी । तेथें आली रुक्मिणी । हरिचरण पहावया ॥६७॥ जरी सोळा सहस्र गोपिका असती । सत्यभामादि सकळ युवती । परी त्याही येतां रुक्मिणी सती । न बैसती हरिअंकीं ॥६८॥ रुक्मिणी येतांच सकळा । उभ्या राहती गोपबाळा । सर्वां देखतां चित्कळा[3]। हरिअर्धांगीं बैसत ॥ ६९ ॥ सर्वां देखतां बैसे रुक्मिणी । परी तिज देखतां न बैसे कोणी । हे ज्ञानकळा पट्टराणी । इची सरी[4] कोणी न पावत ॥१७०॥ असो रुक्मिणी आली जों एकदां । तों हरीचे अर्धांगीं बैसली राधा । न धरी रुक्मिणीची मर्यादा । चढली क्रोधा भीमकी[5] ॥ ७१ ॥ पुढील भविष्य जाणूनी । तात्काळ रुक्मिणी गेली रुसोनी । दक्षिण-दिंडीरवनीं[6] येऊनी । तप करीत बैसली ॥७२॥ दिंडीरवन तेच पंढरी । भीमातीरीं भीमकी तप करी । मज येथें पहावया येईल मुरारी । द्वारकेहून आपणाचि ॥ ७३ ॥ मग दिंडीरवनांत । भीमककन्या तप करित । तों द्वारकेसी कृष्णनाथ । काय करितां जाहला ॥७४॥ रुक्मिणी जातां द्वारकेहूनि । कळाहीन सकळ कामिनी । ते सर्व सौभाग्यखाणी । गेली रुसोनि भीमातटा ॥ ७५ ॥ मग रुक्मिणी कारणें कृष्णनाथ । सर्व उर्वीमंडळ[7] शोधित । तों गोकुळासी आला त्वरित । बाळवेष धरी तेव्हां ॥७६॥ सवें गाईगोपाळ घेऊनी । दाक्षिण दिशें आला चक्रपाणी । शोधित वनीं उपवनीं । ते रुक्मिणी चित्कळा ॥७७॥ गोरक्षणाचा वेत्र[8] करीं । तोचि दंड धारी पूतनारी । शंख तो कमंडलु निर्धारीं । संन्यासी हरि जाहला असे ॥७८॥ श्रीवत्सांकित मनोहर । मुकुट कुंडलें मकराकार । नीलजीमूतवर्ण[9] श्रीधर । बाळ दिगंबर जाहला ॥७९॥ शोधीत

१ गोकुळामध्यें. २ मांडीवर. ३ चैतन्यरूपी रुक्मिणी. ४ बरोबरी. ५ रुक्मिणी. ६ पंढरपुर. ७ पृथ्वी. ८ क[illegible] वेत. ९ मेघश्याम कृष्ण.

शोधित हृषीकेशी । आला लोहदंडक्षेत्रासी । दिंडीरवन म्हणती त्यासी । तेथें द्वारकावासी प्रवेशला ॥ १८० ॥ मागें टाकून गाईगोपाळ । त्या वनांत प्रवेशे घननीळ । तों तेथें बैसली वेल्हाळ । तप करीत एकांती ॥ ८१ ॥ अंकोंतरीं धरून वेत । दोन्ही कटीं ठेवून हस्त । रुक्मिणीचें वदन विलोकित । उभा राहिला तेथेंचि ॥ ८२ ॥ म्हणे पद्मनेत्रे कामिनी । कां बैसलीस येऊनी । मज न गमे तुजवांचूनी । म्हणोन धांवून येथें आलों ॥ ८३ ॥ म्हणे प्रिये तुजवांचून । मज युगासमान वाटे क्षण । मग रुक्मिणी बोले वचन । तूं कोण आहेस सांगपां ॥ ८४ ॥ चोरटियासारिखा अकस्मात । उभा ठाकलासी या वनांत । परांगनेशीं बोलावया[1] भ्रांत । काय कारण तुज असे ॥ ८५ ॥ परनारिसी[2] प्रिया म्हणसी । ऐसें वाटतें मानसीं । बहुतेक परद्वारी आहेसी । बाळपणापासूनि ॥ ८६ ॥ ऐकोन भीमकीचें वचन । हास्य करीत मधुसूदन । मग हृदयीं दृढ आलिंगून । केलें समाधान तियेचें ॥ ८७ ॥ तों पुढें पुंडलीक भक्त । मातापितयांची सेवा करित । तेणें तोषला जगन्नाथ । जाऊन तेथें उभा ठाके ॥ ८८ ॥ हरि म्हणे धन्य धन्य पुंडलिका । वर मागें भक्तटिळका । येरें वीट टाकिली वैकुंठनायका । बैसावया कारणें ॥ ८९ ॥ त्या विटेवरी पद जोडूनी । दोन्ही कर कटीं ठेवूनी । उभा राहिला मोक्षदानी । पुंडलिकास न्याहाळित ॥ १९० ॥ मातापितयांसी सेवा करूनी । हरीसमीप आला पुंडलीक मुनी । प्रेमें लागला दृढ चरणीं । मग मोक्षदानी बोलत ॥ ९१ ॥ पुंडलिका वर माग येच क्षणीं । येरू म्हणे जैसा आहेस चक्रपाणी । तैसा चिरकाळ ये स्थानीं । उभा राहें भगवंता ॥ ९२ ॥ जे तुझ्या दर्शनासी येती । ज्ञानहीन मूढमती । त्यांसी दर्शनें व्हावी मुक्ती । हेचि विनंती माझी असे ॥ ९३ ॥ आणि या क्षेत्राचें नाम पंढरीनगर । दक्षिणद्वारका नाम साचार । रुक्मिणीसहित तूं सर्वेश्वर । राहें स्थिर येथेंच ॥ ९४ ॥ विठ्ठलनाम अभिधान । चालवावें आतां येथून । मज कोठें न जावें सोडून । कृपाळुवा सर्वेशा ॥ ९५ ॥ म्हणून दक्षिणद्वारका पंढरी । जे विख्यात भूमंडळावरी । सकळ द्वारकेची संपदा मुरारी । आणीत तेव्हां पंढरीये ॥ ९६ ॥ हा भीमातीरदिगंबर । आदिपुरुष परात्पर । आनंदसांप्रदाय थोर । तेथूनियां वाढला ॥ ९७ ॥ मूळ गुरु आदिनारायण । प्रथम शिष्य चतुरानन । आपलें जें गुह्य ज्ञान । ठेविलें पूर्ण त्यापासीं ॥ ९८ ॥ तेंच ब्रह्मवंद्य निजज्ञान । अत्रीस दिधलें प्रीतींकरून ।

---

१ दोन्ही मांड्यामध्यें. २ परस्त्रियेबरोबर. ३ गोष्टी. ४ बाहेरख्याली. ५ भक्तश्रेष्ठा. ६ सर्वांच्या पूर्वी असणारा. ७ श्रेष्ठांमध्यें श्रेष्ठ असा सर्वांच्याही पलीकडे राहणारा.

त्याचे पोटीं परब्रह्म पूर्ण । दत्तात्रेय अवतरला ॥९९॥ अवतार उदंड होऊन गेले । परी दत्तात्रेयरूप आहे संचलें । अत्रीनें ज्ञान ठेविलें । दत्तात्रेयीं सर्व ते वेळां ॥२००॥ या दत्तात्रेयापासून । सदानंदीं बिंबलें ज्ञान । तेंचि रामानंदीं ठसावोन । परिपूर्ण पसरलें ॥१॥ तेथून अमळानंद यतीश्वर । जो गंभीरपणें जैसा सागर । तेथून ज्ञानसमग्र । ब्रह्मानंद अवतरले ॥२॥ तेथून सहजानंदमुनी । ज्याची समाधि आहे कल्याणीं । तेथून पूर्णानंद पूर्णपणीं । अवतरला यतिराज॥३॥तेथून दत्त नंद तत्त्वतां । जो श्रीधराचे पितयाचा पिता । तो दत्तात्रेयचि मागुता । अवतरला सहजस्थितीं ॥४॥ तेथून ब्रह्मानंद सद्गुरु । जो ज्ञानाचा महामेरु । श्रीधरवरद निर्विकारु । भीमातीरविलासी जो ॥५॥ शालिवाहन शके सोळाशेंचोवीस । चित्रभानु नाम संवत्सरास । शुद्ध द्वितीया मार्गशीर्षमास । ते दिवशीं ग्रंथ संपला॥६॥श्रीपांडुरंगवरेंकरून । पंढरीस ग्रंथ जाहला निर्माण । एकदां श्रवण करितां परिपूर्ण । पापें दारुण भस्म होती ॥७॥ तीन आवर्तनें वाचितां पवित्र । कुळीं होय दिव्य पुत्र । तो भक्तराज महाचतुर । होईल ऐसें जाणिजे ॥८॥ एक आवर्तन करितां । हरे घोर संकट चिंता । शत्रुपराजय तत्त्वतां । श्रवण करितां हरिविजय ॥९॥ काम क्रोध मद मत्सर । हेचि शत्रु अनिवार । यांचा पराजय होईल साचार । श्रवण करितां भावार्थे ॥२१०॥ हरिविजय करितां श्रवण । हरेल सकळ ऋण अथवा रोग दारुण । आपण प्रकटोनि श्रीकृष्ण । संकटें त्यांची निरसील ॥११॥ छत्तीस अध्याय ग्रंथ तत्त्वतां । प्रीती पावो पंढरीनाथा । या ग्रंथास मूळकर्ता । पंढरीनाथ जाणिजे ॥१२॥ जें जें विठ्ठलें कर्णीं सांगितलें । तें तें येथें पत्रीं लिहिलें । न्यून अथवा आगळें । त्याचें तोच जाणे पैं ॥१३॥ दशम[1] आणि हरिवंश । पद्मपुराणींच्या कथा विशेष । त्याच हरिविजयीं सुरस । श्रोतीं सावकाश परिसाव्या ॥१४॥ छत्तीस अध्याय हरिविजय । पांडुरंगासी परम प्रिय । हा ग्रंथ संग्रहतां तें घर निर्भय । सदा विजय होइजे ॥१५॥ हरिविजयग्रंथ भांडार । छत्तीस कोठड्यांचें परिकर । माजी रत्नें भरली नानाप्रकार । जोहर संत परीक्षक ॥१६॥ छत्तीस तत्त्वें हीं साचार । कीं छत्तीस खणांचें दामोदर[2] । कीं छत्तीस गंगा मिळोनि समग्र । हरिविजयसमुद्र भरलासे॥१७॥कीं छत्तीस कोहळीं धन । दिधलें ब्रह्मानंदें[3] दावून । कीं छत्तीस खणांचें वृंदावन । निजभक्त तुळसी वरी

१ भागवत दशमस्कंध नांवाचा ग्रंथ. २ घर. ३ मोठा आनंद अथवा श्रीधर कवीचा गुरु व पिता त्यानें.

॥१८॥ कीं हरिविजयग्रंथ राजेंद्र । हे छत्तीस जाणा त्याचे महावीर । करिती सकळ पापांचा संहार । प्रतापधीर महायुद्धीं ॥१९॥ हरिविजय हेंचि आकाश । तेथें हें छत्तीस चंडांश । ब्रह्मांड भेदून प्रकाश । पलीकडे जाय पैं ॥२२०॥ कीं छत्तीस वृक्षांचें वन । कीं छत्तीस क्षेत्रें पिकलीं पूर्ण । कीं हें पदक देदीप्यमान । छत्तीस रत्नांचें जडियेलें ॥२१॥ कीं हा प्रयागराज थोर । भावमाघमास अतिपवित्र । स्नान करी पुण्यवंत नर । अर्थीं बुडी देऊनियां॥२२॥ कीं हा भवरोगावरी दिव्य रस । बुद्धिमंदास होय मतिप्रकाश । शुक सांगे परिक्षितीस । वारंवार गौरवून॥२३॥ प्रथमाध्यायीं मंगलाचरण । गणेशसरस्वती-संतवर्णन । गुरुमहिमा सांगोन । प्रथमाध्याय संपविला ॥२४॥ दैत्य पृथ्वीवरी माजले । म्हणोन देव क्षीरसागरासी गेले । स्तवन करून सुरवर परतले । ऐसें हें कथिलें द्वितीयाध्यायीं॥२५॥ वसुदेवाचें लग्न । अवतरले शेषनारायण । गोकुळासी गेले जगज्जीवन । हें निरूपण तिसऱ्यांत ॥२६॥ गर्गें वर्णिलें जातक । पाळणां निजविला वैकुंठनायक । पूतना शोषिली निःशंक । चौथ्यांत हें कथिलें असे ॥ २७ ॥ पांचव्यांत तृणावर्त येऊन । श्रीकृष्णास नेलें उचलोन । नाना क्रीडारस दावून । मोहिलें मन सर्वांचें ॥२८॥ साहव्यांत वनमाळी । चोरीकर्में केलीं गोकुळीं । गोपींनीं गाऱ्हाणीं सांगितली । कौतुकेंकरूनि यशोदेसी ॥२९॥ सातव्यांत हें कथन । दशावतारलीला पूर्ण । गोपीस दावी श्रीकृष्ण । सांगती पूर्ण यशो-देसी ॥ २३० ॥ आठव्यामाजी कथन । पद्मपुराणींचें संमत पूर्ण । राधेनें कृष्ण घरास नेऊन । खेळविला बहुसाल ॥३१॥ नवव्यांत हेंचि कथेची प्रौढी । कृष्णें केल्या बहुत खोडी । माया उखळीं बांधी तांतडी । यमलार्जुन उद्धरिले ॥३२॥ दहाव्यांत गोपाळकाला करून । वनक्रीडा करी नारायण । कमलोद्भवें केलें वत्सहरण । करी स्तवन प्रीतीनें ॥३३॥ अकराव्यांत कालियामर्दन । बाराव्यांत गोवर्धनोद्धारण । तेराव्यांत कंसदूत मर्दून । गोरक्षण केलें पैं ॥३४॥ चौदाव्यांत अघासुरमर्दन । नंद यमुनेंत गेला बुडोन । तो माघारा आणिला नारायणें । वरुणापाशीं जाऊनियां ॥३५॥ पंधराव्यांत हेंचि कथन । कृष्णें घेतलें देवकीचें वाण । वनांत मागे राधेसी हरि दान । तेंच वर्णन बहुत असे ॥ ३६ ॥ सोळाव्यांत यज्ञपत्न्यांनीं येऊन । हरीस समर्पिलें अन्न । रासक्रिडा संपूर्ण । सत्राव्यांत कथियेली ॥ ३७ ॥ अठराव्यांत

१ सर्व जगाताची उपजीवका करणारे. २ अनेक तऱ्हांनीं. ३ यज्ञ करणाऱ्या ऋषींच्या स्त्रियांनीं

निरूपण । अक्रूर कृष्णास गेला घेऊन । एकोनविंशति अध्यायीं कंस वधून । राज्य दिधलें उग्रसेना ॥ ३८ ॥ विसावा अध्याय अतिसुरस । श्रीकृष्ण शरण सांदीपनीस । अद्भुत कथिला ज्ञानरस । गुरुशिष्यलक्षणें ॥ ३९ ॥ एकविसाव्यांत उद्धवें नेऊन । गोपीस कथिलें ब्रह्मज्ञान । बाविसाव्यांत जरासंध पराभवून । काळयवन भस्म केला ॥ २४० ॥ तेविसावा चोविसावा सार । येथें कथिलें रुक्मिणीस्वयंवर । पंचविसाव्यांत सर्वेश्वर । जांबुवंती पर्णूनि आणीत ॥ ४१ ॥ सव्विसाव्यांत कृष्णनायिका । आणिल्या षोडशसहस्र गोपिका । सत्ताविसाव्यांत रुक्मिणीविनोद देखा । आणि प्रद्युम्न उपजला ॥४२॥ अठ्ठाविसाव्यांत उखाहरण । भुजा छेदून त्रासिला बाण । एकुणतिसाव्यांत दरिद्रहरण । सुदामयाचें पैं केलें ॥४३॥ तिसाव्यांत सत्यभामेचा विनोद । नारदासी दान दिधला गोविंद । एकतिसाव्यांत गरुडाचा गर्वमद । हनुमंताहातीं हरियेला ॥४४॥ बत्तिसाव्यांत सुभद्राहरण । नारदासी घरोघरीं कृष्णदर्शन । तेहतिसाव्यांत राजसूययज्ञ । जरासंधा मारविलें ॥४५॥ चौतिसाव्यांत कथा निश्चिती । वाढीत असतां द्रौपदी सती । बिरडें सुटतां श्रीपती । चतुर्भुज करी तेव्हां ॥४६॥ पस्तिसावा अध्याय मयसभावर्णन । शिशुपाळ वक्रदंत वधून । विजयी जाहला मधुसूदन । होचि कथा असंभाव्य ॥४७॥ छत्तिसाव्यांत ग्रहणयात्रा करून । भेटले गोकुळींचे जन । याउपरी पंढरीस आला श्रीकृष्ण । हेंचि निरूपण शेवटीं ॥४८॥ ऐसा छत्तीस अध्याय हा ग्रंथ । हरिविजय यथार्थ । सदा अवलोकोत भक्तसंत । विवेकदृष्टीं करूनियां ॥४९॥ पंढरीहून चार योजनें दूर । पश्चिमेस नाझरें नाम नगर । तेथील देशलेखक साचार । ब्रह्मानंद पूर्वाश्रमीं ॥२५०॥ पुढें पंढरीस जाऊन । मग केलें संन्यासग्रहण । त्यावरी भीमातीरींच संपूर्ण । समाधिस्थ निजसुखें ॥५१॥ तो ब्रह्मानंद महाराज पिता । सावित्री नामें माझी माता । श्रीधरें वंदूनि उभयतां । हरिविजय संपविला ॥५२॥ सकळ श्रोतयांसी आदरें । साष्टांग नमून श्रीधरें । ब्रह्मानंदें करूनि निर्धारें । हरिविजय विलोकिजे ॥५३॥ इति श्रीहरिविजयग्रंथ । संमत हरिवंशभागवत । सदा परिसोत प्रेमळ पंडित । षट्त्रिंशत्तमाध्याय शेवटींचा ॥२५४॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ अध्याय ३६ ॥ ओंव्या ॥२५४॥

१ आत्मानात्मविचार.

धरी ॥७०॥ तो पुराणपुरुष जगत्पाळक । यशोदेचे पदीं ठेवी मस्तक । येरीनें हरीचे धरोनि हस्तक । क्षेमालिंगन पैं दिधलें ॥७१॥ यशोदेचे पयोधर । तेथें पान्हा फुटला सत्वर । ज्यांतील अमृत क्षीराब्धिजावर । बाळपणीं प्याला असे ॥७२॥ यशोदा म्हणे राजीवनेत्रा । निराळवर्णा कोमलगात्रा । मज सांडून सुकुमारा । बहुत दिवस गेलासी ॥७३॥ कृष्णा तुजविण एक क्षण । झाला आम्हासी पहा युगासमान । हरि तुझी बाळलीला आठवून । आम्हीं प्राण रक्षिले ॥७४॥ उखळीं बांधिलें तुज हृषीकेशी । म्हणोनि मजवर रुसलासी । मज टाकून परदेशीं । तूं द्वारकेसी वसतोस पैं ॥ ७५ ॥ श्रीकृष्ण म्हणे जननीलागून । तुम्हांपासीं लागलें माझें मन । तों नंद आला जवळी धांवोन । कृष्णें चरण वंदिले॥७६॥ जो कमलोद्भवाचा जनिता । तेणें आलिंगिला नंद पिता । म्हणे सखया श्रीकृष्णनाथा । दूर टाकिलें आम्हांतें॥७७॥ असो हातीं धरूनि नंदयशोदेसीं । आणिलीं वसुदेवकीपाशीं । क्षेमालिंगनें एकमेकांसी । प्रेमादरें देती तेव्हां ॥७८॥ तों अष्टनायिका आल्या धांवोनी । आणि सोळा सहस्र नितंबिनी । दृढ लागती यशोदेचे चरणीं । मस्तक ठेविती आदरें॥७९॥ सोळा सहस्रांमाजी पट्टराणी । लावण्यखाणी मन्मथजननी । तिणें यशोदेचे चरणीं । मस्तक ठेविलें आदरें॥८०॥ यशोदेनें रुक्मिणी हृदयीं धरिली । आनंद न माये दिग्मंडळीं । जैसी कौसल्येनें सीता आलिंगिली । तैसीच रीति झाली येथें ॥८१॥ असो यावरी ग्रहणीं करून स्नान । कृष्णें यात्रा केली सांग दान । आनकदुंदुभि उग्रसेन । भिन्न भिन्न दानें देति ॥८२॥ अमर्याद भांडार फोडून । सुखी केले याचकजन । याचकांचें सदा तृप्त मन । हरिवदन पाहतां ॥८३॥ गोकुळींचे जन आले । तितुके श्रीकृष्णें गौरविले । दिव्य वस्त्राभरणीं ते वेळे । पूजिले गोवळे गोपाळें ॥८४॥ रुक्मिणी म्हणे यादवेंद्रा । बंधूंची बरवी पूजा करा । माझा हेत आजि पुरला खरा । संवगडे तुमचे पाहूनि ॥८५॥ दिव्य वस्त्रें अलंकार जे चांगले । गोकुळींच्या गोपिकांस ते वेळे । स्वहस्तें दीधले घननीळें । देखतां हांसों आलें रुक्मिणीसी ॥८६॥ श्रीकृष्णास म्हणे ते वेळां । बरव्या गौरवा जी गोपीबाळा । आपली पूर्व ओळखी सांभाळा । केला सोहळा जो बाळपणीं ॥८७॥

१ साक्षात् लक्ष्मीपति. २ निराळ म्हणजे आकाशाप्रमाणें आहे वर्ण ज्याचा असा. ३ स्त्रिया. ४ रुक्मिणी. ५ वसुदेव.

॥ इति श्रीहरिविजयः समाप्तः ॥

मुद्रक — भाऊ लक्ष्मण कोकाटे, हनुमान छापखाना, ७१८ सदाशिव पेठ, पुणें २

प्रकाशक — सदाशिव लक्ष्मण कोकाटे, हनुमान प्रकाशन, ७१८ सदाशिव पेठ, पुणें २